Biznesa augstskolas Turība konferenču rakstu krājums

10 GADI EIROPAS SAVIENĪBĀ - sasniegumi, problēmas un nākotnes ieceres

XV starptautiskā zinātniskā konference

Turība
Biznesa augstskola

2014. gada 29. maijs
ISSN 1691-6069

wirtschafts
wissenschaften
htw saar

Biznesa augstskolas Turība konferenču rakstu krājums
Proceedings of the Conference of Turiba University

XV starptautiskā zinātniskā konference
XV International Scientific Conference

10 GADI EIROPAS SAVIENĪBĀ – SASNIEGUMI, PROBLĒMAS UN NĒKOTNES IECERES

10 YEARS IN THE EUROPEAN UNION – ACHIEVEMENTS, PROBLEMS AND EXPECTATIONS

Rīga 2014. gada 29. maijs
Riga 29 May 2014

Biznesa augstskolas *Turība* konferenču rakstu krājums

XV starptautiskā zinātniskā konference
10 GADI EIROPAS SAVIENĪBĀ – SASNIEGUMI, PROBLĒMAS UN NĒKOTNES IECERES

Biznesa augstskolas *Turība*
tālr.: 67622551, e-pasts: jf@turiba.lv

Konferences organizācijas komiteja:
Jānis Načisčionis, Dr.iur, Biznesa augstskola Turība rektors, profesors, Latvija
Edvīns Bērziņš, Mg.iur, MBA, VAS „Latvijas Dzelzceļš" valdes loceklis, viceprezidents, Latvija
Ingrīda Veikša, Dr.iur., Biznesa augstskola Turība Juridiskās fakultātes dekāne, asociētā profesore, Latvija
Ivita Kīsnica, MPA, Biznesa augstskolas Turība Tiesību zinātņu katedras vadītāja p.i., Latvija
Ivars Namatēvs, MBA, Biznesa augstskolas Turība prorektors zinātniskajā un akadēmiskajā darbā, Latvija
Līga Pētersone, Biznesa augstskolas Turība Juridiskās fakultātes sekretāre, Latvija
Rugile Jazbutyte, Mikolas Romieris universitātes starptautisko attiecību un studiju vecākā menedžere, Lietuva
Maria Claudia Solarte Vasquez, LLM, Tallinas Tehnoloģiju universitātes lektore, Igaunija
Holger Buck, Dr.iur, Zārlandes Tehnikas un ekonomikas augstskolas profesors, Vācija
Izabela Krasnicka, Belostokas universitātes Juridiskās fakultātes dekāna vietniece Starptautisko attiecību jomā, Erasmus koordinatore, Polija

Rakstu krājuma redakcijas kolēģija:
Anna Ābeltiņa, Dr.oec. asoc. prof. Biznesa augstskola Turība, Latvija
Jeļena Alfejeva, Dr.iur., Biznesa augstskola Turība, Latvija
Valdis Blūzma, Dr.hist. prof. Biznesa augstskola Turība, Latvija
Holger Buck, Dr.iur, Zārlandes Tehnikas un ekonomikas augstskolas profesors, Vācija
Aivars Endziņs, Dr. iur. prof. Biznesa augstskola Turība, Latvija
Tamāra Grizāne, Dr.oec. Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Latvija
Jānis Ivančiks, Dr.iur. Biznesa augstskola Turība, Latvija
Helma Jirgena, Dr.oec., asoc. prof., Ekonomikas institūta direktore, Latvija
Juris Juriss, Dr.iur. Biznesa augstskola Turība, Latvija
Sandra Kaija, Dr.iur. prof. Baltijas Starptautiskā akadēmija, Latvija
Izabela Krasnicka, Belostokas universitātes Juridiskās fakultātes dekāna vietniece Starptautisko attiecību jomā, Erasmus koordinatore, Polija
Gatis Litvins, Dr.iur. Biznesa augstskola Turība, Latvija
Ineta Lūka, Dr.paed., asoc.prof Biznesa augstskola Turība, Latvija
Agneška Malarewicz-Jakubów, Dr.hab.prof., Belostokas universtitāte, Polija
Jānis Načisčionis, Dr.iur. prof. Biznesa augstskola Turība, Latvija
Modrīte Pelše, Dr.oec.prof., Ekonomikas un reģionālās attīstības institūta direktore, Latvija
Andris Pētersons, Dr.sc.soc., asoc.prof. Biznesa augstskola Turība, Latvija
Maria Claudia Solarte Vasquez, LLM, Tallinas Tehnoloģiju universitātes lektore, Igaunija
Ingrīda Veikša, Dr. iur. asoc.prof. Biznesa augstskola Turība, Latvija
Ilmārs Vīksne, Dr.sc.ing., Biznesa augstskola Turība, Latvija
Vita Zariņa, Dr.oec., Prof. Biznesa augstskola Turība, Latvija
Rosita Zvirgzdiņa, Dr.oec. Biznesa augstskola Turība, Latvija

ISSN 1691-6069
© SIA "Biznesa augstskola *Turība*", Rīga, 2014
Izdevniecības vadītāja Daiga Rugāja

* * *

2004. gada 1. maijā Latvija kopā ar vēl deviņām valstīm oficiāli iestājas Eiropas Savienībā (ES), tādējādi īstenojot vienu no saviem galvenajiem ārpolitikas mērķiem. Pievienošanās Eiropas Savienībai sniedza iespēju Latvijas ilgtspējīgai attīstībai, taču vienlaikus bija arī smags pārbaudījums izturēt konkurenci brīvā tirgus apstākļos.

Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2014.–2020. gadam (NAP) ir analizēti makroekonomiskās attīstības šķēršļi un prognozes. Ir norādīts, ka 10 gados, kopš Latvija ir Eiropas Savienības sastāvā, bija redzami grandiozi tautas saimniecības kāpuma tempi, diemžēl šī izaugsme nebija ilgtspējīga un beidzās ar strauju kritumu. Latvija Eiropas Savienībā tiek vērtēta kā "pieticīgs novators", valstī ir zemi rādītāji inovāciju jomā, lai gan izaugsmes rādītāji pārsniedz Eiropas Savienības vidējos. Latvijas zinātnei ir jākļūst konkurētspējīgai pasaules līmenī, akadēmiskajai videi ir jāsadarbojas ar valsti un privātajiem uzņēmumiem, lai tiktu radīti jauni, globāli konkurētspējīgi produkti. Tieši zinātnes un uzņēmēju kopdarbs spēj radīt aizvien jaunus inovatīvus un radošus, globālajā tirgū konkurētspējīgus produktus un pakalpojumus. Saskaņā ar jaunākajiem ES ietvaros veiktajiem pētījumiem šo inovatīvo un radošo produktu ražošanā milzīgi pieaug intelektuālā īpašuma tiesību nozīme ES ekonomikā.

Konferences laikā ir jāmeklē atbildes uz jautājumu: ko mēs šajos 10 gados esam darījuši, lai valsts kaut par vienu soli tuvotos tam ideālam, kādu esam iztēlojušies. Ir ļoti daudz mazu darbu, ko varam saviem spēkiem bez priekšā teikšanas un pamudināšanas paveikt kopīgam valsts un sabiedrības labklājības līmeņa pieaugumam. Galvenais ir spert pirmo soli un saprast, ka atbildība par savu valsti sākas no atbildības par savu rīcību un savu dzīvi, kā arī no cieņas pret citiem un atšķirīgo!

Ingrīda Veikša, *Dr.iur,*

Juridiskās fakultātes dekāne, asociētā profesore

* * *

Latvia together with 9 other countries officially joined the European Union (EU) on 1st May 2004 thereby achieving one of the main aims of its foreign policy. Accession to the European Union provided Latvia the opportunity for sustainable development; however it was also an ordeal to be competitive in the free market.

The National Development Plan of Latvia for 2014–2020 (NDP) mentions that during the 10 years since Latvia became an EU member, it saw a grandiose national economy growth rate. Unfortunately the growth was not sustainable and there was a sharp fall. Although growth indicators in Latvia exceed the average EU indicators, Latvia is rated in the European Union as a "modest innovator ", a country with low indicators in the field of innovation. Latvian science has to be competitive at the global level; the academic environment should collaborate with both public and private enterprises to create new globally competitive products. It is indeed the collaboration between science and entrepreneurship that would enable us to create new more innovative and creative products and services competitive in the global market. According to the latest research carried out within the EU on the production of innovative and creative products there is a huge increase in the significance of intellectual property in the EU economy.

The conference shall address the following issues: what have we achieved in the past 10 years to take the country a step closer towards the ideal that we have set? There are a lot of small tasks that are within our capabilities and can be undertaken without any instigation or motivation towards an increase in the overall welfare of the state and the society. The key is to take the first step and understand that responsibility towards one's country starts with responsibility for one's own actions and life as well as with respect towards others and diversity!

***Ingrida Veiksa**, Dr.Iur,*

Dean of Faculty of Law, assoc. prof.

Table of Contents. Saturs

PAAUGSTINĀTĀS BĪSTAMĪBAS AVOTA ĪPAŠNIEKA CIVILTIESISKĀS ATBILDĪBAS PRIEKŠNOSACĪJUMI 21

Ievads 21

Paaugstinātās bīstamības avota jēdziens 24

Vaina kā civiltiesiskās atbildības pamats Latvijā 26

Legāla atbildības prezumpcija kā pieradīšanas pienākums un stingrā atbildība 27

Stingrās atbildības jēdziens citās valstīs 29

Problēmjautājumi sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātajā apdrošināšanā 30

Nobeigums 32

Literatūras saraksts 33

CREDIBILITY OF TESTIMONIES OF VULNERABLE PARTICIPANTS IN A LEGAL PROCESS: THE LITHUANIAN CASE 34

Introduction 35

Credibility of evidence and vulnerable participants in a legal process 36

Credibility of testimonies of underage persons in criminal proceedings 38

What is of greater importance: the age of the testifier or their ability to convey information? 38

Special rules applicable when interrogating underage persons with the aim to obtain credible testimonies 39

Credibility of testimonies given by persons subjected to forced medical treatment (criminally insane) 43

Conclusions 47

References 48

KONKURENCES POLITIKA PĀRTIKAS MAZUMTIRDZNIECĪBĀ LATVIJĀ UN TĀS IETEKME UZ NOZARES UZŅĒMUMIEM 52

Ievads 52

Mazumtirdzniecības nozares konkurences situācijas attīstība un konkurences politikas raksturojums 54

Konkurences politika pārtikas mazumtirdzniecībā: veidošana, īstenošana, izvērtējums.... 61
Konkurences likuma piemērošanas prakse pārtikas mazumtirdzniecības nozarē 2009.–2013.gadā 63
Secinājumi 67
Izmantotās literatūras saraksts 67
TŪRISMA PAKALPOJUMU PATĒRIŅA MODELIS LATVIJAS AIZSARGĀJAMO DABAS TERITORIJU ILGTSPĒJAI..... 69
Ievads un pamatinformācija 69
Tūrisma pakalpojumu patēriņa modeļa apraksts 72
Slīteres nacionālā parka raksturojums tūrisma pakalpojumu patēriņa izpētes fonā 76
Tūrisma pakalpojumu patēriņa modeļa validācija: Slīteres nacionālā parka piemērs 77
Secinājumi 82
Izmantotās literatūras saraksts 83
LATVIJAS NACIONĀLO PARKU APMEKLĒTĀJA PROFILS..... 85
Ievads 85
Materiāli un metodes 88
1. Latvijas NP apmeklētāja profila indikatori un saistošie tūrisma plūsmu determinanti... 88
2. Latvijas NP apmeklētāja profila indikatoru analīzes rezultāts 91
Kritēriju kategorijas “demogrāfija” parametri Latvijas NP 91
Kritēriju kategorijas “attieksme” parametri Latvijas NP 93
Kritēriju kategorijas “aktivitātes” parametri Latvijas NP 94
Kritēriju kategorijas “mediju lietojums, informācijas nodrošinājums” parametri Latvijas NP..... 95
Latvijas NP apmeklētāja profils 2010.gadā..... 96
3. Latvijas NP apmeklētāja profila indikatoru savstarpējās saistība 96
Secinājumi 98
Izmantotās literatūras saraksts 99
EIROPA KĀ MEDIJS..... 104
1. Ievads 104
2. Kas ir Eiropa? 105
3. Medijs kā cilvēka esamības atribūts..... 107

4. Speciālie un vispārīgie mediji 108
5. Medija un vēstījuma inversijas 110
6. Eiropas vājās saistības spēks 112
Izmantotās literatūras saraksts 113
LATVIJAS KONKURĒTSPĒJAS LIKUMSAKARĪBAS 115
Ievads 115
Valsts konkurētspēja 116
Valsts konkurētspējas vērtēšana 121
Latvijas ekonomika un tās konkurētspēja 123
Secinājumi 127
Izmantotās literatūras saraksts 127
THE EUROPEAN UNION PATENT (THE EUROPEAN PATENT WITH UNITARY EFFECT) THE PATENT PACKAGE EMBEDDED IN THE INTERNATIONAL AND EUROPEAN FRAMEWORK 129
Introduction 129
Background and History of International and European Patent Protection and EU Patent Legislation 130
The Language Issue 134
The Difficulties with the Judicial System 135
The *Acquis* in the field of EU Patent Law 136
Conclusions 139
European Legal and Court Documents (in chronological order) 140
References 140
POLITISKĀS ATBILDĪBAS JĒDZIENS SATVERSMES TIESAS PRAKSĒ 142
Ievads 142
1. Politiskās atbildības jēdziens teorijā 143
2. Politiskās atbildības jēdziens Satversmes tiesas praksē 144
Secinājumi 151
Izmantoto avotu saraksts 152

SABIEDRISKO PAKALPOJUMU REGULĒŠANAS KOMISIJAS INSTITUCIONĀLĀS NEATKARĪBAS IZAICINĀJUMI 154
Ievads 154
1. Ieskats konkrētās administratīvās lietas faktos 155
2. Tarifu apmēra princips un administratīvā akta tiesiskais pamatojums 156
3. Neatkarīgas iestādes jēdziens un kontrole 157
4. Tiesības uz taisnīgu tiesu administratīvajā procesā 158
5. Ieskats tirgus regulēšanas pamatjautājumos 159
6. Konstitucionālo tiesību ierobežojumi 160
Secinājumi 162
Izmantoto avotu saraksts 163
THE ACCESSION OF THE EUROPEAN UNION TO THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS: SOME CONTROVERSIAL ASPECTS 166
Introduction 166
1. Autonomy of EU law in the context of EU's accession to the ECHR 167
2. Co-respondent mechanism 170
3. The exhaustion of domestic remedies in the context of EU law 172
4. Prior Involvement of the Court of Justice of the European Union 173
5. Inter-party (inter-state) cases 175
Conclusions 177
References 179
REFERENDUMA INSTITŪTA ATTĪSTĪBA LATVIJĀ KOPŠ PIEVIENOŠANĀS EIROPAS SAVIENĪBAI 181
Tautas nobalsošana par Latvijas pievienošanos Eiropas Savienībai 182
Tautas nobalsošana par "drošības likumu" grozījumiem 184
Tautas nobalsošana par tautas tiesībām atlaist Saeimu 185
Tautas nobalsošana par valsts pensijām 186
Tautas iespēja atsaukt Saeimu 187
Tautas nobalsošana par 10.Saeimas atlaišanu 188
Tautas nobalsošana par otru valsts valodu 189

Pašvaldību referendumu attīstība 190
Secinājumi 192
Izmantotās literatūras saraksts 192
EFEKTĪVAS FISKĀLĀS DISCIPLĪNAS UZRAUDZĪBAS NODROŠINĀŠANA LATVIJĀ 194
1. Fiskālās disciplīnas jautājuma aktualizēšanās Latvijā. Eiropas Savienības loma..... 194
2. Fiskālās disciplīnas jēdziens 196
3. Fiskālās disciplīnas uzraudzības funkcijas institucionālā piesaiste..... 197
4. Tiesiskie instrumenti fiskālās disciplīnas uzraudzības īstenošanai 199
Secinājumi 202
Izmantotās literatūras un tiesību avotu saraksts..... 203
EMPOWERING & DESIGNING TWIN-CAPITAL DESTINATION TALLINN & HELSINKI – ACHIEVEMENTS, PROBLEMS AND EXPECTATIONS..... 205
Introduction 206
Twin-Capital Destination..... 206
Reaserch framework 208
Historical retrospect Formation and development of the Twin-Capital Destination Tallinn & Helsinki 209
First interwar period between The Finnish War (1808–09) and WWI (1914–18) 210
Second interwar period between WWI (1914–18) and WWII (1939–45) 211
Olympic Games, ferry line and TV – the triple force that broke through the Iron Curtain 213
Transition and intensive development boom..... 214
Statistical report of Helsinki and Tallinn tourism development 2000–2011..... 215
Bed-nights in Helsinki and Tallinn 215
Top 10 countries for Helsinki 216
Top 10 countries for Tallinn 216
Average price and average stay, Helsinki and Tallinn 218
Overnights by purpose of visit, Helsinki and Tallinn..... 219
Passenger traffic at airports and ports, Helsinki and Tallinn 219
International Cruises in Helsinki and Tallinn..... 220

Conclusions 221
References 223
OPERATĪVĀS DARBĪBAS LIKUMA PILNVEIDOŠANAS PROBLĒMAS LATVIJĀ NO VĒSTURISKĀ ASPEKTA 225
Secinājumi 239
Izmantotās literatūras saraksts 240
TŪRISMA PLĀNOŠANAS PRAKSE LATVIJAS PIEKRASTES PAŠVALDĪBĀS 1999.–2012. 241
Ievads 242
1. Tūrisma plānošanas pamatnostādnes 242
2. Metodoloģija 247
3. Tūrisma plānošanas prakses izvērtējums Latvijas piekrastes pašvaldībās 251
Secinājumi 255
Izmantotās literatūras saraksts 256
TIESISKAIS STATUSS ELEKTRONISKAJIEM DOKUMENTIEM, KURIEM NAV KVALIFICĒTA ELEKTRONISKĀ PARAKSTA (ELEKTRONISKĀ PASTA SŪTĪJUMI) 259
Izmantotās literatūras saraksts 266
PERSONĀLA VADĪBAS JOMAS KVALIFIKĀCIJAS DARBU IEGULDĪJUMS ORGANIZĀCIJU ATTĪSTĪBĀ 267
Ievads 268
1. Personāla vadības procesu raksturojums un klasifikācija 269
2. Prasības personāla speciālista profesijas apguvei 272
3. Kvalifikācijas darbu tematu un to rezultātu analīze 274
Secinājumi, priekšlikumi un ieteikumi diskusijām 280
Izmantotās literatūras saraksts 281
PROBLEMATIC ASPECTS OF ALCOHOL CONTROL LAW ENFORCEMENT IN THE REPUBLIC OF LITHUANIA 283
INTRODUCTION 284

1. Alcohol Control Law, Article 13, part 3, paragraph 13 rate assessment in accordance with other legislations 285
2. Alcohol Control Law Article 18. 3 d. 13 p. enforcement practices 291
CONCLUSIONS 293
REFERENCES 293
OFFSET IS A FACTOR WHICH DISTORTS COMPETITION IN THE DEFENSE INDUSTRY – HOW WOULD A STRATEGY TO ELIMINATE THIS PHENOMENON LOOK LIKE? 295
1. Introduction 296
2. Theoretical Framework 297
3. Methodology 302
4. Results and Discussion 304
5. Conclusion 305
REFERENCE 308
CREATING A CONCEPTION OF THE *VISION* FOR *EUROPEAN FORENSIC SCIENCE* 2020 IMPLEMENTATION IN LITHUANIA 309
Preface 310
EU Council Conclusions on the vision for European Forensic Science 2020 311
Project “Conception of the *vision* for *European Forensic Science* 2020 implementation in Lithuania (EUROVIFOR)” 316
Conclusions 318
Annotation 318
References 319
EFFECT OF TOURIST SATISFACTION ON LOYALTY OF FIRST-TIME VISITORS TO RIGA 320
Introduction 320
Theoretical framework 321
Methodological framework 323
Findings and discussion 324
Conclusion 333
Implications for future studies 335

References 335
AIZTURĒŠANA APSARDZES DARBĪBĀ – PROBLĒMAS UN RISINĀJUMI 338
Izmantotās literatūras saraksts 340
IMPACT OF TQM ON TRANSFORMING EDUCATION 342
Introduction 342
Defining Quality 343
The Quality Evolution 345
Quality Alliance in Education and Industry 348
Total Quality Management 349
TQM Applicability in Education 355
Models and Frameworks of TQM 358
Conclusion 365
References 366
GRIBAS AUTONOMIJAS PRINCIPS STARPTAUTISKO PRIVĀTTIESĪBU TEORIJĀ UN PRAKSĒ 369
Anotācija 369
Abstract 369
Ievads 370
1. Gribas autonomijas principa evolūcija 372
2. Gribas autonomijas principa izpratne 374
3. Gribas autonomijas principa realizācija SPT kodifikācijās 375
4. Gribas autonomijas principa realizācija, ja līdzēji nav izdarījuši izvēli 378
5. Gribas autonomijas princips HCCH konvencijās 380
6. Gribas autonomijas principa attīstības tendences 381
Secinājumi 383
Literatūras saraksts 384
LAULĀTO MANTISKO ATTIECĪBU INSTITŪTS "PŪRS" MŪSDIENU EIROPĀ: SASNIEGUMS VAI PROBLĒMA? 386
Izmantotās literatūras saraksts 401

TIESISKĀ REGULĒJUMA ATTĪSTĪBA PUBLISKAI UN PRIVĀTAI PARTNERĪBAI 2014.–2020. GADU PLĀNOŠANAS PERIODAM 405

Ievads 406

1. PPP un ESI fondu sinerģija 408

2. PPP programmā "Apvārsnis 2020" 409

5. PPP un ESI principi 414

Secinājumi un priekšlikumi 415

Izmantotās literatūras saraksts 416

DEVELOPMENTS AND CHALLENGES IN INVESTMENT TREATY CASES CONCERNING INTRA-EU BITS 418

Introduction 418

The validity and applicability of the intra-EU BITs: position of the Respondent states and the European Commission in investment disputes 419

The intra-EU BITs status under the position of the arbitral tribunals and national courts of the EU Member States 422

The future of intra-EU BITs 424

Conclusions 426

References 427

LEGAL ASPECTS OF SPOUSES' RIGHTS AND DUTIES OF THE ENGAGEMENT TO MARRY ACCORDING TO CIVIL AND CATHOLIC CHURCH LAW IN LITHUANIA 429

Introduction 429

Results The engagement institution based on the civil law 430

The engagement act based on the canon law 431

The relation between the Catholic Church and the state attitude to the engagement institution 433

The engagement institution in comparative conflict of laws 434

Conclusions 436

References 437

THE OPPORTUNITIES OF WORKING TIME ORGANIZATION IMPROVEMENT IN THE PUBLIC SECTOR 438

The aspects of working time organisation 438
Factors determining the organisation of working time 441
Results of the research 443
CONCLUSIONS 447
References 448
MUITAS DIENESTS ATTĪSTĪBAS VEICINĀŠANAI: LATVIJAS PIEMĒRS 449
IEVADS 450
1. Muitas dienestu izaicinājumi, ņemot vērā starptautiskās tirdzniecības attīstības tendences 451
2. Muitas loma, nodrošinot valstu ekonomisko drošību 453
3. Muitas darbinieku kompetenču nozīme dienesta attīstības virzībā 457
Secinājumi 459
Literatūras saraksts 460
THE ACIVITIES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN POLAND CONTRIBUTING TO SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION 463
Introduction 463
Higher education institutions market in Poland 464
Changes in the structure and organization of the higher education system in Poland resulting from the accession to the European Higher Education Area 466
The importance of higher education institutions in the socio-economic development of the country and the region 467
Methodology and organization of research 468
Presentation of the research results 470
Conclusion 476
A COMPARATIVE ANALYSIS OF TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE AND LATVIA: GENERAL ISSUES AND PERSPECTIVES 478
References 486
TRANSPORTLĪDZEKĻU ĪPAŠNIEKU ATBILDĪBAS APDROŠINĀŠANAS AKTUALITĀTES EIROPAS SAVIENĪBAS TIESAS NOLĒMUMOS 487
TOPICAL DEVELOPMENTS OF MOTOR INSURANCE LAW ACCORDING TO THE EUROPEAN COURT OF JUSTICE DECISIONS 487

Ievads 488
1. EKT spriedums lietā C-537/03 *Candolin* 489
2. EKT spriedums lietā C-356/05 *Elaine Farrell* 490
3. EST spriedums lietā C-484/09 *Fereira* 492
4. EST spriedums lietā C-409/09 *Lavrador* 493
5. EST spriedums lietā C-442/10 *Churchill* 494
6. EST spriedums lietā C-300/10 *Vítor Hugo Marques Almeida* 494
7. Secinājumi 495
Izmantotās literatūras un citu avotu saraksts 496
ATVĒRTA DARBA TIRGUS VEIDOŠANĀS LATVIJĀ 498
1. Pētījuma metodoloģija 498
2. Imigrācijas pieaugums un atvērta darba tirgus veidošanās Latvijā 499
3. Atvērta darba tirgus priekšrocības: 502
4. Atvērta darba tirgus trūkumi 503
5. Diskusija 504
Secinājumi 505
PUBLISKAS PERSONAS FUNKCIONĀLO AKTĪVU JĒDZIENS UN IZPRATNE 508
Ievads jautājumā 509
Aktīvi un manta: jēdziena saturs 511
Mantas jēdziens PpFLMINL 512
Mantas jēdziens PpMAL 514
Funkcionālie aktīvi: jēdziens 516
Funkcionālie aktīvi: izpratne 518
Secinājumi 521
Literatūras saraksts 522
UZŅĒMĒJDARBĪBAS UZSĀKŠANA LATVIJĀ PĒC IESTĀŠANĀS EIROPAS SAVIENĪBĀ 524
Ievads 524
1. Uzņēmējdarbības uzsākšanu ietekmējošo faktoru teorētiskie aspekti 525
2. Uzņēmējdarbības uzsākšana Eiropas Savienībā 529

3. Galvenie ieguvumi un ekonomiskais efekts uzņēmējdarbības uzsākšanā Latvijā pēc tās iestāšanās Eiropas Savienībā 530
Secinājumi 531
Literatūras saraksts 532
DARBĪBU PLĀNS CĪŅAI PRET KONTRABANDU GAR ES AUSTRUMU ROBEŽU 534
1. Darbību plāns cīņai pret kontrabandu gar Eiropas Savienības austrumu robežu 534
2. Reāla situācija ar kontrabandas aktivitātem Baltijas valstīs 536
Secinājumi 541
Izmantotās literatūras saraksts 541
ADVERSARIAL MODEL OF SPECIAL KNOWLEDGE USAGE IN CRIMINAL EVIDENTIARY PROCEDURE: PECULIARITIES, PROBLEMS AND THEIR SOLUTIONS 543
Introduction 543
Anglo-Saxon adversarial model: common characteristics 544
The problem of objectivity of expert-witnesses testimony 545
The problem of expert-witness qualification 547
Problem of evidence admissibility 548
Possible ways of solution for Anglo-Saxon Adversarial model problems 550
Conclusions 551
References 552
JURISDICTION AND LITIGATION COSTS IN EUROPEAN SMALL CLAIMS PROCEDURE 559
THE PECULARITIES OF COLLECTING EvidenceS IN EUROPEAN SMALL CLAIMS PROCEDURE 561
APPEAL AGAINST JUDGMENTS AND REVIEW OF JUDGMENTS ACCORDING TO EUROPEAN SMALL CLAIMS PROCEDURE 562
ENFORCEMENT OF JUDGMENTS IN EUROPEAN SMALL CLAIMS PROCEDURE 562
CONCLUSIONS 564
References 565
LOĢISKUMS UN TAISNĪGUMS, KĀ NORMATĪVĀ REGULĒJUMA OBLIGĀTĀS PAZĪMES 566

Secinājumi 570
Literatūras saraksts 571
PARTNERĪBAS ATTĪSTĪBA BŪVMATERIĀLU RAŽOŠANĀ 573
Ievads 574
Diskusija un rezultāti 575
Nobeigums 586
Izmantotās literatūras saraksts 586
SABIEDRĪBAS INTEREŠU UN AUTORU TIESĪBU LĪDZSVARA MEKLĒJUMI INFORMĀCIJAS SABIEDRĪBAS LAIKMETĀ 588
Ievads 588
1. Intelektuālā īpašuma izmantošana personiskām vajadzībām – informācijas sabiedrības pieaugoša tendence un nepieciešamība 590
2. Esošās tiesību normas 591
3. Autortiesību koncepcijas neatbilstība informācijas sabiedrības interesēm 595
Secinājumi 598
Literatūras saraksts 599
ETHICS CODES AND MANAGEMENT: LATVIAN TOURISM PRACTITIONERS' PERCEPTION 603
Introduction 603
Methodology 605
Results and Discussion 607
Conclusions 610
Reference 611
INOVATĪVU METOŽU IEVIEŠANAS UN PILNVEIDOŠANAS TEORĒTISKIE, PRAKTISKIE UN TIESISKIE ASPEKTI TIESU EKSPERTU DARBĪBAS NODROŠINĀŠANĀ LATVIJAS REPUBLIKĀ 613
Secinājumi 622
Izmantotās literatūras saraksts 622
ĪPAŠI NO IEMAKSĀM NEATKARĪGI NAUDAS PABALSTI" UN ES BRĪVAS PĀRVIETOŠANĀS DIREKTĪVA – NACIONĀLO TIESU DILEMMA 624

Ievads 625
1. Dalībvalstu sociālo nodrošināšanas sistēmu koordinācija Regulas *883/2004* regulējumā 626
2. Problemātikas izklāsts un Vācijas Federālās Sociālās tiesas prejudiciālie jautājumi ... 629
Secinājumi 637
Izmantoto avotu saraksts 638
THE PERSPECTIVES OF RESTORATIVE JUSITCE (MEDIATION) IN LITHUANIAN CRIMINAL LAW 640
Relevance of the topic and practical situation 641
Restorative justice concept in the criminal justice process, the essence of the main objectives and principles 644
Restorative justice (mediation) concept in Lithuania and Finland 647
Conclusions 650
References 651

PAAUGSTINĀTĀS BĪSTAMĪBAS AVOTA ĪPAŠNIEKA CIVILTIESISKĀS ATBILDĪBAS PRIEKŠNOSACĪJUMI

PRECONDITIONS FOR CIVIL LIABILITY OF OWNER OF SOURCE OF INCREASED *DANGER*

Jeļena Alfejeva, Dr.iur.
Biznesa augstskola TURĪBA, Latvija

Abstract

Liability of owner of source of increased danger is a kind of strict liability. In the Principles of European Tort Law[1] *damage may be attributed in particular to the person whose abnormally dangerous activity has caused it. Liability for damage caused by a source of increased danger is more severe compared to the usual civil liability as incurred regardless of the guilt of those who are engaged in such activities dangerous to others. There is no strict liability definition in Latvian law. According to the Road Traffic Law (Section 44) a vehicle owner or possessor, if he or she fails to prove, that a damage has been caused due to force majeure, by the intention of a victim himself or herself or due to the gross negligence of a victim or due to other reasons, which in accordance with the law release from liability to recover the damage, shall be liable regarding the damage caused as a result of the exploitation of a vehicle. It is important to understand what would be the reasons, which in accordance with the law release from liability to recover the damage. Latvian Civil Law does not resolve this problem in relation to Bodily Injuries also after the amendment of regulation of the article 2347 in 2012. There are some different interpretations of it in the legal practice in Latvia. The problem is very actual in relation to the motor vehicle third party liability insurance.*

Atslēgas vārdi: civiltiesiskā atbildība, delikts, paaugstinātās bīstamības avots, stingra atbildība

Ievads

Latvijas Republikas Satversmes 92.pants nosaka, ka nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā ikvienam ir tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu. Civiltiesiskās atbildības reglamentācijas jautājums, nodrošinot šīs tiesības, ir viens no svarīgākajiem likumdevēja

[1] Principles of European Tort Law, Text and Commentary European Group on Tort Law 2005, XII, 282 p. Softcover ISBN: 978-3-211-23084-8

uzdevumiem civiltiesību jomā. Vēl vairāk tas ir aktuāli saistībā ar paaugstinātās bīstamības avotu darbību.

Paaugstinātās bīstamības avots vispārēji var definēts kā objekts, kura ekspluatācija ir saistīta ar paaugstinātu bīstamību apkārtējiem. Līdz ar to ir normāli, ka valsts tā īpašniekam nosaka sevišķus pienākumus, kā arī sevišķus atbildības principus. Kā atzīmē Satversmes tiesa saistībā ar paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka īpašiem pienākumiem, šādu pienākumu nastas samērīgums no konstitucionāli tiesiskā viedokļa būtu izvērtējams galvenokārt Satversmes 105.panta kontekstā[2], kas ir veltīta tiesībām uz īpašumu. Tomēr nevar noliegt, ka šādiem īpašiem pienākumiem – kaut arī samērīgi – no valsts puses jābūt noteiktiem, lai nodrošinātu sabiedrības interešu ievērošanu.

Tas ir pamatots ar to, ka lietojot *paaugstinātās* bīstamības avotu, ir:

- lielāka varbūtība nodarīt kaitējumu,
- nespēja to pilnīgi kontrolēt no cilvēka puses.

Šajā rakstā netiks apskatīti visi paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka juridiskās atbildības veidi un to regulējums, bet tikai paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka civiltiesiskā atbildība.

Pētījuma objekts ir paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka civiltiesiskā atbildība un ar to saistītās likumsakarības.

Pētījuma priekšmets ir paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka civiltiesiskā atbildības izziņa, it īpaši nosakot šīs atbildības priekšnosacījumus, kā arī teorētiskās un praktiskās problēmas, kas izriet no tiesiskā regulējuma.

Pētījuma mērķis ir izpētīt paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka civiltiesisko atbildību, apzināt tās būtību, tai nepieciešamo tiesisko regulējumu un izstrādāt priekšlikumus esošā tiesiskā regulējuma pilnveidošanas virzienam Latvijas Republikā.

Pētījuma uzdevumi pētījuma mērķa sasniegšanai ir sekojoši:

- izzināt paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka civiltiesiskās atbildības iespējamo tiesisko regulējumu, tai skaitā vēsturiskajā kontekstā, it īpaši piemērojot to Latvijas situācijai;
- izanalizēt ar paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka civiltiesiskās atbildības noteikšanu saistītās tiesību normas un to piemērošanu;
- noteikt virzienus normatīvo aktu grozījumiem.

Izstrādē tiek izmantotas vispārzinātniskās, kā arī speciālās juridiskās izziņas metodes. Pētījuma bāze ir dažādu dokumentu, atziņu, viedokļu, normatīvo aktu analīze un situāciju modelēšana. Galvenokārt tika izmantotas analīzes un sintēzes metode, zinātniskās indukcijas un dedukcijas metodes, salīdzinošā metode, kā arī vēsturiskā metode. Analīzes un sintēzes metodes tika izmantotas, lai izzinātu problēmas elementus, sintezētu kopsakarības un formulētu likumsakarības, gan pētot tiesību aktus, gan tiesu praksi, kā arī citus tiesību un informācijas avotus. Analīze un sintēze ir veikto secinājumu un priekšlikumu pamatā. Zinātniskās indukcijas metode pielietota, lai no atsevišķiem faktiem veidotu vispārīgus atzinumus un noteiktu sakarības. Savukārt dedukcijas metode izmantota, lai loģiski sistematizētu un teorētiski izskaidrotu empīrisko pētījumu rezultātus. Salīdzinošā metode

[2] 013.gada 28.marta Satversmes tiesas spriedums lietā Nr.2012-15-01Par Ceļu satiksmes likuma 43.6 panta trešās, piektās, septītās un astotās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92.pantam

nodrošina lietderīgas informācijas gūšanu no citu valstu pieredzes, kas palīdz pilnveidot esošo tiesību institūtu efektivitāti, veicot normatīvā regulējuma un citu ar pētījuma priekšmetu saistīto aspektu salīdzināšanu Latvijā un citās valstīs. Tiesību normas analizētas arī vēsturiskajā kontekstā.

Interpretējot tiesību normas, lai noteiktu to jēgu, piemērošanas īpatnības un noformulētu priekšlikumus normatīvā regulējuma uzlabošanai, izmantotas tiesību normu analīzes metodes – gramatiskā, sistēmiskā, teleoloģiskā un vēsturiskā metode.

Vairākās valstīs paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka civiltiesiskā atbildība ir tā saucamā stingrā atbildība, ar ko saprot atbildību arī bez vainas. Latvijā, nosakot civiltiesiskās atbildības tiesisko regulējumu, tai skaitā, pārņemot ārvalstu pieredzi, nav precīzi definēti paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka civiltiesiskās atbildības pamati. Arī zinātnieku vidū, bieži aiztiekot jautājumu par stingru atbildību, vai nu attiecina šo jēdzienu uz vispārējo civiltiesisko atbildību, neizdalot paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka atbildību no tās, vai nu reducē to līdz pierādīšanas pienākumam jeb legālai prezumpcijai par atbildību.

Tomēr stingra atbildība un legālā prezumpcija par atbildību nav identiskie jēdzieni. Tāpat nav pamatojuma piemērot stingru atbildību vispārējai civiltiesiskai atbildībai vai visai deliktatbildībai – tā īpaši domāta, tikai lai nodrošinātu sabiedrības intereses, ņemot vērā kāda objekta paaugstinātu bīstamību apkārtējiem tā ekspluatācijas laikā.

Vispār deliktatbildībai Latvijā netiek pievērsta pietiekoša uzmanība. Latvijas vadošais zinātnieks Latvijas civiltiesību jomā Kalvis Torgāns atzīmē, ka deliktu tiesības ir civiltiesību apakšnozare, kas regulē tiesiskās attiecības, kas rodas no ārpuslīgumiska tiesību aizskāruma, kas ir diezgan svarīga, bet Latvijā ir tāda kā novārtā palikusi civiltiesību apakšnozare, kurā netiek izvirzīti un prasīti nekavējoši likumu grozījumi, lai gan tiesu praksē lietas par kaitējuma atlīdzību saistībā ar transporta negadījumiem, cilvēku veselības bojājumiem, sakropļojumiem, goda un cieņas aizskārumiem, mantas bojājumiem, kļūmēm ārstniecībā sastāda nozīmīgu daļu un ikvienā lietā parādās neskaidrības un būtiski teorētiskie jautājumi[3]. Viens no priekšlikumiem šai sakarā ir iedziļināties un pārņemt Eiropas valstu pozitīvo pieredzi, it īpaši izskatot Eiropas deliktu tiesību grupas darbu un tās sasniegtos rezultātus.

Eiropas deliktu tiesību grupa, kas agrāk tika saukta arī par "*Tilburg Group*", ir 1992.gadā dibināta zinātnieku grupa, kas nodarbojas ar pētījumiem un principu izstrādi deliktu tiesību jomā. Grupa regulāri tiekas, lai apspriestu deliktatbildības būtiskos jautājumus, kā arī jaunākās attīstības tendences un nākotnes virzienu saistībā ar neatļautas darbības tiesisko regulējumu. Grupa ir sagatavojusi Eiropas deliktu tiesību principu apkopojumu (*Principles of European Tort Law*)[4], turpmāk tekstā – EDTP.

Pēc sākotnējās EDTP publicēšanas 2005.gadā grupa ir atsākusi darbu 2009.gadā, paplašinot EDTP darbības jomu, atjauninot un uzlabojot EDTP saturu, ņemot vērā turpmāko zinātnisko debašu norisi un attīstību par Eiropas Savienības (ES) tiesību aktiem. Grupas mērķis ir publicēt virkni provizorisku pētījumu par tēmām, kas sākotnēji nav iekļautas EDTP, par vairākiem jautājumiem, tai skaitā valsts atbildību, pierādīšanas pienākumu, saistību starp līgumisko un ārpuslīgumisko atbildību un citiem.

Latvijā EDTP principiem pagaidām netiek veltīta uzmanība vispār un pamata deliktatbildības regulējums ir iekļauts Civillikumā.

---

[3] Torgāns K., Neatļautas darbības izpausmes Eiropas deliktu tiesībās, JV, NR. 49 (800), 2013.gada 3.decembris;

[4] Principles of European Tort Law, Text and Commentary European Group on Tort Law 2005, XII, 282 p. Softcover ISBN: 978-3-211-23084-8

Latvijas Republikas Civillikuma normas ir radītas pirms vairākiem gadiem, un pēc apstiprināšanas nebija daudz laika, lai pilnvērtīgi pārbaudītu to darbību praksē. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas Latvijas likumdevējs Civillikuma darbību ir atjaunojis, nepakļaujot to nopietnai revīzijai. Arī turpmāki Civillikuma grozījumi tika veikti, epizodiski risinot atsevišķas normatīva regulējuma problēmas, bez nopietnas sistēmiskas pieejas nodrošināšanas.

Līdz ar to arī civiltiesiskās atbildības problēmjautājumi šodien paliek neatrisināti, bet ES pieredze paliek bez nopietnas analīzes par tās pielāgošanas iespējām Latvijas situācijai.

Jau 10 gadus Latvija ir ES dalībvalsts. Vairāki tiesību regulējuma jautājumi ES ir pakļauti unifikācijai. Attiecībā uz civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas jautājumiem Latvijā tiek implementētas attiecīgas ES normas, bet pati civiltiesiskās atbildības tiesiskā reglamentācija nav pilnvērtīga, nav loģiski pārdomāta, radot daudz problēmsituāciju to piemērošanā. Tas arī ir viens no šķēršļiem pareizai apdrošināšanas uztveršanai Latvijā.

Turpmāk tiks apskatītas paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka civiltiesiskās atbildības jautājumi un ievadā iezīmētas atšķirības starp legālo atbildības prezumpciju un stingru atbildību bez nosacījumiem, izskatot pamatojumu tās noteikšanai.

Paaugstinātās bīstamības avota jēdziens

Vairākās valstīs, ja kaitējums ir nodarīts ar paaugstinātās bīstamības avotu, tam tradicionāli tiek piešķirts īpaša delikta statuss, to atspoguļojot tiesiskajā regulējumā, ņemot vērā atšķirības kaitējuma nodarīšanas mehānismā, kā arī delikta saistību rašanās nosacījumos. Ir pamatoti, ka atbildība par kaitējumu, kas nodarīts ar paaugstinātās bīstamības avotu, ir smagāka, salīdzinot ar parasto civiltiesisko atbildību, un tā rodas neatkarīgi no vainas.

Kaut arī daudzi teorētiskie un praktiskie jautājumi saistībā ar kaitējuma nodarīšanu ar paaugstinātās bīstamības avotu joprojām strīdīgi, dažādi tiek risināti praksē un neviennozīmīgi interpretēti literatūrā, strīdīgākais paliek jautājums par paša paaugstinātās bīstamības avota jēdzienu.

Paaugstinātās bīstamības avots varētu būt transportlīdzeklis, ražotne, būvniecība. Tiek pieņemts, ka paaugstinātās bīstamības avots ir objekts, kura ekspluatācija ir saistīta ar paaugstinātu bīstamību apkārtējiem, tādējādi definējot paaugstinātās bīstamības avota jēdzienu caur darbībām ar to.

Tomēr paaugstinātās bīstamības avotu var definēt arī caur objektu. Atšķirību starp šīm divām pieejām paaugstinātās bīstamības avota definēšanai lielā mērā mazina fakts, ka "darbības" jēdziena atbalstītāji un teorijas "objekts" piekritēji nav absolūtie savās pozīcijās un drīzāk mēģina saistīt "darbību" un "objektu" kopā. Izskatās, ir pieņemami noteikt paaugstinātās bīstamības avota jēdzienu gan caur darbībām, gan arī izmantojot objekta jēdzienu, ar nosacījumu, ka abos gadījumos šie jēdzieni ir savstarpēji cieši saistīti. Citiem vārdiem sakot, paaugstinātās bīstamības avots kā materiālais objekts tiek iedarbināts ar cilvēka palīdzību, tādējādi radot paaugstinātu risku.

Jebkurā gadījumā galvenā paaugstinātās bīstamības avota definīcijas sastāvdaļa ir norāde uz to, ka tas rada lielu kaitējuma risku citiem. Paaugstinātais risks nozīmē lielāku iespēju nodarīt kaitīgās sekas, salīdzinot ar tām, kas var tikt nodarīts parastas lietas normālas darbības un lietošanas laikā. Turklāt šis kaitējuma nodarīšanas risks ir liels, neskatoties uz veicamiem piesardzības pasākumiem un drošības standartu ievērošanu.

Praksē vairākas valstīs paaugstinātās bīstamības avotu saraksts ir atvērts un attiecībā uz konkrēto objektu strīda gadījumā jautājumu par tā atzīšanu par paaugstinātās bīstamības avotu lemj tiesā.

Saskaņā ar EDTP 5:101 panta otro daļu darbība, kura rāda paaugstinātu bīstamību apkārtējiem un kurai jānosaka strikta atbildība ir darbība, kas kumulatīvi atbilst diviem nosacījumiem:

1) tā ir darbība, ar kuru var nodarīt paredzamo kaitējumu neatkarīgi no tā, vai tika izdarīts viss iespējamais, lai šo kaitējumu novērstu vai nē;
2) tā nav darbība, kas ir vispārpieņemta.

Latvijas civiltiesībās nav ietverta paaugstinātās bīstamības avota jēdziena definīcija, kaut arī atsauces uz šo jēdzienu var atrast vairākos normatīvajos aktos – ne tikai regulējot civiltiesiskās attiecības.

Tā Administratīvo pārkāpumu kodeksa 9. panta trešajā daļā, nedefinējot pašu jēdzienu, ir paredzēts, ka paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka (valdītāja) administratīvās atbildības īpatnības var noteikt citos likumos.

2007.gada 18.septembra Ministru kabineta noteikumi Nr.626 "Noteikumi par paaugstinātās bīstamības objektu noteikšanas kritērijiem un šo objektu īpašnieku (valdītāju, apsaimniekotāju) pienākumiem riska samazināšanas pasākumu nodrošināšanai", kas izdoti saskaņā ar Civilās aizsardzības likuma 17.panta trešo daļu, un pats šis likums (17. pants) paredz, ka paaugstinātās bīstamības objekti ir:

(1) objekti, kuru saimnieciskā vai cita veida darbība ir saistīta ar enerģijas ražošanu un uzkrāšanu, elektromagnētisko starojumu, ugunsnedrošu, sprādzienbīstamu, bīstamu ķīmisku vielu un produktu, bīstamo atkritumu, augu karantīnas organismu, bioloģiski aktīvu un radioaktīvu vielu, kodolmateriālu un to atkritumu pārstrādi, apstrādi, ražošanu, lietošanu, uzglabāšanu un transportēšanu tādos daudzumos, kas katastrofu vai citu faktoru iedarbības dēļ var nodarīt kaitējumu cilvēkiem, īpašumam un videi ārpus objekta teritorijas;
(2) hidrotehniskās būves.

Tomēr jāņem vērā, ka šā likuma mērķis ir radīt civilās aizsardzības sistēmu katastrofu pārvaldīšanai, nodrošinot tās darbības tiesiskos un organizatoriskos pamatus cilvēku, īpašuma un vides aizsardzībai katastrofu gadījumos un pastāvot katastrofas draudiem (likuma 2.pants). Būtībā ar šiem tiesību aktiem nosaka paaugstinātās bīstamības objektu noteikšanas kritērijus un šo objektu īpašnieku (valdītāju, apsaimniekotāju) pienākumus riska samazināšanas pasākumu nodrošināšanai atbilstoši šo objektu kaitējuma iespējamam apjomam, nevis civiltiesiskās atbildības jautājumus.

Un, protams, bez uzmanības nevar atstāt Civillikuma 2347.pantu. Tas, nepiedāvājot paša paaugstinātās bīstamības avota īpašu definīciju, gan norāda uz darbībām, kas saistītas ar paaugstinātu bīstamību apkārtējiem, iekļaujot paaugstinātās bīstamības avotu atvērtajā sarakstā transportu, uzņēmumu, būvniecību un bīstamas vielas.

Vaina kā civiltiesiskās atbildības pamats Latvijā

Civillikuma 1770.pants nosaka, ka ar zaudējumu jāsaprot katrs mantiski novērtējams pametums. Saskaņā ar Civillikuma 1775.pantu katrs zaudējums, kas nav nejaušs, ir jāatlīdzina. Mūsdienu tiesību teorijā atzīts, ka zaudējumu atlīdzības pienākums iestājas tad, kad vienlaicīgi pastāv šādi priekšnoteikumi jeb atlīdzības pamati:

- tiesību aizskārēja neattaisnojuma darbība, kas attiecīgos gadījumos ietver arī novērtējumu no vainojamības viedokļa;
- zaudējumu esamība;
- cēloniskais sakars starp zaudējumiem un neatļauto darbību[5].

Latvijas judikatūrā ir atrodami skaidri noformulēti principi, ka civiltiesiskā atbildība dalās līgumiskajā un deliktatbildībā un ka deliktatbildības kā ārpuslīgumiskās atbildības pamats ir delikts – prettiesiska rīcība vispār saskaņā ar Civillikuma 1784.pantu.[6]

Tātad delikts ir ārpuslīgumiskajām attiecībām izdarīts tiesību aizskārums, kas saskaņā ar Civillikuma 1635. pantu ir neatļauta darbība, kuras rezultātā nodarīts kaitējums, arī morālais kaitējums. Nodarītais kaitējums dod tiesību cietušajam prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl viņu par šo darbību var vainot. Tas ir tā saucamas *obligationes ex delicto*[7].

Tas, ka sauszemes transportlīdzeklis ir paaugstinātās bīstamības avots, norādīts vairākos Satversmes tiesas spriedumos. Ceļu satiksmes likuma 44.pants nosaka, ka par transportlīdzekļa ekspluatācijas rezultātā nodarīto zaudējumu atbild transportlīdzekļa īpašnieks vai valdītājs, ja viņš nepierāda, ka zaudējums radies nepārvaramas varas dēļ, ar paša cietušā nodomu vai cietušā rupjas neuzmanības dēļ vai arī citu iemeslu dēļ, kuri saskaņā ar likumu atbrīvo no atbildības par zaudējuma atlīdzību (otrā daļa); gadījumos, kad transportlīdzeklis ir nodots turētājam, par nodarītajiem zaudējumiem atbild turētājs, ja viņš nav vienojies ar īpašnieku par citādu zaudējumu segšanas kārtību; tomēr, ja turētājs atrodas prombūtnē (ārpus valsts robežām), nav zināma viņa dzīvesvieta vai pilnīga zaudējumu piedziņa no viņa nav iespējama, par zaudējumu atbild transportlīdzekļa īpašnieks (trešā daļa).

Principā minētais Ceļu satiksmes likuma regulējums neprasa vainu, ka transportlīdzekļa īpašnieka vai turētāja atbildības priekšnosacījumu, tomēr Latvijas juridiskajā praksē ir izveidojusies konsekventa pieeja, ka vaina kā civiltiesiskās atbildības priekšnosacījums ir obligāta arī attiecībā uz transportlīdzekļa kā paaugstinātās bīstamības avota ekspluatāciju, un, to nekonstatējot, tiek piemērots Civillikuma 1774.pants, saskaņā ar kuru nejaušs zaudējums nevienam nav jāatlīdzina.

Civillikuma 2347.pants[8] paredz paaugstināta bīstamības avota lietotāja (ne īpašnieka) legālo atbildības prezumpciju un, lai izvairītos no šīs atbildības, pienākumu pierādīt, ka zaudējums radies nepārvaramas varas dēļ, ar paša cietušā nodomu vai viņa rupjas neuzmanības dēļ. Pierādot, ka zaudējums radies nepārvaramas varas dēļ, tas ir atzīstams par nejaušu un tas vairs nevienam nav jāatlīdzina. Turklāt paaugstināta bīstamības avota lietotāja legālā atbildības prezumpcija un pierādīšanas pienākums darbojas tikai attiecībā uz miesas

---

5 K.Torgāns. Saistību tiesības I daļa. Rīga, 2006., lpp.209

6 Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 11.jūnija spriedums Lietā Nr. SKC – 259; A. Bitāns, Civiltiesiskā atbildība un tās veidi, izdevniecība AGB, 1997.g., 93.lpp.

7 *obligationes ex delicto* – latīniski atsauce uz saistībām, kas rodas no vainas vai kļūdas, bet ne no līgumiem.

8 gan iepriekšējā redakcijā, gan ar grozījumiem, kas izdarīti ar 29.11.2012. likumu, kas stājas spēkā 01.01.2013.

bojājumu nodarīšanu, bet ne uz bojājumu nodarīšanu īpašumam. Par šā panta trūkumiem, kuri nav novērsti arī ar šā panta pēdējiem grozījumiem 2012.gadā, un nepareizu tiesu praksi norādīja K.Torgāns vēl 2007.gadā[9].

Ņemot vērā tiesiskā regulējuma nepilnības, Latvijas juridiskā prakse saistībā ar Civillikuma tiesību normu un Ceļu satiksmes likuma 44.panta piemērošanu pretēji Eiropā respektējamai pieejai [10] liedz cietušajam pieprasīt zaudējumu atlīdzināšanu, piemērām, sekojošās situācijās:

1) sauszemes transportlīdzekļa vadītājs uz brīdi ir zaudējis samaņu, iebraucot celtnē un bojājot to; vai notriecot gājēju, nodarot tam miesas bojājumus – ja šis vadītājs pierādīs, ka viņš ir izdarījis visu, nodrošinot, lai veselība būtu kārtībā;
2) sadursmē ar meža dzīvnieku cieš sauszemes transportlīdzekļa pasažieri – ja šā transportlīdzekļa vadītājs pierādīs, ka viņš ir izdarījis visu, lai izvairītos no sadursmes, bet dzīvnieks ir izskrējis tik pēkšņi, ka sadursme nevarēja tikt novērsta;
3) transportlīdzeklim braucot, tam virsu uzkrīt koks, bojājot transportlīdzekli un nodarot tā pasažieriem miesas bojājumus.

Šāda pieeja būtu jāmaina, veicot attiecīgos likumu grozījumus, nostiprinot stingras atbildības principus Latvijas tiesībās.

Legāla atbildības prezumpcija kā pieradīšanas pienākums un stingrā atbildība

Stingrā (tieša vai objektīva) atbildība (angliski – *strict liability*) var tikt definēta kā atbildība, kas tiek noteikta bez atbildētāja vainas pierādīšanas.[11]Tomēr var tikt vērtēti likumā paredzētie attaisnojumi, kas atbildētāju pilnībā vai daļēji var atbrīvot no atbildības. Attaisnojumu esamība parasti ir jāpierāda pašam atbildētājam. Ir skaidrs, ka, lai uzliktu vienai vai otrai pusei pierādīšanas pienākumu, vajadzētu pamatot potenciālā kaitējuma nodarītāja un cietušā nevienlīdzību – tādējādi attaisnojumu pierādīšanas pienākumu var attiecināt, piemēram, uz uzņēmuma kā profesionālā subjekta darbību, vai arī uz darbību, kas saistīta ar paaugstinātu bīstamību apkārtējiem (palielinātu risku).

Atkarībā no bīstamības pakāpes un tās novērtējuma likumdevējam ir iespēja noteikt vai nu legālo atbildības prezumpciju – piemēram, uzņēmumiem, kas nav bīstamas ražotnes, gan citos gadījumos (tad var tikt vērtēti likumā paredzētie attaisnojumi, kas atbildētāju pilnībā vai daļēji var atbrīvot no atbildības) – un striktu atbildību kā atbildību arī bez vainas – piemēram, sauszemes transportlīdzekļu īpašniekiem un lietotājiem.

Striktas atbildības noteikšanas pamatā, proti, lai uzliktu atbildību paaugstinātās bīstamības avota īpašniekam, ir vajadzīgi tikai divi nosacījumi: kaitējuma nodarīšana un cēloņsakarība starp paaugstinātās bīstamības avota ekspluatāciju un kaitējumu. Tādējādi

---

9 Zinātnisks pētījums "Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizācijas nepieciešamība un aktuālo privāttiesiskā regulējuma tendenču (UNIDROIT, ELTP) iespējamā ietekme uz Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizāciju", http://www.tm.gov.lv/files/archieve/lv_documents_petijumi_Saistibutiesibas.doc

10 Sk. Piem., European Conventiononcivil liability for damage caused by motor vehicles

11 Black's Law Dictionary. Eight Edition. St. Paul: Thomson&West, 2004., p.481

paaugstinātās bīstamības avota īpašnieks (lietotājs) būs atbildīgs par kaitējumu arī bez vainas, piemēram, par nejaušu gadījumu.

Administratīvajās tiesībās – konkrēti saistībā ar ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumiem Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka fakta legālā prezumpcija var būt pamatā pat transportlīdzekļa īpašnieka stingrajai atbildībai jeb atbildībai bez vainas.[12]

Romiešu tiesībās *Gaian-Justinianic* delikta saistību sadalījuma nozīme [13] uz *obligationes ex delicto* un *quasi ex delicto*jau sen ir viens no sarežģītākajiem jautājumiem romiešu tiesību pārzinējiem. Šis jautājums ir cieši saistīts ar mūsdienu stingrās atbildības teoriju.

Stingrās atbildības teoriju – *quasi ex delicto* – kad atbildība tiek noteikta neatkarīgi no vainas, pirmo reizi izvirzīja 1940.gadā, bet tad tā nav ieguvusi plašu atbalstu. Tagad deliktu tiesībās stingra atbildība kā atbildības atzīšana, nekonstatējot personas vainu (ļauns nolūks vai neuzmanība), ir nostiprinājusies vairāku valstu tiesībās kā paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka atbildības pamatprincips. Bieži gan zinātnieki, gan praktiķi neatšķir striktu atbildību kā atbildību arī bez vainas bez nosacījumiem un legālo atbildības prezumpciju, kas tikai prasa no personas pierādīt, ka kaitējuma nodarīšanā tās vainas nav.

EDTP šis dalījums ir paredzēts.

Saskaņā ar EDTP 5:101 panta pirmo daļu persona, kuras darbība ir saistīta ar paaugstinātu bīstamību apkārtējiem, uzņemas stingru atbildību par kaitējumu, kas ir raksturīgs šādas darbības veikšanas riskam, ja šis kaitējums ir šīs darbības rezultāts.

Savukārt par atbrīvošanu no pierādīšanas pienākuma rakstīts EDTP 2.paragrāfā, un tas ir cits princips, saskaņā ar kuru (4:201) iespēja atbrīvot no vainas pierādīšanas pienākuma ir atkarīga no attiecīgas darbības bīstamības pakāpes. Tā (4:202) uzņēmumiem ir pierādīšanas pienākums attiecībā uz ar tā darbību nodarīto kaitējumu – lai izvairītos no atbildības, uzņēmumam jāpierāda, ka tas ir izdarījis visu nepieciešamo kaitējuma novēršanai.

Līdz ar to secināms, ka pieradīšanas pienākums un stingra atbildība balstās uz atšķirīgiem principiem, kuri gan abi jēdzieni attiecīgajās pakāpēs ir saistīti ar darbību ar paaugstinātu bīstamību apkārtējiem.

Kā jau minēts iepriekš, Latvijas tiesībās likumdevējs aprobežojies ar Civillikuma 2347.pantā paredzēto legālo atbildības prezumpciju attiecībā uz miesas bojājumu nodarīšanu, nosakot paaugstinātās bīstamības avota lietotāja pienākumu pierādīt, ka zaudējums radies nepārvaramas varas dēļ, ar paša cietušā nodomu vai viņa rupjas neuzmanības dēļ. Turklāt jāmin, ka jēdziena "nepārvaramā vara" skaidrojums likumā nav dots. Tiesu prakse, runājot par ārpuslīgumiskām attiecībām, uz to mēģina attiecināt romiešu tiesībās apzīmētos apstākļus [14], kas tomēr neveicina pilnīgu skaidrību par nepārvaramas varas jēdziena piemērošanu.

---

12 ECT 2004. gada 19. oktobra lēmumu lietā "Falk v. the Netherlands"

13 Descheemaeker, Eric, Obligations quasi ex delicto and Strict Liability in Roman Law. /.In: Journal of Legal History, 2010, p. 1-20.

14 Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011.gada 26.janvāra spriedums Lietā Nr. SKC-11/2011

Stingrās atbildības jēdziens citās valstīs

Civiltiesiskās atbildības tiesiskais regulējums nav pakļauts unifikācijai Eiropas Savienībā – jautājumi saistībā ar to risināmi atbilstoši civiltiesību sistēmai katrā dalībvalstī. Arī Latvijā ir spēkā tiesiskais regulējums, kā arī ir juridiskā prakse jautājumos par paaugstinātās bīstamības avota nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu, kas gan pamatā atšķiras no citu valstu tiesībām, ņemot vērā līdz galam neatrisināto jautājumu par striktu atbildību saistībā ar paaugstināta atbildības avota ekspluatāciju, proti, ja zaudējumi ir nodarīti ar transportlīdzekli, tā īpašnieka (tiesīga lietotāja/turētāja) civiltiesiskā atbildība iestājas neatkarīgi no tā, vai viņa rīcība bija prettiesiska vai nē (Latvijas Ceļu satiksmes likuma 44.pants).

Kaut arī EDTP izstrādātāju mērķis ir veicināt deliktu tiesību uzlabošanu un saskaņošanu Eiropā, izmantojot EDTP principu un ar to saistīto pētījumu sistēmu, nodrošinot principiālu pamatu tiesību racionalizācijai un inovācijai dalībvalstīs un ES līmenī. Tiesību harmonizācija deliktatbildības jautājumos ir savukārt tālās nākotnes jautājums.

Protams, nevar noliegt, ka vairākās ES valstīs stingras atbildības principi ir nostiprināti tiesiskajā regulējumā un veiksmīgi tiek piemēroti praksē. Turpmāk atsevišķi gadījumi tiks apskatīti uz transportlīdzekļa turētāja atbildības piemēra.

Vācijā saskaņā ar Ceļu satiksmes likumu (*Straßenverkehrsgesetz*) sauszemes transportlīdzekļa turētājs ir stingri atbildīgs par kaitējumu, kas ir nodarīts ar transportlīdzekļa ekspluatāciju. Atbildība iestājas arī gadījumā, ja viņš nav vainīgs negadījuma izraisīšanā. Ir pieņemts, ka transportlīdzekļa ekspluatācija ir konstatējama tik ilgi, kamēr transportlīdzeklis tiek izmantots ceļu satiksmē un pakļauj citus satiksmes dalībniekus briesmām. Stingrā atbildība netiek piemērota transportlīdzekļa pasažieriem. Transportlīdzekļa turētājs gan var pierādīt, ka nav atbildīgs, ja negadījums ir noticis nepārvaramas varas (*force majeure*) rezultātā. Papildus striktai atbildībai Vācijas Civilais kodekss satur arī normas par atbildību, kas balstās uz vainu – saskaņā ar Civilo kodeksu persona, kas nepilda savus pienākumus ar pienācīgu rūpību, ir atbildīga par nodarīto kaitējumu, kas ir tā rezultāts.

Krievijas Federācijas Civilajā kodeksā (1079.pants) ir paredzēts, ka juridiskās personas un pilsoņi, kuras veic ar paaugstinātu bīstamību apkārtējiem saistīto darbību, ir atbildīgi par kaitējumu, kas nodarīts ar paaugstinātās bīstamības avotu, ja vien nepierādīs, ka kaitējums ir nodarīts ar nepārvaramu varu vai cietušā nodomu (praksē nodomam pielīdzina arī rupju neuzmanību). Paaugstinātās bīstamības avotu uzskaitījums satur norādi uz transportlīdzekļu, mehānismu, elektroenerģijas, atomenerģijas, bīstamo vielu izmantošanu, būvniecību u.c.

Tādējādi atbildība par kaitējumu, kas ir nodarīts ar paaugstinātās bīstamības avotu, ir stingrāka, salīdzinot ar atbildību, pamatojoties uz vainu, kas ir paredzēta Civilā kodeksa 1064.pantā. Tomēr paaugstinātās bīstamības avotu īpašnieks, lai izvairītos no atbildības, var pierādīt nepārvaramas varas ietekmi. Nepārvarama vara saskaņā ar Civilā kodeksa 202., 401.pantu ir ārkārtējs notikums, kuru nevar paredzēt un novērst. Tās var būt dabas katastrofas – zemestrīce, plūdi, vētra u.c. Tiesu prakse nepārvaramas varas gadījumus papildina arī ar kara darbībām un tamlīdzīgiem globāla rakstura notikumiem. Izņēmums ir tikai Gaisa kodeksā (101.pants) paredzētā gaisa kuģa ekspluatanta atbildība par pasažieriem nodarītajiem miesas bojājumiem, kas iestājas bez jebkādiem nosacījumiem, tai skaitā arī nepārvaramas varas ietekmē.

Krievijas Federācijā ir nostiprinājusies tiesu prakse par paaugstinātās bīstamības avotiem – par to var atzīt jebkuru darbību, kas rāda paaugstinātas briesmas apkārtējiem, neaprobežojoties tikai ar likumā esošo uzskatījumu.

Tāpat tiesu prakse neatzīst juridiskas personas darbinieka atbildību par paaugstinātās bīstamības avota izmantošanu – atbildība šajā gadījumā tiek uzlikta paaugstinātās bīstamības avotu īpašniekam – juridiskai personai. Tomēr īpašnieks – juridiska persona var vērsties ar regresa prasību pret savu darbinieku, kas kaitējuma nodarīšanas brīdī bija paaugstinātās bīstamības avota vadītājs vai operators (Civilā kodeksa 1081.pants).

Gadījumā, ja viens paaugstinātās bīstamības avots ir nodarījis kaitējumu citam paaugstinātās bīstamības avotam, kaitējums tiek atlīdzināts, pamatojoties uz vainu. Ja vaina nav konstatējama, kaitējums nav jāatlīdzina (Civilā kodeksa 1064.pants).

Paaugstinātās bīstamības avotu, tiem mijiedarbojoties, īpašnieki atbild par kaitējumu, kurš ir nodarīts trešajām personām solidāri, pamatojoties uz stingras atbildības principiem, tas ir, bez vainas.

Igaunijā atšķir atbildību, balstoties uz delikta vispārējo sastāvu, tas ir, konstatējot vainu, un balstoties uz risku. Riska atbildība nozīmē, ka tam, kurš rada paaugstinātu bīstamību citiem, ir pienākums atlīdzināt nodarīto kaitējumu neatkarīgi no vainas. Kaut arī Igaunijā Saistību tiesību likums nereglamentēja jautājumu par savstarpēju paaugstinātās bīstamības avotu kaitējuma nodarīšanu, sākot ar 2010.gadu, tiesu praksē sāka nostiprināties pieeja, ka arī šajā gadījumā ir jāpiemēro atbildība uz riska pamata, vērtējot ne tikai vadītāju uzvedību kaitējuma nodarīšanas brīdi, bet arī vispārējo bīstamību, ko paaugstinātās bīstamības avots rada citiem.

Problēmjautājumi sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātajā apdrošināšanā

Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātā apdrošināšana ir viens no civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas veidiem, kas Latvijā ir paredzēts Apdrošināšanas sabiedrību un to uzraudzības likumā (12.panta pirmās daļas 10.punkts). Šajā veidā tiek apdrošināta personas civiltiesiskā atbildība sauszemes transportlīdzekļu īpašnieka statusā, un apdrošināšanas objekts attiecīgi ir šī atbildība. Atšķirībā no brīvprātīgajiem civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas veidiem, kuru galvenais mērķis ir pasargāt apdrošinātāja klientu no riska iestāšanas negatīvajām sekām, pārņemot šo risku no klienta, šā veida galvenais mērķis ir aizsargāt ceļu satiksmes negadījumu cietušo interesēs (Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma 2.pants) – tieši tāpēc šis apdrošināšanas veids ir paredzēts kā obligāts visā ES, pamatojoties uz vienoto ar attiecīgajām direktīvām paredzēto ES regulējumu.

Apdrošinot sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku (tiesīgā lietotāja) civiltiesisko atbildību, apdrošināšanas atlīdzība var tikt izmaksāta tikai gadījumā, ja šī atbildība iestājas, un apdrošināšanas atlīdzības apmērs var būt tikai un vienīgi zaudējumu apmērs, kuru kompensāciju vispārējais regulējums civiltiesībās uzliek konkrētajā gadījumā transportlīdzekļa īpašniekam vai tiesīgajam lietotājam.

Ņemot vērā, ka sauszemes transportlīdzeklis tradicionāli tiek uzskatīts par paaugstinātās bīstamības avotu, ieviešot sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās

atbildības apdrošināšanu kā obligāto veidu, visas civiltiesībās esošās problēmas ar paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka atbildību jārisina šīs apdrošināšanas ietvaros.

Apdrošināšanas obligātie veidi, kas lielā mērā ES ir pakļauti unifikācijai, attīstās ES tiesiskā regulējuma ietekmē, pārņemot ES normatīvo aktu noteikumus, bet civiltiesiskas atbildības regulējuma kā civiltiesību sastāvdaļas attīstība Latvijā, kas ir katras dalībvalsts patstāvīgs uzdevums, atpaliek. Līdz ar to sabiedrība civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas būtība tiek pārprasta, un, balstoties uz šiem pārpratumiem, nopietni, pat valsts līmenī, tiek izskatīti tiesību aktu grozījumu projekti.

Kā ir minēts iepriekš, risinot jautājumu par civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas atlīdzības izmaksu, sākotnēji jākonstatē galvenais apdrošināšanas atlīdzības izmaksas priekšnosacījums – vai ir iestājusies apdrošinātā civiltiesiskā atbildība. Izskatot iepriekš minētās situācijas par sauszemes transportlīdzekļa tiesīgā lietotāja atbildības neesamību, var konstatēt, ka, pieņemot nosacījumu par atbildību arī bez vainas, tikai pamatojoties uz to, ka kaitējums nodarīts ar transportlīdzekļa ekspluatāciju, būtu jāveic konstatācija par pretējo.

Tā situācijā, kad sauszemes transportlīdzekļa vadītājs uz brīdi ir zaudējis samaņu, iebraucot celtnē un bojājot to; vai notriecot gājēju, nodarot tam miesas bojājumus, neatkarīgi no tā, vai šis vadītājs var pierādīt, ka viņš ir izdarījis visu, nodrošinot, lai veselība būtu kārtībā un kaitējums netiktu nodarīts, atbildība par šādi nodarīto kaitējumu iestātos tikai balstoties uz to, ka transportlīdzeklis rada paaugstinātu bīstamību apkārtējiem un kaitējums ir nodarīts ar šā transportlīdzekļa ekspluatāciju.

Arī sadursmē ar meža dzīvnieku, kad šajā sadursmē cieš sauszemes transportlīdzekļa pasažieri, neatkarīgi no tā, vai šā transportlīdzekļa vadītājs var vai nevar pierādīt, ka viņš ir izdarījis visu, lai izvairītos no sadursmes, zaudējumu atlīdzināšana tiktu veikta, tikai balstoties uz secinājumu, ka kaitējums ir nodarīts ar šā transportlīdzekļa ekspluatāciju.

Līdzīgi būs situācijā ar uz transportlīdzekļa uzkrītošu koku.

Piemērs mēģinājumam risināt esošās aktuālas problēmas, grozot apdrošināšanu regulējošās tiesību normas, kaut arī tās reāli jārisina civiltiesiskās atbildības regulējuma sfērā, ir 2013.gada Latvijas Auto-moto biedrības (LAMB) priekšlikums sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas regulējuma uzlabošanai. LAMB aicināja izskatīt jautājumu par sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma grozījumiem, lai Latvijā pēc transporta līdzekļa sadursmes ar meža dzīvnieku sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas kompensācijas saņemtu visi ceļu satiksmes negadījumā cietušās automašīnas pasažieri un tiktu kompensēti viņu ārstniecības izdevumi, kā arī rehabilitācijas izdevumi. Priekšlikums balstīts uz citu valstu pieredzes novērojumiem.

LAMB priekšlikums tika skatīts apdrošinātāju sapulcēs, pieņemot lēmumu par nepieciešamību paust vienotu viedokli par to, ka LAMB ierosinājums šobrīd nebūtu atbalstāms. Lēmums atstāt šo priekšlikumu bez virzības, nepakļaujot to nopietnai analīzei, ir pieņemts arī sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas konsultatīvajā padomē, kas ir izveidota un darbojas saskaņā ar Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma 49.pantu.

LAMB priekšlikums pēc būtības aicina ieviest atšķirīgu regulējumu sauszemes transportlīdzekļu īpašnieka (tiesīgā lietotāja/turētāja) atbildībai, nosakot, ka, kaut arī civiltiesībās vispār atbildība par negadījumā nodarīto kaitējumu neiestājas, tomēr obligātajā apdrošināšanā pieņem, ka tā ir, nosakot apdrošinātāja pienākumu izmaksāt apdrošināšanas

atlīdzību. Tā ir sistēmiski nepareiza pieeja, un tas nevar tikt atzīts par atbilstošu risinājumu, kaut arī nevar noliegt problēmas aktualitāti un tās risināšanas nepieciešamību.

Ir acīmredzams, ka, atrisinot jautājumu par sauszemes transportlīdzekļu īpašnieka (tiesīgā lietotāja/turētāja) stingru atbildību, šis un arī citi līdzīgi jautājumi automātiski tiktu atrisināti.

Nobeigums

Veicot iepriekšējo analīzi, secināms ir sekojošais.

Paaugstinātās bīstamības avots ir objekts, kura darbība (ekspluatācija) ir saistīta ar paaugstinātu bīstamību apkārtējiem. Tomēr Latvijas likumos paaugstinātās bīstamības avota jēdziens nav pienācīgi definēts.

Stingra atbildība, kas ir atbildība bez vainas, tai skaitā par nejaušu gadījumu, noteikti būtu piemērojama attiecībā uz paaugstinātās bīstamības avotu īpašniekiem (turētājiem). Ir gan iespējams vērtēt atsevišķus attaisnojumus, kuri varētu būt noteikti atkarībā no darbības bīstamības pakāpes.

Par attaisnojumu var tikt uzskatīta paša cietušā neattaisnojama uzvedība (ļauns nolūks, rupja neuzmanība) un ārkārtas globālie notikumi ārpus cilvēku kontroles, kas varētu būt pie attiecīgajiem kritērijiem dabas katastrofas un karš, kā arī līdzīgi notikumi.

Legāla atbildības prezumpcija pēc būtības atšķiras no stingrās atbildības jēdziena, kaut arī abi jēdzieni attiecas uz atbildības uzlikšanas nosacījumiem. Tas ir pierādīšanas pienākums, kurš ir uzlikts ar likumu personai, kuras darbības ir profesionāla rakstura vai prasa papildus specifisko noteikumu ievērošanu, par ko informāciju pilnvērtīgi var sniegt tikai šī persona.

Latvijas likumdevējs šobrīd nav atrisinājis civiltiesiskās atbildības problēmjautājumus, it īpaši saistībā ar kaitējumu, kas nodarīts ar paaugstinātās bīstamības avotu. Visai aktuālā problēma ir ar sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku atbildību, kā arī šīs atbildības apdrošināšanu.

Būtu jāizskata jautājums par Ceļu satiksmes likuma 44.panta precizēšanu, jo esošā prakse neļauj nodrošināt tā piemērošanu kā stingru atbildību. Turklāt tas būtu pretrunā ar Civillikuma 2347.pantā noteikto.

Arī Civillikumā jāveic grozījumi attiecībā uz paaugstinātās bīstamības avota īpašnieka civiltiesisko atbildību vispār un attiecībā uz tiem paaugstinātās bīstamības avotiem, kas nav sauszemes transportlīdzekļi.

Praksē arī būtu jānostiprina princips, ka attaisnojums, kas atbrīvotu sauszemes transportlīdzekļa turētāju no atbildības pienākuma, nevar būt vadītāja sliktā veselība, sliktie laika apstākļi, pēkšņs šķērslis uz ceļa un tamlīdzīgi notikumi.

Ņemot vērā šā raksta apjoma ierobežojumus, vadoties pēc noteiktā pētījuma mērķa un uzdevumiem, šajā rakstā ir definētas problēmas – redzams, ka tās ir nopietnas – un noteikts virziens normatīvo aktu grozījumiem, bet konkrētie grozījumi normatīvajos aktos šā raksta ietvaros nevar tikt piedāvāti, jo jautājums ir ļoti apjomīgs un tas prasa padziļinātu sistēmisku tiesību normu analīzi, lai pareizi noteiktu vietu un izteikšanās formu iepriekš noteiktajiem vispārējiem priekšlikumiem. Šajā rakstā ietvertais pētījums jāturpina, lai atrastu vispiemērotākos precīzos risinājumus definētajām problēmām atbilstoši noteiktajam virzienam.

Literatūras saraksts

Latvijas Republikas Satversme, "Latvijas Vēstnesis", 43, 01.07.1993.;
Civillikums, "Valdības Vēstnesis", 41, 20.02.1937.;
Ceļu satiksmes likums, "Latvijas Vēstnesis", 274/276 (989/991), 21.10.1997., "Ziņotājs", 22, 27.11.1997.;
Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likums, "Latvijas Vēstnesis", 65 (3013), 27.04.2004., "Ziņotājs", 10, 29.04.2004.
Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss, "Ziņotājs", 51, 20.12.1984.;
Civilās aizsardzības likums, "Latvijas Vēstnesis", 171 (3539), 26.10.2006., "Ziņotājs", 22, 23.11.2006.;
2007.gada 18.septembra Ministru kabineta noteikumi Nr.626 "Noteikumi par paaugstinātās bīstamības objektu noteikšanas kritērijiem un šo objektu īpašnieku (valdītāju, apsaimniekotāju) pienākumiem riska samazināšanas pasākumu nodrošināšanai", "Latvijas Vēstnesis", 153 (3729), 21.09.2007.;
European Convention on civil liability for damage caused by motor vehicles, http://conventions.coe.int;
Principles of European Tort Law, Text and Commentary European Group on Tort Law 2005, XII, 282 p. Softcover ISBN: 978-3-211-23084-8;
Straßenverkehrsgesetz, http://www.gesetze-im-internet.de/stvg/index.html;
Bitāns A., Civiltiesiskā atbildība un tās veidi, izdevniecība AGB, 1997.g., 93.lpp.
Skačkovs D., Par civiltiesisko atbildību, kad zaudējumus nes paaugstinātās bīstamības avots, JV, Nr.33 (226), 2001. gada 30. Oktobris;
Torgāns K., Līgumu un deliktu tiesību problēmas, Tiesu namu aģentūra, 2013, 282.lpp;
Torgāns K., Neatļautas darbības izpausmes Eiropas deliktu tiesībās, JV, NR. 49 (800), 2013.gada 3.decembris;
Torgāns K. Saistību tiesības I daļa. Rīga, 2006., lpp.209
Torgāns K., Vainas vai attaisnojumu meklējumi civiltiesībās, JV, NR. 20 (375), 2005.gada 31.maijs;
Black' s Law Dictionary. Eight Edition. St. Paul: Thomson&West, 2004., p.481
Descheemaeker, E., Obligations quasi ex delicto and Strict Liability in Roman Law. /.In: Journal of Legal History, 2010, p. 1-20.
Dauer P.,Floegel J., Hentschel P., König P., Straßenverkehrsrecht. Kommentar. 41. Auflage. Beck, München 2011, ISBN 978-3-406-60991-6;
Рожкова М.А. Об источнике повышенной опасности // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. - М.: ЮРИТ-Вестник, 2002, № 2. - С. 88-100.
Суржиков, В.Е. Гражданско-правовая ответственность за вред, причиненный деятельностью, создающей повышенную опасность : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03 / Суржиков Виктор Евгеньевич; [Место защиты: Рос. гос. гуманитар. ун-т].- Москва, 2011.- 195 с.: ил. РГБ ОД, 61 12-12/344
Zinātnisks pētījums "Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizācijas nepieciešamība un aktuālo privāttiesiskā regulējuma tendenču (UNIDROIT, ELTP) iespējamā ietekme uz Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizāciju",http://www.tm.gov.lv/files/archieve/lv_documents_petijumi_Saistibutiesibas.doc
ECT 2004. gada 19. oktobra lēmumu lietā „Falk v. the Netherlands"
2013.gada 28.marta Satversmes tiesas spriedums lietā Nr.2012-15-01 Par Ceļu satiksmes likuma 43.6 panta trešās, piektās, septītās un astotās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92.pantam, "Latvijas Vēstnesis", 63 (4869), 02.04.2013., OP numurs: 2013/63.3
Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 11.jūnija spriedums Lietā Nr. SKC – 259;
Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011.gada 26.janvāra spriedums Lietā Nr. SKC-11/2011.

CREDIBILITY OF TESTIMONIES OF VULNERABLE PARTICIPANTS IN A LEGAL PROCESS: THE LITHUANIAN CASE

Rima Ažubalytė, Prof. dr.

Jolanta Zajančkauskienė, Assoc. prof.

Mykolas Romeris University

Faculty of Law, Institute of Criminal Law and Procedure

Abstract

This article analyses certain aspects of admissibility, credibility (veracity), and assessment of evidence gathered as a result of testimony made by underage persons or persons having mental disabilities. The Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania and court practice clearly state that the participation of such a witness in a criminal process is required when significant information necessary for solving a case in court is needed. However, in terms of both the legal doctrine and the practical application of the law, there is an on-going discussion regarding the admissibility and credibility of testimony made by children (especially minors) and persons having mental disabilities.

The author examines aspects of admissibility of evidence related to testimony provided by vulnerable participants in the process and discusses procedures and procedural guarantees to ensure both admissibility and veracity of testimony.

Keywords: credibility of evidence; vulnerable participants in a legal process; children; persons having mental disabilities.

Introduction

The Stockholm programme (*OJ C* 115, 2010) emphasises the importance of strengthening human rights in criminal proceedings by establishing basic uniform standards covering the right to a fair hearing. Despite the applicable general principles and essential standards provided for in the law, the right of vulnerable persons (i.e. children under 18 years of age and vulnerable adults, for example, adults with mental disabilities) to a fair hearing at different stages of criminal proceedings in the EU is not yet ensured to the full extent, and this might result in a breach of Article 6 of the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter referred to as the CHRFF). Having made the necessary assessments, on 27 November 2013 the European Commission submitted the Proposal for a directive of the European Parliament and the Council Proposal on procedural safeguards for children suspected or accused in criminal, including the Commission Recommendation of 27 November 2013 on procedural safeguards for vulnerable persons suspected or accused in criminal proceedings. It is worth mentioning that with the aim to strengthen the rights of adult participants in criminal proceedings it has been decided not to resort to legally binding measures mainly because of difficulties in providing a general definition of vulnerable adults. The existing difficulties have been proven by numerous practical researches (The practical operation of safeguards for vulnerable suspects and defendants in European Union Member States 2012), including the scientific doctrine (Zajančkauskienė, 2014, 325–338).

The above-mentioned proposals and directives of the European Commission on the victims of crime focus in particular on the application of adequate procedural safeguards for vulnerable persons, which include questioning, and are perceived as a way for the person to exert their right (duty) to testify. Irrespective of major scientific and technical progress that impacts the overall averment process in criminal proceedings, personal testimonies are widely used as evidence in almost every criminal case. The testimonies of witnesses, victims and defendants (if they agree to testify) become important in establishing the circumstances of criminal acts. It also includes testimonies of persons that are not considered to be fully procedurally capable in criminal proceedings.

This article focuses on the Lithuanian case and reviews several aspects related to the obtaining and use of evidence gathered as a result of the testimonies of children and persons having mental disabilities, including the procedures meant to safeguard the credibility of testimonies.

Credibility of evidence and vulnerable participants in a legal process

The principles of free evaluation of evidence, exhaustiveness, the right to legal protection, procedural justice and proportionality are of methodological importance in the averment process. The legislator defines the rules for evidence collection and evaluation with the aim to ensure that the actual circumstances of a criminal act are identified and that the proceedings are fair. Adherence to the procedural rules defined by the legislator and explained by courts thus setting judicial precedent help ensure the free evaluation of evidence as previously mentioned. However, at the same time it precludes truth finding in criminal proceedings at any cost whatsoever. One of the measures that preclude truth finding at any cost is the admissibility of evidence criterion. It ensures that the proceedings are fair. This particular measure involves the requirement that any data relevant to the investigation and analysis of a criminal act shall be obtained and used in accordance with the respective rules.

Evidence has to meet a number of requirements, including the credibility (veracity) requirement. This article will leave aside the general rules applicable to obtaining all types of evidence, and instead will focus on the aspects that are important in obtaining and evaluating evidence from individuals who are considered to be vulnerable participants in a legal process due to their age or mental health condition. There are both theoretical and practical judicial discussions in relation to the credibility of testimonies given by underage individuals and children, including the possibility to obtain testimonies of persons with mental health problems and the credibility of such testimonies. Different countries have different views on the usability of testimonies given by the above-mentioned persons in criminal proceedings. Recently, criminal proceedings have been gaining an international nature due to the implementation of the provisions of CHRFF, the *case by case* jurisprudence of the ECHR, and the influence of the EU law on the criminal justice of the Member States, which provides grounds for the emergence of certain common standards. With the aim to enhance the application of the principle of mutual recognition that forms grounds for cooperation in dealing with criminal cases, Member States are encouraged to both unify the procedural rights of participants in a legal process (first and foremost those of suspects and defendants) and strive for certain common standards within the law of evidence. The ECHR often says that the application of the law of evidence falls exclusively within the competence of national courts. However, the jurisprudence of the ECHR, which interprets the CHRFF, prescribes certain standards to be applied in the averment process.

The usability of the testimonies of vulnerable participants in criminal proceedings is often related to the credibility of data obtained as a result of questioning vulnerable persons. In its own turn, the credibility of data is closely related to the collection, recording, verification and evaluation procedures that are mostly performed by respective officials who

have been duly authorised by the state. Usually the kind of procedures is defined in detail in the criminal procedure law. In the case of Lithuania they are provided for in the Code of Criminal Procedure (hereinafter referred to as the CCP) and respective recommendations approved by the Prosecutor General. The essence of the admissibility issue lies in what happens to the data that has been obtained by breaching the applicable procedures. The general rule is that this kind of data cannot be used as evidence. However, in the Lithuanian judicial practice there is a rule that "[...] *not all breaches related to the admissibility of data prevent the usage of the data to substantiate the ruling of the court. In cases when it is established that the rules of obtaining respective data have been breached, it shall be established whether: 1) the breaches had any impact on the credibility of the obtained data, and whether 2) the breaches resulted in any infringement of the rights of the defendant as guaranteed by the law.*" *(Review of the application in the judicial practice of the norms of averment process provided for in the Code of Criminal Procedure).* It is worth mentioning that not all breaches of the procedure mean that the obtained evidence does not meet the admissibility criterion. The data that has been obtained as a result of inessential or formal procedural breaches is considered to be admissible. The Supreme Court of the Republic of Lithuania has ruled that *"[...] formal and inessential breaches to the rules of obtaining respective data resulting in any doubts that can be eliminated in accordance with the order provided for in the CCP do not negate the credibility of the evidence itself."* (Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 3 July 2013). In cases when breaches result in doubts about the credibility of the obtained data, subjects to the averment process are obliged to take additional actions that would dismiss any such doubts. The Supreme Court of the Republic of Lithuania ruled that "*[..] the data that has been obtained as a result of breaching the rules of obtaining respective data and thus causing doubts that cannot be eliminated by taking actions provided for in the CCP shall not be considered as evidence [...]"* (Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 3 July 2013).

Yet another guarantee of data credibility is the verification of evidence by way of comparing it with other evidence and by verifying respective information with the help of other measures. Bearing in mind the fact that (due to objective and subjective reasons) the possibilities to investigate past events are limited, the Lithuanian legislator introduced an additional requirement to be met by the data for it to be considered as evidence, i.e. only data that "*can be verified by undertaking respective procedural actions provided for in the CCP*" (Part 4 Article 20 of CCP) can be used as evidence. The ruling of the Supreme Court of Lithuania says that "*[...] the credibility of evidence shall be established by analysing the way it has been obtained and by comparing the evidence with other evidence obtained in the same case [...]. The data shall be verified by undertaking the procedural actions provided for in the CPP and by comparing it with other data obtained from different sources."* (Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 14 June 2013).

The article will also cover the credibility of testimonies given by underage persons and persons having mental disabilities, including ways to ensure the credibility of the type of testimonies in criminal proceedings.

Credibility of testimonies of underage persons in criminal proceedings

The testimonies of underage persons can be important and sometimes even the main evidence in a criminal case. The children have a personal right to testify and they are able or must even make use of the right themselves rather than through any other person representing their interests. Therefore, the legislator is looking for ways to ensure the credibility of their testimonies.

Every person under 18 years of age is considered to be a child, unless their coming of age has been recognised by the law at an earlier stage in their life (Convention on the Rights of the Child). After reaching a certain age (after reaching 14 or 16 years of age as provided for in Article 13 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania) children can become suspects (defendants). A person can be recognised to be a victim irrespective of their capability, age, health status or any other circumstances (Article 28 of CCP; Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 3 April 2007). The law provides neither a minimum nor a maximum age for a potential witness in a criminal case; therefore, both a small child and a senile person can be invited to testify (Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 12 February 2008). It must be admitted that participation in criminal proceedings is a rather serious challenge for a child; therefore, the legislators (including the Lithuanian legislators) have set specific rules applicable to the questioning of children. Because of differences in the legal status of children, there are different regulations applicable to the questioning process. Children who have the status of victim (witness) may not be asked to testify in court if they have been properly questioned before the court hearing starts. Meanwhile, the participation of an underage defendant in a court hearing is considered to be one of their fundamental rights.

The article also covers several aspects related to the credibility of testimonies given by underage participants in a legal process, including respective interrogation procedures.

What is of greater importance: the age of the testifier or their ability to convey information?

Usually the participation of a witness in a legal process is related to obtaining information necessary to investigate the case. However, in cases when children give testimonies, the issue of the minimum age as of which a witness can be considered a credible one overshadows the essential question of whether the witness is able to comprehend and impart information.

The law on criminal procedure and the judicial practice of Lithuania consistently favour the latter criterion, which means that the credibility of the testimony given by a witness shall be evaluated by assessing the ability of the witness to comprehend and impart information. The criterion of age is important too, but not decisive: "*If needed, young children can act as witnesses, [...] on the condition that they are capable of comprehending the phenomena that are important for the case and of testifying about them correctly*" (Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 20 June 2006). Scientific research shows that the age of a person alone does not allow making an automatic conclusion that they do not comprehend respective information and thus cannot impart it to others (Čėsnienė, Diržytė, 2005). The Supreme Court of the Republic of Lithuania says: "*At the time the crime was committed and the questioning was held the witness (A.K) was 7-years-old. [...] the reasoning of a 7-year-old is more primitive [...] in terms of generalisations, however, they are rather exact and consistent in terms of remembering the sequence of events and details [...].*" (Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 24 October 2006). Courts consider both the age and respective physiological or psychological aspects that might influence the ability of a child to testify (Ruling of the Appellate Court of the Republic of Lithuania of 6 April 2007). Nonetheless, in practice the testimonies of young children can be contested on the grounds that they are not able to comprehend and impart information (Article 79 of CCP). For example, it was not that long ago that some countries gave up on the legal provisions stating that children are unreliable witnesses by nature (Wade 2002, 219–220).

Special rules applicable when interrogating underage persons with the aim to obtain credible testimonies

Having admitted that age cannot be the only criterion in assessing the credibility of witness testimonies, it is equally important to discuss the measures that can help children give credible testimonies. The CHRFF includes the obligation to organise criminal proceedings in such a way as to equally protect the lawful interests of both the defendant and the victim (or witness) (*Doorson v. Netherland,* ***ECHR,*** 26 March 1996). However, it is very difficult to implement this provision in practice. The available psychological research *(Children's Testimony* 2002; Čėsnienė, Grigutytė 2006, p. 60) is being analysed to identify the most suitable form of questioning. However, in this case it is necessary to constantly keep a balance between two competing legal values, i.e. the safety of the child that testifies and the credibility of their testimony. Some countries have a rule that allows children's testimonies given in the pre-trial period to be used in court. In that case the child does not necessarily need to give evidence in open court and can thus avoid direct contact with the defendant. On the other hand other countries have a rule demanding that underage victims (witnesses) give evidence in open court (Murauskienė 2014). When children are asked to

testify, courts apply different procedures aimed at identifying whether the children comprehend the meaning of the oath and whether they are capable of making credible testimonies (Lyon 2002, 245–260). The ECHR often states that those countries that deprive the defendant of the opportunity to question a child breach the defendant's right to a fair hearing *(F. and M. v. Finland, ECHR, 17 July 2007, A. S. v. Finland, ECHR, 28 September 2010, Bocos-Cuesto v. the Netherlands ECHR, 10 November 2005).* Meanwhile, for example the US, which firmly demands that children testify in open court, is criticised for failing to ensure the children's rights and safety (Murauskienė, 2014).

Despite differences in the way different legal systems view children's testimonies, there are several universal rules that are based on the provisions of international laws and the rulings of international courts.

The EU documents place special emphasis on the questioning of children who fall victim to a crime (Directive 2012/29/EU, Article 24.). The European Court of Justice held that every Member State must make efforts to ensure that *[...] especially vulnerable victims benefit from special treatment best suited to their circumstances and to ensure that in cases when there is a need to protect victims, particularly those most vulnerable, from the effects of giving evidence in open court, victims may, by decision taken by the court, be entitled to testify in a manner enabling that objective to be achieved, by any appropriate means compatible with its basic legal principles.*" (*Criminal Proceedings against Maria Pupino*, [2005], ECR I-5285).

The ECHR forms criteria for restricting the guarantees within the meaning of Article 6 in cases where the main witnesses or victims are children. In addition, there are recommendations by the Committee of Ministers of the Council of Europe (Recommendation Concerning intimidation of witnesses and the rights of the defence). In a number of cases the ECHR has held that the decisions of national courts preventing the defendant from participation in the questioning of child victims (witnesses) do not breach the defendant's right to defence if both the defendant and the suspect are given "*sufficient and proper opportunity to contest the testimony given by a witness which testified against them and to pose questions to the witness either at the time they give testimony or later in the process*" (*Bocos – Cuesta v. the Netherlands ECHR, 10 November 2005*). In *Pupino's* case the European Court of Justice held that "[…] *a national court must be able to authorize young children, who, as in this case, claim to have been victims of maltreatment, to give their testimony in accordance with arrangements ensuring them an appropriate level of protection, outside the public trial and before it is held. […]"* (*Criminal Proceedings against Maria Pupino,* [2005], ECR I-5285).

In its own turn the ECHR when establishing whether the right of the prosecution to question witnesses has not been breached also considers whether it is possible to find the right balance between the two opposing interests, i.e. the safety of the child victim (witness) and the right of the defendant to contest the testimonies given by witnesses, rather than the formal procedures that the national law provides for (Ažubalytė, 2011, 184). The Lithuanian judicial practice consistently promotes the types of practical ways to obtain and use child

testimonies that help achieve the best possible balance between the above-mentioned opposing interests.

The general rule in terms of child questioning is that it should be held as soon after the criminal act as possible and the episodes of questioning should be as few as possible (Köhnken, 2002, 234; Ažubalytė, 2011, 170). Lithuania tries to ensure this type of practice, however, in most cases children are questioned more than once and following a significant lapse of time after the criminal act itself (Ruling of the Supreme Court of Lithuania of 5 October 2010).

In order to obtain credible evidence, it is important to apply the right questioning procedure when dealing with children. Proper behaviour of the questioning person, i.e. ability to listen, lead the story-telling, ask questions when getting testimonies from children, especially those who have been victims of a sexual crime and violence (it is worth mentioning that the prevailing legal traditions of the system of criminal justice were subjected to reforms when the scope of sexual crimes committed against children became evident (Wade, 2002, 220)) is the most important precondition in order to obtain credible evidence. Nonetheless, there is only one procedural injunction that prohibits asking questions that contain an answer (Articles 183, 275 of the CCP of Lithuania) (Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 10 December 2013).

The right competence of the questioning person can be ensured in several ways, i.e. by encouraging the specialisation of officers (lawyers) or by ensuring the participation of competent specialists (non-lawyers) at the time of questioning and by verifying the credibility of children's testimonies (Valickas et al., 2006; Čėsnienė, Diržytė, 2005; Köhnken, 2002, 239–240). The Lithuanian practice attributed to the period of pre-trial investigation and the judicial practice in general is twofold. On the one hand, there seems to be a rather uniform judicial practice that does not necessarily require a specialist's participation during the questioning of a child, unless parties to the case ask for it (Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 13 March 2007) or unless the court has data telling "*[...] about a special physical or mental status of the child that can prevent obtaining credible evidence [...]"* (Ruling of the Appellate Court of the Republic of Lithuania of 29 April 2008; Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 18 December 2007). On the other hand there are efforts to question young children who fall victim to violent or sexual crime in special premises where the child is actually questioned by a psychologist (Recommendations for questioning underage witnesses and victims, 2009, Points 21, 25; Ruling of the Appellate Court of the Republic of Lithuania of 14 January 2011). It is considered that when a specialist who is able to use specific child questioning methodologies does the questioning, at least in the most complicated cases, it will have a positive impact on the credibility of the evidence.

Yet another way to obtain credible testimonies from children is to subject the child and their testimonies to psychological evaluation. The psychological evaluation of testimonies given by an underage person becomes extremely important in cases where the child is the main or the only source of information on a particular criminal act (Valickas et al 2006, p. 96; Čėsnienė, Diržytė 2005, p. 40). Lithuanian courts demand forensic psychiatric expertise and forensic psychological expertise with the aim to assess the child's ability to comprehend and impart information (Ruling of the Appellate Court of the Republic of Lithuania of 22 February 2011).The type of evaluation is performed in line with reliable methodologies (Čėsnienė, Diržytė, 2005, 39–44) and might become well-grounded proof that a child imparts truthful rather than instilled information (Ruling of the Appellate Court of the Republic of Lithuania of 9 March 2011).

One more important aspect is the documentation of testimonies. This issue becomes especially topical in cases when a child is questioned during preliminary inquiries and is invited to give evidence in open court. In Lithuania children's testimonies obtained during the pre-trial investigation, might be read out at the trial and can form grounds for a court ruling. Thus, cases when children are invited to give testimony at the trial are rare and happen in exceptional cases (Article 186; Part 2 of Article 276; Part 3 of Article 280; Part 3 of Article 283 of CCP).

There might be certain procedural and non-procedural reasons to both document the questioning of a child and make a video- and audio-recording of the questioning process (Part 2 of Article 186 of CCP). Recordings of this type allow the judge to evaluate whether the child's testimony has been made without subjecting them to any inadmissible influence (Ruling of the Appellate Court of the Republic of Lithuania of 9 March 2011). Video- and audio-recording of child testimonies is recommended in cases when young children and victims (witnesses) of sexual and violent crime are questioned, and when information is imparted both verbally and with the help of body language. This measure can help make the testimonies obtained during the pre-trial investigation more reliable in the eyes of the courts (*F. and M. v. Finland, ECHR, 17 July 2007),* reduce the number of repeated questionings in open court and avoid the "interpretative distortion" which appears when writing and reading the minutes (Belevičius, 2004, 82–84). The European Commission also suggests making video- and audio-recordings in cases when suspected underage individuals are questioned, except for cases when this would be a disproportional measure. The questioning of detained children should always be recorded with the aim "to ensure the adequate protection of children who may not always understand the content of the questions posed to them". (Proposal on procedural safeguards for children suspected or accused in criminal proceedings).

Research shows that children who are invited to give testimony at a trial are mostly anxious and afraid of the fact that they will need to testify in the presence of the defendant (Čėsnienė, Grigutytė, 2006, 60; Köhnken, 2002, 234.). Therefore, the questioning of children is improved by applying new technologies, including those enabling remote questioning (Cooper, 2010, 78–87; 125–152; 241–256; Wade, 1997; Cashmore, 2002, 204–209;

Köhnken, 2002, 235–236.) Although Article 6 of the CHRFF provides for the right of the defence to question the witnesses, it does not necessarily have to happen *face-to-face* (Cooper, 2010). Moreover, the new provision of the Lithuanian CCP (came into force on 1 January 2014) which allows to record questioning is viewed as a positive development (Part 4 Article 183 of CCP). Hopefully this provision will become an effective measure applicable during the pre-trial investigation and in the court in cases when contact with the suspect (defendant) is unavoidable (Belevičius, Jurka, 2007, 77–78, 81–82).

Credibility of testimonies given by persons subjected to forced medical treatment (criminally insane)

Analysis of Article 396 and of Part 2 of Article 399 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania allows to claim that procedural actions can be taken with regard to persons subjected to forced medical treatment *(This part of the article focuses only on the credibility of the testimonies of criminally insane persons, i.e. persons whom experts have concluded during the criminal proceedings to be criminally insane. Author's comment)*. If the mental state of a person allows, he or she cannot be prevented from taking part in the pre-trial investigation or from attending a court hearing. Therefore, a person subjected to forced medical treatment can be questioned if their mental status allows.

As has already been mentioned, the key factor in terms of admissibility of the testimonies of vulnerable participants in a legal process is related to the credibility of the data obtained as a result of questioning, which in its own turn is inseparable from respective data collection, recording and evaluation procedures. The procedures applicable at the time of questioning suspects, defendants and other participants in a legal process are defined in the CCP of the Republic of Lithuania. However there is no separate provision there that covers the questioning of persons subjected to forced medical treatment. This situation is closely related to the regulatory gap, i.e. the fact that the CCP does not define the legal status of a person subjected to forced medical treatment (Zajančkauskienė, 2006, 79–85). There are practical attempts to tackle this problem by developing recommendations on the application of certain legal norms: *"In cases when a person's mental status allows for their participation in the pre-trial investigation, they cannot be prevented from taking part in the pre-trial investigation*; *rather they are assigned respective procedural rights and the necessary pre-trial investigation actions are taken by following the rules applicable to dealing with the suspect (Point 24)"* (Recommendations on the application of forced medical treatment during the pre-trial investigation, 2013). Both during the pre-trial investigation and in court practice the persons subjected to forced medical treatment are not considered to be suspects under Article 21 of CCP nor are they considered to be defendants under Article 22. However,

they are assigned procedural rights and similar procedural actions that are applied to the suspect or the defendant are applied to them (Recommendations on the application of forced medical treatment during the pre-trial investigation 2013, Point 23; Ruling of Kaunas District Court of 25 October 2012). This means that all procedural requirements applicable to the interrogation of a suspect or a defendant are applied.

It is worth mentioning here the new procedural requirements applicable to the questioning of vulnerable persons provided for in the Commission Recommendation of 27 November 2013 on procedural safeguards for vulnerable persons suspected or accused in criminal proceedings. Point 14 of the Recommendation says that vulnerable persons may not always be able to comprehend the questions posed to them by the police. Therefore, in order to avoid situations where the content of the questioning itself is contested and with the aim to avoid the unnecessary repetition of questions, a video- and audio-recording of the questioning should be made. There is no doubt that this procedural requirement must be applied when questioning a person subjected to forced medical treatment. The video- and audio-recording would constitute proper grounds for the evaluation of the credibility of the said person's testimony.

Hereinafter we will analyse the evaluation of the testimony made by a person subjected to forced medical treatment in terms of its credibility and in the light of the aforementioned procedures applied when assessing the credibility of testimonies. First of all the intellectual and psychological characteristics of the person must be evaluated, including their willpower, which influences the ability of an individual to comprehend and impart data (information) correctly. The scientific doctrine says that a person subjected to forced medical treatment can be questioned only if the results of their forensic psychiatric expertise allows to do so or if it is necessary to question a person with the aim to assess the expert opinion about the mental status of the person in greater detail (Zajančkauskienė, 2011a, 437–441; Zajančkauskien,ė 2011b, 421–424; Goda et.al., 2003, 433). This provision is applied in practice. Moreover, Part 1 of Article 396 and Part 2 of Article 400 of the CCP include the general requirement to assess, establish and evaluate the mental condition of a person who committed a crime only by way of forensic psychiatric expertise and on the basis of the conclusion of a forensic psychiatrist, including the presentation of the expert opinion at the trial (Zajančkauskienė, 2011a, 429; Zajančkauskienė, 2011b, 413). Therefore, when asking for expert opinion of this kind it is extremely important to provide the experts (psychiatrists, psychologists) with questions that would allow them to assess the person's ability to comprehend the circumstances that are important for the case and to impart related data to others. Most often a forensic psychiatric expert opinion includes an abstract definition of "*[...] a person's ability to give objective explanations" which serves as "permission" to question a person at the trial. For example, the expert opinion said that at the time of committing the crime the person was temporarily mentally deranged, i.e. in a state of organic personality disorder, as a result of which the person was not capable of comprehending the danger of their actions*

nor was that person able to take control of their actions. During the criminal proceedings it was established that the person had been diagnosed with organic personality and behaviour disorder, which did not prevent the person from comprehending their own actions nor from controlling them, therefore, the person was recognised to be capable of giving objective explanations and of facing court. At the trial the person demonstrated that he remembered only part of the circumstance related to the criminal act, but recalled where he was on the day of the crime and the people he communicated with that particular day. The person could not remember any later events as he developed a headache and his hands started shaking [...] "(Ruling of Kaunas District Court of 6 January 2012). Moreover, it should be mentioned that often expert opinion is analysed in more detail by questioning the expert in open court about the ability of a respective person to testify.

"The psychiatry expert who attended the court trial confirmed the conclusions of forensic psychiatric and psychological expertise and indicated that at the time of committing the crime and during the proceedings the person had a chronic psychiatric disorder – delirium – that prevented him from comprehending the essence of his actions and from controlling them. The expert also explained that the person's intellect has not been affected, and he was therefore capable of telling about the actual events and his own actions at the time when the criminal act was committed. The person had been questioned during the pre-trial investigation and admitted that he killed his father and desecrated his corpse, and even demonstrated the way he killed his father and the place he hid his corpse. The person repeatedly confirmed his testimony when performing the evidence check at the site of the crime. The circumstances of the criminal act had been confirmed by other evidence in the case: the testimonies of the aggrieved party and witnesses, data recorded in the minutes drafted as a result of inspecting the site of crime and different belongings, including specialist and expert opinions" (Ruling of Šiauliai District Court of 4 March 2010*).*

Obtaining evidence is not the only reason why it is important to ensure the right of the person subjected to forced medical treatment to testify. Yet another reason is that the testimony is one of the defence measures that the person subjected to forced treatment can resort to. In judicial proceedings the right of a person with mental disorders to be heard can be restricted, but the breach of the right itself cannot be justified (*Winterwerp v the Netherlands, ECHR,* 24 October 1979). Therefore, if the person's mental status "allows", they have the right to provide explanations and tell their version of events. The important thing is to make sure that the person subjected to questioning comprehends and controls the meaning of their words. Otherwise, the legal guarantee of the right to defence by giving testimony of one's free will, which makes the testimony admissible, will be breached. If a person who does not comprehend the essence of their actions and is not able to control them is questioned, they may confess to having committed the crime and even describe all the circumstances of importance for the case, but this kind of data will be considered inadmissible (Zajančkauskienė, 2011b, 424).

One more way to assess the credibility of testimonies of persons subjected to forced medical treatment is to perform content analysis of the obtained testimonies with the aim of identifying their consistency, exhaustiveness and possible contradictions. The Lithuanian judicial practice in terms of analysing the testimonies of criminally insane persons varies. In some cases a rather peremptory position saying that "the analysis of testimonies of criminally insane persons shall not be part of judicial practice" is upheld (Ruling of Vilnius District Court of 3 May 2007). However, there are cases when just the opposite opinion prevails: "*The court of first instance heard the case on the application of forced medical treatment and established that the person was involved in activities prohibited by the law. The court arrived at this conclusion based on the testimonies of the aggrieved party, explanations of the person subjected to forced medical treatment, written material available in the case, conclusions of the forensic psychiatric expertise and explanations of the forensic psychiatrist. The court of appeals in that same case, however, arrived at a different conclusion and ruled that no criminal activity had been committed (Point 1, Part 1 of Article 3 of CCP). The court's argument was that the testimony of the aggrieved person had been inconsistent, while the testimony of the person subjected to forced medical treatment had been consistent. No other grounding for the court's decision was provided. The cassation court heard the case and concluded that the conclusion made by the court of appeals that there was no proof indicating that any criminal activity had been committed by the person subjected to forced medical treatment was not substantiated with the exhaustive, impartial and well-analysed evidence available in the case. The cassation court emphasised that the court of appeals had not stated the testimony of the person subjected to forced medical treatment, and had not looked into its analysis, i.e. had not taken into consideration the opinion of the forensic psychiatrist saying that the person could testify at the trial, however, his testimony should be evaluated critically by taking into consideration the testimony's consistency with other objective material and witness testimonies available in the case. The court of appeals only indicated that the person subjected to forced medical treatment testified consistently both during the pre-trial investigation and in open court, but did not provide any grounds supporting this statement."* (Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 16 May 2006).

When evaluating the content of a testimony given by a person subjected to forced medical treatment, it becomes extremely important to consider the information about the mental status of the person and the mental processes characteristic of that person, including any characteristic consistent patterns and structures that might have manifested themselves in the period when the criminal act was committed or during the criminal proceedings. The court must both establish the very fact of the law having been breached and understand why and how the law has been breached, i.e. to understand the intrinsic aspects related to the criminal act, such as personal motives that formed grounds for the crime, related emotional experience, perception of one's own actions, etc. (Justickis, Valickas 2003). Therefore, when evaluating the testimonies of persons subjected to forced medical treatment the results of

psychiatric and psychological expertise defining their mental status, capacity and mental development, including their emotional status at the moment of comprehension and their ability to correctly comprehend the peculiarity of a particular situation and the circumstances that are important for the case as well as testify about it must be analysed.

Having broadly identified the content of the testimonies of persons subjected to forced medical treatment, having compared their testimonies from the trial and during the pre-trial investigation, and having crosschecked them and having taken into consideration the consequences under which they testified, including the reasons that made them change their testimonies, etc., it is necessary to check whether the testimonies match other evidence. The next stage would be to compare the data obtained as a result of questioning a person subjected to forced medical treatment with the material obtain from other procedural sources. Court practice undoubtedly holds that the fact that courts evaluate evidence without paying due attention to their interrelationship serves as one of the reasons preventing the court from examining the case in essence and from making the right decision. Therefore the evaluation of evidence cannot be fragmented or, what is even worse, selective (Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 19 January 2010; Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 23 June 2009). The same position prevails when evaluating the testimonies of persons subjected to forced medical treatment (Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 16 May 2006; Ruling of Vilnius District Court of 16 July 2010).

Conclusions

With the aim to strengthen human rights in criminal proceedings, uniform standards providing for the right to a fair trial have been established at the EU level with special emphasis being made to ensure the rights of vulnerable victims (witnesses) and those of the defendants.

Having assessed the vulnerability of children, the legislator usually defines specific rules for the questioning of children with the aim to ensure both the admissibility and credibility of children's testimonies and to guarantee the safety of the child who testifies. Scientific research shows a need to search for new safeguards to ensure the safety of children who testify, including the credibility of their testimonies, starting with the psychological preparation of children to attend the questioning process and ending with the respective technological solutions that allow the safety of the witness and the right of the defendant to a fair hearing to be guaranteed.

With the aim of ensuring the safety of persons subjected to forced medical treatment during questioning and the credibility of their testimonies, provisions defining specific rules applicable to the questioning of persons subjected to forced medical treatment must be included in the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania.

References

A. S. v. Finland, no. 40156/07, ECHR, 28 September 2010.

Ažubalytė, R. (2011) Nepilnamečio apklausa baudžiamajame procese. [Child investigative interviews in the Criminal Proceedings]. In In Kurapka, V.E. et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* [*Criminal proceedings: from theory to evidence*]. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, pp 159–204.

Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. [Review of the application in the judicial practice of the norms of averment process provided for in the Code of Criminal Procedure]. Retrieved from http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbiuleteniai/senos/nutartis.aspx?id=32350

Belevičius, L., Jurka, R. (2007) Proceso veiksmų atlikimo garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis galimybės. [The possibilities of Performing Procedural Actions by Using Audio and Video Remote Transmission Equipment]. *Jurisprudencija*, 10 (100), pp 75–83.

Belevičius, L. (2004) Techninių priemonių panaudojimas baudžiamojo proceso veiksmams fiksuoti. [Use of Technical Means in Recording Criminal Procedural Actions]. *Jurisprudencija,* 59 (51), pp 81–93.

Bocos-Cuesto v. the Netherlands, no. 54789/00, ECHR, 10 November 2005.

Case C-105/03. *Criminal Proceedings against Maria Pupino [2005], ECR I-5285.*

Cashmore, J. (2002) Innovative procedures for child witnesses. In *Children's testimony. A handbook of psychological research and forensic practice*. Edited by Westcott, H.L., Davies, G.M., Bull, R.H.C. Jonn Wiley&Sons LTD.

Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice. (2002). Eds. *Helen L. Westcott, Graham M. Davies, Ray H.C. Bull.* West Sussex: John Wiley & Sons LTD.

Code of the Criminal Procedure of the Republic of Lithuania. *Official Gazette.* 2002, No. 37– 1341.

Convention on the Rights of the Child. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989 entry into force 2 September 1990, in accordance with article 49. Retrieved from http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx

Cooper, D. (2010) Special measures for child witnesses: a socio-legal study of criminal procedure reform. Thesis submitted to the University of Nottingham for the degree of Doctor of Philosophy. Retrieved from http://etheses.nottingham.ac.uk/1319/

Čėsnienė, I, Grigutytė, N. (2006) Child investigative interviews in Lithuania: problems and perspectives. *Socialinis darbas*. 5 (1), pp 58–62.

Čėsnienė, I., Diržytė, A. (2005) Nepilnamečių liudytojų parodymų baudžiamosiose bylose psichologinis vertinimas. [Psychological Evaluation of Children's Eyewitness Testimonies in Criminal Law]. *Jurisprudencija*, 67 (59), pp 39–45.

Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. *OL L* 315, 2012 11 14.

Doorson v. Netherlands, no. 20524/92, ***ECHR,*** 26 March 1996.

F. and M. v. Finland, no. *22508/02, ECHR,* 17 July 2007.

Goda, G. et. al. (2003) *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras.* [Kn. 2]: V–XI dalys (221–461 straipsniai) [*Commentary of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania]*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 662 pp.

Justickis, V., Valickas, J. (2003). Psichologinės ekspertizės funkcijos [*Functions of Forensic Psychological Expertise*]. *Jurisprudencija*, 43(35), pp 26–34.

Köhnken, G. A. (2002) German Perspective on Children's Testimony. In *Children's Testimony. A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice.* Edited by Helen L. Westcott, Graham M. Davies, Ray H.C. Bull. West Sussex: John Wiley & Sons LTD.

Lyon, T. D. (2002) Child witnesses and the oath. In *Children's testimony. A handbook of psychological research and forensic practice*. Edited by Westcott, H.L., Davies, G.M., Bull, R.H.C. Jonn Wiley&Sons LTD.

Murauskienė, D. Nepilnamečio nukentėjusiojo apklausos reglamentavimo modeliai [The Models of regulations of questioning underage victims]. In LCC Liberal Arts Studies, Volume 6: Whose Justice? Global Perspective in Dialogue. Klaipeda: LCC International university, *forthcoming*.

Proposal for a directive of the European Parliament and of the Council Proposal for a on procedural safeguards for children suspected or accused in criminal proceedings. Brussels, 27.11.2013. SWD(2013) 480 final. (COM (2013) 8 22)). Retrieved from http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/swd_2013_480_en.pdf

Commission Recommendation of 27 November 2013 on procedural safeguards for vulnerable persons suspected or accused in criminal proceedings (2013/C 378/02). Retrieved from http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2013:378:0008:0010:EN:PDF

Recommendation No. R (97) 13 of the Committee of Ministers to Member States Concerning intimitadion of witnesses and the rights of the defence. Adopted by the Committee of Ministers on 10 September 1997 at the 600th meeting of the Ministers' Deputies. Retrieved from http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/victims/recR_97_13e.pdf

Rekomendacijos dėl nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos [Recommendations for questioning underage witnesses and victims]. 2009. Retrieved from http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx

Rekomendacijos dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo proceso atliekant ikiteisminį tyrimą. [Recommendations on the application of forced medical treatment during the pre-trial investigation] 2013. Retrieved from http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx

Ruling of Kaunas District Court of 25 October 2012 in criminal case No. 1-76-238/2012.

Ruling of Kaunas District Court of 6 January 2012 in criminal case No. M1-61-245/2012.

Ruling of Šiauliai District Court of 4 March 2010 in criminal case No. 1-51-282/2010.

Ruling of the Appellate Court of the Republic of Lithuania of 14 January 2011 in criminal case No. 1A-49/2011.

Ruling of the Appellate Court of the Republic of Lithuania of 22 February 2011 in criminal case No. 1A-112/2011.

Ruling of the Appellate Court of the Republic of Lithuania of 29 April 2008 in criminal case No. 1A-47/2008.

Ruling of the Appellate Court of the Republic of Lithuania of 6 April 2007 in criminal case No. 1A-106-2007.

Ruling of the Appellate Court of the Republic of Lithuania of 9 March 2011 in criminal case No. 1A-109/2011.

Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 10 December 2013 in criminal case No. 2K-446/2013.

Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 12 February 2008 in criminal case No. 2K-121/2008.

Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 13 March 2007 in criminal case No. 2K–212/2007.

Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 14 June 2013 in criminal case No. 2K-287/2013.

Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 16 May 2006 in criminal case No. 2K-302/2006.

Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 18 December 2007 in criminal case No. 2K–767/2007.

Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 19 January 2010 in criminal case No. 2K-32/2010.

Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 20 June 2006 in criminal case No. 2K-110/2006.

Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 23 June 2009 in criminal case No. 2K-257/2009.

Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 24 October 2006 in criminal case No. 2K-570/2006.

Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 3 April 2007 in criminal case No. 2K-252/2007.

Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 3 July 2013 in criminal case No. 2K-302/2013.

Ruling of the Supreme Court of the Republic of Lithuania of 5 October 2010 in criminal case No. 2K-431/2010.

Ruling of Vilnius District Court of 16 July 2010 in criminal case No. M1-189/2010.

Ruling of Vilnius District Court of 3 May 2007 in criminal case No. 1-123/2007.

The European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms. Retrieved from http://human-rights-convention.org/

The practical operation of safeguards for vulnerable suspects and defendants in European Union Member States. Fair Trials International, 2012. Retrieved from http://www.fairtrials.org/wp-content/uploads/2012/09/Vulnerable-suspects-reportFINAL.pdf

The Stockholm programme (2010/C 115/01). *OJ C* 115, 2010.

Valickas, G., Justickis, V., Čėsnienė, I. (2006) Teismo psichologinė ekspertizė Lietuvoje: dabartinės padėtis, problemos ir galimi jų sprendimo būdai. [Psychological Evaluation in the Court in Lithuania: Present Situation, Problems and Possible Solutions]. *Psichologija.* 33, pp 89–100.

Wade A. (2002) New measures and new challenges: children's experiences of the court process. In *Children's testimony. A handbook of psychological research and forensic practice*. Edited by Westcott, H.L., Davies, G.M., Bull, R.H.C. Jonn Wiley&Sons LTD.

Wade, A. E. (1997) *The child witness and the criminal justice process: a case study in law reform.* PhD thesis, University of Leeds. Retrieved from http://etheses.whiterose.ac.uk/422/

Winterwerp v the Netherlands. no. 6301/73, ECHR, 24 October 1979.

Zajančkauskienė, J. (2006). Kai kurie priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesiniai aspektai [Certain procedural aspects related to the application of forced medical treatment]. *Jurisprudencija*, 10(88), p.79–85.

Zajančkauskienė, J. (2011a). Svarbesni įrodinėjimo priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese klausimai teorijoje ir teismų praktikoje [Key evidentiary issues related to forced medical treatment: theory and practice]. In Kurapka, V.E. et. al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* [*Criminal proceedings: from theory to evidence*]. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, pp.423–457.

Zajančkauskienė, J. (2011b). Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas [Application of forced medical treatment]. In Ažubalytė, R. et. al (2011) *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys* [*Specific types of criminal proceedings]*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, pp.383–442.

Zajančkauskienė, J. (2014). Speciali pažeidžiamųjų įtariamųjų ar kaltinamųjų apsauga [Special protection of the vulnerable suspects or of the accused persons]. In Prapiestis, J. et.al. (2014). *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai* [*Challenges faced by criminal justice in the times of globalisation*]. Vilnius: Registrų centras, pp.325–338.

KONKURENCES POLITIKA PĀRTIKAS MAZUMTIRDZNIECĪBĀ LATVIJĀ UN TĀS IETEKME UZ NOZARES UZŅĒMUMIEM

COMPETITION POLICY IN FOOD RETAIL IN LATVIA AND ITS EFFECTS ON THE INDUSTRY ENTERPRISES

Anna Ābeltiņa, Dr. oec.
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Jūlija Linkeviča, MBA
Konkurences padome, Latvija

Abstract

Competition is an integral part of the free market. The development of a company, industry and economy is an effect of competition. For that to happen it is necessary to provide equal opportunities, equal freedom for every market player to realize their commercial potency through competitiveness. The provision of this fair environment goes through the relevant restrictions which do not allow market participants with significant market power to abuse it against other companies and consumers. In turn, the task of the competition policy is to determine, whether and when it is necessary to implement the aforementioned restrictions. Talking about competition policy in a particular industry, the competition policy may have an additional task: to determine, which market side should be protected and against which side the restrictions on the abuse should be implemented. In this research article the reasons and motivating factors are analyzed; why is competition policy necessary in a particular industry - in food retail in Latvia, which is a very important industry in the state economy, as well the evaluation of the formation of the competition policy and its impact on the industry has been done. The results of the research show that the society`s lack of knowledge about competition rights contributed to the process of with-no-control concentrations, which, among other factors, resulted in the misbalance of market power and that the implementation of new instruments of competition policy highly helped to balance the situation and that additional instruments with a long term effect are necessary in the future.

Atslēgas vārdi: konkurence, konkurences politika, Konkurences padome, pārtikas mazumtirdzniecība.

Ievads

Konkurence ir tirgus ekonomikas neatņemamā sastāvdaļa, pateicoties tai, notiek uzņēmuma, nozares un ekonomikas attīstība. Tirgus, kurā darbojas komersanti, parasti tiek dēvēts par brīvu, bet tas tomēr nevar būt un nav absolūti brīvs, ja tirgus dalībniekiem tiek dota absolūta rīcības brīvība, tad tā tiek izmantota ļaunprātīgi, veidojot karteļus, izmantojot

savu dominējošo stāvokli tā, ka tiek bloķēta konkurentu darbība un tiek ekspluatēti citi tirgus dalībnieki un patērētāji. Minētais norāda uz nepieciešamību konkurenci aizsargāt, attīstīt, valstij iejaucoties brīvajā tirgū visās tautsaimniecības nozarēs samērīgi, pārdomāti un pēc objektīvas nepieciešamības. Lai tas tā notiktu, nepieciešams nodrošināt katram tirgus dalībniekam vienādas iespējas, vienādu brīvību, caur konkurētspēju īstenot savu komerciālo potenciālu. Šādas godīgas vides nodrošināšana notiek, pielietojot noteikta veida ierobežojumus, kas neļauj tirgus dalībniekiem, kuriem ir ievērojama tirgus vara, to ļaunprātīgi izmantot pret citiem tirgus dalībniekiem un patērētājiem. Savukārt konkurences politikas uzdevums ir noteikt, vai un kad ir nepieciešams ieviest šādus ierobežojumus. Jāpiebilst, ka konkurences politikai konkrētajā nozarē var būt papildus uzdevums: noteikt, kuru tirgus pušu interesēs vai pret kurām pusēm būtu ieviešami nozares specifiskie tirgus varas ļaunprātīgas izmantošanas ierobežojumi.

Katrā tautsaimniecības nozarē valsts iejaukšanās nepieciešama ar specifiskām metodēm un instrumentiem. Metožu un instrumentu izvēle ir atkarīga no konkrētās nozares vai konkrētā tirgus specifikas, īpašām problēmām. Pētījumā tiek analizēti iemesli un motivējošie faktori, kāpēc ir nepieciešama konkurences politika, koncentrējot uzmanību uz pārtikas mazumtirdzniecības nozari Latvijā, kurai ir svarīga loma valsts tautsaimniecībā, un veikts konkurences politikas veidošanas un īstenošanas ietekmes izvērtējums.

Konkurences politiku pārtikas mazumtirdzniecības nozarē nepieciešams veidot pārdomāti un veltīt tam pietiekamus resursus vairāku iemeslu dēļ.

1) Pārtikas mazumtirdzniecība nodrošina patērētāju pieprasījumu pēc pirmās nepieciešamības un ikdienas lietošanas precēm, līdz ar to visa sabiedrība ir atkarīga no šīs nozares. Pārtikas mazumtirdzniecības īpatsvars tautsaimniecībā ir ap 11% (CSP, datu bāzes, Iekšzemes kopprodukts), kas liecina par tās nozīmīgumu. Pārtikas mazumtirdzniecība jeb apgāde ar pārtikas produktiem nodrošina darbu vairākiem tūkstošiem cilvēku. Piemēram, pamatojoties uz pārtikas mazumtirdzniecības uzņēmumu SIA "Rimi Latvia" (turpmāk – Rimi), SIA "Maxima Latvija" (turpmāk – Maxima) un SIA "Palink" (turpmāk – Palink) gada pārskatos norādītajiem datiem, var konstatēt, ka šajos uzņēmumos nodarbināto skaits 2006.gadā sasniedza gandrīz 11 000 cilvēku un 2010.gadā pārsniedza 13 500 cilvēku. Mazumtirdzniecība arī nodrošina citu ekonomikas nozaru, piemēram, lauksaimniecības, ražošanas, loģistikas, IT pakalpojumu izplatīšanu. Efektīvi organizēta pārtikas mazumtirdzniecība veicina efektivitātes pieaugumu arī šajās saistītajās nozarēs, vispirms, pārtikas ražošanas nozarē.

2) Pārtikas mazumtirdzniecības nozarē Latvijā gadu gaitā veidojās ļoti īpatnēja situācija no konkurences viedokļa: no nosacīti pilnīgas konkurences ir izveidojies oligopols ar duopola tendenci. Lielo tirdzniecības uzņēmumu tirgus vara nelabvēlīgi ietekmē piegādātājus. Šīs situācijas risināšanā tiek izmantots unikāls līdzeklis, t.s. dominējošā stāvokļa mazumtirdzniecībā koncepts, kas pēc būtības ir risinājums pret negodīgiem tirdzniecības paņēmieniem.

3) Pēdējo gadu laikā arī Eiropas Komisija pievērsa uzmanību šai problēmai, uzsverot negodīgas tirdzniecības prakses iespējamo negatīvo ietekmi uz pārtikas un nepārtikas preču apgādes ķēdes uzņēmumiem, kas savukārt var radīt nelabvēlīgu ietekmi uz ekonomiku kopumā. EK norāda: negodīgas tirdzniecības prakses ietekmi uz B2B pārtikas un nepārtikas preču apgādes ķēdi ir grūti izteikt kvantitatīvi, galvenokārt tas saistīts ar problēmas būtību, bet mazākā mērā – arī ar mērījumu grūtībām. Tomēr tiek apgalvots, ka negodīgas tirdzniecības prakses iespējamām negatīvām sekām īstermiņā un ilgtermiņā var būt ietekme

uz ieguldījumiem un inovācijām (EK Zaļā grāmata, 2013). Ņemot vērā EK norādīto par to, ka tā kontrolēs pārtikas ķēdes uzņēmumu organizāciju Augstā līmeņa forumā, kas izveidots, lai risinātu tirgus varas nevienmērīgu sadalījumu un pārtikas cenu problēmas, panākumus, un uzraudzīs tendences pārtikas preču apgādes ķēdē, varam uzskatīt, ka EK iniciatīva nākotnē var rezultēties ar attiecīgas likumdošanas harmonizāciju ES, jo vairāk, ka EK neizslēdz šādu iespēju, gadījumā, ja tiks konstatēts, ka tirgus nespēj pašregulēties, līdz ar to konkurences politika nozarē Latvijā ir jāizprot dziļi un plaši, lai varētu aizstāvēt valsts intereses.

Konkurences politikas izpēte pārtikas mazumtirdzniecības nozarē ir nepieciešama, jo, pirmkārt, pastāv vairāki visai fragmentāri pētījumi par konkrētām konkurences problēmām un administratīvie akti, kas vērsti uz šo konkrēto konkurences problēmu atrisināšanu, bet nav apkopojoša pētījuma par konkurences politikas efektivitāti, spējām un ietekmi. Otrkārt, ar to, ka konkurences politikas instrumenti un risinājumi šajā nozarē ir unikāli, un tie veido noderīgu bāzi un pieredzi, ar kuru Latvija var dalīties ar citām valstīm, kurām varētu būt līdzīga konkurences situācija.

Pētījuma mērķis ir raksturot konkurenci pārtikas mazumtirdzniecības nozarē Latvijā un izvērtēt konkurences politikas ietekmi uz nozares uzņēmumiem.

Pētījuma ierobežojumi: sakarā ar raksta ierobežoto apjomu galvenā uzmanība tika pievērsta pētījuma praktiskajiem aspektiem, neiedziļinoties teorijā.

Pētījumā tika izmantotas sekojošās metodes: monogrāfiskā, abstrakti-loģiskā, analīzes, sintēzes, gadījumu analīze.

Mazumtirdzniecības nozares konkurences situācijas attīstība un konkurences politikas raksturojums

Vērtējot pārtikas mazumtirdzniecības nozares attīstības gaitu Latvijā kontekstā ar konkurences situācijas attīstību un konkurences politikas veidošanos, var saskatīt trīs periodus, kuros šo attīstības gaitu būtu lietderīgi sadalīt, lai identificētu svarīgākos notikumus, ietekmējošos faktorus un konkurences politikas piemērošanas priekšnoteikumus:

- XX. gadsimta beigas;
- periods no 2001.gada līdz 2008.gadam;
- periods no 2009.gada līdz 2013.gadam.

Saskaņā ar EM apkopoto informāciju 2000.gada decembra Ziņojumā par tautsaimniecības attīstību mazumtirdzniecības kopējais apgrozījums Latvijā šajā periodā ir jūtami palielinājies, salīdzinot ar iepriekšējo periodu: ikgadējie pieauguma tempi 1997. un 1998.gadā pārsniedza 20%. Arī 1999.gadā bija vērojams būtisks apgrozījuma pieaugums. Minētās tendences saglabājās arī 2000.gadā. Kopējā mazumtirdzniecības apgrozījumā pārtikas preču realizācija ieņēma salīdzinoši lielu īpatsvaru – apmēram 40%. Šī gada 10 mēnešos, salīdzinot ar iepriekšējā gada atbilstošo periodu, strauji pieauga mazumtirdzniecība ārpus veikaliem (tirdzniecība kioskos, tirgos) – par 88%. 1999.gadā pārtikas mazumtirdzniecība veidoja gandrīz trešdaļu (ap 440 milj. Ls) no kopējās mazumtirdzniecības (ap 1500 milj. Ls). Tur pat ir atzīmēts, ka uzņēmēji tradicionāli pieminējuši sekojošos galvenos uzņēmējdarbību ierobežojošos faktorus "mazo pieprasījumu iekšzemes tirgū, kas ir saistīts ar patērētāju zemo pirktspēju, īpaši lauku rajonos, konkurenci savā tirgus sektorā,

finanšu izmaksas (tajā skaitā augstas kredīta procentu likmes), tirdzniecības areālu (apkalpojamās zonas atrašanās vieta), darbaspēka izmaksas" (LR Ekonomikas ministrija, 2000). No šīs informācijas un no fakta, ka tajā laikā lielākie mazumtirdzniecības tīkli – Rimi un Interpegro – sastāvēja attiecīgi no 9 veikaliem un 13 veikaliem Rīgā, Jūrmalā un Ventspilī, var secināt, ka pārtikas mazumtirdzniecība šajā periodā bija sadrumstalota, pārtikas mazumtirdzniecības tīklu koncepti vēl nebija nostabilizējušies, to skaits bija salīdzinoši mazs, tie aptvēra salīdzinoši nelielas teritorijas, līdz ar to tiem nebija liela tirgus daļa, ievērojama tirgus vara un iepirkuma vara.

Šis periods ir zīmīgs ar mazumtirdzniecības tīklu straujo parādīšanos: 1999.gadā atvēruši pirmos veikalus mazumtirdzniecības tīkli Mego, Nelda un Sky. 2000.gadā parādījušies tīkli – tirgotāju kooperatīvās sabiedrības Elvi, top! Turklāt nozarē kļuvis pamanāmāks koncentrācijas process: viens no diviem pašlaik lielākajiem mazumtirdzniecības tīkliem Latvijā – Rimi, kas pirmo veikalu Latvijā atvēra 1997.gadā, – 1999.–2000.gadā pārņēma toreiz lielāko mazumtirdzniecības tīklu Interpegro, kas bija Latvijas-Polijas-Vācijas kopuzņēmums, tādējādi nostiprinot savas pozīcijas Latvijas tirgū. Šis darījums bija apliecinājums mazumtirdzniecības tīkla Rimi īpašnieku mērķim pārņemt ievērojamu tirgus daļu un kļūt vismaz par vienu no tirgus līderiem. Turpmākai Rimi tīkla attīstībai tas bija svarīgs darījums, jo tika pārņemts lielākais konkurents un tā lielveikalu ķēdes darbības organizēšanas pieredze (piemēram, attiecībā uz centralizētām piegādēm un klientu lojalitātes kartēm).

Saskaņā ar Konkurences padomes (turpmāk – KP) veikto pētījumu, izvērtējot jautājumu par Rimi un Interpegro apvienošanas iespējamām sekām konkurencei, patērētājiem bija pavisam citi iepirkšanas pieradumi nekā tagad. Vairums patērētāju deva priekšroku iepirkšanai lauksaimniecības produkcijas tirgos pie zemniekiem un nelielos specializētajos pārtikas veikalos. Iecienīti bija arī universālveikali, tomēr to nebija daudz. Uz 2000.gadu mazumtirdzniecības tīklu apgrozījuma īpatsvars kopējā mazumtirdzniecības apgrozījumā veidoja 14 % (KP nepublicētie materiāli).

Līdz ar Rimi nostiprināšanos sākās moderno mazumtirdzniecības mārketinga metožu intensīva ieviešana: zīmolu stiprināšanas pasākumi, izdevīgāko no infrastruktūras viedokļa vietu ieņemšana, patērētāju pieradumu izzināšana un pielāgošanas tiem. Izvērtējot tirgus līderu aktivitātes, var secināt, ka šajā laikā iezīmējušās tendences, kā varētu attīstīties pārtikas mazumtirdzniecība (*Tandon et al,* 2011):

- pārtikas mazumtirdzniecības formāts, kurā svarīgākais konkurences faktors ir cena, t.s. zemu cenu veikali jeb diskaunteri;
- pārtikas mazumtirdzniecības formāts, kurš apmierinātu patērētājus, kuriem ir svarīgi ne-cenas faktori: daudzveidība, kvalitāte, iepirkšanas ērtums, preces izcelsme. Izveidojās priekšnosacījums tirdzniecības centru ar t.s. enkurnomnieka piesaistes nepieciešamību attīstībai, kas veicināja būvniecības un nekustamā īpašuma pārvaldīšanas jomas attīstību;
- tradicionālās mazumtirdzniecības formas: lauksaimniecības tirgu, pašu pārtikas ražotāju vai pārtikas ražotāju apvienību pierastās formas specializēto veikalu iespējamā izzušana vai pārveidošana.

Konkurences politikas pasākumi nozarē šajā periodā bija vērsti pamatā uz konkurences ierobežojumu novēršanu regulējošajos normatīvajos aktos (Ministru kabineta

noteikumi, kas reglamentēja dažādu veidu sīku mazumtirdzniecību) (LR Ekonomikas ministrija, 2000).

Analizējot administratīvo koncentrācijas kontroli nozarē, tajā periodā (no 1998.gada) jāatzīmē, ka valstī jau pastāvēja daudzmaz atbilstoši kontroles instrumenti (normatīvie akti – Konkurences likums (turpmāk – KL), kur tiek definēta apvienošanās kontroles funkcija un pieeja, un Ministru kabineta noteikumi par apvienošanās paziņošanas un izskatīšanas kārtību, atbildīgā iestāde un izpētes tehnoloģijas), bet nevienam tirgus dalībniekam nebija konkurenci apdraudošā ietekme tirgū (Pelāne, 2000), tāpēc analizējamā nozarē apvienošanās kontroles pasākumi netika veikti. Arī, ievērojot konkurences situāciju nozarē, tā netika noteikta kā konkurences politikas prioritāte.

Pakāpeniski Latvijā parādījās citi pārtikas mazumtirdzniecības uzņēmumi-tīkli: 2001.gadā – Lietuvas uzņēmums VP Market ar zīmoliem Maxima, MiniMaxima un T-Market (vēlāk – Saulīte, Maxima), 2002.gadā – tirgotāju kooperatīva sabiedrība Aibe, tīkls Beta.

Apkopojot iepriekš teikto, varam secināt, ka laika periods līdz 2002.gadam bija periods, kad tika ielikti pamati turpmākai pārtikas mazumtirdzniecības attīstībai pēc moderna formāta. Konkurences politika šajā periodā nebija specifiska, īpaša, konkurences problēmas nebija izteiktas, un valsts iejaukšanās tirgū bija minimāla.

Analizējot nozares attīstību otrajā posmā 2001.–2008.g., jāatzīmē tālāk uzskaitītie notikumi un tendences.

a) Palielinājās iedzīvotāju pirktspēja, attiecīgi pārtikas mazumtirdzniecībā strauji auga apgrozījums, veikalu skaits. Visstraujākā izaugsme notika 2001.–2002.gadā un 2004.–2005.gadā (sk. attēlu).

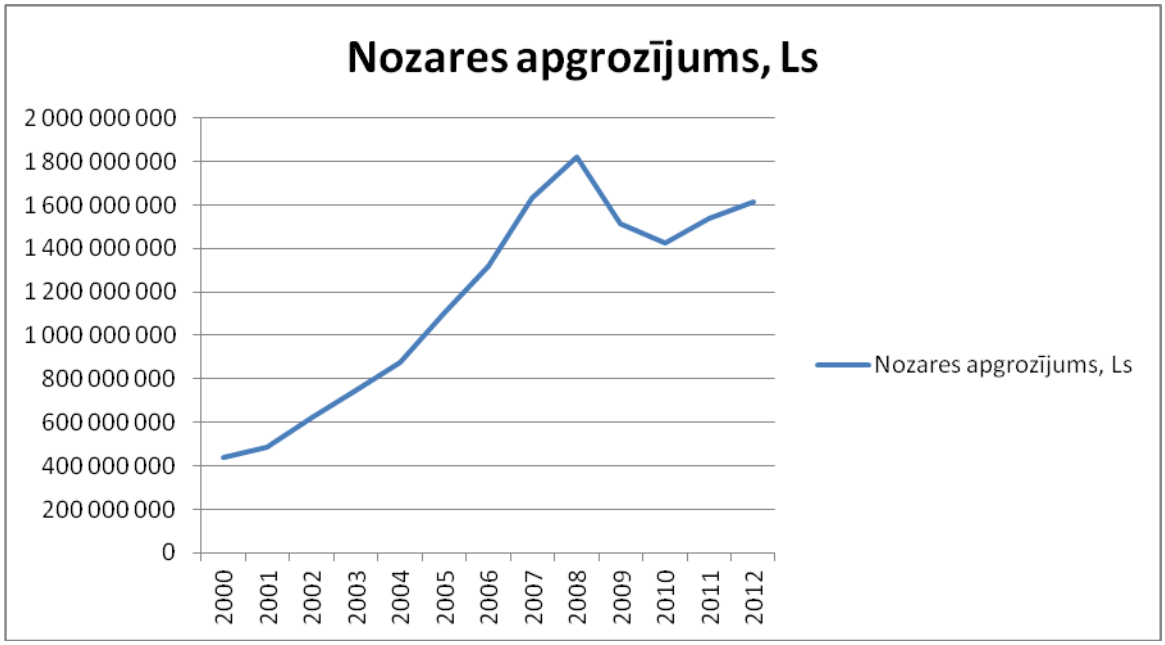

1.att. Pārtikas mazumtirdzniecības nozares apgrozījuma dinamika 2000.–2012.gadā (CSP, datu bāzes. Tirdzniecība un pakalpojumi).

No attēlā atspoguļotajiem datiem ir redzams, ka apgrozījuma pieaugums aplūkotajā laika periodā sasniedza pat līdz 21% gadā un 5 gadu laikā apgrozījums gandrīz dubultojās.

b) Nostabilizējās un turpināja attīstīties lielveikalu koncepts. Mainījās iedzīvotāju iepirkšanas pieradumi, lielāka priekšrocība tika dota lielveikaliem. Turpmāk šī tendence attīstījās tā, ka iepirkšanās lielveikalos (supermārketos, hipermārketos) kļuva neaizvietojama ar iepirkšanos mazos veikalos, kas pakāpeniski noveda pie mazo veikalu izzušanas. Lielveikali, intensīvi konkurējot par patērētāju uzmanību, meklēja jaunus risinājumus to pievilināšanai. Veidojas tādi lielveikalu koncepti kā supermarkets, hipermarkets, diskaunters, "*convenience store*" (piemēram, veikali degvielas uzpildes stacijās). Palielinājās lielveikalu (veikalu ar lielu platību) īpatsvars (Pančenko u.c., 2008). Lielveikalu konkurences priekšrocības ir plašs sortiments, iespēja piedāvāt zemākas cenas (spiežot uz piegādātājiem un izmantojot mēroga efektu), iespēja patērētājiem novietot automašīnu pie veikala, iepirkšanās ikdienas vajadzībām apvienošana ar iespēju patērētājiem iegādāties sīkos nepieciešamos pakalpojumus (bankas, foto, elektroniskie sakari, sadzīves pakalpojumi) vienā vietā un ērtā veidā.

c) Samazinās tradicionālo, specializēto veikalu un zemnieku produkcijas tirgu skaits, palielinās koncentrācija.

1.tabula.

Pārtikas mazumtirdzniecības nozares uzņēmumu skaita dinamika 2004.–2007.gadā (*Pančenko et al*, 2008)

Mazumtirdzniecības nespecializētie uzņēmumi, kuros galvenokārt pārdod pārtikas preces, dzērienus vai tabaku	**Gads**			
	2004	**2005**	**2006**	**2007**
Uzņēmumu skaits kopā	2327	2285	2118	1973
Tirgū ienākušo uzņēmumu skaits	85	63	35	–
Tirgu atstājušo uzņēmumu skaits	268	136	110	–

No 1.tabulā apkopotajiem datiem var redzēt, ka samazinās kopējais uzņēmumu skaits, tirgū ienāk daudzkārt mazāk jauno spēlētāju nekā atstāj to. Šie dati liecina, ka jauni tirgus dalībnieki nespēj cīnīties ar jau esošiem, t.i., esošo tirgus dalībnieku sasniegtais apjoma efekts pakāpeniski rada ienākšanas barjeru un padara konkurences spiedienu pārāk stirpu. Pati par sevi barjera ienākšanai ir zema, jo pārtikas mazumtirdzniecībā nav nepieciešamas lielas investīcijas, lai atvērtu vienu-divus veikalus. Bet noturēties tirgū ir grūti, jo lielveikali, pateicoties apjoma efektam, no vienas puses, spēj piedāvāt zemākas cenas nekā mazie konkurenti, bet, no otras puses, iepirkuma vara ļauj ekspluatēt piegādātājus, pārvedot uz tiem savus uzņēmējdarbības riskus, un piegādātāji savukārt savus "zaudējumus" cenšas atgūt, izmantojot savu varu pret vēl mazāko tirdzniecības uzņēmumu.

d) Skaidri iezīmējās tirgus līderi. Tie ir tīkli Rimi un Maxima. To izaugšanu un "atrāvienu" no konkurentiem nosaka pieejamie finanšu resursi, agresīva ekspansija un spēcīgs mārketings. Mārketinga stratēģija līderiem gan ir atšķirīga: Rimi uzsver apkalpošanas kvalitāti, Maxima uzsver lētākas cenas. Ir saskatāma līdzība patērētāju pievilināšanas paņēmienos: abi uzņēmumi iegulda zīmolu stiprināšanā un lojālā patērētāja audzināšanā, kas tiek panākts ar iesaistīšanos sociālajās programmās (Maxima, piemēram, atbalstīja stipras un daudzbērnu ģimenes (Maxima, 2013) un Rimi – labdarību un veselīgu dzīves veidu (Rimi, 2013), un speciālo patērētāju lojalitātes programmu ar pircēju kartēm,

kas ne tikai piesaista patērētājus, bet ļauj apkopot un analizēt informāciju par patērētāju iepirkšanas pieradumiem, tādējādi ir ļoti noderīgs savā ziņā tirgus izzināšanas instruments. Līderi ir ļoti uzmanīgi pret saviem zīmoliem: VP Market (Maxima) piemērs rāda, kā uzņēmums ir meklējis atbilstošu un patērētājiem saprotamu, patīkamu pieeju veikalu nosaukumiem: bezpersonisks un pelēki-tehnoloģisks T-Markets tika pārveidots par bērnišķīgu "Saulīti" un pēc tam tomēr par solīdu saskanīgu Maximu.

e) Liels investīciju apjoms. Tā lielākie tirgus dalībnieki veica daudzmiljonu investīcijas attīstībā. 2003.gadā Rimi ieguldīja 13 milj. Ls investīcijās darbības efektivitātes paaugstināšanai (Rimi, 2013), izbūvējot Baltijā lielāko izplatīšanas/loģistikas centru. 2007.gadā arī Maxima izbūvē loģistikas centru (Maxima, 2013). Tas nozīmē, ka tika optimizēta tīklu piegādes ķēde: piegādātāji savu produkciju piegādāja ne tieši veikaliem, bet šiem centriem, savukārt centri komplektēja preces atbilstoši katra veikala aktuālām vajadzībām un piegādāja tās pēc optimāla grafika un maršruta. Atsevišķiem piegādātājiem tas varēja palielināt piegādes izmaksas, bet kopumā tīklu loģistikas izmaksas tika optimizētas. Tika investēts arī veikalu atvēršanā. Rimi un Maxima izvērsa darbību visā Latvijā, cenšoties neatstāt vietu konkurentiem, it īpaši visblīvāk apdzīvotajās vietās, mazākie tīkli nespēja aptvert visus Latvijas novadus. Turklāt mazākiem tirgotājiem nav pieejami lieli finanšu resursi un mazie tirgotāji salīdzinoši mazāk darbojas tirdzniecības telpās ar lielām platībām (Pančenko, 2008).

f) 2003.–2008.gadā nozares uzņēmumu sadalīšanās "tīklos" (t.sk. kooperācijas ietvaros) un "individuālos" bija tik krasa, ka ir pamats apgalvot, ka tīkla mazumtirdzniecība (jeb tirdzniecība lielveikalos) izveidoja atsevišķu konkrētu tirgu. Iepirkšanās lielveikalos kļūst par galveno apgādes veidu, savukārt mazie pārtikas veikali vai specializētie veikali bieži vien pilda iepirkšanās procesā papildinošu lomu. Patērētāji ir gatavi pirkt pārtiku ikdienas vajadzībām veikalā, ja tas atrodas tuvu mājām vai ikdienas maršrutam. Tīklu skaits uz 2008.gada beigām bija 12, un to mazumtirdzniecības apgrozījums un tā īpatsvars kopējā pārtikas mazumtirdzniecības apgrozījumā pastāvīgi auga. Kopējais ikdienas patēriņa preču apgrozījuma lielveikalu vidē (kā šo tirgu definē KP savos lēmumos un pētījumos) īpatsvars vispārējā mazumtirdzniecībā nespecializētajos veikalos ir ar augošu tendenci, proti, 2005.g. – 51%, 2006.g. – 51%, 2007.g. – 64%, 2008.g. – 69%, 2009.g. – 73% (KP, 2010 (3) Nr. E02-85). Līdz ar to šī tirdzniecības vide kļuvusi par neaizstājamu un būtiskāko tirdzniecības formu. Pārējie tirgus dalībnieki, kuri ir ārpus tīkliem (t.sk. ārpus tirgotāju kooperācijas) ir tik nelieli, ka nav būtiski tos atsevišķi pētīt saistībā ar konkurences politiku.

Viens interesants aspekts, kas tajā periodā nebija pamanīts un izvērtēts, ir tas, ka tirdzniecības telpu ieņemšana (nomas līgumu slēgšana par nekustamā īpašuma lietošanu) faktiski ir aktīvu pārņemšana. Bet aktīvu lietošanas tiesību iegūšana saskaņā ar KL 15.panta pirmās daļas 3.punktu (redakcija, kas bija spēkā kopš 01.05.2004.) juridiski ir kvalificējama kā apvienošanās. Pie noteiktajiem nosacījumiem šāda veida apvienošanās var būt pakļautas KP kontrolei (Konkurences likums, 2001). Taču līdz 2010.gadam aktīvu lietošanas tiesību iegūšana pārtikas mazumtirdzniecībā netika vērtēta atbilstoši minētai tiesību normai. Konkurences politika netika iedarbināta šajā virzienā, faktiski, divu lielāku tirgus dalībnieku ekspansijā netika saskatīti draudi konkurencei. Netika saredzēta nepieciešamība izvērtēt ekspansijas iespējamas negatīvas sekas un iespējas tās mazināt, pakļaujot koncentrāciju kontrolei. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc vadošie tirgus dalībnieki ieguvuši būtisku tirgus daļu. Faktiski tajā periodā ir konstatējams konkurences politikas (valsts iejaukšanās) trūkums.

Apskatāmā perioda beigās Maxima izmainīja stratēģiju un sāka vairāk orientēties uz kvalitāti. Vērtību ziņā abas vadošās kompānijas kļuva līdzīgākas: abas pozicionēja savu draudzīgumu patērētājiem, savu cenšanos piedāvāt patērētājiem vislabākās preces pa vislabākajām cenām. Šajā periodā tās konkurences priekšrocības, kas radās un pastiprinājās uzņēmumiem, nospēlēja savu lomu, un rezultātā atrāviens no maziem tirgus dalībniekiem kļuva praktiski nepārvarams, barjeras ienākšanai tirgū ļoti augstas. Tātad galvenās barjeras ir sekojošas: esošie tirgus dalībnieki ir ļoti stipri, sasnieguši mēroga efektu, tiem stipras un atpazīstamas preču zīmes, ir stipra iepirkuma vara, tie iegūst priekšrocības no iespējas iepirkt preci tālākai realizācijai lielos apjomos, ko nespēj jaunienācējs vai mazs tirgus dalībnieks. Tomēr 2005.gadā tirgū ienāca jauns tirgus dalībnieks – Lietuvas uzņēmums Palink. No mārketinga viedokļa, kaut gan tas piedāvāja lielveikala (ar zīmolu IKI) pakalpojumus un zemo cenu veikalu konceptu (ar zīmolu Cento), tā pozicionēšana nebija izteikta, nebija saprotamas tā vērtības, piedāvājuma pievilcība un īpatnības. 2008.gadā Palink sāka intensīvāku attīstību un gada beigās pārņēma konkurējošo tīklu Nelda (KP lēmums Nr.133, 2008). Palink attīstību sekmēja investīciju palielināšana, kas kļuva iespējams, pateicoties jaunam investoram – Vācijas mazumtirdzniecības operatoram Rewe.

g) Laika posmā (2004.–2008.gads) Latvijas pārtikas mazumtirdzniecībā ļoti būtiska tendence bija tā, ka veikalu tīkli, sasniedzot mēroga efektu, sāka ļaunprātīgi izmantot savu tirgus varu pret piegādātājiem. Tas atstāja negatīvu iespaidu uz pārtikas rūpniecību, īpaši uz maizes un piena produktu ražotājiem, kuriem izveidojas atkarība no lieliem tīkliem. Sākot ar 2004.gadu, sākas diskusijas par nepieciešamību valstij iejaukties tirgū, lai samazinātu lielo mazumtirgotāju tirgus varu. Šī problēma kļuva tik asa, ka 2008.gadā Latvijā tika pieņemts unikāls mazumtirdzniecības regulējums – aizliegums mazumtirdzniecības uzņēmumiem ar tirgus varu to ļaunprātīgi izmantot. Šis regulējums ir iekļauts KL 13.pantā kā otrā daļa, un atbildīgā iestāde par likuma ievērošanas uzraudzību ir KP.

Laika posmā no 2009.g. līdz 2013.g. turpināja attīstīties iepriekš analizētās tendences, tādēļ šeit galveno uzmanību pievērsīsim tam, vai un kā iepriekšējā periodā "apdraudētie" tirgus spēki – mazākie tīkli un piegādātāji – spējuši atbildēt uz lielāko mazumtirdzniecības tīklu ekspansiju un tirgus varas izpausmi.

a) No 2009.gada aptuveni līdz 2011.gadam pārtikas mazumtirdzniecības nozare, tāpat kā visa ekonomika, pārdzīvoja krīzi. Pārtikas mazumtirdzniecības apgrozījums samazinājās kopumā par aptuveni 15%. Visbūtiskākais kritums notika 2009.gadā, salīdzinot ar 2008.gadu. Kaut gan jau 2010.gadā apgrozījums atkal sāka augt, tomēr līdz 2012.gadam tas vēl joprojām nesasniedza 2008.gada līmeni. Arī tirgus līderu apgrozījums samazinājās, bet tas bija mazāks par nozares kopējā apgrozījuma kritumu, kas nozīmē to, ka krīze mazāk ietekmējusi vadošos uzņēmumus nekā to mazākos konkurentus. 2009.–2013.gadā tirgus struktūra, tirgus varas sadalījums starp pieprasījuma un piedāvājuma pusi, tirgus līderu konkurences cīņas paņēmieni kopumā nav mainījušies, bet ir pamats uzskatīt, ka jauns normatīvais regulējums, kas radies iepriekšējā periodā, noteikti ietekmējis uzņēmumu uzvedību.

b) Pret mazumtirdzniecības uzņēmumiem sākuši darboties vairāki uzvedības ierobežojumi, lai atbalstītu mazumtirgotāju piegādātājus. KP veica vairākus konkurences aizsardzības pasākumus nozarē. Tika veikti apjomīgi pētījumi, kuru rezultātā tika ierosinātas lietas pret Rimi un Maximu par ļaunprātīgo dominējošā stāvokļa izmantošanu mazumtirdzniecībā. Turklāt tika izveidota jauna pieeja jautājumam par aktīvu pārņemšanu/lietošanas tiesību iegūšanu nozarē, lai nepieļautu nekontrolējamu

mazumtirdzniecības tīklu izaugsmi un koncentrāciju. Minētie fakti apliecina to, ka konkurences politika pārtikas mazumtirdzniecības nozarē kļuvusi par vienu no prioritātēm un tā tika vērsta uz lielu mazumtirdzniecības tīklu tirgus varas ļaunprātīgas izmantošanas ierobežošanu. Pašreizējā situācijā ir pamatoti definēt pārtikas mazumtirdzniecības nozari par konkurences politikas prioritāti, ievērojot tās nozīmi tautsaimniecībā, pārtikas preču nozīmi iedzīvotāju patēriņa struktūrā un attiecīgi arī ietekmi uz inflāciju un uz iedzīvotāju labklājību.

c) Var arī redzēt, ka ar pārtikas mazumtirdzniecības nozari vertikāli saistītā pārtikas ražošanas nozare atbildēja uz lielveikalu tīklu (un vispār uz citu tirgus spēku) spiedienu mazumtirdzniecībā: palielinājās koncentrāciju skaits pārtikas ražošanas nozarē, kā arī sadarbības vienošanos skaits starp konkurentiem, lai iegūtu papildu resursus, optimizētu izmaksas, paplašinātu preču portfeli un tādējādi palielinātu neatkarību, un stiprinātu pozīciju gan attiecībā pret konkurentiem, gan attiecībā pret mazumtirgotājiem.

2.tabula

Lielākās notikušās sadarbības vienošanās un apvienošanās pārtikas ražošanas un piegādes tirgū 2002.–2013.gadā (KP, 2004, 2007, 2009, 2010 (1), 2012, 2013(1))

Gads	Sadarbības vienošanās/apvienošanās puses	
	Iegūstošā sabiedrība	Mērķa sabiedrība
1.	*2.*	*3.*
2004.	AS DanishBreweryGroup	SIA "Cido pārtikas grupa"
2004.	Orkla AB	SIA "Spilva"
2007.	AS "Lāčplēša alus"	SIA "Griģis un Ko" aktīvi (alus darītava)
2007.	SIA "Rīgas Piensaimnieks"	SIA "FFL" (saldētā pārtika)
2007.	"S.P.I. WorldwideTradeLimited"	SIA "AV&D" (alkoholiskie dzērieni)
2008	AS Tartu Veski	AS "Dobeles dzirnavnieks"
2009.	SIA "SPV Distributor"	SIA "S.D.V.", SIA "L.D.V.", SIA "MONO M" un SIA "S.Alko"
2010.	AS "Aldaris"	AS "Bauskas alus"
2010.	Eesti Pagar	AS "Maiznīca Dinella"
2010.	AS "Rīgas Miesnieks"	AS "Jelgavas gaļas kombināts"
2010.	SIA "Karsten-Sanitex"Latvia"	SIA "Avers Centrs
2011.	LPPKS "Trikāta KS"	PKS "Dzēse"
2012.	AS "Rīgas piena kombināts"	AS "Valmieras piens"
2012.	SIA "Altia"	SIA "Jaunalko"
2013.	UAB Malinvest	AS "Rīgas Dzirnavnieks"
2013.	AB "Linas Agro Group"	AS "Putnu fabrika Ķekava", SIA "Lielzeltiņi", SIA "Cerova", SIA "Broileks"

No tabulā atspoguļotajiem datiem var redzēt, ka, ja 2002.–2007.gadā pamanāmo koncentrāciju un vienošanos par sadarbību ar iepriekš norādītajiem mērķiem pārtikas nozarē skaits bija 5, tad 2008.–2013. (līdzīga ilguma periodā) – jau 11.

Par visvairāk atkarīgiem no mazumtirdzniecības tīkliem piegādātājiem ir uzskatāmi svaigās pārtikas piegādātāji, jo tiem ir ierobežots produkcijas realizācijas termiņš, un tie ir spiesti piekrist lielveikalu noteikumiem gadījumā, ja vēlas sadarboties ar tiem. Šīs pārtikas kategorijas tradicionāli ir: svaigi augļi, maize un maizes produkcija, piens un piena produkti.

Pēc 2.tabulā atspoguļotajiem datiem var redzēt, ka koncentrācijas tika iesaistīti gan piena un piena produktu ražotāji (2 gadījumi), gan miltu ražotāji (2 gadījumi), gan vistas gaļas ražotāji (1 gadījums), gan maizes ražotāji (1 gadījums).

Turklāt, saskaņā ar Zemkopības ministrijas publicēto informāciju, pēdējos gados palielinās koncentrācija lauksaimniecībā (piena ražošanā un liellopu gaļas ražošanā) (Zemkopības ministrija, 2013) –, t.i., lauksaimnieciskā pārtikas ražošanā – nozarē, kura ir vertikāli saistīta ar pārtikas pārstrādi un attiecīgi ar pārtikas mazumtirdzniecību. Norādītie dati liecina, ka tirgus puse, kas ir vertikāli saistīta ar pārtikas mazumtirdzniecību, kļūst stiprāka.

d) Ir novērojama mazāko mazumtirdzniecības tīklu un ražotāju izaugsme un finanšu līdzekļu uzkrāšana, kas ļauj veikt aktīvāku attīstību, palielināt tirgus daļu un zīmolu atpazīstamību. Piemēram, ir novērojams, ka pārtikas ražotāji (maizes ražotājs "Lāči", gaļas produktu ražotāji "Rēzeknes gaļas kombināts", "Nākotne" u.c.) un mazākie pārtikas mazumtirdzniecības tīkli (top! ("Tepat ir labi!"), Aibe ("Vienmēr pa rokai!"), IKI ("Labi. Labāk. Lēti") sākuši aktīvākās mārketinga kampaņas, t.sk. reklāmu televīzijā (arī prime laikā), kas liecina par pietiekamiem līdzekļiem šim dārgajam reklāmas veidam. IKI un Mego, tāpat kā Rimi un Maxima, ieviesa patērētāju lojalitātes programmas ar klientu kartēm un punktu krāšanu bonusa pirkumiem.

Apkopojot minēto, konstatējam, ka pārtikas ražotāji, kuri līdz aptuveni 2009.gadam bija pakļauti stipram tirgus spiedienam no lielāko mazumtirdzniecības tīklu puses, pakāpeniski nostiprina savas pozīcijas. Arī mazāko tīklu potenciāls pakāpeniski pieaug. Par to liecina mazāko tīklu publicitātes pieaugums, izteiktāks mārketings, kā arī 2013. gada nogales, 2014. gada sākuma apvienošanās tendences: Mego pievienoja tirdzniecības tīklu IKI, Madara89 (top! dalībnieks) ieguva vairākus BAF aktīvus.

Ņemot vērā minēto, var secināt, ka pēdējo piecu gadu laikā tirgus (lielu mazumtirgotāju, mazāko mazumtirgotāju un piegādātāju attiecības) virzās uz lielākās tirgus spēku sabalansētības pusi, t.i., tirgus disbalanse sākusi izlīdzināties.

Konkurences politika pārtikas mazumtirdzniecībā: veidošana, īstenošana, izvērtējums

Pārejot pie konkurences politikas nozarē analīzes, nepieciešams īsi raksturot tās instrumentus, lai turpmāk izvērtētu to piemērošanu. Pirmais un galvenais instruments – normatīvie akti.

Par galveno un iedarbīgāko konkurences politikas instrumentu jeb līdzekli konkurences problēmu risināšanai Latvijā kļuvis Konkurences likums (KL), konkrēti – KL 13.panta otrā daļa, kura tika iestrādāta KL ar grozījumiem, kas stājušies spēkā 01.10.2008., un kura ir visai netradicionāls regulējums starptautiskajās konkurences tiesībās. Konkurences likums pirmo reizi tika pieņemts 1998.gadā. KL mērķis ir aizsargāt, saglabāt un attīstīt brīvu, godīgu un vienlīdzīgu konkurenci visās tautsaimniecības nozarēs sabiedrības interesēs, ierobežojot tirgus koncentrāciju, uzliekot par pienākumu izbeigt konkurenci regulējošajos normatīvajos aktos aizliegtas darbības un normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā saucot pie atbildības vainīgas personas. Latvijas KL atbilst LESD 101. un 102.pantam, un kopumā konkurences tiesības un to piemērošana Latvijā ir harmonizēta ar konkurences tiesību

piemērošanu ES. KL ir definēti divi konkurences tiesību pārkāpumu pamatveidi, kā arī formulēti noteikumi par koncentrāciju kontroli.

Regulējums, kas iekļauts 13.panta otrajā daļā, pieņemts 2008.gadā un ir tieši konkurences politikas pārtikas mazumtirdzniecības nozarē rezultāts un tirgus regulēšanas instruments. Priekšnoteikums tā izveidošanai bija aprakstītās problēmas starp pārtikas ražotājiem/piegādātājiem un mazumtirgotājiem. Par problēmu būtību var spriest pēc regulējuma redakcijas: tie bija dažādu maksājumu prasījumi no mazumtirgotāju puses, nepamatota preču atgriešana atpakaļ (kas faktiski nozīmē uzņēmējdarbības risku no paviršas realizācijas un sortimenta plānošanas pārlikšanu uz sadarbības partnera pleciem), nepamatoti garu norēķinu termiņu piemērošana (kas negatīvi ietekmē piegādātāju naudas plūsmu) u.c. Acīmredzami tas ir specifisks un unikāls konkurences tiesībās, jo regulē attiecības starp mazumtirgotāju un piegādātāju, nesaistot tās ar patērētāju interesēm. Ievērojot konkurences regulējuma ideju, šis regulējums tiešām izskatās "izlecošs ārā" no patērētāju tiesību aizsardzības rāmja. Arī atbildīgā iestāde – KP, piemērojot šo normu, nevienu reizi neveica pārkāpuma ietekmes uz patērētājiem analīzi (KP, 2010 (3). Nr.E02-85 KP, 2011 (2) E02-4). Turklāt jāpiebilst, ka tiesa, vērtējot KP pieeju neanalizēt ietekmi uz patērētājiem, atzina to par pamatotu (Augstākās tiesas Senāts, 2013).

Svarīgi ir atzīmēt arī to, ka, vērtējot šī regulējuma piemērošanas adekvātumu, kā izriet no KP prakses, nav nozīmes tam, vai pārtikas ražotāji/piegādātāji ir efektīvi uzņēmumi, vai to problēmas saistībā ar nespēju aizstāvēt savas intereses sadarbībā ar mazumtirgotāju ir/nav saistītas ar paša ražotāja/piegādātāja nespēju optimizēt savu darbību tā, lai mazumtirgotājs ar to rēķinātos un nespētu ekspluatēt. KP pieņemtajos lēmumos, piemērojot KL 13.panta otro daļu, nav sniegts izvērtējums par aizsargājamo piegādātāju efektivitāti. Tāpēc rodas jautājums, kā interpretēt izveidojušos konkurences situāciju tirgū kontekstā ar nepieciešamību piemērot šo regulējumu: vai tā, ka arī efektīvākiem ražotājiem/piegādātājiem ir izsmelti resursi cīņā par savu interešu aizsardzību, pretojoties mazumtirgotāju spiedienam, vai arī tā, ka politiski tika nolemts atbalstīt pilnīgi visus piegādātājus, neatkarīgi no tā, vai tie ir pietiekami efektīvi vai nē. Šo situāciju var interpretēt tā, ka tika nolemts atbalstīt piegādātājus neatkarīgi no to efektivitātes, un šī lēmuma motivācijas pamatā (kas oficiāli nav pausta skaidri un viennozīmīgi, jo visdrīzāk, nebija pietiekami drošu datu, kas pamatotu motivāciju) bija tas, ka likumdevējs, pieņemot normu, un likuma piemērotājs (atbildīgā iestāde), iedzīvinot to, uzskatīja, ka patērētāju interesēs ir nodrošināt preču daudzveidību, ka šīs daudzveidības nodrošināšanas nolūkā ir pieņemams aizsargāt arī tādus pārtikas ražotājus, kas nav pietiekami efektīvi.

Tālāk pievērsīsim uzmanību citiem konkurences politikas instrumentiem. Varam apgalvot, ka par instrumentu konkurences politikas veidošanā var tikt izmantoti dažāda veida pētījumi, kuri identificē konkurences problēmas vai apstiprina aizdomas par sistēmisko jeb konceptuālo tirgus problēmu esamību, vai norāda optimālāko ceļu problēmu risināšanai. Pētījumu rezultāti var ietekmēt konkurences politikas veidošanas virzienu vienā vai citā virzienā. Pētījumi ir noderīgi tieši šajā nozarē, jo tie varētu palīdzēt rast atbildi uz tādiem jautājumiem kā, piemēram, vai patērētājiem ir svarīga ražotāju daudzveidība, vai patērētājs ir gatavs papildus maksāt, lai šī daudzveidība būtu nodrošināta, vai daudzveidības ieguvumi atsver to, ka šo daudzveidību rada ne visai efektīvi ražotāji, kādi faktori ietekmē patērētāja izvēli starp svaigas pārtikas produktiem (piemēram, cenas, atpazīstams zīmols, akcija), kādi faktori ietekmē ražotāju izvēli starp mazumtirdzniecības tīkliem, kuros izplatīt savu produkciju u.tml. Atgriežoties pie jautājuma par konkurences situācijas interpretēšanu

kontekstā ar KL 13.panta otrās daļas piemērošanas nepieciešamību, uzskatām, ka šādi pētījumi palīdzētu padarīt konkurences politikas veidošanu pareizāku un pamatotāku, izvairoties no nesamērīgas vai diskriminējošās iejaukšanās. Tomēr, veidojot konkurences politiku 2005.–2008.gadā, t.i., meklējot risinājumus tirgus spēku nevienmērīgam sadalījumam un šīs situācijas sekām, pētījumi netika veikti.

Konkurences likuma piemērošanas prakse pārtikas mazumtirdzniecības nozarē 2009.–2013.gadā

Par konkurences politikas virzienu var spriest, izvērtējot KP KL piemērošanas praksi. Laika periodā no 2009. līdz 2013.gadam KP izmeklēja vairākas lietas sakarā ar KL iespējamiem pārkāpumiem un koncentrācijas kontroli un veica dažus pētījumus pārtikas mazumtirdzniecības nozarē. KP piemēroja ne tikai klasiskās konkurences tiesības, bet arī jau pieminēto augstāk KL 13.panta otro daļu. Izvērtējot KP KL piemērošanas praksi, konstatējam, ka arī klasiskās konkurences tiesības bija piemērotas atbilstoši 2009.–2013.gadā pastāvējušam konkurences politikas mērķim, turklāt ar ilgtermiņā skatījumu, ko rada aktuālie notikumi konkurences politikā. Pašlaik izstrādāšanas stadijā atrodas Negodīgas tirdzniecības prakses likuma projekts, kurā paredzēts ierobežojumus piemērot pret visiem mazumtirgotājiem, nevērtējot, vai tiem ir iepirkuma vara un vai piegādātāji ir atkarīgi no tiem. Lai pierādītu šo viedokli, veiksim nelielu ieskatu KL piemērošanas praksē 2009.–2013.gadā.

2011.–2012.gadā KP atklāja, ka Rimi grupas uzņēmumi, Maxima grupas uzņēmumi un Palink grupas uzņēmumi, iznomājot telpas, ar tirdzniecības centru īpašniekiem slēdza līgumus, kuros tika atrunāts, ka telpu īpašnieks nedrīkst iznomāt tā paša tirdzniecības centra platību daļu uzņēmumiem, kuri ir minēto nomnieku konkurenti (KP, 2011 (1), Nr. E02-20[)]. Saskaņā ar KP lēmumos norādīto, gadījumā ar Rimi lietas ierosināšanas pamats bija piena un maizes produktu ražotāja DK Daugava, kas vēlējies nomāt telpas tirdzniecības centrā un saņēma atteikumu minētā līguma nosacījuma dēļ, iesniegums. Citos divos gadījumos – KP pierādījumus par šo ierobežojumu atrada, veicot pašas iniciēto pētījumu par situāciju. Par visiem trīs KP lēmumiem vēl notiek tiesvedība. Svarīgākais KP atzinums šajās lietās, kas raksturo arī konkurences politiku pārtikas mazumtirdzniecībā tajā periodā ir: "Izvērtējot lietas faktiskos apstākļus kopsakarā un ņemot vērā mazumtirdzniecības attīstības perspektīvas, t.i., faktu, ka turpinās lielveikalu un tirdzniecības centru attīstība, tad ierobežojošu punktu esamība nomas līgumos palielina ražotāju/piegādātāju atkarību, tādējādi tiek noslēgts viens izplatīšanas kanāls, kas vēl vairāk palielina ražotāju/piegādātāju atkarību no spēcīga mazumtirgotāja. Līdz ar to tiek ietekmēta visa ikdienas patēriņa preču mazumtirdzniecība. Būtiski tiek palielināta ražotāju atkarība, jo nevar tikt izveidots alternatīvs izplatīšanas kanāls, t.i., ražotājam nav iespējas izveidot pietiekoši lielu savu specializēto veikalu ķēdi. Ierobežojošo noteikumu esamība Rimi grupas uzņēmumu līgumos negatīvi ietekmē patērētājus, jo, neļaujot specializētajiem veikaliem nomāt tirdzniecības platības tirdzniecības centros, tiek ierobežota preču daudzveidība"(KP, 2011(1), Nr. E02-20, 15. lpp).

Šī konkrētā lēmuma adresāts ir Rimi grupa, bet tādu pašu nostāju KP paudusi arī attiecībā pret Maximas grupu un Palink grupu. Izvērtējot KP lēmumā norādīto, autore secina,

ka KP nomnieku darbībās atklāja trīs veidu negatīvo ietekmi uz pārtikas mazumtirdzniecību un konkurenci:

1) Tirdzniecības centri ir ierobežoti patstāvīgi izlemt to, ar kādiem nomniekiem tie vēlētos sadarboties, t.i., kā veidot savu tirdzniecības centru piedāvājumu patērētājiem.
2) Pārtikas ražotāji, kas vienlaicīgi var būt lielā mazumtirdzniecības tīkla piegādātāji, tiek ierobežoti veidot papildus patstāvīgu realizācijas kanālu, kas, gadījumā, ja tie ir tīkla piegādātāji, palielina to atkarību no tīkla.
3) Patērētāji tiek ierobežoti saņemt pēc iespējas daudzveidīgāku tirdzniecības centra piedāvājumu.

Tātad, šīs trīs negatīvas ietekmes radās gan lielu mazumtirgotāju Rimi un Maxima darbību rezultātā, gan Palink darbību rezultātā, kaut gan Palink tirgus daļa konkrētajā tirgū attiecīgajā periodā bija dažas reizes mazāka nekā Rimi un Maxima tirgus daļa. Nepieciešams pieminēt arī faktu, ka KP veiktie pētījumi par pārtikas mazumtirdzniecības tirgus situāciju pēc 2008.gada (KP.2010 (3), Nr.E02-85, KP.2013 (2), Nr.94, KP.2011 (2), Nr.E02-4, KP.2010 (2) Nr.54), t.i., laikā, kad spēkā bija KL 13.panta otrā daļa liecina, ka KP par tirgus dalībniekiem, uz kuriem ir attiecināma KL 13.panta otrā daļa, uzskatīja Rimi un Maximu, un nav pazīmju, ka šajā sarakstā varēja būt arī Palink. Tomēr, neskatoties uz to, ka Palink vieta tirgus struktūrā bija salīdzinoši nenozīmīga (KP.2010 (2), Nr.54), piemērojot klasiskās konkurences tiesības (11.pantu un 15.pantu) lietās, kurās būtisks apstāklis bija tas, ka mazumtirgotājs ir liels un spēcīgs, pret Palink bija tāda pati attieksme, kā pret Rimi un Maximu. KP rīcība, piemērojot šīs normas arī pret "mazo" Palinku, ļauj saprast, ka KP bija indikācijas, ka Palink tajā periodā tomēr jau bija spējīgs izdarīt spiedienu uz piegādātājiem, un tāpēc KP nolēma Palinku ierobežot.

Individuālās tirgus varas veidi ir dominējošais stāvoklis, kas atbilst klasiskajām konkurences tiesībām, un dominējošs stāvoklis mazumtirdzniecībā, kas ir netradicionāla konkurences tiesību konstrukcija. Šī netradicionālā konstrukcija tika ieviesta tāpēc, ka pastāvējušās tirgus/konkurences problēmas nevarēja atrisināt, piemērojot klasisko normu par dominējošo stāvokli. Galvenā atšķirība starp klasisko un netradicionālo konstrukciju ir tajā, ka, pierādot parasto (klasisko) dominējošo stāvokli, nepieciešams, kā izriet no KL 1.panta 1.punkta, pierādīt pilnīgu vai daļēju mazumtirgotāja neatkarību no piegādātājiem, konkurentiem, klientiem un patērētājiem. Kā pierādījumam liela loma ir tirgus daļas apmēram, tirgus barjeru esamībai, efektīvu konkurentu neesamībai u.c. faktoriem. Savukārt, pierādot dominējošo stāvokli mazumtirdzniecībā, nepieciešams, kā izriet no KL 13.panta otrās daļas ģenerālklauzulas, pierādīt mazumtirgotāja iepirkuma varu un piegādātāju atkarību no šī mazumtirgotāja. Pārtikas mazumtirdzniecības nozarē neviens uzņēmums-mazumtirgotājs nevarēja tikt klasificēts kā klasiski dominējošs, jo ir acīmredzama mazumtirgotāju atkarība no patērētājiem (patērētāji, ja tos neapmierina, piemēram, Maximas tīkla cena un apkalpošanas kvalitāte, var bez problēmām pārslēgties uz iepirkumiem Rimi vai citā tīklā) un efektīvu konkurentu esamība – Rimi un Maxima.

2008.–2011.gadā KP pēc savas iniciatīvas ierosināja un izmeklēja četras KL 13.panta otrās daļas pārkāpumu lietas, divas pret Rimi un divas pret Maximu. Divās lietās – vienā pret Rimi un vienā pret Maximu – KP konstatēja pārkāpumus. Rimi pārkāpums izpaudies kā papildu atlaides pieprasīšana no piegādātāja AS "Valmieras piens" par to, ka uzņēmuma produkcija tiks realizēta Supernetto veikalos, kaut gan šī produkcija ir identiskā tai, kura tiek realizēta "Rimi" veikalos. KP uzskatīja, ka, neatšķiroties produkcijai, nevar būt piemēroti dažādi iepirkuma cenas veidošanas principi, tādējādi papildu atlaides pieprasīšana ir

kvalificējama kā nepamatota papildu maksājuma pieprasīšana, t.i., faktiski tirgus varas izmantošana, lai sadarbības partneris nodrošinātu uzņēmumu ar papildu resursiem. Maximas pārkāpums izpaudies netaisnīgo un nepamatoti garo norēķinu termiņu piemērošanā piegādātajām precēm: piegādātāja SIA "Siguldas maiznieks" preču aprite Maximas veikalos notika aptuveni trīs cikli mēnesī (no preču partijas piegādes līdz Maximas veikalam līdz tās realizācijas patērētājiem), bet apmaksas termiņš bija daudz garāks nekā viena cikla garums. Veicot apmaksu retāk nekā notiek preču aprites cikli, mazumtirgotājam bija iespēja samazināt izmaksas, savukārt piegādātājs nepamatoti ilgi gaidīja apmaksu.

KP bija rīcības brīvība izvērtēt, vai citiem tīkliem ir dominējošs stāvoklis mazumtirdzniecībā, bet tādi vērtējumi netika uzsākti, acīmredzami tāpēc, ka arī bez detalizētā pētījuma, pamatojoties vien uz datiem par apgrozījumu un tirgus daļu, kas raksturo iepirkuma apjomu un varu, bija skaidrs, ka KL 13.panta otru daļu nevar uz tiem attiecināt.

KP lēmumos ir atspoguļota uzņēmumu pozīciju tirgū padziļināta analīze, izvērtējot tādus faktorus kā veikalu skaits tīklā; tīklojuma plašums; tuvu konkurentu esamība, skaits un spēks; apgrozījums un tirgus daļa; spēja izturēt tirgus krīzes; iepirkuma īpatsvars; tirdzniecības platības izmantošanas efektivitāte, pašzīmola preču esamība, īpatsvars un to īpatsvara dinamika; lojalitātes programmas patērētājiem; piegādātāju skaits; preču artikulu skaits un tendences; piegādātāju spēja pārorientēties uz citu izplatīšanas kanālu vai citu ģeogrāfisko tirgu; piegādātāja un mazumtirgotāja apgrozījumu attiecība. Bez šaubām, šie rādītāji ļauj identificēt dominējošu vai dažus dominējošus uzņēmumus, bet arī mazākiem (nedominējošiem) uzņēmumiem var būt tirgus vara pret citiem tirgus dalībniekiem un attiecīgi spējas tos ekspluatēt ar negodīgiem tirdzniecības paņēmieniem. Un šādās situācijās 13.pantā otrā daļa, kā rada KP pieeja, nav piemērojama, tātad, nespēj risināt problēmas.

Koncentrācija var notikt 2 pamatveidos: kad pār citu tirgus dalībnieku tiek iegūta izšķirošā ietekme vai kā tiesību lietot aktīvus iegūšanai. Koncentrācijas var būt t.s. horizontālās, vertikālās (kad notiek apvienošanās ar lejupejošā vai augšupejošā tirgus dalībnieku) un konglomerāta (kad apvienošanās dalībnieki nedarbojas saistītajos tirgos). Pārtikas mazumtirdzniecībā 2009.–2013.gadā notika gan izšķirošās ietekmes iegūšanas kontrole, gan aktīvu lietošanas tiesību iegūšanas kontrole, turklāt attiecībā uz aktīvu iegūšanu KL 15.panta piemērošanas prakse uzsākās tikai 2010.gadā. Tajā laikā, saskaroties ar nepieciešamību izteikt pozīciju par to, pēc kādiem kritērijiem vērtēt, vai šāda veida koncentrācija ir paziņojama īpašas atļaujas saņemšanai, KP publicēja attiecīgas vadlīnijas. Nepieciešamība pēc pozīcijas bija saistīta ar to, ka pieeju, izvērtējot paziņošanas kritēriju izpildi izšķirošas ietekmes iegūšanas gadījumā, nevar izmantot gadījumos ar aktīvu iegūšanu. Proti, paziņošanas kritērijs ir pušu kopējais apgrozījums: ja tas pārsniedz 25 milj. Ls, darījumam nepieciešana KP atļauja. Ja apvienošanas darījumu slēdz divi tirgus dalībnieki un vienam no tiem apgrozījums ir mazāks par 1,5 milj., tad KP atļauja nav nepieciešama. Problēma ir tajā, ka darījumos par aktīvu lietošanas tiesību iegūšanu (nomu) pārtikas mazumtirdzniecībā puses ir a) mazumtirgotājs un b) nekustama īpašuma īpašnieks, un nekustamā īpašuma īpašniekam apgrozījums veidojas no aktīvu iznomāšanas, nevis no mazumtirdzniecības (konkurējošās darbības). Turklāt šie ieņēmumi ir salīdzinoši nelieli un reti, kad par veikala telpu iznomāšanu var iegūt apgrozījumu lielāku par 1,5 Ls milj. gadā. Sekojoši, piemērojot ierasto pieeju, visi šādi darījumi nebūtu pakļauti kontrolei. Bet vienlaicīgi nevar noliegt, ka, neesot kontrolei, var izveidoties situācija, ka viens tirgus dalībnieks-veikalu operators vairāku nomas darījumu rezultātā iegūst ļoti daudz aktīvus un monopolizē ievērojamu tirgus daļu, kā liecina notikumi nozarē 2001.–2008. gadā. Tāpēc bija

ieviesta jauna pieeja: vērtējot apvienošanās dalībnieku apgrozījumu summu, tika ņemts vērā nevis tas apgrozījums, kas veidojas no telpu nomas, bet tas, kas veidojas no mazumtirdzniecības šajās telpās, kad tajās darbojās iepriekšējais nomnieks. Šī pieeja iedzīvināja koncentrāciju kontroli pārtikas mazumtirdzniecībā gadījumos, kad koncentrācija notiek caur aktīvu (veikalu, tirdzniecības platību) nomu.

Šāda pieeja tika izmantota, izvērtējot Rimi, Palink un Maxima aktīvu iegūšanas darījumus, un kopumā, tā ir pareiza, jo ļauj kontrolēt gadījumus, kad notiek mazumtirgotāju (veikalu operatoru) maiņa lielveikalos, t.i., veikalos, kuros ir ievērojams apgrozījums (virs 1,5 milj. Ls). Tomēr šī pieeja ir neefektīva gadījumos, ja mazumtirgotājs-aktīvu ieguvējs, apzinoties, ka KP kontroles sakarā var uzlikt kādus saistošos noteikumus aktīvu ieguvējam vai pat vispār aizliegt nomas darījumu, var izvēlēties pašam attīstīt nekustamo īpašumu un uzbūvēt tirdzniecības centru vai atsevišķu veikalu. Šajos gadījumos KP atļauja nav nepieciešama un tirgus monopolizācija var notikt bez kontroles. Runājot par iespējamiem risinājumiem šai problēmai, autori uzskata, ka vietējām pašvaldībām, plānojot teritoriju savā jurisdikcijā, jāievēro koncentrācijas riski un, piešķirot atļaujas apbūvei, jāseko, lai neizveidotos situācija, ka novadā kāds konkrēts tīkls akumulē pārāk daudz tirdzniecības platību.

Izvērtējot KL piemērošanas praksi un pētījumu rezultātus 2009.–2013.gadā pārtikas mazumtirdzniecības nozarē, varam secināt, ka jaunā norma tika domāta un piemērota tikai attiecībā pret lielākajiem pārtikas mazumtirdzniecības tīkliem – Rimi un Maxima, savukārt, klasisko normu piemērošana notika pret Rimi, Maxima un Palink. Piemērojot klasiskās normas pret Palink, normu piemērošanas motivācijā varam saskatīt indikācijas tam, ka KP uzskatīja, ka Palink tomēr ir salīdzinoši ietekmīgs uzņēmums mazumtirdzniecībā.

Vienlaicīgi jāsecina, ka konkurences politika pārtikas mazumtirdzniecībā tika veidota un īstenota tā, lai tiktu atbalstīti pārtikas ražotāji-piegādātāji. Turklāt pārtikas mazumtirgotāju attiecības ar pārtikas ražotājiem-piegādātājiem tika regulētas nesimetriski: tika ierobežoti tikai divi lielākie mazumtirdzniecības tīkli. Laikā, kad lieliem tīkliem bija aizliegta virkne darbību, mazākiem mazumtirgotājiem tās tika atļautas. Darbības, kas ar regulējumu tika aizliegtas lieliem pārtikas mazumtirgotāju tīkliem, tieši pozitīvi var ietekmēt tirgotāja stāvokli, jo ļauj savus komercdarbības riskus pārnest uz sadarbības partneriem-piegādātājiem. Tādējādi, ar regulējumu tika tieši atbalstīti piegādātāji un netieši – mazākie pārtikas mazumtirdzniecības tīkli, kas veicināja mazāko lielveikalu tīklu izaugsmi, piemēram, Palink bija labvēlīgāks tiesiskais režīms nekā Rimi un Maxima, kas veicināja to izaugsmi pēdējos gados. To pašu var teikt arī par mazākiem tīkliem, piemēram, Elvi, Aibe, top! Tā kā piegādātāju attiecības ar mazākiem tīkliem netika īpaši regulētas, tiem bija iespēja savus riskus pārlikt uz piegādātājiem un kļūt stiprākiem uz piegādātāju rēķina. Tanī pat laikā varam konstatēt, ka piegādātāji, sākot ar 2008.gadu, arī ir spējuši kļūt stiprāki. Tātad varam secināt, ka konkurences politika 2009.–2013.gadā ietekmēja pārtikas mazumtirdzniecības nozares uzņēmumus šādi:

- lielie mazumtirdzniecības tīkli Rimi un Maxima tika būtiski ierobežoti;
- mazie mazumtirdzniecības tīkli Aibe, Elvi, Palink, top!, Mego u.c. netika ierobežoti un, izmantojot savu tirgus varu attiecībā pret atsevišķiem piegādātājiem, būtiski izauguši;
- piegādātāji tika atbalstīti, un arī paši spēja kļūt stiprāki.

Ņemot vērā esošo situāciju, turpmāk konkurences politikas uzdevums ir nolemt, vai turpināt piegādātāju atbalstu vai turpināt to attiecībās arī ar mazākiem tīkliem, tas būtu

pamatoti, jo likvidētu diskrimināciju starp pārtikas mazumtirdzniecības tīkliem, kuri pēc savām spējām ietekmēt piegādātājus var būt praktiski līdzīgi. Jautājums par to, vai un kādā veidā ir nepieciešams turpināt piegādātāju atbalstu, kā arī, vai visus piegādātājus atbalstīt vienādi, neatkarīgi no to izmēriem, efektivitātes, nav skaidrs – lai atbildētu uz to ir nepieciešams veikt pētījumus, lai aktualizētu informāciju par attiecību principiem nozarē.

Secinājumi

1) Nozarē galvenie politiskie spēki, kuri dažādā mērā ietekmē konkurences politiku, ir: lielie mazumtirgotāji (Rimi, Maxima), mazie mazumtirdzniecības tīkli (Mego, Iki, Aibe u.c.) un ražotāji-tīklu piegādātāji. Visspēcīgāka puse ir ražotāji, konkurences politikā visvairāk tiek atbalstītas to intereses.
2) Laika periodā no 20.gadsimta beigām līdz 2013.gadam konkurences tirgus struktūra pārtikas mazumtirdzniecības nozarē piedzīvoja izmaiņas no praktiski pilnīgas konkurences līdz oligopolijai. Šajā periodā ir saskatāmas pazīmes, ka tirgū sāka veidoties duopolija.
3) Minētā perioda sākumā ir konstatējams konkurences politikas un valsts iejaukšanās trūkums, kas noveda pie augstās koncentrācijas nozarē. Perioda beigās novērojama aktīva konkurences politika un valsts iejaukšanās tirgū.
4) Konkurences politikas veidotāji neapzinājās līdz galam politikas mērķus un sekas, jo vairākos jautājumos nebija skaidrības, piemēram, par ietekmi uz patērētājiem, par patērētāju priekšrocībām, par ražotāju efektivitāti. Bet konkrētie politikas pasākumi tomēr palīdzēja izlīdzināt tirgus varas nesabalansētību.
5) Konkurences politikas trūkums perioda sākumā saistāms ar zemu izpratni par konkurences jautājumiem sabiedrībā. Zema izpratne par savām konkurences tiesībām, kā redzams, var novest pie tā, ka bez kontroles paliek procesi, kuriem ir negatīvas sekas.
6) Konkurences politika pārtikas mazumtirdzniecībā Latvijā tika veidota un īstenota specifiski: regulējot attiecības starp uzņēmumiem nozarē, tas netika darīts caur patērētāju prizmu, t.i., netika ņemti vērā patērētāju iespējamie ieguvumi un zaudējumi no šī regulējuma piemērošanas.
7) Mazumtirgotāju regulējums un tā praktiskā piemērošana neatbilst klasiskās konkurences politikas instrumenta pazīmēm. Līdz ar to šo nozares regulējumu nevajadzētu uzskatīt par konkurences tiesību sastāvdaļu.

Izmantotās literatūras saraksts

CSP datu bāzes "Rūpniecība, būvniecība, tirdzniecība un pakalpojumi. Ikgadējie statistikas dati. Tirdzniecība un pakalpojumi" (TIG041) un "Ekonomika un finanses. Ikgadējie statistikas dati. Iekšzemes kopprodukts" (IKG01) http://data.csb.gov.lv/

CSP datu bāze "Rūpniecība, būvniecība, tirdzniecība un pakalpojumi. Ikgadējie statistikas dati. Tirdzniecība un pakalpojumi (TIG041) [tiešsaiste]. [Skatīts 01.10.2013]. Pieejas veids: http://data.csb.gov.lv/

EK Zaļā grāmata (2013). EEZ politikas plānošanas dokuments. Par negodīgu tirdzniecības praksi uzņēmumu savstarpējās attiecībās pārtikas un nepārtikas preču apgādes ķēdē Eiropā. [tiešsaiste]. [Skatīts 15.11.2013]

http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2013:0037:FIN:LV:PDF

KP (2004). Lēmums Nr.65, Nr. 49. http://www.kp.gov.lv/files/pdf/

KP (2007). Lēmums Nr. 152, 141, 127. http://www.kp.gov.lv/files/pdf/

KP (2010) (1). Lēmums Nr. 47, 46, 34. http://www.kp.gov.lv/files/pdf/

KP (2012). Lēmums Nr. 96, 40. http://www.kp.gov.lv/files/pdf/

KP (2013) (1). Lēmums Nr. 38, 54. http://www.kp.gov.lv/files/pdf/

KP (2010) (2). Lēmums Nr.54. http://www.kp.gov.lv/files/pdf/rSmqqxmQLv.pdf

KP (2010) (3). Lēmums Nr.E02-85. http://www.kp.gov.lv/files/pdf/tXyYwvJTQt.pdf

KP (2011) (1). Llēmums Nr. E02-20. http://www.kp.gov.lv/files/pdf/5M8Gtd12V4.pdf

KP (2011) (2). Lēmums Nr.E02-4. http://www.kp.gov.lv/files/pdf/mDrL58d8mf.pdf

KP (2013) (2). Lēmums Nr.94. http://www.kp.gov.lv/files/pdf/tXyYwvJTQt.pdf

KP (2008). Lēmums Nr.133. http://www.kp.gov.lv/files/pdf/syihmna281.pdf

Konkurences likums. Pamata. Pieņemts 2001. g. http://likumi.lv/doc.php?id=54890

KP. Starpziņojums ikdienas patēriņa preču mazumtirdzniecības lielveikalu vidē tirgus uzraudzības ietvaros. Secinājumi par piena produktu un maizes tirgu.[tiešsaiste]. [Skatīts10.11.2013.] http://www.kp.gov.lv/documents/d84ce195f62026b15ee8509152996456849c0676

Latvijas Republikas Zemkopības ministrija (2013). Latvijas lauksaimniecība. Ziņojums. https://www.zm.gov.lv/public/files/CMS_Static_Page_Doc/00/00/00/29/28/LS_ZINOJUMS_2013.pdf

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts. 05.04.2013.spriedums lietā Nr.A43003811 SKA–109/2013 [tiešsaiste]. [Skatīts20.07.2013] http://www.tiesas.lv/Media/Default/Admin.tiesu%20spriedumi/AT%20Sen%C4%81ta%20admin.tiesas%20spriedumi/2013/Apr%C4%ABlis/05.04.2013/AL_0504_AT_SKA-0109-2013.pdf

Maxima tīmekļa vietne [tiešsaiste]. [Skatīts 10.10.2013] http://www.maxima.lv/sociala-atbildiba/sociala-atbildiba/

Pančenko Ē., Jasjko D., Ivanova T. (2008). Visaptverošs pētījums par konkurences apstākļiem un situāciju mazumtirdzniecības sektorā nespecializētajos veikalos, Rīga, 2008http://www.kp.gov.lv/documents/454724a7d441b7a345fb3df60c46285ef1661f44

Pelāne A. RIMI un Interpegro varēs apvienoties // Diena.03.02.2000.[tišsaite]. [Skatīts 20.12.2013] http://www.diena.lv/arhivs/rimi-un-interpegro-vares-apvienoties-10616027 (Skatīts 20.12.2013.)

Rimi tīmekļa vietne [tiešsaiste]. [Skatīts 20.12.2013.] http://www.rimi.lv/par-uznemumu/par-mums/logistikas-centrs

Tandon S., Landes M.R., Woolverton A. The Expansion of Modern Grocery Retailing and Trade in Developing Countries. Economic Research Report Number 122, July 2011. [tiešsaite]. [Skatīts 11.10.2013]http://books.google.lv/books?id=OORV0gbPE0QC&pg=PA13&dq=modern+retail&hl=lv&sa=X&ei=BYmMUuqQDoGo4ASnwoCoDw&ved=0CFwQ6wEwBg#v=onepage&q=modern%20retail&f=false

KP materiāli sakarā ar Rimi iesnieguma par apvienošanās ziņojumu izskatīšanu (nepublicētie materiāli)

TŪRISMA PAKALPOJUMU PATĒRIŅA MODELIS LATVIJAS AIZSARGĀJAMO DABAS TERITORIJU ILGTSPĒJAI

THE TOURISM SERVICE CONSUMPTION MODEL FOR SUSTAINABILITY OF SPECIALLY PROTECTED AREAS

Iluta Bērziņa, Dr.oec.,
Tamāra Grizāne, Dr.oec.
Biznesa augstskolas Turība Tūrisma pētniecības centrs, Latvija
Tourism Research Centre of Turiba University, Latvia

Abstract

Latvia can be described as a tourist-friendly country. The assumption is based on statistics of the ever increasing share of tourism services as a part of the GDP. The tendency of growth of the tourism sector comes with downsides which include an increasing pressure on territories with protected area status. The goal of the research is to create a tourism service consumption model that can be used as a tool for sustainable management of specially protected areas (SPAs) while reaching the present and future needs in an efficient way. The model is based on the acknowledged data of Slitere National Park (SNP) tourism resources, data monitored from the period of 2009 till 2011, and on local and international experience and methods for determining the capacity of national parks. The model was created with the system modelling software STELLA.

Atslēgas vārdi: Tūrisma pakalpojuma patēriņš; nacionālo parku kapacitāte.
Keywords: consumption of tourism services; capacity of national parks

Ievads un pamatinformācija

Tūrisma nozares pienesums Latvijas tautsaimniecībā ir būtisks, tā tūrisma pakalpojumu īpatsvars kopējā pievienotajā vērtībā 2004.– 2012. gadā bija vidēji 3,3% (sk. 1.att.).

Latvijas iedzīvotāji krīzes un pēc krīzes laikā biežāk izvēlējās ceļojumus pa Latviju. "DNB barometra" iedzīvotāju aptauja rāda, ka joprojām tiek dota priekšroka Latvijas apceļošanai (DNB Latvijas barometrs, 2013).

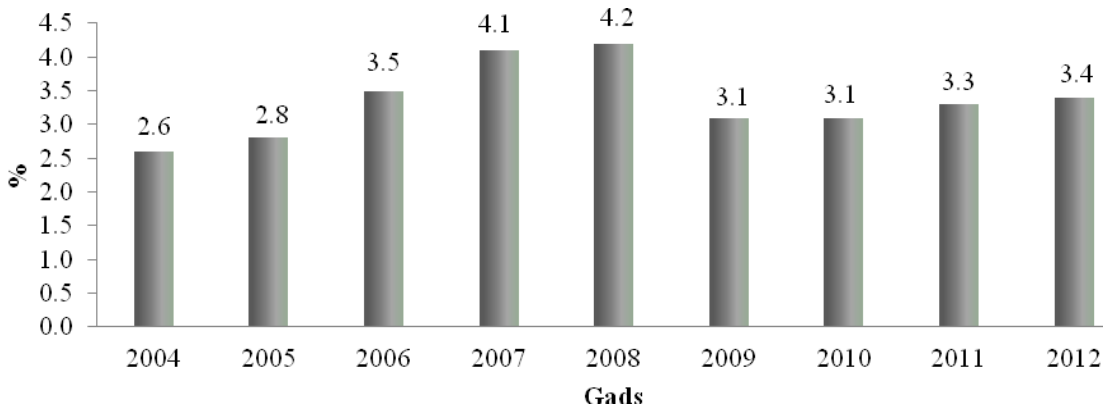

1.att. Tūrisma pakalpojumu īpatsvars Latvijas kopējā pievienotajā vērtībā, % (Bičevska, 2013)

Pozitīvas tendences tūrismā paplašina šo parādību uz apgabaliem ar ļoti neaizsargātu vidi, kādas ir īpaši aizsargājamās dabas teritorijas (ĪADT). "Īpaši aizsargājamās dabas teritorijas ir ģeogrāfiski noteiktas platības, kas atrodas īpašā valsts aizsardzībā, lai aizsargātu un saglabātu dabas daudzveidību – retas un tipiskas dabas ekosistēmas, aizsargājamo sugu dzīves vidi, savdabīgas, skaistas un Latvijai raksturīgas ainavas, ģeoloģiskos un ģeomorfoloģiskos veidojumus, dendroloģiskos stādījumus un dižkokus, kā arī sabiedrības atpūtai, izglītošanai un audzināšanai nozīmīgas teritorijas" (VARAM, 2014.)

Tūrisms ĪADT var radīt pozitīvu un negatīvu ietekmi. Tas var būt pozitīvs ekonomikas elements, bet tas var radīt negatīva sekas, izjaucot vietējās ekonomikas līdzsvaru un ietekmējot vides kvalitāti (*Casagrandi, Rinaldi,* 2002; *Gössling*, *Hall*, 2006; *Saarinen,* 2006).

ĪADT atbildīga pārvaldība nozīmē pārvaldīt tās ilgtspējīgi, nodrošināt racionālu līdzekļu un resursu izmantošanu videi nekaitīgā, sociāli taisnīgā un ekonomiski izdevīgā veidā, tādējādi izpildot gan pašreizējās izmantošanas vajadzības, gan rodot iespēju to izmantošanai nākamajām paaudzēm (GSTC, 2014).

Ilgtspējas principi, kas attiecas uz vides, ekonomiskiem un sociāli kultūras aspektiem, tūrisma attīstībā ir jāveido līdzsvarā starp šīm trim dimensijām. Uz to norāda arī Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Vides programmas (UNEP) un Pasaules Tūrisma organizācijas (UNWTO), kas ilgtspējīgu tūrismu ir definējusi kā tūrismu, "kas pilnībā ņem vērā tās pašreizējo un nākotnes ekonomisko, sociālo un vides ietekmi, pievēršoties tūristu un apmeklētāju vajadzībām, nozares, vides aizsardzības un uzņemošajām kopienām" (UNWTO, 2004, 12; UNEP, 2005).

No vienas puses, tūrisms var būt motivējošs spēks vietējās dabas un kultūras mantojuma saglabāšanā, no otras puses, tūrisma attīstības stratēģijas mērķis ir iegūt lielu un tūlītēju ekonomisko rezultātu. Nekontrolēta tūristu plūsmas augšana var novest pie straujas galamērķa izmantošanas, tas īsā brīdī kļūst bojāts un nepievilcīgs (*Dodds et al*, 2010).

Pamatojoties uz šīm atziņām, ir jāidentificē ierobežojumi tūrisma izaugsmei. Tradicionāli ilgtspējīga tūrisma izaugsmes ierobežojumus nosaka, balstoties uz ANO definēto vides ietilpību *(carrying capacity)* – uz apmeklētāju skaitu noteiktā telpā un noteiktā periodā, kas nav radījis nopietnus draudus videi (*McCool, Lime*, 2001). ANO definē vides robežu kā objektīvu, izmērāmu, tūrisma izaugsmes stadijā akceptējamu (*Buckley,* 2003). Lai panāktu

tālāku izaugsmi, ir būtiski tūrisma dalībniekiem nemainīt resursu, bet mainīt savu integritāti vidē, līdz ar to arī vides ietilpību. Tā kā tūrisms ir dinamiska parādība, ir problēmas noteikt statisku tūrisma objekta apmeklējumu limitu (*McKercher*, 2010).

Vides ietilpība tūrismā ir maksimālā resursa izmantošanas pakāpe, pirms ir novērojama negatīvas vides vai resursa izmaiņas (sabrukšana). Aktuāls jautājums par tūrisma objekta apmeklējuma limitu ir arī ĪADT, atbildot uz jautājumu *cik daudz ir ļoti daudz?* (*Manning*, 2011).

Apmeklētāju skaitīšanas metožu kapacitāte rezultatīvajos indikatoros ietver dažādas skaitīšanas metodes un instrumentus. Piemēram, novērošanu, apmeklētāju reģistrēšanu, secinošo skaitīšanu un skaitīšanas ierīces. Novērošanas metožu iedalījums: sekošana, fiksētā un/vai video novērošana, momentfoto/video, gaisa/satelītattēlu fiksācija u.c. Apmeklētāju reģistrēšanu var veikt kā brīvprātīgie skaitītāji, tā obligātie skaitītāji – īpaši apmācīts personāls. Secinošā skaitīšanas metode ietver indikatīvos mērījumus (skaitu) vai mērījumus (skaitu) pēc intervijām. ĪADT apmeklētāju skaitīšanas metožu kapacitātes rezultatīvie indikatori tiek fiksēti pēc apmeklētāju skaita, datuma un laika, kustības virziena, maršruta, grupas lieluma, telpiskā sadalījuma, apmeklētāju pazīmēm un uzvedības (*Cessford, Muhar*, 2003).

Lai gan apmeklētāju uzskaites tehniku ir daudz, tomēr pieredze Austrālijā un Eiropā, ļauj secināt, ka to uzskaite praksē ir balstīta vairāk uz "karsto punktu" izpētes rezultātu bāzes, un ir grūti nodalīt vietējo iedzīvotāju aktivitātes no ceļotāju aktivitātēm (*Cessford, Muhar*, 2003).

Nosauktās problēmas apgrūtina tūrisma objekta apmeklējuma limita noteikšanu, kas ietver kvantitatīvo rādītāju mainīgos (piemēram, grupu skaitu, apmeklētāju skaitu pa dabas taku utt.), ko var izmantot, lai novērtētu virzību uz sasniedzamiem apstākļiem vai mērķiem. Limiti ĪADT palīdz noteikt kvalitātes standartus, kas apraksta pieņemamu izmaiņu summu, sniedz iespējas veikt plānošanu un līdz ar to atrast alternatīvu pārvaldības pasākumiem, lai standarti netiek pārkāpti. Katrai ĪADT apmeklējuma limiti ir indikatīvi atkarībā no dažādiem faktoriem, piem., no dzīves cikla *(tourism area life cycle)*, un to noteikšana ir resursus prasoši pasākumi (*Butler*, 2006).

Ilgtspējas prasība pasaules tūrismā izriet no nekontrolētas tūrisma attīstības, kas rada negatīvu ietekmi uz vidi dažādos veidos – sociālie, piesārņojuma, erozijas, psiholoģiskie u.tml. (*Holloway, Humphreys*, 2012). Būtiski ir līdzsvarot vides ietilpību, noteikt limitus jeb standartus. Tomēr šāda kvantitatīva fiziskās robežas noteikšana vienmēr ir apšaubāma, jo vides ietilpībai ir arī psiholoģiskās robežas, kas mainās atkarībā no katra indivīda uztveres (*Inskeep*, 1991). Pasaules Tūrisma organizācijas jau no 1981.gada ieteica vadlīnijas vides ietilpības jeb limitu iedzīvināšanai (WTO, 1981), piemēram, dabas parkam noteiktais limits ir 15–70 cilv./ha, meža parkam – 15 cilv./ha (*Holloway, Taylor*, 2006, 147). Konkrētiem parkiem, piemēram, Či-ri (*Chi-Ri*) nacionālajam parkam Dienvidkorejā – 10 cilv./ha (*Leel et al*, 2005), Ziemeļirānas *Telar* meža parkam – 5,6–5,8 cilv./ha (*Mashayekhan et al*, 2014), bet Latvijas nacionālajiem parkiem nav noteikti vides ietilpības (kapacitātes) limiti un pasākumi to noteikšanai.

Viens no tādiem pasākumiem ĪADT ir saistīts ar tūrisma pakalpojumu monitoringu, kas kalpo par konstruktīvu atspaidu ilgtspējības nodrošināšanai un vienlaicīgi ir pamats tūrisma pakalpojumu ieņēmumu noteikšanai. Ar tūrisma pakalpojumu patēriņa monitoringu tiek saprasti sistemātiski un regulāri konkrētas teritorijas apmeklētāju skaita (dinamikas u.tml.) kvalitatīvi vai/un kvantitatīvi tūrisma nozares sociāli – ekonomiskās ietekmes novērojumi.

Latvijā neviena institūcija nevāc un neapkopo apmeklētāju statisku par ĪADT kopumā. Ir pieejami dati par atsevišķu objektiem vai tūristu mītnēm, bet tie ir sadrumstaloti, nepilnīgi, nav pieejami ilgākā un nepārtrauktā laika periodā. Līdz ar to nav liecību par tendencēm un dažādu iekšējo/ārējo faktoru ietekmi uz tūrisma pakalpojuma patēriņu.

Tūrisma pakalpojumu ieņēmumu noskaidrošanas nepieciešamības gadījumā, ja konkrētai ĪADT limiti nav noteikti, iespējama vērtības pārneses metode (VPM) *(value transfer method)*. VPM ir "vērtējumu no vides sistēmas izmaiņām pārnese uz jaunu situāciju, kas ir atšķirīga no situācijas, kurā vērtības tika iegūtas" (*Boyle, Bergstroms,* 1992*, Brookshire, Neil,* 1992, 651).

Tūrisma plūsmas un līdz ar to tūrisma pakalpojumu ieņēmumu datu apstrāde ir finansiāli un darbietilpīgs process, kura atvieglošanai ieteicams veidot modeli, izmantojot dažādus instrumentus, piemēram, POWERSIM, SIMULINK, STELLA u.c. programmatūras. Ekoloģiskām un ekonomiskām sistēmām ieteicamāka, lietotājam pieejamākā (piem., *Demo* versijā), funkcionāli pieņemamākā un vieglāk apgūstamā ir atzīta programmatūra STELLA (*Costanza, Voinov*, 2001). Piemēram, ārvalstu pētnieki uz STELLA bāzes veidotu modeli izmantojuši tūrisma plānošanas un galamērķa vadības (*Jamal et al*, 2004), Nacionālo parku ekoloģisko attiecību un ekonomiskās vērtības saiknes izpētei (*Chopra, Adhikari,* 2004), kopienu atpūtas un tūrisma attīstības lēmumu pieņemšanā (*Chase et al*, 2006).

Latvijā, saistībā ar ĪADT, pētniecībā konstatēti tikai divi modeļi – kultūrvēsturisko parku publiskās vērtības un izmantošanas modelis ar POWERSIM (Grizāne, 2013) un tūrisma pakalpojumu ekonomisko ieguvumu noteikšana ar STELLA (Bērziņa, Līviņa, 2008).

Sintezējot kompleksitāti ĪADT ilgtspējas nodrošināšanas instrumentu izmantošanu tūrisma efektivitātes nodrošināšanā un līdz ar to ieņēmumu palielināšanā, autores konstatē to nepietiekamību gan ārvalstīs, gan Latvijā, īpaši tūrisma pakalpojumu patēriņa sfērā.

Pētījuma mērķis ir tūrisma pakalpojuma patēriņa modelēšana Latvijas aizsargājamo dabas teritoriju ilgtspējai.

Mērķa sasniegšanai izvirzītie uzdevumi: izstrādāt ĪADT tūrisma pakalpojuma patēriņa modeli; veikt ĪADT tūrisma pakalpojuma patēriņa modeļa validāciju; apkopojot teorētiskās nostādnes un modelēšanas rezultātus, formulēt secinājumus.

Pētījuma metodoloģiskais pamats un ierobežojums ir ĪADT ilgtspējīgā tūrisma izpēte, starptautisko un Latvijas zinātnieku ar tūrismu saistītu modeļu izstrāde. Par Modeļa validācijas pamatu izmantoti "Lauku ceļotāja" veiktie tūrisma pakalpojumu monitoringa dati par laiku no 2009.gada līdz 2011.gadam, kur finanšu rādītāji izteikti Latvijas valsts valūtā līdz 31.12.2013. – latos (LVL).

Pētījuma novitāte: pirmo reizi Latvijā tiek izstrādāts, validēts un prezentēts tūrisma pakalpojumu patēriņa modelis, tā metodika.

Tautsaimnieciskais nozīmīgums: izstrādātā tūrisma pakalpojumu patēriņa modeļa pielietošana var efektivizēt finansiālo un cilvēkresursu izmantošanu, var veicināt izpratni par tūrisma pakalpojumu ekonomisko nozīmīgumu, kā arī palīdzēt tūrisma politikas veidošanā.

Tūrisma pakalpojumu patēriņa modeļa apraksts

ĪADT tūrisma pakalpojumu patēriņa modeli veido trīs bloki: (1) kapacitātes aprēķins, (2) ikgadējais apmeklētāju skaits, (3) pakalpojumu patēriņš.

1. Tūrisma pakalpojumu **kapacitātes aprēķina** bloks sastāv no 3 aktīviem elementiem:

ĪADT resursiem un kapacitātēm – ĪADT spēju uzņemt cilvēku skaitu uz vienu platības vienību, maksimālo ĪADT kapacitatīvo spēju uzņemt apmeklētājus un ĪADT resursu aizpildes rādītāju (2.att.).

Maksimālā dabas parka kapacitatīvā spēja uzņemt apmeklētājus tiek aprēķināta pēc formulas:

kapacitate_2 = kapacitāte_1*R, kur (1)

kapacitate_2 – ĪADT maksimālā kapacitatīvā spēja uzņemt apmeklētājus (cilvēku skaits – cilv.); ĪADT kapacitāte_1– ĪADT spēja uzņemt cilvēku skaitu uz vienu platības vienību (cilv./ha); R – ĪADT resursi (platība – ha).

STELLAS dinamiskās sistēmas modelis ļauj aprēķināt ĪADT resursu aizpildi (Resursu aizpilde) (%) pēc formulas:

RA = AP/ kapacitāte_2. kur (2)

RA – ĪADT resursu aizpilde; AP – ĪADT apmeklētāju skaits reālā simulācijas laikā; kapacitate_2 – ĪADT maksimālā kapacitatīvā spēja uzņemt apmeklētājus. STELLAS dinamiskās sistēmas modelis ļauj aprēķināt RA, attiecīgi signalizējot ar krāsu indikatora palīdzību par situāciju, kad šis kapacitātes rādītājs tiek pārsniegts.

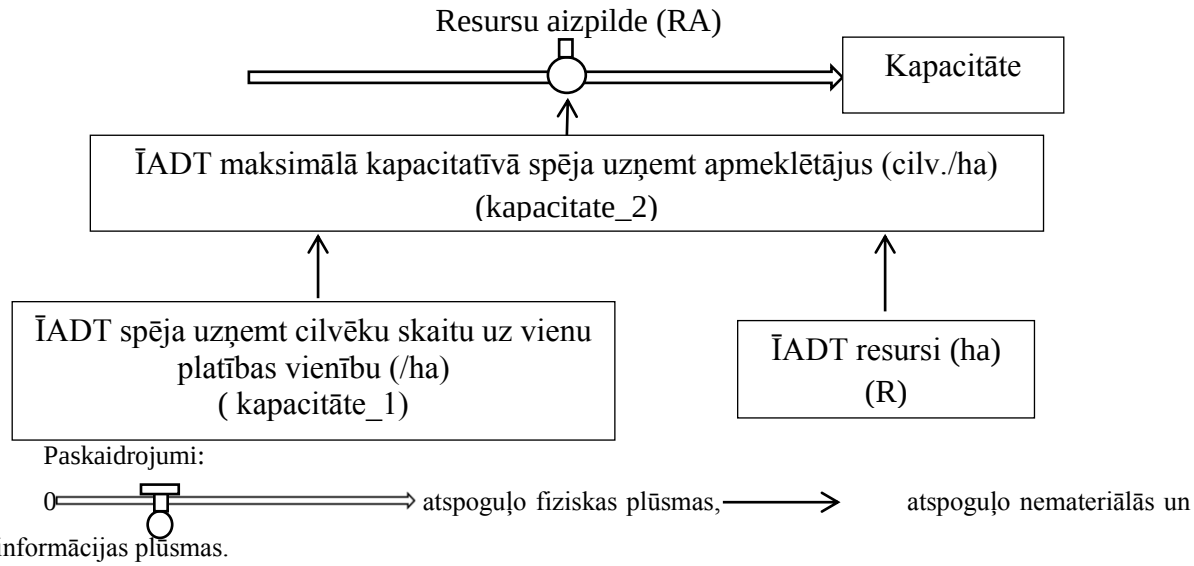

2.att. Īpaši aizsargājamo dabas teritoriju tūrisma pakalpojumu patēriņa modeļa daļa: kapacitātes noteikšanas shēma

2. ĪADT i**kgadēji** uzņemto **apmeklētāju skaita** aprēķina plūsma sastāv no trim aktīviem elementiem (3.att.), kas ļauj noteikt simulācijas reālā laika ĪADT apmeklētāju skaitu (AP):

1) *Ikgadējais pieaugums*, kas ar elementa *Pieauguma frakcija* (*Growth fraction*) (apmeklētāju skaita izaugsmes tendences atkarībā no simulācijas gada, procenti/gadā) palīdzību ļauj simulēt ĪADT apmeklētāju skaita izmaiņas konkrētā gadā attiecībā pret iepriekšējā gada rādītāju, pēc formulas:

GF = AP/Api, kur (3)

GF – apmeklētāju skaita izaugsmes tendences atkarībā no simulācijas gada, procenti/gadā; AP – ĪADT apmeklētāju skaits reālā simulācijas laikā; Api – ĪADT iepriekšējā gada apmeklētāju skaits.

Apmeklētāju pieaugums

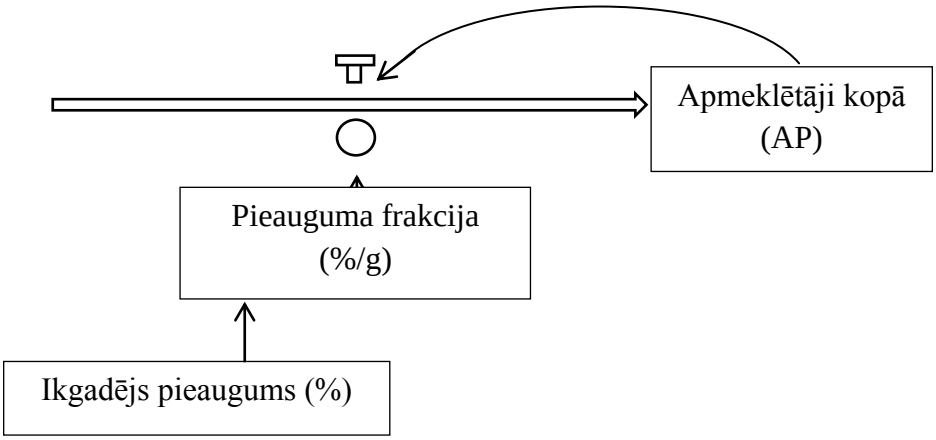

3.att. Īpaši aizsargājamo dabas teritoriju tūrisma pakalpojumu patēriņa modeļa daļa: ikgadēji uzņemto apmeklētāju plūsmas shēma

Elementu *Ikgadējs pieaugums* ir iespējams ievadīt no Stella programmatūras lietotājsaskarnes *Interface* ar vizuālas dinamiskās datu ievades tabulas palīdzību. Piemēram, ikgadējs pieaugums tiek pieņemts 10% gadā (4.att.).

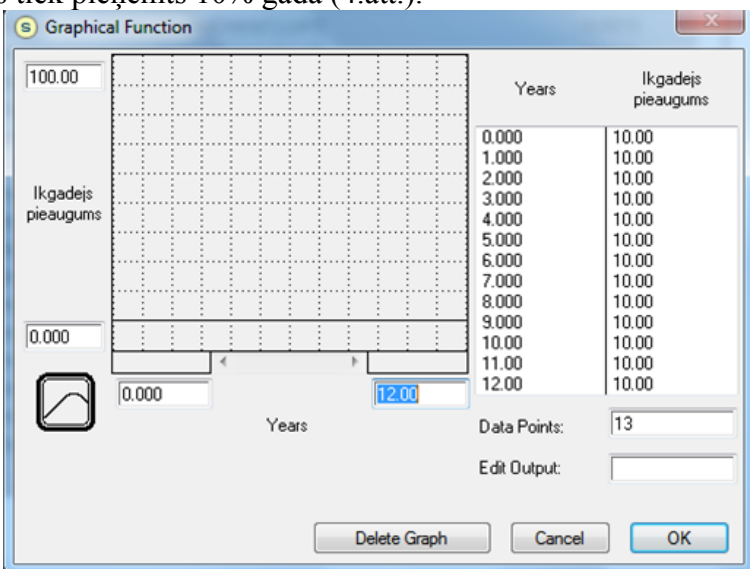

Piezīme: ikgadējs pieaugums tiek pieņemts 10% gadā

4.att. ĪADT ikgadēji uzņemto apmeklētāju skaita plūsmas dinamiskās datu ievades tabula pie 10% pieauguma

2) *Apmeklētāju pieaugums* (cilvēku skaita pieauguma izaugsme, cilv.), elements ļauj noteikt ikgadējā apmeklētāju skaita pieauguma tendenci absolūtos skaitļos konkrētā gadā. Elements ir saistīts plūsmā ar datu elementu-konteineru *Apmeklētāji kopā*, tādējādi katrā simulācijas gada ciklā veicot datu atjaunināšanu.

3) *Apmeklētāji kopā* (apmeklētāju kopskaits konkrētā gadā, cilvēki) simulācijas elements uzrāda apmeklētāju skaitu konkrētā gadā, balstoties ievaddatiem par ikgadējo apmeklētāju skaita izaugsmi.

3. Simulācija modeļa ĪADT [apmeklētāju] radītā tūrisma **pakalpojumu patēriņa** aprēķina daļa (5.att.), ļauj aprēķināt parka apmeklētāju patēriņu. Sistēmas modeļa plūsma sastāv no 4 aktīviem elementiem:

1) *Patēriņa sadalījums grupās* (*Paterinja_sadalijums_grupas*) (mērvienība – procentdaļu koeficients izteikts decimāldaļskaitlī) datu masīva ar dimensijām *Laiks* (*Diena1, Dienas2, Dienas3_6, Dienas7*) un *Patēriņš (Paterins)*, ko ir iespējams ar datu ievadtabulas palīdzību ievadīt no Stella programmatūras lietotājsaskarnes Interface ar vizuālas dinamiskās datu ievades tabulas palīdzību (3.att.). Datu ievades tabulai ir pievienots krāsu indikators, kas apvienojumā ar elementu *Procentsumma* (ARRAYSUM (Paterinja_sadalijums_grupas [*,*]), signalizē par neatbilstību ievaddatu masīvā, nesakritību ar summu 1 (100%, izteikti decimāldaļskaitlī).

2) *Pateriņš Grupās* (*Paterinjs Grupas*) (vienība – Ls) elements – datu masīvs, kas ietver informāciju par katras SNP apmeklētāju kategorijas veiktajiem vidējiem izdevumiem jeb tēriņiem.

3) *Ikgadējie patēriņi* (*Ikgadejie paterini*) (Ls), datu masīvs, ko izsaka formula:

Ikgadejie paterini = Paterinja_sadalijums_grupas [*Laiks,Paterins*]* *PaterinjsGrupas* [Laiks,Paterins]**Apmekletaji_kopa* (4)

Modeļa plūsmas konvertors *Ikgadējie paterini* ļauj prognozēt patēriņu konkrētā gadā no katras apmeklētāju grupas atbilstoši 2011.gada pētījumam par to procentuālo sadalījumu un patēriņa apjomu.

Ikgadējie patēriņi
(*Ikgadejie paterini*)

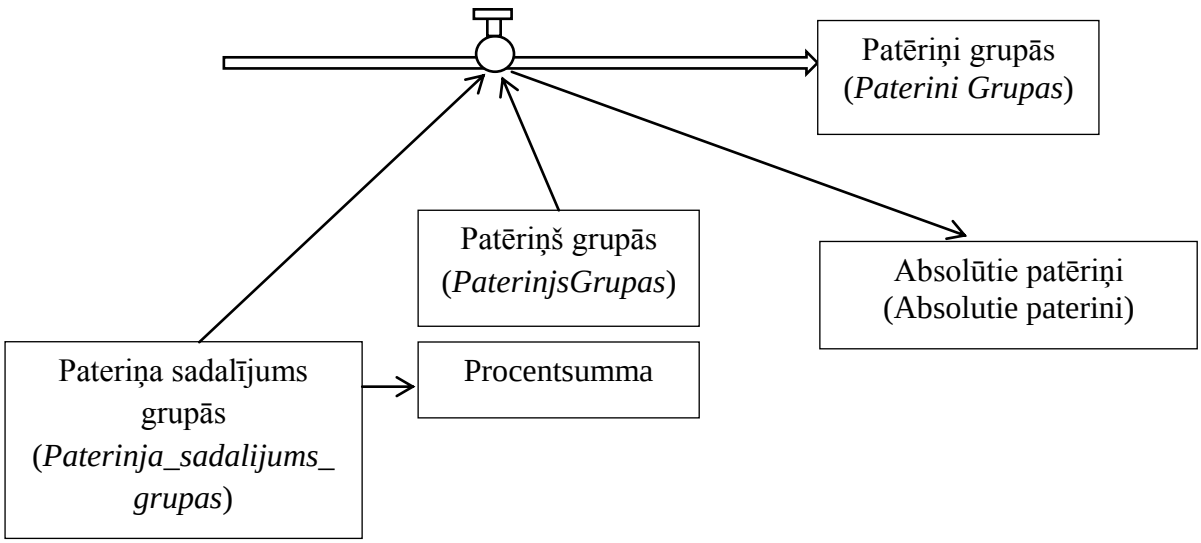

5.att. Īpaši aizsargājamo dabas teritoriju tūrisma pakalpojumu patēriņa modeļa daļa: tūrisma pakalpojumu patēriņš

4) Sistēmdinamikas modeļa noslēdzošais elements *Absolutie paterini* ļauj aprēķināt konkrēta gada ĪADT apmeklētāju radīto absolūto kopējo tūrisma pakalpojumu patēriņu.

Slīteres nacionālā parka raksturojums tūrisma pakalpojumu patēriņa izpētes fonā

Par ĪADT tūrisma pakalpojumu patēriņa modeļa validācijas bāzi tika izmantoti Slīteres nacionālā parka (SNP) LLTA "Lauku ceļotāja" veiktie tūrisma pakalpojumu monitoringa dati par laiku no 2009.gada līdz 2011.gadam (Slīteres.., 2011; Smaļinskis, 2012; Tūrisma.., 2012).

Slīteres nacionālais parks (SNP) atrodas Latvijas Republikas ZR teritorijā – Ziemeļkurzemē, Dundagas novada Dundagas un Kolkas pagastā. Slīteres NP rietumu, ziemeļu un austrumu robeža ir Baltijas jūra un Rīgas jūras līcis, dienvidos – Ziemeļkursas augstiene un Dundagas pacēlums (6.att.). Kopš 2000.gada noteiktā Slīteres nacionālā parka kopējā platība ir 26 499 ha, no tiem 16 360 ha ir sauszeme un 10 130 ha jūras akvatorija (Slīteres..., 2010, 13).

6.att. Slīteres nacionālā parka teritorija un tūrisma pakalpojumu sniegšanas koncentrēšanās vietas (Slīteres.., 2010)

Tūrisma plūsmas SNP nav izkliedētas vienmērīgi, bet koncentrējas teritorijas četrās tūrisma objektu vietās, t.s. "karstos punktos" – Slīteres bākā, Mazirbē, zvejniekciemos no Pitraga līdz Vaidei un izteiktāki – Kolkasragā. Slīteres nacionālajā parkā kā vadošie izceļami trīs aktivitāšu veidi:

1) atpūta un tūrisms jūras piekrastē, izmantojot viesu māju pakalpojumus piekrastes ciemos (raksturīga ir sezonalitāte);

2) dabas izziņas tūrisms – esošie un plānotie tūrisma maršruti reprezentē SNP dabas aizsargājamās vērtības;
3) kultūras mantojuma izziņas tūrisms – lībiešu kultūrvēsturiskais mantojums.

Jutīgākās pret antropogēno slodzi SNP teritorijas ir Baltijas jūras piekraste – kāpas un pludmales, Zilo kalnu Šlīteres krauja un iežu atsegumi, Bažu purvs un Pēterezera viga.

Tūrisma pakalpojumu patēriņa modeļa validācija: Slīteres nacionālā parka piemērs

Validācija – process, kur izstrādes beigās pārliecinās, vai rezultāts atbilst iecerētām prasībām (Baldunčiks un Pokrovniece, 2007; Terminu un svešvārdu skaidrojošā vārdnīca, 2014).

Par ĪADT tūrisma pakalpojumu pieprasījuma modeļa (7.att.) validācijas bāzi tika izmantoti Slīteres nacionālā parka (SNP) tūrisma pakalpojumu monitoringa dati. SNP veiktā monitoringa galvenais mērķis bija pamatotāk un efektīvāk plānot un paredzēt mazo un vidējo uzņēmējdarbību gan konkrētajā teritorijā, gan reģionā kopumā, balstoties uz vides ilgtspējību. Nezinot SNP apmeklētāju skaitu, to plūsmu galvenos virzienus, ir ļoti grūti spriest par tūrisma ietekmi uz dabas vērtībām un minēto teritoriju ekonomisko izaugsmi caur tūrisma pakalpojumu patēriņu.

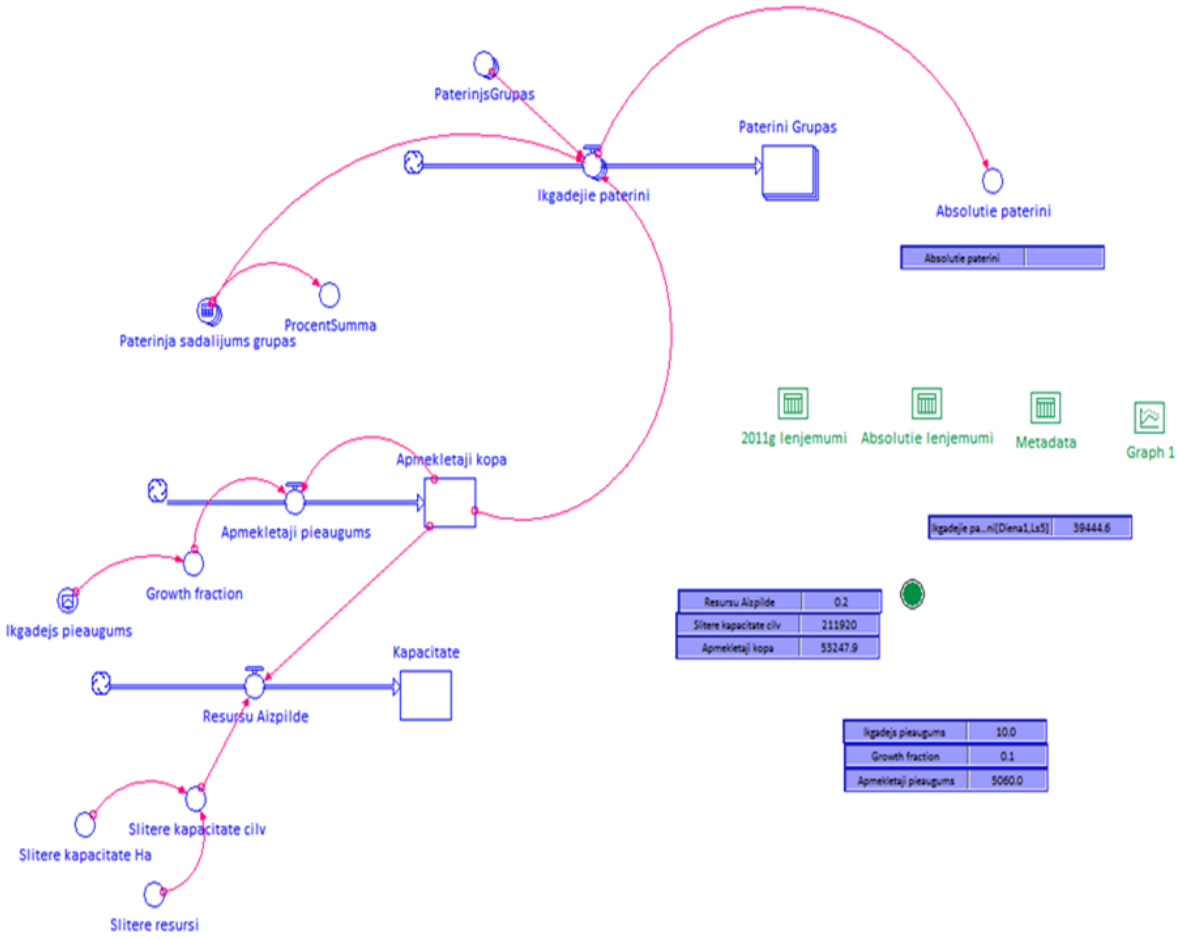

7.att. Tūrisma pakalpojumu patēriņa STELLA modelis Latvijas aizsargājamo dabas teritoriju ilgtspējai uz Slīteres nacionālā parka bāzes

Autoru izstrādātais tūrisma patēriņa modelis (7.att.) tika aprobēts, izmantojot SNP monitoringa datus, kuru izmantošanu apgrūtināja par gadiem atšķirīgie atskaites punkti, monitorēto objektu datu sadrumstalotība, neveiksmīgi izvēlēts apmeklētāju uzturēšanās ilguma solis, kas ir būtisks apmeklētāja un tūrista diagnostikā (Smaļinskis, 2012, 37).

Autori piemēroja apmeklētāju uzturēšanās soļus atbilstoši zinātniski noteiktām definīcijām. Modelī tika izmantoti SNP tūrisma patēriņa monitoringa dati par laiku no 2009.–2011.gadam. Balstoties uz Pasaules Tūrisma organizācijas vides ietilpības (limitu) vadlīnijas iedzīvināšanas, pasaules zinātnieku ieteikumiem un praktiķu pieredzi ĪADT, t.sk. nacionālajiem parkiem, Modeļa aprēķinos SNP limitu autores pieņēma 8 cilv./ha.

Dinamiskā simulācija ar programmatūru STELLA tika veikta pēc referāta 2.nodaļā minētām Modeļa bloka sastāvdaļām: SNP kapacitātes, ikgadēji uzņemto apmeklētāju skaita un apmeklētāju [t.sk. tūristu] radītā patēriņa aprēķina pēc (8.att.) noteiktiem apzīmējumiem un formulām.

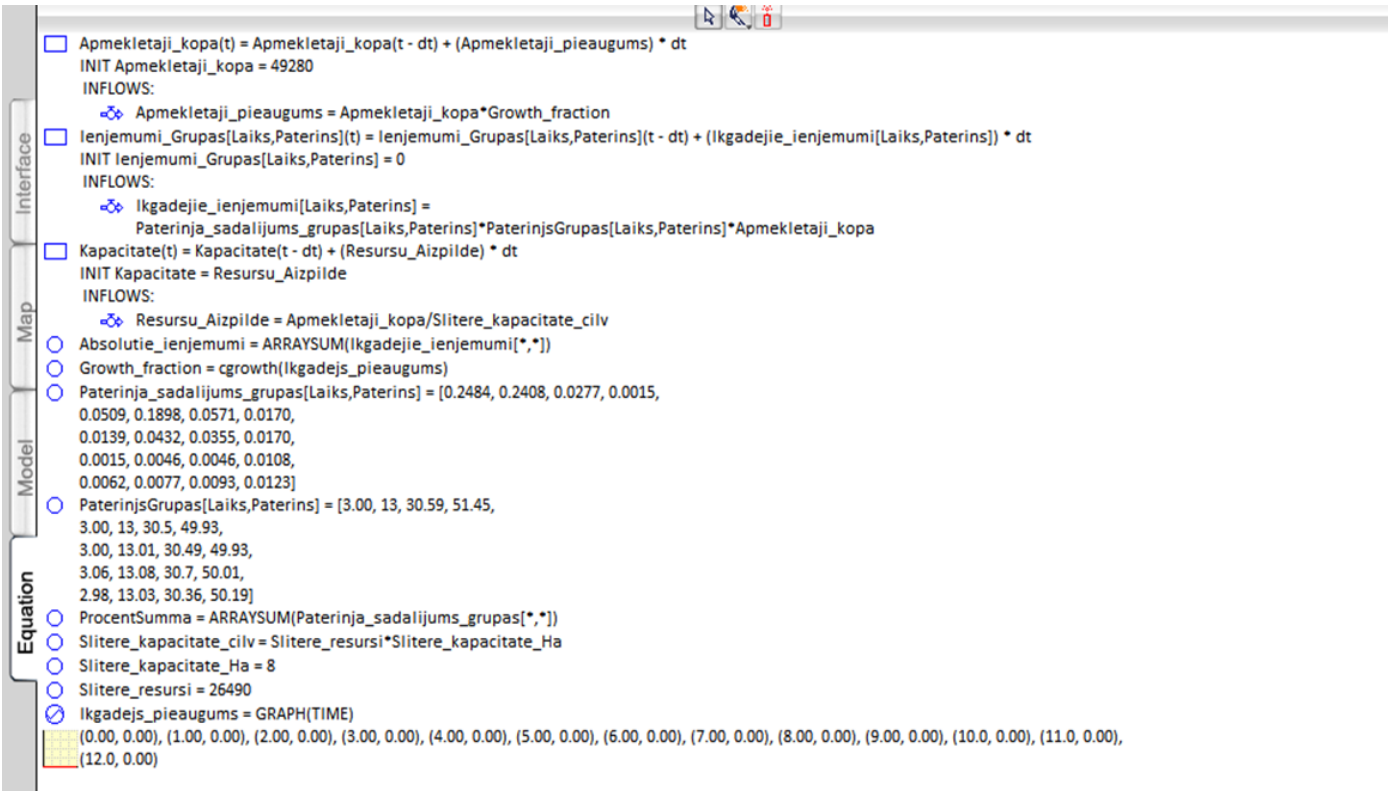

8.att. Tūrisma pakalpojumu patēriņa SNP STELLA modeļa formulu izvērsums

Piemēram, *Patēriņa sadalījums grupas* (*Paterinja_sadalijums_grupas*) (8.att.) (mērvienība – procentdaļu koeficients izteikts decimāldaļskaitlī) datu masīvs ar dimensijām *Laiks* (*Diena1, Dienas2, Dienas3_6, Dienas7*) un *Paterins* (Ls 5, Ls 6_20, Ls 21_40, Ls > 41), kas ar datu ievadtabulas palīdzību tika ievadīta no STELLA programmatūras lietotājsaskarnes Interface ar vizuālas dinamiskās datu ievades tabulas palīdzību.

Sistēmdinamikas modeļa noslēdzošais elements *Absolutie paterini* ļāva aprēķināt konkrētā gada Slīteres nacionālā parka apmeklētāju radīto absolūto kopējo tūrisma pakalpojumu patēriņu (7.att., 9.att., 10.att.), balstoties uz 2009.–2011.gada tūrisma pakalpojuma monitoringa datiem un pieņemot, ka ikgadējs pieaugums ir 10%.

Dinamiski simulējot ar programmatūru STELLA SNP tūrisma pakalpojumu patēriņu ar iepriekš aprakstītiem nosacījumiem, tika noskaidrots (9.att.), ka veicot simulāciju (ar sākotnēji iegūtiem datiem par 2009.–2011.gadu), tika iegūts grafiks par 2014.–2040.gada periodu. Grafika līkne uzrādīja Tūrisma pakalpojumu patēriņa *(Absolutie paterini)* kāpšanu ar 10% ikgadējo pieaugumu. Nulles cikla punkts – 2014. gads (ar SNP tūrisma pakalpojumu patēriņa monitoringa iegūtiem datiem par 2009.–2011.gadu) pie 49 280 SNP apmeklētājiem Modelī ir uzrādījis 705 201 Ls tūrisma pakalpojumu patēriņu.

Procentualais sadalijums	
Paterinja sadalijums grupas[Diena1,Ls5]	0.2484
Paterinja sadalijums grupas[Diena1,Ls6 20]	0.2408
Paterinja sadalijums grupas[Diena1,Ls21 40]	0.0277
Paterinja sadalijums grupas[Diena1,Ls41]	0.0015
Paterinja sadalijums grupas[Dienas2,Ls5]	0.0509
Paterinja sadalijums grupas[Dienas2,Ls6 20]	0.1898
Paterinja sadalijums grupas[Dienas2,Ls21 40]	0.0571
Paterinja sadalijums grupas[Dienas3 6,Ls5]	0.0139
Paterinja sadalijums grupas[Dienas3 6,Ls6 20]	0.0432
Paterinja sadalijums grupas[Dienas3 6,Ls21 40]	0.0355
Paterinja sadalijums grupas[Dienas3 6,Ls41]	0.017
Paterinja sadalijums grupas[Dienas7,Ls5]	0.0015
Paterinja sadalijums grupas[Dienas7,Ls6 20]	0.0046
Paterinja sadalijums grupas[Dienas7,Ls21 40]	0.0046
Paterinja sadalijums grupas[Dienas7,Ls41]	0.0108
Paterinja sadalijums grupas[Vairak ka 7 dienas,Ls5]	0.0062
Paterinja sadalijums grupas[Vairak ka 7 dienas,Ls6 20]	0.0077
Paterinja sadalijums grupas[Vairak ka 7 dienas,Ls21 40]	0.0093
Paterinja sadalijums grupas[Vairak ka 7 dienas,Ls41]	0.0123
ProcentSumma	1.0

8.att. Slīteres nacionālā parka ikgadēji uzņemto apmeklētāju skaita plūsmas tūrisma pakalpojumu patēriņa sadalījums

Sasniedzot SNP apmeklētāju limitu 2030.gadā, tūrisma pakalpojumu patēriņš – 2 893 625 LVL. Turpmākajos gados tūrisms SNP pie esošiem apstākļiem un nosacījumiem var degradēt ĪADT vidi.

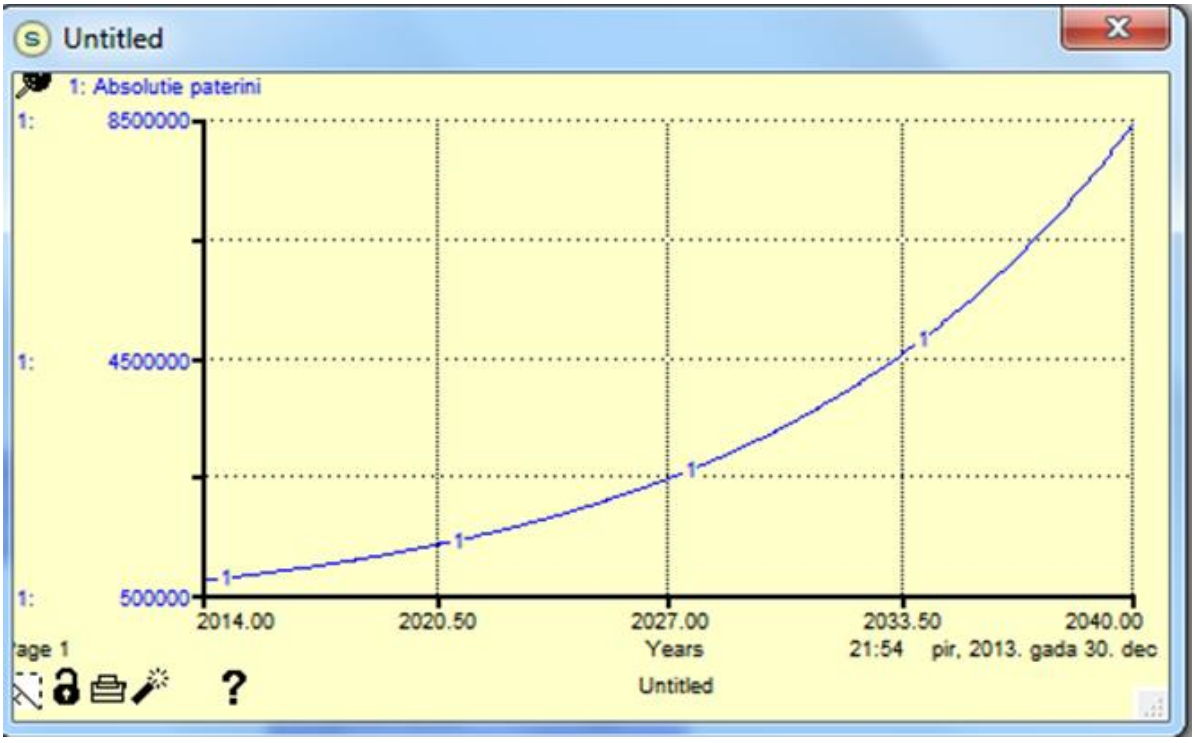

9. att. Slīteres nacionālā parka tūrisma pakalpojumu patēriņa grafiskā saskarne 2014.–2040.gadā (LVL)

Validitācijas procesa shēmā (10.att.) ir noteiktas validēšanas darbības un to secība. Validācijas procesā tika iesaistīti 8 eksperti, kas vērtēja 5 kritērijus ar 5 punktu Likerta tipa skalu. Vērtēšanas rezultāts deva skaitlisku vērtību – tūrisma pakalpojumu patēriņa modeļa (STELLA) un tūrisma pakalpojumu patēriņa (EXCEL) novērtējuma – indeksu pēc formulas:

$$index = \frac{\sum(\rightarrow A1 + Ai)}{(N - C) \cdot 5}$$, kur (5)

A_1 – 1. tūrisma pakalpojumu patēriņa kritērija vērtējums;
A_i – 2., 3., 4., 5. tūrisma pakalpojumu patēriņa kritērija vērtējums;
C – kritēriju vērtējumu skaits, uz kuriem nav atbildes;
N – kritēriju vērtējumu skaits, uz kuriem ir atbilde.

Validitācijas procedūra ietver iegūto aprēķina rezultātu ticamības pārbaudi. Atsevišķi kritēriju vērtējumi palika bez atbildes (kas apzīmētas ar C), un tas samazina ticamības vērtību. Ticamība vērtēta pēc formulas:

$$E = \frac{C}{N}$$, kur (6)

E – ticamības koeficients;
C – kritēriju skaits uz kuriem nav atbildes.
N – kritēriju skaits uz kuriem ir atbilde.

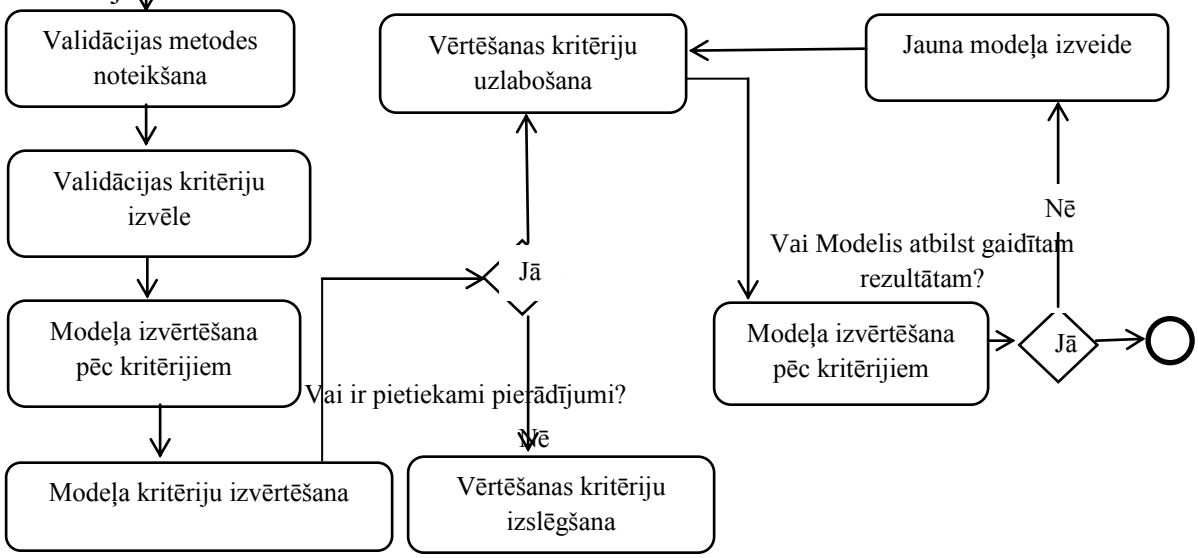

10.att. Tūrisma pakalpojumu patēriņa modeļa validācijas procesa shēma

Salīdzinot STELLA Modeļa iegūto SNP tūrisma pakalpojumu patēriņu 70 5201 LVL ar LLTA "Lauku ceļotāja" Excel monitoringa tūrisma pakalpojumu patēriņa aprēķinu – 70 5167 LVL, autores konstatē, ka rezultāts atbilst iecerētām prasībām un ir ļoti tuvs, resp., tas

ir *valids* jeb derīgs. Turklāt Modelis uzrāda ĪADT limitu, kas ir ļoti svarīga priekšrocība tūrisma pakalpojuma patēriņa noteikšanai un Latvijas aizsargājamo dabas teritoriju ilgtspējai. Ņemot vērā SNP monitoringa sarežģīto situāciju, kad ir grūti atdalīt iedzīvotāju aktivitātes no ceļotāju aktivitātēm un "karsto punktu" (*Cessford, Muhar*, 2003) koncentrētu tūristu plūsmu no pārējās nacionālā parka teritorijas (5.att.), izpētes datu bāzes Modelī ir viegli maināmas un rezultāti tiek uzrādīti īsā laikā, resp., Modeļa platforma nepieciešamības gadījumā ir plaši izmantojama arī nākotnē (1.tab.). Par vērtēšanas instrumentu tehnisko apguvi ekspertu viedoklis bija līdzīgs – tas sagādā vienādas grūtības. Apgūstot STELLU, datu ievadīšanas ātrums ir lielāks nekā, izmantojot Excel platformu, kaut tika atzīmēts, ka Excel izmantošana ir ierastāka.

1.tabula.

Tūrisma pakalpojumu patēriņa modeļa validācijas rezultāti

Nr.	Validācijas kritēriji	Vērtēšanas rezultāti (Model/Excel)
1.	Tehniskas grūtības apgūt vērtēšanas instrumentu	14/14
2.	Platformas izmantošanas iespējas nākotnē	49/12
3.	Informācijas izmantošanas ātrums	26/24
4.	Datu ievadīšanas ērtības	20/28
5.	Datu pārskatāmība izmantošanai	40/36
Validitāte		0,98
Ticamība		0,97

Pārbaudot tūrisma pakalpojumu patēriņa modeli, tika konstatēta 0,98 validitāte un 0,97 ticamība. Tūrisma pakalpojumu patēriņa modelis Latvijas aizsargājamo dabas teritoriju ilgtspējai ir ieteicams praktiskai pielietošanai.

Secinājumi

1) ĪADT ilgtspējas nodrošināšanai ir nepieciešami jauni instrumenti, piemēram, autoru piedāvātais Tūrisma pakalpojumu modelis tūrisma pakalpojumu patēriņa efektivizēšanai, tūrisma izaugsmei un vides aizsardzībai.
2) Tūrisma pakalpojumu modeļa izmantošana ir ieteicama tūrisma pakalpojumu monitoringa datu apstrādē, ĪADT apmeklētāju limita noteikšanā, limita noteikšanā tūristu plūsmu koncentrēšanās vietās.
3) Veicot SNP Tūrisma pakalpojumu modeļa validāciju, pie 49 280 apmeklētājiem konstatēts 705 201 LVL liels tūrisma pakalpojumu patēriņš. 2030. gadā tiek sasniegts SNP kapacitātes limits ar tūrisma pakalpojumu patēriņu 2 893 625 LVL apjomā.
4) SNP tūrisma pakalpojumu patēriņa apjoma salīdzināšana ar programmatūru STELLA un Excel, uzrādīja līdzīgu rezultātu, attiecīgi 705 201 LVL un 705 167 LVL. Tika konstatēta Tūrisma pakalpojumu patēriņa modeļa validitāte – 0,98 un ticamība – 0,97.

Izmantotās literatūras saraksts

Baldunčiks, J., Pokrotniece, K. (2007). Svešvārdu vārdnīca. 3.izd. Rīga: Jumava, 931 lpp.

Bērziņa, I. (2012). Latvijas nacionālo parku (NP) atbalstīta tūrisma ekonomiskie ieguvumi. LEA 3. ikgadējā starptautiskā konference "Ekonomikas attīstības alternatīvie ceļi." 2012.g. aprilis. [tiešsaite]. [Skatīts 10.01.2014]. http://leaekonomisti.lv/wordpress/wp-content/uploads/2012/04/Iluta-Berzina.pdf

Bērziņa, I., Līviņa, A. (2008). The Model on Estimating Economic Benefit of Nature-based Tourism Services of Territories of National Parks, Latvia. Education and New Educational Technologies: proceedings of the 4th WSEAS/IASME international conference on Educational Tehnologies (EDUTE'08), 2008.g. aprilis, [kompaktdisks], pp. 100–105.

Bičevska, A.(2013). Tūrisma nozares pienesums Latvijas tautsaimniecībā. Cik svarīgs Latvijas tautsaimniecībai ir ārvalstu tūrists? 17.09.2013., [tiešsaite]. [Skatīts 01.02.2014]. http://www.makroekonomika.lv/cik-svarigs-latvijas-tautsaimniecibai-ir-arvalstu-turists.

Boyle, K.J., Bergstrom, J.C. (1992). Benefit Transfer Studies: Myths, Pragmatisms and Idealism. Water Resources Research, Vol.28 (3), pp. 657–663.

Brookshire, D.S., Neil, H.R. (1992). Benefit Transfer: Procedures, Problems, and Research Needs. Water Resources Research, Vol.28 (3), pp. 651–655.

Buckley, R.(2003). Ecological indicators of tourism impacts in parks. Journal of Ecotourism, Vol.2, pp.54–66.

Butler, R.W. (Ed.) (2006). Aspect of Tourism. The Tourism Area Life Cycly. Applications and modifications. Vol.1, Clevedon: Channel View Publications, p.390.

Casagrandi, R. and S. Rinaldi. (2002). A theoretical approach to tourism sustainability. Conservation Ecology, Vol. 6., No.1, pp. 13.[tiešsaite]. [Skatīts 05.02.2014]. http://www.consecol.org/vol6/iss1/art13/05.02.2014].

Cessford, G., Muhar, A. (2003). Monitoring options for visitor numbers in national parks and natural areas. Journal for Nature Conservation, Vol.11, pp. 240–250.

Chase, L.C., Boumans, R.M.J. Morse, S. (2006). Participatory Modeling of Recreation and Tourism. Proceedings of the 2006 Northeastern Recreation Research Symposium, April 9–11, 2006, pp.377 –384.

Chopra,K., Adhikari,S.K. (2004). Environment development linkages: modelling a wetland system for ecological and economic value. Environment and Development Economics. Vol. 9 No.1, pp.19–45.

Costanza, R., Voinov, A. (2001). Modeling ecological and economic systems with STELLA: Part III . Ecological Modelling, Vol. 143, pp.1–7.

DNB Latvijas barometrs Nr.60 (2013) Tēma:Tūrisms."DNB Latvijas barometra" apraksts. 05.2013., [tiešsaite]. [Skatīts 02.02.2014]. https://www.dnb.lv/sites/default/files/dnb_latvian_barometer/documents/2012/dnb-latvijas-barometrs-petijums-nr60.pdf.

Dodds, R., Graci, S.R., & Holmes, M. (2010). Does the tourist care? A comparison of tourists in Koh Phi Phi, Thailand and Gili Trawangan, Indonesia. Journal of Sustainable Tourism,Vol.18, pp.207– 222.

Global Sustainable Tourism Council (GSTC) (2014). Definitions of Sustainablity. Glosary. [tiešsaite]. [Skatīts 03.02.2014]. http://www.gstcouncil.org/resource-center/glossary.html.

Gössling, S., Hall, C.M. (2006). An introduction to Tourism and Global Environmental Change. In: Gössling, S. and Hall, C.M. (eds) Tourism and Global Environmental Change. Ecological, social, economic and political interrelationships. London: Routledge, pp.1–34.

Grizāne, T. (2013). Kultūrvēsturisko parku publiskā vērtība un izmantošana Ziemeļvidzemes biosfēras rezervātā. Promocijas darbs. Latvijas Lauksaimniecības akadēmija, Jelgava, 171.lpp.

Holloway, J.C., Humphreys, C. (2012). The Business of Tourism. (9th ed.). Harlow: Pearson, pp.778.

Holloway, J.C., Taylor, N. (2006). The Business of Tourism. (7th ed.). Harlow: Financial Times/Prentice Hall, pp.748.

Inskeep, E. (1991). Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Approach. NY: Van Nostrand Reinhold, pp.508.

Jamal, T., Borges, M., Figueiredo, R. (2004). System-Based Modeling for participatory Tourism Planning and Destination management. Tourism Analysis, Vol.9, No. 1–2, pp. 77–89.

Leel, W. K., Min-Ho Son, M. H., Ahn, D. (2005). Kwak Development of a Carrying Capacity Assessment System for the Chi-Ri National Park. pp.5. [tiešsaite]. [Skatīts 10.01.2014]. Scholar.

LLTA "Lauku ceļotājs". [tiešsaite]. [Skatīts 26.12.2013]. http://www.celotajs.lv/cont/prof/proj/PolProp/Dokumenti/SNP_aptauja_rezultati_2011.pdf

Manning, R. (2011). Indicators and Standards in Parks and Outdoor Recreation. Quality of LIfe and Community Indicators for Parks, Recreation, and Tourism Management. Netherlands: Springer, pp. 11–22.

Mashayekhan, A., Marzie Mohamadi Calichi, M.M., Rassam, G.H. , Hoseini,V., Mohalleh, H.J. (2014). Recreation Carrying Capacity Estimations to Support Forest Park. Management (Case Study: Telar Forest Park, Ghaemshahr, Iran). World Applied Sciences Journal, Vol.29 (3), pp. 421–425.

McCool, S., Lime, D.(2001). Tourism carrying capacity: Tempting fantast or useful reality. Journal of Sustainable Tourism, Vol.9, pp. 372–388.

McKercher, B. et al (2010). Achieving voluntary reductions in the carbon footprint of tourism and climate change. Journal of Sustainable Tourism, Vol.18, pp. 297–317.

Saarinen, J. (2006). Traditions of Sustainability in Tourism Studies. Annals of Tourism Research, Vol.33, pp.1121–1140.

Slīteres nacionālā parka apmeklējuma anketēšanas rezultātu apkopojums (2011a).

Slīteres nacionālā parka dabas aizsardzības plāns (2010). Dabas aizsardzības pārvalde (DAP) 375 lpp. [tiešsaite]. [Skatīts 01.02.2014]. http://www.daba.gov.lv/upload/File/DAPi_apstiprin/NP_Slitere-10.pdf

Slīteres nacionālā parka monitoringa dati (2011b). LLTA "Lauku ceļotājs". [tiešsaite]. [Skatīts 26.12.2013]. http://www.celotajs.lv/cont/prof/proj/PolProp/PolProp_monitorings_lv.html

Smaļinskis, J. (2010) Tūrisma piedāvājuma veidošana, motivējot un iesaistot vietējo sabiedrību. Slīteres nacionālā parka pieredze. LLTA Lauku ceļotājs. Hotel Islande, 09.06.2010. [tiešsaite]. [Skatīts 26.12.2013]. http://www.celotajs.lv/cont/prof/proj/PolProp/Prezentacijas/Presentation_J.Smalinskis_9.06.2010.pdf

Terminu un svešvārdu skaidrojošā vārdnīca (2014). Termina validācija skaidrojums. Tilde. [tiešsaite]. [Skatīts 025.02.2014]. http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?q=valid%C4%81cija&s=0&g=1&r=1107

Tūrisma monitoringa vadlīnijas īpaši aizsargājamās dabas teritorijās. Slīteres nacionālā parka piemērs. (2012) LLTA, Lauku ceļotājs. [tiešsaite]. [Skatīts 01.01.2014]. http://www.celotajs.lv/cont/prof/proj/PolProp/Dokumenti/Turisma_monitoringa_vadlinijas_SNP.pdf

United Nations Environment Programme (UNEP) (2005). Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers; UNEP: Paris, France, pp.222.

VARAM (2014) Īpaši aizsargājamās dabas teritorijas. [tiešsaite]. [Skatīts 08.02.2014]. http://www.varam.gov.lv/lat/darbibas_veidi/ipasi_aizsargajamas_dabas_teritorijas/).

World Tourism Organization (UNWTO) (2004). Sustainable Development of Tourism. Defination. [tiešsaite]. [Skatīts 08.02.2014]. http://sdt.unwto.org/content/about-us-5

World Tourism Organization (WTO) (1981). Saturation of Tourist Destinations: Report of the Secretary General. Madrid: WTO Publications.

LATVIJAS NACIONĀLO PARKU APMEKLĒTĀJA PROFILS
VISITOR PROFILE OF NATIONAL PARKS OF LATVIA

Iluta Bērziņa, Dr.oec.,

Tamāra Grizāne, Dr.oec.

Biznesa augstskolas Turība Tūrisma pētniecības centrs, Latvija

Tourism Research Centre of Turiba University, Latvia

Abstract

The research is based on the hypothesis that the formulation of visitor profile of National Parks (NP) in Latvia can improve the measured indicators of tourism flows. A correlation between the indicators of the NP visitor profile and the determinants of the tourism flows has been determined in the results of Pearson correlation and linear regression analyses. The results reveal that the number of visitors of the NP of Latvia depends on the age of visitors. The number of NP visitors is also affected by factors as such total travel expenditures in the NPs, travel motifs, as well as the availability of information concerning the NPs. Although the NP visitors' satisfaction with the trip on average closely correlates with the number of NP visitors, other factors are more significant, e.g. the travel decision making process and implementation. Based on the research results, it is possible to assume that the results of the analysis can supplement the formulation of the visitor profile of NP of Latvia. The most significant secondary conclusion of the research reveals that the Nature Conservation Agency (NCA) should aim their tourism marketing activities at high priority and priority markets to provide implementation of a harmonised state policy.

*Keywords***:** national park; visitor profile; determinants of tourism flows.

Atslēgas vārdi: nacionālais parks; apmeklētāja profils; tūrisma plūsmu determinanti

Ievads

Salīdzinot ar 2012.gadu, 2013.gadā starptautisko ceļojumu aktivitāte pasaulē pieaugusi par 5,5%, Eiropā – par 3%, bet Latvijā – par 0,3%. Ja 2010.gadā 51% ceļotāju no kopējā

ceļotāju skaita pasaulē ceļojumu motīvs bija atpūta, tad 2012.gadā šis īpatsvars bija 54.9% (UNWTO *Wold Tourism* …, 2014; UNWTO, 2013; *Tourism towards*, 2030..., 2011; LR CSP, 2014). Atpūta – ceļojums ar mērķi iepazīt tradīcijas, kultūru, dabu, apskatīt ievērojamas vietas, atpūsties, lai uzkrātu spēkus (Latvijas statistikas gadagrāmata…, 2011). 2012.gadā Latvijā tiešais ienākums IKP no tūrisma veidoja 75,9% lielu īpatsvaru. Tas radās no to ceļotāju izdevumiem, kuru ceļošanas motīvs bija atpūta. Pasaules tūrisma un ceļojumu padome *(WTTC)* 2013.gadā prognozējusi šī īpatsvara pieaugumu par 5,1% (WTTC, 2013). Šis ir īss piemērs, kas raksturo tūrisma aktivitātes profilu konkrētā laika periodā un teritorijā. Līdzīgi var formulēt konkrēta tūrisma galamērķa vai kādu citu profilu, ja pieņem, **ka *profils* ir to lielumu summa, kas izsaka visnemainīgākās vai visbiežāk novērotās jeb konstatētās pētāmās vienības pazīmes** (autoru definējums). Autoru pētījuma gadījumā tās ir Latvijas nacionālo parku (NP) apmeklētāju kopas – tipiskākās tūrisma pakalpojumu pieprasītāju jeb patērētāju raksturīgākās pazīmes. Kā rāda prakse pasaulē, to var saukt par apmeklētāja profilu (*visitor profile*) (*Pouta et al.*, 2004; *Morgan*, 2011; *Santa Cruz County* ..., 2010).

Latvijas Tūrisma mārketinga stratēģijā 2010.–2015.gadam (2010) noteikts, ka dabas tūrisms ir viens no Latvijas stratēģiskajiem tūrisma produktiem (TAVA, 2010), un NP ir vietas, kas koncentrē resursus dabas tūrisma iespējamībai. Nacionālie parki ir plaši apvidi, kam raksturīgi nacionāli nozīmīgi izcili dabas veidojumi, cilvēka darbības neskartas un mazpārveidotas ainavas un kultūrainavas, biotopu daudzveidība, kultūras un vēstures pieminekļu bagātība un kultūrvides īpatnības (Par īpaši aizsargājamām .., 1993). Saskaņā ar Starptautiskās Dabas saglabāšanas savienības *(IUNC)* Aizsargājamo dabas teritoriju (ADT) vadības kategoriju sistēmu NP ir izmantojami tūrismā un rekreācijā. NP teritoriju tūrisma mērķauditorija ir ārvalstu un vietējie ceļotāji, kā arī NP teritoriju vietējie iedzīvotāji, kuru NP apmeklējuma mērķis ir atpūta (*Dudley*, 2008).

Latvijas NP apmeklētāja profila noteikšana nav ierasta prakse. Vienīgo reizi tas daļēji formulēts 2012.gadā, balstoties uz 2010.gada datiem, kas iegūti apjomīgās NP apmeklētāju aptaujās, ko nodrošināja Dabas aizsardzības pārvaldes (DAP) aktivitātes Eiropas ilgtspējīga tūrisma hartas (*European Charter for Sustainable Tourism*) (2000) (turpmāk tekstā "Harta") principu ieviešanā tūrisma plānošanā un attīstībā Ķemeru NP (ĶNP) teritorijā, iesaistoties starptautiskā projektā "Nacionālie parki un ieguvumi – sociālekonomiskā labuma veicināšana reģionos, ilgtspējīgi pārvaldot tajos esošās aizsargājamās dabas teritorijas" (turpmāk tekstā "Parki un ieguvumi"), lai saņemtu Hartas sertifikātu (Parki un ieguvumi, 2012). Līdz ar to viena no nepieciešamībām bija novērtēt NP teritoriju sociālekonomisko vidi un perspektīvas tūrisma attīstībai, daļu datu iegūstot ĶNP apmeklētāju aptaujā. NP raksturīgāko apmeklētāju identificēšana netika plānota, lai gan aptaujā tika ietvertas jautājumu grupas, kas būtu saistošas ĶNP apmeklētāja profila noteikšanai. 2010.gadā gandrīz identiska aptauja tika veikta arī pārējos Latvijas NP – Slīteres (SNP), Rāznas (RNP) un Gaujas (GNP) – I.Bērziņas promocijas darba "Tūrisma ekonomiskā nozīmīguma

novērtēšana Latvijas nacionālo parku reģionos" ietvaros. Kopumā tika aptaujāti 1433 respondenti (Bērziņa, 2012).

Tā kā veikto aptauju pamatmērķis 2010.gadā nebija formulēt un vērtēt NP apmeklētāja profilu, ir jāuzskata, ka, izejot no pieejamiem 2010.gada datiem, to varēja noteikt tikai daļēji, un salīdzināt ar 2010.gada statistiku. Tas ir **pētījuma ierobežojums.** Iemesls, kādēļ autores atgriežas pie veikta pētījuma ir tas, ka autores saskata iespējas dziļākai NP apmeklētāja profila izpētei, sasaistot ar tūrisma plūsmu determinantu indikatoriem.

Ceļotāju pārvietošanās *(travellers movement)* ir daudzu racionālu vai iracionālu iemeslu summa, ko nosaka ceļotāja vajadzības, vēlmes, materiālais nodrošinājums, vecums u.c. svarīgi faktori jeb determinanti, veidojot tūrisma pieprasījumu un ceļojuma galamērķa izvēli kā kompromisu starp ceļošanas vēlmēm un iespējām. Tas nozīmē, ka ceļotājus raksturojošās pazīmes varētu būt arī tūrisma plūsmas raksturlielums pie nosacījuma, ja starp to indikatoriem pastāvētu saistība un to mērījumi viens otru savstarpēji papildinātu un derētu gan apmeklētāju profila, gan tūrisma plūsmu raksturojumā. Lai gan fizisku tūrisma plūsmu apjomu, intensitāti, virzienus un to izmaiņas pēta tūrisma ģeogrāfija, tūrisma plūsmu raksturs tāpat kā apmeklētāja profils var būt arī citu novērtējumu indikators, piemēram, tirgus izpētē, telpiskā plānošanā, investīciju lēmumu pieņemšanā, galamērķa pievilcīguma mērīšanā, infrastruktūras un ilgtspējīga tūrisma attīstības plānošana, tūrisma ietekmju novērtēšanā, tūrisma mārketingā, monitoringā u.c. jomās (Tūristu plūsma, 2008; *Tse*, 2001; *Dybedal*, 2009). Latvijā tūrisma plūsmas šādā kontekstā nav pētītas. Kad tika izstrādāta Latvijas Tūrisma mārketinga stratēģija 2010.–2015. gadam (2010), pētniecības akcenti tika likti uz mārketinga investīciju atdeves palielināšanu, perspektīvu starpvalstu sadarbību u.tml., nevis mērķa valstu tūrisma segmentu vajadzību apzināšanu.

Pētījuma **hipotēze** balstās pieņēmumā, ka Latvijas NP apmeklētāja profila formulējumu var pilnveidot ar tūrisma plūsmu raksturojošo pazīmju izmērītiem indikatoriem.

Pētījuma **mērķis** – Latvijas nacionālo parku apmeklētāja *profila* izpēte.

Pētījuma **uzdevumi**: (1) noskaidrot iespējamos Latvijas NP apmeklētāja profila un tūrisma plūsmu indikatorus; (2) Veikt Latvijas NP apmeklētāja profila indikatoru analīzi, rezultātā formulējot Latvijas NP apmeklētāja profilu 2010.gadā; (3) Veikt NP profilu papildinošo tūrisma plūsmu indikatoru analīzi, rezultātā nosakot visu indikatoru saistību, lai papildinātu secinājumus, kas izriet no vienkārša NP apmeklētāja profila formulējuma.

Materiāli un metodes

Pētījuma **objekts** – Latvijas NP apmeklētāja profils.

Pētījuma **priekšmets** – Latvijas NP apmeklētāja profila un tūrisma plūsmu raksturīgāko pazīmju saistība.

Izmantotās **metodes**:

1) kvalitatīvā pētījuma metode – monogrāfiskā pētījumu metode: kontentanalīze pielietota NP apmeklētāja profila indikatoru un tūrisma plūsmu pazīmju noskaidrošanā un atlasē, kā arī sekundāro datu ieguvē. Saturs analizēts tematam atbilstošajos pētījumos Jaunzēlandē, ASV un Somijā, LR Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) datu bāzē un statistikas krājumos, LR Tūrisma attīstības valsts aģentūras (TAVA) pētījumos;
2) kvantitatīvā pētījuma metode – NP apmeklētāju aptauja pielietota, lai veiktu primāro datu ieguvi. Indikatori: NP apmeklētāja dzimums, vecums, dzīvesvieta, ceļošanas motīvs, nodarbes, ceļotāju grupas sastāvs, uzturēšanās ilgums un vieta, izdevumi latos (LVL) pa sektoriem (izmitināšana, sabiedriskā ēdināšana, mazumtirdzniecība, tūrisma pakalpojumi, sabiedriskā satiksme), izmantotā transporta veids, informācijas ieguves avots, apmierinātība ar ceļojumu. Aptaujas izlase – vienkārša, nejauša (1433 respondenti). Rezultātu analīzē lietota datu segmentācija atbilstoši indikatoriem, datu apkopojums, vidējā lieluma noteikšana, salīdzināšana;
3) matemātiskās statistikas metodes – Pīrsona *(Pearson)* pāru korelācijas un lineārās regresijas metodes pielietotas, lai noteiktu Latvijas NP apmeklētāja profilu raksturojošo indikatoru savstarpējo saistību (sakarību). Metožu izvēles pamatā ir izpildījušies priekšnoteikumi: korelācija nosakāma kvantitatīviem, nevis kvalitatīviem datiem; nominālajai datu skalai ir normālsadalījums; dati nav dalīti rangos (intervālos). Lineāra pāru korelācija pārbaudāma ar lineārās regresijas metodi, ja korelācija ir vidēji cieša līdz cieša.

1. Latvijas NP apmeklētāja profila indikatori un saistošie tūrisma plūsmu determinanti

Latvijas NP apmeklētāju profila indikatori atlasīti, izmantojot trīs nozīmīgus līdzīga rakstura pētījumus Jaunzēlandē, ASV un Somijā.

1) **Morgana** *(Morgan)* **modelis** – kā datu ieguves pamatmetodi izmantojot patērētāju aptaujas un intervijas, tiek noskaidrots kas ir patērētājs (pircējs)?, kas tam patīk?, ko tas patērē?, ko pērk?, ko domā?, ko vēlas?, ko skatās, lasa vai klausās? Tā rezultātā tiek noskaidroti patērētāja paradumi, attieksme, aktivitātes un intereses. Šis patērētāju izziņas modelis dod stratēģisku ieskatu mērķauditorijā. Tūrisma

mērķauditorijas novērtēšanā Morgans izdala sekojošas pētāmo parametru kritēriju kategorijas:

- Demogrāfija – tipiskie parametri + Morgana vērtību segmenti;
- Attieksme;
- Aktivitātes – tipiskie parametri + Morgana vērtību segmenti;
- Mediju lietojums, informācijas ieguve – tipiskie parametri + Morgana vērtību segmenti.

Morgana vērtību segmenti – izveidoti mērķauditorijas psihogrāfiskas analīzes rezultātā pēc daudz detalizētākiem kritērijiem, piem., lojalitāte konkrētam zīmolam (*brendam)*, attieksme pret inovācijām utt. Morgans ir izdalījis pavisam 10 psihogrāfiskos segmentus. Piemēram, segments "pamatvajadzības" – parasti tie ir cilvēki ar zemākiem par vidējo ienākumiem, ierobežotu mobilitāti vecuma vai slimības dēļ; segments "skaties uz mani!" – raugies pēc jautrības un brīvības, prom no vecākiem pie draugiem; segments "acīmredzami sasniegumi" – augsti ienākumi, ciena tradicionālas ģimenes vērtības, ir apmierināts ar dzīvi, ja saņem tās augstāko kvalitāti; segments "sociāli atbildīgais" – ir atvērts inovācijām, sociāli aktīvs ar vidējiem ienākumiem; u.tml. (*Morgan,* 2011). Pēc Morgana modeļa novērtēto parametru skala sniedz atbildes ne tikai uz jautājumiem: kas? ko dara?, bet arī – kāpēc?

2) ASV Kalifornijas štata **Santa Cruz modelis** – bez Morgana kritēriju kategoriju parametriem, ietver arī NP apmeklētāju izcelsmi (vietējais, t.sk. visi ASV štati, un ārvalstu) un dalījumu pa gadalaikiem, rezultātā nosakot astoņus apmeklētāja profilus. Definējot vispārīgu teritorijas apmeklētāju profilu Santa Cruz apgabalā, tiek izmantoti visu aptauju rezultātu un attiecīgo dalījumu vidējie lielumi (*Santa Cruz County* .., 2010).
3) Vidējo lielumu noteikšana ir metodoloģiska atšķirība no Morgana modeļa, kur informācijas apkopojumā uzvar kritēriju parametrs(-i), kam ir "vairākums" (biežums).
4) **Somijas Mežu pētniecības institūta** *(METLA)* **modelis** – neizmanto Santa Cruz apgabala modeļa gadalaiku un rezidences dalījumu pieeju, bet paplašina Morgana modeli ar prognozēšanas un modelēšanas metodēm. To panāk NP apmeklētāju tradicionālo aptauju papildinot ar kritērijiem, kas sniedz atbildi ne tikai par faktoriem, kas saistīti ar parku apmeklējumu, bet arī ar faktoriem, kas cilvēkus mudina NP apmeklēt atkārtoti (*Pouta et al*., 2004).

Tādējādi NP vadībai ir iespēja laicīgi domāt gan par piedāvājuma nodrošināšanu, gan par potenciālo klientu piesaistes stratēģijām, komunikācijas veidiem un kanāliem.

Balstoties uz minēto informāciju, autores veica pētāmo kritēriju kategoriju parametru apkopojumu gan nosauktajiem piemēriem, gan arī tiem, kas ietverti Latvijas NP apmeklētāju 2010.gada aptaujas anketās (1. tabula). Aptaujas anketu saturs bija noteicošais, kādas kritēriju kategorijas un to parametri var tikt izmantoti gan Latvijas NP apmeklētāja profila, gan analizējamo tūrisma plūsmu pazīmju atlasei. Rezultātā atlasītas sekojošas kritēriju kategorijas un to parametri:

1) demogrāfija – dzimums, vecums, dzīvesvieta, ceļotāju grupas sastāvs, ceļošanas izdevumi;
2) attieksme – ceļošanas motīvs, apmierinātība ar ceļojumu;
3) aktivitātes – nodarbes, ceļojuma galamērķis un vietas, ceļošanas biežums, izmantotā transporta veids, uzturēšanās ilgums un vieta;
4) mediju lietojums, informācijas nodrošinājums – laikraksti, žurnāli, internets, draugi, radi vai paziņas, TIC, tūroperatori, katalogi un bukleti.

Pētījumā nav iespējams izmantot Morgana modeļa METLA papildinājumus, kas saistīti ar prognozēšanu, jo Latvijas NP nav datu, kas raksturotu vairākus laika periodus (laikrindas), lai nodrošinātu prognozēšanas iespējamību. Šī pētījuma ietvaros analīzē nevar izmantot arī Morgana vērtību psihogrāfisko segmentēšanu, jo to nenodrošina Latvijas NP 2010. gada aptaujās iegūtā informācija. Šī paša iemesla dēļ nav iespējas izmantot arī Santa Cruz apgabala modelī paredzēto NP apmeklētāju segmentēšanu pa gadalaikiem. Rezultātu analīzē iespējams izmantot gan Morgana, gan Santa Cruz apgabala modeļu principus, kad "uzvar" parametra biežums, un noteikt to vidējos lielumus. Tādējādi iegūts NP apmeklētāja profils.

Atšķirībā no patērētāja analīzes, tūrisma plūsmu analīze (t.sk. prognozēšana, modelēšana un monitorings) ir daudz sarežģītāks process, jo saistās ar nemitīgu ceļotāju kustību un iespējamību, ka cilvēks ceļojuma realizēšanu jebkurā mirklī var mainīt – pagarināt, saīsināt, atlikt, paplašināt, sašaurināt, mainīt galamērķi vai ceļošanas motīvus u.tml. Ceļotāja uzvedība *(behaviour)* un lēmumi ir faktori, kas spēj izmainīt tūrisma pieprasījuma, līdz ar to arī piedāvājuma struktūru ceļojuma galamērķos, kā arī tūrisma plūsmas kopumā. Tūrisma plūsmas vieglāk ir konstatēt, nekā izmērīt, prognozēt vai modelēt. Sarežģītākajās tūrisma plūsmu analīzes, prognozēšanas un modelēšanas metodēs tiek izmantoti pat cēloņsakarību modeļi, piemēram, gravitācijas spēka aprēķinu pieeja *(gravity model)*, balstoties uz Ņūtona fizikas likumiem par viena spēka iedarbību uz citu. Tūrismā šīs likumsakarības tiek interpretētas un atvasinātas, mērot un modelējot tūrisma plūsmu noteicošos faktorus jeb determinantus, to mijiedarbes un iznākumus (*Provenzano*, 2009).

Jaunzēlandes zinātnieks Leipers *(Leiper, 1979)* uzskatīja, ka tūrisma plūsmu trīs galvenie elementi ir: (1) tūrismu ģenerējoša teritorija, (2) ceļotāju tranzītceļš *(route)* un (3) ceļotājus uzņemoša teritorija – galamērķis. **Attīstoties tūrismam un tā pētniecībai, tūrisma plūsmu determinanti vairs nav tikai ģeogrāfiski parametri, bet arī demogrāfiski, sociāli, ekonomiski, psihogrāfiski, kā arī ar drošību, politisku un monetāru stabilitāti, informāciju, pakalpojumiem un to kvalitāti saistīti** *(service-related)* determinanti, **kas ietekmē ceļotāju motivāciju ceļot un ceļojuma galamērķa izvēli**. Tūrisma plūsmu determinanti var tikt klasificēti dažādi. Piemēram, tos var grupēt pēc eksogēniem faktoriem, ko izraisa ārēji cēloņi (iedzīvotāju skaits, ieguldījums IKP, attālums jeb distance u.c.) un endogēniem faktoriem, ko izraisa iekšēji cēloņi (ceļotāju skaits, tūrisma uzņēmumu skaits, kultūras un dabas objektu skaits, galamērķa reputācija u.c.) (*Provenzano*, 2009). Tūrisma

plūsmas var iedalīt kā ienākošā, tā izejošā un vietējā tūrisma plūsmās (Tūristu plūsma, 2008). Tūrisma plūsmu determinantus var klasificēt arī pēc piedāvājuma/pieprasījuma faktoriem, kur indikatori ir gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi mainīgie. Piemēram, cenas, ienākumi, izdevumi, kā arī kultūras, dabas, vides, infrastruktūras, transporta un ceļotāju drošības aspekti (*Massidda, Etzo*, 2011). Tūrisma plūsmas var vērtēt arī pēc, t.s., *Push* (ekonomiskā aktivitāte un attīstība) un *Pull* (galamērķa sasniedzamība, piesaistes, mārketings, laiks, distance, relatīvās izmaksas u.c.) faktoriem (*The Malaga Conference ...*, 2008; *Naudé, Saayman*, 2005). Tūrisma plūsmu analīzei var būt dažādi, reizēm ļoti atšķirīgi mērķi, līdz ar to arī individuāla informācijas bāze. Šajā pētījumā to galvenokārt nosaka jau veikta informācijas un datu ieguves aktivitāte (aptauja), kurai nebija tieša mērķa analizēt ienākošā tūrisma plūsmu determinantus vai to ietekmējošos faktorus. Tādēļ autores, izmantojot pieejamo informāciju, nosaka, ka iespējams analizēt tikai dažus tūrisma plūsmu determinantus vai to atsevišķus indikatorus:

1) demogrāfiskie (ceļotāju vecums);
2) ekonomiskie (ceļotāju izdevumi pa sektoriem (nozarēm) un kopumā);
3) ceļotāju apmierinātība;
4) mediju lietojums, informācijas nodrošinājums.

Nosauktos tūrisma plūsmu determinantus kā NP apmeklētāja profila pazīmes atklāj gan aptaujā iegūtā informācija, gan tās atbilstība Latvijas NP apmeklētāja profila indikatoriem.

2. Latvijas NP apmeklētāja profila indikatoru analīzes rezultāts

Latvijas NP apmeklētāja profila kritēriju kategorijas un to parametri atlasīti sasaistē ar veikto aptauju saturu un pētījumā izmanto apmeklētāja profila noteikšanas modeļu indikatoriem (1. tabula).

Kritēriju kategorijas "demogrāfija" parametri Latvijas NP

Dzimums – 2010. gada tūrisma sezonā no Latvijas NP respondentiem 54,64% apmeklētāju bija sievietes, 45,36% – vīrieši.

Vecums – 43,7% Latvijas NP aptaujas respondentu bija vecuma grupā 16–45 gadi. Konkrētā vecuma grupa uzskatāma par pārsvarā esošu.

Ceļotāju grupas sastāvs – 2010. gada tūrisma sezonā tikai 0,3% Latvijas NP apmeklētāji respondenti ceļoja vieni *(lone travellers)*, pārējie ceļoja grupās vidēji ar 2–7 ceļabiedriem

vecumā 0–45 gadiem. No ārvalstu ceļotājiem vairāk ceļabiedru bija apmeklētājiem no Vācijas un Lietuvas – viņi ceļoja vidēji 15–17 cilvēku lielās grupās.

Dzīvesvieta – Latvijas NP apmeklētāju respondentu pārsvars bija vietējie ceļotāji, kas veidoja 84.36% īpatsvaru, bet ārvalstu ceļotāji – 15,64%. Salīdzinot CSP datus ar Latvijas NP aptaujas rezultātiem, ļoti līdzīgas ir NP apmeklētāju proporcijas pēc rezidences, kas norāda, ka atpūtas nolūkos Latvijas NP arī lielā pārsvarā apmeklēja vietējie ceļotāji. 2008. gadā Latvijā, sākoties ekonomiskajai krīzei, statistikā (līdz 2010. gadam, ieskaitot) ir vērojams vietējo ceļojumu aktivitātes pieaugums par 18%, kas liecina, ka iedzīvotāji neatsakās ceļot, bet ceļo tuvāk un lētāk, retāk izbraucot uz ārvalstīm (Latvijas statistikas gadagrāmata…, 2011a). Latvijas NP vietējo ceļotāju lielāko īpatsvaru veidoja NP tuvumā esošo pilsētu iedzīvotāji aptuveni 20–120 km attālumā – 43,2%. GNP tie bija iedzīvotāji no Rīgas, Valmieras, Alūksnes, Madonas, arī Rīgas u.c.; ĶNP – Rīgas, Jūrmalas, Jelgavas, Tukuma u.c.; RNP – Rēzeknes, Jēkabpils, Balviem u.c.; SNP – Ventspils, Liepājas, Tukuma, arī Rīgas u.c. Pārējie vietējie ceļotāji pārstāvēja visu Latvijas teritoriju, t.sk. lauku rajonus. Savukārt ārvalstu ceļotāju lielāko īpatsvaru veidoja apmeklētāji no Vācijas (9,15%), Lietuvas (8,13%) un Krievijas (4.5%). Pārējie ceļoja no pavisam 20 citām pasaules valstīm. Ja salīdzina aptaujas datus ar Latvijas ārvalstu mērķa tirgiem, kuri noteikti Latvijas tūrisma mārketinga stratēģijā 2010.–2015.gadam (2010), tad augsti prioritāros tirgus, kas ir Lietuva, Igaunija, Vācija, Krievija, Zviedrija un Somija, 2010. gadā Latvijas NP apmeklēja 26,02%; prioritāros tirgus (Norvēģija, Lielbritānija, Itālija, Dānija, Spānija un Nīderlande) – 5.9%; sekundāros (visas pārējās Eiropas valstis) – 33,96%, bet perspektīvos (valstis ārpus Eiropas, piemēram, ASV, Kanāda, Japāna, Ķīna u.c.) – 2,04% ārvalstu ceļotāju. Aptauju rezultāti atklāj, ka, lai īstenotu vienotu valsts tūrisma politiku, orientējoties uz noteiktajiem mērķa tirgiem, DAP vai tās struktūrvienībām – Latvijas NP administrācijām, uzsvars uz tūrisma mārketinga aktivitātēm vēršams tieši augsti prioritāro un prioritāro mērķa tirgu virzienā, jo pēc 2010.gada datiem, Latvijas NP visvairāk apmeklēja ceļotāji no Latvijai stratēģiskajiem tūrisma sekundāriem tirgiem.

Ceļošanas izdevumi – Latvijas NP apmeklētāju izdevumi tika noteikti pa apmeklētāju segmentiem un kopumā. 2010.gadā, apmeklējot NP, tūristi tērēja vidēji 14,35 LVL dienā uz vienu personu, bet NP vienas dienas ceļotāji – vidēji 5,54 LVL. Ņemot vērā, ka NP apmeklētājiem bija arī ceļabiedri, kas kopējos izdevumus atsevišķās pozīcijās samazina, autore aprēķināja, ka vidēji viena NP apmeklētāja izdevumi dienā bija 10,04 LVL. Kopumā šis rādītājs ir atšķirīgs no Latvijas oficiālās statistikas, ka 2010.gadā vietējiem ceļojumiem atpūtas nolūkos (t.sk. pilsētās) vietējais ceļotājs tērēja 15,49 LVL dienā uz vienu personu. Autores aprēķinu atšķirība no CSP datiem vietējam vienas dienas ceļotājam (5,54 LVL) liecina, ka vietējie ceļotāji, apmeklējot NP, dienā iztērēja par 2,8 reizēm mazāk. To skaidro fakts, ka oficiālajos valsts datos nav izdalīti vidējie izdevumi dienā pilsētu vai lauku teritorijās, kā arī pēc ceļotāja segmenta – tūrists vai vienas dienas ceļotājs. Pēc CSP datiem ārvalstu ceļotāji 2010. gadā Latvijā vidēji dienā tērēja 49,70 LVL dienā (Latvijas statistikas

gadagrāmata…, 2011; Tūrisms Latvijā 2011, 2011), kas ir gandrīz četras reizes vairāk kā uzrāda veiktās NP apmeklētāju aptaujas rezultāti. CSP šos izdevumus nav aprēķinājusi dalījumā pēc ceļotāju motīviem, apmeklētajām valsts teritorijām un veiktajām aktivitātēm, bet gan kopumā. Tas neizslēdz iespēju, ka liela ārvalstnieku tēriņu daļa tika veikta Latvijas pilsētās, piemēram, Rīgas izklaides un atpūtas vai iepirkšanās vietās (Latvijas statistikas gadagrāmata…, 2011). Aptaujā noskaidrots, ka respondentu izdevumu lielākais īpatsvars bija tēriņi mazumtirdzniecībā – 58,5%; tūristu izdevumi par izmitināšanas pakalpojumiem veidoja 22,67% īpatsvaru; sabiedriskajā ēdināšanā NP apmeklētāji tērēja 11,17% no izdevumiem; ar transportu saistītos pakalpojumos, piemēram, sabiedriskajā satiksmē – 5,26%, bet par tūrisma aktivitātēm – tikai 2,4%. Zems izdevumu īpatsvars par tūrisma aktivitātēm NP teritorijās saistāms ar nacionālās pieejamības koncepciju nacionālo parku vērtībām, kas nodrošina NP administrāciju sniegto pakalpojumu saņemšanu bez maksas vai par zemu cenu. CSP publicē līdzīga dalījuma datus nacionālajā līmenī, atklājot, ka Latvijā 2010. gadā ārvalstu ceļotāju augstākie izdevumi secīgi pēc ranga bija par tūristu mītnēm, sekoja izdevumi par uzturu, iepirkšanās nolūkiem, ekskursijām, zemākos izdevumus tērējot par transporta pakalpojumiem (Tūrisms Latvijā 2011, 2011). Turpretim līdzīgu datu par vietējo ceļotāju izdevumiem nacionālajā līmenī nav. Izņēmums – CSP dati par valsts iedzīvotāju patēriņa izdevumu sastāvu Latvijas mājsaimniecībās uz vienu personu tādās pozīcijās kā izdevumi transportam, atpūtas un kultūras pasākumiem, kā arī viesnīcu un restorānu sektorā (Latvijas statistikas gadagrāmata..., 2011). Pēc aptaujas datiem viens vietējais vienas dienas ceļotājs NP ar transporta pakalpojumiem saistītajos izdevumos viena brauciena laikā tērēja vidēji 11,36 LVL, bet CSP statistika liecina, ka 2010. gadā mājsaimniecībās šim mērķim tie bija vidēji 21,43 LVL; izdevumi atpūtai un kultūrai vienam NP apmeklētājam bija vidēji 11,00 LVL, bet pēc CSP datiem mājsaimniecībā uz vienu personu – vidēji 12,40 LVL; izdevumi viesnīcu un restorānu sektorā NP apmeklētājam 20,4 LVL, bet pēc CSP datiem – 6,87 LVL (Latvijas statistikas gadagrāmata..., 2011). Nosauktajos datos var saskatīt līdzību, taču autorēm nav zināmi kritēriji un indikatori, pēc kādiem CSP konkrētos aprēķinus veic. Tādēļ, autores uzskata, ka šāds salīdzinājums nebūtu korekts un analīzei pakļaujams. Lai arī CSP informāciju par mājsaimniecību izdevumu struktūru vāc un apkopo, nevar apgalvot, ka visu mājsaimniecību iedzīvotāji arī ceļoja.

Kritēriju kategorijas “attieksme” parametri Latvijas NP

Ceļošanas motīvs – kopumā 93,8% respondentu Latvijas NP apmeklējumu pamatoja ar atpūtu atvaļinājuma, brīvdienu vai nedēļas nogales laikā. Dalījumā pēc apmeklētāja segmenta no visiem respondentiem atpūtas mērķis bija 83,7% tūristu un 96,3% vienas dienas ceļotājiem. Brīvā formā 38,4% respondenti norādīja, ka viņu mērķis atpūtas nolūkos bija apmeklēt tieši konkrētā NP teritoriju, vērot tās vērtības dabiskajos apstākļos. Ja salīdzina ceļotāju motīvus ar CSP datiem, tad tie liecina, ka 2010. gadā 23,8% ārvalstu ceļotāju

motīvs, apmeklējot Latviju, bija tieši atpūtas nolūks, kāds bija arī 70,9% vietējiem ceļotājiem (Tūrisms Latvijā, 2011, 2011).

Apmierinātība ar ceļojumu – Latvijas NP apmeklētāju respondentu atbildes liecina, ka NP teritoriju un tūrisma pakalpojumu kvalitāti viņi vērtēja vidēji ar 7,5 ballēm no 10 iespējamām. Dalījumā pēc rezidences, ārvalstu ceļotāji apmierinātību par NP apmeklējumu vērtēja augstāk (vidēji 8,5 balles) nekā vietējie ceļotāji – vidēji 7 balles. Aptaujas metodika neietvēra nosacījumu respondentiem savu vērtējumu paskaidrot, kādēļ autorēm nav zināmi ceļojuma kvalitātes pozitīvie aspekti vai trūkumi. Tikai 12% Latvijas NP apmeklētāji bija pilnīgi apmierināti ar NP apmeklējumu, to novērtējot ar 10 ballēm. Līdzīgs, bet gan tikai ārvalstu ceļotāju apmierinātības pētījums 2010. gadā tika veikts Latvijā pēc TAVA iniciatīvas, kas atklāja, ka lielāko gandarījumu ārvalstu tūristi guvuši, baudot Latvijas dabu, mieru un klusumu, atpūtu pludmalē, iepazīstoties ar Latvijas kultūras mantojumu, pavadot brīvdienas ar bērniem, dodoties pārgājienos. 44% ārvalstu ceļotāju to novērtēja ar 4,3–4,4 ballēm no 5 iespējamajām. Tieši šīs vērtības akcentē Latvijas tūrisma tēls (sauklis) "Izbaudi nesteidzoties!" (*Best enjoyed slowly*) (Augsti prioritāru tirgu ..., 2010). Pētījumu par vietējā ceļotāja apmierinātību ar ceļojumiem Latvijā trūkst.

Kritēriju kategorijas "aktivitātes" parametri Latvijas NP

Uzturēšanās ilgums un vieta – 2010. gadā Latvijas NP apmeklēja 61,77% vienas dienas ceļotāji un 38,23% tūristi. Pēc aptaujas datiem autore secināja, ka, palielinoties tūristu uzturēšanās nakšu skaitam, samazinās teritorijā ilgāk uzturējušos tūristu skaits. 37,17% tūristu nakšņoja tikai vienu nakti, 17,54% – divas, 10,73% – trīs; vidēji 5,04 diennaktis (d/n). Ilgāk par nedēļu uzturējās vienīgi ĶNP tūristi (vidēji 6.81 d/n), jo ilgstoši apmetās Jūrmalas kūrortos. Par to liecina arī respondentu atbilžu skaits, kur kā viena no dominējošām norādītām apmešanās vietām bija Jaunķemeri, Ķemeri un Jūrmala. Otra ĶNP respondentu–tūristu visbiežāk norādītā apmešanās vieta bija Rīga, Rīgas jūras līča piekraste (Ragaciems, Lapmežciems). Kopumā vidējais ĶNP, GNP, RNP un SNP tūristu uzturēšanās ilgums tūristu mītnēs 2010. gadā bija vidēji 2,3 d/n. CSP dati liecina, ka ārvalstu tūristu vidējais uzturēšanās ilgums Latvijā atpūtas nolūkā bija tikai 1,2 d/n, bet vietējo tūristu uzturēšanās ilgums atpūtas nolūkā ārpus savas dzīvesvietas pārsvarā bija 1–3 d/n ilgs (Tūrisms Latvijā 2011, 2011). 2010. gadā Latvijas vietējo ceļotāju kopskaitā tikai 24,9% bija tūristi, pārējie – vienas dienas ceļotāji (Tūrisms Latvijā 2011, 2011). GNP respondenti–tūristi bieži kā nakšņošanas vietu norādīja pilsētas, kuras GNP teritorijā neietilpst – Cēsis, Siguldu, Valmieru. Tika izmantotas arī to apkārtnē esošās lauku tūrisma mītnes, kas atradās GNP teritorijā vai to veidojošajās administratīvajās teritorijās. RNP tūristi pārsvarā uzturējās Rāznas ezera krastā vai RNP teritorijā esošajās citās tūristu mītnēs, lai gan bija arī vairāki tūristi, kuri nakšņoja Rēzeknē, Ludzā, Aglonā, kuras RNP neietilpst. SNP tūristi pārsvarā nenakšņoja SNP teritorijā esošajās tūristu mītnēs, jo to piedāvājums nav liels. Vairums SNP

respondentu–tūristu nakšņoja Ventspilī, Dundagā (ietilpst SNP), Kuldīgā, arī Talsos un Liepājā. Salīdzinot respondentu–tūristu pavadīto nakšu un dienu (tieši NP teritorijā) skaitu, atklājās, ka kopumā tūristi visu sava ceļojuma laiku nepavadīja NP teritorijā. Tam ir vairāki iemesli, t.sk. izmantotās tūristu mītnes atrašanās ārpus NP un NP teritorija nebija izvēlēta kā ceļojuma galamērķis, bet kā viens no apmeklējuma objektiem. Par ceļojuma galamērķi tūristi izvēlējās plašāku teritoriju kā NP, kas parasti bija kāds konkrēts reģions (piemēram, piejūra, Pierīga, Kurzeme, Latgale u.tml.), kurā NP ietilpst.

Izmantotā transporta veids – 52,06% respondentu, kas ir lielākā daļa aptaujāto, izmantoja vieglo auto, tikai 5,52% ceļoja grupas (čartera) autobusā, 4,97% – ar vilcienu, 4,04% – ar satiksmes autobusu. Ar velosipēdu pārvietojās tikai 2,95% jeb 38 aptaujāto. Bija daļa respondentu, kas izmantoja transporta līdzekļu kombinācijas, piemēram, līdz NP ierodoties ar vieglo auto, pa NP pārvietojās ar velosipēdiem, laivām vai kājām. Citu transporta līdzekli izmantoja 1,63% respondentu, nosaucot motociklu, taksometru, dažādu transporta līdzekļu *stopošanu*, minibusus. Pēc CSP datiem ārvalstu ceļotāji Latvijā lielākoties izmantoja autotransportu (32%) un sabiedrisko satiksmi (vilcienu u.c.) (14%) (Tūrisms Latvijā 2011, 2011). Līdzīgu datu par vietējiem ceļotājiem Latvijā trūkst.

NP apmeklētāju nodarbes – 2010. gadā Latvijas NP teritorijās vispopulārākās bija pastaigas brīvā dabā (67,02%), dzīvās dabas vērošana (40,46%), ievērojamu vietu apskate (36,76%), kā arī peldēšanās NP teritorijā esošajos ezeros, jūrā (37,04%). Sadalījumā pēc apmeklētāja segmenta gan respondentiem tūristiem, gan vienas dienas ceļotājiem visos NP visveiktākā aktivitāte bija pastaigas, attiecīgi veidojot īpatsvaru 67,07% un 66,99%. Respondenti – tūristi vairāk centās apmeklēt ievērojamas NP vietas (48,58% no tūristiem) un muzejus, kas respondentiem – vienas dienas ceļotājiem bija populārākā nodarbe tikai aiz dzīvās dabas vērošanas (39,83% no vienas dienas ceļotājiem) un peldēm ezeros vai jūrā (35,78%). Līdzīgu salīdzinošu datu nacionālajā līmenī trūkst.

2010. gadā Latvijas NP pirmo reizi apmeklēja 25,8% ceļotāju, atkārtoti – 75,2%. No tiem, kuri NP teritorijās atpūtas nolūkos ieradās atkārtoti, to bija apmeklējuši iepriekš vidēji 3,9 reizes. Pārsvarā tie bija vietējie ceļotāji.

Kritēriju kategorijas "mediju lietojums, informācijas nodrošinājums" parametri Latvijas NP

Lai gan ceļotāji parasti informācijas ieguvē par ceļojuma galamērķi un apskates vietām meklē vairākos avotos, 2010. gadā Latvijas NP apmeklētāji informāciju par NP visbiežāk ieguva internetā – 21,7%, TIC – 1,35%, bukletos un brošūrās – 9,42%, TV un radio – 3,42%, bet 32,45% no draugiem, radiem vai paziņām. Vēl 31,66% informāciju ieguva citos avotos, piemēram, no tūroperatoriem, laikrakstiem un žurnāliem. Mēdiju lietošanas proporcija ir līdzīga arī NP apmeklētāju sadalījumā pēc segmenta, izņemot, brošūru un katalogu lietojumu

– tūristi tos lietojuši par 3% biežāk kā vietējie ceļotāji. Aptaujā iegūtie dati kopumā saskan ar nacionālā līmenī vāktiem un apkopotiem datiem, kas gan raksturo tikai ārvalstu ceļotāju informācijas ieguves kanālus. Piemēram, Latvijas tūrisma mārketinga stratēģijas (2010) izstrādes priekšizpētē izmantoti CSP dati, kas liecina, ka 2010. gadā ārvalstu tūristi informāciju par Latviju galvenokārt ieguva internetā – 23%, bet 20% no radiem, draugiem un paziņām, 16% savu iepriekšējo apmeklējumu laikā, 14% no darījuma pieredzes, 7% no tūrisma rokasgrāmatām un 6% no masu saziņas līdzekļiem. Savukārt TAVA aptaujas rezultātā ir iegūti citādi dati. Galvenie informācijas avoti ārvalstu ceļotājiem par tūrisma iespējām Latvijā bija atsauksmes un draugu ieteikumi (47% respondentu), interneta meklētāji (41%) un pašu iepriekšējā pieredze (38%), kam sekoja tūrisma ceļveži (25%) un Latvijas tūrisma portāla www.latviatourism.lv (18%) (Augsti prioritāru tūrisma..., 2010). Līdzīgu datu par vietējiem ceļotājiem Latvijā trūkst.

Latvijas NP apmeklētāja profils 2010.gadā

Vidējais Latvijas NP apmeklētājs bija 16–45 gadus vecs vietējais ceļotājs no NP tuvumā esošajām pilsētām un to perifērijām, aptuveni līdz 120 km attālā distancē. Nelielā pārsvarā sievietes, kuras ceļoja grupā ar 2–7 ceļabiedriem vienaudžiem vai bērniem vecumā līdz 15 gadiem. Ceļotāji NP teritoriju par ceļojuma galamērķi neizvēlējas, bet tur ieradās kā uz vienu no ceļojumā apskatāmajām vietām jeb objektiem, neuzturoties ilgāk par vienu dienu. Taču, ja NP apmeklētājs bija tūrists, visvairāk naudas tas tērēja mazumtirdzniecībā un par tūristu mītni, kurā uzturējās vidēji 2,08 dienas. Vidējie izdevumi dienā NP apmeklētājam bija 10,04 LVL. Vismazāk naudas NP apmeklētāji tērēja par tūrisma aktivitātēm un (sabiedriskā) transporta pakalpojumiem un pārsvarā izmantoja personīgo autotransportu. Visbiežāk NP apmeklētāji deva priekšroku vienas dienas ekskursijai, atpūtai kultūrvēsturiskajās vietās un dabā, pastaigājoties, apskatot ievērojamas vietas vai dabu. Latvijas NP apmeklētājs ceļojuma informācijas ieguvei visbiežāk uzticējās draugu, radu vai paziņu ieteikumiem, kā arī informācijai internetā, arī no informatīviem bukletiem un brošūrām. Vidēji NP apmeklējuma kvalitāti ceļotāji vērtēja ar 7,5 ballēm no 10 iespējamām, kas norāda uz labu līdz ļoti labu tūrisma pakalpojuma kvalitāti Latvijas NP teritorijās.

3. Latvijas NP apmeklētāja profila indikatoru savstarpējās saistība

Lai analizētu demogrāfiskos un ekonomiskos faktorus, ceļotāju apmierinātību un informācijas nodrošinājumu, autores pielieto Pīrsona *(Pearson)* pāru korelācijas un lineārās regresijas analīzes. Lietoti NP apmeklētāja profilam aprēķinātie indikatoru lielumi. Rezultātā noskaidrotas sakarības starp *NP apmeklētāju skaitu* kā rezultatīvu pazīmi un faktoriālajām

pazīmēm: (1) ceļotāju vecums un ceļošanas motīvs (atpūta); (2) ceļotāju izdevumi (mītnēs, mazumtirdzniecībā, sabiedriskajā ēdināšanā, aktivitātēs, par transportu un kopumā ceļojuma laikā); (3) ceļotāju apmierinātība; (4) mediju patēriņš, informācijas nodrošinājums (2. tabula).

2. tabula

Latvijas nacionālo parku apmeklētāju profila indikatoru saistības analīzes[*] rezultāti (autoru aprēķini pēc NP aptauju datiem, 2010)

Faktoriālās pazīmes		**Korelācijas koeficients (*r*)**	**Determinācijas koeficients (R^2)**
Ceļotāju vecums		-0,84787	0,7189
Ceļotāju izdevumi	Mazumtirdzniecībā	-0,13486	-
	Tūristu mītnēs	-0,21461	-
	Sabiedriskajā ēdināšanā	-0,18532	-
	Tūrisma aktivitātēs	-0,13765	-
	Par transporta pakalpojumiem	-0,1011	-
	Kopējie, apmeklējot NP	0,99686	0.9937
Ceļotāju apmierinātība		0,52572	0,2764
Informācijas patēriņš jeb nodrošinājums		0,96741	0,9359
Ceļošanas motīvs (atpūta)		0,98781	0,9757

[*] Pīrsona korelācijas analīze un determinācijas koeficients regresijas analīzē, kur rezultatīvā pazīme ir *NP apmeklētāju skaits*

Analīžu rezultāti atklāj, ka, palielinoties cilvēka vecumam, samazinās Latvijas NP apmeklētāju skaits, taču, kā norāda determinācijas koeficients (R^2), šo sakarību var izskaidrot tikai par 71%, pastāvot arī citiem faktoriem. Piemēram, ceļojuma izdevumi (izmaksas) kopumā ceļojuma laikā NP (r=0,99686), ceļojuma nolūks – atpūta (r=0.98781), kā arī informācijas nodrošinājums, tātad pieejamība (r=0,96741). Šīs sakarības uzrāda ciešas pozitīvas lineāras Pīrsona korelācijas koeficienti (r) un apstiprina augsti determinācijas koeficienti (R^2) lineārās regresijas analīzē. Pēc analīzes autores iegūst **NP apmeklētāja profila indikatoru mērījumu būtisku papildinājumu – NP apmeklētājiem, lai dotos uz NP, nebija tik svarīgi cik viņi tērēja katrā pakalpojumu sektorā, kā tas, cik ceļojums izmaksāja kopumā**. To parādīja vāja negatīva saistība izdevumiem pakalpojumu sektoros ar NP apmeklētāju skaitu. Lai arī NP apmeklētāju apmierinātība ar ceļojumu vidēji cieši korelē ar NP apmeklētāju skaitu (r=0.52572), to kā ļoti nozīmīgu lielumu neapstiprināja zemais determinācijas koeficients, kas izskaidroja tikai 27% šīs sakarības ciešuma. Tas liecina, ka pastāvēja citi daudz svarīgāki, piemēram, iepriekš nosauktie, ceļojuma lēmuma pieņemšanas un īstenošanas faktori, no kuru kvalitātes arī bija atkarīga Latvijas NP apmeklētāju apmierinātība ar ceļojumu uz NP.

Secinājumi

1) Pētījuma teorētiskās un lietišķās bāzes izpētē noteikti Latvijas NP apmeklētāja profila indikatori.
2) Pētījuma rezultātā definēts Latvijas NP apmeklētāja profils 2010.gadā, un tas pētīts detalizētāk, nekā to nodrošinātu Latvijas nacionālā līmeņa statistika. Svarīgākās rezultātu atšķirības no vispārējās valsts statistikas par ceļotājiem Latvijā kopumā:
   - Latvijas NP teritorijās apmeklētāju izdevumi vidēji dienā uz vienu personu bija mazāki;
   - tūristi NP teritorijās uzturējās ilgāk.
3) Balstoties uz pētījuma rezultātiem un pierādot hipotēzi, ir pamats uzskatīt, ka Latvijas NP apmeklētāja profila formulējumu var pilnveidot ar tūrisma plūsmu izmērītiem indikatoriem.
4) Sekundārie pētījuma rezultāti:
   - atklāts, ka DAP tūrisma mārketinga aktivitātes vēršamas Latvijas augsti prioritāro un prioritāro tirgu virzienā, lai nodrošinātu saskanīgu valsts politikas īstenošanu tūrisma jomā;
   - DAP būtu veicamas aktivitātes, kas mazina NP apmeklētāju izvēli ceļojuma laikā izmantot individuālo transportu, popularizējot sabiedriskā transporta priekšrocības un tādējādi arī ieguvumus dabas aizsardzībā;
   - Paralēli ārvalstu ceļotāju aktivitātes pētījumiem Latvijā, TAVA būtu ieteicama arī vietējā tūrisma izpēte, par ko pētījumu, informācijas un datu Latvijā trūkst.

Izmantotās literatūras saraksts

Augsti prioritāru tūrisma tirgu pētījums (2010). Tūrisma attīstības valsts aģentūra. [tiešsaiste]. [Skatīts 13.02.2014]. http://www.tava.gov.lv/sites/tava.gov.lv/files/dokumenti/petijumi/arvalstu-turistu-aptauja-2010.pdf

Bērziņa, I. (2012) Tūrisma ekonomiskā nozīmīguma novērtēšana Latvijas nacionālo parku reģionos. LLU Fundamentālās bibliotēkas mājas lapa, [tiešsaiste]. [Skatīts 10.01.2014]. http://llufb.llu.lv/dissertation-summary/tourism/Iluta_Berzina_promoc_darba_kopsavilkums_2012_LLU_EF.pdf.

Dudley, N. (2008) Guidelines for Applying Protected Area Management Categories. IUCN: Gland, Switzerland. 86 lpp.

Dybedal, P. (2009) Data Collection on Tourism Flows fragmentation to harmonization? First International Conference on the Measurement and Economics Analysis of Regional Tourism Donostia. Spānija: San Sebastian: [tiešsaiste]. [Skatīts 09.02.2014].
http://www.sansebastianconference.com/en/downloads/papers/s4/Abstract2_PetterDybedal.pdf

European Charter for Sustainable Tourism (2001). EUROPARC federation. [tiešsaiste]. [Skatīts 01.03.2014]. http://www.europarc.org/what-we-do/european-charter-for.

Latvijas statistikas gadagrāmata 2011 (2011). Statistikas datu krājums. Rīga: LR CSP. 496 lpp.

Leiper, N. (1979) The Framework of Tourism: Towards a Definition of Tourism, Tourist, and the Tourist Industry. Annals of Tourism Research, No. 6, p. 390–407.

LR CSP (2014). Tūrisms Latvijā 2013.CSP mājas lapa. [tiešsaiste]. [Skatīts 07.02.2014]. http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/nr_28_turisms_latvija_2013_13_00__lv_en.pdf .

Massidda, C., Etzo, I. (2011) The determinants of Italian Domestic Tourism: A Panel data Analysis. Tourism Management, No. 33, p. 42–51.

Morgan, R. (2011) XYZ Customer Profile. Roy Morgan Research. [tiešsaiste]. [Skatīts 21.12.2013]. http://www. roymorganonlinestore.com/docs/RoyMorgan_Sample_Profile_NZ.PDF

Naudé, W.A., Saayman, A. (2005) Determinants or Tourist Arrivals in Africa: a Panel Data Regression Analysis. Tourism Economics, No. 11, p. 365–391.

Par Īpaši aizsargājamām daba teritorijām (1993): LR likums. [tiešsaiste]. [Skatīts 21.12.2013] http://www.likumi.lv/doc.php?id=59994 pdf.

Parki un ieguvumi (2012). Dabas aizsardzības pārvalde. [tiešsaiste]. [Skatīts 21.02.2014] http://www.daba.gov.lv/ public/lat/projekti/interreg_iii_b/parki_un_ieguvumi1/ – Acessed on March 20, 2012.

Pouta, E., Sievänen, T., Neuvonen, M. (2004) Visitor Profile of National Parks, National Hiking Areas and Wilderness Areas in Finland. Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Potected Areas. Somija: Rovaniemi 16.–20.06. [tiešsaiste]. [Skatīts 21.02.2014]
http://www.metla.fi/metinfo/monikaytto/lvvi/esitelmat/visitor-profile-mmv-07-06-2004.pdf.

Provenzano, D. (2009) A Dynamic Analysis of Tourism Determinants in Sicily: maģistra darbs. Bergenas universitāte (Norvēģija). [tiešsaiste]. [Skatīts 28.02.2014] https://bora.uib.no/bitstream/1956/3538/1/62617358.pdf.

Santa Cruz County Visitor Profile (2010). Presented by Lauren Schlan Consulting. [tiešsaiste]. [Skatīts 21.12.2013].
http://www.santacruz.org/documents/publications/research/SCC_Visitor_Profile_Presentation_2010.pdf.

TAVA (2010). Latvijas Tūrisma mārketinga stratēģija 2010.–2015.gadam. . Daugavpils pilsētas pašvaldības mājas lapa, [tiešsaiste]. [Skatīts 20.02.2014]. http://www.visitdaugavpils.lv/sites/default/files/strategija.pdf.

The Malaga Conference: UNWTO Findings and Evolution (2008). [tiešsaiste]. [Skatīts 21.12.2013]. http://dtxtq4w60 xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/findings.pdf.

Tourism towards 2030 / Global overview (2011). World Tourism Organization (UNWTO). [tiešsaiste]. [Skatīts 21.12.2013].
http://pub.unwto.org/WebRoot/Store/Shops/Infoshop/4E98/07B6/A1D8/382D/5B35/C0A8/0164/3066/111014_TT_2030_global_overview_excerpt.pdf.

Tse, R.Y.C (2001) Estimating the Impact of Economic Factors on Tourism: Evidence from Hong Kong. Tourisms Economics, No. 7 (13), p. 277–293. [tiešsaiste]. [Skatīts 21.01.2014]. http://www.hkir.com/TE03.pdf.

Tūrisma likums (1998). [tiešsaiste]. [Skatīts 14.02.2014]. LR Likums: http://www.likumi.lv/doc.php?id=50026.

Tūrisms Latvijā 2011 (2011). Statistikas datu krājums. Rīga: LR CSP. 63 lpp.

Tūristu plūsma (2008). Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca. Terminoloģijas komisija. Rīga. [tiešsaiste]. [Skatīts 14.02.2014]. http://termini.lza.lv/term.php?term=t%C5%ABristu%20pl%C5%ABsma&list=t%C5%ABristu%20pl%C5%ABsma&lang=LV.
UNWTO (2013) UNWTO Tourism Highlights. UNWTO mājas lapa, [tiešsaiste]. [Skatīts 20.02.2014]. http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_highlights13_en_hr.pdf.
UNWTO World Tourism Barometer (2014). International tourism exceeds expectations with arrivals up by 52 million in 2013 UNWTO mājas lapa, 20.01.2014., [tiešsaiste]. [Skatīts 20.02.2014]. http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_barom14_01_jan_excerpt.pdf.
What we are?, What we do? [2012] [tiešsaiste]: EUROPARC mājas lapa. [tiešsaiste]. [Skatīts 21.02.2014]. http://www.europarc.org/what-we-do/our-strategy
WTTC (2013). Travel and Tourism. Economic Impact. Latvia. WTTC mājas lapa, [tiešsaiste]. [Skatīts 05.02.2014]. http://www.wttc.org/site_media/uploads/downloads/latvia2013_1.pdf.

1. tabula

Nacionālo parku apmeklētāja profila noteikšanas kritēriji un parametri

(autoru veidota, izmantojot Morgan, 2011; Santa Cruz County ..., 2010; Pouta et al., 2004; Latvijas NP apmeklētāju 2010.g. aptaujas dati)

Modeļi		**Roy Morgan modelis**	**Santa Cruz County modelis**	**METLA modelis**	**Latvijas NP apmeklētāju aptaujas anketas**
informācijas ieguves metodes	aptaujas	X	-	X	-
	intervijas	X	X	-	X
kategorija - demogrāfija					
parametri	dzimums	X	X	X	X
	vecums	X	X	X	X
	dzīvesvieta	X	X	X	X
	izglītība	X	-	X	-
	nodarbošanās	X	-	X	-
	darba statuss	X	-	X	-
	ģimenes stāvoklis	X	-	-	-

	ģimenes sastāvs	X	-	X	-
	ceļotāju grupas sastāvs	-	X	-	X
	pastāvīgie ienākumi	X	-	-	-
	pastāvīgie izdevumi	X	-	-	-
	ceļošanas izdevumi	-	X	X	X
kategorija – attieksme pret ...					
parametri	veselību	X	-	-	-
	veselīgu dzīvesveidu	X	-	-	-
	valdību	X	-	-	-
	sabiedrību	X	-	-	-
	vidi	X	-	X	-
	sevi	X	-	X	-
	iepirkšanos	X	-	-	-
	produktiem	X	-	-	-
	reklāmu	X	-	-	-
	mēdijiem	X	-	-	-
	mājām	X	-	-	-
	ģimeni	X	-	-	-
	finansēm	X	-	-	-
	brīvdienām	X	-	-	-
	ceļošanas motīvs	-	X	X	X

	apmierinātība ar ceļojumu	-	X	-	X
kategorija – aktivitātes					
parametri	atpūta	X	X	X	X
	izklaide	X	X	X	-
	sportošana	X	-	X	-
	ēšanas paradumi	X	-	-	-
	TV skatīšanās	X	-	-	-
	atvaļinājuma ilgums	-	-	X	-
	ceļošanas laiks (sezona)	-	X	-	-
	ceļošanas biežums	-	X	X	X
	ceļojuma galamērķis, vietas	-	X	X	X
	transporta veids	-	X	X	X
	uzturēšanās ilgums	-	X	X	X
	uzturēšanās vieta		X	-	X

kategorija – mediju lietojums, informācijas nodrošinājums					
parametri	vispārīgs mēdiju patēriņš	X	-	-	
	laikraksti	X	-	-	X
	žurnāli	X	-	-	X
	komercTV	X	-	-	
	radio	X	-	-	X
	internets	X	X	-	X
	e-pasts	X	-	-	-
	kino	X	-	-	-
	draugi, radi, paziņas	-	X	-	X
	tūrisma info centri (TIC)	-	X	-	X
	tūroperatori	-	X	-	X
	katalogi, bukleti	-	X	-	X
datu interpretēšanas un lietošanas metodes	apkopojums; uzvar parametra biežums	X	-	X	X
	apkopojums; parametru vidējie lielumi	-	X	X	X
	apkopojums; prognozēšana, modelēšana	-	-	X	-

EIROPA KĀ MEDIJS
EUROPE AS MEDIA

Jānis Broks, Dr. phil.

Biznesa augstskola Turība, Latvija

Anotation

Both Europe and the media from the viewpoint of logic are uncertain concepts in terms of content and volume. Based on Aristotle's doctrine about relationship between material and form as well as contemporary communication and media theories, the linkage, mutual illumination and clarification of both concepts is possible.

The media nowadays is realized more clearly as attributive characteristics of human being. They are not only specific means of connection, but also realities that function as a general intermediary and the environment of communication. Such functions of intermediation can be performed by various cultural formations (money, spelling, roads), which have long fulfilled the role of human binding, separation and identification and by various technical devices created for needs of communication - the phenomena traditionally considered as media; and a variety of ideal formations (myths, beliefs, knowledge systems, ideologies). In the discussions about them new forms of community and identity are developed and the traditional forms are transformed.

This view provides a conceptual framework for theoretical research and practical management of different processes and problems of contemporary Europe. Using a reference to Europe for justification of social, political, economic activities etc., it functions not as a pre- articulated argument, but every time is updated and reasoned as a general platform for possible communication. The status of Europe as media gives it strength to connect what is difficult to connect.

Atslēgas vārdi: Eirointegrācija, medijs, komunikācija, vēstījums, forma

1. Ievads

Divu jēgumu savienošana ar partikulu ‘kā’ (salīdzinājuma nozīmē) intencionāli paredz pirmā pielīdzināšanu otrajam, taču vienlaicīgu to neidentificēšanu. Visbiežāk tie ir tēlaini, poētiski salīdzinājumi, kuros pirmā daļa tiek paspilgtināta, izcelta ar dažkārt pat paradoksālu otrā jēguma iedabas piedēvēšanu. Taču šāds retorisks vai stilistisks paņēmiens var nozīmēt arī konceptuāla veida pretenziju – pirmā aplūkojumu otrā loģikas ietvaros. Tādos gadījumos gan visbiežāk runa ir par veselā un daļas vai laikā, jeb cēloniski sekojošām parādībām. Raksta nosaukumā salīdzinājums apzīmē teorētisku ievirzi, taču ne par kādām veselā un daļas, cēloņa un seku attiecībām te runa nebūs. Gan Eiropa, gan medijs no loģikas viedokļa ir nenoteikti termini. Nedz viena, nedz otra reālija

nav konceptuāli strikta, to izpratnē un interpretācijā iespējami ļoti atšķirīgi traktējumi. Tomēr šo vien apsvērumu dēļ veikta tos pielīdzināšana var izrādīties mazproduktīva intelektuāla avantūra. Neskatoties uz pasākuma riskantumu, raksta mērķis ir, izmantojot klasiskās filosofijas, modernās sociālās teorijas, kā arī medijpētniecības intelektuālos resursus, parādīt šo jēdzienu savstarpējo saistību un ieskicēt perspektīvas tā lietošanai mūsdienu Eiropā notiekošo integrācijas procesu izpētei.

2. Kas ir Eiropa?

Izvērtējot ieguvumus un zaudējumus, diskutējot par perspektīvām un sarežģījumiem, kas saistītas ar eirointegrācijas procesu, allaž aktualizējas jautājums, ko mēs īsti saprotam ar Eiropu, kurā it kā jau esam, pie kam esam bijuši vienmēr, vai kurai joprojām vēl tikai gribam piepulcēties, neskatoties uz to, ka jau liekas nav vairs kur iestāties, lai kļūtu vēl eiropeiskākiem. Pēc visu formālo ietvaru sasniegšanas ceļā uz "īstenu eiropeizēšanos" arvien vairāk aktualizējas jautājums, ko gan nozīmē, kas ir Eiropa, kādiem mums jākļūst, lai piederība Eiropai nebūtu tikai formāla.

Ja būtu jāizvēlas filosofijā nereti piedāvātās opozīcijas: vārdi un lietas, ietvaros, tad varētu likties, ka Eiropa drīzāk pieskaitāma lietu, nekā vārdu pasaulei. Eiropa taču ir kaut kas taustāms, realitāte, cietzeme, viena no pasaules daļām. Taču tiklīdz mēģinām aprādīt šīs pasaules daļas robežas, tā nākas atzīt virkni neskaidrību, kas izriet ne tikai no Eiropas ģeogrāfiskās lokalizācijas problēmām. Eiropa ir nevis fiziskās, bet gan kultūrģeogrāfijas jēdziens; pasaules daļa, nevis kontinents, lai kā terminoloģiski to šajā ziņā arī dažkārt nedēvētu. Bet kultūrģeogrāfiskās robežas vienmēr ir nenoteiktas, nestabilas, jo kultūra atšķirībā no ģeoloģiskām plātnēm ir visnotaļ dinamiska parādība. Tiesa, arī fizisko ģeogrāfiju nevajadzētu uzskatīt par pilnīgi naturālu zinātni. Pat paši abstraktākie dabaszinātniskie jēdzieni ir nevis dabas parādības, bet kultūras produkti. Kultūra ir tā, kas izvēlas, kādas dabīgas iezīmes ņemam vai neņemam vērā, lai kaut ko nošķirtu vai savienotu. Bet kultūra vienmēr ir process gan tajā nozīmē, ka reiz ieviestās esamības konfigurācija laika gaitā mainās, gan tajā, ka tās turpina pastāvēt, pateicoties to nepārtrauktai atjaunošanai un kopšanai.

Domāšanas, pasaules uztveres formām kā kultūras veidojumiem to dinamiskuma dēļ vienmēr piemīt zināma ambi- un pat polivalence. Katrā laika ziņā fiksētā stāvoklī ir aktīvas gan iepriekšējo stāvokļu pēdas, gan nākamo ievirzes. Bez tam kultūra allaž ir daudzu aktoru kopdarbības produkts, un katrs no tiem šajā procesā piedalās ar saviem pieņēmumiem, stratēģijām, vēsturi.

Kaut kas dīvains un ambivalents ir jau antīkajā leģendā par Eiropu kā Zeva nolaupīto feniķiešu princesi, kas metaforiski norāda uz Eiropas neautohtonumu, izcelsmi, savdabīgā veidā aizgūstot citu kultūru resursus. Nav vienprātības arī par paša termina izcelsmi. Atzīstot tā atnākšanu no Tuvo vai Vidējo austrumu puses, tiek izteiktas hipotēzes par iespējami semītisku cilmi, kas tad nozīmētu kaut ko saistītu ar saulrietu. Tas dod pamatu Eiropu dēvēt par Rietumiem, rietumu kultūru u.tml. Taču pastāv viedoklis, ka šis vārds varētu būt arī indoeiropeiskas cilmes ar pilnīgi pretēju ģeogrāfisku saturu – saullēkta upe vai tml.

Eiropas ģeogrāfiskā atklāšana un apjēgšana ir drošāk zināms un pārsvarā lineārs process ar Grieķiju un Trāķiju sākumā, visu Vidusjūras ziemeļu piekrasti turpinājumā un līdz pat Ziemeļu okeāna robežu sasniegšanai tālākajā vēsturē. Vislielākās ģeogrāfiskās neskaidrības joprojām ir par Eiropas dienvidaustrumu robežu Kaukāzā, arī teritorijā starp Urāliem un Kaspijas jūru. Taču arī tīri kultūrvēsturiskā aspektā tā, ko tagad nešaubīgi saucam par Eiropu, eiropeizācija nav bijusi vienkārša un lineāra. Sastopoties ar nehelēniskām (barbaru), vēlāk ne romiešu civilizācijas normām atbilstošām tautām un ciltīm, tie, kas sevi varēja identificēt kā eiropieši, kaut gan tieši šīs identifikācijas formu senos laikos būs grūti atrast, nonāca dilemmas priekšā: novilkt robežu vai

eiropeizēt. Pārsvarā tika izvēlēts otrais variants. Tas, protams, ne vienmēr bija miermīlīgs kultūru integrācijas process, bieži saturēja uzspiešanas, pakļaušanas un pat iznīcināšanas elementus.
Daļēji sengrieķu, bet it sevišķi Romas seneiropieši, tiekdamies izplatīt savas civilizācijas robežas, nav domājuši par Eiropu kā kaut kādu dabīgu areālu, kurā to vajadzētu paveikt. Seno laiku Eiropas civilizāciju ģeogrāfiskais areāls bija Vidusjūra un tai pieguļošās zemes. Tikai Viduslaikos un lielā mērā arābu ekspansijas rezultātā Seneiropa saraujas līdz mūsdienu Eiropas ietvariem, šo to (Pirenejus) no tiem pat uz vairākiem gadsimtiem zaudējot.
Viduslaikos būt eiropietim nozīmēja visupirms būt kristietim. Arī te viss nebija vienkārši un viennozīmīgi, jo jau antīkās pasaules norieta laikā kristīgā pasaule sāka dalīšanos rietumu un austrumu daļās, kas ieguva skaidru noformējumu reliģiskajā formā. Liela austrumu kristīgās pasaules daļa pat tīri fiziski nevarēja tikt uzskatīta par Eiropas sastāvdaļu. Šī problēma gan savdabīgi atrisinājās līdz ar Austrumromas impērijas beigām, taču grieķu ortodoksālās baznīcas valdījumos palikusī Eiropa kopš tiem laikiem arvien tikusi identificēta kā lielākā vai mazākā mērā cita Eiropa. Robežas starp rietumu un austrumu daļām gan dažkārt tikusi iezīmēta nevis starp katoļu (vēlāk arī protestantu) un pareizticīgām zemēm, kā to joprojām turpina Semjules Hantingtons (*Huntington*, 1927.–2008.) (Hantingtons, 1996, 162.), bet atvirzīta nedaudz tālāk uz rietumiem. Pat mūsdienu politiskās filosofijas tekstos ir sastopams īpatnējs Eiropas dalījums: uz austrumiem no Berlīnes kā pretstats Rietumeiropai. (*Anderson*, 1976, 7)
Ne mazāka neskaidrība un neviendabība ir eiropeiskās kultūrrobežās, raugoties uz ārpusi no ģeogrāfiski kaut ne pilnīgi precīzi, tad tomēr lokalizējamās Eiropas. Par antīkajā laikmetā pastāvējušo drīzāk Vidusjūras, nevis Eiropas civilizāciju jau runājām. Arī kristīgā civilizācija šajā ziņā nav viennozīmīgi traktējama. Un runa te atkal nav tikai par dalījumu rietumu un austrumu kristiešos, daļa no kuriem kā reliģiska minoritāte joprojām saglabājusies Tuvo austrumu reģionā. Vispirms par kristietības lokalizāciju ārpus Eiropas jāatceras kā par šīs reliģijas simbolisko telpu. Evaņģēlijos aprakstītie notikumi risinās Palestīnā. Tās ģeogrāfija kristiešiem ir ne mazākā mērā savējā, kā Eiropas vai kādas citas pasaules daļas, kurā viņi dzīvo. Viduslaikos šīs kultūrģeogrāfiskās fantomās sāpes izraisīja krusta karus ar mērķi atbrīvot un pievienot Eiropas civilizācijai to, kas tai pēc būtības pieder.
Sākoties lielo ģeogrāfisko atklājumu laikmetam, norisinās Eiropas globālā ekspansija. Sākotnēji, kā gandrīz visas pasaules politiska un ekonomiska pakļaušana, vēlāk kā eiropeiska tipa nāciju rašanās Amerikā un Austrālijā. Arī te un vēlāk arī Āfrikā eiropiešiem nācās pārciest ne mazums fantomo sāpju par kādreiz it kā nepārprotami savējā zaudēšanu.
20. gs. otrajā pusē ir nepārprotami iesācies eirointegrācijas process. Tā aizsākumus gan utopisku sapņu, gan ambiciozu plānu, gan arī reālu ekonomisku, politisku un kultūras projektu veidā varam saskatīt arī agrāk. Ne tā pirmsākumos, nedz arī turpinājumā šis process nav noritējis gludi. Taču, neskatoties uz visiem šķēršļiem un dažkārt ļoti grūti pārvaramām pretrunām, izpratnes un uzskatu atšķirībām par to, kādai jābūt, kāda var būt vienotā Eiropa, integrācija turpinās. Tas liecina, ka Eiropa ir funkcionāli ērta platforma dažādu mūsdienu pasaules publisko un arī privāto aktoru dzīves plānu īstenošanai. Nav tikai skaidrs, par kāda veida realitāti un kādā veidolā tā visa gaitā formēsies pati Eiropa.
Tas liek atkāpties no pašas Eiropas kultūrvēsturiskā likteņa peripetiju aktualizēšanas un pievērsties modernās sabiedrību strukturējošo parādību un raksturīgo iezīmju analīzei. Viena no tādām neapšaubāmi ir mediju arvien pieaugošā loma sociāli politisko reāliju konstituēšanās procesos. Uz to Benedikts Andersons (*Anderson,* dz. 1936.) savā pētījumā par kopības formu rašanos vērš uzmanību, analizēdams nāciju veidošanās procesus Latīņamerikā. “Avīze, kas iznāca Karakasā, pilnīgi dabiski un pat apolitiski veidoja izdomāto sabiedrību specifiska līdz-lasītāju loka kopienā”. (*Anderson*, 1983, 62.) Taču mūsdienu Eiropā notiekošo procesu izpratnei tik vienkāršs mehānisms, kāds darbojās 19. gs. sākumā Venecuēlā, vairs nav pielāgojams. Nevar runāt vairs par atsevišķa medija vai medija veida darbību. To ir kļuvis kvantitatīvi un kvalitatīvi (specifiskas būtības nozīmē) neaptverami daudz.

Tāpēc, lai izprastu mūsdienu Eiropā notiekošo, vispirms jātiek skaidrībā par to, kas mūsdienās ir un funkcionē kā medijs.

3. Medijs kā cilvēka esamības atribūts

Atgādinot iepriekšējās nodaļas sākumā minēto dilemmu un jautājot, kurai realitātes daļai – vārdiem vai lietām pieskaitāms medijs, vairāk gribas sliekties uz vārdu pusi. Medijs taču ir vārdu un citu simbolu nesējs, darbojas vārdu un simbolu sfērā. Vārdi un simboli apzīmē lietas, kaut dažkārt tikai iedomātas.

Situācija pētniecības jomā, kas pretendē uz medijzinātnes statusu, ir līdzīga tai, kādu Imanuels Kants (*Kant*, 1724.–1804.) 18. gs. beigās ironiski apraksta jurisprudencē. Mācīti tiesībzinji (*Rechtsgelehrten*), atbildēdami uz jautājumu: Kas ir tiesība? spējot vien klāstīt, kādas tiesības ir. (*Kant*, 1797, 336.) Arī medijpētnieki tā vietā, lai definētu savas izpētes priekšmetu, parasti to paskaidro, uzskaitīdami, kādi mediji ir.

Uzskaitīšana rit samērā viegli, kamēr tiek nosaukti tradicionālie mediji (prese, radio, televīzija). Krietni grūtāk, kad jāpaskaidro, kas ir t.s. jaunie mediji. Gan tāpēc, ka apzīmējums ‘jauns’ ir viens no visātrāk novecojošiem, gan vairāk tāpēc, ka jauno mediju jomā vairs īsti neiederas priekšstati, kas izveidojušies, domājot par tradicionālajiem medijiem. Jau pašos tradicionālo mediju nosaukumos priekšplānā izvirzās materiālais nesējs, kas dažkārt arī tiek uztverts kā medijs. Taču avīzes lapa vai televizora ekrāns kļūst par mediju tikai tāpēc, ka īpaša sociāla organizācija (redakcija) to piepilda ar saturu. Savukārt tas, kāds būs šis saturs, ir atkarīgs ne tikai no redakcijas darbinieku profesionalitātes un interesēm, bet arī no auditorijas, kura vēlas šāda veida saturu patērēt. Tam visam līdzi darbojas vēl dažāda (tehniska, ekonomiska, politiska, idejiska u.c.) veida faktori, kas vada un virza auditorijas vēlmju un redakcijas iespēju savienošanu. Jauno, it sevišķi sociālo mediju jomā redakcija it kā izzūd, kaut gan zināma saturu kontrolējoša iedarbība vispārīgās (tehniskais un normatīvais regulējums) vai difūzās formās turpina pastāvēt. Difūzākā veidā turpina, protams, pastāvēt arī ekonomisko, politisko u.c. makrofaktoru ietekme.

Tas viss arvien skaidrāk parāda, ka mediji un medijs vispār ir daudz komplicētāka parādība, nekā to ierasts priekšstatīt. Medija kā īpaša sociāla institūta iedabas apjēgai nepietiek tikai ar to parādību, kuras dotajā brīdī ierasts saukt par medijiem, raksturīgo pazīmju induktīvu vispārināšanu. Ir jāmēģina izprast medija būtību, atvasinot no universālākām cilvēka esamības noteiksmēm, kurām izvēršoties aktualizējās visdažādākie atsevišķie mediji.

Par procesu, kurā kaut kas funkcionē kā medijs, ir runa arī mediju jēdziena atšifrējošā tulkojumā – saziņa. To mēdz saukt arī latīniskas cilmes svešvārdā – komunikācija, kaut gan par gluži ekvivalentiem tos uzskatīt nevar. Runājot par saziņu, priekšplānā izvirzās ziņojumu apmaiņas process. Komunikācija, kaut arī nereti tiek traktēta kā tikai saziņa, tomēr satur un intelektuālā tradīcijā kopumā funkcionē kā semantiski krietni bagātāks jēdziens. Plašākā nozīmē komunikācija ir arī eksistenciāla kopā būšana; ne tikai apmaiņa ar signāliem, bet arī cilvēciskas saiknes, kas ne mazākā mērā, kā šī procesa tehnoloģiskie komponenti, padara iespējamu signālu pārraidīšanu un uztveršanu. Ar šādu plašāku skatījumu uz medija iedabu būtu jāsāk, lai tajā varētu atpazīt ne tikai jau tradicionāli par medijiem atzītas parādības, bet arī samanīt tādas reālijas, kuras uzskatīt par medijiem nav ierasts, bet kuras zināmās perspektīvās ir jāuzlūko kā mediji.

Apspriežamais termins ir latīniskas cilmes svešvārds un cēlies no vārda ‘*medium*’, kas nozīmē – vidus. Mediju gadījumā vidus netiek traktēts morfoloģiski (kā kaut kā vidus), bet gan kā tas, kas ir vidū starp divām vai vairākām lietām, parādībām, dažkārt arī kā vide, kurā šīs lietas vai parādības atrodas, funkcionē. Līdz ar to medijs ir nesaraujami saistīts ar komunikāciju. Kur ir komunikācija, tur

noteikti ir arī medijs, vai vairāki mediji. Un otrādi: kaut kas ir medijs, funkcionē kā medijs tikai komunikācijas procesā.

Filosofijā un ar to cieši saistītās zinību jomās pastāv noturīga komunikācijas kā universāla cilvēciskās esamības atribūta traktēšanas tradīcija. Tā aizsākas vismaz ar 19. gs. dāņu domātāju Serēnu Kirkegoru (*Kierkegaard*, 1813.–1855.) un turpinājusies tādu 20. gs. filosofu kā Martins Bubers (*Buber,* 1878.–1965.), Karls Jasperss (*Jaspers,* 1883.–1969.), u.c. koncepcijās. Tiesa gan, medijiem kā komunikācijas procesa specifiskiem līdzekļiem šo autoru darbos uzmanība netiek pievērsta. To var izskaidrot ar apstākli, ka laikā, kad noritēja viņu kā intelektuāļu formēšanās, mediju fenomenam kultūrā vēl netika pievērta īpaša uzmanība. Kaut arī zināmu laiku jau pastāvēja prese, bet kopš 20. gs. sākuma arī radio, tie vēl netika uztverti kā kaut kas cilvēka esamības struktūrā ļoti nozīmīgs. Bija jānotiek tam, ko dažkārt sauc par mediālo pavērsienu (*medial turn*), lai kļūtu nepārprotama un aktuāla visas cilvēka esamības mediālais raksturs. Kā apliecinājums tam ir tādu zinību jomu kā medioloģija (*Debray*, 2000) vai medijfilosofija (*Hartmann*, 2000) pieteikumi.

Tiesa gan, dažkārt medijfilosofijas priekšmets tiek traktēts pārlieku šauri, kā kaut kas tāds, kas radies vienīgi mediālā pavērsiena gaitā, pie kam saistot to ar 20. gs. nogalē notikušo tehnoloģisku pavērsienu. "Medijfilosofijas priekšmets ir medijrealitāte, kuru veidojušas jaunās tehnoloģijas un kura ietver cilvēku kā komunikācijas nosacījumu, līdzekli un mērķi". (*Савчук*, 2013, 206.) Ja medijrealitāte ir tikai kaut kas tāds, ko veidojušas "jaunās tehnoloģijas", tad šī procesa apjēgsmi diezin vai būtu pareizi dēvēt par filosofiju (kaut vai medijfilosofiju). Paturot prātā, ka filosofijas priekšmets ir specializācija vispārīgajā, jebkuras "jaunas" reālijas filosofiskā apjēgsmē ir jānonāk līdz vispārcilvēcīgajam.

Citētais autors, plašāk skaidrojot savu medijfilosofijas izpratni, par to arī runā: "… medijfilosofija izvirza jautājumu nevis par medijiem un to ātr- un tāldarbības mehānismiem, nevis par komunikācijas līdzekļu ērtumu, bet gan par cilvēka vēlmju uztveres, motivācijas un realizācijas *nosacījumiem* un *veidiem*, par individuālā un kolektīvā ķermeņa konstruēšanas veidiem, par cita atzīšanas veidiem, par to, kā mediji ir nevis priekšmets, bet process, kurā tie sevi atklāj…". (turpat, 205.) Jaunas un vecas tehnoloģijas vienmēr piedalās šajos procesos, un noteikti jāņem vērā to specifiskās izpausmes, taču uz to nedrīkst fokusēt uzmanību, ja pretendējam uz medijfilosofisku, nevis medijzinātnisku šo procesu traktējumu. 20. gs. nogales jaunie mediji ir tikai aktualizējuši cilvēka esamības mediālās iedabas apjēgsmi, bet pati šī iedaba vienmēr ir bijusi.

4. Speciālie un vispārīgie mediji

Būtisku ieguldījumu medialitātes kā cilvēka esamības atribūta apjēgšanā ir devis kanādiešu pētnieks Māršals Makluens (*McLuhan*, 1911.–1980.). Divi galvenie darbi, kuros izklāstītas M.Makluena nostādnes, ir "Gutenberga galaktika" (1962) un "Saprast medijus" (1964). Kaut arī speciāli par medijiem, kā varētu domāt, raugoties uz nosaukumu, runa ir otrajā grāmatā, faktiski tā ir turpinājums un izvērsums jau "Gutenberga galaktikā" aizsāktām tēmām. Zīmīgi ir abu grāmatu apakšvirsraksti – "Tipogrāfiskā cilvēka tapšana" pirmajai un "Cilvēka paplašinājumi" otrajai, kas nepārprotami norāda, ka par medijiem šeit nebūs runa tikai un galvenokārt kā par masu saziņas līdzekļiem, bet kā par cilvēka esamības nosacījumiem, kuru dažādie to veidi būtiski izmaina paša cilvēka veidolu. Grāmatiespiešanas izgudrošana pēc Makluena domām ir ne vien būtiski paplašinājusi tekstu izplatību, pieejamību plašām cilvēku masām salīdzinājumā ar tikai mutvārdu un rokrakstu veidā pastāvējušām iespējām, ar ko parasti aprobežojas, raksturojot Gutenberga inovācijas nozīmi, bet arī izmainījusi veidu kādā cilvēks sajūt un uztver pasauli, domāšanas veidu, kultūras un sociālos institūtus. „Saprast medijus" līdzīgā veidā tiek iztirzātas izmaiņas, kas notikušas,

ieviešoties citiem cilvēku savstarpējās saziņas pastarpinātājiem, kurus ne visus var uzskatīt par medijiem masu saziņas līdzekļu nozīmē. Līdzās presei, radio un televīzijai runa ir ne tikai par parādībām, kurus paplašinātā nozīmē, protams, var uzskatīt, kaut ne bez ierunām un precizējumiem, par masu medijiem: telefonu, telegrāfu, rakstāmmašīnu, kino, bet arī fenomeniem, kuru ierindošana šajā kontekstā liek būtiski izmainīt pašu medija jēdzienu: skaitlis, apģērbs, pulkstenis, spēles u.tml. Turpinot šādā veidā, varētu pārrakstīt visu cilvēces radītās tehnikas un tehnoloģiju vēsturi, ietverot tajā arī t.s. sociālās un humanitārās tehnoloģijas, kā mediju vēsturi. Vienlaicīgi tā būtu arī cilvēka tapšanas – par to, kas viņš ir, vēsture.

Balstoties uz Makluena iestrādnēm, šādas universālas cilvēciskās esamības koncepcijas nozīmē medioloģiju piedāvā traktēt Režī Debrē (*Debray,* dz. 1940.). Pēc viņa domām, vidutājība un pastarpinājums, kas kā specifiska realitāte vēsturiski visupirms tika pamanīta, pateicoties masu mediju ienākšanai cilvēka dzīvē, būtu jāizprot kā atributīvs cilvēka esamības raksturojums. "Mediācija kalpo par patības realizācijas līdzekli. Tas ir tas, caur ko ir jāiziet, lai taptu par to, kas mēs būtībā esam, tāpēc, ka neviens (un cilvēks vismazāk) nepastāv nepastarpināti." (*Debray*, 2000, 192.) Debrē traktējumā mediju būtība ir saskatāma nevis to kā saziņas līdzekļu funkcionēšanā, komunicējot daudziem telpiski šķirtiem, bet laikā vairāk vai mazāk sinhroni dzīvojošiem subjektiem, bet gan kultūras mantojuma un paša esamības kultivēšanas formu nodošanā no paaudzes paaudzei, t.i., diahroniskā transmisijā (pārnesē) starp laikā šķirtiem subjektiem.

Debrē un it sevišķi Makluena teksti kopumā gan neliek strikti nošķirt mediju pastarpināto transmisiju un vienkāršu komunikāciju. Patiesībā jau neviens komunikācijas akts nav domājams bez iepriekš notikušās un šajā komunikācijas aktā aktualizētās pārneses. Jo tieši tās rezultātā formējas uz starppersonu komunikāciju spējīgie subjekti, un viņiem ir, ko un par ko komunicēt. Bez tam būtu jārunā vēl par trešo cilvēka medatīva paplašinājuma aspektu un sfēru – pašu cilvēka saskarsmi ar pasauli, to, kas realizējas vienkāršā uztveres aktā, bez aktuālas komunikācijas ar līdzcilvēkiem. Protams, arī tā ir sekundāra, jo iespējama vienīgi uz iepriekšējas starpcilvēciskās komunikācijas un starppaaudžu transmisijas pamata. Tomēr daudz maz jau noformējies subjekts noteiktā veidā redz, dzird, satausta utt. pasauli, kurā dzīvo. Un tas, ko viņš redz, dzird, sajūt un uztver, nav vis vienkārši viņa fizisko sensitīvo spēju noteikts, bet izriet arī no to mediju un mediācijas formu pieredzes, kas ir viņa rīcība un kā ietvaros viņš dzīvo. Šajā ziņā medijus jeb medijsfēru var uzskatīt par cilvēka kā uztveres subjekta mediatoriem, kas funkciju ziņā līdzīgi fizioloģiskos impulsus pārnesošiem neiromediatoriem, bet lietiskā ziņā ir cilvēka ķermenim ārējs neorganisks paplašinājums.

Līdz ar to teorētiski iespējams nošķirt medija jēdzienā divus tā izpratnes aspektus. Aprakstoša termina veidā to lietojam empīriska vispārinājuma gadījumos, kad runa ir par to, ko ierasts saukt par masmedijiem. Šos un daļu no t.s. jaunajiem medijiem (interneta portālus) varētu saukt arī par speciāliem medijiem, jo runa ir par specifiskiem sociāliem institūtiem, kas veidoti un funkcionē kā masu komunikācijas mediji. Vispārīgā nozīmē ar mediju jāsaprot jebkura parādība, kas funkcionē kā vidutājs, saistītājs, pārnesējs komunikācijas vai transmisijas procesā.

Specifiskie mediji, tas, ko ikdienas valodā un empīriskā medijizpētē pieņemts dēvēt par medijiem (prese, radio, TV). Tie ir sociāli institūti, kas veidoti speciālām komunikācijas vajadzībām un kas bez komunikatīvā satura zaudē medija statusu, pārtop par vienkāršu materiālu veidojumu, kuru var izmantot pavisam citām vajadzībām. Taču arī pirms specifisko mediju rašanās ir notikusi komunikācija un transmisija, kuru nodrošinājuši vispārīgie mediji: valoda, rakstība, nauda, satiksmes komunikācijas, mākslas stili, reliģijas, mīti, vispārīgie priekšstati par pasauli un arī tos veidojošie jēgumi. Viens no tādiem kopš antīkajiem laikiem ir bijusi Eiropa. Šādi vispārīgie mediji turpina funkcionēt komunikācijas procesā arī pēc speciālo mediju rašanās.

5. Medija un vēstījuma inversijas

Cita būtiska medija kā cilvēka esamību atributīvi raksturojošas parādības iezīme atvasināma no vēl vienas slavenas Makluena tēzes: "Medijs ir vēstījums". (*McLuhan*, 1964, 7.) To var traktēt gan šaurākā, gan plašākā, kā formālā, tā arī saturiskā nozīmē, taču visos gadījumos runa ir par to, ka medijs ir vairāk kā vienkārši vidutājs un kaut kā pārnesējs. Pats medijs vienmēr ne tikai nes kādu citu saturu, bet dod līdzi arī kaut ko pats no sevis. Šis kaut kas arī var būt kā saturisks, tā formāls. Saturiski to var traktēt tādējādi, ka dažādi mediji spēj nodot un pārnest specifiskus vēstījumus, ko nespēj cita veida mediji. Skaņas, smaržas, garšas, pieskārienu nav iespējams pārnest vizuāli un tos nav iespējams arī kaut cik izsmeļoši aprakstīt verbāli. Tikai specifiski mediji spēj kā paziņot, tā arī pārnest citām paaudzēm šāda veida ziņojumus.

Attīstot Makluena domu, ka medijs ir kaut kas vairāk kā tikai vēstījuma pārnesējs, ir iespējams to apvērst un teikt, ka vēstījums saistībā ar citiem vēstījumiem un attiecībās ar mediju pats funkcionē kā savdabīgs medijs. Vētījuma kā medija loma saistībā ar citiem vēstījumiem skaidri saskatāma reklāmas gadījumā. Visvairāk TV, bet arī citos masu saziņas līdzekļos reklāma tiek ievietota nevis vienkārši šajā medijā, bet gan kādā šī medija vēstījumā, kurš jau ir piesaistījis auditoriju. Tas var būt seriāls, sporta un pat ziņu pārraide un jebkurš cits raidījums, kas dažādā veidā kalpo par mediju un kā tāds nes reklāmas peļņu attiecīgā vēstījuma pārraidītājam. Līdzīga "sadarbība" norisinās arī nereklāmas sižetu starpā. Drukātajos medijos, kurus atšķirībā no raidošajiem, nevar nopirkt pa daļām, auditoriju īpaši interesējoši sižeti kalpo par līdzekli, lai mudinātu iegādāties attiecīgo preses izdevumu. Lai nopietnam vēstījumam pievērstu uzmanību, ir jābūt kaut kam, kas uz to orientē. Savukārt, pret vēstījumiem, kuros, izņemot sensacionālu virsrakstu nebūs piesaistoša satura, uzmanība neizbēgami mazinās.

Līdz ar to jebkurā preses izdevumā ir elementi, kurus uztveram kā mūs saistošu vēstījumu, un pārējā daļa, kas veido mediju kopumā. Pie tam dažādas daļas funkciju ziņā mainās vietām, būdams te vēstījums, te atkal medijs, kad pievēršamies vienam vai otram materiālam vai sižetam. Raidošajos medijos tas ir nedaudz citādi, jo klausītājam vai skatītājam ir iespēja pievērsties tikai tiem raidījumiem vai sižetiem, kas viņam ir svarīgi kā vēstījums. Taču gan prasmīga programmas sastādīšana, gan patērētāja nevēlēšanās katrreiz izslēgt un atkal ieslēgt, pārslēgt, arī te veido līdzīgu inversiju mozaīku, kā rezultātā viss materiāls, kas tiek veidots kā saturs, funkcionāli nonāk gan vēstījuma, gan medija statusā. Var teikt, ka šie satura veidi viens pret otru pilda medija funkciju, viens otru balsta un komunicē.

Interesanti, ka 19. gs. sākumā vācu filosofs Georgs Vilhelms Fridrihs Hēgelis (*Hegel,* 1770.–1831.) savā darbā "Gara fenomenoloģija", skaidrodams, kā apziņā norisinās pasaules uztvere, arī piemin mediju. Viņa izklāstā medijs ir vide, kurā apziņa apjēdz kaut ko vienu, dotajā brīdī nepievēršot īpašu uzmanību citam. Tādā veidā uztveres procesā tiek apjēgtas ne tikai dažādas lietas un parādības, bet arī vienai un tai pat reālijai piemītošās īpašības. "..tā kā katra īpašība ir vienkārša sevis attiecināšana ar sevi pašu, tā liek citas īpašības mierā un attiecas ar tām tikai pateicoties vienaldzīgajam"arī". Šis "arī" tādējādi: ir pats tīrākais vispārīgais jeb medijs, lietība, kas tādā veidā sasaista šīs īpašības." (*Hegel*, 1807, 95.)

Teiktais par specializētajiem medijiem ir attiecināms arī uz vispārīgiem medijiem, to saturu. Vispārīgo mediju gadījumā ir pat grūtāk nošķirt mediju un vēstījumu. Atskārta, ka grāmatas, gleznas un kino arī ir mediji, radās tikai pēc specializēto mediju pētniecības aizsākšanas. Grāmata visupirms tiek uztverta tikai kā vēstījums. Taču pati grāmata, dažādi literatūras žanri ir specifiskas formas, pateicoties kurām ir iespējams vēstīt to vai citu saturu. Franču sociologs Pjērs Burdjē (*Bourdieu*, 1930.–2002.) literatūras kā cilvēka esamības formas raksturošanai izmanto jēdzienus pozīcija un manifestācija. Savā ziņā tie atbilst tam, kas komunikācijas perspektīvā ir medijs un vēstījums. Burdjē

īpaši uzsver abu šo literārās esamības aspektu homoloģiju (savstarpēju atbilstību). Noteikta pozīcija, kādu sociālajā laukā ieņem literatūra, prasa tās apliecinājumu manifestācijās, kas ir ne tikai teksti, bet arī dažādas literātu un visu literārajā procesā iesaistīto aģentu darbības. Taču pašas šīs darbības tiek atzītas par literārām manifestācijām, ja norisinās zināmu pozīciju ietvaros. Viena autora iepriekšējās manifestācijas kalpo par starpnieku, lai arī nākamie tiktu uztverti par tādiem. (*Bourdieu*, 1991, 393.–395.) Arī literārais darbs kopumā iegūst vienota vēstījuma statusu tāpēc, ka tā atsevišķākās sastāvdaļas, līdz pat teikumiem un atsevišķiem vārdiem, funkcionē arī kā medijs, kas pastarpina un sasaista.

Protams, līdz ar postmodernajam kultūras stāvoklim raksturīgo lielo stāstu norietu (Liotārs, 1979, 80.), situācija kaut kādā ziņā mainās. Teksts un jebkurš vēstījums, kuram cauri vijas viens iespējamais saistījums, jau tiek traktēts kā represīvs. To dekonstruējot, tiek dota vieta cilvēka brīvesamībai. Taču jāņem vērā, ka dekonstrukcija ir sekundārs akts. Lai tā būtu iespējama, ir vajadzīga kāda konstrukcija, un jebkurā konstrukcijā tās elementi vienmēr pilda kā saturisku, telpu aizpildošu, tā arī strukturējošu, daļas sasaistošu funkciju. Šī analoģija abstraktākā formā arī izteic medija un vēstījuma attiecību dialektiku.

Konceptuāli aptverošākā veidā par mediju kā īpašu satura funkcionēšanas aspektu savā universālajā komunikācijas teorijā runā vācu sociālteorētiķis Niklass Lūmans (*Luhmann* 1927.–1988.). Universāla šī teorija ir tāpēc, ka traktē komunikāciju nevis kā vienu no sabiedrībā notiekošiem procesiem, bet gan sabiedrības būtību, pastāvēšanas veidu. Komunikācija nav process, kas norisinās starp atsevišķiem indivīdiem, vai grupām. "…vienīgi sabiedrība var komunicēt" (*Luhmann*, 1997, 105.) Runa te nav par to, ka sabiedrība komunicē ar kādu citu sabiedrību vai pati ar sevi, bet gan procesu, kas norisinās sabiedrībā, par cik tā pastāv, funkcionē. To rezumējot, var pat teikt: "Sabiedrība pastāv tikai par tik, par cik pastāv tās funkcionālais korelāts – komunikācija". (*Назарчук*, 2012,54.)

Maksimāli universālā veidā šīs teorijas ietvaros tiek traktēts arī medija jēdziens. Lai izskaidrotu savu medija izpratni Lumans izmanto Aristoteļa filosofijas pamatjēdzienus – materiāls jeb matērija *(hyle*) un forma (*morphe*). Jebkura lieta ir radusies un pastāv kā materiāla un formas savienojums. Taču pašu materiāla jēdzienu Aristotelis lieto divās nozīmēs. Pirmkārt, lai apzīmētu pirmmatēriju, ar kuru viņš saprot to, "kas pati par sevi nav apzīmējama nedz kā lietas būtība, nedz kā tas, kas … kaut kādā veidā noteic esošo". (*Aristoteles*, *Metaphysik* VII 3 1029a) Otrkārt, kā materiālu, no kā sastāv lietas (turpat, VII 7 1032a) Lietas ir veidotas nevis no pilnībā nenoteiktās pirmmatērijas, bet gan jau noformētās matērijas. Tāda veida matērija ir matērija tikai priekš tā, kas no tās rodas. Akmens ir matērija tikai akmens mājai vai priekš visa tā, ko no tā var būvēt, taču akmeņi paši par sevi ir nevis vienkārši matērija, jau noformēta matērija. Var runāt arī par dažādiem materiāla noformētības veidiem un pakāpēm. Piemēram, koks (kokmateriāls) vispār, noteiktas sugas koks, noteiktā veidā apstrādāts kokmateriāls. Pie kam pēdējā gadījumā noteiktība var būt daudzpakāpju: sazāģēts, ēvelēts, impregnēts, sagarināts u.c. Visos šajos gadījumos var runāt par koku kā materiālu, bet jau dažādā specifikācijas formā. Katra no tām sašaurina šī materiāla atbilstošas pielietošanas ietvarus, sagatavo materialitātes vispār pārtapšanu par specifisku lietu.

Pārformulējot peripatētisko formas jēdzienu, Lūmans atbilstoši savai sistēmteorētiskai ievirzei runā par vāju un stingru saistību (*lose un strickte Kooplung*) starp sistēmas elementiem. (*Luhmann*, 1997, 98.) 'Vājš' un 'stingrs' ir korelatīvi (viens paredz otru) un relatīvi jēdzieni. Tas, kas attiecībā pret kaut ko vājāku ir stingrs, pret vēl stingrāku ir vājš. Noformēts materiāls ir stingrāks attiecībā pret mazāk noformētu. Medijs šinī teorētiskajā perspektīvā ir vidējais starp pilnīgi bezformīgo pirmmateriālu un materiālu, kas ieguvis pabeigtas, funkcionējošas lietas veidolu. Tā kā runa šinī gadījumā ir par komunikāciju kā sabiedrības iekšēju norisi, tad medija statusā funkcionē jebkurš sociālās sistēmas struktūrveidojums, kurš iesaistīts komunikācijas procesā kā kaut kas līdz galam nenoteikts (vāji saistīts), bet tās gaitā iegūst stingrāku saistību.

Ja atzīstam, ka saistības pakāpju relativitātes dēļ nekā pilnīgi saistīta nav, tad, virzoties pa citu pārdomu ceļu, iegūstam mūsdienu medijteorētiķu formulētu tēzi: viss ir medijs jeb *media ergo sum*. (*Савчук*, 2013, 137.) To gan mēdz traktēt arī krietni sašaurinātā veidā "Viss, kas mums "dots" uztverē, komunikācijā un izziņā, ir dots medijos." (turpat, 187.–188.) Tas atkal draud aizvest iztirzājumu no medija kā cilvēka esamības atribūta analīzes uz vairāk empīrisku medijpētniecību, izceļot tikai specifiskos medijus kā īpašās medijrealitātes veidotājus. To, ka būtībā viss, jebkura lieta vai parādība var būt medijs, ir grūti pieņemt, jo, ja viss ir medijs, tad patiess ir arī apgalvojums, ka tāda objekta kā medijs vispār nav. Kompromisa formā var piedāvāt apgalvojumu, ka viss var būt un mēdz būt medijs, taču tikai īpašās konfigurācijās ar visu pārējo realitāti.

Apgalvojums: viss ir medijs visupirms jāattiecina nevis uz specifiskajiem medijiem un to pastarpināto saturu, bet gan vispārīgiem medijiem. Tas, ko komunikācijā uztveram kā vairāk noteikto, izprotam kā ziņojumu jeb informāciju. Tas, kas pavada, ir devis iespēju tam funkcionēt kā ziņojumam, ir medijs. Skaidrs, ka viena un tā pati reālija dažādās komunikatīvās situācijās, dažādos kontekstos var funkcionēt vai nu kā ziņojums vai kā medijs. Dažkārt vienā un tajā pat situācijā abās lomās, izejot dažādus hermeneitiskā apļa lokus. Kad pievēršam uzmanību kādam realitātes elementam, tas sākotnēji var ieinteresēt pats par sevi. Bet, uztverot to, līdzi nāk cita informācija, kas funkcionē kā ziņojums. Izprotot šo ziņojumu, saistot to ar jēgumu, kas sākotnēji bija tikai priekšnosacījums, lai mēs uztvertu šo ziņojumu, mainās izpratne par to, kas sākotnēji bija vienkārši medijs. Fokusējot uzmanību uz mediju kā saturu, viss tas, ko par to uzzinām ziņojumā, kļūst par mediju šīs reālijas uztverei.

Tas, protams, var arī nenotikt. Masmediju laikmetā, cilvēki nonāk to varā nereflektīvā veidā, gandrīz nepadomā par to, kas ir mediji, kā tie uz mums iedarbojas, ka ziņojumi, kurus tie mums nodod ir mediālas dabas, veidoti atbilstoši mediju loģikai, kas nav tas pats, kas reāliju loģika, ko mediji mums translē. Pat ja cilvēks sāk apzināties, ka realitāte, kuru viņš uztver, jau pārvērtusies par medijrealitāti, ar to vien nepietiek, lai izprastu, kas te ir specifiski mediāls un kā aiz tā saskatīt kaut ko no lietiski reālā. Lai to sāktu saprast, ir jāparaugās uz visu to, ko mēs uztveram kā mediju.

6. Eiropas vājās saistības spēks

Rezumējot šīs medijfilosofiskās pārdomas, atbilstoši raksta tematam ir jānorāda, ka iepriekš formulētās atziņas par mediju kā materiālu, kas kaut kādā mērā jau ir noformēts, bet komunikācijas gaitā var tik vēl vairāk noformēties, attiecas ne tikai uz tādiem maksimāli abstrakti tvertiem objektiem kā lieta vispār, bet arī uz kultūras parādībām, jēdzieniem, koncepcijām, kā arī to apzīmējamām un aprakstāmām reālijām.

Vācu sociālfilosofs Jirgens Hābermass (*Habermas*, dz. 1929.) kas pēdējos gadu desmitos neatslābstoši analizējis Eiropas integrācijas procesu, tajā aktualizējušās problēmas, rezumē: "Eiropas apvienošanās gaitā, kas turpinās jau vairāk kā pusgadsimtu, arvien no jauna uzrodas šķietami neatrisināmas problēmas. Taču integrācijas process pat bez skaidra šo problēmu risinājuma pastāvīgi virzās uz priekšu." (*Habermas*, 2004, 63.). 10 gadi pēc šīs atziņas nesuši tam arvien jaunus apliecinājumus, lai minam kaut vai eirozonas paplašināšanos, neskatoties uz līdz galam neatrisināto krīzi tajā, vai arī austrumpartnerības procesa neviennozīmīgo gaitu.

Tas, kas notiek eirointegrācijas procesā un atbilst izpratnei par vispārīgā medija iedabu, sasaucas ar franču pētnieka Žana Fransuā Liotāra (*Lyotard*, 1924.–1998.) pirms gandrīz ceturtdaļgadsimta doto postmodernās pasaules raksturojumu: "Universālas metavalodas principa vietā nāk denotatīvo izteikumu argumentācijā noderīgu formālu un aksiomātisku sistēmu daudzskaitlības princips. Šīs sistēmas apraksta universāla, bet ne nepretrunīga metavaloda." (Liotārs, 1979, 93) Nav grūti atrast

piemērus no Eiropas pēdējo gadu desmitu politiskās un ekonomiskās vēstures, kas labi ilustrē šo filosofiski formulēto izteikumu. Jaunām dalībvalstīm, stājoties ES, jāstājas arī uz eirovalūtas ieviešanas ceļa. Vecajām dalībvalstīm, kurām it kā būtu jāreprezentē eiropeiskais etoss vispilnīgākā formā, joprojām ir izvēles iespēja. Lai iestātos eirozonā, valsts finanšu un ekonomiskai sistēmai jāatbilst Māstrihtas kritērijiem, bet pēc iestāšanās valsts tos var arī nepildīt. ES paredz vienotu attiecību sistēmu ar trešajām valstīm visdažādākajās jomās, taču dažas (piem., Vācija) var veidot arī īpašas ekonomiskās attiecības ar kādu valsti (piem., Krieviju), ja tas tai ir ļoti svarīgi. Savienībā nevar uzņemt valsti ar nenoregulētām robežattiecībām, iekšējiem konfliktiem, taču Kipra tomēr kļuva par ES dalībvalsti, pie kam cerībā, ka tieši iesaistīšanās eirointegrācijas procesā palīdzēs risināt arī konfliktu ar salas atšķēlušos ziemeļdaļu. Kā ironiski norāda Hābermass: "Ir viegli apvienoties priekš tā, kas nav obligāts". (*Habermas*, 2004, 43)

Neskatoties uz visām šīm un citām neatbilstībām, pat pretrunām process turpinās. Tradicionālāk domājoši politiķi un intelektuāļi tomēr sagaida, ka tam vajadzētu pāraugt kaut kādā *ciešākā saistībā*, konfederācijā vai pat federācijā, kas novestu pie vienotu varas institūciju veidošanās. Otrā Eiropas apvienošanās polā būtu jāveidojas vienotai Eiropas identitātei – aktīvas pilsoniskas un kulturālas piederības pašapziņai. Taču nedz viena, nedz otra procesa kaut kāda jaušama rezultēšanās tuvākā perspektīvā nav sagaidāma. Tiek pieļauts, ka eiropeiskā kopība var izrādīties pietiekami efektīva arī *vājas saistības* režīmā. "Sistēmiskā integrācija un elitu stāvokļa sarežģīšanās, ko nosaka tas, ka jāpieņem situatīvi lēmumi, var padarīt kopeiropeisko apziņu par kaut ko lieku". (turpat, 63)

Ļoti iespējams, ka tieši tāpēc, ka Eiropas integrācijas procesi nav viendimensionāli un viennozīmīgi, ka paredz daudz un dažādus iesaistes variantus un pakāpes, tie joprojām norit atbilstoši dotajā vietā un laikā jau organizēta materiāla virzībai uz kādu citu, ciešāku, bet tādu, kas varētu būt vēl ciešāka, saistību. Veiksmīgi pildot starpniecības figūras lomu cilvēciskās esamības komunikācijā, Eiropa kā medijs apliecina savu integratīvo potenciālu.

Izmantotās literatūras saraksts

Anderson B. (1983). *Imagined Communities.* – London: Verso. – 224 p.

Anderson P. (1976). *Considerations on Western Marxism.* – London-New York: Verso. – 125 p.

Aristoteles. *Metaphysik.*

Bourdieu P. (1991). *Le champ litteraire.* Citēts no tulkojuma: Бурдье П. *Социальное пространство: поля и практики.* – Санкт-Петербург: Алетейя. – с. 365.– 372.

Debray R. (2000). *Introduction à la médiologie.* – Paris: Presses Universitaires de France. Citēts no tulkojuma: Дебрэ Р. *Введение в медиологию.* – Москва: Праксис, 2009. – 192 с.

Habermass J. (2004). *Der gespaltene Westen.* – Frankfurt am Mein: Suhrkamp. Citēts no tulkojuma: Хабермас Ю. *Расколотый Запад.* – Москва: Весь Мир, 2008. – 187 с.

Hantingtons S. (1996). *Civilizāciju sadursme.* – Rīga: Jumava, 2012. – 371 lpp.

Hartmann F. (2000). *Medienphilosophie.* – Wien: WUV-Universitätsverlag. – 342 S.

Hegel G.W.F. (1807/1979). Phänomenologie des Geistes. // Werke, Bnd. 3. – Frankfurt am Main: Suhrkamp. – 591 S.

Kant I. (1797). *Die Mataphysik der Sitten.* // Werkausgabe in 12 Bände. Bd.8. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991. – S. 303–634.

Liotārs Ž. F. (1979). *Postmodernais stāvoklis. Pārskats par zināšanām.* – Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs, 2008. – 182 lpp.

Luhmann N. (1997). *Die Gesellschaft der Gesellschaft. (2 Bd.)* – Frankfurt am Main: Suhrkampf Verlag. 1164 S.

McLuhan M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man.* Cambridge: The MIT Press,1994. 392 p.

Назарчук А.В. (2012). *Учение Никласа Лумана о коммуникации.* – Москва: Весь Мир. – 246 с.

Савчук В. (2013). *Медиафилософия. Приступ реальности.* – Санкт-Петербург: Издательство РХГА. – 349 с.

LATVIJAS KONKURĒTSPĒJAS LIKUMSAKARĪBAS

LATVIAN COMPETITIVENESS REGULARITIES

Ieva Bruksle, Mag.oec., zinātniskā grāda pretendente RTU
Vita Zariņa, Prof., Dr.oec.
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

Marking the 10th anniversary of Latvian accession to the European Union, and looking back at this period we can recognize that the Latvian economy has experienced various changes, experienced both economic growth and heavy recession and now is again on the road to recovery. Processes that occurred in the Latvian economic environment are both criticized and praised. At present, it is noted that the Latvian economy is the fastest growing economy in the European Union. But what has happened to Latvian competitiveness, how has it changed in the past 10 years. This article focuses on the search for answers to these questions. The article aims to evaluate changes in the Latvian national competitiveness assessment over the past ten-year period. To reach the goal the nature and rates of national competitiveness have been discussed, an assessment of the Latvian economy has been provided and the competitiveness ranking of Latvian and its changes have been evaluated. Logically constructive method has been used in the research. The study evaluates the benefit of Latvian participation in the European Union from an alternative point of view.

Atslēgas vārdi: valsts konkurētspēja, konkurētspējas faktori, konkurētspējas priekšrocības, Latvijas konkurētspēja.

Ievads

Šis būs politisko šoku un ekonomisko pārmaiņu gads, starp pārmaiņām ir jāatzīmē Rietumu ekonomiskās līderpozīcijas jaunatklāšanas impulss (*Franklin*, 2013). Pasaules globālajā saimniecībā valstis piedzīvo dažādus politiskus un ekonomiskus satricinājumus. Arī Latvija ir šīs globālās saimniecības sastāvdaļa, kas izjūt savā saimniecībā pārmaiņu ietekmi. Šogad aprit 10 gadi, kopš Latvija ir kļuvusi par Eiropas Savienības dalībvalsti, par pilntiesīgu Eiropas kopējā tirgus dalībnieci. Šajā laika periodā Latvijas tautsaimniecība ir saskārusies ar dažādiem izaicinājumiem: reformām, attīstības projektu realizēšanu, ekonomiskās aktivitātes palielināšanos un dziļu lejupslīdi, izceļoties uz citu Eiropas valstu fona gan ar vājiem, gan tieši pretēji – labiem rezultātiem. Realizētās reformas un Māstrihtas kritēriju atbilstība ir ļāvušas Latvijai kļūt par monetārās savienības locekli un aizstāt latus ar eiro.

Latvijas 2 miljoniem iedzīvotāju eiro ir zīme ekonomiskā un politiskā: piederības zīme, tā dod mazai valstij nesamērojami svarīgu balsi Eiropas Savienības sirdī, valstīm, kas uz kartes kā neatkarīga valsts nebija pat pirms 25 gadiem, iegūt vietu pie Eiropas galvenā galda nav tikai simboliski svarīgi, tas ir valsts – drošības jautājums. Lats var mierīgi atpūsties, tas savu

uzdevumu ir veicis apbrīnojami (neskatoties ne uz ko, saglabājot savu stabilitāti un ļaujot pievienoties eiro zonai) (*Luca*, 2013).

Norises Latvijas tautsaimniecībā ir tikušas gan slavinātas, gan kritizētas, taču pārmaiņas ir notikušas un tās ir jūtamas. Bet kā Latvija izskatās uz citu valstu fona un kā šī pozīcija ir mainījusies desmit gadu laikā, kopš Latvija ir Eiropas Savienībā? Meklējot atbildi uz šiem jautājumiem, ir jāizvērtē Latvijas konkurētspēja uz citu valstu fona un šī novērtējuma izmaiņas gadu gaitā.

Šī raksta mērķis ir izvērtēt Latvijas valsts konkurētspējas novērtējuma izmaiņas laika periodā no 2004. līdz 2014. gadam. Mērķa sasniegšanai tiks apskatīta valsts konkurētspējas būtība un rādītāji, kas sniegts Latvijas tautsaimniecības novērtējumā, izvērtēta Latvijas konkurētspējas pozīcija, tās izmaiņas. Tiks izmantotas loģiski konstruktīvā, sintēzes metodes. Pētījums ļaus izvērtēt Latvijas valsts ieguvumu no līdzdalības Eiropas Savienībā no alternatīvā skatu punkta.

Valsts konkurētspēja

Raksturojot valsts konkurētspējas būtību, apkoposim dažādus viedokļus un kā pirmo vēlamies izcelt konkurētspējas ekonomiskās analīzes pamatlicēja profesora Maikla Portera skaidrojumu.

Konkurētspēja ir tas, kas veido pamatu labklājības radīšanai. Valsts vai reģions ir konkurētspējīgs tādā mērā, ka uzņēmumi, kas tur darbojas, ir spējīgi sekmīgi konkurēt globālajā ekonomikā, vienlaikus atbalstot algas un dzīves standartu pieaugumu vidusmēra pilsonim. Konkurētspēja ir atkarīga no ilgtermiņa produktivitātes, ar kuru tauta vai reģions izmanto savu cilvēku, kapitāla un dabas resursus. Produktivitāte nosaka ilgtspējīgas algas, darbavietu skaita pieaugumu un dzīves līmeni (Porters, 1990).

Pastāv dažādi konkurētspējas skaidrojumi, tāpēc Ketels atzīmē, ka debates par konkurētspēju var palikt neskaidras, ja tās nav balstītas uz kopīgu konkurētspējas definīciju. Bet tāda konceptuāla termina kā konkurētspējas definīcija nekad nav patiesa vai nepatiesa absolūtā nozīmē, bet par tās piemērotību var spriest saistībā ar konkrētu pētniecības un politikas jautājumu. Kopēja konkurētspējas definīcija tādējādi arī atspoguļos kopīgu viedokli par to, ko izmantos, veicot analīzi. (Ketels, 2006)

Delgado u.c. atzīst, ka konkurētspēja ir kļuvusi par galveno iezīmi ekonomiskās politikas diskusijās, un tas ir saprotams, jo tā ir pamatā labklājībai. Bet debates par konkurētspēju tomēr nevieš skaidrību, ko termins konkurētspēja faktiski nozīmē. Debates par konkurētspēju ir svārstījušās ap trim jomām: tirgus daļu, izmaksām un darba ražīgumu. Kad termins konkurētspēja ieguva ievērību (1980), konkurētspēja tika saistīta ar zemākām darba izmaksām un politiku, kas palīdzētu uzņēmumiem iegūt tirgus daļu globālajā tirgū, ļautu valstīm palielināt labklājību, panākot vadošās tirgus pozīcijas nozarēs, ko raksturo, piemēram, augstu apjomu radīts ietaupījums, izmantojot mērķtiecīgu valsts atbalstu. Konkurētspējas skaidrojums, kas saistīts ar atrašanās vietu un izmaksām, aptverot dažādas interpretācijas: zemas darbaspēka izmaksas (kompensācija par stundu, uz vienu darbinieku) nosaka, ka konkurētspēja ved uz zemāku bezdarba līmeni, augstāku eksportu un lielākām investīcijām. Taču interpretēt konkurētspēju caur zemām izmaksām, jo īpaši zemo algu, ir aplami, jo tas ir pretrunā ar labklājības politikas mērķi. Politiķi bieži saista konkurētspēju ar tādiem mērķiem kā "nodarbinātība, iespējas un labklājība, nereti konkurētspēju saista ar

vispārējiem valsts ekonomiskiem sniegumiem. Tā, no vienas puses, konkurētspēja ir saistīta ar īpašībām, kas ļauj nodrošināt augstu dzīves līmeni, no otras puses, konkurētspēja ir saistīta ar novietojumu, atribūtiem, kas virza izaugsmi. Valsts esot pievilcīga investīcijām, ietekmē labklājību netieši un ilgākā laika posmā. Kas ir valsts konkurētspējas? Termins "konkurētspēja" tiek izmantots mulsinoši dažādos veidos gan politiskajās aprindās, gan akadēmiskajā pētniecībā. Daži vienādo konkurētspēju ar spēju sasniegt dažādus kopējos rezultātus, piemēram, augstu dzīves līmeni un ekonomisko izaugsmi. Citi koncentrējas uz spēju sasniegt konkrētus ekonomiskos rezultātus, piemēram, darbavietu radīšanu, eksportu vai tiešās ārvalstu investīcijas. Vēl citi saista konkurētspēju ar noteiktiem specifiskiem vietējiem apstākļiem, piemēram, zemām algām, stabilām darbaspēka vienības izmaksām, sabalansētu budžetu vai "konkurētspējīgu" maiņas kursu, lai atbalstītu tekošā konta pārpalikumu. Šie atšķirīgie viedokļi par konkurētspēju ir sajaukti valsts un zinātniskajā dialogā, lai izskaidrotu iemeslus ekonomisko sniegumu atšķirībās. (Delgado u.c., 2012).

Savā pētījumā Delgado u.c. definē pamatkonkurētspēju, kā paredzamo produkcijas apjomu uz vienu darba vecuma indivīdu, ņemot vērā vispārējo kvalitāti valstī kā vietu, kur veikt uzņēmējdarbību. Labklājība galu galā sakņojas spējā panākt augstu darba ražīgumu, kā arī mobilizēt lielu daļu pieejamā darbaspēka (Delgado u.c., 2012).

Pasaules Ekonomikas Foruma "Globālās konkurētspējas ziņojumā" konkurētspēja tiek definēta, kā institūciju, politiku un faktoru kopums, kas nosaka produktivitātes līmeni valstī. Produktivitātes līmenis savukārt, nosaka ilgtspējīgu labklājības līmeni, ko var nodrošināt ekonomika. Citiem vārdiem sakot, konkurētspējīgākas ekonomikas parasti spēj nodrošināt augstākus ienākumus to iedzīvotājiem. Produktivitātes līmenis arī nosaka investīciju atdeves likmes; atdeves likmes ir galvenie faktori, kas nosaka pieauguma tempu tautsaimniecībā, konkurētspējīgāka ekonomika ir tāda, kas var augt straujāk vidējā vai ilgtermiņā. Konkurētspējas jēdziens tādējādi ietver statiskas un dinamiskas sastāvdaļas: kaut gan valsts produktivitāte skaidri nosaka tās spēju uzturēt augsta līmeņa ienākumus, tas ir arī viens no galvenajiem investīciju atdevi noteicošajiem faktoriem, bet investīciju atdeve ir viens no centrālajiem faktoriem, kas nosaka ekonomikas izaugsmes potenciālu (*World Economic Forum*, 2004)

Popa uzskata, ka konkurētspēja ir vispārējā uztverē sarežģīta parādība, kas saistīta ar valsts jaudu, salīdzinot ar citiem, bet konkurētspējas jēdziens ir lietojumi dažādos veidos, dažādos līmeņos. Atsaucoties uz valsts attīstības pozīcijām pasaules ekonomikā, konkurētspējas koncepts pieļauj sniegumu salīdzināšanu, kā arī izaugsmes potenciālu nākotnē. Valsts kļūst konkurētspējīgāka, ja izdodas veidot tādu vidi, kas ļauj katram uzņēmumam radīt efektīvu pievienoto vērtību, lai tie varētu izdzīvot un attīstīties jebkurā ekonomiskājā vidē, jo īpaši starptautiskā līmenī. Atbalstot un nostiprinot konkurētspēju makroekonomikā, valsts saglabā vai uzlabo rentabilitāti starptautiski, kad nolemj piemērot ekonomikas politikas kopumu, stimulējot optimālu mikro līmeni (Popa, 2013).

Sekojoši, valsts konkurētspēju varam skaidrot, kā stabilas un attīstību veicinošas vides pastāvēšanu valstī, kas nodrošina sekmīgu uzņēmumu darbību un to iespējamo konkurētspēju starpptautiskajā līmenī. Tāpat jāatzīmē, ka mēs uzskatām, ka valsts kokurētspēju nosaka virkne dažādu faktoru, veicinot to pārākumu salīdzinājumā ar citām valstīm.

Turpinājumā nedaudz pievērsīsimies konkurētspējas faktoriem, kas tie ir? Ekonomiskajā literatūrā tiek minēti dažādi valsts konkurētspēju veidojošie faktori un ir

jāatzīmē faktoru daudzskaitlīgums, tāpēc bieži šie faktori tiek sadalīti vairākās grupās. Pirmkārt, aplūkosim Portera minētos valsts konkurētspējas faktorus (skat. 1.att.)

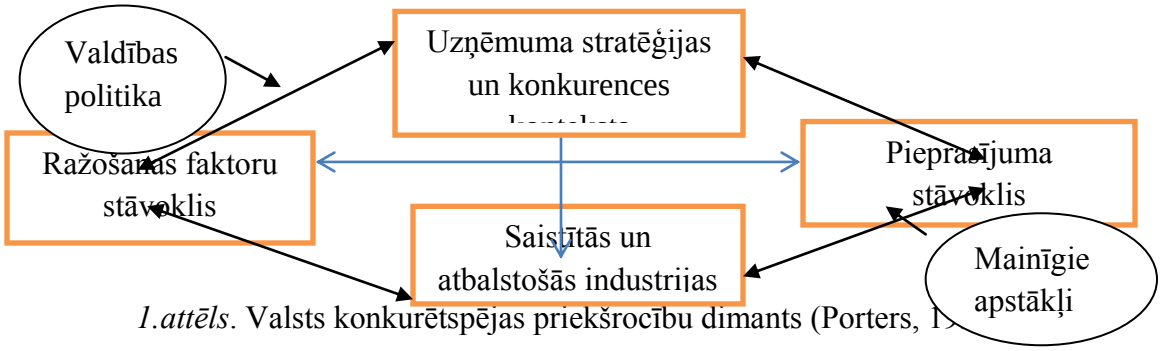

1.attēls. Valsts konkurētspējas priekšrocību dimants (Porters, 1

Porters skaidro nāciju konkurētspējas priekšrocības starptautiskajā tirdzniecībā un ražošanā, balstoties uz sekojošiem nosacījumiem (*Porter*, 1990):

1) ražošanas faktoru stāvoklis, kas ietekmē konkurenci jebkurā nozarē, ietver vairākas lielās kategorijas:

- cilvēkresursi: daudzums, prasmes un personāla izmaksas;
- fiziskie resursi: nodrošinājums, kvalitāte, pieejamība un izmaksas zemes, ūdens vai koksnes resursiem, hidroelektroenerģijas avotiem, zvejas vietām, un citas fiziskās īpašības;
- zināšanu resursi: uzkrātās zinātniskās, tehniskās un tirgus zināšanas valstī;
- kapitāla resursi: akciju kapitāla pieejamība valstī un izmaksas tā ieviešanai;
- infrastruktūras resursi: īpašības, kvalitāte, izmaksas par infrastruktūras izmantošanu un pieejamību.

Ražošanas faktorus var iedalīt divās grupās: pamata un uzlabotie. Pamata faktori ir mantoti un prasa samērā nelielus privātos un sociālos ieguldījumus. Tie var būt dabas resursi, klimats, atrašanās vieta, nekvalificēts vai daļēji kvalificēts darbaspēks. Uzlabotie faktori, kas var ietvert augsti izglītotus darbiniekus, modernu digitālo datu sakaru infrastruktūru utt., prasa lielas un bieži vien stabilas investīcijas to attīstībai. Faktoru attīstību panāk, izmantojot būtiskus ieguldījumus, un paredz izveidot augstākas pakāpes konkurences priekšrocības, un tādēļ tiem ir lielāka nozīme konkurētspējas nodrošināšanā.

2) pieprasījuma stāvoklis, kas atspoguļo pircēju gaidas. Saskaņā ar Portera viedokli, lielāks ieguvums ir no pircējiem, kas ir zinoši un prasīgi. Nav iespējams sasniegt augstu konkurētspēju, ja pieprasījuma apstākļi ļauj sekmīgi realizēt firmu ražojumus un neprasa ieviest uzlabojumus. Būtiski ir trīs aspekti:

- vietējā pieprasījuma sastāvs, nosaka, kā uzņēmumi uztver, interpretē un reaģē uz pircēju vajadzībām;
- vietējā pieprasījuma apjoms un pieauguma tendences, atkarībā no vietējā tirgus lieluma uzņēmumi varētu tikt stimulēti, gūt apjoma radītus ietaupījumus un mācīties,
- vietējā pieprasījuma internacionalizācija, ja vietējo pieprasījumu veido arī ārvalstnieki.

3) saistītās un atbalstošās nozares, kas varētu arī kalpot par konkurences priekšrocību nozarei, jo uzņēmumi var koordinēt darbību vērtību ķēdē, tehnoloģiju izstrādē, ražošanā, tirdzniecībā vai pakalpojumu jomā, it īpaši, ja saistītā nozare ir starptautiski veiksmīga.
4) uzņēmuma stratēģija, struktūra, konkurence, nepieciešams ņemt vērā kontekstu, kā uzņēmums ir izveidots, organizēts un vadīts, kā arī iekšzemes konkurences līmeni.

Neatkarīgi no galvenajiem faktoriem tiek minēti divi papildu mainīgie lielumi, kas nav tik svarīgi, kā noteicošie faktori konkurences priekšrocības iegūšanā, tomēr ir vērā ņemami, jo var pastiprināt faktoru ietekmi vai vājināt to. Tie ir: valdība, kas nosaka, cik lielā mērā tās politika var ietekmēt visu sistēmu, apdraudot vai uzlabojot konkurences priekšrocības, un mainīgie apstākļi, kam var būt svarīga loma, novirzot konkurences priekšrocības konkrētās nozarēs (*Porter,* 1990).

Stone un Ranchods uzskata, ka katrai tautai ir tādi paši konkurētspēju veidojošie elementi. Tie, protams, tiek kontrolēti un vadīti ļoti dažādi atkarībā no valsts veidotās politikas. Valsts atrašanās ir arī ierobežojošais faktors jebkuras valsts konkurētspējai. Piemēram, Ungārijā nav jūras ostas, un līdz ar to visu ir jāeksportē ar autotransportu, lidmašīnu vai kuģos pa Donavu. Iedzīvotāju skaits galu galā nav ierobežojošs faktors, jo darbaspēku bieži var importēt, piemēram, Vācijā (turku darbaspēks) un Apvienotajā Karalistē ieplūda darbaspēks no kolonijām. Tomēr, produktivitāte uz vienu iedzīvotāju ir svarīga, un tā bieži vien ir atkarīga konkrētā darbaspēka efektīvas izmantošanas. Iedzīvotāju emocionālā attieksme un to darba organizācija arī spēlē būtisku lomu ekonomikas izaugsmē, piemēram, attieksme pret inovācijām, kā arī lauksaimniecības un rūpniecības stavoklis, bet neatkarīgi no atrašanās vietas ir atsķirīgs dabas resursu apjoms. (*Stone, Ranchhod*, 2006).

Snieškas un *Burneckiene* uzskata, ka valsts konkurētspēja ir cieši saistīta visiem tās vides aspektiem, minētie valsts konkurētspējas faktori apkopoti 1.tabulā.

1.tabula

Valsts konkurētspējas faktori (*Snieška, Burneckiene*, 2009)

Politiskā vide	Politiskā stabilitāte, stratēģiskie mērķi, pielietotās politikas (enerģētikas, dabas resursu, rūpniecības, reģionu, inovāciju, eksporta, nodarbinātības, izglītības, konkurences u.c.), birokrātijas līmenis, korupcija
Ekonomiskā vide	Makroekonomiskās situācijas stabilitāte, ekonomikas atvērtība, biznesa infrastruktūra, mazais un vidējais bizness, transporta infrastruktūra
Tehnoloģiskā vide	Informācijas tehnoloģijas, komunikācija, inovāciju sistēma
Ģeogrāfiski-dabiskā vide	Ģeogrāfiskā situācija, klimats, dabas resursi, vides kvalitāte
Sociāli-demogrāfiskā vide	Demogrāfiskā situācija, kvalifikācija, izglītības infrastruktūra, sociālā un veselības aprūpe, publiskā kārtība un drošība
Kulturālā vide	Vēsture un tradīcijas, morālas vērtības un reliģija, kultūras īpatnības un dzīvesstils

Delgado u.c., skaidrojot valsts pamatkonkurētspējas atšķirību dažādās valstīs, izdala makroekonomikas un mikroekonomikas ietekmi uz konkurētspēju (skat. 2.att.).

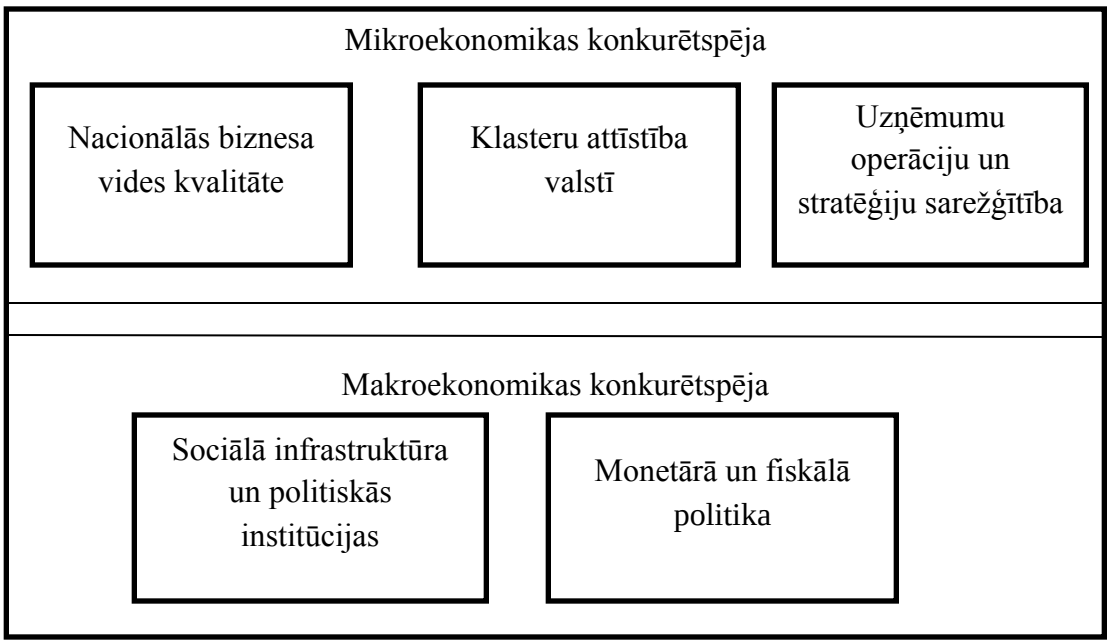

2.attēls. Nacionalās pamatkonkurētspējas noteicošie faktori (Delgado u.c., 2012).

Makroekonomiskie faktori nosaka vispārīgos nosacījumus, kas rada iespējas augstākai produktivitātei, bet nav tieši saistīts ar uzņēmuma produktivitāti un darba mobilizāciju un ietver divas plašas makroekonomiskās konkurētspējas dimensijas, pirmkārt, sociālā infrastruktūra un politiskās iestādes, kas nosaka veselības un izglītības, politisko kvalitāti un tiesiskumu. Otrā dimensija – monetārā un fiskālā politika, kas ietver fiskālās ilgtspējas pasākumus, parāda inflācijas politiku, pārvaldot ekonomiskās aktivitātes īstermiņa un vidēja termiņa svārstības. No politikas viedokļa, šīs dimensijas parasti nosaka vai būtiski ietekmē valsts valdība. Mikroekonomikas konkurētspējas faktori ir ļoti atšķirīgi, mikroekonomikas konkurētspēja ir vērsta uz konkrētiem atribūtiem, valsts uzņēmējdarbības vidi (piemēram, vai uzņēmējdarbības regulēšana uzlabo vai kavē investīcijas un izaugsmi), organizācijas saimniecisko darbību un struktūru (piemēram, vietējā konkurence, klasteru attīstība), un sarežģītu biznesa vadības prakses izmantošanu (piemēram, vai uzņēmumi izmanto motivējošu atalgojumu) (Delgado u.c., 2012). Tātad tiek apstiprināts jau iepriekš atzīmētais viedoklis, ka valsts konkurētspēju nodrošina liels faktoru kopums un stabila kvalitatīva valsts vide gan mikro, gan makro.

Un vēl noslēdzošais viedoklis, ko pauž Pops u.c., kas atbilst arī šī raksta autoru pārliecībai. Valsts konkurences priekšrocības rodas, ja valsts rada lielāku vērtību, nekā citas konkurējošas valstis, balstoties uz izmaksām, reakcijas ātrumu, kvalitāti un jauninājumiem. Konkurences priekšrocības valstī balstās uz vietējām vērtībām un laika gaitā iegūto pievienoto vērtību. Konkurētspējīgai videi šodien ir nepieciešama elastīga struktūra un efektīvu sistēmu attiecības. Konkurences priekšrocība rodas, ja ir atbilstība starp atšķirīgām kompetencēm. (*Pop* u.c., 2013)

Šajā raksta daļā tika apskatīti viedokļi par valsts konkurētspēju un to veidojošiem faktoriem, raksta turpinājumā pievērsīsimies valsts konkurētspējas novērtēšanai.

Valsts konkurētspējas vērtēšana

Valstis ir kļuvušas apsēstas ar konkurētspējas noteikšanu un mērīšanu. Turklāt konkurētspēju var mērīt valsts, nozares vai uzņēmumu līmenī. Lai gan konkurētspēju var vienkārši definēt un izmērīt uzņēmumu līmenī, tas ir ļoti sarežģīti valsts līmenī, jo tai ir daudzpusīgs raksturs (*Des Vignes, Smit*, 2005). Šis viedoklis saskan arī ar raksta autoru redzējumu.

Vērtējot valsts konkurētspēju un to salīdzinot ar citām valstīm, visbiežāk balstās uz tādiem rādītājiem kā IKP uz vienu iedzīvotāju, inflācija, eksports, izdevumu zinātnei īpatsvars IKP, darbaspējīgo iedzīvotāju īpatsvars, iedzīvotāju ienākumi u.c. (*Stone, Ranchhod*, 2006, *Фатхутдинов*, 2000), taču aizvien biežāk tiek izmantoti dažādi kompleksie rādītāji, kas raksturo situāciju valstī, balstoties uz virkni dažādu rādītāju. Kādus kompleksos rādītājus ir būtiski minēt? Mēs piekrītam Vanaga un Leduskrastas (Vanags, Leduskrasta, 2005) viedoklim, ka jāatzīmē sekojoši konkurētspēju raksturojošie kompleksie rādītāji:

1) Globālais konkurētspējas indekss (*Global competitiveness index*);
2) Pasaules konkurētspējas indekss (*World Competitiveness Index*);
3) Ekonomiskās brīvības indekss (*Index of Economic Freedom*);
4) Uzņēmējdarbība (*Doing business*).

Sniegsim nelielu ieskatu šo indeksu būtībā (skat. 2.tab.), apkopojot pamatinformāciju par četriem minētajiem indeksiem (apkopots, izmantojot (WEF, 2014; IMD, 2014, WB, IFC, 2014, *Heritage Fondation*, 2014)).

Pasaules ekonomikas forums sadarbībā ar Hārvardas universitāti un sadarbības institūcijām partnervalstīs ziņojumu par globālo konkurētspēju publicē kopš 1971. gada, un katru gadu pieaug aptverto valstu skaits (šobrīd 148), atklājot katras valsts stiprās un vājās puses pēc vienotas sistēmas. Pats indekss laika gaitā ir ticis modificēts. Sākot ar 2004. gadu, tiek izstrādāts viens visaptverošs indekss – Globālās konkurētspējas indekss (aptver makro- un mikroekonomisko konkurētspēju raksturojošos rādītājus)**,** taču ir tikuši noteikti Attīstības konkurētspējas indekss (*Growth Competitiveness index, GCI1*), Uzņēmējdarbības konkurētspējas indekss (*Business Competitiveness Index, BCI* (sākotnēji mikroekonomikas konkurētspējas indekss)).

2.tabula

Starptautisko konkurētspējas indeksu salīdzinājums

Indekss	Indeksa būtība
Globālais konkurētspējas indekss Apkopo – Pasaules ekonomikas forums ziņojumā – *"The Global Competitiveness report"* **148 valstis**	Baltijas valstis ziņojumā iekļautas 2001.gadā. Izvērtējums aptver makro- un mikroekonomisko konkurētspēju raksturojošos rādītājus. Izdala trīs apakšindeksus: pamatprasības; efektivitātes pastiprinātāji; inovācijas un izsmalcinātības faktori; Izdala 12 pīlārus: institūcijas; infrastruktūra; makroekonomiskā vide; veselība un pamatizglītība; augstākā izglītība un apmācība; preču tirgus efektivitāte; darba tirgus efektivitāte; finanšu tirgus attīstība; tehnoloģiskā gatavība; tirgus apjoms; uzņēmējdarbības

	kvalitāte; inovācijas.
Pasaules konkurētspējas indekss Apkopo – Pasaules konkurētspējas pētniecības centrs ziņojumā "*World Competitiveness Yearbook"* **60 valstis**	Latvija ziņojumā iekļauta kopš 2013.gada (Igaunija kopš 2003.) Izvērtējums aptver: ekonomisko darbību – makroekonomisko vietējās ekonomikas novērtējumu; valdības efektivitāti – cik lielā mērā valdības politika veicina konkurētspēju; uzņēmējdarbības efektivitāti; infrastruktūru – pamata, tehnoloģisko, zinātnisko cilvēkresursu.
Uzņēmejdarbība Apkopo – Pasaules Banka – ziņojumā "*Doing business"* **189 valstis**	Latvija ziņojumā iekļauta kopš projekta sākuma 2002.gadā. Izvērtējums aptver indikatorus pa tēmām: uzņēmējdarbības uzsākšana, darbības ar būvniecības atļaujām, īpašuma reģistrēšana, elektrības pieslēgšana, kredītu saņemšana, investoru aizsardzība, nodokļu maksāšana, pārrobežu tirdzniecība, līgumu izpilde, maksātnespējas situācijas atrisināšana, darbinieku algošana.
Ekonomikas brīvības indekss Mantojuma fonds ***(****Heritage Foundation)* Wall Street žurnāls **178 valstis**	Igaunija iekļauta kopš projekta sākuma, 1995.gada, Latvija un Lietuva kopš 1996.gada. Tiek izvertētas četras brīvības kategorijas: tiesiskums, valdības ierobežojumi, normatīva rakstura efektivitāte, tirgus atvērtība.

Šveices Starptautiskais Menedžmenta Attīstības Institūta, IMD Pasaules konkurētspējas pētījumu centrs apskata "valstu konkurētspēju" katru gadu gadagrāmatā kopš 1989.gada, kas raksturo nāciju konkurētspēju, analizē to, kā valstis rada un uztur vidi, lai uzņēmumi varētu būt konkurētspējīgi.

Pasaules Banka neveic tiešu valstu konkurētspējas izvērtējumu un salīdzinājumu, konkurētspēja tiek aprakstīta kā mikroekonomiskā vide un kā uzņēmumu spēja brīvi un netraucēti veikt uzņēmējdarbību. Pasaules Bankas Uzņēmējdarbības vides apsekojums tiek izdots kopš 2002.gada. Pasaules Banka neaprēķina kopēju indeksu, bet grupu indikatoru, ko var salīdzināt starp valstīm, un indikatori dod konkrētus piemērus potenciālām problēmu sfērām atsevišķām valstīm salīdzinājumā ar daudzām citām valstīm.

Noslēdzot šo indeksu apskatu, jāatzīmē, ka, lai gan katrs no šiem rādītājiem tiek balstīts uz plašu informācijas klāstu un detalizētu analīzi, autores atbalsta Vanaga & Leduskrastas viedokli (Vanags, Leduskrasta. 2005), ka, vērtējot konkurētspēju, vispiemērotākie ir abi konkurētspējas kompleksie rādītāji – Globālais konkurētspējas indekss, Pasaules konkurētspējas indekss, taču otrajā gadījumā nevar veikt Latvijas konkurētspējas izmaiņu novertējumu, jo Latvija iekļauta novērtējumā tikai no 2013.gada.

Pēc veiktās valstu konkurētspējas rādītaju raksturošanas raksta turpinājumā raksturosim Latviju šodien, izvērtēsim konkurētspējas rādītājus un to izmaiņas.

Latvijas ekonomika un tās konkurētspēja

Veicot Latvijas ekonomikas apskatu, valsts konkurētspējas aspektā sākumā attēlosim dažādos viedokļus par Latviju.

Latvijā ir maza, atvērta ekonomika, stabilitāte makroekonomiskajā vidē, stabila finanšu sistēma un stabila valūta, kas ir vitāli svarīgi priekšnosacījumi valsts attīstībai. ES ekonomiskās pārvaldības modelis atbilst Latvijas interesēm, tas nodrošina stabilu makroekonomisko vidi igtermiņā, kas ir būtisks igtspējīgas izaugsmes priekšnosacījums. Latvijas ārpolitikas realitāte ir tāda, ka mums, kā mazai valstij, tāpat kā citām mazām valstīm, ir jāsaskaras ar grūtībām tikt uzklausītiem. Faktu, ka esam maza valsts mainīt nevaram, tomēr radīt priekšstatu par sevi kā nobriedušu, kompetentu un mērķtiecīgu valsti ir mūsu spēkos. Latvijas interesēs ir iekļauties iekļauties ES attīstību virzošajā kodolā, turklāt šajā kodolā atrodas arī Latvijas svarīgākie tirdzniecības partneri. (Dombrovskis, 2012)

Devalvācijas vietā, kas iznīcinātu vidus klasi un banku sistēmu, valst atguva konkurētspēju smagā ceļā, ar augošu produktivitāti, jo valdība balstījās savās darbībās uz lielākiem nodokļiem un izdevumu samazināšanu, un risks attaisnojās, Latvija ienāk 2014.gadā, kā ātrāk augošā ekonomika Eiropā. (*Luca*, 2013)

Grūtie fiskālie pasākumi ir īstenoti, bet tālākas strukturālās reformas progresē lēnām, ņemot vērā valdības viegli ievainojamo pozīciju, nebūs paātrinājuma reformās, ekonomikas atveseļošanās turpināsies, Latvijā reģistrējot straujāko IKP pieauguma rādītāju ES (*The World in 2014*, 2013).

Pēc pasaules finanšu krīzes, kas smagi ietekmēja Latvijas tautsaimniecību, kopš 2009.gada beigām ir vērojama pakāpeniska izaugsme. Pateicoties krīzes laikā atgūtajai konkurētspējai, eksports ir kļuvis par galveno Latvijas ekonomikas atveseļošanās pamatu. Tautsaimniecības izaugsme vidējā termiņā lielā mērā būs atkarīga no diviem faktoriem. Pirmkārt, kādus risinājumus spēs pieņemt eirozonas valstis, lai spētu izvairīties no iespējamās ekonomikas stagnācijas. Otrkārt, cik efektīva būs Latvijas valdības īstenotā struktūrpolitika ekonomikas konkurētspējas uzlabošanai ierobežotos finansējuma, t.sk. valsts budžeta pieejamības apstākļos (Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību, 2013).

Autores piekrīt viedoklim, ka būtiski ir radīt labu priekšstatu par valsti kopumā, taču nepaļauties uz konkrētā brīža labajiem izaugsmes rādītājiem, bet izmantot radīto pozitīvo priekšstatu un turpināt darbu pie saimnieciskās vides kvalitātes uzlabošanas, veicot nepieciešamās reformas un kopējo valsts konkurētspēju. Turpinājumā pievērsīsimies Latvijas konkurētspējas apskatam un vispirms sniegsim nelielu ieskatu iepriekšējā punktā minētajos starptautiskajos indeksos, ko var izmantot valsts konkurētspējas raksturošanai, bet detalizētāki raksturosim tieši Globālo konkurētspējas indeksu, tā dinamiku, jo tieši šis indekss vispilnīgāk raksturo situāciju.

Latvijas Ekonomiskās brīvības indekss (EBI) pēc jaunākajiem datiem ir 68,7 (pasaules vidējais 60,3), ieņemot 42.pozīciju novērtēto valstu starpā. Latvija ir ierindota 19.pozīcijā no 43 valstīm Eiropas reģionā, un tās kopējais rezultāts ir virs reģiona un pasaules vidējiem rādītājiem, taču Latvijas ekonomika joprojām ir "mēreni brīva", ir jāturpina reformas, jo īpaši, lai stiprinātu tiesu varas neatkarību un izskaustu korupciju (*Heritage Foundation*, 2014). Indeksa un tā sastāvdaļu dinamika attēlota 3.tabulā (autoru veidots, izmantojot *Heritage Foundation*, 2014). Jāatzīmē, novērojama EBI pozitīva dinamika kopumā, lai gan novērojamas arī negatīvas izmaiņas atsevišķās komponentēs, piemēram, monetārās un fiskālās brīvības, valsts izdevumu, kas var tikt skaidrots ar

pievienošanos vienotajai Eiropas monetārajai sistēmai, stingrāku fiskālo kontroli un valsts izdevumu samazināšanu (ko ne vienmēr gan jāvērtē negatīvi), taču tādas komponentes kā brīvība no korupcijas pasliktināšanās viennozīmīgi ir jāvērtē negatīvi.

3.tabula

Latvijas Ekonomiskā brīvības indeksa un tā komponentu dinamika*

Rādītājs	2004.gads	2008.gads	2014.gads
Kopējais vērtējums	67,4	68,3	68,7
Īpašuma tiesības	50,0	55,0	50,0
Brīvība no korupcijas	37,0	47,0	43,6
Fiskālā brīvība	82,2	83,4	84,6
Valsts izdevumi	62,2	59,2	54,9
Uzņēmējdarbības brīvība	70,0	74,8	82,5
Monetārā brīvība	85,8	73,8	79,7
Tirdzniecības brīvība	79,8	86,0	87,8
Investīciju brīvība	70,0	70,0	85,0
Finansiāla brīvība	70,0	70,0	50,0

*skala no 0 līdz 100 (maksimālais līmenis).

Latvijai iestāšanās Eiropas Savienībā ir bijis viens no galvenajiem apstākļiem uzņēmējdarbības realizēšanas vides uzlabošanai. Valsts ekonomiskā integrācija ir veicinājusi reformu programmas Latvijā. Kopš 2004.gada valsts ir guvusi pozitīvas pārmaiņas visās jomās, mērot ar Uzņēmējdarbības rādītāja (*Doing Business*) indikatoriem. Neskatoties uz to, ka Latviju būtiski skārusi finanšu krīze, sākot no 2008.gada turpināja reformu programmas, pielāgojot uzņēmējdarbības vidi jauniem izaicinājumiem. (*Doing Business*, 2013) Jaunākajā Pasaules Bankas "*Doing Business*" 2014. pētījumā 189 valstu konkurencē Latvija ierindota 24.vietā. Uzņēmējiem labvēlīgas vides novērtējumā Latvija atrodas 9.vietā ES dalībvalstu vidū. Aplūkojot Uzņēmējdarbības rādītāja atsevišķo kritēriju dinamiku (skat. 4.tab.), jāatzīmē, ka ir grūti pilnvērtīgi novērtēt izmaiņas, jo, lai gan šo rādītāju apkopo arī par 2004.gadu, metodika ir būtiski mainījusies un lielais vairums kritēriju par 2004.gadu netiek izvērtēti.

4.tabula

Latvijas Uzņēmējdarbības kritēriji (*Doing Business***,** 2014)

Gads		2004	2008	2014
Biznesa uzsākšana	Procedūras (skaits)	5	5	4
	Laiks (dienas)	16	16	12,5
	Izmaksas (% no ienākumiem uz iedzīvotaju)	10,1	3	1,9
Maksātnespējas atrisināšana	Laiks (gadi)	3	3	1,5
	Izmaksas (% no īpašuma)	13	13	10
	Atgūšanas likme (centi par dolāru)	35,7	34,6	48,4

Apskatot divas kritēriju grupas, kas vistiešāk ir saistītas ar uzņēmējdarbības organizēšanu, novērojama situācijas uzlabošanās praktiski visās kategorijās, kas

viennozīmīgi norāda uz vides sakārtošanas reformām un iespējamo konkurētspējas palielināšanos.

IMD Pasaules konkurētspējas pētījumu centrs kopš 2013. gada arī Latviju ietver apskatā "Pasaules konkurētspēja", ierindojot 41.pozīcijā starp novērtētajām 60 valstīm. Latvijas konkurētspēja novertēta ar 58.678 punktiem (skala no 0–100), Lietuva 66,488 (31.pozīcija), bet Igaunija 64,422 (3.pozīcija), maksimālo vertējumu 100 un 1. pozīciju ieguvusi ASV, Šveice 93,357 (2.pozīcija), bet zemāko Venecuēla (31,879) (IMD, 2014), diemžēl šobrīd nevaram novērtēt Latvijas konkurētspējas dinamiku apskatāmajā laika posmā no 2004.–2014.gadam.

Visbeidzot izvērtēsim Latvijas konkurētspējas novērtējuma izmaiņas saskaņā ar Globālās konkurētspējas indeksu.

5.tabula

Globālais konkurētspējas indekss (GKI)* un tā komponentu dinamika**

(*Global Competitiveness Report*, 2005, 2009, 2014)

Rādītājs	2004	2008	2014	Vietas dinamika	Vērtības dinamika
GKI	**44 /3,97**	**54 / 4,26**	**52 / 4,40**	**- 8**	**+0,47**
*Pamatprasības****	*40 / 4,86*	*55 / 4,63*	*40 / 5,00*	*0*	*+0,14*
Efektivitātes pastiprinātāji	*47 / 3,47*	*47 / 4,31*	*41 / 4,41*	*+6*	*+0,94*
Inovācijas un izsmalcinātības faktori	*63 / 2,93*	*84 / 3,39*	*68 / 3,61*	*-5*	*+0,68*
Institūcijas****	65 / 3,57	60 / 4,05	57 / 4,08	+8	+1,23
Infrastruktūra	43 / 4,02	58 / 3,81	59 / 4,24	-14	+0,22
Makroekonomiskā vide	14 / 5,64	71 / 4,91	29 / 5,63	-15	-0,01
Veselība un pamatizglītība	49 / 6,75	48 / 5,76	41 / 6,05	+8	-0,70
Augstākā izglītība un apmācība	29 / 4,00	33 / 4,67	40 / 4,84	-11	+0,84
Preču tirgus efektivitāte	58 / 3,33	52 / 4,46	40 / 4,53	+18	+1,20
Darba tirgus efektivitāte	36 / 4,03	32 / 4,71	26 / 4,76	+10	+0,73
Finanšu tirgus efektivitāte	49 / 4,47	39 / 4,80	45 / 4,46	+4	-0,01
Tehnoloģiskā gatavība	41 / 3,69	41 / 4,00	38 / 4,70	+3	+1,01
Tirgus lielums	67 / 1,31	79 / 3,24	95 / 3,18	-28	+1,87
Uzņēmējdarbības kvalitāte	55 / 3,75	83 / 3,85	67 / 4,01	-12	+0,26
Inovācijas	70 / 2,11	93 / 2,94	70 / 3,21	0	+1,10

* vispirms norādīta attiecīgā indikatora vieta, pēc tam indikatora vērtība. Vieta– pozīcija citu valstu starpā starp 148 (2013–2014), 134 (2009–2008), 104 (2004–2005) vērtētajām valstīm, jo augstāka, jo labāka pozīcija. Vērtība, punktu skaits 1–7 (maksimums)

** augstāka vieta tiek vērtēta, kā pozitīva dinamika, augstāka vētība – pozitīva dinamika (autoru aprēķins).

*** Trīs pamatkategorijas.

****12 pīlāri

Latvijas ekonomiku šobrīd vērtē kā augsti attīstītu (2004.g. vidējā līmenī), tiek uzskatīts, ka Latvija atrodas pārejas posmā no efektivitātes virzītas un inovāciju virzītu ekonomiku (kritērijs – IKP uz iedzīvotāju 9–17 tūkst. $ uz iedzīvotāju), bet 2004.gadā

Latvija atradās pakāpi zemāk (kritērijs – IKP uz iedzīvotāju 3–9 tūkst. $ uz iedzīvotāju), vērtēta kā efektivitātes virzīta ekonomika (*Competitiveness Report*, 2005, 2014).

Novērtējot apkopotos rādītājus, varam secināt, ka Latvijas konkurētspēja ir palielinājusies desmit gadu gaitā, lai gan, skatoties uz vietu dinamiku, var šķist savādāk, ir jāņem vērā būtisko vērtējumā iekļauto valstu skaita pieaugumu (44.pozīcija starp 104 valstīm un 52. starp 148), bet indeksa vērtības pieaugums ir skaidri redzams 3,97 līdz 4,40 (maksimālā vērtība – 7). Lielāko pozitīvo tendenci uzrāda effektivitātes pamatkategorija (pozitīva dinamika gan vietas, gan vērtības ziņā), jāatzīmē arī preču tirgus efektivitāti (5.pīlāris), kur pozitīva dinamika abos vērtējumos, lai gan, vērtējot tikai vērtības kritērija izmaiņas, uzrāda otro lielāko izaugsmes tendenci. Autores uzskata, ka galvenokārt ir jābalstās tieši uz vērtības kritēriju, jo vietas kritērijs ir vairāk reprezentabli, un vērtības kritērija negatīvu dinamiku uzrāda trīs pīlāri, no apkopotajiem 12, turklāt tās ir galvenokārt nelielas (-0,01 vai 0,7). Jāatzīmē, ka konkurētspējas novērtējumam ir jāpieiet kompleksi, lai izvairītos no neatbilstosiem slēdzieniem.

Visbeidzot apkoposim, balstoties uz Globālās konkurētspējas indeksa 12 pīlāru kritērijiem, Latvijas konkurētspējas priekšrocības un trūkumus (skat. 6.tab.), apkopojums veikts, izmantojot kritēriju vietas un vērtības aspektus un izvērtējot minētos problēmu kritērijus (*Competitiveness Report*, 2005, 2014).

6.tabula

Latvijas saimnieciskās vides priekšrocības un trūkumi

Konkurētspējas priekšrocības	Konkurētspējas trūkumi
Ļoti atvērta starptautiskajai tirdzniecībai un ieguldījumiem	Vājas pasliktināšanās pazīmes uzrādoša fiziskā infrastruktūra, zema ceļu kvalitāte
Zemas uzņēmējdarbības izmaksas noziedzības un vardarbības, terorisma novēršanai	Neefektīva valsts pārvaldes birokrātija
Zema inflācija	Neefektīva nodokļu sistēma, līmenis, mainība
Augsts pamatizglītības līmenis	Zema sabiedrības uzticība politiķiem
Augsta līmeņa interneta piejamība un lietošana	Politikas mainība
Augstas kvalitātes matemātikas un dabaszinātņu izglītība	Zema efektivitāte strīdu risināšanas tiesiskajos regulējumos
Kvalitatīva dzelzceļa, ostu un gaisa transporta infrastruktūra	Ierobežota piekļuve aizdevuma kapitālam
Vienkāršota uzņēmējdarbības uzsākšana	Zems ieguldījums pētniecībā un attīstībā
Izteikta orientācija uz klientu vajadzībām	Zema nodokļu efektivitāte, motivējot uz darbu
Augsta elastība algu noteikšanā	Mazs vietējais tirgus
Izmaksas un produktivitāte	Zema valsts kapacitāte talantu piesaistei
Finanšu pakalpojumu pieejamība un iespejamība	Zems nodrošinājums ar zinātniekiem un inženieriem
Augsts juridisko tiesību līmenis	
Augsta līmeņa patentu pieteikšana	

Tādējādi Latvijas saimniecisko vidi raksturo gan pozitīvi aspekti, gan negatīvi aspekti un, veicot turpmākās reklāmas konkurētspējas veicināšanai, ir jāapzinās, turklāt pat vienas faktoru grupas robežās, ka var saskarties ar priekšrocībām un trūkumiem, piemēram, infrastruktūra – dzelzceļš, ostas vai auto ceļi. Tāpat varam atzīmēt, ka uzskatām, ka Latvijas integrācija Eiropas Savienībā, kas prasīja dažādu reformu realizēšanu, ir veicinājusi konkurētspējas pozitīvo dinamiku, it īpaši ir jānovērtē plaša tirgus pieejamība, jo viens no konkurētspējas trūkumiem ir Latvijas mazais iekšējais tirgus.

Secinājumi

Veicot pētījuma kopsavilkumu, vēlamies atzīmēt, ka valsts konkurētspējas vērtēšanai tiek pievērsta arvien lielāka nozīme, tiek izmantoti dažādi rādītāji, turklāt aizvien biežāk kompleksie rādītāji, kuru noteikšanas metodika tiek aizvien pilnveidota.

Latvijas ekonomika ir piedzīvojusi dažādas izmaiņas un reformas, kas tiek vērtētas gan pozitīvi, gan negatīvi, bet pēc pārciestās dziļās lejupslīdes notiekošā atveseļošanās tiek atzīmēta arī starptautiski.

Vērtējot Latvijas konkurētspēju desmit gadu griezumā, tiek novērota konkurētspējas pozitīva dinamika, to norāda vairāki konkurētspēju un uzņēmējdarbības vidi raksturojošie kompleksie rādītāji.

Lai gan pastāv virkne konkurētspējas priekšrocību, Latvijas saimniecisko vidi raksturo arī nopietni trūkumi, kas būtu iespēju robežās mazināmi.

Ir jāatzīmē, ka pilnvērtīga konkurētspējas izvērtēšana prasa kompleksu pieeju. Autores uzskata, ka šis pētījums ir jaturpina un jāveic vēl vispusīgāka analīze.

Izmantotās literatūras saraksts

Des Vignes L., A., Smith K., (2005), *Mesuring the Competitivness of the Trinidad&Tobago Econmy*, Caribbean Centre for Monetary studies (CCMS) Conference, Nassau, Bahamas, November 1– 4, 2005, http://www.ccmf-uwi.org/files/publications/conference/883.pdf

Dombrovskis Valdis(2012), *Latvija Eiropā: intereses un iespējas*, Pasaule 2013, Intelegent Media UAB, 21

Edward Luca (2013), *Lat it be*, The World in 2014, The Economist Newspaper Limeted, London, 15

Doing Business. (2014; 2013) World Bank; International Finance Corporation : [tiešsaite]. [Skatīts: 5.02.2014]*:* http://www.doingbusiness.org

Franklin Daniel (2013), *From the editor*, The World in 2014, The Economist Newspaper Limeted, London, 15

Historical Data Sets and Trends Data. World Bank; International Finance Corporatio: [tiešsaite]. [Skatīts: 5.02.2014] **http://www.doingbusiness.org/custom-query**

Ketels C. H. M,(2006), Michael Porter's Competitiveness Framework-Recent Learnings and New Research Priorities. Journal of Industry, Compeititiont &Trade,2006, Vol. 6: 115–136

Popa L.,V(2013), Competitivness Factors**,** Analele Universitatii Maritime Constanta, Year XIII, Vol.17, 291– 293.

Pop Al.,N., Draghescu F., Roşca V.,(2013)Global Competition and Romania's National Competitive Advantage. Annals of the University of Oradea, Economic Science Series. Jul 2013, Vol. 22 Issue 1, p.1807–1814. 8p.
Porter, M. E., (1990). *The Advantage of Nations*. New York: The Free Press.
The Competitive Determinants of National Competitiveness. Delgado M., Ketels C., Porter M.E., Stern S., NBER Working Paper No. 18249, Cambridge, July 2012, http://www.nber.org/papers/w18249
Stone H.B.J., Ranchhod A. (2006), C*ompetitive advantage of a nation in the global arena: a quantitative advancement to Porter's diamond applied to the* UK, USA and BRIC nations. Strategic Change Nbr.15: John Wiley & Sons, Ltd., *Sept–Oct 2006.p.* 283–294
Snieška V., Burneckiene J.,(2009) *Measurement Lithuanian Regions by Regional Competitiveness Index*. Engineering Economics, Vol. 61 Issue 1, p.45–57.
The Global competitiveness report 2004–2005(2004), ed. Xavier Sala – i – Martin, World Economic Forum, New York: Oxford University Press, pp.576
The Global competitiveness report (2009, 2014),ed. Klaus Schwab, World Economic Forum, : [tiešsaite]. [Skatīts: 5.01.2014]*:* http://www.weforum.org/reports?filter[type]=Competitiveness
The world in figures Contries, The World in 2014, The Economist Newspaper Limeted, London, 91–99
Vanags A., Leduskrasta Z., *Latvijas konkurētspēja un tās izvērtējums starptautiskos reitingos*, BICEPS, 2005, [tiešsaite], [Skatīts:05.02.2014] http://www.biceps.org/assets/docs/izpetes-zinojumi/Competitiveness-indices_in%20Latvian.pdf
WCC History – World Economy Ranking, *IMD World Competitiveness Center: [tiešsaite]. [Skatīts: 5.02.2014]* *http://www.imd.org/wcc/history-of-world-economy-ranking/*
World Competitiveness Ranking 2013, *IMD World Competitiveness Center: [tiešsaite]. [Skatīts: 5.02.2014]* *http://www.imd.org/wcc/news-wcy-ranking/*
Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību, Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija: [tiešsaite], [Skatīts:02.02.2014] http://em.gov.lv/images/modules/items/tsdep/zin_2013_2/2013_dec.pdf
Фатхутдинов Р.А. (2000), *Конкурентноспособность: экономика, стратегия, справление*, Москва:ИНФРА, с.312.

THE EUROPEAN UNION PATENT (THE EUROPEAN PATENT WITH UNITARY EFFECT) THE PATENT PACKAGE EMBEDDED IN THE INTERNATIONAL AND EUROPEAN FRAMEWORK

Holger Buck
htw saar University of Applied Sciences, Germany

Abstract

This article deals with the EU patent package. In December 2012 the European Patent Package passed EU legislation and Regulation (EU) 1257/2012 and Regulation (EU) 1260/2012 were adopted. Since Italy, Spain initially and later Croatia opposed the concept, the patent package uses enhanced cooperation (according to art. 20 Treaty on European Union and art. 326, 327 and 329 Treaty on the Functioning of the European Union). It is expected that the "European patent with unitary effect" will enter into force probably in 2014/2015 after at least 13 instruments of ratification for the Agreement on a Unified Patent Court of 11 January 2013 have been deposited by Member States. The paper covers topics such as: achievements, consequences arising from enhanced cooperation, the history of the proposal dating back from the 1970's up to the current Patent Package, the language issue in the law of intellectual property, the distinction from and the relation to the European patent according to the European Patent Convention of 5 October 1973 and finally the proposed Unified Patent Court.

Keywords: European Patent Package, Enhanced Cooperation, Ratification Procedure, History of Legislation, Unitary Character and Effect of EU Patents with unitary effect in participating Member States, Language Issue, Achievements, Application Procedure and Costs, Unified Patent Court, Court of Justice of the European Union, Relation to European Patent Convention

Introduction

In December 2012 Regulation (EU) 1257/2012 and Regulation (EU) 1260/2012 on the creation of unitary patent protection passed EU legislation. For decades the language issue was the major hint to implement an EU patent. Currently three Member State of the EU, namely Italy, Spain and Croatia, refuse to participate. Therefore firstly the other 25 Member States could only make use of the new legislative tool of enhanced cooperation, and secondly 25 Member States (including Italy, however not Poland) signed the Agreement on a Unified Patent Court with the aim to create the accompanying appropriate judicial system. These three legal instruments form the so-called European Patent Package.

More and more articles are being published or will be published about the entering into force of the new EU patent this year or at the latest next year. Inventors and their lawyers should consider the new European patent with unitary effect embedded in an already well-established international and European patent scheme when they seek for patent protection. The objects of this article are the national, European and international background, the

essential history and the language issue of the European Patent Package as well as the coming legal situation in patent law. The article aims to analyse in detail the *acquis* in the field of EU patent law and discusses the impact on the internal market and the resulting "multi-speed Europe".

Background and History of International and European Patent Protection and EU Patent Legislation

Any state grants intellectual property rights such as patents, trademarks and designs, however protection is restricted to the territory of the respective state (according to the internationally recognized principle of territoriality). Such national protection does not cover the requirements for internationally active companies. Along with protection in their home markets, these companies need additional protection in their target markets. The transborder or international protection of IP rights commenced as early as 1883 by virtue of the *Paris Convention for the Protection of Industrial Property Rights*, which set up a union for the protection of industrial property and which was followed by neighbouring specific international agreements for trademarks ("Madrid system" of 1891), industrial designs ("Hague system" of 1934) and patents.

Transborder patent protection can be acquired by the proprietor of a technical invention in different ways such as:

- by filing a single international patent application with the International Bureau of WIPO (World Intellectual Property Organization, Geneva) under the *PCT* (*Patent Cooperation Treaty of 1970*). Currently an invention can be protected in 148 Member States under the PCT; all Member States of the EU adhere to the PCT. The applicant chooses in which country or countries he simultaneously wishes to protect his invention. To avoid expensive translations the applicant is advised to use one of the "publication languages" (Arabic, Chinese, English, French, German, Japanese, Korean, Portuguese, Russian or Spanish). This kind of international application does not amount to a globally protected patent (a "worldwide patent" does not exist), but leads to a bundle of individual national and nationally enforceable patents in all the countries designated by the applicant (Tritton, 2008, 69–71; WIPO, 2014a). From 2001–2013 a total of 217 PCT applications sought for protection in Latvia (Patent Office of the Republic of Latvia, 2014);
- by applying for a separate national patent in any Paris Convention country (175 Member States including all Member States of the EU) in which protection is sought. Due to the principle of national treatment which treats non-nationals and nationals equally (art. 2(1) Paris Convention) any patent applicant from a Member State has access to the national patent protection system in every other Member State. Such an application for registration must be filed with the respective national patent office(s) in the official language(s) of that/those country/countries, e.g. with the Patent Office of the Republic of Latvia. As that route to patent protection in various countries is quiet circumstantial, an applicant should only use the Paris Convention if he wishes to gain protection in a Paris Convention country that is not a Member State of the PCT, e.g. Argentina or Pakistan (WIPO, 2014b);

- by submitting a European patent application to the EPO (European Patent Office, Munich) under the *EPC* (*European Patent Convention of 1973*). It is suggested that the applicant use one of the official languages of the EPO (English, French and German). Such a "European patent" leads to a bundle of individual national patents in one or more of the 38 Member States of the EPC designated by the owner of the invention to be patented; if the proprietor wishes that the granted patent becomes effective in a Member State he has to request validation at the national level (EPO 2014; Kur and Dreier 2013, 97–104; Tritton 2008, 84–85). All EU Member States are signatory states of the EPC. In 2012 applications from France, Germany and the United Kingdom represented more than 50% of applications originating from EPC countries; the EPO counted 57 Latvian applications in the same year (EPO, 2013). As the European Patent is a regional patent in terms of the PCT patent proprietors can link both regimes and can obtain a European Patent via the PCT (Kur and Dreier, 2013, 104–105; WIPO, 2014d).

As to the situation within the European Union it should be emphasized that the EU is more than a free trade zone. Its economic system encompasses a common market. The EU is pursuing the accomplishment of its internal market (sometimes called "single market") rather than just generating the sum of 28 national markets.

Table 1

Extract from TEU (Treaty on European Union) and TFEU (Treaty on the Functioning of the European Union) regarding the internal market and uniform protection of intellectual property rights

"[The Member States] … determined to promote economic and social progress for their peoples, taking into account the principle of sustainable development and within the context of the accomplishment of the *internal market* … and to implement policies ensuring that advances in economic integration are accompanied by parallel progress in other fields …" (preamble of the TEU). "The Union shall establish an *internal market* … It shall promote scientific and technological advance." (art 3(3) TEU). "The Union shall adopt measures with the aim of establishing or ensuring the functioning of the *internal market*" (art. 26(1) TFEU). "The *internal market* shall comprise an area without internal frontiers in which the free movement of goods, persons, services and capital is ensured in accordance with the provisions of the Treaties." (art. 26(2) TFEU). "In the context of the establishment and functioning of the *internal market*, the European Parliament and the Council, acting in accordance with the ordinary legislative procedure, shall establish measures for the creation of European intellectual property rights to provide *uniform protection of intellectual property rights throughout the Union* …" (art. 118(1) TFEU).

EU-wide unitary patent protection with uniform legal conditions and effects for all EU Member States on a one-stop shop basis would contribute to realising that major goal of the EU much better than the solution of a bundle of patents; it would eliminate market restraints resulting from the territorial aspect of national protection. So far there already exist two EU-

wide industrial property rights with unitary effect, namely the Community trademark from 1996 and the Community design from 2003 (Buck, 2005, 591 and 593; Tritton, 2008, 419–420 and 562–563). With around 1.1 million applications for a Community trademark and around 700,000 applications for a Community design (OHIM, 2014, 5) these two tools of the EU are very successful and widely used by the industries.

Discussions about a common patent system within the EC came up already in the 1950's (Luginbühl, 2013, 305). Early attempts made by the European Community to create a community patent equally valid in all Member States failed. Both the Community Patent Convention of 15 December 1975 (Cook, 2010, 533) and the Agreement relating to Community patents of 15 December 1989 were not ratified by enough Member States.

The next steps taken were the proposal for the Community Patent Regulation of 5 July 2000 which failed in its first version and following long controversial political discussions the proposal for a Regulation on Translation Arrangements for the European Union Patent of 30 June 2010. As at the end of 2010 the unanimity of the Member States regarding the translation agreements was not in sight (recital 10 of Council Decision of 10 March 2011), the procedure of enhanced cooperation was implemented by virtue of the *Council Decision of 10 March 2011 authorising enhanced cooperation in the area of the creation of unitary patent protection*. Enhanced cooperation according to art. 20 TEU and art. 326–334 TFEU is a flexible concept of law-making introduced in 1997 into EU law. It allows a number of Member States to cooperate more closely in specific policy areas (Lamping 2011, p. 882). The procedure is carried out under the auspices of the EU without abandoning the legal framework of the EU or restricting the scope of application of primary law. If at least nine Member States wish to establish advanced integration or cooperation between themselves without requiring that all Member States be involved, they may file a request to the Commission to get authorisation to establish enhanced cooperation (Lamping, 2011, 895–898). Enhanced cooperation leads to a "multi-speed Europe". The Council Decision of 11 March 2011 authorised enhanced cooperation in the area of the creation of unitary patent protection upon the request of first 12 and then 13 more Member States (including Latvia). On 13 April 2013 the judgment of the Court of Justice of the European Union (joint cases C-274/11 and C-295/11) dismissed the actions of Italy and Spain against the Council Decision of 10 March 2011 and confirmed the legality of enhanced cooperation in EU patent law (Jaeger, 2013, 389).

On 17 December 2012 the Patent Package was enacted. It consists of three legal documents, two regulations issued by the EU legislator and third the draft of a multilateral agreement of the participating Member States, as follows:

- Regulation (EU) 1257/2012 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2012 implementing enhanced cooperation in the area of the creation of unitary patent protection,
- Council Regulation (EU) 1260/2012 of 17 December 2012 implementing enhanced cooperation in the area of the creation of unitary patent protection with regard to the applicable translation arrangements,
- the accompanying *Agreement on a Unified Patent Court [and Statute] of 11 January 2013*.

The Patent Package has not yet entered into force. The Agreement was signed between 19 February and 5 March 2013 by 25 Member States of the EU, interestingly including Italy,

however not by Spain which opposed, not by Croatia and not by Poland. Both enhanced cooperation and the Agreement provide that they shall always be open to further Member States (art. 328 TFEU and preamble of the Agreement on a Unified Patent Court). Italy which is not participating in the enhanced cooperation nevertheless wishes to participate in the Agreement with respect to European patents granted for its territory and therefore signed the Agreement. Croatia which acceded to the EU on 1 July 2013 after the two regulations were already enacted and the Agreement was already signed did not yet notify if it wishes to participate in the enhanced cooperation or to sign the Agreement. On 22 March 2013 Spain brought action to the Court of Justice of the European Union (case C-146/13) claiming that Regulation (EU) 1257/2012 is unlawful; the court case is pending (Haedicke 2013, p. 609; Jaeger 2013, p. 389).

Apart from these court proceedings the scheme established by the Patent Package shall enter into force:

- four months after the deposit of at least thirteen instruments of ratification including the ratifications by France, Germany and the United Kingdom (Member States in which the highest number of European patents had effect in 2012), or
- four months after the date of entry into force of the amendments of Regulation (EU) 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction, and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters, concerning the relationship between that regulation and the Agreement,

whichever is the latest (art. 89 of the Agreement on a Unified Patent Court; Grabinski 2013, p. 310). As of January 2014, only Austria has finished the ratification process (cf. table 2).

Table 2

Ratification progress as of 17 March 2014 (EU Commission 2014)

Sitemap | About this site | Links | What's New | Legal notice | Cookies | Contact | Search | English (en)

THE EU SINGLE MARKET

European Commission > The EU Single Market > Industrial Property > Patent > Unitary patent – ratification progress

Home

Industrial Property

- News
- An industrial property rights strategy for Europe
- Utility Model
- Biotechnological Inventions
- Domain Name
- Patents
  - Documents
  - FAQs
  - Unitary patent – ratification progress
  - Links
- Access to patented medicines for countries in need
- Patentability of computer-implemented inventions
- Designs
- Trade Marks including Community Trade Mark
- Geographical indications
- Enforcement of intellectual property rights
- Infringements
- Contact

Unitary patent – ratification progress

Share | Search on this site

Member State	Participation in the enhanced cooperation on the unitary patent protection	Signature of the Agreement on a Unified Patent Court	Ratification of the Agreement on a Unified Patent Court
Austria	✓	19.02.2013 [1]	07/08/2013
Belgium	✓	19.02.2013 [1]	
Bulgaria	✓	05.03.2013 [1]	
Croatia			
Czech Republic	✓	19.02.2013 [1]	
Cyprus	✓	19.02.2013 [1]	
Germany	✓	19.02.2013 [1]	
Denmark	✓	19.02.2013 [1]	
Estonia	✓	19.02.2013 [1]	
Greece	✓	19.02.2013 [1]	
Finland	✓	19.02.2013 [1]	
France	✓	19.02.2013 [1]	
Hungary	✓	19.02.2013 [1]	
Ireland	✓	19.02.2013 [1]	
Italy		19.02.2013 [1]	
Latvia	✓	19.02.2013 [1]	
Lithuania	✓	19.02.2013 [1]	
Luxembourg	✓	19.02.2013 [1]	
Malta	✓	19.02.2013 [1]	
The Netherlands	✓	19.02.2013 [1]	
Poland	✓		
Portugal	✓	19.02.2013 [1]	
Romania	✓	19.02.2013 [1]	
Slovakia	✓	19.02.2013 [1]	
Slovenia	✓	19.02.2013 [1]	
Spain			
Sweden	✓	19.02.2013 [1]	
United Kingdom	✓	19.02.2013 [1]	

1. You can find more information about the signature of the Agreement on a Unified Patent Court on this website of the Council of the European Union.

Last update: 30.01.2014 | Top

Regulation (EU) 1257/2010 and Council Regulation (EU) 1260/2012 do not yet apply as their application depends on the entry into force of the Agreement (art. 18(2) Regulation (EU) 1257/2012; art. 7(2) Regulation (EU) 1260/2012). The legislative procedure to adopt the Patent Package is criticized claiming transparency deficits (Pagenberg, 2012, 587–588; Stjerna 2013; 7–8).

The Language Issue

As the EU relies on multilingualism there are 24 official languages within the EU, all of which are also working languages. For example, all legislative documents are produced in all 24 languages. This system is very costly. If a proprietor of an invention seeks multi-state patent protection and if he has to translate the application and most importantly the patent description and the patent claim and if he is obliged to file in all or at least several official languages the language issue becomes a strong obstacle for any patent application. This has led to the idea of reducing the number of languages to be used; EPO for example relies on only three official languages (English, French and German) if the applicant wishes to avoid expensive translations. However, on the level of the European Community / European Union

all patent law proposals including a reduction of languages lead to insurmountable difficulties and to the failure of the proposals for over 40 years. Lastly Italy and Spain have blocked the various projects especially referring to the example of the OHIM (Office for Harmonization in the Internal Market) (Lamping 2011, 900–901; Luginbühl 2013, 305–306). OHIM as a non-institutional EU body uses also Italian and Spanish as office languages. The smaller Member States such as Latvia did not raise the language issue.

Table 3

Working languages of International, European and EU IP Offices

	working languages of EPO	**working languages of OHIM**	**working languages of WIPO (PCT)**
used for:	European patents	Community trademarks and Community designs	Internationally registered patents
	English	English	English
	French	French	French
	German	German	German
		Italian	
		Spanish	Spanish
			Arabic, Chinese, Japanese, Korean, Portuguese, Russian

Art. 118(2) TFEU acknowledges the problems arising from the language dispute in Intellectual Property and sets out a specific legal basis for language arrangements.

Table 4

Art. 118(2) TFEU (Treaty on the Functioning of the European Union)

"The Council, acting in accordance with a special legislative procedure, shall by means of regulations establish language arrangements for the European intellectual property rights. The Council shall act unanimously after consulting the European Parliament." (art. 118(2) TFEU.

This path is used in Regulation (EU) 1260/2012 to adopt the Patent Package. In short (details cf. 4.): the existing trilingual language regime of the EPO is adopted and English, French and German are the languages of the proceedings of the Patent Package (art. 6(1) Regulation (EU) 1260/2012); criticism exits that the rejection of Spanish and Italian involves a restriction of linguistic diversity (Lamping, 2011, 914). On 22 March 2013 Spain brought a second action to the Court of Justice of the European Union (case C-147/13) arguing that Regulation (EU) 1257/2012 discriminates persons whose mother tongue is not English, French or German; the case is pending as well (Jaeger 2013, p. 389).

The Difficulties with the Judicial System

The next issue that has caused long discussions is the judicial system around the EU patent. The Community Patent Convention of 1975 wished to give respective jurisdiction to the European Court of Justice. The draft agreement from the second decade of the 2000's for creating a patent court with exclusive jurisdiction for both European patents issued by the

EPO and EU patents with unitary effect was designed as an agreement between EU Member States and other members of the EPC. On 8 March 2011 and on request by the Council of the European Union of 6 July 2009 the Court of Justice delivered its Opinion that such a court of law would violate EU law (Opinion 1/09). The Unified Patent Court as designed by the Patent Package excludes participation of third countries and is based on an agreement only to be concluded between EU Member States.

The *Acquis* in the field of EU Patent Law

Most EU Member States are signatory states of the PLT (*Patent Law Treaty*, 2000), with the exception of Bulgaria, Cyprus and Malta, and all are members of the Paris Convention for the Protection of Industrial Property and of the WTO with its *TRIPS Agreement (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights*, 1994) their legal provisions being transposed into national patent law by the respective national legislator. As the aims of PLT and TRIPS are to harmonise and to streamline formal procedures and to mandate certain standards for national patent protection and enforcement (Tritton 2008, p. 63; WIPO 2014c; WTO 2014) national substantive patent law of the Member States is internationalized to a certain degree (de-facto harmonization). The Paris Convention for the Protection of Industrial Property and the EPC lead to fragmentary harmonization of the substantive law of patent validity (Cook, 2010, 528–532).

Once in force the Patent Package creates the EU patent with unitary character and the Unified Patent Court within the large majority of Member States. As mentioned above

- 25 Member States participate in the enhanced cooperation with the exception of Croatia, Italy and Spain;
- 25 Member States have signed the Agreement on a Unified Patent Court with the exception of Croatia, Poland and Spain.

The achievements of the Patent Package and the main features of the European patent with unitary effect may be summated as follows; attention should be drawn to the fact that the substantive law of the European patent with unitary effect is fragmented and spread out in various sources of law including national law of the participating Member States (Haedicke, 2013, p. 610):

- the European patent with unitary effect is a European patent granted with the same set of claims respecting all the participating Member States according to the EPC that additionally benefits from unitary effect in all participating Member States after being registered as such (art. 2(c) and 3(1)(1) Regulation (EU) 1257/2012);
- the European patent with unitary effect shall enjoy unitary character, provide uniform protection and have equal effect in all participating Member States (art. 3(2)(1) Regulation (EU) 1257/2012);
- the European patent with unitary effect may only be limited, transferred, revoked, or lapsed with respect to all participating Member States (art. 3(2)(2) Regulation (EU) 1257/2012);
- the European patent with unitary effect forms an object of property for its proprietor; it may be licensed with respect to the whole or part of the territories of the participating Member States (art. 3(2)(3) Regulation (EU) 1257/2012); a

transfer of ownership or a license follows the national law of the country where the owner has his residence (art. 7(1) Regulation (EU) 1257/2012);

- the European patent with unitary effect may be licensed with respect to the whole or part of the territories of the participating Member States (art. 3(2)(3) Regulation (EU) 1257/2012);
- the proprietor of a European patent with unitary effect enjoys uniform protection. He enjoys the right to prevent any third party from committing acts against the protection granted to it according to the applicable national law (art. 5(1) and (3) Regulation (EU) 1257/2012); the scope of that right and its limitations are uniform (art. 5(2) Regulation (EU) 1257/2012). The proprietor must respect third rights based on prior use of the invention (art. 28 Agreement on a Unified Patent Court). To the proprietor is conferred the right to prevent any third party, not having his consent, from (a) making, offering, placing on the market or using a product which is the subject matter of the patent, or importing or storing the product for those purposes, (b) using a process which is the subject matter of the patent or, where the third party knows, or should have known, that the use of the process is prohibited without the consent of the patent proprietor, offering the process for use within the territory of the Contracting Member States in which that patent has effect, (c) offering, placing on the market, using, or importing or storing for those purposes a product obtained directly by a process which is the subject matter of the patent (art. 25 Agreement on a Unified Patent Court), exempted are acts done for non-commercial or experimental purposes (art. 27 Agreement on a Unified Patent Court). The proprietor enjoys the right to prevent the indirect use of the invention (art. 26 Agreement on a Unified Patent Court). Actions for damages shall be based on the laws of the participating Member States (recital 13 of Regulation (EU) 1257/2012;
- the procedure to examine and gain a European patent with unitary effect is not an autonomous one: the proprietor of the invention applies for a European Patent according to the EPC and secondly simply applies for registration in the Register for unitary patent protection no later than one month after the publication of the European Patent (art 3(1)(1) and 9(1)(g) Regulation (EU) 1257/2012). The European patent with unitary effect is strongly linked with the EPC and its office, the EPO, to which extensive administrative tasks are delegated according to art. 9 Regulation (EU) 1257/2012. The procedure uses part IX (Special Agreements, art. 142–149a) of the EPC. Surprisingly, the European patent with unitary effect is not administered by the OHIM which is the EU body responsible for the registration of Community trademarks and Community designs. It is granted by a non-EU institution, i.e. the EPO, under the rules and procedures laid down in the EPC (Art. 2(b) Regulation (EU) 1257/2012); it is registered in the Register for unitary patent protection being part of the European Patent Register kept by the EPO and under the provisions of the EPC (art. 2(d) and 2(e) Regulation (EU) 1257/2012). Protection shall commence in the participating Member States on the date of publication by the EPO (art. 4(1) Regulation (EU) 1257/2012). The proprietor shall pay the renewal fees to the EPO (art. 11(1) Regulation (EU) 1257/2012). There shall be an enhanced cooperation between the EPO and the national patent

offices of the participating Member States (recital 22 of Regulation (EU) 1257/2012;

- the languages of the administrative proceedings are the languages used in the proceedings of the EPO (art. 2(b) Regulation (EU) 1260/2012; art. 14 of the EPC). As long as high quality machine translations are not yet available, the language regime for the European patent with unitary effect is as follows: (a) where the language of the proceedings is French or German, a full translation of the patent specification into English shall be submitted by the applicant, (b) where the language of the proceedings is English, a full translation of the patent specification into any other official language of the EU (including a language of a non-participating Member State!) shall be submitted (art. 6(1) and (2) Regulation (EU) 1260/2012). The granted patent will be published in the chosen and legally binding language whereas the translation is only for informational purpose and without legal effect;
- the settlement of disputes relating to European patents and European patents with unitary effect (e.g. arising from patent infringements) or revocation proceedings will be dealt with by a single court, i.e. the Unified Patent Court (art. 1, 3 and 65 Agreement on a Unified Patent Court);
- the Unified Patent Court will consist of (a) a Court of First Instance with seat in Paris and sections in London and Munich sitting in a multinational composition of three judges and local and regional divisions to be determined later, (b) a Court of Appeal with seat in Luxembourg sitting in a multinational composition of five judges (art. 6–9 Agreement on a Unified Patent Court). The court shall apply Union law in its entirety and shall respect its primacy; it shall cooperate with the Court of Justice of the European Union to ensure the correct application and uniform interpretation of Union law, as any national court, in accordance with Article 267 TFEU in particular. Decisions made by the Court of Justice of the European Union shall be binding on the court (art. 20–21 Agreement on a Unified Patent Court). The court shall base its decisions on (a) Union law, including Regulation (EU) No 1257/2012 and Regulation (EU) No 1260/2012, (b) the Agreement on the Unified Patent Court, (c) the EPC, (d) other international agreements which are applicable to patents and binding on all the Contracting Member States, (e) national law (art. 24 Agreement on a Unified Patent Court). The court has extensive exclusive jurisdiction, e.g. for actions for actual or threatened infringements of patents (art. 32 Agreement on a Unified Patent Court). The Rules of procedure of the Unified Patent Court are not laid down in the Agreement on a Unified Patent Court; however they are worked out by a preparatory committee;
- the Court of Justice of the European Union has competence to control the application and interpretation of the law on the European patent with unitary effect that is based on EU law and the interpretation of art. 28(1) TRIPS-Agreement which is an integral part of the EU's legal order;
- a patent mediation and arbitration centre is established with seats in Ljubljana and Lisbon (art. 35 Agreement on a Unified Patent Court)

(Grabinski, 2013, 310; Haedicke, 2013, 610–612, 614 and 616; Luginbühl, 2013, 307–309; Pagenberg, 2012, 583–584; Romandini and Klicznik, 2013, 534–536 and 539).

Conclusions

It is expected that the new regime will be applicable starting in 2014 or 2015 depending on the national ratifications. The year 2014 seems to be too ambitious (Haedicke, 2013, 609).

The aim of the Patent Package is for Europe/the EU to remain a power house of innovation. It is questionable whether that aim is fulfilled with the final not optimal compromise; there is criticism about the complexity of the regime and the lack of certainty (Max Planck Institute for Intellectual Property and Competition Law 2012, p. 1; Pagenberg 2012, 588–589). The substantive law on the European patent with unitary effect is split (a) as not all Member States participate and (b) into different legal sources of various law makers including non-EU law (EPC and national law) even if the European patent with unitary effect is to be regarded as mainly an industrial property right pursuant to EU law (Haedicke 2013, p. 610). The reason for the fragmentation can be found in the long history of legislation including the disputes about the language scheme that finally led to the use of enhanced cooperation and in the attempt to avoid the jurisdiction of the European Court of Justice in interpreting patent law (Jaeger 2013, 390–391; Haedicke 2013 p. 610). The implemented legal technique is unique in EU law (Jaeger 2013, p. 390). Such territorial and substantive fragmentation does not exist in the laws on the Community trademark and on the Community design which being well established and strongly used for years could not serve as examples of best practice.

When the proprietor of an invention finally applies for the granting of the European Patent with unitary effect he will have four options in total to gain protection for his invention in EU Member states/European states: (a) he is free to obtain either a national patent in the Member State(s) of the EU or the European state he selects, (b) a European patent with unitary effect in the participating Member States, (c) a European patent taking effect in one or more contracting states to the EPC or (d) a European patent with unitary effect validated in addition in one or more other contracting states to the EPC which are not among the participating Member States of the EU (recital 26 of Regulation (EU) 1257/2012).

During a consultation launched by the European Commission in 2006, over 2500 replies from stakeholders asked for a European patent system that provides incentives for innovation, ensures the diffusion of scientific knowledge, facilitates technology transfer, is available to all market participants and is legally certain; the replies testified the disappointment with the lack of progress in the EU patent project. An overall support was expressed for a unitary, affordable and competitive EU patent (Proposal for a Council Regulation (EU) of 30 June 2010 on the translation arrangements for the European Union patent, COM(2010) 350 final, p. 4). The costs of a European patent based on the EPC were especially targeted by stakeholders, the costs of an average European patent reaching € 12,500 if validated in 13 states only (Proposal for a Council Regulation (EU) of 30 June 2010, p. 2). It is estimated that the costs of an EU patent with unitary effect would be less than € 6,200 (EU Commission 2010). There are doubts that a reduction of costs for the average application is true (Pagenberg 2012, 583). Already the significant reduction of costs is a positive result of the European patent with unitary effect.

European Legal and Court Documents (in chronological order)

European Patent Convention of 5 October 1973 (EPC) (updated version, 15th edition). Retrieved from http://www.epo.org/law-practice/legal-texts/epc.html. (non-EU document)

Community Patent Convention (Convention for the European Patent for the Common Market) of 15 December 1975. Official Journal of the European Union (**OJ) L 17 of 26 January 1976. 1–28**.

Agreement relating to Community patents of 15 December 1989**.** Official Journal of the European Union **(**OJ) L 401 of 30 December 1989. 1–27

Proposal for a Council Regulation on the Community patent of 1 August 2010, COM/2000/412 final. OJ C 337 E of 28 November 2000. 278–290.

TEU Treaty on European Union (consolidated version). OJ C 326 of 26 October 2012. 13–45.

TFEU Treaty on the Functioning of the European Union (consolidated version). OJ C 326 of 26 October 2012. 47–199.

Proposal for a Council Regulation (EU) of 30 June 2010 on the translation arrangements for the European Union patent, COM(2010) 350 final. Retrieved from http://ec.europa.eu/ internal_market/ indprop/ docs/ patent/ 20100701_patent_proposal_en.pdf.

Court of Justice of the European Union. Opinion 1/09 of 8 March 2011, requested by the Council of the European Union.

Council Decision of 10 March 2011 authorising enhanced cooperation in the area of the creation of unitary patent protection. OJ L 76 of 22 March 2011. 53–55.

Regulation (EU) 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters**.** OJ L 351 of 20 December 2012, 1–32.

Regulation (EU) 1257/2012 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2012 implementing enhanced cooperation in the area of the creation of unitary patent protection. OJ L 361 of 31 December 2012, 1–8.

Council Regulation (EU) 1260/2012 of 17 December 2012 implementing enhanced cooperation in the area of the creation of unitary patent protection with regard to the applicable translation arrangements. OJ 361 L 361 of 31 December 2012. 89–92.

Agreement on a Unified Patent Court [and Statute] of 11 January 2013. Retrieved from http://www.epo.org/law-practice/unitary/patent-court.html. 1–121.

Court of Justice of the European Union. Action of Spain of 22 March 2013. Case C-146/13 – Spain v European Parliament and Council of the European Union.

Court of Justice of the European Union. Action of Spain of 22 March 2013. Case C-147/13 – Spain v Council of the European Union.

Court of Justice of the European Union. Judgment of 16 April 2013. Joint cases C-274/11 – Italy v Council and C-295/11 – Spain v Council.

References

Buck, H. (2005). Gemeinschaftsmarke und Gemeinschaftsgeschmacksmuster. *INF – Die Information für Steuerberater und Wirtschaftsprüfer*, 59(15), 591–595.

Cook, T. (2010). *EU Intellectual Property Law*. 1st edition. New York: Oxford University Press. 788pp.

EPO (European Patent Office). (2013). *Annual Report 2012*. Retrieved from http://www.epo.org/about-us/annual-reports-statistics/annual-report/2012/statistics-trends/patent-filings.html#.

EPO. (2014). *How to get a European patent – Guide for applicants part 1*. Retrieved from http://www.epo.org/applying/european/Guide-for-applicants.html.

EU Commission. (2010). *Patents: Commission proposes translation arrangements for future EU Patent. Press release IP/10/870 of 1 July 2010*. Retrieved from http://europa.eu/rapid/press-release_IP-10-870_en.htm.

EU Commission. (2014). *The EU Single Market: Unitary patent – ratification progress*. Retrieved from http://ec.europa.eu/internal_market/ indprop/patent/ratification/index_en.htm#fn1.

Grabinski, K. (2013). Der Entwurf der Verfahrensordnung für das Einheitliche Patentgericht im Überblick. *GRUR Int (Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht Internationaler Teil)*, 62(4), 310–322.

Jaeger, T. (2013). Shielding the Unitary Patent from the ECJ: A Rash and Futile Exercise. *IIC (International Review of Intellectual Property and Competition Law)*, 44(4), 389–392.

Haedicke, M. (2013). Rechtsfindung, Rechtsfortbildung und Rechtskontrolle im Einheitlichen Patentsystem. *GRUR Int (Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht Internationaler Teil)*, 62(7), 609–617.

Kur, A. and Dreier, T. (2013). *European Intellectual Property Law*. 1st edition. Cheltenham et al.: Elgar. 548 pp.

Lamping. M. (2011). Enhanced Cooperation – A Proper Approach to Market Integration in the Field of Unitary Patent Protection? *IIC (International Review of Intellectual Property and Competition Law)*, 42(8), 879–925.

Luginbühl, S. (2013). Das europäische Patent mit einheitlicher Wirkung (Einheitspatent). *GRUR Int (Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht Internationaler Teil)*, 62(4), 305–310.

Max Planck Institute for Intellectual Property and Competition Law. (2012). *The Unitary Patent Package: Twelve Reasons for Concern*. Retrieved from www.ip.mpg.de/files/pdf2/MPI-IP_Twelve-Reasons_2012-10-17.pdf. 1–5.

OHIM (Office for the Harmonization in the Internal Market). (2014). *2012 Annual Report*. Retrieved from https://oami.europa.eu/ohimportal/en/annual-report. 1–120.

Pagenburg, J. (2013). Die EU-Patentrechtsreform – zurück auf Los? *GRUR Int (Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht Internationaler Teil)*, 62(6), 582–589.

Patent Office of the Republic of Latvia. (2014). *Statistics: Inventions*. Retrieved from http://www.lrpv.gov.lv/en/patent-office/statistics/inventions.

Romandini, R. and Klicznik, A. (2013). The Territoriality Principle in Transnational Use of Patent Inventions – the Wider Reach of a Unitary Patent and then Role of the CJEU. *IIC (International Review of Intellectual Property and Competition Law)*, 44(5), 524–541.

Stjerna, B. (2013). *„Unitary patent" and court system – law-making in camera*. Retrieved from http://www.stjerna.de/einheitspatent.htm. 1–8.

Tritton, G. et al. (2008). *Intellectual Property in Europe*. 3rd. edition. London: Sweet & Maxwell. 1–1275.

WIPO (World Intellectual Property Organization). (2014a). *PCT – The International Patent System*. Retrieved from http://www.wipo.int/pct/en.

WIPO. (2014b). *States bound by the Paris Convention but not the PCT*. Retrieved from http://www.wipo.int/pct/en/paris_non_pct.html.

WIPO. (2014c). *Patent Law Treaty (2000)*. Retrieved from http://www.wipo.int/treaties/en/ip/plt.

WIPO. (2014d). PCT Contracting States for which a Regional Patent can be Obtained via the PCT. Retrieved from http://www.wipo.int/pct/en/texts/reg_des.html.

WTO. (2014). Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights, Including Trade in Counterfeit Goods. Retrieved from http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/ursum_e.htm#nAgreement.

POLITISKĀS ATBILDĪBAS JĒDZIENS SATVERSMES TIESAS PRAKSĒ

THE CONCEPT OF POLITICAL RESPONSIBILITY IN THE PRACTICE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF LATVIA

Artūrs Caics, mg.iur.
doktorants, Latvijas Universitāte, Latvija

Abstract

Responsibility and political responsibility may be used to describe different phenomena and it may be used as synonym for several concepts, e.g. good governance, democracy, transparency, efficiency. In other words it may be used to describe desirable phenomena, values and categories. Before joining the European Union Latvia set certain values which it intended to strengthen and the aforementioned concepts were among them. Therefore Latvia strived to strengthen political responsibility which makes it interesting to analyse this concept and its development in the Latvian space of information.

In the present paper the author analyses the concept of political responsibility, i.e. its usage in the practice of the Constitutional court of Latvia. The main focus is on grammatical use, however certain judgments which include issues related to the political responsibility are analysed also. Although the Constitutional court of Latvia has not specified a comprehensive definition of political responsibility, the court has made several conclusions which are related to this concept and therefore has filled its content by ascribing it to the Cabinet of Ministers on most occasions, which is politically responsible towards the Saeima according to the Article 59 of the Constitution of Latvia. Political responsibility is understood as a retrospective, i.e. towards past (accounting for past actions, negative vote of trust), as well as a prospective, i.e. towards future (duty to act according to the interests of the Saeima) responsibility.

Atslēgas vārdi: Ministru kabinets, politiskā atbildība, Saeima, Satversmes tiesa, tiesu prakse

Ievads

Ar atbildību, tai skaitā ar *politisko atbildību* mēdz apzīmēt dažādus fenomenus un to mēdz izmantot kā sinonīmu labai pārvaldībai, demokrātijai, atklātībai, efektivitātei (Bovens, 2010). Citiem vārdiem sakot, to mēdz izmantot, lai apzīmētu vēlamus fenomenus, vērtības, kategorijas un parādības. Arī, iestājoties Eiropas Savienībā, Latvijai bija noteiktas vērtības, kuras tā vēlējās stiprināt, un, jāatzīst, iepriekš minētās bija to starpā. Tādējādi Latvija tiecās arī pēc *politiskās atbildības* stiprināšanas, tāpēc interesanti ir aplūkot šī jēdziena vietu un attīstību Latvijas informatīvajā telpā.

Politiskā atbildība ir jēdziens, ko var pētīt dažādu zinātņu ietvaros, izmantojot atšķirīgas pētniecības metodes, tai skaitā arī tiesību zinātnes ietvaros. Šajā sakarā to var aplūkot gan tiesību aktu, gan tiesu prakses ietvaros, gan koncentrējoties uz *politiskās atbildības* jēdziena vārdisko lietojumu, gan pētot teorijā formulēto jēdziena iezīmju (būtības) izpausmi praksē, tai skaitā arī bez paša jēdziena tieša (vārdiska) lietojuma.

Interesanti, ka *politiskās atbildības* jēdziens ir ietverts vairākos Latvijas tiesību aktos, gan spēkā esošos, gan spēku zaudējušos, kā arī tiesu praksē, tādējādi tas dod iespēju veikt pilnvērtīgu pētniecību, kas pirmām kārtām balstīta uz šī jēdziena vārdisko lietojumu, nevis uz tā hipotētisku konstrukciju, kas atvasināta no teorijā formulētiem secinājumiem. Taču ir jāatzīmē, ka *politiskā atbildība* ir dažādi interpretējams jēdziens ar plašu saturu, ko grūti aptvert un pilnvērtīgi raksturot viena pētījuma ietvaros, tāpēc lietderīgi ir veikt vairākus savstarpēji saistītus pētījumus, kas koncentrēti uz dažādiem šī jēdziena izpausmes aspektiem, piemēram, uz jēdziena izpausmi tiesību aktos, tiesu praksē, saistībā ar noteiktiem subjektiem, piemēram, Ministru kabineta locekļiem vai Valsts prezidentu.

Ņemot vērā jēdziena īpatnības, arī šis darbs ir vērsts uz noteiktu izpausmes veidu, t.i., *politiskās atbildības* jēdziena lietojumu konkrētas tiesu institūcijas – Satversmes tiesas praksē, jo tieši Satversmes tiesa šo jēdzienu savā praksē ir izmantojusi sevišķi daudz, ja salīdzina ar citām tiesu institūcijām.

Konkrētā darba ietvaros autors analizē *politiskās atbildības* jēdziena lietojumu Satversmes tiesas praksē, galvenokārt koncentrējoties uz šī jēdziena vārdisko lietojumu, taču vienlaikus pievēršot arī uzmanību nolēmumiem, kuros ir izvērtēti jautājumi, kas pēc būtības ir saistīti ar *politisko atbildību*, t.i., kurus aptver šis jēdziens.

1. Politiskās atbildības jēdziens teorijā

Pirms analizēt *politiskās atbildības* jēdziena lietojumu Satversmes tiesas praksē, ir vērts apzināt dažādu pētnieku izpratni par šo jēdzienu, lai tādējādi gūtu vispārēju priekšstatu par šī jēdziena saturu teorijā un attiecīgi varētu salīdzināt ar praksi.

Sakarā ar *politiskās atbildības* teorētisko analīzi ir nepieciešams atzīmēt vienu interesantu iezīmi. Proti, dažādās valodās var tikt lietoti dažādi, taču savstarpēji saistīti vārdi (jēdzieni) ar atšķirīgu saturu, kuriem citās valodās var nebūt precīza (alternatīva) vārda, un tā vietā šie vārdi, tulkojot uz citu valodu, var tikt apzīmēti ar vairākiem vārdiem vai pat tikai ar vienu vārdu. Piemēram:

1) angļu valodā: *political responsibility*, *political liability*, *political accountability*, *public accountability*;
2) vācu valodā: *politische schuld*, *politische verantwortung*, *politische verantwortlichkeit*;
3) latviešu valodā: *politiskā atbildība*, *politiskais atbildīgums*;
4) krievu valodā: *политическая ответственность*.

Šos dažādos atbildības jēdzienus vienā valodā ir ieteicams norobežot vienu no otra (Bivins, 2006; Schedler, 1999), taču, tulkojot uz citu valodu, tie var piepildīt arī tikai viena jēdziena saturu, kas tādējādi kļūst plašāks nekā iztulkotie jēdzieni. Minētais ir attiecināms arī uz latviešu valodu, kurā galvenokārt tiek izmantots viens jēdziens – *politiskā atbildība*, lai gan pēdējos gados tiek izmantots arī cits jēdziens *politiskais atbildīgums*, kura saturs lielā

mērā pārklājas ar *politiskās atbildības* jēdzienu, taču vienlaikus ietver arī noteiktas atšķirības (Rozenvalds, Ījabs, 2009).

Kā jau autors šajā darbā ir norādījis, *politisko atbildību*, cita starpā, var raksturot kā jēdzienu ar ļoti plašu saturu, kas papildus ir uzskatāms arī par ideju jeb simbolu (Bovens, 2005), t.i., par ideāla apzīmējumu un nodrošinājumu, kas praksē netiek piemērots kā reāli funkcionējošs pārvaldes mehānisms (*Shetreet, Deschenes*, 1985), bet tā vietā tiek izmantots politisku manipulāciju ietvaros (*Dubnick, Frederickson*, 2011).

Neskatoties uz precīzi nenoteiktajām satura robežām, pētnieki cenšas to ierobežot un definēt konkrētu pētījumu ietvaros, un šajā sakarā *politisko atbildību* var raksturot, piemēram, kā attiecību kopumu starp pilnvarotājiem-pilnvarotajiem un augstākstāvošajiem-padotajiem, kuras pamatā ir atskaitīšanās par politiskām darbībām, piemēram, parlamenta atskaitīšanās tautai (Bovens, 2005) vai ministru atskaitīšanās parlamentam (*Woodhouse*, 1994), kad pastāv sankciju piemērošanas iespējamība, piemēram, atbrīvošana no amata (*Маклаков*, 2006), vai sankcijas tiek piemērotas (*Coicaud, David*, 2002; Dišlers, 2004), vai šādas sankcijas nav paredzētas – viss ir atkarīgs no tā, kā subjekts pilda savus pienākums un kā attiecīgās rīcības tiek izvērtētas (*Мусиенко*, 2007). Vairāki pētnieki uzskata, ka *politiskā atbildība* var pastāvēt vienīgi hierarhiskās, t.i., vertikālās attiecībās (*Borowiak*, 2011), tomēr citi pētnieki uzsver uz šo attiecību ģenēzi pēdējās desmitgadēs, kā rezultātā hierarhiski monolītā sistēma savstarpējās attiecībās (ko apzīmē ar *politisko atbildību*) kļūst daudzveidīgāka jeb plurālistiskāka, pieļaujot arī horizontālas un diagonālas attiecības starp attiecībās iesaistītajām personām (Bovens, 2005). Ar *politisko atbildību* var apzīmēt arī politiskā procesā iesaistītu personu sociāli-emocionālas reakcijas veidu, kas saistīts ar tā pienākumiem pagātnē, tagadnē un nākotnē un kuru regulē politiskie mehānismi, tai skaitā politiskie vērtēšanas kritēriji (*Мусиенко*, 2007). Tādējādi *politiskā atbildība* var tikt izprasta kā retrospektīva jeb uz pagātni vērsta atbildība (atskaitīšanās par iepriekš veiktu rīcību, sankciju piemērošana (*Schedler*, 1999)), gan arī kā prospektīva jeb uz nākotni vērsta atbildība (pienākumu un apņemšanās izpilde (*Young*, 2003), noteiktas personas(u) interešu ievērošana), tai skaitā gan kā ar vainu saistīta atbildība, gan arī kā no vainas institūta norobežota atbildība (*Young*, 2011).

2. Politiskās atbildības jēdziens Satversmes tiesas praksē

Politiskās atbildības jēdzienu ir izmantojušas dažādas tiesu institūcijas, tai skaitā, bet ne tikai, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments (sk. 2010.gada 28.jūnija spriedumu lietā Nr.SKA – 381/2010 un 2011.gada 8.jūlija spriedumu lietā Nr.SKA – 426/2011) un Administratīvās rajona tiesas Rīgas tiesu nams (sk. 2009.gada 4.jūnija spriedumu lietā Nr.A42485508 un 2013.gada 13.jūnija spriedumu lietā Nr.A420385313). Tomēr visbiežāk šo jēdzienu savā praksē ir izmantojusi Satversmes tiesa. Minētais nav jāuztver kā pārsteidzošs secinājums, jo Satversmes tiesa ir Latvijas Republikas konstitucionālā tiesa, kas risina dažādus konstitucionālus jautājumus, tai skaitā izvērtē attiecības starp Saeimu (parlamentu) un Ministru kabinetu (valdību), skaidrojot un nodalot šo konstitucionālo institūciju kompetences. Tādējādi Satversmes tiesa savā praksē ir analizējusi parlamentārai republikai raksturīgo valdības subordinēto statusu, kas sevī ietver klasisko *politiskās atbildības* modeli, t.i., ministru atbildību parlamenta priekšā (*Woodhouse*, 1994).

Sakarā ar minēto ir nepieciešams izdalīt šādus Satversmes tiesas nolēmumus, kuros tieši norādīts *politiskās atbildības* jēdziens:

1) Satversmes tiesas 2011.gada 11.janvāra spriedums lietā Nr.2010-40-03;
2) Satversmes tiesas 2010.gada 25.novembra spriedums lietā Nr.2010-06-01;
3) Satversmes tiesas 2009.gada 7.aprīļa spriedums lietā Nr.2008-35-01;
4) Satversmes tiesas 2006.gada 16.oktobra spriedums lietā Nr.2006-05-01.

Papildus tam ir jāatzīmē, ka *politiskās atbildības* jēdziens ir izmantots arī tiesas sēžu norises laikā, ko pamato attiecīgas stenogrammas, piemēram:

1) Satversmes tiesas sēžu stenogramma lietā Nr.2011-18-01 (2012.gada 17.aprīļa sēde un 2012.gada 8.maija sēde);
2) Satversmes tiesas sēžu stenogramma lietā Nr.03-05(99) (1999.gada 20.septembra sēde).

Kā redzams, *politiskās atbildības* jēdziens ir ietverts vairākos nolēmumos un stenogrammās. Tomēr būtiski ir atzīmēt, ka nevienā no minētajiem dokumentiem nav norādīts *politiskās atbildības* visaptverošs skaidrojums.
Tālāk ir norādīti Satversmes tiesas spriedumi hronoloģiskā secībā, sākot ar jaunāko, kurā *politiskās atbildības* jēdziens ir izmantots tieši (vārdiski), pēc tam stenogrammas un spriedums, kurā ir izmantots *parlamentārās atbildības* jēdziens, bet nobeigumā viens spriedums, kurā ir vērtēts uzticības institūts.

Lieta Nr.2010-40-03

2011.gada 11.janvāra spriedums ir jaunākais Satversmes tiesas nolēmums, kurā ir norādīts *politiskās atbildības* jēdziens, un konkrēti– šī sprieduma 10.2.punktā: "*Latvija ir parlamentāra republika, kurā valdība saskaņā ar Satversmes 59.pantu ir atbildīga Saeimas priekšā. Šajā Satversmes normā ietverta gan parlamentārā kontrole, gan* ***valdības politiskā atbildība parlamenta priekšā***" (autora izcēlums – *A.C.*).

Minēto atziņu Satversmes tiesa formulē, atsaucoties uz Kārļa Dišlera grāmatu "*Valsts varas orgāni un viņu funkcijas*". Jāpiebilst, ka tiesa to izmanto, lai raksturotu varas dalīšanas principu, saskaņā ar kuru parlaments kā likumdevējs, pilnvarojot valdību kā izpildvaru izstrādāt regulējumu kādā jautājumā, nedrīkst radīt risku, ka līdzsvars starp likumdevējvaru un izpildvaru varētu nosvērties uz izpildvaras pusi tiktāl, ka tiktu apdraudēts varas dalīšanas princips. *Politiskās atbildības* jēdziens ar tam raksturīgajām iezīmēm (piemēram, noteikti pienākumi, atskaitīšanās, nepieciešamā uzticība, iespēja zaudēt amatu, pamatojoties uz politiskiem apsvērumiem) ir piemērots, lai apzīmētu valdības ierobežoto lomu parlamentārā republikā. Tādējādi Satversmes tiesa pieturas pie normatīvajos aktos noteiktās kārtības (sk., piemēram, Ministru kabineta iekārtas likuma 4.pantu) un tiesību doktrīnā un politikas teorijā nostiprinātās atziņas par Ministru kabinetu (valdību) kā *politiski atbildīgu* subjektu Saeimas (parlamenta) priekšā. Turklāt šī nav vienīgā reize, kad Satversmes tiesa norāda uz Saeimas kontroli pār Ministru kabinetu, pamatojoties tieši uz Dišlera atziņām. Piemēram, lietā Nr.2007-10-0102 Satversmes tiesa norāda, ka Saeima ne vien kontrolē Ministru kabinetu, bet arī dod tam vadošus norādījumus gan vispārīgā politiskā virziena ieturēšanā, gan arī atsevišķu resoru darbības nospraušanā. Atšķirībā no lietas Nr.2010-40-03 Satversmes tiesa šo secinājumu lietā Nr.2007-10-0102 saista ar Ministra kabineta vispārīgo atbildību Saeimas priekšā un neprecizē, vai tā ir atzīstama par *politisko atbildību*.

Jāatzīmē, ka tiesas norādītais Satversmes 59.pants ir viena no nozīmīgākajām tiesību normām, kas veido *politiskās atbildības* jēdziena tiesisko dimensiju. Šai tēzei var gūt apstiprinājumu, ja rūpīgi izvērtē normas gramatisko saturu: "*Ministru prezidentam un ministriem viņu amata izpildīšanai ir nepieciešama Saeimas uzticība, un viņi par savu darbību ir atbildīgi Saeimas priekšā. Ja Saeima izteic neuzticību ministru prezidentam, tad jāatkāpjas visam kabinetam. Ja neuzticība izteikta atsevišķam ministram, tad tam jāatkāpjas un viņa vietā ministru prezidentam jāaicina cita persona*". Kā redzams Satversmes 59.pants (vārdiski) sevī ietver vienīgi atbildības (nevis *politiskās atbildības*) jēdzienu, tomēr, neskatoties uz to, atbildības jēdzienu ir iespējams sašaurināt un attiecīgi ar to saprast arī *politisko atbildību*, ja balstās uz teorijā atzīto ministru *politiskās atbildības* modeli, izprot valdības un parlamenta savstarpējās attiecības, ņem vērā *politiskās atbildības* tiesisko regulējumu (sk., piemēram, Ministru kabineta iekārtas likuma 4.pantu, Likuma "Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem" 10.panta otro daļu, Ministru kabineta 2009.gada 7.aprīļa noteikumu Nr.300 „Ministru kabineta kārtības rullis" 11.punktu), kā arī apzinās Satversmes Sapulces izpratni par Ministru kabineta locekļu *politisko atbildību* Saeimas priekšā (sk. Satversmes Sapulces IV sesijas 17.sēdes stenogrammu). Turklāt šī norma sevī ietver vēl divus būtiskus *politiskās atbildības* jēdziena elementus, kas ir atzīti teorijā, t.i., uzticība un sankciju piemērošanu – atbrīvošanu no amata, kas definēta kā neuzticības izteikšana.

Minētās normas nozīmi apzinās arī Satversmes tiesa, kā to pierāda ne vien iepriekš citētais spriedums lietā Nr.2010-40-03, bet arī tālāk norādītais nolēmums, kas pieņemts lietā Nr.2010-06-01.

Lieta Nr.2010-06-01

Pētot *politiskās atbildības* jēdzienu, ir vērtīgi pievērst uzmanību 2010.gada 25.novembra spriedumam, kas pieņemts lietā Nr.2010-06-01. Sevišķi interesants ir šī sprieduma 16.2.punkta teksts: "*Satversmes 59.panta pirmais teikums noteic, ka Ministru prezidentam un ministriem viņu amata izpildīšanai ir nepieciešama Saeimas uzticība un viņi par savu darbību ir atbildīgi Saeimas priekšā. No valsts budžeta projekta apstiprināšanas Saeimā, proti, Saeimas balsojuma par likumprojektu ir atkarīgs arī tas, vai Ministru kabinets saglabā Saeimas uzticību. Ja Saeima, balsojot par Ministru kabineta iesniegto gadskārtējā valsts budžeta projektu pirmajā vai otrajā lasījumā, to noraida, tad Ministru kabinetam saskaņā ar Saeimas kārtības ruļļa 30.pantu tiek izteikta neuzticība. Tas nozīmē, ka* ***Ministru kabinetam ir jāuzņemas politiskā atbildība par izstrādāto valsts budžeta projektu***" (autora izcēlums – *A.C.*).

Konkrētajā lietā, līdzīgi kā lietā Nr.2010-40-03, ir konstatēta *politiskā atbildība* attiecībās starp Ministru kabinetu un Saeimu. Proti, Satversmes tiesa secina, ka Ministru kabinets uzņemas *politisko atbildību* par izstrādāto valsts budžeta projektu. Minētais secinājums ir pieņemts, pamatojoties uz Satversmes 59.pantu un Saeimas kārtības ruļļa 30.pantu: "*Ja Saeima, balsojot par Ministru kabineta iesniegto gadskārtējo valsts budžeta projektu pirmajā vai otrajā lasījumā, to noraida, uzskatāms, ka izteikta neuzticība Ministru kabinetam*".

Pozitīvi ir vērtējams sprieduma formulējums, jo Satversmes tiesa skaidri norāda, par ko (par valsts budžeta izstrādi) ir *politiski atbildīgs* Ministru kabinets, tādējādi konkretizējot normatīvajos aktos lietotā *politiskās atbildības* jēdziena saturu, lai gan vienlaikus ir nepieciešams atzīmēt, ka valsts budžeta projekts nav vienīgais, par ko ir *politiski atbildīgs*

Ministru kabinets. Tomēr jebkura tiesas norāde, kas dod iespēju piepildīt normatīvajos aktos izmantotā *politiskās atbildības* jēdziena saturu, ir vērtīga, tai skaitā arī gadījumos, kad šī norāde nav visaptveroša.

Papildus minētājam, Satversmes tiesas atziņa ir atzīstama par vērtīgu arī vairāku citu iemeslu dēļ, piemēram:

1) tā dod iespēju attiecināt *politiskās atbildības* jēdzienu uz Ministru kabineta iekārtas likuma 4.panta pirmajā daļā izmantoto vārdu "*atbild*", kā rezultātā var formulēt secinājumu, ka Ministru kabinets kopumā "*politiski atbild*" par valdības īstenoto politiku (jāpiebilst, ka Ministru kabineta kā kopuma *politiskā atbildība* šajā likumā nav tieši (vārdiski) norādīta);
2) tā piesaista *politiskās atbildības* jēdzienu vairākām normām, kurās nav tieši (vārdiski) ietverts *politiskās atbildības* jēdziens;
3) tā dod iespēju *politiskās atbildības* jēdzienu piesaistīt uzticības jēdzienam;
4) tā noteic konkrētu lauku, par ko, cita starpā, ir *politiski atbildīgs* Ministru kabinets.

Lieta Nr.2008-35-01

Šīs lietas ietvaros 2009.gada 7.aprīlī pieņemtajā spriedumā ir ietverts *politiskās atbildības* jēdziens kā apzīmējums Saeimas pienākumiem. Proti, sprieduma 20.punktā Satversmes tiesa norāda: "*pienākums izvērtēt tiesību aktus, par kuriem notiek balsošana, ir* ***politiskās atbildības*** *jautājums*" (autora izcēlums – *A.C.*). Skatot šo atziņu kopsakarā ar sprieduma 20.punktā norādītajiem tiesas apsvērumiem, var secināt, ka konkrētajā lietā ar *politisko atbildību* tiek saprasts Saeimas (deputātu) pienākums izvērtēt tiesību aktus un balsot (pieņemt lēmumu), pamatojoties uz atbilstošu informāciju, un tādējādi izvairīties no patvaļīga lēmuma pieņemšanas. Minēto var izmantot, lai papildinātu secinājumus par Saeimas deputātu *politisko atbildību*, kas formulēti, pamatojoties uz Satversmes tiesas 2006.gada 16.oktobra spriedumu lietā Nr.2006-05-01.

Pētot *politiskās atbildības* jēdzienu, 2009.gada 7.aprīļa spriedumā lietā Nr.2008-35-01 ir iespējams konstatēt vēl vienu vērtīgu atziņu. Proti, sprieduma 13.punktā Satversmes tiesa ietver starptautisko tiesību izvērtējumu, bet gūtās atziņas tā attiecina uz Latviju. Tiesa pievērš uzmanību ANO Starptautiskajam pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25.panta "a" punktam un norāda, ka valdība ir atbildīga tautas priekšā, bet tauta kontrolē valdību. Spriedumā nav ietverta skaidra norāde, vai jēdziens "valdība" 13.punktā ir izprotams šauri, t.i., Ministru kabinets, vai plaši, t.i., konstitucionālās institūcijas (neskaitot pilntiesīgo pilsoņu kopumu), kas realizē valsts varu. Piemēram, citos sprieduma punktos (10.1. un 18.9.) šis jēdziens ir attiecināts uz Ministru kabinetu. Tomēr, ņemot vērā sprieduma 13.punktā ietvertās Satversmes tiesas atsauces uz tiesību doktrīnu un piezīmes par Satversmē un likumos regulēto "valsts lietu kārtošanu", kā arī apzinoties tiesas vērtētā ANO starptautiskā pakta 25.panta gramatisko saturu, var konstatēt šī jēdziena lietojumu plašā izpratnē. Minētais dod iespēju atzīt ne vien Saeimas, bet arī Ministru kabineta atbildību tautas priekšā, kas, lai gan netiek noliegta, taču biežāk tiek formulēta kā atbildība Saeimas priekšā. Turklāt, ja ņem vērā *politiskās atbildības* jēdziena formulējumu teorijā un praksē, tad sprieduma 13.punktā ietverto atbildību var izprast arī kā *politisko atbildību*.

Lieta Nr.2006-05-01

Konkrētās lietas 2006.gada 16.oktobra spriedumā Satversmes tiesa *politiskās atbildības* jēdzienu izmanto vairākas reizes, izvērtējot, kura no trīs konstitucionālajām

institūcijām (Valsts prezidents, Saeima un Ministru kabinets) var uzņemties atbildību par darbību izpildvaras jomā, proti:

1) 11.punktā norādīts: 1) "*Lai Ministru kabinets varētu uzņemties **politisko atbildību** par visas tam nodotās kompetences īstenošanu izpildvaras jomā, ir nepieciešama valsts pārvaldes padotība Ministru kabinetam, proti, Ministru kabineta rīcībā jābūt tādiem tiesiskiem mehānismiem, kas nodrošinātu pienācīgu valsts pārvaldes iestāžu darbību*" (autora izcēlums – *A.C.*);
2) 15.1.punktā norādīts: "*Satversmes 58.pants līdztekus Satversmes 53.panta otrajam teikumam novērš izpildvaras duālismu, proti, šīs Satversmes normas izslēdz **politiski neatbildīgā** Valsts prezidenta iespējas dot rīkojumus valsts pārvaldes iestādēm un vadīt to darbu bez **Saeimas priekšā atbildīgā Ministru kabineta ziņas***" (autora izcēlums – *A.C.*);
3) 15.3.punktā norādīts: "***Valsts prezidentam**, **kurš politisku atbildību nenes**, Satversme piešķir atsevišķas izpildvaras funkcijas, taču arī šo funkciju īstenošanai ir nepieciešama Ministru kabineta locekļa piekrišana (Satversmes 53.panta otrais teikums)*" (autora izcēlums – *A.C.*);
4) 16.1.punkts: "*Ar šāda likuma pieņemšanu **Saeima atbrīvo Ministru kabinetu no politiskās atbildības par patstāvīgajai valsts iestādei nodoto kompetenci**, tādējādi sašaurinot Ministru kabinetam Satversmē piešķirto kompetenci valsts pārvaldes jomā*" (autora izcēlums – *A.C.*).

Lai gan *politiskās atbildības* jēdziens vārdiski ir izmantots četras reizes, spriedumā vairākās vietās ir lietots arī atbildības jēdziens, t.i., gan pirms slēdziena par *politisko atbildību*, gan arī pēc šāda slēdziena, to papildus paskaidrojot.

Spriedumā ir konstatējamas gan pozitīvas, gan negatīvas iezīmes. Piemēram, tas ir ļoti vērtīgs priekš *politiskās atbildības* jēdziena tiesiskā (normatīvā) regulējuma izpētes, jo Satversmes tiesa salīdzinoši izvērsti raksturo attiecības starp dažādām konstitucionālajām institūcijām, nodalot to atbildības jomas. Savukārt daļēji negatīvi ir vērtējama Valsts prezidenta *politiskās atbildības* analīze un tēze par šīs atbildības izslēgšanu izpildvaras jomā ar kontrasignācijas institūta (prezidenta rīkojumu līdzparakstīšana no Ministru kabineta locekļu puses) starpniecību. Šāds secinājums saskan ar Satversmes 53.panta gramatisko formulējumu (*politiskās atbildības* formu), taču tas neatbilst *politiskās atbildības* institūta būtībai (Dišlers, 2004). Valsts prezidents ir *politiski atbildīga* amatpersona (Dišlers, 2004; Strupišs, 1995), un to atzina arī Satversmes Sapulces deputāti (sk. Satversmes Sapulces IV sesijas 17.sēdes stenogrammu), kā arī tiesību doktrīna, tai skaitā viens no izcilākajiem latviešu valsts tiesību zinātniekiem Kārlis Dišlers, neaprobežojot to vienīgi ar gadījumiem, kad prezidents patstāvīgi izdod rīkojumus (Satversmes 48. un 56.pants), bet piesaistot to pienākumu izpildei un atbrīvošanai no amata, tai skaitā atzīstot atbildību arī par līdzparakstītiem rīkojumiem (Dišlers, 2004).

Interesanta ir spriedumā ietvertā tēze (16.1.punkts), kas atzīst Ministru kabineta atbrīvošanu no *politiskās atbildības* par atsevišķu valsts iestāžu darbību. Tādējādi Satversmes tiesa konkretizē *politiskās atbildības* saturu, ne vien norādot jomas, par kurām ir atbildīgs Ministru kabinets, bet arī jomas, par kurām tas nav atbildīgs. Turklāt spriedums dod iespēju identificēt jaunu subjektu, t.i., uz likuma izveidoto iestāžu vadības, *politisko atbildību*, kas nav tieši norādīta normatīvajos aktos, bet kuru ir iespējams konstatēt, ja skata kopā sprieduma 16.1.punkta piektās rindkopas abus teikumus un savstarpēji sasaista *politiskās*

atbildības un *atbildības* jēdzienus. Minētais punkts dod iespēju piepildīt arī Saeimas *politiskās atbildības* jēdziena saturu, secinot, ka Saeima ir *politiski atbildīga* par šo iestāžu darbību. Šis ir ļoti nozīmīgs secinājums, jo tas atzīst Saeimas *politisko atbildību* (līdzīgi kā lietā Nr.2008-35-01), kas rakstītās tiesību normās nav tieši (vārdiski) norādīta, un līdz ar to ir uzskatāms par pamatojumu, lai varētu *politiskās atbildības* jēdzienu attiecināt uz Saeimas deputātiem, piepildot to ar *politiskajai atbildībai* raksturīgiem elementiem, piemēram, normās noteikto pienākumu pienācīgu izpildi, zvēresta ievērošanu, vēlēšanām, atlaišanu un atsaukšanu.

Nobeigumā ir jāpiebilst, ka spriedums saskan ar Ministru kabineta un tās locekļu *politiskās atbildības* koncepciju, saskaņā ar kuru Ministru kabinets ir *politiski atbildīgs* Saeimas priekšā par izpildvaras darbībām, kuras ir tā kompetencē, tai skaitā par valsts pārvaldes padotības sistēmas ietvaros esošo institūciju darbībām, bet Saeima ir tiesīga īstenot kontroli pār šo darbību izpildi (valsts pārvaldes padotības sistēmā neietilpst patstāvīgās iestādes, par kuru darbību *politisko atbildību* uzņemas šo iestāžu vadība un Saeima).

Lieta Nr.2011-18-01

Politiskās atbildības jēdziens Satversmes tiesas praksē ir lietots ne vien nolēmumos, bet arī tiesas sēžu ietvaros, ko apliecina attiecīgās stenogrammas. Kā piemēru var minēt, Satversmes tiesas 2012.gada 17.aprīļa un 2012.gada 8.maija sēžu stenogrammas lietā Nr.2011-18-01. Jāatzīmē, ka jēdzienu izmantoja Saeimas Juridiskā biroja vadītājs, norādot uz Ministru kabineta atbildību.

Proti, 2012.gada 17.aprīļa sēdē tika paskaidrots, ka saskaņā ar Satversmes 59.pantu Ministru kabinetam ir jāuzņemas *politiskā atbildība* par izstrādāto valsts budžetu, un neviena cita neatkarīga institūcija nevar uzņemties atbildību par šo budžetu, tai skaitā par daļu, kas attiecināma uz šīm institūcijām. Tas nozīmē, ka tieši Ministru kabinets ir *politiski atbildīgs* par šo institūciju darbības nodrošināšanu.

Minētais skaidrojums, ja to nepareizi interpretē, var nonākt pretrunā ar iepriekš Satversmes tiesas lietā Nr.2006-05-01 formulēto secinājumu, kas atzīst Saeimu kā atbildīgo subjektu par neatkarīgajām institūcijām, kuras darbojas uz atsevišķa likuma pamata. Ir nepieciešams atzīmēt, ka konkrētajā sēdē tika norādīts uz to, ka Ministru kabinets uzņemas *politisko atbildību* par šo institūciju darbības nodrošināšanu, kas pēc būtības atšķiras no Saeimas un institūciju vadības atbildības par šo funkciju izpildi. Ministru kabineta atbildība ir saistīta ar atbilstoša valsts budžeta izstrādi, kurā ir aprēķināti un noteikti šīm institūcijām piešķiramie līdzekļi, kas nodrošinās šo institūciju spēju pildīt savas funkcijas, bet Saeimas atbildība ir saistīta ar kontroli pār šo funkciju izpildi. Tādējādi konkrētā atziņa nav pretrunā ar Satversmes tiesas lietā Nr.2006-05-01 formulēto secinājumu, un to var izmantot, lai precizētu šajā lietā noteikto Saeimas atbildību par neatkarīgajām institūcijām, nodalot to no Ministru kabineta *politiskās atbildības*, kas saistīta ar šo institūciju darbības (finansējuma) nodrošināšanu.

Savukārt 2012.gada 8.maija sēdē tika minēts, ka budžeta izstrādes un pieņemšanas process sevī ietver *politiskās atbildības* elementu, jo likums par kārtējo valsts budžetu ir saistīts ar Ministru kabineta "krišanu", t.i., neuzticības izteikšanu Ministru kabinetam, ja konkrēto likumu (projektu) nepieņem Saeima.

Lietas Nr.2011-18-01 stenogramma ir atzīstama par avotu, kas nostiprina koncepciju par Ministru kabinetu kā Saeimas priekšā *politiski atbildīgu* subjektu, kura atbildība ir nostiprināta Satversmes 59.pantā un ir saistīta ar valsts budžetu un neuzticības izteikšanu.

Lieta Nr.03-05(99)

Politiskās atbildības jēdziens tika izmantots arī Satversmes tiesas 1999.gada 20.septembra sēdē, to lietoja Saeimas pārstāvis, raksturojot Ministru kabineta *politisko atbildību* Saeimas priekšā, līdzīgi kā tas ir darīts vairākās citās lietās.

Proti, konkrētajā sēdē tika izvērtēts jautājums par Saeimas pieņemtajiem lēmumiem un to izpildi no Ministru kabineta (un ministriju) puses, t.i., tika izvērtēts, vai Saeimas dotie uzdevumi un pieņemtie lēmumi ir saistoši Ministru kabinetam (vai attiecīgajai ministrijai), vai tie ir obligāti jāpilda. Saeimas pārstāvis uz šiem jautājumiem atbildēja, ka pieņemtie lēmumi un dotie uzdevumi ir politiska rakstura, bet atbildība par to nepildīšanu (vai nepienācīgu izpildi) ir politiska. Minētais attiecas arī uz tādiem lēmumiem, kuriem nav normatīva rakstura. Papildus tam Saeimas pārstāvis atzina, ka Saeimas dotie norādījumi (uzdevumi) ir saistīti ar normatīvajos aktos noteikto Ministru kabineta (tā locekļu) funkcijām, par kuru nepienācīgu izpildi Saeima var ierosināt jautājuma izskatīšanu par uzticības vai neuzticības izteikšanu. Tādējādi Saeimas pārstāvis saistīja *politisko atbildību* ar Ministru kabineta (tā locekļu) attiecīgo funkciju izpildi atbilstoši Saeimas interesēm, no vienas puses, un uzticības neuzteikšanu, no otras puses, kas atbilst izpratnei par *politiski atbildīgo* Ministru kabinetu parlamentārā republikā.

Konkrētajā lietā pieņemtajā spriedumā nav tieši (vārdiski) norādīts *politiskās atbildības* jēdziens. Neskatoties uz to, Satversmes tiesa izmanto *parlamentārās atbildības* jēdzienu, raksturojot Ministru kabineta un Saeimas savstarpējās attiecībās, un jāatzīst, ka pēc būtības šis jēdziens pārklājas ar *politiskās atbildības* jēdzienu, ko, cita starpā, pamato arī abu šo jēdzienu atvasināšana no vienas kopīgas tiesību normas, t.i., Satversmes 59.panta. Formulējot *parlamentārās atbildības* izpausmi, Satversmes tiesa atsaucas uz tiesību doktrīnu (atsauce uz Dītriha Andreja Lēbera, Ilmāra Bišera un Kārļa Dišlera darbiem) un norāda, ka šīs atbildības pamatā ir līdztiesīgas attiecības starp Saeimu un Ministru kabinetu, kas izslēdz viena vai otra orgāna pārsvaru, jo pretējā gadījumā *parlamentārās atbildības* institūts nestrādātu efektīvi un tiktu degradēts par vienkāršu formalitāti. Satversmes tiesas ieskatā *parlamentārā atbildība* nenozīmē to, ka Ministru kabinets ir vienkārši pakļauts Saeimai un uzskatāms vienīgi par tās izpildorgānu. Ministru kabinets ir atkarīgs no Saeimas un tās priekšā atbildīgs, jo Saeima kontrolē tā darbu un arī dod tam vadošus norādījumus gan vispārīgā politiskā virziena ieturēšanā, gan arī atsevišķu resoru darbības nospraušanā, taču minētajam ir jāizpaužas saskaņā ar varas dalīšanas principu un likumības principu, kas attiecīgi ierobežo Saeimas patvaļu un varas centralizāciju.

Minētās atziņas ir vērtīgas, tās stiprina koncepciju par *politiski atbildīgo* Ministru kabinetu, kas izriet no Satversmes 59.panta, turklāt tās precīzāk paskaidro *politiskās atbildības* saturā esošo subjektu "kontroles" elementu, norādot uz kontroles ierobežoto izpausmi, t.i., realizāciju saskaņā ar demokrātiskas valsts principiem.

Lieta Nr.03-04(98)

Lai gan konkrētās lietas spriedumā Satversmes tiesa tieši (vārdiski) neizmanto *politiskās atbildības* jēdzienu, tas vēl nenorāda uz to, ka minētajam spriedumam nav nozīmes šī jēdziena izpētē, jo konkrētajā lietā Satversmes tiesa izvērtē 1998.gada 30.aprīlī pieņemtā Saeimas lēmuma par uzticības izteikšanu Ministru kabinetam atbilstību Ministru kabineta iekārtas likumam un Saeimas kārtības rullim. Kā jau iepriekš norādīts, Ministru kabineta *politiskā atbildība* ir ne vien cieši piesaistīta Saeimas uzticībai, bet, cita starpā, var izpausties

kā atbildība-pienākums, piemēram, Saeimas interesēm atbilstoša rīcība, vai kā atbildība-negatīvas sekas, kas iestājas, Saeimai izsakot neuzticību Ministru kabinetam. Līdz ar to lēmuma projekta (par uzticības izteikšanu Ministru kabinetam) izvērtēšana ir saistāma ar *politiskās atbildības* jēdzienu.

Konkrētais spriedums sevī ietver vairākas atziņas, kuras ir vērts atzīmēt, piemēram:

1) sprieduma secinājuma daļas 2.punktā ir norādīts, ka Saeimas atteikšanās izskatīt lēmuma projektu par atkārtotas uzticības izteikšanu nav pielīdzināma uzticības neizteikšanai. Pēc būtības šī ir pareiza tēze, kas saskan arī ar (šobrīd) spēkā esošo Ministru kabineta iekārtas likumu, konkrēti 19.panta trešās daļas 3.punktu, saskaņā ar kuru Ministru kabinetam ir jāatkāpjas, ja Saeima, balsojot par atkārtotu uzticības izteikšanu kabinetam vai Ministru prezidentam, nav izteikusi prasīto uzticību. Ne minētais, ne arī kāda cita Ministru kabineta iekārtas likumā vai kādā citā normatīvā aktā ietverta norma (ne 1998.gadā, ne arī šobrīd) neparedz Ministru kabineta atkāpšanos, ja Saeima ir atteikusies izskatīt lēmuma projektu par atkārtotas uzticības izteikšanu. Tomēr neviens normatīvais akts arī neparedzēja sekas šāda lēmuma projekta neizskatīšanai, tāpēc Satversmes tiesas atziņa palīdz šo jautājumu risināt, novēršot nepareizas interpretācijas iespējamību.
   Jāatzīmē, ka Satversmes tiesas secinājums par uzticības saglabāšanu nav balstīts vienīgi uz tiesību normu analīzi, bet ir izdarīts, ņemot vērā arī faktiskos apstākļus, tai skaitā apzinoties to, ka attiecīgajā datumā, kad nolēma neizskatīt konkrēto lēmuma projektu, Saeima noraidīja gan lēmuma projektu par neuzticības izteikšanu Ministru prezidentam, gan lēmuma projektu par neuzticības izteikšanu Ministru kabinetam;
2) ar spriedumu ir konstatēts, ka atkārtotas uzticības balsojumā, pieņemot negatīvu lēmumu (ar šo ir domāts, ka balsojumā par uzticības izteikšanu nepietiekams deputātu skaits nobalso par atkārtotas uzticības izteikšanu), Ministru kabinetam ir izteikta neuzticība. Tobrīd (1998.gadā) šai atziņai bija īpaša nozīme, jo normatīvajos aktos nebija ietverts skaidrs regulējums šāda balsojuma sekām. Tāpēc Satversmes tiesa deva norādi, ka šāda negatīva lēmuma pieņemšanas gadījumā ir konstatējama neuzticības izteikšana Ministru kabinetam.
   Šobrīd spēkā esošajā Ministru kabineta iekārtas likuma redakcijā minētā neskaidrība ir novērsta, jo 19.panta trešā daļa skaidri noteic, ka Ministru kabinets atkāpjas, ja Saeima balsojumā par atkārtotu uzticības izteikšanu Ministru kabinetam vai Ministru prezidentam nav izteikusi prasīto uzticību.

Konkrētais spriedums ir vērtīgs arī ar to, ka Satversmes tiesa nostiprina koncepciju par Ministru kabinetam nepieciešamo Saeimas uzticību, kā arī atzīst "savstarpēji atbildīgu" attiecību pastāvēšanu starp Ministru kabinetu un Saeimu.

Secinājumi

1) *Politiskās atbildības* jēdziens ir ietverts vairākos Satversmes tiesas nolēmumos un stenogrammās, tomēr nevienā no tiem nav norādīts visaptverošs *politiskās atbildības* skaidrojums.

2) Satversmes tiesas praksē *politiskās atbildības* jēdziens galvenokārt tiek saistīts ar Ministru kabinetu (tā locekļiem), taču tas ir vērtēts arī saistībā ar Saeimas, Valsts prezidenta un patstāvīgo iestāžu vadības atbildību.
3) Saskaņā ar Satversmes tiesas praksi Ministru kabineta locekļu *politiskā atbildība* izriet no Satversmes 59.panta, kas noteic Ministru kabineta *politisko atbildību* par tā kompetencē nodotajām jomām, tai skaitā budžeta izstrādi, Saeimas priekšā, kas no savas puses ir tiesīga kontrolēt un ietekmēt tā darbu, ievērojot demokrātiskas valsts principus, kā arī izteikt neuzticību Ministru kabinetam. Satversmes tiesa izprot *politisko atbildību* gan kā retrospektīvu (atskaitīšanās, neuzticības izteikšana), gan kā prospektīvu (pienākums rīkoties atbilstoši Saeimas interesēm) atbildību. Šī izpratne atbilst vairākām teorijā formulētām atziņām.
4) Satversmes tiesas praksē Valsts prezidents netiek atzīts kā *politiski atbildīga* amatpersona, un šajā sakarā tiesa pieturas pie *politiskās atbildības* jēdziena Satversmē ietvertās formas, nevis būtības.
5) Satversmes tiesa ir atzinusi Saeimas *politisko atbildību*, kas rakstītās tiesību normās nav tieši (vārdiski) norādīta, un tādējādi dod iespēju *politiskās atbildības* jēdzienu attiecināt uz Saeimas deputātiem, piepildot to ar normās noteikto pienākumu pienācīgu izpildi, zvēresta ievērošanu, vēlēšanām, atlaišanu un atsaukšanu, kā arī ar citiem *politiskās atbildības* jēdzienam raksturīgiem elementiem.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

Bivins, T.H. (2006). Responsibility and Accountability. *Ethics in Public Relations: Responsible Advocacy*. USA: Sage Publications Inc., 19.–38.p.

Borowiak C.T. (2011). *Accountability and Democracy: The Pitfalls and Promise of Popular Control*. USA: Oxford University Press Inc., 264.p.

Bovens M. (2005). Public accountability. *The Oxford Handbook of Public Management*. USA: Oxford University Press, 182.–205.p

Bovens M. (2010).Two Concepts of Accountability: Accountability as a Virtueand as a Mechanism.*West European Politics*, Vol.33 No.5, 946.–967.p.

Coicaud J.M., David C.A. (2002). *Legitimacy and politics: a contribution to the study of political right and political responsibility*. Cambridge: Cambridge University Press, 287.p.

Dišlers K. (2004). *Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga: TNA, 204.lpp.

Dubnick M.J., Frederickson H.G. (2011). *Public Accountability: Performance Measurement, the Extended State, and the Search for Trust*. Washington DC: National Academy of Public Administration / Dayton, OH: The Kettering Foundation, 84.p.

Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2008/2009: Atbildīgums. (2009). Rozenvalds J., Ijabs I. (red.). Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 226.lpp.

Schedler A. (1999). Conceptualizing Accountability. *The Self-Restraining State: Power and Accountability in New Democracies*. Boulder, CO: LynneRienner, 13.–28.p.

Shetreet S., Deschenes J. (1985). *Judicial independence: the contemporary debate*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 700.p.

Strupišs A. (1995). Parlamentārisma un prezidentālisma dilemmas. *Satversmes reforma Latvijā: par un pret*, ekspertu seminārs: Rīga, 1995.g. 15.jūnijs, Sociāli ekonomisko pētījumu institūts "Latvija". Rīga: N.I.M.S., 43.–51.lpp.

Woodhouse D. (1994). *Ministers and Parliament: Accountability in Theory and Practice*. USA: Oxford University Press Inc., 339.lpp.

Young I.M. (2003). Political Responsibility and Structural Injustice. Political Science, University of Chicago. Presentedas the Lindley Lecture, Philosophy Department, University of Kansas, May 5, 2003, 19.lpp., [tiešsaite]. [Skatīts 2014.gada 5.janvārī] http://www.bc.edu/content/dam/files/schools/cas_sites/sociology/pdf/PoliticalResponsibility.pdf

Young I.M. (2011). *Responsibility for Justice*. New York: Oxford University Press, 220.lpp.

Маклаков В.В.(2006). *Конституционное право зарубежных стран*. *Обшая часть*. М: Волтерс Клувер, 867.lpp.

Мусиенко С.Г. (2007). Концептуализация понятия политической ответственности. *Проблемы управления* Но.4 (25), 221.–224.lpp.,[tiešsaite]. [Skatīts 2014.gada 5.janvārī].http://www.pu.by/iss/n25/MUSIENKO_25.pdf

Tiesību akti

Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1.jūlijs, Nr.43

Ministru kabineta iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2008. 28.maijs, Nr.82

Likums "Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem": LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. 7.novembris, Nr.394

Saeimas kārtības rullis: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1994. 18.augusts, Nr.96

Ministru kabineta kārtības rullis: MK noteikumi Nr.300. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 16.aprīlis, Nr.58.

Tiesu prakse

Satversmes tiesas 2011.gada 11.janvāra spriedums lietā Nr.2010-40-03

Satversmes tiesas 2010.gada 25.novembra spriedums lietā Nr.2010-06-01

Satversmes tiesas 2009.gada 7.aprīļa spriedums lietā Nr.2008-35-01

Satversmes tiesas 2007.gada 29.novembra spriedums lietā Nr.2007-10-0102

Satversmes tiesas 2006.gada 16.oktobra spriedums lietā Nr.2006-05-01

Satversmes tiesas 1999.gada 1.oktobra spriedums lietā Nr.03–05(99)

Satversmes tiesas 1998.gada 13.jūlija spriedums 03–04(98)

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011.gada 8.jūlija spriedums lietā Nr.SKA-426/2011

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010.gada 28.jūnija spriedums lietā Nr.SKA-381/2010

Administratīvās rajona tiesas Rīgas tiesu nama 2013.gada 13.jūnija spriedums lietā Nr.A420385313

Administratīvās rajona tiesas Rīgas tiesu nama 2009.gada 4.jūnija spriedums lietā Nr.A42485508

Satversmes tiesas sēžu stenogramma lietā Nr.2011-18-01 (2012.gada 17.aprīļa sēde un 2012.gada 8.maija sēde)

Satversmes tiesas sēžu stenogramma lietā Nr.03-05(99) (1999.gada 20.septembra sēde)

Satversmes Sapulces IV sesijas 17.sēdes stenogramma. TNA elektroniskais izdevums: Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilkums (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana.

SABIEDRISKO PAKALPOJUMU REGULĒŠANAS KOMISIJAS INSTITUCIONĀLĀS NEATKARĪBAS IZAICINĀJUMI

CHALLENGES FOR INSTITUTIONAL INDEPENDENCE OF PUBLIC UTILITY COMMISSION

Dace Cīrule, doktorante (LL.M.)
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

The democratic structure of the Republic of Latvia is based on the principle of state power separation among legislator, executive and courts all jointly ensuring adequate level of balance and control. In exceptional cases this structure inevitably needs to be supplemented with independent state institutions being subject only to the control exercised by courts, not by hierarchically higher state institutions. The Public Utility Commission in Latvia is one of such independent state institutions, the task of which includes inter alia safeguarding of consumer interests and promotion of reasonable progression of the public utility service providers.

The aim of the research is to analyze a real administrative case, within the scope of which legality control was exercised over the Public Utility Commission. 28 applicants initiated administrative case, because Public Utility Commission had let the differentiated electric power tariffs for bound end-users to become effective as of April 1, 2011. Court proceedings, although not completed yet, have highlighted some aspects of human rights, constitutional and administrative law forming significant elements of a legally justified, meaningful institutional independence of the Public Utility Commission. Analytical and comparative scientific research methods are used in the research. Conclusion indicates that the right to a fair trial and the right to property, if proportionally limited, provide for a valuable form of institutional independence of the Public Utility Commission.

Atslēgas vārdi: Tiesības uz taisnīgu tiesu; tiesības uz īpašumu; administratīvais process; tiesiskuma kontrole; ierobežotas pieejamības informācija; regulētais tirgus; neatkarīga iestāde; Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisija

Ievads

Darba mērķis ir aplūkot konkrētu administratīvo lietu, kuras ietvaros tiesa īstenojusi tiesiskuma kontroli pār Sabiedrisko pakalpojumu komisijas (turpmāk – SPRK) rīcību, ļaujot stāties spēkā elektroenerģijas tarifiem saistītajiem lietotājiem. Šī lieta ir iezīmējusi būtiskus cilvēktiesību, konstitucionālo un administratīvo tiesību aspektus, kam ir izšķiroša nozīme

jēgpilnas Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas institucionālās neatkarības nodrošināšanā.

Darbam ir vairāki uzdevumi: (a) lietas ietvaros identificēt būtiskos cilvēktiesību, konstitucionālo un administratīvo tiesību jautājumus, (b) noskaidrot tiesas piemērotos lietas dalībnieku tiesību ierobežojumus, (c) izzināt neatkarīgas iestādes vietu valsts iekārtā, (d) apzināt svarīgākos regulētā tirgus aspektus, kam ir ietekme uz konkrēto lietu, un (e) rast samērīgāku risinājumu tiesību ierobežošanai. Darbā izmantota analītiskā un salīdzinošā zinātniskās pētniecības metode.

Pētījums apstiprina, ka, lai nodrošinātu tādu iestādes neatkarību, kas organiski iekļaujas demokrātiskas un tiesiskas valsts izveidotā valsts pārvaldes iekārtā un nodrošina efektīvu tiesiskuma kontroli, tiesības uz taisnīgu tiesu ir jāīsteno jēgpilni. Vēl jo vairāk tad, ja vienlaicīgi nodrošināma arī pilnvērtīga komercnoslēpuma aizsardzība. Šādā situācijā jo īpaši tiesai caur objektīvās izmeklēšanas principu un tiesiskuma kontroli ir jākompensē gan tas, ka komercnoslēpuma aizsardzība pārbaudāmā lēmuma pieņemšanas laikā ir būtiski apgrūtinājusi prasījuma robežu noteikšanu, gan arī tas, ka neatkarīgās iestādes statuss izslēdz ārpustiesas apstrīdēšanu augstākā iestādē. Darba novitāte saistīta ar apstākli, ka jēgpilna tiesas kontrole kā izšķirošs iestādes institucionālās neatkarības elements ir salīdzinoši maz pētīta.

1. Ieskats konkrētās administratīvās lietas faktos

Administratīvā apgabaltiesa 2012.gada 25.jūnijā taisīja pieteicējiem labvēlīgu spriedumu administratīvajā lietā Nr. A4300451 (turpmāk – Lieta), kas ierosināta, pamatojoties uz 27 fizisku personu un vienas juridiskas personas pieteikumu par SPRK 2011.gada 16.februāra lēmuma Nr.40 "Par SPRK 2008.gada 20.februāra lēmuma Nr.52 atcelšanu" (turpmāk – Lēmums) atcelšanu, kā rezultātā stājās spēkā A/S "Latvenergo" 2011.gada 27.janvārī noteiktie diferencētie elektroenerģijas tirdzniecības tarifi saistītajiem lietotājiem (turpmāk – Tarifi). Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments 2013.gada 31.janvārī Lietā taisīja spriedumu Nr. SKA-127/2013, ar kuru lieta nosūtīta jaunai izskatīšanai. Administratīvā apgabaltiesa 2014.gada 13.janvārī Lietā taisīja pieteicējiem nelabvēlīgu spriedumu (jautājums par kasācijas tiesvedības ierosināšanu vēl nav izlemts).

Atsevišķos gadījumos ar SPRK atļauju tarifus nosaka pats sabiedrisko pakalpojumu sniedzējs (sk. Elektroenerģijas tirgus likuma 33.panta trešo daļu; SPRK 2007.gada 12.decembra lēmumu Nr.596 "Par atļauju publiskajam tirgotājam noteikt elektroenerģijas diferencētos tarifus"). Konkrētajā gadījumā A/S "Latvenergo" pirmo reizi izmantoja tiesības pašai noteikt Tarifus, savukārt SPRK pirmo reizi īstenoja uzraudzību pār šādi noteiktiem Tarifiem. Pārbaudījusi Tarifus, SPRK varēja (a) pieņemt lēmumu par Tarifu neatbilstību SPRK 2007.gada 12.decembra lēmumam Nr. 592 "Elektroenerģijas tarifu aprēķināšanas metodika saistītajiem lietotājiem" (turpmāk – Metodika), līdz ar ko Tarifi nestātos spēkā, vai (b) nepieņemt lēmumu par Tarifu neatbilstību Metodikai, kas automātiski ļautu Tarifiem stāties spēkā (sk. Metodikas 29.punkta trešo un ceturto daļu). SPRK pieņēma Lēmumu, kas cita starpā saturēja tiesisko pamatojumu (darbā netiek analizēts, vai Lēmums tika izdots pamatoti). Pieteicējus neapmierināja straujš Tarifu pieaugums par aptuveni 30%, raisot šaubas par aprēķinu pamatotību.

2. Tarifu apmēra princips un administratīvā akta tiesiskais pamatojums

Jebkuru sabiedrisko pakalpojumu tarifu noteikšanā ievērojams tarifu apmēra princips, proti, tarifi nosakāmi tādā apmērā, lai tie segtu ekonomiski pamatotas sabiedrisko pakalpojumu izmaksas un nodrošinātu sabiedrisko pakalpojumu rentabilitāti (sk. likuma "Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem" 20.pantu). Sabiedriskā pakalpojuma sniedzējs iesniedz SPRK tarifu projektu kopā ar dokumentiem, kas pamato tarifu veidojošās izmaksas, un informāciju par aprēķināto tarifa projektu (sk. likuma "Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem" 19.panta pirmo daļu; SPRK 2010.gada 14.jūlija lēmuma Nr.1/12 "Noteikumi par tarifus veidojošo izmaksu pamatojumu" 2.punktu; SPRK 2009.gada 22.jūlija lēmuma Nr.1/1 "Noteikumi par iepazīšanos ar tarifa projektu" 2.punktu; SPRK 2013.gada 21.augusta lēmuma Nr. 1/8 "Noteikumi par iepazīšanos ar tarifa projektu" 2.punktu). Sabiedrisko pakalpojumu lietotājam (turpmāk – lietotājs) ir tiesības iepazīties ar informāciju par aprēķināto tarifa projektu un tarifu projekta publiski pieejamo informāciju, ja tāda sabiedrisko pakalpojumu sniedzēja ieskatā ir, bet nav tiesību iepazīties ar dokumentiem, kas pamato tarifu veidojošās izmaksas (sk. SPRK 2009.gada 22.jūlija lēmuma Nr.1/1 "Noteikumi par iepazīšanos ar tarifa projektu" 3.–5.punktu; SPRK 2013.gada 21.augusta lēmuma Nr. 1/8 "Noteikumi par iepazīšanos ar tarifa projektu" 3.–5.punktu).

Pārsvarā visi SPRK lēmumi par tarifu noteikšanu ir tādi administratīvie akti, kuros tikai vispārīgi tiek iezīmēts tiesiskais pamatojums, kas ļāvis SPRK noteikt attiecīgos tarifus, bet tiesiskajā pamatojumā netiek izpausta izsmeļoša un detalizēta informācija par tarifu izmaksas veidojošām pozīcijām un to skaitlisko apmēru. Līdzīgi arī Lēmums satur tikai vispārīgas norādes par to, kas ļāvis SPRK konstatēt Tarifu atbilstību Metodikai.

Tomēr jāatzīmē, ka jebkura administratīvā akta saturam un pamatojumam ir jābūt skaidram un saprotamam (Briede u.c., 2013). Administratīvā akta pamatojuma princips ir konstitucionāls princips (Briede u.c., 2013), kas izriet no tiesiskas valsts, labas pārvaldības un procesuālā taisnīguma pamatprincipiem. Tā funkcija ir akcepta panākšana, pārliecinot adresātu par administratīvā akta pareizību, un kontroles nodrošināšana, kad augstāka iestāde vai tiesa pārbauda administratīvo aktu (Briede u.c., 2013). Informācija par tarifu izmaksas veidojošām pozīcijām un dati par konkrētu to apmēru netiek atklāti arī informācijā par aprēķināto tarifa projektu (sk. SPRK 2013.gada 21.augusta lēmuma Nr. 1/8 "Noteikumi par iepazīšanos ar tarifa projektu" 3.punktu), kas, neskaitot Lēmumu, praktiski ir vienīgais dokuments, kas lietotājam ir pieejams, lai izprastu, kādēļ par sabiedrisko pakalpojumu ir jāmaksā tieši tāds tarifs, vai par to, ka tarifa aprēķinā ir iekļautas tikai attiecināmās izmaksas.

Rezultātā lietotājam, lai īstenotu tiesiskuma kontroli pār šādu administratīvo aktu, pieteikums administratīvajai apgabaltiesai kā pirmās instances tiesai (sk. likuma "Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem" 11.panta ceturto daļu) ir jāgatavo, balstoties uz vispārīgo tiesisko pamatojumu un cenšoties uzminēt iespējamās nepamatotās izmaksu pozīcijas, matemātiskās kļūdas vai kādus citus trūkumus, kuru dēļ Tarifs varētu neatbilst tarifu apmēra principam vai kas liecinātu, ka SPRK nav pienācīgi izpildījusi ar likumu noteikto pienākumu aizstāvēt patērētāju tiesības un intereses (sk. likuma "Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem" 9.panta pirmās daļas 1.punktu). Šādos apstākļos nav iespējams precīzi formulēt visus savu tiesisko interešu aizstāvībai nepieciešamos prasījumus, lai tādējādi limitētu prasījuma robežas un mērķtiecīgi fokusētu tiesiskuma kontroli. Tādēļ lietotājam atliek noteikt plašas prasījuma robežas, kas izsecinātas no vispārīgā tiesiskā pamatojuma, un cerēt, ka administratīvajā procesā tiesā tas varēs iepazīties ar administratīvo

aktu pamatojošo informāciju un informēti izlemt par prasījuma konkretizēšanu vai pieteikuma atsaukšanu.

Pieteicēju ieskatā, tiesiskuma kontrole pār Lēmumu nepieciešama, jo a/s "Latvenergo" darbība ir necaurskatāma un nav uzticības SPRK kā neatkarīgas iestādes darbam, kā pārbaudīšanai indivīdam ir tikai viena iespēja – vēršanās tiesā, jo SPRK nav funkcionāli un institucionāli augstākas iestādes (sk. likuma "Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem" 7.panta otro daļu). Tiesa apmierināja SPRK un sabiedrisko pakalpojumu sniedzēja lūgumu liegt pieteicējiem pieeju tarifu aprēķinam un dokumentiem, kas pamato tarifu veidojošās izmaksas, tādēļ tie nevarēja precizēt prasījumu.

3. Neatkarīgas iestādes jēdziens un kontrole

Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) 1.pants nosaka, ka "Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika". No minētā "izriet virkne tiesiskas valsts principu, arī varas dalīšanas un likumības princips. Varas dalīšanas princips izpaužas valsts varas sadalījumā likumdošanas, izpildu un tiesu varā, ko realizē neatkarīgas un autonomas institūcijas. Šis princips garantē līdzsvaru un savstarpēju kontroli starp tām un veicina varas mērenību" (sk. Latvijas Republikas Satversmes tiesas (turpmāk – Satversmes tiesa) 1999.gada 1.oktobra sprieduma lietā Nr.03–05(99) 1.punktu). Valsts varas dalīšanas princips "ietver neatkarīgas tiesas pastāvēšanu un pieejamību indivīdam, kā arī indivīda tiesības tiesā apstrīdēt pret viņu vērstu valsts rīcību" (sk. Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu, 2012). Savukārt valsts pārvaldes vienotības princips, kas iezīmē izpildvaras organizāciju, nozīmē, ka "valsts pārvalde ir organizēta vienotā hierarhiskā sistēmā. Neviena iestāde vai pārvaldes amatpersona nevar atrasties ārpus šīs sistēmas" (sk. Valsts pārvaldes iekārtas likuma 6.pantu).

Atsevišķām iestādēm ar likumu tiek noteikts neatkarīgas, tas ir, funkcionāli un institucionāli nevienai citai augstākai iestādei nepakļautas iestādes statuss. Tas nepieciešams, jo padotības vai pārraudzības attiecībās pret Ministru kabinetu esoša valsts pārvaldes iestāde nespētu pilnvērtīgi īstenot tās funkcijas, kas uzdotas šādām neatkarīgām iestādēm (sk. Koncepciju "neatkarīgo" jeb patstāvīgo iestāžu statusa regulēšanai). Tas, ka Valsts pārvaldes iekārtas likums nav adresēts neatkarīgajām iestādēm, nevar tikt izmantots, lai apgalvotu, ka neatkarīgas iestādes nav pieļaujamas, jo, izdodot Valsts pārvaldes iekārtas likumu, bija iecerēts izdot atsevišķu likumu arī neatkarīgajām iestādēm (sk. Satversmes tiesas 2006.gada 16.oktobra sprieduma lietā Nr.2006-05-011 3.2.punktu). Gluži pretēji, šādi izņēmumi ir pieļaujami un savienojami ar varas dalīšanu trijos atzaros, jo "demokrātiskā tiesiskā valstī vara tiek sadalīta tādējādi, lai tiktu sasniegti varas dalīšanas mērķi. Savukārt nepieciešamība sasniegt varas dalīšanas mērķus atsevišķos gadījumos pieļauj atkāpes no varas dalīšanas principa formālas īstenošanas. Konstitucionālajā praksē atsevišķas atkāpes no varas dalīšanas principa ir pieļaujamas, ja vien tās padara valsts varas funkciju īstenošanu efektīvāku, nostiprina kādas valsts institūcijas neatkarību no citas varas vai nodrošina triju varu savstarpējā līdzsvara un atsvara sistēmas funkcionēšanu" (sk. Satversmes tiesas 2005.gada 21.novembra sprieduma lietā Nr.2005-03-0306 7.punktu). Tomēr, ja šādas atkāpes no vispārējā varas dalīšanas un valsts pārvaldes iekārtas vienotības principa tiek izdarītas, (a) ir jāraugās, lai neatkarīgajām iestādēm piešķirtā valsts vara netiktu izmantota prettiesiski vai pat ļaunprātīgi tikai tādēļ, ka neatkarīgajai iestādei nav augstākas iestādes, un (b) ir

jānodrošina aptverošus un efektīvus kontroles mehānismus, lai līdz minimumam novērstu kļūdas vai prettiesiskas darbības iespēju vai sekas, jo, ja šādu kontroles mehānismu nebūtu vai tie izrādītos neefektīvi, atliktu secināt, ka tiesiska valsts ir organizēta kļūdaini (sk. Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepciju). Tādēļ neatkarīgo iestāžu darbības kontrole ir uzticēta tiesām, bez ārpustiesas apstrīdēšanas augstākā iestādē. No minētā izriet, ka efektīva, jēgpilna kontrole pār neatkarīgo iestāžu darbu vienlaikus gan izriet no demokrātiskas valsts principa, gan arī ir izšķiroša demokrātiskas un tiesiskas valsts funkcionēšanai.

4. Tiesības uz taisnīgu tiesu administratīvajā procesā

4.1. Ieskats tiesību uz taisnīgu tiesu saturā

Eiropas Savienība ir dibināta, balstoties uz vairākām dalībvalstu atzītām pamatvērtībām, kas cita starpā respektē demokrātiju, cilvēktiesības, tiesiskumu (*the rule of law*) un taisnīgumu (sk. Līguma par Eiropas Savienību konsolidētās versijas 2.pantu). Eiropas Savienība ir pievienojusies Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijai (turpmāk – Konvencija), kuras garantētās pamatbrīvības ir Eiropas Savienības tiesību vispārīgo principu pamats (sk. Līguma par Eiropas Savienību konsolidētās versijas 6.panta otrā un trešā daļa).

Konvencijas 6.panta pirmās daļas pirmais teikums paredz, ka "ikvienam ir tiesības, nosakot savu civilo tiesību un pienākumu (..), uz taisnīgu un atklātu lietas izskatīšanu saprātīgos termiņos neatkarīgā un objektīvā, ar likumu izveidotā tiesā", jeb, citiem vārdiem, ikviena tiesības uz taisnīgu tiesu. Atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrai katrā konkrētajā lietā tas, vai strīdus tiesības un pienākumi atzīstami par civiliem Konvencijas izpratnē, ir izvērtējams atkarībā no šo konkrēto tiesību un pienākumu satura un mērķa, bet ne no šo tiesību un pienākumu klasifikācijas konkrētās valsts nacionālo tiesību sistēmā (*Guide on Article* 6, 2013). Lai to noteiktu, ir jākonstatē, ka (a) pastāv strīds, (b) strīds attiecas uz tiesībām un pienākumiem, un (c) tiesības un pienākumi ir civili Konvencijas izpratnē (*Guide on Article* 6, 2013). Tādējādi Konvencijas 6.panta pirmā daļa nereti ir attiecināma arī uz tādām tiesībām un pienākumiem, kas nacionālā tiesību sistēmā pieder pie administratīvajām tiesībām (*Guide on Article* 6, 2013).

Tiesības uz taisnīgu tiesu kā vienas no cilvēka pamattiesībām ir garantētas Satversmes 92.pantā: "ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā". Minētais formulējums neietver ne konkretizējošu, ne ierobežojošu norādi, tādēļ Satversmes tiesa ir apstiprinājusi, ka tiesības uz taisnīgu tiesu ir nodrošināmas cita starpā arī administratīvajās lietās (Balodis u.c., 2011; Satversmes tiesas 2007.gada 11.aprīļa sprieduma lietā Nr.2006-28-01 (12) punkts). Turklāt jāatzīmē, ka par vienu no administratīvā procesa mērķiem ir noteikta cilvēktiesību ievērošanas nodrošināšana publiski tiesiskajās attiecībās starp valsti un privātpersonu (sk. Administratīvā procesa likuma 2.panta pirmo punktu). Salīdzinājumam jānorāda, ka Igaunija paredz ikviena konstitucionālās tiesības uz valdības un likuma aizsardzību, uzsverot, ka likums aizsargā ikvienu no patvaļīgas valdības varas izmantošanas, kā arī garantē ikvienam tiesības vērsties tiesā, ja ir aizskartas tā tiesības un brīvības (sk. Igaunijas Republikas Konstitūcijas 13.un 15.pantu). Savukārt Lietuvā ir paredzētas ikvienas tādas personas tiesības vērsties tiesā, kurai ir aizskartas tās konstitucionālās tiesības vai brīvības (sk. Lietuvas Republikas Konstitūcijas 30.pantu).

4.2. Tiesību uz taisnīgu tiesu ierobežojumi

Tiesības uz taisnīgu tiesu ietver virkni principus un prasības šo tiesību garantēšanas un īstenošanas institucionālajiem un procesuālajiem aspektiem (Balodis u.c, 2011). No procesuālā viedokļa, tiesības uz taisnīgu tiesu cita starpā prasa efektivitāti, piemēram, lai tiktu nodrošināta pieeja attiecīgajiem iestāžu dokumentiem, ierobežojot to tikai izņēmuma gadījumos, kā arī, lai pienācīgā apjomā būtu ievērots sacīkstes princips un procesuālās līdztiesības princips (*Guide on Article 6*, 2013). Abi minētie principi iztulkojami kopsakarā ar tiesiskās vienlīdzības principu, kas liedz nepamatoti nostādīt kādu no pusēm nelabvēlīgākā stāvoklī, prasa līdzsvarotas pušu iespējas izmantot procesuālos līdzekļus (Balodis u.c., 2011), piemēram, tiesības iepazīties ar visiem lietas materiāliem, pierādījumiem un argumentiem, izteikt savus apsvērumus par tiem (Balodis u.c., 2011; *Guide on Article* 6, 2013). Turklāt procesuālā līdztiesība no valsts prasa ne tikai procesuālo regulējumu, bet arī tā ievērošanu praksē (Balodis u.c., 2011).

Tiesības uz taisnīgu tiesu var tikt ierobežotas, balstoties uz leģitīmu mērķi, ciktāl tiesības uz taisnīgu tiesu netiek atņemtas pēc būtības (Balodis u.c., 2011; Briede u.c., 2013). Tāpat ir pieļaujami gadījumi, kad atsevišķu priekšrocību piešķiršana kādai no pusēm ir pamatota un pieļaujama (Balodis u.c., 2011).

4.3. Objektīvās izmeklēšanas princips kā tiesību uz taisnīgu tiesu elements

Administratīvajā procesā ir publiska interese par pareiza un taisnīga sprieduma pieņemšanu, tādēļ tiesas uzdevums ir pēc tās ieskatiem savākt visus faktus un pierādījumus, kas nepieciešami pareizam un taisnīgam spriedumam (Briede u.c., 2008). Indivīda un iestādes iespējas ir nevienlīdzīgas, tādēļ, ja administratīvajā procesā iestāde tikai reaģētu uz to, ko pieteicējs spēj pierādīt un pamatot (Bukovskis, 1925), spriedums visticamāk nebūtu pareizs un taisnīgs. Tādēļ objektīvās izmeklēšanas princips garantē efektīvu privātpersonu tiesību aizsardzību no iestāžu izdarītiem tiesību aizskārumiem (Briede u.c., 2008).

Objektīvās izmeklēšanas principa legāldefinīcija norāda, ka patiesie lietas apstākļi noskaidrojami prasījuma robežās (sk. Administratīvā procesa likuma 107.panta ceturto daļu). Tādējādi šis princips ir saistīts ar tiesas darbības mērķi – noskaidrot patiesos apstākļus, panākt tiesisku un taisnīgu lietas izskatīšanu (sk. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2013.gada 12.jūlija sprieduma lietā Nr. SKA-135/2013 (9) punktu), tiesai pašai lemjot par pierādījumu attiecināmību, pietiekamību un novērtējumu, lai tiesiski un taisnīgi izspriestu lietu prasījuma robežās. Papildus jānorāda, ka objektīvās izmeklēšanas princips nenozīmē tiesas pienākumu iestāties pieteicēja vietā vai pārstāvēt pieteicēja intereses (sk. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2013.gada 9.jūlija sprieduma lietā Nr. SKA-223/2013 (10) punktu).

5. Ieskats tirgus regulēšanas pamatjautājumos

Regulētā tirgus principi būtiski atšķiras no brīvā tirgus darbības principiem. Regulēšanas pamatuzdevums ir samērīga līdzsvara nodrošināšana starp sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju un lietotāju interesēm, līdztekus ļaujot valstij pilnvērtīgi izpildīt savus pienākumus pret sabiedrību (*Swartwout*, 1992), tai skaitā garantēt cilvēktiesību ievērošanu. Regulēšanai pakļauti tie pakalpojumi, kam ir sevišķa nozīme sabiedrības spējā pilnvērtīgi funkcionēt, jo to infrastruktūra parasti prasa tik lielus finanšu resursus, ka

galvenokārt tieši sabiedrības interesēs ir attaisnojama atkāpšanās no vispārējiem brīvā tirgus principiem, izņēmuma kārtā pieļaujot sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju atrašanos monopola vai dominējošā stāvoklī (*McDermott*, 2012).

Ievērojot tādus Eiropas Savienības pamatmērķus kā brīva preču un kapitāla kustība, konkurence, kam ir neatsverama nozīme šo mērķu īstenošanā, ir iekļauta Eiropas Savienības ekskluzīvajā kompetencē (sk. Līguma par Eiropas Savienību konsolidētās versijas 3.panta pirmās daļas (b) punktu). Viens no vissvarīgākajiem priekšnoteikumiem brīvas preču un kapitāla kustības nodrošināšanai ir vienota iekšējā tirgus izveide.

1999.gadā tika uzsākts darbs pie patiesi funkcionējoša vienotā elektroenerģijas tirgus izveides (Haverbeke, Naesens, Vandorpe, 2010), par pamatuzdevumiem izvirzot patērētāju izvēli, aizsardzību un konkurences izveidi tirgū, kura galvenie dalībnieki atrodas monopola vai dominējošā stāvoklī (sk. Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvas 2009/72/EK (2009.gada 13.jūlijs) par kopīgiem noteikumiem attiecībā uz elektroenerģijas iekšējo tirgu un par Direktīvas 2003/54/EK atcelšanu 1.apsvērumu). Vienotais elektroenerģijas tirgus ir nesaraujami saistīts ar neatkarīgu, efektīvu regulēšanu (Haverbeke, Naesens, Vandorpe, 2010). Ar Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvu 2009/72/EK (turpmāk – Direktīva 2009/72) tiek paredzēta nacionālo elektroenerģijas tirgu liberalizācija, lai būtu iespējama elektroenerģijas pārrobežu tirdzniecība un konkurences palielināšana, kā arī lai tiktu pilnveidota regulēšana. Patērētāji iegūst no brīvas konkurences (sk. Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvas 2012/27/ES (2012.gada 25.oktobris) par energoefektivitāti, ar ko groza Direktīvas 2009/125/EK un 2010/30/ES un atceļ Direktīvas 2004/8/EK un 2006/32/EK 31.apsvērumu), jo tādējādi var saņemt kvalitatīvus un konkurētspējīgus pakalpojumus par ekonomiski pamatotu cenu (*Commission Staff Working Paper*, 2010). Vienlaikus Direktīva 2009/72 pilnībā respektē cilvēka pamattiesības (sk. Direktīvas 2009/72 68.apsvērumu), tās skartajos jautājumos galveno nozīmi piešķirot patērētāju (lietotāju) interesēm, bet par sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju galveno atbildību nosakot pakalpojuma kvalitāti (sk. Direktīvas 2009/72 51.apsvērumu; *Commission Staff Working Paper*, 2010). Tādējādi lietotāju tiesiskās intereses dominē, jo to maksātspēja un apmierinātība ar pakalpojumu ir izšķiroši priekšnoteikumi sabiedrisko pakalpojumu sniegšanai.

6. Konstitucionālo tiesību ierobežojumi

Apzinoties iemeslus, kas pieteicējus mudināja īstenot tiesiskuma kontroli pār Lēmumu, un apstākļus, kas būtiski ierobežo spēju precīzi formulēt pilnīgi visus iespējamos prasījumus, kā arī to, ka objektīvā izmeklēšana tiek veikta tikai prasījuma robežās, turpinājumā apskatīti divi aspekti, kam dots no tiesas ieskatiem atšķirīgs skatījums uz Lietas dalībnieku konstitucionālo tiesību savstarpēju ierobežošanu.

6.1. Tiesību uz īpašumu ierobežošana

No vienas puses, sabiedrisko pakalpojumu sniedzējam piemīt noteiktas saimnieciska, tehniska un zinātniska rakstura lietas un ziņas, kas veido tā īpašumā ietilpstošu komercnoslēpumu (sk. Komerclikuma 19.panta pirmo daļu), kas savukārt ietilpst tiesību uz īpašumu tvērumā. Lai arī sabiedrisko pakalpojumu sniedzējam ir tiesiska interese sargāt komercnoslēpumu, tā nav pietiekama, lai pilnībā ignorētu to, ka sabiedrisko pakalpojumu sniedzējs darbojas dabiska monopola vai dominējošā stāvoklī. Līdz ar to šāda

komercnoslēpuma nonākšana atklātībā, salīdzinot ar brīvajā tirgū strādājoša komersanta komercnoslēpuma izpaušanu, visticamāk radītu salīdzinoši mazākus zaudējumus (piemēram, var nebūt tirgus daļas pilnīgas vai daļējas zaudēšanas risks).

No otras puses, lietotājam arī piemīt tiesības uz īpašumu, vēloties pārliecināties par veicamo maksājumu apmēra pamatotību. Tādā regulētajā tirgū kā elektroenerģijas tirdzniecība saistītajiem lietotājiem nav iespējams saņemt to pašu pakalpojumu no cita komersanta. Lietotājam nav arī neviena cita līdzekļa savu tiesisko interešu aizstāvībai, kā vien iespēja izmantot tiesības uz taisnīgu tiesu, prasot īstenot tiesiskuma kontroli pār Lēmumu.

Minētais liecina, ka tādā administratīvajā procesā tiesā, kāds izveidojies Lietā, tomēr ir iespējams ierobežot sabiedrisko pakalpojumu sniedzēja tiesības uz īpašumu (komercnoslēpuma aizsardzību), jo šāds ierobežojums būtu piemērots līdzeklis leģitīmā mērķa – lietotāja tiesību uz īpašumu un taisnīgu tiesu – pilnvērtīgai nodrošināšanai. Turklāt Lietā tiesiskuma kontrole īstenota pār tādu Lēmumu, kam piemīt visaptveroša sabiedriskā nozīmība.

Salīdzinājumam jāatzīmē, ka Igaunijā ir noteiktas konstitucionālās tiesības ikvienai personai būt klāt savas lietas izskatīšanā tiesā, likumā noteiktajā kārtībā ļaujot tiesas sēdi vai tās daļu noteikt par slēgtu, ja tas nepieciešams, piemēram, komercnoslēpuma aizsardzībai (sk. Igaunijas Republikas Konstitūcijas 24.pantu). Savukārt Lietuvā ikviena tiesu lieta izskatāma atklātā tiesas sēdē, slēgtu tiesas sēdi pieļaujot tikai izņēmuma gadījumos, tostarp, kad aizsargājams komercnoslēpums (sk. Lietuvas Republikas Konstitūcijas 117.pants).

6.2. Tiesību uz taisnīgu tiesu ierobežošana

Savstarpēji saistīti vērtējot sekojošus Lietas apstākļus: (a) ierobežojums piekļūt izšķirīgai informācijai administratīvajā procesā iestādē; (b) objektīvs iemesls būtiski ierobežotai spējai identificēt visus iespējamos prasījumus; kā arī (c) ierobežotas pieejamības statusa saglabāšanai visai Lēmumu pamatojošajai informācijai tiesvedības gaitā un pēc sprieduma pasludināšanas, izvērtējama nepieciešamība nodrošināt efektīvas tiesības uz taisnīgu tiesu, īpaši uzsverot šīs tiesības jēgpilnumu.

Ierobežotas pieejamības informācijas aizsardzībai administratīvajā procesā tiesā Latvijā ir pieejami divi risinājumi. Pirmkārt, izskatot lietu atklātā tiesas sēdē, tiesa var noteikt ierobežojumu kādai no pusēm iepazīties ar konkrētu lietas materiālu daļu, nosakot, vai liegums saglabā spēku arī pēc galīga tiesas nolēmuma stāšanās spēkā (sk. Administratīvā procesa likuma 145.panta ceturto daļu). Šāds ierobežojums iepazīties ar atsevišķiem lietas materiāliem ir savienojams ar tiesībām uz taisnīgu tiesu, jo, kā konstatēts iepriekš, tās nav absolūtas un var tikt samērīgi ierobežotas leģitīma mērķa labad (lai aizsargātu sabiedrisko pakalpojumu sniedzēja komercnoslēpumu), kamēr vien šāds ierobežojums pēc būtības saglabā iespēju lietotājam īstenot jēgpilnu tiesas procesu. Otrkārt, tiesa var noteikt pilnībā vai daļā slēgtu tiesas sēdi (sk. Administratīvā procesa likuma 108.panta trešo daļu), kurā piedalās lietas dalībnieki un tiesas process noturams, ievērojot parastos tiesvedības noteikumus (sk. Administratīvā procesa likuma 108.panta piekto daļu), tai skaitā pušu tiesības iepazīties ar lietas materiāliem un izteikties par tiem.

Tā kā tiesības uz atklātu lietas izskatīšanu ir nozīmīgs tiesību uz taisnīgu tiesu elements, jo tādējādi tiek nodrošināta sabiedrības uzraudzība pār tiesas spriešanu un veicināta sabiedrības uzticēšanās tiesām (Balodis u.c., 2011), ir pamatoti, ka pārsvarā priekšroka tiek dota atklātai tiesas sēdei un liegumam pretējai pusei iepazīties ar atsevišķiem lietas

materiāliem. Tomēr, kā liecina Lietas apstākļi, šāda komercnoslēpuma aizsardzība atklātā tiesas sēdē ir samērīga tikai tad, ja ierobežotās pieejamības informācija (tās nozīmīgums, izšķirīgums pieteicēja tiesību aizsardzības rakursā) neizslēdz pieteicējam iespēju konkrēti formulēt prasījuma robežas, kurās tiesai īstenot objektīvo izmeklēšanu.

Tādēļ, ja pirms un pēc tik sabiedriski nozīmīga administratīvā akta pieņemšanas pieteicējiem ir liegta pieeja izšķirīgai informācijai, tiesai, lemjot par piemērotāko risinājumu komercnoslēpuma aizsardzībai, ir jāvērtē, vai ir samērīgi attiecībā pret pieteicējiem saglabāt atklātu tiesas procesu. Nolūkā jēgpilni nodrošināt pieteicēju tiesību uz taisnīgu tiesu īstenošanu, būtu samērīgi izskatīt Lietu slēgtā tiesas sēdē. Lietas dalībniekiem tādējādi būtu liegts ārpus tiesas zāles izpaust jebko no tiesas sēdes vai lietas materiāliem, bet tiesvedības process tomēr jēgpilni īstenotu pieteicēju tiesības uz taisnīgu tiesu. Turklāt iepazīšanās ar lietas materiāliem varētu dot pieteicējam iespēju (a) pārliecināties par Tarifu pamatotību un Lēmuma tiesiskumu, atsaucot pieteikumu tiesai, vai (b) konkrēti formulēt visus nepieciešamos prasījumus, nosakot tik nepieciešamās robežas objektīvajai izmeklēšanai. Tādējādi tiesas resurss netiktu tērēts tiesvedībai, kurā pieteicēji nostādīti tik nesamērīgi neizdevīgā situācijā, ka nespēj pilnvērtīgi aizsargāt savas tiesības. Vērtējot no procesuālās līdztiesības principa viedokļa, papildus priekšrocību noteikšana Lietā, saglabājot atklātu tiesas procesu un apmierinot SPRK un sabiedrisko pakalpojumu sniedzēja lūgumu par ierobežotas pieejamības statusa noteikšanu izšķirošai informācijai, būtu atzīstama par nepamatotu, jo bija pieejams cits risinājums – slēgta tiesas sēde, kas ļautu samērīgi lielākā apjomā nodrošināt pieteicēju tiesiskās intereses, ierobežojot, bet vēl joprojām pilnvērtīgi nodrošinot sabiedrisko pakalpojumu sniedzēja tiesiskās intereses. No slēgtā tiesas sēdē jēgpilni īstenotas tiesiskuma kontroles pār sabiedriski tik nozīmīgu administratīvo aktu iegūtu ne tikai visi lietas dalībnieki, bet valsts un sabiedrība kopumā, kā arī, kas visbūtiskāk šajā darbā, ieguvēja būtu pati SPRK, jo tādējādi tiktu stiprināta tās institucionālā neatkarība. Sabiedrība caur jēgpilnu tiesas procesu nepieciešamības gadījumā spētu gūt pārliecību par SPRK darba tiesiskumu, tādējādi palīdzot SPRK iemantot patiesi neatkarīgas un augsti profesionālas iestādes publisko atpazīstamību.

Secinājumi

1. Ierobežotas pieejamības informācijas aizsardzībai tiesa var pielietot vienu no diviem risinājumiem: (a) lietu var skatīt atklātā tiesas sēdē, nosakot ierobežojumu kādai no pusēm iepazīties ar atsevišķiem lietas materiāliem, vai (b) lietu var skatīt slēgtā tiesas sēdē, ļaujot pusēm iepazīties ar visiem lietas materiāliem apvienojumā ar aizliegumu visām pusēm ārpus tiesas zāles izpaust jebko, kas tām kļuvis zināms tiesas sēdes laikā vai no lietas materiāliem.

2. Darbā aplūkotā Lieta apstiprina, ka praksē var būt tādi administratīvie procesi tiesā, kas, ja vien netiek rasts samērīgākais balanss starp pieteicēja un atbildētāja konstitucionālo tiesību uz īpašumu un tiesību uz taisnīgu tiesu savstarpējiem ierobežojumiem, var novest pie tā, ka tiesas process tiek īstenots tikai formāli, bet ne jēgpilni nodrošinot pušu tiesības uz taisnīgu tiesu. Tādēļ tiesai, izvēloties piemērotāko līdzekli katrā konkrētā lietā, būtu jāvērtē ne tikai tas informācijas apjoms, kas administratīvajā procesa tiesā būtu pakļaujams ierobežotas pieejamības statusam, bet arī pirms un pēc attiecīgā administratīvā akta pieņemšanas pastāvējušie lietā nozīmīgas, izšķirīgas informācijas pieejamības ierobežojumi, kas objektīvi lieguši iespēju formulēt visus tiesisko interešu aizsardzībai nepieciešamos

prasījumus. Pie tāda informācijas pieejamības ierobežojuma, kas pieteicējam liedz jēgpilni īstenot tiesiskuma kontroli pār administratīvu aktu un izmantot tam garantētās tiesības uz taisnīgu tiesu, tiesai būtu jāizšķiras par slēgtas tiesas sēdes noteikšanu.

3. Sekojot iepriekš minētajām atziņām, tiktu (a) rasts samērīgs kompromiss starp sabiedrisko pakalpojumu sniedzēja tiesībām uz īpašumu (aizsargāt komercnoslēpumu) un lietotāja tiesībām uz īpašumu (rūpes par saviem izdevumiem); (b) efektīvi un jēgpilni nodrošināta lietotāja tiesību uz taisnīgu tiesu īstenošanu, līdztekus ļaujot piepildīties arī sabiedrisko pakalpojumu sniedzēja tiesībām uz taisnīgu tiesu, kvalitatīva tiesas procesa rezultātā nonākot pie pareiza un taisnīga sprieduma, kas šādas sabiedriskās nozīmes administratīvo aktu pārbaudes gadījumos ir ne tikai lietas dalībnieku, bet arī visas sabiedrības interesēs, jo veicinās turpmāku juridiski korektu SPRK rīcību, pieņemot lēmumus par sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju tarifiem; un (c) saturiski piepildīta, pēc būtības, tas ir, atbilstoši demokrātiskas un tiesiskas valsts principam, varas dalīšanas principam un obligātam demokrātiskas un tiesiskas valsts priekšnoteikumam par efektīvu kontroli pār neatkarīgas iestādes darbu, pilnvērtīgi nodrošināta SPRK kā institucionāli nevienai augstākai iestādei nepakļautas patstāvīgas iestādes neatkarība, SPRK darbības tiesiskuma uzraudzību pakļaujot efektīvai, jēgpilnai tiesas kontrolei. Tikai šādas tiesas kontroles īstenošanas rezultātā iespējams nonākt pie atziņas, ka SPRK ir patiesi neatkarīga, demokrātiskas un tiesiskas valsts uzbūves principiem harmoniski atbilstoša iestāde, pār kuru nepieciešamības gadījumā sabiedrība pilnvērtīgi var īstenot kontroli.

4. Lai izvairītos no līdzīgiem gadījumiem nākotnē un uzlabotu tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanu administratīvajā procesā tiesā, kā arī lai sniegtu papildus ieguldījumu SPRK institucionālās neatkarības stiprināšanā, būtu ieteicama plašāku zinātnisko publikāciju vai metodisko materiālu sagatavošana šo jautājumu aktualizēšanai un detalizētai analīzei.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

Balodis, R. u.c. (2011). *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 863 lpp.

Briede, J. u.c. (2008). *Administratīvais process tiesā*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 775 lpp.

Briede, J. u.c.l (2013). *Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļ*a. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1058 lpp.

Bukovskis, V. (1925). *Administratīvās tiesas reforma*. Publicēts: Tieslietu ministrijas vēstnesis, Nr. 7–9, 01.07.1925. Pieejams: www.periodika.lv, skatīts 27.03.2014.

Haverbeke, D., Naesens, B., Vandorpe, W (2010). *European Energy Markets and the New Agency for Cooperation on Energy Regulators*. Journal Energy & Natural Resources Law, Vol 28, No 3, July 2010, pp. 403–431.

McDermott, K. (2012). Cost of Service Regulation In the Investor-Owned Electric Utility Industry. A History of Adaptation. Washington D.C: Edison Electric Institute, p.60. Pieejams: www.eei.org/issuesandpolicy/stateregulation/Documents/COSR_history_final.pdf, skatīts 21.03.2014.

Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. *Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli* (2012). Rīga: Latvijas Vēstnesis, 256 lpp.

Swartwout, R.L. (1992). Current Utility Regulatory Practice from a Historical Perspective. Natural Resources Journal, Spring 1992, Vol 32, pp. 289–343. Pieejams: lawlibrary.unm.edu/nrj/32/2/04_swartwout_current.pdf, skatīts 24.03.2014.

Tiesību akti

Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. Publicēta: Latvijas Vēstnesis, Nr.43, 01.07.1993. Pēdējie grozījumi 19.09.2013.
Līguma par Eiropas Savienību konsolidētā versija. Publicēts: ES Oficiālais Vēstnesis, C326, 26.10.2012.
Eiropas cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. Latvija pievienojusies ar likumu "Par 1950.gada 4.novembra Eiropas cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas un tās 1., 2., 4., 7.un 11.protokolu". Pieņemts 04.06.1997. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.143/144, 13.06.1997.
Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2009/72/EK (2009.gada 13.jūlijs) par kopīgiem noteikumiem attiecībā uz elektroenerģijas iekšējo tirgu un par Direktīvas 2003/54/EK atcelšanu. ES Oficiālais Vēstnesis, L211, 14.08.2009, 55.–93.lpp.
Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2012/27/ES (2012.gada 25.oktobris) par energoefektivitāti, ar ko groza Direktīvas 2009/125/EK un 2010/30/ES un atceļ Direktīvas 2004/8/EK un 2006/32/EK. ES Oficiālais Vēstnesis, L315, 14.11.2012, 1.–56.lpp.
Komerclikums. Pieņemts 13.04.2000. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.158/160 (2069/2071), 04.05.2000. Pēdējie grozījumi 16.01.2014.
Likums "Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem". Pieņemts 19.10.2000. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.394/395 (2305/2306), 07.11.2000. Pēdējie grozījumi 12.09.2013.
Administratīvā procesa likums. Pieņemts 25.11.2001. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.164(2551), 14.11.2001. Pēdējie grozījumi 19.09.2013.
Valsts pārvaldes iekārtas likums. Pieņemts 06.06.2002. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.94(2669), 21.06.2002. Pēdējie grozījumi 13.05.2010.
Elektroenerģijas tirgus likums. Pieņemts 05.05.2005. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr. 2(3240), 25.05.2005. Pēdējie grozījumi 20.03.2014.
Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas lēmums Nr.596 "Par atļauju publiskajam tirgotājam noteikt elektroenerģijas diferencētos tarifus". Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.207(3783), 28.12.2007.
Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas lēmums Nr.1/12 "Noteikumi par tarifus veidojošo izmaksu pamatojumu". Pieņemts 14.07.2010. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.116, 23.07.2010.
Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas lēmums Nr.40 "Par Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas 2008.gada 20.februāra lēmuma Nr.52 atcelšanu". Pieņemts 16.02.2011. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.29(4427), 22.02.2011.
Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas lēmums Nr. 1/8 "Noteikumi par iepazīšanos ar tarifa projektu". Pieņemts 21.08.2013. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.168(4974), 29.08.2013.
Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas lēmums Nr.592 "Elektroenerģijas tarifu aprēķināšanas metodika saistītajiem lietotājiem". Pieņemts: 12.12.2007. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.203(3779), 19.12.2007. Zaudējis spēku.
Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas lēmums Nr.1/1 "Noteikumi par iepazīšanos ar tarifa projektu". Pieņemts: 22.07.2009. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.117(4103), 24.07.2009. Zaudējis spēku.
The Constitution of the Republic of Estonia. Pieņemta: 28.06.1992. Pieejama: http://www.legaltext.ee/et/andmebaas/tekst.asp?loc=text&dok=X0000K2&keel=en&pg=1&ptyyp=RT&tyyp=X&query=p%F5hiseadus, skatīts 27.03.2014.
The Constitution of the Republic of Lithuania. Pieņemta: 25.10.1992. Pieejama: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=275302, skatīts 27.03.2014.

Tiesu prakse

Satversmes tiesas 1999.gada 1.oktobra spriedums lietā Nr.03–05(99). Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.325/327 (1785/1787), 05.10.1999.
Satversmes tiesas 2005.gada 21.novembra spriedums lietā Nr.2005-03-0306. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.189(3347), 25.11.2005.
Satversmes tiesas 2006.gada 16.oktobra spriedums lietā Nr. 2006-05-01. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.169(3537), 24.10.2006.
Satversmes tiesas 2007.gada 11.aprīļa spriedums lietā Nr. 2006-28-01. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.62(3638), 17.04.2007.
Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2013.gada 9.jūlija spriedums lietā Nr. SKA-223/2013. Pieejams: www.tiesas.lv/Media/Default/Admin.tiesu_spriedumi/AT_Senāta adm.tiesas_spriedumi/2013/Jūlijs/09.07.2013/AL_0907_AT_SKA_0223_2013.pdf, skatīts 27.03.2014.

Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2013.gada 12.jūlija spriedums lietā Nr. SKA-135/2013. Pieejams: www.tiesas.lv/Media/Default/Admin.tiesu_spriedumi/Admin.raj.tiesas_spriedumi/2013/Jūlijs/12.07.2013/AL_1207_AT_SKA-0135_2013.pdf, skatīts 27.03.2014.

Prakses materiāli

Commission Staff Woring Parper (2010). *An Energy Policy for Consumers*. Pieejams: ec.europa.eu/energy/gas_electricity/doc/forum_citizen_energy/sec(2010)1407.pdf, skatīts 26.03.2014

European Court of Human Rights (2013). *Guide on Article 6. Right to a Fair Trial (civil limb)*. Pieejams: www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_ENG.pdf, skatīts 21.03.2014.

Koncepcija "neatkarīgo" jeb patstāvīgo iestāžu statusa regulēšanai. Pieejams: polsis.mk.gov.lv/view.do?id=1780, skatīts 21.03.2014.

Levits, E. 2002. *Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija*. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.95(2670), 26.06.2002.

THE ACCESSION OF THE EUROPEAN UNION TO THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS: SOME CONTROVERSIAL ASPECTS

Inga Daukšienė, PhD degree in Law
Dovilė Gailiūtė, PhD degree in Law
Mykolas Romeris University, Lithuania

Abstract

In April 2013 the final *Draft revised Agreement on the accession of the European Union to the European Convention on Human Rights, which laid down a solid basis for the discussion* on the feasibility and effectiveness of the legal measures for the EU's *accession* was adopted. However, the accession of the EU should be proceeded with in accordance with the autonomy of EU and EU law. Therefore *the aim of this article is to analyse the essential and most controversial legal measures of the EU's accession to the ECHR and to evaluate their compatibility with the autonomy of EU law. The authors of the article will focus not only on the novelties, such as the co-respondent mechanism and the prior involvement of the CJEU procedure, but attention also will be paid to the application of the admissibility criteria of the exhaustion of domestic remedies under Article 35(1) of the ECHR and the inter-state (inter-party) applications established in Article 33 of the ECHR in the context of EU law.*

Keywords: EU's accession to the ECHR, the autonomy of the EU legal order, co-respondent mechanism, prior involvement of the CJEU.

Introduction

More than thirty years of lasting discussions on the accession of the European Union (hereinafter – EU) to the European Convention on Human Rights (hereinafter – the ECHR or the Convention) has lately reached a new level. For a long time the question was raised whether the EU needs to accede to the Convention and whether accession would contribute to the protection of human rights in Europe. Today, when the necessary legal basis for accession has been laid down from both sides, the discussion should be focused on the proper and effective realization of the EU's accession. It is obvious that because of the features of its legal order the EU is not going to be a typical Contracting Party of the ECHR. The Convention was created only for the states; therefore the accession of the EU, as *sui generis* international organization, is an innovative and unprecedented case in the ECHR system. Thus the Council of Europe and the EU had a complicated task − to agree on specific legal measures, which would make EU's accession to the ECHR real. After more than three years lasting negotiations in April 2013, the final Draft revised Agreement on the accession of the European Union to the European Convention on Human Rights (hereinafter – The accession agreement) was adopted. Although the accession procedure is not yet over and the Court of Justice of the European Union (hereinafter – the CJEU) will be asked to give its opinion under Article 218(11) of the Treaty on the Functioning of the European Union

(hereinafter – TFEU) on agreement's conformity with the EU Treaties, today we have a solid basis for discussion on the feasibility and effectiveness of the legal measures of the EU's accession to the protection of human rights.

It should be emphasized that the accession of the EU should be proceeded with in accordance with the autonomy of EU and EU law. This essential condition of the EU's accession is set down in Article 1 of the Protocol No 8 relating to article 6(2) of the Treaty on European Union on the accession of the Union to the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter – Protocol No 8). Thus the drafters of the accession agreement, proposing the specific measures for the EU's accession to the ECHR, had to focus on the autonomy of the EU legal order and its preservation. The question, whether they have succeeded, probably will be answered by the CJEU after the assessment of the accession agreement. However, already today we have the opportunity to analyse the provisions of The accession agreement and assess their compatibility with the autonomy of EU law.

Thus the aim of this article is to analyse the essential and most controversial legal measures of the EU's accession to the ECHR and to evaluate their compatibility with the autonomy of EU law. For the achievement of this aim the following objectives should be set: 1) on the basis of the case-law of the CJEU to identify the crucial elements of the autonomy of EU law, relevant for the EU's accession to the ECHR; 2) to introduce and to assess the co-respondent mechanism; 3) to reveal the peculiarities of the application of the admissibility criteria on the exhaustion of domestic remedies in the context of EU's accession to the ECHR; 4) to examine the prior involvement of the CJEU procedure and the issues of its application; 5) to analyze inter-state (inter-party) applications established in Article 33 of the ECHR in the context of EU law.

For revealing the research topic, various theoretical and empirical research methods have been employed, including comparative, descriptive, systematic analysis methods and analysis of cases and documents.

1. Autonomy of EU law in the context of EU's accession to the ECHR

It should be emphasized that the Member States on the basis of EU Treaties have developed a separate sui generis legal system; however this system is not isolated and has close links not only to national, but also to international legal systems. EU, acting within the limits of its competences, has not only internal, but also the so-called external powers, therefore the EU is able to undertake international obligations by concluding international agreements or by becoming a member of international organizations. Practice shows that the EU quite actively realizes its external power and is a Party to a number of international agreements. So it is not surprising that the EU can be a respondent in the international judicial proceedings and is obliged to implement the decisions of such courts. In the Opinion 1/91 on Draft agreement between the European Community and the countries of the European Free Trade Association relating to the creation of the European Economic Area (EEA) (hereinafter – Opinion 1/91) the Luxembourg Court has expressed its position on the binding effect of international judicial decisions to the EU institutions. The CJEU, assessing the compatibility of the system of judicial supervision set up in the EEA agreement with EU primary law, has underlined that "Where, however, an international agreement provides for

its own system of courts, including a court with jurisdiction to settle disputes between the Contracting Parties to the agreement, and, as a result, to interpret its provisions, the decisions of that court will be binding on the Community institutions, including the Court of Justice" (Para. 39). It is clear that the autonomy of EU law is not so wide that could not be compatible with the external control carried out by the European Court of Human Rights (hereinafter – the ECtHR) (Lock, 2010a; Philippi, 2000, 23). Therefore, the establishment of the legal basis for the EU's accession to the ECHR clearly indicates that the EU and its institutions are determined to be directly controlled by the ECtHR and to implement its judgments.

Autonomy of the EU legal order is closely related to the exclusive competence of the CJEU to interpret EU law and to decide upon validity of the legal acts adopted by the Union institutions, bodies, offices and agencies (Becker et al., 2008). The exclusive competence of the CJEU is the most effective method to ensure a unilateral interpretation of EU law and to guarantee the rule of law (Lock, 2010a, 156). It is clear that the situation, when other courts, currently the ECtHR, would acquire the competence to interpret EU law or to annul its provisions, is not compatible with the autonomy of the EU legal order. Clearly, after the EU's accession to the ECHR, the Strasbourg Court in determining whether specific EU legal instruments are compatible with the Conventional rights, indirectly will verify the legality of such measures. However, the ECtHR will not acquire the power to annul or announce invalid EU legal acts, and these powers will remain the privilege of the CJEU (Lock, 2010a, 291). In the resolution on the institutional aspects of the accession of the European Union to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms the European Parliament has emphasized that the relationship between the two European courts shall not be hierarchical but rather a relationship of specialisation (para. 1). CJEU shall have a status analogous to that which national constitutional or supreme courts have in relation to the ECtHR.

The problem is more complicated analyzing the preservation of the autonomy of the EU legal order in the context of a unilateral interpretation of EU law. It should be emphasized that the reaction of the CJEU is sufficiently sensitive to any risks that may violate its exclusive competence to interpret EU law. For the first time the CJEU has paid attention to this issue in above mentioned Opinion 1/91. The draft agreement provided for the establishment of an independent European Economic Area Court (hereinafter – the EEA Court), competent to deal with disputes between the Contracting Parties. The expression 'Contracting Party' could mean 1) the Community, 2) the Community and the Member States, or 3) simply the Member States. Consequently, the EEA Court will have to rule on the respective competences of the Community and the Member States as regards the matters governed by the provisions of the agreement. The EEA court, considering the relevant provisions of the Agreement and the competences of the Community and Member States under the Treaty establishing the European Economic Community (hereinafter – EEC Treaty) (para. 34), in each particular case shall individually decide which meaning to choose. In this way, the EEA Court would face with the interpretation of the provisions of the EEC Treaty, which, according to the CJEU, could adversely affect the allocation of responsibilities defined in the Treaties and, hence, the autonomy of the Community legal order (para. 35). Thus this position of the CJEU, which has been confirmed in the subsequent case law (for instance, Opinion 1/00, Opinion 1/09), means that autonomy requires that the procedures for

resolving disputes will not have the effect of binding the EU and its institutions to a particular interpretation of the rules of EU law (Lock, 2012, 6).

Thus this position of CJEU is reflected in the Protocol No 8. Under Article 1 of the Protocol No 8 the agreement relating to the EU's accession to the ECHR shall make provision for preserving the specific characteristics of the Union and Union law, in particular with regard to „the mechanisms necessary to ensure that proceedings by non-Member States and individual applications are correctly addressed to Member States and/or the Union as appropriate". The latter requirement is closely related to the attribution of the competences of EU and Member States. The features of the EU legal order, in particular that the Union's law as a rule is implemented by national measures, could lead to the problem of determining who is responsible for the alleged violations of the ECHR – the EU or a Member State. Therefore, the Strasbourg Court, assessing the admissibility of the application on ratione personae basis, could face the interpretation of EU primary law, regulating the competences of the EU. This, as we have seen from the above CJEU case law, is not compatible with the autonomy of the EU legal order. The drafters of The accession agreement for the resolution of this problem have introduced a new instrument in the system of the ECHR – a "co-respondent mechanism", which shall implement a joint responsibility of the EU and Member States, whereas the ECtHR shall avoid to decide on the attribution of the competences of the EU and Member States. At any rate, the mere fact that, at the point of accession, there is some risk that the ECtHR may take account of EU competence law does not constitute a breach of the autonomy of EU law (Eeckhout, 2013, 198; for further readings, see Eckes, 2013).

Following the case law of the CJEU the conclusion could be made that the hidden amendments of EU Treaties included in the international agreement would not be compatible with the autonomy of the EU legal order. The CJEU has summarised case law on the autonomy in Opinion 1/00 and stated in particular that „the essential character of the powers of the Community and its institutions remain unaltered" (para. 12). This condition for the preservation of the autonomy of the EU legal order could be found in Article 2 of Protocol No 8 „...accession of the Union shall not affect the competences of the Union or the powers of its institutions". Thus on the one hand, this condition is related to the preservation of the existing competence of the EU, on the other – to the existing powers of the EU institutions. In the first case, it is clear that the protection of human rights will not become the new competence of the EU and the CJEU will not become 'a second European Court on Human Rights' (Lenaerts, 2012, 377). The ECHR shall oblige the EU institutions, bodies, offices and agencies when they act within the limits of EU competences. This provision is in line with the rule sat down in the EU Charter of Fundamental Rights (hereinafter – the EU Charter), that this Charter does not establish any new power or task for the Community or the Union, or modify powers and tasks defined by the Treaties (Article 51(2)). The requirement not to establish new powers to the EU institutions might raise problems of the choice of measures for the implementation of the newly introduced procedure of prior involvement of the CJEU under Article 3(6) of the accession agreement. Given the fact that EU law does not clarify the cooperation of the CJEU with other international courts, it is difficult to find suitable measures for the implementation of the above mentioned procedure under the existing CJEU powers.

The requirement under Article 3 of Protocol No 8 that the EU's accession to the ECHR shall not „affect Article 344 of the Treaty on the Functioning of the European Union" might raise uncertainties regarding the preservation of the autonomy of the EU legal order. This

abstract condition requires a more detailed discussion, because it remains unclear, whether the application of Article 33 of the ECHR in the context of EU law is compatible with the exclusive jurisdiction of the CJEU to settle disputes between Member States. These controversial aspects of the EU's accession to the ECHR will be discussed in the next chapters.

2. Co-respondent mechanism

As it was mentioned before under Article 1 of Protocol 8 it has to be ensured that proceedings by non-Member States and individual applications are correctly addressed to Member States and/or the Union as appropriate. This requirement is determined by the features of the EU legal order, especially by the existing separation between the lawmaking entity (the EU) and the executing entity (the Member State). Most EU legislation is implemented by the Member States and the EU only rarely acts vis-à-vis individuals (Lock, 2012, 5). Thus the authorities of the Member States are bound to execute obligations arising from EU law. On the other hand, the Member States are the creators of EU primary law and the EU institutions, acting under EU Treaties, adopt legal measures implementing the provisions of the treaties. In this context might appear a problem in determining the subject (the EU or the Member States) responsible for the alleged violations of the ECHR. Violations of the ECHR can be determined by both EU primary law and EU secondary law − the legal measures adopted by the EU institutions. In the first case, one could question whether the EU could be responsible for the violations caused by EU primary law taking into account the fact that this law has been created by the Member States. In terms of EU secondary law, which as a rule is implemented in the Member States, the alleged violation of the ECHR could be related not only to the activities of EU institutions, but also to the actions of national authorities. Therefore, the question arises as to which of them would be suitable respondent at the ECHR. Determination of the proper respondent would be particularly problematic in cases where a Member State has enjoyed the appropriate discretion implementing EU legal acts, and violation arises from EU law. The latter is particularly relevant in the case of the directive, which is not a self-executing legislation act and leaves the national authorities with appropriate discretion to choose the form and methods of the implementation (Article 288(2) of TFEU).

Thus in any case both a Member State and the EU might raise the defence that it was not responsible for the violation, e.g. because it (a Member State) only followed its strict obligations under EU law or (the EU) it is not related to the obligations under EU law (Lock 2012, 5–6). If this were possible, the ECtHR would be forced to engage in an interpretation of the EU Treaties and possibly of the division of competence between the EU and the Member States, which would be incompatible with the autonomy of the EU legal order (Lock, 2012, 6). In addition, the proper determination of the respondent could greatly complicate the applicant's situation, especially given the fact that the system of the Convention does not require that the applicant be represented by a lawyer.

Even if the applicant was allowed to choose the respondent (the EU or a Member State) against which to lodge the application, it would not solve the problem of the implementation of the ECtHR's judgments. The choice of a Member State as a respondent in cases where the violation of the ECHR was determined by EU secondary law, does not guarantee that the

judgment of the ECtHR will be executed, as a Member State has no power to annul the EU secondary legislation. Accordingly, choosing the EU as a respondent, if violation of the ECHR is determined by EU primary law, it could also raise a problem for the implementation of ECtHR's judgments, whereas under Article 48 of TEU the EU primary law could be amended only by all the Member States (for further readings, see Lock, 2010b, 783–784). The fact that the applicant can nominate both – the EU and a Member State, is not the solution, whereas it would force the applicant to exhaust domestic remedies in all legal orders concerned, which is not only costly but also time-consuming (Lock, 2012, 18). This issue encouraged the drafters of The accession agreement to create a new mechanism, which would be compatible with the features of EU law and would enable to exercise the joint responsibility of the EU and a Member State. Thus, under Article 3 of The accession agreement the co-respondent mechanism was established, which allows the EU and each Member State to stand at the Strasbourg Court together as "co-respondents" and under Article 46 of the ECHR to be bound by the judgments of the ECtHR, without the need to decide on the provisions of the EU internal competence (Obwexer, 2012, 129).

The co-respondent mechanism could be applied in two cases. Firstly, under Article 3(2) of The accession agreement where an application is brought against one or more Member States, the EU may become a co-respondent to the proceedings if it appears that an alleged violation calls into question the compatibility with the rights at issue defined in the Convention, notably where that violation could have been avoided only by disregarding an obligation under EU law. This will typically be the case when EU law provision leaves no discretion to a Member State as to its implementation at the national level (Polakiewicz, 2013, 598). The famous *Bosphorus* case could be mentioned as an example of such situation (*Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Tocaret Anonim Sirketi v. Ireland*, Appl. No. 45036/98, Judgment of 30 June 2005, CEDH 2005-VI). The case concerned the decision of Ireland authorities to impound an aircraft, which was issued on the basis of an obligation in an EC regulation.

Secondly, under Article 3(3) of The accession agreement where an application is directed against the EU, the EU Member States may become co-respondents to the proceedings if it appears that an alleged violation calls into question the compatibility with the rights at issue defined in the Convention, notably where that violation could have been avoided only by disregarding an obligation under those instruments. The example of such situation could be the case of *Matthews v. United Kingdom* (No. 24833/94, Decision of 18 February 1999, CEDH 1999-I) in which the ECtHR for a first time has assessed the compatibility of the provisions of EU primary law, banning EU citizens living in Gibraltar to participate in the elections to the European Parliament, with the rights guaranteed by the ECHR.

Thus the newly introduced mechanism, which focuses on the features of the EU legal order and is applicable only in the context of EU law, should be viewed positively, whereas it ensures the opportunity for the party to participate in the proceedings at the ECtHR and to take responsibility for human rights violations. Moreover, accepting an independent judicial control based on human rights will be a major achievement providing the Union's action with added legitimacy (Polakiewicz, 2013, 599). However, the co-respondent mechanism is mainly criticized because of its voluntary status – the co-respondent cannot be forced to join proceedings (Groussot et al., 2011, 13). Under Article 3(5) of The accession agreement both

the EU and a Member State shall become a co-respondent either by accepting an invitation by the Court or by decision of the Court upon the request of that High Contracting Party.

The ECtHR could adopt the decision on the involvement of the co-respondent to the proceedings if it considers that the criteria set out in Article 3 of the accession agreement, are met. In such case, the acceptance of the invitation by the Party would be a necessary condition for the latter to become co-respondent and no Party may be compelled against its will to become a co-respondent. The Draft explanatory report clarifies that the voluntary status of this mechanism reflects the fact that no Party can be forced to become a party to a case where it was not named in the original application (para. 47). Thus such justification is focused on the preservation of the autonomy of the EU legal order since there is danger that the Strasbourg Court by forcing the Party to become a co-respondent in the proceeding would face the interpretation of EU internal competences. However, such apprehensions could be doubtful and for the justification of the doubts, the parallels between the co-respondent and respondent should be drawn. It is clear that the voluntary status of the respondent institute would not be compatible with the essence of the ECHR system. Moreover, if the applicant decides to bring application against the EU as a main respondent party, the separate consent of the EU would not be required. The accession to the ECHR shows the consent of the Contracting Party to accept the competence of the ECtHR to control the implementation of the ECtHR and to be responsible for violations of human rights. In any case the ECtHR will be obliged to examine whether the criteria for the co-respondent are met, i.e. whether the alleged violation of human rights is related to EU law, and only then decide on the involvement of EU as a co-respondent. This proves that the drafters of The accession agreement did not envisage the danger for this examination by the ECtHR to be incompatible with the autonomy of EU legal order. It should be emphasized that if the potential co-respondent decides not to get involved to the proceedings in a case when for the implementation of the judgments the actions by EU or Member States are required, then the mechanism could lose its essence. Therefore one can doubt that the voluntary character of the co-respondent status is fully in compliance with the requirement to ensure proper respondent under Article 1(b) of Protocol 8 (Lock 2012, p. 19).

3. The exhaustion of domestic remedies in the context of EU law

Under Article 35(1) of the ECHR the applicant is obliged to exhaust all domestic remedies before lodging the application with the ECtHR. After the EU's accession to the ECHR, the EU could become a respondent party in the proceedings of ECtHR. Therefore it should be clarified to which legal remedies of EU Article 35(1) is applicable. This question is related to the features of EU legal order, since EU law is characterized by specific law enforcement measures based on direct and indirect actions lodged with the CJEU. The draft accession agreement did not specify what should be considered a domestic remedy in The context of EU law. However the Explanatory report clarifies, that preliminary ruling procedure "…cannot be considered as a legal remedy that an applicant must exhaust before making an application to the Court [the ECtHR]" (para. 57). Thus this clarification is applied only to legal remedies in the context of indirect actions. This means, that if the national court decides not to refer to the CJEU for a preliminary ruling under Article 267 of TFEU, it would not be considered that the criteria of the exhaustion of domestic remedies under

Article 35(1) of the ECHR is upheld. This provision seems obvious, especially considering the fact that the national courts are not obliged to request for a preliminary ruling solely because of the request of the party.

The situation concerning the EU legal remedies in the context of direct actions is more complicated. It should be stressed that opportunities for the individuals to directly apply to the CJEU by bringing the actions for annulment under Article 263 of TFEU or the action for failure to act under Article 265 of TFEU, are very limited. Under EU law individuals are considered as unprivileged applicants, this means that they are entitled to bring the direct action to the CJEU only if the direct and individual concern to the applicant is involved (Case 25/62 *Plaumann & Co v Commission of the European Economic Community*, [1963] ECR 95; Case C-107/91 *Empresa Nacional de Urânio SA (ENU) v* Commission of the European Communities, [1993] ECR II-02459).

Article 263(4) of TFEU (as well as under Article 265(3) of TFEU) imposes limits on *locus standi* of private applicants as it requires the applicant to be directly and individually concerned. These requirements, due to the very narrow and restrictive interpretation in the jurisprudence of the CJEU, are very difficult to meet, especially in the cases of generally applicable legal acts. The Lisbon Treaty has introduced *locus standi* facilitation by expanding possibilities to institute proceedings against a regulatory act which is of direct concern to them and does not entail implementing measures (TFEU Article 263 (4)). However, by far the mechanism of judicial remedies remains designed so that individuals would protect their rights before the national courts, whereas the CJEU would intervene under preliminary ruling procedure (Article 267 of TFEU).

The criteria of the exhaustion of domestic remedies should not be a problem, if the CJEU accepts the action. Such cases would appear if an individual contested the decision, settling "EU civil servants cases" or if the action meets the above mentioned *locus standi* requirements. In such cases the applicant should use the appeal proceedings regulated by EU law and only when one of the EU courts (the CJEU or in some cases the General Court) adopt final unsatisfactory decision the applicant could lodge the application with the ECtHR. In such case the criteria of the exhaustion of domestic remedies under Article 35(1) is met. However one could doubt if this criteria would be met if the CJEU declared the action inadmissible. The rationale for the exhaustion rule is to afford the national authorities, primarily the courts, the opportunity to prevent or put right the alleged violations of the Convention (*Selmouni v. France* [GC], § 74; *Kudła v. Poland* [GC], § 152; *Andrášik and Others v. Slovakia* (dec.)). Considering the purpose of this rule, we could state, that declaration of the direct action inadmissible by the CJEU does not meet the requirement of the exhaustion of the EU legal remedies under Article 35(1) of the ECHR. Such inadmissibility shows that the applicant brought the action before the wrong court. Therefore the applicant should bring the action to the national court of Member State and the CJEU could be involved in the proceedings by request for the preliminary ruling.

4. Prior Involvement of the Court of Justice of the European Union

Peculiarities of EU legal remedies related to the preliminary rulings procedure under Article 267 of TFEU could create a situation when the ECtHR would decide on the EU law compatibility with the ECHR without the prior assessment of the CJEU. Such situation could

appear if the national court in a pending case related to EU law compatibility with the rights at issue defined in the ECHR, decides not to refer to the CJEU for the preliminary ruling. On the one hand, if the national court misapplied the exceptions for the referral provided in the *Cilfit* case (Case 283/81 Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA v Ministry of Health, [1982] ECR *3415*) it could violate the obligation to refer to the CJEU under Article 267(3) of TFEU. On the other hand, even referral for a preliminary ruling does not guarantee that the CJEU pronounced on the relevant for the dispute provisions of the ECHR, since the national court could have not raised this question. In such cases the power of the CJEU is limited and the Court replies only to the questions referred by the national courts. Thus the procedure of the preliminary rulings cannot guarantee that the CJEU will assess all related cases and will preclude violations of human rights. Therefore The accession agreement introduces one more novelty – the procedure of prior involvement of the CJEU (Article 3 (6)). This provision is based on the principle of subsidiarity and is closely connected to the co-respondent mechanism, since prior involvement of the CJEU is relevant and could be applied in cases where the EU is a co-respondent (Lock, 2012, 31). This obligatory circumstance for prior involvement results from the provision that the applicant does not need to exhaust the remedies in the co-respondent's legal order. The other reasonable circumstance for prior involvement requires that the CJEU „has not yet assessed the compatibility with the Convention rights at issue of the provision of European Union law" (Article 3 (6)).

Thus the procedure of prior involvement of the CJEU could be seen as a mechanism oriented to the peculiarities of EU law, which would ensure the equality of all Parties of the ECHR. The national courts of other Contracting Parties have the right to carry out an internal review before the ECtHR carries out an external review. Therefore such right has to be guaranteed for the CJEU as well. This procedure would ensure that the CJEU could eliminate the potential violations of the ECHR and would avoid the unfavourable judgment of the ECtHR. Although from this point of view the prior involvement procedure could be considered as a positive novelty, the application of this procedure may provoke additional procedural problems and prolong the proceedings of the ECtHR (Groussot et al., 2011, 29). For this reason the drafters of The accession agreement established the requirement that the EU will have to ensure "that such assessment is made quickly so that the proceedings before the Court are not unduly delayed" (Article 3 (6) The accession agreement).

Thus the EU, considering the requirement on the length of proceedings, will have to decide on the measures applicable in the prior involvement procedure. However, it is not easy, keeping in mind the fact that there are no provisions in EU law on the cooperation between the CJEU and other international courts. Although practice shows that the CJEU and the ECtHR over time have evolved close cooperation, it has not been formalized and is only based on the so-called comity cooperation (Lavranos, 2008, 575; Philippi, 2000, 123). The requirement under Article 2 of Protocol 8 to ensure that "accession of the Union shall not affect the powers of its institutions" only increases the scale of the problem. This requirement in conjunction with the prior involvement procedure is repeated in The accession agreement (Article 3 (6) last sentence). The requirements are in line with the above discussed case law of the CJEU, from which it follows that an international agreement concluded with EU does not lead to a hidden Treaty amendment (Opinion 1/00, para 12). Thus considering the requirements established in the line with the preservation of the autonomy of EU legal order, the procedure of prior involvement should be compatible with the powers of the CJEU.

The European Commission has proposed several instruments for the implementation of the prior involvement procedure. For instance, the reference from the ECtHR to the CJEU for the preliminary ruling or vice versa – the reference from the CJEU to the Strasbourg Court for the interpretation of the provisions of the ECHR (European Commission Working Document, 2010). However, keeping in mind the autonomy of the EU legal order, the most acceptable solution would be to allow the European Commission to initiate the proceedings before the CJEU in accordance with Article 263 of TFEU (actions for annulment). The European Commission would be the natural institution to be in charge of this since it would be the institution representing the EU before the ECtHR and would thus be familiar with the case (Lock, 2011, 26). Moreover, if the CJEU considered the action brought by the European Commission valid, the Luxembourg Court could annual the questionable act (Article 263 TFEU). Therefore after such annulment the ECtHR could strike out the application, since the matter would have been solved and the applicant would cease to have victim status.

However under Article 263 of TFEU the European Commission is not obliged to bring an action for annulment and the establishment of such duty would require amending the EU Treaty. Thus as far as EU law is concerned the initiation of proceedings would have to remain in the discretion of the Commission, which could decide whether such proceedings are necessary. If the Commission failed to bring the case before the CJEU, one could presume that the EU has no interest in being given the opportunity to remedy the violation and the ECtHR in such situation would be able to examine the case without a prior involvement of the Luxembourg Court. This would not deny the purpose of the prior involvement procedure − to give the EU courts a possibility to remedy a violation and thus to avoid a conviction (Lock, 2011, 27).

The other issue for discussions is related to the affect of the judgments of the CJEU for the proceedings before the ECtHR. One should agree with the position expressed in the Explanatory report that the assessment of the CJEU will not bind the ECtHR (para. 60). The internal control carried out by the CJEU cannot replace the external control exercised by Strasbourg (Lock, 2012, 38). Nevertheless, the question could be raised if the ECtHR still has the legal basis to examine the application when the CJEU in the prior involvement procedure has annulled the EU legal act because of its incompatibility with the rights guaranteed by the ECHR. In such situations one could assume that the matter has been solved and the applicant ceased to have victim status/*locus standi* under Article 34 of the ECHR. It should be emphasized that according to the case law of the Strasbourg Court, the adoption of a measure favourable to the applicant by the domestic authorities will deprive the applicant of victim status only if the violation is acknowledged expressly, or at least in substance, and is subsequently redressed (*Scordino v. Italy* (no. 1)[GC], §§ 178 et seq. and § 193). Considering the features of the national implementation of EU legal acts, we could state that the applicant would keep victim status as long as the national authorities withdraw the decision affecting the applicant. Otherwise the ECtHR should continue the proceedings.

5. Inter-party (inter-state) cases

Article 33 of the ECHR establish the mechanism of the inter-state applications and states that "Any High Contracting Party may refer to the Court any alleged breach of the provisions of the Convention and the Protocols thereto by another High Contracting Party". We could

presume that once the EU is a Party to the ECHR, this provision should be applicable to the disputes between EU and Member States, as well as between Member States involving issues of EU law and the violations of human rights guaranteed by the ECHR. However the attention should be paid to the condition set down in Article 3 of Protocol 8 which states that the EU's accession to the ECHR shall not "affect Article 344 of the Treaty on the Functioning of the European Union". Article 344 of the TFEU indicates that "Member States undertake not to submit a dispute concerning the interpretation or application of the Treaties to any method of settlement other than those provided for therein". Thus the provision of Article 344 of the TFEU could be interpreted as ensuring the exclusive jurisdiction of the CJEU to deal with EU law related disputes between Member States and between the EU and the Member States (Obwexer, 2012, 137). This exclusive jurisdiction could be justified by the purpose to ensure a unilateral interpretation and application of EU law in all Member States.

Following the CJEU position in *Haegeman* case it should be clear that after the EU's accession to the ECHR, the latter would become the integral part of EU legal order (Case 181/73, *Haegeman v Belgian State* [1974] ECR 449, paras. 5–6). Therefore the ECHR will stop being just the "source of knowledge for the rights", but will become the formal source of EU law. And the CJEU will gain the jurisdiction over the ECHR. It is likely that the disputes between the EU and the Member States or between Member States will be settled by the CJEU using the instruments set down in TFEU and not by the ECtHR under Article 33 of the ECHR.

It should be emphasized that the Luxembourg Court has developed a rich jurisprudence on its jurisdiction regarding international agreements concluded by the EU (for instance, Case *C-53/96, Hermes International v FHT Marketing Choice BV* [1998] *ECR* 1-3603; Case C-300/98, *Parfums Christian Dior v Tuk Consultancy* [2000] *ECR* I-11307). The CJEU takes the position that it has an exclusive jurisdiction to interpret those provisions of international agreements, which fall within the competence of the EU (the division of competences between the EU and the Member States is important in case of so-called mixed agreements, since the Contracting Parties of such agreements are the EU, Member States and third countries (Case 12/86, *Demirel v Schwaebisch Gmuend* [1987] ECR 3719, para. 9). This rule first of all should be followed by the national courts, which facing the application of provisions of such international agreements, should refer to the CJEU for the preliminary rulings. In the case of *Mox Plant* (Case C-459/03, *Commission v Ireland* [2006] ECR I-4635) this issue for a first time has been examined in the dispute between Member States. The Luxembourg Court had to decide, if EU law allows the international court, established by the mixed international agreement, to settle a dispute between Member States, based on that agreement. Thus this case raised the issue of division of jurisdiction of the CJEU and the other international court. The CJEU did not change the position and decided that the CJEU has exclusive jurisdiction over the provisions of international agreement relevant for the dispute, since it was established that the EU has competences in relation to those provisions. Therefore Member States submitting a dispute to the international court fails to respect the exclusive jurisdiction to examine cases concerning the interpretation and application of EU law.

The question is whether the Mox Plant practice is relevant in the context of the ECHR. In answering this question it is important to note that the CJEU has exclusive jurisdiction only over those provisions of the international agreement, which fall within the

competence of the Union (Case C-459/03, *Commission v Ireland* [2006] ECR I-4635, paras. 105–107). Therefore in the case of a mixed agreement, the CJEU first examines whether Member States retained competence over the provisions relevant for the dispute or whether it is attributable to the Union. This aspect raises doubts whether Mox Plant practice could be applicable for inter-party disputes in the context of the ECHR.

Article 6(2) of the Treaty on EU sets down that the accession of the EU to the ECHR shall not affect the competences of the Union as defined in the Treaties. This requirement was repeated in Article 2 of Protocol No 8 and means that the protection of human rights will not become a new field for the Union's competence. Therefore, the Union's accession to the Convention obliges EU institutions, agencies and bodies when they act within the limits of their competence. Finally the application of Mox Plant rules in this case does not seem reasonable and for the purpose of accession – to strengthen the protection of human rights in Europe by using the external control carried out by the ECtHR. Therefore, if the individual petitions could be brought against the EU, it would seem that the examination of inter-party disputes by the ECtHR would not endanger the autonomy of EU law and its unilateral interpretation (Lock, 2010a, 293). Moreover, limitation on the application of Article 33 of the ECHR for above mentioned disputes could be doubtful and even incompatible with Article 55 of the ECHR, which obliges the Contracting Parties to restrain from submitting, by way of petition, a dispute arising out of the interpretation or application of the ECHR to a means of settlement other than those provided for in the ECHR, except by special agreement. This provision ensures the exclusive jurisdiction of the ECtHR to settle such disputes. However, the jurisdiction is not absolute, since there is an exception regarding special agreements. Thus the question arises whenever the EU Treaties could be considered as such kind of special agreement (for further readings see, Lock, 2010a, 292–299). Although the issues are under discussion, attention should be paid to Article 5 of The accession agreement, under which proceedings before the CJEU shall not be understood as constituting means of dispute settlement within the meaning of Article 55 of the Convention. This suggests that the ECtHR retains jurisdiction to settle such disputes.

In summarizing it could be stressed that the requirement under Article 3 of Protocol No 8 to ensure application of Article 344 of TFEU could not be interpreted so strictly as to eliminate the application of Article 33 of the ECHR in the context of EU law. Thus the provisions of Article 344 of TFEU on the exclusive jurisdiction of the CJEU should be interpreted as an obligation regarding dispute settlement under the internal EU legal norms (Huber, 2008, 147). Therefore if discussed disputes fall within the scope of EU law, they shall be settled in accordance with the EU Treaties, but the losing party after the unsatisfactory judgment of the CJEU may apply to the ECtHR under Article 33 of the Convention. In such case the CJEU proceedings shall be understood as a domestic remedy and not procedures of international investigation or settlement within the meaning of Article 35, paragraph 2.*b*, of the Convention. In such cases the jurisdiction of the CJEU would not be affected more than in the cases of individual applications against the EU.

Conclusions

The accession of the European Union to the international agreement should be compatible with the autonomy of EU legal order. This in the case law of the CJEU

developed rule has several important aspects. Firstly, the Autonomy of the EU legal order requires ensuring the exclusive jurisdiction of the CJEU to interpret EU law and to decide on the validity of EU secondary law. Secondly, the EU's accession to the international agreements does not lead to a hidden amendment of EU Treaties.

The above mentioned aspects of the preservation of the EU's autonomy are reflected in the Protocol 8, which in an abstract way introduces the conditions the EU's accession to the ECHR. The preservation of the exclusive competence of the CJEU is related to the requirement to ensure the features of the EU and EU law, especially considering the guarantee for the appropriate respondent in the proceedings before the ECtHR (Article 1 (b) Protocol No 8.). Whereas the security against hidden amendments of EU Treaties should be ensured by Article 2 of the Protocol 8, which indicates that „...accession of the Union shall not affect the competences of the Union or the powers of its institutions".

The most important novelties introduced in The accession agreement and intended to the peculiarities of the EU law and its preservation are the co-respondent mechanism and procedure of the prior involvement of the CJEU.

The co-respondent mechanism should be viewed positively as it shall implement a joint responsibility of the EU and Member States, whereas the ECtHR shall avoid deciding on the attribution of the competences of the EU and Member States. Like this the CJEU will save its monopoly to interpret EU law. However, we would criticize the voluntary status of the co-respondent mechanism. The voluntary status could deny the essence of the mechanism and would not be compatible with the requirement to ensure the appropriate respondent in the proceedings before the ECtHR. The niggles of the drafters of The accession agreement that the withdrawal of the voluntary status would endanger the autonomy of the EU legal order, are not reasonable. Since the EU could become a respondent in the proceedings before the ECtHR without additional consent and such mechanism would not endanger the autonomy of the EU legal order, the parallels could be drawn applying the co-respondent mechanism as well.

The application of the criteria of the exhaustion of the domestic remedies (Article 35 of the ECHR) should not raise the problems after the EU's accession to the ECHR. Since under EU law the protection of individuals are usually held by the national courts, therefore it is important to stress the intentions of the drafters of The accession agreement that the preliminary ruling procedure cannot be considered as a legal remedy that an applicant must exhaust before making an application to the ECtHR. In case of the direct actions before the CJEU, it could be stated that declaration of the action inadmissible on the *locus standi* basis should not be understood as the exhaustion of the domestic remedies under Article 35(1) of the ECHR.

The procedure of Prior involvement of the CJEU – the novelty based on the subsidiarity principle should ensure the equality of all Contracting Parties. In the context of the autonomy of the EU legal order the biggest challenge the Parties will face is the selection of appropriate measures for the implementation of this mechanism, keeping in mind the requirement not to affect the powers of EU institutions. The proposal by the European Commission to guarantee the prior involvement of the CJEU mechanism using the instrument of the direct action for annulment under Article 263 of TFEU, initiated by the Commission itself, is quite convincing.

The application of Article 33 of the ECHR (inter-sate cases) would not violate Article 344 of TFEU, ensuring the exclusive jurisdiction of the CJEU to settle disputes between

Member States. The requirement on the safeguard of Article 344 of TFEU under Article 3 of Protocol 8 should be interpreted as the obligation to settle disputes between Member States according the internal provisions of EU law. The losing party after an unsatisfactory judgment of the CJEU may apply to the ECtHR under Article 33 of the Convention. In such case the CJEU proceedings shall be understood as a domestic remedy and not procedures of international investigation or settlement within the meaning of Article 35, paragraph 2.*b*, of the Convention.

References

Andrášik and Others v. Slovakia (dec.), Nos. 57984/00, 60237/00, 60242/00, 60679/00, 60680/00, 68563/01 and 0226/00, ECHR 2002-IX.

Becker, U.; Schwarze, J. Et al. (2008). *EU-Kommentar*. 2 Aufl. Baden-Baden.

Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Tocaret Anonim Sirketi v. Ireland, Appl. No. 45036/98, Judgment of 30 June 2005, CEDH 2005-VI.

Case 12/86, *Demirel v Schwaebisch Gmuend* [1987] ECR 3719.

Case 181/73, *Haegeman v Belgian State* [1974] ECR 449.

Case 25/62 *Plaumann & Co v Commission of the European Economic Community*, [1963] ECR 95.

Case 283/81 Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA v Ministry of Health, [1982] ECR *3415.*

Case C-107/91 *Empresa Nacional de Urâ̂nio SA (ENU) v* Commission of the European Communities, [1993] ECR II-02459.

Case C-300/98, *Parfums Christian Dior v Tuk Consultancy* [2000] *ECR* I-11307.

Case C-459/03, *Commission v Ireland* [2006] ECR I-4635.

Case *C-53/96, Hermes International v FHT Marketing Choice BV* [1998] *ECR* 1-3603.

Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*, [2012], C 326/02.

CJEU Opinion 1/00 Proposed agreement between the European Community and non-Member States on the establishment of a European Common Aviation Area [2002] *ECR I-03493.*

CJEU Opinion 1/09 Creation of a unified patent litigation system – European and Community Patents Court [2011] ECR *I-01137.*

CJEU Opinion 1/91 Draft agreement between the Community, on the one hand, and the countries of the European Free Trade Association, on the other, relating to the creation of the European Economic Area. [1991] ECR I-6079.

Consolidated version of the Treaty on European Union. *Official Journal of the European Union*, [2012] C 326/13.

Draft Explanatory report to the Agreement on the Accession of the European Union to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Strasbourg, 2 April 2013. Retrieved from http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/accession/Working_documents/47_1%282013%29007_EN.pdf.

Draft revised Agreement on the accession of the European Union to the European Convention on Human Rights. Retrieved from http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/accession/Meeting_reports/47_1(2013)008rev2_EN.pdf

Eckes, Ch. (2013). EU Accession to the ECHR: Between Autonomy and Adaptation. *Modern Law Review*, 76(2), 254–285.

Eeckhout, P. (2013). Human Right and the Autonomy of EU Law: Pluralism or Integration? *Current Legal Problems*, 66, 169–202.

European Commission Working Document. DS 1930/10. Retrieved from https://www.eerstekamer.nl/eu/documenteu/ds_1930/10_previous_involvement_of_the/f=/vimuezriawbg.pdf.

European Parliament resolution of 19 May 2010 on the institutional aspects of the accession of the European Union to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, (2009/2241(INI)). *Official Journal of the European Union*, [2011] C 161E, p. 72–78.

Groussot, X.; Lock, T.; Pech, L. (2011). EU Accession to the European Convention on Human Rights: a Legal Assessment of the Draft Accession Agreement. Fondation Robert Schuman, *Policy Paper – European Issues*, 218, 7 November 2011.

Huber, A. (2008). *Der Beitritt der Europäischen Union zur Europäischen Menschenrechtskonvention*. Hamburg.

Kudła v. Poland [GC], No. 30210/96, ECHR 2000-XI.

Lavranos, N. (2008). Regulating Competing Jurisdictions Among International Courts and Tribunals. *ZaöRV*, 68, 575–621.

Lenaerts, K. (2012). Exploring the Limits of the EU Charter of Fundamental Rights. *European Constitutional Law Review*, 8(03), 375–403.

Lock T. (2011). Walking on a tightrope: the draft accession agreement and the autonomy of the EU legal order. *Common Market Law Review*, 48 (4), 1025–1054.

Lock, T. (2010a). *Das Verhältnis zwischen dem EuGH und internationalen Gerichten*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Lock, T. (2010b). EU Accession to the ECHR: Implications for the Judicial Review in Strasbourg. *European Law Review*, 35, 777–798.

Lock, T. (2012). End of an epic? The draft accession agreement on the EU's accession to the ECHR. *Yearbook of European Law*, 31(1), 162–197 or retrieved from http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2103514.

Matthews v. United Kingdom, No. 24833/94, Decision of 18 February 1999, CEDH 1999-I.

Obwexer, W. (2012). Der Beitritt der EU zur EMRK: Rechtsgrundlagen, Rechtsfragen und. *Rechtsfolgen. Europarecht*, Heft 2, 115–148.

Philippi, N. (2000). Divergenzen im Grundrechtsschutz zwischen EuGH und EGMR. *ZEuS*, 97.

Polakiewicz, J. (2013). EU law and the ECHR: Will the European Union's Accession square the Circle? *European Human Rights Law Review*, 6, 592–605.

Protocol (No 8) relating to article 6(2) of the Treaty on European Union on the accession of the Union to the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. *Official Journal of the European Union*, [2012] C 326/1.

Scordino v. Italy (no. 1) [GC], No. 36813/97, ECHR 2006-V.

Selmouni v. France [GC], No. 25803/94, ECHR 1999-V.

REFERENDUMA INSTITŪTA ATTĪSTĪBA LATVIJĀ KOPŠ PIEVIENOŠANĀS EIROPAS SAVIENĪBAI

DEVELOPMENT OF THE REFERENDUM INSTITUTE SINCE LATVIA BECAME A EUROPEN UNION MEMBER STATE

Oskars Garkājs, Mg.iur.

Biznesa Augstskola Turība, Latvija

Abstract

The will of the people has a specific impact on elections, referendums and people legislative initiatives. The referendum is an important element of direct democracy, which helps people to participate in decision–making matter of national importance. This element of direct democracy should be used actively and effectively in order to achieve the desired results. There is a need for active cooperation of public, state and local government institutions.

On September 20, 2003, in a referendum Latvian citizens supported the Latvian membership in the European Union. On 1 May 2004, Latvia together with nine other countries became a full-fledged member of the European Union. Since then, the referendum institute in Latvia has constantly been improved. Amendments in laws and regulations have been made and there have been several referendums and the introduction of new types of referendum. People had the opportunity to participate in decision-making in important public affairs and to express their views.

The paper analyzes the development of a national referendum institute since Latvian joining the European Union, referendums held in Latvia since joining the European Union, gives the results of the referendums reflection, analyzes changes in laws and regulations, as well as analyzes the development of local referendum institute in Latvia.

*Atslēgas vārdi***:** balsstiesīgie pilsoņi, Eiropas Savienība, kvorums, pašvaldības, referendums, Saeima, Satversme, tiešā demokrātija, tautas nobalsošana, Valsts prezidents

Tautas griba tieši izpaužas vēlēšanās, referendumos un tautas likumdošanas iniciatīvās. Referendums ir svarīgs tiešās demokrātijas elements, ar kura palīdzību tauta var piedalīties valstiski svarīgu lietu lemšanā. Šis tiešās demokrātijas elements jāizmanto aktīvi un efektīvi, lai sasniegtu vēlamo rezultātu. Nepieciešama tautas, valsts institūciju un pašvaldību institūciju aktīva sadarbība.

2003.gada 20.septembrī tautas nobalsošanā Latvijas Republikas pilsoņi atbalstīja Latvijas dalību Eiropas Savienībā. 2004.gada 1.maijā Latvija kopā ar deviņām citām valstīm kļuva par pilntiesīgu Eiropas Savienības dalībvalsti. Kopš šī brīža referenduma institūts Latvijā ir nemitīgi pilnveidojies. Tikuši izdarīti grozījumi normatīvajos aktos, notikuši vairāki referendumi un ieviesti jauni referendumu veidi. Tautai bijusi iespēja piedalīties svarīgu valsts lietu lemšanā un izteikt savu viedokli.

Rakstā analizēta tautas nobalsošanas institūta attīstība Latvijā kopš Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai, Latvijā notikušās tautas nobalsošanas kopš Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai, sniegts šo tautas nobalsošanu rezultātu atspoguļojums, analizētas izmaiņas normatīvajos aktos, kā arī analizēta pašvaldību referendumu institūta attīstība Latvijā.

Tautas nobalsošana par Latvijas pievienošanos Eiropas Savienībai

Ar 2002.gada 13.decembrī Kopenhāgenā saņemto uzaicinājumu Latvijai iestāties Eiropas Savienībā, par vienu no svarīgākajiem iekšpolitiskajiem jautājumiem kļuva tautas nobalsošanas par dalību ES sagatavošana. (http://cvk.lv/pub/public/27556.html).

2003.gada 8.maijā tika izdarīti grozījumi Latvijas Republikas Satversmes, turpmāk – Satversme, 68.pantā. Pants tika papildināts ar trešo daļu: "Latvijas dalība Eiropas Savienībā izlemjama tautas nobalsošanā, kuru ierosina Saeima." Tāpat pants tika papildināts ar ceturto daļu: "Ja to pieprasa vismaz puse Saeimas locekļu, būtiskas izmaiņas nosacījumos par Latvijas dalību Eiropas Savienībā izlemjamas tautas nobalsošanā." Savukārt Satversmes 79.panta otrā daļa tika papildināta ar kvoruma nosacījumu par Latvijas dalību Eiropas Savienībā, paredzot, ka "tautas nobalsošanai nodotais likumprojekts, lēmums par Latvijas dalību Eiropas Savienībā vai būtiskām izmaiņām šīs dalības nosacījumos ir pieņemts, ja balsotāju skaits ir vismaz puse no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita un ja vairākums ir balsojis par likumprojekta pieņemšanu, Latvijas dalību Eiropas Savienībā vai būtiskām izmaiņām šīs dalības nosacījumos". Šie grozījumi stājās spēkā 2003.gada 5.jūnijā.

Satversmes 68.panta trešajā daļā paredzētā tautas nobalsošana pēc savas būtības ir obligātais referendums. Savukārt Satversmes 68.panta ceturtajā daļā paredzētā tautas

nobalsošana ir fakultatīvais referendums, jo tautas nobalsošanas sarīkošanas iniciatīvai jānāk no vismaz puses Saeimas deputātu.

K.Dišlers norādījis: "Ar kvorumu tautas nobalsošanā jāsaprot likumā noteikta daļa (vai noteikts skaits) balsstiesīgo pilsoņu, kuru piedalīšanās tautas nobalsošanā nepieciešama, lai šī tautas nobalsošana būtu izšķiroša jeb tiesiski derīga." (Dišlers, 2004). Lai spriestu par tautas nobalsošanas rezultātiem, jānoskaidro, vai tautas nobalsošanā ticis sasniegts nepieciešamais kvorums.

Tautas nobalsošana par Latvijas dalību Eiropas Savienībā notika 2003.gada 20.septembrī, sestdienā, un tautas nobalsošanā vēlētājiem bija jāatbild uz jautājumu "Vai jūs esat par Latvijas dalību Eiropas Savienībā?". Atbilžu varianti bija: "Par" un "Pret".

Saskaņā ar Saeimas vēlēšanu likuma 38.pantu par vēlēšanās piedalījušos vēlētāju kopskaitu bija jāuzskata derīgo vēlēšanu aplokšņu kopskaits. Ņemot vērā, ka pēdējās, 8.Saeimas vēlēšanās 2002.gadā tika saņemtas 995 085 derīgas vēlēšanu aploksnes, tad tautas nobalsošanā par Latvijas dalību Eiropas Savienībā bija jāpiedalās vismaz 497 543 vēlētājiem.

Ja tautas nobalsošanā piedalītos nepieciešamais vēlētāju skaits, rezultātu noteiktu vairākuma balsojums. Dalība Eiropas Savienībā būtu atbalstīta, ja "Par" balsotu vismaz puse un viens no visiem vēlētājiem, kas piedalītos tautas nobalsošanā. Savukārt dalība Eiropas Savienībā nebūtu atbalstīta, ja "Par" balsotu tieši puse vai mazāk nekā puse visu tautas nobalsošanas dalībnieku.

Jāuzsver, ka iepriekš pateikt to, cik daudz balsu nepieciešams, lai Latvijas dalība Eiropas Savienībā būtu atbalstīta, nebija iespējams, jo tas, cik daudz "Par" balsu nepieciešams, bija tieši atkarīgs no vēlētāju līdzdalības tautas nobalsošanā.

Piemēram, pieņemot, ka tautas nobalsošanā piedalītos mazākais nepieciešamais balsotāju skaits jeb 497 543 vēlētāji, Latvijas dalība Eiropas Savienībā būtu atbalstīta, ja vismaz 248 772 no šiem vēlētājiem balsotu "Par". Ja tautas nobalsošanā piedalītos 1 000 000 vēlētāju, dalība Eiropas Savienībā tiktu atbalstīta, ja "Par" balsotu vismaz 500 001 vēlētājs. Savukārt, ja tautas nobalsošanā piedalītos 1 300 000 vēlētāju, tad, lai Latvija iestātos Eiropas Savienībā, "Par" būtu jābalso vismaz 650 001 vēlētājam.

Tautas nobalsošanā piedalījās 1 010 467 Latvijas pilsoņi jeb 71,49 procenti visu balsstiesīgo. "Par" balsoja 676 700 jeb 66,97 procenti, "Pret" bija 325 980 jeb 32,26 procenti (http://cvk.lv/pub/public/27556.html). Tādējādi vienīgajā šāda veida tautas nobalsošanā balsstiesīgie pilsoņi atbalstīja Latvijas dalību Eiropas Savienībā un pārliecinoši tika savākts nepieciešamais kvorums.

2004.gada 1.maijā Latvija kļuva par pilntiesīgu Eiropas Savienības dalībvalsti. Kopā ar Latviju Eiropas Savienībai pievienojās arī Čehija, Igaunija, Kipra, Lietuva, Malta, Polija, Slovākija, Slovēnija un Ungārija. Šī joprojām ir visu laiku lielākā Eiropas Savienības paplašināšanās.

Tautas nobalsošana par "drošības likumu" grozījumiem

Satversmes 72.pantā Valsts Prezidentam paredzētas tiesības apturēt likuma publicēšanu uz diviem mēnešiem. Viņam likuma publicēšana ir jāaptur, ja to pieprasa ne mazāk kā viena trešā daļa Saeimas locekļu. Šīs tiesības Valsts Prezidents vai viena trešā daļa Saeimas locekļu var izlietot desmit dienu laikā, skaitot no likuma pieņemšanas Saeimā. Šādā kārtā apturētais likums nododams tautas nobalsošanai, ja to pieprasa ne mazāk kā viena desmitā daļa vēlētāju. Ja augšminēto divu mēnešu laikā šāds pieprasījums neienāk, tad pēc šī laika notecēšanas likums ir publicējams. Tautas nobalsošana tomēr nenotiek, ja Saeima vēlreiz balso par šo likumu un ja par tā pieņemšanu izsakās ne mazāk kā trīs ceturtdaļas no visiem deputātiem.

Šādai tautas nobalsošanai kvorums noteikts Satversmes 74.pantā: "Saeimā pieņemtais un septiņdesmit otrā panta kārtībā apturētais likums ir atcelts tautas nobalsošanā, ja balsotāju skaits ir vismaz puse no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita un ja vairākums ir balsojis par likuma atcelšanu." Izvirzītās prasības atbilst tām prasībām, kādas noteiktas "parasta" likuma pieņemšanai, tas ir, ar klātesošo deputātu balsu vairākumu. Šāda tautas nobalsošana var notikt tikai par tā saucamajiem parastajā likumdošanā risināmiem jautājumiem (leģislatīvs referendums), izņemot tos jautājumus, kas uzskaitīti Satversmes 73.pantā. Šāda tautas nobalsošana ir fakultatīvais referendums, jo iniciatīvai nodot likumu izlemšanai tautas nobalsošanā jānāk no ne mazāk kā vienas desmitās daļas vēlētāju.

2007.gada 8.janvārī A.Kalvīša vadītais Ministru kabinets Satversmes 81.panta kārtībā pieņēma un Saeima 2007.gada 1.martā apstiprināja grozījumus Nacionālās drošības likumā un Valsts drošības iestāžu likumā. Grozījumi likumos paredzēja būtiski palielināt Ministru kabineta ietekmi pār valsts drošības iestādēm. Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga 2007.gada 10.martā apturēja likumu publicēšanu.

Satversmes tiesā tika iesniegts 20 Saeimas ("Saskaņas centrs" un "Jaunais laiks") deputātu pieteikums par grozījumu Nacionālās drošības likumā atbilstību Satversmei. 2007.gada 12.jūnijā Satversmes tiesa izbeidza tiesvedību lietā sakarā ar to, ka apstrīdētā norma, kā arī Satversmes 81.pants, zaudēja spēku.

2007.gada 7.jūlijā Latvijā notika tautas nobalsošana par Valsts prezidentes V.V.Freibergas apturēto likumu "Grozījumi Nacionālās drošības likumā" un "Grozījumi Valsts drošības iestāžu likumā" atcelšanu. Tautas nobalsošana bija jārīko, jo parakstu vākšanā, kas ilga no 3.aprīļa līdz 2.maijam, likumu "Grozījumi Nacionālās drošības likumā" un "Grozījumi Valsts drošības iestāžu likumā" nodošanu tautas nobalsošanai atbalstīja 14 procenti jeb vairāk nekā 1/10 daļa no pēdējās Saeimas vēlēšanās balsstiesīgo pilsoņu skaita.

Tautas nobalsošanā šoreiz bija divas balsošanas zīmes – katram no apturētajiem likumiem, un saskaņā ar Satversmi vēlētājiem bija jālemj par vai pret apturēto likumu atcelšanu. Tautas nobalsošanas jautājumi bija:

1. Vai Jūs esat par 2007.gada 1.marta likuma "Grozījumi Nacionālās drošības likumā" atcelšanu?

2. Vai Jūs esat par 2007.gada 1.marta likuma "Grozījumi Valsts drošības iestāžu likumā" atcelšanu?

Tautas nobalsošanā par likuma "Grozījumi Nacionālās drošības likumā" atcelšanu piedalījās 338 348 vēlētāji, bet tautas nobalsošanā par likuma "Grozījumi Valsts drošības iestāžu likumā" atcelšanu – 338 342 vēlētāji. Par tautas nobalsošanā piedalījušos vēlētāju skaitu uzskata balsošanas kastēs atrasto derīgo balsošanas zīmju skaitu.

Saskaņā ar Satversmi – lai tautas nobalsošana būtu notikusi, tajā bija jāpiedalās vismaz pusei no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita jeb 453 730 vēlētājiem. Tādējādi tautas nobalsošanā saņemtais derīgo balsošanas zīmju kopskaits par katru no likumiem nebija pietiekams, lai tautas nobalsošanu uzskatītu par notikušu, un apturētie likumi "Grozījumi Nacionālās drošības likumā" un "Grozījumi Valsts drošības likumā" tautas nobalsošanā netika atcelti. (http://web.cvk.lv/pub/public/28853.html.)

Jāatzīmē, ka 2007.gada 7.jūlijā būtībā notika divas tautas nobalsošanas, jo balsotājiem bija iespēja izteikt viedokli par diviem atsevišķiem likumiem.

Turklāt svarīgi, ka starpposmā starp Valsts prezidentes V.Vīķes-Freibergas Satversmes 72.panta kārtībā pieņemto lēmumu par "drošības likumu" apturēšanu (2007.gada 10.martā) un tautas nobalsošanas sarīkošanu, Saeima 2007.gada 29.martā atcēla Ministru kabineta Satversmes 81.panta kārtībā pieņemtos un Saeimas 2007.gada 1.martā apstiprinātos "drošības likumu" grozījumus. Līdz ar to tautas nobalsošanai faktiski vairs nebija nekāda saistoša nozīme. Tādējādi izskaidrojama zemā balsotāju aktivitāte 2007.gada 7.jūlija tautas nobalsošanā.

Tautas nobalsošana par tautas tiesībām atlaist Saeimu

Satversmes 78.pantā ne mazāk kā vienai desmitajai daļai vēlētāju paredzēta tiesība iesniegt Valsts Prezidentam pilnīgi izstrādātu Satversmes grozījumu projektu vai likuma projektu, kuru Prezidents nodod Saeimai. Ja Saeima to nepieņem bez pārgrozījumiem pēc satura, tad tas ir nododams tautas nobalsošanai.

Šādai tautas nobalsošanai kvorums noteikts Satversmes 79.pantā: "Tautas nobalsošanai nodotais Satversmes pārgrozījums ir pieņemts, ja tam piekrīt vismaz puse no visiem balsstiesīgiem. Tautas nobalsošanai nodotais likumprojekts [..] ir pieņemts, ja balsotāju skaits ir vismaz puse no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita un ja vairākums ir balsojis par likumprojekta pieņemšanu [..]."

Šāda tautas nobalsošana ir fakultatīvais referendums, jo sākumā ne mazāk kā vienai desmitajai daļai vēlētāju jāiesniedz Valsts Prezidentam pilnīgi izstrādātu Satversmes grozījumu projektu vai likuma projektu. Šādu tautas nobalsošanu var raksturot arī kā automātisko referendumu, jo Saeimas negatīva lēmuma gadījumā Satversmes grozījumu projekts vai likuma projekts automātiski nododams tautas nobalsošanai.

Satversmes grozījumu projekta ierosināšanas procedūru uzsāka Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība, un tautas nobalsošanai nodotais Satversmes grozījumu projekts

paredzēja grozīt Satversmes 78. un 79.pantu, nosakot, ka ne mazāk kā vienai desmitajai daļai vēlētāju ir tiesības rosināt Saeimas atlaišanu. Centrālā vēlēšanu komisija tautas nobalsošanu izsludināja, jo Saeima 2008.gada 5.jūnijā noraidīja vēlētāju rosināto Satversmes grozījumu projektu. Likums "Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu" noteica, ka šādā gadījumā likumprojekts nododams tautas nobalsošanai, kurai jānotiek ne agrāk kā vienu mēnesi un ne vēlāk kā divus mēnešus pēc likumprojekta noraidīšanas Saeimā.

2008.gada 2.augustā notika tautas nobalsošana par likumu "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē". Balsot varēja jebkurā vēlēšanu iecirknī Latvijā vai ārvalstīs. Vēlētāji, kas veselības stāvokļa dēļ nevarēja ierasties vēlēšanu iecirknī, varēja pieteikties balsošanai savā atrašanās vietā. Tautas nobalsošanā vēlētājiem bija jāatbild uz jautājumu "Vai jūs esat par likumprojekta "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē" pieņemšanu?". Atbilžu varianti bija "Par" un "Pret".

Tautas nobalsošanā piedalījās 629 304 jeb 42 procenti vēlētāju. Tautas nobalsošanā tika saņemtas 629 119 derīgas balsošanas zīmes. Par Satversmes grozījumu pieņemšanu balsoja 608 847 jeb 96,78 procenti vēlētāju, pret bija 18 857 jeb 3 procenti balsotāju. No visām balsošanas zīmēm 1415 jeb 0,22 procenti zīmju tika atzītas par nederīgām, jo tajās vēlētāji bija atzīmējuši vai nu abas atbildes "Par" un "Pret" vai nevienu atbildi.

Saskaņā ar tautas nobalsošanas rezultātiem likumprojekts "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē" tautas nobalsošanā netika pieņemts. Lai grozījumi Satversmē iegūtu likuma spēku, par to pieņemšanu bija jānobalso vismaz 757 468 vēlētājiem jeb pusei no visiem balsstiesīgajiem pilsoņiem. (http://web.cvk.lv/pub/public/29108.html).

Tautas nobalsošana par valsts pensijām

Likumprojekta "Grozījums likumā "Par valsts pensijām"" ierosināšanas procedūru uzsāka Pensionāru un senioru partija kopīgi ar biedrību "Sabiedrība citai politikai un tiesiskai valstij". Tautas nobalsošanai nodotais likumprojekts paredzēja grozīt likuma "Par valsts pensijām" pārejas noteikumu 34.punktu, nosakot, ka līdz 2009.gada 31.decembrim vecuma pensijas minimālais apmērs nevar būt mazāks par valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu, kuram attiecībā no apdrošināšanas stāža piemēroti koeficienti 3,0; 3,5; 4,0 vai 4,5.

Tautas nobalsošanu Centrālā vēlēšanu komisija izsludināja, jo 2008.gada 3.jūlijā Saeima noraidīja vienas desmitās daļas vēlētāju parakstu vākšanā atbalstīto likumprojektu, un saskaņā ar likumu "Par tautas nobalsošanu un likuma ierosināšanu" šādā gadījumā bija jārīko tautas nobalsošana. Tautas nobalsošanai bija jānotiek ne agrāk kā vienu mēnesi un ne vēlāk kā divus mēnešus pēc likumprojekta noraidīšanas parlamentā.

2008.gada 23.augustā notika tautas nobalsošana par likumprojektu "Grozījums likumā "Par valsts pensijām"". Tautas nobalsošanā vēlētājiem bija jāatbild uz jautājumu "Vai jūs esat par likumprojekta "Grozījums likumā "Par valsts pensijām"" pieņemšanu?". Iespējamie atbilžu varianti bija "Par" un "Pret".

Vēlētāji varēja balsot jebkurā vēlēšanu iecirknī Latvijā vai ārvalstīs. Vēlētāji, kuri veselības stāvokļa dēļ nevarēja ierasties vēlēšanu iecirknī, desmit dienas pirms tautas nobalsošanas dienas varēja pieteikties balsošanai savā atrašanās vietā. Tautas nobalsošanā varēja piedalīties arī vēlētāji ārvalstīs. Vēlētāji ārvalstīs varēja izmantot iespēju pieteikties

balsošanai pa pastu vai balsot kādā no ārvalstīs izveidotajiem vēlēšanu iecirkņiem tautas nobalsošanas dienā.

Tautas nobalsošanā piedalījās 346 846 jeb 22,9 procenti vēlētāju. Tautas nobalsošanā tika saņemtas 346 784 derīgas balsošanas zīmes, kas bija 38,2 procenti no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita. Par likumprojekta pieņemšanu balsoja 334 429 jeb 96,44 procenti vēlētāju, pret – 11 561 jeb 3,33 procenti vēlētāju. 794 jeb 0,23 procenti balsošanas zīmes tika atzītas par nederīgām, jo balsotāji tajās bija atzīmējuši vai nu abas atbildes "Par" un "Pret" vai nevienu no abām atbildēm.

Lai likumprojekts iegūtu likuma spēku, tautas nobalsošanā bija jāpiedalās vismaz 453 730 vēlētājiem jeb pusei no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita un vairākumam bija jābalso par likumprojekta pieņemšanu. Līdz ar to likumprojekts "Grozījums likumā "Par valsts pensijām"" tautas nobalsošanā netika pieņemts. (http://web.cvk.lv/pub/public/29136.html).

Tautas iespēja atsaukt Saeimu

Tautas vēlme pašai būt par iniciatoru Saeimas atsaukšanai beidzot vainagojās panākumiem. Saeima 2009.gada 8.aprīlī izdarīja grozījumus Satversmes 14.pantā. Šis pants tika izteikts jaunā redakcijā: "Ne mazāk kā vienai desmitai daļai vēlētāju ir tiesība ierosināt tautas nobalsošanu par Saeimas atsaukšanu. Ja tautas nobalsošanā par Saeimas atsaukšanu nobalso vairākums no balsotājiem un vismaz divas trešdaļas no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita, tad Saeima uzskatāma par atsauktu. Tiesību ierosināt tautas nobalsošanu par Saeimas atsaukšanu nevar izmantot gadu pēc Saeimas sanākšanas, gadu pirms Saeimas pilnvaru beigām, Valsts Prezidenta pilnvaru pēdējo sešu mēnešu laikā, kā arī agrāk par sešiem mēnešiem pēc iepriekšējās tautas nobalsošanas par Saeimas atsaukšanu. Vēlētāji nevar atsaukt atsevišķus Saeimas locekļus." Grozījumi stājās spēkā līdz ar 10.Saeimas sanākšanu 2010.gada 2.novembrī.

Šajā Satversmes pantā tiek paredzēts kvorums – vismaz divas trešdaļas no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita – un vairākuma balsojums par.

Tādējādi tautas vēlme pašai būt par iniciatoru Saeimas atsaukšanai pēc vairākiem neveiksmīgiem mēģinājumiem beidzot vainagojās panākumiem.

Šāda tautas nobalsošana Latvijā līdz šim nav notikusi. Tādēļ nav iespējams pilnībā izvērtēt, cik pamatots ir šādam tautas nobalsošanas veidam paredzētais kvorums.

Tomēr jāteic, ka šajā pantā paredzētais kvorums nebūs pārāk augsts, jo:

- tas tiek paredzēts zemāks nekā balsstiesīgo skaits, kas piedalījās pēdējās Saeimas vēlēšanās, – respektīvi, tās Saeimas vēlēšanās, par kuras atsaukšanu balsstiesīgajiem pilsoņiem būs tiesības izteikties;
- zemāka kvoruma gadījumā, iespējams, iestātos haoss un Saeimas darbības nepastāvība, jo balsstiesīgie pilsoņi bieži atsauktu Saeimu (Garkājs, 2010, 28.lpp.).

Tautas nobalsošana par 10.Saeimas atlaišanu

Satversmes 48.pantā noteikts, ka "Valsts Prezidentam ir tiesība ierosināt Saeimas atlaišanu. Pēc tam izdarāma tautas nobalsošana. Ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse balsotāju izsakās par Saeimas atlaišanu, tad Saeima uzskatāma par atlaistu un izsludināmas jaunas vēlēšanas, kurām jānotiek ne vēlāk kā divus mēnešus pēc Saeimas atlaišanas".

Satversmes 50.pants nosaka: "Ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse no nodotām balsīm izsakās pret Saeimas atlaišanu, tad Valsts Prezidents uzskatāms par atlaistu un Saeima ievēl jaunu Valsts Prezidentu uz atlaistā Prezidenta atlikušo pilnvaru laiku."

Kā redzams šajos divos Satversmes pantos, šādai tautas nobalsošanai vispār netiek paredzēts minimālais balsotāju skaits, kam jāierodas uz tautas nobalsošanu, – šāds tautas nobalsošanas veids Satversmē ir vienīgais. (Garkājs, 2010, 28.lpp.). Ja tautas nobalsošanā par Saeimas atlaišanu balsis dalītas līdzīgās daļās, tad jāpieņem, ka nav atlaista nedz Saeima, nedz Valsts Prezidents; tādai nobalsošanai vienkārši nebūtu nekāda juridiska rezultāta. (Dišlers, 1930, 104.lpp.).

Pēc sava rakstura šāda tautas nobalsošana ir fakultatīvais referendums, jo iniciatīva atlaist Saeimu nāk no Valsts Prezidenta.

Ilgu laiku neviens Valsts prezidents nebija izmantojis tam Satversmes 48.pantā paredzētās tiesības ierosināt Saeimas atlaišanu, lai gan dažkārt šādas prezidentu idejas par iespējamo Saeimas atlaišanu izskanēja. Tauta dažkārt bija neizpratnē, kādēļ neviens Valsts prezidents neizmanto šādas Satversmē paredzētās tiesības. Tautas neatlaidība un iniciatīva vainagojās panākumiem.

Pirmais Valsts prezidents, kas izmantoja šādu iespēju, bija septītais Latvijas Valsts prezidents Valdis Zatlers. 2011.gada 28.maijā Valsts prezidents Valdis Zatlers izdeva rīkojumu Nr.2 "Par Saeimas atlaišanas ierosināšanu". Rīkojums paredzēja, ka Valsts prezidents Valdis Zatlers, pamatojoties uz Satversmes 48.pantu, ierosina Saeimas atlaišanu. Rīkojums stājās spēkā 2011.gada 28.maijā.

2011.gada 30.maijā Centrālā vēlēšanu komisija, pamatojoties uz Valsts prezidenta Valda Zatlera 2011.gada 28.maija rīkojumu Nr.2 "Par Saeimas atlaišanas ierosināšanu", izsludināja tautas nobalsošanu par 10.Saeimas atlaišanu.

Tautas nobalsošana šajā jautājumā notika 2011.gada 23.jūlijā. Tautas nobalsošanā vēlētājiem bija jāatbild uz jautājumu "Vai Jūs esat par 10.Saeimas atlaišanu?". Iespējamie atbilžu varianti tautas nobalsošanas zīmē bija "Par" vai "Pret".

Balsot varēja pēc izvēles jebkurā vēlēšanu iecirknī Latvijā vai ārvalstīs, vēlētāju reģistrs netika lietots. Lai nodrošinātu, ka katram vēlētājam ir tikai viena balss, vēlētāja pasē izdarīja atzīmi par dalību tautas nobalsošanā.

Vēlētājiem, kuri veselības stāvokļa dēļ nevarēja nobalsot vēlēšanu iecirknī, bija iespēja pieteikt balsošanu savā atrašanās vietā. Balsošanai atrašanās vietā bija jāpiesakās no 2011.gada 13.jūlija līdz 23.jūlijam.

Tautas nobalsošana notika arī 78 vēlēšanu iecirkņos ārvalstīs, no kuriem 23 vēlēšanu iecirkņos līdz 2011.gada 1.jūlijam varēja pieteikties balsošanai pa pastu. Balsošana tika organizēta arī vēlētājiem ieslodzījuma vietās. Balsošanai ieslodzījuma vietā bija jāpiesakās līdz 2011.gada 21.jūlijam pie ieslodzījuma vietas administrācijas.

Saskaņā ar tautas nobalsošanas rezultātiem 2011.gada 23.jūlija tautas nobalsošanā vēlēšanu iecirkņu balsotāju sarakstos tika reģistrēti 689 988 balsstiesīgi pilsoņi. Vēlētāju aktivitāte tautas nobalsošanā bija 44,73 procenti. Vēlēšanu iecirkņos ārvalstīs nobalsoja 7554 jeb 14,97 procenti no ārvalstīs reģistrētajiem vēlētājiem. Tai skaitā 232 vēlētāji izmantoja iespēju balsot pa pastu. Savā atrašanās vietā Latvijā nobalsoja 19 571 velētājs jeb 1,31 procents no Latvijā reģistrēto vēlētāju skaita.

Tautas nobalsošanā tika saņemtas 689 823 derīgas balsošanas zīmes. Par 10.Saeimas atlaišanu balsoja 650 518 jeb 94,3 procenti balsotāju, pret 10.Saeimas atlaišanu bija 37 829 jeb 5,48 procenti balsotāju. 1476 jeb 0,21 procents no derīgajām zīmēm bija nederīgas. Tajās bija atzīmētas vai nu abas atbildes "Par" un "Pret", vai nebija atzīmēta neviena no atbildēm.

Tautas nobalsošanas rezultāti liecināja, ka 10.Saeimas atlaišanu atbalstīja vairāk nekā puse no vēlētājiem, kuri piedalījās tautas nobalsošanā. Tādējādi, atbilstoši Satversmei, 10.Saeima bija uzskatāma par atlaistu, un bija sarīkojamas jaunas Saeimas vēlēšanas, kurām bija jānotiek ne vēlāk kā divus mēnešus pēc Saeimas atlaišanas. (http://cvk.lv/pub/public/29957.html).

Tautas nobalsošana par otru valsts valodu

Satversmes 77.pants paredz tautas nobalsošanas nozīmēšanu par Satversmes pirmā, otrā, trešā, ceturtā, sestā vai septiņdesmit septītā panta grozījumiem. Šādi grozījumi, lai tie iegūtu likuma spēku, ir apstiprināmi tautas nobalsošanā. Savukārt Satversmes 79.panta pirmajā daļā noteikts kvorums šādai tautas nobalsošanai: "Tautas nobalsošanai nodotais Satversmes pārgrozījums ir pieņemts, ja tam piekrīt vismaz puse no visiem balsstiesīgiem." Šis ir lielākais Satversmē paredzētais kvoruma nosacījums. Tas vērtējams kā pamatots, jo izlemšanai tautas nobalsošanā paredzēts nodot tā saucamos Satversmes "svētos pantus". Satversmes 77.pantā paredzētā tautas nobalsošana pēc savas būtības ir obligātais referendums.

Vienīgā reize, kad Latvijā notikusi tautas nobalsošana, pamatojoties uz Satversmes 77.pantu, bija 2012.gada 18.februārī. Šajā dienā notika tautas nobalsošana par likumprojekta "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē" pieņemšanu. Likumprojekts paredzēja mainīt Satversmes 4., 18., 21., 101. un 104.pantu, iekļaujot tajos nosacījumu par krievu valodu kā otru valsts valodu un nosakot, ka arī pašvaldības darba valoda ir latviešu un krievu valoda, un ikvienam ir tiesības saņemt informāciju latviešu un krievu valodā.

Tautas nobalsošana šajā jautājumā bija jārīko, jo Saeima 2011.gada 22.decembrī noraidīja vairāk nekā vienas desmitās daļas vēlētāju parakstu vākšanā atbalstīto likumprojektu "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē".

Tautas nobalsošanas zīmē bija jautājums "Vai jūs esat par likumprojekta "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē" pieņemšanu, kas paredz krievu valodai noteikt otras valsts valodas statusu?". Iespējamie atbilžu varianti bija "Par" un "Pret".

Tautas nobalsošanai tika izveidoti 1035 vēlēšanu iecirkņi, no tiem 950 vēlēšanu iecirkņi Latvijā, bet 85 – ārvalstīs. Tiesības piedalīties tautas nobalsošanā bija balsstiesīgajiem Latvijas Republikas pilsoņiem no 18 gadu vecuma.

Vēlētājiem, kuri veselības stāvokļa dēļ nevarēja nobalsot vēlēšanu iecirknī, bija iespēja pieteikt balsošanu savā atrašanās vietā. Balsošana tika organizēta arī vēlētājiem ieslodzījuma vietās. Balsošanai atrašanās vietā vēlētāji varēja pieteikties no 2012.gada 8.februāra līdz 2012.gada 18.februārim.

Saskaņā ar Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes Iedzīvotāju reģistra datiem tautas nobalsošanas dienā, 2012.gada 18.februārī, valstī bija reģistrēti 1 545 004 balsstiesīgi pilsoņi, no kuriem tautas nobalsošanā piedalījās 1 098 921 jeb 71,13 procenti vēlētāju. Tādējādi vienīgajā šāda veida tautas nobalsošanā pārliecinoši tika savākts nepieciešamais kvorums.

Par Satversmes grozījumu pieņemšanu balsoja 273 347 vēlētāji, bet pret grozījumu pieņemšanu Satversmē bija 821 722 vēlētāji. 3524 jeb 0,32 procenti balsošanas zīmju tika atzītas par nederīgām, jo tajās vēlētāji bija atzīmējuši vai nu abas atbildes "Par" un "Pret" vai nevienu no atbildēm.

Latvijas Republikas Satversmes 79.pantā noteikts, ka tautas nobalsošanai nodotais Satversmes pārgrozījums ir pieņemts, ja tam piekrīt vismaz puse no visiem balsstiesīgajiem. Tādējādi tautas nobalsošanas rezultāti liecināja, ka grozījumi Satversmē tautas nobalsošanā nav atbalstīti, jo saņemtais "Par" balsu skaits ir mazāks nekā 772 502 balsis jeb puse no visiem balsstiesīgajiem pilsoņiem. (http://cvk.lv/pub/public/30256.html).

Šī tautas nobalsošana pierādīja, ka būtībā tautas nobalsošanas ceļā ir iespējams mainīt valsts identitātes pamatus. Tas radīja virkni jautājumu gan par Satversmes nepilnībām, gan par Latvijai nelojālu spēku provokācijām. Tieši šī tautas nobalsošana bija viens no galvenajiem atspēriena punktiem diskusijai par nepieciešamību aizsargāt Satversmē noteikto valsts identitātes pamatu. Ikviens varēja iepazīties ar terminu "Satversmes kodols". Tāpat sākās aktīvs darbs pie Satversmes preambulas aktualizēšanas, kas joprojām turpinās.

Pašvaldību referendumu attīstība

Satversmes 101.panta pirmajā daļā paredzētas tiesības ikvienam Latvijas pilsonim likumā paredzētajā veidā piedalīties valsts un pašvaldību darbībā, kā arī pildīt valsts dienestu. Satversmes 101.pants paredz ļoti svarīgas tiesības, kas kalpo kā garants demokrātiskas iekārtas pastāvēšanai un ir vērstas uz demokrātiskas valsts iekārtas leģitimitātes nodrošināšanu. (Vildbergs, Feldhūne, 2003).

Vietējais referendums ir vietējo pašvaldību teritoriju iedzīvotāju tiešās gribas izpausmes forma, kas ir pieskaitāma pie vietējās pašpārvaldes tiešajām formām. Vietējais referendums ir vietējās pašvaldības teritorijā pierakstīto Latvijas Republikas pilsoņu, vai arī tās pašvaldības administratīvajā teritorijā, kurā atrodas likumā noteiktajā kārtībā reģistrēts šo

pilsoņu nekustamais īpašums, nobalsošana svarīgos vietējās nozīmes jautājumos. Nobalsošana notiek atbilstoši Latvijas Republikas Satversmei, likumiem un pašvaldību nolikumiem. (Rags, 2002). Saistībā ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā šo definīciju nepieciešams koriģēt, ietverot tajā arī Eiropas Savienības pilsoņus, kas pastāvīgi uzturas Latvijā.

Līdz šim Latvijas iedzīvotājiem nav bijusi iespēja piedalīties pašvaldību referendumos. Taču saistībā ar pēdējo gadu notikumiem gan politikā, gan ekonomikā, tauta jo aktīvi pastāvējusi uz šādu tiesību nepieciešamību. Iedzīvotāji daudzkārt izteikuši vēlmi piedalīties ne tikai visas Latvijas mēroga tautas nobalsošanās, bet arī savu pašvaldību referendumos, tādējādi pēc iespējas sekmīgāk izlemjot ikdienā svarīgus jautājumus. Šāda iedzīvotāju vēlme un iniciatīva vainagojusies panākumiem, jo šobrīd aktīvi tiek strādāts pie tiesiskā regulējuma sakārtošanas ar pašvaldību referendumiem saistītajos jautājumos. (Garkājs, 2011). Šobrīd Latvijas normatīvajos aktos nav paredzēts tiesiskais regulējums pašvaldību referendumu norisei. Taču šajā virzienā ir veiktas zināmas iestrādes.

Saeima 2008.gada 17.jūlijā pieņēma likumu "Grozījumi likumā "Par pašvaldībām"" (likums stājās spēkā 2009.gada 1.jūlijā), papildinot likumu "Par pašvaldībām" ar $61.^3$ pantu un nosakot, ka "pašvaldības likumā noteiktajā kārtībā ir tiesīgas rīkot pašvaldības referendumu". Tāpat likuma pārejas noteikumi tika papildināti ar 22.punktu, nosakot, ka "[..] Ministru kabinets līdz 2009.gada 1.decembrim izstrādā un iesniedz Saeimai likumprojektu par pašvaldību referendumiem", un 23.punktu, nosakot, ka "šā likuma $61.^3$ pants stājas spēkā vienlaikus ar likumu par pašvaldību referendumiem". Ar 2010.gada 17.jūnija grozījumiem likumā pārejas noteikumu 22.punktā minētais termiņš tika pagarināts līdz 2011.gada 1.decembrim. Savukārt ar 2011.gada 15.decembra grozījumu šis termiņš tika pagarināts līdz 2012.gada 1.maijam.

Ministru kabinets 2013.gada 30.janvārī iesniedza Saeimā likumprojektu "Vietējo pašvaldību referendumu likums". Saeima 2013.gada 21.februārī pirmajā lasījumā pieņēma likumprojektu "Vietējo pašvaldību referendumu likums". Priekšlikumu termiņš otrajam lasījumam tika noteikts 2013.gada 21.marts. Likumprojekts 2.lasījumā joprojām nav izskatīts.

Referendums, nenoliedzami, ir viens no efektīgākajiem veidiem, kā iesaistīt iedzīvotājus savas pašvaldības jautājumu lemšanā. Tas liek iedzīvotājiem sajusties pilnvērtīgiem un nozīmīgiem, izbaudīt, ka pašvaldība par viņiem rūpējas. Jo pilnvērtīgāk pašvaldība un iedzīvotāji savstarpēji sadarbojas, jo pilnvērtīgāks ir šādas sadarbības galarezultāts abām iesaistītajām pusēm.

Pašvaldību referendumi Latvijā līdz šim nav notikuši. Cerams, ka pēc nepieciešamā normatīvā regulējuma izstrādāšanas pašvaldību referendumi kļūs par aktuālu tendenci pašvaldību līmeņa jautājumu izlemšanā. Turklāt vietējie referendumi ir veiksmīgi notikuši citās Eiropas Savienības dalībvalstīs.

Secinājumi

Kopš Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai Latvijā notikušas sešas tautas nobalsošanas. Tikai četrās no tām ticis savākts nepieciešamais kvorums. Kvorums ir būtisks tautas nobalsošanas elements. No tā ir atkarīga gan vēlētāju aktivitāte, gan arī tautas nobalsošanas rezultāts. Kvorums nedrīkst būt ne pārāk augsts, ne arī pārāk zems.

2011.gada 28.maijā Latvijas pilsoņiem pirmo reizi valsts pastāvēšanas vēsturē bija iespēja tautas nobalsošanā izteikt viedokli par Saeimas atlaišanu. Savukārt 2012.gada 18.februārī pirmo reizi notika tautas nobalsošana par kādu no tā saucamajiem Satversmes "svētajiem pantiem".

Tautas vēlme pašai būt par iniciatoru Saeimas atsaukšanai pēc vairākiem neveiksmīgiem mēģinājumiem beidzot vainagojusies panākumiem. Latvijas Republikas Saeima 2009.gada 8.aprīlī izdarīja grozījumus Satversmes 14.pantā, paredzot tiesības ne mazāk kā vienai desmitai daļai vēlētāju ierosināt tautas nobalsošanu par Saeimas atsaukšanu.

Aktīvāk jāveicina tautas izpratne par tautas nobalsošanas nozīmi un izlemjamajiem jautājumiem. Tā rīkojama vēlētājiem pēc iespējas izdevīgākā laikā. Arī pašai tautai jākļūst aktīvākai – gan balsojot, gan izrādot iniciatīvu tautas nobalsošanas sarīkošanā.

Šobrīd šis svarīgais tiešās demokrātijas institūts Latvijas Republikas normatīvajos aktos atrodams gan kā "tautas nobalsošana" (Satversmē, likumā "Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu" u.c.), gan kā "referendums" (likumā "Par pašvaldībām" u.c.).

Referendums, nenoliedzami, ir viens no efektīgākajiem veidiem, kā iesaistīt iedzīvotājus savas pašvaldības jautājumu lemšanā. Tas liek iedzīvotājiem sajusties pilnvērtīgiem un nozīmīgiem, izbaudīt, ka pašvaldība par viņiem rūpējas. Jo pilnvērtīgāk pašvaldība un iedzīvotāji savstarpēji sadarbojas, jo pilnvērtīgāks ir šādas sadarbības galarezultāts abām iesaistītajām pusēm.

Pašvaldību referendumi Latvijā līdz šim nav notikuši. Likumprojekts "Vietējo pašvaldību referendumu likums" Saeimā pagaidām pieņemts tikai pirmajā lasījumā. Cerams, ka pēc nepieciešamā normatīvā regulējuma izstrādāšanas pašvaldību referendumi kļūs par aktuālu tendenci pašvaldību līmeņa jautājumu izlemšanā. Turklāt vietējie referendumi ir veiksmīgi notikuši citās Eiropas Savienības dalībvalstīs. Pašvaldību iedzīvotājiem būs jāsaprot, ka pašiem aktīvi jārīkojas un jānāk ar iniciatīvu referendumu sarīkošanai.

Izmantotās literatūras saraksts

Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.43, 1993.gada 1.jūlijs.
Latvijas Valsts prezidenta rīkojums Nr.2 "Par Saeimas atlaišanas ierosināšanu". *Latvijas Vēstnesis*, Nr.83 (4481), 2011.gada 29.maijs.
Likums "Par pašvaldībām". *Latvijas Vēstnesis*, Nr.61 (192), 1994.gada 24.maijs.

Likums "Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu". *Latvijas Vēstnesis*, Nr.47 (178), 1994.gada 20.aprīlis.

Saeimas vēlēšanu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.86 (369), 1995.gada 6.jūnijs.

Dišlers, K. (1930). *Ievads Latvijas valststiesību zinātnē*. Rīga: A.Gulbis, 211 lpp.
Dišlers, K. (2004). *Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 204 lpp.
Garkājs, O. (2011). Pašvaldību referendumi Latvijā. *Mēs laikā, telpā un attīstībā: 2010.gada 13.maija studentu zinātniskās konferences rakstu krājums.* Rēzekne: Rēzeknes Augstskolas izdevniecība, 244.–251.lpp.

Garkājs, O. (2010). Tautas nobalsošana par Saeimas atlaišanu. *Juridiskās koledžas zinātniskie raksti 2010.* Rīga: Juridiskā koledža, 22.–29.lpp.

Rags, Z. (2002). *Latvijas Republikas pašvaldību tiesības*. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 341 lpp.

Vildbergs, H.J. (*Hans* **Jürgen** *Wildberg*), Feldhūne, G. (2003). *Atsauces Satversmei: mācību līdzeklis*. Rīga: Latvijas Universitāte, 188 lpp.

Likumprojekts "Vietējo pašvaldību referendumu likums" (Nr.544/Lp11). Latvijas Republikas Saeimas mājas lapa, [tiešsaite]. [Skatīts 14.02.2014.]. http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/webAll?SearchView&Query=%28[Title]=*referend*%29&SearchMax=0&SearchOrder=4.
Tautas nobalsošana par Latvijas dalību Eiropas Savienībā. Centrālās vēlēšanu komisijas informācija, [tiešsaite]. [Skatīts 08.02.2014.]. http://cvk.lv/pub/public/27556.html.

Tautas nobalsošana par likumu "Grozījumi Nacionālās drošības likumā" un "Grozījumi Valsts drošības iestāžu likumā" atcelšanu. Centrālās vēlēšanu komisijas informācija, [tiešsaite]. [Skatīts 09.02.2014.]. http://web.cvk.lv/pub/public/28853.html.

Tautas nobalsošana par likumprojektu "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē". Centrālās vēlēšanu komisijas informācija, [tiešsaite]. [Skatīts 10.02.2014.]. http://web.cvk.lv/pub/public/29108.html.

Tautas nobalsošana par Grozījumu likumā "Par valsts pensijām". Centrālās vēlēšanu komisijas informācija, [tiešsaite]. [Skatīts 11.02.2014.]. http://web.cvk.lv/pub/public/29136.html.

2011.gada 23.jūlija tautas nobalsošana par 10.Saeimas atlaišanu. Centrālās vēlēšanu komisijas informācija, [tiešsaite]. [Skatīts 12.02.2014.]. http://cvk.lv/pub/public/29957.html.

2012.gada 18.februāra tautas nobalsošana par likumprojektu "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē". Centrālās vēlēšanu komisijas informācija, [tiešsaite]. [Skatīts 13.02.2014.]. http://cvk.lv/pub/public/30256.html.

EFEKTĪVAS FISKĀLĀS DISCIPLĪNAS UZRAUDZĪBAS NODROŠINĀŠANA LATVIJĀ

ENSURING EFFECTIVE SUPERVISION OVER FISCAL DISCIPLINE IN LATVIA

Kristaps Hahelis, doktorants (sociālo zinātņu maģistrs tiesību zinātnē)
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

The first ten years of Latvia as the Member state of the European Union have coincided with the time, which has gone down in the world history as a period of deep economic crisis. Fiscal discipline as a reality of law and its effective implementation have posed numerous questions with conflicting answers. Promises contracted upon receipt of European Union financial support during 2009 and 2010 have not only formed a new legal instrument for financial planning – legal framework for medium term budget and Law on Fiscal Discipline, but have also introduced a new institution – the Fiscal Discipline Council. This paper focuses on problems related to concretization of the term "fiscal discipline" and alignment thereof with the legal system, implementation of the Fiscal Discipline Council competence and formulation thereof in laws and regulations, as well as on specific aspects relating to the formation of this Council. Effective supervision over fiscal discipline would be possible, in case the Fiscal Discipline Council had not only the right and obligation to express its viewpoint, but also a right to defend this viewpoint by making it binding and enforceable through a special procedure (possibly, court), and to apply sanctions. Determination and concretization of the Fiscal Discipline Council responsibility is a future task. In the paper comparative, descriptive and dogmatic methods are used to make conclusions in a compact form on fiscal discipline, their supervision problems and options for their preclusion.

Atslēgas vārdi: Fiskālā disciplīna; Fiskālās disciplīnas padome; Valsts kontrole; Satversmes tiesa

1. Fiskālās disciplīnas jautājuma aktualizēšanās Latvijā. Eiropas Savienības loma

2003.gada 5.jūnijā Latvijas Republikas Saeima pieņēma lēmumu "Par tautas nobalsošanas rīkošanu jautājumā par Latvijas dalību Eiropas Savienībā" (Par tautas nobalsošanas rīkošanu jautājumā par Latvijas dalību Eiropas Savienībā, 2003), ar kuru noteica referenduma datumu – 2003.gada 20.septembri – un nobalsošanā izšķiramo jautājumu. Visiem zināms tautas nobalsošanas iznākums un laiks, kopš kura Latvija kopā ar

vēl deviņām citām valstīm kļuva par Eiropas Savienības locekli. Tomēr reti kurš saulainajā 2003.gada rudens dienā domāja par globālo ekonomisko krīzi, kas sākās pēc nepilniem pieciem gadiem.

2008.gada septembra vidū Ņujorkas Bankrotu tiesā tika iesniegts ASV vēsturē līdz šim apjomīgākais bankrota aizsardzības pieteikums (*Lehman Bros files for bankruptcy*, 2008), un šis laiks nereti kalpo par skaidrāko atskaites punktu pēdējo laiku lielākās finanšu krīzes sākumam. Kā zināms, arī Latvijai šis laiks iezīmējās ar strauju ieslīgšanu ekonomiskajā recesijā. Formāli 2008.gada 29.oktobrī tika fiksēts stāvoklis, kad vienā no lielākajām kredītiestādēm valstī bija izveidojies normatīvajiem aktiem neatbilstošs kapitāla pietiekamības kritērijs (Finanšu un kapitāla tirgus komisija, 2008). Secinot, ka minētais apstāklis var būtiski negatīvi ietekmēt visu Latvijas finanšu sektoru, tika pieņemts politisks lēmums pārņemt kontroli pār minēto akciju sabiedrību (Par a/s "Parex banka", 2008).

Taču paralēli tam jāatzīmē, ka jau kopš 2005.gada Latvijā sākās īpaši straujš iekšzemes kopprodukta kāpums, kas balstījās privātajā patēriņā un nebija ilgtspējīgs (Eiropas Kopienu Komisija, 2009). Secīgi, saduroties nepārdomātai rīcībai valstī kopumā un augsta riska darījumiem piedzīvojot krahu globālā mērogā, Latvijas Republika nonāca situācijā, ko diplomātiski varēja atreferēt kā "nesenās tirgus grūtības" (Deklarācija par vidēja termiņa finanšu palīdzības sniegšanu Latvijai, 2008).

Tieši šādā kontekstā atkal jāatgriežas pie 2003.gada septembra balsojuma, kad tauta nolēma cita starpā pievienoties arī Eiropas Kopienas dibināšanas līgumam. Un tieši šādā kontekstā arī 2008.gada nogalē Eiropas Savienība izplatīja deklarāciju par vidēja termiņa finanšu palīdzības sniegšanu Latvijai, kurā atsaucās uz Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 119.pantu, kura saturu vērts atgādināt:

"Ja attiecībā uz dalībvalsts maksājumu bilanci tai radušās grūtības vai draud nopietnas grūtības, ko radījusi vai nu vispārēja tās maksājumu bilances nestabilitāte, vai arī valūta, kas ir attiecīgās dalībvalsts rīcībā, un ja šādas grūtības īpaši var traucēt kopējā tirgus darbību vai pakāpenisku kopējās tirdzniecības politikas īstenošanu, Komisija tūlīt noskaidro attiecīgās valsts stāvokli un darbības, kuras šī valsts sākusi vai var sākt saskaņā ar šo Līgumu, izmantojot visus līdzekļus, kas ir tās rīcībā. Komisija nosaka, kādus pasākumus tā iesaka veikt attiecīgai valstij.

Ja dalībvalsts rīcība un Komisijas ieteiktie pasākumi izrādās nepietiekami, lai pārvarētu radušās vai draudošās grūtības, Komisija.. sniedz Padomei ieteikumu piešķirt savstarpēju palīdzību un norāda atbilstīgus tās veidus." (Eiropas Kopienas dibināšanas līgums. Konsolidētā versija, 2006)

Savukārt jau 2009.gada 20.janvārī Eiropas Savienības Padome pieņēma lēmumu 2009/290/EK, kurā tieši noteica, ka "Pārējo [aizdevuma] daļu izmaksa notiek, ja apmierinoši tiek īstenota jaunā ekonomikas programma, kas iekļauta konverģences programmā,.. un.. ekonomikas politikas nosacījumi.. budžeta procedūru satura un īstenošanas stiprināšana, pieņemot fiskālo sistēmu un budžeta reformu ar attiecīgiem grozījumiem pašreizējā Likumā par budžetu un finanšu vadību." (Padomes lēmums, 2009/290/EK)

Līdz ar to Latvijas Republika bija uzņēmusies saistības izstrādāt un īstenot fiskālo politiku, kas iekļautos Eiropas Savienībā atzītā ietvarā jeb uzņēmusies ievērot fiskālo disciplīnu. Turklāt šoreiz saistībām bija strikts nosacījuma raksturs – no to izpildes kļuva atkarīga finanšu resursu pieejamība valstij.

Ievērojot izveidojušos situāciju, 2010.gada 1.jūnijā Ministru kabinets beidzot akceptēja Fiskālās disciplīnas likumprojekta koncepciju, tādējādi nostiprinot teorētisko pamatojumu un

definējot sasniedzamos mērķus to normatīvo aktu izstrādē, par kuriem bija doti solījumi 2008.gada nogalē (Ministru kabineta rīkojums, 2010). Savukārt 2013.gada 31.janvārī Saeima pieņēma Fiskālās disciplīnas likumu, tādējādi pabeidzot darbu valsts pielīgto starptautisko saistību izpildē.

Šī darba mērķis ir iezīmēt atsevišķas problēmas, kas ar lielu varbūtību varētu rasties praksē attiecībā uz fiskālās disciplīnas īstenošanu, un mēģināt meklēt labāko ceļu šo problēmu pārvarēšanai. Savukārt minēto mērķu sasniegšanai izvirzāmi šādi uzdevumi: 1) jēdziena "fiskālā disciplīna" satura identificēšana, 2) Latvijas fiskālās disciplīnas uzraudzības institucionālā modeļa izpēte, 3) fiskālās disciplīnas uzraudzības tiesību un pienākumu īstenošanas problēmu izpēte, 4) darba izstrādē radušos spriedumu un problēmu risinājumu piedāvāšana. Šī darba izpildē tiks pielietota salīdzinošā metode (gan vēsturiski salīdzinošā, gan dogmatiski salīdzinošā), aprakstošā metode un dogmatiskā metode, kuras relatīvi kompaktā veidā nodrošina iespēju izdarīt secinājumus par fiskālās disciplīnas uzraudzības problēmām un to novēršanas iespējām.

2. Fiskālās disciplīnas jēdziens

Lai varētu runāt par efektīvu fiskālās disciplīnas uzraudzību, nepieciešams nedaudz ieskicēt galvenos kritērijus, kas palīdz nošķirt tādus salīdzināmus jēdzienus kā "fiskālā politika" un "fiskālā disciplīna".

Fiskālās politikas legālā definīcija ir visai lakoniska: "principu un lēmumu kopums, kas nosaka valsts funkcijas ienākumu un izdevumu pārdalē." (Fiskālās disciplīnas likuma 3.pants, 2013) Fiskālo politiku, nemainot galveno ideju, var formulēt arī kā "valdības darbību nodokļu gūšanas un tērēšanas jomā". (*The Concise Oxford Dictionary of Politics*, 1996) Līdz ar to fiskālās politikas definīcija nav precīzi izprotama, ja to nepretstata budžeta definīcijai, kas Latvijas gadījumā ietverta Likumā par budžetu un finanšu vadību un formulē: "**Budžets** ir līdzeklis valsts politikas realizācijai ar finansiālām metodēm." Savukārt šo definīciju var skaidrāk izšķirt, ja tiek ņemts vērā tajā pašā likumā noteiktais: "**Finanšu vadība** ietver visus budžeta izstrādāšanas un izpildes procesa nodrošināšanai nepieciešamos administratīvos pasākumus, ieskaitot kontroles un atbildības pasākumus. Finanšu vadību īsteno, ievērojot Fiskālās disciplīnas likumā noteiktos fiskālās politikas principus." Tātad līdzekli – budžetu – veido un darbina, īsteno, realizē ar finanšu vadības palīdzību, kurai jānotiek, atbilstoši fiskālajai politikai.

Ņemot vērā budžeta mērķi – noteikt un pamatot, kādi līdzekļi nepieciešami publiskajai pārvaldei tās valstisko pienākumu izpildei, kuru finansēšana noteikta ar normatīvajiem aktiem, nodrošinot, lai tajā laikposmā, kuram šie līdzekļi paredzēti, izdevumus segtu atbilstoši ieņēmumi, jāsecina, ka **budžets kā līdzeklis un valsts budžeta politika ir salīdzinoši šaurāks jēdziens nekā fiskālā politika**. Tādēļ pamatoti spriest, ka fiskālās politikas regulēšanas objekts ir valstī esošo izdevumu un ienākumu pārdales uzdevumu strukturēšana, savukārt budžeta gadījumā – izdevumu nodrošināšana ar ieņēmumiem valstij, lai tā veiktu savus pienākumus.

Fiskālās disciplīnas jēdzienisko būtību var mēģināt atklāt arī ar politikas plānošanas dokumenta, kas, kā minēts, bija teorētiskais pamatojums Latvijas Fiskālās disciplīnas likuma pieņemšanai, palīdzību. No Fiskālās disciplīnas likumprojekta koncepcijas (Ministru kabineta rīkojums, 2010) izriet: "Ņemot vērā fiskālās disciplīnas pilnveidošanas nozīmīgumu,

Latvija ir apņēmusies turpināt attīstīt fiskālo ietvaru, lai veicinātu uzticamu un ilgtspējīgu fiskālo politiku, arī starptautiskajā līmenī, kas noteikta Nodomu vēstulē Starptautiskajam Valūtas fondam (22.01.2010.) un Papildu saprašanās memorandā… starp Eiropas Savienību.. un Latvijas Republiku (22.02.2010.)." Tātad minēto koncepciju un līdz ar to fiskālo disciplīnu iespējams izprast, ja ņem vērā, ka norādītā Nodomu vēstule ietvēra šādu apņemšanos: "Turpināsim attīstīt fiskālo ietvaru, lai piesaistītu fiskālo politiku uzticamībai un ilgtspējai. [..] Sagatavosim fiskālās atbildības likumprojektu (strukturālos kritērijus). Šī likuma mērķis būs apdomīgas politikas īstenošana – ierobežot publisko parādu un deficītu un samazināt fiskālās politikas procikliskumu." (*Letter of Intent*, 2010) Šo tekstu savstarpēji papildina Fiskālās disciplīnas likumprojekta koncepcijas Ievadā norādītajā Papildu saprašanās memorandā ietvertais: "Pabeigt pārskatīt budžeta sagatavošanas, kā arī budžeta kontroles un uzraudzības procesus.., izstrādāt jaunu Fiskālās atbildības likumu (t.i., izveidot saistošu vidēja termiņa budžeta ietvaru, noteikt ierobežojumus budžeta pārskatīšanai gada laikā, noteikt fiskālos nosacījumus, lai uzlabotu budžeta īstenošanu u.tml.)." (*Supplemental Memorandum of Understanding*, 2010)

Līdz ar to jāsecina, ka, **veidojot fiskālās disciplīnas normatīvo aktu, tā autori nav bijuši visai konsekventi un, acīmredzot, neuzskatīja par vajadzīgu strukturēt jēdzienu fiskālā politika un fiskālā disciplīna, kā arī fiskālais ietvars un fiskālā atbildība savstarpējo mijiedarbību**. Tādējādi neveicinot tiesiskumu un efektivitāti attiecībā uz fiskālo disciplīnu. Neraugoties uz to, visi minētie jēdzieni tā vai citādi Latvijā ir lietoti vismaz politikas plānošanas dokumentos. Turklāt no iepriekš norādītajiem apgalvojumiem jāsecina, ka **fiskālā disciplīna nosaka fiskālo politiku** un tā vismaz sākotnēji formulējumos lietota arī kā fiskālās atbildības aizstājējs.

Ņemot vērā šādu fiskālās disciplīnas kā ietvara fiskālajai politikai un budžeta veidošanai izpratni, šī darba ietvaros autors mēģinās noskaidrot minētās funkcijas efektīvas uzraudzības nodrošināšanas iespēju.

3. Fiskālās disciplīnas uzraudzības funkcijas institucionālā piesaiste

No viena skatu punkta vērtējot, fiskālās disciplīnas kritēriju izstrāde ietilpst izpildvaras un konkrēti Finanšu ministrijas (sadarbībā ar Ekonomikas ministriju un Latvijas Banku, kuru gan daudzi viedokļi vairs nepieskaita "tīrajai" izpildvarai) ziņā, no otra – fiskālās disciplīnas ievērošana ir visvairāk atkarīga no pašas izpildvaras. Turklāt ne tiesu vara, ne likumdevējs detalizēti nenodarbojas ar valsts parāda lietām, tēriņiem un ieguldījumiem, un tā tradicionāli ir izpildvaras prerogatīva.

Līdz ar to esošajā valsts konstitucionālo institūciju spektrā fiskālās disciplīnas uzraudzība var ievietoties izpildvaras sektorā, tomēr šajā gadījumā rodas būtisks objektivitātes trūkums. Proti, kā minēts iepriekš, gan fiskālās disciplīnas ievērošana savā darbībā, gan uzraudzība tiek nodota izpildvarai. Lai arī Fiskālās disciplīnas likums 21.pantā definē, ka Fiskālās disciplīnas padome ir neatkarīga koleģiāla institūcija, tomēr tās darbību tehniski nodrošina Finanšu ministrija. (Fiskālās disciplīnas likums, 2013; 31.pants otrā daļa) Neapšaubāmi interpretācijas jautājums ir par "darbības tehnisko nodrošinājumu", tomēr šāds iedibinājums rada iespēju ietekmēt vai traucēt konkrētās institūcijas praktisko darbību, neraugoties uz citām likumā sniegtajām tiesībām, jo tieši no "tehniskā nodrošinājuma" atkarīga gan institūcijas darbības operativitāte, gan līdz ar to efektivitāte.

Ņemot vērā fiskālās disciplīnas uzraudzības funkcijas iecerēto īstenošanu, lielas līdzības var saskatīt ar Valsts kontroli. Normatīvais akts definē, ka tā ir augstākā revīzijas (audita) iestāde valstī, tomēr attiecībā uz budžetu (ieņēmumu un izdevumu) izpildi tai visupirms ir noteikts pēckontroles pienākums (un tiesības), turpretī fiskālās disciplīnas uzraudzība būtu jāīsteno budžeta veidošanas gaitā. (Valsts kontroles likums, 2002; 1.pants) Līdz ar to pamatoti šo uzraudzību nošķirt no Valsts kontroles kompetences un nepaplašināt šīs institūcijas funkciju spektru. Tomēr vērts atzīmēt ievērojamā Latvijas konstitucionālo un administratīvo tiesību zinātnieka Kārļa Dišlera norādi, ka "Valsts kontroles sākums patiešām meklējams senākos administratīvos orgānos.., kuri vēlāk.. arvien vairāk atdalījās no administratīvā aparāta." (Dišlers, 2004, 152.lpp.) Iespējams, jau pašreiz būtu jāatsāk diskusija par to, vai šāda **fiskālās disciplīnas uzraudzības padome tomēr nebūtu vēl vairāk jāatdala no "administratīvā aparāta", izveidojot nelielu, bet patiešām neatkarīgu institūciju**.

Kā piemēru var minēt Vācijas Ekonomiskās attīstības ekspertu Padomi, kas tiek ierindota "neatkarīgo fiskālo padomju" grupā un ir viena no senākajām šāda tipa institūcijām pasaulē. (*Debrun*, 2013, p.11, 13) Vācijas Bundestāga 1963.gadā pieņemtā Likuma par Ekonomiskās attīstības ekspertu Padomes izveidošanu 7.pants noteic, ka šīs padomes locekļus nominē Vācijas Federālā valdība, bet ieceļ Federālais prezidents. (*Act on the Appointment of a Council of Experts on Economic Development*, 1963) Savukārt tās locekļu neatkarība noteikta minētā likuma 1.pantā, kas tiešā tekstā norāda, ka Ekspertu padomes locekļi nedrīkst būt federālās vai federālo zemju valdības vai parlamenta (likumdevēja) locekļi, vai publiskā dienesta pārstāvji (izņemot universitātes mācībspēku), turklāt tie nedrīkst pārstāvēt arodu organizāciju, darba devēju vai darba ņēmēju apvienību, kā arī būt ar tām pastāvīgās līgumattiecībās. Vēl jo vairāk, šie locekļi nedrīkst būt ieņēmuši šādus amatus (bijuši tiesiskās attiecībās) vismaz gadu līdz to iecelšanai Ekspertu padomē.

Ja vērtējam Latvijas Fiskālās disciplīnas padomes pirmo personālsastāvu šādā augstas neatkarības pakāpes griezumā, tad vismaz divi no sešiem cilvēkiem šos kritērijus neizpilda. Neapšaubāmi, mūsu valsts likuma normas minētās padomes locekļi izpilda, jo noteiktie kritēriji ir salīdzinoši minimāli: neatrašanās politiskās partijas vai to apvienības amatā un nesodāmība par tīšu noziedzīgu nodarījumu, kā arī lietpratība finanšu un ekonomikas jomā.

Ar minēto salīdzinājumu darba autors nevēlas noniecināt mūsu valsts pirmos soļus jaunas institūcijas izveidē, bet gan pretstatīt senas, demokrātiskas un lielas valsts tiesībās ietverto izpratni par neatkarīgu personu un tās raksturojumu un, domājams, politiskos kompromisos organizētu tiesisko ietvaru pašu izpratnei par personu neatkarības kritērijiem. Būtiski atzīmēt, ka trešdaļa no Latvijas Fiskālās disciplīnas padomes locekļu personālsastāva ir nevis Latvijas, bet citu Eiropas Savienības dalībvalstu pilsoņi.

Vienlaikus jāņem vērā, ka jau pašreiz izdarītais fiskālās disciplīnas uzraudzības stiprināšanā ir vērtējams pozitīvi vēsturiskā aspektā, jo Latvijā jau agrāk eksistēja Fiskālās politikas konsultatīvā padome. Tā bija konsultējoša un koordinējoša institūcija, kuras lēmumi fiskālās politikas jomā bija rekomendējoši valsts iestādēm un pašvaldībām. (Ministru kabineta noteikumi, 2002, 1.punkts) Pie tam minētās konsultatīvās institūcijas personālsastāvs vēl krasāk neatbilstu agrāk izklāstītajai Vācijas likumā nostiprinātajai izpratnei par neatkarīgiem ekspertiem, jo bija noteikts, ka konsultatīvās padomes sastāvā ir pārstāvji no Finanšu, Ekonomikas un Labklājības ministrijas, Latvijas Bankas, Tautsaimniecības padomes, Finanšu un kapitāla tirgus komisijas, Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas, Latvijas Zinātņu akadēmijas, Latvijas Darba devēju konfederācijas,

Latvijas Pašvaldību savienības, Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības, Latvijas Universitātes, Latvijas Lauksaimniecības universitātes un Banku augstskolas. Kā norādīts Fiskālās disciplīnas likumprojekta koncepcijā: "[Fiskālās politikas konsultatīvā] Padome reāli darbojās īsu laika termiņu, jo neguva politisko atbalstu." (Ministru kabineta rīkojums, 2010, koncepcijas 1.6.2.punkts, 34.lpp.) Kas vēl jo vairāk liek izdarīt secinājumu, ka tiesību normās visticamākais apzināti bija ietverts formāls un pārlieku elastīgs regulējums, lai to nebūtu pienākuma (vismaz par kura neizpildi tiktu piemērotas sankcijas) pildīt.

Savukārt jaunizveidotās Fiskālās disciplīnas padomes darbs formāli sākās 2014.gada 1.janvārī, bet tās pirmā sēde notika 25.februārī, un par Fiskālās disciplīnas likumā ietvertā regulējuma praktisko darbību varēsim pārliecināties nākotnē. (Finanšu ministrija, 2014) Skaidrs arī, ka minētā likuma normas orientētas uz konstitucionālo institūciju – Saeimas un it īpaši Ministru kabineta darba veicināšanu, lai virzītu to pieņemamos lēmumus ilgtspējīgā un sabalansētā budžeta virzienā. Tomēr problēmas varētu rasties, ja, līdzīgi kā jau bijis senāk, arī šīs padomes lēmumi negūs politisko atbalstu.

4. Tiesiskie instrumenti fiskālās disciplīnas uzraudzības īstenošanai

Īstenojot savas normatīvajos aktos noteiktās pilnvaras, Fiskālās disciplīnas padome ar savu praktisko veikumu faktiski piepildīs ar konkrēto (nākotnes) saturu tai "uz papīra" uzrakstītās tiesības un pienākumus. Tomēr šāda institūcijas darbības uzsākšana nav vērtējama viennozīmīgi, jo liecina par nekonkrētību vai pārlieku plašu tiesību un pienākumu tvērumu, kas būs atkarīgs no pašas institūcijas amatpersonu izpratnes un ieinteresētības īstenot normatīvajos aktos noteikto. Tas attiecīgi nozīmē, ka fiskālās disciplīnas uzraudzības procesā pārāk liela nozīme var būt subjektīviem, nevis objektīviem kritērijiem, kas viennozīmīgi nesekmē tiesiskumu un tiesību efektivitāti.

Minēto problēmu vismaz reducētu, ja ne **novērstu precīzs skatījums uz Fiskālās disciplīnas padomes kompetenci**, lietojot šo terminu tiesību zinātnes izpratnē. Uzsvars liekams tieši uz konkrēto zinātnes novērtējumu, jo pretējā gadījumā var rasties maldīgs priekšstats, ka Fiskālās disciplīnas padomes kompetence nav noteikta. Gluži pretēji – minētajai institūcijai Fiskālās disciplīnas likums atvēl pamanāmu pantu ar virsrakstu "Padomes kompetence". (Fiskālās disciplīnas likuma 28.pants, 2013) Tomēr administratīvo tiesību zinātnē termins "kompetence" piepildīts ar apjomīgu un konkrēti izprotamu saturu. Kā atzīmē tiesību zinātnieks Jānis Načisčionis tiesību kategorija "kompetence" aptver mērķi, uzdevumus, valsts pārvaldes funkcijas, tiesības, pienākumus, pilnvaras, atbildību. (Načisčionis, 2009, 255.lpp.)

Fiskālās disciplīnas padomes mērķis likumā atklāts, bet visai izkliedētā veidā. Kā acīmredzamais mērķis gan tieši noteikts tikai Fiskālās disciplīnas **likuma ievērošanas uzraudzība**, ko nedrīkstētu pielīdzināt likuma mērķim, kas ir plašāks un kuram būtu jāietiecas visā (publisko) tiesību sistēmā. Toties minētā likuma koncepcijā izklāstīts, ka "fiskālās institūcijas mērķis ir veicināt FDL [t.i., Fiskālās disciplīnas likuma – autora piezīme] **normu ieviešanu**, fiskālo **nosacījumu stabilitāti**, kā arī fiskālās **politikas kvalitāti**." (Ministru kabineta rīkojums, 2010, koncepcijas 1.6.1.punkts, 31.lpp.) Tas, kritiski vērtējot, ir ļoti izplūdis formulējums un tādējādi nav efektīvs.

Uzdevumi, ko saskaņā ar likumā noteikto, jāveic Fiskālās disciplīnas padomei, ir atkārtots kopprodukta novērtējumu un bilances aprēķins, izpildīto un prognozēto budžetu

rādītāju savstarpējās atbilstības uzraudzība, viedokļu un ziņojumu sagatavošana, fiskālās politikas ilgtspējas novērtēšana un analīze. (Fiskālās disciplīnas likuma 28.pants, 2013) Līdz ar to pamatoti secināt, ka minētā padome attiecībā uz fiskālās disciplīnas ievērošanu pilda **analītisko, konsultatīvo un informatīvo funkciju**, kurām kontekstā ar likumā noteikto šo funkciju izpildes kārtību ir **preventīvs raksturs**, t.i, pēc iespējas vedināt Ministru kabinetu un Saeimu ievērot fiskālo disciplīnu.

Diemžēl Fiskālās disciplīnas padomei nav sniegtas īpašas tiesiskas iespējas ietekmēt nelabvēlīgu budžeta izstrādes (arī izpildes) procesa attīstības scenāriju savādāk, kā vien ar ziņojumiem un rekomendācijām neatbilstību novēršanai. Neapšaubāmi, vēl joprojām ir spēkā Likumā par budžetu un finanšu vadību ietvertais regulējums, tomēr tas galvenokārt koncentrējas uz atbildību par budžeta izpildes pārkāpumiem, kam iztrūkst preventīvā daba, jo īpaši tādā griezumā, kādā tā uzticēta institūcijai, kas uzrauga fiskālās disciplīnas ievērošanu. Ievērības vērts ir Likuma par budžetu un finanšu vadību 48.panta ceturtajā daļā atrunātais: "Ja finanšu vadības noteikumus ir pārkāpis finanšu ministrs, persona, kas konstatējusi šo pārkāpumu, rakstveidā ziņo par to Valsts kontrolei, Ministru kabinetam un Saeimai, minot konkrētus faktus, kas raksturo šo pārkāpumu." Tā kā finanšu vadība ir tā darbība, ko vistiešāk jāizvērtē, uzraugot fiskālo disciplīnu, tad šī norma faktiski sniedz atbildi uz jautājumu, kādas ir Fiskālās disciplīnas padomes tiesības bez neatbilstības ziņojuma publicēšanas pienākuma. Turklāt secināms, ka gadījumā, kad Ministru kabinets vai Saeima politisku iemeslu dēļ uzskatīs, ka Fiskālās disciplīnas padomes ziņojumā minētais nav izvērtējams un tam nesekos koriģējošas darbības, vienīgi Valsts kontrole varēs uzstāt uz ziņojumā noteikto labojumu izpildi.

Vienlaikus jāpiezīmē, ka turpmākais teorētiskās situācijas risinājums mūsu valsts tiesiskajā ietvarā nav skaidrs, jo pamatoti atzīt, ka tiesību piemērošanas strīds starp valsts institūcijām nav risināms administratīvā procesa kārtībā. Līdzīgu apsvērumu dēļ jau 2009.gadā tika grozīts Valsts kontroles likuma 65.pants. Tas sākotnēji noteica: "Revidējamā vienība Valsts kontroles padomes pieņemto lēmumu par šīs revidējamās vienības iesniegto prasību 30 dienu laikā, skaitot no lēmuma pieņemšanas dienas, var pārsūdzēt Augstākās tiesas Senātā." Tomēr laika gaitā tika konstatēts, ka šāda situācija neiekļaujas kopējā sistēmiskajā ietvarā. Konkrēti var atzīmēt: ".. domstarpības valsts iestāžu starpā nav risināmas tiesas ceļā, bet gan hierarhiskās padotības ietvaros. Tā kā **valsts iestādēm nevar būt savu interešu, valsts iestāžu savstarpēja tiesāšanās nav pieļaujama**." (Likumprojekta „Grozījumi Valsts kontroles likumā" anotācija, 2007, 3.lpp.) Patlaban minētais likuma pants reducēts tikai uz privātpersonas tiesību vai tiesisko interešu aizsardzību administratīvā procesa kārtībā.

Jāatzīmē apstāklis, ka institūcijas kompetenci veidojošais tiesību elements un ar to paralēli eksistējošais pienākumu faktors no Fiskālās disciplīnas likuma ir secināms, jo kā Fiskālās disciplīnas padomes **pienākumus var identificēt:**

1) pienākumu **pārbaudīt (pārrēķināt) bilances rādītājus,**

2) pienākumu **sniegt viedokli (analītisku)** par jautājumiem, kas skar un būtiski ietekmē fiskālo disciplīnu,

3) pienākumu **sadarboties** ar citām institūcijām un personām,

4) pienākumu **ierosināt** Ministru kabinetam **veikt grozījumus normatīvajos aktos,** kas skar valsts fiskālo disciplīnu. (Fiskālās disciplīnas likuma 28.pants, 2013)

Secīgi var spriest arī par Fiskālās disciplīnas padomes **pilnvarām**, kas savstarpēji korelē ar tās tiesībām un pienākumiem. Šajā aspektā būtu vērts atzīmēt, ka pilnvaru īstenošanas brīvība visplašāk attiektos uz tādiem jautājumiem kā:

1) **fiskālās politikas ilgtspējas analīze,**

2) savai darbībai **nepieciešamās informācijas** pieprasīšanas **apjoma noteikšana,**

3) **ierosinājumu izteikšana** par nepieciešamajām pārmaiņām normatīvajos aktos. Katra no šīm pilnvarām iztulkojama atbilstoši tādiem principiem, kas maksimāli atbilstu un atbalstītu institūcijas mērķa sasniegšanu. Šajā gadījumā – fiskālās disciplīnas uzraudzību.

Attiecībā uz institūcijas kompetenci veidojošo elementu – **atbildību** – diemžēl jāsecina, ka Fiskālās disciplīnas **likums par to klusē**. Turklāt nevar būt runa, ka Fiskālās disciplīnas padomes locekļa atbildība būtu arī šīs padomes atbildība, šāda nostādne jau atzīmēta tiesību zinātnē. (Načisčionis, 2009, 266.lpp.) Pretējā gadījumā nebūtu saprotams, kādā statusā ir Fiskālās disciplīnas padomes *en masse* viedoklis (ziņojums) pretstatā šīs padomes locekļa atsevišķajam (atšķirīgajam) viedoklim. (Fiskālās disciplīnas likuma 28.panta 10.daļa, 2013) Līdz ar to minētās institūcijas juridiskā atbildība par savu tiesību normās noteikto tiesību īstenošanu un pienākumu izpildi pašreiz ir **nenoregulēts jautājums**, kas nevar pozitīvi ietekmēt tiesību efektivitāti.

Tādējādi šāda situācija vedina domāt, kādu efektīvu tiesisko risinājumu fiskālās disciplīnas uzraudzības nodrošināšanā Latvijā būtu iespējams ieviest. Attiecībā uz teorētiski modelētajā situācijā vērtētajām tiesībām vērsties pret finanšu vadības pārkāpumiem, ko pieļāvis finanšu ministrs, noteikti nāktos atzīmēt, ka pieminētais finanšu vadības strīds (iesaistītie: Ministru kabinets, Saeima un Valsts kontrole) neiekļaujas arī esošajā Satversmes tiesas kompetencē. Ievērojot, ka fiskālās disciplīnas uzraudzība lielā mērā saistīta ar finanšu plānošanas likumprojektu analīzi un kritisku vērtēšanu, un Fiskālās disciplīnas padomei jāveicina ekonomiski pamatota un korekta likuma pieņemšana, izsakot viedokli likumprojekta tapšanas stadijā, tai ir salīdzinoši maza loma pēc šī likuma pieņemšanas. Savukārt tikai pēc likuma pieņemšanas, to var izvērtēt Satversmes tiesa, turklāt jāņem vērā apstāklis, ka Latvijas Republikas Satversmē tā arī nav veikti grozījumi, kas bija izstrādāti un plānoti fiskālās disciplīnas principu iekļaušanai mūsu valsts pamatlikumā. Attiecīgi patlaban fiskālās disciplīnas principu konstitucionālo kontroli var mēģināt īstenot, izmantojot konstrukciju, kad **tiek pārbaudīta Latvijas nacionālo tiesību normu atbilstība tiem Latvijas noslēgtajiem starptautiskajiem līgumiem, kuri nav pretrunā ar Satversmi.** Viens no šādiem fiskālās disciplīnas starptautiskajiem ietvara dokumentiem ir 2012.gada 2.martā Briselē parakstītais Līgums par stabilitāti, koordināciju un pārvaldību ekonomiskajā un monetārajā savienībā. Šis līgums pilnā apjomā Latvijā piemērojams kopš 2014.gada 1.janvāra, kad par Latvijas naudas vienību kļuva *euro,* un ietver norādes par budžeta izstrādē ievērojamajiem kritērijiem. Tomēr budžeta (konkrēta gada vai daudzgadu) likumu apstrīdēšana Satversmes tiesā liek atcerēties pašas Satversmes tiesas atziņu, ko vērts atgādināt: "Valsts budžeta likuma darbība aptver ierobežotu laika periodu – vienu gadu. Arī Satversmes tiesa jau atzinusi, ka valsts budžeta likums ir speciālais likums, kura spēks ir ierobežots laikā ar konkrēto saimniecisko gadu... Ņemot vērā Satversmes tiesas likumā ietvertos termiņus procesuālo darbību veikšanai.., pastāv pietiekami liela iespējamība, ka tiesa jautājumu par valsts budžeta tiesiskumu varēs izvērtēt vienīgi *post factum*, proti, pēc tam, kad attiecīgais valsts budžeta likums jau būs zaudējis savu spēku." (Satversmes tiesas spriedums lietā Nr.2011-11-01, 2012, 9.punkts) Lai arī neapšaubāmi nevar noliegt, ka

"Satversmes tiesas nolēmumam var būt būtiska loma tiesiskuma principa nodrošināšanā valsts budžeta sagatavošanas, izstrādāšanas un pieņemšanas jomā nākotnē. Līdz ar to Satversmes tiesai ir pienākums sniegt savu vērtējumu šādā konstitucionāli nozīmīgā jautājumā." (Satversmes tiesas spriedums lietā Nr.2011-11-01, 2012, 9.punkts) Diemžēl šāds secinājums vairāk veicina jurisprudences attīstību, nevis tiesību ievērošanu, un tādēļ daudz ietekmīgākas pēc sava sankciju satura ir Līguma par stabilitāti, koordināciju un pārvaldību ekonomiskajā un monetārajā savienībā (Līgums par stabilitāti, koordināciju un pārvaldību ekonomiskajā un monetārajā savienībā, 2012) 8.pantā noteiktās tiesības piemērot valstij finansiālus sodus, kas parasti ir efektīvākais līdzeklis pienākumu izpildes veicināšanai.

Ņemot vērā minēto, jāsecina, ka Latvijā vajadzētu pārdomāti izstrādāt un ieviest tādu tiesisko mehānismu, kas ātri un efektīvi noved pie tādu normatīvo aktu un to projektu korekcijām, kas neatbilst noteiktajiem fiskālās disciplīnas principiem. Pretējā gadījumā fiskālās disciplīnas uzraudzība būs tikai formāla. Acīmredzot konkrētajā gadījumā jāizšķiras starp Satversmes tiesas un Valsts kontroles kompetences pārskatīšanu un paplašināšanu, nosakot šādu **strīdu izšķiršanai īpašu (ātru) procesu vai iespējas piemērot par konstatētu pārkāpumu nozīmīgas sankcijas**. Vienlaikus tikpat būtiski **pilnveidot pašas Fiskālās disciplīnas padomes kompetences regulējumu**, daudz skaidrāk definējot sasniedzamos mērķus, veicamos pienākumus un šai padomei noteikto atbildību. Lai arī tas visticamāk izraisīs nepieciešamību nodrošināt arī papildu resursus konkrētajai institūcijai, tomēr tiesību efektivitāte bez pienācīga nodrošinājuma – materiāltehniskā, finansiālā un intelektuālā – ir utopija, savukārt ilgtspējīga valsts attīstības veicināšana, kuru jānodrošina arī ar fiskālās disciplīnas palīdzību, nekad nevar tikt vērtēta pēc mazāko izmaksu kritērija.

Secinājumi

1) Latvijas Republika uzņēmusies saistības pret Eiropas Savienību izstrādāt un īstenot fiskālo politiku, kas iekļautos Eiropas Savienībā atzītā ietvarā jeb uzņēmusies ievērot fiskālo disciplīnu.
2) Latvijas speciālais normatīvais akts – Fiskālās disciplīnas likums – Saeimā pieņemts 2013.gada 31.janvārī.
3) Fiskālās disciplīnas normatīvo aktu terminoloģija nav konsekventa.
4) Fiskālā disciplīna nosaka fiskālo politiku un fiskālā disciplīna tikusi uzskatīta par fiskālo atbildību.
5) Fiskālās disciplīnas uzraudzības institucionālā neatkarība nav pietiekami nostiprināta pret politikas īstenotāju faktisko ietekmi, līdz ar to nepieciešami turpmāki normatīvo aktu pilnveidojumi šajā jomā.
6) Tiesiskie instrumenti fiskālās disciplīnas uzraudzībai un koriģējošām darbībām nav pietiekami, tie jāpilnveido kompleksi, nosakot īpašu procesu vai sankcijas.
7) Fiskālās disciplīnas uzraudzībai Latvijā tiesiski nozīmīgs un piemērojams Līgums par stabilitāti, koordināciju un pārvaldību ekonomiskajā un monetārajā savienībā.
8) Fiskālās disciplīnas padomes kompetence jāpilnveido, precizējot institūcijai sasniedzamos mērķus, veicamos pienākumus un tai noteikto atbildību, kas faktiski radīs pamatu šīs padomes institucionālās neatkarības paplašināšanai un nostiprināšanai.

Izmantotās literatūras un tiesību avotu saraksts

Debrun X., Kinda T., Curristine T. et al. (2013). *The functions and impact of fiscal councils*. International Monetary Fund Policy Paper, 62 p. [Electronic publication]. [Accessed 01.11.2013] http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/071613.pdf

Dišlers K. (2004). *Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, [XXI] 204 lpp.

The Concise Oxford Dictionary of Politics. (1996). McLean Iain (editor) Oxford, New York, Oxford University Press, [X] 566 p.

Načisčionis J. (2009). *Administratīvās tiesības*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 472 lpp.

Finanšu ministrija. (2014). Preses relīze. Notikusi pirmā Fiskālās disciplīnas padomes sēde. 25.02.2014. [tiešsaite] [skatīts 25.02.2014] http://www.fm.gov.lv/lv/aktualitates/jaunumi/fiskala_disciplina/47934-notikusi-pirma-fiskalas-disciplinas-padomes-sede

Lehman Bros files for bankruptcy. (2008). BBC NEWS. 16.09.2008 12:40:38 GMT. [Electronic publication]. [Accessed 15.11.2013]. http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/business/7615931.stm

Fiskālās disciplīnas likums. (2013). Latvijas Vēstnesis, Nr.36, 20.02.2013.

Likums par budžetu un finansu vadību. (1994). Latvijas Vēstnesis, Nr.41, 06.04.1994. [Likuma kodificētā versija vietnē likumi.lv.]

Līgums par stabilitāti, koordināciju un pārvaldību ekonomiskajā un monetārajā savienībā. (2012). Latvijas Vēstnesis, Nr.92, 13.06.2012.

Ministru kabineta noteikumi. (2002). Nr.8. Fiskālās politikas konsultatīvās padomes nolikums. Latvijas Vēstnesis, Nr.6, 11.01.2002.

Ministru kabineta rīkojums. (2010). Nr.362. Par Fiskālās disciplīnas likumprojekta koncepciju. Latvijas Vēstnesis, 01.07.2010., Nr.103. Koncepcija publicēta elektroniski: http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file61167.docx

Padomes Lēmums (2009.gada 20.janvāris) *par Kopienas vidēja termiņa finansiālās palīdzības piešķiršanu Latvijai. 2009/290/EK*. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, Izdevums L, Nr.79, 25.03.2009, 39.–41. lpp.

Par a/s „Parex banka". (2008). Ministru kabineta sēdes protokols Nr.79, paragrāfs Nr.27. [tiešsaite] [skatīts 05.12.2013]. http://www.mk.gov.lv/lv/mk/mksedes/saraksts/protokols/?protokols=2008-11-08

Par tautas nobalsošanas rīkošanu jautājumā par Latvijas dalību Eiropas Savienībā. (2003.gada 5.jūnijs). Saeima. Paziņojums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.88, 12.06.2003.

Valsts kontroles likums. (2002*). Latvijas Vēstnesis*, Nr.80, 29.05.2002.

Act on the Appointment of a Council of Experts on Economic Development. (1963). Electronic publication. [Accessed 15.01.2014] http://www.sachverstaendigenrat-wirtschaft.de/fileadmin/dateiablage/Sonstiges/act_council_of_economic_experts.pdf

Eiropas Kopienas dibināšanas līgums. Konsolidētā versija. (2006). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, Izdevums C, Nr.321 E, 29.12.2006.

Letter of Intent. (22.01.2010). International Monetry Fund. [Accessed 20.12.2013] http://www.imf.org/external/np/loi/2010/lva/012210.pdf

Supplemental Memorandum of Understanding (Second addendum to the Memorandum of Understanding) between the European Union and the Republic of Latvia. (22.02.2010). [Electronic publication]. [Accessed 30.11.2013]
http://ec.europa.eu/economy_finance/eu_borrower/balance_of_payments/pdf/mou_add2_bop_latvia_en.pdf

Deklarācija par vidēja termiņa finanšu palīdzības sniegšanu Latvijai. (2008). ECOFIN (Ekonomikas un finanšu) padomes prezidentvalsts un Komisija. IP/08/1756. [tiešsaite] [skatīts 20.12.2013] http://europa.eu/rapid/press-release_IP-08-1756_lv.htm

Eiropas Kopienu Komisija. (2009). *Ieteikums Padomes lēmums par savstarpējas palīdzības piešķiršanu Latvijai un Priekšlikums Padomes lēmums par ES vidēja termiņa finansiālās palīdzības nodrošināšanu Latvijai.* COM(2009) 4 galīgā redakcija. [tiešsaite] [skatīts 15.11.2013]. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0004:FIN:LV:PDF

Finanšu un kapitāla tirgus komisija. (2008). Par akciju sabiedrību "Parex banka". 30.10.2008 vēstule Nr.01.03.01./8DV, 2 lpp. [tiešsaite]. [Skatīts 20.12.2013] http://www.mk.gov.lv/file/files/aktuali/info_presei/2009/fktkpav_8dv.pdf

Likumprojekta "Grozījumi Valsts kontroles likumā" anotācija. (2007). Ministru kabinets. [Tiešsaite]. [Skatīts 15.11.2013] http://www.mk.gov.lv/doc/2005/MKanot_VKlik.doc

Satversmes tiesas spriedums lietā Nr.2011-11-01. (2012). Latvijas Vēstnesis, Nr.21, 07.02.2012.

EMPOWERING & DESIGNING TWIN-CAPITAL DESTINATION TALLINN & HELSINKI – ACHIEVEMENTS, PROBLEMS AND EXPECTATIONS

Ain Hinsberg
Head of Research & Development Unit,
Estonian School of Hotel & Tourism Management EHTE, Tallinn, Estonia

Tiit Kask
Researcher, Research & Development Unit,
Estonian School of Hotel & Tourism Management EHTE, Tallinn, Estonia

Abstract

The paper analyzes the outcome of the project "Empowering & Designing Twin-Capital Destination – Past, Present and Future of Tourism in Greater-Helsinki and Greater-Tallinn area" carried out in 2011–12 by HAAGA-HELIA University of Applied Sciences (Helsinki, Finland) and Estonian School of Hotel and Tourism Management EHTE (Tallinn, Estonia).

The objective of the project – to increase and deepen the twin-capital co-operation in tourism education and R&D – dictated the implementation of an integrated approach in our studies divided into three topic periods – Past, Present and Future. The paper focuses on the past and the present and the method applied is that of comparative analytical study of written media, archive sources and statistics.

Throughout the (trans)formation process of Estonia's and Finland's tourism industry, both capitals turned into the most competitive and sustainable core and gateway destinations and trend-setters of tourism, and have had a major impact on the tourism development in both countries ever since.

Based on the statistics of 2000–2011 it is obvious, that tourism is very important for the two cities and regardless the fluctuations during the decade in question, all in all tourism has been growing. The two neighboring capital cities can be easily combined into something very unique not only setting them apart from many other city break destinations, but also making them much more competitive in comparison with other major city break destinations in the region.

The idea, concept and context of twin (capital) city of Hellinn or Talsinki seems to obtain new dimensions, which use the joint past and present either knowingly or by default. The discussions related to the future of the twin city keep on going, but providing an outline of this would be a topic of another research.

Keywords: EU, Estonia-Tallinn, Finland-Helsinki, Twin-Capital Destination, tourism history and development

Introduction

Estonia and Finland are tightly integrated via their economies. Finland is the most important trade partner, foreign investor and foreign job market for Estonia. In the global context both countries and their economies are "small", but being neighbours – having close historical links and similar values has created opportunities to achieve together something more, than being "small" separately would allow. Lately more and more discussions have been held regarding the Estonian-Finnish economic union and whether and how to take the next step "from the integrable economies towards joint policies and politics and (re)semblable societies" (Terk, 2012).

The idea of joining the economic and social spaces of Helsinki and Tallinn has been a hot topic for decades already, but so far Helsinki-Tallinn twin-city region (HTTCR) has not been treated as an integrated entity of spatial planning and development. Integrated spacial planning and development strategy connecting Helsinki and Tallinn as one metropolitan area, like Copenhagen and Malmö joined in the Öresund Region would be useful in finding one's niches in the global economy, which in the longer perspective would provide better competitiveness next to the established metropole areas of the Baltic Sea Region – Greater Stockholm and Greater Copenhagen.

The present day entrepeneural cooperation of Tallinn and Helsinki is considered being "close, but asymmetrical" (Terk, 2012), but at the same time the rapid development of tourism cluster is pointed out as a positive example in the context in question during the 1990s and 2000s.

Twin-Capital Destination

Tallinn and Helsinki are together a very attractive tourism destination. While competing as neighboring destinations, the two cities are also completing each other as a part of a larger visitor experience– i.e. coopetiting (cooperative competition). The different historical and cultural backgrounds provide interesting links to development of tourism in these capital cities. Helsinki has more Imperial Swedish-Russian and Tallinn German-Hanseatic history with additional value being provided by the Soviet period heritage.

From the tourists' point of view it is most interesting to see different (historical) architecture and visit different cultural events. It is rare to visit two capitals of different countries at same time – i.e. within one visit. Both cities have their own strengths: for example, Helsinki is a well-known design-city and Tallinn could use that angle also to introduce interesting and rising Estonian design-culture. Tallinn on the other hand is well known for its Hanseatic heritage and that gives to Helsinki a possibility to relate closer to the continental visitors while bringing them closer to the far-away Nordic country.

Tallinn is one of the oldest settlements later turned into a capital in the Northern Europe. For others Tallinn is an *über*modern city still in the making and very far from completion. So it is charmingly Medieval and amazingly modern at the same time. On one hand, the city's pride and joy is its historic Old Town, an enchanting neighborhood of centuries-old streets, houses, towers and squares that looks like it was torn right from the

pages of a storybook. On the other hand, threaded through that same Old Town and its environs are the cutting-edge restaurants, cafés and clubs that give Tallinn its energy and buzz. Visitors are often amazed by the newness of the place: the gleaming shops, the stylish interiors, the plush hotels. There are also the high-tech solutions that go hand-in-hand with Tallinn life, like free wireless Internet available practically everywhere and the common practice of paying for parking by mobile phone. This is, after all, the country that invented Skype.

At the same time Tallinn is still learning the ropes of the tourism industry and could learn a lot from far more experienced Helsinki – how to measure tourism impact and develop jobs, enterprises, product development and innovation and many other aspects, which actually make tourism the most vibrant industry in the world. The main challenge Tallinn is facing tourism-wise is how to provide quality tourism, while during certain seasons the carrying capacity of certain areas is exploited to the limit to say the least.

Tallinn is surrounded by the Harju country, which in the tourism development context is still in the very beginning of its development path. Harjumaa (area 4,333 sq km, population 120,000 without Tallinn) has provided a stage for many historical and cultural events and its main features are a huge number of heritage sites (33 manors under heritage protection, 18 churches, 4 fortifications and 2 monasteries, etc.).

It takes just 30 minutes from the downtown to get lost in virgin and very varied nature or get busy with your favourite holiday activity. The main natural attractions in Harjumaa are islands, waterfalls, coastal glint, Kõrvemaa Nature Protection Area and Lahemaa National Park, not to mention the total of 27 protected areas.

Helsinki together with the neighbouring cities of Espoo, Kauniainen and Vantaa forms the Helsinki metropolitan area with more than a million inhabitants. Helsinki is the Baltic Sea Capital where Eastern and Western cultures meet. The lifestyle in this second-most northern capital city in the world is full of contrasts and activities in the form of hundreds of events and friendly people. Helsinki's identity has been formed by cultural influences from both the East and West. The archipelago that surrounds Helsinki with hundreds of tiny islands creates an idyllic environment for cruises, for example.

Over 450 years of history, several architectural layers and the impact of different periods can be clearly seen in Helsinki. Finnish design has also made the country's capital city world famous. The beauty of the surrounding nature blends seamlessly together with high-tech achievements, while old traditions mix with the latest contemporary trends. The city centre has many beautiful parks, and the nearby forests offer an ideal setting for peaceful and quiet walks. Helsinki's rhythm is laid back yet at the same time refreshingly active in terms of both the number and quality of restaurants and nightclubs.

Two neighbouring capital cities can be easily combined into one visit as a twin capital city break – something very unique and something that not only sets Helsinki and Tallinn apart from many city break destinations, but also makes them considerably more competitive in comparison with Stockholm, Copenhagen, St.Petersburg or Riga, other major city break destinations in the Baltic Sea Region (See Fig. 1.).

Figure 1. Metropoles of the Baltic Sea Region. Compiled by T.Kask 2014.
Source: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/92/Baltic_Sea_map.png; http://www.baltmet.org/

And if one takes a closer look at the map of the Baltic Sea Region, it is easy to grasp the concept, that if the Greater Capital areas focusing on the cities in question (respectively Helsinki Metropolitan area (Helsinki, Espoo and Vantaa) being surrounded by many other municipalities and Tallinn with Harju county) could be joined into one destination area, this would be by far one of the most competitive and dynamic destination areas, not to mention again the uniqueness of the cross-border greater twin capital area as a tourism destination.

And another glance at the map of the Baltic Sea Region reveals, that we are talking about the focal area of the Central Baltic Sea Region, where Greater Helsinki & Tallinn twin capital area destination not only competes with Stockholm and St. Petersburg, but also connects and completes them by providing a focal gateway for visits also to the both major cities sharing the Central Baltic Sea Region with Helsinki and Tallinn.

The tourism organizations of both cities and countries are already doing joint tourism marketing in Asia (India, China, Japan) and USA. For closer markets (Europe, Russia), the two cities are experiencing each other rather like rivals. Even if both cities have started many co-operation projects eg. Helsinki-Tallinn Euregio Forum, there is room for more co-operation between different stakeholders on both coasts of the Gulf of Finland.

Reaserch framework

The joint project "Empowering & Designing Twin-Capital Destination – Past, Present and Future of Tourism in Greater-Helsinki and Greater-Tallinn area" was carried out in 2011–2012 by HAAGA-HELIA University of Applied Sciences (Helsinki, Finland) and Estonian School of Hotel and Tourism Management EHTE (Tallinn, Estonia). The main objective of the project was to increase and deepen the twin-capital co-operation in tourism education,

research and development, while the project aimed at developing new methods for student and staff involvement between the two cities and offering the joint expertise for tourism companies and organizations in both cities. The project was divided into 3 work packages – Past, Present and Future.

Historical retrospect Formation and development of the Twin-Capital Destination Tallinn & Helsinki

The 18–20th century Estonia's and Finland's history – including tourism development – can be generally divided into periods between different wars, which shifted Estonia's and Finland's orientation between the East and the West. According to Lonely Planet it is the story of "a people who for centuries were a wrestling mat between two heavyweights on either side: Sweden and Russia" (Lonely Planet. Finland., 2014). As a result of The Great Northern War (1700–1721) Estonia became part of the Russian empire and Tallinn (back then Reval or Revel) became for two centuries one of the main strongholds of the empire's Baltic Sea strategy. The rivalry over naval supremacy between Sweden and Russia lasted until the The Russo-Swedish War of 1808–09 (The Finnish War) resulting in the Russia's strategic dominance in the Gulf of Finland. By Pulma (2011) the Gulf of Finland became the so-called "Gibraltar of the North" and Sveaborg/Suomenlinna (Helsinki)-Paldiski (Tallinn)-Kronstadt seafortresses triangle (See Fig. 2.) served as the cornerstone of Russian military strategy in the Baltic Sea Region all the way into the 20th century. The new post-First World War geopolitical situation ended Russia's strategic monopoly in the Gulf of Finland.

Figure 2. Geopolitical situation in the Baltic Sea Region *in the end of 18th* and *early 19th centuries.* Compiled by T. Kask 2013. Source: Klinge 2007; Pulma 2011.

Helsinki was established as a trading town by King Gustav I of Sweden in 1550 to compete with the Hanseatic Tallinn, but its position in comparison with Tallinn (first mentioned in 1219) remained quite modest until the mid–18th century. New era, which set the future scenery for Helsinki for centuries to come, began in 1748 with the construction works of the sea fortress Sveaborg (Suomenlinna) next to the town by Swedes. According to

Pulma (2011), when after the Finnish War (1808–09) Helsinki was declared the capital of the Grand Duchy of Finland by Emperor Alexander I in 1812, the main reasoning behind the decision was actually Sveaborg. Sveaborg gave birth to Helsinki as a capital. Without Sveaborg, nobody would have bothered to build the twin town of Helsinki-Sveaborg into a "new Alexandria", as the prospective capital came to be known during construction (Pulma 2011). Alexander I decreed the city to be built so as to reflect its new status (Empire City 2011).

First interwar period between The Finnish War (1808–09) and WWI (1914–18)

This period can be divided into two subperiods. The **first subperiod 1810s–1860s** was the period of formation of tourism infrastructure and management, "invention" and formation of tourism landscapes, paths-routes and tourist attractions/ icons. This period was also the first heyday for the first generation of seaside resorts (tourism destinations) in Estonia and Finland.

Both Tallinn and Helsinki belong to the first generation of seaside resorts of the Russian empire. Tallinn established itself as a seaside resort in 1813, when in the nearby Kadriorg (*Catherinenthal*), the present day subdistrict of Tallinn, a bathing establishment was founded. The first known seaside resort of the Russian empire – Tallinn – Revelskije Vodõ (*Ревелъские воды* – Reval's therapeutic waters) was within a comfortable reach of the St.Petersburg elite and offered in addition to the romantic Medieval Old Tallinn spirited leisure and well-arranged resort treatments. As a very high recognition, which as a major event also boosted the number of visitors, the Imperial family and the inner circles of the court visited Kadriorg repeatedly during the summers (Kask and Hinsberg 2012b). The Kadriorg resort had its heydays during the 1830–40-ies and set an example followed later by the other seaside resorts in Estonia – Haapsalu (1825), Pärnu (1838) and Kuressaare (1840).

After Helsinki had become the capital of the Grand Duchy of Finland in 1812, it followed Tallinn's example by setting up a seaside resort of its own in the mid–1830-ies. In 1834 the Ullanlinna Spa and Well Room Company leased the present Kaivopuisto area from the city for 50 years for the construction of a spa and a park. The seafront spa building was completed in 1836 and the spa and health establishment Wesilä began operations in "Kaivohuone" (the well house) in 1838. Soon Helsinki was able to compete successfully with Tallinn – Kaivopuisto spa life reached its heyday already during the 1840-ies. Kaivopuisto's example was followed by other resorts opened in Finland (Naantali 1863, Lappeenranta 1870, Hanko 1979 and Savonlinna 1896 (Korhonen 2010)).

Year after year the milieu of the resorts became more attractive and the summer season social life became more glamorous and varied. Field trips to the nearby (summer) estates and spots of scenic beauty became the genuine part of resort life. The so-called "programmatic must-sees" or the landmark icon established themselves as the framework of the image of Tallinn and Helsinki as a tourist destinations also throughout the 21th century.

In 1837 regular passenger vessel connection was opened between Tallinn and Helsinki – first as a part of the Stockholm-Turku-Helsinki-Tallinn-St.Peterburg route, but by the end of the century also as a separate route. Sea transportation became the dominant way of connecting both cities and also the rest of the world with the cities in question. Beside cargo

and passenger vessels during the 1850–1860-ies yachting as leisure and sport reached the Baltic Sea from the shores of England as well (Klinge, 2007).

The peak of the first heyday of Tallinn and Helsinki as tourism destinations was followed by a setback caused by the blockade at the Baltic Sea during the Crimean War (1853–56). Still – the war brought along not just negative, but also positive impacts. First of all, Russia sped up its modernization. The key development factors in and for Estonia and Finland during the second half of the 19th century became industrial revolution and the construction of the railway network.

The **Second subperiod (1870s–1910s)** was launched by laying down the railroads in Finland and Estonia. Both Helsinki and Tallinn became connected by railway to St.Petersburg in 1870. This brought along industrial revolution and urbanisation and the railway development also improved significantly the accessibility of the regional capitals and also the regions of Southern Finland and Northern Estonia as a whole. The modernisation processes of the Estonian and Finnish economy and society continued also during the early 20th century. Estonia and Finland became the most advanced areas of the whole empire economically and culturally with grand-scale industrial and agricultural production targeted at the all-Russian markets (Klinge 2007, Karjahärm 2012).

The radical socio-economic and socio-cultural changes in 1890s and 1900s caused the second heyday of the seaside resorts of Estonia and Finland. Both the geography of the resorts and their source markets developed rapidly. Tallinn and Helsinki became more and more national tourism gateways, exemplary representative destinations and importers and first implementers of tourism knowhow and trends. WWI disrupted these developments providing Estonia and Finland at the same with a long-awaited-for chance for gaining independence as sovereign nation-states.

Second interwar period between WWI (1914–18) and WWII (1939–45)

In 1920 the Tartu Peace Treaty (Estonia's birth certificate) was signed with Soviet Russia and at the same time also a treaty was signed in Tartu which confirmed the border between Finland and Soviet Russia. The new geopolitical situation enabled Estonia and Finland to interact with Europe and by the end of the 1920s Estonia and Finland were successfully integrated into the European economic and cultural space.

In the early stages of independece tourism in Estonia and Finland was mostly limited to domestic and near abroad dimensions. For inbound tourism it was a period of formation of the leisure and tourism industry the national level and cooperation at the international level. During the first half of the 1920s European beach culture – the so-called public unisex beaches, the cult of sunbathing and fashion of recreational activities in the fresh air – reached also Estonia and Finland. The growth and modernisation of tourism, and especially the rise of nature–based winter tourism, brought new types of travellers onto the tourism scene (Hall et al., 2009). Despite the fact that the "majority of tourism infrastructure lay in a state of decay", "inbound tourism in the newly independend countries of the 1920s focused on the rebuilding the industry" (Jarvis and Kallas, 2006).

Both capitals became national tourism gateways and prime core destinations. The main transportation between Tallinn and Helsinki took place by sea, but in 1924 an air link was

opened as well (see Fig 3). Visa-free travelling was applied between Estonia and Finland in 1927 and in 1929 the travel card replaced passports, which were no longer required and this also boosted the travel and tourism development (Helenurm et al. 2005). As a result of nationally and systematically coordinated tourism development the number of foreign summer season visitors and holiday-makers started to rise rapidly during the second half of the 1920-ies all over Estonia. For example in 1929 the number of foreign summer season holiday-makers almost tripled compared to 1926 and 46% of them arrived from Finland. The dominant resort among Finns in Estonia was Pärnu (57.6% of all the Finns visiting Estonia) followed by Kuressaare (15.7%), Narva-Jõesuu (12.6%) and Haapsalu (9.7%) (Suvitajad ..., 1930). Tallinn as the national tourism gateway besides the tasks of welcoming and intermediating was also in charge of coordinating and sustaining the ongoing developments in Estonia. By the end of 1930-ies both countries managed in cooperation with the enterprises and municipalities to generate an image of Estonia and Finland as safe and hospitable destinations with modern tourism management (Kask and Hinsberg, 2012a).

In 1938, after Japan pulled out of its hosting duties, the International Olympic Committee selected Helsinki to host the 1940 Summer Olympics. In the late *1930s* the city of *Helsinki* underwent rapid development *and Olympic building* served as a new catalyst (Wickstrom 2012). Modern Malmi airfield and the Olympic Stadium were completed already in 1938. As the planned Olympic Games needed transportation links to continental Europe and this called for establishing a transportation corridor connecting Helsinki with the Central Europe via the Baltic states, the concept of Via Baltica, as we know it today, was first introduced (See Fig. 3.).

Figure 3. "Bridge between Estonia and Finland".
Wrapper of the Olympic chocolate from 1939. Estonian Open Air Museum.

Finland and Estonia compiled optimistic plans and drafted new developments along with preparations to host alongside with their Baltic neighbours the visitor flows related to the Olympic Games. However, the beginning of WWII and the Winter War between Finland and the Soviet Union (1939–1940) changed it all. In October 1939 the Red Army marched into Estonia. As a result, Soviet airplanes located in neutral Estonia started to bomb Finnish cities under the gaze of a government that had sworn neutrality. On 1st of December 1939 regular ship traffic between Tallinn and Helsinki was discontinued (Helenurm et al., 2005). In June

of 1940 Red Army launched a full blockade on Estonia by sea and air as the first steps towards Soviet occupation, which continued after the WWII until the 1990-ies.

Olympic Games, ferry line and TV – the triple force that broke through the Iron Curtain

1950s–1980s was the period of re-invention of regional cooperation practices and twin-city relations in the "Cold War" or "Iron Curtain" era conditions. After WWII Estonia and Finland were separated by the ideological frontline. The post-war years meant significant social and economic changes in both countries. Along with the raise in the living standard domestic tourism picked up development pace again. The early 1950-ies were an international breakthrough for Finland as the Olympic Games in Helsinki planned for 1940 were finally held in 1952. The games in turn catalyzed foreign tourism and introduced Finland by the end of the 1950-ies to the international mass tourism era and globalization process in tourism industry.

Regardless of the isolation, changes in international tourism impacted also occupied Estonia. Despite the fact that in 1950s Soviet Estonian tourism "had become primarily associated with internal or inter-republic domestic travel" (Jarvis and Kallas, 2006), Tallinn was officially opened for international visitors in 1957. A decisive breakthrough in re-opening Estonia to the Baltic Sea was carried out by the Finnish president Kekkonen during his visit to Estonia in 1964 resulting in re-opening the direct passenger vessel navigation between Helsinki and Tallinn in 1965. Soviet Union-based Estonian Shipping Company (ESCO) started passenger traffic between Helsinki and Tallinn operating up to twice per week and regular around-the-year traffic was started in 1968 (Helenurm et al., 2005).

Since Finland had a flexible and neutral position between the East and the West it also set the preconditions for increasing trade and economic contacts and also for new quality in tourism cooperation between Tallinn and Helsinki. The Soviet-state-run travel agency "INTURIST" (founded in Soviet Russia in 1929 by Stalin) opened in 1972 in order to accommodate foreign tourists in Tallinn in a new hotel Viru – a 23-floor and 829-bed modern "skyscraper" built by Finns. Over the next decades, Viru became integrated into the Old Tallinn Medieval panorama as one of the most well-known symbolic landmarks and tourism icons of Tallinn. Despite that in the 1970s Estonia still remained a mainly closed country with the majority of visitors only permitted to go to Tallinn (Jarvis and Kallas 2006). During the 1970-ies Tallinn was the fifth-largest destination for foreign tourists in the Soviet Union with the majority of foreign visitors arriving from Finland (Laurmaa 2010). For the Estonians international tourism meant mostly dealing only with incoming tourism until the end of 1980-ies and most of the arrivals came naturally from Finland. While in 1956 212 Finnish tourists visited Tallinn, in 1966 already 14 800 Finns arrived and in 1980 the incoming tourist flows amounted to 80 000 Finns (Brüggemann and Tuchtenhagen, 2013).

Mass media and TV were able to open slightly the Iron Curtain already during the 1950-ies – Estonia launched TV broadcasts in 1955 and Finland in 1957 and the TV signals were crossing the Gulf of Finland already then. Starting from the 1970-ies the inhabitants of the Northern Estonian coastal areas were following Finnish TV on a regular basis and this meant regular exposure to Western information and culture resulting also in lots of Estonians learning Finnish by watching TV. Against the background of the East vs. West ideological

confrontation and propaganda war this resulted quite noticeably in our collective and personal social mind (Greenwood 2004) and mobility crossing the Gulf of Finland.

While the developments in the Gulf of Finland area were boosted by the Olympics of 1952 in Helsinki, the same was repeated by the Olympic Regatta of 1980 in Tallinn resulting in Tallinn and Estonia making a significant "comeback" on the international arena and into international awareness. The Olympic Regatta returned Tallinn to its place among historic Baltic Sea harbor and trading cities and brought new life to Tallinn as a tourism destination, which inevitably carried on during the following decades. And this is how it became possible to include the Tallinn Old Town in the list of UNESCO World Heritage Sites already in 1997.

In a nutshell the period of 1950–80ies could be called the between-the-Olympic-Games stage in the Tallinn and Helsinki tourism development resulting in the new boom of cross-border contacts and foreign travelling enabled by the Perestroika in the end of the 1980-ies. This time the early dominant flows took place from Tallinn to Helsinki as Helsinki became Estonia's primary outbound tourism destination and the gateway to the rest of the world.

Transition and intensive development boom

The 1990s–2000s period was for Estonia a transition from the Soviet centralised planning/planned economy into the market-oriented Western type economy. It was a process where once again the Estonian tourism industry acted as a stimulation agent and catalyst while reorienting itself from the East to the West (Worthington, 2001).

The passenger flow between Tallinn and Helsinki grew rapidly in both directions. For the Estonians (but also Latvians) this was the most handy opportunity to experience "travelling in Western Europe" while arriving to Helsinki and//or carrying on by ferry or plane in transit//according to the increasing travelling opportunities. Finns soon discovered Tallinn as an shopping paradise "where, after a short ferry ride, they could purchase Western goods at a heavily discounted rate in comparison to Helsinki" (Jarvis and Kallas, 2006).

The number of Finnish visitors increased rapidly and since the 1960-ies they had undoubtedly dominated the incoming tourism flows. While in 1985 the estimated amount of arrived Finns was almost 120,000, in 1995 it had reached 1.52 million and the share of the Finns in total inbound arrivals was 72% (Jarvis and Kallas 2006). Probably therefore Lonely Planet also introduced Tallinn as a "virtual suburb of Helsinki" (Williams et al., 2000).

1990s saw also the beginning of Finland and Estonia being integrated with the EU and European economic space as the so-called accession period. In 1995 Finland joined EU and in a same year Estonia submitted its application to accede to EU. In 1996 Finland joined the Schengen area and in 2002 the eurozone. Estonia joined EU and NATO in 2004, the Schengen area in 2007 and the eurozone in 2011.

1990s brought also international acclaim and recognition to Helsinki and Tallinn, which in turn was very instrumental in promoting the cities as tourism destinations. Suomenlinna sea fortress as a military architectural monument became a UNESCO World Heritage Site in 1991 and Tallinn's Old Town became listed as a UNESCO World Heritage Site in 1997. This achievement can be considered as the quality label inspiring and recommending to visit the cities in question, but it also carries a meaningful message of heritage destinations.

The tourism development in 2000–2011 in our twin capital city context is covered by the following statistical report – an outcome of the joint project's ("Empowering & Designing Twin-Capital Destination – Past, Present and Future of Tourism in Greater-Helsinki and Greater-Tallinn area") second work package titled Present.

Statistical report of Helsinki and Tallinn tourism development 2000–2011

The report identifies the situation of tourism in the twin capital by analyzing the data collected from 2000 until 2011. The data was collected mainly from the annual reports of the two tourism boards of Helsinki and Tallinn, as well as other statistical sources such as national statistics department, ports and airports.

Bed-nights in Helsinki and Tallinn

Nights spent at accommodation establishments of both cities have seen growth from 2000 to 2011 (See Fig. 4.), especially in Tallinn, where the bed-nights doubled in 2011 in comparison to the beginning of the decade.

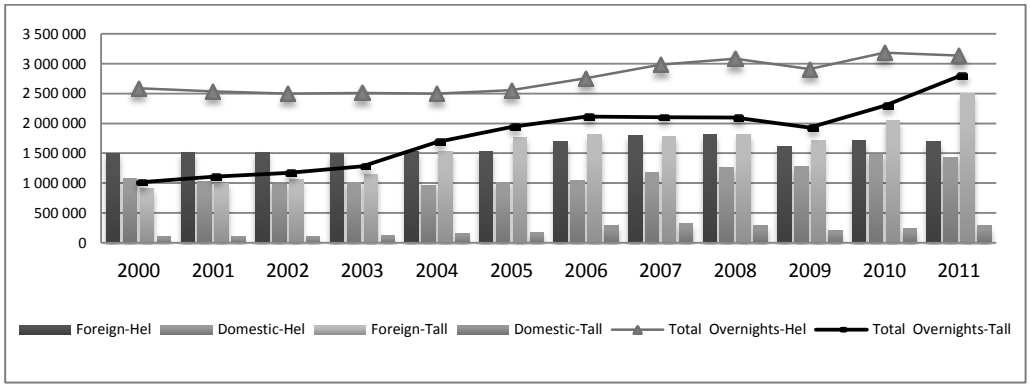

Figure 4. Bed-nights in Helsinki and Tallinn, 2000–2011.
Sources: http://www.visithelsinki.fi/In_English/Media/Statistics.iw3;
http://www.tourism.tallinn.ee/eng/bmenu/professional/statistics; http://www.stat.ee/en.

Bed-nights in Tallinn had been growing almost every year, besides 2007–2009, when there was a small decline. Bed-nights in Tallinn depend almost entirely on foreign markets since domestic numbers are quite low, even though there was a small increase in bed-nights generated by Estonians in 2011 compared to previous years.

Bed-nights in Helsinki on the other hand started with a small decline in the beginning of the decade, which in 2005 started to rise again with the exception of 2009. Helsinki in 2010 had almost one million bed-nights more than Tallinn. Unlike Tallinn, Helsinki's bed-nights are generated from both domestic and foreign markets, while the foreign tourists spent more nights in Helsinki than the domestic ones. In 2000–2011 the two cities together had 58,659,644 bed-nights – the share of Helsinki was 56.7% and Tallinn 43.3%.

Top 10 countries for Helsinki

Main markets for Helsinki are Great Britain, Germany, Sweden, USA and Russia (See Fig. 5.). From 2000, the numbers of British visitors have been mostly decreasing and 2011 was the year with even less British visitors. In comparison with 2000, numbers of visitors from USA and Sweden kept on dropping, especially during 2009 and the economic recession. During 2010–11 there was a small increase in visitors coming from these two countries but still the numbers didn't reach the same levels as at the beginning of the decade. The German market kept on increasing from 2000 until 2007, but then a decrease started for the following three years. In 2011 the numbers of visitors coming from Germany started to grow again.

The most significant change in visitors' numbers comes from the Russian market. Although the numbers mostly decreased at the beginning until 2004, from 2005 the number of visitors from Russia started to grow and in 2011 these numbers doubled in comparison with 2000.

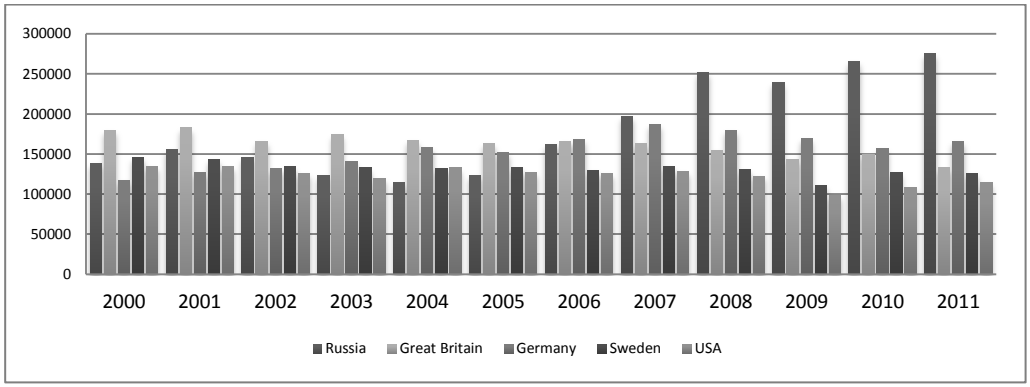

Figure 5. 1 to 5 Top countries for Helsinki, 2000–2011.
Source: http://www.visithelsinki.fi/In_English/Media/Statistics.iw3.

The top 5 markets for Helsinki have generated **9,029,066** bed-nights during the past 11 years. The shares are: Russia **24%,** Great Britain **21%,** Germany **21%,** Sweden **17%** and USA **16%.** Other important foreign markets for Helsinki are Japan, Italy, France, Spain and Netherlands. These countries more or less follow the same pattern when it comes to number of bed nights and years. The first 3 years, from 2000 until 2003, all of these 5 countries had a decline, but 2004–2007 saw an increase. Then another decline started with a little improvement in 2010. The following countries generated **3,545,669** bed-nights in 2000–2011: Japan **26%,** Italy **21%,** France **18%,** Spain **18%** and Netherlands **17%.**

Top 10 countries for Tallinn

For Tallinn the main markets are Finland, Russia, Great Britain and Ireland combined, Germany and Sweden (See Fig. 6.). Finnish visitors are by far the most important market for Tallinn and the amount of visitors has almost doubled from 2000 to 2011 and the numbers in question reached almost 1 million in 2011.

Russia has become a very important market during the last years and their numbers had a huge increase from 27 000 to over 300 000 during the period in question. During 2000–2011 the top markets for Tallinn generated **13,556,252** bed-nights. Surprisingly, the share of visitors from Finland is **63.4%,** Russia **9.9%**, Germany **9.3%**, Great Britain/Ireland **8.8%** and Sweden **8.3%.**

Following the top 5 countries for Tallinn are the secondary markets of Norway, Latvia, Italy, USA and Lithuania. Unlike Helsinki, Norway is a strong market for Tallinn as well as other markets such as Latvia and Lithuania. Norway is obviously a stronger market than the other four and it showed a rapid grow in 2002–2007, after which a decline set in followed by another boost in 2011.

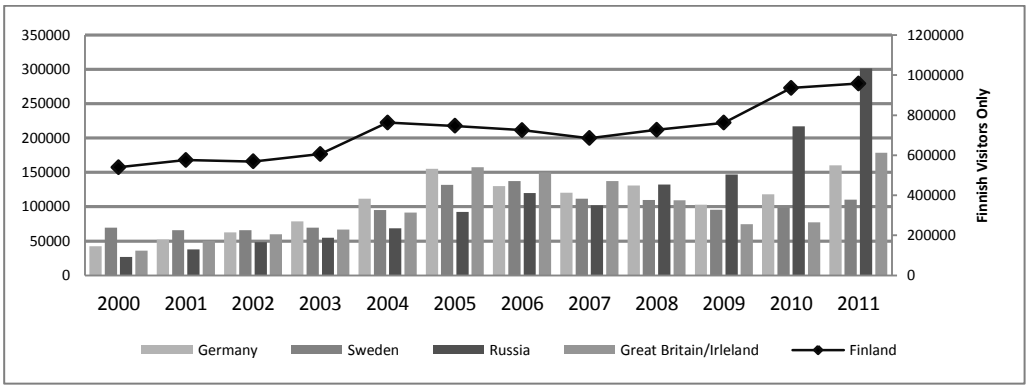

Figure 6. 1 to 5 Top countries for Tallinn, 2000–2011.
Sources: http://www.tourism.tallinn.ee/eng/bmenu/professional/statistics;
http://www.stat.ee/en.

The other markets grew slowly from 2000 until 2005, but after that the decline set in until 2009. During 2010–2011 the number of visitors coming from these secondary markets started to grow slowly and showed significant increase in comparison with the beginning of the decade.

The 5 secondary markets of Tallinn generated **2,634,632** bed-nights for all years and the share of each country is: Norway **32.6%**, Latvia **19.5%**, Italy **18.2%,** USA **16.1%** and Lithuania **13.6%.**

Accommodation capacity and average occupancy rates, Helsinki and Tallinn

During the period in question both cities increased their accommodation capacity (See Fig. 7.), and Tallinn is about to reach Helsinki's level in rooms and beds. Helsinki grew slowly from the beginning of the decade with the exception of 2004, when the capacity saw a small decrease, but later the increase set in again. Occupancy rates in Helsinki didn't have any significant change besides 2009, when there was a decrease of 6% from previous year, but after that growth resumed.

Accommodation capacity in Tallinn had a rapid growth especially after 2004 and by 2010 the bed capacity had more than doubled compared with the year 2000. While the capacity in Tallinn grew, occupancy rates on the other hand dropped and it reached the lowest point in 2009.

In 2000 Helsinki and Tallinn together had in total **10,454** rooms with **19,804** beds. Helsinki's share in this capacity was 69.7% and Tallinn's 30.3%. In 2011 the combined capacity for the two cities amounted to **16,109** rooms with **31,890** beds – Helsinki's share being 51.8% and Tallinn's 48.2%. Average occupancy rate for both cities jointly during 2000–2011 was **62.09%.**

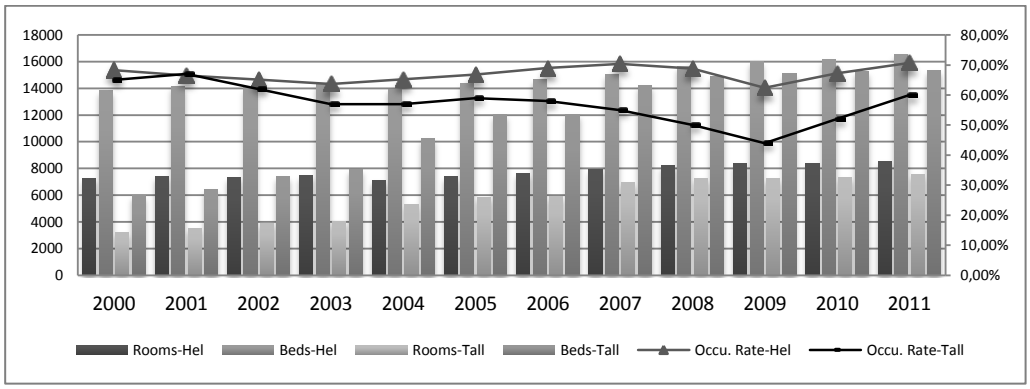

Figure 7. Accommodation capacity and average occupancy rate, Helsinki and Tallinn, 2000–2011. Sources: http://www.visithelsinki.fi/In English/Media/Statistics.iw3; http://www.tourism.tallinn.ee/eng/bmenu/professional/statistics; http://www.stat.ee/en.

Average price and average stay, Helsinki and Tallinn

From 2000–2011 Helsinki's average price of accommodation per person was always more expensive than Tallinn's (See Fig. 8.). Prices in Helsinki are about double compared to Tallinn and the highest prices were recorded in 2006 for Helsinki (73.5 €) and for Tallinn in 2007 (38.6 €). In 2000–2011 the average price of accommodation in Helsinki was 68.4 € and 35.8 € in Tallinn. Combining the two prices the average accommodation price for both cities was 52.1 €.

Average length of stay for both cities had its ups and downs during the 2000–2011. The only figure that remained relatively unchanged was that of foreign visitors staying in Helsinki – very close to 2 nights for foreign visitors, while the length of stay of domestic visitors kept on dropping and reached 1.5 nights in 2011.

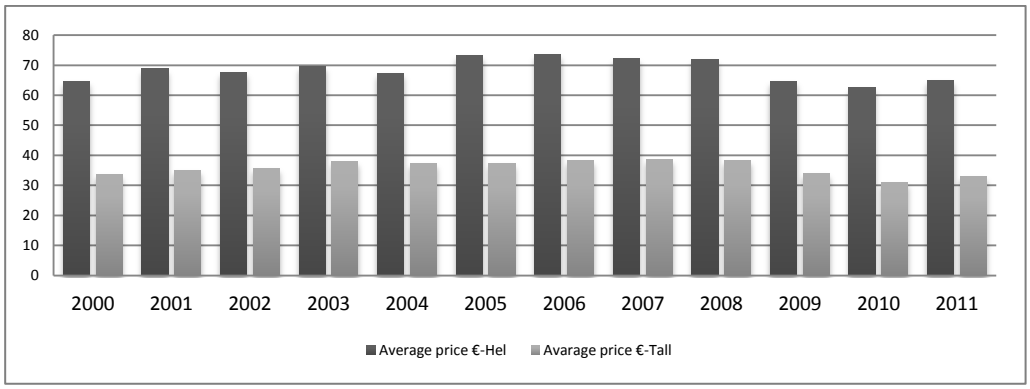

Figure 8. Average price, Helsinki and Tallinn, 2000–2011.
Sources: http://www.visithelsinki.fi/In_English/Media/Statistics.iw3;
http://www.tourism.tallinn.ee/eng/bmenu/professional/statistics; http://www.stat.ee/en.

In Tallinn on the other hand, the average length of stay for both foreign and domestic visitors increased from 2000 with the only exceptions being the years 2008–2009, when the decline set in. Still, after 2010 is started increasing again and in 2011 the average length of stay in Tallinn was higher than in Helsinki and that is due to more nights from domestic visitors in Tallinn.

The average length of stay for 2000–2011 was 1.77 nights for Helsinki and 1.67 for Tallinn. The average length of stay for both cities combined in 2000–2011 was 1.72 nights.

Overnights by purpose of visit, Helsinki and Tallinn

In Tallinn there were more leisure visitors, than business ones and the numbers of business visitors were in general less than half compared to the number of leisure visitors. In Helsinki on the other hand the numbers of leisure and business visitors were quite similar.

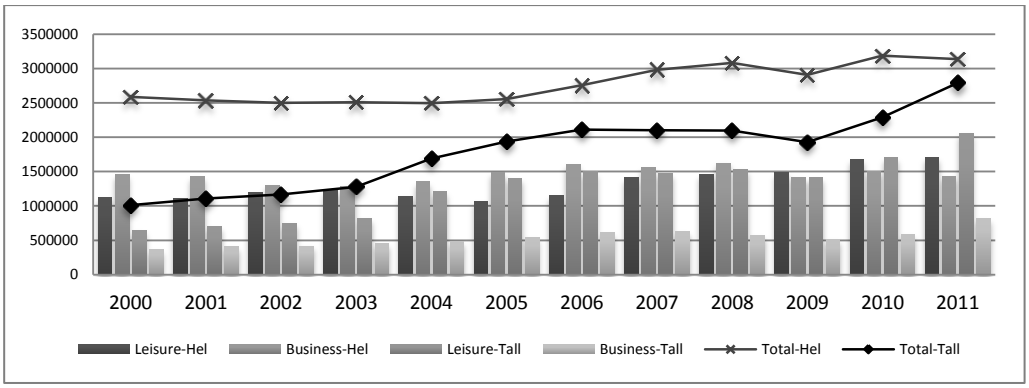

Figure 9. Overnights by purpose of visit, Helsinki and Tallinn, 2000–2011.
Sources: http://www.visithelsinki.fi/In_English/Media/Statistics.iw3;
http://www.tourism.tallinn.ee/eng/bmenu/professional/statistics; http://www.stat.ee/en.

From 2000–2011 Helsinki and Tallinn had together **29,726,540** leisure visitors, **22,668,786** business visitors and **2,458,094** visitors arrived for other purposes (See Fig. 9.). The share of Helsinki for leisure visitors is **50%** and business visitors **73%**, while Tallinn had **50%** of leisure and **27%** of business visitors.

Passenger traffic at airports and ports, Helsinki and Tallinn

In Helsinki international passengers have by far much higher numbers than domestic passengers (the numbers of international passengers were 4 times larger, than the numbers of domestic passengers), especially during the last years and the numbers of international traffic in Helsinki in general kept on growing (See Fig. 10.).

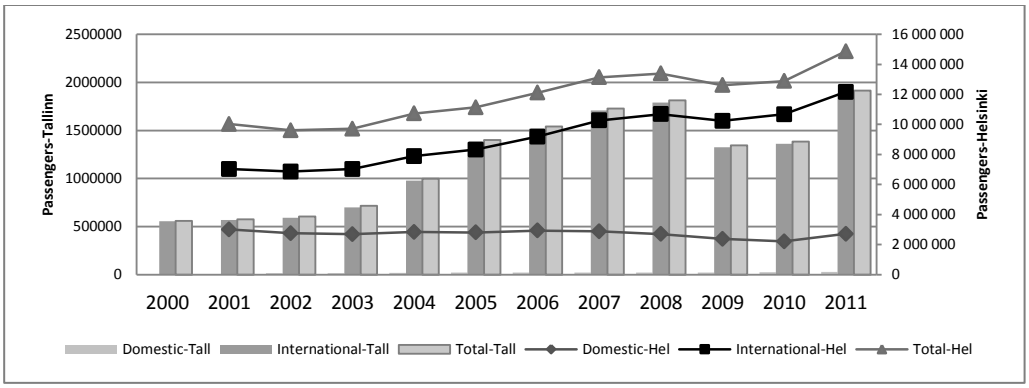

Figure 10. Passenger traffic at Helsinki and Tallinn Airports 2000–2011.
Sources: http://www.visithelsinki.fi/In_English/Media/Statistics.iw3;
http://www.tourism.tallinn.ee/eng/bmenu/professional/statistics; http://www.stat.ee/en.

There was a remarkable growth in the numbers of passengers at Tallinn airport during 2000–2011 among both international and domestic passengers, where the international flow increased from around 550,000 in 2000 to almost 2 million in 2011. Domestic passengers amounted to 6,000 in 2000, but in 2011 already to almost 30,000. The two airports together had **144,231,196** passengers in 2000–2011 with **90%** being in Helsinki and **10%** in Tallinn.

The majority of the passenger volume in the ports of Helsinki and Tallinn is generated between the two cities in question and hence the numbers are almost the same. Finland is the primary generating country for Tallinn and in comparison to that, visitors from Sweden, Germany and other countries are quite insignificant. The situation is similar in Helsinki, but there Sweden is also important and the numbers there are higher compared with the traffic between Tallinn and Sweden. Most of the years there are about one million more passengers in Helsinki ports than those in Tallinn. A total of **181,487,311** passengers has passed the ports of the two destinations in 2000–2011, **59%** of them were arriving to or leaving from Helsinki and **41%** from or to Tallinn.

International Cruises in Helsinki and Tallinn

When it comes to cruises, Tallinn is a stronger destination than Helsinki in both amounts of vessels and visitors (See Fig. 11.). In the beginning of the decade the numbers were almost the same for both cities with Helsinki having a little more visitors, but after 2003 there was a shift and Tallinn started to receive more cruise ships and passengers and it reached the highest point in 2005 with 324 cruises (77 more than Helsinki, which received 247) and passenger volumes that year reached 303,539 in Tallinn and 240,000 in Helsinki. While in 2011 the numbers for cruise ships decreased in Tallinn, still passenger numbers grew to 437,517 – 133,978 more than in 2005, which was the year with the most cruise ships visiting Tallinn.

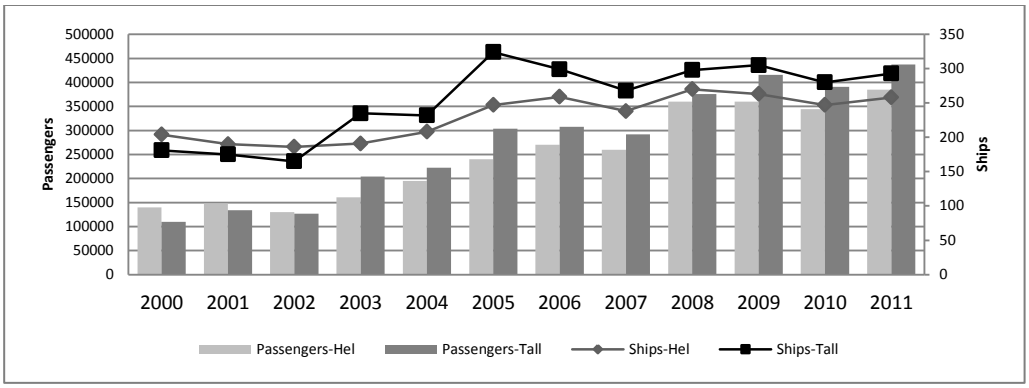

Figure 11. International cruises in Helsinki and Tallinn 2000–2011.
Sources: http://www.visithelsinki.fi/In_English/Media/Statistics.iw3;
http://www.tourism.tallinn.ee/eng/bmenu/professional/statistics; http://www.stat.ee/en.

Helsinki in 2011 received 258 cruise ships with 385,000 passengers. Even though there was a small decrease in numbers of cruise ships from 2007–08, the numbers of passengers grew even then. During 2000–2011 **5,816** cruise ships visited both of ports carrying **6,313,589** cruise passengers altogether. Out of this **47%** of the cruise ships and passengers visited Helsinki, while **53%** visited Tallinn.

Based on the tourism statistics of 2000–2011 it is quite obvious, that tourism is very important for the two cities and even though figures have had their ups and downs during the decade in question, all in all tourism has been growing in the twin capital region.

Helsinki on one hand has had slow but steady development and Tallinn on the other has had a rapid increase, especially during the mid-decade and the last two years in question. In many aspects it can be concluded, that as Tallinn seems to be catching up in many aspects it still is behind in comparison to Helsinki, both cities will quite soon become quite equal partners in the twin capital region context.

Conclusions

The main objective of the project – to increase and deepen the twin-capital co-operation in tourism education, research and development – dictated clearly the need for implementation an integrated approach in our studies. As the project as the whole also the studies were divided into three subjects/topics – Past (200 years of history), Present (years of EU accession) and Future (future forecast for a decade to come). The focus of the present article is on the Past and the Present periods in question.

Past: The Last Two Centuries (1800s–1990s)

The drastic geopolitical, socio-economical and –cultural changes caused by wars have had decisive impact on the Estonia's and Finland's tourism development and enforced to restart or/and re-orientate again – especially in the management and marketing terms. In this case the comparative analytical study is a very useful tool as an explanatory framework to assist in understanding the history of the tourism development process (the role that history has in tourism development, tourism has in historical development and the historical

development of the structure of tourism industry in destinations) and in order to identify the causes and "triggers" of this process.

Throughout the formation and transformation process of the first generation of Estonia's and Finland's resorts, both capitals, Tallinn and Helsinki, turned into the most competitive and sustainable core and gateway destinations and trend-setters of tourism, and have had a major impact on the tourism development in both countries ever since until the present.

1810s–60s – "invention" and formation of the tourism infrastructure and management, tourism landscapes and tourist attractions/icons. Formation of the first generation of tourism destinations and the first heyday of seaside resorts.
1870s–1910s – industrial revolution (the rapid growth of manufacturing, trade and service sector), transport development and urbanisation. Second heyday of the seaside resorts.
1920s–30s – formation of the tourism management, strategical planning and policies at the national level and tourism industry cooperation at the international level. Formation of the capitals as national tourism gateways and prime (presentable) core destinations
1950s–1980s – inter-olympics period – Olympic games in Helsinki (1952) and in Moscow/ Tallinn (1980). Recovery of regional cooperation and twin-town relations under Cold War conditions. International mass tourism era – globalization of tourism industry caused by the technological revolution, growth of standard of living, collective and personal mobility.
1990s–2000s – the years of transition (1991–94), intensive development boom and **EU** accession era**.** In the transition process tourism industry operates as a stimulating agent and catalyst. Finland joined EU in 1995, the Schengen area in 1996 and the eurozone in 2002. Estonia joined EU and NATO in 2004, the Schengen area in 2007 and the eurozone in 2011.

Present: The last decade (2000s)

One of the main findings of the statistical report provided by the project is that the bed-nights in Tallinn doubled from 2000 until 2011 and soon Tallinn will have the same number of bed-nights as Helsinki as Helsinki has had a rather small increase. The combined number of bed-nights for both cities 2000–2011 is 58,659,644 with Helsinki's share being 56.7% and Tallinn's 43.3%.

Common markets for both destinations among the top 5 markets are Russia, Sweden, Germany and Great Britain. Although the Russians in Helsinki in the beginning of the decade had lower numbers, the last few years these numbers have almost doubled and the Russians have become the biggest and most important market for Helsinki. In Tallinn traditionally the biggest and most important market is by far Finland. Top 5 markets of Tallinn generated together more than 13.5 million bed-nights in 2000–2011 with the share of Finnish market being 64%. At the same time there were around 13.5 million bed-nights in Helsinki by Finnish (domestic) visitors while in Tallinn Finnish visitors had almost 9 million bed-nights in 2000–2011.

A significant change is the huge increase in accommodation capacity in Tallinn. While Helsinki had a slow and more steady increase in accommodation capacity during the past decade, Tallinn succeeded to grow from capacity that used to be less than half from that of Helsinki in 2000 to almost the same number of rooms and beds with Helsinki. Occupancy rates for Helsinki have remained around 65%. Tallinn on the contrary has had a constant decrease in occupancy rates – a result of the rapid growth in capacity. The worst year for

both cities was 2009, but occupancy rates started to grow again in 2010 and the average occupancy rate in Tallinn is slowly catching up with Helsinki. Accommodation price rates in the both cities stayed at the same levels with Helsinki being almost twice as expensive as Tallinn.

Helsinki can be considered as a more business oriented destination, especially at the beginning of the decade, when business visitors outnumbered the holidaymakers. Lately there has been a decrease in business visitor numbers while the leisure visitor numbers kept on increasing. In Tallinn on the other hand the main reason for visiting is leisure (71%) and only 29% of the tourists visit Tallinn for business.

Tallinn has become a stronger cruising destination than Helsinki, even though the situation was opposite in 2000. From all cruise ships visiting Helsinki and Tallinn 53% visited the port of Tallinn. Helsinki on the other hand has a lead in air passenger volume – a praiseworthy number of 144 million passengers passed through both airports in 2000–2011, out of which 90% were in Helsinki and only 10% in Tallinn.

Development-wise the project in question could be related to two processes to be launched soon after the project – the renewal of the The Tallinn Old Town Development Plan (the next period to be covered 2014–2020) and the renewal of the Harju County Tourism Development Strategy (until 2015–2025). The international position of Tallinn, opportunities of cooperation and competitive advantages mostly within the Baltic Sea Regional context are dealt with in the strategy "Tallinn 2030" (approved by the City Council of Tallinn in 2010).

Instead of An Epiloque – The Future Forecast

The Estonian Institute for Futures Studies has initiated since the mid-1990-ies a number of joint projects dedictated to the integration between Estonia and Finland. The latest development (2011–2013) in this context has been a EU-funded project Helsinki-Tallinn Transport & Planning Scenarios (HTTransPlan) aimed at providing data and analysis for regional and local planners through **joint work and co-learning** in transport and urban planning for the Helsinki-Tallinn twin-city region by linking academic research with public and private actors on both sides of the Gulf in order to generate different future development scenarios keeping in mind the perspective of 30 years to come.

This project was also linked to the ongoing feasibility study of Rail Baltica (RB) providing a new North-South rail connection between Helsinki/Tallinn and Central Europe and it seemed reasonable to analyse Helsinki-Tallinn transport links in connection with Rail Baltica.

So – the idea, concept and context of twin (capital) city of Hellinn or Talsinki seems to obtain new future dimensions, which use the heritage and the legacy of the joint past and present either knowingly or by default. The discussions related to the future of the twin City keep on going, but providing an outline of this would be a topic of another research.

References

Brüggemann, K., Tuchtenhagen, R. (2013). *Tallinna ajalugu.* Varrak, pp 248–250.

Empire City. (2011) Retrieved from

http://www.helsinki200.fi/en/helsinki-1812-2012/1812-helsinki-committee-reconstruction-appointed. 11.02.14.

Greenwood, J., D. (2004). *The Disappearance of the Social in American Social Psychology*. Pp.110.

Hall, M. C., Müller D. K., Saarinen, J. (2009) *Nordic Tourism. Issues and Cases.* Bristol: Channel View Publications, pp.224–225.

Helenurm, A., Hunt, E., Järv, K., Kitsing, A., Kulden, M., Leosk, M., Liitmäe,T., Meister, A., Odres, L., Pärna, A., Rebane, E., Sakkov, E., Viil, A. (2005). *Aeg Tallinna sadamas ja sadama ümber*. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus AS, pp.95–174.

http://www.stat.ee/en

http://www.tourism.tallinn.ee/eng/bmenu/professional/statistics

http://www.visithelsinki.fi/In_English/Media/Statistics.iw3
Jarvis, J. and Kallas, P. (2006). Estonia – switching Unions: Impacts on EU membership on tourism development. In Hall, D., Smith, M. and Marciszweska, B. (eds.). Tourism in the New Europe: the Challenges and Opportunities of EU Enlargement. Wallingford: CABI, pp.154–169.
Karjahärm, T. (2012). The post-revolutionary situation and world war (1907–1917).
Retrieved from www.estonica.org/en/history/1850-1914_national_awakening.
Kask, T., Hinsberg, A. (2012a). Estonian tourism regions in the 19th and 20th century. Economic, cultural and natural resources for regional development. Proceedings of the Conference of the School of Business Administration Turība *XIII International Scientific Conference* "Sustainable business in changing economic conditions". Riga: SIA "Biznesa augstskola Turība", pp.53–62.

Kask, T., Hinsberg, A. (2012b). Tourism landscapes and heritage in change. Tallinn/Kadriorg case (Estonia). Kagermaier, A.; Saarinen, J. (eds.). *Transforming and Managing Destinations. Tourism and Leisure in a Time of Global Change and Risks.* Freizit- und Tourismusgeographie, Universität Trier: MetalGIS-Systems, Mannheim. Pp.301–308.

Klinge, M. (2007) *Läänemere maailm.* Tallinn: Kirjastus Ilo, pp.167–226.

Korhonen, P. (2010) *Nähtävyydestä matkailukohteeksi. Suomenlinnan matkailun kehittyminen 1700-luvulta 1980-luvulle.* Lisensiaatintutkimus. Turun yliopisto, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen koulutusohjelma. Maisemantutkimus, pp.38–43.

Laurmaa, H. (2010). *Viimase saja aasta jooksul on Eesti peamised turismipartnerid olnud Soome, Läti ja Venemaa.* Posted on.mai 3, 2010. Retrieved from http://statistikaamet.wordpress.com/2010/05/ .15.02.14.

Lonely Planet. Finland. (2014). Retrieved from http://www.lonelyplanet.com/finland/history. 13.02.14.

Pulma, P. (2011). *Sveaborg – The key to the birth of Finland and its capital*.
Resieved from http://www.helsinki200.fi/en/node/410/sveaborg-key-birth-finland-and-its-capital. 11.02.14.
Suvitajad suvituskohtades 1920–29. Eesti Statistika. (1930). Nr. 102(5), pp.281–286.
Tallinn 2030.(2010). Geomeedia. Kinnitatud Tallinna Linnavolikogu otsusega 4.nov. 2010, nr 255.
Retrieved from *https://oigusaktid.tallinn.ee/?id=3001&aktid=118878*. 13.02.14.
Terk, E. (2012). *Eesti ja Soome: kas integreeruvalt majanduselt ühistele poliitikatele ja sarnastuvatele ühiskondadele?* Ettekanne majanduskonverentsil "Eesti-Soome majandusliit" Tallinn 2.märts 2012.
Retrieved from http://www.transit.ee/mod_news_c9e1074f5b3f9fc8ea15d152add07294_Majanduskonverents----------EESTISOOME-MAJANDUSLIIT_est. 15.02.2014.
Wickstrom, M. (2012) *Helsinki 1952. Legacy of the Games*. London Metropolitan Archives.
Retrieved from http://sportingcities.org/helsinki-1952/legacy/ 14.02.14.
Williams, N., Kokker, S., Galbraith, K. (2000). Estonia Latvia & Lithuania. Melbourne: Lonely Planet Publishing.
Worthington, B. (2001). Riding the 'J' curve—tourism and successful transition in Estonia? *Post-Communist Economies.* 13(3): pp.389–400.

OPERATĪVĀS DARBĪBAS LIKUMA PILNVEIDOŠANAS PROBLĒMAS LATVIJĀ NO VĒSTURISKĀ ASPEKTA

PROBLEMS CONCERNING ENHANCEMENT OF OPERATIONAL ACTIVITIES LAW IN LATVIA FROM THE HISTORICAL PERSPECTIVE

Jānis Ivančiks, Dr. iur.

Biznesa augstskolsa Turība vadošais pētnieks

Abstract

The cross-border cooperation development issue has become one of the central themes in Europe. Latvia took on preventing and combating crime issues in order to successfully integrate and actively participate in the European political and economic sphere. Currently, the European Union is in the process of formation of a new European area of justice with the focus on gradually develop mutual trust, effective cross-border cooperation among organizations by harmonizing the judicial systems and improving the national law enforcement systems by developing special operational measures to serve as an effective means of cross-border cooperation.

The potential positive and negative effects of the Operational Activities Law are analysed in this article.

The study task and objectives – to analyse workings of the subcommittees for enhancement of the Operational Activities Law of the Defence, Internal Affairs and Corruption Prevention Committees of the Saeima and proposed amendments to the Operational Activities Law put forward by the working group of the Ministry of Interior and provide the opportunity for other professionals in the field and the society to get acquainted with possible amendments to the law and take active part in the discussion, using the mass media. The material in this article is recommended for students who are taking the course "Fundamentals of operational law". Theoretical and applied research and specific legal research methods are mainly used in the article.

Keywords: Operational Activities Laww, Human rights, suggestions and amendments to the Operational Activities Law

Starpvalstu sadarbības pilnveidošanas problēma ir kļuvusi par vienu no centrālajām tēmām Eiropā, gan visā pasaulē. Atšķirībā no komerctiesībām, civiltiesībām, kur problēmu risināšanā parasti ir ieinteresēta kāda no pusēm, krimināltiesībās valstīm ir jārūpējas par soda neatvairamības principa nodrošināšanu, noziedzības ierobežošanu un efektīvu noziedzīga nodarījuma atklāšanu. (Krutova, 2012)

Lai sekmīgi integrētos un aktīvi līdzdarbotos Eiropas politisko un ekonomisko procesu apritē, Latvija uzņēmās noteiktas saistības. Dažas no tām lielā mērā attiecas arī uz noziedzības novēršanas un apkarošanas jautājumiem.

Pašlaik Eiropas Savienībā notiek jaunas tiesiskās telpas veidošanās process ar tendenci pakāpeniski attīstīt savstarpējo uzticēšanos, starpvalstu efektīvas sadarbības organizācijai harmonizējot justīcijas sistēmas, uzlabojot atbilstošās savu valstu tiesībsargājošās sistēmas, izstrādājot speciālus operatīvās darbības pasākumus, kas kalpotu par efektīviem līdzekļiem starpvalstu sadarbības līmenī.

Kā atzīmēts vienā no tēzēm 15. Starptautiskās zinātniskās konferences "10 gadi Eiropas Savienībā – sasniegumi un nākotnes ieceres" sagatavošanas dokumentos, tad valsts pamatprincipos ietilpst uzdevums atbildēt par iedzīvotāju fizisko drošību un tiesisko aizsardzību, ievērojot principu "viens likums, viena taisnība visiem". Jāsaka, ka šis princips mūsu valstī ļoti lēni īstenojas dzīvē. Dažādi ekonomiskie grupējumi, arī politiskie spēki, kas tiek finansēti, lai lobētu viņu intereses, izrāda attiecīgu spiedienu uz valsts struktūrām un citām organizācijām, lai pieņemtie likumi un citi normatīvie akti ļautu arī turpmāk viņiem izvairīties no kriminālās atbildības.

Tas būtu sakāms arī par dažām likuma normām Operatīvās darbības likumā, kuru attiecīgie spēki pēdējo gadu laikā cenšas grozīt sev labvēlīgā gultnē. Šo grozījumu iespējamās pozitīvās un negatīvās sekas dotajā likumā arī tiks analizētas rakstā.

***Pētījuma mērķis un uzdevumi** – izanalizēt Saeimas izveidotās Aizsardzības, iekšlietu un korupcijas novēršanas komisijas Operatīvās darbības likuma pilnveidošanas apakškomisijas un paralēli strādājošās Iekšlietu ministrijas darba grupas locekļu piedāvātos grozījumus Operatīvās darbības likumā un paralēli dot iespēju arī citiem profesionāļiem šajā jomā un sabiedrības pārstāvjiem iepazīties ar iespējamiem grozījumiem likumā un ņemt aktīvu*

dalību tā apspriešanā, izmantojot masu saziņas līdzekļus. Ar šī raksta materiāliem būtu ieteicams iepazīties studējošiem, kuri apgūst studiju kursu "Operatīvās darbības procesa pamati". Pamatā tiks izmantotas un pielietotas teorētiskās pētīšanas un specifiskās juridiskās izpētes metodes.

Atslēgas vārdi: Operatīvās darbības likums, cilvēktiesības, priekšlikumi un grozījumi Operatīvās darbības likumā.

Operatīvās darbības likums stājās spēkā 1994.gada 13.janvārī (likums Saeimā tika pieņemts 1993.gada 16.decembrī). Līdz tam gan pirmās brīvvalsts, gan abu okupāciju laikā šo specifisko vairāku valsts institūciju darbības sfēru reglamentēja interni izstrādātas sevišķi slepenas instrukcijas, nolikumi un citi normatīvie akti, kuri bija zināmi tikai valsts attiecīgo iestāžu darbiniekiem. Tādējādi tikai pēc šī likuma pieņemšanas Latvijas iedzīvotāji, līdzīgi citu demokrātisku valstu pilsoņiem, oficiāli uzzināja, ka tiek veikta šāda darbība, kā arī tās principus, saturu, veicēju tiesības un pienākumus u.c., aspektus. (Kavalieris, 2002)

Jautājumu loks saistībā ar Operatīvās darbības likuma normām sāka aktualizēties jau pēc 2005. gada, kad tika pieņemts jaunais Kriminālprocesa likums (stājās spēkā 01.10.2005.g.) , kurā tika iekļauta jauna 11. nodaļa – Speciālās izmeklēšanas darbības. (KPL, 2005) Šajā nodaļā tika norādīts, ja šo darbību realizācijai būs nepieciešams izmantot operatīvās darbības līdzekļus un metodes, tad tos varēs veikt tikai ar likumu īpaši pilnvarotas valsts iestādes, pamatojoties uz izmeklēšanas tiesneša lēmumu. Speciālās izmeklēšanas darbības pēc sava satura, izpildes metodēm un lietojamiem līdzekļiem ir analogas attiecīgajiem Operatīvās darbības likumā reglamentētajiem operatīvās darbības pasākumiem un atšķiras no tiem tikai ar to, ka notiek kriminālprocesa ietvaros. Tādējādi visu šo darbību tiešā, fiziskā realizācija ir ekskluzīva operatīvās darbības subjektu kompetence, un Latvijā to veic atbilstoši apmācīti darbinieki un ar nepieciešamajiem operatīvās tehnikas līdzekļiem apgādātas struktūrvienības, pielietojot arī attiecīgu metodiku un taktiku, kas ir valsts noslēpums.

Daži juristi nāca pie secinājuma, ja kriminālprocesa ietvaros ar izmeklēšanas tiesneša lēmumu var veikt speciālas izmeklēšanas darbības, kuras ir analogas Operatīvās darbības likumā norādītiem, tad šis likums ir atceļams, aizmirsdami, ka operatīvās darbības process var sākties pirms krimināllietas ierosināšanas, tas var noritēt krimināllietas izmeklēšanas laikā un turpināties pēc tās pabeigšanas (ODL 18.pants), kas ir ļoti būtiski noziedzīgu nodarījumu novēršanā un atklāšanā arī pirms kriminālprocesa uzsākšanas un pēc tā izbeigšanas. Tomēr līdz pat šim brīdim dažas ieinteresētas personas, kuras aizstāv noziedzīgās pasaules pārstāvjus un viņu atbalstītājus, cenšas šo jautājumu (ODL atcelšanu) aktualizēt arī šodien.

Laika periodā no 1995. gada, ieskaitot 2013. gadu, Operatīvās darbības likumā deviņas reizes tika veikti grozījumi. Tā, piemēram:

- **10. 08. 1995. gadā ODL tika atrunāta sociālo garantiju piešķiršanas iespējas slepenajiem palīgiem:**

Tika nolemts 32. panta pirmo daļu izteikt šādā redakcijā: "(1) Operatīvās darbības subjekta un slepenā palīga rakstveidā noslēgtajā sadarbības līgumā var noteikt operatīvās darbības subjekta amatpersonām likumos un citos likuma pamatotos normatīvajos aktos paredzēto sociālo garantiju piešķiršanu slepenajam palīgam. Uz slepeno palīgu attiecinātās konkrētās sociālās garantijas norādāmas minētajā līgumā." Jāatzīmē, ka šie grozījumi nāca laikā, jo bija iestājies periods, kad personas izvairījās sadarboties ar operatīvo dienestu darbiniekiem sakarā ar to, ka baidījās, ka viņus neviens neaizstāvēs un, tāpat kā "čekas maisos" esošie aģenti, tiks atklāti sabiedrībai.

- **12. 06. 1997. gadā ODL tiek papildināts ar jaunu pantu:**

19.[1] pants. Personu speciālās aizsardzības nodrošināšana: "Saņēmis ģenerālprokurora lēmumu par personas speciālās procesuālās aizsardzības nodrošināšanu, operatīvās darbības subjekts veic visus tā izpildei nepieciešamos šajā likumā paredzētos pasākumus, izmantojot attiecīgās metodes un līdzekļus, kā arī aizsargājamās personas un tās dzīvesvietas (mantas) apsardzi, nodrošina aizsargājamās personas sarunas pret nesankcionētu noklausīšanos un korespondenci – pret nesankcionētu kontroli; izsniedz šai personai un apmāca to lietot speciālos tehniskos līdzekļus un ieroču; uz nepieciešamo laiku nodrošina aizsargājamās personas uzturēšanos citiem nezināmās (konfidenciālās) un apsargātās dzīvojamās telpās; noteiktā kārtībā organizē pases un pārējo dokumentu izsniegšanu šai personai ar citiem personas identitātes datiem, kā arī pastāvīgās dzīvesvietas un darbavietas maiņu un veic citus nepieciešamos pasākumus." Šai sakarā būtu atzīmējams, ka Latvijas Policijas akadēmijā operatīvās darbības jomā tika izstrādāti un veikti zinātniski pētījumi, kuru rezultātā tika ieviesti praksē arī šie papildinājumi – noziegumu atklāšanas dalībpersonu speciālās valstiskās aizsardzības pasākumi (ODL 19.[1] pants), kas būtiski spēja aizsargāt personas, kuras sniedza un sniedz tiesībaizsardzības iestādēm liecības, pamatā saistītām ar organizēto noziedzību.

- **27. 06. 2002. gadā notiek svarīgas izmaiņas likumā** : tiek īstenoti pārejas noteikumi, kad operatīvās darbības pasākumus, kuri veicami sevišķajā veidā drīkst akceptēt tikai Augstākās tiesas priekšsēdētājs vai viņa īpaši pilnvarots Augstākās tiesas tiesnesis .

7.panta 4. daļa tiek izteikta jaunā redakcijā: "Operatīvā korespondences kontrole, operatīvā informācijas iegūšana no tehniskajiem līdzekļiem, operatīvā nepublisku sarunu slepena noklausīšanās (arī pa tālruni, ar elektroniskajiem un cita veida sakaru līdzekļiem) un operatīvā iekļūšana veicama tikai sevišķajā veidā un ar Augstākās tiesas priekšsēdētāja vai viņa īpaši pilnvarota Augstākās tiesas tiesneša akceptu. Atļauju veikt šos operatīvās darbības pasākumus var izsniegt uz laiku līdz trim mēnešiem un pamatotas nepieciešamības gadījumā to var pagarināt, taču tikai uz to laiku, kamēr attiecībā uz personu tiek veikta operatīvā izstrāde" .

Vienlaicīgi tiek papildināti arī pārejas noteikumi ar 6. punktu sekojošā redakcijā: "Grozījumi likuma 7.panta ceturtajā daļā, kuri paredz Augstākās tiesas priekšsēdētāja vai viņa īpaši pilnvarota Augstākās tiesas tiesneša akceptu operatīvās darbības pasākumu veikšanai sevišķajā veidā, stājas spēkā 2002.gada 1.novembrī. Ministru kabinets līdz 2002.gada 1.novembrim nodrošina Augstāko tiesu ar valsts noslēpuma aizsardzības noteikumiem atbilstošām telpām un aprīkojumu."

- **16. 06. 2005. gadā sakarā ar dublēšanos likumos jaunajā likuma projektā** "Personu speciālās aizsardzības likums", iepriekš iekļauto tiesisko noregulējumu personas speciālās aizsardzības nodrošināšanai, kas bija iekļauts ODL, tiek izslēgts no Operatīvās darbības likuma (19.[1] pants). Jaunais Personu speciālās aizsardzības likums stājās spēkā vienlaikus ar Kriminālprocesa likumu 01. 10. 2005. gadā.

Bez papildu operatīvās darbības pasākumiem "Kļūst arvien grūtāk atšķirt naudas "atmazgāšanu" no likumīgiem ienākumiem, ko globālās korporācijas pārskaita pa pasauli, lai samazinātu nodokļu slogu. Lielās korporācijas arvien vairāk ienākumus pārceļ uz ārvalstīm – uz jaunattīstības valstīm vai uz Eiropas zemēm ar labvēlīgiem investīciju nosacījumiem, piemēram, Luksemburgu vai Šveici, un veido "fasādes uzņēmumus" vai fondus, ar kuru starpniecību tie virza un investē savu naudu. " (Lielākie pasaules noslēpumi, 2012) Tas pats attiecas arī uz noziegumiem saistītiem ar narkotisko un psihotropo vielu nelegālo apriti.

Tiesību akti Latvijā nonāk lielās grūtībās, kad runa ir par privātas mantas konfiscēšanu, jo tam nepieciešams spēcīgs juridisks pamats. Izmeklētajiem un operatīvajiem darbiniekiem jāspēj demonstrēt ne tikai "pietiekams", bet arī "nepārvarams" iemesls, lai pierādītu apsūdzētā vainu. Ir saprotams, ka pienācis laiks nepieciešamajām finanšu sistēmas reformām un grozījumiem Operatīvās darbības likumā, tādiem kā, piemēram:

- **13. 10. 2005. gadā operatīvās darbības pasākumi tiek papildināti ar jaunu pasākumu:**

15.[1]pants. Kontrolētā piegāde. "Kontrolētā piegāde ir preču vai citu vērtību (to skaitā vielu, maksāšanas līdzekļu vai citu finanšu instrumentu) pārvietošana pa Latvijas teritoriju vai pāri valstu robežām un ar šo pārvietošanu saistīto personu kontrole, kuras mērķis ir novērst vai atklāt noziedzīgus nodarījumus un noskaidrot tos izdarījušās personas, ja saņemtas ziņas vai ir pamatotas aizdomas par pārvietojamo preču vai citu vērtību saistību ar noziedzīgu nodarījumu."

Vienlaikus tiek akceptēti ļoti svarīgi priekš operatīvajiem darbiniekiem noteikumi (7. pants 6. daļa), ka:_"Tiesneša akcepts nav nepieciešams operatīvās darbības pasākumu veikšanai sevišķajā veidā pret aizturētajām, aizdomās turētajām, apsūdzētajām, tiesājamām un notiesātajām personām operatīvās darbības subjektu vai penitenciāro iestāžu telpās, kā arī gadījumos, kad operatīvās darbības subjekts pēc konkrētas personas rakstveida iesnieguma noklausās šīs personas sarunas" .

- **11. 10. 2007. gadā tiek papildināts ODL 3. pants ar 3. daļu**, kurā norādīts, ka pieņemtie iekšējie normatīvie akti vairs nav jāsaskaņo ar Tieslietu ministriju, kurš bija spēkā no 1994. gada , kaut pamatā tam bija tikai formāls raksturs, jo praksē tas neko nedeva un arī nedarbojās.
- **26. 03. 2009. gadā ODL tiek papildināts ar jaunu 8.[1] pantu**.

8.[1] pants. Informācijas izplatīšana ar Integrētās iekšlietu informācijas sistēmas palīdzību :

"Ja šā likuma 2.pantā (Operatīvās darbības uzdevumi) minēto uzdevumu izpildei un operatīvās darbības mērķu sasniegšanai nepieciešams noskaidrot personas, mantas vai dokumenta atrašanās vietu, operatīvās darbības subjekta amatpersona var lemt par ziņu iekļaušanu Integrētajā iekšlietu informācijas sistēmā personas, mantas vai dokumenta atrašanās vietas noskaidrošanai".

Tiek apstiprināts arī operatīvo pasākumu finansiālais nodrošinājums un kontroles kārtība. 33.pants. Operatīvās darbības finansēšana : "(1) Operatīvo darbību finansē no valsts budžeta līdzekļiem. Operatīvās darbības finansēšanai saņemtos valsts budžeta līdzekļus uzskaita

atbilstoši normatīvajiem aktiem grāmatvedības uzskaites jomā, ievērojot valsts noslēpuma aizsardzības noteikumus.” , (2) “Šo līdzekļu izlietošanas, uzskaites un iekšējās kontroles kārtību nosaka operatīvās darbības iestādes vadītājs.” Finanšu izlietojumam operatīvo pasākumu veikšanā, tāpat kā visās tautsaimniecības jomās, jābūt pastiprināti kontrolētam.

- **10. 12. 2009. gadā ODL 9. pantā Operatīvā izzināšana tiek izdarītas būtiskas izmaiņas.**

Jau zināmie operatīvās darbības pasākumi (Operatīvā aptauja, Operatīvā uzziņa, Operatīvā noskaidrošana), tiek papildināti ar jauniem pasākumiem – Operatīvā datu iegūšana no elektroniskās informācijas sistēmām un Operatīvā ziņu iegūšana no kredītiestādēm vai finanšu iestādēm:

“(1) Operatīvā izzināšana ir operatīvās darbības subjektu amatpersonu atklāta vai maskēta darbība, kuras gaitā ar operatīvās aptaujas, operatīvās uzziņas, operatīvās datu iegūšanas no elektroniskās informācijas sistēmām, operatīvās noskaidrošanas un operatīvās ziņu iegūšanas no kredītiestādēm vai finanšu iestādēm palīdzību tiek iegūta informācija par faktiem, personām un lietām” ,

“(5) Operatīvo datu iegūšanu no elektroniskās informācijas sistēmām – tas ir, tādu datu iegūšanu, kuru saglabāšana noteikta likumā un kuri neatklāj personas paustās vai uzglabātās informācijas saturu, – veic ar operatīvās darbības subjekta iestādes vadītāja (priekšnieka) vai viņa pilnvarotās amatpersonas akceptu, pieprasot datus no fiziskajām vai juridiskām personām, kuras, izmantojot elektroniskās informācijas sistēmas, tos apstrādā, uzglabā vai pārraida”,

“(6) Operatīvo ziņu iegūšanu no kredītiestādēm vai finanšu iestādēm – tas ir, kredītiestāžu vai finanšu iestāžu rīcībā esošo neizpaužamo ziņu vai dokumentu, kuri satur šādas ziņas, pieprasīšanu un iegūšanu vai darījuma pārraudzības pieprasīšanu kredītiestādes vai finanšu iestādes klienta kontā uz noteiktu laiku – veic ar Augstākās tiesas priekšsēdētāja vai viņa īpaši pilnvarota Augstākās tiesas tiesneša akceptu. Pārraudzīt darījumu kredītiestādes vai finanšu iestādes klienta kontā var uz laiku līdz trim mēnešiem, bet, ja nepieciešams, šo termiņu uz laiku līdz trim mēnešiem var pagarināt Augstākās tiesas priekšsēdētājs vai viņa īpaši pilnvarots Augstākās tiesas tiesnesis”. Šie papildinājumi dod būtiskas iespējas tiesībsargājošām institūcijām cīņā ar kibernoziegumiem.

- **Pirms pēdējiem grozījumiem, kuri notika 01.03.2012.gadā,** atsevišķas personas ar pieteikumiem vērsās Satversmes tiesā un Eiropas Cilvēktiesību tiesā, norādot, ka Operatīvās darbības likuma atsevišķas normas ir prettiesiskas un ierobežo viņu pamattiesības.

Par operatīvās darbības pasākumos iegūto ziņu izmantošanas iespējām pierādīšanā kriminālprocesā un to tiesiskajiem priekšnosacījumiem juristu vidū (īpaši advokatūras darbinieku vidū, kuri aizstāv ieinteresēto noziedznieku aprindas) ir bijušas neskaitāmas diskusijas un dažādu viedokļu apmaiņa. Daļa juristu uzskata, ka pastāvošā kārtība ir atbilstoša gan likuma burtam, gan garam, daļa – ka virzāmies uz policejiskas valsts modeli, jo operatīvās darbības subjektu iejaukšanās personu personiskajā dzīvē notiek ar nesamērīgu intensitāti, pārāk bieži un nekontrolēti. (Matisāns, 2011) Tādam viedoklim savu atbalstu sāka izteikt arī daži Saeimā esošie politiķi, nekāds brīnums – bijušie advokāti!

Visvairāk tiesībsargājošo institūciju vidē tika diskutēts par izmaiņām likuma 7.pantā “Operatīvās darbības pasākumu veikšanas vispārējais un sevišķais veids”, 17.pantā “Operatīvā korespondences kontrole, operatīvā personas paustās vai uzglabātās informācijas

satura iegūšana no tehniskajiem līdzekļiem un operatīvā sarunu noklausīšanās" un 10. pantā Operatīvā novērošana (izsekošana).

Tā, piemēram, ODL 7. panta 5. daļā bija noteikts, "ka sevišķā veidā veicamos operatīvās darbības pasākumus, kad jārīkojas nekavējoties, lai novērstu terorismu, slepkavību, bandītismu, masu nekārtības, citu smagu vai sevišķi smagu noziegumu, kā arī tad, kad reāli ir apdraudēta personas dzīvība, veselība vai īpašums, var veikt šos pasākumus bez tiesneša akcepta. Par to 24 stundu laikā jāpaziņo prokuroram un 72 stundu laikā jāsaņem tiesneša akcepts. Ja šā akcepta nav, operatīvās darbības pasākumi ir jāpārtrauc". (ODL, 1993)

Jaunu diskusijas vilni par šo pantu izraisīja KNAB darbinieku apgalvojums, ka Augstākās tiesas priekšsēdētāja vai viņa pilnvarotā Augstākās tiesas tiesneša akcepts nav vajadzīgs, ja operatīvās darbības pasākumi, kuri veikti sevišķajā veidā, ir pabeigti pirms 72 stundu iestāšanās.

Satversmes tiesas spriedumā, lietā Nr. 2010-55-0106 no 11. 05. 2011. gada patiešām bija norādīts, ka Operatīvās darbības likuma 7. panta piektajā daļā nav ietverta norāde, ka šajā daļā noteiktajiem operatīvās darbības pasākumiem nebūtu nepieciešams Augstākās tiesas priekšsēdētāja vai viņa īpaši pilnvarota Augstākās tiesas tiesneša akcepts, ja tos plānots pabeigt pirms 72 stundu termiņa beigām.

Satversmes tiesa arī atzina, ka Operatīvās darbības likuma 7.panta piektās daļas gramatiskais formulējums nesniedz nepārprotamu atbildi uz jautājumu, vai gadījumos, kad operatīvās darbības pasākumi pabeigti pirms 72 stundu termiņa beigām, ir nepieciešams saņemt Augstākās tiesas priekšsēdētāja vai viņa īpaši pilnvarota Augstākās tiesas tiesneša akceptu.

Līdz ar to Satversmes tiesa uzskatīja, ka operatīvās darbības pasākumi, kas veikti, lai novērstu minētos noziedzīgos nodarījumus, atzīstami par samērīgiem un Satversmes 96. pantam atbilstošiem tikai tad, ja neatkarīgi no to pabeigšanas laika ir saņemts Augstākās tiesas priekšsēdētāja vai viņa īpaši pilnvarota Augstākās tiesas tiesneša akcepts. (Satversmes tiesa, 2011)

Līdz ar to KNAB viedoklis netika atbalstīts, ka vēršanās pie tiesneša pēc akcepta varētu nenotikt, ja operatīvās darbības pasākumi pabeigti pirms minētā termiņa beigām un iegūtie pierādījumi varētu tikt izmantoti procesā.

Apkopojot visu par un pret, 2012.gada 1.martā tika veikti kārtējie grozījumi ODL 7.pantā, un 5.daļu izmainīja sekojošā redakcijā: "Gadījumos, kad jārīkojas nekavējoties, lai novērstu vai atklātu terorismu, slepkavību, bandītismu, masu nekārtības, citu smagu vai sevišķi smagu noziegumu, kā arī tad, ja reāli ir apdraudēta personas dzīvība, veselība vai īpašums, šā panta ceturtajā daļā minētos operatīvās darbības pasākumus var veikt tikai ar prokurora piekrišanu. Nākamajā darbdienā, bet ne vēlāk kā 72 stundu laikā, jāsaņem tiesneša

akcepts. Tiesnesis, akceptējot operatīvās darbības pasākumu, lemj par tā neatliekamas uzsākšanas pamatotību, kā arī turpināšanas nepieciešamību, ja tas nav pabeigts. Ja tiesnesis atzinis operatīvās darbības pasākuma veikšanu par nepamatotu vai prettiesisku, operatīvās darbības subjekts iegūto informāciju nekavējoties iznīcina."

Šie paši Grozījumi ODL paredz arī papildinājumus šā likuma 17. pantā**,** kur paredzēti operatīvās darbības pasākumi, kuru gaitā tiek būtiski aizskartas personu konstitucionālās tiesības un tiek veiktas tikai sevišķajā veidā.

Pants tiek papildināts ar jaunu operatīvās darbības pasākumu – "Operatīvā publiski nepieejamas vietas videonovērošana". Tas nozīmē, ka tiek fiksētas publiski nepieejamā vietā notiekošo norišu videonovērošana bez šīs vietas īpašnieka, valdītāja un apmeklētāju ziņas. Kaut patiesībā var komentēt, ka šis operatīvās darbības pasākums neko nemainīja, jo lai varētu publiski nepieejamā vietā izvietot operatīvo tehniku, kura fiksētu notiekošo norisi, bija nepieciešams saņemt Augstākās tiesas priekšsēdētāja vai viņa īpaši pilnvarota Augstākās tiesas tiesneša akcepts, saskaņā ar ODL 14. panta "Operatīvā iekļūšana" noteikto – "Operatīvo iekļūšanu veic, slepeni iekļūstot dzīvoklī, telpās, transportlīdzekļos un citos publiski nepieejamos objektos, lai nodrošinātu operatīvās darbības pasākumu īstenošanu. Operatīvā iekļūšana pieļaujama tikai operatīvās izstrādes gadījumos."

Aizsardzības, iekšlietu un korupcijas novēršanas komisijas 2012. gada 11. janvāra sēdē, kurā lēma par ODL grozījumiem 2.lasījumam, Saeimas deputāts A.Elksniņš (bijušais advokāts) piedāvāja individuāli sagatavotus savus 55 priekšlikumus grozījumiem ODL, pamatojot ar to, ka pašlaik valstī, izmantojot nepilnības normatīvajos aktos, ir vērojama tiesībsargājošo iestāžu patvaļa un nekontrolēta darbība, dienesta pilnvaru ļaunprātīga izmantošana, gan nelikumīgi noklausoties sarunas, gan iegūstot informāciju, kura tiek ļoti nevīžīgi uzglabāta, bieži vien arī nelikumīgi nopludināta. (Opozīcija deputāti, 2011)

Iesniegtie priekšlikumi pēc to satura faktiski pašos pamatos mainītu šobrīd Latvijas Republikas ietvaros gan normatīvajos aktos, gan praksē nostiprinātās operatīvās darbības organizācijas saturu, kā arī iezīmētu tendenci ierobežot operatīvās darbības subjektu tiesības, reaģēšanas operativitāti uz noziedzīgo nodarījumu atklāšanu un valsts noslēpuma saturošas informācijas ierobežojumu pārkāpšanu.

Nesaprotamas izmaiņas tika piedāvātas šā likuma 12. pantā "Paraugu operatīvā iegūšana un operatīvā izpēte" un 13. pantā "Personas operatīvā aplūkošana". Lai veiktu šos operatīvās darbības pasākumus, pēc A.Elksniņa priekšlikuma darbiniekam būtu vispirms jāsaņem operatīvās darbības subjekta amatpersonas lēmums, ko akceptējis ģenerālprokurors vai viņa speciāli pilnvarots prokurors.

Piemēram, ir saņemta operatīvā informācija, ka varbūtējā persona, kura veikusi izvarošanu, un no cietušās iesnieguma redzams, ka viņa pretojoties tam, ir saskrāpējusi muguru, un viņa agrāk to bieži redzējusi Vecāķu jūrmalā, tad, lai operatīvais darbinieks varētu atrasties

jūrmalā, pastaigājoties vēršot uzmanību uz personām, kurām iespējams ir saskrāpēta mugura – jābūt ģenerālprokurora atļaujai ! Vai arī gadījumos, kad nepieciešams operatīvā ceļā iegūt personas bioloģiskos izdalījumus salīdzināšanai (izsmēķis), kurš nebūs kā pierādījums tālākā kriminālprocesā, tad darbinieks nedrīkstēs šo izsmēķi pacelt, bet doties pie ģenerālprokurora pēc akcepta, pēc tam atgriezties un, ja izmestais izsmēķis vēl atradīsies nofiksētā vietā, to pacelt un virzīt tālākai izpētei!

Ņemot vērā Saeimas deputātu un juristu atšķirīgo viedokli šai jautājumā, 2012.gada 23.februārī darbu sāka Saeimā izveidotā Aizsardzības, iekšlietu un korupcijas novēršanas komisijas Operatīvās darbības likuma pilnveidošanas apakškomisija, kas savā pirmajā sēdē par komisijas vadītāju ievēlēja Andreju Judinu. (Judins,2012)

Apakškomisija nolēma sagaidīt konkrētākus priekšlikumus no Iekšlietu ministrijas izveidotās darba grupas un tikai tad sākt nodarboties ar izstrādāto priekšlikumu izvērtēšanu.

Jāatzīmē, ka Iekšlietu ministrijas paspārnē izveidotās darba grupas sastāvā bija iekļauti eksperti no Finanšu policijas, Satversmes aizsardzības biroja, Militārās izlūkošanas un drošības dienesta, Tieslietu ministrijas, Augstākās tiesas, apgabaltiesas un rajona tiesas, Ministru kabineta pārstāvja starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās biroja, Valsts robežsardzes, Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja, Ieslodzījumu vietas pārvaldes, Ģenerālprokuratūras, Muitas kriminālpārvaldes, Drošības policijas, Militārās policijas.

Visu 2013. gadu izveidotās Saeimas Aizsardzības, iekšlietu un korupcijas novēršanas komisijas Operatīvās darbības likuma pilnveidošanas apakškomisijas deputāti, piesaistot neatkarīgos ekspertus un pārstāvjus pamatā no Ministru kabineta, Iekšlietu, Tieslietu ministrijas, Augstākās tiesas, Satversmes aizsardzības biroja, Ģenerālprokuratūras, Valsts robežsardzes, Valsts ieņēmuma dienesta, Ieslodzījuma vietu pārvaldes, Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja, Zvērināto advokātu biedrības, Juristu apvienības u.c., cītīgi strādāja un vērtēja Iekšlietu ministrijas iesniegtos grozījumus Operatīvās darbības likumā.

Jāatzīmē, ka visaktīvāk priekšlikumu apspriešanā un izvērtēšanā piedalījās Saeimas apakškomisijas deputāti A.Judins, A.Loskutovs, V.Zatlers, K.Seržants, K.Enģelis.

Daži no šīs komisijas virzāmiem priekšlikumiem:

1) sakarā ar Augstākās tiesas reorganizāciju (reformu) būtiskākā reformas daļa ir Augstākās tiesas tiesu palātu likvidācija, tas nozīmē, ka turpmāk lietas vispārējā kārtībā kā pirmā instance izskatīs rajona (pilsētas) tiesa, kā apelācijas instance – apgabaltiesa. Pēc pārejas perioda jaunas lietas tiesu palātās vairs izskatītas netiks. Šajā sakarā tiek virzīts priekšlikums, ka turpmāk operatīvās darbības pasākumus, kuri veicami sevišķajā veidā, akceptēs nevis Augstākās tiesas priekšsēdētājs vai viņa īpaši pilnvarots

Augstākās tiesas tiesnesis, bet vienīgi Rīgas Apgabaltiesas nozīmētie tiesneši, lai izslēgtu informācijas noplūdi uz vietām. No profesionāļu viedokļa tas būtu atbalstāms. (Apakškomisijas materiāli, 2013)

2) papildināt Operatīvās darbības likumu, kurā noteikts, ka operatīvās darbības pasākumi, kuru gaitā tiek būtiski aizskartas personu konstitucionālās tiesības un kuri veicami tikai sevišķajā veidā, vēl ar vienu sevišķajā veidā veicamu operatīvās darbības pasākumu – Ilgstoša operatīvā novērošana (izsekošana). Tas nozīmētu, ka par ilgstošu operatīvo novērošanu (izsekošanu) uzskatāma personas novērošana (izsekošana), kas konkrētā operatīvās darbības procesā slepeni ilgst vairāk par 30 dienām. Ilgstoša operatīvā novērošana (izsekošana) būs pieļaujama tikai operatīvās izstrādes gadījumos. Ņemot vērā sabiedrības attieksmi pret šo normu, arī no operatīvo struktūrvienību darbinieku puses pret to iebildumu nebūtu. Nevajadzētu piekrist tikai to personu viedoklim, ka ilgstoša operatīvā novērošana jau sākas pēc trešās dienas novērošanas, kā tas ierakstīts Lietuvas Kriminālās izlūkošanas likumā, kurš stājās spēkā no 2013.gada 1.janvāra. (Ivančiks, 2013)
3) priekšlikums papildināt ODL 4. pantu Operatīvās darbības principi ar 7. daļu : (7) Aizliegts ar operatīvās darbības pasākumiem mērķtiecīgi iegūt informāciju zvērinātu advokātu, ārstu, psihologu un garīdznieku profesionālās palīdzības sniegšanas laikā, izņemot gadījumus, kad minētās personas pašas ir operatīvās izstrādes objekti. Šeit iebildumi varētu nebūt. (Apakškomisijas materiāli, 2013)
4) virzīts priekšlikums ODL 7. panta 6. daļu izteikt izmainītā redakcijā : Tiesneša akcepts nav nepieciešams operatīvās darbības pasākumu veikšanai sevišķajā veidā gadījumos, kad operatīvās darbības subjekts pēc konkrētas personas rakstveida iesnieguma noklausās šīs personas sarunas, kā arī operatīvo sarunu noklausīšanos un operatīvi publiski nepieejamas vietas videonovērošanu pret aizturētām, aizdomās turētajām, apsūdzētājām un tiesājamām personām operatīvās darbības subjektu vai penitenciāro iestāžu telpās. Tas būtu loģiski, jo šo iestāžu telpās nav vajadzības veikt citus sevišķajā veidā veicamos operatīvās darbības pasākumus pret uzskaitīto personu kategorijām, kaut Iekšlietu ministrijas darba grupas priekšlikums bija svītrot šā panta 6. daļu!
5) būtiski tiek paplašinātas operatīvo darbinieku pilnvaras attiecībā pret personām, kuras sniedz jebkādu palīdzību noziedzniekiem. Tiek papildināts 17.pants Operatīvā korespondences kontrole, operatīvā personas paustās vai uzglabātās informācijas satura iegūšana no tehniskajiem līdzekļiem, operatīvā sarunu noklausīšanās un operatīvā publiski nepieejamas vietas videonovērošana – ar 2. daļu: (2) Ir atļauta arī tādas personas operatīvā korespondences kontrole, operatīvā personas paustās vai uzglabātās informācijas satura iegūšana no tehniskajiem līdzekļiem vai operatīvā sarunu noklausīšanās, kura šā panta pirmajā daļā minētajām personām sniedz jebkādu palīdzību nozieguma gatavošanā, izdarīšanā vai nozieguma pēdu slēpšanā vai palīdz slēpties nozieguma izdarīšanā aizdomās turētajai, apsūdzētajai vai notiesātājai meklējamai personai, un ir pamats uzskatīt, ka attiecīgais operatīvās darbības pasākums ļaus noskaidrot nozieguma apstākļus vai to izdarījušās personas, noskaidrot meklējamās personas atrašanās vietu, vai arī ļaus identificēt vai atrast noziedzīgi iegūtu mantu.
6) tiek piedāvāts papildināt ODL ar jauniem pantiem:

– 23. [1] pants. Prokurora akcepts operatīvās darbības pasākuma veikšanai:

(3) Lai izlemtu, vai šā likuma 15.panta trešajā daļā – jaunā redakcijā (3) Operatīvais eksperiments, kura mērķis ir fiksēt, kā noziedzīgu vai citādu prettiesisku rīcību izraisošā situācijā rīkojas personas, attiecībā uz kurām tiek veikta operatīvā izstrāde, izdarāms, pamatojoties uz operatīvās darbības subjekta amatpersonas lēmumu, ko akceptējis prokurors)., 15.[1] panta ceturtajā daļā ((4) Kontrolētā piegāde veicama, pamatojoties uz operatīvās darbības subjekta amatpersonas lēmumu, ko akceptējis prokurors.) un 16.panta ceturtajā daļā – jaunā redakcijā (4) Operatīvo detektīvdarbību, iesaistoties noziedzīgā vidē, veic, pamatojoties uz operatīvās darbības subjekta amatpersonas lēmumu, ko akceptējis prokurors.) minētais operatīvās darbības pasākums ir akceptējams, prokurors iepazīstas ar lēmumu par operatīvās darbības pasākuma veikšanu, kā arī ar tiem operatīvās darbības subjekta rīcībā esošajiem dokumentiem, materiāliem un informāciju, ar ko tiek pamatota konkrētā operatīvās darbība pasākuma veikšanas nepieciešamība.
(5) Lēmums par operatīvās darbības pasākuma veikšanu, prokurora akcepts vai operatīvās

darbības pasākuma veikšanas atteikums noformējams rakstveidā.

Šo pantu (15, 15 [1], 16) būtiskākās izmaiņas ir saistītas ar to, ka turpmāk, lai varētu veikt šos operatīvās darbības pasākumus, obligāti būs jānoformē un jāiegūst prokurora akcepts rakstveidā, mutiska vienošanās vairs nebūs tiesiska, par ko agrāk tas mācību literatūrā norādīts netika. (Kavalieris, Makans, 2008)

– 23. [2] pants. Tiesneša akcepts operatīvās darbības pasākuma veikšanai:

(4) Tiesnesis, lemjot par operatīvās darbības pasākuma akceptēšanu, izvērtē operatīvās darbības pasākuma veikšanas pamatojumu, kā arī šā likuma 4.pantā minēto operatīvās darbības principu ievērošanu. Lemjot par operatīvās darbības pasākuma, kas veikts neatliekamos gadījumos saskaņā ar šā likuma 7.panta piektās daļas nosacījumiem, – izmainītā redakcijā ((5) Gadījumos, kad jārīkojas nekavējoties, lai novērstu vai atklātu terorismu, slepkavību, bandītismu, masu nekārtības, citu smagu vai sevišķi smagu noziegumu, kā arī tad, ja reāli ir apdraudēta personas dzīvība, veselība vai īpašums, šā panta ceturtajā daļā minētos operatīvās darbības pasākumus var veikt ar prokurora piekrišanu. Nākamajā darbdienā, bet ne vēlāk kā 72 stundu laikā, jāsaņem tiesneša akcepts). Tiesnesis izvērtē arī operatīvās darbības pasākuma neatliekamās uzsākšanas pamatotību. Akceptējot operatīvās darbības pasākuma veikšanu, norāda tā veikšanas atļauto laika posmu vai ilgumu.
(5) Lēmums par operatīvās darbības pasākuma veikšanu, tiesneša akcepts vai operatīvās

darbības pasākuma veikšanas atteikums noformējams rakstveidā. (Tāpat, kā tas attiecas uz prokurora akceptu).

– 23. [3] pants. Prokurora un tiesneša akceptējamā operatīvās darbības pasākuma veikšanas pārskats:

(1) Operatīvās darbības subjekta amatpersona pēc šā likuma 15.panta trešajā daļā, 15.[1] panta ceturtajā daļā un 16.panta ceturtajā daļā minētā operatīvās darbības pasākuma veikšanas, kā arī pēc sevišķajā veidā veicamā operatīvās darbības pasākuma veikšanas, akceptā norādītā operatīvās darbības pasākuma veikšanas pieļaujamā laika posma vai ilguma iestāšanās vai pēc atteikšanās to veikt 10 darba dienu laikā sagatavo pārskatu.

– 24. [2] pants. Iegūtās informācijas un operatīvās uzskaites lietu iznīcināšana:

(2) Iestājoties šā likuma 23.panta piektajā daļā – izmainītā redakcijā ((5) Operatīvās uzskaites lietas pēc to izbeigšanas tiek uzglabātas likumā un operatīvās darbības subjekta noteiktajā kārtībā. Operatīvās uzskaites lietas glabā 10 gadus pēc to izbeigšanas.) paredzētajam operatīvās uzskaites lietas glabāšanas termiņam, operatīvās uzskaites lietu iznīcina, par ko sastāda aktu, kurā norāda lietas numuru, nosaukumu, kā arī lietas uzsākšanas, izbeigšanas un iznīcināšanas datumu. Mēnesi pirms operatīvās uzskaites lietas iznīcināšanas par to informē ģenerālprokuroru vai viņa īpaši pilnvarotu prokuroru.

– 36. pants. Operatīvās darbības subjektu amatpersonu rīcības pārbaude:

(1) Ja persona ir iesniegusi motivētu sūdzību par iespējamu operatīvās darbības subjekta amatpersonas rīcību, kas pārkāpj tās likumīgās tiesības un brīvības, īpaši pilnvarots prokurors noskaidro, vai pret attiecīgo personu sūdzībā norādītajā laikā tika veikta operatīvā darbība.

(2) Ja pret attiecīgo personu sūdzībā norādītajā laikā tika veikta operatīvā darbība, īpaši pilnvarots prokurors, veicot pārbaudi par operatīvās darbības subjekta amatpersonas rīcības atbilstību likumam, iepazīstas ar attiecīgajā operatīvās darbības procesā iegūtajiem dokumentiem, materiāliem un informāciju, ievērojot šā likuma 35.panta pirmās daļas nosacījumus, un noskaidro:

1) vai ir ievēroti operatīvās darbības procesa, kā arī operatīvās darbības pasākumu veikšanas nosacījumi;

2) vai operatīvās darbības subjekta amatpersona operatīvās darbības pasākumus ir veikusi atbilstoši izsniegtajam akceptam (piekrišanai);

3) citus apstākļus, kuru pārbaude ir nepieciešama, lai vispusīgi veiktu sūdzības izskatīšanu.

(3) Ja īpaši pilnvarots prokurors, kurš veic pārbaudi par operatīvās darbības subjekta amatpersonas rīcības atbilstību likumam, attiecīgajā operatīvās darbības procesā bija sniedzis akceptu (piekrišanu) operatīvās darbības pasākuma veikšanai, viņš par to informē ģenerālprokuroru, kurš nozīmē citu prokuroru pārbaudes veikšanai.

(4) Ja saskaņā ar šā likuma 35.panta pirmajā daļā noteikto operatīvās darbības iestādes vadītājs nedod atļauju īpaši pilnvarotam prokuroram iepazīties ar attiecīgajā operatīvās darbības procesā iegūtajiem dokumentiem, materiāliem un informāciju, pārbaudi par operatīvās darbības subjekta amatpersonas rīcības atbilstību likumam veic ģenerālprokurors.

(5) Pārbaude saistībā ar sūdzību par operatīvās darbības subjekta amatpersonas rīcības atbilstību likumam veicama divu mēnešu laikā. Ja objektīvu iemeslu dēļ nav iespējams pabeigt pārbaudi divu mēnešu laikā, to var pagarināt vēl uz diviem mēnešiem ar ģenerālprokurora akceptu, par to rakstveidā informējot sūdzības iesniedzēju.

– 37.pants. Operatīvās darbības subjektu amatpersonu rīcības pārbaudes atzinums:

(1) Pabeidzis pārbaudi saistībā ar sūdzību par operatīvās darbības subjekta amatpersonas rīcības atbilstību likumam, prokurors sagatavo atzinumu, kurā norāda:
1) konstatēto par šā likuma 36.panta pirmajā un otrajā daļā minētajiem apstākļiem;
2) vai operatīvās darbības gaitā ir pretlikumīgi aizskartas personas likumīgās tiesības un brīvības;
3) vai ir konstatējama operatīvās darbības subjekta amatpersonas likuma prasībām neatbilstoša rīcība un kā tā izpaudās.
(2) Sagatavojot atzinumu, ievēro šā likuma 8.panta trešās daļas ((3) Operatīvās darbības pasākumu organizācija, metodika un taktika ir valsts noslēpums.), 24.panta pirmās daļas –
(1) Operatīvās darbības pasākumu gaitā iegūtā informācija ir klasificējama kā ierobežotas pieejamības informācija vai valsts noslēpuma objekts. Šādu informāciju kā pierādījumu kriminālprocesā drīkst izmantot tikai Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā, nodrošinot operatīvās darbības pasākumu īstenošanas un tajos iesaistīto personu konfidencialitāti un drošību) un 31.panta pirmās daļas ((1) Slepenie palīgi ir valsts aizsardzībā, un ziņas par viņu identitāti un slepeno sadarbību ar operatīvās darbības subjektu ir valsts noslēpums.) nosacījumus, kā arī likuma "Par valsts noslēpumu" un citu informācijas aizsardzību regulējošo normatīvo aktu prasības.
(3) Ja prokuroram ir pamats uzskatīt, ka, akceptējot tāda operatīvās darbības pasākuma veikšanu, kas veicams ar Augstākās tiesas priekšsēdētāja vai viņa īpaši pilnvarota Augstākās tiesas tiesneša akceptu, nav ievērotas likuma prasības, prokurors par to informē Augstākās tiesas priekšsēdētāju.

7) saistībā ar Eiropas Cilvēktiesību tiesas norādījumiem: uz Operatīvās darbības likuma dažām normām, kuras neatbilst starptautiskām prasībām un Tiesībsarga biroja aicinājumam, grozot Operatīvās darbības likumu, ņemt vērā Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru, iestrādāt likumā pienākumu operatīvās darbības veicējiem informēt cilvēku, ka pret viņu tiek veiktas kādas operatīvās darbības, tādējādi tiek piedāvāts jauns ODL pants :

24.[1] pants Informācijas sniegšana par operatīvās darbības pasākumu veikšanu un izteikt to šādā redakcijā :

(1) Pabeidzot operatīvās darbības procesu, operatīvās darbības subjekts informē personu, pret kuru tika veikts sevišķajā veidā veicamais operatīvās darbības pasākums, par veikto operatīvo darbību un laiku, kad pret personu tika veikts sevišķajā veidā veicamais operatīvās darbības pasākums.
(2) Šā panta pirmajā daļā minēto personu neinformē par veikto operatīvo darbību, ja tas var:
1) radīt kaitējumu citas personas likumīgajām tiesībām un interesēm;
2) atklāt operatīvās darbības slepenā palīga vai personas, kura konfidenciāli sniedza palīdzību operatīvās darbības subjekta amatpersonai, identitāti vai slepenās sadarbības faktu;
3) atklāt operatīvās darbības nodrošināšanai izveidotās segorganizācijas un citus maskēšanās līdzekļus;
4) atklāt operatīvās darbības pasākumu organizāciju, metodiku un taktiku;
5) kaitēt operatīvās darbības uzdevumu izpildei;
6) kaitēt kriminālprocesam.
(3) Ja ir konstatējami šā panta otrajā daļā minētie apstākļi, operatīvās darbības subjekta amatpersona par to sagatavo pamatotu uzziņu, kuru akceptē operatīvās darbības subjekta iestādes vadītājs (priekšnieks) vai viņa pilnvarotā amatpersona.
(4) Šā panta pirmajā daļā minēto personu informē par veikto operatīvo darbību, tiklīdz beidz pastāvēt šā panta otrajā daļā minētie apstākļi.

Jāatzīmē, ka ļoti plašu diskusiju Saeimas deputātu un neatkarīgo ekspertu vidū izraisīja šā likuma 24.[1] panta 4. daļas redakcija. Daļa deputātu un neatkarīgo ekspertu uzskatīja, ka šī daļa no priekšlikumiem būtu jāsvītro, pamatojot ar to, ka sabiedrība vēl vairāk tiks satricināta, ja, piemēram, pēc vairākiem gadiem persona tiks informēta, ka pret viņu tika veikti operatīvās darbības pasākumi sevišķajā veidā, bet viņa netika savlaicīgi par to informēta sakarā ar to, ka tas varētu kaitēt citu personu likumīgām tiesībām, interesēm utt., bet šeit būtu jāņem vērā ODL 5.pants.

5.pants. Personas tiesību un brīvību aizsardzība:

"Ja persona uzskata, ka operatīvās darbības subjekts ar savu rīcību ir pārkāpis tās likumīgās tiesības un brīvības, šī persona ir tiesīga iesniegt sūdzību prokuroram, kas, veicis pārbaudi, sniedz atzinumu par operatīvās darbības subjekta amatpersonu rīcības atbilstību likumam, vai arī tā var griezties ar prasību tiesā".

Tas būtu loģiski, ka tiktu svītrota šī panta 4. daļa, jo ja persona ir uzskatījusi, ka operatīvās darbības subjekts nav pārkāpis tās likumīgās tiesības un brīvības un viņš nav iesniedzis sūdzību prokuroram vai vērsies ar prasību tiesā, kaut viņam ir bijusi zināma par šiem operatīvās darbības pasākumiem, kuri tika veikti sevišķajā veidā pret viņu, bet viņam par to nav – pretenziju. Sarežģītāk būtu ar personām, kuras nezinātu, ka pret viņām būtu veikti operatīvās darbības pasākumi sevišķajā veidā un kuriem pēc vairākiem gadiem par to paziņotu. Šīm personām varētu rasties stresa situācija un palielinātos nepārtraukto sūdzību pieplūdums attiecīgajās iestādēs.

Tomēr ar vienas balss vairākumu 24.[1]panta 4.daļa no virzāmiem priekšlikumiem svītrota netika.

8) **Operatīvās darbības subjekti (ODL 25.pants), tiek norādīts, ka operatīvo darbību savas kompetences ietvaros var veikt tikai:**
   - Valsts drošības iestādes;
   - Valsts policija;
   - Finanšu policija;
   - Militārā policija;
   - Ieslodzījuma vietu pārvalde;
   - Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs;
   - Muitas iestādes;
   - Valsts robežsardze.

Operatīvo darbību subjektu uzskaitījums varētu mazināt baumu izplatību sabiedrībā, ka tādu mūsu valstī ir vairāk par trīspadsmit.

9) **Operatīvās darbības uzraudzība (ODL 35.pants), tiek papildināts ar jaunu 3. daļu:**

"(3) Par operatīvās darbības subjektu pārbaudes rezultātiem ģenerālprokurors desmit dienu laikā pēc pārbaudes pabeigšanas informē Saeimas Nacionālās drošības komisiju".

Šā priekšlikuma autors bija esošās apakškomisijas loceklis Saeimas deputāts V.Zatlers, pamatojot , ka Saeimas Nacionālai drošības komisijai jāzina kādi pārbaudes rezultāti tika konstatēti attiecīgajās struktūrvienībās. Jāatgādina, ka pārbaudes materiālos būs informācija, kas saistīta ar valsts noslēpumu, un nav garantijas, ka šī informācija tiks nopludināta no Saeimas Nacionālās drošības komisijas, kā to jau apstiprināja iepriekšējā prakse.

Secinājumi

Mūsdienās drošības apdraudējumi aptver aizvien lielākus mērogus un sarežģītības pakāpi. Organizētās noziedzības izpausmes, kibernoziedzība, narkotiku noziedzība, noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija, cilvēku tirdzniecība, visa veida krāpšanas un citi drošības draudi sen ir ieguvuši pārrobežu raksturu. Lai pretdarbotos iekšējās drošības draudiem Latvijā, tiek attīstīti dažādi instrumenti – tanī starpā, tiek stiprināta Interpola un Eiropas policijas biroja loma un kapacitāte cīņā ar smago un organizēto noziedzību, attīstās Šengenas konvencijā paredzētie mehānismi, tiek īstenotas Eiropas Savienībā izstrādātās programmas, tanī starpā arī operatīvās darbības pasākumu jomā, kuras vērstas uz globālu noziedzības apdraudējumu novēršanu.

Jāatzīmē, ka vide, kurā darbojas tiesībaizsardzības iestādes Latvijā, pamatā kā visā pasaulē – strauji mainās. Šīs pārmaiņas attiecas ne tikai uz noziedzīgo vidi un policijas spējām to apkarot, bet arī uz daļu politisko vidi, kura cenšas savās interesēs iespaidot likumdošanas aktu pieņemšanas un grozīšanas kārtību, kā tas izpaužas ar Operatīvās darbības likuma grozīšanas mēģinājumiem.

Kā uzskata Saeimā izveidotā Aizsardzības, iekšlietu un korupcijas novēršanas komisijas Operatīvās darbības likuma pilnveidošanas apakškomisijas un paralēli strādājošā Iekšlietu ministrijas darba grupas locekļi, tad esošais Operatīvās darbības likuma projekts ir papildināts un pilnveidots, priekšlikumi grozījumos ir izdarīti, un tagad abi varianti virzāmi uz Ministru kabinetu izskatīšanai, bet jaunu likumu veidot nav nepieciešams, kā to uzskata daži oponenti.

Manuprāt, kā jau tika komentēts dotajā rakstā, tad pirms galīgā likuma pieņemšanas Saeimā būtu jāatgriežas pie Saeimas Aizsardzības, iekšlietu un korupcijas novēršanas komisijas Operatīvās darbības likuma pilnveidošanas apakškomisijas priekšlikumiem un no

24.[1] panta Informācijas sniegšana par operatīvās darbības pasākumu veikšanu svītrot 4. daļu (4) Šā panta pirmajā daļā minēto personu informē par veikto operatīvo darbību, tiklīdz beidz pastāvēt šā panta otrajā daļā minētie apstākļi.

9. panta – Operatīvā izzināšana 6. daļu (6) Operatīvo ziņu iegūšanu no kredītiestādēm vai finanšu iestādēm – tas ir, kredītiestāžu vai finanšu iestāžu rīcībā esošo neizpaužamo ziņu vai dokumentu, kuri satur šādas ziņas, pieprasīšanu un iegūšanu vai darījuma pārraudzības pieprasīšanu kredītiestādes vai finanšu iestādes klienta kontā uz noteiktu laiku – veic ar Augstākās tiesas priekšsēdētāja vai viņa īpaši pilnvarota Augstākās tiesas tiesneša akceptu. Pārraudzīt darījumu kredītiestādes vai finanšu iestādes klienta kontā var uz laiku līdz trim mēnešiem, bet, ja nepieciešams, šo termiņu uz laiku līdz trim mēnešiem var pagarināt Augstākās tiesas priekšsēdētājs vai viņa īpaši pilnvarots Augstākās tiesas tiesnesis. Šis operatīvās darbības pasākums (9.panta 6. daļa) būtu pieskaitāms pie sevišķā veidā veicamiem operatīvās darbības pasākumiem, tā kā, lai veiktu šo operatīvās darbības pasākumu, ir nepieciešams Augstākās tiesas priekšsēdētāja vai viņa īpaši pilnvarota Augstākās tiesas tiesneša akcepts.

21. pantā – Operatīvā pārbaude 1. daļu papildināt ar (1) Operatīvās darbības subjekts atbilstoši saviem uzdevumiem un savai kompetencei, veicot šā likuma 6.pantā minētos pasākumus un 7. pantā minētos šo pasākumu veikšanas veidus, var izdarīt attiecīgo faktu operatīvo pārbaudi.

Būtu vēlams, lai pie nākamo iespējamo Operatīvās darbības likuma grozījumu izstrādes būtu vairāk pieaicinātu neatkarīgo ekspertu, kuri ir profesionāļi šai jomā.

Izmantotās literatūras saraksts

Aizsardzības, iekšlietu un korupcijas novēršanas komisijas Operatīvās darbības likuma pilnveidošanas apakškomisijas 2013. gada sēdes materiāli.

Ivančiks, J. (2013). *Piedāvāto grozījumu Operatīvās darbības likumā analīze*. žurnāls Administratīvā un Krimināla Justīcija Nr.3/2013 , 3–7lpp.

Judins vadīs Saeimas operatīvās darbības likuma pilnveidošanas apakškomisiju. www.diena.lv/.../judins-vadis-saeimas-operativas-dar...

Kavalieris, A. (2002). *Operatīvās darbības likuma komentāri*. Rīga, RaKa, 98 lpp.

Kavalieris, A., Makans, L. (2008**)** . *Ievads kriminālmeklēšanā*. Rīga, Latvijas Policijas akadēmija,135 lpp.
Kriminālprocesa likums, (2006). Rīga : Latvijas Vēstnesis, 347 lpp.
Krutova, Ē. (2011). *Policijas sadarbība pēc Lisabonas līguma Eiropas Savienībā*. Starptautiski zinātniskās konferences : Valsts un tiesību aktuālās problēmas zinātnisko rakstu krājums. Daugavpils : Akadēmiskais apgāds Saule, 71.–74. lpp.
Lielākie pasaules noslēpumi. (2012). *Netīrais naudas "atmazgāšanas" bizness*. SIA "Liegra", 158. lpp.
Matisāns, L (2011). *Operatīvā darbība un pierādījumi kriminālprocesā.* Jurista Vārds Nr.15. , 18.–22. lpp.
Operatīvās darbības likums.(1993) http://likumi.lv/
Opozīcijas deputāti plāno revolucionāras izmaiņas drošības iestāžu struktūrās. (2012) http://puaro.lv/lv/
Relīze par spriedumu – Satversmes tiesa. (2011) http:www.satv.tiesa.gov.lv/

TŪRISMA PLĀNOŠANAS PRAKSE LATVIJAS PIEKRASTES PAŠVALDĪBĀS 1999.–2012.

PRACTICE OF TOURISM PLANNING IN COASTAL MUNICIPALITIES OF LATVIA FROM 1999.–2012.

Karīna Jansone, MBA

Daina Vinklere, Mg.geogr

Biznesa augstskola Turība,

Starptautiskās tūrisma fakultātes Tūrisma pētniecības centrs, Latvija

Abstract

Tourism planning in Latvian municipalities, including the Baltic Sea and the Gulf coast, has reached 15 years of practice. This is the reason why the research was made - in order to clarify whether tourism development plans in Latvian coastal administrative areas are developed because it is required by the Development Planning System Law (2008), or because it could contribute to sustainable development and quality of life improvement? To achieve this goal content analysis of planning documents and semi-structured interview methods were used. 9 development planning documents of administrative territories, 5 protected natural area conservation plans and 9 tourism development planning documents were analysed during the research. The main conclusions indicate: (1) administrative-territorial reform of 2009 strongly influenced Latvian tourism planning by fragmenting planning areas. This leads to the need to amalgamate in the context of coastal tourism destinations and switch to joint tourism planning approach by developing joint planning documents between neighbour municipalities; (2) integrated approach for coastal zone management is well known and widely used in the world and although among Latvian tourism planning participants integrated coastal zone management (ICZM) is not recognized, its principles are nevertheless applied.

Keywords: coastal planning, tourism planning, coastal zone, integrated coastal zone management (ICZM), coastal municipalities, tourism planning documents

Ievads

Ņemot vērā mērķtiecīgu tūrisma attīstību Latvijas piekrastes zonā, aktualizējas jautājums par esošo un izstrādes procesā esošo plānošanas dokumentu izstrādes praksi un to nozīmi. Ir būtiski izvērtēt, vai tūrisma attīstības plānošanas dokumenti tiek izstrādāti tāpēc, ka to regulē normatīvie akti, vai tāpēc, ka tādējādi var sekmēt valsts ilgtspējīgu un stabilu attīstību, kā arī iedzīvotāju dzīves kvalitātes uzlabošanos. Pētījums veikts, lai pārliecinātos, ka Latvijas piekrastes pašvaldībās plānošana nenotiek tikai "principa pēc", bet pārdomāti, racionāli, lietderīgi un arī pamatotai plāna izmantošanai nākotnē. Tādēļ pētījumam tika izvirzīts *mērķis izvērtēt tūrisma plānošanas praksi Latvijas piekrastes pašvaldībās, tās problēmas un attīstības iespējas. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, tika noteikti šādi* **darba uzdevumi:**

1) analizēt teorētiskos materiālus par tūrisma plānošanu un piekrastes reģionu specifiku;
2) izvērtēt tūrisma attīstības plānošanas praksi un tās rezultātus Latvijas piekrastē;
3) izstrādāt ieteikumus tūrisma plānošanas pilnveidei un īstenošanai piekrastes reģionos Latvijā.

Tūrisma nozares plānošanai Latvijas pašvaldībās, tai skaitā piekrastes pašvaldībās, ir gandrīz 15 gadu ilga prakse, tāpēc ir iespējams un nepieciešams izvērtēt tās kvalitāti un nozīmi. Specifisko tūrisma attīstības plānu izstrāde pašvaldību griezumā aizsākās 1999.gadā, kad tika izstrādāti plāni Limbažu rajonam un Ventspils pilsētai un rajonam (Limbažu rajona attīstības programma, 2003). Tādēļ pētījums aptver periodu no 1999. gada.

1. Tūrisma plānošanas pamatnostādnes

1.1. Tūrisma plānošanas būtība un nozīme

Nav viena konstanta viedokļa par plānošanas būtību kā ikdienišķu parādību, tāpat atšķiras arī priekšstats par plānošanu kā tūrisma attīstības un pilnveidošanas instrumentu. Katrā ziņā tūrisma profesionāļi atzīst, ka plānošana ir vērsta uz labāku, piesardzīgā un apdomīgā veidā panāktu uzlabojumu kopumā nākotnē. Būtisku viedokli pauž G.Čadviks (*G.Chadwick*), kurš uzskata, ka *plānošana ir process*, cilvēku pārdomu brīdis un darbība, kas būs par rezultātu citu cilvēku pārdomām. Pēc būtības, tālredzība, domājot par nākotni, ir ļoti normāla cilvēka darbība (*Chadwick*, 1971, 24).

Attīstības plānošanas dokumentā tiek izvirzīts mērķis un sasniedzamie rezultāti attiecīgā politikas jomā vai teritorijā, tiek aprakstītas noskaidrotās problēmas un paredzēti to risinājumi, tiek izvērtēta šo risinājumu iespējamā ietekme, kā arī plānota turpmākā politikas īstenošanai un rezultātu novērtēšanai nepieciešamā rīcība (Attīstības plānošanas sistēmas likums, 2008). No attīstības plānošanas dokumentu veidiem (politikas plānošanas dokumenti, institūciju vadības dokumenti un teritorijas attīstības plānošanas dokumenti) pētījuma kontekstā svarīgi ir aplūkot teritorijas attīstības plānošanas dokumentus.

Saskaņā ar teritorijas attīstības plānošanas likumu *tematiskais plānojums* ir teritorijas attīstības plānošanas dokuments, kurā atbilstoši plānošanas līmenim risināti specifiski jautājumi, kas saistīti ar atsevišķu nozaru attīstību (piemēram, transporta infrastruktūra, veselības aprūpes iestāžu un izglītības iestāžu izvietojums) vai specifisku tematu (piemēram, inženiertīklu izvietojums, ainaviski vērtīgas teritorijas un riska teritorijas). Tūrisma attīstības plāns ir tematiskais plāns. Tā darbība ir skaidrota *Teritorijas attīstības plānošanas likumā, 5.nodaļas 32.pantā*, nosakot, ka visos teritorijas attīstības plānošanas līmeņos var izstrādāt tematiskos plānojumus, kuru darbības termiņu nosaka institūcija, kas apstiprina attiecīgo tematisko plānojumu (Teritorijas attīstības plānošanas likums, 2011).

Valstij, pilsētai vai galamērķim ir nozīmīgi veidot plānu tūrisma attīstībai, lai iezīmētu galvenos virzienus, stratēģiju, kas nepārtraukti jāpilnveido. Pats galvenais, lai plāns ne vien tiktu izstrādāts, bet arī īstenots, pielietots un monitorēts (*Gunn, Var*, 2002, 17).

Viens no tūrisma plānošanas pamatlicējiem E.Inskīps (*E.Inskeep*) tūrisma plānošanu raksturo šādi: "Efektīva tūrisma plānošana izmanto tos galvenos plānošanas konceptus, kas ir pierādījuši sevi kā efektīvu, saskaroties ar izaicinājumiem un spējot pielāgoties tūrismam raksturīgajām īpatnībām". Tūrisma plānošanu Inskīps saskata caur vairākām pieejām, kuras, kā viņš atzīst, darbojas visos plānošanas līmeņos un veidos (*Inskeep*, 1991,29):

- *nepārtrauktībā* – monitoringā un atsauksmēs;
- *sistēmas pieejā* – tūrisma plānošana tiek uzlūkota kā savstarpēja sistēma;
- *holistiskā, daudzveidības pieejā* –dabas un sociālās ietekmes tiek analizētas plaši un vispusīgi;
- *integrētā pieejā* – plānus integrējot dažādos citos plānošanas līmeņos un nozarēs;
- *apkārtējās vides un ilgtspējības pieejā* – lai neciestu dabas un kultūras resursi;
- *uz kopienu vērstā pieejā* – vietējās kopienas iesaiste tūrisma plānošanā un vadībā;
- *īstenojamības pieejā* – plāniem ir jābūt reāli izpildāmiem, sasniedzamiem;
- *sistemātiskā plānošanas procesa piemērošanā* – sistemātisks plānošanas process, kas tiek balstīts uz loģisku secību un aktivitātēm.

Latvijas Republikas *Attīstības plānošanas sistēmas likuma 5.pants* pauž, ka attiecībā uz attīstības plānošanas pamatprincipiem, Latvijas teritoriālā plānošanas būtība tiek balstīta uz augstākminētajiem principiem.

Tūrisma plānošana izpaužas dažādās formās: attīstībā, infrastruktūrā, zemes un resursu izmantošanā, organizēšanā, mārketingā, kā arī dažādos institucionālo struktūru līmeņos, piemēram, nacionālajā, pašvaldību vai nevalstiskā sektora. Plānošana ir strukturējama pa attiecīgiem līmeņiem, proti, – starptautiskā, nacionālā, reģionālā, vietējā (piemēram, pašvaldības), tūrisma vietas un nozares (*Hall*, 1998b).

Starptautiskais līmenis saistās ar starptautiskā transporta plānošanu, tūrisma plūsmas paredzēšanu un regulēšanu starp dažādām valstīm, plānojot mārketinga stratēģiju.

Starptautiskā līmenī to nodrošina dalība Pasaules tūrisma organizācijā, reģionālajās komisijās, starptautiskajā civilajā aviācijas organizācijā u.c. starptautiskajās organizācijās (*Hall*, 2008).

Nacionālā līmeņa plānošana fokusējas uz tādiem elementiem kā tūrisma politikas noteikšanu, tūrismu plūsmas regulēšanu, tūrisma maršrutu izveidi un to nodrošināšanu starp reģioniem, likumdošanas pilnveidi, tūrisma attīstības reģionu plānojumu izveidi, iekšējo transporta tīkla plānojumu, infrastruktūras pieejamību, tūrisma mītņu plānošanu, kā arī mārketinga stratēģijas izveidi un realizēšanu, izglītības un apmācību programmu nodrošinājumu (*Inskeep*, 1991, 34–37).

Reģionālā plānošana ir paredzēta vienam reģionam valstī neatkarīgi, vai tas ir novads vai reģions, vai province vai arī salu grupa. Reģionālā plānošana balstās uz vairākiem elementiem, proti, reģionālās politikas novērošanu, tūrisma attīstības zonas izveidošanu, to plānojumu, pieejamību un infrastruktūras labiekārtošanu, organizatoriskās struktūras, tiesisko normu piemērošanu un ievērošanu, kā arī projektu plānošanas un reģionālo zonu regulēšanas ieviešanu (*Inskeep*, 1991, 34–37).

Komponenti plānošanai *vietējā līmenī – pašvaldībās* pārsvarā atkarīgi no situācijas attiecīgajā teritorijā. Par standarta komponentiem tiek uzskatīti tūristu interešu piesaistes, tūristu naktsmītnes (veidi, skaits, novietojums) un citi ar tūrisma pakalpojumiem saistīti objekti vai vietas, to pieejamība, infrastruktūras tīkls ceļošanas iespējām u.c. (*Inskeep*, 1991, 34–37).

Tūrisma vietas zona tiek dizainiski veidota, paredzēta un plānota kā kūrorts, pilsētas, apdzīvotas vietas. Šāda tipa vietas jau pieprasa daudz specializētākas piesaistes tūristu labsajūtai, tādas kā viesnīcas, ēdināšanas uzņēmumus, veikalus tūristiem, tūrisma parkus, gājēju ielas u.c. labiekārtotas vietas. Šā līmeņa plānošana pieprasa arhitektus, dizainerus, inženierzinātņu u.c. nozaru profesionāļus (*Inskeep*, 1991, 34–37).

Latvijas Republikas likumā *Par pašvaldībām* 1. nodaļas 3.pantā ir teikts, ka:

"Vietējā pašvaldība ir vietējā pārvalde, kas ar pilsoņu vēlētas pārstāvniecības — domes — un tās izveidoto institūciju un iestāžu starpniecību nodrošina likumos noteikto funkciju, kā arī šajā likumā paredzētajā kārtībā Ministru kabineta (MK) doto uzdevumu un pašvaldības brīvprātīgo iniciatīvu izpildi, ievērojot valsts un attiecīgās administratīvās teritorijas iedzīvotāju intereses."(Par pašvaldībām, 1994). Lai izpildītu savas funkcijas, pašvaldībām likumā *Par pašvaldībām* 1.nodaļas 14.panta noteiktajā kārtībā ir pienākums „Izstrādāt pašvaldības teritorijas attīstības programmu un teritorijas plānojumu, nodrošināt teritorijas attīstības programmas realizāciju un teritorijas plānojuma administratīvo pārraudzību" (Par pašvaldībām, 1994).

Vietējās pašvaldības kompetence saskaņā ar *Teritorijas attīstības plānošanas likuma* 2.nodaļas 12.pantu attiecībā uz Attīstības plānošana dokumenta izstrādi ir sekojoša: vietējā pašvaldība izstrādā, apstiprina, koordinē un uzrauga vietējās pašvaldības attīstības stratēģiju, attīstības programmu, teritorijas plānojumu, lokālplānojumus, detālplānojumus, ***tematiskos plānojumus*** un to īstenošanu.

1.2. Piekrastes specifika tūrisma plānošanas kontekstā

Atbilstoši pētījuma mērķim novērtēt tūrisma plānošanas praksi Latvijas piekrastes pašvaldībās, pētījuma mērogs ietver Latvijas jūras piekrastes pašvaldības, bet padziļinātai pētījumu veikšanai izvēlētas trīs etalonteritorijas – Salacgrīvas, Engures un Pāvilostas pašvaldības**.**

*Plānošanu piekrastē***,** pirmkārt, komplicētu padara piekrastes zonas specifika, ar to saistītie riski un tiesiskais regulējums. Papildus tam, piekrastes zonu nevar plānot vienas administratīvās robežas teritorijā, jo tūrisma attīstībai administratīvās robežas nepastāv. Būtiska nozīme ir sadarbībai starp pašvaldībām un plānošanas reģioniem, plānošanas dokumentu hierarhiskai un pēctecīgai saskaņošanai.

Otrkārt, 2009. gada 1. jūlija administratīvi teritoriālā reforma attiecībā uz tūrisma plānošanu radīja "jucekli", jo plānotais konkrētās teritorijas robežās, pašvaldībās, vairs nebija tikai to iepriekšējās pašvaldības ietvaros. Tā līdz teritoriāli administratīvajai reformai kopējais pašvaldību skaits Latvijā bija 548. Pēc LR VARAM informācijas, 2012.gadā Latvijā darbojās 119 pašvaldības. Piekrastes teritorijā – četras Republikas nozīmes pilsētas un 13 novadu pašvaldības. 2009.gadā tika apvienotas vairākas līdz tam atsevišķas pašvaldības.

LR VARAM izstrādātajās *Piekrastes telpiskās attīstības pamatnostādnēs 2011.–2017. gadam* **piekrastes teritorija** tiek skaidrota kā Baltijas jūras un sauszemes saskares josla, kurā norit jūras krasta ģeoloģiskie procesi, kur dzīvesveids un kultūras mantojums atšķiras no iekšzemes. Piekrastes platums katrā vietā var būt atšķirīgs, taču tās izmantošana ir cieši saistīta ar plašāku apkārtējo telpu (Piekrastes telpiskās attīstības pamatnostādnes 2011.–2017. gadam, 2011).

Kurzemes plānošanas reģiona telpiskajā (teritorijas) plānojumā 2006.–2026.gadam piekraste ir definēta kā daudzfunkcionāla teritorija, kas izdalāma kā īpašs attīstības apakšreģions. Par tā robežām jāvienojas, ņemot vērā gan dabas aizsardzības, gan attīstības apsvērumus. Plānojumā noteikts, ka piekrastei jāizstrādā integrētais attīstības plāns/plānojums (Kurzemes plānošanas reģiona telpiskais (teritorijas) plānojums 2006. – 2026.gadam, 2007).

Piekrastes zonas specifika ir tā, ka to būtiski ietekmē vides procesi un cilvēka darbība, kas var ietekmēt piekrastes ainavisko vērtību (Puzulis, Skinkis, 2011).

Saskaņā ar 7.nodaļas 33.panta Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām, zeme aizsargājamās teritorijās var būt valsts, pašvaldību, kā arī fizisko un juridisko personu īpašumā (Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām, 2011). *Aizsargājamo teritoriju* zemju, neatkarīgi no to atrašanās fizisko un juridisko personu īpašumā, normatīvajos aktos noteiktie īpašuma tiesību aprobežojumi ir atzīmējami zemes robežu plānos un ierakstāmi zemesgrāmatā bez īpašnieka piekrišanas (Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām, 2011).

Viena no zonām, kur piekrastes teritorijā rodas problēmas ar zemes izmantošanu, ir Baltijas jūras *pludmales zona*. Pludmales zona starp jūru un sauszemi saskaņā ar Civillikumu pieder valstij. Tomēr, klimata un dabas norišu dēļ jūra arvien vairāk ienāk pludmales teritorijā, atņemot zemi, ir vietas, kur privātā zeme atduras pludmalē vai pat jūrā. Tādos gadījumos Civillikums nosaka, ka zemes teritorija pāriet valsts īpašumā. Rodas problēma – skaidra kārtība, kā notiek īpašuma maiņa, nav noteikta, tādējādi nereti veidojot konfliktu starp publiskajām tiesībām un privātpersonu tiesībām piekrastes teritorijā (Puzulis, Skinkis, 2011).

J.Briņķis, I.Strautmanis un E.Bērziņš pauž nostāju, ka normatīvie akti Latvijā, it īpaši Aizsargjoslu likums to vispārinājuma dēļ nerespektē piekrastes situācijas dažādību, no šāda viedokļa reāli konfliktējot situācijām Jūrmalā un Jūrmalciemā, stāvkrastos un Randu pļavās, Ainažos un Bolderājā. Tādos gadījumos plānošanai būtu jāoperē galvenokārt ar daudzveidības, identitātes un attīstības jēdzieniem (Briņķis, Strautmanis, Bērziņš, 2009). Šajā ziņā viedoklis sakrīt ar Rīgas plānošanas reģiona nodaļas vadītāju A.Pužuli, kurš arī atzīst, ka likumi Latvijā ir neelastīgi.

Ņemot vērā, ka piekrastes zona ir īpaša, tās pārvaldībai pasaulē daudzviet tiek pielietota *Integrētā piekrastes zonas pārvaldība* (turpmāk tekstā IPZP). IPZP ir nepārtraukts administrēšanas process, kura vispārīgs mērķis ir īstenot ilgtspējīgu attīstību un dabas aizsardzību piekrastes zonās un uzturēt to bioloģisko daudzveidību. Ar IPZP ir iespēja, izmantojot efektīvu pārvaldību, censties nodrošināt ilgtspējīgu attīstību (European Commission, 1997). Termins *"*integrācija*"* ir daudzpusīgs. Žurnālā "*Ocean and Coastal Management*," definēti pieci integrācijas veidi piekrastēs (*Cicin-Sain, Ocean and Coastal Management*, 1993):

1) *Starpsektoru integrācija* – piekrastes zonā ir daudz dažādu sektoru, kas darbojas vienuviet, un tā ir vērsta uz ekonomisku saimniecību – tūrismu, zivsaimniecību, ostas uzņēmumiem u.c. Sadarbība starp šīm atšķirīgajām nozarēm ir galvenā prasība vienotas piekrastes pārvaldībā;
2) *Integrācija starp zemes un ūdens elementiem* – piekrastes zona ir telpiska, tā nepastāv viena, tajā ir daudzi elementi, kuri ir nepārtrauktā dinamiskā kustībā;
3) *Integrācija starp pārvaldes līmeņiem* – valsts pārvaldē ir nepieciešama visu plānošanas un politikas veidotāju sadarbība. IPZP ir viens no vienotas pārvaldības modeļiem. Integrācija attīstības plānošanā pastāv arī starp valsts un nevalstiskajām organizācijām, piemēram, dabas aizsardzības organizācijām. Šīs integrācijas mērķis ir harmonizēt politikas veidošanu nacionālajā līmenī un politikas īstenošanu visos līmeņos.

4) *Integrācija starp nācijām, valstīm* – IPZP ir rīks, kas vieno ne tikai pārvaldi, bet arī nācijas pasaules mērogā. Bieži piekrastes problēmas pārsniedz vienas valsts robežas, tā kā dabas resursu procesos šī robeža neeksistē, viens no priekšnoteikumiem ir starptautiskā attīstības plānošana. Problēmai var būt reģionāls raksturs, vadošo lomu šajos gadījumos uzņemas valdība vai reģionālās institūcijas.
5) *Integrācija starp vērtībām* – iekļaujot gan zinātni, gan kultūru, gan pieredzi u.c. nozīmīgus faktorus var sasniegt vienotību atbildīgos lēmumos (*Cicin-Sain, Ocean and Coastal Management*, 1993).

2. Metodoloģija

Pētījuma teorētiskā daļa ir pamatota ar tādām tūrisma teorijā eksistējošām paradigmām kā tūrisma plānošana, plānošanas pieejas un to dalībnieki (*Gunn, C.A.*), (*Hall, C.M.*), (*Inskeep, E.*) u.c.; Latvijas Republikas tiesību aktiem par plānošanu un plānošanā iesaistīto pušu kompetencēm (*Attīstības plānošanas sistēmas likums*, 2008), (Attīstības *plānošanas dokumentu izstrādes un ietekmes izvērtēšanas noteikumi*, Ministru kabineta noteikumi Nr.1178, 2009), (*Par pašvaldībām*, 1994), (*Reģionālās attīstības likums*, 2002), (*Teritorijas attīstības plānošanas likums, 2011*) u.c.

Padziļināti, pēc saturiskās *dokumentu analīzes metodes*, tika analizēti tūrisma plānošanas dokumenti, pašvaldību attīstības plāni un programmas, kā arī īpaši aizsargājamo dabas teritoriju dabas aizsardzības plāni (skat. 1.tab.).

1. tabula.

Darbā analizēto plānošanas dokumentu sistēma

	Attīstības plānošanas dokumenti	Īpaši aizsargājamo dabas teritoriju dabas aizsardzības plāni	Tūrisma plānošanas dokumenti
Reģiona plāni	Rīgas reģiona attīstības stratēģija 2000. – 2020. gadam. (Aktualizācija 2008. gadā) Rīgas plānošanas reģiona attīstības programma 2009. - 2013. gadam (attīstības programmas 2005.-2011 aktualizācija) (Rīgas reģiona attīstības programma 2005. -2011.gadam)		Vidzemes tūrisma attīstības stratēģijas priekšlikums 2012.-2013. gadam, balstoties uz Vidzemes tūrisma attīstību stratēģiju 2007. -2013 gadam. Vidzemes tūrisma attīstības stratēģija 2007. – 2013. gadam, Rīcības plāns
	Kurzemes plānošanas reģiona Rīcības plāns 2010. - 2013.gadam (Kurzemes reģiona Rīcības plāns 2007. – 2013. gadam) Kurzemes plānošanas reģiona attīstības stratēģijas projekts (konceptuāli apstiprināts 2004.gadā).		Kurzemes tūrisma attīstības plāns 2011. - 2015 Kurzemes tūrisma attīstības plāns 2002.-2012
Novada plāni	Salacgrīvas novada attīstības programma 2013. – 2020. gadam. (Izstrādes stadijā) Salacgrīvas pilsētas ar lauku teritoriju attīstības plāns, 2004		Salacgrīvas pilsētas ar lauku teritoriju tūrisma attīstības un mārketinga stratēģijas 2008. – 2017. gadam Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāta jūras piekrastes tūrisma attīstības plāns
	Engures novada integrētās attīstības programma 2012. – 2018. gadam	Dabas parks **„Engures ezers”** dabas aizsardzības plāns Aizsargājamās jūras teritorijas **„Rīgas līča rietumu piekraste”** dabas aizsardzības plāns	
	Pāvilostas novada attīstības programma 2012-2018. 2012.g. 1. redakcija Sakas novada Pāvilostas pilsētas attīstības programma 2008. – 2020. gadam Pāvilostas novada attīstības programma 2007.-2019.		Sakas novada tūrisma plāns 2006. - 2016.
Rajoni plāni	Limbažu rajona attīstības programma	Dabas lieguma **„Vidzemes akmeņainā jūrmala”** dabas aizsardzības plāns. Limbažu rajons, Salacgrīvas pilsētas lauku teritorija, Lielupes pagasts. Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāta Dabas lieguma **“Randu pļavas”** dabas aizsardzības plāns	Limbažu rajona tūrisma attīstības programma (1999)
	Tukuma rajona attīstības stratēģija 2004.-2013.gadam	Engures ezera dabas aizsardzības plāns 1998. -2008. gdam	Tukuma rajona tūrisma attīstības stratēģija 2008. - 2013.gadam Tukuma rajona Tūrisma attīstības plāns 2004.-2007.gadam Dabas parka ,,Engures ezers” tūrisma stratēģija 2006. - 2015
		Dabas lieguma ,,**Pāvilostas pelēkā kāpa”** dabas aizsardzības plāns	

Lai kvalitatīvi izvērtētu tūrisma plānošanas dokumentus, veikta vairāku pētījumu analīze. Kā nozīmīgāko šī pētījuma ietvarā jāatzīmē Agitas Šļaras promocijas darbs "*Latvijas pašvaldību teritorijas attīstības programmu kvalitātes izvērtēšanas sistēma"* (Šļara, 2005). Par pamatu dokumentu vērtēšanai izmantota daļa no A.Šļaras izstrādātajiem kritērijiem, tos piemērojot un papildinot ar jauniem, kuri ir izcelti zemāk norādītajā uzskaitījumā:

- esošās situācijas izvērtējums tūrisma nozarē;
- pašvaldības nostāja par tūrismu kā potenciālu nozari;
- problēmu identifikācija tūrismā;
- noteikti (pašvaldības) tūrisma ilgtermiņa un īstermiņa mērķi;
- SVID analīze tūrismā;
- noteiktas tūrisma mērķu sasniegšanas rīcības;
- uzdevumiem/ rīcībām/ pasākumiem noteikts termiņš/ finansējums/ par izpildi atbildīgā amatpersona, institūcija;
- rezultatīvie indikatori mārketingā, ekonomikā, sociālajā, vides jomās;
- programmas ieviešanas kontroles, novērtēšanas jeb monitoringa instrumenti;
- plānu saskaņotība, sasaiste ar citiem plānošanas dokumentiem;
- sabiedrības iesaiste plānošanas procesā.

Izvērtējumā rezultāti apvienoti 3.tabulā. Novērtējumā pielietotā metodika adaptēta no Ficpatrika, Sandersa un Vortena (*Fitzpatric, J.L., Sanders J.R., Worten B.R.*) programmu novērtēšanas teorijas, kas iesaka izmantot summatīvo novērtēšanas pieeju (*Fitzpatric, J.L., Sanders J.R., Worten B.R.,* 2004).

Katrs kritērijs tiek vērtēts ar "1" – ir izpildīts, "0,5" – daļēji izpildīts, "0" – nav izpildīts vai arī "nav piemērojams" – konkrētā plānošanas dokumentu grupa attiecīgo kritēriju nepieprasa. Kritēriji ir analizēti summāri horizontāli pa norādītajiem 13 kritērijiem un vertikāli pa 5 plānošanas dokumentu grupām, kopsavilkumā ir apkopota un izvērtēta izpildīto kritēriju summa.

Pētījuma ietvarā analizēti 9 administratīvo teritoriju attīstības plānošanas dokumenti (novadu attīstības plāni un plānošanas reģionu attīstību plāni), 5 īpaši aizsargājamo dabas teritoriju dabas aizsardzību plāni un 9 tūrisma attīstības plānošanas dokumenti.

Primāro datu iegūšanai darba autore izmantojusi kvalitatīvā pētījuma metodi – *ekspertu daļēji strukturētās intervijas*, par kurām pārskats dots 2.tabulā.

2. tabula.

Tūrisma plānošanas dalībnieki – eksperti

Uzņēmējdarbības sektors	Publiskā pārvalde: valdība, pašvaldības, u.c.	Nevalstiskās organizācijas	Profesionāļi, konsultanti
<u>Pašvaldību uzņēmumu / iestāžu vadītāji</u> **Ieva Zilvere**, Salacgrīvas novada muzeja vadītāja, 05.11.2012. **Jolanta Kraukle**, Engures pagasta pārvaldes vadītāja, ekspozīciju un izstāžu kuratore, 28.10.2012. **<u>Privātā sektora uzņēmēji</u>** **Ieva Zilvere**, Salacgrīvas novada muzeja vadītāja, 05.11.2012. **Jolanta Kraukle**, Engures pagasta pārvaldes vadītāja, ekspozīciju un izstāžu kuratore, 28.10.2012. **Vizma Ģēģere**, Pāvilostas novada domes projektu koordinatore, 07.11.2012. **Marta Lejiņa**, "Liedags L" kafejnīcas īpašniece, 25.10.2012. **Astra Samīte**, "Helmi" viesnīcas vadītāja, 18.10.2012. **Iluta Vīgante**, "Viga" viesu nama vadītāja, 18.10.2012. **Juris Kalniņs**, "Das Crocodill" viesu mājas vadītājs, 14.10.2012. **Andrejs Varkalis**, "Lenkas" viesu nama vadītājs, 14.10.2012. **Dace Jansone**, "Villa Elizabete" viesnīcas pārvaldītāja, 18.10.2012.	**Gita Pāvule**, *Ekonomikas ministrijas* Uzņēmējdarbības konkurētspējas departamenta tūrisma nodaļas vecākā referente, 12.11.2012. **Dace Grante**, *VARAM* Reģionālās plānošanas nodaļas vecākā referente, 11.11.2012. **Armands Pužulis**, *Rīgas plānošanas reģiona* telpiskās plānošanas nodaļas vadītājs, 20.10.2012. **Andris Soms**, Dabas aizsardzības pārvaldes dabas uzraudzības un izglītības departamenta informatīvo sistēmu projektētājs, 01.10.2012. **Roberts Šiliņs**, Engures ezera dabas parka fonda direktors, 04.11.2012. **Mairita Tumpele,** Pāvilostas TIC vadītāja, 27.10.2012. **Juri Zālīti**, Salacgrīvas tūrisma informācijas centra vadītājs, 07.10.2012. **Ingrīda Smuško**, Tukuma TIC vadītājs, 20.10.2012. **Solvita Kukanovska**, Salacgrīvas pilsētas domes	**Artis Gustovskis,** Kurzemes Tūrisma asociācija valdes priekšsēdētājs, Kuldīgas TIC vadītājs, 02.11.2012.	**Andris Klepers,** sabiedrisko attiecību konsultants Latvijas dabas fondā, 07.11.2012. **Aiga Petkevica**, Kurzemes plānošanas reģiona INTERREG programmu projekta vadītāja,

	projektu vadītāja, 02.11.2012. **Vizma Ģēģere**, Pāvilostas novada domes projektu koordinatore, 07.11.2012. **Ilze Turka**, Engures novada domes attīstības plānotāja, 11.10.2012.		25.10.2012.

Kopā ekspertiem tika sastādīti daļēji strukturēti 17 jautājumi, no kuriem 4 ir atvērtā tipa jautājumi, proti, lūdzot izteikt nostāju un viedokli jautājumos par tūrisma plānošanu piekrastes pašvaldībās, par to, vai piekrastes specifika plānošanas procesā tiek ņemta vērā pietiekami, vai būtu lietderīgi tūrisma attīstības plānus izstrādāt kopīgi vairākām blakusesošām pašvaldībām, vai tie līdz šim tiek saskaņoti, vai nepieciešama – IPZP principu ieviešana Latvijas piekrastes plānošanā. Diskusiju raisošākie jautājumi bija par tūrisma kā prioritāras nozares atzīšanas nepieciešamību pašvaldībās un nepieciešamību tematisko plānu izstrādei, par dokumentu aktualizēšanu un monitoringa realizēšanu, rezultatīvo indikatoru noteikšanu, aizsargjoslu likuma prasību attiecībā uz jūras piekrasti un saimnieciskās darbības attīstības sabalansēšanu piekrastes teritorijās.

3. Tūrisma plānošanas prakses izvērtējums Latvijas piekrastes pašvaldībās

2. tabulā uzskatāmi atainoti visi plānošanas dokumenti, kurus autore ir analizējusi pēc noteiktajiem kritērijiem.

3.tabula.

Kritēriju analīzes kopsavilkums

Plānošanas dokuments// Kritērijs	Plānošanas reģionu attīstības plāni	Reģionu tūrisma attīstības plāni	Novadu attīstības plāni	Novadu tūrisma attīstības plāni	Īpaši aizsargājamo dabas teritoriju dabas aizsardzības plāni	Kopā:
Esošās situācijas izvērtējums tūrisma nozarē	1	0.5	1	1	1	**4.5**
Problēmu identifikācija tūrismā	1	0.5	0	1	1	**3.5**
Pašvaldības nostāja par tūrismu kā potenciālu nozari // Noteikta tūrisma attīstības vīzija	1	0.5	1	1	0.5	**4**
SVID analīze tūrisma nozarei	0	0.5	1	1	nav piemērojams	**2.5**
Noteikti pašvaldības tūrisma ilgtermiņa un īstermiņa mērķi	0.5	1	0.5	0.5	1	**3.5**
Noteiktas tūrisma mērķu sasniegšanas rīcības	1	1	1	1	1	**5**
Uzdevumiem/ rīcībām/ pasākumiem noteikts termiņš	1	1	0.5	1	1	**4.5**
Uzdevumiem/ rīcībām/ pasākumiem noteikts finansējums	0	0	0.5	0	1	**1.5**
Uzdevumiem/ rīcībām/ pasākumiem noteikta par izpildi atbildīgā amatpersona/ institūcija	0	0	0.5	1	1	**2.5**
Rezultatīvie indikatori mārketingā, ekonomikā/ sociālajā vides jomā	0.5	0	0	0	nav piemērojams	**0.5**
Noteikti programmas ieviešanas kontroles, novērtēšanas jeb monitoringa instrumenti	1	0	0.5	0.5	0	**2**
Plānu saskaņotība, sasaiste ar citiem plānošanas dokumentiem	1	0	1	1	0.5	**3.5**
Sabiedrības iesaiste plānošanas procesā	0	0	0.5	0.5	0.5	**1.5**
Kopā:	**8**	**5**	**8**	**9.5**	**8.5**	

Izvērtējot rezultātus pēc summārās pieejas horizontāli pa kritērijiem, visaugstākais vērtējums plānošanas dokumentu grupās ir *noteiktas rīcības tūrisma mērķu sasniegšanai***,** kas ir konkrēti definētas visos plānos. *Kritērijs izpelnījies "5" balles.* Rīcību plāni izstrādāti katrā no analizētajiem plāniem, jaunākajos plānos tie ir detalizētāki un loģiski konstruktīvāki, papildināti ar arvien konkrētāk izteiktiem *mērķu/uzdevumu izpildes termiņiem*, tos priorizējot. *Esošās situācijas izvērtējums* izpelnījies 4,5 balles, kas ir izklāstīta visos plānos. *Pašvaldības nostājā par tūrismu kā prioritāru nozari* – "4" balles, no kā var secināt, ka katra pašvaldība savā teritorijā tūrismu atzīst kā vienu no galvenajām nozarēm.

Ar 3,5 ballēm ir novērtēta *problēmu identifikācija tūrismā*, jo bieži plānošanas dokumentos ir uzsvērti tieši sasniegumi, labās lietas, ar ko novads, pašvaldība lepojas, bet netiek identificētas attīstības iespējas un līdzšinējās problēmas, tādējādi neizceļot lietas, kas būtu jāuzlabo. Pašvaldības tūrisma *ilgtermiņa un īstermiņa mērķu* kritērijs ir ieguvis 3,5 balles, jo nereti ir norādīti vieni vai otri, vai neprecīzi no ilgtermiņa mērķiem neizriet īstermiņa mērķi. Mērķu *saskaņotība un sasaiste* ar citiem plānošanas dokumentiem ir tikai daļēji atspoguļota, proti, novērtēta ar 3,5 ballēm. Tam par iemeslu varētu būt administratīvi teritoriālās reforma, kad, mainoties līdzi rajonu iedalījumam, – mainījās novadi, to teritorijas un radās grūtības plānu sasaistei.

Visvājāk attiecīgajos plānošanas dokumentos atspoguļota sabiedrības iesaiste plānošanas procesā, rezultatīvie indikatori, uzdevumiem/ rīcībām/ pasākumiem noteiktais termiņš, atbildīgā institūcija un finansējums, kā arī monitoringa pasākumi, izpelnoties "2" balles. *Sabiedrības iesaiste* (kritērijs ar "1,5") kā obligāta kļuva ar 2009. gada 25. augusta MK noteikumiem nr. 970 par "Sabiedrības līdzdalības kārtību attīstības plānošanas procesā", kas tika izdoti saskaņā ar Attīstības plānošanas sistēmas likuma 11.panta piekto daļu. Tieši tas varētu būt par vienu no iemesliem šī kritērija zemākajam vērtējumam. Vienlaicīgi tas liecina arī par to, ka arī sabiedrība nesaskata, kā var dot savu ieguldījumu plānošanas procesā, neizprot tā būtību un lietderību, kas izriet arī no intervijām ar uzņēmējiem. Tādējādi sabiedrība, pirmkārt, būtu jāinformē par plānošanas būtību un jēgu. *Rezultatīvo indikatoru esamība*, kas prasa datu apkopojumu, to apstrādi un prognozes sasniegumus nākotnē, ir dārgs un laikietilpīgs process. *Monitorings* visbiežāk tiek atspoguļots tikai līdzīgi kā normatīvajos dokumentos – vajadzības izteiksmē. Nav konkrēti pateikts, kad un kā ieviešana tiks aktualizēta katrā konkrētā pašvaldībā, tikai pausta pārliecība, ka tiks. *SVID analīzes* pielietojums kā kritērijs ir novērtēts ar "2" ballēm. Tas skaidrojams ar to, ka SVID analīzes pielietojums nav nepieciešams visām plānu grupām.

Izvērtējot vertikāli plānu grupas pēc summārās pieejas, var secināt, ka tūrisma kontekstā vispilnīgākie un detalizētākie ir īpaši aizsargājamās dabas teritorijas dabas aizsardzības plāni – ĪADT, kam seko novadu attīstības plāni, kā arī novadu tūrisma attīstības plāni. Reģionu attīstības plāni, gan vispārējie, gan tūrisma ir daudz vispārīgāki un mazāk tiek pielietoti ikdienas praksē saistībā ar tūrismu.

Lai izvērtētu plānošanas prakses, pētījuma ietvaros tika intervēti 13 tūrisma plānošanas praksē iesaistītie eksperti un uzņēmēji, noskaidrojot kopējo viedokli par tūrismu kā ***prioritāru*** *nozari piekrastes pašvaldībās*. Kā objektīvu nostāju attiecībā uz tūrismu kā prioritāru nozari piekrastes pašvaldībās novērtēja tikai puse apaujāto ekspertu. Tas nozīmē, ka piekraste un jūra nav izšķirošā tūristu piesaistei vai vienīgais resurss. Lai piekraste būtu pievilcīga ieceļotājiem, pašvaldībai jānodrošina atbilstoša tūrisma infrastruktūru, bet uzņēmējiem – pakalpojumi. Tūrismam Latvijā tomēr ir sezonāls raksturs, un piekraste vai jūra ziemas sezonā nenodrošinās nedz pašvaldību, nedz iedzīvotājus ar ienākumiem. Klusā neskartā piekraste viennozīmīgi ir Latvijas niša, bet ar noteikumu, ka tāpēc tā nedrīkst būt neiekārtota vai bez pieejas un infrastruktūras.

Tā kā puse ekspertu tomēr atzīst, ka tūrismam ir prioritāra nozīme, autore cenšas noskaidrot, vai šīm *pašvaldībām jāizstrādā īpašs tūrisma attīstības plāns kā tematiskais plāns*. Lielākā ekspertu daļa atzīst, ka tas ir nepieciešams, kaut vai uzsākto aktivitāšu pārmantojamības nodrošināšanai. Strādājot ikdienas darbā, lieti noder atbilstošais attīstības plāns, jo saskaņā ar plānā noteiktiem mērķiem var piesaistīt papildu finanses attiecīgajiem attīstības projektiem. Vienprātīgi par labu iespējamu praksi tiek atzīta tūrisma attīstības plānu un projektu izstrāde kopīgi vairākām blakusesošām pašvaldībām. Tādējādi būtu iespējams aptvert plašāku teritoriju un veidot kopīgus produktus. Nav tālredzīgi divās blakus esošās

pašvaldībās veidot identiskus piedāvājumus, jo mazās pašvaldības Latvijā nespētu tiem vienas nodrošināt un piesaistīt līdzekļus. Būtiski, ka nereti ģeogrāfiskie objekti, dabas, kultūrvēstures resursi ir izveidoti vairāku pašvaldību administratīvajās teritorijās, veidojot vienotu galamērķi no ceļotāju viedokļa. Kā otrs pamatojums ir tūrisma attīstību mērķu un vadlīniju iestrāde pašvaldības attīstības plānā. Šīs izvēles pamatojums balstās uz hierarhisko principu, jo pašvaldību attīstības plāniem ir lielāks spēks un ietekme.

Īpaša uzmanība tika pievērsta *Aizsargjoslu likuma* noteiktajiem ierobežojumiem attiecībā uz piekrastes izmantošanu. Lielākā daļa ekspertu norāda, ka pašreiz šajā jomā ir līdzsvars. Tomēr vairākkārt tiek atzīmēts, ka būtu jāliberalizē Aizsargjoslu likuma prasības attiecībā uz piekrastes infrastruktūras iekārtošanu un iespējamo saimnieciskās darbības izvēršanu tūrismā. Vietās, kur ir stāvkrasti, no pašvaldību puses izskan viedoklis par stingrākiem papildu ierobežojumiem.

Mēģinot noskaidrot viedokli par *integrētās piekrastes zonas pārvaldību*, pārsvarā bija divi atbilžu varianti – vai nu integrētā piekrastes zonas pārvaldība ir zināma tikai vispusīgi vai arī nav nācies ar to saskarties nemaz. Armands Pužulis, Rīgas plānošanas reģiona telpiskās plānošanas nodaļas vadītājs, kas savā praksē ir pētījis un analizējis IPZP, uzskata, ka šī pārvaldība nav attīstījusies kā kopēja politiska ideja Latvijā. 90. gados veiksmīgi sāktais process vēlāk apstājās. IPZP principi tiek ieviesti caur vairākiem, ne vienmēr organizatoriski saistītiem principiem, kuri atsevišķi arī tiek pielietoti, taču kopēja dokumenta nav. Līdz ar to nav sistēmas, kas ļauj veidot nepārtrauktu savstarpēji saistītu starpnozaru politiku.

Precizējot ekspertu viedokli jautājumā vai IPZP, būtu ieviešama arī Latvijā, ekspertu domas dalās, proti, eksperti atzīst, ka pēc būtības tā tiek jau pielietota, bet netiek saukta vai atpazīta par IPZP, savukārt vēl 6 eksperti nemāk spriest par IPZP nepieciešamību.

Rezultatīvie rādītāji ar tūrismu saistītos plānošanas dokumentos ir samērā jauna joma, kas senāk izstrādātos plānošanas dokumentos netika uzskatīta par obligātu. Par to liecina lielais atbilžu īpatsvars "nevaru atbildēt" un "nē nav norādīts" uz jautājumu – vai uzskatāt, ka plānošanas dokumentos tūrisma kontekstā tiek noteikti atbilstoši rezultatīvie rādītāji? Neskatoties uz to, nozares speciālisti atzīst, ka daļēji šie rādītāji tiek atspoguļoti, bet tas ir atkarīgs no katra konkrētā plāna. Analizējot plānošanas dokumentos ietvertos rezultatīvos rādītājus pa ietekmes jomām, var teikt, ka ietekme sociālajā un vides jomā tiek uzskatīta kā labāk atspoguļotā joma, kurā rezultatīvie rādītāji ir norādīti, iegūstot piecas apstiprinošas balsis, kā vājo punktu atstājot ietekmi ekonomikas jomā.

Attēlā nr. 1 tiek atspoguļota situācija, kādu eksperti saskata attiecībā uz pašvaldības plānu, tūrisma un ĪADT aizsardzības plānu *monitoringa un aktualizācijas* esamību praksē. Par monitoringu plānošanas reģiona attīstības plānu kontekstā lielākais vairākums balsu ir par "nē", par monitoringa nerealizēšanu, bet plānošanas reģiona plāni tiek aktualizēti daļēji.

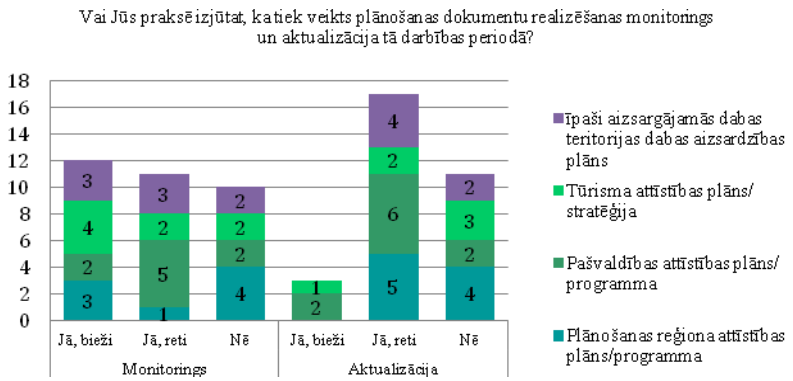

1.attēls. Monitoringa izvērtējums.

Monitorings un aktualizācija pašvaldību attīstības plānos tiek raksturots kā apmierinošs, bet visaugstāk tā esamību eksperti vērtē tūrisma attīstības plānos un ĪADT dabas aizsardzības plānos. Attiecībā uz plānu aktualizāciju vislabāk tiek novērtēti pašvaldību attīstības plāni.

Secinājumi

Izstrādājot pētījumu par tūrisma plānošanas praksi Latvijas piekrastes pašvaldībās no 1999. līdz 2012. gadam, par pētījuma metodēm pielietojot dokumentu analīzes metodi un intervijas ar ekspertiem, rezultātus apkopojot un analizējot, izkristalizējās būtiskākie secinājumi.

1) Neskatoties uz to, ka daudzas piekrastes pašvaldības ir izvirzījušas tūrismu kā prioritāti, vairāki eksperti to ne vienmēr uzskata par pamatotu, un pašreizējās pētījuma etalonteritorijās tūrisms ekonomiskajā un sociālajā ziņā nespēj konkurēt ar tradicionālajām saimniecības nozarēm.
2) Kā tūrisma nozares prioritātes pamatojums pašvaldībās nereti ir cilvēku nodarbinātība, papildienākumu nodrošinājums un patriotisma izkopšana.
3) Izvērtējot visu 5 plānu grupas pēc autores izvirzītajiem 13 kritērijiem, pielietojot summāro pieeju, jāsecina, ka tūrisma kontekstā vispilnīgākie un detalizētākie ir ĪADT, novadu attīstības plāni, kā arī novadu tūrisma attīstības plāni, bet reģionu attīstības plāni, gan vispārējie, gan tūrisma ir daudz vispārinātāki un mazāk tiek pielietoti ikdienas praksē saistībā ar tūrismu konkrētajās pašvaldībās.
4) Analizējot dokumentus pēc kritērijiem horizontāli summāri, vislabāk tiek atspoguļots esošās situācijas izvērtējums tūrisma nozarē, pašvaldības nostāja pret tūrismu kā potenciālu nozari, tūrisma mērķu sasniegšanas rīcības un uzdevumiem/ rīcībām/ pasākumiem noteiktais termiņš. Vidēji atspoguļota problēmu un iespēju identifikācija tūrismā, noteiktie pašvaldības tūrisma ilgtermiņa un īstermiņa mērķi, kā arī plānu saskaņotība un sasaiste ar citiem plānošanas dokumentiem. Visvājāk atspoguļota

sabiedrības iesaiste attīstības un tūrisma plānošanas procesā, pasākumu realizācijas rezultatīvie indikatori, monitorings.

5) Kā viena no nozīmīgākajām problēmām plānošanā ir rezultatīvo rādītāju noteikšana un iekļaušana, kas tiek pamatots gan ar izejas datu nepietiekamību, gan objektīvas metodoloģijas trūkumu, kas gala rezultātā neļauj saskatīt reālos ieguldījumus no tūrisma.
6) Kvalitāte, kādā tiek noteikta plāna uzraudzība un ieviešana, ir krasi atšķirīga. Izstrādātajos jaunākajos plānos to īstenošana un monitorings izstrādāts padziļinātāks, dažreiz to iekļaujot īstermiņa mērķos.
7) Ir jāaktivizē sabiedrības iesaiste tūrisma plānošanas procesā, skaidrojot tās devumu sabiedrībai, iespējams, piesaistot papildu darbiniekus, piemēram, studentus, kuri iegūs no dalības attiecīgajās aktivitātēs, tādējādi veicinot sabiedrības aktīvāku iesaisti tūrisma plānošanā, attīstībā un rezultātu novērtēšanā.
8) Gan dokumentu satura analīze, gan ekspertu viedokļa analīze pierāda, ka pastāv būtiska atšķirība kvalitātes ziņā starp vecākajiem un jaunākajiem dokumentiem, kas pierāda plānošanas prakses progresu.
9) 2009. gada administratīvi teritoriālā reforma Latvijā ir ietekmējusi tūrisma nozares plānošanu un attīstību, izjaucot jau iestrādāto sistēmu un sadrumstalojot plānojamās teritorijas, kas rezultātā rosina vairāk domāt par kopīgu tūrisma plānošanas dokumenta izstrādi ar blakusesošajām pašvaldībām, no tūristu viedokļa, – vienotiem tūrisma galamērķiem.
10) Attiecībā par piekrastes aizsardzību, attīstību, likumdošanu un to ievērošanu plānošanas procesā nozares pārstāvji ir vienprātīgi, ka piekrastes specifika tūrisma attīstības plānošanas procesā tiek ņemta vērā. Aizsargjoslu likuma prasības attiecībā uz jūras piekrasti un saimnieciskās darbības attīstības sabalansēšanu piekrastes teritorijās tiek vērtēta kā sabalansēta, situāciju starp dabas aizsardzību un attīstību vērtējot kā līdzsvarotu.
11) Rīcības plānu papildu uzlabojumiem var minēt nepieciešamību rīcības priorizēt, kā, piemēram, daudzos ĪADT plānos. Arī šis aspekts palīdz radīt skaidrību, kura rīcība ir jārealizē pirmā.
12) Kā tūrisma nozares prioritātes pamatojums pašvaldībās nereti ir cilvēku nodarbinātība, papildienākumu nodrošinājums un patriotisma izkopšana, tomēr izmērāmu indikatoru trūkuma dēļ ir apgrūtināts to novērtējums.
13) Pasaulē un Eiropā plaši izmantotā integrētā piekrastes zonas pārvaldība, kas ir nozīmīga arī tūrismam, tūrisma plānošanas dalībnieku vidū ir daļēji zināma un Latvijas plānošanas praksē ar šādu nosaukumu netiek izmantota, lai gan tās principi praksē tiek pielietoti, piemēram, ĪADT aizsardzības plānos, tādējādi reāli daļēji sasniedzot IPZP mērķus.

Izmantotās literatūras saraksts

Attīstības plānošanas sistēmas likums // Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 23.05.2008; Stājās spēkā 01.01.2009; ar grozījumiem, kas tika pieņemti līdz 07.07.2011 // Latvijas Vēstnesis, 01.01.2009 Nr. 80 (3864).

Attīstības plānošanas sistēmas likums // http://www.likumi.lv/doc.php?id=175748 [Tiešsaiste]. [Skatīts: 05.09.2012]

Par pašvaldībām // Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 19.05.1994; Stājās spēkā 09.06.1994; ar grozījumiem, kas pieņemti līdz 01.01.2012 // Latvijas Vēstnesis, 24.05.1994 Nr. 61(192)
Par pašvaldībām // http://www.likumi.lv/doc.php?id=57255 [Tiešsaiste]. [Skatīts: 20.09.2012]

Teritorijas attīstības plānošanas likums // Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 13.10.2011; Stājās spēkā 01.12.2011; ar grozījumiem, kas pieņemti līdz 07.06.2012 // Latvijas Vēstnesis, 13.10.2011Nr. 173 (4571).

Teritorijas attīstības plānošanas likums // http://www.likumi.lv/doc.php?id=238807 [Tiešsaiste]. [Skatīs: 15.10.2012]

Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām // Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 02.03.1993; Stājās spēkā 07.04.1993; ar grozījumiem, kas tika pieņemti līdz 01.06.2011 // Latvijas Vēstnesis, 01.06.2011 Nr 5
Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām // http://www.likumi.lv/doc.php?id=59994 [Tiešsaiste].[Skatīts: 15.10.2012]

EC demonstration programm on ICZM. Participation in the ICZM processes: Mechanisms, and procedures needed. // http://ec.europa.eu/environment/iczm/pdf/themb_rp.pdf [Tiešsaiste]. [Skatīts: 29.10.2012]

Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija // http://www.varam.gov.lv/lat/darbibas_veidi/pasv/ Tiešsaiste]. [Skatīts: 28.10.2012]
Briņķis, J., Strautmanis, I., Bērziņš, E. (2009). *Baltijas jūras piekrastes zonas attīstība kā viens no būtiskiem faktoriem vietējās ainaviskās savdabības saglabāšanā.* Rīga: RTU Zinātniskie raksti, 10. sēr., arhitektūra. – 3.sēj., 161.–170.lpp.

Chadwick, G. (1972). *A Systems View of Planning*. Great Britain, Oxford: Pergamon Press, 390 p.

Cicin-Sain, B., Knecht, R.W., Jollifee, I.P. (1993). Sustainable Development and Integrated Coastal Management. *Ocean and Coastal Management*, 21, 11–43.

EC demonstration programm on ICZM. Participation in the ICZM processes: Mechanisms, and procedures needed // The European Commission, 30/12/97., 1997. European Commission. http://ec.europa.eu/environment/iczm/pdf/themb_rp.pdf [Tiešsaise]. [Skatīts 15.102012]

Fitzpatric, J.L., Sanders J.R., Worten B.R. (2004). *Program Evaluation : Alternative Approaches and Practical Guidelines* (3rd ed.). Allyn and Bacon, Boston, USA, 555 lpp.
Gunn, C.A., Var, T. (2002). *Tourism Planning; Basic, concepts, cases*, fourth edition. USA, New York: Routledge, 464 p.

Hall, C.M. (1998b). *Tourism: Development, Dimensions and Issues, 3rd edn.* Great Britain, South Melbourne.: Longman.

Inskeep, E. (1991). *Tourism Planning, An integrated and sustainable development approach.* Canada: John Wiley & Sons, INC., 508 p.

Kurzemes plānošanas reģiona telpiskais (teritorijas) plānojums 2006. – 2026. gadam (2007). Kurzemes plānošanas reģions.

Limbažu rajona attīstības programma. (2003). Limbažu rajona pašvaldība, 82 lpp.

Piekrastes telpiskās attīstības pamatnostādnes 2011. – 2017.gadam. (2011), Stratēģiskās ietekmes uz vidi novērtējums. Rīga: Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 112 lpp.

Puzulis, A., Skinkis, P. (2011). *Representations of boundaries in the Context of private and publice relationships: Latvian example*. [tiešsaiste]. [Skatīts 19.09.2012]. http://www.inzeko.ktu.lt/index.php/EIS/article/view/1083

Sabiedrības līdzdalības kārtība attīstības plānošanas procesā // MK noteikumi Nr. 970 // Pieņemts 25.08.2009 // Latvijas Vēstnesis 05.09.2009 Nr. 141(4127)

Šļara, A. (2005). *Latvijas pašvaldību teritorijas attīstības programmu kvalitātes izvērtēšanas sistēma*. Promocijas darba kopsavilkums. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte. 84 lpp.

TIESISKAIS STATUSS ELEKTRONISKAJIEM DOKUMENTIEM, KURIEM NAV KVALIFICĒTA ELEKTRONISKĀ PARAKSTA (ELEKTRONISKĀ PASTA SŪTĪJUMI)

LEGAL STATUS OF ELECTRONIC DOCUMENTS BEARING NO QUALIFIED ELECTRONIC SIGNATURE (ELECTRONIC MAIL MESSAGES)

Tatjana Jurkeviča, Mag.iur., zvērināta advokāte

Biznesa augstskola Turība, Latvija

doktorante

Abstract

Ever increasing penetration of trade into the Internet information network calls for the necessity to solve a number of procedural issues. Major significance here is attached to legal regulation of the growing quantity of expressions of will submitted in electronic form. Apart from that, the question arises as to whether such expression of will can have proper evidential effect. That circumstance acquires particular importance where agreements are concluded by exchanging messages via electronic mail. Solution of these issues goes hand in hand with the necessity to define electronic document as a generic concept in law enforcement, with the admissibility and evidential significance in the civil procedure.

The aim of this article is to address the issue of the legal status and evidential significance of electronic mail messages bearing no qualfied electronic signature. With this aim in mind the author sets the following objectves: 1) to review existing opinions on evidential force of simple electronic messages; 2) to analyse existing legal regulation covering the possibility to use simple electronic messages as evidence in the civil procedure; 3) consider the possibility to evaluate simple electronic mail messages as evidence.

The following approaches were used in the research: analytical, logical, systemic.

Keywords: electronic document, electronic signature, evidence, proving, civil procedure, electronic mail messages

Atslēgas vārdi: elektroniskais dokuments, elektroniskais paraksts, pierādījumi, pierādīšana, civilprocess, elektroniskā pasta sūtījumi.

Aizvien pieaugošā personu interešu iekļaušanās Interneta informāciju tīklā izsauc nepieciešamību veikt virkni procesuālu pasākumu. Galvenā loma šajā jautājumā tiek veltīta pieaugošajiem, elektroniskajā formātā izteiktajiem, gribas izpausmes veidiem un to tiesiskajiem aspektiem, kuri prasa noteiktu patstāvīgu normatīvo regulējumu. Īpašu nozīmi minētais apstāklis iegūst tādos gadījumos, kad visa ar subjektu saistītā dokumentācijas aprite notiek ar elektroniskā pasta starpniecību. Šo jautājumu risinājumi ir cieši saistīti ar elektroniskā dokumenta institucionālā jēdziena traktējumu tiesību sistēmā, t.i., noteikt tā vietu kā pierādījumu tiesvedībā. Šī raksta mērķis – parastā elektroniskā pasta sūtījumu, kuri nav parakstīti ar drošu elektronisko parakstu, pierādošā spēka izpēte. Šī mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti sekojoši uzdevumi:

1) pētīt dažādus viedokļus par parasto elektronisko sūtījumu pierādošo spēku;
2) analizēt tiesisko regulējumu attiecībā uz parasto elektronisko sūtījumu izmantošanas iespējām civilprocesā pierādījumu statusā;
3) apsvērt iespēju novērtēt vienkāršus e-pasta sūtījumus kā pierādījumus.

Šajā rakstā autors pielieto sekojošas metodes: analītiskā, loģiskā, sistēmiskā. Pētījuma praktiskās pielietošanas iespēja saistīta ar to, ka pareizai izpratnei par parastā elektroniskā pasta sūtījuma izmantošanas iespējām pierādīsanas jomā ir būtiska nozīme attiecībā uz pareizas un efektīvas tiesu prakses izveidošanu.

Komercdarbības aprite, kura pielieto elektroniskās komunikācijas priekšrocības, gribas izpausmes apmaiņai pamatā izmanto elektroniskā pasta sūtījumus (*Roßnagel*, *Pflitzmann*, 2003). Šodien elektroniskā pasta sūtījumi ir tipveida piemērs tam, kā tiek radīti, pārsūtīti un uzglabāti elektroniskā formāta dokumenti (*Becker*, 2004).

Ņemot vērā vairākus: gan juridiskā, gan tehniskā rakstura iemeslus, tiesas Latvijā izmanto elektroniskos pasta sūtījumus, kuri nav apstiprināti ar drošu elektronisko parakstu, visai atturīgi (Miķelsons, 2004). Šāda situācija aktuāla arī ES valstīm (*Riesenkampff*, 2009). Salīdzinājumam, piemēram, ASV tiesās izskatāmo elektronisko dokumentu īpatsvars ir daudz lielāks, pēdējo piecu gadu laikā e-dokumenti sastāda apmērām 95% no visiem ASV tiesās izskatāmiem dokumentiem, pie tam aptuveni 70% no tiem ir elektroniskā pasta sūtījumi (*Храмцовская*, 2007).

Tiesa savā praksē pielieto parasti elektroniskā pasta izpratni kā elektronisko dokumentu, kurš sastāv no konkrētā datnē zināmā kārtībā nostiprinātajiem datiem (*Köhler et al*, 2011). Elektroniskajiem pasta paziņojumiem ar kvalificēto elektronisko parakstu ir personīgo dokumentu pierādošais spēks. Tomēr jāpiekrīt, ka šobrīd kopējā sūtījumu masā šādu sūtījumu īpatsvars ir visai niecīgs, jo saistīts ar parastajam lietotājam sarežģīto kvalificētā elektroniskā paraksta iegūšanas procedūru (*Fritsch*, 2001; *Scharf*, 2009).

Jautājumā par elektroniskā pasta sūtījumu, kuriem nav kvalificētā elektroniskā paraksta, pierādošo spēku Eiropas valstu procesuālajā literatūrā pastāv trīs atšķirīgi uzskati. Šeit nepieciešams atzīmēt, ka runa ir tieši un tikai par tiem gadījumiem, kuros ir apstrīdēti elektroniskā pasta sūtījumi, jo pretējā gadījumā tāda korespondence tiek uzskatīta kā pienācīgs pierādījums, lai pieņemtu tajā izteikto sūtītāja gribas izpausmi.

Saskaņā ar zinātniskajā literatūrā izplatīto pieņēmumu par elektroniskā pasta sūtījumiem bez kvalificētā elektroniskā paraksta tos nevar uzskatīt par ticamu pierādījumu, jo tiem trūkst tādu pazīmju kā identitātes un neviltotības apstiprinājumi. Kā arguments tādam apgalvojumam tiek norādīts uz vispārpieņemto un vispārzināmo uzskatu par elektronisko sakaru dienestu nedrošību. Elektroniskā pasta sūtījumi var tikt pārtverti un nesankcionēti izmainīti vai arī tajā izteiktā gribas izpausme var tikt nosūtīta no svešas elektroniskā pasta adreses (*Roßnagel*, 2004; *Ludemann, Adams*, 2002; *Wiebe*, 2002). Piemēram, elektroniskā pasta adrese: Jurkevica@inbox.lv , nekādā mērā neliecina par to, ka šī adrese pieder noteiktai personai ar uzvārdu Jurkevica. Minētais nosacījums saistīts ar to, ka elektroniskā pasta adreses lietotāja reģistrācija iespējama arī bez personas identifikācijas, kā arī vispār ar svešu vārdu (*Wiebe, 2002)*. Pamatojoties uz teikto, tiesu prakse nepieņem par pietiekošu argumentu norādi par elektroniskā pasta sūtījuma identiskumu, atsaucoties uz tās aizsardzību ar paroli, un tiesvedībā tie netiek uzskatīti kā pilnvērtīgi pierādījumi. Daļēji informāciju par sūtījumiem satur sistēmu datnes (log-faili), par kurām ziņas var lūgt kāda no pusēm. Tomēr tāda sistēmu datņu informācija arī nav garantēta aizsardzībai pret iespēju piekļūt trešajām personām to nesankcionētai izmaiņai (*Roßnagel, Pflitzmann*, 2003). Savukārt elektroniskā pasta sūtījuma neviltotība arī nav garantēta ar to, ka tiesai vienkārši tiek iesniegts ziņojuma teksts, jo jebkuru *ASCII* formāta tekstu bez sevišķas piepūles var nomainīt ar jauna teksta sastādīšanu (*Roßnagel, Pflitzmann*, 2003). Turklāt, nav izslēgta iespēja, ka visos sūtījuma ceļa posmos līdz saņēmējam, zinot vispārējo tīkla atklātumu, sūtījumu var sastādīt, mainīt vai jebkādi viltot tādā veidā, kuru saņēmējam nav iespējams kontrolēt. Ņemot vērā lielo viltojuma iespējamības pakāpi, pārsvarā esošās teorijas pārstāvji uzskata pašu elektroniskā pasta sūtījumu par nepietiekamu un nedrošu fakta pierādījumu, par tādu faktu, kuram nav pierādošā spēka (*Scharf*, 2009).

Kā pretpols augstāk izteiktajam uzskatam citi civilprocesa speciālisti, starp kuriem, pirmkārt, tiek minēti P.Mankovskis un R.Vinters, kritizē elektroniskā pasta sūtījumu pierādošā spēka noliegumu, pamatojoties uz ekonomiskajiem argumentiem, kā arī ar "trešās personas niecīgi mazo iejaukšanās iespēju" (*Mankowski*, 2002: *Mankowski*, 2004; *Winter*, 2002) . Minētās nostājas pārstāvji pastāv uz šādu sūtījumu uzskatīšanu par lietiskajiem pierādījumiem, pamatojoties uz lietotāja identitātes garantiju. Kā galvenais arguments tiek izvirzīta atsauce par to, ka pretējā gadījumā izveidojas "...tiesības atsaukt gribas izpausmi sakarā ar pierādīšanas pienākuma pārdalījumu..." (*Mankowski*, 2003). Jo tādā gadījumā puse, kura ir neapmierināta ar kādu darījuma nosacījumu, gūst iespēju noliegt elektroniskā pasta sūtījuma identitāti, to vienkārši apstrīdot (piemēram, paziņojot, ka tas nav viņa sūtījums) un

atsakoties izpildīt darījumā noteiktos pienākumus. Tādas apstrīdēšanas gadījumā, atbilstoši izmantojot esošo pierādīšanas pienākuma nosacījumus, otrajai pusei nebūs ne līdzekļu, ne iespēju pierādīt pretējo (*Mankowski,* 2002). Kā papildu arguments tiek pielietota atsauce uz pastāvošajām domstarpībām starp elektroniskā paraksta lietotāju interesēm un parastā paraksta lietotājiem, un tām grūtībām, kas saistītas ar elektroniskā paraksta iegūšanas procedūras sarežģītību un tās finansiālo nodrošinājumu, kuru jāsedz lietotājam. Ņemot vērā iepriekš teikto, rodas jautājums, vai ir jēga tādas sistēmas apgūšanai, kuras vienīgais mērķis ir lietotāja iespēju apzināšana un stimuls trešajām personām. Pamatojoties uz teikto, minētā viedokļa piekritēji pieļauj varbūtību uzskatīt elektroniskā pasta sūtījumus par lietiskajiem pierādījumiem tiesvedības procesā. Par pamatojumu tādai nostājai tiek pieņemta trešo personu niecīgi mazā sūtījuma izmaiņu iespēja, jo, pirmkārt, – tāda darbība ir krimināls odāma, otrkārt, – pati iejaukšanās sūtījuma procesā ir tehniski ļoti sarežģīta. Tikai visai retos elektroniskā pasta sūtījuma viltojumu gadījumos tā varētu sniegt kādas reālas priekšrocības likumpārkāpējam (*Mankowski,* 2003).

Bez augstāk minētajām divām, viena otru apstrīdošajām koncepcijām, zinātniskajā literatūrā sastopama tāda kā starppozīcija, kura saistīta ar jautājumiem par elektroniskā pasta sūtījumu pierādošo spēku. Minētās nostājas piekritēju viedoklis balstīts ar to, ka nepieciešams norobežot parasto neaizsargāto elektroniskā pasta paziņojumu no tādas gribas izpausmes, kura nosūtīta ar ar protokolu aizsargātas Interneta platformas palīdzību (*Ernst,* 2003). Savukārt, parastajos neaizsargātajos paziņojumos pierādīšanas procesā svarīgi ir noteikt elektroniskā pasta adreses piederību konkrētai personai un nosūtītā ziņojuma elektroniskās adreses piederību tās lietotājam. Pirmais nosacījums ir saistīts ar jautājumu, vai minētā elektroniskā pasta adrese, piemēram, Jurkevica@inbox.lv pieder personai ar uzvārdu Jurkevica. Šeit svarīgi atzīmēt, ka lielākajai daļai elektroniskā pasta tīkla pakalpojumu sniedzējiem, kuros tiek reģistrēta elektroniskā pasta adrese (pastkaste), vispār nav paredzēta lietotāja identifikācijas procedūras. Tā, piemēram, tādiem provaideriem kā *yahoo.com.de.* vai *mail.ru.* nav paredzēta ievadīto personas datu pārbaudes procedūra (lietotāja identifikācija). Turklāt, tipveida vienošanās ar lietotāju *mail.ru* un *yahoo.com* (atbilstoši vienošanās §4.2. un §3.) paredzēts pienākums reģistrējoties norādīt patiesu un aktuālu informāciju par personas datiem. Sīkāk informāciju var apskatīt, piemēram: http://www.mail.ru/pages/help/182.lilml (apskatīts 06.01.2014.) vai http://mfo.yahoo.com/legal/us/yahoo/uto.s/utos- 173.hlml (apskatīts 02.01.2014).

Šajā gadījumā, ņemot vērā iepriekš teikto, ja ir izvirzīts jautājums par elektroniskā pasta lietotāja personas identifikāciju, var būt tiesiski pamatota elektroniskā pasta sūtījuma pierādošā spēka noraidījums. Starp citu, praksē ļoti reti nākas sastapties ar tādas situācijas izvērtēšanu. Daudz aktuālāks, izrādās, ir jautājums saistībā ar to, vai elektroniskā pasta sūtījumu ar norādīto nosūtītāja adresi Jurkevica@inbox.lv tiešām ir nosūtījis minētās elektroniskā pasta adreses lietotājs. Šodien nosūtīt elektroniskā pasta sūtījumu, izmantojot svešu nosūtītāja adresi, no tehniskā viedokļa netiek uzskatīts par kaut ko sarežģītu, ko

nevarētu izpildīt parasts tīkla lietotājs. Tā, izmantojot meklēšanas kritēriju "pasta nosūtīšana no svešas elektroniskās adreses", piemēram, serviss *google.ru* piedāvāja 56 700 meklēšanas rezultātus. Vairākās apskatītās interneta lapās tika piedāvāts instalēt skriptu, ar kuru palīdzību var nosūtīt elektronisko pastu no svešas pastkastes vai anonīmi. (Piezīme: Krievijas interneta vietnes tiek izmantotas tikai kā piemērs bez konkrētā mērķa veikt salīdzinājumu, cik plašas iespējas reģistrēt pasta nosūtīšanu no svešas elektroniskās adreses var arī citās valstīs, piemēram, ASV vai ES valstīs.)

Turklāt, kaut vai izmantojot operatīvo sistēmu *Microsoft Windows* un ar to saistīto standarta programmu klāstā ietilpstošo pielikumu *telnet* un secīgi izpildot noteikto algoritmu, kurš arī ir brīvi pieejams *Internet* tīklā (*Ernst*, 2003: 1093.; *Sosnitza, Gey*, 2004: 467.), visai vienkārši var nosūtīt elektroniskā pasta sūtījumu ar izdomātu vai arī reālu elektroniskā pasta adresi.

Sekojot augstāk teiktajam un ņemot vērā nosūtītā ziņojuma nedrošo atbilstības garantiju tam, ka minētais sūtījums ir tieši elektroniskā pasta adreses lietotāja gribas izpausme, tādiem sūtījumiem trūkst nepieciešamā juridiskā pierādīšanas spēka to identitātes nosacījumu trūkuma dēļ. Salīdzinot ar valdošo uzskatu, pēdējā minētā pieeja tomēr pamatojas ar to, ka paziņojumi, kuri sūtīti ar ar protokolu aizsargātu Internet-platformu palīdzību (piemēram, populārais Interneta veikals *eBay*), atbilst lietisko pierādījumu nosacījumiem (*Sosnitza, Gey*, 2004). Principiālā atšķirība slēpjas tajā, ka, ja raugās no procesuālā skatu punkta, tad šeit parādās vēl viens procesa dalībnieks – Interneta platformas īpašnieks. Nozīme šādai papildus dalībnieka iesaistīšanai procesā var noteikt kā nosacījumu ierobežot trešo personu iespēju iespaidot elektronisko komunikāciju procedūru, bet, ja tāda tiek konstatēta, konkrētais Interneta platformas īpašnieks var sniegt informāciju, kas un kad to ir izdarījis (*Bergfelder*, 2006).

Taču, pēc autora domām, nevar piekrist viedokļiem, kuros pausta noraidoša attieksme pret tādu elektroniskā pasta sūtījumu, kuram nav pievienots drošs elektroniskais paraksts. Pēc autora viedokļa, nedrīkst liegt šāda elektroniskā dokumenta izmantošanu pierādīšanā. Šāds autora viedoklis balstās uz to, ka nedz spēkā esošās tiesību normas, kas regulē e-dokumentu apriti, nedz arī Civilprocesa likums neizslēdz parastos elektroniskā pasta sūtījumus no pierādīšanas līdzekļiem, kas ir pieļaujami civilprocesā. Šeit vispirms būtu jānorāda uz Eiropas Parlamenta un Padomes 1999.gada 13.decembra direktīvu 1999/93/EK par Kopienas elektronisko parakstu sistēmu. Šīs direktīvas 5.pants regulē elektroniskā paraksta juridisko spēku, nosakot arī to, ka dalībvalstis nodrošina, ka elektroniskajam parakstam nav liegts juridiskais spēks un izmantošana par pierādījumu tiesas procesos vienīgi uz tā pamata, ka tas ir elektroniskā formā vai nav balstīts uz kvalificētu sertifikātu, ko izdevis akreditēts sertificēšanas pakalpojumu sniedzējs, vai nav radīts ar drošiem paraksta radīšanas līdzekļiem.

2002.gada 31.oktobrī Latvijas Republikas Saeima pieņēma Elektronisko dokumentu likumu, kas stājās spēkā 2003.gada 1.janvārī. Šī likuma 3.panta 5.daļa paredz, ka *elektronisko dokumentu apritē starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām elektroniskais dokuments uzskatāms par parakstītu, ja tam ir drošs elektroniskais paraksts un laika zīmogs vai elektroniskais paraksts, ja puses šā panta otrajā daļā noteiktajā kārtībā rakstveidā vienojušās par elektroniskā dokumenta parakstīšanu ar elektronisko parakstu.* Kā redzams, vispirms likumdēvējs norāda uz elektroniskā paraksta un laika zīmoga vienlaicīgu izmantošanu. Minētā norma un tās interpretācija praksē arī ieviesa atturīgu pieeju attiecībā uz parasta elektroniskā pasta sūtījuma pieļaujamību civilprocesā. Bet šāda pieeja ir pretrunā arī ar tā paša Elektroniskā dokumentu likuma 3.panta 4.daļu, kurā ir noteikts, ka *elektroniskais paraksts ir tiesisks pierādījums, un elektroniskā dokumenta kā pierādījuma iesniegšana kompetentām iestādēm nav ierobežojama, pamatojoties tikai uz to, ka: 1) dokuments ir elektroniskā formā; 2) tam nav droša elektroniskā paraksta.* No tā secināms, ka tas apstāklis, ka parasts elektroniskā pasta sūtījums nav parakstīts ar drošu elektronisko parakstu, vēl nav tas kritērijs, pēc kura šadu pierādījumu var izslēgt no pierādījumu skaita, uzskatot to par nepieļaujamu.

Analizējot arī Civilprocesa likuma normas, secināms, ka arī šis normatīvais akts dod pietiekošu pamatojumu, kā pierādījumiem izmantot parastus elektroniskos pasta sūtījumus, kuri nav parakstīti ar drošu elektronisko parakstu.

Saskaņā ar Civilprocesa likuma 8.panta 1.daļu tiesa noskaidro lietas apstākļus, pārbaudot pierādījumus, kuri iegūti likumā noteiktajā kārtībā. Saskaņā ar Civilprocesa likuma 110.pantu rakstveida pierādījumi ir ziņas par faktiem, kuriem ir nozīme lietā, un šīs ziņas ar burtu, ciparu un citu rakstisku zīmju vai tehnisku līdzekļu palīdzību ierakstītas dokumentos, citos rakstos, kā arī attiecīgās ierakstu sistēmās (audio, video magnetofonu lentēs, datoru disketēs u.c.). Ņemot vērā to, ka Civilprocesa likumā elektroniskie pierādījumi neveido patstāvīgu pierādīšanas līdzekli, elektroniskie pasta sūtījumi, kas nav apstiprināti ar drošu elektronisko parakstu, kā arī citi elektroniskie dokumenti, pēc spēkā esošās Civilprocesa likuma redakcijas pieskaitāmi pie rakstveida pierādījumiem. Savukārt Civilprocesa likuma 97.pants nosaka tiesas tiesības patstāvīgi novērtēt pierādījumus, kas nozīmē, ka tiesa var pēc saviem ieskatiem izmantot pierādīšanā arī tādus elektroniskus dokumentus, kas nav apstiprināti ar drošu elektronisko parakstu.

Pierādījumi tiek novērtēti uz noteiktu kritēriju un metožu pamata. Saskaņā ar Civilprocesa likuma 97.pantu, kas nosaka vispārīgos pierādījumu novērtēšanas kritērijus, tiesa novērtē pierādījumus pēc savas iekšējās pārliecības, kas pamatojas uz objektīvu, vispusīgu un pilnīgu lietā esošo pierādījumu kopumā izskatīšanu, un nekādiem pierādījumiem nav iepriekš noteikta spēka. Tā Civilprocesa likumā tiek noteikts "brīvais" pierādījumu novērtēšanas princips, kas bija spēkā arī pirmskara Latvijas civilprocesā. Bet ar to vispirms jāsaprot brīva vērtēšanas kritēriju izvēle, un tas nebūt nenozīmē, ka tiesa ir brīva arī pierādījumu atlases izvēlē – tiesa nav tiesīga izvēlēties, kurus pierādījumus vērtēt un

kurus atstāt bez vērtēšanas (Torgāns, 2006; Torgāns, 2011). Šādai pieejai apstiprinājums rodams arī tiesu praksē, piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 5.septembra spriedumā lietā Nr.SKC–366/2012 ir nostiprināta tēze, ka brīvais pierādījumu novērtēšanas princips neierobežo tiesu pierādījumu vērtēšanā. Tātad tiesai ir jāizvērtē visi lietā iesniegtie pierādījumi, tostarp arī tie elektroniskie dokumenti, kas nav parakstīti ar drošu elektronisko parakstu, vienkārši elektroniskā pasta sūtījumi. Būtiski ir norādīt uz to, ka no Civilprocesa likuma 183.panta pirmās daļas izriet, ka tiesai jāizskata visi pieteiktie pierādījumi, jo tikai pēc tam, kad pārbaudīti visi pieteiktie pierādījumi, tiesa noskaidro lietas dalībnieku viedokli par iespēju pabeigt lietas izskatīšanu pēc būtības. Kā redzams no izklāstītā, atteikties vērtēt katru iesniegto pierādījumu tiesa nevar. Arī elektroniskie dokumenti kā pierādījumi nav izņēmums, un tie kā pierādījumi tiesā tiek novērtēti brīvi pēc tiesnešu iekšējās pārliecības.

Apkopojot augstāk teikto, nākas piebilst, ka iepriekš izklāstīto valdošo koncepcijas kritiku nevar uztvert pozitīvi sekojošu iemeslu dēļ: a) diskusija par elektroniskā pasta, kuram nav kvalificētā elektroniskā paraksta, pierādošo spēku, konkrētajās lietās netieši iespaido pierādīšanas pienākuma sadalījumu; b) procesuālajā zinātnē par vispārpieņemtu nostāju tiek uzskatīts, ka pierādīšanas pienākuma modifikācija (izmaiņa) ir pieļaujama tikai tad, ja tāda modifikācija ir balstīta uz augstiem drošības un to garantiju standartiem (*Bergfelder,* 2006: 346.). Par labu tendencei normatīvajos aktos, regulējot elektroniskā pasta sūtījumu izmantošanu pierādījumu statusā, atbalstīt pamatideju kā kvalificētā elektroniskā paraksta augstos drošības standartus runā tas, ka augstu drošības standartu esamība nodrošina arī pierādīšanas pienākuma atvieglošanu. Par acīmredzamu kļūst fakts, ka elektroniskā pasta sūtījums bez kvalificētā elektroniskā paraksta neatbilst minētajiem drošības standartu noteikumiem. No otras puses, procesa dalībniekiem ir jābūt iespējai iesniegt tiesā kā pierādījumus arī šāda veida elektroniskā pasta sūtījumus/dokumentus kā apliecinājumu par elektroniski noslēgtiem līgumiem un to atbilstību izteiktajai gribai. Tieši tāpēc arī šajā tiesību laukā nevar pilnībā piekrist augstāk izklāstītajam valdošajam uzskatam. Tieši šo apsvērumu dēļ sevišķu interesi izraisa jau iepriekš izteiktā starpposma ideja, kura iesaka noteikt pierādošo spēku tiem elektroniskā pasta sūtījumiem, kuri sūtīti caur noteiktu Interneta platformu ar aizsargāto protokolu. Nav lieki atzīmēt, ka tādas Interneta platformas kā Interneta veikals *eBay*, ieguvušas plašu popularitāti un atzinību. Ņemot to vērā, strīdīgajās situācijās riskus un atbildību, kuri saistīti ar tehnisko drošību (vai nedrošību) Interneta platformas darbībā, būtu jānes platformas īpašniekiem patstāvīgi. Starp citu, pat atzīstot valdošā uzskata pozīciju kaut vai attiecībā uz drošības garantijām, civilprocesā tomēr paliek iespēja pieņemt, izskatīt un novērtēt arī tā saucamos parasta veida sūtījumus. Būtība ir tajā apstāklī, ka pierādījumu brīvās novērtēšanas princips tiek pielietots daudz plašāk un saistīts arī ar to, ka tiesas pierādīšanas procesā nevar būt ierobežotas tikai ar tiesību normām un tajos noteiktajiem pierādīšanas līdzekļiem, pēc saviem ieskatiem tiesām ir jābūt iespējām vērtēt jebkuru iesniegtu informāciju. No teiktā var izdarīt secinājumu, ka elektroniskā pasta

sūtījumi, kuriem nav kvalificētā elektroniskā paraksta, tomēr uzskatāmi par pieļaujamiem pierādījumiem civilprocesuālajā pierādīšanā.

Izmantotās literatūras saraksts

Becker, A. (2004). *Elektronische Dokumente als Beweismittel im Zivilprozess*. Frankfurt am Mein.S.141.
Bergfelder, M. (2006). *Der Beweis im elektronischen Rechtsverkehr.* Hamburg.S.29. http://d-nb.info/979887666/04 (skatīts 27.12.2013.)
Ernst, S. *Beweisprobleme bei E-Mail und anderen Online-Willenserklänrungen*. MDR. S.1091ff.
Fritsch, L. (2001). *A secure, affodrable infrastrukture for electronic signature applications.* In: DuD.Nr/9. pp.532–535.
Köhler, M, Arndt, H-W., Fetzer, T. (2011). *Recht des Internet*. S.336.
Ludemann, V., Adams, N. (2002). *Die elektronishe Signatur in der Rechtspraxis*.In: K&R. Heft 1. S.8–12.
Mankowski, P. (2003). *Für einen Anscheinbeweis hinsichtlich der Identität des Erklärenden. Zugleich Anmerkung zu OLG Köln. Urteil vom 6.9.2002, -19 II 16/02-* // CR. S.44–50.

Mankowski, P. (2004). *Zum Nachweis des Zugangs bei elektronischen Erklärungen.* NJW. S. 1901–1907.
Mankowski, P.(2003). *Wie problematisch ist die Identität des Erklärenden bei E-Mails wirklich?* NJW. S.2822–2830.
Miķeļsons, U. (2004). *Elektronisko pierādījumu tiesiskie aspekti*.// Jurista vārds. Nr.12.
Riesenkampff, P. (2009). *Die Beweisbarkeit der Übermittlung unverkörperter unter Abwesenden in Deutschland, Österreich und England.* Frankfurt am Mein.S 131.
Roßnagel, A. (2004). *Recht der Multimedia- Dienste*.Munchen. S.3130
Roßnagel, A., Pflitzmann, A. (2003). *Der Beweiswert der E–Mail.* NJW. http://dud.inf.tu-dresden.de/literatur/RoPf_03.pdf (skatīts 12.03.2014.)
Scharf, R. (2009). Der unbefristete Widerruf internetbasietren Verträge. Frankfurt am Mein.S.135.
Sosnitza, O., Gey, M. (2004). *Zum Beweiswert von E-Mails, technische Hintergründe und rechtliche Konsequenzen*. K&U. S.465–468

Torgāns K., (Red.) (2006). Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: TNA. 976.lpp.
Torgāns K., (Red.) (2011). Civilprocesa likuma komentāri. I.daļa. Rīga: TNA. 546.lpp.
Wiebe, A. (2002). *Anmerkung zu AG Bonn, Urteil vom 7.8.2001, -2 O 450/00.* MMR. 64
Winter, R. (2002). *Anmerkung zu AG Erfuhrt, Urteil vom 14.9.2001, -28 C 2354/01.* //JurPC Web-Dok. 109/2002. http://www.jurpc.de/jurpc/show?id=20020365 (skatīts 12.03.2014.)
Храмцовская, Н. (2007). Триумф цифровых документов: суд рассмотрит все. http://www.cnews.ru/reviews/index.shtml?2007/03/30/243188 (skatīts 12.01.2014.)

PERSONĀLA VADĪBAS JOMAS KVALIFIKĀCIJAS DARBU IEGULDĪJUMS ORGANIZĀCIJU ATTĪSTĪBĀ

CONTRIBUTION OF QUALIFICATION PAPERS IN THE FIELD OF PERSONNEL MANAGEMENT TO THE DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONS

Armands Kalniņš, Mg.paed., Mg.oec (pielīdzināts),

Sanita Čerpinska, Mg.oec

Alberta koledža, Latvija

Abstract

Research topic of this paper: topics and results of qualification papers in the field of personnel management of Albert College and its contribution to the development of Latvia's organizations. Aim of this study: analyse possible contribution of qualification papers of Albert College in the field of personnel management to the development of Latvia's organizations.

Research methods in the context of this study: monographic analysis, analysis of documents, comparative and logical analysis, graphical analysis etc.

Students of Albert College write qualification papers based on a particular organization. It is possible for students to choose such topics for the qualification papers which are important and topical to the organization where they are undergoing the qualification praxis. Such a choice allows making a judgment about the priorities of human resources management in the relevant organization.

Human resources management functions may be determined in several ways. Nevertheless, it is possible to determine the most topical functions (recruitment, motivating personnel, competence evaluation of personnel and others).

In general, human resources management in Latvian is often criticized; considerable improvements are suggested which are also useful to other organizations. This paper reflects the most topical suggestions, e.g., contribution of qualification papers (topics, results) of Albert College in the field of personnel management to the development of Latvia's organizations is significant.

*Atslēgas vārdi***:** personāla vadība, cilvēkresursu vadība, kvalifikācijas darbi

Ievads

Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas un iestāšanās ES būtiski mainījusies arī personāla vadības loma uzņēmumos un iestādēs valstī (atsakoties no šauras personāla vadības izpratnes). Profesionālās augstākās izglītības ietekmi uz kopējo valsts izaugsmi ilgtermiņā var novērtēt, analizējot arī kādas jomas (piemēram, personāla vadības) kvalifikācijas darbu tematu izvēli augstskolās ilgstošākā laika posmā, ja tie tiek sagatavoti, pamatojoties uz konkrētu organizāciju darbības analīzi. Šajā referātā raksturots pētījums par Alberta koledžas personāla vadības jomas kvalifikācijas darbu tematu izvēli, secinājumu un priekšlikumu ietekmi uz organizāciju attīstību personāla vadības jomā.

Mērķis: analizēt Alberta koledžas personāla vadības jomas kvalifikācijas darbu iespējamo ieguldījumu Latvijas organizāciju attīstībā.

Uzdevumi:

- Sagatavot personāla vadības procesu raksturojumu un klasifikāciju;
- Raksturot prasības personāla speciālista profesijas apguvei;
- Analizēt Alberta koledžas kvalifikācijas darbu tematu izvēli un raksturot to rezultātu analīzi;
- Sagatavot secinājumus, priekšlikumus un ieteikumus diskusijām

Metodes: monogrāfiskā analīze, dokumentu analīze, kontentanalīze, salīdzinošā un loģiskā analīze, grafiskā metode, vispārināšana.

Alberta koledžā studējošie izstrādā kvalifikācijas darbus, pamatojoties uz konkrētas organizācijas (uzņēmuma, iestādes, nodibinājuma) bāzes, veicot tā darbības analīzi un nosakot problēmas (īpaši – šo darbu secinājumos), kā arī piedāvājot šo problēmu risināšanas iespējas attiecīgo darbu priekšlikumos. Studentiem iespējams izvēlēties tikai tādus kvalifikācijas darbu tematus, kas ir aktuāli tai organizācijai, kurā notiek kvalifikācijas prakse. Šāda izvēle ļauj spriest par šo organizāciju personāla vadības prioritātēm un kvalifikācijas darbu ieguldījumu organizāciju attīstībā, jo organizācijas nepiekrīt pētīt tai neaktuālus tematus. Raksts sagatavots, pamatojoties uz Alberta koledžas studiju programmas **"**Iestāžu darba organizācija un vadība" (apgūstamā kvalifikācija – personāla speciālists) apguves prasību un kvalifikācijas darbu tematu (tie atbilst personāla vadības procesiem), un to rezultātu analīzes bāzi (izvēlēti raksturīgākie piemēri). Lai gan tematu izvēle notiek saskaņā ar attiecīgo Latvijas organizāciju aktualitātēm personāla vadības jomā, tomēr par izpētes problēmu šī pētījuma kontekstā uzskatāma tematu aktualitāte ("popularitāte") saistībā ar personāla vadības procesu skaidrākas klasifikācijas nepieciešamību un attiecīgi – iespējas

optimālāk ietekmēt šo procesu pilnveidi organizācijās. Tātad iespējama diskusija par to, vai kvalifikācijas darbi (vispārinot – arī profesionālā izglītība) ietekmē valsts attīstību (šai gadījumā – konkrētā jomā un konkrētā augstākās izglītības iestādē, ko iespējams vispārināt), jo organizāciju attīstība ir valsts attīstības sastāvdaļa.

Problēmas risināšanai tika plānoti iepriekš minētie uzdevumi. Šāda pieeja problēmas risināšanā ietver nepieciešamību klasificēt personāla vadības procesus, lai skaidrāk pievērstos to aktualitātēm (izvēloties kvalifikācijas darbu tematus) un noteiktu nepieciešamības rosināt jauninājumus darbu tematikā.

Publiski nav pieejama informācija par šāda veida pētījumiem Latvijā, līdz ar to šo izpēti var uzskatīt par inovatīvu pieeju. Analizējot Latvijas augstskolu kvalifikācijas darbu iespējamo ietekmi (arī netieši – tematu izvēli, rezultātus u.c., kā šajā rakstā uzsvērts), var nonākt pie risinājumiem, kā ilgstošākā laika posmā būtu iespējams ietekmēt personāla vadības procesu pilnveidi Latvijas organizācijās, tātad sekmēt to attīstību kopumā, kas ir būtiski un nozīmīgi. Tas ļauj sekmēt arī pētniecības jomas attīstību.

Šajā rakstā vispirms pievērsīsimies personāla vadības procesu raksturojumam (tai skaitā to klasifikācijai), lai noteiktu to saskaņotību ar aktuālajām profesijas apguves prasībām, tad – prasībām personāla speciālista profesijas apguvei (arī to saistot ar personāla vadības procesiem), visbeidzot – koledžas studiju programmas kvalifikācijas darbu tematu un to rezultātu (secinājumu un priekšlikumu) analīzei, lai konstatētu nozīmīgākās personāla vadības tematu izvēles, to secinājumu un priekšlikumu nozīmi.

1. Personāla vadības procesu raksturojums un klasifikācija

Vispirms pievērsīsimies personāla vadības procesu (funkciju) iespējamai klasifikācijai, analizējot to autoru darbus, kas sistēmiski izklāsta personāla vadības jautājumus, kā arī biežāk tiek izmantoti studentu darbu sagatavošanā. Personāla vadības procesi profesionālās literatūras autoru darbos tiek noteikti dažādi: detalizēti (piemēram, Ārmstrongs) vai tomēr pievēršoties aktuālākajiem procesiem, vadoties no autora konceptuālajām nostādnēm, turklāt visai atšķirīgi tās klasificējot nozīmīgākajos Latvijas autoru darbos (Dombrovska, Ešenvalde, Forands, Voročuka u.c.). Latviešu valodā izdotajiem darbiem rakstā tiek pievērsta īpaša vērība, jo to loks nav plašs, bet to izmantošana kvalifikācijas u.c. darbu sagatavošanā ir bieža un būtiska.

Vairāki autori pievēršas cilvēkresursu vadības procesiem, to salīdzinājumam ar personāla vadību. Vērtējot kopīgo un atšķirīgo cilvēkresursu un personāla vadības salīdzinājumā, var secināt, ka ir daudz kopīgā (biznesa stratēģijas nozīme, struktūrvienību vadītāju atbildība par savu darbinieku vadību, viens no galvenajiem mērķiem – atbilstošāko

darbinieku izvēle attiecīgajiem amatiem u.c.) (*Armstrong*, 2008, 2009). Tomēr ir arī atšķirības, piemēram, personāla vadība kopumā tiek orientēta uz "zemāka vadības līmeņa" darbiniekiem (izpildītājiem), bet cilvēkresursu vadība paredz pievērsties struktūrvienību vadītāju darbam (tas faktiski ļauj sekmīgi sadalīt atbildību par darbinieku vadīšanu), tajā būtiskāka nozīme ir arī organizācijas (korporatīvās) kultūras veidošanai u.c. (*Armstrong*, 2008, 2009). Kopumā, kaut atšķirības pastāv, šajos procesos ir daudz līdzības.

Cilvēkresursi ir visgrūtāk vadāmie uzņēmuma resursi, turklāt tiek norādīts, ka stratēģiski nozīmīgi saistīt cilvēkresursu kapitāla vadību ar uzņēmējdarbības vadību (Dombrovska, 2009). Tiek uzsvērts, ka personāls ir galvenais darbību nodrošinošais aktīvais, grūti prognozējamais faktors, ko raksturo dažādas (atšķirīgas), sarežģīti vadāmas "īpašības" (Forands, 2007). Bieži akcentēts, ka personāla vadītājam jābūt stratēģiskajam biznesa partnerim (piemēram, Ešenvalde, 2007), un tas, ka personāla vadīšanas uzdevums ir cilvēka potenciālās enerģijas realizēšana saimniecisko panākumu veidā (Voročuka, 2003). Tātad arī personāla vadības procesi tiek saistīti ar uzņēmumu (būtībā – arī citu organizāciju) mērķu sasniegšanu.

Detalizētāk pievērsīsimies personāla vadības procesu raksturojumam izplatītākajos darbos. M.Armstronga piedāvātais cilvēkresursu (personāla) vadības procesu un ar to saistīto jautājumu dalījums ietver tādus jautājumus (procesus) kā cilvēkresursu vadības pamatjautājumi (modeļi, koncepcijas, stratēģijas, mērķi, pievēršoties arī intelektuālā kapitāla izpratnei u.c.); cilvēkresursu vadības prakse (personāla struktūrvienības, personāla speciālisti un ar to darbību saistītie jautājumi); darbinieku uzvedība organizācijā (cilvēku atšķirības, motivācija, uzticēšanās (piederība), organizācijas funkcionēšana, organizācijas kultūra); darbs un nodarbinātība (darba attiecības, psiholoģiskais kontrakts); darbu veidi un lomas (organizācijas veidošana, organizācijas attīstība, darba vietu un lomu projektēšana, kas saistīta ar to analīzi); cilvēkresursu vadības process (cilvēkresursu politika, kompetences, zināšanu vadība, darbu (lomu, amatu) analīze un apraksts); organizācijas darba resursu nodrošināšana (cilvēkresursu plānošana, personāla meklēšana un izvēle, ievadīšana organizācija, aiziešana no tās); darba rādītāju vadīšana (ietverot darbinieku (darba izpildes) novērtēšanu); cilvēkresursu attīstība (stratēģiskā attīstība, izglītošanās, personiskās attīstības plānošana, vadītāju kvalifikācijas paaugstināšana, karjeras/izaugsmes vadība, tai skaitā – pēctecības plānošana); atalgojuma vadīšana (sistēmas, darba (amata) novērtēšana u.c. ar darba samaksu saistītie jautājumi); attiecības ar darbiniekiem (attiecību vadības procesi, pārrunas, darbinieku iesaistīšana vadībā, komunikācija u.c.); darba aizsardzība, darba drošība, sociālie jautājumi; citi cilvēkresursu vadības jautājumi (darba līgumi, vienādu iespēju nodrošināšana, personas datu aizsardzība, darba konfliktu risināšana, disciplinārie sodi, personāla uzskaites sistēmas u.c.). (*Armstrong*, 2008, 2009). Autora šajos darbos sniegtā nosacītā cilvēkresursu vadības procesu klasifikācija ir plaša, ar dažādu iedziļināšanās pakāpi pievēršoties visiem nozīmīgākajiem personāla vadības procesiem.

L.R.Dombrovska pievēršas tādiem procesiem un ar to saistītajiem jautājumiem kā cilvēkresursu kapitāla vadības mērķi, funkcijas un loma; cilvēkresursu kapitāla nodrošināšana (personāla plānošana, meklēšana un atlase, integrēšana (adaptācija); Cilvēkresursu kapitāla attīstība (personāla novērtēšana, izglītošana, zināšanu vadība, motivēšana un stimulēšana, darba samaksas noteikšana, karjeras vadība, personāla struktūrvienības raksturojums, pārmaiņu vadīšana, lietvedība, tiesiskie jautājumi) (Dombrovska, 2009). Kā redzams, autore, lai gan citādi strukturējusi cilvēkresursu vadības procesus (var diskutēt par šāda dalījuma pamatojumu), būtībā arī pievēršas aktuālākajiem šīs jomas procesiem.

Atšķiras I.Ešenvaldes skatījums uz personāla vadības procesu sistematizāciju (raksturojot personāla vadības attīstību, tās lomas un funkcijas organizācijā): cilvēku resursu plānošana; amatu (darbu) analīze (kā pamats daudziem personāla vadības procesiem); personāla izvēle (atlase); personāla novērtēšana; personāla izglītošana (mācības) un attīstība; personāla motivēšana un atalgojums; darba laika organizēšana; komandas veidošana un vadība; drošas un veselīgas darba vides veidošana (personāla darba un veselības aizsardzība); iekšējās darba attiecības un to vadība (tai skaitā, – pieņemšana darbā un atlaišana, adaptācija, disciplinārie jautājumi, attiecības ar arodbiedrību u.c.); organizācijas kultūras jautājumi; pārmaiņu vadības jautājumi; personāla vadības efektivitātes novērtēšana (Ešenvalde, 2007). Kā redzams, autore pievēršas ne tikai personāla vadības pamatprocesiem (kas kopumā ir līdzīgi noteikts), bet arī tiem konceptuāliem jautājumiem, kas mūsdienīgā organizācijas pārvaldībā būtiski ietekmē to (organizācijas kultūra, pārmaiņu vadība, komandas u.c.).

I.Forands sākotnēji personāla vadības procesus raksturoja kā tās organizatoriskās metodes (papildus pievēršoties personāla darbību ietekmējošajiem faktoriem – konfliktiem, pārmaiņu vadībai, stresam, grupām, organizācijas kultūrai u.c., kā arī vadītājiem): rezervju veidošana (plānošana/prognozēšana); atlase; adaptācija; izglītošana; vērtēšana; virzība (karjera, izaugsme); motivēšana. (Forands, b.g.).Turpinājumā I.Forands detalizētāk un daudzpusīgāk pievēršas personāla vadības pamatjautājumiem (nostiprinot personāla vadības **"**konceptuālo ietvaru": pārvaldības būtība, likumsakarības, cilvēku attīstību ietekmējošie faktori, nodarbinātība u.c.): zināšanu pārvaldība (izglītošana); personāla pārvaldības pamatjautājumi (plānošana, politika, stratēģija, mērķi, rezerves, karjera, vērtēšana u.c.); personāla izvēle (atlase); personāla adaptācija. (Forands, 2007). Kaut šāds personāla vadības procesu dalījums var šķist diskutabls, tas palīdz gūt plašāku skatījumu (atbalstu) praktiskajā personāla vadības darbā un attiecīgo procesu izpētē un analīzē.

I.Voročuka detalizēti pievēršas vairākiem personāla vadības procesiem: personāla vadības pamatjautājumi (politika, stratēģija, plānošana, personāla saimniecība un pārvalde u.c.); darba (amatu) analīze (vērtēšana); personāla meklēšana un izvēle (atlase); darbinieku novērtēšana. (Voročuka, 2003, 2007).

Tātad iespējams noteikt aktuālākos procesus, kas tiek izklāstīti visās nozīmīgākajās personāla vadības grāmatās: personāla vadības vispārīgie jautājumi, personāla izvēle, personāla motivēšana, izglītošana, darbinieku novērtēšana u.c. Tomēr arī teorijā mazāk vērības kopumā pievērsts dažiem citiem būtiskākajiem un aktuālākajiem personāla vadības jautājumiem: karjeras vadība (pēctecības plānošana), talantu attīstīšana, adaptācijas noslēguma posmi, stresa vadība, personāla konsultēšana, ētika personāla vadībā u.c.

2. Prasības personāla speciālista profesijas apguvei

Studiju programma "Iestāžu darba organizācija un vadība" ir izveidota saskaņā ar profesijas standartu "Personāla speciālists", MK 2001.gada 20.marta noteikumu Nr.141 **"**Noteikumi par valsts pirmā līmeņa profesionālās augstākās izglītības standartu" u.c. prasībām. Studiju programma balstās uz to personāla speciālista profesijas standartu, kurš apstiprināts atbilstoši Ministru kabineta 2010.gada 18.maija noteikumu Nr.461 "Noteikumi par Profesiju klasifikatoru, profesijai atbilstošiem pamatuzdevumiem un kvalifikācijas pamatprasībām un Profesiju klasifikatora lietošanas un aktualizēšanas kārtību" 2.pielikumam – "Personāla speciālista profesijas standarts", profesijas kods – 2423. Profesijas standarts paredz, ka personāla speciālists (profesijas kods – 2423 07) strādā uzņēmumos, kas var veidot viedokli, ka valsts un pašvaldību iestādēs, kā arī biedrībās (nodibinājumos un fondos) personāla vadības procesus veic citu profesiju darbinieki. Tomēr tā nav, jo Ministru kabineta 2010.gada 1.jūnija noteikumi Nr.500 "Valsts un pašvaldību institūciju amatu katalogs" (vēlāk – Ministru kabineta 2010.gada 30.novembra noteikumi Nr.1075 **"**Valsts un pašvaldību institūciju amatu katalogs") paredzēja, ka līdzīgus pienākumus var veikt arī valsts iestādēs (turpmāk – Katalogs). Amatu kataloga 30.saime "Personāla vadība" noteica, ka šajā saimē ietilpst ar personāla vadības funkciju saistīti amati, kuru veicēji nodarbojas ar, piemēram, personāla politikas izstrādāšanu un ieviešanu, personāla plānošanu un piesaisti, atlasi, noturēšanu, vērtēšanu un attīstīšanu. Kataloga prasības, kuras var attiecināt uz izglītošanu personāla speciālistu profesijas apgūšanā, tika norādītas šīs amatu saimes I, II un III līmenī. (Katalogs) Šīs prasības ievērotas studiju programmas izveidē, lai sagatavotu speciālistus arī darbam publiskajā pārvaldē. Savukārt, biedrībās darbam personāla vadībā nav izvirzītas īpašas prasības.

Studenti gan vairākos studiju kursos ("Personāla vadība un ētika", "Lietvedība personāla vadībā", **"**Darba un sociālās tiesības", "Personāla vadības aktuālās problēmas un risinājumi" u.c.), gan praksē apgūst personāla vadības pamatjautājumus. Pirmās (mācību) prakses laikā paredzēts analizēt būtiskus personāla vadības sistēmas sastāvdaļas:

- raksturot personāla vadības lomu un funkcijas organizācijā;

- sniegt organizācijas personāla vispārējo raksturojumu (darbinieku skaits, darbinieku izglītības līmenis u.c. informācija);
- izklāstīt personāla lietvedības procesu organizācijā, sagatavot personāla rīkojumu paraugus;
- raksturot personāla uzskaites sistēmu (personāla datu sistematizāciju un uzglabāšanu) organizācijā;
- raksturot amata aprakstu sagatavošanas un aktualizācijas kārtību organizācijā;
- izklāstīt personāla meklēšanas un izvēles (atlases) kārtību organizācijā;
- izklāstīt darba tiesisko attiecību dibināšanas kārtību organizācijā, raksturot dokumentus, ar kuriem darbinieks iepazīstināms, pieņemot darbā;
- raksturot jauno darbinieku adaptācijas pasākumus organizācijā;
- raksturot izmaksas, kuras jāparedz darba devējam, veidojot amatu;
- raksturot darba samaksas sistēmu organizācijā, atalgojuma veidošanu un to ietekmējošos faktorus;
- raksturot atvaļinājuma veidus un to piešķiršanas kārtību organizācijā;
- izklāstīt mācību un kvalifikācijas paaugstināšanas kārtību organizācijā.("Prakses I (8 KP) uzdevumi studiju programmā "Iestāžu darba organizācija un vadība"", 2012)

Savukārt, kvalifikācijas prakses uzdevumi paredz pievērsties sistēmiskākiem un sarežģītākiem personāla vadības aspektiem:

- raksturot organizācijas personāla vadības politiku un stratēģiju;
- raksturot personāla struktūrvienības (speciālista) vietu organizācijas struktūrā un darbības uzdevumus;
- raksturot Profesiju klasifikatora izmantošanu un amata kategoriju noteikšanu organizācijā;
- izklāstīt motivēšanas pasākumu piemērošanu organizācijā;
- izklāstīt darbinieku (kompetenču) novērtēšanas kārtību organizācijā;
- izklāstīt darbinieku karjeras veidošanas pamatnostādnes un tās veicināšanas pasākumus organizācijā. (Kvalifikācijas prakses (8 KP) uzdevumi studiju programmā "Iestāžu darba organizācija un vadība", 2013)

Personāla speciālista profesijas standarts atbilstoši Ministru kabineta 2010.gada 18.maija noteikumu Nr.461 "Noteikumi par Profesiju klasifikatoru, profesijai atbilstošiem pamatuzdevumiem un kvalifikācijas pamatprasībām un Profesiju klasifikatora lietošanas un aktualizēšanas kārtību" 2.pielikumā minētajam (profesijas kods – 2423 07) (turpmāk – Noteikumi) nosaka šādu profesionālās darbības pamatuzdevumu kopsavilkumu:

- personāla speciālists kārto personāla lietvedību;
- nodrošina personāla datu uzkrāšanu, sistematizēšanu un analīzi;
- veic personāla atlases procesu;
- organizē jauno darbinieku ievadīšanu uzņēmuma dzīvē;
- organizē personāla apmācības;

- piedalās personāla darba izpildes novērtēšanas un kompetenču sistēmas izstrādē un uzturēšanā;
- piedalās darbinieku motivēšanas un darba samaksas sistēmas izveidē;
- seko līdzi darba tiesisko attiecību reglamentējošo normatīvo aktu prasību ievērošanai;
- konsultē darbiniekus. [Noteikumi]

Tas nozīmē, ka prakses ietvaros atbilstoši to uzdevumiem studenti praktiski apgūst profesionālās darbības pamatuzdevumus un, kā redzams turpmākajā analīzē, – vairumam no tiem pievēršas arī kvalifikācijas darbos.

Kursa un kvalifikācijas darbu paraugtemati ietver tematus, kas atbilst nozīmīgākajiem personāla vadības procesiem (tie regulāri tiek aktualizēti atbilstoši darba devēju un valsts pārbaudījuma komisijas ieteikumiem): personāla vadības pamatjautājumi; personāla plānošana un pārvalde; personāla izvēle (atlase); personāla adaptācija; personāla izglītošana; darbinieku karjeras vadība; personāla motivēšana; darbinieku novērtēšana; darba samaksas sistēmas; personāla veselība un darba aizsardzība; stresa vadība; personāla lietvedība; ētika personāla vadībā u.c. (“Kvalifikācijas darbu paraugtemati studiju programmā “Iestāžu darba organizācija un vadība””, 2012, “Kursa darbu paraugtemati studiju kursā “Personāla vadīšana un ētika” un iespējamie kursa darbu vadītāji”, 2013).

Tātad studiju programmas saturs (studiju kursi, prakses uzdevumi, kursa un kvalifikācijas darbi) rosina mērķtiecīgi un sistēmiski pievērsties aktuālāko personāla vadības procesu izpētei.

3. Kvalifikācijas darbu tematu un to rezultātu analīze

Iepriekš tika izklāstīts personāla vadības funkciju teorētiskais raksturojums, analizēta studiju programmas atbilstība profesijas apguves prasībām, kā arī izklāstīti prakšu uzdevumi (to laikā tiek pētīti personāla vadības procesi, nostiprinātas pētnieciskās prasmes un vākti materiāli kvalifikācijas darbam), raksturoti kursa un kvalifikācijas darbu paraugtemati, kuri ieteikumu veidā norāda par personāla vadības procesu aktualitātēm kopumā, taču ļauj izvēlēties konkrētajai organizācijai un studentam aktuālāko pētījuma tematu.

Kopumā populārākie kvalifikācijas darbu temati šajā studiju programmā (atbilstoši personāla vadības funkcijām) ir:

- Personāla motivēšana (kopumā un dažādi tās aspekti, kā arī, vadītāju motivēšana, nemonetāro stimulu pilnveide, kā arī tās ietekme uz darba efektivitāti un uzņēmuma konkurētspēju u.c.) ;
- Personāla meklēšana un izvēle (atlase), tai skaitā, ar to saistītie jautājumi (darba intervijas, testi u.c.), meklēšana kā pakalpojums, saistība ar mācībām;
- Personāla novērtēšana (darba izpildes novērtēšana un kompetences novērtēšana, vadošie darbinieki, atsevišķas darbinieku grupas, kompetenču modeļi);
- Personāla vadības pilnveide, politika un stratēģija (arī organizācijas kultūras ietekme, intelektuālā kapitāla attīstības iespējas u.c.);
- Adaptācija, pirmā un pēdējā darba diena u.c.
- Komunikācija personāla vadībā (arī darbinieku publiskās uzstāšanās prasmju attīstības iespējas);
- Personāla izglītošana (arī mācību motīvi un to izmaiņas);
- Darba stresu vadīšana un profesionālās izdegšanas profilakse u.c.

No citiem tematiem jāatzīmē personāla pretošanās pārmaiņām un tās pārvarēšanas metodes, vadītāja loma personāla vadībā, emocionālās ekspresijas īpatnības dažāda līmeņa vadītājiem u.c. Populārākie kvalifikācijas darbu temati koledžas studiju programmā "Iestāžu darba organizācija un vadība" laika posmā no 2004.gada līdz 2014.gadam (tas ir laika posms, kurā studenti absolvē koledžu) atbilstoši personāla vadības funkcijām, to skaits un procentuālais sadalījums atspoguļoti 1.tabulā.

1.tabula.

Kvalifikācijas darbu temati laika posmā no 2004.gada līdz 2014.gadam

atbilstoši personāla vadības funkcijām, to skaits

Temata grupa	Skaits kopā	Skaits nepilna laika studijās	Skaits piln
Personāla motivēšana	60	48	
Personāla meklēšana un izvēle	41	31	
Personāla novērtēšana	31	22	
Personāla vadības politika un stratēģija	30	25	
Personāla adaptācija	16	14	
Komunikācija personāla vadībā	12	11	
Personāla izglītošana	11	5	
Darba stresu vadīšana			
un profesionālā izdegšana	10	7	
Darba tiesību jautājumi	9	8	
Ētika personāla vadībā	8	6	
Konfliktu risināšana personāla vadībā	7	5	
Personāla lietvedība	5	4	
Komandas darbība	5	4	
Darba samaksa	5	4	
Saskarsme personāla vadībā	5	5	

Tiešā meditācija	3	3
Darba aizsardzība	3	3
Karjeras attīstība	2	1
Citi temati	10	3
Kopā	**273**	**209**

Salīdzinot ar teorijas nostādnēm, pētījumos var pievērsties personāla vadības struktūrvienību darbam (tā darbības novērtēšanai), personāla speciālistu (vadītāju) lomai, personāla prognozēšanai, zināšanu vadībai, darba analīzei, darba sasniegumu vadībai, vadītāju attīstībai, iespējams aktuāli kļūs jautājumi par organizāciju attiecībām ar darbiniekiem (iesaistīšanas jautājumi), sociālās nodrošināšanas jautājumi, paaudžu sadarbība personāla vadībā, personāla informācijas sistēmu jautājumi, fizisko personu datu aizsardzība u.c. Iespējams arī intereses pieaugums par līdz šim mazāk izvēlētiem tematiem.

Biežāk izvēlētās kvalifikācijas darbu tematu grupas pilna/nepilna laika studijās (kopā) atspoguļotas 1.attēlā. Kā redzams, interese par personāla vadības procesiem un tematiem ir atšķirīga pilna laika (dienas grupās) studijās, kurās galvenokārt studē studenti bez iepriekšējas darba pieredzes, un nepilna laika studijās (vakara un sestdienas grupās), kurās pārsvarā studē studenti, kuriem ir darba pieredze, turklāt – arī personāla vadībā. Atšķirības izvēlē tiek atspoguļotas un analizētas turpmāk šajā sadaļā.

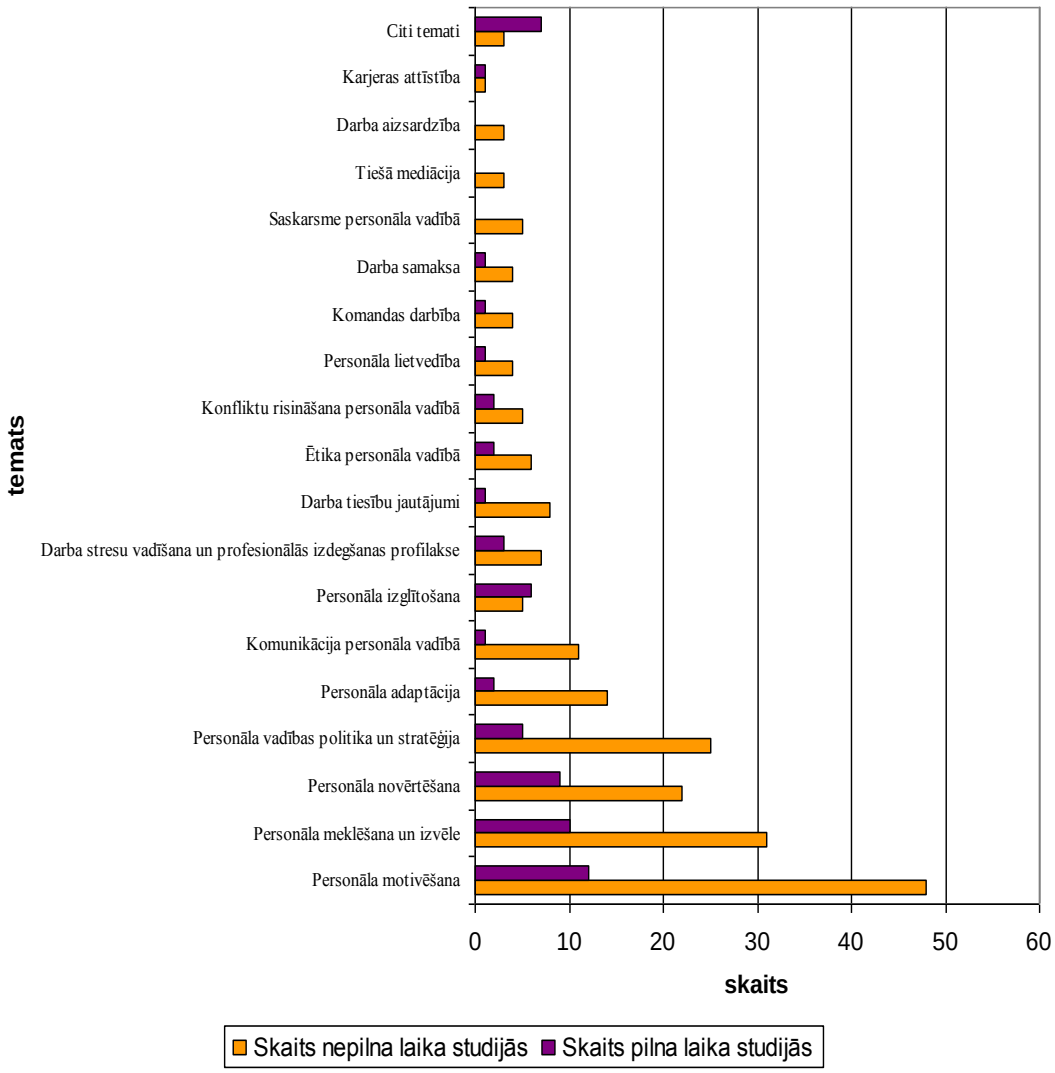

1.attēls. Personāla vadības kvalifikācijas darbu tematu grupas pilna/nepilna laika studijās

Populārākie kvalifikācijas darbu temati pilna laika studijās procentuāli atspoguļoti 2.attēlā.Kā redzams, vairāk nekā trešdaļa kvalifikācijas darbu temati ir atšķirīgi no populārākajiem, bet visbiežāk izvēlētie temati, gandrīz piektdaļa – ir saistīti ar personāla motivēšanu. Relatīvi mazāk izvēlēti tie temati, kas saistīti ar personāla vadības stratēģiskajiem pamatjautājumiem (8%), kas liecina par vēlēšanos pievērsties konkrētu personāla vadības procesu izpētei. Kā redzams, prioritāro tematu izvēle kopumā ir līdzīga, to skaita atšķirības relatīvi nav būtiskas, tomēr nosacīti populārāka pilna laika studijās ir personāla izglītošanas procesu izpēte (to, iespējams, nosaka gan studentu personiskā pieredze, gan organizāciju vajadzības). Lai gan motivēšanas izpēte izvēlēta samērā bieži, tomēr to nevar uzskatīt par tik būtisku izvēles pārsvara ziņā, salīdzinot ar nepilna laika studentu izvēli.

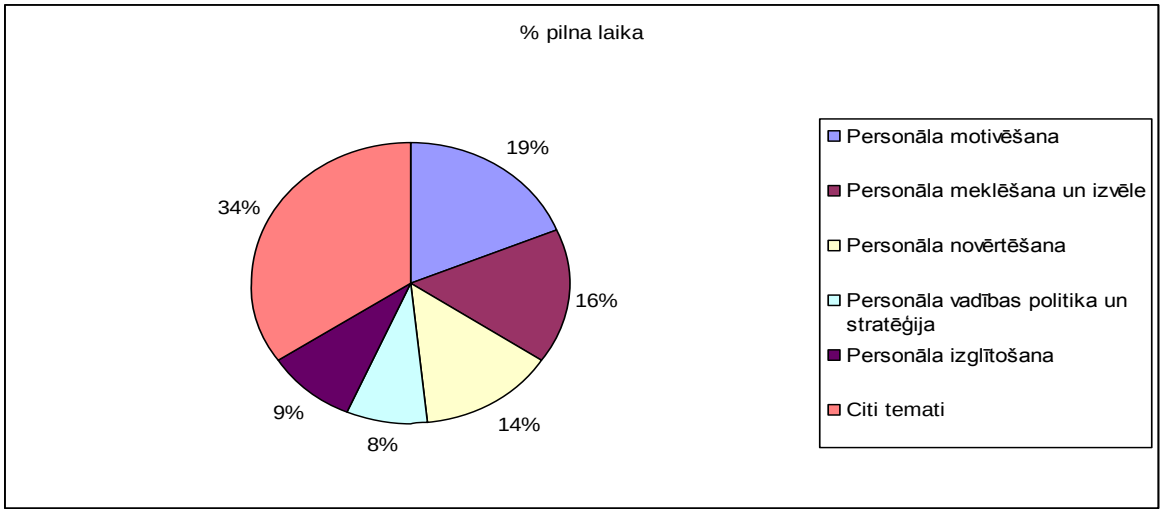

2.attēls. Populārākie kvalifikācijas darbu temati pilna laika studijās (procentuāli)

Populārākie kvalifikācijas darbu temati nepilna laika studijās procentuāli atspoguļoti 3.attēlā. Gandrīz ceturtdaļā pētījumu pievēršas personāla motivēšanai, kas uzskatāms par izteikti prioritāru izvēli. Pozitīvi vērtējams ir tas, ka 12% studentu pēta personāla vadības stratēģiskos pamatjautājumus, kas liecina par organizāciju ieinteresētību pētīt personāla vadības konceptuāli nozīmīgākos procesus. Būtisks pārsvars izvēlē ir personāla motivēšanas izpētei, studenti daudz vairāk pievēršas personāla vadības politikas un stratēģijas izpētei, salīdzinot ar pilna laika studentiem. Vairāk izvēlēts pētīt arī personāla adaptāciju un komunikācijas tematiku.

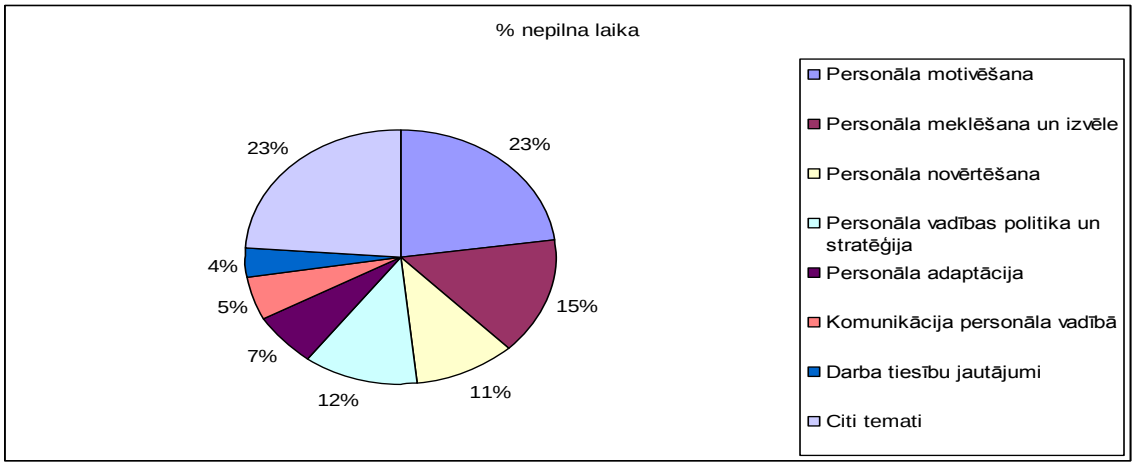

3.attēls. Populārākie kvalifikācijas darbu temati nepilna laika studijās (procentuāli)

2012./2013. studiju gadā Valsts noslēguma pārbaudījumu atskaitē (turpmāk – atskaite) minēts: "Kvalifikācijas darbi aptvēra gan valsts un pašvaldību sektoru, gan privāto sektoru, kā arī dažādu nozaru uzņēmumus. Tajos analizēti un pētīti mūsdienu problēmu jautājumi, kas skar darba organizāciju un vadību". Būtisks konstatējums: "Lielā daļā darbu priekšlikumos izstrādāti konkrēti iestādēs un uzņēmumos ieviešami pasākumi" (atskaite).

Kopumā, kā liecina kvalifikācijas darbu saturs (raksta apjoma ierobežojumi neļauj detalizētāk tam pievērsties), personāla vadības prakse Latvijas organizācijās daudzviet tiek vērtēta kritiski (dažkārt netiek ieviesti pat viegli īstenojami pasākumi), iesakot būtiskus uzlabojumus, kas noderīgi arī citās organizācijās. Tomēr tiek pētīta arī personāla vadības "labas prakses" piemēri daudzās organizācijās, iesakot arī pilnveidojumus šai ziņā. Tas liecina par būtiskām atšķirībām personāla vadības procesu organizēšanā. (Gudevičs, 2013 u.c.).

Analizējot to kvalifikācijas darbu tematus (laika posmā kopš 2011.gada), kas atzīti par labākajiem, kopumā tie ir atbilstoši dažiem no populārākajiem tematiem (personāla vadības pilnveide – 3 darbi, personāla meklēšana un izvēle – 2 darbi), taču relatīvi daudz (4 darbi) pievēršas atšķirīgiem tematiem – pēdējā darba diena, darba stresu vadība, mobings un bosings, pēctecības plānošanas iespējas.

Studentu darbu secinājumi un priekšlikumi norāda par daudziem praktiski nepieciešamajiem pilnveidojumiem. Daudz nepilnību atklāts personāla izvēlē, adaptācijā, izglītošanā u.c. (Osadčaja, 2012 u.c.). Pievērsīsimies dažiem raksturīgākajiem un oriģinālajiem kvalifikācijas darbu atzinumiem, kas var palīdzēt pilnveidot organizāciju personāla vadības procesus. Pētot personāla vadības politiku, tiek konstatētas problēmas piesaistīt kvalificētu personālu, turklāt darbinieki nav apmierināts ar mācību un kvalifikācijas celšanas pasākumu efektivitāti (tātad – formāli), kas būtiski mazina uzņēmuma konkurētspēju. Secināts, ka pirms mācībām jāizvērtē darbinieku kvalifikācija, bet pēc tam – apmierinātība ar to rezultātiem, jo citādi resursi tiek izmantoti neracionāli (Gudevičs, 2013). Personāla izvēlē nepieciešami skaidri un vispusīgi izvērtēti kritēriji, pēc kuriem darba intervijās vērtēt kandidātus, uzsvērta pieredzes nozīme darba interviju objektivitātes nodrošināšanā, iesakot biežāk izmantot arī grupu veida intervijas (Kristiņa, 2013).Neatbilstoši plānota un nepietiekami organizēta personāla adaptācija rada būtiskas papildu izmaksas, palielina darbinieku mainību, adaptācijas kvalitātē pārāk daudz kas atkarīgs no darbinieka tiešā vadītāja profesionalitātes un intereses, bet to nesekmē procesa organizēšana. Ieteikts ieviest obligātu interviju ar jauno darbinieku pēc adaptācijas pirmā posma, lai noskaidrotu, kā ir noritējusi viņa adaptācija. (Osadčaja, 2012). Darba devēji vēl joprojām pielieto maz motivēšanas pasākumus un uzņēmumiem atkārtoti var ieteikt līdzīgus priekšlikumus. Savukārt, uzlabojot nemonetāro motivēšanu, var, nepalielinot izdevumus, palielināt peļņu, jo darbinieks strādās daudz efektīvāk. Kā risinājums ir ne vien vadītāju

izglītošana, bet arī ieteikums iesaistīt darbiniekus svarīgu uzdevumu plānošanā un izpildē, kas motivē (Sizova, 2012). Darbinieku novērtēšanā objektīvs personāla vērtējums paredz kompleksu vērtēšanu: pēc kompetencēm un pēc sasniegumiem (kopējo interešu ievērošanu un lojalitāti ieteikt kā obligātu papildu vērtēšanas kritēriju). Novērtēšanas beigās jāpiedāvā konkrētas mācības uzņēmumā (ar karjeras iespējām) (Komļeva, 2012). Pēctecības plānošanas iespējas analizējot, konstatēts, ka tā ne tikai nodrošina stabilu personālu, bet ļauj samazināt izmaksas, kaut sākotnēji šis process ir dārgs, laikietilpīgs, bieži trūkst informācijas par pēctecības nozīmīgumu. Ieteikts izstrādāt pēctecības plānus, piedāvājot tā posmus (Dzene, 2012). Vairumā mobinga un bosinga gadījumu darbinieki, kas sastopas ar psiholoģisko teroru, situāciju noklusē, nevis risina to. Nepieciešams izglītot augstākā līmeņa vadību, noteikt mobinga un bosinga novēršanas preventīvos pasākumus (Mitjko, 2012).Tātad tiek noteikti būtiski ierosinājumi personāla vadības pilnveidei organizācijās Latvijā. Šī konference var būt ļoti laba iespēja pievērsties attiecīgo atziņu popularizēšanai un diskutēt par optimāliem risinājumiem, lai sekmētu profesionālās augstākās izglītības ietekmi uz kopējo valsts izaugsmi ilgtermiņā un pētniecības attīstību.

Secinājumi, priekšlikumi un ieteikumi diskusijām

Secinājumi

1. Teorētiskajā literatūrā nav vienota personāla vadības procesu klasifikācijas, kas rada praktiskas problēmas sistēmisku personāla vadības procesu vadībā.
2. Personāla speciālista profesijas standartā noteikti būtiski profesionālās darbības pamatuzdevumi, bet tomēr tajā nav minēti visi uzdevumi, kuri veicami aktuālo personāla vadības procesu ietvaros.
3. Studenti koledžas kvalifikācijas darbos kopumā pievēršas aktuālākajiem un teorijā biežāk raksturotajiem personāla vadības procesiem.
4. Tiek izvēlēti arī perspektīvāki un novatoriskāki kvalifikācijas darbu temati, kas ļauj pilnveidot arī attīstītāko organizāciju darbību.
5. Alberta koledžas personāla vadības jomas kvalifikācijas darbu ieguldījums, ņemot vērā to skaita ierobežojumus, konkrētu organizāciju attīstībā ir būtisks.

Priekšlikumi

1. Latvijas augstākās izglītības iestādēs nepieciešams pētīt personāla vadības procesus un sagatavot ieteikumus to klasifikācijai, kas turklāt ļautu skaidrāk noteikt aktuālos kvalifikācijas darbu tematus turpmākai izpētei Latvijas organizācijās personāla vadības attīstībai.
2. LR Izglītības un zinātnes ministrijai (Labklājības ministrijai) atbilstoši izpētes rezultātiem jāaktualizē personāla speciālista profesijas standarts, pievēršoties aktuālajām

izmaiņām personāla vadības procesos, vadoties no augstākās izglītības iestāžu attiecīgo kvalifikācijas darbu un pētījumu rezultātiem.

3. Latvijas augstākās izglītības iestādēm sadarbībā ar uzņēmējiem un publiskās pārvaldes iestādēm konsekventāk jāpopularizē kvalifikācijas darbu tematu izvēli un to rezultātus, lai noteiktu aktuālākos pētījumu virzienus personāla vadībā.
4. Latvijas augstākās izglītības iestādēm popularizēt kvalifikācijas darbu atziņas, jo organizācijas personāla vadībā bieži atkārto tās kļūdas, ko jau pieļāvušas citas institūcijas.

Ieteikumi diskusijām

1. Kā optimālāk panākt kvalifikācijas darbu tematikas un rezultātu ietekmi uz Latvijas organizāciju attīstību ilgtermiņā?
2. Kā pilnvērtīgāk panākt perspektīvāko kvalifikācijas darbu tematu izvēli, pievēršoties gan aktualitātēm, gan tematikai, kas vēl nav pietiekami apzināta, taču kļūs aktuāla?

Izmantotās literatūras saraksts

Alberta koledžas "Prakses I (8 KP) uzdevumi studiju programmā **"**Iestāžu darba organizācija un vadība"", 2012, nepublicēts

Alberta koledžas "Kvalifikācijas prakses (8 KP) uzdevumi studiju programmā "Iestāžu darba organizācija un vadība"",2013, nepublicēts

Alberta koledžas "Kvalifikācijas darbu paraugtemati studiju programmā "Iestāžu darba organizācija un vadība"", 2012, nepublicēts

Alberta koledžas "Kursa darbu paraugtemati studiju kursā "Personāla vadīšana un ētika" un iespējamie kursa darbu vadītāji", 2013, nepublicēts

Alberta koledžas "Valsts noslēguma pārbaudījumu atskaite", 2013, nepublicēts

Armstrong, M. (2009). Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice, 11th Edition. London and Philadelphia, Kogan Page, 1062 p.

Армстронг, М. (2008). Пракгика управления человеческими ресурсами. М: Питер, 832 с.

Dombrovska L. R. (2009).Cilvēkresursu kapitāla vadība. Teorija un prakse. Rīga: Zvaigzne ABC, 212 lpp.

Dzene, S.(2012). **"**Pēctecības plānošanas iespējas valsts pārvaldes iestādē", kvalifikācijas darbs, nepublicēts

Ešenvalde, I. (2007). Pārmaiņu vadība. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 256 lpp.

Ešenvalde, I. (b.g.). Personāla praktiskā vadība. Rīga: Merkūrijs LAT, 308 lpp.

Ešenvalde, I. (2008). Personāla vadības mūsdienu metodes. Rīga: Merkūrijs LAT, 349 lpp.

Gudevičs, A. (2013). "Personāla vadības politikas pilnveide pakalpojumu sniegšanas uzņēmumā", kvalifikācijas darbs, nepublicēts

Forands, I. (2007). Palīgs personāla speciālistam. Rīga: Latvijas izglītības fonds, 256 lpp.

Forands, I. (b.g.). Personāla vadība. Rīga: Latvijas izglītības fonds, 192 lpp.

Kristiņa, D. (2013). "Darba interviju pilnveide personāla atlasē informācijas tehnoloģiju produktu vairumtirdzniecības uzņēmumā", kvalifikācijas darbs, nepublicēts.

Komļeva, B. (2012). "Darbinieku novērtēšanas sistēmas izveidošanas iespējas apdrošināšanas kompānijā", kvalifikācijas darbs, nepublicēts

Ministru kabineta 2010.gada 18.maija noteikumi Nr.461 "Noteikumi par Profesiju klasifikatoru, profesijai atbilstošiem pamatuzdevumiem un kvalifikācijas pamatprasībām un Profesiju klasifikatora lietošanas un aktualizēšanas kārtību", www.likumi.lv, [tiešsaite]. [Skatīts 12.02.2014.]. http://likumi.lv/doc.php?id=210806

Ministru kabineta 2010.gada 1.jūnija noteikumi Nr.500 **"**Valsts un pašvaldību institūciju amatu katalogs", www.likumi.lv, [tiešsaite]. [Skatīts 12.02.2014.]. http://m.likumi.lv/doc.php?id=211519

Ministru kabineta 2010.gada 30.novembra noteikumi Nr.1075 "Valsts un pašvaldību institūciju amatu katalogs", www.likumi.lv, [tiešsaite]. [Skatīts 12.02.2014.]. http://m.likumi.lv/doc.php?id=222271

Mitjko, J.(2012). "Mobinga un bosinga novēršanas iespējas publiskās pārvaldes institūcijās", kvalifikācijas darbs, nepublicēts

Osadčaja, V. (2012). "Administrācijas darbinieku adaptācijas procesa organizācija un risinājumi tā pilnveidei tirdzniecības uzņēmumā", kvalifikācijas darbs, nepublicēts

Sizova, L. (2012). "Personāla motivēšanas pasākumu pilnveide pakalpojumu sniegšanas uzņēmumā", kvalifikācijas darbs, nepublicēts

Vorončuka, I. (2009). Personāla vadība. Rīga: Latvijas Universitāte, 400 lpp.

PROBLEMATIC ASPECTS OF ALCOHOL CONTROL LAW ENFORCEMENT IN THE REPUBLIC OF LITHUANIA

Virginijus Kaminskas, Doct. Iur. Cand. Turiba University

Dalius Gintautas, Doct. Iur. Cand. Turiba University
Turiba University, Faculty of Law

Abstract

"<...> a separate act of justice often contradicts public interests; and if it remained single without the support of others the act itself could be even harmful... Besides, not each act of justice taken separately is more useful to private and not public interest; ... However, even if separate juridical acts contradict public or private interests, the truth is – that general scheme of justice would be very favourable and even necessary to the survival of the society and welfare of each person. <...>." (David Hume, Treatise Works, ed. T. H. Green and T. H. Grose (London, 1890), vol II, p. 318. in Friedrich A. Von Hayek " Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė" 1998).
Alcohol consumption in Lithuania is the reason for more than one-tenth of all deaths and is one of the main factors causing severe social consequences. In the absence of coherent policy for alcohol control, alcohol consumption is constantly spreading is impacting public health and welfare of the country adversely.

The efforts of the state and society in the implementation of comprehensive alcohol control policy is the only possible solution to the problem of alcohol consumption. It should be noted that alcohol was the subject of important control under different political systems in different historical periods. Thus, the law restricting alcohol sales in the country (in this case the Republic of Lithuania) is of extremely great importance. On the other hand, it is important to make sure that the law assesses logical rates and opportunities for citizens and economic operators without prejudice to the other rights in order to comply with the requirements of the law. As a rule, the law on the rate causes legal tension between economic operators on the one hand, and the State, represented by the judiciary on the other hand. The article examines the problematic aspects of existing Law on alcohol control enforcement in the Republic of Lithuania.

Keywords: *Republic of Lithuania Law on Alcohol Control, administrative responsibility, alcohol distributor, a legal person, the seller, the buyer.*

INTRODUCTION

Problematic situation

The State alcohol monopoly was established in 1894 in Russian Empire, to which Lithuania belonged at that time. Only State distilleries could produce and sell vodka. In the interwar period in 1924 Lithuania introduced the State alcohol monopoly, which was protected by the law and the Statute. In 1934 restrictions on the advertising of drinks were introduced, and the sale of alcohol to people less than 18 years of age, civil servants and public officers with uniforms was banned (http://stumbras.eu/EN/About-Us/History, previewed 09/12/2013).

In 1940, the first year of occupation of Lithuania, 74.9% more of alcohol was sold than in 1939. During the years of occupation Lithuania has become one of the largest consumers of alcohol. Local government constantly increased the production of cheap alcohol and even more alcohol shops were opened.

In 1985 there were 41,140 alcohol trading shops in Lithuania. When in 1985 Gorbachev launched the campaign of non-alcohol, there were only 990 alcohol trading shops in Lithuania. Gorbachev's prohibition campaign lasted for 2.5 years. This prohibition campaign showed that wise and rational coordination of the state can reduce alcohol consumption and effectively curb the sinister consequences of its use (http://www.versijos.com/forum/31-15-1, previewed 09/12/2013).

After the Independence of the Republic of Lithuania (further LRS), the Parliament of Lithuania adopted the first Law on Alcohol Control on the 18th of April 1995. From that time until now, this law has been amended 36 times. This shows that the adjustment of the consumption of alcohol was important for the majority of different political systems in different historical time periods (http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=454167, previewed 09/12/2013).

Violation of the Article 18, part 3, paragraph 13 of the Law on Alcohol Control of the Republic of Lithuania (The Law on Alcohol Control of the Republic of Lithuania, http / www.lrs.lt, previewed 20/12/2013). (further LAC) can be referred to as a violation of its theoretical assessment and practical application which is a multifaceted phenomenon. The statistics of Administrative law violations in connection with the violation of this rate limits, speak unambiguously about the fact that extra attention needs to be paid to make necessary improvements to this particular violation. This issue requires a detailed analysis.

We think that this problem was due to the fact that any violation of law from the view point of regulation needs to be thoroughly studied because you need to apply interdisciplinary nature of knowledge. The relevance of the topic is significantly strengthened by the fact that not all consequences, that were mentioned above and were caused to legal persons are clear (those are determined in accordance with Article 34 of LAC). It should be noted that in this article legal entities, Limited Liability Companies, individual enterprises, etc., are defined as "Sellers/Dealers".

The aim of the article: To analyse problematic aspects of implementation of the Law on Alcohol Control in the Republic of Lithuania and problematic aspects of this particular Article 18, part 3, paragraph 13, to uncover the composition of violation in the administrative liability context, to reveal the disadvantages of the current law wording, to assess them legally and provide possible solutions.

The object of studies: LAC Article 18, part 3, paragraph 13 – the conditions, limitations and problems of the application of legal standards.

Methods applied:
A meta-analysis approach. The newly evaluated information in the media, monographs and scientific articles is presented.

Document analysis. Administrative investigations of Kaunas Chief Police Commissariat have been analysed applying the Article 18, part 3, paragraph 13.

Analytical-critical method. The stipulations of the LRS LAC (for legal entities) have been analysed on the whole to provide insights regarding the legal responsibility and the weakness in the stipulations have been highlighted and critically evaluated.

Statistical method – various reports and websites that refer to the statistical data were used in the article.

1. Alcohol Control Law**, Article 13, part** 3, paragraph 13 rate assessment in accordance with other legislations

Data on the usage prevalence of psycho-active matters in Lithuania indicates that in 2012 more than 8 out of 10 people aged 15–64 consumed alcohol drinks in the last 12 months (82.0%); almost 5% less than in 2008. During the last 30 days two-thirds of Lithuanian inhabitants had used alcoholic drinks (66,7%).

In 2011 Drugs, Tobacco and Alcohol Control Department conducted survey among adults (18 – 64 years old) on the use of tobacco, alcohol and cannabis. The survey showed that over the last 12 months, beer or other alcoholic beverages were consumed by 83.4% of the country's population. This figure was slightly lower compared to the previous years and other studies results indicate that in 2009 - 85%, 2008 – 86,9% (http://www.ntakd.lt/lt/ – _ftnref1European Commission: Special Eurobarometer 331st EU Citizens' attitudes towards alcohol, 2010, accessed on 03/01/2014).

Results of the Lithuanian University of Health Science studies that were conducted with the framework of a World Health Organization life and health survey among international school-age children (Health Behavior in School-aged Children – HBSC) (Representative survey of 11, 13 and 15 year-old students, http://www.ntakd.lt/, accessed on 04/01/2014) show that in 2010 about every tenth respondent regularly (at least once per week) confessed to consume alcohol (12.9% boys and 8% girls). Among fifteen year old boys, this figure was 25.2%, among fifteen year old girls – 16.9%.

In 2012 according to preliminary Drugs, Tobacco and Alcohol Control Department figures one Lithuanian on average consumed 13.16 litres of pure (100%) alcohol and one 15 year old and older – 15.44 litres, which corresponds to 0.09 and 0.05 litres less than in 2011.

Table No.1

Alcohol consumption. Years 2007–2012.

Years	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Consumption in litres of pure alcohol (100%) per citizen.	14.74	13.08	11.13	11.47	13.06	13.45

According to State Tax Inspectorate data in 2011, 775.936 thousand LTL of excise duty on ethyl alcohol and alcoholic beverages were received, which is 28 124 thousand (3.8 %) more than in 2010. 19,730 thousand LTL of excise duty on strong alcohol beverages was received in 2011, (3.6 %) more than in 2010, excise duty on beer – 7063 thousand LTL (94.9 %), excise duties on wine and other fermented beverages and intermediate products – 530 thousand LTL (0.5 %) more.

Thus, duties collected on the sale of alcohol make up a significant part of the budget of the Republic of Lithuania.

On the other hand, alcohol consumption causes a number of negative consequences for the society.

According to the data from the Hygiene Institute Health Information Centre, during the previous year 930 people died due to alcohol consumption – nearly as much as in 2011. The most frequent alcohol-induced causes of death were alcoholic liver disease (47.8%), accidental poisoning by alcohol (28.8 %), and alcoholic cardiomyopathy (14.7%). In 2012 3.7 times more men died from alcohol use than women.

According to the State Labour Inspectorate in 2012, 43 intoxicated people were injured in accidents at work (in year 2011 – 45) 8 of whom were killed (as in 2011), 7 more intoxicated people (in year 2011 – 9) were injured on their way from/to work.

According to the Information Technology and Communications Department of the Lithuanian Ministry of Interior, in 2012, 9.8 thousand or almost a quarter (22.7 %) of investigated crimes was committed by intoxicated people. Compared with 2011, such offenses increased by 88.3% (Negative consequences of alcohol use, http://www.ntakd.lt/, accessed 08/01/2014).

Thus, this area is required to meet established legal regulations that are made by adopting the relevant legal regulations.

Alcohol control – the legal requirement for the total alcohol production, import, export, trade, consumption, advertising, public regulatory measures, count for alcohol, as well as consumption of other products containing ethyl alcohol that damages the health.

On 23 December, 2011 the Republic of Lithuania (further – LRS) adopted amendment to the articles 2, 3, 18, 22 and 34 in the Law on Alcohol Control (State news, 2011-12-31, No. 165-7859). According to this act the Law on Alcohol Control (further – LAC), among other things, a new standard was provided, which is the 18th of LAC 3p., which was edited on 12 p. (currently 13 p.). The standard announced:

"In the Republic of Lithuania the sale of alcoholic beverages is prohibited from 10 pm to 8 am in catering locations with licenses for retail sale of alcoholic beverages. This prohibition does not apply to catering locations that have licenses for retail sale of alcohol that sell glassed alcoholic beverages or alcoholic beverages that are sold with an open package and that are drunk at the catering location."

If this provision is violated, a legal person (entity) or a seller is subject to administrative responsibility – economic sanctions in accordance with Article 34 of the LAC provisions.

Therefore, according to this, the LAC had established the requirement that catering places can sell only open packaged alcoholic beverages and *"Only to use here"* from 10 pm to 8 am.

It should be noted that by making the above change and consolidation condition "*Only to use here*" LRS failed to adequately assess the effects of regulatory and legal compatibility with the Lithuanian legal system. For this reason, the Lithuanian legal system had established violations of the fundamental principles of the regulation.

One can say that this law was introduced with imprecise formulation with regards to certain legal regulation of social relations, which violates the interests of legal persons and individuals, in other words, the legitimate interests of operators and their employees (sellers). This can be justified by the legal arguments and reasoning given below.

LRS 18 of LAC 3 part 13 paragraph requires *"Only to use here"* is inconsistent with the Constitution of the Republic of Lithuania and the principles enshrined therein.

As it has already been stated above the catering places from 10 pm to 8 am are allowed to sell alcoholic beverages in unsealed packages and *"Only to use here"*

The requirement to sell alcoholic beverages in unsealed packages is absolutely clear, easy to understand and easy to implement – for the legality and validity of the claim is not and there cannot be no doubt.

However, the situation is completely opposite to the second condition, "*Only to use here*" case. How to understand and how to fulfill "*Only to use here*" is absolutely unclear. This requirement is generally not feasible, since with legal means sellers can't 100% ensure (guarantee) the place of use and prevent alcoholic beverages being taken away from bars (cafes) and do not have any options. Specifically, sellers do not have any right to detain alcohol buyers who want to take away and can't take away the alcohol from them if the buyer wants to take it home. That is proven unambiguously by the arguments presented below.

First, the Constitution of the Republic of Lithuania (Constitution of the Republic of Lithuania, http / www.lrs.lt, accessed 28/12/2013), Section 20 provides that personal freedom is untouched. It also states that no one may be arbitrarily arrested; no one shall be deprived of his freedom except on the grounds and in accordance with the procedures, which are established by law. Under this provision, it must be an unambiguous conclusion that alcohol sellers may 100% enforce the condition „*Only to use here*" for people who want to take away their alcohol beverages only if the law gave them the right. However, no such laws are implemented. It is therefore clear that the sellers cannot (have no rights) detain buyers who want to take away their alcohol beverage and do not "only use it here". Thus, 18 section of the AKI Section 3, 13 p. a condition of "Only *to use here"* is incompatible with the Constitution of the Republic of Lithuania, section 20.

Secondly, according to the Article 23 of the Constitution of the Republic of Lithuania property is inviolable. Property may be seized by law, in accordance with the needs of the society and must be justly compensated. According to this provision, it should be noted that sellers may enforce the condition "*Only to use here*" 100% and take away alcoholic beverages from customers who want to take it with them, just in case if they are entitled to such rights by law. However, as in the case above, there are no such laws or procedures (procedure) implemented. It is therefore clear that the sellers cannot (have no rights) deprive (take away) buyers of alcoholic beverages, which buyers are willing to take away with them, because after the time of purchase the alcoholic beverage becomes the property of the buyer.

Thus, LRS 18 section of LAC, Section 3, 13 p. a condition of "Only *to use here"* is incompatible with the Constitution of the Republic of Lithuania, section 23.
It should be noted that the implementation of the provisions in question also contradict international law. Specifically, in this case the context of the Universal Declaration of Human Rights. The Republic of Lithuania acceded to this Declaration in 1991 March 12.

In the Article 17 of this declaration it is declared that: "1. Everyone has the right to own property alone and in association with others; 2. No one shall be arbitrarily deprived of his property." (The Universal Declaration of Human Rights; The Universal Declaration of Human Rights; http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=278385&p_query=&p_tr2=; previewed 06/01/2014).

European Court of Human Rights issued a number of important judgments which all evolve around the protection of property. In Sarica and Dilaver v. Turkey (available only in French), the Court held that the widespread practice in Turkey of de facto expropriation by the state represented a structural problem and was contrary to the Convention. This practice enabled the Turkish authorities to occupy property without any formal declaration of transferring ownership (http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{"display":[0],"dmdocnumber":["868678"]}, accessed 29/03/2014).

The case of *Dokic v. Bosnia and Herzegovina* – his property-flat was confiscated. In this case Court said, that it concluded that Article 1 of Protocol 1 (P1-1) had been violated (http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{"dmdocnumber":["868635"],"itemid":["001-98692"]}, accessed 229/03/2014). In fact, it is possible that only if you physically detain buyers or deprive them of purchased alcoholic beverages in accordance with the above-mentioned reasons, you can 100 percent ensure (guarantee) the consumption of alcoholic beverages only in spot and prevent their being taken away. It must be unambiguous and reasonable conclusion that without violating the Constitution of the Republic of Lithuania and other international laws it is not possible to comply with Article 18 of the Ministry of LAC part 3, paragraph 13 requirement to "consume just on the spot."

Thirdly, even when we interpret and apply the Article 18 of the Ministry of LAC 3 d. 13 p. differently than those referred to above, i.e. claiming that the provided condition "consume just on the spot" referred in Article must be ensured by any other activities other than the abuse of a person or property, it is also violation of the Constitution of the Republic of Lithuania.

In this case, the Article 18 part 3 paragraph 13 of the Ministry of AKI is inconsistent with the Constitution of the Republic of Lithuania because of legal uncertainty: it is not clear how the alcoholic beverage vendors should treat, in order not to breach the provision. Therefore, there should not be any administrative responsibility against them. No matter what vendors do, there always is a risk that customers can arbitrarily take away alcohol and not to consume it on the spot. Only this legal responsibility of the potential application of the uncertainty is implied by the constitutional rule of law, justice and the violation of the principle of proportionality.

In addition, it should be noted the fact that even the Supreme Administrative Court of Lithuania on 30th January, 2013 in its judgment of the administrative case A-525-134-13 clearly pointed out the problem of conditions of "consume just on the spot":

"... the second condition depends not only on the seller, but also on the buyer's will. The buyer, even when the seller tried all measures that depend on his control to ensure compliance of the provision which was mentioned before, for some reason, can seek to consume alcohol not on the spot ..."

Therefore, the arguments which were mentioned before clearly demonstrate LRS LAC Article's 18. 3 d. 13 p. incompatibilities with the Constitution of the Republic of Lithuania and the principles enshrined therein. Among other things, this is confirmed by the fact that the ensured implementation of terms "consume on the spot" by vendor's actions and sellers lawful means is impossible.

In the Article 18, part 3, paragraph 13 of LRS LAC of the requirement under "consume just on the spot" implementation depends entirely on the actions of buyers, but LRS LAC provides that liability is applied to the seller. Legal arguments which were mentioned before and the Lithuanian Constitution, Article 20 and 23 illustrate that alcohol vendors by the Constitution of Lithuanian Republic cannot use any violence against the buyers: they cannot be detained and (or) may not deprive (withhold) them of alcoholic beverages which they want to take away.

It should be noted that in this case (without the right to detain buyers and (or) deny them take away purchased alcoholic beverages) the compliance of conditions *"consume just on the spot"* depends solely on the buyers' behaviour and will, regardless of the vendors carrying out non-violent action, customers can arbitrarily or because of any other incentive take away purchased alcohol and not consume it on the spot, since no one can forcibly detain them. It is approved by the Lithuanian Supreme Administrative Court (Supreme Administrative Court of Lithuania on 30th January, 2013 decision in the administrative case A-525-134-13th).

It is therefore clear that the liability to the seller under LR LAC Article 18 3 d. 13 p. becomes dependent not on the vendors themselves, but solely from unsupervised people (buyers) actions, which cannot be controlled by a vendor. It is completely inconsistent with the constitutional rule of law, justice and principles of proportionality – the Lithuanian Constitution and these principles preclude liability to people for other individuals' uncontrollable actions (cases).

Lithuanian Republic constitutional doctrine sets out the requirements to the legislator : "The constitutional principle of the rule of law implies various requirements to the legislator and other legislative bodies : legislative entities may allow laws only without limiting their authorities, in the requirements of legislation must be based on the general provisions (legal norms and principles), which can be applied to all the specified relevant legal relations; differentiated legal regulation should be based solely on objective differences of the law of regulated public relations entities position, to legal entities in a position to know what the law requires of them, rules must be established in advance, the legislation must be published

officially, they have to be open to the public and accessible, the laws and regulations laid down by the legal regulation must be clear, understandable, consistent the legislation wording must be precise to guarantee the consistency of the legal system and the internal coherence, legal acts should not contain provisions which would be regulating the same public relations at the same time in different ways, in order that legal relations could orient their behaviour according to the requirements, laws and regulations should be relatively stable, the legislation cannot require illegal and / or the impossible (*lex non cogit ad impossibilia*) (The Constitutional Court of Republic of Lithuania, 16th January, 2006 resolution and others).
However, the arguments set out above confirms that LRS LAC Article 18, part 3, paragraph 13 which requires "consume just on the spot" is not only vague, but also not feasible by sellers actions.

Therefore LRS, taken otherwise the amendment of LRS LAC Article 18, part 3, paragraph 13, which was mentioned above, condition "consume just on spot" demands the impossible and illegal (the implementation of conditions is impossible without violating the Constitution of the Republic of Lithuania) things.

Therefore, to summarize all of the above arguments and motives, it must be unambiguous and reasoned conclusion that LRS LAC Article 18, part 3, paragraph 13, condition "consume just on the spot" is clearly contrary to the Constitution of the Republic of Lithuania, and to enshrined principles of the constitutional rule of law, justice, proportionality and international law.

2. Alcohol Control Law Article 18. 3 d. 13 p. enforcement practices

LRS LAC Article 18, part 3, paragraph 13 application of statistics shows the apparent imperfection of the law and impracticability of the condition "consume just on the spot".

It is noted from above that it is not possible to ensure compliance to LRS LAC Article 18, part 3, paragraph 13, which stipulates "consume just on the spot" with the sellers (operators) actions. This fact and the overall LRS LAC Article 18 part 3, paragraph 13 imperfection of norm is unambiguously confirmed by the State Tobacco and Alcohol Control Department (hereinafter – NTAKD) data.

The query to present statistics was given to NTAKD on 12th January 2014. On 29th January 2014 the NTAKD answered that "<...> cannot indicate adequate data about the control of economic subjects because not all the inspections were fixed.

In 2012 there were 84 cases of breach of LAC Article 18 part 3, paragraph 13 (to 1st September 2012 LAC Article 18 part 3, paragraph 12) and in 2013 – 52 cases.

In 2012 there were 37 appeals in Vilnius District Administration Court against the judge's decision to invoke economic sanctions for the breach of LAC Article 18 part 3, paragraph 13 (to 1st September 2012 LAC Article 18 part 3, paragraph 12).

6 complaints to Court of the first reference out of 37 were answered and the decisions of the Department were abolished (1 case is still in juridical issue in Lithuanian Chief Administrative Court (further LCAC)).

31 complaints to Court of the first instance out of 37 was not answered and the decisions of the Department were left valid (9 cases are still in juridical issue in Lithuanian Chief Administrative Court, 22 cases were held).

24 complaints out of 31 complaints not enforced by the first instance were appealed to LCAC. 5 complaints out of 6 were appealed to LCAC. <...>." (Apendix No. 1).

Available statistics show that almost throughout every NTAKD checks the violation is determined, and in almost every case, the violation is appealed. It is obvious that if there would be the proper legal regulation such ratio of complaints, violations and checks cannot exist – it cannot be that almost all of the caterers do not comply with LRS LAC Article 18, part 3, paragraph 13, requirements. According to the author, the statistics and such negative indicators is determined by not the caterer's behaviour, but the imperfection of LRS LAC Article 18, part 3, paragraph 13, that it is impossible to confidently implement conditions of "consume just on the spot" by vendors actions. This is evidenced by the abundance of litigation.

In addition, according to the author's knowledge, the core LRS LAC Article 18, part 3, paragraph 13, violations is stated precisely because buyers take away purchased alcoholic beverages with them and do not use them on the spot, that means the condition "consume just on the spot" infringement.

In this way, it is clear that the vendors are punished and forced to suffer the negative consequences of the arbitrary actions of customers, which they cannot control in any way.

It should be noted that the article discusses the Law on Alcohol Control provision which is valid for quite a short period of time – only two years. Judicial practice has not formed yet. There are cases where courts take different decisions on the provisions in question for equivalent offenses (when purchased alcohol is unpacked from its original packaging and is taken away).

Therefore statistics on application of LRS LAC Article 18, part 3, paragraph 13 shows the apparent imperfection of the law and impracticability of the condition "consume just on the spot".

Statistics show that are sufficient legal tensions between economic operators on the one hand and the State, represented by the courts on the other hand. Thus, there are legal disputes in using both human and material resources. According to the authors of the LR Alcohol Control statistics of application of LR Alcohol Control Law article 18 (3) (d). 13 p. itself shows legal tension between economic operators and the State. As a result, this can lead to a negative impact on the economic and political development of Lithuanian State.

The Alcohol sales law has been valid in the Republic of Latvia since 2002 (Latvian Republic Alcohol Sales Law http://likumi.lv/doc.php?id=51521; previewed 10/01/2014). The Article 51 of this law is similar to the provisions of the Republic of Lithuania Law on Alcohol Control, Article 18 part 3, paragraph 13. Lithuanian authors in this case have not made any investigation; however, they presume that the problems may be similar.

CONCLUSIONS

The Republic of Lithuania Law on Alcohol Control, Article 18, part 3, paragraph 13 provision stipulating "consume just on the spot" is incompatible with the Lithuanian legal system and its fundamental principles. Firstly, the condition mentioned is a breach of the Constitution of the Republic of Lithuania and the principles enshrined therein. Secondly, vendors do not have any opportunities for enforcing the consumption of alcoholic beverages just on the spot because it is a public catering establishment. Thirdly, the implementation of condition "consume just on the spot" depends entirely on the actions of buyers, but LRS LAC provides that liability must be borne by the vendors.

LRS LAC Article 18, part 3, paragraph 13 stipulation wording "consume just on the spot" must be removed or replaced by another requirement, which would be legitimate, consistent with the legal system of the Republic of Lithuania and its founding principles, which would be enforceable by vendors actions.

Therefore, statistics on the applications of LR Alcohol Control Law Article 18, part 3, paragraph 13 show that it leads to legal tension between economic operators and the State. This can lead to a negative impact on the economic and political development of the Lithuanian State.

REFERENCES

Akcinė bendrovė “Stumbras”; http://stumbras.eu/EN/About-Us/History, previewed 09/12/2013.
Appendix No. 1.
Constitution of the Republic of Lithuania, http / www.lrs.lt, accessed 28/12/2013.
David Hume, Treatise Works, ed. T. H. Green and T. H. Grose (London, 1890), vol II, p. 318. in Friedrich A. Von Hayek “ Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė” 1998 Vilnius, Eugrimas.

Latvian Republic Drinking turnover Law http://likumi.lv/doc.php?id=51521; previewed 10/01/2014.
Lietuvos Respublikos Seimas; http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=454167, previewed 09/12/2013.
Narkotikų, tabako ir alkocholio kontrolės departamentas; http://www.ntakd.lt/lt/_-_ftnref1European Commission: Special Eurobarometer 331. EU citizens' attitudes towards alcohol, 2010; accessed 03/01/2014
Narkotikų, tabako ir alkocholio kontrolės departamentas; Drug Control Department: Psychoactive substance using prevalence in Lithuania in 2004 and 2008, Vilnius, 2009, http / / www.ntakd.lt/, accessed 01/04/2014.
Narkotikų, tabako ir alkocholio kontrolės departamentas; Done representative of 11, 13 and 15 year-old students surveyed; http://www.ntakd.lt/, accessed 04/01/2014.
Narkotikų, tabako ir alkocholio kontrolės departamentas; Negative consequences of alcohol use, http / / www.ntakd.lt/
State News, 2011-12-31, No.. 165-7859
Supreme Administrative Court of Lithuania on 30th January, 2013 decision in the administrative case. A-525-134-13th
The Constitutional Court of the Republic of Lithuania, 16th January, 2006 resolution and others.
The Universal Declaration of Human Rights; http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=278385&p_query=&p_tr2"; previewed 06/01/2014.
The European Convention of Human Rights and Fundamental Freedoms; http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{"display":[0],"dmdocnumber":["868678"]}, accessed 29/03/2014.
The European Convention of Human Rights and Fundamental Freedoms; http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{"dmdocnumber":["868635"],"itemid":["001-98692"]}, accessed 29/03/2014.
The Law of Alcohol Control of the Republic of Lithuania, http / www.lrs.lt, accessed 20/12/2013.
Versijos; http://www.versijos.com/forum/31-15-1, previewed 09/12/2013.

OFFSET IS A FACTOR WHICH DISTORTS COMPETITION IN THE DEFENSE INDUSTRY – HOW WOULD A STRATEGY TO ELIMINATE THIS PHENOMENON LOOK LIKE?

Heinz-Axel Kirchwehm, M.Sc.

Turiba University, Latvia

Abstract

Driven by the requisition to linked necessary purchases abroad with the largest possible return on investment the so-called offset businesses continued to grow for years. These requests for offset-obligations occurs mainly in the area of arms imports and covers the full range of industrial and commercial benefits as incentives or conditions for the purchase of military goods and services. This already complex situation gets even more difficult for the companies involved due to the fact that in many European countries international competition is partially excluded and their own, often state-owned, national defence industry is preferred. In addition, the instruments (laws, ...) created by the EU for controlling offset do not work properly, from the point of view of the affected companies. The aim of this paper is to develop a strategy for improving the EU instruments to avoid an offset related distortion of competition. This examination was triggered through an overall research project on the impact of offset on business processes of SMEs. During the necessary Pre-Study for this research project, first indications reveal that offset is seen by the interviewed companies as unacceptable from a regulatory and economic policy point of view and offset complicates and distorts the competition. The necessary data for this examination was collected through analysis of expert-interviews, which were conducted as part of the Pre-Study, and literature review which was focused on the context: Offset in general + Offset in the EU + Legislation in the EU in terms of Offset. The paper concludes with a new developed "Offset-Strategy" for elimination of offset obligations in defence deals. The pros and cons for this proposed strategy are described as well.

Keywords: Offset, Distortion of Competition, Defence Package, Code of Conduct on Offsets, Lobbying, Offset-Strategy.

1. Introduction

1.1 Distortion of competition in the EU

Despite the increasing European armaments cooperation and consolidation of the industry only a few EU countries will unilaterally give up the capability of its own defence industry, or give up some sovereignty. This type of industrial politics creates different market access opportunities in Europe. Due to this fact it is important to reduce with political support the existing distortions of competition and unfavourable political framework conditions for the defence industry. Therefore, politics and industry must engage them for a *Level Playing Field* within the EU beyond the Defence Package with the Public Procurement Directive and the Transfer Directive from August 2011. It is to ensure that competing European companies in the defence industry are not subsidized to distort competition. More imbalances are caused by the practice of many States to require so-called offsets in procurement projects, as well as by the appearance of wholly or partially state-owned defence companies on the market. In many European countries international competition is partially excluded with reference to Article 346 (Treaty on the Functioning of the European Union – TFEU) and their own, often state-owned, national defence industry is preferred. In addition, a European initiative is necessary to improve an internationally competitive European defence market. This initiative must have the goal of full reciprocity in market opening up the transatlantic relationship with the U.S.

Offset is interpreted as industrial compensation for the sale of military products and related services both in transactions between national governments and between the industry and a national government. The compensation performance can extend on subcontracting, licensing, transfer of technology, investment and joint venture between the seller and the buyer country. Offset is a defined obligation of the seller, which is specified as an additional service in the assigned delivery contract, but it is still an independent offset contract. A distinction is made between direct and indirect offset, thus OFFSET can be seen as a synonym for all types of required compensation.

1.2 Problem description

The companies of the European security and defence industries are technologically advanced and their market presence is worldwide. In this market companies are faced with extensive (up to 135%) offset obligations of European and other States (Eriksson, 2007). The ever increasing complexity of offset obligations and their volume can no longer be met by the manufacturers and their suppliers (usually Small and Medium Enterprises – SMEs):

- Offset agreements are unacceptable from a regulatory and economic policy point of view. They complicate and distort the competition, lead to more expensive purchases and have a regulatory and as well a protectionist impact

- The EU must work more than before for the annulment of offset obligations. Today a few European countries do not require offset obligations (e.g. Germany).

→ Inequality within the EU.

- Procurement decisions are made in many countries from the standpoint of the offset offer in addition to price and technology. Offset obligations are of high importance and under circumstances decisive for the award decision. Buyer countries operate with the help of offset for the acquisition of expertise and high technology, use their existing capacities and build up new ones. Advanced technology is transferred abroad. Added value and jobs are leaving. Same time, new redundant industrial capacity is built by the forced transfer of technology.

1.3 Need for action

Offset agreements are contrary to the principles of market economy and the EU Treaty to a single and free market. Because of the fact that the EU must represent different national interests, it has decided not to immediately ban offset-obligations. It has opted instead for half-hearted solutions such as *Defence Package* and the *Code of Conduct on Offset* to minimize the problem. The selected instruments from the EU achieve no effect at all from the perspective of the affected companies. It is important therefore to find new or improve the existing instruments.

2. Theoretical Framework

2.1 Offset has increased itself to a serious factor

Offset exists in different forms. They could be direct or indirect, or a combination of both. Direct offsets are related to the object of the contract (e.g. weapon systems) and may take the form of local subcontracting, transfer of technology, co-production or training requirements. Indirect offsets are unrelated to the object of the contract and may require a foreign seller to invest in the customer's local economy or to procure a countertrade in exports of goods or services having a specified value (often 100% of the contract value). In its 2012 annual report to the U.S. Congress on offsets in defence trade, the U.S. Commerce Department stated that during 2010, American contractors reported entering into offset arrangements for defence items valued at US$3.21 billion with an aggregate offset commitment equal to 64% of the value of sales (BIS, 2012). The individual offset requirements ranged from 3% to 100% of the relevant contract value.

2.2 Offset in the European Union

Nowadays it is routine that Governments inside and outside Europe require industrial compensation or offsets as a condition of granting contracts for their defence and security supplies. The use of offsets within European Union has been widespread. In some member states such as Lithuania and Poland, the provision of offset commitments is mandated by local statute for defence procurements. In many other member states, offset commitments are an award criterion assessed as a part of the tender evaluation process.

But the days of widespread use of offsets in European defence trade appear limited. As a part of its program to promote greater international competition and transparency in defence procurement, the European Commission (EC) has signalled a willingness to challenge the imposition of offset obligations which disturb the principle of non-discrimination under EU competition law. Suppliers now have a sound legal basis (e.g. Defence Package) to challenge offset commitments that are not directly related to the performance of the supply contract and are necessary for the protection of an essential national security interest. A study commissioned by the European Defence Agency (EDA) found that the average offset obligation among EU member states between 2000 and 2006 was 135% of contract value, and that direct offsets account for only 40% of total offsets (Eriksson, 2007).

2.3 Legislation in the EU

As an independent organization with a legal personality, the European Union has its own legislative rights. While in the legal systems of the Member States, the Parliament represents the will of the people, it is the representatives of the Member States in the Council in the European Union, who play an important role in regulation. In binding acts of general application (regulations and directives), the European Parliament has co-decision rights, however, the Representatives of the Governments of the Member States must also follow in these areas. On one hand, the acts of the European Union are divided into legislative acts and non-legislative acts. On the other hand, they are divided according to Article 288 TFEU in their legal effects into:

- Regulations
- Guidelines
- Decisions
- Recommendations → non-binding voluntary code of practice
- Opinions

2.4 Measures of the EU in terms of Offset

In this section the concrete measures which are undertaken by the European Union for the avoidance of offset-related competitive distortion are displayed. With the help of two generic measures the European Union has tried to limit the competition distortion influences

of offset. These measures are: control by law and guidelines and the institutionalization of the influence with the help of the EDA. The following graphic chart provides an overview of the measures of the EU to control the phenomenon offset (see Figure 1).

The elimination of barriers to cross-border trade is a fundamental element of economic integration within the European Union. The principles of equal treatment, non-discrimination and transparency in the award of public contracts are enshrined in the EU treaty. The European Commission diligently polices and vigorously enforces these rules. An agreement or arrangement that has the object or effect of distorting competition between the member states (including restrictions on imports) is both illegal and may be set-aside by the national courts at the request of an aggrieved party. These basic principles of EU competition law are restated in the new Directive on Defence and Sensitive Security Procurement (the so-called Defence Package).

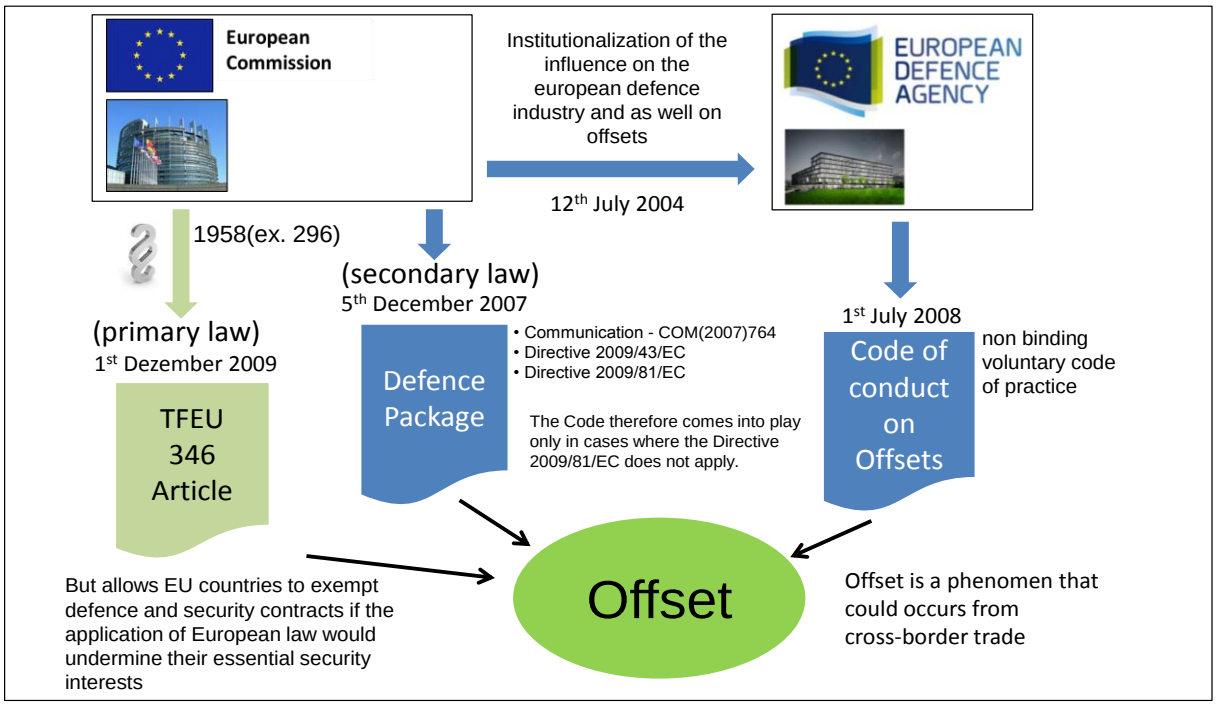

Figure 1: Measures of the EU to control the phenomenon offset (Author)

2.4.1 The EU Defence Package

In an effort to reduce the institutional *national preference* that prevails in defence and security programs in Europe, the 28 EU member states (Status: 2014) adopted a package of legislative initiatives to promote greater transparency and international competition on 5th December 2007. These measures include (Campos et al. 2012):

- The Directive on Defence and Sensitive Security Procurement extends features of the existing EU-wide public procurement code to certain types of defence and security contract. The measure requires national contracting authorities to adopt transparent and non-discriminatory tender procedures and to establish bid-protest

procedures to enable aggrieved bidders to seek redress in cases where contracts have been unfairly awarded.

- The Directive on Intra-EU Transfers of Defence Products was designed to simplify the current national licensing systems for cross-border transfers of military equipment and technology transfers within the European Union.
- An official Communication regarding the legal interpretation of Article 346 of the EU Treaty which reserves the right of individual EU member states to take such measures as they consider necessary for the protection of their essential national security interests. National governments have relied on the Article 346 exemption extensively to avoid competitive tendering rules that would otherwise have been mandated by EU law for defence and security equipment programs, and as to avoid the operation of the principles of non-discrimination under EU competition law which would otherwise have rendered offset requirements illegal.

2.4.2 TFEU – Article 346

European policy on offsets is still regulated by the Treaty establishing the European Community. Article 223 of the Treaty of Rome (1958), then Article 296 of the EU Treaty of Amsterdam (1999); since December 2009, the Treaty of Lisbon (Article 346) protects member States weapons production and trade from competition rules of the common European market. In spite of 50 years of European history Article 223 (Rome) and Article 346 (Lisbon) are practically identical. Today the hinge of EU policy on offsets is still the same article, that is, Article 346 of the Lisbon Treaty. This article preserves the national right to the secret of state related to its own security and military production and procurement.

This is the relevant part of Article 346:

The provisions of this Treaty shall not preclude the application of the following rules: "(…) any Member State may take such measures as it considers necessary for the protection of the essential interests of its security which are connected with the production of or trade in arms, munitions and war material; such measures shall not adversely affect the conditions of competition in the common market regarding products which are not intended for specifically military purposes." (EC, 2010).

The first part of the article states that European Union has no authority over national states policies and decisions on their defence/security choices. In other words, EU has no say about domestic preference for homemade weapon systems, or for preferred military offsets choice.

The second part, however, asserts a shared principle by all EU states regarding the non-military/indirect offsets, that is, EU reserves its right to supervise and regulate indirect-non-military offset effects, so that they do not *adversely affect the condition of competition* in the internal common EU market. Any civilian-indirect-offset has distortion effects in the common market, and this distortion is amplified by the ignorance about specific offset agreements outside the circle of defence contractors and national authorities.

2.4.3 Institutionalization of the influence of offset with the EDA

The EDA was established on 12th July 2004 and is based in Brussels. It supports the EU Member States in improving their military capabilities in order to complete Common Security and Defence Policy (CSDP) – formerly known as the European Security and Defence Policy (ESDP), targets as set out in the European Security Strategy. In that capacity, it makes proposals, coordinates, stimulates collaboration, and runs projects. The Member States themselves, however, remain in charge of their defence policies, planning and investment.

The main task of the EDA is "(…)to support the Member States and the Council in their effort to improve European defence capabilities in the field of crisis management and to sustain the European Security and Defence Policy as it stands now and develops in the future" (EDA, 2014). Within that overall task are four functions (EDA, 2014):

- Development of defence capabilities in the field of crisis management.
- Promotion and enhancement of European armaments cooperation.
- Working to strengthen the Defence Technology and Industrial Base and for the creation of an internationally competitive European Defence Equipment Market.
- Enhancement of the effectiveness of European Defence Research and Technology.

The EDA has since issued a Code of Conduct on Offsets for its 27 participating members (all EU members except Denmark) which, among other matters, established a cap of 100% of the contract value for offsets. This Code sets out a framework for evolving offsets, whilst ensuring the right balance between developing the EDTIB and the need to achieve a *Level Playing Field* in the European and global defence market.

The Code of Conduct on Offsets

The most recent common European Union quasi-agreement on defense offsets is *The Code of Conduct on Offsets*, signed by all EU countries (with the exception of Romania and Denmark) on 1st July 2008. This landmark achievement not only paves new ways for addressing offsets but also heralds another fundamental change in how we manage the *business of defence*. In other words, to open the EU Defense and Security market to competitive bids and to overcome competition restrictions of EU Treaties of Rome and Lisbon, Article 346.

First of all, the Code introduces much needed transparency to offset agreements, which up until now has often been lacking. That is why this offset portal has been launched on the EDA's website, where for the first time ever, 27 countries that signed up to the Code, publish information on their national offset policies and practices, including national regulations and guidelines, offset requirements criteria and modalities (EDA, 2013).

Second, the Code provides for the evolving use of offsets to help develop industrial capabilities fully consistent with the objectives of the EDTIB Strategy; namely an industrial

base that is capability driven, competent and competitive. As a result, offsets will help shape Europe's defence technological and industrial base, notably by facilitating the development of globally competitive Centres of Excellence and avoiding unnecessary duplication (EDA, 2013).

Last but not least, the Code introduces a 100% cap on offsets. Consequently, subscribing governments will neither request nor accept offsets exceeding the value of the procurement contract. This is a crucial enabler in the process to reduce reliance on offsets. Similarly the Code's provision for mutual reductions will help cut down reciprocal offset obligations (EDA, 2013).

In order to ensure successful implementation of the Code, the participating Member States have set up a Reporting and Monitoring System. It guarantees reciprocal visibility and reassurance on the equal and uniform application of the Code.

3. Methodology

3.1 Purpose of this examination

The aim of this paper is to develop a strategy for improving the EU measures to avoid an offset related distortion of competition.

For fulfilment of the above objectives, the following tasks arise:

- Determine the instruments which the EU has created to control offset.
- Analyse why the instruments set up are not effective.
- Determine which requirements from offset-affected companies are required to the EU in terms of an equal EU-Regulation.
- Reflect, which problems can arise by realization of the requirements from the companies.
- Develop an appropriate strategy to avoid offset-induced distortion of competition within the EU.

3.2 Research framework and methodical approach

This examination was triggered through an overall research project on the impact of offset to the business processes of SMEs. During the necessary Pre-Study for this research project the first indications revealed that offset is seen by these companies as unacceptable from a regulatory and economic policy point of view and offset complicates and distorts competition. Furthermore, it was found during the pre-study that the instruments used by the EU to control offsets are insufficiently effective.

The Pre-Study was conducted from January to February 2012 and included 7 visits at two key companies in the German defence industry. In both cases OEMs were selected to

gather information regarding the problems of offset in general and the specific problems that their suppliers face when they have accepted offset obligations. During these visits, a total of 10 expert-interviews were conducted. Interview partners were managers covering in total know-how from 13 different business process areas. Due to the informal character of these interviews, the companies and interview partners are not named in this examination.

Background: The whole research project is aimed at the core competencies of the companies. For this reason, the affected companies have been reluctant to pass vulnerable data and information to third parties. In particular, the defence industry which is per se already interested in protecting their data is not willing to provide any data or information from these company areas (key word: protection of know-how to avoid competitive disadvantages).

Validity of the findings

Due to the low number of interviews performed with experts, the statements made in it of course have only a limited explanatory power. Nevertheless, the interviews have shown that the associated lack of control by the EU is seen in a very similar manner by offset-affected companies and therefore the employees who are responsible for their execution (internal/external). Thus, the statements of the interviewees are not representative, but they give an insight into the fundamental attitude of companies which are affected by it.

Methodical Approach

The examination has been undertaken in four phases.

Phase One was the analysis of the conducted expert-interviews in relation to the effectiveness of the EU created instruments (laws, ...) to control offset. In addition, a literature review was conducted which was focused on the context: Offset in general + Offset in the EU + Legislation in the EU in terms of offset to get a detailed picture.

Phase Two involves analysing the expert-interviews to determine which requirements from offset-affected companies are required for the EU in terms of an equal EU-Regulation.

Phase Three consisted of reflection on which problems may arise by realization of the requirements by the companies.

Finally, Phase Four involved the development of an appropriate strategy for avoiding offset-related distortion of competition within the European Union. This phase was based on the findings of the three previous conducted phases.

4. Results and Discussion

4.1 Instruments of the European Union for controlling offsets

As already shown in the theoretical background in chapter II the EU's two important instruments to control the offset phenomenon are the Defence Package with the Public Procurement Directive and the Transfer Directive and the Code of Conduct on Offsets. Both instruments are monitored and controlled by the European Defence Agency. The EDA is therefore the EU's central organ with direct influence on European offset activities. EU further activities on the approximation of the global offset schemes in collaboration with the WTO are only now in its infancy. Similar to WTO rules, the EU in the past two years has to a certain extent outlawed some offsets. They are still allowed for the "protection of the essential interests of a member country's security", leading to a large divergence in implementation (FT, 2013).

4.2 Inefficacy of the instruments for controlling offsets

On the basis of the analysed interviews with experts the instruments created by the EU to control the offsets are ineffective because:

- TFEU Article 346 allows EU countries to exempt defence and security contracts if the application of European law would undermine their essential security interests.
- Code of Conduct on Offsets is not mandatory for the individual countries.
- Application of the Code of conduct on offsets does not itself make offset requirements compatible with EU law (free market).
- EU countries play against each other, as long as some countries require offset and some others do not (no common stance).
- Economic considerations (including employment issues) are not accepted as grounds for justifying restrictions to the freedoms guaranteed by the Treaty (particular interest).

4.3 Requirements from offset-affected companies to the EU

On the basis of the analysed interviews with experts the requirements from offset-affected companies to the EU in terms of an equal EU-Regulation are the following:

- The aim must be a complete global elimination of offset obligations in defence deals. Here, a harmonized procedure among all nations is required.
- The offset-related distortion of competition which causes a disadvantage for individual companies in the security and defence industry must be cancelled at European level.

- Offset requirements should be handled only within the framework of existing EU legislation until the complete elimination of offset.
- An increased awareness and a clear and long-standing political commitment at European level could help the defence technological industrial base to deal with current offsets reality.

4.4 Which problems oppose the requirements?

Resistance of those countries who have so far benefited by high offset receivables and the related technology transfer could occur to the implementation of the above requirements, since such benefits would then be lost as the O*ffset* tool would improve the competitiveness of the domestic industry. Another reason that would speak against the implementation of the above requirements would be the fact that there is no ***direct*** influence of companies or interest groups on decision-making and legislation of the EU. This influence would have to be tried only in the ***indirect*** way via the so-called lobbying to generate a corresponding influence. However, lobbying itself is controversial and not always effective. However, an interesting starting point is provided here due to the existing person's identity of member state government members and the Council of the EU. The Brussels legislation affects 28 member states (as of 2014). In addition to the needs of individual companies or industries, specific national market situations, business philosophies and interests are often taken into account. The number of representatives and the range of divergence are increasing. The interests to be respected by the associations are therefore wider and more complex than at the national level. At the same time the influences on European legislative acts and in parallel the related activities at national and European level are executed in very different forms. The system of EU interest intermediation has been described in empirical studies with the metaphor "mosaic", which is characterized by the parallel existence and persistence of different structural properties" (Schmeders, 2008, p. 371).

At EU level lobbying discussions are going on for more regulation. The EU Commission has set up a (for now) voluntary register of lobbyists in June 2008. It should disclose income and spending on lobbying by companies and organizations. However, the European Parliament has spoken out in May 2008 in favour of introducing a general duty register for EU lobbyists, like it exists in the United States (EC, 2014). So far, the EU Commission opposes a mandatory register of lobbyists (Kretschmer and Schmedeswurth, 2009).

5. Conclusion

Based on the findings of the previous sections an appropriate strategy for avoiding offset-related distortion of competition within the European Union can be developed. The

strategy has a three step approach and is modularly structured, so that each model can be conducted and finalized independently.

The **first Phase** is the so-called lobbing phase. In this phase, the offset-related interests of the key players of the European defence industry are summarized and a suitable lobbying in terms of implementation of the "offset strategy" is stated. The aim is to influence the organ of EU legislation. If the EU is willing to implement the "offset strategy" the first phase will end.

The **second Phase** consists of several modules and is determined by the legislative organs of the EU (including EDA) and the representatives of the European defence industry. The modules are:

- Amendment of TFEU – Article 346: Prohibition of ignoring international competition for the benefit of its own national defence industry.
- Transfer of the Code of Conduct on Offsets from a voluntary non-binding recommendation into law, which provides step by step elimination of offset in the countries which still require offset.
- Establishment of a so-called “Technology-Pool” under the auspices and control of the EDA. This "Technology-Pool" represents the replacement for the otherwise requested offset. At first, technology fields have to be clustered for the then following targeted provision of appropriate content by European defence companies. Access to the Technology-Cluster is free of charge for the company itself, but the costs which occur from the Technology-Transfer from Company A to Company B must be paid by the country where the receiving company is based. There are no changes in the cost flow, due to the fact that the cost of the current offset are also included in the national procurement projects.

The **third and final Phase** begins after offset is banned throughout Europe in national procurement projects. Through the fact that then the EU could play a role as a “lighthouse”, they have a good starting point within the WTO to ban offset demands worldwide.
The figure below shows a summary of the above-described "offset-strategy” .

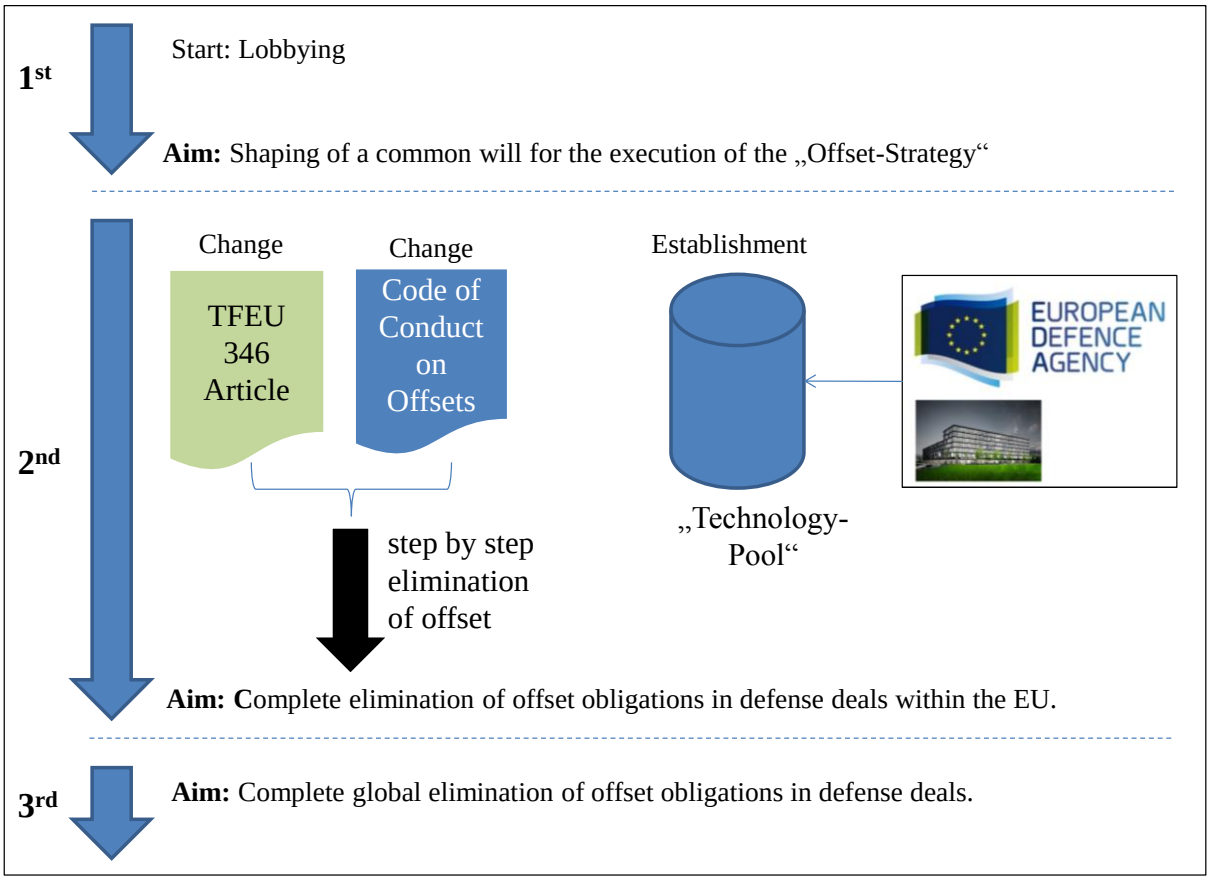

Figure 2: Offset-Strategy for elimination of offset (Author)

Pros and Cons of the proposed Offset-Strategy

Through the fact that different views exist for any developed strategy, the relevant pros and cons are to be shown at this point.

Pros:

- Elimination of the offset-caused distortion of competition in the EU.
- Orderly transition from the current state to the final end state.
- Access for European companies in the defence industry to know-how with the help of the “Technology-Pool”.
- Control by the EDA.
- No additional costs for the know-how transfer, because now the cost have also been included in the offset-projects.

Cons:

- High effort (costs) for the initiation of an initiative (lobbying, ...).
- Against an EU-Wide abandonment of offset standing national particular interests.

All in all the developed strategy provides starting points for medium term elimination of offset and the linked distortions of competition, which currently exist in the EU. In addition, the EU could if it succeeds play a pioneering role in a worldwide campaign for the abolition of offsets. This procedure would take place entirely in the spirit of free competition and market. The European Union will fulfil their own requirements.

REFERENCE

BIS – Bureau of Industry and Security (2012). *Offsets in Defence Trade. Sixteenth Study*. Washington, D.C.: BIS, U.S. Department of Commerce. Retrieved from www.bis.doc.gov. [accessed 20.December 2013].

Campos, L.; Nelson, A.; Teare, P. (2012). *An end to offsets in European defense trade?* Reed Smith LLP, June 2012. London. Retrieved from www.reedsmith.com [accessed: 22 November 2012].

EC – European Commission (2010). *EU law and defence procurement*, Brussels, December 2010. Retrieved from http://ec.europa.eu/internal_market/publicprocurement/docs/defence/more_on_defence_procurement_en.pdf [accessed: 15 November 2013].

EC – European Commission (2014). *Lobbyismus im Blickpunkt (European union-lobbying in the focus).* http://www.europarl.europa.eu/news/public/focus_page/008-25231-168-06-25-901-20080331FCS25217-16-06-2008-2008/default_p001c004_de.htm.

EDA – European Defence Agency (2013). *Code of Conduct on Offsets.* Retrieved from http://www.eda.europa.eu/offsets/ [accessed: 20 November 2013].

EDA – European Defence Agency (2014) *About Us*. Retrieved from http://www.eda.europa.eu/Aboutus [accessed: 20 March 2014].

Eriksson, E. (2007). *Study on the effects of offsets on the development of a European Defence Industry and Market – Final Report for the European Defence Agency FOI and SCS*. Retrieved from http://www.eda.europa.eu/docs/documents/EDA_06-DIM-022_Study_on_the effects_of_offsets_on_the_Development_of_a_European_Defence_Industry_and_Market.pdf; [accessed: 20 November 2012].

FT – Financal Times (2013) *Aerospace & Defence. Retrieved from*

http://www.ft.com/intl/cms/s/0/87728d1e-197a-11e3-afc2-00144feab7de.html#axzz2wbTgVZH1 [accessed: 20 January 2013].

Kretschmer, Heiko and Schmedes, Hans-Jörg (2009) *Lacking courage and determination. Experience from abroad suggests the EU should make its lobbyists register mandatory*. European Voice, 10. Sept. 2009, p. 12.

Schmedes, Hans-Jörg (2008). *Wirtschafts- und Verbraucherschutzverbände im Mehrebenensystem (Economic and consumer protection federations in the multi-level system)*. VS, Verl. für Sozialwissenschaft, Wiesbaden 2008, p. 371.

CREATING A CONCEPTION OF THE *VISION* FOR *EUROPEAN FORENSIC SCIENCE* 2020 IMPLEMENTATION IN LITHUANIA

Vidmantas Egidijus Kurapka, PhD

Professor of Mykolas Romeris University, Lithuania

Eglė Bilevičiūtė, PhD

Professor of Mykolas Romeris University, Lithuania

Snieguolė Matulienė, PhD

Associated Professor of Mykolas Romeris University, Lithuania

Sigutė Stankevičiūtė, PhD

student of Mykolas Romeris University, Lithuania

Abstract

The need for a concerted, comprehensive and effective solution of problems, which crime creates *for the EU's* communities is obvious. The search and finding solutions for problems created by crime is a challenge for both: governmental institutions and scientists. European Forensic Science Area could be labelled as a latest measure for overcoming this challenge and combating crime. Considering the *creation of the European Forensic Science Area and the development of forensic science infrastructure in Europe, Council of European Union (hereinafter EU Council) emphasises that forensic science can significantly contribute to making law enforcement more efficient and effective, and to preventing and combating crime. In addition, EU Council also admits that European Forensic Science Area, where routine forensic processes will be based on equivalent minimum forensic science standards, and in which forensic service providers will work on the basis of a common approach to implementation of these standards, that fosters closer cooperation between them and the systems of criminal justice, has to be created by 2020. Despite this, scientific examination of the mechanism of the vision implementation has not been started yet. Therefore, Lithuanian scientists have joined together for the implementation of the project "Conception of the vision for European Forensic Science 2020 implementation in Lithuania" (duration of the Project: March 2014 – December 2016) (hereinafter Project) aimed at creating the conception of implementation of the vision for European Forensic Science 2020 in Lithuania by 1) evaluating the current status of Lithuania's forensic system and opportunities for its improvement; 2) analysing the achievements*

and knowledge in investigation of crimes emphasised in EU Council conclusions on the vision for European Forensic Science 2020 including the creation of a European Forensic Science Area and the development of forensic science infrastructure in Europe: trafficking in human beings, organised crime and terrorism; 3) analysing the conceptions of criminalistics which differ through Europe due to variety of criminalistics schools and finding areas for its harmonization. As a result of the Project, not only conception of implementation of vision for European Forensic Science 2020 in Lithuania will be created but also its main provisions will be relevant to other EU countries. Consequently, the presented conception of implementation of vision for European Forensic Science 2020 in Lithuania could be an initiative for the common European Forensic Science vision and contribute to the creation of EU as an area of freedom, security and justice. The objectives of this article on one the hand are to present the main ideas of conception of the vision for European Forensic Science 2020 of EU Council and on the other hand – shortly introduce the Project, implementation which has just started in Lithuania, and its main tasks.

Keywords: Vision for European Forensic Science 2020, standardization, Criminalistics, EUROVIFOR, Lithuania

Preface

According to European Security Strategy, Europe has never been so prosperous, so secure or so free. The violence of the first half of the 20th century has given way to a period of peace and stability unprecedented in European history (European Security Strategy, 2003). It is believed that large-scale aggression against any European Union (hereinafter EU) Member State is less improbable than ever before due to the creation of EU (Solana, 2004). Nevertheless, Europe faces new threats which are more diverse, less visible and less predictable: terrorism, organised crime, proliferation of weapons of mass destruction and state failure (European Security Strategy, 2003).While the first three threats are entirely related to delinquency, state failure also affects EU security indirectly through crime, illegal immigration and, most recently, piracy (Report on the Implementation of the European Security **Strategy 2008)** .Globalisation has brought not only new opportunities, but also new threats, increase in cross-border crime rates and innovative crime committing methods related to high technological advancement. Hence, in order to combat crime as an essential threat for Europe, Council for European Union (hereinafter EU Council) bears in mind not only the need for police and judicial cooperation in criminal matters, but also stresses “the need to address in a coherent, comprehensive and efficient way the challenges that crime

poses to societies across the European Union and the crucial role that forensic science plays in realising the goal of providing science based, unbiased and objective information" (Draft Council conclusions on the vision for European Forensic Science 2020 including the creation of a European Forensic Science Area and the development of forensic science infrastructure in Europe, 2011).

The traditional role of Criminalistics is to support law enforcement and justice activities primarily in the investigation and evidential phase. Nowadays its role has expanded even to being involved in crime prevention processes (Kurapka and Justickis, 2011). Moreover, the expansion of Criminalistics is still developing rapidly. Council Conclusions on the vision for European Forensic Science 2020 including the creation of a European Forensic Science Area and the development of Forensic Science infrastructure in Europe (hereinafter EU Council Conclusions on the vision for European Forensic Science 2020), which is going to be presented in this article, identifies the need for geographical expansion of Criminalistics. The insertion of international element in Criminalistics requires efforts of both: EU institutions and Member State. Scientific research also plays an important role because EU Council Conclusions on the vision for European Forensic Science 2020 neither identifies nor solves the problems which Member States would face first of all due to having different conceptions of Criminalistics and legal base. Therefore, a common action needs to be taken for implementation of EU Council Conclusions on the vision for European Forensic Science 2020. Consequently, Lithuanian scientists joined together for the implementation of the project "Conception of the vision for European Forensic Science 2020 implementation in Lithuania" (hereinafter the Project) with the objective of creating the conception of implementation of the vision for European Forensic Science 2020 in Lithuania (the duration of the Project is March 2014 – December 2016). Accordingly, main provisions of the Project could be relevant also to the other EU countries. Therefore, the presentation of conception of the Project in this article could be also an invitation for joint research project on the creation of common European Forensic Science vision for scientists from all EU countries.

EU Council Conclusions on the vision for European Forensic Science 2020

EU Council, bearing in mind the objective of EU of maintaining and developing the Union as an area of freedom, security and justice, whereby a high level of safety is to be provided by common action between the Member States in the field of police and judicial cooperation in criminal matters and considering the need to address in a coherent, comprehensive and efficient way the challenges that crime poses to societies across the European Union and the crucial role that forensic science plays in realising the goal of providing science based, unbiased and objective information (Draft Council conclusions on

the vision for European Forensic Science 2020 including the creation of a European Forensic Science Area and the development of forensic science infrastructure in Europe, 2011) approved Conclusions on the vision for European Forensic Science 2020, referred to as Polish Forensic Initiative, at 3135th Justice and Home Affairs Council meeting (Press Release 3135th Council meeting Justice and Home Affairs, 2011). The vision for European Forensic Science 2020 expanding Criminalistics into European level, formulates two substantial objectives for Europe: 1) to create European Forensic Science Area; and 2) to foster the development of forensic science infrastructure in Europe.

The creation of European Forensic Science Area brings together various Criminalistics processes starting from crime scene investigation and ending with the providing received data for the court room with the idea of their equalization in order to solve the problems which crime investigation faces nowadays and with the aim of fostering cooperation between the police and judicial authorities across EU. The creation of European Forensic Science Area is based on the following key areas:

- accreditation of forensic science institutes and laboratories;
- respect for minimum competence criteria for forensic science personnel;
- establishment of common best practice manuals and their application in daily work of forensic laboratories and institutes;
- conduct of proficiency tests/collaborative exercises in forensic science activities at international level;
- application of minimum quality standards for scene-of-crime investigations and evidence management from crime scene to court room;
- recognition of equivalence of law enforcement forensic activities with a view to avoiding duplication of effort through cancellation of evidence owing to technical and qualitative differences, and achieving significant reductions in the time taken to process crimes with a cross-border component;
- identification of optimal and shared ways to create, update and use forensic databases;
- use of advances in forensic science in the fight against terrorism, organised crime and other criminal activities;
- forensic awareness, in particular through appropriate education and training of the law enforcement and justice community (Draft Council conclusions on the vision for European Forensic Science 2020 including the creation of a European Forensic Science Area and the development of forensic science infrastructure in Europe, 2011).

Data resulting from forensic processes of Member States are currently used by law enforcement authorities on a cross-border basis, or are integrated in Europe-wide electronic data systems without reference to any recognised quality standards (Draft Council conclusions on the vision for European Forensic Science 2020 including the creation of a European Forensic Science Area and the development of forensic science infrastructure in

Europe, 2011). Therefore, it is necessary to point out, that standardization of forensic science activities, according to EU Council, is the subject of significant importance in order to create European Forensic Science Area. Nevertheless, the need for standardization of Criminalistics activities was noticed before drawing the Conclusion on European Vision for Forensic Science 2020. Pursuant to ensuring the reliability and interoperability of data to be internationally exchanged under the Council Decision 2008/615/JHA on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime (hereinafter Council Decision 2008/615/JHA) (Council Decision 2008/615/JHA on the stepping up of cross- border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime, 2008) Council Framework Decision 2009/905/JHA of 30th November 2009 on Accreditation of forensic service providers carrying out laboratory activities (hereinafter Council Framework Decision 2009/905/JHA) (Council Framework Decision 2009/905/JHA of 30th November 2009 on Accreditation of forensic service providers carrying out laboratory activities, 2009) was drawn up. However, Council Decision 2008/615/JHA provides all countries involved with the tool to enable effective exchange of the data from nationally run forensic databases in order to assist unchallenged identification of the suspect in another country. In particular, the decision defines the way that specific forensic data, such as DNA profiles and dactyloscopic data can be exchanged between EU member states (Rybicki, 2012). Whereas, the objective of Council Framework Decision 2009/905/JHA is to ensure that the results of laboratory activities carried out by accredited forensic service providers in one Member State would be recognised by the authorities responsible for the prevention, detection and investigation of criminal offences as being equally reliable as the results of laboratory activities carried out by forensic service providers accredited to EN ISO/IEC 17025 within any other Member State. But Council Framework Decision 2009/905/JHA is applicable for very narrow range of laboratory activities: it has to result only in DNA-profiles and dactyloscopic data. Vision for European Forensic Science 2020 fills this gap because, according to its provisions, forensic standards have to be internationally recognised and applicable to all Criminalistics related activities. Relating also to implementation of European Forensic Science vision the European Committee for Standardization (hereinafter CEN) had created its new Project Committee "TC 419 – Project Committee – Forensic science services" (hereinafter Project Committee). The Project Committee is going to develop standards that define procedures for forensic science processes, starting at the scene of crime – through the recognition, recording, recovery, transportation and storage of material – followed by the examination and analysis of material, the interpretation of results, reporting and data exchange. According to published announcement, priority is going to be given to developing a standard for the management of evidence at the scene of a crime and the collection of forensic data. It is believed that European Standards will help to build a common language and establish identical service requirements among forensic science service providers across Europe. By setting benchmarks for good practice, standards should contribute to greater effectiveness of

criminal investigations, and more efficient cooperation among service providers, law enforcement and judicial authorities (CEN-CENELEC Newsletter, 2013).

Standardization of forensic science activities is an important step forward for improvement of crime investigation not only bearing in mind the international character of crime but also for inner crime investigation matters of every state. For example, crime scene examinations in Lithuania are carried out by the following police structures: Lithuanian Police Forensic Science Centre (hereinafter PFSC) and ten Counties' Police Headquarters (hereinafter CPH) forensic investigations units. These units are responsible for the organization of responding to criminal events and are the part of CPH composition. It is impossible not only to reach an appropriate quality of crime scene examination, but also to ensure equal organizational schemes and operational applications because there are no unanimous standards for the crime scene examinations. The statistical data of recent five years shows unequal assessment or efforts in searching, fixing and taking different kinds of evidence: in some CPH subjectively priority is given for searching of fingerprint traces while in others priority is given to traces of biological origin (i. e. the emphasis is put on DNA testing) or trasological traces and etc. Moreover, existing different local administration's approach towards functions of specialists in different CPH could be noticed: while in some CPH, specialists search for evidences and compile procedural documents – crime scene examination protocol – and at the same time react to all criminal events, others just search for the evidence and only in a limited number of criminal events. The consequence of different treatment of specialist's role and their functions in criminal procedures is the decline of crime scene examination rate from 34 per cent in 2005 to 21.4 per cent in 2013 of registered crimes number. As a result, finding of hand traces declined significantly: in 2005 hand traces were found in 5625 crime scenes whereas in 2011 hand traces were found only in 3409 crime scenes although the intensity of specialist participation in crime scene examination remained the same (The Lithuanian Police Forensic Science Centre, 2013). The establishment of crime scene examination standards would help to standardise schemes for reaction to criminal events, the technical criteria of used tools, to set equal requirements for the competence of specialists, to ensure safe movement of evidence from the crime scene to the courtroom. Today's structural separation of PFSC and CPH forensic units impedes significant improvement of either organizational or methodological aspects of crime scene examination. Moreover, the tendency of the decline in fingerprint traces in crime scenes negatively affects operational efficiency of the national automated fingerprint system (Kurapka et al., 2012). All things considered, by creating European Forensic Science Area dedicated to solve international character problems, the vision for European Forensic Science 2020 would solve national criminalistics forensic science problems altogether.

The second objective of vision for European Forensic Science 2020 is to foster the development of forensic science infrastructure in Europe. It is obvious that technology growth is related to new crime committing methods and there is increasing possibility of

criminals to avoid of being prosecuted. Therefore, development of forensic science techniques has to keep in step with development of techniques used by the opposite side. Consequently, EU Council considers the need to pursue the goal expressed in Council Framework Decision 2009/905/JHA of endowing the EU with a modern, world-class forensic infrastructure capable of supporting cross-border cooperation, in conjunction with legal and non-legal measures, and guaranteeing a common high quality level of forensic science, as well as investing in research and the development of new technologies and innovative products under the programme on inclusive, innovative and secure societies under the - Horizon 2020 Multiannual Framework Programme (hereinafter Horizon 2020) (Draft Council conclusions on the vision for European Forensic Science 2020 including the creation of a European Forensic Science Area and the development of forensic science infrastructure in Europe, 2011). Therefore, forensics is one of the four parts (Call for Fight against Crime and Terrorism is divided in forensics, law enforcement capabilities, urban security and Ethical/societal dimension) of Horizon 2020 call "Fight against Crime and Terrorism". The topics of forensics in Horizon 2020 are following: 1) "Tools and infrastructure for the fusion, exchange and analysis of big data including cyber - offenses generated data for forensic investigation"; 2) "Advanced easy to use in - situ forensic tools at the scene of crime"; 3) "Mobile, remotely controlled technologies to examine a crime scene in case of an accident or a terrorist attack involving CBRNE materials"; 4) "Internet Forensics to combat organized crime" (Horizon 2020 work program. 2014–2015).

To sum up, the approved Conclusions on the vision for European Forensic Science 2020, aiming at fostering cooperation between Member States, their individual justice systems and forensic science providers, improving the quality of forensic science and sharing forensic science results has served as a good starting point for a long and considerable discussion on future developments in forensic science at the European level. It appears to notice the growing need for commonly agreed forensic science standards and suggests adoption of concrete measures towards their implementation. The adopted document emphasises, among others, the importance of accreditation of forensic science institutes and laboratories, the need to establish minimum competence criteria for forensic science personnel and application of best practice manuals in daily work of forensic science institutes and laboratories. It also stresses the importance of proficiency tests/collaborative exercises carried out at international level and mentions forensic databases as important for functioning of law enforcement and justice communities. Additionally, the initiative deals with education and training and research and development activities in the area of forensic science (ENFSI annual report, 2011).

Project "Conception of the *vision* for *European Forensic Science* 2020 implementation in Lithuania (EUROVIFOR)"

The factors which affect human safety or insecurity from the risk of becoming a crime victim have been researched since 1994 in Lithuania: the traditional understanding of mentioned factors (the paradigm of many separate factors) had been analysed, its deficiencies and the related problems of crime determination had been identified. Moreover, a reasonable interpretation (the complex paradigm of criminogenic factors) had been proposed. It was demonstrated, that a new understanding of the insecurity from crimes creates an assumption for deeper and more accurate understanding and the importance of pre-trial investigation importance in ensuring individuals' safety from crimes was proven. The relevance of research conclusion – it is important to improve efficiency of pre-trial investigation, in order to ensure individuals' safety in the investigation of criminal offenses (Project name: "The Delinquency and Criminal Justice", Chairman of the project: Vidmantas Egidijus Kurapka PhD., Prof., duration of the project: 1994–1997; Project name: "The Dynamics of Delinquency in Lithuania, its Prediction, Control and the Conception of Modern Criminalistics", Chairman of the project: Vidmantas Egidijus Kurapka PhD., Prof., duration of the project: 2001–2004) – is no doubt important nowadays.

The usage of high-quality management technology in the improvement of crime prevention also had been analysed in Lithuania. Based on studies conducted in Lithuania and global practice, it had been proposed to optimize activities of expert bodies in Lithuania by merging them into certain institutes (Project name: "The Threats of Crime and Modern Managemental Technologies of Human Security", Chairman of the project: Vidmantas Egidijus Kurapka PhD., Prof., duration of the project: 2008-2010). The problems related with concept of "special knowledge" in crimes investigation procedures were identified and analysed recently, as well (Project name: "Scientific Conception of Special Knowledge Application in Crime Investigation and It's Implementation", Chairman of the project: Vidmantas Egidijus Kurapka PhD, Prof., duration of the project: 2011–2012). All things considered, studies conducted in Lithuania show that the system of expert bodies is in need and ready for changes.

The vision for European Forensic Science 2020 is a very short document. It is just the guidelines, implementation whereof allows a lot of space for interpretation. But, first of all, bearing in mind that every country has a unique criminalistics and forensic science system, it is useful to do a research of challenges that vision for European Forensic Science 2020 could face during its implementation. Therefore, continuing the above mentioned projects' scientific studies and following the provisions of Council Conclusion on vision for European Forensic Science 2020 a diverse team of researchers, composed of Lithuanian scientists famous in their area, who constantly present their research results on the international arena

joined together for the implementation of the project "Conception of the vision for European Forensic Science 2020 implementation in Lithuania (EUROVIFOR)" (duration of the Project: 2014–2016) (hereinafter the Project).

It could be assumed, that the planned activities of the Project reflect the challenges which would face the process of implementation of vision for European Forensic Science 2020 in all Member States. Therefore, it is relevant to introduce them shortly.

The objective of Project is to provide a scientific conception of vision for European Forensic Science 2020 implementation in Lithuania. The objective will be achieved by resolving the following tasks:

1) to analyse and evaluate the quality of institutional efficiency and proceedings of forensic investigation system. As a result, the effectiveness of the system of criminalistics (forensic) institutions, institutional accreditation, the meeting to minimum competence requirements for criminalistics staff, status of didactics of criminalistics science will be assessed. As well, managerial and organization analysis of application of minimum quality standards for crime scene investigations and dealing with the evidence from the crime scene to the courtroom will be carried out.
2) to analyse achievements (knowledge) of criminalistics in the field of investigation of terrorism, organized crime, computer crime, trafficking in human beings – the Modern European issues related with creation of European Forensic Science Area. As a result, the strengths and problems of investigation of above mentioned crimes in Lithuania will be identified. In addition, the best practices of criminalistics institutions of EU Member States that could effectively be applicable for the creation of model of vision for European Forensic Science 2020 implementation in Lithuania will be found.
3) to analyse existing concepts of criminalistics systems and to identify the problems of harmonization of criminalistics system. As a result, a comparative study of legal regulation will be carried out, the areas of cooperation will be determined, the database and their management prospects will be defined.

The uniqueness of the project could be revealed by several main points. Firstly, the conception of Criminalistics has not become a subject of complex scientific research in Europe until now. Such task was formulated only for the USA researchers in the recent years. Our researchers will concentrate on a wider vision for European Forensic Science 2020. It also involves researches of East European countries. These countries have a wider concept of Criminalistics than a mere application of criminalistics techniques. Secondly, the research will differ from ENFSI network proposals because ENSFI evaluates the Criminalistics only in the context of expert research excluding forensic tactics and methodologies applicable in individual types of crime. Moreover, our complex research will focus on creation of precise model of implementation of vision for European Forensic Science 2020. Thirdly, not only quality standards for expert institutions but also a model of quality standards for crime scene

investigation, describing forensic activities from crime scene to the courtroom is going to be offered.

Conclusions

1. The EU Council conclusions on the vision for European Forensic Science 2020 create conditions for internationalization of Criminalistics by formulating two objectives for Member States: creation of the European Forensic Science Area and the development of forensic science infrastructure in Europe. This could be prescribed as the next level of Criminalistics development.

2. Although, implementation of vision for European Forensic Science 2020 aiming at fostering cooperation between Member States also would help to solve every Member State's internal problems of crimes investigation procedures, implementation of vision for European Forensic Science 2020 itself would be difficult and long lasting process first of all due to existing different concepts of Criminalistics and legal base of Member States. Therefore, common actions of competent EU institutions, Member States and scientists need to be taken in order that this vision of European Forensic Science 2020 becomes an applicable mechanism.

3. Following the provisions of Council Conclusion on vision for European Forensic Science 2020 a diverse team of Lithuanian scientists joined together for the implementation of the project "Conception of the vision for European Forensic Science 2020 implementation in Lithuania (EUROVIFOR)" (duration of the Project 2014 – 2016). Main provisions of the Project could be relevant also to the other EU countries. As well this Project could be a starting point (pilot project) for joint research project on the creation of common European Forensic Science vision for scientists from all EU countries. The conception of the Project and its main activities was introduced in this article.

Annotation

This article presents a new measure for combating crime in European Union drafted in Council conclusions on the vision for European Forensic Science 2020 including the creation of a European Forensic Science Area and the development of forensic science infrastructure in Europe and scientific way of its implementation in Lithuania – the project "Conception of the vision for European Forensic Science 2020 implementation in Lithuania (EUROVIFOR)" and its main objectives. Authors believe that the created conception of implementation of vision for European Forensic Science 2020 in Lithuania could be initiative for the joint international research project with the aim of creating a common model for vision for European Forensic Science 2020 implementation in whole Europe and would significantly contribute to the creation of European Union as an area of freedom, security and justice.

References

A Secure Europe in a Better World - the European Security Strategy, approved by the European Council held in Brussels on 12 December 2003.

CEN-CENELEC Newsletter, Issue 11, 2013.

Council Framework Decision 2008/615/JHA on the stepping up of cross- border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime.

Council Framework Decision 2009/905/JHA of 30th November 2009 on Accreditation of forensic service providers carrying out laboratory activities.

Council proposal establishing the Specific Program Implementing Horizon 2020 – The Framework Program for Research and Innovation (2014-2020).

Draft Council conclusions on the vision for European Forensic Science 2020 including the creation of a European Forensic Science Area and the development of forensic science infrastructure in Europe, 17537/11, Brussels, 2011.

ENFSI annual report 2011.

https://www.cen.eu/cen/Sectors/Sectors/Services/Pages/Current%20Issues.aspx.

Kurapka, V. E, *et al*. (2012) *Specialių žinių naudojimo nusikaltimų tyrime mokslinė koncepcija ir jos realizavimo mechanizmas*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

Kurapka, V. E., Justickis,V. (2010) *Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas*, Vilnius, Mykolo Romerio universtetas.

Press Release 3135th Council meeting Justice and Home Affairs, Brussels, 13–14 December 2011.

Report on the Implementation of the European Security Strategy - Providing Security in a Changing World, approved by the European Council held in Brussels on 11 and 12 December 2008.

Rybicki P. (2012) Chairman of the European Network of Forensic Science Institutes, charts the progress made towards European standardisation.

Solana J. A (2004) Secure Europe in a Better World — the European Security Strategy, Civilian Perspective or Security Strategy? International Conference, Berlin, 23 November 2004.

EFFECT OF TOURIST SATISFACTION ON LOYALTY OF FIRST-TIME VISITORS TO RIGA

Madara Luka, MSc

Turiba University, Latvia

It is common for tourism destinations to focus their marketing activities on possible first-time visitors; however, they should be aware that repeat visitors provide a stable income source that enables businesses and destinations to invest in new market development. The purpose of the research is to analyze the relationships between the constructs of satisfaction of first time-visitors in order to increase their loyalty to Riga. Therefore, the research question is as follows: How does tourist satisfaction contribute to loyalty to Riga for first-time visitors and what is the role of tourist expectations, perceived performance and assessed value? The research is exploratory, follows the paradigm of pragmatism and uses mixed methods – questionnaires and in-depth interviews. The main findings of the study conclude that first-time visitors are attitudinally loyal to Riga, for they recommend Riga to others. However, it is more difficult to achieve behavioral loyalty, because first-time visitors need a special purpose to return to Riga. The research also concludes that first-time visitors have a bad image of Riga and therefore their expectations are very low. Nevertheless, their image and opinion about the city changes due to high perceived performance and assessed value while visiting Riga.

Keywords: tourist satisfaction, loyalty, first-time visitors, expectations, perceived performance, assessed value

Introduction

The importance of tourism in Latvia is growing rapidly with the total contribution of Travel & Tourism reaching 7.5% of GDP in 2012, which is a 2% increase compared to 2010. (WTTC, 2013) In 2012, there were over 970 thousand overnight visits in Riga. The majority of the visitors came from Russia, Germany, Scandinavia and the Baltic States. (City Council City Development Department, 2013; CSBL, 2013) According to the statistics, those tourists were mostly first-time visitors and only 12.1% were return visitors, which is a decrease of 1.2% since 2009 (the economic downfall). The tourists who arrived in Riga due to a word-of-mouth recommendation constituted 18.9%, which is a rise of 0.4% since 2009. However, repeat visitors provide a stable income source; they also influence others through positive word-of-mouth advertising, raising awareness and encouraging prospective travelers to visit Riga, as well as they are more likely to become loyal themselves. (Yuksel, 2001) Also, the costs of generating repeat business are substantially lower than those of attracting new clientele. (Lau & McKercher, 2004) This leads to the research problem – how to increase the number of return-visitors to Riga? That is why this research focuses on first-time visitors and how to convert them into repeat visitors. First-time visitors are destination-naive tourists

(Lau & McKercher, 2004) and therefore their first-hand experience reduces stereotyping and leads to more qualified perceptions of the destination (Fakeye & Crompton, 1991). It is easier to influence them on the spot, which eventually leads to satisfaction and loyalty.

Therefore, the purpose of the research is to analyze the relationships between the constructs of satisfaction and their importance on improving tourist satisfaction for first time-visitors in order to increase their loyalty to Riga. The **research question** is as follows: How does tourist satisfaction contribute to the loyalty of first-time visitors to Riga? What is the role of tourist expectations, perceived performance and assessed value? In order to investigate the research question the following sub-questions were studied: 1) how do tourist expectations, perceived performance and assessed value influence tourist satisfaction in Riga; 2) what are the key issues regarding tourist satisfaction in Riga; 3) how to improve the tourist satisfaction of first-time visitors in Riga in order to increase their loyalty to the destination.

Regarding tourist satisfaction, Latvian Tourism Development Agency conducts annual research concerning tourist satisfaction in Latvia. According to the latest research, 57.7% of all respondents (out of 3 076) acknowledged that their perceptions met the expectations; 39.1% (and half of them first-time visitors) improved their first impression about Latvia, and only 3.2% were disappointed. (LTDA, 2012) Concerning other existing studies about tourist satisfaction in Riga, there are some limitations. First, until June 2012 there have been only 2 different sets of research concerning tourism in Riga: assessment of tourism quality for 2011 (Riga City Council City Development Department, 2013) and analysis of the tourists' assessment of elements of the city environment (Rozite & van der Steina, 2012). Second, the assessment of satisfaction, is limited to only one construct of satisfaction – performance evaluation (perceptions), and lacks the other constructs: expectations and assessed value, in order to give the full satisfaction evaluation. Third, there is no specific research conducted to investigate first-time visitors in Riga apart from the repeat ones; they are merely mentioned briefly sometimes. And finally, the previous studies do not focus on loyalty, only mention it. Therefore the present research focuses specifically on first-time visitors to Riga and ways to enhance their loyalty.

Theoretical framework

Tourism is considered to be a service and therefore is differentiated from goods due to intangibility, heterogeneity, inseparability and perishability, which are important characteristics when it comes to measuring the service quality. The service quality models mostly view service quality perceptions as a result of comparison between consumer expectations and actual service performance, by measuring the size and direction of the gap (Mattsson, 1992). Parasuraman et al. (1985) state that consumer satisfaction is influenced by dispersions between expectations and perception of quality, while Gronroos (1984) perceives customer satisfaction as an outcome of a quality of product or service. Other models propose to focus on performance only (Cronin and Taylor, 1992), to view physical aspects, reliability, personal interaction, problem solving and policy of services (Dabholkar et al., 1996), analyze their interaction, physical environment and outcome quality (Brady and Cronin, 2001) or to compare the actual experience with an ideal standard (Mattsson, 1992).

The model used in this research, the Tourist Satisfaction Index (TSI), focuses specifically on tourist satisfaction and has been developed recently by Song et al. (2011). The authors explain that TSI model is based on Oliver's (1980) expectancy – disconfirmation model, where the satisfaction is a function of expectations and

disconfirmation (discrepancies between prior expectations and actual performance (p.466)). The TSI model has two steps. First, it calculates the level of satisfaction for each tourism sector analyzed, and then the overall level of satisfaction for the whole destination. Second, after the satisfaction levels have been calculated, the relationships (correlations) between the indicators are measured, in order to determine which variables influence tourist satisfaction the most and in what way. In the end three satisfaction indicators are analyzed: the overall satisfaction, comparison with expectations and comparison with the ideal. (See figure 1 in Song et al., 2012)

The concept of customer satisfaction (or tourist satisfaction as in the TSI model) consists of three constructs: expectations, perceived performance and assessed value; and it leads to consequences such as loyalty or complaining. Expectations are understood in two ways: as subjective probability that behavior will be followed by a particular outcome (Coye, 2004), or as pretrial beliefs about a product that serve as standards or reference points against which the product performance is judged (Zeithaml et al., 1993). They are generated before, during or after the service. If the product performance does not meet customers' level of expectations, they get dissatisfied with the service and therefore perceive the service quality very low, which might result in disloyalty and complaints. Expectations and the service encounter itself influence perceptions, (Boulding et al., 1993) that are created either as a difference between the service performance and expectations (Johns & Howard, 1998) or by the current perceptions first, which then are influenced by expectations (Boulding et al., 1993). Assessed value, the third construct of satisfaction, is a ratio between the cognitive elements of perceived quality or performance, perceived monetary sacrifice and behavioral intentions (Patterson & Spreng, 1997) and can be defined as a value for the price paid or the time spent. (Song et al., 2011) The customer satisfaction indices originate from Fornell (1992, 1996) and have been used ever since in measuring satisfaction or creating new models.

Positive customer satisfaction results into customer loyalty, which is a buyer's overall attachment or deep commitment to a product, service, brand, or organization (Oliver, 1999) and can be enhanced by linking quality and satisfaction to performance (Hurley & Estelami, 1998). Enhanced loyalty brings increased revenue, reduced customer acquisition costs, and lower costs of serving repeat purchasers, leading to greater profitability. (Lam et al., 2004)

Tourist satisfaction is a major tool in increasing a destination image and fostering repeat visits. It includes pampering tourists' needs and expectations. The difference between tourism and other services, however, is that tourism products are more intangible and unpredictable, thereby making the decision making process difficult. Also, if a tourist is dissatisfied about one single service, it can influence his/her perception of the whole destination.

A first-time visitor creates his/her expectations on destination image, promotion, word-of-mouth or other sources of information. Also, the perception, perceived value and travel motivations differ. First-time visitors show more curiosity about cultural heritage of the destination; they explore more and want to know more while repeat visitors prefer enjoying leisure activities. Therefore, for a destination it is important to address a first-time visitor differently than a repeat one, attract them with the tourism/travel advertising rather than the recreation/activity one.

The theory of destination loyalty is based on the same concept as brand loyalty. It is directly influenced by satisfaction, and further by motivation, push and pull factors, and past experience. Destination managers should establish a higher tourist satisfaction level to create

positive post-purchase tourist behavior, in order to improve and sustain destination competitiveness. Accordingly, destination managers must consider the pull motivations, which are related to external sources, including destination attributes. (Yoon & Uysal, 2005)

Methodological framework

Regarding methodology, the research is exploratory; it seeks new insights regarding the phenomenon studied. It is cross sectional, studying a particular phenomenon at a particular time, and based on the principles of pragmatism, which is why the research approach is deductive with some characteristics of inductivity. Unlike other philosophic approaches, pragmatism posits no ideal, ultimate, absolute principles of right and wrong. (Frederick, 2008) It addresses the concerns of both qualitative and quantitative researchers by pointing out that all human inquiry involves imagination and interpretation, intentions and values but must also necessarily be grounded in empirical, embodied experience. (Yardley & Bishop, 2010) Pragmatism also recognizes that any resolution achieved now is subject to continued revision and improvement in the future. (Carlsen & Mantere, 2008; Frederick, 2008)

Accordingly, the author uses mixed methods (both quantitative and qualitative): desktop research for literature analysis, questionnaires for the quantitative part with survey strategy and in-depth interviews for the qualitative part with phenomenological approach. The researcher uses non-probability self-selection sampling (based on individual's desire to participate in the research) in both cases – quantitative (questionnaires with 116 valid responses and qualitative (10 in-depth interviews).

The purpose of this research is not to measure the tourist satisfaction index itself (due to small sample and low response rate), but to analyze the correlation between the constructs of the model and the level of tourist satisfaction, using the regression model of IBM SPSS Statistics 20. So, in order to find out the most significant variables that influence tourist satisfaction, a general-to-specific multiple regression model was used, with the forced entry method for each tourism sector (accommodation, food & beverage, transportation, tourist attractions and public services) and a destination as a whole. Regression analysis was chosen because it is one of the most pervasive of all statistical methods in the business world because of its generality and applicability. Due to various explanatory variables, a multiple regression was conducted. (Albright et al., 2009) This type of model requires the following: first, all relevant variables are put into the model, and after the regression test was applied, the least significant (highest coefficient of significance and the largest t) is deleted from the model. Then, the regression test is applied again. This continues until all the variables in the model are significant enough to influence the independent variable.

Further, the phenomenological strategy was used to analyze qualitative data, which was obtained based on the outcomes of the regression, by conducting in-depth interviews. The qualitative part of the research is necessary to validate the quantitative data, since the sample is small and the coefficient of determination is low for 2 cases. The use of qualitative data also helps to explain the relationships between quantitative variables. In this case it means how first-time visitors in Riga experience the tourism product, how they perceive it, what variables encourage their satisfaction and therefore enhance the future loyalty. Respectively, the 5 tourism sectors were analyzed separately in compliance with the results of the quantitative research. The qualitative analysis used the combination of summarizing of meanings (condensation) and categorization of meanings (grouping) in order to support the

interpretation of the data. Categorizing data involves two activities: developing categories and, recognizing relationships, while summarizing means condensing the meaning of large amounts of text into fewer words. The interviews were conducted on one-to-one basis (face-to-face and Skype) and they can be labeled as informant interviews since it was the interviewee's perceptions that guided the conduct of the interview (Saunders et al., 2009).

Still, the research encountered several limitations. First, the research represents a specific phenomenon in a specific time frame, since it is a cross-sectional research, and therefore cannot be referred to in a far more distant future. Second, the findings cannot be generalized globally due to the small scale of the sample and focus on a particular phenomenon and destination; nevertheless, it can be generalized within the destination and other similar cases. It also allows theoretical propositions to be advanced that can then be tested in another context. Third, the self-selection sampling is not representative, and it does not reflect the real geo-socio-demographic situation in terms of incoming tourists in Riga. However, due to self-selection, these respondents are more eager to help and answer the questions more precisely and truly, because they are interested in this issue. And finally, the number of the questionnaires collected is not representative, however it was never the intention; the data was gathered only to search significant variables influencing satisfaction and therefore loyalty, and for this reason, the number was sufficient.

Findings and discussion

The following chapter analyzes the findings of both qualitative and quantitative research. As explained in the methodology section, first regression models were applied to the quantitative data in order to find out the most significant variables influencing first-time visitor satisfaction. Then, based on the quantitative results, qualitative data was gathered and analyzed using the phenomenological strategy.

In order to summarize the quantitative data obtained through the questionnaires, a descriptive analysis was carried out using IBM SPSS Statistics 20. First, when comparing means to medians, it can be noted, that the data is not normally distributed, for the means do not match the medians, however they are close to each other, differentiating by +/- 0.3. The histograms are skewed to either side, mostly to the right, and the kurtosis is negative or insignificant, pointing out the uneven data in all the sectors. However, standard deviation, which indicates the data dispersion from the mean, is within 2, meaning that most of the respondents have answered more or less the same, except for questions about possible complaints, where the dispersion is greater. Second, standard error of the mean indicating the uncertainty around the estimate of the mean measurement is small and does not exceed 0.4. If values represent 1.96×SE either side of the mean, the 95% confidence interval is obtained, meaning that the data is valid and reliable, as in this case.

In terms of reliability, validity and credibility, several tests were applied. Aside from consulting with the author of the TSI model, testing the questionnaires and calculating the standard error of the mean, an internal consistency analysis and item-total statistics have been used by applying IBM SPSS Statistics 20. The Cronbach's alpha test (internal consistency) has to be as close to 1 as possible (at least above 0.7) and the reliability values (item-total statistics) have to be greater than 0.2 ($s < 0.2$) in order to confirm that the data is valid and reliable (Griffin, 2009). The test results were found to be highly valid and reliable, since the Cronbach's alpha coefficient was 0.935 and there were no reliability values lower than 0.2, eventually confirming the validity and internal consistency of the questionnaires.

In order to find out the most significant variables that influence tourist satisfaction, a general-to-specific multiple regression model was used, with the forced entry method for each industry and a destination as a whole. The model was applied to each sector separately and to the whole data set as well. Aggregated satisfaction or loyalty and intention to complain were chosen as independent variables. In the regression model the main emphasis was laid on significance and t coefficients, R-squares and Durbin-Watson coefficient. The significance of the independent variables should be smaller than 0.05, while the t coefficient should be larger than 1.7, in order to determine if variables are significant enough to be included into the model. To assess suitability of the model applied, the reliability and validity of the model was tested with the coefficient of determination (R-square) and Durbin-Watson (DW). The R-square coefficient is the percentage of variation of the dependent variable explained by the regression, which should be close to 1; and the DW coefficient, is a test statistic used to detect the presence of autocorrelation in the residuals, which should be close to 2. (Albright et al., 2009) ANOVA was chosen to test the validity of the regression model, because ANOVA is an analysis of variance, which is a test for significance of the difference between sample means. Here the main emphasis was on F-ratio, which measures the level of how much the model has improved the prediction of an outcome compared to the error within the model itself. The larger the F-ratio, the greater the improvement, thus F-ratio has to be greater than 1. (Healey, 2009) The collinearity indicators are tolerance, which has to be smaller than 10, and VIF that has to be larger than 0.2 in order to be certain that there is no collinearity within the data. (Albright et al., 2009) The dependent variable in the model was the aggregated average of satisfaction, composed of an evaluation of satisfaction level, an extent of perceptions meeting expectations and the comparison with an ideal. The independent variables were as follows: aggregated average of expectations and aggregated average of perceived performance, composed of overall expectations/perceptions, customization (fitness for use) and reliability; aggregated average of assessed value, composed of price given quality and quality given price; and personal characteristics such as age, gender, level of education, purpose of visit, monthly household income and times of visits.

After conducting the survey, there were 116 valid responses, so it was considered that there were 116 respondents in total. 63% out of the respondents were first-time visitors; the rest were return visitors, with 11% returning for the 7th time or more. Regarding the countries of residence, the majority of respondents came from Europe, especially Spain and Germany, as well as Scandinavia (7%) and other Baltic States (12%). 18% came from Russia and other post-Soviet countries. The gender distribution was quite even with 54% female and 46% male respondents. The majority of the respondents belonged to the age groups of 18–24 (44%), 25–34 (24%) and 35–54 (22%), so students and working people.

Significant factors influencing the overall satisfaction with the destination are gender, times visited, perceived performance of attractions and F&B establishments. Table 1 shows that there is no collinearity within the data, since the tolerance indicator is smaller than 10 and the VIF is larger than 0.2. (see Table 1)

Table 1

Regression model coefficients of the overall satisfaction with Riga

Coefficients[a]

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
		B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
1	(Constant)	.461	.613		.751	.454		
	Gender	.559	.207	.176	2.696	.008	.976	1.024
	Times visited	.237	.073	.213	3.262	.002	.976	1.024
	attractions perceived performance average	.367	.068	.401	5.374	.000	.750	1.333
	F&B perceived performance average	.390	.068	.433	5.764	.000	.739	1.354

a. Dependent Variable: Overall satisfaction

According to the model summary (see Table 2), the data is reliable and valid; since the DW is 1.965 (it is close to 2). However, only 58.7% of the dependent variable (overall satisfaction) can be explained by the set of explanatory variables, due to R-square, which is only 0.587 (Albright et al., 2009)

Table 2

The regression model summary of the overall satisfaction with Riga

Model Summary[b]

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics					Durbin-Watson
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change	
1	.766[a]	.587	.570	1.04054	.587	35.199	4	99	.000	1.965

a. Predictors: (Constant), F&B perceived performance average, Times visited, Gender, attractions perceived performance average

b. Dependent Variable: Overall satisfaction

Regardless, the ANOVA test results indicate that the model is valid, calculating the F-ratio 35.199 (it is greater than 1); therefore the data is considered to be reliable. (see Table 3)

Table 3

The ANOVA test of the overall satisfaction with Riga

ANOVA[a]

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	152.446	4	38.112	35.199	.000[b]
	Residual	107.190	99	1.083		
	Total	259.637	103			

a. Dependent Variable: Overall satisfaction

b. Predictors: (Constant), F&B perceived performance average, Times visited, Gender, attractions perceived performance average

The results prove that there is significance in gender and times visited regarding loyalty. This corresponds to the desktop research, which states, that there is a significant difference between first-time visitors and repeat visitors; therefore the number of visits has to be significant. (Li et al., 2008) This model indicates that, besides the gender and times visited, the perceived attractions and F&B (food and beverage) are also very significant. The author of this research proposes that those are luxury products/services; therefore, they are very important regarding the overall satisfaction. As regards the gender significance, the satisfaction rating exhibit differences: male respondents have been less satisfied with the destination (6.86) than female respondents (7.60), supporting the significance of gender.

Furthermore, the regression on overall loyalty was applied as well. Similar to the previous case, there is no collinearity within the data. (see Table 4)

Table 4

Regression model coefficients of the overall loyalty to Riga

Coefficients[a]

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
		B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
1	(Constant)	.222	.691		.322	.749		
	Education	.275	.093	.191	2.964	.004	.952	1.051
	Times visited	.141	.054	.168	2.603	.012	.942	1.061
	accommodation perceived performance average	.240	.052	.374	4.609	.000	.597	1.674
	attractions assessed value average	.128	.050	.207	2.569	.013	.603	1.659
	F&B perceived performance average	.195	.058	.263	3.350	.001	.637	1.569
	transport perceived performance average	-.371	.098	-.453	-3.787	.000	.275	3.635
	public perceived performance average	.118	.030	.269	3.967	.000	.855	1.169
	transport satisfaction average	.417	.081	.618	5.165	.000	.275	3.642

a. Dependent Variable: Overall loyalty

For this model the DW is 1.904, the R – 0.879 and the R-square – 0.772 (77.2% of the dependent variable (overall loyalty) can be explained by the set of explanatory variables). This means that the data is reliable and valid, and the model fits the data well. (see Table 5)

Table 5

The regression model summary of the overall loyalty to Riga

Model Summary[b]

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics					Durbin-Watson
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change	
1	.879[a]	.772	.740	.60758	.772	24.533	8	58	.000	1.904

a. Predictors: (Constant), transport satisfaction average, Times visited, accommodation perceived performance average, Education, public perceived performance average, F&B perceived performance average, attractions assessed value average, transport perceived performance average

b. Dependent Variable: Overall loyalty

The validity of the model is also confirmed by the ANOVA test, where the F-ratio is indicated at 24.533 (see Table 6).

Table 6

The ANOVA test of the overall loyalty to Riga

ANOVA[a]

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	72.452	8	9.056	24.533	.000[b]
	Residual	21.411	58	.369		
	Total	93.863	66			

a. Dependent Variable: Overall loyalty

b. Predictors: (Constant), transport satisfaction average, Times visited, accommodation perceived performance average, Education, public perceived performance average, F&B perceived performance average, attractions assessed value average, transport perceived performance average

This model (see Table 4) exhibits 8 significant variables, which is a lot, comparing to other regression models in this research. The variables that influence loyalty are as follow: education; times visited; perceived performance of accommodation, F&B, transport and public services; assessed value of attractions and satisfaction with transport services. The only variables that overlap with the model of satisfaction are the times visited and F&B perceived performance. The most significant variable (the largest *t*) is satisfaction with transport sector, since the greater the satisfaction with a service provider, the greater the loyalty towards the brand. (Jamal & Anastasiadou, 2009) It is important to emphasize, there is no variable of expectations. Consequently, it can be proposed that, regarding loyalty, it is particularly important for the perceived performance to be high and the expectations are not so relevant. The literature review backs up this theory, arguing, that one of the main reasons a person would return is the quality – it has to be perceived high enough to make him/her satisfied. (Morais et al., 2004) Also, Cronin et al. (2000) propose that loyalty is directly influenced by quality, value and satisfaction, so expectations are not relevant. Education is significant because with a certain level of education there comes a certain level of appreciation and understanding of a good quality, and thus the person stays loyal to that particular service/product/destination.

And finally, the regression model of intentions to complain exhibits other differences. First of all, the model is valid and reliable, and there is no collinearity within the data. (see Table 7)

Table 7

Regression model coefficients of the overall intention to complain

Coefficients[a]

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
		B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
1	(Constant)	8.052	1.626		4.952	.000		
	Gender	-1.787	.524	-.347	-3.410	.001	.904	1.106
	attractions expectations average	.371	.145	.272	2.548	.014	.817	1.223
	F&B perceived performance average	-.501	.240	-.314	-2.089	.042	.414	2.415
	public assessed value average	-.920	.222	-.710	-4.137	.000	.318	3.149
	accommodation satisfaction average	-.464	.145	-.339	-3.203	.002	.835	1.198
	F&B satisfaction average	.582	.229	.384	2.539	.014	.409	2.448
	public satisfaction average	.718	.216	.577	3.328	.002	.311	3.214

a. Dependent Variable: Overall intention to complain

The correlation coefficient R is 0.730 and the DW is 2.143, indicating reliable data. However, the R-square coefficient is 0.533, meaning that only 53.3% of variable variance can be explained. (see Table 8)

Table 8

The regression model summary of the overall intention to complain

Model Summary[b]

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics					Durbin-Watson
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change	
1	.730[a]	.533	.467	1.89659	.533	8.143	7	50	.000	2.143

a. Predictors: (Constant), public satisfaction average, accommodation satisfaction average, Gender, attractions expectations average, F&B satisfaction average, F&B perceived performance average, public assessed value average

b. Dependent Variable: Overall intention to complain

Regarding the ANOVA test, the F-ratio is significantly lower than in other models (8.143), but still the model is considered to be valid. (See table 9)

Table 9

The ANOVA test of the overall intention to complain

ANOVA[a]

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	205.048	7	29.293	8.143	.000[b]
	Residual	179.853	50	3.597		
	Total	384.901	57			

a. Dependent Variable: Overall intention to complain

b. Predictors: (Constant), public satisfaction average, accommodation satisfaction average, Gender, attractions expectations average, F&B satisfaction average, F&B perceived performance average, public assessed value average

Variables significant for intentions to complain are gender, expectations of attractions, perceived performance of F&B, assessed value of the public sector and satisfaction with accommodation, F&B and public services. (see Table 7) The coefficient of gender is negative, which means that female respondents would complain more. Expectations are positive, which means the higher the expectations are, the higher the intention to complain is.

The most significant variable is assessed value of public services, which means that tourists want to spend as little time as possible on them. However, in this model the times visited was the most insignificant variable, therefore the author argues, that the intention to complain is not relevant to the times visited, but to satisfaction with the particular product.

To summarize the quantitative results, the main variables influencing tourist satisfaction in Riga are perceived performance and assessed value, occasionally expectations, education and age. Loyalty is tightly tied to satisfaction and perceptions, and so are the intentions to complain. Nevertheless, since the "times visited" is a significant factor for the overall satisfaction and loyalty, the further research differentiates between first-time and repeat visitors. Oliver (1999) identifies four hierarchical stages in terms of loyalty, and these stages explain that the loyalty is higher to return visitors, because, with each time they return, they become more loyal and they want to come back again. So the real challenge is not to persuade return visitors to return again, but to make first-time visitors to come back. Also the regression proves that there is a difference between these two segments; therefore the

interviews in the next part of this research are focused on first-time visitors, since that is the target group of the investigation.

When discussing the qualitative results, it is important to mention, that there were 10 interviews conducted with first-time visitors: 3 male and 7 female respondents, all postgraduates and aged 25–34 (8 respondents), 18–24 (1 respondent) and 35–54 (1 respondent). Most of the respondents visited Riga in summer 2012 (7 respondents), others visited at different times: winter 2012 (2 respondents), spring 2010 and summer 2009, so the visits were quite recent, which is important in a cross-sectional research. The majority of respondents were in Riga with a specific purpose: visiting friends & relatives (7 respondents) or events (1 respondent), and only for 2 respondents the main reason of visiting Riga was holidays and sightseeing.

In the descriptive analysis the relationships between the variables and themes are described and analyzed. Based on the results of the survey strategy, the themes have already been defined: accommodation, attractions, F&B, transport, public sectors and Riga in general. These themes are paired with the variables, and their positive (green) or negative (red) relationships are analyzed. The relationships are detected from the interviews, the codes represent the respondents. (see Table 10)

Table 10

Analysis of the relationships between the variables and tourism sectors

	accommodation	attractions	F&B	transport	public services	Riga in general
expectations	R2; R3; R4	R3; R7	R1; R7; R9	R1; R2; R7; R10		R1; R2; R3; R5; R6; R7; R10
perceived performance	R1; R2; R3; R4; R6; R7	R1; R2; R3; R5; R7; R8 R8; R10	R1; R2 R2; R6; R7 R7; R10	R2; R3; R5; R7; R10	R2; R4; R7; R10	R1; R2; R3; R4; R5; R7 R7; R9; R10
assessed value	R1; R2; R3; R4; R5	R1; R5; R7 R7	R1; R6; R7; R8; R9; R10	R1; R2; R3; R4; R7; R8 R8; R10		R4
education		R10				
age	R2; R10					
times visited	R6		R4; R6			R6
satisfaction	R1; R2; R3; R5; R6; R10	R1; R3; R5 R5; R7 R7; R8; R10 R10	R1; R6; R7; R8; R10	R1; R3; R4; R5; R6; R7; R8; R10	R1; R7; R10	R1; R2; R4; R5; R7; R8
return	R1; R2; R3; R5	R1	R2; R6; R7	R5		R1; R2; R3; R4; R5; R6; R7; R8; R9; R10
recommend	R5	R1				R1; R2; R4; R5; R7; R8; R9; R10
complain	R4	R5; R7	R4			R3
surprise	R1		R2; R10	R10		R1; R7; R9; R10

In general, Table 10 displays that each sector has positive and negative relationships regarding the variables. The variables that represent the characteristics of respondents (education, age, times visited) have only positive relationships. The variable with the most negative relationships was complaints (1 positive and 4 negative), meaning that the respondents that could complain chose not to. Not complaining was considered to be a negative relationship because it decreases the satisfaction, but the service provider does not even know about it, so there is no possibility of future improvement. (Stephens & Gwinner, 1998) Expectations were also negative (8 positive and 11 negative), meaning that the respondents had mostly low or negative expectations. However, the perceived performance

(26 positive and 13 negative relationships) proved them to be wrong, explaining why the satisfaction was mostly positive (31 positive and 6 negative). Even though the recommendation variable had only one negative relationship (9 positive and 1 negative), the possibility of returning was significantly more negative (12 positive and 7 negative). It is important to point out, that all respondents expressed the will to return only to visit friends and relatives or they have a different purpose to return, but in terms of sightseeing, only half expressed the possibility of returning.

In the previous research by LTDA (2012), 27.6% of respondents liked Latvia because of the pleasant local community. The author of this research wanted to find out first-time visitors' opinion on local community in Riga. As it turns out, the respondents were positively surprised about the good language skills of the local people and the service providers, which corresponds to the research results of Riga City Council City Development Department, (2013). Respondents had also observed that the local people were very friendly, hospitable, kind and polite. Riga was considered to be a safe destination. However, a few respondents encountered discrimination and racism, which made them feel uncomfortable and therefore overshadowed the impression about the local people. Another dislike was the current Russian influence on Latvian culture and social life. The author wants to point out that all these are the problems due to the history of the country, and they cannot be overcome so fast. Tourism is developing faster than the mindset of the local community. Until the local people completely accept that, similar cases will occur.

Further, first-time visitors' image and expectations on Riga before their arrival at the destination was analyzed. It is important to remember, that they were destination-naive tourists (Lau & McKercher, 2004), so their expectations were created on image, market communication, word-of-mouth information and customer needs (Gronroos, 1982). The respondents of the qualitative research had mostly lower expectations than perceptions. A lot of respondents had known nothing about Riga beforehand so they had no expectations at all. Their image was created around their perceptions of the former Soviet Union. This means that the respondents expected Riga to be less organized, dirty and with a lot of crime and poor people, with old and badly preserved buildings with bullet holes in them, not being so modern and still being under strong Russian influence. This negative image of Riga being so underdeveloped and still struggling from the consequences of the Soviet Union had been mostly created by inadequate word-of-mouth information and negative impression when observing Latvian immigrants in their home countries. In this matter the author can conclude that the promotion of Riga is not sufficient enough, if expectations about Riga are still created on the image 20 years ago. Still, due to these expectations, it is easier to surprise the first-time visitors and improve their perception about Riga as a tourism destination.

Concerning perceived performance, tourism products are often associated with specific countries, and these country associations influence consumers' product evaluation. (Story, 2005) This explains the low expectations and the Soviet image respondents had had before they arrived to Riga. However, first-time visitors perceive image factors differently than repeat visitors, because first-hand experience reduces stereotyping and leads to more qualified perceptions of the destination. (Fakeye & Crompton, 1991) Therefore, the perceived performance and the new image are more positive than the expectations. Respondents were positively surprised, since instead of "Soviet city" they got a modern, clean and touristic city. Respondents appreciated the combination of a medieval old city, the Art Nouveau area and green parks. So, there was not one specific thing that would be the

highlight of Riga, but the "little things that add up" that create the whole experience together. For others, though, Riga reminded them of a Scandinavian city; also, the Soviet influence, that is still visible in some parts of the city and in the mindset of some locals, was partly a negative experience.

Assessed value is relevant in all of the analyzed tourism sectors in Riga. If tourists perceive that their money and time have been well spent, they will be satisfied with the service. Still, first-time visitors often face the problem of overpriced services, because they do not know what the price should be, so it is easy to cheat them. For example, respondents thought that the prices in restaurants and bars were overpriced and they started to avoid tourist places because of that.

In terms of marketing and destination promotion, Riga, as any other small tourism destination, faces the issue of intangibility, due to which service marketers have difficulties in positioning and promoting their brands so consumers can better remember, understand, and evaluate their offerings (Miller & Foust, 2003). According to the respondents, Riga is not a well-known destination, and it is not marketed properly. Some respondents have never heard of Riga before, some have heard from friends that are from Riga, others have seen some advertisements and even the trips offered, but those are the countries that are Riga's primary target markets and/or neighbors. Respondents that have used the main Riga portal www.liveriga.com admit that it is a comprehensive portal and has all the information a tourist might need. So, it can be concluded, that there is information available, as well as there are some advertisements in the market countries, but there is a lack of information for other countries that could be potential new markets. There are few recommendations from respondents regarding marketing and promotion, like advertising Riga as "Affordable Scandinavia" due to low prices and resemblance to Scandinavia, or advertising in other airlines, besides airBaltic, because if a person is flying with airBaltic, it means, that the person already knows about Riga.

Loyalty is described by two variables in two levels: intention or return (behavioral) and recommendation to others (attitudinal). The majority of respondents mentioned that they would return to Riga only if there was a special purpose: a special event, conference or business reasons, or just visiting friends and relatives. Only 4 respondents would return for sightseeing and relaxing and 2 would return to Riga only in a combination with a trip around Latvia or other Baltic States. So, in order to make them want to return, Riga has to promote itself as an events destination, by attracting tourists with different festivals and events. There are many events in Riga every year, all the year round, they just have to be promoted more, so potential tourists know about them. Regarding recommending Riga to others, 7 respondents would recommend Riga to others, one would recommend Riga only with the combination of Latvia, and another one would not recommend Riga at all, only if specifically asked about it. Riga would be recommended to experienced travelers with a special interest in history of Eastern European block, elderly and retired people, or young couples. Respondents would describe Riga as a relaxing destination with a nice old town, culture and good food, which is perfect for a long weekend. The results are in line with Oppermann (2000) and his theory that it is easier to achieve attitudinal than behavioral loyalty.

Regarding complaints, the most significant variable is public assessed value, which means that tourists want to spend as little time as possible for public services. An important variable is also gender, which eventually leads to a conclusion that female visitors complain more. First-time visitors that have a reason to complain usually choose not to. Not

complaining is considered to have a negative relationship towards service quality, because it decreases satisfaction, but without complaints service providers do not know about tourist dissatisfaction, so there is no possibility of future improvement. However, some respondents also did not complain because of language barriers or not knowing where to go to complain.

To summarize the main results of the qualitative part, 5 tourism sectors have been analyzed separately in compliance with the results of the quantitative research. In terms of sectors, the most positively evaluated sector was accommodation, and a bit more negative relationships were detected in attractions and transport services. In general, respondents were satisfied with their tourism experience in Riga. The regression models in the quantitative research display that the main variables influencing tourist satisfaction in Riga are perceived performance and assessed value, occasionally expectations, education and age. The qualitative results validate the quantitative results completely. This complies with the theory of Gronroos (1984), who perceives customer satisfaction as an outcome of a quality of product or service. If perceived outcome exceeds expectations then a positive disconfirmation is obtained, leaving the tourist satisfied and willing to repeat the visit; if a negative disconfirmation occurs, the tourist feels dissatisfied and will look for alternative travel destinations. (Valle et al., 2006) Finally, the author concludes that all respondents expressed the will to return only to visit friends and relatives or if they have a different purpose to return, but in terms of sightseeing, only half expressed the possibility of returning.

Conclusion

The results of this research provide a better understanding of first-time visitors' behavior in Riga. This particular kind of research, that uses all the relevant variables influencing satisfaction, not only perception and quality, has never been conducted in Riga, so the results bring new insights in the industry. The results are useful to any tourism sector that is measured and to destination marketing organizations in terms of future actions and marketing strategies, which points to the scientific and practical contribution of the research. Once an understanding about specific behavior is gained, it is possible to turn tourism policies in favor of the destination, improve the problematic issues and encourage the first-time visitors to return.

Accordingly, several conclusions can be drawn; most importantly, that there is a significant difference between first-time visitors and repeat visitors, so it is important to distinguish between them when assessing their satisfaction and significant variables.

Regarding tourist satisfaction, the main variables influencing it in Riga are perceived performance and assessed value, occasionally expectations, education and age. In general, first-time visitors are satisfied with Riga because of low expectations and high perceived performance, and satisfaction leads to loyalty.

First-time visitors have mostly low or negative expectations due to service intangibility so expectations are not relevant in such sectors as tourist attractions, transport and public services. Besides that, there are problems with low image of Riga; consequently, the expectations are low and it is easier to surprise first-time visitors and improve their perception about Riga as a tourism destination.

Riga is mostly perceived as a safe city with friendly and nice local community; however, there have been incidents of discrimination and racism towards foreign visitors.

As for loyalty, it is directly influenced by perceived performance and the quality, assessed value and satisfaction, as well as education and times visited. It is particularly

important for the perceived performance to be high, but the expectations are not so relevant. The majority of first-time visitors would return to Riga only if there was a special purpose or just visiting friends and relatives.

And finally, several recommendations are given to the representatives of the tourism sectors in Riga in order to increase the loyalty of first-time visitors:

- The first issue that needs attention is the image.

The image concerns the destination marketing organization of Riga, which is the Riga Tourism Development Bureau "Live Riga" (RTDB). The brand is relatively new (around 5 years) and it needs more time to stick to potential tourists' minds. Even though the brand is modern, uses bright and distinct colors and promotes sustainability, the author proposes RTDB to specifically emphasize Riga as a modern European city, so the image of Riga being poor, dirty and "Soviet" slowly disappears.

- The second important issue discussed is the low rate of intentions to return.

First-time visitors have to be satisfied with Riga in order to stay loyal. First-time visitors mention the following main reasons why they do not want to return to Riga: Riga is small, and if there are no other special events, there is no point in returning, because they have already seen everything. Again, this concerns RTDB. The tourists that have been to Riga should be addressed with cultural and other events that take place every year all year around.

- The third issue – discrimination and racism

Unfortunately this issue cannot be dealt with so easily, because these problems are rooted deep in the cultural mindset of the local people that have been created historically. Some local (especially older) people do not like foreign people; different race or even orientation seems unacceptable and they feel insecure, so locals can be intolerant and sometimes even rude. This might more concern NGOs and Riga City Council. The author proposes to engage the local community in events, sessions or even commercials on TV and social networks, that explain about globalization and foreigners coming to Latvia, that tourism brings revenue to everybody in the local community and tolerance is necessary.

- Next, the author suggests the tourism service providers to follow quality standards in order to improve their service quality, since loyalty is directly influenced by perceived performance.

For instance, every year Latvian Tourism Development Agency (LTDA) issues a Quality Certificate for enterprises that meet the tourism quality requirements. The author therefore suggests LTDA to further promote the Quality Certificate to make more enterprises willing to participate and fulfill the requirements. The author also suggests the accommodation sector to regularly update the information they promote about their services, prices and quality of rooms, because first-time visitors expect to receive what they have been promised. If the quality is lower in real life, the perceived performance is lower and the expectations are not met, and so the tourists are dissatisfied.

- Regarding the assessed value, the author suggests F&B establishments to reconsider their prices, to ensure that prices match the quality of the food being served, so tourists are not disappointed.

The same recommendation is proposed to tourist attraction providers, such as boat and bus tours, to make sure the service is provided in the highest quality, nothing is broken and that the equipment is checked regularly to avoid overpaying for the service with respect to the quality received. To speed up the public services the author suggests that specific training

programs for new employees are taken into consideration, especially for Tourist Information Centers, so the employees can work fast and efficiently.

- Regarding complaints, the author recommends service providers to find a way of communicating with their customers, in case they cannot ensure English-speaking staff.

For example, place a logbook for complaints and recommendations, or set up a letterbox for complaints. It allows the customer to express his/her concern and disappointment with the service and will help the management to be aware and thus improve the service in the future.

Implications for future studies

For future studies the author proposes to distinguish between first-time and return visitors, since there are significant differences regarding satisfaction and loyalty.

The author also proposes to conduct a similar research about tourist satisfaction in Riga, using all constructs of the TSI model, in order to observe the changes through the years.

And another possible future study might be regarding the issue of the image of Riga. What are the reasons why first-time visitors have such low expectations about Riga? Why they are ignorant of "Live Riga" marketing campaigns and how to increase their expectations so they would want to come to Riga not only for a purpose, but also for sightseeing and a holiday.

References

Albright, S.C., Winston, W.L., & Zappe, W.J. (2009). Data Analysis & Decision Making with Microsoft Excel. USA: South-Western Cangage Learning.

Boulding, W., Kalra, A., Staelin, R., & Zeithaml, V. (1993). A Dynamic Process Model of Service Quality: From Expectations To Behavioral Intentions. Journal of Marketing Research, 30(1), pp. 7–27.

Brady, M., & Cronin, J. (2001). Some New Thoughts on Conceptualizing Perceived Service Quality: A Hierarchical Approach. Journal of Marketing, 65(3), pp. 34–49.

Carlsen, A., & Mantere, S. (2008). Pragmatism. In S. Clegg, & J. Bailey, International Encyclopedia of Organization Studies (pp. 1299–1302). London: SAGE Publications, Inc.

Coye, R. (2004). Managing Customer Expectations in the Service Encounter. International Journal of Service Industry Management, 15(1), pp. 54–71.

Cronin, J., & Taylor, S. (1992). Measuring Service Quality: a Reexamination and Extension. Journal of Marketing, 56(3), pp. 55–68.

Cronin, J., Brady, M., & Hult, G. (2000). Assessing the Effects of Quality, Value, and Customer Satisfaction on Consumer Behavioral Intentions in Service Environments. Journal of Retailing, 76(2), pp. 193–218.

CSBL. (2013). Indicators of resident and non-resident travelers. Retrieved 2013-03-04 from Central Statistical Bureau of Latvia: http://www.csb.gov.lv/en/statistikas-temas/tourism-key-indicators-30715.html

Dabholkar, P., Thorpe, D., & Rentz, J. (1996). A Measure of Service Quality For Retail Stores: Scale Development and Validation. Journal of the Academy of Marketing Science, 24(1), pp. 3–16.

Fakeye, P., & Crompton, J. (1991). Image Differences between Prospective, First-Time, and Repeat Visitors to the Lower Rio Grande Valley. Journal of Travel Research, 30(2), pp. 10–16.

Fornell, C. (1992). A National Customer Satisfaction Barometer: The Swedish Experience. Journal of Marketing, 56(1), pp. 6–21.

Fornell, C., Johnson, M., Anderson, E., Cha, J., & Bryant, B. (1996). The American Customer Satisfaction Index: Nature, Purpose, and Findings. Journal of Marketing, 60, pp. 7–18.

Frederick, W. (2008). Pragmatism. In R. Kolb, Encyclopedia of Business Ethics and Society (pp. 1652–1653). London: SAGE Publications, Inc.

Gronroos, C. (1982). Strategic Management and Marketing in the Service Sector. Helsinki: Swedish School of Economics and Business Administration.

Gronroos, C. (1984). A Service Quality Model and its Marketing Implications. European Journal of Marketing, 18(4), pp. 36–44.

Healey, J.F. (2009). Statistics: A Tool for Social Research. USA: Wadsworth Cengage Learning.

Hurley, R., & Estelami, H. (1998). Alternative Indexes for Monitoring Customer Perceptions of Service Quality: A Comparative Evaluation in a Retail Context. Journal of the Academy of Marketing Science, 26(3), pp. 209–221.

Jamal, A., & Anastasiadou, K. (2009). Investigating the Effects of Service Quality Dimensions and Expertise on Loyalty. European Journal of Marketing, 43(3), pp. 398–420.

Johns, N., & Howard, A. (1998). Customer Expectations versus Perceptions of Service Performance in the Foodservice Industry. International Journal of Service Industry Management, 9(3), pp. 248–265.

Lam, S., Shankar, V., Erramilli, M., & Murthy, B. (2004). Customer Value, Satisfaction, Loyalty, and Switching Costs: An Illustration From a Business-to-Business Service Context. Journai of the Academy of Marketiag Science, 32(3), pp. 293–311.

Lau, A., & McKercher, B. (2004). Exploration Versus Acquisition: A Comparison of First-Time and Repeat Visitors. Journal of Travel Research, 42(3), pp. 279–285.

Li, X., Cheng, C., Kim, H., & Petrick, J. (2008). A Systematic Comparison of First-Time and Repeat Visitors via a Two-Phase Online Survey. Tourism Management, 29(2), pp. 278–293.

LTDA. (2012). Ārvalstu Tūristu Aptauja, 2012 [Inquiry of International Tourists, 2012]. Riga: Latvian Tourism Development Agency.

Mattsson, J. (1992). A Service Quality Model Based on an Ideal Value Standard. International Journal of Service Industry Management, 3(3), pp. 18–33.

Miller, D., & Foust, J. (2003). Classifying Services by Tangibility/Intangibility of Attributes and Benefits. Services Marketing Quarterly, 24(4), pp. 35–55.

Morais, D., Dorsch, M., & Backman, S. (2004). Can Tourism Providers Buy Their Customers' Loyalty? Examining the Influence of Customer-Provider Investments on Loyalty. Journal of Travel Research, 42(3), pp. 235–243.

Oliver, R. (1980). A Cognitive Model of the Antecedents and Consequences of Satisfaction Decisions. Journal of Marketing Research, 17(4), pp. 460–469.

Oliver, R. (1999). Whence Consumer Loyalty? Journal of Marketing, 63(4 (special issue)), pp. 33–44.

Oppermann, M. (2000). Tourism Destination Loyalty. Journal of Travel Research, 39(1), pp. 78–84.

Parasuraman, A., Zeithaml, V., & Berry, L. (1985). A Concept Model of Service Quality and its Implications for Future Research. Journal of Marketing, 49(4), pp. 41–50.

Patterson, P., & Spreng, R. (1997). Modelling the Relationship Between Perceived Value, Satisfaction and Repurchase Intentions in a Business-To-Business, Services Context: An Empirical Examination. International Journal of Service Industry Management, 8(5), pp. 414–434.

Riga City Council City Development Department. (2013). Tourism Statistics. Retrieved 2013-18-04 from Strategy Monitoring System: http://www.sus.lv/en/2-economy-and-finance/28-tourism

Rozite, M., & van der Steina, A. (2012). Assessment of City Tourism Services and Infrastructure in Riga: City Guests' Assessment. XIII International Scientific Conference: SUSTAINABLE BUSINESS UNDER CHANGING ECONOMIC CONDITIONS (pp. 138–145). Riga: SIA "Biznesa augstskola Turība".

Saunders, M., Lewis, P., & Thornhill, A. (2009). Research Methods for Business Students (5 ed.). UK: Prentice Hall.

Song, H., Li, G., Veen, R., & Chen, J. (2011). Assessing Mainland Chinese Tourists' Satisfaction with Hong Kong Using Tourist Satisfaction Index. International Journal of Tourism Research, 13, pp. 82–96.

Song, H., Li, G., Veen, R., & Chen, J. (2012). The Hong Kong Tourist Satisfaction Index. Annals of Tourism Research, 39(1), pp. 459–479.

Story, J. (2005). The Effects of Perceived Technological Incongruence on Perceptions of Fit Between Countries, Products, and Attributes. Journal of Business Research, 58(10), pp. 1310– 1319.

Valle, P., Silva, J., Mendes, J., & Guerreiro, M. (2006). Tourist Satisfaction and Destination Loyalty Intention: A Structural and Categorical Analysis. Int. Journal of Business Science and Applied Management, 1(1), pp. 25–44.

WTTC. (2013). Travel & Tourism Economic Impact, 2013, Latvia. London: World Travel and Tourism Council. Retrieved 2013-19-06 from http://www.wttc.org/site_media/uploads/downloads/latvia2013_1.pdf

Yardley, L., & Bishop, F. (2010). Mixing Qualitative and Quantitative Methods: A Pragmatic Approach. In C. Willig, & W. Stainton-Rogers, The SAGE Handbook of Qualitative Research in Psychology (pp. 352–371). CA: SAGE Publications Ltd.

Yoon, Y., & Uysal, M. (2005). An Examination of the Effects of Motivation and Satisfaction on Destination Loyalty: a Structural Model. Tourism Management, 26(1), pp. 45–56.

Yuksel, A. (2001). Managing Customer Satisfaction and Retention: A Case of Tourist Destinations, Turkey. Journal of Vacation Marketing, 7(2), pp. 153–168.

Zeithaml, V., Berry, L., & Parasuraman, A. (1993). The Nature and Determinants of Customer Expectations of Service. Journal of the Academy of Marketing Science, 12(1), pp. 1–12.

AIZTURĒŠANA APSARDZES DARBĪBĀ – PROBLĒMAS UN RISINĀJUMI

DETENTION BY SECURITY GUARDS– PROBLEMS AND SOLUTIONS

Leonīds Makans, Mg.iur.
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Agra Lācīte-Čakstiņa, Mg.iur.
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

This article deals with some problems that arise in cases concerning detention realized by security guards according the Security Guard Activities Law. The Security Guard Activities Law just stipulates reasons for detention but does not prescribe the procedure of detention and violations of human rights are very likely to occur and take place as well. Likewise, the article shows common incidents of human rights violation. The article put forward proposals to make amendments in Security Guard Activities Law with the aim of reducing possible violations of human rights during detention carried out as a part of everyday activities of security guards.

Atslēgas vārdi: Apsardzes darbības likums, apsardzes darbinieks, personu aizturēšana

Personu aizturēšana ir ikvienas valsts kriminālās un administratīvās tiesvedības instruments, kas ļauj nodrošināt efektīvu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanu un administratīvo pārkāpumu lietu lietvedības nodrošināšanu. Latvijas Kriminālprocesa likums un Administratīvo pārkāpumu kodekss visai detalizēti nosaka aizturēšanas nosacījumus, kārtību un procesuālo noformēšanu.

Arī Apsardzes darbības likums paredz apsardzes darbinieka tiesības ierobežot personu tiesības un brīvību, aizturot tās, ja par viņām pastāv aizdomas, ka tās apsargājamā objektā ir izdarījušas noziedzīgu nodarījumu vai administratīvo pārkāpumu. Tomēr, atšķirībā no kriminālprocesuālās un administratīvās personu aizturēšanas kārtības un dokumentēšanas detalizētās reglamentācijas, Apsardzes darbības likums paredz vienīgi apsardzes darbinieka pienākumu nekavējoties informēt Valsts policiju par aizturēšanu (Administratīvo pārkāpumu kodekss, 1984).

Ievērojot, ka jebkura aizturēšana uzskatāma par būtisku iejaukšanos personas tiesībās uz brīvību un apsardzes komersantu apsargājamo objektu lielo daudzveidību, Apsardzes darbības likumā dotā tās reglamentācija liekas nepietiekama ne tikai no tiesiskā, bet arī taktiskā viedokļa. Tā, piemēram, Kriminālprocesa likuma 265. pantā – Aizturēšanas kārtība – paredzēta amatpersonas tiesība veikt aizturamā kratīšanu, ja ir pamats uzskatīt, ka aizturamajam ir ierocis vai ka viņš var iznīcināt, izmest vai noslēpt pie viņa esošus pierādījumus (Kriminālprocesa likums, 2005). Savukārt Administratīvo pārkāpumu kodeksa 256. pants – Personas aplūkošana un mantu apskate – uzskaita konkrētas tam pilnvarotas

Valsts policijas un pašvaldības policijas amatpersonas, Valsts robežsardzes amatpersonas, Valsts ieņēmumu dienesta amatpersonas, Valsts vides dienesta un Dabas aizsardzības pārvaldes amatpersonas, kuras var veikt personas aplūkošanu un mantu apskati, sastādot par to atsevišķu protokolu vai izdarot ierakstu protokolā par administratīvo aizturēšanu (Administratīvo pārkāpumu kodekss, 1984). Šāda likumdevēja noteiktā aizturēšanas kārtība nodrošina tādus svarīgus aizturēšanas principus kā apkārt esošo personu, pašu aizturēšanas dalībnieku drošības un pierādījumu nodrošināšanas garantijas (Kavalieris A., Konovalovs J., Mašošins J. u.c., 2002., 111–117).

Domājams, ka personu drošības garantijas, veicot aizturēšanu, mūsdienās ir visai aktuāla. Aizturēto personu nepārmeklēšana var izraisīt smagas sekas –, piemēram, 2006. gadā Valmierā policijas darbinieki pamanījuši stipri iereibušu vīrieti, kas nav spējis pats saviem spēkiem pārvietoties, tāpēc viņš nogādāts uz policijas iecirkni, kur aizturētais, izmantojot apģērbā paslēptu personīgo šaujamieroci, deviņas reizes izšāvis uz policistiem, divus no tiem nogalinot (Diena, 2007). Protams, varam uzskatīt, ka šādi ekscesi ir retums, tomēr ieroču pielietojuma riski pieaug. Par to var pārliecināties ikvienā interneta portālā, iepazīstoties ar policijas relīzēm, kurās gan tiek runāts par draudēšanu ar šaujamieročiem līdzīgiem priekšmetiem pat tad, ja ar tiem tiek šauts –, piemēram, Jelgavas pašvaldības policija aizturējusi vīrieti, kurš šaudījies ar ierocim līdzīgu priekšmetu (Policijas hronika, 2014). Līdz ar to Apsardzes darbības likumā noteiktajām apsardzes darbinieka tiesībām "aizturēt personu, par kuru pastāv aizdomas, ka tā apsargājamā objektā ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu vai administratīvo pārkāpumu, un nekavējoties par to informēt Valsts policiju fiksēt lieciniekus, apsargāt notikuma vietu un nodrošināt tās neaizskaramību" (Apsardzes darbības likums, 2006) – jāizriet arī aizturētā pārmeklēšanas/kratīšanas tiesībām, realizējot apkārtējo un personisko drošību.

Cita, mūsuprāt ļoti svarīga problēma personu aizturēšanas kontekstā ir cilvēktiesību ievērošana. Pareizi uzskata S. Kazaka, norādot, ka ar aizturēšanu saprotama ne tikai formāla darbība, kas paredzēta attiecīgajā normatīvajā aktā un atspoguļota atbilstošos dokumentos, bet gan jebkuras citas darbības faktiski ierobežojošas personas brīvību, piemēram, prasība sekot uz policijas iestādi vai apsardzes telpu u.c. pat tad, ja persona neapzinās savas brīvības ierobežošanu (Kazaka S., 2008). Šajā sakarā interesi izraisa dažas atziņas, kas atrodamas apsardzes uzņēmuma Grifs AG darbinieku avīzē, no kuras uzzinām, ka apsargi rīkojas saskaņā ar "Personu aizkavēšanas–aizturēšanas instrukciju" (Grifs AG darbinieku avīze, 2014), kura gan nekur nav publicēta, un tāpēc nav skaidrs, ar ko atšķiras personas aizkavēšana no aizturēšanas, kaut gan ir skaidrs, ka ikviena personas brīvības ierobežošana no tam pilnvarotas amatpersonas puses vērtējama kā aizturēšana. No šī raksta izriet, ka 2013. gadā iesniegtas 53 sūdzības par apsargu darbībām un 26 jeb 49% no tām bijušas pamatotas; turpat atrodam, ka gada laikā apsargājamajos objektos aizkavētas 72 057 personas un, ievērojot to, ka tikai 26 gadījumos personu aizturēšana atzīta par nepamatotu, izdarīts visai diskutabls secinājums, ka tikai 0,038% apsargi pieļāvuši pārkāpumus (Grifs AG darbinieku avīze, 2014).

Tomēr, iepazīstoties ar citiem materiāliem, kuros skarti jautājumi par apsardzes darbinieku veiktajām aizkavēšanām/aizturēšanām, nākas secināt, ka daudzos gadījumos to atbilstība likuma prasībām ir visai apšaubāma – aizturēta persona tiek aizvesta uz mežu, tiek pieļautas nelikumīgas personu pārmeklēšanas, persona tiek aizturēta, kad pagājušas trīs dienas pēc it kā izdarītas zādzības u.c. (tvnet. ziņas, 2010, delfi.lv, 2006, Tihanovska I. 2002)

Tas liecina, ka Apsardzes darbības likumā dotais personu aizturēšanas regulējums nav pilnīgs un neatbilst reālām dzīves situācijām, kuras veidojas apsardzes darbības ikdienā. Bez jau iepriekš teiktā, vēl viena problēma, kas saistīta ar apsardzes darbinieku veiktajām personu aizturēšanām – aizturēto personu izvietošana līdz brīdim, kad ierodas policija. Loģiska liekas prasība aizturētās personas turēt speciāli tam ierīkotā telpā tādos apstākļos, kuri aizturētajam nebūtu pazemojoši un būtu izslēgta iespēja nodarīt sev kaitējumu, kā tas risināts likuma Par policiju 12. pantā.

Apkopojot rakstā minēto, varam secināt – pašreizējais personu aizturēšanas regulējums Apsardzes darbības likumā nav pietiekams.

Tas izraisa dažādu aizturēšanas iemeslu un nosacījumu traktēšanu apsardzes darbības praksē un noved pie personu tiesību pārkāpumiem.

Apsardzes darbības likuma normas, kuras reglamentē personu aizturēšanu, būtu papildināmas ar aizturēšanas kārtības noteikšanu, iekļaujot personas pārmeklēšanas kārtības reglamentāciju.

Izmantotās literatūras saraksts

Administratīvo pārkāpumu kodekss 07.12.1984. likums/Ziņotājs, 51, 20.12.1984, ar grozījumiem "Latvijas Vēstnesis", 227 (5033), 21.11.2013.

Apsardzes darbības likums. "Latvijas Vēstnesis", 83 (3451), 30.05.2006., "Ziņotājs", 12, 22.06.2006. Grozījumi Apsardzes darbības likumā 28.10.2010. likums/LV, 183 (4375), 17.11.2010./Stājas spēkā 01.01.2011.

Kazaka S. (2008) Kriminālprocesuālā aizturēšana un tiesības uz brīvību un drošību. Zinātniski praktiskās konferences "Kriminālprocesuālās aizturēšanas tiesiskums" rakstu krājums. Rīga, LPA, 30. – 32.lpp

Kriminālprocesa likums. "Latvijas Vēstnesis", 74 (3232), 11.05.2005., "Ziņotājs", 11, 09.06.2005. Grozījumi Kriminālprocesa likumā 19.12.2013. likums/LV, 252 (5058), 28.12.2013./Stājas spēkā 01.01.2014

Kriminālistika. Otrā daļa. Kriminālistiskā taktika: mācību grāmata (2003.) /Autoru grupa A. Kavaliera vadībā. – Ceturtais papl. un papild. izd. – Rīga: P&Ko, – 254 lpp.

Par policiju. Publicēts: "Ziņotājs", 37, 24.09.1992. Grozījumi likumā "Par policiju" 24.01.2013. likums/LV, 27 (4833), 07.02.2013./Stājas spēkā 21.02.2013.

Pazemo, nepamatoti aizturot veikalā; apsargi pat neatvainojas. (2013) [tiešsaiste]. [Skatīts 25.02.2014.] http://liepajniekiem.lv/zinas/sabiedriba/pazemo-nepamatoti-aizturot-veikala-apsargi-pat-neatvainojas-101433 9

Pircēju uzvedība un pieņēmumi par apsargu tiesībām. (2014) Grifs AG Darbinieku Avīze Nr.17. [tiešsaiste]. [Skatīts 25.02.2014]. http://grifsag.lv/upload/avize/GrifsAG-NR17-www.PDF

Policistu dubultslepkavībā apsūdzētais Kondrašovs izsaka noraidījumu tiesnesim un prokurorei (2007) [tiešsaiste]. [Skatīts 25.02.2014] http://tvnet.lv/zinas/kriminalzinas/288018

Policijas hronika (2014). [tiešsaiste]. [Skatīts 25.02.2014.] http://policija.jelgava.lv/?ppost=16&lpp=140

"Tautas balss" LNT raidījums 2007. gada 27. novembrī

Tihanovska I. (2002) Nepamatoti aiztur pircēju. Diena lv. 2002.12.03. [tiešsaiste]. [Skatīts 25.02.2014.] http://diena.lv/arhivs/nepamatoti-aiztur-pirceju-11265248

Veikala apsardze pakļauj pusaudzes pazemojošai pārmeklēšanai. (2006). [tiešsaiste}. [Skatīts 25.02.2014].http://delfi.lv/news/national/politics/veikala-apsardze-paklauj-pusaudzes-pazemojosai-parmeklesanai.d?id=13820247

Ventspilī dīvainā nāvē mirst pusmūža sieviete (2010). [tiešsaiste]. [Skatīts 25.02.2014] http://tvnet.lv/zinas/kriminalzinas/341246ventspili_divaina_nave_mirst_pusmuza_sieviete

IMPACT OF TQM ON TRANSFORMING EDUCATION

Anubhav Singh Mann, PhD Student
Turiba University Riga, Latvia

Abstract

Today, Educational Institutions function in a global internationalizing environment. These institutions are continuously affected by the changing environment as a result of globalization whereby education has become a consumer driven industry. The focus has shifted to market oriented environment as the students are becoming customers as well as consumers. Consequently, education has become market centered unlike other businesses. Unlike any business, continuous improvement is essential in this rapidly changing industry. The concept of Total Quality Management enables to manage and improve the effectiveness, efficiency, coherence, flexibility, and competitiveness of a business as a whole. In educational institutions TQM can be used to achieve continuous improvements whether they face any challenges or not. Numerous authors have successfully formulated and implemented TQM models in educational institutions. This paper reviews the implementation of TQM models in educational institutions. Each of the models has been detailed with regards to its success and failures. The intent of this paper is to highlight the TQM models pioneering the drive towards continuous improvement in education institutions and outline quality management tools to make education institutions more effective.

Keywords: Total Quality Management, TQM Frameworks, Techniques, Higher Education Institutions, Quality

Introduction

Total Quality Management, for many years has served as a backbone for the manufacturing industry. In any industry whether public or private, it has been praised as to achieve sustainable competitive advantage. Although TQM has been defined in various terminology, yet it has always been treated as general management philosophy with purpose to attain quality and with focus on continuous improvement established by customer satisfaction with the services they receive (Michael, Sower, & Motwani, 1997). The concept of TQM was started in early 1980's in the USA. However, TQM principles were overruled by the USA, but the Japanese adopted the philosophy and successfully made progress with quality and

production by taking the work of Demin along with Joseph M Juran and Taguschi. During that period, many organizations began to adopt several service/quality improvement activities. These included statistical process control, quality circles, self-directed work-teams strategic quality planning and supplier management (Clemmer, 1991). It would be fair to say that the success of these industries pushed educational institutions to implement TQM processes.

Universities today are operating in an increasing global internationalizing environment all over the world, which of course, is not a new. In keeping with the newer demands of global knowledge economy, educational systems have been forced to steer their focus to grow up within a national political framework (Sahney, Banweet & Karunes, 2004). Higher Education institutions (HEI) are affected by constantly changing environment as a result of globalization to compete for students (Owlia & Aspinwall, 1996; Roffe, 1998). As a result of which the education has become consumer driven industry. Hence, making Higher Education bodies as service organizations operating in a complex and unstable environment. As it has been witnessed, TQM along with its tool and techniques have supported and developed quality improvement process in organizations, but these organizations encountered a wide range of difficulties in use and application of tools and techniques.

Indeed, TQM can be applied to higher educational institutions but, it always has been a skeptical idea. Though many higher education institutions have applied TQM techniques before and achieved remarkable success, yet, its application could be a tedious task. Many authors and writers have talked about the concept of TQM towards improvement, although there is very little agreement about which route should be taken. For that, various models and frameworks have been developed in order to facilitate the easy execution of tools and techniques associated with TQM. Still there is less accordance on the approach in putting TQM frameworks. Very few studies have been depicted in literature that suggest the implementation of TQM tools and techniques in Higher Education Institutions.

This paper reviews firstly, the current tools and techniques and then the implementation of TQM models in educational institutions. Each of the models has been detailed with regards to its success and failures. The purpose of this paper is to highlight the TQM models pioneering the drive towards continuous improvement in education institutions and outline quality management tools to make education institutions more effective.

Defining Quality

Before we analyze the real definition, the foremost thing is to ask what quality means. No doubt quality has evolved in many business practices and its related departments such as

marketing, management, and engineering, operations, strategy and consumer research, yet its definition varies with each corresponding sector. Though, it has been variously defined as value; conformance to specifications; conformance to requirements; meeting and exceeding the customer's requirement (Reeves & Bednar, 1994). However, its sense varies from manufacturing to related services and from academicians to practitioners. (Sower & Fair, 2005) p-8, argue that

"every quality expert defines the term differently, and there are a variety of perspectives that can be taken in defining quality"

Further, (Kara, Lonial, Tarim, & Zaim, 2005) marked that no universal definition of quality exists, but the most widely used definition of quality is laid by ISO as

"the degree to which a set of inherent characteristics fulfils requirements"

Further (Garvin, 1984) analyzed the quality definitions in details and classify them into five groups:

1. transcendental: excellence, the highest standard;
2. product-based: dependent on the attributes;
3. user-based: satisfying the wants of a customer, fitness for use;
4. manufacturing-based: conformance to requirements;
5. value-based: value for money

However, the definition of quality is not static and has created some levels of difficulty in defining the term. Hence, it becomes important to define the quality, by specific industry characteristics (Wicks & Roethlein, 2009). Voluminous authors defined Quality in various contextual forms and for many quality meant 'the capacity of commodity or service to satisfy human wants'. Famous gurus of quality like Philip B. Crosby, Joseph M. Juran and Edward Deming gave their own definition to term the meaning of quality. Accordingly, they defined quality as means to conformance to requirements; fitness for use; predictability degree of uniformity and dependability at low cost. The definitions by Crosby and Joran focused on designing products and services to identify customers' needs (Madu, 1998). Garvin (1984) also suggested that the definition of quality depends upon the type of industry and with the change in industry the definition of quality will change (J.Dahlgaard, Kristensen, & K.Kanji, 1998).

But, despite these vivid definitions, some authors like (Harvey & Green, 1993; Venkatraman, 2007) take quality as a relative concept. However, (Harvey & Green, 1993) p-11, trails stating that

"there are two senses in which quality is relative"

Quality has emerged to be strategically defined as meeting or exceeding customer satisfaction. Thus one can say that, the quality in its relative term is not a trait of product or

service but something which is indorsed to it. This indeed has given a rise to two parameters such as measuring up the specification and meeting the customer needs. Despite various efforts, there remains some confusion over the numerous interpretations and outlooks of quality specially when dealing with the service sector like education. One reason that could relate to it is the characteristics associated with service sector which varies with goods associated with it. Hence it can be inferred that these differences resulted in the lack of standardization in the use of term of service quality. Thus measurement of service quality in specific service industries still remains a challenge (Seymour, 1992).

The Quality Evolution

The concept of quality is not new. Its roots can be traced back to medieval Europe during the 13th century when the craftsmen model existed. These craftsmen were responsible for developing strict rules for product and service quality till early 19th century when quality assurance became foremost with advent of Industrial revolution (ASQ). In the late 19th century the United States adopted a new management approach developed by Frederick W. Taylor, in which a detailed inspection system, 'Quality Control' was developed. The system ensured products to meet pre-determined specifications. The quality was controlled through skilled workers, measurements, written specifications and standardization. (Kemp, 2005) in his book described the key ideas of the system that Taylor initially created:

The system can be used to define and then to continuously improve the best tools and methods for doing any job. Changing the organization's way of working requires principle management that makes the situation better for both management and workers.

Although Taylor's method helped companies to transform, yet it had failures associated with it. In 1920's, to measure quality control effectively statistical theory began to be implemented. The successful sketch of modern control chart was made by Shewhart in 1924. The development of control charts and accepting sampling methods by Shewhart during the period 1924–1931 helped further in the inspection era and gave rise to techniques to bring industrial processes into Statistical Quality Control. He also suggested that quality control can help to distinguish and separate two types of process variation. He backed up stating that the variation either results from random causes or from assignable or special causes. Furthermore, this process can be made to function predictably by separating the variation due to special causes. In addition to that, he designed a control chart for monitoring such a process variation in order to decide when to interact with the process (J.Dahlgaard et al., 1998). However, Shewhart made another significant contribution in the development of approach called Shewhart's Cycle (Moen & Norman, 2006). This was the first method for managing continuous quality improvement (Sallis, 2004). Figure 1 shows the idea of

specification, production and inspection which was the modified version of old Shewhart cycle and was prominent where there was mass production.

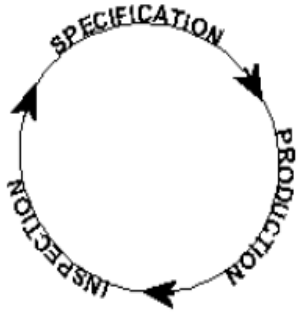

Figure 1. Shewhart's Cycle (Moen & Norman, 2006)

However, Shewhart's work became the base for Deming's creation by modifying cycle significantly. An additional fourth step was added to the cycle: Step 1 – Design; Step 2 – Produce; Step 3 – Sell; Step 4 – Redesign. Deming, in his cycle lays stress on the interaction among design, production, sales and research and the steps should be rotated constantly to comply with the quality of the product or service as aim (Moen & Norman, 2006). Figure 2 shows the modified variant of Deming Shewhart's cycle called the Deming Wheel.

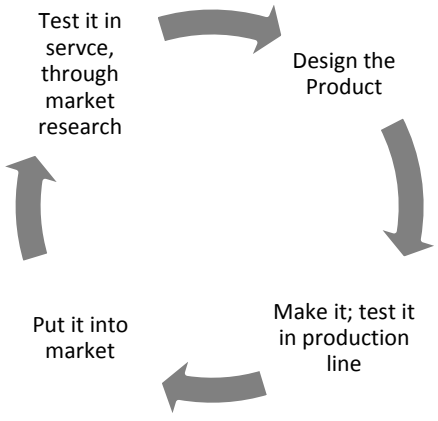

Figure 2., Deming Wheel (Moen & Norman, 2006)

The PDCA cycle highlighted "the prevention of error recurrence" by establishing standards and with ongoing modifications of those standards. During the World War II, manufacturers began to include quality process in quality practices as system became complex and quality

became the critical component of war effort. At this time the techniques by Walter Shewhart were implemented. After the Second World War, the concept of quality improvement and quality assurance began to surface and emerge. The Japanese re-formed the Deming Wheel. In1950 Japanese gave birth to PDCA (Plan-Do-Check-Act) cycle. Yet, there were similarities in Deming wheel and PDCA cycle. Table 1 below marks the similarity.

Table 1

Correlation Between Deming Wheel and Japanese PDCA Cycle

(Moen & Norman, 2006)

Design – Plan	Product design corresponds to the planning phase of management
Production – Do	Production corresponds to doing-making, or working on the product that was designed
Sales –Check Research – Action	Sales figures confirm whether the customer is satisfied In case of a complaint being filed, it has to be incorporated into the planning phase, and action taken for the next round of efforts

By 1960 PDCA cycle was evolved as an improvement cycle and a management tool together with 7 basic tools (check sheet, histograms, Petro Charts, fishbone diagram, graphs, scatter diagrams and specification) gave rise to quality improvement. The success of quality improvement was traced after the Second World War, when Japanese applied the ideas given by Deming and later these ideas took the shape of Total Quality Control. The evolution on quality is summarized in Table 2.

Table 2

The Chronology of Quality Development (Sallis, 2004)

Pre 1900	Quality as an integral Element of Craftsmanship
1900–1920	Quality Control by Foremen
1920–1940	Inspection-based Quality Control
1940–1960	Statistical Process Control
1960–1990	Total Quality Management
1990–2000	TQM, the culture of continuous improvement
2000–present	Organization-wide Quality Management

Quality Alliance in Education and Industry

In education, quality is not only viewed as outcome assessment but also includes a strong stakeholder focus, which make its nature quite challenging to define. Despite that fact, the nature and growth of quality in education have remarkable resemblance to that of industry. In other context, quality moment in education sector is strikingly similar as it is perceived to be adopted from industry and business.

In industry quality originated as the aspect of production process which initiated in late 19th and early 20th century when mass production of goods started in assembly lines. Ever since the quality movement had a steady growth which (Gupta, Khajanchi, & Mathew, 2012) classified in the following phases and the main characteristic features are as follows:

1. Inspection regime: In this phase, the quality of the final and assembled products were looked into. This had a severe effect on the production process as many samples were rejected at the final stage of manufacturing, resulting in excessive delays in delivery and loss of material.
2. Quality control: The quality control technique emerged with a focus on cost reduction. The main agenda was to detect and eliminate products that do not match the product specification. It was a process that had emerged in industrial production where the components were checked at most of the key stages starting from raw material to finished goods.
3. Quality assurance: It emerged as a strategy for prevention of production of wasteful defective pieces. It is aimed at monitoring the process itself so that the quality of each part / component of the product may be assured in the first instance. As a result it proved as an effective method of acquiring and maintaining desired quality standards.
4. Quality surveillance: this phase did not bring any changes to a pre-existing stage but involved external agencies to monitor the quality assurance process. This resulted in delays in decision making process.
5. Total Quality Management: This phase was an extension to quality assurance with addition of one stage in developing a quality culture among employees but with ultimate aim of having zero tolerance and zero rejections.

In the education sector, the final product is students, pass outs or the participants of education, which (Reavill, 1997) p-56, also agrees upon and mentions

"education of students is a process which produces a product and follows a production analogy".

Hence, education sectors are in direct contact with end users with quality solely centered on the students. To comply with the industrial quality movement in education, the following points mark the resemblance:

1. End of the term examination (Inspection regime)
2. Exams at different stages of academic year (Quality Control)
3. Continuous Assessment (Quality Assurance)
4. Accreditation (Quality Surveillance)
5. Quality Management System (TQM)

Total Quality Management

There are numerous definitions of TQM that can be found in literature. (Talha, 2004) p-15, refers to TQM as

"the broad set of management and control processes designed to focus an entire organization and all of its employees on providing products or services that do the best possible job of satisfying the customer"

Further, the organization's culture and customer's satisfaction can be achieved through integration of system of tools, techniques and training in TQM. This in turn would lead to continuous improvement of organizational process resulting in high quality products and services (Sashkin & Kiser, 1993). Thus, it can be concluded that the TQM philosophy of management is entirely customer-focused, with active participation of all its employees resulting in firms obtaining a high degree of differentiation and reducing costs (Tarí, 2005).

Despite these definitions on TQM, there has been very little agreement on what TQM really means. (Hellsten & Klefsjö, 2000) p-239, suggested that

"there are many different terms used in literature when discussing about this topic for example total quality control, total quality improvement, companywide quality control and strategic quality management"

However, several attempts have been made to define TQM. Regardless of the prevailing confusion, (Hellsten & Klefsjö, 2000) described the concept of 'management philosophy' on number of core values, namely customer focus, result oriented, continuous improvement, process oriented, everybody's commitment, fast response and learn from others. (Klefsjö & Bergman, 1994) on the other hand, relates these core values as the "cornerstones of TQM" illustrated in Figure 3.

Figure 3. The Cornerstones of TQM by Bergman and Klefsjo (1994)
(Hellsten & Klefsjö, 2000)

However, TQM is incomplete without an acceptance of its philosophy at the top management level. Quality guru Deming defined TQM as a management system, wherein the components that are interdependent, work together as a network which try to accomplish the aim of system (Deming, 1994). Further, (Khan, 2003) disintegrates the components into TQM system and tools. According to Khan (2003), the TQM philosophy consists of four basic principles:

1. Absolute customer focus
2. Employee empowerment, involvement and ownership
3. Continuous improvement
4. Use of systematic approaches to management

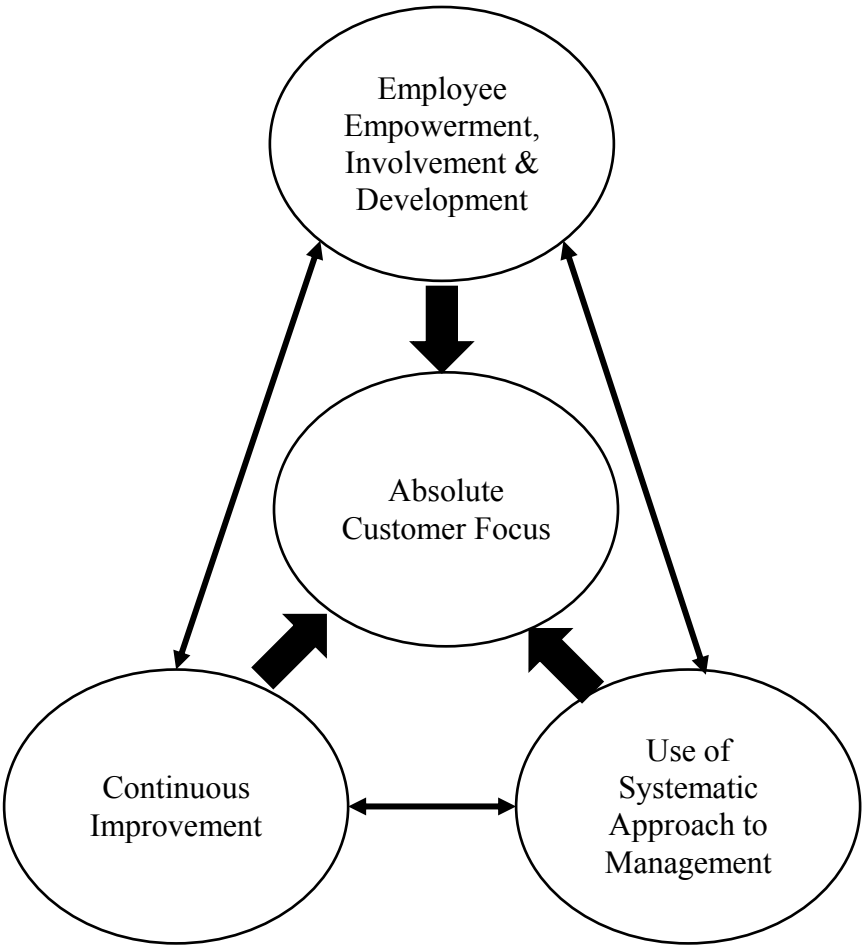

Figure 4. Components of TQM and Interrelationship (Khan, 2003)

Figure *4* depicts the co-relation and tools that together makeup the TQM model which is shown in Figure 5.

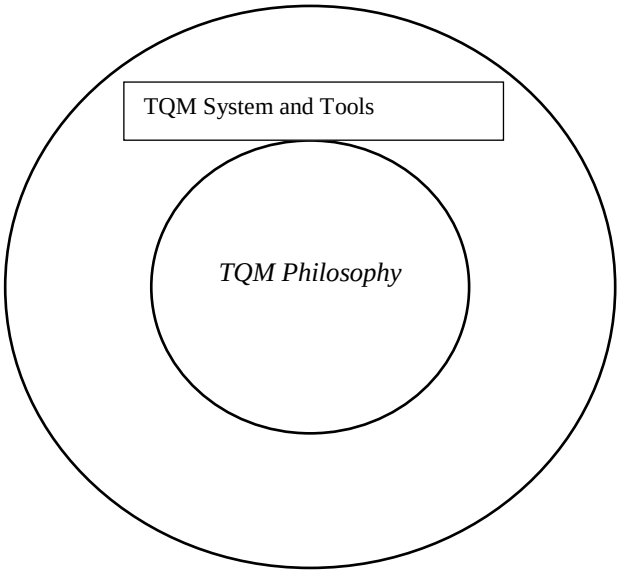

Figure 5. TQM Model (Khan, 2003)

The core values serve as the basis for the culture of the organization (Hellsten & Klefsjö, 2000; Khan, 2003). Moreover, these core values should be supported by techniques and tools. The core values, tools and technique should sustenance to form TQM system as a whole (Hellsten & Klefsjö, 2000). Hence, it becomes essential to remark such techniques and tools. (Bunney & Dale, 1997), differentiated TQM tools and techniques according to their applicability and functionality which is summarized in the following Table 3 and Table 4 respectively.

Table 3

Application of TQM tools and techniques (Bunney & Dale, 1997)

Application					
Tools	Data Collection	Problem solving	Customer / Supplier relationship	New Product Introduction	Quality Awareness
Cause and Effect	✓				
Petro Analysis		✓			✓
SPC		✓			
Quality Costing	✓				✓
Departmental Purpose Analysis			✓		

Q-Mapping/ Flowchart		✓		✓	
FMEA	✓			✓	
QFD	✓		✓	✓	
Check Sheet	✓			✓	
Histogram		✓			
Scatter Plot		✓			
Graphs				✓	✓
Mistake Proofing		✓			

Table 4

TQM tools and techniques with each function (Bunney & Dale, 1997)

Function							
Tools	Purchasing	Production	Sales	Customer Services	Marketing	Engineering	Company wide
Cause and Effect	✓	✓				✓	
Petro Analysis	✓	✓					
SPC		✓	✓				
Quality Costing							✓
Departmental Purpose Analysis	✓	✓	✓	✓			
Q-Mapping/ Flowchart	✓		✓	✓			
FMEA					✓	✓	
QFD						✓	
Check Sheet	✓	✓	✓	✓			
Scatter Plot		✓					
Graphs	✓	✓	✓		✓	✓	
Mistake Proofing		✓				✓	
Histogram		✓					

Further, these tools and techniques can be grouped into categories focusing on the area of implementation. (Fazel & Salegna, 1996) in their study grouped these TQM tools and techniques into six categories. Table 5 summarizes them.

Table 5

TQM tools and Techniques (Fazel & Salegna, 1996)

Implementation Strategy	Tools and Techniques
Customer Based	Customer Survey Customer Need Analysis Quality Function Deployment
Management Based	Reward Structure Communication Leadership
Employee Based	Team work Cross training Empowerment Quality Circles Quality Teams Brainstorming Nominal group technique
Supplier Based	Supplier Research Supplier Training Supplier documentation Supplier certification
Process Based	Statistical Process Control Quality Improvement Process Just in time Lead time reduction Benchmarking Quality Cost Analysis Quality Audits Quality Assessments Process Documentation ISO 9000 Work Flow Analysis
Product Based	Standardization Benchmarking Design of experiments Concurrent Engineering Product flow analysis

(Scheuermann, Zhu, & Scheuermann, 1997) classify 15 differently used TQM tools in two segments mainly qualitative and quantitative. These tools aid in accomplishing different outcomes. For instance, the qualitative tools consist mainly of subjective inputs which often do not intend to measure something of numerical nature. Quantitative tools on the other hand, involve either the extension of historical data or the analysis of objective data which usually avoid personal biases that sometimes contaminate qualitative tools. Scheuermann (1997), summerized in Table 6.

Table 6

TQM Tools

Qualitative Tools	Quantitative Tools
Flow charts	Shewart Cycle (PDCA)
Cause and effect diagrams	Control charts
Multi-voting	Scatter diagrams
Affinity diagram	Pareto charts
Process action teams	Sampling
Brainstorming	Run charts
Election grid	Histograms
Task list	

For analyzing quality management aspects, these basic quality control tools are powerful. Using these tools and techniques systematically can yield very significant results in the long run.

TQM Applicability in Education

TQM techniques in general have been applied primarily in the manufacturing sectors(Motwani & Kumar, 1997). The concept of TQM was started in the early 1980's in the USA. During that period, many organizations began to adopt several service/quality improvement activities. These included statistical process control, quality circles, self-directed work-teams strategic quality planning and supplier management (Clemmer, 1991). Further, (Juran & Godfrey, 2000) suggested that TQM can be applicable to any organization. It would be fair to say that the success of these industries pushed educational institutions to implement TQM processes.

Universities today are operating in an increasing global internationalizing environment all over the world, which of course, is not a new concept. In keeping with the newer demands of global knowledge economy, the educational systems have been forced to steer their focus to grow up within a national political framework (Sahney et al., 2004). Thus, making education systems to adopt and establish specific national education system, regulations and procedures which in turn are facilitated to meet the needs domestic economy and culture (Damme, 2001). Therefore, education systems not only in developing countries but also in developed countries have witnessed such shifts and changes.

Education institutions (EI) are affected by constantly changing environment as a result of globalization to compete for students (Owlia & Aspinwall, 1996; Roffe, 1998). Education has become a consumer driven industry. As a result of which it has become market centered

unlike other business. Hence, the focus has shifted to a market oriented environment in which customers plays an important role. Many writers have laid stress on fact that the students are becoming customers as well as consumers. (Kanji, Malek, & Tambi, 1999), further categorize them into primary and secondary groups on the basis of their location. The following Figure 6 shows the dual level customer groups of higher education where education is the product and students are external customers. Despite that, the 'product' generated by educational institutions is not visible and tangible that can be held, analyzed and inspected for defects (Michael et al., 1997). It would be fair to say that students are consumers purchasing services provided by educational institutions.

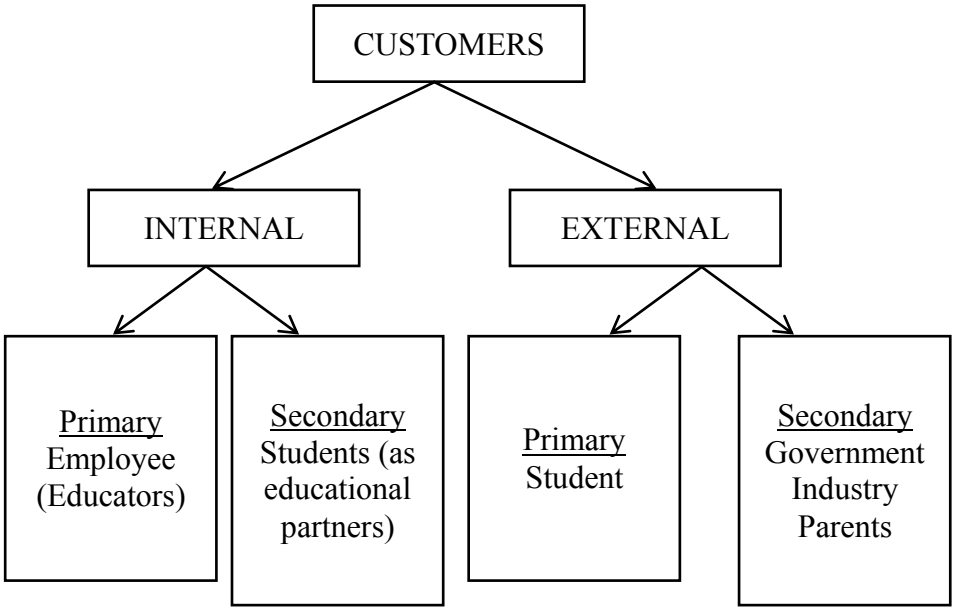

Figure 6. Customer of Education (Kanji et al, 1999)

The Total Quality Management concept was first introduced in US higher education at Fox Valley Technical College, which resulted in greater efficiency of institute by providing placement of graduates, employer satisfaction with concentrated training programs (Cruickshank, 2003). Later on, many other institutions began to adopt the TQM which included the University of Wisconsin Madison, North Dakota University System, Delaware Community College and Oregon State University (Kanji et al., 1999) . In educational institutions TQM can be used to achieve continuous improvements whether they face any challenges or not. (Liao, Chang, & Wu, 2010) pointed out some issues, which could determine the factors of TQM which influence business excellence and relationship of TQM and its related performance.

Implementing TQM is always not an easy task. It is essential for the management to highlight the quality goals, quality policies and plans before implementing TQM (Dahlgaard, Kristensen, & Kanji, 1995). One of the major aspect of TQM is continuous improvement, which can be internal or external as stated by (Imai, 1986). Adopting internal quality improvement can aim and make internal process leaner resulting in prevention of defects and problems. Various work indicated in previous literature highlights the potential for TQM applications in education, such as administration functions, curricula and core learning processes and teaching methods.

Unlike any business, Educational Institutions need quality and TQM serves the best way to manage and improve the effectiveness, efficiency, coherence, flexibility and competitiveness of a business as a whole (Ho & Wearn, 1996). TQM is also a means of achieving and maintaining excellence in educational institutions. The quest to implement TQM in institutions started in the beginning of 1989, when leaders of American Express, Ford, IBM, Motorola, Proctor & Gamble in their annual meeting of the Total Quality Forum, invited the deans of leading business and engineering schools where they raised the issue of quality. These big players wanted students to be knowledgeable and practiced in the principles and tools of TQM in order to be successful in their industries (Lozier & Teeter, 1996). Since then many universities and colleges in the USA started to embrace TQM practices.

Various case studies have been reported in literature which explores the implementation of TQM in educational institutions, for instance Oregon State University evolved as leaders of the TQM in higher education. It successfully developed a plan that consisted of nine stages of implementation of TQM which are as follows: 1) exploring TQM; 2) Pilot Teams; 3) Defining customer need through quality function deployment ; 4) Top management break through planning; 5) Division do breakthrough planning; 6) Form daily management teams; 7) Cross functional management and reporting; 8) Cross functional pilot project; 9) recognition and rewards (Motwani & Kumar, 1997). The model created by Oregon State University combines Hoshin planning model and the Baldrige award criteria. Through success of TQM practices, it was able to satisfy customers, improve work quality (shorter time), provide better service through elimination of wasted effort, achieve greater process knowledge, improve employee morale, improve processes and improve the image (Michael et al., 1997).

Many authors believe that TQM can be used to achieve continuous improvement in educational institutions regardless of whether or not institutions encounter specific problem (Kanji et al., 1999). But, this management philosophy differs between authors and changes from time to time. TQM often has been exemplified by Quality Award's models like Malcom Baldrige National Quality Award prevalent in the USA or European Quality Award laid down by European Foundation for Quality Management (EFQM) (Nadali Najafabadi, Sadeghi, & Habibzadeh, 2008). Table 7 differentiates core values related to specific award's models.

Table 7

Core values defined by different agencies (Nadali Najafabadi et al., 2008)

Malcolm Baldrige National Quality Award	European Quality Award	The Swedish Quality Award
Customer driven quality	Result orientation	Customer Orientation
Leadership	Customer focus	Committed leadership
Continuous improvement and learning	Leadership and consistency of purpose	Participation by everyone
Valuing employees	Management by processes and facts	Competence development
Fast response	People development and involvement	Long range perspective
Design quality and prevention	Partnership development	Public responsibility
Long range view of the future	Public responsibility	Process orientation
Management by fact		Prevention
Partnership development		Continuous improvement
Public responsibility and citizenship		Learning from others
Results focus		Faster response
		Management by facts
		Partnership

Models and Frameworks of TQM

Various models have been presented by experts in literature existing till date. But the major concern is that which model should be selected and implemented successfully in order to gain competitive advantage. Hence it is essential to look into existing important TQM models from integrating point of view. (Yusof & Aspinwall, 2000), p-285, categorized various frameworks and models researched, into three different categories: Consultant/expert based; Awards based; Academic based. (Yusof and Aspinwall (2000), p-285, also support that the

"development of a sound implementation framework will make an institute more aware of TQM and in turn be able to introduce its elements and features in a more comprehensive way"

Further, Yusof and Aspinwall (2000), p-285, stressed quality awards as the "useful assessment framework against which organizations can evaluate their quality management

practices and their end business results, and constitute a common benchmark or standard criteria for firms operating under their area of influence." Santos-Vijande and Alvarez-Gonzalez (2007) suggest that these quality awards helps to highlight the common understanding of TQM practices for the firms. Moreover, another aspect related to these awards is that they also act as milestones to measure the progress of many organizations towards the TQM adoption.

Some writers promote the use of Malcolm Baldridge National Quality Award and European Quality Award. But it is essential to understand the nature and context of these awards with the organization which try to implement them. (Michael et al., 1997) p-119, put up that

"the model should be tailored to suit the individual entity"

Despite that these awards focused on promoting quality awareness and its impact on competitiveness and propose a set of criteria that can be used by many enterprises in evaluating their own quality improvement efforts.

For instance, Baldrige National Quality program model serves as a tool to improve their capabilities, performance practices, understanding and managing performance and planning opportunities. The Baldrige model is based on the following core values (Vokurka, 2001):

1. Visionary leadership
2. Customer driven
3. Organizational and personal learning
4. Valuing employees and partners
5. Agility
6. Focus on the future
7. Managing for innovation
8. Management by facts
9. Public responsibility and citizenship
10. Focus on results and creating value
11. Systems perspective

Figure 7 shows the interrelations and connectivity of core values into systems perspective. Vakurka (2001), summarizes the description of each of the categories as:

1. *The leadership category*: this examines how senior executives create a clear quality value system to guide all company activities.
2. *The strategic planning category*: this examines how the company sets strategic directions, how it determines key action plans, and then translates them into an effective performance management system.
3. *The customer and market focus category*: this examines how the company determines requirements and expectations of customers and markets. It also determines their satisfaction.

4. *The information and analysis category*: this examines the management and effectiveness of the use of data to support key company processes and performance management systems.
5. *The human resource development and management category*: this examines how the workforce is enabled to develop and utilize its full potential with the company's objectives.
6. *The process management category*: this examines the key aspects of process management, including customer-focused design, product, and service delivery processes, support processes, and supplier and partnering processes involving all work units.
7. *The business results category*: this examines the company's performance and improvement in key business areas including customer satisfaction, financial and marketplace, performance, human resources, supplier and partner performance, and operational performance.

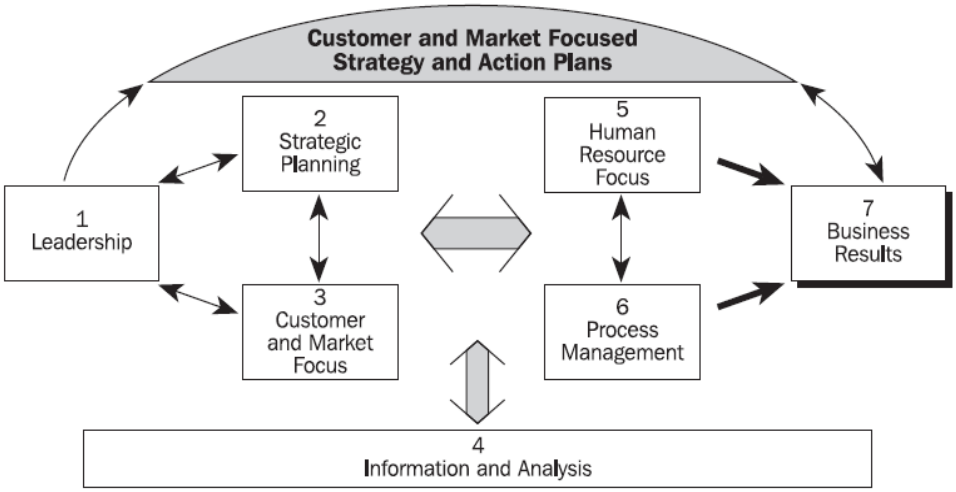

Figure 7. Baldrige Criteria for Performance Excellence Framework (Vokurka, 2001)

On the other hand, European Foundation for Quality Management (EFQM) started the European Quality Award, with separate categories for organizations in public and private sectors. Like Baldrige, it focuses on nine elements, out of which five elements acts as enablers (policies and processes) that drive the business and facilitate the transformation of input to outputs and rest four measures the result. Likewise, EQA is designed to create awareness throughout the European Union of importance of quality as to increase competitiveness in the global market.

However, this paper focuses on TQM implementation models for Higher Educational Institutions, and models that have been successfully introduced in higher education institutions are reviewed. Many writers have discussed frameworks and models for

educational institutions. For instance, Michael (1997) in his paper discussed six basic implementation models:

1. The TQM element approach: This approach constitutes quality improvement programs such as quality circles, statistical process control, and quality functional deployment.
2. The guru approach: it employs the writings of Deming, Juran and Crosby to determine the lacks in organization and to set benchmarks to make changes.
3. The Japanese model approach: The "Deming prize winners" were studied by organizations in order to develop master plan.
4. Industrial company model approach: many US industrial companies were focused which used TQM. Their success was identified and integrated that with own approach.
5. The Hoshin planning approach: This approach was developed by Japanese firm, Bridgestone. It focuses on successful planning, deployment, execution and monthly diagnosis.
6. The Baldridge Award Criteria: Organizations uses Malcolm Baldridge National Quality Award to identify areas of improvement. It covers 7 key components of TQM.

Many other authors have suggested various models for successful TQM implementations. (Oakland, 2003) proposed a model shown in

Figure *8* together with components of the quality circles, problem solving and statistical process controls and quality systems. But this model had discrepancies. (Ho & Wearn, 1996) opposed that the Oakland's model did not emphasize the importance of customer needs. Ho and Wearn (1996) predicted a model based on relationship and satisfying customers. They proposed a model HETQMEX based on fundamental concepts of service quality which is depicted in Figure 9. Despite that, their model focused on the service aspect and lacks other facets of TQM.

Although, the model built emphasized the understanding of customer needs, encompassing proven quality management techniques, still the model suffered serious drawbacks. First it was based on contemporary definitions and perceptions of quality in general specific service quality. Secondly it cannot be implemented directly into HEI's, for that, higher educational institutions need to have some basic operational tools before putting use the specific model.

Another initiative taken by Motwani and Kumar (1997), in which they proposed a model to prove the applicability of TQM in institutions. The model consisted of 5 phases of deciding, preparing, starting, expanding and evaluating. Besides this, the model also takes into consideration the measures for TQM implementation. The model is depicted in Figure 10.

As per Motwani and Kumar (1997), the first stage of the model is decision making, in which top management mainly senior administrators should / develop complete understanding of

TQM and how they can achieve it. Once they formulate those, in the next step the administrators should perform an internal quality assessment to identify strengths and weaknesses. They might need to set visions and objects or design a new system completely. In the subsequent "starting phase", the administration needs to look upon the processes. For that internal and external customer surveys may be conducted to evaluate the process and make rectifications if required. Quality improvement teams should be formulated to establish measure and quality indicators that reasonably measure the objectives and goals of the institution. The fourth "expansion" phase should provide ongoing education and training, develop new committees, teams, new departments or even hire specialists to help the process as and when required. The last phase involves evaluating success and failure of the program and should be conducted annually to verify whether the program is achieving its goals or not. Then it might need to be redesigned.

Although Motwani and Kumar (1997) predicted a model, yet it can rather still be difficult for applying TQM in order to have continuous improvement. The output must be clearly defined and measured which can be hard to achieve. But despite that, there have been vast majority of papers which are descriptive or conceptual in nature. Moreover there is still no clear opinion as what TQM involves and interrelationships between techniques and concepts. Further, none have explained the tools required to implement TQM in higher education that could yield the desired result.

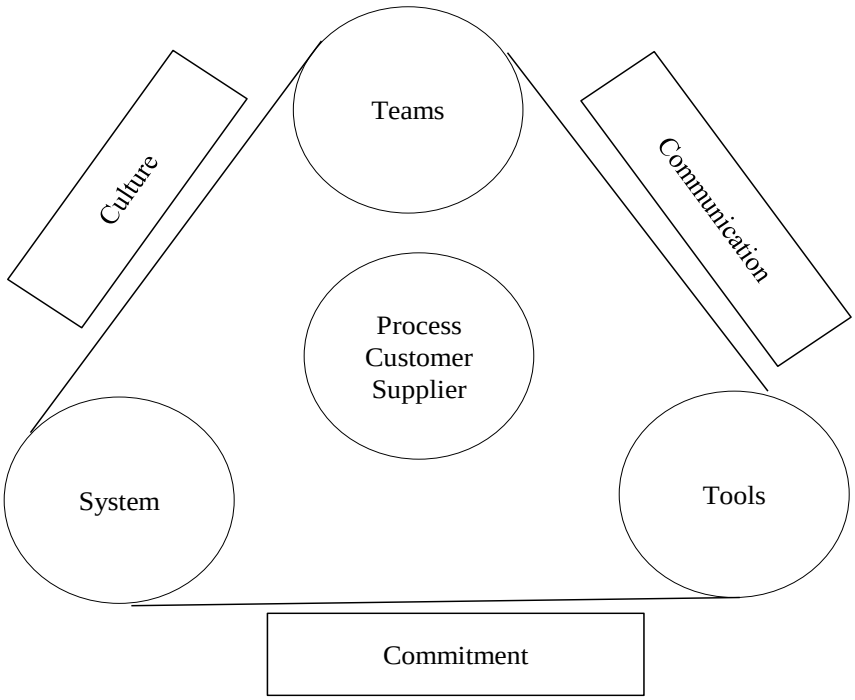

Figure 8. Total Quality Management – Major Features (Oakland, 2003)

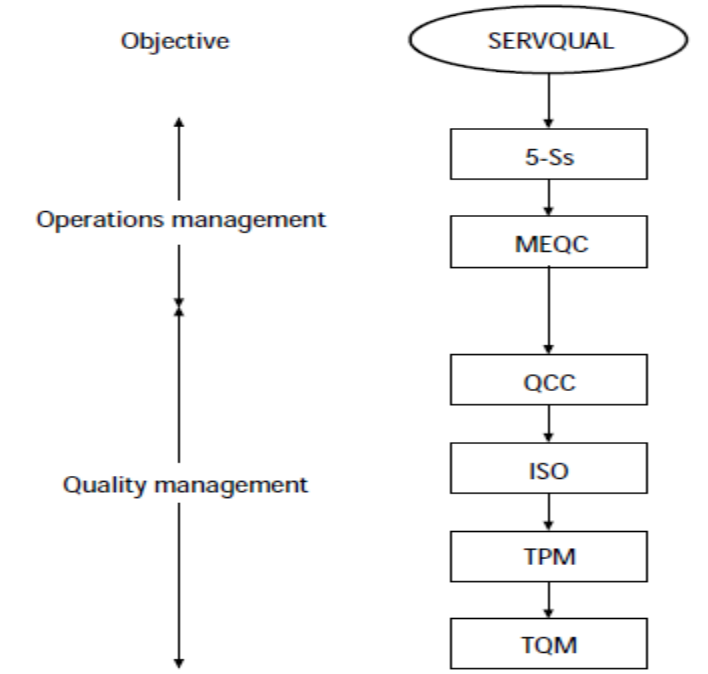

Figure 9. The HETQMEX model (Ho & Wearn, 1996)

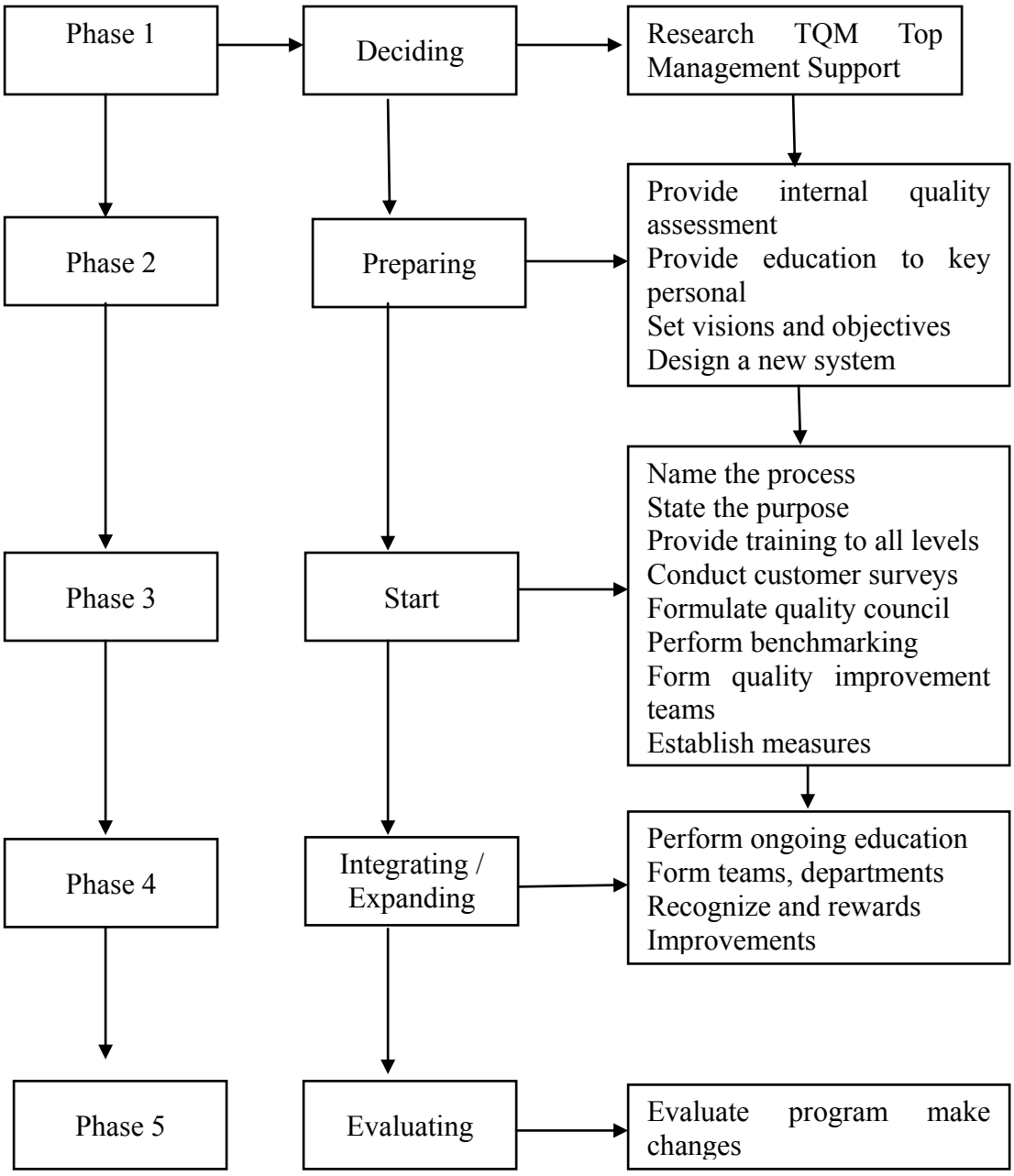

Figure 10. Conceptual TQM Model for Education (Motwani & Kumar, 1997)

Conclusion

This paper is an attempt to explain the implementation of TQM in education. It begins with a description of quality and TQM briefly. It unfolds the concept by explaining tools and

techniques related to TQM. Further, the paper highlights the frameworks and models of TQM, which have been implemented in various universities as a success factor. It may be seen that different authors have tried to stress the development and implementation of frameworks in the context of higher education institutions, yet there is no strong evidence as how the tools and techniques are being used to develop existing frameworks and models. Moreover, none of the authors specified the basic operational tools needed to achieve success in the models described. There is also no significant substantiation to show the way to implement TQM into higher education institutions.

The next step is to identify the techniques that are suitable for higher education institutions in order to initiate the TQM process from scratch which could support their value as every institution has different core values. It is necessary to develop a deeper understanding of the type of environments that favor the TQM adoption, or that could make the TQM a more valuable resource.

References

1. ASQ. American Society for Quality. Retrieved 12/8/2013, 2013, from http://asq.org/learn-about-quality/history-of-quality/overview/industrial-revolution.html
2. Bunney, H., & Dale, B. (1997). The implementation of quality management tools and techniques: a study. The TQM Magazine, 9(3), 183–189.
3. Clemmer, J. (1991). How total is your quality management? Canadian Business Review, 18(1), 38.
4. Cruickshank, M. (2003). Total quality management in the higher education sector: a literature review from an international and Australian perspective. Total Quality Management and Business Excellence, 14(10), 1159–1167.
5. Dahlgaard, J. J., Kristensen, K., & Kanji, G. K. (1995). Total quality management and education. Total Quality Management, 6(5), 445–455. doi: 10.1080/09544129550035116
6. Damme, D. V. (2001). Quality Issues in the Internationalisation of Higher Education. Higher Education, 41, 415–441.
7. Deming, W. (1994). Report card on TQM. Management Review, 83(1), 22–25.
8. Fazel, F., & Salegna, G. (1996). An integrative approach for selecting a TQM/BPR implementation plan. International Journal of Quality Science, 1(3), 6–23.
9. Garvin, D. A. (1984). What Does "Product Quality" Really Mean? Retrieved 15/12/2013, 2013, from http://sloanreview.mit.edu/article/what-does-product-quality-really-mean/
10. Gupta, S. K., Khajanchi, A., & Mathew, S. (2012). Growth of Quality Movement in Education and need of QMS. [09/05/2012]. Journal of Engineering, Science and Management Education.
11. Harvey, L., & Green, D. (1993). Defining quality. Assessment & Evaluation in Higher Education, 18(1), 9–26.
12. Hellsten, U., & Klefsjö, B. (2000). TQM as a management system consisting of values, techniques and tools. The TQM Magazine, 12(4), 238–244.

13. Ho, S. K., & Wearn, K. (1996). A higher education TQM excellence model: HETQMEX. Quality Assurance in Education, 4(2), 35–42.
14. Imai, M. (1986). The key to Japan's competitive success. November, 1, 1986.
15. J.Dahlgaard, J., Kristensen, K., & K.Kanji, G. (1998). Fundamentals of Total Qulaity Management Process Analysis and improvment. London and New York Taylor & Francis.
16. Juran, J. M., & Godfrey, A. B. (2000). Juran's Quality Handbook: McGraw-Hill Education.
17. Kanji, G. K., Malek, A., & Tambi, B. A. (1999). Total quality management in UK higher education institutions. Total Quality Management, 10(1), 129–153.
18. Kara, A., Lonial, S., Tarim, M., & Zaim, S. (2005). A paradox of service quality in Turkey. European Business Review, 17(1), 5–20.
19. Kemp, S. (2005). Quality Management Demystified: McGraw-Hill.
20. Khan, J. H. (2003). Impact of total quality management on productivity. The TQM Magazine, 15(6), 374–380.
21. Klefsjö, B., & Bergman, B. (1994). Quality from customer needs to customer satisfaction. Europe: McGRAWHill Book Company.
22. Liao, S.-H., Chang, W.-J., & Wu, C.-C. (2010). Exploring TQM-Innovation relationship in continuing education: A system architecture and propositions. Total Quality Management, 21(11), 1121–1139.
23. Lozier, G. G., & Teeter, D. J. (1996). Quality improvement pursuits in American higher education. Total Quality Management, 7(2), 189–201. doi: 10.1080/09544129650034945
24. Madu, C. N. (1998). Handbook of Total Qulaity Management. New York SPRINGER SCIENCE+BUSINESS MEDIA, B.V.
25. Michael, R. K., Sower, V. E., & Motwani, J. (1997). A comprehensive model for implementing total quality management in higher education. Benchmarking for Quality Management & Technology, 4(2), 104–120.
26. Moen, R., & Norman, C. (2006). Evolution of the PDCA cycle.
27. Motwani, J., & Kumar, A. (1997). The need for implementing total quality management in education. International Journal of Educational Management, 11(3), 131–135.
28. Nadali Najafabadi, H., Sadeghi, S., & Habibzadeh, P. (2008). Total Quality Management in Higher Education Case Study: Quality in Practice at University College of Borås.
29. Oakland, J. S. (2003). Total Quality Management: Text with Cases: Butterworth-Heinemann.
30. Owlia, M. S., & Aspinwall, E. M. (1996). Quality in higher education– a survey. Total Quality Management, 7(2), 161–171.
31. Reavill, L. (1997). Quality assessment and the stakeholder model of higher education. Total Quality Management, 8(2–3), 246–252.
32. Reeves, C. A., & Bednar, D. A. (1994). Defining quality: alternatives and implications. Academy of management Review, 19(3), 419–445.
33. Roffe, I. M. (1998). Conceptual problems of continuous quality improvement and innovation in higher education. Quality Assurance in Education, 6(2), 74–82. doi: 10.1108/09684889810205723
34. Sahney, S., Banweet, D. K., & Karunes, S. (2004). Conceptualizing total quality management in higher education. The TQM Magazine, 16(2), 145–159. doi: 10.1108/09544780410523044
35. Sallis, E. (2004). Total Quality Management in Education: Taylor & Francis.
36. Sashkin, M., & Kiser, K. (1993). Putting total quality management to work: What TQM means, how to use it and how to sustain it over the long run: Berrett-Koehler Store.

37. Scheuermann, L., Zhu, Z., & Scheuermann, S. B. (1997). TQM success efforts: use more quantitative or qualitative tools? Industrial Management & Data Systems, 97(7), 264–270.

38. Seymour, D. T. (1992). On Q: Causing Quality in Higher Education: ERIC.

39. Sower, V., & Fair, F. (2005). There is More to Quality than Continuous Improvement: Listening to Plato. Quality management journal, 12(1), 8–20.

40. Talha, M. (2004). Total quality management (TQM): an overview. Bottom Line: Managing Library Finances, The, 17(1), 15–19.

41. Tarí, J. J. (2005). Components of successful total quality management. The TQM Magazine, 17(2), 182–194.

42. Venkatraman, S. (2007). A framework for implementing TQM in higher education programs. Quality Assurance in Education, 15(1), 92–112.

43. Vokurka, R. J. (2001). Using the Baldrige criteria for personal quality improvement. Industrial Management & Data Systems, 101(7), 363–369.

44. Wicks, A. M., & Roethlein, C. J. (2009). A Satisfaction-Based Definition of Quality. Journal of Business & Economic Studies, 15(1).

45. Yusof, S. R. M., & Aspinwall, E. (2000). Total quality management implementation frameworks: comparison and review. Total Quality Management, 11(3), 281–294. doi: 10.1080/0954412006801

GRIBAS AUTONOMIJAS PRINCIPS STARPTAUTISKO PRIVĀTTIESĪBU TEORIJĀ UN PRAKSĒ

THEORY AND PRACTICE OF PARTY AUTONOMY IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Aiga Mieriņa, Juridisko zinātņu doktora grāda pretendente
Biznesa augstskola Turība lektora p.i.

Anotācija

Gribas autonomijas princips mūsdienās ir kļuvis par SPT stūrakmeni un ir nostiprināts valstu nacionālajās tiesībās, ES regulējumā, starptautiskajās konvencijās un juridiski nesaistošos tiesību instrumentos. Latvijas SPT doktrīnā un praksē gribas autonomijai līdz šim ir pievērsta neliela uzmanība. Rakstā tiek atklāta gribas autonomijas principa nozīme un realizācija tiesību aktos un piedāvātas atziņas Latvijas SPT attīstībai. Lai pierādītu tiesību sistēmu kopīgās iezīmes, kā arī atklātu atšķirības, kas pastāv Latvijas tiesību sistēmā, pētījumā galvenokārt izmantota salīdzinošā pētījuma metode. Tiesību aktu selektīvā atlase veidota ar mērķi aptvert pēc iespējas atšķirīgas tiesību sistēmas. ES līmenī izvērtēti tie sekundārie tiesību akti, kuri veido ES SPT ietvarus. Analizētas starptautiskos komerciālos līgumus regulējošas konvencijas un kodificētie tiesību principi – UNIDROT un ELTP. SPT noteikumi ES attīstās straujā progresijā, tādēļ daļa no CL Ievadā SPT noteikumiem kļuvuši par statiskām un maz efektīvām tiesību normām. Salīdzinošā analīze ļauj secināt, ka kaimiņvalstu SPT noteikumi ir vairāk saskaņoti ar HCCH konvencijās un ES regulās ietvertajiem principiem pat tajās valstīs, kas nav ES dalībvalstis. Tādēļ Latvijas situācijā nepieciešams izsvērt iespēju modernizēt CL Ievada normas tā, lai tās atbilstu mūsdienu SPT apgrozības interesēm.

Abstract

Nowadays party autonomy has become a cornerstone of Private International Law (PIL) and has been included in domestic law, EU regulations, international conventions and non-binding instruments. PIL doctrine and practice in Latvia has paid insufficient attention to issues of party autonomy. The article detects the importance of party autonomy and offers improvements for PIL of Latvia. To achieve common features, as well as discover the differences of the legal system in Latvia, comparative research method was used. A selection criterion of regulatory enactments was created with the aim of covering different legal systems as much as possible. EU regulations, international conventions and codified principles of commercial agreements such as UNIDROT and PECL are analyzed in the same way. PIL of EU is developing in a rapid progression, so the rules of Introduction of the Civil Law of the Republic of Latvia have become ineffective. Comparative analysis reveals that PIL rules in neighboring countries are more aligned with the HCCH Conventions and the principles contained in EU regulations, even in countries which are not EU member states. Therefore, in present situation it is necessary to modernize rules of Introduction of the Civil Law of the Republic of Latvia so that they comply with PIL requirements.

*Atslēgas vārdi***:** starptautiskās privāttiesības, gribas autonomija, *lex voluntatis*
Keywords: private international law, party autonomy, lex voluntatis

Ievads

Mūsdienās iespēja pusēm izvēlēties tiesiskajām attiecībām piemērojamās tiesības vai lietu piekritību šķiet pašsaprotama un ir nostiprināta praktiski visu valstu tiesībās un tiesu praksē. Šāds princips pastāvēja Baltijas Vietējo likumu kopojuma (kr.: *Свод местных узаконений губерний Остзейских*, vāc.: *Provincialrecht des Ostseegouvernements*) III daļas Ievada XXXV. pantā (*Свод*, 1864, 1890) un tika pārņemts Latvijas Civillikuma 19.pantā. (Ozoliņš, 1938) Tas ir ietverts Latvijas speciālo likumu normās, piemēram, Darba likuma 13.pantā; likuma "Par apdrošināšanas līgumu" 2.pantā; Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 4.pantā un citur. Brīvība izvēlēties savu tiesisko attiecību regulējumam piemērojamās tiesības vai lietu piekritību tiek dēvēta par "gribas autonomiju" ar tās latīnisko nosaukumu "*lex voluntatis*".

Starptautiskajās privāttiesībās (turpmāk – SPT) pastāv speciāla "gribas autonomijas" doktrīna, kuras aizsākumi meklējami tālā senatnē. Latvijas SPT doktrīnā un praksē gribas autonomijai kā SPT principam līdz šim ir pievērsta neliela uzmanība. Tādēļ **pētījuma mērķis** ir atklāt gribas autonomijas principa nozīmi un realizāciju ārvalstu un starptautiskos tiesību aktos, kā arī rast atziņas Latvijas SPT attīstībai.

Zinātnieki ir atzinuši, ka SPT balstās uz kopējiem principiem, kas raksturīgi tiesību sistēmām visā pasaulē un ir izveidojušies salīdzinošo tiesību studiju rezultātā. Amerikas kolīziju tiesību un salīdzinošo tiesību pētnieks, prof. Fridrihs Jungers (angl.: *Friedrich K.Juenger*, 1930–2001) vairākkārt ir uzsvēris salīdzinošo tiesību lomu SPT attīstībā. (*Juenger*, 2001) Salīdzinošajām tiesībām pastāv cieša saikne ar SPT disciplīnu. Mičiganas Universitātes salīdzinošo tiesību pētnieks Dr. iur. Matiass Raimens (angl.: *Mathias W.Reimann*) raksta, ka salīdzinošās tiesības mijiedarbojas ar SPT trīs līmeņos – akadēmiskā, likumdošanas un juridiskās metodes līmenī. Proti, salīdzinošās tiesības ir SPT zinātnisko pētījumu priekšmets, tās tiek izmantotas SPT normu radīšanā, kā arī tās piedāvā kolīziju normu piemērošanas praktiskus risinājumus jeb metodes. (*Reimann*, 2008)

Lai pierādītu tiesību sistēmu kopīgās iezīmes SPT kodifikācijā pasaules valstīs, kā arī atklātu atšķirības, kas pastāv Latvijas tiesību sistēmā, autore pētījumā, galvenokārt, ir izmantojusi **salīdzinošo metodi**. Tiesību aktu selektīvā atlase veidota, izmantojot ģeogrāfiskā novietojuma kritēriju un valstu piederību kādai no Eiropas tiesību sistēmām, nolūkā aptvert pēc iespējas atšķirīgas tiesību sistēmas. ES līmenī ir izvērtēti tie sekundārie tiesību akti, kuri veido ES SPT ietvarus. Papildus pētījumā izmantota **vēsturiskā metode**, lai noskaidrotu gribas autonomijas principa ģenēzi un evolūciju un tās ietekmi uz mūsdienu SPT kodifikācijām.

Raksta ietvaros salīdzinošajai analīzei izmantoti sekojoši nacionāla līmeņa tiesību akti:

1) 2002.gada Igaunijas Republikas Starptautisko privāttiesību likums (turpmāk – Igaunijas SPT likums);
2) 2002.gada Krievijas Federācijas Civilkodeksa Trešās daļas VI nodaļa "Starptautiskās privāttiesības" (turpmāk – Krievijas CK SPT);
3) 2001.gada Lietuvas Republikas Civilkodekss Pirmās daļas II nodaļa "Starptautiskās privāttiesības" (turpmāk – Lietuvas CK SPT);

4) 1987.gada Šveices Konfederācijas Starptautisko privāttiesību federālais likums (Šveices SPT likums);
5) 1937.gada Latvijas Republikas Civillikuma Ievads (turpmāk – Latvijas CL Ievads);
6) 1896.gada Vācijas Federatīvās Republikas Civillikuma Ievads (turpmāk – Vācijas CL Ievads).

ES tiesību akti:

1) 2012.gada 4.jūlija Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 650/2012 par jurisdikciju, piemērojamajiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi, publisku aktu akceptēšanu un izpildi mantošanas lietās un Eiropas mantošanas apliecības izveidi (turpmāk – Regula 650/2012);
2) 2010.gada 20.decembra Padomes Regula Nr.1259/2010, ar kuru īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz tiesību aktiem, kas piemērojami laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai (turpmāk – Roma III regula);
3) 2008.gada 17. jūnija Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr.593/2008 par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām (turpmāk – Roma I regula);
4) 2007.gada 11.jūlija Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 864/2007 par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām (turpmāk – Roma II regula);
5) 1980. gada Romas konvencija par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām (turpmāk – Romas konvencija);
6) Eiropas līgumtiesību principi (angl.: *The Principles of European Contract Law*, turpmāk – ELTP).

Starptautiskie tiesību akti:

1) 1986.gada 22.decembra Hāgas Konvencija par starptautiskajiem pirkuma līgumiem piemērojamām tiesībām (angl.: *Convention of 22 December 1986 on the Law Applicable to Contracts for the International Sale of Goods*);
2) 1985.gada 1.jūlija Hāgas Konvencija par trastiem piemērojamām tiesībām un to atzīšanu (angl.: *Convention of 1 July 1985 on the Law Applicable to Trusts and on their Recognition*);
3) 1980.gada ANO Vīnes Konvencija par starptautiskajiem preču pirkuma – pārdevuma līgumiem (angl.: *United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods*, turpmāk – CISG konvencija);
4) 1978.gada 14.marta Konvencija par aģentiem piemērojamām tiesībām (angl.: *Convention of 14 March 1978 on the Law Applicable to Agency*);
5) 1978.gada 14.marta Hāgas Konvencija par laulāto īpašuma režīmam piemērojamām tiesībām (angl.: *Convention of 14 March 1978 on the Law Applicable to Matrimonial Property Regimes*);
6) 1958.gada 15.aprīļa Hāgas Konvencija par piemērojamām tiesībām īpašumtiesību pārejas gadījumā starptautisko preču pirkuma līgumos (angl.: *Convention of 15 April 1958 on the law governing transfer of title in international sales of goods*);
7) 1958.gada 15.aprīļa Hāgas Konvencija par izvēlētās tiesas jurisdikciju starptautisko preču pirkuma līgumu lietās (angl.: *Convention of 15 April 1958*

on the jurisdiction of the selected forum in the case of international sales of goods);

8) 1955.gada 15.jūnija Hāgas Konvencija par starptautiskajiem pirkuma līgumiem piemērojamām tiesībām (angl.: *Convention of 15 June 1955 on the law applicable to international sales of goods*, turpmāk – 1955.gada Hāgas konvencija);
9) UNIDROIT Starptautisko komerciālo līgumu principi (angl.: *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010*, turpmāk – UNIDROIT principi).

Ierobežotā apjoma dēļ rakstā gribas autonomija izvērtēta piemērojamo tiesību izvēles aspektā, bez ievērības atstājot lietu piekritības jeb tiesu izvēles aspektus. Tādēļ rakstā netiek analizēti tiesību akti, ko piemēro starptautiskajā civilprocesā lietu piekritības jautājumos.

1. Gribas autonomijas principa evolūcija

Par gribas autonomijas teorijas pamatlicēju tiek uzskatīts XVI gadsimta franču jurists Šarls Dumulēns (fr.: *Charles Dumoulin*; latīn.: *Carolus Molineus*,1500–1566). Jau pirms Š.Dumulēna praksē bija nostiprinājies princips, ka puses pie darījuma noslēgšanas lēma par savstarpējām attiecībām piemērojamām tiesībām. Tā puses varēja izvairīties no neskaidrības, ko bija radījis viduslaikiem raksturīgais tiesību partikulārisms. Ar paziņojumu par savu etnisko piederību puse norādīja uz tiesībām, atbilstoši kurām tā vēlējās risināt strīdus (latīn.: *professio iuris*). (Juenger, 2005) Š.Dumulēns papildināja šo praksi ar jaunu redzējumu. Proti, Š.Dumulēns analizēja ne tikai pušu nodomus, kas ir skaidri izteikti līgumā, kas nebūtu nekas jauns, bet piedāvāja ņemt vērā arī to neatklātos nodomus. Viņš uzskatīja, ka šādi nodomi traktējami kā klusējot izteikta piekrišana (angl.: *tacit agreement*), tā izveidojot pušu nodomu prezumpciju. (Bojārs, 2010)

Līdzīgu nostāju pauda arī citi XVII – XVIII gadsimta autori. Nīderlandiešu jurists Ulriks Hūbers (latīn.: *Ulrik Huber*, 1636–1694) atsaucās uz pušu nodomu prezumpciju, lai pamatotu darījuma saikni ar saistību izpildes vietas tiesībām. U.Hūbera iedvesmotās nīderlandiešu SPT doktrīnas neguva plašu atbalstu kontinentālā Eiropā, jo tiesas un zinātnieki līdz pat XIX gadsimta vidum palika uzticīgi tajā laikā plaši atzītajai statūtistu doktrīnai. U.Hūbera atziņas guva milzīgus panākumus Anglijā un ASV, tā izveidojot no Eiropas kontinenta atšķirīgu pieeju SPT attiecību regulējumam. (*Lorenzen*, 1947; *Lipstein*, 1981)

U.Hūbera idejas ar Anglijas tiesību reformatora, ievērojamā tiesneša un valstsvīra Lorda Mensfīlda (angl.: *Lord William Murray 1st Earl of Mansfield*, 1705–1793) atziņu starpniecību kļuva populāras ASV. (*Juenger*, 2005) Bieži citētajā prāvā Robinsons pret Blendu (angl.: *Robinson v. Bland*, 1760.) Lords Mensfīlds izteica atziņu "*obiter dictum*" par to, ka Anglijas tiesības kā saistību izpildes vietas tiesības piemērojamas, ņemot vērā nolīgto maksu angļu mārciņās, kas liecināja par līdzēju nodomiem saistīt līgumu ar Anglijas tiesībām. Amerikāņu tiesnesis Harvarda universitātes prof. Džozefs Storijs (angl.: *Joseph Story,* 1779–1845) savā darbā "Komentāri par likumu kolīzijām" bija līdzīgās domās. Viņš pušu nodomus izmantoja vairāk kā argumentu saistību izpildes vietas tiesību piemērošanas

pamatošanai. Vēlāk ar amerikāņu autoru darbiem U.Hūbera idejas atgriezās Eiropā, (*Beale*, 1916) lai tur stimulētu SPT attīstību jaunā gultnē.

Ievērojamais vācu tiesību zinātnieks Fridrihs Karls fon Savinjī (vāc.: *Friedrich Carl von Savigny,* 1779–1861) nepievērsa tik lielu nozīmi līdzēju nodomu izzināšanai. Viņš meklēja saistību patieso "smaguma centru" (angl.: *true seat of the obligation*), kam jābūt saistītam ar kādu noteiktu tiesību sistēmu. (*Savigny*, 1880) F.K. fon Savinjī rakstīja, ka saistība pati par sevi kā tiesiska attiecība ir bezķermeniska un tai nav novietojuma, tādēļ ir jāmeklē taustāmi kritēji. Šādi norādoši kritēriji ir divi: pirmkārt, katra saistība izceļas no redzamiem faktiem; otrkārt, katra saistība tiek izpildīta redzamos apstākļos. Abas norit kādā noteiktā vietā. Pastāvēja izvēle starp saistību izcelšanās un saistību izpildes vietām. (*Savigny*, 1880) Saistību izcelsmes vieta varēja būt nejauša, savukārt saistību izpildes vieta izteica saistību būtību. Līdz ar to līdzēju vēlmes (angl.: *expectation*) bija ievērotas, ja par saistību "smaguma centru" uzskatīja saistību izpildes vietu. F.K. fon Savinjī atziņa par tiesisko attiecību "lokalizēšanu", izvēloties visciešāk ar šo tiesisko attiecību saistīto tiesību sistēmu, tam laikam bija revolucionāra. (Bojārs, 2010)

Šāda pieeja kalpoja par pamatu angļu tiesībās pastāvošajam "atbilstošāko tiesību" (angl.: *proper law*) konceptam. (*Juenger*, 2005) XIX gadsimtā to sāka atzīt angļu tiesneši, līgumsaistību strīdos par atbilstošāko tiesību sistēmu atzīstot to tiesību sistēmu, saskaņā ar kuru līgums ir noslēgts: vai nu piemēroja pušu izvēlētās tiesības vai tās, ar kurām līgums visciešāk saistīts (angl.: *closest connection*). (*Morris*, 2009) Pušu gribas izzināšanai šajā gadījumā bija noteicošā nozīme.

Pušu griba – izteikta vai hipotētiski pieņemta kā patstāvīgs kolīziju tiesību piesaistes faktors savu nozīmi ieguva tikai XIX gadsimtā itāļu jurista un valstsvīra Staņislao Paskāla Mančīni (*Stanislao Pasquale Mancini*, 1817–1888) izteiktajās atziņās. Gribas autonomijas principa realizācijā viņš noraidīja teritoriāla rakstura piesaistes faktorus, tādus kā līguma noslēgšanas vietas tiesības (latīn.*: lex loci contractus*), kas pastāvēja praksē. Viņš piedāvāja "*lex voluntatis*" kā neatkarīgu kolīziju tiesību piesaistes faktoru. S.P.Mančīni idejas neguva plašu atbalstu. XIX gadsimta politiskā un ekonomiskā liberālisma dēļ viņa darbi tika asi kritizēti. SPT ilgu laiku nebija vienprātības par gribas autonomijas principa lomu un nozīmi.

Eiropas valstu tiesās šajā jautājumā pastāvēja atšķirīga prakse – Vācijas, Anglijas un Francijas tiesas atzina pušu tiesību izvēli, kamēr citās valstīs tiesas pret to bija krietni vien naidīgākas. Eiropas zinātnieku aprindas bija sadalījušās pretējās nometnēs un pat ASV precedentos bija vērojama viedokļu dažādība. (*Johnston*, 1966) Kā neierobežota pušu gribas autonomijas principa aizstāvji iestājās vācu izcelsmes jurists, starptautisko privāttiesību pētnieks Oksfordas Universitātē Martins Volfs (*Martin Wolff*, 1872–1953) un cits vācu tiesību zinātnieks Kolumbijas Juridiskajā augstskolā Arturs Nusbaums (angl.: *Arthur Nussbaum*, 1877–1964).

M.Volfs rakstīja, ka pušu gribas autonomijas principu varēja ierobežot vien tiesas valsts publiskā kārtība vai imperatīvās normas, kā arī puses varēja izvēlēties tikai spēkā esošas tiesības. (*Wolff*, 1950) Savukārt, A.Nusbaums gribas autonomijas principa piekritējus pieskaitīja pie gribas autonomijas "subjektīvā" atzara, bet opozicionārus – pie "objektīvā" atzara. Proti, subjektīvā teorija piedāvāja elastīgu pieeju pušu gribas autonomijas realizācijā (latīn.: *jus dispositivum*), bet objektīvās teorijas piekritēji to noliedza, norādot, ka, piešķirot pusēm tiesības noteikt tiesisko attiecību regulējumam piemērojamās tiesības, tās rīkojās līdzīgi "likumdevējam", tādēļ tas nebija pieļaujams. (*Nussbaum*, 1943)

Mg.iur. Guntars Precinieks raksta, ka XX gadsimta trīsdesmito gadu Latvijas zinātniskajā literatūrā tika atzīts: "Ja līdzēji iekšzemē, slēdzot tīri iekšēju darījumu, vienojas piemērot ārzemju likumus, tad diezin vai atrastos kāda tiesa, kas šādai norunai piešķirtu kādu nozīmi." (Precinieks, 2001) No minētā nevar secināt, ka šādi ierobežojumi tiktu attiecināti uz pārrobežu darījumiem. Par gribas autonomiju Latvijas juridiskajā literatūrā laikā pirms Otrā pasaules kara pieejams visai skops atziņu klāsts. Zv. advokāts Armīns Rūsis uzskatīja, ka Latvijā pusēm bija iespējams realizēt gribas autonomiju. Tās trūkuma gadījumā tiesai vajadzēja izmantot hipotētisku gribas pieņēmumu. Viņš rakstīja: "[..] trūkstot tieši vai klusuciešot izteiktai partu gribai, tā atvietojama ar fingētu gribas autonomiju ("kādu likumu līgumslēdzēji būtu izvēlējušies, ja par to būtu padomājuši"), kura plaši tiek pielietota Vācijas tiesu praksē." (Rūsis, 1939) Tādējādi Latvijā jau pirms Otrā pasaules kara SPT doktrīnā tika pārņemtas citu Eiropas valstu doktrīnas un prakse.

Tas gan nenozīmē, ka Latvijas zinātnieku vidū šajā jautājumā valdīja vienprātība. Senators Augusts Lēbers (1865–1948) bija pretējās domās. Viņš savā 1930.gada atzinumā "Preču pirkuma – pārdevuma līgumu unifikācija" rakstīja: "Piešķirt tiesai tiesību kontrahentu gribu nodibināt arī pēc kādiem blakus apstākļiem nebūtu vēlams, jo tas neapzinīgiem atbildētājiem dotu iespēju vilcināt lietu, kas sevišķi nepieļaujams tirdzniecības apgrozībā." (No, 2004) Senators A.Lēbers visai noraidoši izturējās pret franču iedibināto pušu nodomu prezumpciju.

Neraugoties uz zinātnieku pretējiem viedokļiem Eiropā, jau XX gadsimta 30-tajos gados Tautu Savienības ietvaros tika uzsākts nopietns darbs pie starptautisko tirdzniecības tiesību unifikācijas. (*Škoba et. al*, 2004) Pusgadsimtu vēlāk – 1980.gadā tika pieņemts nozīmīgs tiesību akts – CISG konvencija, kurā gribas autonomijas princips tika nostiprināts kā viens no tās pamatprincipiem. Gribas autonomija kā pamatprincips ietverta arī citos starptautiska līmeņa tiesību aktos, tai skaitā ELTP un UNIDROIT principos.

Gribas autonomijas princips jau XX gadsimta 60-tajos gados ir nostiprināts Hāgas Starptautisko privāttiesību konferences (angl.: *Hague Conference on Private International Law*, turpmāk – HCCH) konvencijās. Praktiskā pielietojuma ziņā HCCH konvencijas nav guvušas plašu atbalstu HCCH dalībvalstu vidū. Tādēļ tām ir vairāk teorētiska, nekā praktiska nozīme SPT attīstībā.

2. Gribas autonomijas principa izpratne

Gribas autonomijas princips SPT dod tiesiskās attiecības dalībniekam iespēju izvēlēties savu tiesisko attiecību noregulējumam piemērojamās tiesības vai lietu piekritību. Lietu piekritības izvēle norāda, kuras valsts tiesā persona vēlas risināt civiltiesiskus strīdus, ja tādi rastos. Sākotnēji gribas autonomijas princips tika realizēts līgumsaistībās, tomēr pēdējo aptuveni 50 gadu laikā parādās jaunas tendences. Gribas autonomijas princips pagaidām ar zināmiem ierobežojumiem ir iestrādāts pārrobežu ģimenes un mantojuma tiesību regulējumā, kā arī atsevišķos jautājumos lietu tiesiskajās attiecībās.

G.Precinieks uzskata, ka SPT pastāvošais gribas autonomijas princips ir jānošķir no civiltiesībās valdošā privātautonomijas principa, kas ietver līdzēju brīvību slēgt līgumu un noteikt tā saturu. (Precinieks, 2001) Dr. iur. Kaspars Balodis kā divus no pieciem civiltiesībās pastāvošajiem principiem ir nosaucis "privātautonomijas principu" un "līgumu brīvības principu". Saskaņā ar privātautonomijas principu subjekti var brīvi, pēc savas

izvēles un ieskatiem veidot savstarpējās tiesiskās attiecības. Līgumu brīvības princips attiecas uz visiem tiesiskiem darījumiem un nozīmē to, ka tiesību subjekts var brīvi izlemt, vai noslēgt līgumu, kā arī ir tiesīgs brīvi izvēlēties līguma saturu, līgumpartneri un formu. Pēc K.Baloža domām, līgumu brīvības princips ir privātautonomijas principa izpausme. (Balodis, 2007)

No minētā varētu secināt, ka civiltiesībās vadošais privātautonomijas princips ir vispārējs princips, kas attiecināms uz civiltiesībām kopumā. Savukārt SPT pastāvošais gribas autonomijas princips uzskatāms par nozares speciālo principu. Ja tiesību subjekti, realizējot SPT pastāvošo gribas autonomijas principu, savu tiesisko attiecību saista ar Latvijas tiesību sistēmu, tad viņu savstarpējās tiesiskās attiecības veidojas, balstoties uz Latvijas civiltiesībās pastāvošajiem principiem, tai skaitā privātautonomijas un līgumu brīvības principiem.

Tomēr minētais secinājums ir tikai daļēji pareizs, jo SPT pārrobežu komerciālos līgumos arī tiek atzīts līgumu brīvības princips (angl.: *principle of freedom of contract*) kā gribas autonomijas (angl.: *party autonomy*) principa izpausme, sk. UNIDROIT principu 1.1.pantu vai ELTP 1:102.pantu. (UNIDROIT, 2010; The Principles, 1998, 2002) Tas nozīmē, ka SPT gribas autonomijas principam ir plašāki ietvari nekā gribas autonomijai jeb privātautonomijai nacionālajās privāttiesībās. Pārrobežu darījumos tiesību subjekts papildus līgumu formas, satura un līgumpartnera izvēlei, realizē arī divas citas izvēles – tiesisko attiecību regulējumam piemērojamo tiesību un lietu piekritības izvēli, kas nav raksturīgi iekšzemes darījumos.

Gribas autonomijas princips nav absolūts, sabiedrības interesēs likumdevējs var noteikt privātautonomijas ierobežojumus, ja pastāv būtiski attaisnojoši iemesli. (Balodis, 2007) Gribas autonomijas realizāciju ierobežo valstu tiesībās pastāvošās imperatīvās normas (angl.: *mandatory rules*), piemēram, par atsevišķu līgumu formu, soda klauzulu spēkā neesamību, licencēšanas prasībām, vides jautājumu regulējumu u.tml., kas tajās iestrādātas, balstoties uz starptautiskām konvencijām vai cita veida starptautisko publisko tiesību normām. (UNIDROIT, 2010; *The Principles*, 1998, 2002)

3. Gribas autonomijas principa realizācija SPT kodifikācijās

Ārvalstu SPT normas nosaka, ka piemērojamo tiesību atrunai ir jābūt skaidri izteiktai līgumā (latīn.: *expressis verbis*) vai arī to ir jāvar pietiekoši droši izsecināt no līguma noteikumiem vai lietas faktiskajiem apstākļiem. (Šveices SPT likuma 116.panta otrā daļa; Krievijas CK SPT, 1210.panta otrā daļa; Lietuvas CK SPT 1.37.panta pirmā daļa) G.Precinieks raksta, ka ir pieļaujama konkludenti vai klusu ciešot izteikta tiesību izvēle, ja vien to apliecina lietas apstākļi kopumā un to var konstatēt ar līguma iztulkošanas palīdzību. (Precinieks, 2001) Piemēram, puses darījumā izmanto tādus tiesību institūtus, kas raksturīgi tikai noteiktas valsts tiesību sistēmai.

Piemērojamo tiesību atruna, līdzīgi kā šķīrējtiesas atruna vai lietu piekritības atruna, ir uzskatāma par atsevišķu civiltiesisku līgumu, (Makare, 2003) kura spēkā esamību neietekmē galvenā līguma, kam piemērojamo tiesību atruna kalpo, spēkā esamība vai neesamība. Prof. J.Bojārs līgumiskās attiecības regulējošo tiesību izvēli dēvē par "kontrakta vadošo tiesību izvēli", atbilstoši kurām tas tiek sagatavots. (Bojārs 1998; 2013) Jāuzsver, ka pušu gribas autonomijas princips piedāvā pusēm ārkārtīgi elastīgu pieeju, proti, līgumam izvēlētās tiesības var piemērot visam līgumam kopumā vai tikai kādu noteiktu jautājumu

regulējumam. Piemēram, Lietuvas CK SPT 1.37.panta pirmās daļas un Krievijas CK SPT 1210.panta ceturtās daļas noteikumos ietverts princips, ka puses var izvēlēties piemērojamās tiesības līgumam kopumā vai atsevišķām to daļām. Līdzīgs princips ir ietverts arī CISG konvencijas 6.pantā, proti, puses var izslēgt konvencijas piemērošanu pilnībā vai arī atkāpties no kāda konkrēta noteikuma. Tādējādi CISG konvencijā nostiprināts princips, ka primārais starptautisko pirkuma līgumu regulējošais tiesību avots ir pušu gribas brīvība. (*Škoba et. al*, 2004)

Tomēr praksē piemērojamo tiesību izvēle pusēm rada lielas grūtības. Iepriekš nav iespējams paredzēt, kur, kad un kāda iemesla dēļ radīsies strīds. Tādēļ daudz funkcionālāk būtu izvēlēties tiesiskajai attiecībai piemērojamās tiesības tad, kad strīds jau ir radies. Savukārt, ja strīds jau ir radies, pusēm nereti ir sarežģīti nonākt pie vienota viedokļa par piemērojamām tiesībām. Grūtības līgumam piemērojamo tiesību izvēlē savā vizītē Latvijā uzsvēris arī UNIDROIT prezidents Alberto Maconi (itāl.: *Alberto Mazzoni*). Viņš minēja piemēru no savas advokāta prakses, ka tehnoloģiju pirkuma līguma noslēgšanas sarunās Ķīnā itāļu un ķīniešu komersantiem radās nepārvaramas grūtības izvēlēties līgumam piemērojamo likumu un tādēļ sarunas ieilgušas. Lai rastu risinājumu, A.Maconi kā kompromisu piedāvāja līgumam piemērot UNIDROIT principus, ko puses akceptēja 15 minūtēs. (UNIDROIT, 2012) Līdz ar to, kā viens no risinājumiem piemērojamo tiesību izvēles sarežģījumos, mūsdienās kalpo ieteikuma tiesības (piemēram, ELTP, UNIDROIT principi), kas piemērojamas kā alternatīva valstu nacionālajām tiesībām.

Par līgumam kopumā vai atsevišķām to daļām piemērojamām tiesībām puses var vienoties līguma noslēgšanas brīdī vai arī pēc līguma noslēgšanas. Vēlāka vienošanās atkarībā no pušu gribas var būt ar atpakaļejošu vai tikai nākotnē vērstu spēku. Izdarot izvēli jau pēc līguma noslēgšanas, pušu interesēm atbilstošāk būtu, ja vienošanās par piemērojamām tiesībām attiektos arī uz laika posmu pirms šādas izvēles izdarīšanas. Proti, lai viena tiesību sistēma regulētu visas tiesiskās attiecības no līguma noslēgšanas brīža līdz pat saistību izbeigšanās brīdim. (Precinieks, 2001) Šāds noteikums ir ietverts Šveices SPT likuma 116.panta trešajā daļā, Krievijas CK SPT 1210.panta trešajā daļā un Lietuvas CK SPT 1.37.panta otrajā daļā.

Par to, cik tālu ir pieļaujama brīva tiesību izvēle, kādas ir gribas autonomijas robežas, tiesību doktrīnā vēl joprojām nav vienota viedokļa. Dažu valstu tiesībās gribas autonomijas principa piemērošana ir teritoriāli ierobežota. Piemēram, persona tiesiskajās attiecībās var izvēlēties piemērot tikai tās valsts tiesības, ar kurām tiesiskā attiecība ir visciešāk saistīta. Citu valstu tiesībās ir paredzēta neierobežota gribas autonomijas principa realizācija, pat tiek atbalstīta "neitrālas" tiesību sistēmas izvēle, t.i., tādas, ar kuru darījumam un līdzējiem nav nekādas saistības. Tiek prezumēts, ka šāda izvēle apriori nostāda puses vienlīdzīgās pozīcijās. Krievijas CK SPT 1210.panta piektās daļas noteikumi pieļauj visai neierobežotu līdzēju izvēli. Proti, ja darījums ir reāli saistīts ar vienas valsts tiesībām, bet līdzēji savām tiesiskajām attiecībām ir izvēlējušies piemērot citas valsts tiesības, tad gribas autonomijas princips ir ierobežots vienīgi ar to, ka šāda izvēle nedrīkst pārkāpt tās valsts imperatīvās normas, ar kurām darījumam ir visciešākā saistība.

Viens no mēģinājumiem ierobežot pušu gribas autonomiju ir noteikums, ka gribas autonomija ir ierobežojama ar tiesību sistēmu, kuras ietvaros tā ir pieļaujama. Šāda nostāja parādījās XX gadsimta pirmajā pusē Austrijas un Čehijas tiesībās. Saskaņā ar šo teoriju tiesnesim vispirms jākonstatē sākotnējais tiesisko attiecību regulējums. Pēc objektīviem kritērijiem, neņemot vērā pušu gribu, jānosaka kādas tiesības ir piemērojamas. Šajā gadījumā

tiesnesis vadās pēc savas valsts tiesību normām, tā it kā puses izvēli par līgumsaistībām piemērojamām tiesībām nebūtu izdarījušas. Tālāk tiesnesis konstatē, vai pušu izvēlētās tiesības nav pretrunā ar tiesas konstatēto sākotnējo tiesisko attiecību regulējumu. Lielākā daļa autoru neatbalsta šādu pieeju, uzskatot, ka tādējādi tiek izslēgta gribas autonomijas principa realizācija. (*Гетьман-Павлова*, 2005) Pusēm tiek piedāvāta izvēle tikai starp tiesas noteikto tiesību dispozitīvajām normām, kas nenoliedzami ierobežo pušu izvēles brīvību.

Diskutabla ir G.Precinieka atziņa, ka Latvijas, tāpat kā atsevišķu ārvalstu (Vācijas, Anglijas) SPT doktrīnā piemērojamo tiesību izvēle ir pieļaujama, ja līgumam konstatējama saistība ar izvēlēto likumu. (Precinieks, 2001) Respektīvi, ja Latvijas komersanti izvēlas piemērot ārvalsts likumus, pamatoti ir jāapspriež jautājums, vai un kādā veidā izvēlētais likums ir saistīts ar noslēgto darījumu. Autore piekrīt atziņai, ka šāda pieeja pastāv atsevišķu ārvalstu tiesībās, savukārt apgalvojumam, ka tāda pastāvētu Latvijas tiesībās trūkst pamatojuma. Pirmkārt, Latvijas juristu publikācijās laikā pirms Otrā pasaules kara pušu gribas autonomijas princips ir atzīts, tomēr detalizēta tā analīze nav atrodama. Prof. J.Bojārs ir norādījis, ka no Anglijas tiesu prakses atziņām var izdarīt secinājumu, ka "likuma izvēlei jābūt loģiskai un tā nedrīkst būt bezjēdzīga", pretējā gadījumā šādu pušu izvēli tiesa Anglijā atstās bez ievērības un piemēros Anglijas tiesības. (Bojārs, 1998) No minētās atziņas nevar izdarīt secinājumu, ka tāpat ir jābūt arī Latvijā.

Pieeja, kad vienas valsts kolīziju tiesību principi, kas izriet no šīs valsts nacionālajām tiesībām un doktrīnas, tiek pasludināti par universāliem un līdz ar to vispārsaistošiem visām pārējām valstīm, SPT sauc par "universālismu". Šāda pieeja atspoguļo XIX gadsimta beigu un XX gadsimta sākuma posma SPT redzējumu. Minētā koncepta galējās izpausmes vērojamas vācu tiesību zinātnieka Ernsta Frankenšteina (vāc.: *Ernst Frankenstein,* 1881–1959) darbos. Līdzīgas atziņas pirms viņa pauduši tādi tiesību zinātnieki kā Karls Ludvigs fon Bārs (vāc.: *Carl Ludwig von Bar,* 1836–1913) un Ernsts Citelmans (vāc.: *Ernst Zitelmann,* 1852– 1923) Vācijā, kā arī Antuāns Pilē (*Antoine Pillet,* 1857–1926) Francijā. (*Лунц*, 1973)

E.Frankenšteins savā Eiropas SPT kodeksa projektā (fr.: *Projet d'un code européen de droit international privé*) centās izveidot tādus universālus noteikumus, kas balstīti uz noteiktiem apriori pasludinātiem principiem. (*Kalenský,* 1972) E.Frankenšteina koncepts bija unikāls tā plašajā tvērumā, tomēr izrādījās neveiksmīgs un zinātniski vāji pamatots, saduroties ar katras konkrētas valsts SPT regulējumu. Krievu tiesību zinātnieks Lazars Luncs (kr.: *Лунц, Лазарь Адольфович*, 1892–1979) kritizēja vienas valsts kolīziju principu izvirzīšanu kā vispārsaistošu regulēšanas metodi citu valstu privāttiesībās un no tā izrietošo starptautisko universālismu tā praktiskā un teorētiskā pamatojuma trūkuma dēļ. (*Лунц*, 1973)

Latvijas CL Ievada 19.pants nesatur ierobežojumus līdzēju gribas autonomijas principa realizācijai. Izņemot to, ka tāda vienošanās ir spēkā, ciktāl tā nerunā pretim Latvijas likuma pavēlošām vai aizliedzošām normām. Tādējādi CL Ievadā ietvertajam pušu gribas autonomijas principam līgumtiesībās ir visai plašas realizācijas iespējas. 2011.gadā Rīgas rajona tiesa skatīja lietu, kurā piemēroja saskaņā ar līgumu izvēlētās Anglijas tiesības, kas šķietami bija ar līgumsaistībām nesaistītas tiesības. (Rīgas, 2011) Prasītājs (pasūtītājs) bija Šveicē reģistrēta komercsabiedrība, atbildētājs (izpildītājs) – Latvijā reģistrēta komercsabiedrība, līgums noslēgts ar ofertes – akcepta starpniecību un līgumsaistību izpildes vietas – dažādas ostas Igaunijā.

Minētajā lietā netika skatīts jautājums par piemērojamo tiesību izvēli, kā arī to, vai šādai pušu izvēlei ir kāda saikne ar noslēgto darījumu. Tiesai rodas pienākums izvērtēt pušu

izvēlēto strīdam piemērojamo tiesību tiesiskumu tikai tad, ja starp pusēm par to pastāv strīds. Ievērojot civilprocesa pušu gribas dispozitivitātes un sacīkstes principus, tiesai lietas izskatīšanā jāsaglabā "neitrāla objektivitāte". (Līcis, 2003) Līdz ar to nav pamata Latvijas CL Ievada 19.pantā ietverto universālo pušu gribas autonomijas principu tulkot sašaurināti. Uz to nenorāda nedz tiesību avoti, nedz SPT doktrīna, nedz arī tiesu prakse.

Salīdzināšanai ir interesanta Turcijas pieredze. Turcijas apelācijas tiesa 2006.gadā skatīja lietu, kurā tunzivs fermas īpašnieks un apdrošināšanas sabiedrība apdrošināšanas līgumā bija vienojušies savstarpējo strīdu risināšanai piemērot Anglijas tiesības un tiesāties Anglijas tiesās. (*Turkish*, 2007) Kad Turcijas tiesa skatīja lietu pirmajā instancē, radās jautājums par piemērojamo tiesību un jurisdikcijas atrunas tiesiskumu, jo strīdā trūka ārvalsts elementa, un pušu izvēlei trūka jebkādas saiknes ar darījumu. Tiesa norādīja, tā kā abas puses ir no Turcijas, tad saskaņā ar Konstitūciju jurisdikcija var būt tikai Turcijas tiesām un nav pamata piemērot Anglijas tiesības. Apelācijas tiesa šādus apgalvojumus neatbalstīja un uzskatīja, ka nav pamata noraidīt ārvalsts tiesību piemērošanu, ja puses tā bija vienojušās, neskatoties uz to, ka Anglijas tiesībām ar darījumu nebija nekādas saiknes. Stambulas Universitātes SPT nodaļas pētnieks Dr.iur. Emri Esens (angl.: *Emre Esen*), komentējot šo tiesvedību, raksta, ka vienošanās par strīdam piemērojamām ārvalstu tiesībām pati par sevi jau norāda uz ārvalsts elementa esamību dotajā tiesiskajā attiecībā, tādēļ šāda vienošanās ir tiesiski pieļaujama. (*Esen*, 2010) Šādi secinājumi norāda uz visai neierobežotu pušu gribas autonomijas izpratni gan Turcijas tiesu praksē, gan doktrīnā.

4. Gribas autonomijas principa realizācija, ja līdzēji nav izdarījuši izvēli

Ja izvēli par strīdam piemērojamām tiesībām puses nav izdarījušas, to dara tiesa. Vairāku valstu (Lielbritānija, Francija, Austrija, ASV) tiesībās nostiprināts "hipotētisks" līdzēju gribas pieņēmums. Tas nozīmē, ka tiesa pati nosaka, kuras valsts tiesības līdzēji būtu vēlējušies piemērot strīdīgajām attiecībām. Šajā gadījumā tiesai ir visai plašas izvēles iespējas. Lai konstatētu šādu "hipotētisku" līdzēju gribu, izmanto "darījuma lokalizācijas", "taisnīguma", "krietna un kārtīga saimnieka", "saprātīgas personas" kritērijus, kā arī "ciešākās", "reālās", "saprātīgās" saiknes ar konkrēto faktisko sastāvu esamību. Teorijā pastāv vesela virkne prezumpciju, piemēram, "kurš līdzējs ir izvēlējies tiesu, tas ir izvēlējies arī piemērojamās tiesības". Tāpat arī tiek atbalstītas "saprātīgas saiknes ar darījumu"; "tiesības, kas raksturīgas konkrētajam darījumam"; "kopējās pilsonības vai domicila" prezumpcijas u.tml. (*Гетьман-Павлова*, 2005)

Mūsdienu SPT doktrīnā tiek uzskaitītas jaunas un universālas piesaistes formulas, kuras izmanto pušu gribas pieņēmuma konstatācijai. Tiek piemērotas tās valsts tiesības, ar kuru darījums ir patiesi visciešāk saistīts (angl.: *the law of the real connection*), vai tiek piemērotas tās valsts tiesības, kuras konkrētajam darījumam ir visatbilstošākās (angl.: *the proper law of the contract*), kā arī var tikt piemērotas tās valsts tiesības, kuras visvairāk atbilst konkrētā darījuma būtībai (latīn.: *lex causae*). Visciešākās saistības kritērijs tiek noteikts ar prezumpciju palīdzību, kas vispārējā tiesību sistēmā balstās uz gadsimtiem ilgi tiesu praksē nostiprinātām atziņām. (*Гетьман-Павлова*, 2005) Starptautiskās tirdzniecības darījumos visbiežāk tiek piemērotas pārdevēja valsts tiesības (latīn.: *lex venditoris*) kā subsidāra kolīziju normas piesaiste, ja līdzēji nav vienojušies par līgumiskajām attiecībām piemērojamām tiesībām.

"*Lex venditoris*" ir kopēja kolīziju normas piesaiste, ko pielieto darījumu tiesiskajās attiecībās. To var saprast gan šaurākā, gan plašākā nozīmē. Šaurākā nozīmē "*lex venditoris*" norāda uz to, ka darījumu tiesiskās attiecības starp pircēju un pārdevēju regulē pārdevēja atrašanās vietas (reģistrēta juridiskā adrese vai tiek veikta saimnieciskā darbība) tiesības. Plašākā nozīmē "*lex venditoris*" attiecina ne tikai uz pārdevēju, bet arī uz personu, kurai jāveic būtisks līguma izpildījums un kas ne vienmēr tiek dēvēta par pārdevēju. Tipisks piemērs ir Romas konvencijas 4.pants un tās pēcteces Roma I regulas 4.pants, proti, ja līdzēji nav vienojušies par līgumsaistībām piemērojamām tiesībām, tad saskaņā ar 4.panta pirmo punktu piemēro vai nu pārdevēja, pakalpojumu sniedzēja, franšīzes ņēmēja vai izplatītāja u.tml. patstāvīgās atrašanās vietas tiesības.

Krievijas CK SPT 1211.pantā ir ietvertas normas, kas nosaka, ja līdzēji nav vienojušies par piemērojamām tiesībām, tad piemēro tās valsts tiesības, ar kurām darījums ir visciešāk saistīts. Tiek uzskatīts, ka darījums ir visciešāk saistīts ar tās valsts tiesībām, kuras teritorijā atrodas tās tiesisko attiecību personas dzīvesvieta vai galvenā komercdarbības vieta, kurai jāveic līgumam raksturīgais izpildījums – tas līdzējs, kura saistību izpilde saskaņā ar līgumu tiek uzskatīta par noteicošo (piemēram, pārdevējs, dāvinātājs, aizdevējs, ekspeditors u.tml.). Krievijas CK SPT ir uzskaitīti 26 civiltiesisku līgumu veidi, un katram no tiem ir noteikts piesaistes faktors, ņemot vērā visciešākās saistības kritēriju. Kolīziju jautājums par darījumiem, kas likumā nav ietverti, tiek risināts pēc analoģijas. (*Гетьман-Павлова*, 2005)

Norāde uz tās valsts tiesībām, ar kurām darījums ir visciešāk saistīts, ja puses nav vienojušās par piemērojamām tiesībām, ir ietverta Šveices SPT likuma 117.pantā, Lietuvas CK SPT 1.37.panta ceturtajā daļā, Igaunijas SPT likuma 33.pantā. Turpat seko uzskaitījums, kuru valsti uzskatīt par tādu, kas ir visciešāk saistīta ar darījumu. Lietuvas CK 1.37.panta piektā daļa noteic, ja nav iespējams konstatēt saistību izpildes vietu atbilstoši likumā izvirzītajiem kritērijiem, un visi apstākļi liecina, ka darījums visciešāk saistīts ar kādu citu valsti, tad piemēro šīs valsts tiesības, līdzīgi kā tas ir noteikts ES regulējumā. (Roma I regulas 4.panta 3.punkts) Vācijas CL Ievadā ir ietverts vēl revolucionārāks regulējums, proti, no 27. līdz 37.pantiem ir izslēgti noteikumi par līgumsaistībām piemērojamām tiesībām, nosakot, ka minētie jautājumi tiek regulēti atbilstoši ES tiesību normām. (Vācijas CL Ievada 3.pants)

Latvijā CL Ievada 19.pantā ir ietverta subsidāra kolīziju norma. Vispirms tiek atzīts pušu gribas autonomijas princips, ja vienošanās nav bijusi, tad jāpieņem, ka līdzēji pakļāvuši savu saistību, pēc tās satura un sekām tās valsts likumam, kur saistība jāizpilda (latīn.: *lex loci solutionis*). Ja tā izrādās neefektīva, proti, saistības izpildīšanas vieta nav noteicama, piemērojams līguma noslēgšanas vietas likums (latīn: *lex loci contractus*). Tātad Latvijas SPT noteikumi, atšķirībā no citu valstu SPT noteikumiem, neuzliek tiesai pienākumu meklēt ar darījumu visciešāk saistīto tiesību sistēmu, bet gan ietver visai konkrētus piesaistes faktorus, tādus kā darījuma izpildes vieta vai līguma noslēgšanas vieta. To, ka ES telpā, Latviju ieskaitot, līgumtiesībām tiek piemērotas vienotas ES tiesības, izglītotam lasītājam ir jāuzmin pašam. CL Ievada noteikumi Latvijā piemērojami, ciktāl starptautiskos līgumos un konvencijās, kurās piedalās Latvija, nav noteikts citādi. (Latvijas CL Ievada 25.pants) Praksē tas nozīmē, ka CL Ievada 19. un 21.panta noteikumi ir maz efektīvi, jo tos aizstāj Roma I regulas noteikumi.

5. Gribas autonomijas princips HCCH konvencijās

Pirmie mēģinājumi noteikt starptautiski privāttiesiskajās attiecībās piemērojamās tiesības atrodami HCCH konvencijās. Pirmā no konvencijām, kas pieņemtas pēc Otrā pasaules kara un satur kolīziju normas attiecībā uz piemērojamām tiesībām, ir 1955.gada 15.jūnija Konvencija par starptautiskajiem pirkuma līgumiem piemērojamām tiesībām. Konvencija stājās spēkā 1964.gada 1.septembrī, tai ir astoņas dalībvalstis, Latvijai un pārējām Baltijas valstīm konvencija nav saistoša. 1955.gada Hāgas konvencijas 2.pantā ietverts pušu gribas autonomijas princips, kas nosaka, ka starptautiskajam preču pirkuma līgumam piemērojamas tās valsts tiesības, par kurām puses ir vienojušās, savu izvēli skaidri norādot līgumā, vai arī šādu izvēli iespējams pietiekoši droši izsecināt no līguma noteikumiem. Ja puses šādu izvēli nav izdarījušas, tad tiek piemērotas pārdevēja patstāvīgās atrašanās vietas (uz pasūtījuma saņemšanas brīdi) valsts tiesības (3.panta pirmā daļa). Ja pārdevējs (viņa pārstāvis, aģents vai komisionārs) saņēmis pasūtījumu pircēja patstāvīgās atrašanās vietas valstī, tas piemēro pircēja valsts tiesības (3.panta otrā daļa). Pārdodot preces biržā vai izsolē, piemēro tās atrašanās vietas tiesības (3.panta trešā daļa). 1955.gada Hāgas konvencija neregulē pušu rīcībspējas un līguma formas jautājumus, īpašumtiesību pāreju un trešo personu tiesības (5.pants). Savukārt preču pirkuma līguma izpratne ir līdzīga CISG konvencijas regulējumam. Līdz ar to abas konvencijas ir savstarpēji saderīgas tādējādi, ka CISG konvencija satur starptautisko preču pirkuma līguma materiāltiesisko regulējumu, savukārt 1955.gada Hāgas konvencija piedāvā kolīziju normas attiecībā uz līgumsaistībām piemērojamām tiesībām. Piemēram, Šveice uz 1955.gada Hāgas konvencijas noteikumiem ir atsaukusies savā nacionālajā SPT regulējumā. (Šveices SPT likuma 118.pants)

1955.gada Hāgas konvenciju papildina divas citas HCCH konvencijas to jautājumu regulējumā, kas palika ārpus konvencijas regulējuma. Proti, 1958.gada 15.aprīļa Konvencija par piemērojamām tiesībām īpašumtiesību pārejas gadījumā starptautisko preču pirkuma līgumos satur kolīziju normas, kas piemērojamas īpašumtiesību pārejas regulējumam. Otrajā konvencijā ietvertas kolīziju normas jurisdikcijas noteikšanai ar starptautiskajiem preču pirkuma līgumiem saistītajos strīdos. Tā ir 1958.gada 15.aprīļa Konvencija par izvēlētās tiesas jurisdikciju starptautisko preču pirkuma līgumu lietās. Kaut arī visas trīs HCCH konvencijas izveidotu vienotu kolīziju normu kopumu starptautiskā preču pirkuma līguma regulējumam, tomēr divas pēdējās konvencijas tā arī spēkā nav stājušās. Tāpat spēkā nav stājusies vēl viena HCCH konvencija – 1986.gada 22.decembra Konvencija par starptautiskajiem pirkuma līgumiem piemērojamām tiesībām, kas piedāvā 1955.gada Hāgas konvencijas uzlabotu versiju, pilnībā saglabājot pušu gribas autonomijas principu un paredzot tās aizvietošanu (28.pants).

Līdzīgi principi iepriekš aplūkotajai 1955.gada Hāgas konvencijai ietverti arī 1978.gada 14.marta Konvencijā par aģentiem piemērojamām tiesībām, kas stājās spēkā 1992.gada 1.maijā, tajā ir četras dalībvalstis, Latvijai un pārējām Baltijas valstīm konvencija nav saistoša. Konvencijas 5.pantā ietverts pušu gribas autonomijas princips, kas nosaka, ka principāls un aģents var izvēlēties savstarpējām līgumiskajām attiecībām (līguma noslēgšana un spēkā esamība, pušu pienākumi, saistību izpilde vai neizpildes sekas u.tml.) piemērojamās tiesības, savu izvēli skaidri norādot līgumā, vai arī šādu izvēli iespējams pietiekoši droši izsecināt no līguma noteikumiem. Ja puses šādu izvēli nav izdarījušas, tad tiek piemērotas aģenta saimnieciskās darbības vietas tiesības, ja šādu vietu nevar noteikt, tad parastās rezidences (angl.: *habitual rezidence*) valsts tiesības. Ja tādējādi izvēle rodas starp

vairākām vietām, piemēro tās valsts tiesības, ar kurām aģenta līgums ir visciešāk saistīts (6.pants).

Tā kā minētās HCCH konvencijas neguva plašu atbalstu starptautiskā apritē pretstatā CISG konvencijai ar 80 dalībvalstīm, tās var uzskatīt par maznozīmīgām. Tādēļ tām ir vairāk teorētiska, nekā praktiska nozīme.

6. Gribas autonomijas principa attīstības tendences

Apgalvojums, ka pušu gribas autonomijas princips ir realizējams tikai līgumiskajās attiecībās, nav pareizs. Tiesības izvēlēties savu tiesisko attiecību regulējumam piemērojamās tiesības ar zināmiem ierobežojumiem ir attiecināmas uz atsevišķām ģimenes, mantojuma un lietu tiesību jomām. Šādu piemērojamo tiesību izvēles iespēju piedāvā gan HCCH konvencijas, gan jaunākie ES tiesību akti. Viena no pirmajām konvencijām, kas piedāvāja laulātajiem iespēju izvēlēties laulāto īpašuma regulējumam piemērojamās tiesības – 1978.gada 14.marta Konvencija par laulāto īpašuma režīmam piemērojamām tiesībām. Konvencija stājās spēkā 1992.gada 1.septembrī, tajā ir trīs dalībvalstis, Latvijai un pārējām Baltijas valstīm tā nav saistoša. Konvencija ietver laulāto tiesības izvēlēties laulāto īpašuma regulējumam piemērojamās tiesības, tomēr izvēle ir ierobežota ar viena no laulātajiem pilsonības, parastās rezidences vai abu laulāto kopējās rezidences valsts tiesību izvēli (3.pants).

Līdzīga piemērojamo tiesību izvēle ietverta 1985.gada 1.jūlija Konvencijā par trastiem piemērojamām tiesībām un to atzīšanu. Konvencija stājās spēkā 1992.gada 1.janvārī, tajā ir 12 dalībvalstis, Latvijai un pārējām Baltijas valstīm tā nav saistoša. Konvencijas 6.pants paredz, ka no trasta izrietošo tiesisko attiecību regulējumam piemēro trasta dibinātāja izvēlētas tiesības, kas ir skaidri norādītas trasta līgumā vai izriet no lietas apstākļiem. Ja trastam piemērojamās tiesības nav izvēlētas, tad tiek piemērotas tās valsts tiesības, ar kuru trasts ir visciešāk saistīts, kā arī sniegts šādā situācijā izmantojamo piesaistes faktoru uzskaitījums (7.pants).

Ja HCCH konvenciju pielietošanas prakse nav ieguvusi plašu valstu atbalstu, tad ES kopīgajā tiesiskajā telpā pušu gribas autonomijas princips ir visai sekmīgi iedzīvināts ES sekundārajos tiesību aktos. Balstoties uz Romas konvencijas principiem, ir izveidota vesela Romas regulu sistēma, kuru sākotnējā piemērošanas joma bija līgumsaistības. Tomēr jau ar Roma II regulas pieņemšanu, pušu gribas autonomijas princips tiek piemērots paplašināti. Atšķirībā no Romas konvencijas un Roma I regulas noteikumiem, kas dod priekšroku līdzēju izvēlētām tiesībām, Roma II regulā šāda izvēle nebūtu loģiska. Tomēr tāda ir paredzēta Roma II regulas 14. pantā, kad puses pēc kaitējuma nodarīšanas var izvēlēties ārpuslīgumiskām attiecībām piemērojamās tiesības, piemēram, lai novērstu papildu tiesvedības izmaksas. Šādu vienošanos nevar slēgt par tiesību izvēli intelektuālā īpašuma un negodīgas konkurences tiesību pārkāpumu gadījumos. (6.panta 4.punkts un 8.panta 3.punkts) Kopumā jāatzīst, ka tie būtu visai reti gadījumi, kad puses izvēlētos piemērojamās tiesības.

Ar civiltiesiskiem pārkāpumiem saistīto jautājumu regulējums valstu tiesībās ir atšķirīgs. Tā piemēram, atšķiras vecums, no kura iestājās atbildība par deliktu, atšķirīgs ir deliktatbildības apjoms, atbrīvošanas no atbildības pamati, kaitējuma atlīdzināšanas paņēmieni, zaudējumu apmēra aprēķināšana, vainas pierādīšanas pienākums, atbildība bez vainas, morālā kaitējuma atlīdzināšana u.tml. Turklāt atšķirīga ir arī izpratne par kaitējuma

nodarīšanas vietu. Civiltiesiska pārkāpuma izdarīšanas vietas kolīziju norma (latīn.: *lex loci delicti commisi*) mūsdienās tiek uzskatīta kā pārāk "stingra", līdz ar to doktrīnā un praksē vērojamas tendences atteikties no minētās kolīziju normas piemērošanas. Roma II regula ievieš jaunu kolīziju normas tipu. Proti, situācijās, kad puses izvēli par piemērojamām tiesībām nav izdarījušas, piemērojamas tās valsts tiesības, kurā kaitējums radies (latīn.: *lex loci damni*), neatkarīgi no tā, kurā valstī iestājies notikums, kas radījis kaitējumu, vai kurā valstī radušās minētā notikuma netiešās sekas. (4.panta pirmā daļa)

Pastāv uzskats, ka svarīgi, lai cietušajam pastāvētu iespēja izvēlēties sev labvēlīgāko tiesību sistēmu ārpuslīgumisko saistību strīdu risināšanā. Izvēles iespējai būtu jāpastāv vai nu pēc cietušā vai pēc tiesas iniciatīvas. Pastāv visai daudzveidīgas izvēles iespējas, piemēram, var piemērot pārkāpuma izdarīšanas vietas tiesības, kā arī tās valsts tiesības, kuras teritorijā konstatētas pārkāpuma sekas. Tāpat var izvēlēties piemērot cietušā vai pārkāpēja personālos likumus – pēc pilsonības vai dzīvesvietas kritērija, vai abu kopējās pilsonības vai dzīvesvietas likumus. Visbeidzot arī tiesas valsts tiesību (latī.: *lex fori*) piemērošana nav izslēgta. Tādēļ Lietuvas CK SPT (1.37.panta piektā daļa), Romas konvencijā (4.panta 5.punkts), Roma I regulā (4.panta 3.punkts) un Roma II regulā (4.panta 3.punkts) ietverts visai elastīgs tiesību izvēles princips. Proti, ja atbilstoši minēto tiesību aktu noteikumiem piemērojamos tiesību aktus nevar noteikt, tad tiesisko attiecību regulē tās valsts tiesību akti, ar kuru tas ir visciešāk saistīts, kas attiecīgi var nebūt "*lex venditoris*" vai "*lex loci damni*". Ar to uzsvērts un tiesību normās nostiprināts pirms vairāk kā 150 gadiem F.K. fon Savinjī iedibinātais tiesisko attiecību "lokalizēšanas" princips.

Par jaunu pienesumu gribas autonomijas principa attīstībā uzskatāmas jaunākās ES regulas ģimenes un mantošanas jomā. Roma III regula ir novedusi pie daļējas starptautisko laulības šķiršanas tiesību unifikācijas ES. No 2012.gada 21.jūnija Roma III regula ir spēkā 15 ES dalībvalstīs: Austrijā, Beļģijā, Bulgārijā, Francijā, Vācijā, Ungārijā, Itālijā, Latvijā, Lietuvā, Luksemburgā, Maltā, Portugālē, Rumānijā, Slovēnijā un Spānijā. (Roma III regulas 21.panta 2.punkts) Roma III regula paredz iespēju laulātajiem laulības šķiršanas vai laulāto atšķiršanas lietās izvēlēties piemērojamās tiesības. Minētā izvēle ir ierobežota ar to, ka laulātie var izvēlēties tikai tās valsts tiesību aktus, ar kuru viņi ir cieši saitīti, t.i., dzīvesvietas, pilsonības (viena vai abu) vai tiesas valsts tiesību aktus (5.pants). Ja laulātie šādu izvēli nav izdarījuši, tad piemēro dzīvesvietas, pilsonības (viena vai abu) vai tiesas valsts tiesību aktus (8.pants). Latvijas CL Ievada 12.pantā ietvertā kolīziju norma norobežo vienīgi Latvijas likuma piemērošanu, paredzot, ka neatkarīgi no personas valstiskās piederības vai dzīvesvietas, Latvijas likums ir piemērojams laulības šķiršanas un tās atzīšanas pār spēkā neesošu lietās. Ar Roma III regulas spēkā stāšanos CL Ievada 12.panta noteikumi ir nonākuši pretrunā ES regulējumam un līdz ar to kļuvuši mazāk efektīvi.

Ar Regulas 650/2012 spēkā stāšanos ir ieviesta zināma gribas autonomijas realizācijas iespēja mantojuma tiesību jomā. Persona var izvēlēties atstātā mantojuma regulējumam piemērojamos tiesību aktus, par to paziņot savas pēdējās gribas rīkojumā. Tomēr piemērojamo tiesību izvēles iespēja ierobežota ar viņa pilsonības valsts tiesību aktiem. Persona, kam ir vairāku valstu pilsonība, var izvēlēties jebkuras valsts tiesību aktus, kuras pilsonis viņš ir izvēles izdarīšanas laikā vai nāves brīdī. (22.panta 1.punkts) Ja šāda izvēle nav izdarīta, tad piemēro tās valsts tiesības, kurā bija mirušās personas pēdējā dzīvesvieta. (21.panta 1.punkts) Šādi noteikumi nesaskan ar CL Ievada 16.pantā ietverto regulējumu, kas to padara mazāk efektīvu.

Modernās SPT attīstības tendences saistāmas ar pušu gribas autonomijas principa izplatību lietu tiesiskajās attiecībās. Pušu gribas autonomijas princips, kad puses var izvēlēties ar kustamām lietām saistītu jautājumu risināšanai piemērojamās tiesības, iestrādāts Šveices SPT likuma 119.panta 2.punktā, Krievijas CK SPT 1210.panta 1.punktā, kā arī Lietuvas CK SPT 1.48.panta 1.punktā. Puses var vienoties par strīdam piemērojamām tiesībām zināmos ar nekustamo īpašumu saistītos jautājumos. Ja šāda izvēle nav izdarīta, piemēro tās valsts tiesības, ar kuru darījumam ir visciešākā saikne. (Krievijas CK SPT 1213.pants) Iepriekš SPT šāda izvēle bija stingri ierobežota ar lietas atrašanās vietas (latīn.: *lex rei sitae*) principu.

Ārvalstu SPT noteikumos atrodamas kolīziju normas, kas piemērojamas ar intelektuālo īpašumu saistītos strīdos. Lietuvas, Igaunijas un Šveices starptautisko privāttiesību noteikumos ietverts līdzīgs regulējums, kā Roma II regulā, proti, intelektuālā īpašuma tiesībām un to aizsardzībai jāpiemēro tās valsts tiesības, kurā tiek prasīta aizsardzība intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpuma gadījumā (latīn.: *lex protectionis*). (Lietuvas CK SPT 1.53.panta 1.punkts; Igaunijas SPT likuma 23.pants; Šveices SPT likuma 110.panta 1.punkts; Roma II regulas 8.panta 1.punkts) Neskaidrs paliek jautājums par iespēju pusēm pēc zaudējumu rašanās vienoties par piemērojamām tiesībām. Lietuvas un Šveices kodifikāciju normas to pieļauj, paredzot iespēju izvēlēties tiesas valsts tiesības (latīn.: *lex fori*), bet Roma II regulas noteikumi gluži pretēji jebkādu vienošanos aizliedz. (Roma II regula, 8.panta 3.punkts) Jānorāda, ka visbiežāk valsts, kurā tiek prasīta aizsardzība arī ir tiesas valsts, līdz ar to šādiem pušu rīcības ierobežojumiem nav lielas praktiskas nozīmes.

Lietuvas un Šveices SPT noteikumi satur kolīziju normas ķīlu tiesībām un citiem nodrošinājumiem, priekšroku šādos gadījumos dodot pušu izvēlētām tiesībām. Ja puses ķīlu tiesību prasījumiem un citiem nodrošinājumiem nav izvēlējušās piemērojamās tiesības, tad piemēro nodrošinātā kreditora atrašanās vietas tiesības, ņemot vērā domicila vai saimnieciskās darbības vietas tiesības. (Lietuvas CK SPT 1.51.pants; Šveices SPT likuma 105.pants) Šāda pieeja ir atbalstāma, jo mazina iespēju piemērot tiesas valsts tiesības, ja parādnieks ir mainījis savu dzīvesvietu, atbilstoši kurai kreditoram būtu jāceļ prasība.

Vēl viena no citām valstīm atšķirīga, tomēr ļoti elastīga pieeja nostiprināta Vācijas SPT noteikumos. Vācijas CL Ievada 46.pantā attiecībā uz kolīzijtiesisko regulējumu lietu tiesībās ietverta visciešākās saistības atruna. Tas nozīmē iespēju atkāpties no jebkura iepriekš noteiktā noteikuma, ja tiek konstatēta ciešāka saikne ar citu valsti (nekā tā, uz kuru norāda kolīziju norma), tad piemēro tās valsts tiesības, ar kuru šī visciešākā saikne pastāv. Šāda atruna vācu tiesībās nav pārsteigums, jo atspoguļo F.K. fon Savinjī redzējumu. Visciešākās saistības atruna ļauj katrai situācijai individuāli izvēlēties visatbilstošāko regulējumu, nevis vadīties pēc striktiem priekšrakstiem. Tādēļ tā ir visai atbalstāma pieeja.

Secinājumi

1) No salīdzinošo tiesību perspektīvas raugoties, Latvijas CL Ievada noteikumi neiederas šobrīd aktuālajā SPT regulējumā. Jaunākie SPT tiesību akti paredz visai plašas gribas autonomijas realizācijas iespējas. Ja sākotnēji gribas autonomijas principu bija iespējams realizēt tikai līgumsaistībās, tad pamazām tā darbības jomas, pagaidām gan ar zināmiem ierobežojumiem, ir paplašinātas ģimenes, mantojuma un lietu tiesiskajās attiecībās.

2) Tā kā SPT regulējums ES attīstās straujā progresijā, tad šā brīža situācijā daļa no CL Ievadā ietvertajām kolīziju normām ir kļuvušas par statiskām un maz efektīvām tiesību normām. SPT aktu salīdzinošā analīze ļauj secināt, ka kaimiņvalstu SPT noteikumi ir vairāk saskaņoti ar HCCH konvencijās un ES regulās ietvertajiem principiem pat tajās valstīs, kas nav ES dalībvalstis.
3) HCCH konvencijas ir pirmie starptautiska līmeņa tiesību akti, kuros iestrādāts gribas autonomijas princips. HCCH konvencijas nav guvušas plašu atbalstu HCCH dalībvalstu vidū, tādēļ tām ir vairāk teorētiska, nekā praktiska nozīme SPT attīstībā. Salīdzinošā analīze ļauj secināt, ka HCCH konvencijās ietvertā gribas autonomijas principa juridiskās konstrukcijas ir pārņemtas ES regulās un ārvalstu SPT kodifikācijās.
4) Pēdējo desmit gadu laikā norit darbs pie CL normu modernizācijas – mantojuma, lietu un saistību tiesībās. Nepieciešams izsvērt iespēju modernizēt arī CL Ievadā ietvertos SPT noteikumus tā, lai tie atbilstu mūsdienu starptautiski privāttiesiskās apgrozības interesēm.
5) Latvijas SPT noteikumos nepieciešams noteikt skaidrus pušu gribas autonomijas principa realizācijas ietvarus, proti:
    - piemērojamo tiesību atrunai ir jābūt skaidri izteiktai (*expressis verbis*), vai arī to iespējams pietiekoši droši izsecināt no darījuma noteikumiem vai faktiskajiem apstākļiem;
    - par darījumam kopumā vai atsevišķām tā daļām piemērojamām tiesībām puses var vienoties darījuma noslēgšanas brīdī vai vēlāk, ar mērķi, lai viena tiesību sistēma regulētu visas tiesiskās attiecības no darījuma noslēgšanas brīža līdz pat saistību izbeigšanās brīdim;
    - ja par piemērojamām tiesībām puses nav vienojušās, tad piemēro tās valsts tiesības, ar kurām darījums ir visciešāk saistīts;
    - papildināt regulējumu ar uzskaitījumu, kuru valsti var uzskatīt par tādu, kas ir ar darījumu visciešāk saistīta;
    - ja nav iespējams konstatēt piemērojamās tiesības atbilstoši likumā izvirzītajiem kritērijiem, un visi apstākļi liecina, ka darījums visciešāk saistīts ar kādu citu valsti, tad noteikt, ka piemērojamas ir šīs citas valsts tiesības;
    - atļaut pusēm izvēlēties ar kustamām lietām saistītu jautājumu risināšanai piemērojamās tiesības, papildinot to ar visciešākās saistības atrunu kā prevalējošu principu;
    - pielāgot šobrīd spēkā esošās kolīziju normas ES regulējuma novitātēm ģimenes un mantojuma tiesību jomā.

Literatūras saraksts

Balodis, K. (2007). *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 383 lpp.

Bojārs, J. (2013). *Starptautiskās privāttiesības III*. 2.pārstrādātais izdevums. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 495 lpp.

Bojārs, J. (2010). *Starptautiskās privāttiesības I.* 2. pārstrādātais izdevums. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 423 lpp.

Bojārs, J. (1998). *Starptautiskās privāttiesības*. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 713 lpp.

Līcis, A. (2003). *Prasības tiesvedībā un pierādījumi*. Torgāns, K. (red.) Rīga: Tiesu namu aģentūra, 128 lpp.

Makare, I. (2003). Starptautiskajām preču pirkuma līgumam piemērojamais likums. *Likums un Tiesības*. Nr.8, 233.–239.lpp.

No romiešu tiesībām līdz Hāgas konvencijām. Senatora Augusta Lēbera juridiskie atzinumi (1909–1939). Rīga: LU žurnāla "Latvijas vēsture" fonds, 2004, 520 lpp.
Ozoliņš, O. (1938). Jaunā Civīllikuma ievads. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*. Nr.2, 309.–325.lpp.
Precinieks, G. (2001). Lex voluntatis realizācija Civillikumā. *Likums un Tiesības*. Nr.9, 266.–273.lpp.
Rīgas rajona tiesas 2011.gada 25.augusta spriedums lietā nr. C33367809. (Nav publicēts)
Rūsis, A. (1939). Internacionālo privāttiesību pamatprincipi Civillikuma gaismā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis.* Nr.1, 76.–119.lpp.
Škoba, L., Sakārne, I., Novicka, S. (2004). *1980.gada ANO Konvencijas par starptautiskajiem preču pirkuma līgumiem pamatjautājumi.* Rīga: Latvijas Vēstnesis, 310 lpp.
UNIDROIT – tilts starp dažādām kultūrām un tiesībām. (2012) Alberto Maconi, Martina Stanforda un Andželo Estrella-Farijas intervija. *Jurista Vārds*, 23.10.2012. Nr.43 (742).
Beale, J.H. (1916). *A Treatise on the Conflict of Laws or Private International Law*. Vol.1 – part I. Cambridge: Harvard University Press, p. 287.
Esen, E. (2010). Critique of a Turkish Court of Cassation Decision on the Validity of Choice-of-Law and Choice-of-Forum Clauses in an Insurance Agreement. *Annales XLII*, Nr. 59, pp. 365.–375.
Juenger, F.K. (2005). *Choice of Law and Multistate Justice*. (Special ed.) Ardsley: Transnational Publishers, p. 265.
Juenger, F.K. (2001). The need for a Comparative Approach to Choice of Law Problems. *Selected Essays on the Conflict of Laws*. Ardsley, New York: Transnational Publishers Inc., pp. 181.–204.
Johnston, R. (1966). Party Autonomy in Contracts Specifying Foreign Law. *7 Wm. & Mary l.* Rev. 37, p. 38., [tiešsaiste]. [Skatīts 29.05.2013.] http://scholarship.law.wm.edu/wmlr/vol7/iss1/3
Kalenský, P. (1972). *Trends of Private International Law*. [b.v.] Kluwer Academic Publishers, p. 308.
Lorenzen, E.G. (1947). Huber's De Conflictu Legum. *Selected Articles on the conflict of Laws*. New Haven: Yale University Press, pp. 162.–180.
Lipstein, K. (1981). *Principles of the Conflict of Laws: National and International*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, p. 144.
Nussbaum, A. (1943). *Principles of Private International Law*. New York: Oxford University Press, p. 228.
Morris, J.H.C. (2009). *The conflict of laws*. 7th ed. London: Sweet & Maxwell/Thomson Reuters, p. 598.
The Principles of European Contract Law (Parts I and II revised 1998, Part III 2002) [tiešsaiste]. [Skatīts 11.01.2014.] http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/1.102.html
Reimann, M. (2008). Comparative Law and Private International Law. *The Oxford Handbook of Comparative Law*. Reimann, M., Zimmermann, R. (ed.). New York: Oxford University Press Inc., pp. 1361.–1396.
Savigny, F.K. (1880). *Treatise on the Conflict of Laws, and the Limits of their Operation in Respect of Place and Time.* Translated, with notes, by William Guthrie, Advocate. With an appendix containing the treatises of Bartolous, Molinaeus, Paul Voet, and Huber. 2nd revised ed. Edinburgh: T&T Clark, Law Publishers, p. 590.
Turkish Court of Appeals 11th Circuit, File Nr. 2006/8585, Decision Nr. 2006/12877, date: 07.12.2006. *Nuray Ekşi, Milletlerarasi Nitelikli Davalara Ilişkin Mahkeme Kararlari*, Istanbul, 2007, pp.105–107.
UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts (2010). [tiešsaiste]. [Skatīts 11.01.2014.] http://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2010
Wolff, M. (1950). *Private International Law*. 2nd ed. Oxford University Press, p. 631.
Гетьман-Павлова, И. В. (2005). *Международное частное право: учебник*. Москва: Эксмо, с. 749.
Лунц, Л.А. (1973) *Курс международного частного права. Общая часть*. 3-е изд. Москва: Юридическая литература, с. 384.
Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских: издание 1864 года, со включением статей по Продолжению 1890 года / повелением Государя Императора Александра Николаевича составленный. Санкт-Петербург: [Кодификац. отд. при Гос. совете, 189–?], с. 1005.

LAULĀTO MANTISKO ATTIECĪBU INSTITŪTS "PŪRS" MŪSDIENU EIROPĀ: SASNIEGUMS VAI PROBLĒMA?

INSTITUTION OF MATRIMONIAL PROPERTY "DOWRY" IN CONTEMPORARY EUROPE: AN ACHIEVEMENT OR A PROBLEM?

Iveta Nikolājeva

ABSTRACT

The historical evolution of the practice and the legal dimensions of dowry and its existence in the Civil Law of Latvia have not widely studied before. The topic deals with decisive choices that should be considered in the nearest future in the Latvian legal system in order to comply with European international legal obligations. To understand the topic's complexity the author provides an analysis from the historical perspective examining continuities and discontinuities of this social institution across different regions and eras starting from ancient times to nowadays and tries to answer why such an archaic legal institution still exists in the contemporary Civil Law of Latvia (Part I Family Law) and whether its existence can be explained solely by the fact that it is included in the EU Council Directive of 24 June 1988 (88/361/EEC) referring to the principle of free movement of capital. Analysis of evolution of this institution allows understanding its necessity in modern law and evaluating gender equality issues in this context and recommending practical and theoretical solutions. Consequently, on the one hand, the aim of the study is to evaluate why this institution is still present in modern law, while on the other hand, to evaluate gender equality of this regulatory failure and to recommend practical and theoretical solutions.

Keywords: Dowry, Matrimonial property, Family law, Human rights, Legal integration

Pētījums veikts, lai izpētītu laulāto mantisko attiecību institūta – "pūra" nepieciešamību saglabāt Civillikuma Ģimenes tiesību daļā un ar to saistītos tiesību teorētiskos jautājumus un problemātiku, jo vairāk tas šķiet nepieciešams pēc šo normu revīzijas, kas stājās spēkā 2014. gada 1. janvārī[15].

Izšķiršanās šai jautājumā nepieciešama, vadoties no praktiskiem apsvērumiem, tā kā iespējamais dzimumlīdztiesības pārkāpuma strīds var būtiski skart valsts intereses, jo Latvijai saistošās starptautiskās tiesību normas noteic dzimumlīdztiesības principus un ietver valsts apņemšanos tos nodrošināt.

Ar šo pētījumu tiek aizpildīts zināms robs Latvijas civiltiesību vēstures maz pētītā jomā. Tas ir arī mēģinājums paraudzīties uz pūru no aspekta, kādā līdz šim Latvijā tas nav darīts.

[15] Grozījumi Civillikumā 19.09.2013. likums. *Latvijas Vēstnesis*, 188 (4994), 26.09.2013, spēkā ar 2014.gada 1.janvāri, [tiešsaite]. [Skatīts 03.01.2014]. http://likumi.lv/doc.php?id=90223

Darbā izmantotas dažādas pētniecības metodes, tādas kā vēsturiskā, analītiskā, salīdzinošā un deskriptīvā jeb aprakstošā. Ņemot vērā darbā izvirzīto mērķi un uzdevumus, vēsturiskajai metodei ir lielākā nozīme šī darba tapšanā, jo vēsturiskās iztulkošanas metode, analizējot konkrētos vēsturiskos apstākļus, vislabāk ļāvusi noskaidrot, ko ar pētāmā institūta palīdzību gribēts sasniegt konkrētā vēsturiskās attīstības posmā. Tas savukārt ir palīdzējis izprast tiesiskā regulējuma veidošanās agrīno stadiju aspektus un ļāvis izdarīt secinājumus par tā attīstību, kā arī par institūta atbilstību un nepieciešamību saglabāt to kā likumā noteiktu regulējumu šodienas apstākļos.

2014. gada janvāra pirmajā pusē Latvijas publiskajā telpā parādījās ziņa: "Tendence Anglijā: iebraucēji izdara abortus, ja gaidāma meitene." Raksts deva pārskatu par "*Anglo Baltic News*"[16] publicēto informāciju, ka dažas etniskās grupas Lielbritānijā plaši piekopj nelegālos – selektīvos abortus, lai izvairītos no meiteņu dzimšanas, kā rezultātā šajās kopienās kļuvis ļoti maz meiteņu. To apstiprina arī tautas skaitīšanas dati Anglijā un Velsā, kas uzrāda, ka liels skaits meiteņu no 1400 līdz 4700, ar atsauci uz "*Independent*"[17] – "pazudis".

Savukārt laikraksts "*Independent*" vienu pēc otra publicē satraucošus rakstus, ekspertu viedokļus un diskusijas par šo problēmu, norādot gan, ka 2013. gadā valdības izmeklēšana neesot atklājusi pierādījumu tam, ka sievietes, kuras dzīvo Lielbritānijā, bet dzimušas ārvalstīs, izdara abortu gadījumos, kad gaidāmais mazulis ir meitene, gan atsaucas uz "*Independent*" žurnālistu pētījumiem, analizējot tos pašus Valsts statistikas biroja datus, no kuriem redzams, ka padziļinātā 2011. gada tautas skaitīšanas statistikas datu analīze parāda, ka imigrantu ģimeņu vidū šī nevienlīdzība bērnu dzimumu proporciju ziņā tomēr pastāv.[18,19,20,21,22,23]

---

16 Dažas Lielbritānijas etnisko minoritāšu grupas plaši piekopj nelegālos abortus, [tiešsaite]. [Skatīts 16.01.2014]. http://www.anglobalticnews.co.uk/lv/da%C5%BEas-lielbrit%C4%81nijas-etnisko minorit%C4%81%C5%A1u-grupas-pla%C5%A1i-piekopj-neleg%C4%81los-abortus

17 Milmo, C., Connor S., The lost girls: Department of Health to launch investigation into reports of illegal abortions. *The Independent.* [tiešsaite]. [Skatīts 16.01.2014]. http://www.independent.co.uk/news/uk/crime/the-lost-girls-department-of-health-to-act-on-reports-of-illegal-abortions-by-gender-9062460.html?origin=internalSearch

18 Connor, S., The lost girls: Thousands of 'missing' girls revealed by analysis of UK's 2011 census results. *The Independent.* [tiešsaite]. [Skatīts 16.01.2014]. http://www.independent.co.uk/news/science/the-lost-girls-thousands-of-missing-girls-revealed-by-analysis-of-uks-2011-census-results-9059905.html;

19 Connor, S., The lost girls: It seems that the global war on girls has arrived in Britain. *The Independent.* [tiešsaite]. [Skatīts 14.01.2014]. http://www.independent.co.uk/news/science/the-lost-girls-it-seems-that-the-global-war-on-girls-has-arrived-in-britain-9059610.html

20 Milmo, C., The lost girls: 'If you have a girl, you feel you've let your husband down'. *The Independent.* [tiešsaite]. [Skatīts 14.01.2014]. http://www.independent.co.uk/news/science/the-lost-girls-if-you-have-a-girl-you-feel-youve-let-your-husband-down-9059570.html

21 Connor, S., The lost girls: Why it has been so difficult to prosecute doctors offering terminations where gender has been an issue. *The Independent.* [tiešsaite].[Skatīts 14.01.2014]. http://www.independent.co.uk/news/science/the-lost-girls-why-it-has-been-so-difficult-to-prosecute-doctors-offering-terminations-where-gender-has-been-an-issue-9059590.html

22 Sen, A., The lost girls: Girls are still aborted in states with more educated women. *The Independent.* [tiešsaite].[Skatīts 14.01.2014]. http://www.independent.co.uk/news/science/the-lost-girls-girls-are-still-aborted-in-states-with-more-educated-women-by-amartya-sen-9059544.html

Britu Kolumbijas universitātes Kanādā asociētās profesores Sivanes Andersones un Ņujorkas universitātes profesora Debridža Reja (*Debraj Ray*) 2013. gada pētījumā norādīts, ka 1990.–1992. gadā Indijā "demogrāfiski pazudušas" 25–50 miljoni sieviešu, bet pēdējo 20 gadu laikā veikti 10 miljoni sieviešu dzimuma embriju selektīvie aborti,[24] kas noticis pēc Pekinas sieviešu konferences 1995. gadā, kas par vienu no galvenajiem politiskajiem mērķiem jaunattīstības valstīs noteica sieviešu lomas līdzdalības palielināšanu, tai skaitā – ekonomikā.

Pētījumi liecina, ka, salīdzinot ar attīstītajām valstīm, dažās jaunattīstības pasaules daļās, jo īpaši Subsahāras Āfrikā, ir daudz mazāk sieviešu nekā vīriešu, tāpat tas joprojām ir Indijā, Ķīnā. Daļa sieviešu kopš 20. gs. sākuma "iztrūkst" ASV, salīdzinot to skaitu balto un melno populācijās, kur šīs atšķirības sistemātiski novērojamas etniskajās / rasu grupās, kur tas ir turpinājies un palicis relatīvi nemainīgi vismaz gadsimtu.

Precīzi izdalīt tikai vienu iemeslu šai statistikai, iespējams, ir pārsteidzīgi. Tomēr, lai cik negaidīti tas arī nešķistu, eksperti norāda, ka iemesls šai problēmai slēpjas arī šeit pieteiktajā tēmā: laulāto mantisko attiecību "pūra" *de facto* pastāvēšanā un dzimumu diskriminācijā šajās kopienās. Tamdēļ šo "kaitīgo praksi" nevar izlikties nemanām kaut vai pēdējās desmitgadēs strauji pieaugušās migrācijas un pasaules globalizācijas dēļ.

Latvijā "pūra" institūtam nav pievērsta plaša uzmanība, pasaules telpā, tai skaitā Eiropā, šis jautājums bieži ir dienas kārtībā. Par to liecina arī Apvienotās Karalistes parlamenta mājas lapa, kur jautājumā par "pūru" ievērojamā daudzumā atrodami gan pētījumi, gan arī ar šo problēmu saistīti dokumenti cilvēktiesību jomā.[25]

Arī no tiesību viedokļa "pūra" institūts Latvijā juridiskajā zinātnē ir maz pētīts, neskatoties uz tā regulējumu spēkā esošajā, atjaunotā 1937. gada Civillikuma Ģimenes tiesību daļā, kaut arī šajās CL normās konstatējama diskriminācija uz dzimuma pamata, kur vienam no dzimumiem tiek piešķirtas tiesības, kas vērtējams kā otra dzimuma tiesiskā stāvokļa pasliktinājums, jo šīs tiesības izriet un ir konkrēti saistītas ar dzimumu, tieši balstītas dzimuma bioloģiskajās atšķirībās un tamdēļ var tikt traktētas kā tieša diskriminācija uz dzimuma pamata, kas var nodarīt nevajadzīgu kaitējumu Latvijas valsts prestižam.

Pateicoties profesora J.Vēbera ieguldījumam, CL atguva savu spēku. Šodien grūti spriest, vai 90-to gadu Latvija varēja cerēt vai cerēja, ka tiks iekļauta ES sastāvā, tomēr profesora J.Vēbera teiktais 1993. gada 27. aprīļa Latvijas Republikas Augstākās padomes vakara sēdē par iedziļināšanos "praktiski gandrīz visu Eiropas valstu likumdošanas pieredzē pēdējo piecdesmit gadu laikā" [26] iespējams izskaidro arī "pūra" institūta saglabāšanu atjaunotā CL Ģimenes tiesību daļā, jo 1988. gada 24. jūnija Eiropas Kopienu Padome**s**

---

[23] Connor, S., The lost girls: Main conclusions of The Independent's study. *The Independent.* [tiešsaite].[Skatīts 18.01.2014]. http://www.independent.co.uk/news/science/the-lost-girls-main-conclusions-of-the-independents-study-9059716.html

[24] Anderson,S., Debraj, R., India's missing women by age and state. [tiešsaite].[Skatīts 04.02.2014]. http://ideasforindia.in/profile.aspx?id=41

[25] A political introduction to India. Research paper 07/41 (02.05. 2007). [tiešsaite].[Skatīts 04.02.2014]. http://www.parliament.uk/documents/commons/lib/research/rp2007/rp07-041.pdf

Legislative Scrutiny: Policing and Crime Bill - Human Rights Joint Committee. [tiešsaite].[Skatīts 05.02.2014]. http://www.publications.parliament.uk/pa/jt200809/jtselect/jtrights/68/68we14.htm

[26] Latvijas Republikas Saeimas Arhīva 1993.gada 27. aprīļa vakara sēdes stenogramma. [tiešsaite].[Skatīts 09.08.2010]. http://www.saeima.lv/Likumdosana/likumproj_5saeima.htm

Direktīva 88/361[27] par Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 67. panta īstenošanu, kas paredz, ka iekšējais tirgus ir teritorija bez iekšējām robežām, kurā, neietekmējot citus Līguma noteikumus, ir nodrošināta brīva kapitāla aprite, un kur Direktīvas I Pielikuma, 1. pantā minētajā kapitāla aprites tipu nomenklatūras XI sadaļā – Personīgā kapitāla aprite – C daļā iekļauts arī pūrs.

Tiesību zinātnieks F.Švarcs pētījumā par Latvijas Civillikuma rašanās vēsturi jautā: "Vai attiecībā uz Latvijas 1937. gada Civillikuma spēka atjaunošanu, sākot no 1992. gada, notika diskusija (līdzīgi kā 20.gs. 20. un 30.gados) par to, vai būtu jāizvēlas recepcijas, reformas, revīzijas vai vēsturiskās latviešu nacionālās tiesību sistēmas atjaunošanas ceļš? Ja tādas diskusijas notika – vai tika ņemta vērā arī alternatīva par iekšējo Baltijas valstu tiesību tuvināšanu starp Igauniju, Latviju un Lietuvu?"[28] Acīmredzot vēlme pēc iespējas ātrāk atjaunot CL spēku un apjomīgais darbs pie Eiropas valstu likumdošanas pieredzes izpētes pēdējo piecdesmit gadu laikā bija iemesls tam, ka plašāku diskusiju ap CL ģimenes tiesību daļas atsevišķu normu saglabāšanu tajā nebija laika rīkot. Jāņem vērā arī, ka tā laika informācijas aprites iespējas bija samērā ierobežotas.

Pirmajā brīdī šķiet, ka šī direktīva ir saikne ar Latvijas Civillikumu un it kā norāda uz institūta esamību Eiropas tiesību telpā un sistēmā arī šodien, kaut arī nav noliedzams, ka pagājušā gadsimta astoņdesmitajos gados "pūra" institūts bija daudz populārāks nekā šodien mūsdienu Eiropā, kur pūrs tajā iekļauts kapitāla brīvas aprites nodrošināšanai, jo viena no pūra juridiskajām formām varēja eksistēt arī kā nauda, ko līgavai vai retāk – līgavainim piešķir vecāki, un kuru rezidences valstis varēja būt atšķirīgas – naudas devēja mītnes zeme varēja būt vienā dalībvalstī, bet naudas saņēmēja – citā. Pūra naudas pārskaitījums varēja nākt arī no kādas trešās valsts. Ar šo direktīvu ES tiesības atzina šādu transakciju par likumīgu kapitāla aprites veidu, civiltiesības atstājot katras valsts ekskluzīvā kompetencē.

Visos laikmetos un sabiedrībās laulāto mantiskajās attiecībās ir pastāvējuši ar laulības noslēgšanu saistīti maksājumi, attiecībā uz pūru tā tas bijis arī lielākajā daļā Eiropas un pat vēl līdz pārredzamai pagātnei bijis mūsu laikabiedru ikdienas dzīves sastāvdaļa. Tomēr "pūra" institūta meklējumi Eiropas valstu spēkā esošajās civiltiesību normās izrādījās nesekmīgi, un, šķiet, var droši apgalvot, ka šodien Latvija un Malta ir vienīgās valstis, kuru aktuālā civiltiesību redakcija to saglabā, kaut arī vēl līdz nesenai pagātnei "pūra" institūtu varēja atrast arī Austrijas[29], Katalonijas[30] un līdz 2006. gadam Francijas[31,32] civiltiesībās.

---

27 Council Directive. 24.06.1988. for the implementation of Article 67 of the Treaty. (88/36/1/EEC). *Official Journal of the European Communities*. No L178/5. [tiešsaite].[Skatīts 08.08.2010]. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1988:178:0005:0018:EN:PDF

28 Švarcs, F. (2011). *Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 273.lpp.

29 Commission on European Family Law. [tiešsaite] [Skatīts 27.08.2010]. http://www.ceflonline.net/Reports/pdf3/Austria.pdf

30 Commission on European Family Law. [tiešsaite] [Skatīts 27.08.2010]. http://www.ceflonline.net/Reports/pdf3/Catalonia.pdf

31 Napoleonic Code. [tiešsaite]. [Skatīts 21.03.2012] http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_textA.htm, skatīts 2010-10-26,

32 Napoleonic Code. [tiešsaite]. [Skatīts 21.03.2012] http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Napoleonic+Code

Raugoties no vēsturiskā skatu punkta, redzam, ka pūram ir bijušas dažādas lomas, tas kalpojis pat par lojalitātes apliecinājumu, arī par teritoriālo jautājumu risinājuma līdzekli. Piemēram, 1661. gadā, Portugāles karaliskā ģimene, Burgenzas (angļu val. *Braganza*) Katrīnai apprecoties ar Anglijas, Skotijas un Īrijas karali Kārli II, kā Katrīnas pūru nodeva Marokas Tanžēru un Indijas pilsētu Mumbaju (agrākais nosaukums – Bombeja)[33,34,35].

Savukārt Vilhelms Ketlers[36,37,38,39], kas pēc tēva nāves 1587. gadā kļuva par Zemgales hercogu, 1609. gadā apprecējās ar Brandenburgas – Prūsijas princesi Sofiju (1582.–1610.), kā sievas pūru saņēma iepriekš Prūsijai ieķīlāto Grobiņas novadu[40,41,42], tā sekmējot latviešu apdzīvoto teritoriju apvienošanu.

Līdz pat 19. gs. beigu posmam – 20. gs. sākumam, Eiropā pūram saglabājas vērā ņemama ietekme uz sievietes, pat bagātas sievietes ikdienas dzīvi, kas izpaudās ne vien mantiskā atkarībā no vīra, kurš pārvaldīja sievas pūru, bet arī tiesību ierobežojumos – iespējā brīvi lemt par mācībām, nemaz nerunājot par iespēju piedalīties politiskajā dzīvē un balsot, kā to savā darbā apraksta Viktorija Bajarda (1823–1897) (angļu val. *Victoria Baird*)[43], stāstot par konkrētas sievietes mūžu 19. gs. beigu daļā un viņas centieniem pēc brīvības un no vīrieša neatkarīgas dzīves, kas tolaik bija ne tikai pārdroši, bet arī kopējai sabiedriskajai domai nepieņemami pāragri. Raugoties no mūsdienu viedokļa, tas nozīmēja pretošanos pamattiesības, nevienlīdzīgas attieksmes pret sievieti ierobežojošai attieksmei, kas vēl dzelžaini valdīja pār visa Eiropas kontinenta ikdienas dzīvi. Protams, ka bez iepriekš minētā, pastāvēja arī citi iemesli, katram no kuriem bija sava loma pūra nozīmes palielināšanai un arī mazināšanai vai pat izzušanai kontinentālajās Eiropas valstīs. Izņēmumi no kopējā, ar laiku, vēsturiskās attīstības procesā, pamazām sāka pārveidot valdošos uzskatus par sievietes lomu sabiedrībā, un arī pūrs, kas šai periodā dižciltīgo ģimeņu starpā bija ievērojams pienesums

---

33 Seabastian. *Love for Sale: Dowries and Bride Prices.* [tiešsaite].[Skatīts 20.02.2011.]. http://hubpages.com/hub/LoveForSale

34 [tiešsaite]. [Skatīts 23.10.2011.] http://www.mumbainet.com/template1.php?CID=15&SCID=5

35 Charles II of England. [tiešsaite] [Skatīts 20.02.2011.]. http://en.wikipedia.org/wiki/Charles_II_of_England

36 Wilhelm Kettler. [tiešsaite] [Skatīts 23.10.2011.]. http://wilhelm-kettler.co.tv/

37 Fredrich Kettler. [tiešsaite] [Skatīts 23.10.2011.]. http://friedrich-kettler.co.tv Eastern Livonia Courland.. [tiešsaite].[Skatīts 21.03.2011.]. http://www.historyfiles.co.uk/KingListsEurope/EasternLivoniaCourland.htm

38 Eastern Livonia Courland. [tiešsaite] [Skatīts 21.03.2011.]. http://www.historyfiles.co.uk/KingListsEurope/EasternLivoniaCourland.htm

39 Baltasars. [tiešsaite] [Skatīts 21.03.2011.]. http://www.historia.lv/alfabets/R/ru/rusovs_baltasars/teksts

40 Ketlers Vilhelms, Kurzemes hercogs. [tiešsaite] [Skatīts 20.02.2011.]. http://vesture.eu/index.php/Ketlers_Vilhelms,_Kurzemes_hercogs

41 The Marriage of Duke Wilhelm and Princess Sofia. [tiešsaite] [Skatīts 20.02.2011.]. http://www.agceep.net/eventdoc/AGCEEP_Specific_Prussia.eue.htm#evt263002

42 Prince-Bishops of Courland (Kurland) AD 1232 – 1561. Duchy of Courland & Semigallia. AD 1562 – 1795. [tiešsaite].[Skatīts 11.01.2011.]. http://www.historyfiles.co.uk/KingListsEurope/EasternLivoniaCourland.htm

43 Baird, V. *A Woman before Her Time: Lady Augusta in the Dartrey Legacy.* 15.lpp. J stor data base. [tiešsaite].[Skatīts 20.02.2011.]. http://www.jstor.org/action/exportSingleCitation?singleCitation=true&suffix=10.2307%2F20641365

dzimtām, bija viens no tiem apstākļiem, kas veicināja šo attieksmes maiņu. Attīstoties rūpniecībai, sabiedrībai radās iespēja kļūt bagātai ne tikai no pūra pienesuma ģimenes kopējam katlam, kas gala rezultātā noveda pie pūra lomas samazinājuma.

Neskatoties uz to, ka mūsdienu kontinentālajās Eiropas valstīs "pūra" institūts tikpat kā izzudis, Eiropas atvērtība veicinājusi to, ka Eiropā dzīvo liels skaits imigrantu, tai skaitā arī liela arābu un musulmaņu kopiena, kuras ietvaros pūra institūta darbība saglabājusies, jo tā ir tradicionāla un arvien atzīta šo imigrantu izcelsmes valstīs. Tamdēļ "pūra" loma un ietekme uz šodienas eiropiešu dzīvi ir pat nozīmīgāka, nekā tas sākotnēji varētu šķist[44].

Ja vadās no Vācu Centrālā institūta Islāma arhīva (vāc. *Zentral-Institut Islam-Archiv-Deutschland*) datiem, mūsdienu Eiropā ir vairāk kā 53.7 miljoni musulmaņu, no kuriem vairāk kā 16 miljoni dzīvo Eiropas Savienības teritorijā.

Tādējādi, ja ņemam ES kopējo aptuveno iedzīvotāju skaitu, 497 miljoni 2007. gada 1. janvārī[45,46,47] un salīdzinām to ar musulmaņu skaitu ES, varam secināt, ka ES pašreiz ir pietiekami liels iedzīvotāju skaits, kuri dzīvo ES teritorijā un vēlas, lai vietējos tiesību aktos tiktu ieviestas šariāta tradīcijas, tai skaitā laulības šķiršanas, kuru gadījumā, sieva tiek nodrošināta ar pūru.

Ņemot vērā lielo musulmaņu īpatsvaru pasaules mērogā un tendencei strauji šim skaitam palielināties, šobrīd ir vairāk nekā 1,7 miljardi ticīgo musulmaņu, kas ir aptuveni 1/5 visu pasaules iedzīvotāju, un to, ka tiek prognozēts, ka ap 2030. gadu ceturto daļu pasaules iedzīvotāju var veidot musulmaņi, šo jautājumu nevarētu atstāt neievērotu vai pašplūsmai, kaut vai tamdēļ, ka, raugoties no starpnacionālās tiesību sistēmas, Eiropas tiesību sistēma tradicionāli pieder pie citas – Kontinentālās Eiropas jeb romāņu – ģermāņu rakstītās tiesību sistēmas, kur juridiskā zinātne ir veidojusies un attīstījusies, lielā mērā balstoties uz romiešu tiesību pamatiem, protams, ar izņēmumiem, tai skaitā Apvienotajā Karalistē. Turpretī musulmaņu tiesībām piemīt zināms duālisms: no vienas puses, musulmaņu tiesības vispirms ir reliģija un tikai pēc tam – valsts un kultūra, kur juridiskās uzvedības noteikumi ieņem samērā patstāvīgu vietu, taču arī tā lielā mērā balstās uz reliģisko pārliecību un ticību.

Jāņem vērā arī tas, ka musulmaņu tiesību avotos nav strikta nodalījuma pa atsevišķām tiesību nozarēm. Šo tiesību attīstības, izplešanās telpā rezultātā rodas spiediens un centieni ietekmēt arī mūsdienu Kontinentālās Eiropas tiesības. Kas faktiski ir dabiski, jo šīm imigrantu grupām līdzi nākošās tradīcijas, kultūras plūsmas, raksturojas ar tendenci mainīt attiecības, konkrētu valstu politiski ekonomisko struktūru, un šiem centieniem ir tendence pieaugt ne tikai Eiropā, bet visā pasaulē, par ko var pārliecināties arī *Financial Times*[48] publicētajā intervijā "*First Person: Dr. Suhaib Hasan*", kur Dr. Suhaibs Hasans norāda, ka

---

44 El Alami, D.S. (1991). *Legal Capacity with Specific Reference to the Marriage Contract. Arab Law Quarterly*. Vol.6, No.2 (1991), pp. 190–204, [tiešsaite] [Skatīts 28.06.2011.]. http://www.jstor.org/stable/3381835

45 *Number of muslims in Europe*. [tiešsaite] [Skatīts 08.05.2010.]. http://islamineurope.blogspot.com/2007/05/number-of-muslims-in-europe.html,

46 Lanzieri, G. (2008). *Statistics in focus. Population and social conditions. Population in Europe 2007: first results.* Eurostat. [tiešsaite] [Skatīts 28.06.2011.]. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-08-081/EN/KS-SF-08-081-EN.PDF

47 *Islam.* [tiešsaite] [Skatīts 28.06.2011.]. http://www.islamarchiv.de/index.php/islamarchiv

48 *The Financial Times.* [tiešsaite] [Skatīts 10.09.2010.]. http://www.ft.com/cms/s/2/9064931e-a0f6-11de-a88d-00144feabdc0.htm

musulmanim turēšanās pie islāma likumiem, šariāta izpratnē, nozīmē dzīvot saskaņā ar musulmaņu mācību.

Dr. Suhaibs Hasans atbilstoši islāma likumiem ir tiesnesis islāma šariāta padomē, kas 1982.gadā izveidota Lielbritānijā, lai palīdzētu Apvienotās Karalistes musulmaņu sabiedrībā risināt jautājumus, kas saistīti ar islāma jautājumiem.

Dr. Suhaibs Hasans jau šobrīd strādā kā tiesnesis un lemj par tiem jautājumiem, kas skar britu musulmaņu ikdienas dzīvi – finanšu, mantojuma, laulības šķiršanu u.tml. lietas. Krimināllietas tiek atstātas Lielbritānijas tiesu jurisdikcijai. Vienlaikus atbilstoši Lielbritānijas tiesību aktos noteiktajam, gan vīrietis, gan sieviete var vērsties tiesā laulības šķiršanas gadījumā. Savukārt saskaņā ar islāma likumiem, vīrs var izbeigt laulību, ja viņš uzskata, ka tā būs labāk. Visbiežāk vīrs divu liecinieku klātbūtnē vienkārši paziņo sievai: "Es šķiros no tevis!" Vienīgais, par ko šai gadījumā jāpārliecinās, ir tas, vai vīrs ir nodrošinājis sievieti ar pūra tiesu, kas var būt arī dāvana no līgavaiņa, līdz līgava kļūst par viņa sievu. Ja vien vīrs to nav atdevis vai izmaksājis naudā, viņš nevar saņemt laulības šķiršanu, kas bieži rada problēmas, jo sievietes mēdzot apgalvot, ka viņām vajag pūru, lai atbalstītu savus bērnus, bet tā kā Apvienotajā Karalistē bērna intereses tiek aizstāvētas un šķirtās sievas saņem pabalstu no valsts, musulmaņu sabiedrībā šī situācija tiek uztverta kā dilemma.

Islāma šariāta padome vēlas panākt, ka Lielbritānijas tiesību aktos tiktu izdarītas izmaiņas gan attiecībā uz pūru, gan arī attiecībā uz šariāta padomes statusu, atzīstot tās par sava veida starpniecības iestādēm, kuru lēmumi kļūtu saistoši izpildei Lielbritānijā. Kā uzskata islāma šariāta padome, tas Apvienotajai Karalistei nāktu tikai par labu, jo tad musulmaņu sabiedrībai uz likumiska pamata būtu nodota atbildība par šo jomu.

Minētā dēļ nevar bez ievērības atstāt arī kādu citu publikāciju, kas sasaucas ar šo tēmu: "*The Economist*"[49] 2010. gada oktobrī raksta, ka Hārvardas Juridiskajā skolā ir islāma finansēts projekts, kas ir svarīgs arī Eiropai, kā rakstā norādīts, kaut vai tamdēļ, ka 40% britu izcelsmes musulmaņu aptaujā atzinuši, ka viņiem patiktu šariāta ideju piemērošana Lielbritānijā. Aptaujātie norāda, ka pretēji dažu histēriskajām runām, neviens jau neiesaka izmantot islāma sodu sistēmu (piemēram, ķermeņa daļu amputēšanu par laupīšanu, aut. iespraudums) jebkurā no rietumu demokrātijām, tamdēļ nav iemesla par to baidīties. Neviens taču neiebilstot, ka divi pilsoņi risina savu tirdzniecības strīdu parastā kārtībā. Tomēr tā kā angliski runājošajā pasaules daļā jau sen pastāv speciālas šķīrējtiesas un to pakalpojumi tiek pieprasīti, tas acīmredzot nozīmē tieši to, ka tie ir atzīti. Tas savukārt tikai pierāda nepieciešamību, lai par likumiski, tiesiskā kārtībā nostiprinātu strīdu risināšanas veidu atzītu faktiski jau tāpat praktiskajā dzīvē eksistējošos procesus – šariatu.

Lielbritānijas sabiedrībā pastāv pamatotas bažas par to, lai musulmaņu sievietes šķīrējtiesā negrieztos pēc savas brīvas gribas kaut vai tamdēļ, ka sieviete islāma laulībā var būt arī ne no brīvas gribas, tāpēc izmantot islāma procedūras laulības šķiršanai viņai var būt neizdevīgāk, jo ar valsts tiesību aktiem viņas tiesības varētu būt labāk aizsargātas.

Mierinājumam rakstā izskan priekšlikums, ka valstīm vajadzētu pārskatīt savus likumus, lai nodrošinātu, ka ikviens, kurš izvēlas reliģisko šķīrējtiesu ģimenes lietu kārtošanā, var no tā jebkurā brīdī atteikties vai pārsūdzēt nolēmumus laicīgās tiesās.

---

[49] *Islamic law and democracy, Sense about sharia. The Economist.* [tiešsaite] [Skatīts 30.10.2010.]. http://www.economist.com/node/17251830

No malas raugoties un atceroties prognozes par progresējošo musulmaņu skaita pieaugumu tuvākajās desmitgadēs, šķiet, ka pat ja sākotnēji šāds priekšlikums kādā no valstīm arī tiktu atbalstīts, tas varētu izvērsties par nopietnu problēmu nākotnē.

Britu Kolumbijas universitātes Kanādā pētniece Sivane Andersone savā pētījumā "Kāpēc pūra maksājumi modernajā Eiropā zaudējuši nozīmi, bet Indijā pieauguši" analizē, kāpēc pēdējo piecdesmit gadu laikā Indijā ievērojami palielinājusies pūra loma[50], norādot uz Indijā pastāvošās kastu sabiedrības milzīgo ietekmi, salīdzinot šo stāvokli ar tām valstīm, kur sabiedrība attīstījusies bez šāda veida dalīšanas un kur pūra loma tai pat laikā samazinājusies vai izzudusi vispār. Sivane Andersone uzskata, ka līgavas izpirkumu praktizē pārsvarā lauku sabiedrībās, kur sievietei ir ievērojama loma lauksaimniecībā, kur pastāv poligāmija (daudzsievība) un sabiedrība ir visai homogēna. S.Andersone akcentē, ka pūrs ir raksturīgs sociāli diferencētai sabiedrībai, kur sievietes ekonomiskā vērtība ir zema, ģimene monogāma, bet sabiedrība sociāli diferencēta. Pētniece[51] arī norāda, un viņas teiktajam jāpiekrīt, ka galvenā atšķirība starp šīm divām sabiedrībām ir tā, ka sākotnējā Eiropas rūpniecības – industrializācijas periodā sociālais stāvoklis vairāk sakrita ar bagātību, ko bieži mantoja, un šis statuss bija galvenais faktors, kas noteica piederību pie sociālās šķiras. Turpretī, modernizācijas procesam Indijā praktiski nebija un, jāsaka, ka tam arī pašlaik nav ietekmes pār kastu, kam sabiedrībā iedalīta centrālā loma, nosakot statusu.[52]

Valdības centieni īstenot politiku, ar kuru oficiāli vājināta kastu nozīme, veicot grozījumus tiesību aktos, izņemot no likumiem zemāku kastu cilvēkiem agrāk pastāvējušos šķēršļus izglītības un profesijas iespējās, atceļot īpašumtiesību iegūšanas ierobežojumus, ietekme var rasties tikai ilgtermiņā. Tomēr arī tad tikai pie apstākļiem, kad sasniegts tāds ekonomiskās izaugsmes līmenis, kas nodrošina pietiekami daudz ienākumu iedzīvotājiem, tā veicinot vienlīdzību visās kastu grupās.[53]

Indijā šobrīd ir vairāk kā 37%, tas ir, gandrīz 50 miljoni iedzīvotāju, kuri dzīvo zem nabadzības robežas, kas uz kopējā Indijas iedzīvotāju skaita – 1,35 miljarda fona (2010.gada dati) – nenoliedzami ir ievērojams rādītājs[54], kas arī nosaka šī brīža situāciju. Tamdēļ pagaidām Indijas valdības centieniem mazināt, izmainīt sabiedrības attieksmi pret piederību kastai pat apstākļos, kad modernizācijas process pieļauj bagātības rašanos neatkarīgi no piederības tādai vai citādai sociālai grupai, cerības, ka tas varētu izmainīt tradicionālo sociālo hierarhiju un panākt, ka kaut arī personas statuss ir atšķirīgs, atsevišķas iedzīvotāju grupas kļūst salīdzināmas savā bagātības līmenī, ir vairāk uz nākotni vērsts projekts, un tādēļ augstāk minētie valdības centieni Indijā līdz šim nav radījuši jūtamas izmaiņas, un pūra prakse Indijā joprojām ir ļoti plaši izplatīta, lai gan kopš 1961. gada pūra došana ir liegta ar Pūra aizlieguma likumu (angļu val. *The 1961 Dowry Prohibition Act*).

---

50 Andersone, S. (2007). *Pētījums "Kāpēc pūra maksājumi modernajā Eiropā zaudējuši nozīmi, bet Indijā pieauguši"*, 269. lpp.

51 Andersone, S. (2007). *Pētījums "Kāpēc pūra maksājumi modernajā Eiropā zaudējuši nozīmi, bet Indijā pieauguši"*, , 292.–293. lpp.

52 Anderson, S. *The Economics of Dowry and Brideprice, Journal of Economic Perspectives*. Volume 21, Number 4. Fall 2007. pp.151–174. Jstor data base. [tiešsaite] [Skatīts 30.10.2010.]. http://www.jstor.org/discover/10.2307/30033756?uid=3738496&uid=2&uid=4&sid=47699090409787

53 Poverty in India. 05.04.2010.[tiešsaite].[Skatīts 08.05.2010.]. http://www.economywatch.com/indianeconomy/poverty-in-india.html

54 Turpat.

Jāatzīmē, ka vienlaikus šis pats pūra aizlieguma likums (akts) pieļauj laulību dāvanas, gan nosakot, ka tām jābūt brīvprātīgām un ietvertām speciālā sarakstā ar apliecinājumu, ka saskaņā ar likumu šo dāvanu vērtība "nav pārmērīga, ņemot vērā tās personas finanšu statusu, kura vai kuras vārdā šāda dāvana tiek dota"[55], kas tādējādi, neskatoties uz "pūra" institūta faktiskās pastāvēšanas aizliegumu Indijā, pūra lomu sabiedrībā nemazina, bet, tieši otrādi, ļauj to maskētā veidā piekopt. Tas, ka Indijā pūra ietekme arvien ir milzīga, saistāms arī ar citiem apstākļiem: Indijā netiek maksātas vecuma pensijas, sievietes tikpat kā netiek nodarbinātas sabiedriskajā sektorā, viņas no vīra nemanto, jo ir dēlu aizgādībā pēc vīra nāves, līdz ar to reālajā dzīvē, nav atbilstoša pamata tam, lai "pūra" institūts pārstātu darboties un kur nu vēl izzustu, kaut arī tas tiek aizliegts.

Par problēmām, ko izraisa pūra eksistence gan Ķīnā, gan Indijā[56], lasāms žurnālā "*The Economist*" rakstā "*The worldwide war on baby girls*"[57]. Raksts norāda uz problēmu, ka sakarā ar to, ka Ķīnā pastāv viena bērna valsts politika, kā arī sakarā ar to, ka vēl arvien daudzas ģimenes turas pie tradīcijas, ka meitām jādod pūrs, miljoniem jauno pāru pēc ultrasonogrāfijas izdarīšanas, noskaidrojot, ka gaidāmais bērns ir meita, izvēlas tās nedzemdēt.

Kaut arī Indijas valdība ir veikusi virkni pasākumu, lai ierobežotu prenatālās diagnostikas izmantošanu un orientētu to tikai uz iedzimtu slimību atklāšanu, aizliedzot izmantot šo paņēmienu dzimuma noteikšanai un selektīvo abortu pēc dzimuma atšķirībām veikšanai, nosakot tos kā pretlikumīgus un uz dzimumu vērstus abortus, situācija valstī nav uzlabojusies.[58]

Vēl arvien gan Ķīnā, gan Indijas ziemeļos, neskatoties uz valdību centieniem, uz katrām 100 meitenēm piedzimst vairāk nekā 120 zēnu. Pie ievērojamā šo valstu iedzīvotāju kopskaita, tas radījis virkni problēmu, jo ir ārkārtīgi daudz neprecētu, jaunu vīriešu. Pieaudzis noziedzības līmenis, cilvēku tirdzniecība, seksuālā vardarbība, palielinājies sieviešu pašnāvību īpatsvars.

Saskaņā ar 2001. gada tautas skaitīšanas datiem Indijā uz katriem 1000 vīriešiem bijušas 933 sievietes, līdz 2004. gadam stāvoklis vēl vairāk pasliktinājies un Indijā bijušas vien 882 meitenes uz 1000 zēniem. Indija tagad paziņojusi, ka pie šādas proporcijas tai katru gadu iztrūkst 930 000 meiteņu[59]. Šo faktu baismo traģismu un pat bīstamību apliecina dati, kas publicēti 2005. gada Indijas Nacionālo noziegumu reģistra birojā (angļu val. *India's National Crime Records Bureau*):

- ik 3. minūti Indijā tiek pastrādāts 1 noziedzīgs nodarījums pret sievieti,

---

55 Anderson, S. *The Economics of Dowry and Bride price, Journal of Economic Perspectives*. Volume 21, Number 4. Fall 2007. pp.151–174. Jstor data base. [tiešsaite] [Skatīts 30.10.2010.]. http://www.jstor.org/discover/10.2307/30033756?uid=3738496&uid=2&uid=4&sid=47699090409787

56 Gupta, N. (2003). *Women's Human Rights and the Practice of Dowry in India Adapting a Global Discourse to Local Demands*. [tiešsaite].[Skatīts 08.05.2010.]. http://www.jlp.bham.ac.uk/volumes/48/gupta-art.pdf

57 *The worldwide war on baby girls. The Economist.*(04.03. 2010.). [tiešsaite] [Skatīts 08.05.2010.]. http://www.economist.com/node/15636231

58 Stump, D. (2011). *Prenatal sex selection, Report1, Committee on Equal Opportunities for Women and Men Rapporteur: Switzerland, Socialist Group*. Doc. 12715, 16.09. 2011. 5.lpp. [tiešsaite] [Skatīts 11.11.2012.]. http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc11/EDOC12715.pdf

59 *A political introduction to India.* Research paper 07/41 02.05.2007. [tiešsaite] [Skatīts 01.05.2011.]. http://www.parliament.uk/documents/commons/lib/research/rp2007/rp07-041.pdf

- ik 9. minūtē tiek fiksēta nežēlīga rīcība pret sievieti,
- ik 15. minūtē notiek seksuāla rakstura uzbāšanās sievietei,
- ik 20. minūtē – sievietes izvarošana,
- ik 23. minūtē – sievietes nolaupīšana,
- ik 53. minūtē sievietes seksuāla nomocīšana un
- ik 77. minūtē notiek sievietes nāve pūra dēļ.

Šeit minētā vardarbība un nāves gadījumi saistīti ar šajā sabiedrībā valdošo pārliecību un prasību pēc pūra un izraisa šo vardarbību ģimenē, kas izpaužas gan fiziska, gan emocionāla, gan ekonomiska rakstura vardarbībā, un tiek izmantots kā līdzeklis, lai vērstos pret šīm sievietēm – šī uzskaitījuma upuriem. Situācijas traģismu raksturo arī fakts, ka pirms laulību noslēgšanas, gluži kā mums tas ierasts banku pakalpojumos, kā palīglīdzeklis tiek izmantots pūra kalkulators, kuru[60] iedarbinot, saņemsiet piemēram šādu rezultātu: "Nekas briesmīgs, drīzāk tas ir gandrīz mierinājums, jo Jūsu sociālais stāvoklis liek daudz ko vēl vēlēties, lai Jūsu pūra līmenis, kas pašlaik ir 15 INR (rūpiju), tiktu uzlabots. Jūsu sociālā stāvokļa uzlabošanai Jūs varētu vēlēties, mazliet atlikt savu laulību un strādāt."[61,62]

Šādā situācijā saprotams, ka sievietēm bieži vien ir grūtības celt veiksmīgus prasījumus pret varmākām ar pūru saistītajos vardarbības gadījumos tiesā, jo gan emocionālo, gan ekonomiska rakstura vardarbību tiesā pierādīt ir grūti.[63,64]

"*The Economist*" rakstā minētā problēma 2011. gada 16. septembrī apspriesta Eiropas Padomes Parlamentārās asamblejas komitejas sēdē, kur Šveices Sociāldemokrātu grupas pārstāve D.Stumpa ziņojumā par vienlīdzīgām iespējām sievietēm un vīriešiem savu uzstāšanos iesāk ar šī raksta atreferēšanu un, uzrunājot klātesošos, retoriski jautā: iedomājaties, ka iespējams meitenei būs vajadzīgs pūrs! Bet tagad iedomājaties, ka esat iztaisījuši ultrasonogrāfiju, kas maksā tikai $12, un jūs to varat atļauties, un tad jums pasaka, ka šis nedzimušais bērns ir meitenīte! Jūs gan gribētu zēnu, un pārējie ģimenes locekļi arī pieprasa to. Droši vien jūs neesat sapņojuši par mazulītes meitiņas nogalināšanu, kā tie, kas dzīvo kaut kur tālu šais ciematos, nu kāds būs jūsu lēmums, ko jūs darīsiet? Miljoniem pāru atbilde ir: meita mums neder, mēs mēģināsim vēl, līdz tiksim pie dēla! Zemais sievietes statuss, smagā pūra nasta, ģimenes spiediens, ieskaitot šķiršanās draudus, tā iemesla dēļ, ka netiks dzemdēts dēls, liedz sievietēm izvēli – saglabāt grūtniecību un atstāt meitas. Savukārt, saglabājot meitas, sievietes ir nevērīgas pret tām.[65,66]

---

60 *Dowry Calculator*. *Dedicated to all the match making aunties of India.* [tiešsaite] [Skatīts 28.04.2012.]. http://www.dowrycalculator.com/Page%204.html

61 Flock, E. (2011). *Dowry calculator pokes fun at Indian marriage tradition, The Washington Post, World Views,* [tiešsaite].[Skatīts 07.11.2012.]. http://www.washingtonpost.com/blogs/blogpost/post/dowry-calculator-pokes-fun-at-indian-marriage-tradition/2011/05/12/AF9SkI1G_blog.html

62 *Dowry Calculator.* [tiešsaite] [Skatīts 07.11.2012.]. https://twitter.com/dowrycalculator

63 *Dowry-Related Violence.* [tiešsaite] [Skatīts 07.12.2011.]. http://www.stopvaw.org/dowry-related_violence.html

64 *Dowrys Death*. [tiešsaite] [Skatīts 07.11.2012.]. https://www.facebook.com/DowrysDeath/info

65 *Prenatal sex selection,Report Committee on Equal Opportunities for Women and Men.* Council of Europe, Parliamentary Assembly, Doc. 12715, 16.09. 2011[tiešsaite].[Skatīts 10.11.2011.]. http://www.assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=13158&Language=EN

Ar pūru saistītā vardarbība ir nopietna problēma, kas būtiski ietekmē meiteņu un sieviešu dzīvi, tamdēļ tā arvien ir Apvienoto Nāciju Organizācijas dienas kārtībā, jo sevišķi vēršoties pret ar pūru saistītās vardarbības kontekstā. Arī Apvienoto Nāciju Attīstības programmai (turpmāk arī UNDP) ir daudz projektu un pētījumu šai sakarā. ANO pētījumā par neformālās vai tradicionālās tiesu sistēmas realitātēm, norādīts, ka vairumā valstu, kur UNDP strādā, lai uzlabotu dzīvi un celtu valsts dienestu darbības efektivitāti, redzams, ka sieviešu un bērnu tiesību palielināšana, apskatot arī jautājumus par paražu tiesību izmantošanu laulību noslēgšanā un laulību šķiršanā, mantojuma un īpašuma tiesību risināšanā, redzams, ka šie jautājumi atrodas tiešā divu sistēmu ietekmē, "formālās tiesu sistēmas", kas darbojas, pamatojoties uz valdības atbalstītajiem likumiem, ar policijas, tiesas un cietumu sistēmu, un "neformālās sistēmas" ietekmē, abas no kurām var neievērot cilvēktiesības, pieļaut diskriminācijas vai procesuālā taisnīguma pārkāpumus.

Arī citā, 2013.gada 19.marta ANO Ekonomiskās un sociālās padomes Sieviešu tiesību komisijas prezentētā pētījumā paustas bažas par šo vīriešu un sieviešu nevienlīdzību, tai skaitā norādīts uz to, ka meitenes tiek uztvertas kā vērtības, pareizāk sakot, tās tiek uzskatītas par nevērtīgām un traucējošām, gluži kā lietas.[67, 68]

Šveices Sociāldemokrātu grupas pārstāve D.Stumpa, savā ziņojumā runā par pūra tradīciju bīstamajām sekām, minot prātam neaptveramus, ciparos ietvertus faktus par pēdējo divdesmit gadu laikā realizēto liela mēroga atlasi pēc dzimuma Āzijas un Ziemeļāfrikas valstīs, un norāda, ka tādējādi iztrūkst vairāk nekā 100 000 000 (simts miljonu) sieviešu dzimuma pārstāvju un ka uz šo ciparu vēl 1990. gadā norādījis Indijas ekonomists Emātjū Sens (angl. *Amartya Sen*), kurš pirmais publiski atklājis šo šokējošo realitāti. Šajos apstākļos dzimušo sieviešu dzīve saistībā ar valdošo pārliecību, ka tām nav lielas vērtības, rada un uztur sabiedrības nevērīgo attieksmi pret sievietēm. Sievietes nesaņem tādu pašu uzmanību kā vīrieši attiecībā uz medicīnisko aprūpi, sociālo palīdzību, pārtiku, tās ir ierobežotas arī mantojuma tiesībās, kas attiecīgi noved pie augstāka nāves gadījumu rādītāja sievietēm nekā vīriešiem.

Maz būs tādu, kas apšaubītu, ka mūsdienu tiesību praksē Latvijā laulāto mantisko attiecību – pūru regulējošās tiesību normas nav īpaši pieprasītas. Liecību meklējumi par šāda veida strīdiem Latvijas Valsts Vēstures arhīva fondos vērā ņemamus rezultātus nedeva, līdzīgi kā šobrīd, lietu, kur minēts pūrs, tikpat kā nav.

Pie izņēmumiem minams Administratīvās rajona tiesas 2012.gada 16.janvāra spriedums lietā Nr.A420574510, kur tiešām jēdziens "pūrs" lietots tieši laulāto mantisko attiecību kontekstā, lietā, kurā kāda persona griezusies tiesā ar pieteikumu par labvēlīga Administratīvā akta izdošanu pastāvīgās uzturēšanās atļaujas izsniegšanai Latvijas Republikā viņas laulātajam lietā pret Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldi, kas atteikumā par

---

66 Stump, D. (2011). *Prenatal sex selection, Report1, Committee on Equal Opportunities for Women and Men Rapporteur: Switzerland, Socialist Group*. Doc. 12715, 16.09. 2011. 5.lpp. [tiešsaite].[Skatīts 11.11.2012.]. http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc11/EDOC12715.pdf

67 Commission on the Status of Women Fifty-seventh session. *Economic and Social Council. The elimination and prevention on of all forms of violence against women and girls.* [tiešsaite].[Skatīts 11.11.2012.]. http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.6/2013/L.5

68 Hitrova, Ch. *Female infanticide and gender biased sex-selective foeticide, The Value of a Girl in the Modern World* [tiešsaite].[Skatīts 19.10.2013.]. http://www.academia.edu/2465030/Female_infanticide_and_gender_biased_sex-selective_foeticide

uzturēšanās atļaujas piešķiršanu norādījusi, ka ir konstatēti faktori, kas norādīti Eiropas Savienības 1997. gada 4. decembra rezolūcijā "Par pasākumiem fiktīvu laulību apkarošanai" (97/C 382/01), kam nepiekrītot, pieteicēja lēmumu apstrīdējusi – sākotnēji Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes priekšniekam, pēc tam tiesā.

Arī Administratīvā rajona tiesa noraidīja pieteikumu par uzturēšanās atļaujas izsniegšanu laulātajam, cita starpā atsaucoties uz jau minēto Eiropas Savienības 1997.gada 4.decembra rezolūcijas "Par pasākumiem fiktīvu laulību apkarošanai" (97/C 382/01) 2.punktā minētajiem faktoriem, kas var būt pamats, lai uzskatītu, ka laulība ir fiktīva, kur vienā no šīs rezolūcijas punktiem norādīts, ka atteikuma pamatā var būt apstāklis, ka par laulību noslēgšanu ir tikusi dota nauda, ar papildu atsauci uz to, ka atteikuma pamatā nevar būt tā nauda, kas ir dota kā pūrs no tādu valstu pilsoņu puses, kurās pūra došana ir ierasta. Tā kā no rezolūcijas teksta nav secināms, ka laulību var uzskatīt par fiktīvu tikai tad, ja ir konstatēti visi tās 2.punktā minētie faktori, no tā izriet, ka laulību var uzskatīt par fiktīvu, ja konstatēts kaut vai tikai viens no rezolūcijas 2.punktā minētajiem faktoriem. Tā kā no pārsūdzētajiem lēmumiem un tiesā vērtētiem pierādījumiem izrietēja, ka šajā lietā ir konstatējams viens no rezolūcijas 2.punktā minētajiem faktoriem, proti, tas, ka dzīvesbiedri pietiekami nepārzina attiecīgās personas datus (vārds, uzvārds, pilsonība un darbs), pirmās tikšanās apstākļus vai citu būtisku personas informāciju par viņiem, tad tas šai konkrētajā lietā arī bijis atteikuma pamatā.

Tomēr, ja uzturēšanas atļaujas izsniegšanas atteikuma pamatā būtu šeit pieminētais gadījums par naudas došanas faktu laulību noslēgšanai, tad, ņemot vērā Civillikuma 111.–112.pantu normas, pierādīt, ka nauda dota laulību noslēgšanai un nevis kā pūrs, būtu diezgan problemātiski, jo sevišķi gadījumā, ja otra laulātā pilsonības (konkrētajā lietā laulātais bija Kazahijas pilsonis) vai pat dubultās pilsonības valstī saistībā ar laulību noslēgšanu tradicionāli tiek dota pūra nauda vai mahrs.

Dzīve Eiropā šodien vairs nav iedomājama bez migrācijas, kas savukārt atstāj ietekmi uz sabiedrības viengabalainību un saliedētību un līdzi ienes dažādību mūsdienu Eiropā, tai skaitā attiecībā uz to tautu, nāciju tradīcijām, ko katra no migrantu grupām pārstāv. Tā 2012.gada martā Vācijas tiesa, izšķirot strīdu, kurā bija iesaistīts kāda turka tēvs, kurš pieprasīja dēla šķirtai sievai atgriezt zelta rotaslietas 12 000 € (divpadsmit tūkstošu eiro) vērtībā, kuras sievietei bija dotas kā pūrs, jo viņa divus mēnešus pēc kāzām izšķīrusies. Tiesnesis lēma, ka sieviete var saglabāt rotaslietas sev, jo pūrs sievietei ļauj būt finansiāli neatkarīgai pēc šķiršanās, un nav svarīgi, cik ilgi laulība būtu ilgusi. Tiesnesis lēmuma pamatojumā norādīja, ka savu lēmumu balstījis uz Turcijas tiesu nolēmumu atziņām, kas šādus gadījumus lemj, piemērojot šariāta likumus, kas nosaka saglabāt šķirtajai sievai pūrā dotās vērtības, tā pasargājot viņu no nabadzības. Kā papildu iemesls lēmumā norādīts, ka tas pilnībā atbilst Vācijas konstitūcijas prasībām un novērš nabadzību. Komentējot prāvas iznākumu, pārstāvis neizslēdza, ka atšķirīgs nolēmums būtu sagaidāms, ja līdzīgu strīdu izskatītu nevis starp turkiem[69], bet gan starp vāciešiem[70,71,72,73,74,75,76, 77].

1. [69] ***Alrabaa, S.*** **Family Security Matters, Turks in Germany are a Time Bomb.** ***[tiešsaite]. [Skatīts 25.05.2013.]. http://www.familysecuritymatters.org/publications/detail/turks-in-germany-are-a-time-bomb***

[70] *Duitse rechter past sharia toe, de Stentor*. [tiešsaite].[Skatīts 26.03.2013.]. http://www.destentor.nl/2.2545/buitenland/duitse-rechter-past-sharia-toe-1.239909

Gan Vācijā, gan Zviedrijā pēdējos gados ir divkāršojies musulmaņu skaits, kas atstāj ietekmi uz sabiedrību kopumā, jo šīs migrantu grupas nav izolētas no pārējās sabiedrības. Imigrantiem līdzi nākošās ģimenes tradīcijas savā vairumā nesakrīt ar Rietumeiropā gadsimtu gaitā izveidojušām, ierastām tradīcijām, izpratni par ģimeni, kaut vai eiropietim tādos būtiskos jautājumos kā laulību nolīgšanas neiespējamība bez laulāto piekrišanas, laulību vecuma, pūra došanu u.c. tradīcijām.

Ik gadu Zviedrijas varas iestādes saņem vairākus simtus pieprasījumu reģistrēt laulības to personu starpā, kas Zviedrijas izpratnē ir vēl bērni: "Runa ir par cilvēkiem, kuri ir ieceļojuši Zviedrijā, un vai nu ierašanās brīdī vai vēlāk, kad viens no viņiem jau ir Zviedrijas pilsonis, bet otrs ārzemnieks, lūdz reģistrēt viņus kā laulātos. Saskaņā ar Zviedrijas Jaunatnes padomes ziņojumu, Zviedrijā ir vismaz 8500 tādu bērnu, kas pakļauti šim laulību riskam, bieži arī ar tuviem radiniekiem un pat nesasniedzot 12 gadu vecumu"[78], kas norāda uz arvien pieaugošo šariata lomu un, līdzīgi kā iepriekš minētajās situācijās Apvienotajā Karalistē, arī pieaugošo spiedienu un centieniem ietekmēt pastāvošo tiesisko kārtību.

Tā kāds arābu iedzīvotājs saskaņā ar šariatu Hebronā (okupētajā arābu pilsētā Izraēlā) salaulājās ar meiteni, kas laulību noslēgšanas brīdī nebija sasniegusi pilngadību. Atgriežoties Zviedrijā, viņš vēlējās, lai šī viņa laulība tiktu atzīta arī Zviedrijā. Zviedrijas Nodokļu aģentūra (*Skatteverket*) pieprasīja no šīs personas laulības apliecību, kuru saņēmusi, atteicās to atzīt, norādot, ka laulību noslēgšanas brīdī meitenei vēl nav bijis 18 gadu. Zviedrijas tiesa tomēr izlēmusi, ka 17 gadus vecā meitene atradusies šariata laulībā, kas Zviedrijā nevar tikt atzīta par spēkā esošu.

Meitenei tagad ir 19 gadu, viņa dzīvo Kristianstadē, Zviedrijas dienvidos. Atbildot uz tiesas jautājumiem, viņa paskaidrojusi, ka laulība slēgta 2010. gada jūnijā Jordānas Rietumu krasta pilsētā Hebronā, šariāta tiesā desmit dienas pirms viņas 18.dzimšanas dienas. Ar

---

71 Jeremy, D. *International Family Law, Thursday, Law Panel Wants Anti-Dowry Law Toned Down*. [tiešsaite]. [Skatīts 04.10.2012.]. http://www.internationalfamilylawfirm.com/2012/10/law-panel-wants-anti-dowry-law-toned.html

72 *Girl wins 'dowry' case against her father, Emirates.* [tiešsaite].[Skatīts 06.10.2011.]. http://www.emirates247.com/news/region/girl-wins-dowry-case-against-her-father-2011-10-06-1.422195

73 Judgment. Cases on Dowry, Sunil Kumar Sharma vs State (Cbi) on 30 March, 2007. [tiešsaite]. [Skatīts 06.10.2011.]. http://www.indiankanoon.org/docfragment/1698806/?formInput=cases%20on%20dowry

74 Venkatesan, J. *Casual, wholesale reference to in-laws won't justify dowry case: Supreme Court, The Hindu, New Delh*i. [tiešsaite]. [Skatīts 22.10.2012.]. http://www.indiankanoon.org/docfragment/1698806/?formInput=cases%20on%20dowry

75 Patnaik, I. *Women are misusing Dowry Act, rules court. The Indian Express*. [tiešsaite]. [Skatīts 22.10.2012.]. http://www.indiankanoon.org/docfragment/1698806/?formInput=cases%20on%20dowry

76 Patnaik, I. *Nisha Sharma dowry case: Court acquits all accused*, *The Indian Express*. New Delhi. 01.03.2012. [tiešsaite]. [Skatīts 22.10.2012.]. http://www.indiankanoon.org/docfragment/1698806/?formInput=cases%20on%20dowry

77 *Don't implicate family members in dowry case merely on FIR:SC,Jagran Post, Latest News from India News Desk*. [tiešsaite]. [Skatīts 26.10.2012.]. http://post.jagran.com/dont-implicate-family-members-in-dowry-case-merely-on-firsc-1351245209

78 *Tvångsäktenskap ska utredas.* [tiešsaite]. [Skatīts 26.05.2012.]. http://www.sydsvenskan.se/sverige/tvangsaktenskap-ska-utredas

pirmās instances Administratīvās tiesas nolēmumu Zviedrijas Nodokļu aģentūras atteikums reģistrēt sievietes laulību atzīts par kļūdainu, jo lietas izskatīšanas gaitā ticis konstatēts, ka laulības noslēgšanas laikā meitene bijusi grūtniece, bez tam viņa bijusi tik tuvu pilngadībai, kas norāda uz to, ka viņa bijusi arī pietiekami nobriedusi, lai saprastu laulības nozīmi. Savos paskaidrojumos tiesai, meitene arī apgalvoja, ka viņas faktiskās kāzas notikušas jau pēc tam, kad viņai bija palikuši 18 gadi, bet viņa bija kļūdaini aizpildījusi anketas laulības reģistrācijai. Arī Apelācijas tiesa lēma par labu šai meitenei, tomēr Zviedrijas Nodokļu aģentūra pārsūdzēja šo spriedumu, un Zviedrijas Augstākā administratīvā tiesa (*Högsta förvaltningsdomstolen*) atcēla zemākās instances tiesas nolēmumu, nosakot, ka šai gadījumā Zviedrija nevar atzīt šo laulību par noslēgtu, jo, lai Zviedrijā reģistrētu ārvalstu laulību, ir jābūt skaidriem pierādījumiem tam, ka visi Zviedrijas likumā paredzētie laulības reģistrācijas nosacījumi ir izpildīti. Taču "šajā gadījumā, tas bija skaidrs no pieteikuma, ka reģistrācijas nosacījumi ir nepietiekami, jo meitenei laulības brīdī nebija vēl 18 gadu." Tiesa nekonstatēja citus attaisnojošus apstākļus, lai pamatotu laulības reģistrāciju, tamdēļ nosprieda, ka Nodokļu aģentūra pamatoti noraidījusi meitenes pieteikumu, atsakot viņas laulības reģistrāciju Zviedrijā.[79] Pagaidām šis ir skaidrs signāls, ka Zviedrijas tiesību aktiem salīdzinājumā ar šariatu tiek dota priekšroka.

Stereotipus ir grūti mainīt, un tie var novest arī pie aizspriedumiem un diskriminācijas. Paturot to prātā, jāpiedomā, kā vērtēt un kurā pusē nostāties, kad skatāmies uz esošo situāciju kontekstā arī ar musulmaņu tradīciju piemērošanu rietumu sabiedrībā, kur tiek kultivēta arī aizspriedumu teorija, kas saistīta arī ar sociālo identitāti, un kur tiek apgalvots, ka attiecībā uz minoritāšu tiesībām (kaut vai britu izcelsmes musulmaņu pārliecība par viņu tiesībām šķirties pēc šariāta likumiem, kas sievieti šķiroties nodrošinātu ar pūra tiesu) novirzāmies no fundamentāliem principiem, kas atkal un atkal izvirza jautājumu par to, kā mēs izturamies pret cilvēkiem ar atšķirīgu kultūras, reliģijas vai etnisko izcelsmi un spriežam par viņiem. Te arī rodas jautājums par mūsu iecietību, izpratni par dažādu kopienu, grupu savstarpējām attiecībām, arī tiesiskām kopsakarā ar mūsu pašu attieksmi (atkarību) pret aizspriedumiem, stereotipiem un cilvēktiesībām, un ko mēs izvirzām par prioritātēm sev, un ko ar tām gribam pateikt vai panākt.

Pašreiz jo sevišķi bieži vērojams, ka piederība kādai citai kopienai, sabiedrībā tiek uztverta kā sabiedrības vairākuma interešu apdraudējums, jo viss atšķirīgais mums izsauc aizdomas, dažkārt arī neslēptu naidīgumu un veido neobjektīvu attieksmi pret šīm citādākajām grupām un šo kopienu līdzi atnestajām paražām, tradīcijām.

Šai sakarā, no vienas puses, dienas kārtībā izvirzās jautājums, vai viss, ko kāda valstī samērā blīvi dzīvojoša liela skaita cittautiešu grupa savās interesēs vēlas mainīt, ir jārespektē tiktāl, ka tas izmaina valstī eksistējošas tradīcijas un pat tiesību normas? Un, no otras puses, – cik brīvi vispār mēs esam savā vēlmju un iespēju izvēlē kāda viena valstiskā veidojuma telpā, piemēram, Latvijā?

Eiropas integrācija ir bijusi un arī ir tiesību integrācija. Tiesības mainās, un tām jāmainās līdzi laikam, tomēr tam būtu jānotiek uz vienotas vērtību bāzes un izpratnes, arī vēsturiskās. Citādi tas ir tajās Eiropas valstīs, kurās jau šobrīd mīt liels imigrantu skaits no tām valstīm, kurās pūra došana tradicionāli pastāv un dažviet noteikta ar likumu, jo Eirāzijas, Āzijas, Tuvo Austrumu, Dienvidaustrumāzijas lielākajā daļā pūrs arvien vēl ir ļoti izplatīts,

[79] Turpat.

tamdēļ arī tiesās strīdu par šo jautājumu netrūkst, un šo strīdu kontekstā jūtama arī šariāta klātbūtne Eiropas tiesās.

Darbaspēka imigrācija no ES valstīm Latvijai attiecībā uz sabiedrības saliedētību vai migrantu līdzi nestām Latvijai svešām vai šobrīd neaktuālām tradīcijām ietekmi vai draudus pašreiz vēl nerada. Tas no vienas puses.

Taču, raugoties no otras puses, saistībā ar jau pieminēto Baltijas valstīm šodien raksturīgo milzīgo emigrācijas vilni un to, ka šodien ne Igaunijas, ne Lietuvas ģimenes tiesības neparedz pūra institūtu, un Latvija ir vienīgā, kas to saglabājusi savās civiltiesībās, tas gan var ietekmēt arī iespējamo darbaspēka "nosēšanās placdarma" izvēli to valstu pārstāvjiem, kurās pūrs ir nozīmīga, ikdienišķa parādība vēl joprojām. Uz valsts ekonomiku, zudušo darba roku aizstāšana ar jaunām, migrantu plūsmas pieaugums varētu atstāt arī pozitīvu ietekmi, ko nevar vienkāršoti novērtēt (nenovērtēt) attiecībā uz pārējām dzīves sfērām, kaut vai atceroties jau kā piemēru minēto šariāta spiedienu uz Lielbritānijas tiesību sistēmu, dzimumu līdzsvara problēmām vai tām problēmām Francijā, kas saistītas ar lielajam ieceļotāju skaitam līdzi nākošām tradīcijām, ko varējām vērot samērā nesenā pagātnē, kad kopš 2011.gada sievietēm Francijā tika liegts publiskās vietās valkāt tradicionālās musulmaņu galvassegas, motivējot ar to, ka mērķis tam ir sekmēt sieviešu līdztiesību un aizstāvēt viņu brīvību. Pret ko iebilda oponenti, uzsverot, ka likums iegrožo sieviešu ticības brīvību, jo tradīcija iziet publiskās vietās bez galvas segas ir tik dziļi iesakņojusies, kas gala rezultātā sievieti izolē no sabiedrības.

Šeit minētais liecina, ka pasaules globalizācijas apstākļos vienkārša norobežošanās vairs nav iespējama kaut vai lielā emigrantu skaita pēc vienotajā Eiropas telpā, tai skaitā no mazattīstītām valstīm, valstīm, kurās neformālās sistēmas, šariats aizstāj tradicionālās tiesu sistēmas.

Tātad, dzīvojot daudznacionālā vienotā Eiropā, jādomā arī par visaptverošu taisnīgu sociālo politiku, kas vērsta uz harmoniskām starp grupu/starp kopienu attiecībām, diskriminācijas izskaušanu un potenciālo sadursmju novēršanu, ko savstarpējās šo atšķirīgo grupu/kopienu tradīcijas, mūsu stereotipi un aizspriedumi var izsaukt.

Saglabājot cieņu un toleranci pret šo migrantu kopienu kultūrtradīcijām, veicinot izpratni par šo grupu/kopienu līdzi nesto kultūru, kurā, iespējams, ir pat vairāk tolerances pret rietumu civilizāciju nekā pretējā virzienā, nedrīkstētu tomēr šīs tradīcijas atstāt pavisam bez ievērības, jo pašreiz samērā bieži vērojams, ka piederība kādai citai kopienai, jo sevišķi ar atšķirīgām tradīcijām, sabiedrībā tiek uztverta kā sabiedrības vairākuma interešu apdraudējums. Atšķirīgais izsauc aizdomas, neiecietību vai pat tiešu naidīgumu un veido subjektīvu un reizēm arī neobjektīvu attieksmi pret šīm, citādākajām grupām. Apsverot, kā saglabāt šīm grupām piemītošo raksturīgo identitāti, lai ar tolerantu attieksmi ikdienas sadzīvē spētu sarast un sadzīvot ar šo dažādo kultūru, reliģijas daudzveidību ietekmi, neļaujot nostāties uz vienas vai otras grupas diskriminācijas ceļa pēc tām vai citām pazīmēm un meklētu iespēju, kā ar mūsu kopējo cilvēciskuma un vienlīdzīgas attieksmes pret visiem vēlmi, neskatoties uz dzimuma, etnisko, rasu izcelsmi vai reliģisko piederību, neieslīgtu interešu konfliktā uz tāda vai citāda pamata.

Svarīgi izprast, ciktāl mēs spējam pārkāpt savu nacionālo tradīciju robežas, ciktāl tas vispār ir un vai ir nepieciešams, tai skaitā arī, kā vērtējam mums it kā svešajās kopienās saglabātās tradīcijas, kas šajā mums it kā svešajā migrantu kopienā ikdienas dzīvē tiek saglabātas? Dažkārt tradīcijas varbūt pat ir arī jāaizsargā no neiecietības izpausmēm, ko rada politiskā, reliģiskā, etniskā, ētiskā vai kāda cita izpausme vai ietekme, taču, kā redzējām no

augstāk izklāstītā, dažkārt tradīcijas var sākt diktēt, tas ir, izvirzīt kultūrvidei un pat attiecīgajai tradicionālajai tiesību saimei nepieņemamus nosacījumus un kļūt traucējošas, jo valstu sociālās, nacionālās attīstības īpatnības izpaužas arī to tiesībās un kalpo kā instruments sabiedrības organizēšanai noteiktā politiskā valsts organizācijas sistēmā, veidojot un saglabājot kopējos raksturīgos principus valstu (nacionālajās) normatīvajās sistēmās. Tā kā romāņu – ģermāņu tiesībās paraža, likums, ar atrunām arī tiesu prakse kalpojusi arī kā tiesību avotu bāze, nav brīnums, ka vēsturiski paražas nostiprinājušās likumos. Tas attiecināms gan uz privāttiesībām, gan starptautiskām, ģimenes, darba u.c. tiesībām, un to atsevišķiem institūtiem. Taču šodienas Eiropas sabiedrībā paražām vairs ir vien otršķirīga nozīme, un tās vairs nav patstāvīgs tiesību avots tiesību sistēmā. Tamdēļ tās būtu vērtējamas vien kā fons tām vai citām pārvērtībām, arī attiecībā uz "pūra" institūtu.

Analizējot "pūra" institūta teorētisko un praktisko nozīmi mūsdienās, vērtējot to ne tikai vēsturiskā, filozofiskā, juridiskā aspektā un plašāk, nākas secināt, ka šobrīd pūrs patiesā vārda "nozīmes " kontekstā "nozīmi" pozitīvā izteiksmē "nenes". Ir acīmredzams, ka faktiski šodien pūra sākotnēji iecerētā funkcija daudzviet ir izkropļojusies un pāraugusi sabiedrības attīstību kavējošā, apdraudošā un baisā statistikā. Arī Eiropā pūra loma un ietekme ir samazinājusies līdz minimumam, pat neskatoties uz to, ka atsevišķu tās iedzīvotāju izcelsmes valstu tiesības šo institūtu vēl saglabā. Tamdēļ augstāk minētā uzskaitījuma kopums, šķiet, nepārprotami liecina par to, ka "pūra" institūta dzīvotspēja nākotnē visdrīzāk saglabāsies tikai Eiropas imigrantu kopienās, pie tam tajās, kuru izcelsmes valstīs tas ir tradicionāli ar vai bez tā atspoguļojuma nacionālajās tiesībās.

Agrākais pūra modelis izkropļotās formas pēc zaudējis savu sākotnējo jēgu, un mūsdienās asi izvirza jautājumus par cilvēktiesībām, dzimumu vienlīdzību un liek mums domāt par "pūra" institūta vietu mūsu Civillikumā. Mūsdienu Latvijai nepiemīt sociāli diferencētās sabiedrības pazīmes ar diskriminējošu sievietes lomu tajā, tā neiederas pūra *de facto* esošajā valstu sarakstā, vienlaikus Civillikums ar *de jure* tajā eksistējušo "pūra" institūtu, tas ir, ar tiesību normām, kurām ir dzimumu diskriminācijas pazīmes, padara mūs līdzīgus Senās Grieķijas pilsētvalstīm (800.–300.g.p.m.ē.), un romiešiem – 200.g.p.m.ē., kas kontrastē ar pārējo Eiropu, tamdēļ ir acīmredzams, ka jāveic "pūra" institūta regulējošo tiesību normu eksistences un saglabāšanas nepieciešamības pārvērtējums, autores ieskatā, CL 111.–113. panti ir izslēdzami, lai Latvija spētu ne tikai virzīties demokrātijas un cilvēktiesību ievērošanas virzienā, bet būt arī pārliecināta par savu starptautisko saistību īstenošanu.

Izmantotās literatūras saraksts

Alrabaa, S. *Family Security Matters, Turks in Germany are a Time Bomb.* [tiešsaite].[Skatīts 25.05.2013.]. http://www.familysecuritymatters.org/publications/detail/turks-in-germany-are-a-time-bomb

Anderson, S. (2003). *Research: Why Dowry Payments Declined with Modernization in Europe but are Rising in India, Journal of Political Economy*, Vol. 111, April 2003, p.269;

Anderson,S., Debraj, R., India's missing women by age and state. [tiešsaite].[Skatīts 04.02.2014]. http://ideasforindia.in/profile.aspx?id=41;

Anderson, S. *The Economics of Dowry and Brideprice, Journal of Economic Perspectives*. Volume 21, Number 4. Fall 2007. pp.151–174. Jstor data base. [tiešsaite].[Skatīts 30.10.2010.]. http://www.jstor.org/discover/10.2307/30033756?uid=3738496&uid=2&uid=4&sid=47699090409787;

Baird, V. *A Woman before Her Time: Lady Augusta in the Dartrey Legacy.* 15.lpp. J stor data base. [tiešsaite].[Skatīts 20.02.2011.]. http://www.jstor.org/action/exportSingleCitation?singleCitation=true&suffix=10.2307%2F20641365

Connor, S., The lost girls: Thousands of 'missing' girls revealed by analysis of UK's 2011 census results. *The Independent.* [tiešsaite]. [Skatīts 16.01.2014]. http://www.independent.co.uk/news/science/the-lost-girls-thousands-of-missing-girls-revealed-by-analysis-of-uks-2011-census-results-9059905.html;

Connor, S., The lost girls: It seems that the global war on girls has arrived in Britain. *The Independent*. [tiešsaite]. [Skatīts 14.01.2014]. http://www.independent.co.uk/news/science/the-lost-girls-it-seems-that-the-global-war-on-girls-has-arrived-in-britain-9059610.html;

Connor, S., The lost girls: Why it has been so difficult to prosecute doctors offering terminations where gender has been an issue. *The Independent.* [tiešsaite].[Skatīts 14.01.2014]. http://www.independent.co.uk/news/science/the-lost-girls-why-it-has-been-so-difficult-to-prosecute-doctors-offering-terminations-where-gender-has-been-an-issue-9059590.html;

Connor, S., The lost girls: Main conclusions of The Independent's study. *The Independent.* [tiešsaite].[Skatīts 18.01.2014]. http://www.independent.co.uk/news/science/the-lost-girls-main-conclusions-of-the-independents-study-9059716.html;

El Alami, D.S. (1991). *Legal Capacity with Specific Reference to the Marriage Contract*. *Arab Law Quarterly*. Vol.6, No.2 (1991), pp. 190–204, [tiešsaite].[Skatīts 28.06.2011.]. http://www.jstor.org/stable/3381835;

Flock, E. (2011). *Dowry calculator pokes fun at Indian marriage tradition, The Washington Post, World Views*, [tiešsaite].[Skatīts 07.11.2012.]. http://www.washingtonpost.com/blogs/blogpost/post/dowry-calculator-pokes-fun-at-indian-marriage-tradition/2011/05/12/AF9SkI1G_blog.html;

Gupta, N. (2003). *Women's Human Rights and the Practice of Dowry in India Adapting a Global Discourse to Local Demands.* [tiešsaite].[Skatīts 08.05.2010.]. http://www.jlp.bham.ac.uk/volumes/48/gupta-art.pdf;

Hitrova, Ch. *Female infanticide and gender biased sex-selective foeticide, The Value of a Girl in the Modern World* [tiešsaite].[Skatīts 19.10.2013.]. http://www.academia.edu/2465030/Female_infanticide_and_gender_biased_sex-selective_foeticide;

Jeremy, D. *International Family Law, Thursday, Law Panel Wants Anti-Dowry Law Toned Down*. [tiešsaite].[Skatīts 04.10.2012.]. http://www.internationalfamilylawfirm.com/2012/10/law-panel-wants-anti-dowry-law-toned.html

Lanzieri, G. (2008). *Statistics in focus. Population and social conditions. Population in Europe 2007: first results.* Eurostat. [tiešsaite].[Skatīts 28.06.2011.]. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-08-081/EN/KS-SF-08-081-EN.PDF;

Milmo, C., Connor S., The lost girls: Department of Health to launch investigation into reports of illegal abortions. *The Independent.* [tiešsaite]. [Skatīts 16.01.2014]. http://www.independent.co.uk/news/uk/crime/the-lost-girls-department-of-health-to-act-on-reports-of-illegal-abortions-by-gender-9062460.html?origin=internalSearch;

Milmo, C., The lost girls: 'If you have a girl, you feel you've let your husband down'. *The Independent.* [tiešsaite]. [Skatīts 14.01.2014]. http://www.independent.co.uk/news/science/the-lost-girls-if-you-have-a-girl-you-feel-youve-let-your-husband-down-9059570.html;

Švarcs, F. (2011). *Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vesture.* Rīga:Tiesu Namu Aģentūra, 273.lpp.;

Venkatesan, J. *Casual, wholesale reference to in-laws won't justify dowry case: Supreme Court, The Hindu, New Delhi*. [tiešsaite].[Skatīts 22.10.2012.]. http://www.indiankanoon.org/docfragment/1698806/?formInput=cases%20on%20dowry

Patnaik, I. *Women are misusing Dowry Act, rules court. The Indian Express*. [tiešsaite].[Skatīts 22.10.2012.]. http://www.indiankanoon.org/docfragment/1698806/?formInput=cases%20on%20dowry

Patnaik, I. *Nisha Sharma dowry case: Court acquits all accused*, *The Indian Express*. New Delhi. 01.03.2012. [tiešsaite].[Skatīts 22.10.2012.]. http://www.indiankanoon.org/docfragment/1698806/?formInput=cases%20on%20dowry;

Seabastian. *Love for Sale: Dowries and Bride Prices.* [tiešsaite].[Skatīts 20.02.2011.]. http://hubpages.com/hub/LoveForSale;

Sen, A., The lost girls: Girls are still aborted in states with more educated women. *The Independent.* [tiešsaite].[Skatīts 14.01.2014]. http://www.independent.co.uk/news/science/the-lost-girls-girls-are-still-aborted-in-states-with-more-educated-women-by-amartya-sen-9059544.html;

Stump, D. (2011). *Prenatal sex selection, Report1, Committee on Equal Opportunities for Women and Men Rapporteur: Switzerland, Socialist Group*. Doc. 12715, 16.09. 2011. 5. lpp. [tiešsaite].[Skatīts 11.11.2012.]. http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc11/EDOC12715.pdf;

Grozījumi Civillikumā 19.09.2013. likums. *Latvijas Vēstnesis*, 188 (4994), 26.09.2013, spēkā ar 2014.gada 1.janvāri, [tiešsaite]. [Skatīts 03.01.2014]. http://likumi.lv/doc.php?id=90223;

Dažas Lielbritānijas etnisko minoritāšu grupas plaši piekopj nelegālos abortus, [tiešsaite]. [Skatīts 16.01.2014]. http://www.anglobalticnews.co.uk/lv/da%C5%BEas-lielbrit%C4%81nijas-etnisko minorit%C4%81%C5%A1u-grupas-pla%C5%A1i-piekopj-neleg%C4%81los-abortus;°

A political introduction to India. Research paper 07/41 (02.05. 2007). [tiešsaite].[Skatīts 04.02.2014]. http://www.parliament.uk/documents/commons/lib/research/rp2007/rp07-041.pdf

Legislative Scrutiny: Policing and Crime Bill - Human Rights Joint Committee. [tiešsaite].[Skatīts 05.02.2014]. http://www.publications.parliament.uk/pa/jt200809/jtselect/jtrights/68/68we14.htm

Latvijas Republikas Saeimas Arhīva 1993.gada 27. aprīļa vakara sēdes stenogramma. [tiešsaite].[Skatīts 09.08.2010]. http://www.saeima.lv/Likumdosana/likumproj_5saeima.htm

Council Directive. 24.06.1988. for the implementation of Article 67 of the Treaty. (88/36/1/EEC). *Official Journal of the European Communities*. No L178/5. [tiešsaite].[Skatīts 08.08.2010]. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1988:178:0005:0018:EN:PDF

Commission on European Family Law. [tiešsaite].[Skatīts 27.08.2010]. http://www.ceflonline.net/Reports/pdf3/Austria.pdf

Commission on European Family Law. [tiešsaite].[Skatīts 27.08.2010]. http://www.ceflonline.net/Reports/pdf3/Catalonia.pdf

Napoleonic Code. [tiešsaite].[Skatīts 21.03.2012]. http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_textA.htm, skatīts 2010-10-26,

Napoleonic Code. [tiešsaite].[Skatīts 21.03.2012]. http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Napoleonic+Code

[tiešsaite].[Skatīts 23.10.2011.]. http://www.mumbainet.com/template1.php?CID=15&SCID=5

Charles II of England. [tiešsaite].[Skatīts 20.02.2011.]. http://en.wikipedia.org/wiki/Charles_II_of_England

Wilhelm Kettler. [tiešsaite].[Skatīts 23.10.2011.]. http://wilhelm-kettler.co.tv/

Fredrich Kettler. [tiešsaite].[Skatīts 23.10.2011.]. http://friedrich-kettler.co.tv Eastern Livonia Courland.. [tiešsaite].[Skatīts 21.03.2011.]. http://www.historyfiles.co.uk/KingListsEurope/EasternLivoniaCourland.htm

Eastern Livonia Courland.. [tiešsaite].[Skatīts 21.03.2011.]. http://www.historyfiles.co.uk/KingListsEurope/EasternLivoniaCourland.htm

Baltasars. [tiešsaite].[Skatīts 21.03.2011.]. http://www.historia.lv/alfabets/R/ru/rusovs_baltasars/teksts

Ketlers Vilhelms, Kurzemes hercogs. [tiešsaite].[Skatīts 20.02.2011.]. http://vesture.eu/index.php/Ketlers_Vilhelms,_Kurzemes_hercogs

The Marriage of Duke Wilhelm and Princess Sofia. [tiešsaite].[Skatīts 20.02.2011.]. http://www.agceep.net/eventdoc/AGCEEP_Specific_Prussia.eue.htm#evt263002

Prince-Bishops of Courland (Kurland) AD 1232 – 1561. Duchy of Courland & Semigallia. AD 1562 – 1795. [tiešsaite].[Skatīts 11.01.2011.]. http://www.historyfiles.co.uk/KingListsEurope/EasternLivoniaCourland.htm

Number of muslims in Europe. [tiešsaite].[Skatīts 08.05.2010.]. http://islamineurope.blogspot.com/2007/05/number-of-muslims-in-europe.html,

Islam. [tiešsaite].[Skatīts 28.06.2011.]. http://www.islamarchiv.de/index.php/islamarchiv

The Financial Times. [tiešsaite].[Skatīts 10.09.2010.]. http://www.ft.com/cms/s/2/9064931e-a0f6-11de-a88d-00144feabdc0.htm

Islamic law and democracy, Sense about sharia. The Economist.[tiešsaite].[Skatīts 30.10.2010.]. http://www.economist.com/node/17251830

Poverty in India. 05.04.2010.[tiešsaite].[Skatīts 08.05.2010.]. http://www.economywatch.com/indianeconomy/poverty-in-india.html

The worldwide war on baby girls. The Economist.(04.03. 2010.). [tiešsaite].[Skatīts 08.05.2010.]. http://www.economist.com/node/15636231

A political introduction to India. Research paper 07/41 02.05.2007. [tiešsaite].[Skatīts 01.05.2011.]. http://www.parliament.uk/documents/commons/lib/research/rp2007/rp07-041.pdf

Dowry Calculator. *Dedicated to all the match making aunties of India.* [tiešsaite].[Skatīts 28.04.2012.]. http://www.dowrycalculator.com/Page%204.html

Dowry Calculator. [tiešsaite].[Skatīts 07.11.2012.]. https://twitter.com/dowrycalculator

Dowry-Related Violence. [tiešsaite].[Skatīts 07.12.2011.]. http://www.stopvaw.org/dowry-related_violence.html

Dowrys Death. [tiešsaite].[Skatīts 07.11.2012.]. https://www.facebook.com/DowrysDeath/info

Prenatal sex selection,Report Committee on Equal Opportunities for Women and Men. Council of Europe, Parliamentary Assembly, Doc. 12715, 16.09. 2011[tiešsaite].[Skatīts 10.11.2011.]. http://www.assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=13158&Language=EN

Commission on the Status of Women Fifty-seventh session. *Economic and Social Council. The elimination and preventi on of all forms of violence against women and girls.* [tiešsaite].[Skatīts 11.11.2012.]. http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.6/2013/L.5

Duitse rechter past sharia toe, de Stentor. [tiešsaite].[Skatīts 26.03.2013.]. http://www.destentor.nl/2.2545/buitenland/duitse-rechter-past-sharia-toe-1.239909

Girl wins 'dowry' case against her father, Emirates. [tiešsaite].[Skatīts 06.10.2011.]. http://www.emirates247.com/news/region/girl-wins-dowry-case-against-her-father-2011-10-06-1.422195

Judgment. Cases on Dowry, Sunil Kumar Sharma vs State (Cbi) on 30 March, 2007. [tiešsaite].[Skatīts 06.10.2011.]. http://www.indiankanoon.org/docfragment/1698806/?formInput=cases%20on%20dowry

Don't implicate family members in dowry case merely on FIR:SC,Jagran Post, Latest News from India News Desk. [tiešsaite].[Skatīts 26.10.2012.]. http://post.jagran.com/dont-implicate-family-members-in-dowry-case-merely-on-firsc-1351245209

Tvångsäktenskap ska utredas. [tiešsaite].[Skatīts 26.05.2012.]. http://www.sydsvenskan.se/sverige/tvangsaktenskap-ska-utredas

THE DEVELOPMENT of Legal regulation FOR OF THE PUBLIC PRIVATE PARTNERSHIP in 2014.–2020 PLANNING PERIOD

Nikolajs Ozoliņš, Mg.iur.

Biznesa augstskola *Turība*, Latvija

Abstract

Legal regulation developments of the Public private partnership (PPP) in the 2014–2020 planning period is the main aim for European Union (EU) funds implementation.

European Innovation Partnerships are a new way of bringing together public and private actors at EU, national and regional levels to tackle the big challenges we face such as climate change, energy and food security, health and an ageing population. These challenges also represent opportunities for new businesses and the Partnerships aim to give the EU a first-mover advantage in these markets. The partnerships will leverage more than €6 billion of public investments with each euro of public funding expected to trigger additional investments to develop new technologies, products and services which will give European industry a leading position on world markets.

These PPPs are based on roadmaps for research and innovation activities which are the result of an open consultation process and which have been positively evaluated by the European Commission with the help of independent experts. The PPPs will be implemented through open calls under Horizon 2020, the new EU Programme for Research and Innovation for 2014–2020. The first Horizon 2020 Work Programme for 2014–2015, published on 11 December 2013, foresees around €1.45 billion for PPPs.

A user-pay PPP can be self-supporting if investment costs are funded entirely by private financing and project revenues derive solely from user charges. In many cases, however, full cost recovery through user charges may not be feasible (e.g. because of limited willingness to pay or affordability constraints). In cases where the public sector has to provide financial support to make the PPP financially

feasible either at the start or on a recurrent basis, EU grants may be available for PPP projects to cover part of the funding gap.

Atslēgas vārdi: Publiskā privātā partnerība (PPP), Eiropas struktūrfondu un investīciju (ESI) fondi, Apvārsnis 2020.

Ievads

Globalizācijas apstākļos valsts ir spiesta diversificēt pārvaldes līmeņus, t.i., nodot publisku funkciju daļu reģionālām un lokālām varām. Tomēr tas notiek nepietiekami ātri, un tad ir iespēja izmantot publiskas pārvaldes privatizāciju, nododot publisko uzdevumus privātās rokās.

Publiskā privātā partnerība, angļu valodā *Public Private Partnership* (turpmāk tekstā – PPP), pastāv kā kompleksveida institūts, kurā ir iekļautas dažādas komponentes: ideoloģiska, politiska, sociālekonomiska, finansiāla un, pirmkārt, juridiska.

Īpašs diskusiju objekts PPP ir jautājums par šā fenomena juridisko dabu, kurš satur hibrīdu raksturu un faktiski izskalo robežas starp publisku un privātu pārvaldi, līdzīgi izsaucot strīdus par formu un pārvaldes metodi ar doto institūtu, kurš ir pakļauts gan administratīvi-tiesiskai, gan civiltiesiskai regulēšanai.

Projekti, kas apvieno PPP modeli ar Eiropas Savienības (turpmāk tekstā – ES) fondiem, ir pakļauti gan PPP noteikumiem, gan arī norādījumiem par Eiropas fondiem. Tā ir vēl jauna formula, kas raisa daudzus jautājumus un šaubas. Specifiski riski ir saistīti ar šādiem projektiem (piemēram, risks par nepieciešamību dot Eiropas Savienības fondu finansējumu vai riska būtiskas izmaiņas, kas veiktas, projektu realizējot, kurām būs nepieciešams apstiprinājums no Eiropas Komisijas).

Pašlaik procedūras, kas saistītas ar iegūtu finansējumu PPP projektiem, tiek apspriestas ar Eiropas Komisiju (turpmāk tekstā – EK).

Galvenās problēmas ir:

1) procedūru trūkums, kurām ir panākta vienošanās ar EK, lai saņemtu ES finansējumu, kas nediskriminē PPP projektus;
2) trūkst skaidru noteikumu, kas attiecas uz projekta izturību (piemēram, akciju atsavināšanu kādā uzņēmumā);

3) pamatnostādņu trūkums saistībā ar norēķiniem par ES subsīdiju un arī ES fondu PPP projektu naudas plūsmu arī saistībā ar nodokļu maksājumiem. (Polijas Infrastruktūras attīstības ministrija 2014)

Priekš PPP 2014.–2020.gada plānošanas periodā Latvijai būs pieejamas investīcijas no pieciem ES struktūrpolitikas finansēšanas instrumentiem (Partnerības līguma projekts Eiropas struktūrfondu un investīciju fondu 2014.–2020.gada plānošanas periodam):

1) ERAF, lai ar ieguldījumiem pētniecībā un inovācijās, informāciju un komunikāciju tehnoloģijās, Mazo un Vidējo Komersantu (turpmāk tekstā – MVK) konkurētspējas paaugstināšanā atbalstītu attīstību un ekonomiku strukturālu pielāgošanu;
2) Kohēzija Fonds (turpmāk tekstā – KF), lai palīdzētu integrēties Eiropas Savienības vienotajā tirgū un veicinātu vides standartu ievērošanu un svarīgākās transporta infrastruktūras izbūvi;
3) Eiropas sociālais fonds (turpmāk tekstā – ESF), lai uzlabotu nodarbinātības iespējas, stiprinātu sociālo iekļaušanos, mazinātu nabadzību, veicinātu izglītības iespējas un mūžizglītību un attīstītu aktīvu, visaptverošu un ilgtspējīgu sociālo iekļaušanu;
4) Eiropas Savienības Eiropas Lauksaimniecības fonds lauku attīstībai (turpmāk tekstā – ELFLA), lai veicinātu lauksaimniecības konkurētspēju, nodrošinātu dabas resursu ilgtspējīgu apsaimniekošanu un rīcību klimata politikas jomā, kā arī panāktu lauku ekonomikas un kopienu līdzsvarotu teritoriālo attīstību, tostarp radot un saglabājot nodarbinātību;
5) 5.Eiropas Jūrlietu un zivsaimniecības fonds (turpmāk tekstā – EJZF), lai veicinātu tādu zivsaimniecību, kas ir konkurētspējīga, ekonomiski dzīvotspējīga un sociālā un vides ziņā ilgtspējīga, kā arī veicinātu zivsaimniecības reģionu līdzsvarotu un iekļaujošu teritoriālo attīstību.

Eiropas Savienības struktūras un investīciju fondi (turpmāk tekstā – ESI) ir: ESF; ERAF; KF; ELFLA; EJZF.

Autora viedoklis ir – sakarā ar ierobežotajiem valsts un pašvaldību līdzekļiem publisko investīciju projektu īstenošanai, vērojama nepietiekama infrastruktūras uzturēšana un attīstība, kas tautsaimniecībā rada negatīvas sekas. Tāpat ierobežotā publiskā finansējuma apjoma dēļ ir nepieciešams veicināt esošo līdzekļu efektīvu apsaimniekošanu un izlietojumu, izmantojot privātā sektora priekšrocības. Līdz ar to arī ESI fondu apguvē jāveicina PPP pielietojums, jo šis modelis spēj apvienot abu sektoru stiprās puses, izmantojot privātā komersanta jaunievedumu spējas pakalpojumu sniegšanā un racionāli lietojot valsts budžeta līdzekļus.

1. PPP un ESI fondu sinerģija

Eiropas Komisija (EK) ir paudusi atbalstu privātā finansējuma piesaistei, gan izmantojot PPP instrumentu, gan arī kombinējot privāto finansējumu ar ESI fondiem PPP darījumu ietvaros, tādējādi nodrošinot augstāku sinerģiju un izmantojot finanšu resursu efektivitāti.

ESI fondu kombinēšana ar privāto finansējumu, tai skaitā izmantojot PPP modeli, ir iespējama un vēlama, dodot labus rezultātus, uzskatāmi demonstrēja Polijas, Spānijas un Lietuvas lektori 2013.gada 8.novembra starptautiskajā konferencē "Iespējas PPP un ES fondu kombinēšanai", kas tika organizēta ar ES institūciju atbalstu Viļņā. (Leimanis, 2014)

Izsludinot stratēģisko plānošanas dokumentu sagatavošanas sākšanu, EK norādīja, ka ir jāskatās uz daudz plašāka mēroga partnerību ar privāto sektoru. Latvijā tas vēl aizvien tiek interpretēts kā dialogs ar privāto sektoru, bet ne kā kopīgs darbs, kas vērsts uz projektu attīstību. (Eiropas PPP centrs European PPP Center (EPPPC))

Gala lietotāju spēja maksāt par PPP var būt nesošā, ja ieguldījumu izmaksas, ko pilnībā finansē privātā finansējuma sektors, un projekta ieņēmumus gūst tikai no lietotāju maksājumiem. Daudzos gadījumos tomēr pilnīga izmaksu atgūšana ar lietotāju maksājumiem var nebūt iespējama (piemēram, ja ierobežo gatavību maksāt vai pirktspējas ierobežojumu). Gadījumos, kad ir valsts sektoram, lai sniegtu finansiālu atbalstu, lai padarītu PPP finansiāli iespējamu vai nu sākumā vai atkārtoti, ES dotācijas var būt pieejamas PPP projektiem, lai segtu daļu no finansējuma deficīta.

Latvijai noteikti būtu jāņem vērā Spānijas pieredze, jo arī Spāniju visai būtiski skārusi vispasaules ekonomiskā krīze, bet tajā pat laikā PPP projekti Spānijā tiek ļoti veiksmīgi realizēti. Tāpat ir vērts papētīt Polijas pieredzi, jo, neskatoties uz to, ka Polija ir postpadomju valsts, tā efektīvi izmanto tai sniegtās iespējas.

Savukārt, izvērtējot Lietuvas pieredzi PPP un kombinēto projektu realizācijā, jāsecina, ka mūsu kaimiņi veiksmīgi kombinē Eiropas Savienības fondu un privāto finansējumu izmantošanu. Būtiski pieminēt, ka Lietuvā PPP kā projektu realizācijas veids ir deklarēts ne tikai atsevišķos nacionālā un nozares līmeņa plānošanas dokumentos, bet tiek arī aktīvi atbalstīts ar speciāli šim nolūkam izveidoto kompetences centra palīdzību, kas veic ne tikai kontroles (kā Latvijā), bet arī efektīvi atbalsta konsultāciju funkciju.

2. PPP programmā "Apvārsnis 2020"

2013.gada decembrī Eiropas Komisija iepazīstināja ar pirmajiem uzaicinājumiem iesniegt projektus saskaņā ar pētniecības un inovācijas pamatprogrammu "Apvārsnis 2020", kuras budžets ir 80 miljardi eiro. Šis finansējums, no kura pirmajiem diviem gadiem ir paredzēti vairāk nekā 15 miljardi eiro, ir jāizmanto, lai sekmētu uz zināšanām balstītas ekonomikas attīstību un risinātu aktuālās problēmas, kas ir cilvēku dzīves centrā. 2014.–2015.gadā darbības pamatā aptvers 12 jomas, tostarp tādas tēmas kā individualizēta veselības aprūpe, digitālā drošība un progresīvas pilsētas (MEMO/13/1122).

ES pētniecības, inovācijas un zinātnes komisāre Moire Gēgena-Kvinna: "Laiks ķerties pie darba. Programmas "Apvārsnis 2020" finansējums ir īpaši svarīgs pētniecības un inovācijas nākotnei Eiropā un sekmēs ekonomikas izaugsmi, nodarbinātību un labāku dzīves kvalitāti. Mēs esam izstrādājuši programmu "Apvārsnis 2020" tā, lai tai būtu rezultāti, un mēs esam samazinājuši administratīvās formalitātes, lai tajā piedalīties būtu vienkāršāk. Tāpēc aicinu pētniekus, augstskolas, uzņēmumus, tostarp MVU, un citus pieteikties!" (Eiropas PPP centrs European PPP Center (EPPPC))

Pirmo reizi Komisija ir norādījusi finansējuma prioritātes pirmajiem diviem gadiem, tādējādi piedāvājot zinātniekiem un uzņēmumiem ar lielāku noteiktību nekā jebkad agrāk par ES pētniecības politikas virzību. Lielākā daļa uzaicinājumu iesniegt projektus atbilstīgi 2014. gada budžetam ir atvērti no šodienas, citi sekos nākamā gada laikā. Uzaicinājumi iesniegt projektus vien 2014. gada budžeta ietvaros pārstāv 7,8 miljardus eiro.

Šo finansējumu izmantos atbilstīgi trijiem centrālajiem programmas "Apvārsnis 2020" pīlāriem:

1) Zinātnes izcilība: gandrīz 3 miljardi eiro, tostarp 1,7 miljardi Eiropas Pētniecības padomes subsīdijām, kas domātas augsta līmeņa zinātniekiem, un 800 miljoni eiro stipendijām, ko jaunajiem zinātniekiem piešķir Marijas Skladovskas-Kirī darbību ietvaros (MEMO/13/1123).
2) Rūpniecības prioritāte: 1,8 miljardi eiro paredzēti tam, lai atbalstītu Eiropas rūpniecības vadošās pozīcijas tādās jomās kā IKT, nanotehnoloģijas, progresīvā ražošana, robotika, biotehnoloģijas un kosmoss.
3) Sabiedrības problēmas: 2,8 miljardi eiro atvēlēti inovatīviem projektiem, kas saistīti ar septiņiem programmā "Apvārsnis 2020" definētiem sabiedrības uzdevumiem, īsumā tie ir šādi: veselība; lauksaimniecība; jūrlietas un bioekonomika; enerģētika; transports; klimata aizsardzība; vide; resursu racionāls izmantojums un izejvielas; domājoša sabiedrība un drošība. (European Commission – IP/13/1232 11/12/2013)

Kohēzijas Politikas fondu plānošanas dokumentu izstrāde 2014.–2020.gadam notiek pamatā uz Nacionālās attīstības plāna (turpmāk tekstā – NAP 2020) noteiktajām prioritātēm un mērķiem, un ieviešanas instruments ir valsts un pašvaldību budžeta līdzekļi, Kohēzijas politikas un kopējās lauksaimniecības politikas fondu, un citu ES budžeta instrumentu investīcijas, ES un citu ārvalstu finanšu palīdzības instrumenti, un privātais finansējums: **tai skaitā gan kombinējot to ar ESI fondiem, gan arī izmantojot PPP instrumentu,** līdz ar to FM kā PL izstrādātāja sadarbībā ar PKC un ZM veic visu augstāk minēto dalītā pārvaldībā esošo finanšu resursu koordinēšanu, nodrošinot uz PL definētajiem mērķiem vērstas investīcijas.

3. Koncesiju un ESI tiesiskais regulējums

2014.gada 13.februārī Eiropas Savienības Padomes sēdē ar vienbalsīgu balsojumu ir atbalstīta Eiropas Parlamenta un Eiropas Padomes direktīva par koncesijas līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanu. Paredzams, ka ierosinātā direktīva garantēs koncesijas līgumu piešķiršanas pārredzamību, taisnīgumu un tiesisko noteiktību, tādējādi veicinot labākas ieguldījumu iespējas un galu galā arī būvju un pakalpojumu lielāku skaitu un augstāku kvalitāti. Šobrīd Eiropas Savienībā nav vienota tiesiskā regulējuma par koncesiju līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanu. Sabiedrisko pakalpojumu koncesijas līgumus šobrīd regulē Eiropas Savienības publisko iepirkumu direktīvas, tomēr tās diemžēl neregulē pakalpojumu koncesijas līgumus. Pakalpojumu direktīvas principā ir jāpiemēro, ņemot vērā Līgumā par Eiropas Savienības darbību noteiktos pamatprincipus. Tādēļ, kamēr nav pieņemts konkrēts tiesiskais regulējums, ir ierobežota pakalpojumu koncesiju piešķiršana Eiropas Savienības iekšējā tirgū. (Vilsons,2014)

Eiropas Komisija, papildus izvērtējot arī publiskās apspriešanas rezultātus, direktīvas projektu par koncesijas līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanu sagatavojusi 2011.gadā un attiecīgi arī uzsākusi Eiropas Savienības likumdošanas procedūru. Jaunajai direktīvai, neņemot vērā atsevišķus izņēmumus, jābūt piemērojamai gan būvdarbu, gan pakalpojumu koncesijas līgumiem.

Direktīvas mērķis ir:

1) vienota tiesiskā regulējuma izveidošana gan iestādēm, kuras īsteno koncesijas projektus, gan koncesijas projektos iesaistītajiem uzņēmējiem;
2) likvidēt šķēršļus, kas kavē uzņēmējus no līdzdalības Eiropas Savienības koncesiju tirgū.

Tā kā šobrīd nav vienota tiesiskā regulējuma par būvdarbu un pakalpojumu koncesijas līgumiem, gan uzņēmējiem, gan iestādēm, kas īsteno koncesijas projektus, ikdienā nākas saskarties ar to, ka atsevišķi jautājumi normatīvajos aktos nav noregulēti. Tas nenoliedzami traucē koncesijas projektu īstenošanu. Uzņēmēji nevar piedalīties koncesiju projektos ar skaidriem un efektīviem noteikumiem, līdz ar to arī iestādes nespēj efektīvi izmantot privātos ieguldījumus. (DIREKTIVA 2014/23/ES)

Direktīva paredz šādus aspektus:

- vienotas definīcijas;
- līgumā par Eiropas Savienības darbību un judikatūrā nostiprināto principu interpretācijas iekļaušana;
- publiskā sektora iestāžu savstarpējā sadarbība;
- koncesijas līguma darbības laikā varēs veikt līguma grozījumus;
- koncesiju tirgus pieejamības uzlabošana;
- obligāta koncesijas līgumu publicēšana;
- noteikts minimālais termiņš, kurā jāapliecina interese par koncesijas piešķiršanas procedūru;
- noteiktas prasības attiecībā uz izvēles un piešķiršanas kritērijiem;
- procesuālās garantijas.

Direktīvā noteiktā koncesijas līguma definīcija ir precīzāka un saistīta ar operacionālā riska jēdzienu. Tajā ir paskaidrots, kāda veida riski ir uzskatāmi par operacionālajiem riskiem, un noteikts, kā definēt būtisku risku. Tā arī ietver atsauces uz koncesijas līgumu maksimālo darbības laiku.

Saskaņā ar direktīvu lielākā daļa no pienākumiem, kas šobrīd ir spēkā attiecībā uz būvdarbu koncesijām, būs piemērojami arī pakalpojumu koncesijām. Tā arī paredz virkni specifisku un visai precīzu prasību, kas balstīti uz Līguma par Eiropas Savienības darbību principiem (piemērojami dažādos tiesību piešķiršanas posmos) atbilstoši Eiropas Savienības Tiesas judikatūrā nostiprinātajai interpretācijai.

Direktīvā ir noteikti gadījumi, kad koncesijas piešķiršanas noteikumi netiek piemēroti līgumiem, kas noslēgti starp līgumslēdzējām iestādēm. Šāds noteikums izriet no Eiropas Savienības Tiesas judikatūras.

Koncesiju grozījumi to darbības laikā ir kļuvuši par aizvien būtiskāku un problemātiskāku jautājumu praktiķiem. Īpašā noteikumā par koncesiju grozījumiem ir ietverti pamatrisinājumi, kas izstrādāti, izmantojot judikatūru, un nodrošina pragmatisku risinājumu rīcībai neparedzētās situācijās, kurās koncesija ir jāpielāgo tās darbības laikā.

Ietverti fundamentālie uzlabojumi attiecībā uz ekonomikas dalībnieku iespējām iesaistīties koncesiju tirgū, nodrošinot pārredzamus un taisnīgus noteikumus tiesību piešķiršanas

procesam, tādējādi cenšoties koncesiju projektos iesaistīt vairāk uzņēmējus. Lai šo mērķi sasniegtu, direktīvā tiks iestrādāti zemāk minētie noteikumi.

Direktīva paredz obligātu pienākumu Eiropas Savienības Oficiālajā Vēstnesī publicēt koncesiju piešķiršanu, kuru vērtība ir vienāda vai lielāka par EUR 5 186 000 (ar atsevišķiem izņēmumiem).

Direktīva paredz minimālo termiņu pieteikumu un priekšlikumu iesniegšanai par koncesiju piešķiršanu. Priekšlikumā ir noteikti pienākumi attiecībā uz atlases kritērijiem, kas līgumslēdzējām iestādēm vai līgumslēdzējiem jāpiemēro, piešķirot koncesijas. Šie noteikumi ir mazāk ierobežojoši nekā līdzīgie noteikumi, kas pašlaik attiecas uz publiskiem līgumiem. Tomēr tie ierobežo atlases kritērijus, atstājot tos, kas attiecas uz pretendenta saimniecisko, finansiālo un tehnisko jaudu un sašaurina pieņemamo izslēgšanas kritēriju tvērumu.

Atšķirībā no publiskā iepirkuma direktīvām šajā priekšlikumā nav pilnīga piešķiršanas procedūru kataloga. Šāds risinājums ļauj līgumslēdzējām iestādēm un līgumslēdzējiem koncesiju piešķiršanā piemērot elastīgākas procedūras, sevišķi tādas, kas atspoguļo valsts tiesiskās tradīcijas un ļauj piešķiršanas procesu organizēt visefektīvākajā veidā. Tomēr priekšlikums ievieš vairākus skaidrus procedūras aizsardzības pasākumus, kas jāpiemēro koncesiju piešķiršanai, it sevišķi sarunu laikā. Šo aizsardzības pasākumu mērķis ir nodrošināt procesa taisnīgumu un pārredzamību

Direktīvas principā paredz efektīvāku un elastīgāku koncesijas projektu īstenošanu. Dalībvalstīm, divu gadu laikā no direktīvas spēkā stāšanās būs pienākums tās noteikumus iestrādāt savos normatīvajos aktos.

Šāda Eiropas Savienības iniciatīva, nākot klajā ar jaunu direktīvu, ir vērtējama pozitīvi, un jācer, ka ar laiku Eiropā tiks ieviests vienots tiesiskais regulējums koncesiju piešķiršanas jautājumos. Tādējādi publiskās un privātās partnerības projekti Latvijā gūs lielāku atbalstu gan no valsts, gan no uzņēmēju puses. (DIREKTĪVA 2014/23/ES)

4. Vācijas PPP modelis ESI fondu izmantošanā

Vācijas Federatīvās Republikas iepirkumu likums (turpmāk – Vācijas iepirkumu likums) ļauj projektu reālizācijai finansējumu piesaistīt arī ESI fondus priekš PPP. It īpaši sarunu procedūra un konkurētspējīgs dialogs, kā iepirkumu procedūras, dot iespēju Vācijā valsts iestādēm plašai rīcības brīvībai uzņemties saistības projektu aktivitāšu finansēšanai. (*Reichert-Facilidesn*, 2014)

Vācijas iepirkumu likums PPP sistēmai Vācijas infrastruktūras projektiem ir piemērojams kopā ar Likumu pret konkurences ierobežojumiem (GWB), iepirkumu Regulu (VGV) un iepirkumu vadlīnijām Būvniecības Darbiem (VOB). Lai gan visi tie ir balstīti ar ES tiesību aktiem, jo īpaši ar Sabiedrības Iepirkumu direktīvu, tie arī atspoguļo tradicionālās vācu iepirkuma koncepcijas, un strauji progresējošais tiesiskais regulējums valsts pārvaldes lietās – likumu klāsts, kas ir attīstījies pēdējo 20 gadu laikā.

Galvenais juridiskais uzdevums, veicot PPP projektos iepirkumus, būs izstrādāt novērtējumu kritērijus (matricu), kurā pēc pretendentu informācijas iesniegšanas, iestādes varēs noteikt visvairāk ekonomiski izdevīgāko finansējuma piedāvājumu.

Otrais uzdevums, matricā ir jāņem vērā zemāko piedāvājumu noteikšanu finansējumu pieprasīšanā pirms faktiskā piedāvājuma, lai izdarītu salīdzinājumu.

Trešais uzdevums ir komercbankas aizdevums – nosacījums ir apliecinājums, ka tas ir pilnībā apmaksājams pirmajā piedāvājuma iesniegšanas laikā, kas ir maz ticams, bet iespējams.

Risinājumi var būt arī novērtējami, nosakot racionālo novērtējumu matricai. Tam būs nepieciešamas kapitāla tirgus zināšanas, ko parasti nodrošina ārējais, neatkarīgais finanšu konsultants.

Likums pieprasa no pretendentiem iesniegt kopējo banku aizdevumu un saistību priekšlikumus ar iespēju iepirkuma iestādei izvēlēties līdz faktiskās izpildes laikam vai nu finansēšanas plūsmas sākumam, samazinot risku apmēru, kas ir iekļauts vērtēšanas metodikā saskaņā ar Vācijas iepirkuma likumu, kas paredz nodrošināt atkāpšanās iespēju, ja iepirkumu izvietošana būtu neizdevusies.

Valsts iestādes, kas veic PPP, būtu informētas par noteikumiem un nosacījumiem ES finansējumam, lai varētu gūt labumu no tiem pilnā mērā.

EK ir izdevusi norādes par tiesiskajiem un metodoloģiskajiem jautājumiem saistībā ar ES dotācijām ar PPP, jo īpaši saistībā ar JASPERS iniciatīvu, lai veicinātu un palielinātu PPP izmantošanu saistībā ar struktūrfondu projektu vadlīnijām (ES fondu vadlīnijas).

Galvenie jautājumi, kas apskatīti šajās vadlīnijās, ir šādi:

1) Izpratne par ES dotācijas atbilstības prasībām attiecībā uz PPP un to, kā noteikt maksimālo pieļaujamo apjomu ES dotācijām par konkrētu PPP:

ES finansējums var segt līdz pat 85 % no attaisnotajiem izdevumiem. Vienmēr ir vajadzīgs līdzfinansējums, ko valdība sedz (vismaz 15%).

1.2. Ja PPP radīs kādus ieņēmumus no izmantošanas maksām, "izdevumi", lai noteiktu summu, ES finansējums tiek samazināts par neto ieguldījumu (t.i,

pēc ekspluatācijas un uzturēšanas izmaksu seguma), ka šāda lietotājam maksa ir ieņēmumi finansējumam, kapitālie izdevumi (to nosaka, pamatojoties uz diskontēšanu). Tā ir pazīstama kā "finansējuma plaisas" pieeja.

2) Tiešais saņēmējs dotācijām ir valsts iestāde, kas atbild par PPP, kopumā – pārvaldes iestāde. Šī pieeja ļauj procedūras nedaudz sarežģītāka, nekā tad, ja PPP Sabiedrība varētu tieši saņemt dotāciju līdzekļus, bet to var atrisināt.
3) Sarunas procedūras par dokumentu iesniegšanas un apstiprināšanas dotācijām:

3.1. apstiprināšana dotācijām notiek pirms solīšanas par PPP. Daudzējādā ziņā tas ir vēlamais risinājums. Dotāciju pasākumus var rūpīgi pārbaudīt, plānot un norādīt iepriekš, un pretendenti tiks lūgti maksāt par šo pamatu. Tas prasa detalizētu strukturēšanu PPP projektam, pirms došanās uz tirgu, bet tā ir labākā pieeja neatkarīgi no tā, kādas ir dotācijas.

3.2. apstiprināšana dotācijām notiek pēc izvēlēto pretendentu izvēles. Izmantojot šo pieeju, lai gan tas ir labi saprotams, agrākā posmā kā ES finansējums var tikt iekļauta VPP un līgumu, un cenu ir labi strukturēts, lai ņemtu to vērā, apstiprinājums dotācijām nav iegūts tikai pēc izvēlēto pretendentu izvēles. Šī pieeja ir izdevīga, ja PPP solīšanas procesa rezultāti ir jāprecizē, lai ļautu galvenos elementus dotāciju pieteikumos aizpildīt (piemēram, ja būtu ievērojama nenoteiktība par nepieciešamo dotācijas lielumu).

4) PPP strukturēšana, kas ietver ES dotācijas veidā, kas nav vājināt stimulus un samazināt naudas vērtību, piemēram, ES dotācijas nedrīkst stimulēt privāto partneri, piešķirt pārāk lielu daļu no izmaksām kapitāla izdevumiem, nevis ekspluatācijas un uzturēšanas izdevumiem – tādējādi likvidējot vienu no ieguvumiem, PPP. Labo praksi var saglabāt, rūpīgi strukturējot PPP līgumu un solīšanas procesu. Tam nevajadzētu būt grūti, ja ir iesaistīti kompetenti padomnieki. Tad arī būs mazāk problēmu, ja dotācija ir pieticīgas, un tur paliek ievērojams daudzums privātam finansējumam.

5. PPP un ESI principi

Partnerības princips nostiprināts Partnerības līguma (turpmāk tekstā – PL) 31.punktā: FM Latvijā saskaņā ar valdības lēmumu ir atbildīga par PL sagatavošanu, iesaistot visas nozaru ministrijas un galvenos sociālos un sadarbības partnerus. EK ESI fondu regulās noteiktās partnerības principa ieviešanas pamatprasības nacionālā līmenī primāri jau tiek nodrošinātas LR normatīvo aktu regulējuma ietvarā, kur attīstības plānošanas un normatīvo aktu dokumentu saskaņošanas process ir noteikts 2007.gada 7.aprīļa Ministru kabineta noteikumos Nr.300 "Ministru kabineta kārtības rullis", un Ministru kabineta 2009.gada

25.augusta noteikumos Nr.970 “Sabiedrības līdzdalības kārtība attīstības plānošanas procesā”, kas paredz iespējas gan publiskās pārvaldes institūcijām, gan arī sociālajiem partneriem un nevalstiskajām organizācijām izteikt iebildumus un priekšlikumus par plānošanas dokumentu projektiem to saskaņošanas procesā.

Līguma brīvības princips

Ilgtermiņa līgumi ar vienībām no nozares valsts finanšu īstenoto PPP formulā līgumi ir klasificēti kā aizņēmumi saskaņā ar EKS 95 noteikumiem. Svarīgākais jautājums ir, lai noteiktu ietekmi saistībās, kas saistītas ar īsteno partnerības kontu nozares valsts finansēm, kas galvenokārt ir atkarīgas no mēroga riska, kas rodas ar privāto partneri.

Risku pārvaldības principi

Ir noteikti trīs pamatveidi riskiem:

1) būvniecības risks –, kas cita starpā ietver risku, ka papildu izmaksām un kavējumiem projekta īstenošanā vai nespēju izpildīt tehniskās prasības;
2) pieejamības risks – saistīts ar kvalitāti un sniegto pakalpojumu daudzumu;
3) pieprasījuma risks – par mainīgu pieprasījuma līmenim (tipisks ekonomiskā tirgus risks).

PPP saistības var izslēgt bilancē valsts finanšu nozarē, kad privātais partneris uzņemas celtniecības risku vai vismaz vienu no šādiem riskiem kā pieejamība un pieprasījums. Tad projekts tiek apstrādāts saskaņā ar ESA95 noteikumiem, iegādi nozarē valsts finansēm. (Polijas PPP asociācija)

Ja risku sadalījums ir nelabvēlīgs valsts iestādei, projekta bilance ir veidojama pēc valsts noteiktām nozares finansēm. Specifiska informācija, kas attiecas uz šo jautājumu, no piemērojamo noteikumu viedokļa par nacionālo kontu statistiku, ir iekļauta rokasgrāmatā “Par valsts deficītu un parādu” atjauninātā 2010 EUROSTAT un pieejama mājas lapā.

Secinājumi un priekšlikumi

Autors, izpētot ārvalstu pieredzi un tiesību aktus, sagatavojis šādus priekšlikumus ESI 2014–2020 plānošanas pamatdokumentos:

1) Šobrīd PPP projektu attīstība kopumā Latvijā ir agrīnā stadijā, nākošais ES fondu plānošanas periods ir pietiekoši garš, līdz ar to ir jāsaglabā plānošanas dokumentos iespēja ES fondu kombinēšanai ar privāto finansējumu PPP darījumu ietvaros.
2) ES fondu izmantošanas regulējums ir jāparedz Latvijas Publiskās un privātās partnerības likumā gan 1. pantā pie terminu definīcijām – paredzot terminu "ES fondu izmantošana", gan 32.pantā. "Koncesijas procedūru posmi", ietverot posmu par ES fondu izmantošanas izvērtēšanu.
3) 2.5. nodāļā Partnerības līguma projektā "ES fondu administrēšanas sistēma" (290) rindkopā uzsvars ir uz koordināciju ar visiem ārvalstu finanšu instrumentiem.
4) Atsauce uz privāto finansējumu norādīta 1.1.sadaļā Nepietiekami kvalitatīvs un darba tirgus prasībām neatbilstošs izglītības piedāvājums; kā arī 1.3.sadaļā pie pētniecības, transporta un izglītības investīcijām.
5) Nepieciešama detalizētāka informācija par privāto ieguldījumu darbības programmā "Izaugsme un un nodarbinātība", ka Publiskā un Privātā partnerība ir viens no veidiem, kādā var tikt īstenoti projekti, tas ir jautājums, kas būtu jārisina plānošanas dokumentos.
6) Publiskā un Privātā partnerība netiek izslēgta kā ESI fondu projektu īstenošanas veids, tās izmantošana ir risināma Partnerības līguma līmenī, ņemot vērā, ka Partnerības līguma mērķis ir aprakstīt vispārīgo stratēģiju un nodrošināt visu investīciju koordināciju un to savstarpējo sinerģiju – pēc iespējas efektīvāku un lietderīgāku modeli katram projektam.
7) Norāde uz Publisko un Privāto partnerību kā iespējamo projektu īstenošanas veidu, atbilstoši PPP Asociācijas ierosinātajam tiks iekļauta Darbības programmas "Izaugsme un nodarbinātība" 8. sadaļā "Atbalsta koordinācija starp fondiem".
8) Autors piedāvā fondu "Partnerības līguma" projekta (391) rindkopu izteikt šādā redakcijā: "Būtiska ir ES KP fondu koordinācija ar ELFLA, EJZF, ETS programmu, PPP un privāto finansējumu nacionālo un ārvalstu finanšu palīdzību."

Izmantotās literatūras saraksts

Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/23/ES

(2014. gada 26. februāris) "Par koncesijas līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanu" http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0023&from=EN(skatīts 10.04.2014)

2007.gada 7.aprīļa Ministru kabineta noteikumi Nr.300 "Ministru kabineta kārtības rullis"

Ministru kabineta 2009.gada 25.augusta noteikumi Nr.970 "Sabiedrības līdzdalības kārtība attīstības plānošanas procesā"

Eiropas Jūrlietu un zivsaimniecības fonds http://ec.europa.eu/fisheries/reform/emff/index_lv.htm (skatīts 10.04.2014)

European PPP Expertise Centre, http://www.eib.org/epec/, (skatīts 10.04.2014)

Public- Private Partnerships in Europe 2014 http://finance.flemingeurope.com/ppp-conference?utm_source=mp_PPPLatvia&utm_medium=banner&utm_campaign=BAFC213banner500x85, konferences prezentācijas www.pppa.lv (skatīts 10.04.2014)

PPP Poland http://www.paiz.gov.pl/polish_law/public-private_partnership (skatīts 10.04.2014)

Reichert-Facilidesn D. Financing-ppps-project-bonds-in-germany Pieejams: http://www.eib.org/epec/resources/financing-ppps-project-bonds-in-germany-july-2013pdf1.pdf (skatīts 10.04.2014)

Izziņa par Pagaidu uzraudzības komitejas dalībnieku iebildumiem un priekšlikumiem

par Partnerības līgumu Eiropas struktūrfondu un investīciju fondu 2014.–2020.gada plānošanas periodam. Pieejams: komitejas.esfondi.lv/...%202020/.../PLIzziņa_komentāri_PUK.doc (skatīts 10.04.2014)

Leimanis A (2014)Starptautiskā konference "Iespējas PPP un ES fondu kombinēšanai" Uzņēmējdarbība un finanses http://lv.triniti.ee/archives/3785 Conference "The Possibilities of Combining PPPs and EU Funds" (skatīts 10.04.2014)

Osborne S. (2002) Public-Private Partnerships: Theory and Practice in International Perspective368p.http://books.google.lv/books/about/Public_Private_Partnerships.html?id=DLQnVaKwVP0C&redir_esc=y (skatīts 10.04.2014)

Serwisy Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju używają plików Combining PPPs with EUFundshttp://www.ppp.gov.pl/English/Combining_PPPs_with_EU_Funds/Strony/default.aspx(skatīts 10.04.2014)

Vilsons S (2014) Direktīva par koncesijas līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanu – jauna platforma investīcijām http://lv.triniti.ee/archives/3791

European PPP Expertise Centre, http://www.eib.org/epec/, (skatīts 10.04.2014)

DEVELOPMENTS AND CHALLENGES IN INVESTMENT TREATY CASES CONCERNING INTRA-EU BITS

Solveiga Paleviciene (Cirtautiene), Assoc. prof.

Abstract

This article deals with current legal issues on intra-EU Bilateral Investment Treaties (BITs) with regard to their validity and enforceability. There are approximately 190 BITs between the EU Member States and many of them have already generated a great number of investment disputes initiated by investors from EU Member States against other Member States. The position of EU is that intra-EU BITs amount to "anomaly within the EU internal market", therefore it is expected that all existing intra–EU BITs will be terminated or allowed to lapse. This article, firstly, examines the problem of continuing applicability of intra-EU investment treaties, discussing their possible overlap with the protection afforded by EU law. In this context, this article seeks to analyze the main arguments which have been invoked in support of the proposition that intra-EU BITs are no longer effective and/or may not be applied by the Respondent States in investment disputes and the European Commission itself in the context of one of the most important Eureko BV v. Slovak Republic case. Secondly, it provides the opposing position of arbitral tribunals in number of cases and academic works on the issue and analyses why the proposition of invalidation and inapplicability of the intra-EU BITs may not be successfully invoked. Eventually, the article discusses the consequences of the entry into force of the Lisbon Treaty on the issue and the general importance of the developments of EU law in this area for the future.

Keywords: intra-EU BITs, the EU foreign direct investment policy, compatibility of norms, conflict of norms, investment arbitration, EU legal order

Introduction

During early 1990s European Union member states concluded more than 1 000 bilateral investment treaties (BITs) with third countries. After entering to the European Union (EU) in 2004 and 2007 the BITs of newly accepted Central and Eastern European countries concluded with EU member states became intra-EU BITs, i.e. treaties between EU member

states, and have already lead to a number of investment disputes (Eastern Sugar, 2007; Eureko, 2010; AES Summit Generation Limited, 2010; Electrabel, 2012, etc.). One of the main issues in those investment disputes is the relationship between international treaties, such as BITs and the EU legal order. The absence of detailed provisions on the relationship between those international treaties has led the parties in those investment disputes to confusion as to whether the EU should prevail over the intra-EU BITs provisions protecting investors in the case of any actual or potential conflict between two regimes. According to the European Commission, the intra-EU BITs amount to an "anomaly within the EU internal market" (Commission, 2006). The main Commission's arguments are based on the idea that that CJEU has exclusive jurisdiction over investment disputes between EU member states and investors. Furthermore, the dispute resolution mechanism established in BITs results in discrimination and violation of equal treatment principle in EU law. Those submissions have been recently rejected by number of arbitral tribunals in the investment disputes and by major academics (Schäfer, Gaffney, 2013, Bermann, 2012, Eilmansberger, 2009, Söderlund, 2007, Kleinheisterkamp, 2012). However, the tension between contradictory positions became even more obvious after the entry of the Lisbon Treaty which granted exclusive competence to the EU in respect of foreign direct investment as part of the common commercial policy (TFEU, Art. 207(1), Art. 3(1)(e)). Despite the fact that the Lisbon Treaty and the succeeding instruments implemented by the EU on foreign direct investment policy deals mostly with extra-EU BITs, the problem and uncertainty with intra-EU BITs still remains and needs detailed examination.

Therefore, the main issues that will be discussed in the article are the arguments of the parties and tribunal on the interaction of the EU law and intra-EU BITs in the light of the most important *Eureko BV v. Slovak Republic* case on the issue, as well as the consideration on whether it is possible to find harmonious co-existence of both legal systems and what may be the future of intra-EU BITs, especially taking into account the emerging EU policy on the issue after the entry into force of the Lisbon Treaty.

The validity and applicability of the intra-EU BITs: position of the Respondent states and the European Commission in investment disputes

One of the leading cases dealing with the issue on interaction between intra-EU BITs and the EU law is the case *Eureko BV v. Slovak Republic* where a Dutch health insurance company doing business in Slovak Republic complained that, following a change in government, Slovak Republic reversed the liberalization of the health insurance market upon which the investor had relied in entering that market. The company submitted number of claims based on the relevant BIT *inter alia* indirect expropriation, denial of fair and

equitable treatment, denial of full protection and security, and violation of the right of free transfer of profits and dividends.

Respondent state – Slovak Republic raised a jurisdictional objection, arguing that the BIT with Netherlands was superseded by Slovak Republic's accession to the EU. In support of its position Slovak Republic put forward the following arguments: that the intra-EU BIT was terminated upon Slovak Republic's accession to the EU under Art. 59 of the Vienna Convention on the Law of Treaties (VCLT). Furthermore, as a matter of public international law, pursuant to Art. 30 of VCLT the arbitration clause in the BIT can no longer be considered applicable. As a matter of EU law, which forms part of the law of the Slovak Republic (applicable by this tribunal pursuant to Article 8(6) of the BIT), the tribunal lacks jurisdiction because the arbitration clause is incompatible with the EC Treaty, the principle of autonomy of EU law, and the principle of supremacy of EU law. Also, as a matter of German law (the law of the place of the arbitration) the tribunal lacks jurisdiction because the dispute is not arbitrable (Eureko, 2010, para. 59).

Art. 59 of the VCLT provides as follows: "(1) a treaty shall be considered as terminated if all the parties to it conclude a later treaty relating to the same subject matter and: (a) it appears from the later treaty or is otherwise established that the parties intended that the matter should be governed by that treaty; or (b) the provisions of the later treaty are so far incompatible with those of the earlier one that the two treaties are not capable of being applied at the same time."

Claimant rejecting the arguments of Slovak Republic emphasized that in order to fulfill the conditions for termination under Art. 59 of VCLT the two treaties must relate to the same subject matter and be so far incompatible as not capable of being applied at the same time. Also, there must be an intention of the parties to be governed by the EU Treaty instead of the BIT. According to the Claimant, those conditions were not fulfilled (Eureko 2010para. 64).

Slovak Republic's opposite position on the applicability of relevant VCLT provisions to the issue may be summarized as follows.

Firstly, the BIT and the EC Treaty relate to the same subject matter because they cover the same types of investors and investments, serve the same purposes, offer the same standards of protection, and provide for equivalent remedies (Eureko, 2010, paras. 65–71).

Secondly, by concluding the Accession Treaty, the intention of the contracting parties was to replace the former treaty with the later one and this intention may be derived from the Accession Treaty itself (Eureko, 2010, paras. 86–87).

Thirdly, according to Slovak Republic, the provisions of the EC Treaty are so far incompatible with those of the BIT that the two treaties are not capable of being applied at the same time. For example, the provisions on the free movement of payments and the protection and security of investments guaranteed under the BIT are incompatible with the Art. 58 of the EC Treaty and that the expropriation clause is incompatible with the regulation of expropriation and damages under EU law, which is derived largely from the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR) (Eureko, 2010, paras. 65–77).

Fourthly, the arbitration clause in Art. 8 of the BIT is also incompatible with the EC Treaty for two reasons: (i) the arbitration clause violates the exclusive competence of the CJEU to interpret EU law; and (ii) the EC Treaty does not provide for arbitration proceedings between investors and Member States leading to a discrimination problem. As to the first, arbitral tribunals, unlike national courts, are not entitled to raise preliminary questions of EU law to the CJEU, pursuant to Art. 234 of the EC Treaty (now Art 267 TFEU). On discrimination, the Slovak Republic argued that the arbitration clause is incompatible because it fundamentally violates the principle of equality as stipulated in Art. 12 of the EC Treaty (now Art. 18 TFEU) as it discriminates investors from Member States which have not concluded BITs with the Slovak Republic (Eureko, 2010, paras. 133–119).

Furthermore, Slovak Republic argues that even if Art. 59 of the VCLT does not operate to terminate the BIT, the tribunal has no jurisdiction to decide this case because the arbitration clause in the BIT is not "compatible" with the EC Treaty within the meaning of Art. 30 of the VCLT.

As concerns Slovak Republic's objection based on EU law and Art. 8(6) of the BIT, it said that the latter provision obliges the tribunal to take into account EU law as part of the "law in force of the Contracting Party concerned." By the accession of the Slovak Republic to the EU, the *acquis communautaire* has become part of the Slovak legal order with supremacy over other legal rules. The notion of supremacy stems from both CJEU jurisprudence and the Constitution of the Slovak Republic (Eureko, 2010, para.115).

Subsequently, EU law constitutes an integral part of the legal order applicable in Germany as an EU Member State. Thus, any and all statutory provisions of EU law governing the protection of investments constitute an integral part of the German legal order and preclude the arbitrability of the investment dispute on the issue (Eureko, 2010, paras. 132–138).

Slovak Republic's position was supported by detailed observation of the European Commission submitted in response to the tribunal's invitation to update and elaborate upon the observations that had been submitted in 2006 to the tribunal in *Eastern Sugar* case. Even though, according to the European Commission, the BIT is not rendered

invalid or terminated as a whole under Art. 59 of VCLT, other arguments of the EU commission are very similar to the Slovak Republic's objections. In particular, the Commission argued that investment arbitration under BITs would lead to unjustified discrimination and thus breach Art. 18 TFEU. According to the Commission, only investors from one of the treaty states would benefit from investment protection, while investors from other EU Member States would not. Moreover, the investment arbitration may hinder enforcement of EU law: in particular, it could prevent relevant questions of EU law being submitted to the CJEU under Art. 267 TFEU as the arbitral tribunals cannot make references to the CJEU for preliminary rulings (Eureko, 2010, paras. 175–196).

The intra-EU BITs status under the position of the arbitral tribunals and national courts of the EU Member States

Even though investment treaty tribunals have adopted different approaches to the role of the EU law in similar investment disputes, all of them eventually rejected the arguments of Respondent states accepting their jurisdictions on the investment dispute under intra-EU BITs (Eastern Sugar, 2007; Eureko, 2010; AES Summit Generation Limited, 2010; Electrabel, 2012).

In *Eureko BV v. Slovak Republic* case the position of tribunal was based on the idea that its jurisdiction is derived from the consent of the parties to the dispute in accordance with the BIT and German law and not from the EU law. Furthermore, although EU law, as between the EU and member States of the EU, operates at the level of international law, EU law operates, as between the parties, as part of German law as the *lex loci arbitri* (Eureko, 2010, para. 227).

The tribunal rejected the submission that the BIT has been terminated in accordance with the rules set out in Art. 59 of the VCLT. Firstly, it emphasized that the VCLT does not provide for the automatic termination of treaties by operation of law. Secondly, the tribunal recognized that in order to be applied the later treaty must have more than a minor or incidental overlap with the earlier treaty and that nothing in Art. 59 requires that the two treaties should be in all respects coextensive. Tribunal established that under Art. 59 either (a) it appears from the later treaty or is otherwise established that the parties intended the later treaty to govern the subject-matter or (b) the provisions of the treaties that relate to the subject-matter are so far incompatible as to preclude the concurrent application of the two treaties (Eureko, 2010, para. 242).

The tribunal did not consider that either of the two tests were met in the case. The tribunal found no evidence of any intention that the provisions of EU law should result

in the termination of the entire BIT. Moreover, the BIT established extensive legal rights and duties that are neither duplicated in EU law nor incompatible with EU law. The protections afforded to investors by the BIT were, at least potentially, broader than those available under EU law (Eureko 2010, paras. 262, 263).

Tribunal also did not find that the provisions of the BIT are incompatible with EU law. The rights to fair and equitable treatment, to full protection and security, and to protection against expropriation extend beyond the protections afforded by EU law; and there is no reason why those rights should not be fulfilled and upheld in addition to the rights protected by EU law.

On the applicability of Art. 30 of the VCLT tribunal said that it could not deprive the tribunal of jurisdiction even if there may be circumstances in which a true incompatibility between the BIT and EU law arises. Any such incompatibility would be a question of the effect of EU law as part of the applicable law and, as such, a matter for the merits and not jurisdiction (Eureko, 2010, para. 272).

Tribunal said that there is no rule of EU law that prohibits investor-State arbitration. According to the tribunal, transnational arbitration is a commonplace throughout the EU, including arbitrations between legal persons and States. It noted that reference of the Slovak Republic and the Commission to the ruling of the CJEU in the *MOX Plant* case, that by virtue of Art. 344 TFEU (previously Art. 292 EC Treaty) and the principle of loyalty the CJEU had exclusive jurisdiction over disputes between two Member States, is not applicable to disputes under Art. 8 of BIT which are not disputes between Contracting Parties but investor-State disputes (Eureko, 2010, para. 276).

The tribunal also emphasized that the CJEU has no an "interpretative monopoly" over the EU law. The CJEU has a monopoly only on the final and authoritative interpretation of EU law, but courts and arbitration tribunals throughout the EU has a daily right to interpret and apply EU law daily under the *acte clair* doctrine (Eureko, 2010, para. 201).

Eventually, the tribunal rejected all of Slovak Republic's jurisdictional arguments and held that it had jurisdiction over the dispute under the BIT and that this jurisdiction extended to the application of EU law, both as a matter of international law and as a matter of German law. The tribunal also held that the BIT was fully valid and had not been terminated by the Slovak Republic's accession to the EU.

In this case the Slovak Republic brought annulment proceedings against the arbitral award on jurisdiction before a state court of an EU member state in Frankfurt. On 10 May 2012, the Frankfurt Court of Appeals made its decision and held that arbitration provisions contained in intra-EU BITs do not conflict with EU law and that investors can therefore continue to bring claims against the host state on the basis of such provisions (Frankfurt 26 SchH 11/10,).

According to the court, EU treaties do not prohibit investment arbitration between a private investor and an EU Member State and Art. 344 TFEU only applies to EU Member States. It also agreed with arbitral tribunal that the CJEU has no monopoly on the application of EU law. The court relied on *Eco Swiss* (Case C-126/97) case emphasizing that Member State courts may review awards in setting aside proceedings and, in that context, they may refer questions of EU law to the CJEU under Art. 267 TFEU. Moreover, arbitral tribunals may already in the course of the arbitral proceedings request courts of the Member States to refer issues to the CJEU (Schäfer, Gaffney 2013).

The Frankfurt Court of Appeals also said that a potential breach of Art.18 TFEU would not render arbitration provisions in investment treaties invalid. Furthermore, invalidity of the arbitration provisions would frustrate the legitimate expectations of investors. According to the court, Art.18 TFEU would oblige the state to make investment arbitration available to investors from all EU Member States.

The Frankfurt Court of Appeals did not find the conflict with the EU treaties and held that Art.30 (3) of the VCLT did not invalidate the BIT arbitration clause. The court also held that the award did not violate the principle of "mutual trust" between the Member States because arbitration was a widely recognized mechanism for dispute resolution and therefore implied no disrespect for state courts (Schäfer, Gaffney, 2013).

Subsequently, the Frankfurt Court argued that the mere lack of a decision in similar circumstances regarding Art. 344 TFEU does not justify a submission for a preliminary ruling to the CJEU in this case.

The matter proceeded to the German Federal Court of Justice (*Bundesgerichtshof*) for judicial review. As a result of the final award which have been made by arbitral tribunal on December 7, 2012, the Federal Supreme Court in its order (*Beschluss*) dated September 19, 2013 (III ZB 37/12) refused to take a substantive position because it considered that Slovak Republic could no longer show a need for legal relief (see for more comment: Bert, 2013).

The future of intra-EU BITs

The Lisbon Treaty, entered into force on 1 December 2009, granted exclusive competence for foreign direct investment to the EU and thus has lead to a question of the survival of the EU BITs (Art. 207 TFEU). It did not contain a transitional provisions in order to guide the transfer of competences from the Member States to the EU, therefore the situation has been clarified by the adoption on 12 December 2012 by the European Parliament and Council of the "Regulation establishing transitional arrangements for

bilateral investment agreements between Member States and Third Countries" (Regulation (EU) No 1219/2012). However, it deals only with extra-EU BITs and the situation with intra-EU BITs remains still uncertain.

The position of subsequent tribunals in investment disputes on the issue remain the same and most academics uphold the arbitral tribunals that the accession to the intra-EU BITs have not been affected or amended by a state's membership in the EU and did not render the dispute resolution mechanism offered by intra-EU BITs ineffective (Schäfer, Gaffney 2013, Bermann 212, Eilmansberger 2009, Söderlund 2007, Kleinheisterkamp 2012). However, some commentators still recognize that that there may be a considerable overlap of investor rights under intra-EU BITs and EU law, and that the potential of incompatibility may be significant: for example, the possible conflict may relate to the provisions of the BITs on unqualified capital transfer guarantees, prohibition of performance requirements, national or most-favoured treatment, and respect for existing state aids (Kleinheisterkamp, 2012).

In order to determine how to resolve such conflicts some authors suggest three possible approaches: first, the BIT can be regarded as an essentially self-contained regime. Second, the rules of conflict can be drawn from the EU law. Third, the rules for resolving an assumed incompatibility can be derived from general international law (Eilmansberger, 2009).

Most arbitral tribunals considering the impact of EU law on intra-EU BITs have taken the third approach and looked at this relationship from an international law perspective, mostly applying the rules of the VCLT (Eastern Sugar, 2007, Eureko, 2010, etc.). The first approach is usually criticized as the BIT itself specifies that also other sources of law have to be taken into account, therefore deciding an investment dispute exclusively under the substantive provisions of a BIT is not an option for the arbitral tribunal. Besides, international law requires arbitral tribunals to interpret intra-EU BITs in the light of other international law obligations, i.e. in the light of relevant EC law (Eilmansberger, 2009).

Considering possible solution based on the second approach it would lead to the concept of EU law prevalence elaborated by number of cases of the CJEU (Commission v Italy, 1962; Matteucci, 1988, Exportur SA v Lor SA and Confiserie du Tech SA, 1992). According to this approach EU law supremacy with regard to intra-EU BITs could either "merely signify that the invocation and application of the BIT may not result in the efficacy of Community law being somehow impaired or diminished" (Eilmansberger, 2009), or that enforcement action required by EU law could not be considered as illegal at all. Some authors consider this approach as the most appropriate and it seems that in recent decisions the tribunals also takes the same position, especially when the application of the European Energy Charter Treaty is at stake (Electrabel, 2012).

It should be noted, that despite some considerations, there is not only one universal rule for solving conflicts or one leading position on relationship between EU law and intra-EU BITs. Such situation still may lead to undesirable degree of inconsistency and uncertainty and a number of awards incompatible with the EU law. Furthermore, it is argued that "in the longer term, unless steps are taken to remove the existing uncertainty around intra-EU BITs, companies wishing to invest in EU Member States may choose to do so through jurisdictions outside Europe, thus benefiting from extra-EU BITs, rather than risk the uncertainty of intra-EU BITs" (Schäfer, Gaffney, 2013).

The solutions to the problems that are available now are not sufficient. Firstly, in case of an award incompatible with the EU the European Commission can initiate proceedings against a Member State under Arts. 258, 260 TFEU. Furthermore, national court of Member State might set aside award given that EU law forms part of public policy or refuse recognition or enforcement.

Some authors emphasize the need to establish a right for the arbitral tribunals to access to the CJEU for preliminary rulings either indirectly through Member States courts or even directly (Schäfer, Gaffney, 2013).

Other possible solution is voluntarily or forced termination of the intra-EU BITs by EU Member States themselves. However, even though the European Commission has urged Member States to terminate their intra-EU BITs, various Member States are still refusing to do so and insisting for replacement of the intra-EU BITs by a general instrument. The idea behind this is "that a certain standard of protection for fair and equitable treatment under the BITs is higher than currently offered under EU law and also such instrument would include an arbitration mechanism, to ensure a neutral forum for the resolution of conflicts between investors and EU Member States" (Söderlund , 2007).

Furthermore, some authors argue for other alternative - establishment of specialized European investment court, which would be required to follow the CJEU's case law and which would be entitled to request preliminary rulings from the CJEU. However, this solution is considered as very questionable by the author of the idea himself (Kleinheisterkamp , 2012).

Conclusions

The trend in recent investment disputes on applicability and enforceability of intra-EU BITs obviously shows that in the nearest future it is unlikely that intra-EU BITs would cease to be applied or will be easily terminated, especially taking into account the favorable supportive position of number of academics and national court of a EU Member

State towards the arbitral tribunals which have upheld their jurisdiction in investment disputes relating the application and interpretation of the intra-EU BITs.

However, the question on how to solve the possible conflicts of substantial provisions of intra-EU BITs and EU law and how to find the most suitable interpretation of both legal systems is still open and needs to be solved.

The existing ways to solve conflicts does not contribute enough to more harmonious coexistence of different international legal systems and does not reduce uncertainty on the issue.

The choice between further steps to solve existing problems will mostly depend on the position of EU and EU Member States and their foreign direct investment policy. The author's position is that whatever solutions will be adopted, they should not lead to more confrontation among the CJEU, EU institutions, EU Member States and arbitral tribunals.

References

AES Summit Generation Limited and AES-Tisza ErömU Kft. v. Republic of Hungary, ICSID Case No. ARB/07/22 (Award of 23 September 2010).

Agreement on Encouragement and Reciprocal Protection of Investments between the Kingdom of the Netherlands and the Czech and Slovak Federal Republic (29 April 1991), available at http://unctad.org /sections/dite/iia/docs/bits/netherlands_slovakia.pdf.

Bermann, G.A. Navigating EU Law and the Law of International Arbitration (2012) 28 *Arbitration International*, Issue 3, pp. 397–445.

Bert P. German Federal Supreme Court: Procedural Order in Slovakia v. Eureko, 16 October 2013, in http://kluwerarbitrationblog.com/blog/2013/10/16/german-federal-supreme-court-procedural-order-in-slovakia-v-eureko/ (accessed on 16 February, 2014).

CJEU Case C-126/97 Eco Swiss China Time Ltd. v. Benetton International NV [1999] E.C.R. I-3055

CJEU Case C-10/61 Commission v Italy (1962) ECR 1

CJEU Case C-235/87 Matteucci (1988) ECR 5589

CJEU Case C-3/91 Exportur SA v Lor SA and Confiserie du Tech SA (1992) ECR I-5529

Council of the EU, 8 January 2008 5123/08 ECOFIN 6 MDC 1, Opinion 1/00.

European Commission and Council. Annual EFC Report on the Movement of Capital and the Freedom of Payments, 15 November 2006, 7.

European Parliament and Council, Regulation (EU) No 1219/2012) of 12 December 2012 establishing transitional arrangements for bilateral investment agreements between Member States and third countries. Official Journal L 351 , 20/12/2012 P. 0040 – 0046

European Union, *Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community*, 13 December 2007, 2007/C 306/01, available at: http://www.refworld.org/docid/476258d32.html [accessed 16 February 2014].

Eilmansberger T., Bilateral investment treaties and EU law (2009) 46 *Common Market Law Review, Issue 2*, pp. 383–429

Eureko B.V. v. The Slovak Republic, PCA Case No. 2008-13, UNCITRAL (Award on Jurisdiction, Arbitrability and Suspension of 26 October 2010).

Electrabel S.A. v. the Republic of Hungary, ICSID Case No. ARB/07/19 (Decision on Jurisdiction, Applicable Law and Liability of 30 November 2012)

Eastern Sugar B.V. v. The Czech Republic, SCC No. 008/2004, UNCITRAL (Partial Award of 27 March 2007)

Frankfurt Court of Appeals, Case no. 26 SchH 11/10, the decision is available (in its original German version) online at www.italaw.com).

Ioan Micula and others v. Romania, ICSID Case No. ARB/05/20, Decision on Jurisdiction of 24 September 2008.

Kleinheisterkamp J, Investment Protection and EU Law: The Intra- and Extra-EU Dimension of the Energy Charter Treaty, 15 J. *Int'l Econ. L*. 85 (2012), pp. 85-110

Kleinheisterkamp J, The Future of the BITs of European Member States after Lisbon (2011) 29 ASA Bulletin, Issue 1, pp. 212–223

Söderlund Ch, Intra-EU BIT Investment Protection and the EC Treaty (2007) 24 *Journal of International Arbitration*, Issue 5, pp. 455–468

Schäfer J, Gaffney J, Intra-EU BITs: Toothless Tigers or Do They Still Bite? The OLG Frankfurt Considers the Impact of EU Law on the Investor-State Dispute Resolution Mechanism, *Zeitschrift für Schiedsverfahren*, 2/2013, pp. 68-78.

Vienna Convention on the Law of Treaties between States, 1969.

LEGAL ASPECTS OF SPOUSES' RIGHTS AND DUTIES OF THE ENGAGEMENT TO MARRY ACCORDING TO CIVIL AND CATHOLIC CHURCH LAW IN LITHUANIA

Dalia Perkumienė

Kauno kolegija, University of Applied Sciences, Lithuania

Abstract

The engagement to marry is often said to be a "binding" contract, but it seems to be a universal agreement that it is not susceptible to specific performance.

An engagement does not obligate a person to marry; it only gives a legal effect if the agreement is breached.

Currently, engagement is not only a nice ceremony based on long-lasting traditions, but an agreement, which indicates the rights and duties of future spouses. The engagement institution is defined by Article 3.8 of the Lithuania Republic civil code. The engagement can be verbal or written.

According to Canon law, engagement is a promise for future marriage made between the two people involved. It is arranged according to partial law of the Bishops' Conference, and is based on age-old rituals and customs, and civil laws.

Keywords: engagement marriage contract, spouses' rights and duties, engagement act.

Introduction

An engagement is part of the pre-marriage ceremony. In this work, engagement is analysed as a legal institute that provides certain rights, duties and obligations, but not following folk customs. On the one hand, engagement could be considered a protocol; on the other hand, it seems to be part of the marriage contract.

An engagement does not obligate a person to marry; it only gives a legal effect if the agreement is breached. If marriage is not fulfilled, both parties of the public agreement have the right to demand and receive back everything that has been given as a present to the engaged partner except for presents with a value of less than 1000 Lt, unless one of the

engaged persons willing to enter into marriage dies before the wedding ceremony. Demands on returning the presents are regulated by the rules of Book 6 of the civil code bound to relations between people involved in unjust enrichment or gaining assets (Civil code of the Republic of Lithuania, 2001). If one of the engaged spouses refuses to marry without a satisfactory reason, the offending spouse has to compensate the damages of breaking the engagement. It could be the financial expense of arranging the marriage. If the fault of non-fulfilment lies with the other party, thus, the damage has to be compensated by the party at fault. In that case, demands on compensating the damage could be invoked as a claim with a time-bar for a year. According to the fundamental principles of civil law, damage is described as loss or defacement of property, expense incurred (direct damage) and income that would have been received if the illegal actions had not taken place. The damage is expressed in terms of money (Civil code of the Republic of Lithuania, 2001). If the aggrieved party cannot prove the damage amount, the court can decide the value (Civil code of the Republic of Lithuania, 2001). The damage of ceasing an engagement can inflict personal pain of being humiliated, mental suffering, discomfort, shock, emotional depression, character assassination, reduced communication, etc. Even such moral damage can also be evaluated in terms of money. The Court decides the amount of moral damage by considering the results, the living conditions, the fault of the person, the value of damage and other important circumstances in addition, and the criteria of honesty, fairness and wisdom (Civil code of the Republic of Lithuania, 2001).

The purpose of the work – to disclose peculiarities of spouses' rights and duties of the engagement to marry according to civil and Catholic Church law in Lithuania.

Object of the work – spouses' rights and duties of the engagement to marry.

Methods of the work – analysis of scientific literature, analysis of legislation, statistical analysis of the data, specifying and summarizing and logical abstraction.

Results The engagement institution based on the civil law

The institution of engagement *(sponsalia)* was known in the Roman Family Law. In ancient times, a person's engagement was made without the awareness of the future spouses. Having received the agreement of both *pater familias,* persons got engaged. An engagement was made after two stipulations (stipulation – an agreement or concession made by parties in a judicial proceeding (or by their attorneys) relating to the business before the court).

During the first stipulation the bride's *pater familias* made a vow of passing her to the groom and during the second stipulation the groom made a vow of taking her as his wife. Supposedly, in ancient times engagement could occur in a unilateral condition i.e. the

bride's *pater familias* made a vow of passing her to the groom. The groom was not under a contract to take her as his wife and preserved the right of ex-parte break of the marriage (Nekrošius, 1996).

The first Lithuanian engagement is noted in the sourcebooks of the 16th–17th centuries. During the engagement act the wedding was negotiated in the 19th century. In Lithuania, engagement took place at the bride's house. Both of the spouses' parents, relatives and guests participated at the engagement party. The engaged couple exchanged presents, rings and, during older ceremonies, rue wreaths. After this event they were called groom and bride.

In the 19th and early 20th centuries Lithuanians made engagements and marriage agreements in the church. The rules of the engagement and marriage of the Roman Catholic Church were constituted on 18th January, 1562 by the Ecumenical Trident Meeting and during sessions 17–25 on 4th December, 1563 (Marcinkevičienė, 1999). These rules were not amended until the early 20th century; however, on 2nd September, 1907 under the rule of the Pope, the Canon Law was complimented with the formalities of the marriage constitution (Skvireckas, 1908), in which marriage validation was tightened. This amendment provided the wedding act to be granted in writing and signed by the groom and bride. The engagement ceremony was to be held in the bride's or groom's church parish and witnessed by two or three attesters and a clergyman.

During the early 20th century the engagement institution lost its importance**.** Under the Soviet rule, engagement transformed into a party of both families during which wedding preparations were discussed (Vyšniauskaitė, 1967).

Currently, engagement is not only a nice ceremony based on long-lasting traditions, but an agreement, which indicates the rights and duties of future spouses**.** The engagement institution is defined by Article 3.8 of the Lithuania Republic civil code. The engagement can be verbal or written (Civil code of the Republic of Lithuania, 2001).

The engagement act is also regulated by the legal rules under foreign law. For example, according to the Finnish Marriage Act (Finnish Marriage Act, 1987), a man and a woman, who have agreed to become married or to marry in the future marriage, are considered to be engaged. According to the same act, the engaged couple have to give written confirmation that there are no marriage impediments against Articles 7–9. Examples of impediments include being legally married to another person or keeping on the register of a partnership. According to Finnish civil law, an engaged couple is not forced to marry after the engagement.

Under the Article 26 of the Latvia civil law (Latvian Civil Code, 1997), engagement is described as a *"mutual commitment to marry"*.

The engagement act based on the canon law

According to Canon law, engagement is a promise for future marriage made between the two people involved. It is arranged according to partial law of the Bishops' Conference, and is based on age-old rituals and customs, and civil laws. A claim of broken vows is not

brought, but an action of damages can be brought against one of the parties (Coriden, 1986). An engagement is a person's moral obligation depending on the person's conscience. A person who gives such a vow should keep it and can be free only if there is an essential reason, for example lack of loyalty, lack of fidelity, a change of circumstances, etc. According to church law, engagement differs from a free will marriage contract. Therefore, if the parties break the engagement vows without any serious reasons, they are obliged to compensate the damage and expenses of the wedding preparation (Thatcher 2001).

According to Codex *Iuris Canonici* [CIC], canon 1062 the engagement institution is regulated by a partial law arranged by the Bishop Conference based on the customs and civil laws (Örsy 1986).

The church law in CIC, canon 1983, stipulates marriage preparation, consequently requires both parties to attend personal family education courses to achieve holiness and assume the obligations of a new social status (Örsy 1986).

Special attention is given to this topic in such manuals as GS (*Gaudium et spes* encyclical), 52; FC (*Familiaris Consortio*), 66; Codex *Iuris Canonici* [CIC], canon 1063*;* Codex *Canonum Ecclesiarum Orientalium* [CCEO], canon 783; the Roman Catholic Church Catechism 1932; and in others *Magistrerium* documents including a family's charter and the two latest *Magistrerium* documents: *Gratissimam Sane* and *Evangelium Vitae (EV) Encyclical,* consisting of two letters to families.

The above-mentioned articles indicate the particular attention the Church pays to the preparation for marriage. According to the philosophy of the Church, education of people on the subject of marital and family life is very important for the purpose of social welfare. The marriage Sacrament is valued by the Catholic community, and, particularly, by spouses, whose decision should not be impromptu or hasty. The importance of marriage preparations is emphasized in the Article 13, part 3 of the agreement between the Lithuanian Republic and Holy See "For the Intercourse of The Roman Catholic Church and Law Aspects of The state". According to this document, the preparation to canonical matrimony is based on Christian education of holiness, unity and the permanency of the Marriage Sacrament and on the subsequence of civil marriage, provided in the Lithuanian Republic Law (Örsy, 1986). The church law determines that a clergyman of the Church parish, must be notified about the marriage three months in advance. This period is significantly longer than the one month streak, required by civil law (Civil code of the Republic of Lithuania, 2001). Thus, the Church pays particular attention to the marital preparation and to the Marriage Sacrament. Furthermore, the Church considers the three-month notification time as a necessity of the pastorate for the good of the engaged couple, the Catholic community and of society. For this reason, the increasing interest and timely initiative of the marriage contract and Marriage Sacrament require to prepare future spouses for matrimony and family life. According to Christian ethics (Coriden, 1986), a clergyman must provide help to churchgoers in

maintaining and improving the marital status. This also includes rendering assistance to spouses to ensure that they keep and salvage a marriage (Coriden, 1986).

The parties participating in church marriages are invited to their church parish or another church, where the marriage is to take place, no later than after the application to the Civil Registrar. The marriage must then take place within three months of the application. A priest checks if the parties are christened, if they are confirmed, if they are churchgoers and Catholics, if they are not already legally married and if there are any impediments to the marriage. The priest informs the future spouses about the documents required, where and when the pre-marital classes take place and helps to fill in the required forms.

The relation between the Catholic Church and the state attitude to the engagement institution

I have demonstrated above, the Church and the state have different attitudes towards the engagement institution. During this period, a young couple is full of love and devoted feelings and, actually, most often does not think about the juridical consequences of the engagement, neither about the regulation of property relations. In some cases the Church attitude is similar to that of engaged couples, as the Church cares about marriage preparation, spiritual matters and religious aspects. During the engagement period the state is responsible for the legal aspects of the engagement – the legal mechanism of property relations and some moral obligations are under state control. The analysis of the above-mentioned survey indicates that engaged persons are not entirely satisfied with the state regulated institute of marriage and engagement. The state does not guarantee the fulfilment of the engaged couples' needs. The state is supposed to pay more serious attention to the solution of this problem. As the state recognises church marriage, an engagement through the church should receive the same consideration under civil law. Moreover, the state should give more attention to the preparation of engaged couples for marital life.

Under the Lithuanian civil code, an engagement application, submitted to a Registrar, is considered a legal document, whereas, calling banns at a church parish is invalid and can be understood only as a verbal agreement. Although, according to Article 3.8, part 3 of the Lithuanian civil code, an engagement agreed by calling banns at a church parish can be admitted as public (Mikelėnas, 2002), it is against the civil code. The same part of the civil code indicates only the applications submitted to the Registry office to be valid. Thus, a comment of the civil law, Article 3.8, part 3 can be understood as a suggestion to complement part 3 of this Article (Kudinavičiūtė – Michailovienė, 2002).

Comparison between the engagement institutions of the civil code and the church law (CIC, 1983) brings us to the conclusion that these two institutions are similar, as in both cases the respective law does not oblige an engaged couple to marry. If one of the engaged

persons breaks the engagement without a satisfactory reason, he/she has to compensate the damages of breaking the engagement.

The engagement institution in comparative conflict of laws

Conflict of laws problems concerning engagement to marry receive little attention, especially compared to those of marriage itself.

According to Lithuanian Republic civil code, a promise to marry and its legal effects are governed by the law of the state of domicile of the parties to the promise (Civil code of the Republic of Lithuania, 2001). Where the parties to the promise of marriage are domiciled in different states, the promise of marriage and its legal effects are governed by the law of the place where the promise is made, or by the law of the state of domicile of one of the parties, or by the law of the state of citizenship of one of the parties, whichever law is most closely related with the dispute (Civil code of the Republic of Lithuania, 2001).

In most countries there are no statutory provisions and few or no case laws on the subject. This is not due to any particular lack of difficult legal problems but to the obvious sociological fact that the number of "sick" cases, which might give rise to litigation is comparatively small; even as a matter of municipal law litigation involving engagement to marry is usually rare or non-existent. The conflict problems that do arise in this field, however, occasion much doubt and uncertainty. Even though the practical importance of these questions may be rather limited, consideration of these issues certainly does not lack interest from a methodological point of view (Palsson, 1974).

As regards jurisdiction, there do not seem to be any particular problems, which could not arise in other connections or any special rules prevailing for the engagement to marry.

The way these problems are treated by national courts and lawyers are influenced by the conceptions underlying and policies pursued by the domestic rules of each legal system. There are considerable national diversities as regards the basic approach to this matter.

The first question arising here is whether the validity of the engagement should be treated as an independent conflict problem. In countries where municipal law does not acknowledge engagement to marry as a legal institution (although possibly sanctions breach of it as a tort in certain circumstances), the questions of its "validity" are generally ignored at the level of conflict of laws (Even in such countries, however, insofar as their conflicts rules provide for the application of foreign law, the question of the validity of the engagement may arise where a foreign lex causae ignores such a requirement.). Secondly, as regards common law countries, insofar engagement to marry is not completely removed from the sphere of

legally binding contracts; there is a tendency to deal with them in the same way as with ordinary contracts. In ordinary contracts the prevailing view, at least in English and generally Commonwealth law, seems to be that questions of both validity and effect should be referred to one law, "the proper law of the contract". Although this is subject to certain exceptions, particularly as regards the form of the contract, the general rule is thus, that questions of the validity of the contract are not governed by conflict rules of their own but lumped together with those relating to the discharge or performance of the contract (Palsson, 1974). Whether this also applies to contracts to marry is somewhat uncertain, the authority bearing directly on this point being limited. There is, however, one South African case where this approach was clearly adopted (Guggenheim *v.* Roenbaum, 1961).

As regards the form of the engagement, observance of the requirements (if any) of the *lex loci contractus* is almost invariably held to be sufficient. Alternatively, the engagement is usually considered valid in formal respects if it has been concluded in accordance with the personal law of the parties or, if that law is not common to both of them, with the personal laws of both parties (Palsson, 1974).

In certain legal systems a promise to marry made by a minor without parental consent is invalid[80]. Provisions of this type clearly pertain to the substantive validity of the engagement and, therefore, should be applied wherever they form part of the personal law to which the person concerned is subject (Palsson, 1974).

In principle, a distinction should be drawn between such rules and others which merely lay down a special condition for the liability of minors to pay compensation for breach of the engagement. In Swedish law, for instance, there is a provision pursuant to which a party that is predominantly at fault in the breach of an engagement to marry shall compensate the other party for certain losses suffered as a result of the non-performance of the engagement (Swedish Mariage Code, 1920).

The engagement to marry is often said to be a "binding" contract, but it seems to be a universal agreement that it is not susceptible to specific performance.

In countries like France and Belgium, precisely because the engagement is not a binding contract, the approach in private international law has been different. In domestic law the compensation is based on tort and subsequently some persons and at least one court decision approached the conflicts-of-law issue as an international tort (Erauw, 2003). This however does not lead to an easy-to-apply rule nor to a good rule.

In certain legal systems the effects of the engagement to marry are not exhausted with those attached to its dissolution. The engagement may also affect the status of children of the

[80] WEST GERMAN law, *Dolle*, Familienrech t I 68.

betrothed couple, and if one of the parties to the engagement dies, succession rights may accrue for the surviving party (Palsson, 1974).

In some legal systems children conceived or born in the time of their parents' engagement to be married to one another or whose parents have later become so engaged enjoy a special status approaching that of legitimacy (Dölle, 1965).

When the engagement is broken by the death of one of the parties, certain rights of inheritance or of maintenance out of the estate accrue for the surviving party under some legal systems (for an example se the Swedish Marriage Code of 1920, ch. 1§ 6). The conflict treatment of such questions hardly is in doubt: they fall to be governed by the law or laws generally applicable in matters of succession under the conflict rules of the forum. This means that either the *lex patriae* or the *lex domicilii* of the deceased party or, with regard to immovable property, possibly the *lex rei sitae* will govern (Palsson, 1974).

Conclusions

1. Under the Lithuanian civil code, an engagement application, submitted to a Registrar, is considered a legal document, whereas, calling banns at a church parish is invalid and can be understood only as a verbal agreement. Although, according to Article 3.8, part 3 of the Lithuanian civil code, an engagement agreed by calling banns at a church parish can be admitted as public, it is against the civil code.
2. In case when one of the engaged spouses refuses to marry without a satisfactory reason, the offending spouse has to compensate the damages of breaking the engagement. It could be the financial expense of arranging the marriage. If the fault of non-fulfilment lies with the other party, thus, the damage has to be compensated by the party at fault. In that case, demands on compensating the damage could be invoked as a claim with a time-bar for a year.
3. The Church pays a lot of attention to the preparation of the couples engaged to marry. The Church takes the initiative and organizes pre-marital courses for engaged couples. These courses educate engaged persons about family planning, sociology and psychology. However, the state pays little attention to the marriage preparation of engaged persons.
4. The state and the Church talk about marriage stability and strength; the analysis of engaged persons' knowledge and understanding of the laws related to the marriage act and Family law shows that the state should take the initiative and educate engaged couples about their rights and duties.

References

Coriden, J., A. (1986). *Code of Canon Law*: A Text And Commentary. New York: Paulist Press.

Dölle, H. (1965). *Familienrecht, Darstellung des deutschen Familienrechts mit rechtsvergleichenden Hinweisen.* Band II. Verlag. F. Müller,. The provisions on this matter in Swedish law, however, have recently been repealed.

Erauw, J. (2002). *Brief description of the draft Belgian code of private international law.* Yearbook of Private International Law, Volume IV. (P. Šarčević and P. Volken, Editors), Dordrecht, 2003.

Guggenheim v. Roenbaum, 1961 (4) S. A. 21, 30 (W.L.D.).

Kudinavičiūtė – Michailovienė, I. (2002). *Viešas Susitarimas Įregistruoti Santuoką (Sužadėtuvės). Jo Turtinės ir Neturtinės Pasekmės.* Vilnius: Jurisprudencija. 46 (38), pp. 132–133. [Kudinavičiūtė – Michailovienė I. (2002). *Public Agreement to Registre Marriage (Engagement) Property and Non Property Subsequences*. Vilnius: Jurisprudencija.. 46 (38).

Latvian Civil Code (adopted on 24 April 1997; amended on 16 October 1997).

Lithuanian Republic Civil Code. (2001). Vilnius: Lithuanian Republic Ministry of Justice.

Marriage Act, M. J. 234/1929, 1226/2001, 441 (1987) (Fin.).

Marcinkevičienė D. (1999).*Vedusiųjų Visuomenė: Santuoka ir Skyrybos Lietuvoje XIX –XX Amžiuje.* Vilnius: Vaga, 1999. [Marcinkevičienė D. (1999). S*ociety of Married: Marriage and Divorce in Lithuania in XIX –XX Centuries*. Vilnius: Vaga, 1999.].

Mikelėnas V. (2002). *Lietuvos Respublikos Civilinio Kodekso Komentaras, Trečioji Knyga.* Vilnius: Justitia, 2002. [Mikelėnas V. (2002). *Commentary of the Lithuanian Republic Civil Code, Third Book*. Vilnius: Justitia.].

Nekrošius I. (1996). *Romėnų Teisė.* Vilnius: Vijusta, [Nekrošius I. (1996). *Roman Law.* Vilnius: Vijusta.].

Örsy M. (1986). *Marriage in Canon Law*. Delaware: Michael Glazier.

Pålsson L. (1974). *Marriage and Divorce in Comparative Conflict of Laws.* Leiden: A.W. Sijthoff.

Skvireckas J. (1908). *Nauji Įstatymai apie Sužiedavimą ir Moterystę*. Kaunas: Draugija. [Skvireckas J. (1908). *New Laws about Engagement and Matrimony*. Kaunas: Draugija.].

Swedish Mariage Code. (1920). This as well as other provisions of Swedish law on engagement to marry were abolished from January, 1974.

Thatcher A. (2001). *Celebrating Christian Marriage.* Edinburgh: Continuum.

Vyšniauskaitė A. (1967). *Lietuvių Šeimos Tradicijos*. Vilnius: Mintis. [Vyšniauskaitė A. (1967). *Traditions of Lithuanian Family*. Vilnius: Mintis.].

THE OPPORTUNITIES OF WORKING TIME ORGANIZATION IMPROVEMENT IN THE PUBLIC SECTOR

Dalia Perkumienė, Jan Zukovskis

Aleksandras Stulginskis University, Lithuania

Abstract

The relevance of the paper. *The organisation of work is an integral part of the company's activities, since it helps to manage work and implement its objectives. It can be stated that the company would not exist without permanent organisation of work. More and more problems related to this issue are arising in Lithuania and in other countries of the world. In general, these problems were determined by organisational principles of work that has been formed many years ago. The efficient work of employees requires an appropriate organisation of their work. Properly distributed and organised working time leads to the welfare of both the organisation and its employees.*

The object of the paper *is the organisation of working time for the employees of Kaunas district municipality.*

The aim of the paper *is to analyse the organisation of working time for employees of Kaunas district municipality.*

The methods used in the paper are as follows: *monographic method, the analysis and synthesis of scientific literature, the analysis of legal acts, descriptive method, comparative method, graphical method, questionnaire and statistical method.*

The aspects of working time organisation

Work is a significantly important part of our life. However, people always try to facilitate it. It is not because of laziness but rather because of eagerness to satisfy their needs in the fastest and the best way possible. Thanks to work people started to eat better, to dress warmer, to travel faster and farther. Over time, working instruments improved and working hours became shorter, so people had more time for their leisure time activities, such as art, culture, religion, thinking, relaxation, development and travel. It can be stated that the

smaller amount of work reflects the progress of civilisation. The more advanced the society is, the greater is the productivity level of work (Dagėsys ir Aškinytė, 2004). Therefore, in order to increase the productivity, the organisation of work has to be improved.

A man cannot perform all the work himself, without the help of others. In times of industrial growth, work is carried out by joint effort of several or even more people. As a matter of fact, work in companies requires knowledge of what actions should be taken when using other tools, as well as information on collaboration: whose convenience to suit, whom to make influence on, and for whom to conform (Butkus, 2006).

It appears that there are plenty of definitions describing work as a conscious and targeted activity. According to Butkus, work referred to a process of making something from something that did not earlier exist (Butkus, 2006, 11). In other words, work incorporates the use of physical, mental or other human resources in order to achieve targeted results.

The history of the scientific branch related to work organisation dates back to the 19th century. The pioneer of this study is considered to be the American scientist Frederick Winslow Taylor (1856–1915). Taylor was the first one to bring together ideas and tests for explaining the processes of work by creating a basis for its organisation. In his research works, Taylor determined the methods used for the analysis of working process, the principles of work distribution, organisation, payment, as well as the management of companies. Taylor states that if employees want to increase the efficiency of work, they must have a leader knowing how to govern effectively. There is no doubt that it is impossible without scientific knowledge (Stoner et al, 1999).

The cornerstone of Taylor's work organisation theory is as follows: work is efficient only if it is organised according to rules, principles and standards, prepared by using the latest scientific achievements and many years of practice (Stoškus ir Beržinskienė, 2005).

Generally, organisation is preparation and arrangement of something into a single unit or an exact system, the design or formation of a structure (Stoškus, 2002).

From the perspective of management, organisation is the design and development of homogenous systems from people, equipment and material, as well as the implementation of such systems by applying other management functions (Stoškus, 2002).

Organization as a process is perceived differently, and, in human activities, understood in the following way:

- Establishment, development, formation;
- Preparation, coordination, organisation;
- Regulation, management;
- Integration, mobilisation (Stoškus, 2002).

Organisation of work mostly refers to the structure of working processes, the management of human interaction, their interaction with the equipment and facilities, i.e. the formation of working system if a new process is organised, and the replacement of the existing system if dealing with active working processes (Sakalas ir kt., 1996).

Work organisation in companies is related to two structures (formal and informal). Therefore, the relationship between employees and their communication related to business issues are defined. The structure of each and every organisation is different and individual, mostly dependant on activities, goals and, of course, the staff of the company.

Formalization mostly refer to the official aspects of structure, such as strategies, structure of organisation, regulation, technologies, processes, information systems, control and encouragement. Formal communication occurs during different conferences, official meetings and so on and so forth (Mamedaitytė, 2003).

However, the formal scheme of management structure of organisation does not reflect personal relations which constitute the informal structure of organisation (Stoner et al. 1999). According to Sakalas (2003), informal structures of organisation are composed of one or several representatives of different branches. They are connected by human relations, same interests and other communication incentives.

For example, an employee, intensively performing the assigned work will most likely seek help from another employee who is next to him or who he has more personal relations with (not the head). It facilitates and accelerates the performance of work, since information flows faster by informal contacts than by formal (official) reporting system (Stoner et al., 1999).

Currently, non-standard forms of work-time organisation are becoming more and more popular in Europe, since such forms are more flexible and favourable for working people. These more flexible forms of work lead to a deviation from usual employment contracts. However, these contracts are recognized in Europe and often used in order to achieve greater flexibility: it helps to adapt working hours, organize working time and the work in accordance to the fluctuation of production and service demand. (*Flexible forms of work: 'very atypical' contractual arrangements, 2010*).

Despite the fact that atypical forms of contractual arrangements are becoming more popular, the use of atypical contractual arrangements in Europe varies. In accordance to economic activities, the prevalence of flexible working time organisation is more often applied in services and agriculture, whereas it is not so popular in industry (Gruževskis, 2001). In addition, it is more commonly used in certain sectors, for example, seasonal work, which is related to short-term contracts, as well as other sectors such as agriculture, tourism and hospitality industry. (Flexible forms of work: 'very atypical' contractual arrangements, 2010).

Referring to Samuolis (1990), the conception of flexible forms of work refers to part-time job (not all days per week), the moving schedule and work at home. However, Gruževskis (2002) maintains that one of the reasons for the increasing number of flexible working hours is the changing nature of work.

To sum up the observations of Lithuanian and foreign authors regarding the organisation of work, it can be stated that the organisation of working time is an integral part of company's activities, for it helps to carry out work and implement the objectives of a company. What is more, the constant organisation of work is a cornerstone of company's existence.

Factors determining the organisation of working time

In order to achieve the goals of an organisation, not only the work of employees has to be organized, but, first and foremost, the head has to plan his work properly.

Scientific literature includes a number of factors that determine the work time organisation. However, in my opinion, the main factors are as follows: determining organisational objectives, scheduling work time of heads and employees, as well as the distribution of work. According to Sakalas (1996) et al, the goals of organisation are influenced by the market partners (suppliers, buyers), social groups and society. Some require timely delivery of goods and services, others demand good quality, focus on environmental protection, charity and so on. It has the biggest influence on hospitality services. Besides, market innovations are also particularly relevant.

First of all, in order to start planning the time, it is necessary to clearly define the goals of an organisation. According to Martinkus and Stoškus (2010), the visionary and cognitive result of the operation is called a goal (p. 424). The goals of an organisation indicate WHAT has to be done and WHEN the goal has to be achieved. For this particular reason, the purpose of company objectives has two sides. Firstly, there is a need to formulate tasks, which define the expected final result in the most accurate way. Secondly, on the basis of company's objectives, tools have to be prepared. Its purpose is to help to find out whether the expected result was achieved or not achieved in time (Vasiliauskas, 2001).

The goal has to be consciously perceived and justified. It is essentially important condition for an organisation to survive. The general goal of the organisation has to come in line with the goals of the organisation members and their willingness to cooperate in order to achieve this goal, since it is relevant for the existence of organisation. The activity of human and organisation can be assessed by comparing the expected and the achieved results, as well as comparing achieved results with the input (Stoškus ir Beržinskienė, 2005).

According to Obrazcovas (2004), problems arise not only because of the lack of time but also the incapability of planning it reasonably. The author provides options for evaluating the work time consumption which are as follows:

- *Optimistic* refers to the shortest span of time, during which the work could be performed in the most favourable conditions;
- *The most probable* means a span of time, during which a certain work can be performed in normal conditions;
- *Pessimistic* refers to the longest span of time, during which only a certain work can be done. This time would be enough in case difficulties and most unfavourable conditions arise.

Improper time planning can cause emotional stress, which prevents from performing tasks.

Due to the emotional stress, irrelevant and non-urgent work is usually performed. Normally it does not require much effort and resources but in stressful situations such work seems more important and urgent, whereas work for which much effort is needed, as well as the complexity and the solution of which terrify, is postponed in order to reduce emotional tension. Hard work is postponed for an indefinite period of time, hoping to perform it at the last moment when no more delays are possible. In such a way, the emotional tension can put an organisation in danger. Therefore, it is important to consider the fact that the biggest attention should be paid to the most important and urgent work, and the ones that do not require much attention should be postponed (Butkus, 2003).

According to Sakalas et al (1996), working process could not be carried out without the internal information, i.e. the knowledge of an employee gained from general and special education, instructions and experience. Knowledge, together with talents, professional skills, physiological and psychological characteristics of an employee normally determine his ability to work. As a matter of fact, it can be stated that employee's competence in properly organising work time depends on his working experience. The better the time is planned, the smaller is the workload.

Scientific literature provides a great number of various advices for appropriate time planning. O'Connell (2005) gives many advices how to perform work in the shortest time possible, how to carry out projects faster, how to have all the days productive and walk hand in hand with the market. The time is spent usefully if all tasks of a day are properly planned. Referring to the author, it is the most effective method to save time.

Results of the research

There were several ways for collecting data related to work organisation in the administration of Kaunas district municipality. Therefore, the most effective and convenient choice was selected – to perform a survey using a questionnaire. The survey included 85 per cent of the employees of the organisation) and was carried out from February – May of 2012. The employees of Kaunas district municipality kindly agreed to share their experience and to answer the questions.

The scope of the survey was 65 per cent of women and 35 per cent of men.

The results of the research showed that the major part of all the participants (83 per cent) has higher education, 10 per cent have college education and 7 per cent have no post-secondary education.

According to the survey, the majority of the employees work in the current position for 10 and more years (75 per cent). Only a small part (3 per cent) of all the participants of the survey works in the municipality of Kaunas district for the first year.

The second part of the questionnaire included questions about the organisation of work time. As it turned out, the organisation of work time was mostly dependant on the age of an employee, his social status, personal features etc. Some give priority to team work and some are more likely to choose individual work. There is no doubt that the organisation of work depends on both the employees and the activity of the company.

The aim of the research was to find out what factors had the biggest influence on the decision to choose the current workplace. The results are provided in Picture 1.

Approximately half of all respondents agreed with all four factors for the decision on choosing work in the current workplace. However, employees rated the personal qualities needed for work differently. Almost 85.2 per cent of all the respondents totally agreed or agreed that their decision to work in the current position was determined by their personal features. Professional knowledge was rated only slightly differently, since 77.7 per cent of all the respondents totally agreed or agreed with this factor.

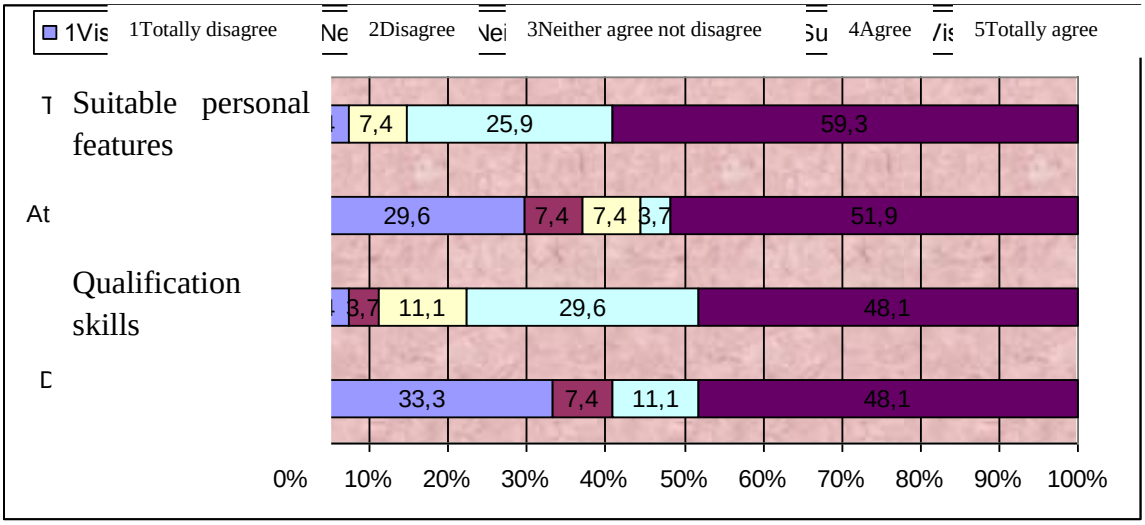

Picture 1. Factors determining the selection of workplace

According to Sakalas, work organisation and the success of organisation activity namely depend on the head of an institution, since he is responsible for employee's failure to carry out a task or its inappropriate performance (Sakalas, 2003).

The research of Butkus (2003) shows that more than 80 per cent of all the heads of about two hundred Lithuanian companies plan their day the night before; however, less than half of them are satisfied with the implementation of their plants.

The results of the research fail to meet the general demand of the heads of Lithuanian organisations for planning and organizing work, since the absolute majority (86.3 per cent) of all the respondents think that planning and scheduling head's work has influence (37 per cent) or has a great influence (49.3 per cent) on the activity of company. Only 13.7 per cent think that the plan and schedule of head's work has only a slight influence on the company's activity, whereas no one considers the organisation of head's work irrelevant.

The research was also aimed at determining the workload of employees. According to scientific literature, in order to increase the satisfaction with work, it is advisable to estimate the rate of satisfaction and then to find out what employees really want ((Burnes, 2004, see theory 20p.).

The analysis of the results based on the aspect of perspective only prove the statement of Sakalas et al, who claim that the ability of an employee to properly organise the work time depends on his working experience. The better the time is planned the smaller is the workload (Sakalas et al, 1996, see theory 12p.).The results of this analysis are represented in Picture 2.

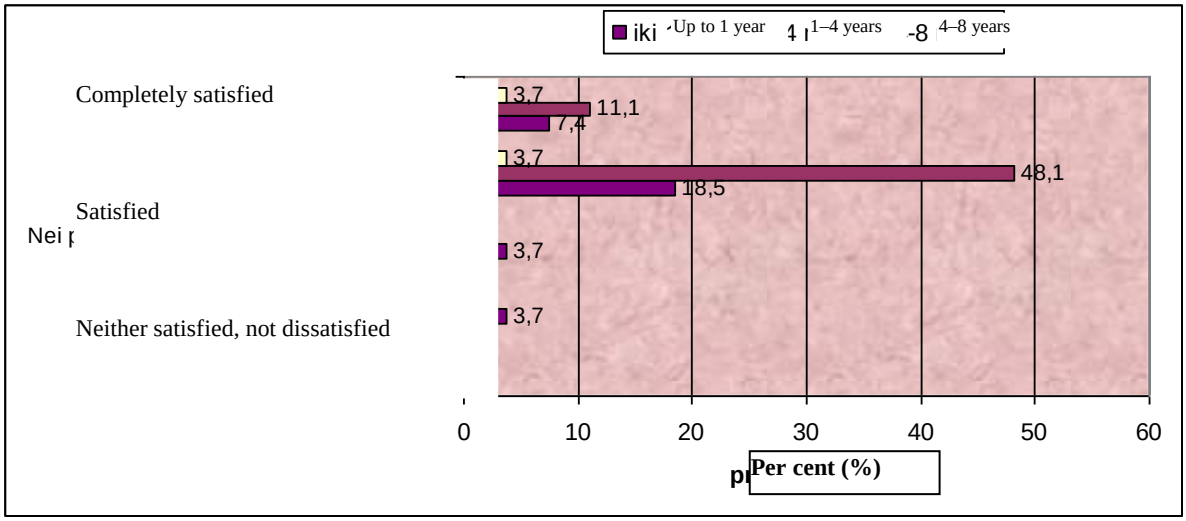

Picture 2. The satisfaction with the workload on the basis of the experience in a workplace.

The absolute majority of respondents (92.5 per cent) are satisfied in their workplace (70.3 per cent) or completely satisfied (22.2 per cent) with their workload. Merely 3.7 per cent are neither satisfied nor dissatisfied with their workload, while the dissatisfied round up to 3.7 per cent as well. Not a single one chose the option of total dissatisfaction. Neither satisfied nor dissatisfied and the dissatisfied appeared to be persons whose work term has not yet extended to 1 year. Persons who have been working in a company for 4 to 8 years are satisfied or completely satisfied with their workload. Persons who have been working in a company for 1 to 4 years are satisfied or totally satisfied with their workload as well.

Therefore, we can make a conclusion that the satisfaction over the workload is mainly affected by working experience in the organization. This can be explained by argument of Sakalas that human ability to work and properly organize their working time come through experience. Also one of the reasons may be the fact that the more experienced employees transfer tasks which were postponed or never performed before to the newly employed.

Most employees (82.9 per cent) usually or always work 8 hours a day, under the daily period of work (Art. 144 of the Labour Code of the Republic of Lithuania, see p.16). In total, 8.5 per cent of respondents have marked that they never work 8 hours per day, while 8.6 per cent have marked that they always work less than 8 hours per day. This may be the workers who work part-time, under the part weekly working time (Art. 146 of the Labour Code of the Republic of Lithuania, see p.16).

There were none of those who always work over 8 hours per day but there were 14.8 per cent who have to work over 8 hours very often. This is called overtime work (Art. 152 of the Labour Code of the Republic of Lithuania, see p.16). Answers to the question whether

one had to work overtime were similar to previous question: nobody had to work overtime on a daily basis, while 18.5 per cent had to do overtime work very often. 22.2 per cent of respondents never do overtime work. The great majority of respondents (63 per cent) have marked that they never have to work more than 8 hours per day. It can therefore be concluded that the work in this tourism organization is organized in appropriate manner and in accordance with the Labour Code.

Answers to the questions whether one has the freedom to choose the beginning and the end of working hours and modify the times of breaks were with similar percentage but the opinions differed greatly; 5.7 per cent have the freedom to choose the beginning and the end of working hours; 9.1 per cent can choose times of breaks; 7.4 per cent can choose the first variant most of the time, while the second can be chosen most of the time by 17.5 per cent; 27.6 per cent of respondents are able to choose both variants sometimes; 24.2 per cent can rarely choose working hours while 18.5 per cent can rarely choose times of breaks. The „never" option applies to 37 per cent of respondents in the first case, and to 22.2 per cent of respondents in the second case.

According to the survey data, the vast majority (87.8 per cent) totally agree that the wage motive is one of the strongest, the same percentage agree that bonuses are a well enough motive as well. This only proves statements in scientific literature to be true: the strongest external motive is wages (Felser, 2006; Falcon 2003; Lipinskienė, 2008; Butkus, 2003; Šavareikienė, 2008; Vanagas, 2009, see theory p.21). Having evaluated the situation of wages and bonuses in the company it turned out that none of the respondents were completely happy. This means that the wage is unsatisfactory.

According to the survey data, little stronger motives than those mentioned above, are: task clarity and certainty, promotion and opportunity to improve one's qualification. 87.5 per cent of respondents completely agree with these motives.

Having summarized the results, it can be concluded that staff training is important for both employees' and the organization's well-being. The head should take into account this important factor because none of the respondents have marked raising one's qualification as an option. This suggests that the organization does not have such a possibility.

The research results has shown that the most powerful motivating factors (which are interrelated) are good relations with colleagues (87.2 per cent agreed completely; 12.8 per cent agreed) and an appropriate psychological-social climate (92.9 per cent agreed completely, nobody disagreed). Respondents evaluated these motives in the organization and it turned out that no one is fully satisfied.

After summarizing the results of the research we can see that personal motivators of employees do not match with company's factors which should motivate the activity of employees. Motivation measures in the organization could be applied to individual groups of

workers depending on their individual needs because the negligence of employees' personal working motives could have negative consequences on the organization as a whole.

It appears that the more diverse working methods are used by individuals with longer experience in the organization. In order for employees to work more efficiently, one should organize seminars and trainings which help the less-experienced employees to adapt more easily and to work more efficiently.

The questionnaire asked to assess the factors determining the conduct of heads of organisations, since the scientific literature states and the research suggests that the success of work organisation in the organisation's activity mostly depend on the head, since he is responsible for employee's failure to carry out a task or its inappropriate performance (Sakalas, 2003).

The head's conduct in an organisation was assessed positively. Despite the fact that 61.9 per cent of all the respondents stated that the attitude of a head towards work seems formal, the other part stated that their head is also a part of the staff. The results of the research that were presented previously show that one of the most important means of motivating employees is the clarity and certainty of tasks. According to the assessment of heads' conduct, 67.8 per cent of the respondents totally agree and 28.5 per cent agree with an idea that their head allocates tasks and responsibilities in a clear way. It is considered to be one of the steps leading to the successful activity of an organisation. When a head assesses who to give one or another task in a correct way, he makes the work easier for both himself and his staff (Butkus, 2003; Sakalas, 2003, see theory 12p.). More than half the respondents think that their head copes with tension and conflicts in the organisation properly. So, referring to the results, heads are to be perfect specialists of their work.

CONCLUSIONS

1. Organisation of work is an integral part of each and every company, since it is essential for the performance of tasks and goals.
2. The organisation of heads and employees working time begins with the determination of goals. Company's goals determine its further activity. Emotional tension is one of the main factors that make the process of work organisation difficult. However, the ability to manage this tension is considered to be a significantly important personal feature of a good employee. Adequate organisation of work requires experience which is normally obtained when overthinking and analysing of the work performed, as well as drawing conclusions for improving further stages of planning.
3. The research showed that the employees of Kaunas district municipality usually choose this work for their personal features which are suitable for working in this institution. Employees are young, educated or still studying at universities.

4. Absolutely all the respondents agree that the activity of the municipality is highly dependent on the plans and schedules of their head's work.
5. According to the research, overtime work is not common in this organisation. It can also be considered that the number of overtime hours is very small, so it is possible to draw a conclusion that the work in Kaunas district municipality is organised rather properly.
6. The majority of the respondents are also satisfied with the workload; a slight dissatisfaction appears only among relatively new members of the organisation.
7. The municipality should pay particular attention to the opportunity to improve skills. There should be more training courses organised. As the results of the research show, the opportunity to improve skills would definitely decrease the turnover of staff and attract skilful and experienced employees who would work in a working place permanently. A chance of further training is one of the main factors for motivating employees.
8. The head of an institution should provide opportunities to choose the beginning and the end of working hours more freely (this option is also determined by law). As a matter of fact, this would provide better conditions to meet the individual needs of staff members.

References

Beleckienė, G., Murphy, C., Dienys, V. ir kt. (2008). Darbuotojų ir jų kvalifikacijos kaitos prognozių tyrimo ataskaita. *Turizmo sektoriaus studija*. Kaunas: Profesinio mokymo metodikos centras. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-14]. Prieiga per internetą: http://www.kpmpc.lt/Skelbimai/SEK_LT/Turizmo%20sektorius.pdf

Burnes, B. (2004). *Managing Change. A Strategic Approach to Organizational Dynamic*//Fourth Edition. Prentice Hall. Pearson Education Limited.

Butkus, F. S. (2003). *Vadyba: organizacijos veiklos operatyvaus valdymo pagrindai*. Vilnius: Eugrimas.

Butkus, F. S. (2006). *Darbas vadyba gyvenimas*. Vilnius: Eugrimas.

Connell, O. F. (2005). *Paprastesnis darbo planavimas*. Kaunas: „Smaltijos" leidykla.

Degėsys, L., Aškinytė, R. (2004). *Etika*. Vilnius: Kronta., 146p.

Felser, G. (2006). *Motyvacijos būdai*. Vilnius: Alma littera.

Gilbert, J., Reiner, M., Nakhleh, M. (2008). *Visualization: Theory and Practice in Science Education*, Models and Modeling in Science Education 8(3).

Gruževskis, B. (2001). *Užimtumo pokyčiai. Lanksčių užimtumo formų taikymo galimybių įvertinimas*. Vilnius: Justitia.

Gruževskis, B. (2002). *Žmogaus socialinė raida. Užimtumas*. Vilnius: Justitia.

Jarulaitis, M. (2008). Nestandartiniai darbo santykiai ir jų reguliavimas. *Jurisprudencija*. 8(110); 83-89p.

Lanksčios darbo organizavimo formos – „labai netipiškos" sutartys. 2010. [interaktyvus].[žiūrėta 2012-03-15]. Prieiga per internetą: http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2010/091/lt/1/EF10091LT.pdf

Lietuvos Respublikos darbo kodeksas [interaktyvus] [žiūrėta 2012.02.05] Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=169334

Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas. (2003). Nr. A1-160, Vilnius. [interaktyvus].[žiūrėta 2012-04-05]. Prieiga per internetą: file:///C:/DOCUME~1/VARTOT~1/LOCALS~1/Temp/Rekomendacij%20darbdav.htm

Lietuvos Statistikos departamentas [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2012-04-09]. Prieiga per internetą:

<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=85&PHPSESSID=8126f30ff18d987f7faa46ab88a1fa08&print=1&PHPSESSID=8126f30ff18d987f7faa46ab88a1fa08>

Sakalas, A. (2003). *Personalo vadyba*. Vilnius: Margi raštai.

Sakalas, A., Šilingienė, V. (2000). *Personalo valdymas*. Kaunas. 205 p.

Sakalas, A., Vanagas, P., Martinkus, B., Prokopčiukas, B., Venskus, R., Virvilaitė, R., Ivaškienė, A. (1996). *Pramonės įmonių vadyba*. Kaunas: Technologija.

Statistikos departamentas [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2012-04-06]. Prieiga per internetą:

http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=85&PHPSESSID=8126f30ff18d987f7faa46ab88a1fa08&print=1&PHPSESSID=8126f30ff18d987f7faa46ab88a1fa08

Stoner, A. J., Freeman, E. R., Gilbert, R. D. (1999). *Vadyba*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.

Stoner, J. A. F., Freeman, R. E., Jr. Gilbert, D. R. (2006). *Vadyba*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.

Vanagas, P. (2009). *Darbo organizavimas, normavimas ir atlyginimas už darbą*. Kaunas: Technologija.

Vasiliauskas, A. (2001). *Firmų strateginis valdymas*. Vilnius: Vilniaus vadybos kolegija.

MUITAS DIENESTS ATTĪSTĪBAS VEICINĀŠANAI: LATVIJAS PIEMĒRS

ENHANCING DEVELOPMENT THROUGH CUSTOMS ADMINISTRATION: LATVIAN CASE STUDY

Māra Pētersone, Mg.oec.

Aivars Vilnis Krastiņš, Dr.oec.

Rīgas Tehniskā universitāte, Latvija

ABSTRACT

The first decade of the 21st century raised new issues for the development of national economies connected with increased volumes and complexities of international trade, new business models and requirements; however vulnerability to security threats and organized crime also increased. From 2004 Latvian customs has been working in a new environment as a part of integrated European Union customs facing complex fraud and security problems and acting as a part of integrated European external border. In the European Union environment customs is facing considerable demands for trade facilitation and protection of vital interests of the society. On the one hand this means the need for effective security and control of international supply chains while on the other hand there are legitimate trade facilitation issues. This paper is devoted to the new challenges of Latvian Customs Administration acting in customs union environment and the targets and tasks of the State Revenue Service are contemplated as well. Research on the professional competences of customs authorities' officers and regulations was conducted. The Latvian example of implementation of procedures and innovative educational technologies with the main objective of increasing the capacity of customs administration is described. According to the results of the research recommendations for future Latvian customs administration and for the improvement of Latvian customs education system were worked out.

Atslēgas vārdi: starptautiskā tirdzniecība; globalizācija; valsts pārvalde; muitas dienests

IEVADS

Problēmu, ar ko saskaras sabiedrība 21.gadsimtā, ir daudz – starptautiskās tirdzniecības apjomu un sarežģītības pieaugums, pasaules ekonomikas globalizācija, nabadzības apkarošana, starptautiskais terorisms, vides aizsardzība u.c. Šīs problēmas vistiešākā veidā skar jebkuras valsts muitas dienestus. Muita ir saskārusies ar nopietnām, bet pretrunīgām prasībām, kas tiek izvirzītas sakarā ar tirdzniecības paplašināšanos. No vienas puses, no muitas kā institūcijas, tiek prasīta efektīva starptautisko piegāžu ķēžu kontrole, bet, no otras puses, lielāki atvieglojumi likumīgai tirdzniecībai. Lai veiksmīgi risinātu šos jaunos uzdevumus, tiek piedāvāti daudzi drosmīgi un novatoriski risinājumi – pasaules muitas tīkls, padziļināta muitu izpratne par piegāžu ķēdēm un to vadību, kur tiktu izmantotas jaunākās tehnoloģijas, muitas partnerības stiprināšana ne tikai ar tirdzniecības pārstāvjiem, bet arī ar

robežu, tiesībaizsardzības un citām valsts pārvaldes iestādēm. Kopš 2004.gada Latvijas muitas dienests saskaras ar jauniem izaicinājumiem, apkalpojot Eiropas Savienības (ES) ārējo robežu, un kļuvis par daļu no integrētās Eiropas ārējās robežas.

Pētījuma mērķis ir veikt Latvijas muitas dienesta pieredzes analīzi jaunāko darba un mācību metožu ieviešanā. Pētījuma rezultātā sniegti priekšlikumi Latvijas muitas dienesta attīstības un izglītības iespēju pilnveidošanai. Pētījumā tiek izmantoti parasto kvalitatīvo datu analīzes metode ekonomikā, tostarp dažādas analīzes metodes, lai pētītu problēmu elementus un procesu sastāvdaļas, lai izmantotu tos pēc tam, lai sintezētu kopsakarības vai formulētu likumsakarības, induktīvās un deduktīvās metodes.

1. Muitas dienestu izaicinājumi, ņemot vērā starptautiskās tirdzniecības attīstības tendences

Lai arī valsts ekonomikas attīstības pamatā ir konkurētspējas līmeņa paaugstināšana, izmantojot konkurences priekšrocības (Zimecs, 2009), starptautiskā tirdzniecība ir ekonomiskās izaugsmes galvenais virzītājspēks, kas rada zināmus dzīves standartus gan attīstītajās, gan jaunattīstības valstīs un veicina nabadzības samazināšanos. Starptautisko tirdzniecību regulē gan reģionālās, gan daudzpusējās tirdzniecības sistēmas (Pētersone, Gulbis, 2012), tirdzniecības preferenču pasākumi un valstu valdību noteikumi. 21.gadsimtā starptautisko tirdzniecību veicina informācijas tehnoloģiju attīstība, avansa maksājumi, preču transportēšanas metožu liberalizācija u.c.

Pasaules tirdzniecības vide ir sarežģīta, to ietekmē dažādi apstākļi. Tie ir:

- Globālās vērtību ķēdes (GVĶ) ir kļuvušas dominējošais elements pasaules tirdzniecībā, piedāvājot jaunas izaugsmes iespējas ekonomikas attīstībai un nodarbinātības palielināšanai (*Global value chains offer opportunity for growth and progress*, 2013).
- Palielinās tirdzniecības apjomi, kas sarežģī starptautisko tirdzniecību. Starptautiskās tirdzniecības apjoms pēdējos divdesmit gadus palielinās vidēji par 5,4% ik gadu. Preču eksportam pasaulē 2012.gadā ir vērojama stagnācija, savukārt pakalpojumu eksports palielinājās par 2%. Preču eksports trijos lielākajos reģionālajos tirdzniecības nolīgumos 2012.gadā bija sekojošs: NAFTA (Ziemeļamerikas brīvās tirdzniecības līgums) valstis – 2371 miljards ASV dolāri, Eiropas Savienība – 2167 miljardi ASV dolāri, Dienvidaustrumāzijas Nāciju Asociācija (ASEAN) – 1253 miljardi ASV dolāri. ASV joprojām ir pasaulē lielākais preču tirgotājs, kur imports un eksports 2012.gadā sasniedza kopā 3881 miljardu ASV dolāru. Ķīna seko cieši aiz Amerikas Savienotajām Valstīm, kur tirdzniecības bilances sasniedza 3867 miljardi ASV dolāru. Sakarā ar strukturālām

problēmām eiro zonā, lielākajā daļā ES valstu samazinājās preču eksporta apjoms (*International Trade Statistics*, 2013).

- Parādās jauni uzņēmējdarbības modeļi. Just-in-time piegādes izplatīšanās un multimodālu transportēšanas metodes, kas, pārvietojot preces pāri robežām, palielina spiedienu uz piegāžu ķēžu drošību (*United Nations Conference on trade and development*, 2011).
- Sabiedrība pieprasa ierobežot kontrabandas preču kustību, jo īpaši aizliegtās un bīstamās preces, piemēram, ieroču un narkotiku tirdzniecību. Sabiedrība sagaida arī, ka tiks kontrolēta preču aprite, kas saistīta ar draudiem sabiedrības veselībai, faunai un florai. Svarīga ir aizsardzība pret nelikumīgo starptautisko tirdzniecību, piemēram, krāpšanos ar preču izcelsmi un tarifu klasifikāciju, intelektuālā īpašuma aizsardzības pārkāpumiem.
- Apkarot organizētās noziedzības sindikātus, kuri iesaistīti tādās nelikumīgās darbībās kā izvairīšanās no nodokļu nomaksas, narkotiku tirdzniecība, bīstamo un aizliegto preču kontrabanda, naudas atmazgāšana un viltotu preču tirdzniecība.
- Brīvās tirdzniecības līgumi (divpusējie un reģionālie) ir formāla vienošanās starp valstīm, kas palīdz novērst vai mazināt šķēršļus tirdzniecībai, ieskaitot tarifu un kvotu ierobežojumus (*Boston House*, 2011).

1.tabula.

Ekonomiskās integrācijas pakāpe pēc savienības veida

Ekonomiskās integrācijas pakāpe	Nepastāv iekšējās tirdzniecības barjeras	Kopīgi tarifi	Ražošanas faktoru un aktīvu brīvā kustība	Kopīga valūta	Kopīga ekonomiskā politika
Brīvās tirdzniecības zona	X				
Muitas ūnija	X	X			
Kopīgs tirgus	X	X	X		
Valūtas ūnija	X	X	X	X	
Ekonomiskā ūnija	X	X	X	X	X

Avots: Autoru izveidots pēc Boston House 2011

1.tabulā ir sistematizētas ekonomiskās integrācijas pakāpes atkarībā no savienības veida, sākot no minimālas pakāpes – brīvās tirdzniecības zonas līdz maksimālai – ekonomiskai savienībai, kas ietver visaptverošu integrācijas līmeni, līdz ar to jāatzīmē, ka, samazinoties muitas fiskālās funkcijas nozīmīgumam, vienlaicīgi pieaug sabiedrības aizsardzības funkcijas nozīme, kā arī veidojas nepieciešamība pēc dažādu valstu muitu dienestu integrācijas.

2. Muitas loma, nodrošinot valstu ekonomisko drošību

Pēc 2001.gada gan ASV, gan citās pasaules valstīs parādījušās jaunas prasības un perspektīvas mūsdienu valstu valdībām, proti, kolektīvās atbildības atzīšanu valstīm, lai izveidotu daudz mierīgāku, pārtikušāku un taisnīgāku pasauli, jo valstis kļūst arvien vairāk savstarpēji saistītas un atkarīgas. Papildu sadarbībai globālā līmenī valstis palielina arī sadarbību reģionālā līmenī, parakstot ekonomisko partnerattiecību nolīgumus.

Globalizācija nesamazina, bet gan precizē nepieciešamo valstu atbildību reģionālajā un starptautiskajā līmenī. Daži no svarīgākajiem valstu pienākumiem, kuri skar vistiešākajā veidā muitu dienestus, ir:

- Ekonomiskā izaugsme. Nodrošināt vienlīdzīgus apstākļus un atbalstīt efektīvu starptautiskās tirdzniecības sistēmu, kas ir būtiska, lai veicinātu ekonomisko izaugsmi un valsts ieņēmumu iekasēšanu.
- Robežkontrole. Nodrošināt integrāciju robežkontrolē un attiecīgi drošas robežas ir viena no valsts vecākajām funkcijām, kas ir kļuvusi daudz svarīgāka, tomēr grūtāk realizējama, kā agrāk. Valstu valdības atzīst, ka starptautiskā tirdzniecība un ekonomiskā integrācija ir radījušas jaunas globālas drošības problēmas, kas jārisina starptautiskā līmenī.
- Pilsoņu aizsardzība. Draudi dzīvībai un veselībai – piesārņota pārtika, nedrošas rotaļlietas un patēriņa produkti, viltoti medikamenti.
- Drošība. Valsts drošības jēdziens ir paplašinājies no tradicionālās militārās un politiskās valsts drošības un iekļauj arī valsts ekonomisko drošību.

Valstu valdības pieprasa no valsts pārvaldes institūcijām, tai skaitā muitu dienestiem, lai to darbs būtu uz pakalpojumiem orientēts, tomēr vienlaicīgi apmierinātu sabiedrības un uzņēmumu vajadzības drošības jomā.

Kā likums ekonomiskās drošības stiprināšanā piedalās visa valsts pārvalde, tomēr valsts ekonomisko interešu nodrošināšanā nozīmīgākā loma ir tieši muitas dienestam – vienam no tirgus ekonomikas svarīgākajiem elementiem. Muitas dienestu darbības sfēra ir starptautiskā ekonomiskā sadarbība, līdz ar to muitas dienestu kompetencē ietilpst tādi ekonomiskās drošības jautājumi kā cīņa ar kontrabandu, muitas noteikumu pārkāpumi, valsts budžeta izpilde, valsts ekonomisko un tirdzniecības dalībnieku interešu aizsardzība. Galvenā muitas funkcija ekonomiskās drošības nodrošināšanā ir ietekmēt visus dalībniekus ievērot noteiktos muitas noteikumus.

Valsts ekonomiskajām interesēm un to aizsardzībai ir dažādi aspekti– iekšējās un ārējās ekonomiskās intereses. Iekšējās ekonomiskās intereses var būt saistītas ar ražošanu un

lauksaimniecību, transporta un sakaru nozari. Tātad muitai ar tai esošajiem instrumentiem un metodēm jāaizsargā jau konkrētas valsts ekonomiskās intereses, reģionus un uzņēmumus.

Var sadalīt līdzekļus un metodes divās grupās, ar kurām muitas dienesti nodrošina ekonomisko drošību un valstu ekonomisko interešu aizsardzību:

1.Tiesiskās regulēšanas paņēmieni un tiesiskās aizsardzības metodes. Šajā gadījumā muitu dienesti saskaņā ar spēkā esošajiem tiesību aktiem izmanto valsts deleģētās pilnvaras, tiesības, sankcijas un aizsardzības pasākumus novērst mēģinājumus pārkāpt valsts noteiktos normatīvos aktus. Šī ekonomiskās drošības un valsts ekonomiskās interešu aizsardzības grupa ir muitas dienestu tiesībsargājošo darbību pamats.

2.Ārējās tirdzniecības ekonomiskās regulēšanas paņēmieni un metodes. Pie tiem pieder: tarifu pasākumi (muitas maksājumi, nodokļi un nodevas, muitas vērtības noteikšana, valūtas kontrole, preču izcelsmes noteikšana u.c.) un netarifu pasākumi (embargo, importa un eksporta aizliegums, ierobežojumu noteikšana importam un eksportam: licences, kvotas, sertifikācija u.c.).

Tātad normatīvie akti, kurus piemēro muitu dienesti ar mērķi nodrošināt ekonomisko drošību, ietver sevī veselu tiesisko, ekonomisko, organizatorisko un citu pasākumu, un programmu pasākumu kopumu, tiek piemēroti, lai aizsargātu valstu ekonomiskās intereses, nodrošinātu tirdzniecības procesu efektivitāti un stimulētu nacionālo ekonomiku.

Mainoties ārējai videi, pēc būtības paliek nemainīgs tradicionālais muitas uzdevums kontrolēt preču apriti saskaņā ar attiecīgajā valstī spēkā esošajiem tiesību aktiem. Tomēr nodrošināt valsts intereses nenozīmē aprobežošanos tikai ar ieņēmumu iekasēšanu. Kopējā tendence ir samazināt tarifus un integrēt tirdzniecības sistēmas, līdz ar to tiek vērtēts muitas ieņēmumu apjoms no 2,5% attīstītajās valstīs līdz 22% zemo ienākumu valstīs (*Kappler*, 2011). Ja nodokļu administrāciju darbības jomā liela nozīme ir nacionālajiem normatīvajiem aktiem, kas vēsturisko, ekonomisko vai juridisko faktoru ietekmē var atšķirties starp valstīm, tad muitas dienestu gadījumā liela nozīme ir starptautiskajiem līgumiem un citiem virsnacionālajiem normatīvajiem aktiem, tādiem kā Eiropas Savienības Modernizētais muitas kodekss (Pētersone, 2013). Integrācija ES nozīmē Latvijas dalību jaunajās un specifiskajās tiesiskajās un ekonomiskajās attiecībās. Jau 1963.gadā Eiropas Kopienas Tiesa nolēma, ka Eiropas Ekonomikas kopienā izveidos jaunu tiesisko kārtību, pamatojoties uz starptautiskajām tiesībām. Tās galvenais mērķis bija izveidot vienotu tirgu ES (Lazdiņš, Ketners, 2013). Eirāzijas muitas savienības dalībvalstis cer būt pievilcīgākas ārvalstu investoriem, un arī tāpat kā ES izveidot vienotu tiesisko regulējumu, paplašinot to ekonomisko brīvību (*Wolffgang et al*,2013). Divdesmitā gadsimta beigās bija raksturīga muitu administrāciju integrācija ar nodokļu administrācijām, kā rezultātā saskaņā ar muitu dienestu institucionālo dalījumu izveidojās Ieņēmumu departamenti un Ieņēmumu dienesti. Divdesmit pirmajā gadsimtā ir iezīmējusies tendence muitas un robežkontroles dienestu

integrācija vienotā institūcijā (Pētersone, Ketners, 2013), līdz ar to jaunākos muitas uzdevumos ietilpst izstrādāt un īstenot integrētu pasākumu kopumu, kas nodrošinātu lielāku sabiedrības drošību un vienlaicīgi efektīvāk veicinātu tirdzniecību, kas tiek panākts, izmantojot efektīvu informācijas apmaiņu par pārvadājumiem un cilvēkiem, kas iesaistīti preču tirdzniecībā, kā arī citu pasākumu kopuma izmantošanu starptautiskās preču aprites jomā. Autori vēlas uzsvērt to, ka muitai ir ne tikai pati plašākā un jaunākā informācija starp visām valsts institūcijām, bet arī zināšanas par to, kas un kā notiek ar starptautisko preču apriti nacionālajā un starptautiskajā līmenī.

Muitas dienestu uzdevumi, kuru pamatā ir tās mērķis:

- nodrošināt stabilitāti, pārredzamību un drošību starptautiskajā preču apritē, vadoties pēc skaidriem un precīziem standartiem (*WCO SAFE FRAMEWORK OF STANDARDS to secure and to facilitate global trade*, 2012);
- novērst dublēšanos un aizkavēšanu starptautiskajās piegāžu ķēdēs, piemēram, vairākas ziņošanas prasības un vairākas pārbaudes;
- atbalstīt starptautisko tirdzniecību, radot vienlīdzīgu uzņēmējdarbības vidi pasaules, reģionālā un valsts līmenī un novēršot konkurences izkropļojumus;
- stiprināt sadarbību muitas dienestu starpā, kā arī starp muitu un uzņēmējiem un muitu un citām valsts iestādēm, veidojot savstarpēji izdevīgu partnerību;
- nodrošināt muitas dienestus ar tādu jaudu, kas veicinātu reglamentējošo prasību izpildi tā, lai tā spētu atvieglot likumīgo tirdzniecību.

Pasaules ekonomikas globalizācija ir radījusi nepieciešamību rast jaunas pieejas starptautiskās tirdzniecības un piegāžu ķēžu pārvaldībā, kas prasa izstrādāt jaunu stratēģisko darbības virzienu arī muitas dienestiem:

- Globālā tīklā saslēgti muitas dienesti, proti, nepieciešama ciešāka reālā laika sadarbība starp muitas dienestiem un starp muitas dienestiem un uzņēmumiem, kas atvieglotu likumīgu tirdzniecību. Šāda globāla tīkla vīzija paredz izveidot starptautisku "e-muitas" tīklu, kas nodrošinātu netraucētu, reālā laika un elektronisku informācijas savienojamību un plūsmu (*Lewis*, 2009). Pamatdarbība balstās uz drošu, reālā laika informācijas apmaiņu starp uzņēmējiem un muitas administrāciju, un citām muitu administrācijām piegādes ķēdē, kas sākas ar eksporta muitas iestādi. Dažāda veida savstarpējā atzīšana ir šāda globālā tīkla pats svarīgākais faktors, piemēram, savstarpēju muitas kontroles un atzītā komersanta vai atzītā ekonomiskā operatora (AEO) programmas atzīšana (*Tweddle*,2008).
- Labāka koordinēta robežpārvaldība nozīmē koordināciju un sadarbību starp visām institūcijām, kas iesaistītas drošības un normatīvo aktu izpildes prasībās attiecībā uz starptautiskajiem pasažieru un kravu pārvadājumiem. Labākas koordinētas robežpārvaldības izveide prasa muitas atzīšanu par institūciju, kas atbild par muitas funkciju izpildi, kā arī svarīgāko organizāciju uz valstu robežām, kas kontrolē preču plūsmu. Bez tam labāka koordinēta robežparvaldība nozīmē vienotu elektronisko koncepciju, kas ļauj tirgotājam iesniegt visu nepieciešamo informāciju un

dokumentāciju vienu reizi izvedmuitā, kura savukārt informāciju izplata visām attiecīgajām ievedmuitām un ieinteresētajam institūcijām (*Kieck*, 2010).

- Uz izlūkošanas rezultātiem orientēta riska pārvaldība. Palielinoties pienākumu skaitam, no muitas dienestiem tiek prasīta arī komplicētāka izpratne par riska nepārtrauktību. Problēmas, ar kurām saskaras muitas dienesti, ir divi: kā vislabāk piemērot strauji augošo zināšanu apjomu par riska pārvaldību un mazināt risku ietekmes līmenī, un to, kā piemērot šīs zināšanas par riska pārvaldību arī ārpus operatīvās darbības.
- Muitas kā institūcijas un privātā sektora partnerība. Muita izprot uzņēmējdarbības vidi, un uzņēmēji akceptē muitas prasības, rodot abpusēji izdevīgu rezultātu (*West*, 2010).
- Mūsdienu darba metodes, procedūras un darba paņēmieni, piemēram, muitas audits, pirmsnosūtīšanas pārbaudes (*Kappler*, 2011), pāreja no uz atsevišķiem darījumiem balstītu kontroli uz sistēmas balstītas kontroles izmantošanu, kur riska līmenis pieļauj atteikties no uz dokumentiem balstītām sistēmām.
- Lai risinātu problēmas, muitu administrācijām nepieciešamas attiecīgas tiesību normas, kas nostiprinātu tās pilnvaras par iepriekšējas informācijas sniegšanu un informācijas apmaiņu vietējā un starptautiskā mērogā.
- Integritāte – cīņa pret korupciju joprojām svarīgs uzdevums, kas jāveic vairāk nekā gadu uz priekšu (THE REVISED ARUSHA DECLARATION). Kā uzsver *Widdowson* (2013), cīņā pret korupciju muitas dienestos ir ieinteresētas ne tikai nacionālās valstu valdības (Valsts ieņēmumu dienesta Ētikas kodekss, 2007), bet arī WCO, kas ir izveidojusi visaptverošu un skaidri definētu rīcības kodeksu, kurā ir atrunāta "ļoti praktiska un precīza visu muitas darbinieku uzvedība" (*Model Code of Ethics and Conduct*). Taisnīga atlīdzība (Jevcuka, Ketners, 2010) par kvalitatīvi un profesionāli paveiktu darbu tiek minēta kā viens no svarīgākajiem elementiem integritātes nodrošināšanā jebkurā pasaules muitas dienestā.
- Uz profesionālām zināšanām balstīta pakalpojumu kultūra. Personāla kompetences jābalsta uz klientu orientētiem pakalpojumiem, kas samazinātu administratīvo slogu starptautiskajai tirdzniecībai.

Sakarā ar straujo informācijas un komunikācijas tehnoloģiju izmantošanas progresu muitas dienestos, ir parādījusies jaunu darba uzdevumu pārpilnība, savukārt vairāki citi ir novecojuši, līdz ar to pasaulē notiek regulāras muitu dienestu un muitas aģentūru reorganizācijas, modernizācijas, restrukturizācijas. Šādas izmaiņas ietekmē darba praksi un ievieš jaunas prasības attiecībā uz darbiniekiem un to kompetenci, līdz ar to ekonomikas globalizācija izvirza prasības attiecībā uz darbaspēka izglītību, kura uzlabo izglītojamo spēju piekļūt, izvērtēt, pieņemt un pielietot zināšanas praksē, domāt patstāvīgi, īstenot atbilstošu spriedumu un sadarboties ar citiem. Izglītības mērķis vairs nav tikai nodot zināšanu kopumu, bet gan iemācīt mācīties, risināt problēmu, sintezēt veco ar jauno. Pēc autoru domām, visas šīs izmaiņas nosaka to, ka gan muitas dienesti, gan to darbinieki spiesti pārdomāt savu pieeju zināšanu un prasmju attīstībā un adekvāti pieiet šodienas un nākotnes nepieciešamībai iesaistīties mūžizglītībā, lai neatpaliktu no strauji mainīgā darba satura. Var piekrist *Alink* un

van Kommer (2011), ka nodokļu un muitu administrācijas vēsturiski veidotas saskaņā ar piramīdveida struktūru. Hierarhija un kontrole ir tradicionālais veids, kā līdz šim tika vadītas muitu administrācijas. Informāciju tehnoloģiju fenomens ir piespiedu faktors, kurš nozīmē būt veiksmīgam, ja ir saslēgts vienotā tīklā ar citiem vai nē. Muitas un nodokļu administrācijām ir izaicinošs uzdevums, no vienas puses, aizsargāt informāciju, kura ir tikai šo dienestu privilēģija, bet, no otras puses, veicināt profesionālo kultūru, kura paredz ikdienā dalīties ar zināšanām.

3. Muitas darbinieku kompetenču nozīme dienesta attīstības virzībā

Būtībā muitas dienestu darbībai ir nepieciešama inovatīva pieeja. Pārzināt jaunākās tehnoloģijas un darba procedūras ir būtiski izmainījušas muitu dienestu darba procesu, organizācijas struktūru, kapacitāti un personāla attīstības stratēģiju, nevis vienkāršojot to, bet padarot komplicētāku, līdz ar to organizācijām ir nepieciešams izveidot precīzu savu darbību reglamentējošo nodrošinājumu (Pētersone, 2013), tai skaitā darbinieku apmācības jomā.

Muitas amatpersonu zināšanu un prasmju trūkumu konstatēšana un novēršana vistiešākajā veidā iespaidos muitas darbu visā ES, gan ietekmējot privātā sektora darba efektivitāti (muitas jomā), gan uzlabojot dalībvalstu muitas darba kapacitāti un likumdošanas pilnveidošanas procesu (Pētersone, Krastiņš, 2012).

Eiropas Komisijas Nodokļu un muitas savienības ģenerāldirektorātā (EK TAXUD) ir izveidota muitas jomā strādājošo kompetenču sistēma, kuras plašākais mērķis ir ES valstu muitas dienestu darbības saskaņošana, proti, tiek veidoti vienoti uzskati dažāda līmeņa zināšanām un prasmēm, kas nepieciešamas muitas jomā strādājošajiem, kā arī, balstoties uz kopīgiem uzskatiem, tiek paaugstināti standarti, kuri radītu pamatu organizācijām, kas nodrošinātu un novērtētu savus darbiniekus minēto standartu izpildē un spējā pielāgoties dažādās dalībvalstīs privāta sektora strādājošo apmācībā (Fontenova, 2013).

Muitas darbības attīstības virzieni un tehnoloģijas, kā arī mācību metodes, kuras palīdz apgūt muitas specifiku, ir strauji attīstījušās pēdējos trīsdesmit gadus (skat.1.attēlu).

	1990	**→ 2000**	**→ 2010**	**→ 2020**

Darbības virzieni	Integrācija ar nodokļu administrāciju	Muitas lomas atzīšana preču piegādes drošības ķēdēs. Nav skaidri definēta muitas loma koordinētas robežu pārvaldības kontekstā. Elektroniska muita attīstītākajās pasaules valstīs.	Pasaulē tiek atzīta muitas nozīme tirdzniecības veicināšanā. Muitas un robežkontroles dienestu integrācija pasažieru un kravu kontrolē.	Ieņēmumu un robežkontroles dienestu savietojamība virtuālajā robežpārvaldībā. Savietojamība ar komercstruktūrām.
	1990	**→ 2000**	**→ 2010**	**→ 2020**
Tehnoloģiju ieviešana muitas dienestos	Izplatās muitas informatīvās sistēmas reģionālajām un lokālajām iestādēm. Izplatās savietojamas muitas un uzņēmēju informatīvās sistēmas.	WEB/Interneta darījumu parādīšanās. Uzlabojas muitas informatīvās sistēmas, līdz ar to štatu samazināšanās tendence.	Uz pakalpojumu sniegšanu orientēts muitas dienests. Internetā – bāzēta pakalpojumu sniegšana starp dažādām institūcijām, kā arī pakalpojumu sniegšana citu valstu valsts iestādēm un starptautiskajām institūcijām. Legālās kravas tiek marķētas un līdz ar to viegli izsekojamas. Viedu ierīču izmantošana, piemēram, integrētā navigācijas, GSM, biometrijas mikročipa aktivizēšana.	Galileo (ES satelīta radio navigācijas programma) darbosies globāli ar drošības un precizitātes nodrošināšanu, piedāvājot GPS publiskai lietošanai. Pārsvarā darbība notiek ar mobilajiem sakariem caur satelītu tehnoloģijām.
	1990	**→ 2000**	**→ 2010**	**→ 2020**
Mācību metožu attīstība	Pasīvais modelis (tradicionālā izglītība)– lekcijas, semināri, darba grupas.	Aktīvs modelis (jauktā izglītība)– testēšana, biznesa spēle, *case study*, moduļa apmācība, apaļais galds.	Interaktīvais modelis (inovatīva izglītība– stimulatori, interaktīvās apmācības, e-mācību tehnoloģijas.	Perspektīvais modelis balstīts uz ģeoinformāciju – skārienjutīga datora simulācija ar 3D-tehnoloģijām.

1.attēls. Muitas lomas un muitas izglītības evolūcijas modelis
(Autoru veidots, izmantojot *Customs 2020* un *Ershov*, Stepanova)

Analizējot Latvijas muitas darbību, var secināt, ka precīzi laika skalai atbilst tās darbības attīstības virzieni (skat.1.attēlu), jo Latvijas muitas dienests darbojas reālā laikā ar citiem ES muitas dienestiem. Diemžēl sakarā ar ierobežotiem resursiem vairāku tehnoloģiju ieviešana Latvijā atpaliek, savukārt mācību metodes, ar kurām būtu jāapgūst jaunākās VID darbības metodes un tehnoloģijas, ir viskritiskākajā stāvoklī, joprojām tiek izmantotas deviņdesmito gadu mācību metodes un tikai atsevišķos gadījumos apmācību aktīvais un interaktīvais apmācības modelis. Inovatīvas muitas ieviešanu būtiski ietekmē īsa valsts pārvaldes institucionālā atmiņa, jo uzsāktās iniciatīvas un vēlēšanās modernizēt mācību procesu mainās līdz ar cilvēku mainību, turklāt VID nav adekvāti reglamentēts mācību aktivitāšu process. Analīzes rezultātā konstatēts, ka mācību vajadzības primāri balstās uz pašu ierēdņu identificētajām vajadzībām, nevis iekļaujot tās kopīgajā personāla pārvaldības stratēģijā. Kā otrs nozīmīgākais faktors ir jāmin tas, ka Latvijā nav ekonomiski izdevīgi uzturēt nopietnu mācību metodisko bāzi katras valsts institūcijas vajadzībām, tai skaitā VID darbinieku apmācībai. Ņemot vērā šos abus iemeslus, autori uzskata, ka svarīgi ir ne tikai VID izstrādāt personāla vadības un attīstības stratēģijas dažādiem laika posmiem, bet arī reglamentēt apmācību sistēmu, atrunāt formālās un neformālās izglītības struktūru, iekļaujot tajā universitāšu darbību. Svarīgi ir paplašināt sadarbības iespējas gan ar dažādām mācību iestādēm, gan aktīvi pieņemt EK TAXUS metodisko palīdzību un aktīvi sadarboties ar citu valstu muitas dienestiem.

Secinājumi

Starptautiskā tirdzniecība ir ekonomiskās izaugsmes galvenais virzītājspēks, kas rada zināmus dzīves standartus visā pasaulē, kurus 21.gadsimtā visvairāk veicina informācijas tehnoloģiju attīstība, avansa maksājumi, preču transportēšanas metožu liberalizācija. Pasaules tirdzniecības vidi radikāli ietekmē Globālās vērtību ķēdes, augošie tirdzniecības apjomi, jauni uzņēmējdarbības modeļi, brīvās tirdzniecības līgumi un sabiedrības spiediens. Globalizācija nesamazina, bet gan precizē valstu nepieciešamo atbildību reģionālajā un starptautiskajā līmenī, savukārt valstu pienākumi, kuri skar vistiešākajā veidā muitu dienestus, ir ekonomiskā izaugsme, robežkontrole, pilsoņu aizsardzība un drošība. Pasaules ekonomikas globalizācija ir radījusi nepieciešamību rast jaunas pieejas starptautiskās tirdzniecības un piegāžu ķēžu pārvaldībā, kas prasa izstrādāt jaunu stratēģisko darbības virzienu arī muitas dienestiem, tādus kā globāla tīklā saslēgti muitas dienesti, labāk koordinēta robežpārvaldības, uz izlūkošanas rezultātiem orientēta riska pārvaldība, muitas kā institūcijas un privātā sektora partnerība, cīņa pret korupciju un uz profesionālām zināšanām balstīta pakalpojumu kultūra.

Latvijas muitas dienests darbojas reālā laikā ar citiem ES muitas dienestiem. Diemžēl sakarā ar ierobežotiem resursiem vairāku tehnoloģiju ieviešana Latvijā atpaliek, mācību metodes, ar kurām būtu jāapgūst jaunākās VID darbības metodes un tehnoloģijas, ir viskritiskākajā stāvoklī, un joprojām tiek izmantotas deviņdesmito gadu mācību metodes un tikai atsevišķos gadījumos apmācību aktīvais un interaktīvais apmācības modelis. Inovatīvas muitas ieviešanu būtiski ietekmē īsa valsts pārvaldes institucionālā atmiņa, jo uzsāktās iniciatīvas un vēlēšanās modernizēt mācību procesu mainās līdz ar cilvēku mainību. Mācību vajadzības VID primāri balstās uz pašu ierēdņu identificētajām vajadzībām, nevis iekļaujot tās kopīgajā personāla pārvaldības stratēģijā. Latvijā nav ekonomiski izdevīgi uzturēt nopietnu mācību metodisko bāzi katras valsts institūcijas, tai skaitā VID darbinieku apmācībai. Ņemot vērā šos abus iemeslus, svarīgi ir ne tikai VID izstrādāt Personāla vadības un attīstības stratēģijas dažādiem laika posmiem, bet arī reglamentēt apmācību sistēmu, atrunāt formālās un neformālās izglītības struktūru, iekļaujot tajā universitāšu darbību, paplašināt sadarbības iespējas gan ar dažādām mācību iestādēm, gan aktīvi pieņemt EK TAXUS metodisko palīdzību, kā arī aktīvi sadarboties ar citu valstu muitas dienestiem.

Literatūras saraksts

Boston House (2011). Trade agreements in the international economy. *Tutor2U*, Saphire Education, Boston Spa, [tiešsaiste]. [Skatīts 11.02.2104.]. http://tutor2u.net/economics/revision-notes/a2-macro-trade-agreements.html

Customs 2020, A Business and Technologies Point of View, *Accenture*, [tiešsaiste]. [Skatīts 26.06.2013.]. http://www.accenture.com/us-en/Pages/insight-customs-2020-technology-view-summary.aspx

Ershov, A., Stepanova, E. (2012). THE ANALYSIS OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES' DEVELOPMENT IN TRAINING OF CUSTOMS BUSINESS SPECIALISTS IN THE EURASIAN ECONOMIC COMMUNITY COUNTRIES, *Customs, Customs special edition Nr.1, Regional Office for Capacity Building/Regional Training Centers for the European Region of the World Customs Organization.* [tiešsaiste]. [Skatīts 15.02.2014.]. http://www.rocb-europe.org/leftside/academia/scientific-journal

Fontenova, C. (2013).EU Competency Framework for the Customs profession, *EU Commission DG TAXUD/R3*, Riga 30 October 2013.

Global value chains offer opportunity for growth and progress, says joint report to G-20. WTO. [tiešsaiste]. [Skatīts 13.02.2013.]. http://www.wto.org/english/news_e/news13_e/miwi_06sep13_e.htm

International Trade Statistics 2013, World Trade organization. *WTO*. [tiešsaiste]. [Skatīts 14.02.2014.]. http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2013_e/its13_toc_e.htm

Jevcuka, L., Ketners, K. (2010). Atlīdzība valsts pārvaldē kā motivatora regulējums – attīstība un nākotnes perspektīvas. *RTU zinātniskie raksti*. 3. sēr., *Ekonomika un uzņēmējdarbība*. 20. sēj. 72.–80. lpp.

Kappler, H. (2011). Reversing the trend: low cost and low risk methods for assuring proper duty payments, *World Customs Journal,*Volume 5, Number 2, [tiešsaiste]. [Skatīts 14.02.2014.]. http://www.worldcustomsjournal.org/index.php?resource=30

Kieck, E. (2010). Coordinated border management:unlocking trade opportunities through one stop border posts, *World Customs Journal*, Volume 4, Number 1, [tiešsaiste]. [Skatīts 11.02.2014.]. http://www.worldcustomsjournal.org/index.php?resource=30

Lazdiņš, J., Ketners, K. (2013). The Effect of Court Rulings on the Dynamics of Latvian Tax Law. *Law: Journal of the University of Latvia* , 22.–43.lpp. ISSN 1691-7677

Lewis, G. (2009). THE IMPACT OF ICT ON CUSTOMS, *World Customs Journal,*Volume 3, Number 1, [tiešsaiste]. [Skatīts 11.02.2014.]. http://www.worldcustomsjournal.org/index.php?resource=30

Matthijs, A., van Kommer, V.(2011). Handbook on Tax Adminitration, *IBFN* 2011, p.670, ISBN 978-90-8722-102-7

Model Code of Ethics and Conduct, *WCO.*

Obradovic, L. (2012). **The role of bilateral and regional trade agreements in the modernisation of taxation and revenue policy in developing economies.** *World Customs Journal.*Volume 6, Number 2. [tiešsaiste]. [Skatīts 11.02.2014.]. http://www.worldcustomsjournal.org/index.php?resource=30

Pētersone, M.(2013). Features of Process Management in Customs. *Radīt nākotni:Komunikācija, izglītība, bizness: XIV starptautiskā zinātniskā konference*, Latvija, Rīga, 2013.gada 30.maijs, Rīga: SIA "Biznesa augstskola Turība", 2013, 209.–220.lpp.

Pētersone, M., Gulbis, A. (2012). Management of Higher Education and Qualification Advancement System in Latvia in the Field of Customs. *Российский финансовый рынок: проблемы и перспективы развития: международная научно-практическая интернет-конференция.* Krievija, Maskava, 2012.gada 23.aprīlis–11. jūnijs. 212.–222. lpp.

Pētersone, M., Ketners, K.(2013). Institutional Division of Customs Administrations. *Production and Cooperation in Agriculture. Finance and Taxes: Proceedings of International Scientific Conference "Economic Science for Rural Development"*, Latvija, Jelgava, 2013.gada 25.–26. aprīlis, Jelgava: Latvian University of Agriculture, 207.–213.lpp. ISBN 9789934830464.

Pētersone, M., Ketners, K., Krastiņš, (2013). A. On Some Aspects of Process Management and Human Resource Management Interaction at the Customs Authorities. No: *Recent Advances in Education & Modern Educational Technologies: Educational Technologies Series 9: The 2013 International Conference on Education and Modern Educational Technologies (EMET'13)*, Itālija, Venēcija, 2013.gada 28.–30. septembris, 82.–90.lpp. ISBN 9781618042101

Pētersone, M., Krastiņš, A. (2012). Profesiju standarta loma koordinētas muitnieku profesionālās izaugsmes un apmācības sistēmas izveidē. *RTU zinātniskie raksti*. 3. sēr., *Ekonomika un uzņēmējdarbība*. 22. sēj. 139.–143. lpp.

THE REVISED ARUSHA DECLARATION, Done at Arusha, Tanzania, on the 7thday of July 1993 (81st/82ndCouncil Sessions) and revised in June 2003 (101st/102ndCouncil Sessions), [tiešsaiste]. [Skatīts 22.07.2013.].
http://www.wcoomd.org/en/topics/integrity/~/media/C16E182FC7AD454C95416856CF232D87.ashx

Trade to remain subdued in 2013 after sluggish growth in 2012 as European economies continue to struggle. *WTO*. [tiešsaiste]. [Skatīts 24.07.2013.]. http://www.wto.org/english/news_e/pres13_e/pr688_e.htm

Tweddle, D. (2008). LOGISTICS, SECURITY AND COMPLIANCE: THE PART TO BE PLAYED BY AUTHORISED ECONOMIC OPERATORS (AEOs) AND DATA MANAGEMENT, *World Customs Journal*,Volume 2, Number 1, [tiešsaiste]. [Skatīts 11.02.2014.]. http://www.worldcustomsjournal.org/index.php?resource=30

United Nations Conference on trade and development, Review of Maritime transport2011.*UNCTAD*. [tiešsaiste]. [Skatīts 24.07.2013.]. http://unctad.org/en/Docs/rmt2011_en.pdf

Valsts ieņēmumu dienesta Ētikas kodekss, VID, iekšējais rīkojums Nr.1, 2007.gada 8.novembrī.

WCO SAFE FRAMEWORK OF STANDARDS to secure and to facilitate global trade, *WCO*, June 2012, [tiešsaiste]. [Skatīts 25.11.2013.]. http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/instrument-and-tools/tools/~/media/55F00628A9F94827B58ECA90C0F84F7F.ashx

West, C. (2010). Best practices model for licensing customs brokers, *World Customs Journal*,Volume 4, Number 1, [tiešsaiste]. [Skatīts 11.02.2014.]. http://www.worldcustomsjournal.org/index.php?resource=30

Widdowson, D. (2013). Bordering on corruption: an analysis of corrupt customs practices that impact the trading community , *World Customs Journal*,Volume 7, Number 2, [tiešsaiste]. [Skatīts 11.02.2014.]. http://www.worldcustomsjournal.org/index.php?resource=30

Wolffgang, H.-M., Brovka, G., Belozerov, I. (2013).The Eurasian Customs Union in transition, *World Customs Journal*,Volume 7, Number 2, [tiešsaiste]. [Skatīts 11.02.2014.]. http://www.worldcustomsjournal.org/index.php?resource=30

Zimecs, A., Ketners, K. (2009). Risku vadības nozīme mazo un vidējo uzņēmumu darbībā. *RTU zinātniskie raksti*. 3. sēr., Ekonomika un uzņēmējdarbība. – 19. sēj. 137.–147. lpp.

THE ACIVITIES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN POLAND CONTRIBUTING TO SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

Agnieszka Piotrowska-Piątek, PhD
High School of Economics, Law and Medical Sciences in Kielce
Statistical Office in Kielce
Poland

Abstract

The article presents results of author's own research concerning the role of high education institutions in the social and economic development of the region. The importance of cooperation of higher education institutions with the environment in the present literature is reflected by the concept of the so called third mission of high educations institutions (apart from education and research considered the so called first and second mission of universities).

The purpose of the study was to answer the question - how do higher education institutions in Poland themselves determine their role in the regional development? Using the method of content analysis, the author analysed missions and strategies of higher education institutions in Poland in the field of presence of the component of activities for the development of the region. Content analysis is one of the methods of non-reactive research. Relying on the assumptions of the sustainable development concept and taking into account the peculiarities of the researched institutions, specific load of content and analytical categories connected with it were suggested.

In the light of the conducted research, it seems that higher education institutions in Poland perceive their role as co-creators of development of the region in which they operate. Declared commitment in this area is varied in different groups of higher education institutions.

The article also presents the structure of the higher education system in Poland, fundamental statistics concerning the growth of the market, as well as changes that occur in these fields with respect to adjustment processes in EHEA.

Keywords: regional development, higher education, EHEA, content analysis

Introduction

In Poland the relation between the state and university may be characterized as evaluating and the range of independence of universities as conditional autonomy. Thereby the importance of external stakeholders' influence is significantly growing. The growth of influence of individual external subjects occurs because of the legislator's intention for the financing system to enable but also force universities to win assets from external subjects, challenges for the education process which are connected with the knowledge-based economy as well as the politics of universities which see a possibility of increasing

competitiveness on the market in cooperation with the environment, especially in the regional dimension.

Development under conditions of knowledge-based economy requires the strengthening of cooperation between spheres of education, science and business. The competitiveness of contemporary economies depends increasingly on the ability of creating partner relations between universities and the environment. The importance of cooperation with the regional environment is reflected by the opinion on the so called third mission of the university (besides education and research considered the so called first and second mission of universities). When writing about entrepreneurial universities, B. Clark points to the importance of building bridge organizations linking universities with their stakeholders (Clark, 1998, 2004).

A new vision for higher education is shown, among others, by UNESCO World Declaration – *Higher education in the twenty-first century: from vision to action*[81]. It points out that the socio-cultural and economic development is directly dependent on higher education institutions. The role of the higher education institution is therefore contribution to the sustainable development of regions, societies, nations and global society by shaping the offer and curricula, increasing employment opportunities for graduates, which is to be performed, inter alia, through cooperation with external entities.

One can therefore ask the question – how do higher education institutions in Poland themselves determine their role in regional development? This article presents the results of author's own research concerning the activities of higher education institutions in Poland related to socio-economic development of the region. Using the method of content analysis, the author analysed missions and strategies of higher education institutions available on websites in 2013 in the field of presence of the component of activities for the development of the region. Report for research constituted full list of public and non-public higher education institutions monitored by the Ministry of Science and Higher Education in Poland. Observations were conducted with division into types of higher education institutions in Polish higher education system. Additionally, the structure and dynamics of higher education institution market in Poland as well as the changes in this system resulting from the accession to European Higher Education Area is presented.

Higher education institutions market in Poland

The establishment of a market of educational services at a higher level in the 90s of the last century in Poland was made possible by the *act on higher education* of 12.09.1990, which allowed for the creation of non-state higher education institutions and charging fees for didactic classes. A major role was played by the *act on higher schools of vocational education* of 26.06.1997, which introduced the possibility of creating vocational schools, providing undergraduate education. In addition to these legal and institutional factors, significant factors contributing to the transformation of higher education into a market of educational services during the discussed period were also:

- population boom,

[81] http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm

- demand from the side of the reforming economy for new qualifications of graduates (mainly in the service sector - such as the emerging market for financial, insurance, consulting services),
- increasing educational aspirations of the Polish society.

In Poland, from the 90s of the XX century onwards, higher education has been subject to significant changes. The very large dynamics of the number of higher education institutions and students observed in the last decade of the XX century and in the first five years of the XXI century has clearly weakened in recent years. While the number of higher education institutions increased by 46.1% in the academic year 2012/2013 compared to the academic year 2000/2001, in comparison with the previous year it decreased by 1.5%. In the academic year 2012/2013 (see Figure 1), in 453 higher education institutions of all types there were 1676.9 thousand students (*Higher*…2013, p. 25).

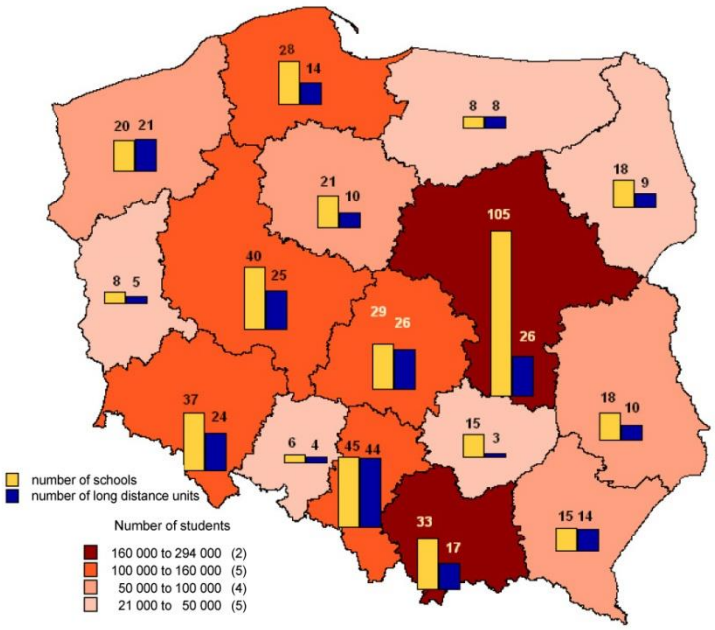

Figure 1. The number of students and higher education institutions by voivodeship in 2012/2013

Source: Higher education institutions and their finances, Central Statistical Office, Warsaw 2013, p. 27.

The largest academic centers in Poland, taking into account the number of students (over 100 thousand) include Warsaw, Kraków, Wrocław and Poznań. As you can see on Figure 2, poviats[82] where there are from 2 to 20 thousand students pursuing education are fairly evenly spread in Poland.

[82] level of local government in Poland

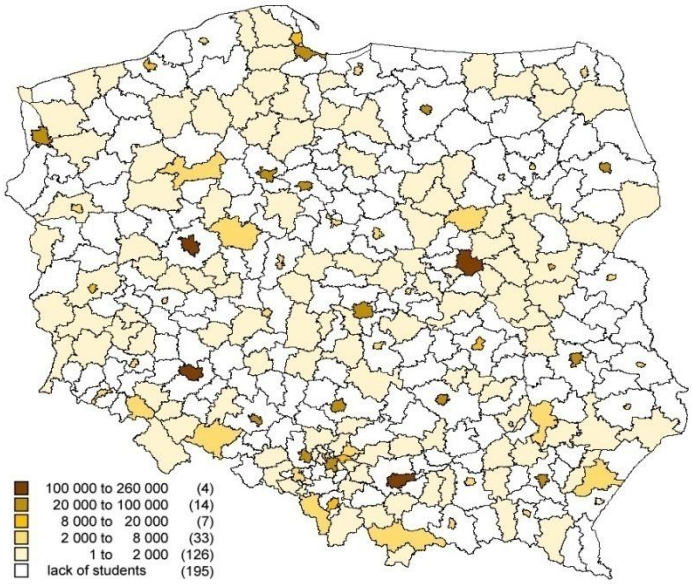

Figure 2. Academic centers in Poland by number of students in the year 2012/2013
Source: Higher education institutions and their finances, Central Statistical Office, Warsaw 2013, p. 27.

Changes in the structure and organization of the higher education system in Poland resulting from the accession to the European Higher Education Area

Since 2005, we have been observing changes adapting the system of higher education in Poland to European standards through:

- the introduction of a three-stage education system,
- ensuring the comparability of education programs through the introduction of ECTS to facilitate and enhance the mobility of students and
- adapting education programs to meet the needs of the labor market through education oriented towards learning outcomes.

Currently, in line with the Bologna process, higher education in Poland operates as a three-stage system – I degree studies (i.e. Bachelor degree studies), II degree (i.e. Master's degree studies), III degree studies (Doctoral studies). In some fields of study (e.g. medical), the higher education institutions are obliged to conduct uniform Master's degree graduate studies. Education takes place in two forms – full-time studies, that is such in which at least half of the classes (expressed in ECTS points) is carried out with the participation of academic teachers, and extramural - that is other than full-time studies. Education can be conducted in two educational profiles:

- a practical profile, including the module of classes intended for acquiring practical skills by the student or

- a general academic profile, including the module of classes intended for acquiring in-depth theoretical knowledge by the students.

Since 2011, there has been an ongoing reorientation of the philosophy of education, from education programs based on the so-called standards of education (adjustment mechanism for education programs based on the so-called program minimums, set up by the Legislature, which is a precisely defined content of education and the number of hours) towards education oriented on learning outcomes. The National Qualifications Framework (NQF) for higher education is a special tool for describing and building education programs, introduced in all countries of the European Union. This tool focuses on learning outcomes, subordinating them to the education process. Any qualification that can be obtained in the higher education system is characterized by:

- the expected learning outcomes for a given education program,
- specific level in the European and National Qualifications Framework, and
- student workload corresponding to a specific level, expressed in ECTS points.

The education system appropriate for the qualifications framework is focused on the student. In this system, the design of the study program begins by defining the learning outcomes, and therefore what the student will know, understand and be able to do after graduation. Based on these learning outcomes, the content of the curriculum and teaching methods for the study program, as well as methods of validation, that is checking whether a given student has achieved the expected learning outcomes, are determined[83].

In Poland, within the system of the National Qualifications Framework, the learning outcomes have been divided into three types: knowledge, skills, personal and social competences.

Model learning outcomes have been defined (standard descriptors) in the two previously described profiles of education within the eight areas of education (i.e.: social sciences, technical sciences). [84] While designing the education program, higher education institutions are obliged to take into account the model descriptors, as well as consultations with the so-called external stakeholders (e.g. regional authorities, entrepreneurs) in the process of creating their own curriculums and then education plans.

The importance of higher education institutions in the socio-economic development of the country and the region

The higher education institution is currently portrayed in the role of an initiator of changes, picking up the challenges arising from globalization and local needs. It is an important institution of social life that inspires governments, parliaments, business and media communities.

A new vision for higher education is presented by mentioned earlier: the UNESCO world declaration – *World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century:*

[83] http://www.ekspercibolonscy.org.pl/cele

[84] Regulation of the Minister of Science and Higher Education dated November 2, 2011 on the National Qualifications Framework for Higher Education, Journal of Laws No.253, item. 1520

Vision and Action. It notes that the socio-cultural and economic development is directly dependent on the higher education institutions. The role of a higher education institution is, therefore, to contribute to the sustainable development of regions, societies, nations and global society by shaping the offer and education programs, increasing employment opportunities for graduates. This is to be done not only through cooperation with external entities, but also by strengthening the governance and funding of higher education institutions.

Higher education institutions, in their informational and promotional materials often point to such distinguishing features as, for example, – cooperation with representatives of local authorities, regional economic environment, and professional self-government. If we assume that higher education institutions, designing and shaping their didactic, research and development and organizational activity in a conscious and responsible way[85], foresee cooperation with the environment, it should be the result of specific objectives defined at the level of documents defining the adopted philosophy of action. Referring to the achievements of the concept of strategic management – the missions and strategies of higher education institutions can be considered as such documents. The author has therefore analyzed the strategic documents of higher education institutions available on websites for the presence of declarations and visions of actions for regional development.

Methodology and organization of research

Theories of communication indicate that the analysis of language material allows for drawing conclusions regarding individual and social non-linguistic phenomena (Mayntz and Hubner, 1985, 192). Through specific messages we disclose certain aspirations, attitudes, judgment, knowledge, and adopted assumptions concerning the surrounding world.

One of the methods of analysis of linguistic material is content analysis. This method has the advantage of all the non-reactive methods, and it helps to improve the errors perceived during the research by recoding a part of the data, and not the whole.

Content analysis is a research technique that in an objectified and systematic way establishes and describes the language features of texts in order to ponder the non-linguistic properties of humans and social units on its basis (e.g. organizations). The objectivity of the analysis, understood as intersubjective validity of its results, ensures systematicity, and thus an examination procedure subordinated to the established and standardized rules. Standardization of content analysis is ensured by quantitative analysis, but qualitative analysis is also useful at the stage of exploratory and descriptive research (Mayntz and Hubner, 1985, 192).

An examination procedure based on content analysis therefore includes two essential steps:

- determining the linguistic features of the examined text (identification and classification of content or meaning of specific language configurations in the adopted units of analysis, most commonly words, phrases, sentences),

[85] Understood as grouping and coordination of material (e.g. a higher education institution as an investor), financial, human (e.g. a higher education institution as an employer) and information resources

- pondering the non-linguistic phenomena on the basis of separate linguistic features (on the basis of the type and frequency of the occurrence of linguistic elements of a specified meaning one ponders the non-linguistic variables regarding the sender of the text - for example, a system of values, the characteristics of the recipient / recipients assumed by the sender, the presumed recipient's response to the message, characteristics of the socio-cultural system to which the text is directed).

The link that allows for associating variables included in the hypotheses with the language configurations being the indicators of these variables is to develop content categories designed to be the basis for the classification of text units. The diagram of analytical categories is always selective, which is dictated by the research questions. The construction of the category diagram begins with determining the dimensions of content that are of interest to the researcher. In the final schedule each category of signs a specific category of meanings associated with the given dimension of the content. Units of language present in the text are subordinated to specific categories according to their semantic similarity (Mayntz and Hubner, 1985, 199–200).

In order to obtain the most complete and reliable results it was decided to conduct a complete research. Report for research constituted full list of public and non-public higher education institutions[86] monitored by the Ministry of Science and Higher Education in Poland[87]. The list has been determined on the basis of:

- *Register of private higher education institutions and associations of private higher education institutions* available in the POL-on system [88],
- *List of public academic institutions* [89] and
- *List of public vocational schools* [90].

The unit of analysis consisted of documents in the combined form of mission and strategy, or the mission alone [91] available on the websites of the higher education institutions [92]. It should be noted, however, that the percentage of higher education institutions established during the research that have defined their mission and strategy may be higher due to the fact that the Author has analyzed only the messages which were publicly[93] available by being placed on a website.

The analysis of the documents has been conducted by coding public messages, in the later stages of the works they have subjected to an in-depth analysis for the presence of

[86] Status: operating

[87] in view of the purpose of the research, the operat does not include the higher education institutions that have rights for education beyond the borders of the Republic of Poland, church higher education institutions, and those not under the supervision of the Minister of Science and Higher Education

[88] http://polon.nauka.gov.pl/, 30.07.2013

[89] gov.pl/uczelnie-publiczne/wykaz-uczelni-publicznych-nadzorowanych-przez-ministra-wlasciwego-ds-szkolnictwa-wyzszego-publiczne-uczelnie-akademickie.html, 15.09.2013

[90] http://www.nauka.gov.pl/uczelnie-publiczne/wykaz-uczelni-publicznych-nadzorowanych-przez-ministra-wlasciwego-ds-szkolnictwa-wyzszego-panstwowe-wyzsze-szkoly-zawodowe.html, 15.09.2013

[91] if the strategy was unavailable on the websites of the higher education institutions

[92] Retrieved on 1-30.08.2013

[93] In singular cases, permissions have been required to access the documents

hidden messages. To reduce the risk of subjective classification, the research procedure has followed the principle of dual coding (competent judges method).

During the works of a quantitative nature, assuming an explicit meaning of linguistic units, the coding of the messages has been aimed at, i.e.:

- finding the presence of a component of declared activities for the development of the region or its parts in the analyzed document,
- determining the degree of saturation of the documents with content of a regional character by establishing the frequency of use of words and phrases relating to regional development [94],
- determining the directions of the declared measures for regional development – economic, social, cultural and natural development,
- defining the declared measures for regional development – education (didactic and non-didactic activity), research and scientific works (including design and implementation works), organizational activity (the plane – the higher education institution as an employer, investments in technical infrastructure, investment in own employees),
- determine cooperating entities – regional public authorities, business representatives (including jobs), other higher education institutions, educational institutions, professional self-government, other social institutions (e.g NGOs).

The dimensions of content and analytical categories adopted in the analysis are shown in Table 1. The basis for determining the analytical category diagram for the dimension of the direction of the declared measures for the development of the region has constituted of the concept of sustainable regional development. Therefore, one has singled out such analytical categories as: economic, social and cultural-natural development. For the second analyzed dimension – an area of own declared activities – one has taken into account the specificities of the higher education facility as an organization, and has adopted such analytical categories such as: activity in the field of education, research and development activity, and organizational activity.

Table 1

A diagram of the analytical categories, adopted in the research

dimension of content						
	direction of the declared measures for the development			area of own declared activities		
analytical categories	economic development	social development	cultural-natural development	education activity	research and development activity	organizational activity

Presentation of the research results

[94] in normalized units of analysis, there have been distinguished verses (single lines of text) containing words and phrases relating to regional development, and then, in each unit, their frequency in relation to the total number of verses has been determined

After developing the cohort research in the first stage of the works, the websites of the surveyed higher education institutions have been subjected to analysis to determine the percentage of schools that publish their missions and strategies on the web. The analysis has been conducted separately for each group of schools: public academic higher education institutions, state higher schools of vocational education and private higher education institutions (Table 2).

As you can see, the highest percentage of higher education institutions that publish their strategic documents on their websites can be found among public academic higher education institutions. It should be added, however, that in this group of higher education institutions, academies of physical education are a subgroup in which only in individual cases mission or strategies have been published. In the case of state higher schools of vocational education, more than half of the higher education institutions publish its missions and strategies on the web. The lowest percentage of higher education institutions publishing strategic documents on their website is among the private higher education institutions.

Table 2

The percentage of higher education institutions that publish their strategic documents on their websites (N-405)

Total number of higher education institutions in this category	Percentage of higher education institutions publishing their mission (%)	Percentage of higher education institutions publishing their strategy (%)
	Public academic higher education institutions	
59	79.6	59.3
	State higher schools of vocational education	
36	55.5	52.7
	Private higher education institutions [95]	
291	48.8	10.9

The next stage of the research was to determine the presence of the component of activities for the region in the available missions and strategies (Table 3). And so, in the group of public higher education institutions, the presence of the component of activities for the development of the region has been found in 87.5% of the observations. In the case of state higher schools of vocational education this percentage has been the highest and accounted for 95.7%. With regard to private higher education institutions, this percentage has been the lowest and has been 56.6%.

Table 3

The presence of the component of activities for the development of the region in strategic documents of higher education institutions, available on their websites (N-214)

[95] In this case, in the period in which the research has been conducted in the case of 11 higher education institutions – the website did not work, or the message "page under construction" appeared, or the higher education facility did not have a website

Type of higher education institution	In the percentage of the higher education institution publishing its strategic documents
Public academic higher education institutions	87.5
State higher schools of vocational education	95.7
Private higher education institutions	56.6

The available strategic documents of the higher education institutions have also been tested for saturation with content of a regional nature. To this end, as mentioned previously, the individual units of analysis have been considered for the frequency of specific linguistic units relative to the total number of linguistic units that make up a given document.

On a percentage scale the considered saturation ranges from 0.23% to 30.77%, with an average of 7.4%, median 5.2%, and a dominant of 5.9% (excluding schools, whose missions and strategies do not contain such content , N = 69, so-called "lack of commitment").

The following variants of the studied characteristic have been adopted:

- very high degree of commitment,
- high degree of commitment,
- moderate degree of commitment,
- small degree of commitment,
- no commitment.

In the total distribution, starting from the quartiles of saturation percentage of documents with regional content, it has been found that:

- 69 higher education institutions are distinguished by a "lack of commitment" (32.2%);
- saturation with content below the 1st quartile of the percentage of the content in the documents in total (3.03%, so-called "small degree of commitment") refers to 35 schools (16.4%);
- saturation with content to the median of the percentage of the content in the documents in total (5.19%, so-called "moderate degree of commitment") refers to 38 schools (17.8%);
- saturation with content for quartile 3 of the percentage of the content in the documents in total (10.44%, so-called "high degree of commitment") refers to 36 schools (16.8%);
- saturation with content above quartile 3 of the percentage of the content in the documents in total (10.44%, so-called "very high degree of commitment") refers to 36 schools (16.8%).

This division has been found to have a significant relationship with the type of school. The data is shown in Figure 3.

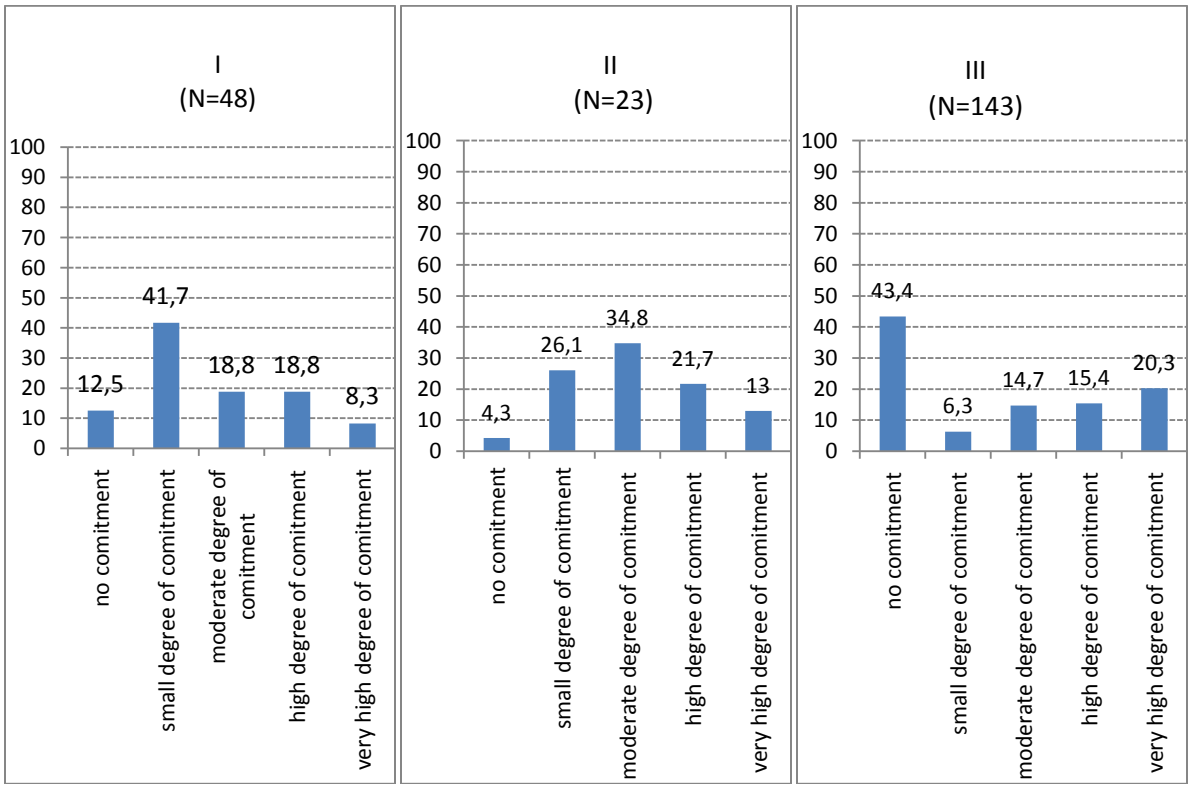

Figure 3. Distributions of the correlation of the type of school with the presence of regional content in strategic documents of the higher education institution (%)

I – public academic higher education institutions
II- state higher schools of vocational institutions
III- private higher education institutions

In addition, it should be added that in the light of the univariate analysis of variance and Scheffe test, the percentage saturation of the documents with regional content is homogeneous (similar) in groups of schools included in the no or small degree of commitment (the average saturation is respectively 0.00% and 1.63%); while the other groups of schools are clearly differentiated by the average level of saturation with regional content (in the moderate saturation group an average of 4.04%; in the high saturation group – 7.38% in the very large saturation group – 16.65%).

As explained earlier, in the conducted observations one has adopted two dimensions of content: the direction and the area of the declared actions. Table 4 shows the presence of analytical categories adopted in the analysis in the studied strategic documents for the dimension of the direction of the declared activities. As you can see, state higher education institutions are this group of educational institutions, in which the declarations of activities for the economic, social, natural and cultural development of the given region were the most frequently observed. At the other extreme there are private higher education institutions. In

this case, for each category of analysis there has been the relatively lowest share of the given language content indicating the declaration of actions for regional development. In the case of state higher education institutions, it is mostly in the strategic documents that the actions for economic and social development have been declared. The presence of the natural and cultural theme was the least common in the strategic documents in each of the groups of higher education institutions.

Table 4

The presence of the adopted analytical categories for the dimension of the direction of the declared activities in the strategic documents of higher education institutions in % (N-145)

Public academic higher education institutions	State higher schools of vocational education	Private higher education institutions
Economic development		
66.7	86.4	53.1
Social development		
81.0	86.4	42.0
Cultural – natural development		
54.8	63.6	22.2

The area of declared actions is the second dimension of content, adopted in the research proceedings. Taking into account the specificity of functioning of the higher education institutions, one has identified three analytical categories: education, research and scientific, and organizational activity. The area in which the higher education institutions have declared the most activities for regional development was education. In the case of state higher education institutions, declarations in this area have been observed for all the units studied at this stage. In turn, in the area of research and development activities such declarations have been frequently observed in the group of public academic institutions. The lowest percentages in each category of analysis have been found in the private higher education institutions group (table 5).

Table 5

The presence of the adopted analytical categories for the dimension of the area of the declared activities in the strategic documents of higher education institutions in % (N-145)

Public academic higher education institutions	State higher schools of vocational education	Private higher education institutions
Education activity		
73.8	100.0	63.0
Research and development activity		
83.3	72.7	27.2
Organizational activity		
31.0	77.3	9.9

One of the objectives of the research has been to also identify the key entities to which the higher education institutions refer to in their strategic documents in terms of potential cooperation. There are six major groups of external stakeholders, namely:

- public authorities (local authorities, administrative authorities),
- representatives of the economy (entrepreneurs, business support units),
- professional self-government,
- other higher education institutions,
- social institutions (other than the public authority, such as associations; other than the professional self-government, cultural institutions),
- educational institutions (other than higher education institutions, such as secondary schools, educational and scientific societies).

The higher education institutions, as shown in table 6, in their missions and strategies, for the most part address the declarations of cooperation to the representatives of the economic sphere and public authorities. These two types of entities seem to be the main partners for cooperation for regional development, wherein such cooperation is declared most often by state higher schools of vocational education and public higher education institutions. Generally, in the documents of these two types of higher education institutions, referring to defined types of regional partners has been observed more frequently. It should be noted that most frequently the declarations on cooperation with other higher education institutions can be found in the strategic documents of state higher schools of vocational education.

Table 6

The presence of external stakeholders in strategic documents of higher education institutions in % (N-145)

Public academic higher education institutions					
public authorities	representatives of the economy	professional self-government	other higher education institutions	social institutions	educational institutions
42.9	57.1	40.5	42.9	38.1	40.5
State higher schools of vocational education					
public authorities	representatives of the economy	professional self-government	other higher education institutions	social institutions	educational institutions
68.2	72.7	40.9	72.7	54.5	40.9
Private higher education institutions					
public authorities	representatives of the economy	professional self-government	other higher education institutions	social institutions	educational institutions
21.0	25.9	12.3	11.1	8.6	12.3

As one of the basic forms of the influence of external stakeholders on the activities of the higher education institutions, they foresee the participation of practitioners in the design

and conduct of classes and cooperation with the municipal and the regional authorities in identifying strategic directions of education. Other specific forms dedicated to the regional environment are universities of the third age, summer schools, and business education forums, ordered postgraduate studies.

Conclusion

This paper presents results of the research concerning the presence of the component of activities for the development of the region in the strategic documents of higher education institutions in Poland. By using one of the non-reactive methods of research – content analysis – one has analyzed the available missions and strategies of higher education institutions.

In the light of the conducted research, it seems that the higher education institutions in Poland perceive their role as the co-creators of socio-economic development of the region in which they operate. As the conducted research shows, declared commitment in this area is varied in different groups of higher education institutions.

State higher schools of vocational education constitute its activities with the development of the region, both in terms of economic, social, natural and cultural. "Regional" orientation is reflected clearly in all of the analyzed areas – education, research work and organizational activities. Certainly the specificity of these institutions, resulting from the intention of the Polish legislature appointed this type of high school strongly associated with the needs of the home region, has a major influence on that attitude.

Public academic higher education institutions form a group with a clearly defined and homogeneous with respect to the attitude of co-participation in the processes of regional development. The "regional" attitude is particularly evident in the area of scientific research.

Group with the lowest rates of "regional" orientation are private higher education institutions. This group is also heterogeneous – observed attitudes are the edges from lack of commitment to the declarations of intensive activities in all areas and directions of cooperation.

It seems also that higher education institutions in Poland recognize the importance of building their activity based on cooperation with various categories of external stakeholders – in particular public authorities, representatives of the economy and professional self-government. Such a conclusion is justified especially in the case of public higher education institutions and state higher vocational schools.

References

Clark B.R. (1998). *Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation*. New Jork: Pergamon Press.

Clark B.R. (2004). *Sustaining Change in Universities. Continuous in Case Studies and Concepts*. New York: Society for Research into Higher Education & Open Univesity Press.

Higher education institutions and their finances (2013). Warsaw: Central Statistical Office. p.25, p.27.

Mayntz, R. and Hubner, K. (1985). *Introduction to the methods of empirical sociology*. Warsaw: Polish Scietific Publishers. p. 192, pp.199–200.

Regulation of the Minister of Science and Higher Education dated November 2, 2011 on the National Qualifications Framework for Higher Education, Journal of Laws No. 253, item. 1520.

UNESCO. World Declaration – *Higher education in the twenty-first century: from vision to action.* Retrieved from http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm

http://www.ekspercibolonscy.org.pl/cele

http://polon.nauka.gov.pl/

gov.pl/uczelnie-publiczne/wykaz-uczelni-publicznych-nadzorowanych-przez-ministra-wlasciwego-ds-szkolnictwa-wyzszego-publiczne-uczelnie-akademickie.html

http://www.nauka.gov.pl/uczelnie-publiczne/wykaz-uczelni-publicznych-nadzorowanych-przez-ministra-wlasciwego-ds-szkolnictwa-wyzszego-panstwowe-wyzsze-szkoly-zawodowe.html

A COMPARATIVE ANALYSIS OF TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE AND LATVIA: GENERAL ISSUES AND PERSPECTIVES

Vitalii Razumnyi, Docent

Donetsk Institute of Tourist Business Ukraine

Abstract

This article is devoted to problems of tourism development perspectives in Ukraine and Latvia. Tourism is an effective way of improving economic situation and solving social problems. Moreover, both Ukraine and Latvia have substantial recreation potential. This fact accounts for the attractiveness for foreign tourists. Lately considerable attention began to be paid to tourism development, as it enables to increase employment of the population and decrease the unemployment rate. Consequently, tourism became one of the tools of integration of Latvia in Europe. That is why, the Latvian experience in field of tourism will be useful for Ukraine. These countries are situated on the crossroads of international contacts and transport ways pass through their territory that allows the development of international tourism. The main purpose of this article is attempt to compare the development of tourism in Latvia and Ukraine. For achievement of this purpose it is necessary to find specific features, characteristic for the development of tourism in these countries.

Keywords: tourism, Ukraine, World Tourist Organization, Latvia, tourism brand, rural tourism, future perspectives

Ukraine and Latvia have a similar historical fate to a great extent and solve similar problems which are actual for both states. Having a favorable geographical position, these countries are a transit corridor, connecting the East and the West. In addition, Ukraine and Latvia have considerable recreation potential that makes these countries attractive for foreign tourists. Great attention has begun to be paid to the development of tourism, as tourism gives the possibility to solve a number of socio-economic tasks.

Recently creating regional development strategies, many regions of Eastern Europe have paid special attention to processes, related to development of international tourism. Tourism, being the priority in regional development strategies, influenced cross border collaboration and justifies the efforts on its development not only in Europe but also in other regions of the world. The general processes of world globalization influence the

development of international tourism as a whole. Tourism, actively assisting European integration, has become one of the most essential priorities for Latvia and other Baltic countries. These countries are situated on the crossroads of international contacts and transport ways pass through their territory that allows the development of international tourism.

According to UNWTO forecasts till 2020, the share of tourist sector in the region of the Baltic Sea will be higher as compared to other regions of Europe. It is good news, as the development of tourism will make a substantial contribution to the economy growth and welfare of the region. However, there is a problem of high-quality share, i.e. combination of share of the tourism sector with reduction of the use of power resources and environmental pollution.

In this connection, this problem appears to be topical and arouses the attention of researchers.
This problem was the object of research of such specialists in the field of tourism, as Danilchuk V., Zarichnaya A., Novikov V., Aleksandrova A..

The main method used in the article will be a method of comparative analysis. This method will help to find general and specific moments in the development of tourism in Latvia and Ukraine.

Tourism development is one of priority directions in the economy of Latvia and it is one of its most rapidly developing industries: the number of foreign tourists is constantly increasing and it exceeds 4 million people per year that is almost twice bigger than the population of the country. Latvia is focused on producing the tourist image of the country, which would be clear for most foreign tourists. In this connection the basic idea of the appearance of Latvian «Best Enjoyed Slowly» tourism calls out tourists to slow down the life pace, to stop and admire the beauty and harmony of the surrounding world, to enjoy calm and relaxed holidaymaking. The basic values of new appearance of the Latvian tourism are truth, soundness, lightness and self-esteem, which are found in nature, culture and people of Latvia. The slogan of “Best Enjoyed Slowly” induces tourists to stay longer, to enjoy things, to understanding those ones which require time and peace. It is only not possible to enjoy tea in a rush, birds singing can be caught only in quietness. Quiet tourism is an alternative for those people, who are tired of traditional tourism which is limited to visiting resorts or sightseeing of the maximal number of tourist objects for a short time. An unhurried tourist is environmentally friendly and responsible, who stays longer in one place, gets familiar with the culture of the country and the way of life of habitants, gains authentic experience, treats the environment and its variety in a responsible way, opens the objects, unexplored by other travelers.
In Ukraine a general attention was paid to the development of mass tourism which attracts the greater number of foreign tourists. According to the experts, natural recreation resources

in Ukraine are sufficient to accept till about 80 million tourists per year. However, now Ukraine accepts three times less tourists. In 2000 6.4 million foreign tourists arrived in Ukraine. In 2010 this number made up 24 million people already. During the Euro2012 football championship Ukraine was visited by almost 2 million foreign fans only in June–July, 2012. The Vice-Prime Minister of Ukraine Alexander Vilkul during the press-conference on August, 7, 2013, by submitting the Concept of tourism and resorts development till 2022, put the purpose to increase the number of foreign visits to Ukraine twice. By 2022 it is planned to accept till 50 million people per year. Here it is necessary to notice that in 2012 Ukraine, as it was evaluated by the UNWTO, took the 9th place in Europe on the number of foreign arrivals. Within the framework of the Concept implementation the Ukrainian legislation in the field of tourism and resorts will compile with the European norms.

More information on the amount of foreign tourists, arriving in Ukraine, presented in Table 1.

Table 1

Quantity of foreign tourists, visiting Ukraine in period 2010–2012 (Mln.)

	2010	2011	2012
Quantity of foreign tourists, visiting Ukraine (mln.)	24	24,5	25

The analysis of data given allows concluding about a considerable share in the amount of foreign tourists, visiting Ukraine. In our opinion, it is a positive moment in development of tourism in Ukraine, as even under the conditions of economic crisis the number of tourists is slowly, but continuously growing.

In addition, the special attention is paid to the development of internal tourism in Ukraine. With this in view, the Concept of development of tourism and resorts to 2022 foresees tourism specialization of regions for the most effective use of resort possibilities, natural and human potential. Industrial regions can develop industrial tourism and host great cultural and musical events. The key task of the Crimea is creation of infrastructure for whole-year holidaymaking and diversification of services, for example, development of mountain and speleotourism. For the Poltava region of Ukraine the development of medical resorts like Myrhorod and green tourism can be the priority.

In Ukraine congress or business tourism is developing actively. Here international conferences and meeting of heads of the states are held regularly. The example is the Annual Yalta Economic Summit (YES). An important event in tourism life of Ukraine was holding the International tourist forum, which took place in Kiev on October, 10, 2013. The

Secretary General of the UNWTO Taleb Rifai, ministers of tourism of Turkey, Georgia, Russia, Greece, Bulgaria, Armenia, Azerbaijan, Albania, Moldova, Romania and Serbia, took part in it. These countries are included in the Organization of the Black Sea Economic Collaboration. From July, 2013 till July, 2015 Ukraine heads a working group on tourism of this European organization.

Unlike Ukraine, Latvia focused on the prolonging of tourists staying in the country. It must contribute to the increase in the share of the industry in the GDP, stimulate the growth of local tourism and the export of regional tourist products. The Ministry of Economy of Latvia developed the program of tourism development which foresees the permanent annual increase of the share of this sphere in the economy. Moreover, a thoroughly considered way of Latvian tourism will serve as a unifying idea and a common element for measures which are aimed at creating products and marketing public and private sectors to promote unified communications industry in the target markets of the Latvian tourism.

In addition, creating the concept of the Latvian tourism, the country takes into account the circumstance that Latvia is not and will never be the product of mass tourism. According to the experts, the development of tourism product of Latvia is based on five basic values – quality, a long duration, individualization, high added value, gaining experience, that is the basis of the Latvian tourism development vision.

The primary objective of introduction of new character of Latvian tourism is to increase duration of tourists stay in Latvia, to assist the increase of tourism share in the GDP, to assist development of local tourism and the share of export of regional tourism products.

Considering the similarities of tourism development in Latvia and Ukraine, it is necessary to mention that most foreign arrivals were made by the representatives of Russia and neighboring states. So, the number of tourists from Russia in Latvia is increasing, as a large Russian-speaking Diaspora lives there. During European championship in football in 2012 a considerable part of foreign tourists, arriving in Ukraine were also guests from the Russian Federation.

The characteristic feature of tourism in Ukraine and Latvia is that the tourists visit large cities with a strong tourism image. So, in Latvia almost 80 % of tourists visit Riga. It is here important to mention the fact that Riga became the European capital of culture in 2014. The same situation is observed in Ukraine where tourists visit mainly large cities, such as Kyiv, Kharkiv, Odesa, Lviv and also cities of the Crimean peninsula.

In 2009 Latvia was visited by 1 113 898 foreign tourists. In 2011 their number made up to 1 807 919 foreign tourists already. More detailed information about foreign tourists in Latvia is presented in Table 2.

Table 2

Correlation of foreign tourists, visiting Latvia in period 2009–2011 (%)

Country	2009	2010	2011
Lithuania	13,9	13,4	12,9
Russia	12,4	16,3	18,1
Sweden	10,9	10,3	10,1
Estonia	10,2	7,8	6,8
Germany	8,9	8,3	7,8
Finland	8,7	7,1	6,4
Norway	4,7	4,5	4,2
Great Britain	4,6	4,3	4,1

The analysis of the data given allows tracing the increase in the number of foreign tourists in Latvia took place due to guests from Russia. Their number increases annually. Unlike Russia, the quantity of guests from the European countries continued steadily to decrease, particularly, from Estonia, Finland and Lithuania. As for the representatives of Great Britain and Norway, their amount insignificantly grew short, as compared to other countries of Europe.

It is necessary to notice that Latvia yields championship on the number of foreign tourists, visiting the Baltic countries. From statistical data, in 2011 Lithuania was visited by 4 504 300 people, Latvia 3 257 000 and Estonia 2 460 000 tourists with different duration of stay.

The first pre-conditions of development of international tourism began to appear in Latvia, aimed at the tourist markets of the Scandinavian countries and Germany. Here international standards began to be used in the field of tourist business and transport system. A ferry transfer was organized en-route Riga-Stockholm.

Speaking about the tourism development perspectives in Latvia and Ukraine, it is necessary to highlight a steady growth of rural tourism. In our opinion, the promotion of rural tourism in particular will be able to affect the general picture of tourism development in these countries. To make the conclusion, Ukraine and Latvia have considerable potential for tourism development and they can become regional leaders in the field of tourism among the states of Eastern Europe.

Moreover, Ukraine can take advantage of experience of Latvia in organization of rural tourism. In Latvia rural tourism is such a type of holidaymaking, which supposes the tourists stay in the rural area with the quantity of the locals to 5000 or in a settlement, providing the personal services, related to the immersion in the life style and the traditions of the farmer. A feature of rural tourism understanding in Latvia – he has to suit and bring income to those people which live directly in that locality where tourists arrived. It allows examining the Latvian model of rural tourism as an instrument of the area development, rather than just as a type of tourism. Accommodation is up to 20 places, here seating capacity for tourists is to 50% from the places of permanent residence. Holding outbound activities and the reception of a mass tourist, according to the criteria of the Latvian model can not be considered rural tourism.

Speaking about Ukraine, it is necessary to notice that rural tourism is that sector of tourist industry, which deserves most attention. In Ukraine rural tourism can make a considerable contribution to the economy of village as new workplaces, increase of receipts from foreign economic activity, addition to the state budget through payment of taxes, assists the decline of import and intensifies the use of local raw material resources.

Under the conditions of the unfavorable internal and external market, the stagnation of the production the Ukrainian village appeared in the worst situation. Increasing unemployment, decline of the social infrastructure resulted in the fact that one third of the enterprises of domestic consumer service remained. As a result of socio-economic decline of village, demographic crisis deepened. As the practice of the developed countries shows the non-farming types of activity can play a crucial role in overcoming of the negative tendencies. First of all, not requiring state capital investments, they can get by the use of existent rural territories, private housing fund, material sufficiency. Apart from the businesses owners, the majority of the community can take the advantage and be engaged in embroidery, blacksmith work, vegetable-growing, gardening, beekeeping, by a stock-raising including horse breeding.

A modern town tourist prefers active holidaymaking in the places with ecologically clean environment and also searches the possibility of the cultural enriching, self-education. To meet these requirements, Ukraine has extraordinarily extended recreation possibilities. Almost 15% of the territories are resorts, mountain and seashore landscapes, the Dnepr river green banks, where fine air, clean rivers, mountains, localities, where national traditions, folklore, museums, churches and other wonderful architectural monuments are preserved. Historically there were more than 500 settlements which have unique historical and cultural legacy. About 30 national and regional parks and farmsteads of the known Ukrainian cultural workers are protected by the state. Medical resources include more than 400 mineral water springs and more than 100 deposits of curing muds, plenty of which are unique not only for Ukraine but also for Europe. Considerable part of these resources is concentrated in the rural area which makes up 69,3% territories of the country and forest areas which make up 17,2%.

6,3 million houses are located in the villages of Ukraine, from which 98% are private property. (Aleksandrova A., 2002, 125)

Although rural holiday in Ukraine, in particular in the region of Carpathians, has old history, its future is still not clear. Nowadays it is a great question whether this type of holidaymaking will become the competitive participant of the national tourist market, whether the increase of amount is possible for holiday-makers in the rural dwellings to 15–20 % from the general number of tourists, as it is, for example, in France. There are both pessimistic and optimistic scenarios of its subsequent development in Ukraine. It is still possible that under the conditions of the lack of state support in this industry rural holidaymaking will remain half-legal status, without a clear organizational structure, without informative market strategy, just as an original appendix to other directions of tourism. But after optimistic scientific prognoses, rural tourism, for an example, only in the region of Carpathians must form the powerful segment of market and "control" from 35 to 45 % all tourist flows in this region. By the state of 2003–2005 the amount of tourists which visit Ukrainian Carpathians makes up about 1.5 million people annually. Among them over 150 thousands are guests from other countries. Consequently, these numbers only form optimistic prognoses.

Speaking about development of different types of tourism in Ukraine, it is necessary pay attention to adventure tourism. Demand for different types of adventure tourism in the world grows constantly, and, consequently, and the significance of adventure tourism increases in the economy of separate countries and regions. The Crimean peninsula is the region of Ukraine, where favorable conditions are available for tourism development: factors, stipulating both development of tourism as a whole (climate, landscape, marine recreation, cultural and historical resources), forming the demand for holidays in the Crimea and specific, directly providing origin and functioning of active types of tourism. The Crimean industry of entertainment focuses on the adventure tourism today. Its perspective direction for some operators becomes a priority. However, the Crimea uses only the tenth part of own potential. Tours are poorly advertised and make profit only a few months a year. Although with the proper investments the adventure types of tourism can partly solve the problem of seasonality of functioning of the recreation complex of the Crimea.

In Ukraine, unlike Latvia, religious tourism is gaining the popularity. On the territory of Ukraine there are more than 25 thousand of monuments of religion and objects of religious cult. They are concentrated in Kyiv, Lviv. Kharkiv, Odesa, Kam'ianets'-Podil's'kyi, Uman, Pochayiv, Svyatogorsk. In spite of large number of objects of religious cult, religious tourism in Ukraine falls behind from the indexes of other European countries. The official statistics does not give clear numbers concerning the amount of religious tourists. Specialists estimate that more than 400 thousand tourists arrived in Ukraine in 1999. (Novikov V., 2010, 52) In 2005 their number increased twice and made up almost 800 thousand people.

More distinct data have been gained about the number of tourists, visiting the religious

objects of Judaism in Ukraine. Here annually there is a positive dynamics of the share of religious tourists. If sacred objects of Judaism in Ukraine were visited by 7 thousands men in 1999, in 2010 their number reached over 25 thousand men.

It is necessary to highlight the fact that Ukraine takes the second place in the world on the number of Judaic holy objects. The number of Judaic religious tourists which arrive IN Ukraine increases annually. Only in the city of Uman in September, 2010 25 thousand – representatives of Orthodox Judaism arrived from the USA, Israel, Canada and Germany. (Sanden J., 2010, 35) Their week's visit brought more than 1 million $. to the town budget of Uman. To improve the terms of stay of pilgrims the infrastructure, corresponding to the Judaic religious norms, was created. To improve the transport communication the special religious bus routes were created for pilgrims, who came to Kyiv and Odessa. After abolition of visa regime between Ukraine and Israel the quantity of religious tourists increased notedly. More than 30 thousand of foreign pilgrims made tours to Uman in 2013.

In our opinion, it is also possible to develop event tourism successfully in Ukraine. Event tourism is an excellent chance to witness of unique musical, sports, cultural events. Such journeys are remembered forever. Unique tours, combining in themselves traditional holidaymaking and participating in the spectacular events of Ukraine, gradually gain a greater popularity with the Ukrainian and guests of the country. Event tourism is a comparatively young and extraordinarily interesting direction. The primary purpose of the journey is timed to the duration of the event. The main feature of event tourism is a great number of bright unique moments. The main difference of event tourism and an ordinary tour is that an event becomes your purpose. A great number of festivals which are held on the territory of Ukraine are gaining a greater and greater popularity. Questioning of foreign respondents showed that festival tourism took a leading place among the different types of tourism in Ukraine with its great cultural and historical heritage.

It is possible to suppose that event tourism, and only festivals in particular, can attract tourists in Ukraine. Every year more and more festivals of different directions are held. Therefore, festival tourism is a perspective direction of development of tourist industry of our country and will hope that it will take an important place among the types of recreation. The examples of successful development of event tourism in Ukraine are jazz festival in the Crimea, fair-bazar in Sorochyntsis, festival of blacksmith work in Donetsk.

Making the conclusion, it is possible to say Ukraine and Latvia have considerable potentials for development of tourism and can become regional leaders in the field of tourism among the states of Eastern Europe. Both countries have quite a lot in common in terms of tourism development. But there are substantial distinctions in philosophy and strategy of organization of tourist activity. It is evident that Latvia has a more rational and better planned approach to the tourism related issues.

Common features in the development of tourism of Latvia and Ukraine having been analyzed, it is necessary to highlight the availability of considerable recreation potential,

development of different types of tourism, which attract foreign tourists as well as conditions for steady development of tourism in large cities.

According to the prognoses of the UNWTO the share of foreign tourists, Ukrainian tourism is developing less intensively. It can be accounted for by the absence of the universal strategy of tourism development, by insufficient attention to development of new and perspective types of tourism, insufficient modernization of tourist infrastructure.

References

Aleksandrova A. (2002). International Tourism. Moscow: Aspect – Press. 470 p.

Danilchuk V. (2013). Tourism in balanced economic development of Ukrainian regions. / Visnik DITB. Research Journal, #17, 37–41 pp.

Novikov V. (2010). The modern state of religious tourism and his social role in Russia and other countries. Moscow: International Tourist Academy. 144 pp.

Sanden J. (2010). Freedom of Faith. / Correspondent. – September, 10. 34–38 pp.

UNWTO, Yearbook of Tourism Statistics – http://tourlib.net/wto/UNWTO

The quantity of foreign tourists grew in Latvia – **www.latvia.travel**

TRANSPORTLĪDZEKĻU ĪPAŠNIEKU ATBILDĪBAS APDROŠINĀŠANAS AKTUALITĀTES EIROPAS SAVIENĪBAS TIESAS NOLĒMUMOS

TOPICAL DEVELOPMENTS OF MOTOR INSURANCE LAW ACCORDING TO THE EUROPEAN COURT OF JUSTICE DECISIONS

Dana Rone, mag. iur.

Biznesa augstskola Turība, Latvija

Danas Rones advokātu birojs, Latvija

Motor insurance is regulated by national laws, which in turn follow regulations and directives of the European Union (EU) level. However, lately the European Court of Justice (ECJ) has been ruling on motor insurance issues with an increasing intensity. This topical tendency affects insurance business which can't rely any more solely on normative enactments, but instead must take into account broad interpretation given by the ECJ. The development of motor insurance case law is mostly based on insurance principles, as well as on the necessity to defend public interest in safety on roads in its broadest meaning. One of the long term priorities of the EU is the creation of a common market. In the insurance sector the first goal of the EU is to ensure all EU citizens with the widest possible choice of insurance products offered in all territory of the EU. Secondly, to guarantee a chance to render insurance services in any Member State of the EU, both – through the branch of insurance company, and by use of freedom of establishment. Rulings of the ECJ interpret liability, negligence and insurance principles, which are important for national courts when deciding on insurance law disputes. The latest tendencies of the ECJ rulings shows that protection of persons suffered in road accidents is broader than the principle of insurance legality, namely, that the policyholder and the beneficiary must act in good faith. As a result the injured persons can claim for insurance indemnity or compensation from state institutions.

Atslēgas vārdi: Apdrošināšanas tiesības, apdrošināšana, civiltiesiskās atbildības apdrošināšana, Eiropas Savienības Tiesa, tiesu prakse, apdrošināšanas principi, personu aizsardzība

Ievads

Katra Eiropas Savienības (turpmāk – ES) dalībvalsts ir tiesīga pieņemt normatīvos aktus, kas regulē sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu. Dalībvalstu nacionālie normatīvie akti šajā jomā tiek pieņemti robežās, kādas noteiktas ES septiņās direktīvās:

1) Eiropas Padomes 1972. gada 24. aprīļa direktīva 72/166/EEK par dalībvalstu tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu saistībā ar mehānisko transportlīdzekļu izmantošanu un attiecībā uz kontroli saistībā ar pienākumu apdrošināt šādu atbildību;

2) Eiropas Padomes 1983. gada 30. decembra otrās direktīvas 84/5/EEK par dalībvalstu tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu;

3) Eiropas Padomes 1990. gada 14. maija trešās direktīvas 90/232/EEK par dalībvalstu tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu;

4) Eiropas Padomes 1992. gada 18. jūnija direktīvas 92/49/EEK par normatīvo un administratīvo aktu koordinēšanu attiecībā uz tiešo apdrošināšanu, kas nav dzīvības apdrošināšana, ar kuru groza direktīvu 73/239/EEK un direktīvu 88/357/EEK (Trešā nedzīvības apdrošināšanas direktīva);

5) Eiropas Parlamenta un Padomes 2000. gada 16. maija direktīvas 2000/26/EK par dalībvalstu tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz transportlīdzekļu lietošanas civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu, ar kuru tiek grozītas Padomes direktīvas 73/239/EEK un 88/357/EEK (Ceturtā direktīva par mehānisko transportlīdzekļu apdrošināšanu);

6) Eiropas Parlamenta un Padomes 2005. gada 11. maija direktīvas 2005/14/EK, ar ko groza Padomes direktīvas 72/166/EEK, 84/5/EEK, 88/357/EEK un 90/232/EEK un Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvu 2000/26/EK attiecībā uz civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu saistībā ar mehānisko transportlīdzekļu lietošanu;

7) Eiropas Parlamenta un Padomes 2009. gada 16. septembra direktīvas 2009/103/EK par civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu saistībā ar mehānisko transportlīdzekļu izmantošanu un kontroli saistībā ar pienākumu apdrošināt šādu atbildību.

Civiltiesiskā atbildība joprojām ir dalībvalstu kompetences joma. Tomēr EST ir precizējusi, ka dalībvalstīm šī kompetence ir jāīsteno, ievērojot ES tiesības. [96] ES dalībvalstu nacionālie normatīvie akti un ES institūciju pieņemtie normatīvie akti nav vienīgie tiesību avoti, kas ietekmē sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu. Eiropas Savienības Tiesa (EST) arvien biežāk pieņem spriedumus, kas precizē tiesību interpretācijas jautājumus. Tāpēc šajā referātā tiks analizēti līdzšinējie EST nolēmumi, akcentējot, kāda ir to ietekme uz sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu. Tomēr jāņem vērā, ka EST analizētie gadījumi ir atšķirīgi atkarībā no tā, vai pastāv tieša cēloņsakarība starp pasažiera rupju neuzmanību un izraisīto negadījumu.

1. EKT spriedums lietā C-537/03 *Candolin*

Eiropas Kopienu Tiesa (EKT) 2005. gada 30. jūnijā nosprieda lietā C-537/03, ka Padomes 1983. gada 30. decembra Otrās direktīvas 84/5/EEK par dalībvalstu likumu tuvināšanu attiecībā uz transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu 2. panta 1. punkts un Padomes 1990. gada 14. maija Trešās direktīvas 90/232/EEK par dalībvalstu tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu 1. pants nepieļauj valsts tiesību normas, kas, pamatojoties uz pasažiera līdzdalību tam nodarītajos zaudējumos, ļauj atteikt vai nesamērīgā veidā ierobežot transportlīdzekļa obligātās apdrošināšanas atlīdzību. Šajā lietā pamata prāvā Somijas tiesa izskatīja apdrošināšanas tiesību strīdu par ceļu satiksmes negadījumu, kur alkohola reibumā esoša autovadītāja dēļ bojā gāja viena no pasažierēm. Somijas tiesa atzina, ka apdrošināšanas atlīdzība nav jāmaksā, jo pasažierim, iekāpjot transporta līdzeklī, kuru vada alkohola reibumā esošs autovadītājs, ir jāapzinās, ka "ka salīdzinājumā ar parastiem apstākļiem viņam pastāv paaugstināts zaudējumu gūšanas risks, viņam pašam ir jāuzņemas atbildība par savas rīcības sekām". [97] Tomēr Eiropas Kopienu Tiesa par sprieduma virsmērķi izvirzīja ES direktīvu ievērošanu, lai garantētu, ka "ar transportlīdzekļa obligāto apdrošināšanu tiktu atlīdzināti zaudējumi, kas nodarīti visiem transportlīdzekļa ceļu

[96] Eiropas Kopienu Tiesas 2011. gada 17. marta spriedums lietā C-484/09 *Ferreira*. Judikatūras Krājums, I-01821. lpp., 17. punkts.
[97] Eiropas Kopienu Tiesas 2005. gada 30. jūnija spriedums lietā C-537/03. Judikatūras Krājums, 2005, I-05745. lpp., 14. punkts.

satiksmes negadījumā cietušajiem pasažieriem". [98] Tādējādi ar *Candolin* spriedumu nostiprināts satiksmes negadījumos cietušo aizsardzības princips. Papildus tam jāatzīmē, ka šajā spriedumā pēc būtības ir analizēta situācija, kad negadījumu izraisa transportlīdzekļa vadītājs, bet pasažieris veic darbības, kas noved pie zaudējumiem – iekāpjot transportlīdzeklī, kuru vada alkohola reibumā esošs vadītājs. Tātad nepastāv tiešas cēloņsakarības starp pasažiera rupju neuzmanību un negadījuma izraisīšanu.

2. EKT spriedums lietā C-356/05 *Elaine Farrell*

Eiropas Kopienu Tiesa 2007. gada 19. aprīlī pieņēma spriedumu lietā C-356/05 *Elaine Farrell*, kas maina līdz šim esošo viennozīmīgo nostāju, ka rupjas neuzmanības dēļ apdrošināšanas atlīdzība netiek izmaksāta. [99] Proti, šajā lietā Īrijas tiesa iesniedza Eiropas Kopienu Tiesai lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu, atbildot uz diviem jautājumiem par Eiropas Padomes 1990. gada 14. maija Trešās direktīvas 90/232/EEK par dalībvalstu tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu (turpmāk – Trešā direktīva) [100] 1. panta interpretāciju. Šis pants paredz, ka, "neskarot Direktīvas 84/5/EK 2. panta 1. punkta otro daļu, Direktīvas 72/166/EEK 3. panta 1. punktā minētā apdrošināšana (tas ir, civiltiesiskās atbildības apdrošināšana par transportlīdzekļa lietošanu) ietver atbildību par transportlīdzekļa lietošanas rezultātā radītiem miesas bojājumiem visiem pasažieriem, izņemot vadītāju". Pamata prāvā Īrijas tiesā griezās prasītāja, lūdzot viņai izmaksāt kompensāciju par to, ka viņa cietusi ceļu satiksmes negadījumā. Negadījuma brīdī prasītāja brauca autofurgonā, sēžot uz grīdas, jo autofurgons nebija paredzēts, nedz arī aprīkots pasažieru pārvadāšanai, un tajā nebija sēdekļu. Tā kā autovadītājam nebija apdrošināta civiltiesiskā atbildība, tad prasītāja lūdza kompensācijas izmaksu no attiecīgās Īrijas valsts iestādes. Tomēr Īrijas iestāde bija atteikusies izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību, jo kompensācija neattiecās uz kaitējumu, kas nodarīts personām, kas brauc transportlīdzekļa daļā, kuru nav paredzēts aprīkot ar pasažieru sēdekļiem. Eiropas Kopienu Tiesa savā prejudiciālajā nolēmumā norādīja, ka Trešās direktīvas 1. pants paredz, ka civiltiesiskā atbildība attiecas uz visiem pasažieriem. Pretēja interpretācija nebūtu saskaņā ar vispārējo esošo ES tiesību aktu mērķi šajā jomā novērst nepilnības dalībvalstu tiesību regulējumā un aizsargāt negadījumā cietušās personas, un nodrošināt cietušajiem vienlīdzīgu attieksmi neatkarīgi no tā, kurā valstī negadījums ir noticis. [101] Tomēr Eiropas Kopienu Tiesa uzsvēra, ka pienākums apdrošināt pasažierus atšķiras no pasažieru kompensācijas tiesību

[98] Turpat, 27. punkts.
[99] OV C 96, 28.4.2007., 10. lpp.
[100] OV L 129, 19.5.1990., 33. – 35. lpp., LV.ES 6. nodaļa, 1. sējums, 249. lpp.
[101] Skat. tādu pat Eiropas Kopienu Tiesas nostāju 2002. gada 14. oktobra spriedumā lietā C-158/01 *Catherine Withers/Samantha Delaney, Motor Insurers' Bureau of Ireland*, *Recueil*, 2002, I-8301. lpp.

apjoma gadījumā, ja tie cieš transportlīdzekļu izraisītajā negadījumā. Pirmo garantē ES tiesiskais regulējums, bet otro – dalībvalstu tiesību akti. Esošais ES regulējums neparedz saskaņot dalībvalstīs esošās civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas sistēmas, un tāpēc dalībvalstīm ir rīcības brīvība noteikt civiltiesiskās atbildības sistēmu, kas piemērojama transportlīdzekļu ceļu satiksmes negadījumiem. Tomēr dalībvalstīm ir jānodrošina, ka civiltiesiskā atbildība ir apdrošināta atbilstoši ES tiesību normām. Tāpēc no minētā Eiropas Kopienu Tiesas sprieduma iespējams secināt, ka kompensācija personai, kas cietusi ceļu satiksmes negadījumā, ja vainīgais autovadītājs nav apdrošinājis savu civiltiesisko atbildību, ir izmaksājama, neraugoties uz to, ka cietusī persona brauciena brīdī kā pasažieris ir atradusies neatļautā vietā – furgonā, kas nav paredzēts pasažieru pārvadāšanai. Šāda aizsardzība izriet no Trešās direktīvas 1. panta, kas paredz kompensācijas izmaksu visiem pasažieriem. Tomēr šāds Eiropas Kopienu Tiesas radīts pavērsiens nav vērtējams viennozīmīgi. Ja pasažiere un autovadītājs ir rīkojušies prettiesiski, ļaujot pasažierei braukt transporta līdzeklī, kas nav paredzēts pasažieru pārvadāšanai, tad šādu autovadītāja rīcību var traktēt kā rupju neuzmanību, kuras gadījumā atlīdzība nav izmaksājama. Turpretim, ja Eiropas Kopienu Tiesa lemj pretēji, tad sekas var būt lavīnveidīgas un apdrošināšanas atlīdzību var pieprasīt izmaksāt arī citas personas, neraugoties uz rupjas neuzmanības eksistenci.

Te jāņem vērā arī tas, ka tāpat kā iepriekšējā lietā *Candolin*, arī šajā spriedumā pēc būtības ir analizēta situācija, kad negadījumu izraisa transportlīdzekļa vadītājs, bet pasažieris veic darbības, kas noved pie zaudējumiem – brauc bagāžas nodalījumā, nepiesprādzējoties ar drošības jostu. Tātad nepastāv tiešas cēloņsakarības starp pasažiera rupju neuzmanību un negadījuma izraisīšanu.

Tomēr turpmāk arī Latvijas apdrošinātājiem jāņem vērā šo spriedumu, interpretējot Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma 35. panta 1. punktu, kas noteic, ka apdrošinātājam nav jāatlīdzina zaudējumi, kas radušies "ar paša cietušā nodomu vai viņa rupjas neuzmanības dēļ". Ņemot vērā spriedumu lietā *Elaine Farrell*, kļūst neiespējami argumentēt, ka kompensācija nav izmaksājama gadījumā, kad pasažieris ar nodomu ir braucis transportlīdzekļa daļā, kas nav aprīkota ar sēdekļiem. Tomēr jādomā, ka šāds cietušajiem labvēlīgs risinājums attieksies tikai uz valsts noteiktajiem obligātās apdrošināšanas gadījumiem, jo citādi abi minētie spriedumi pārkāpj apdrošināmā riska principu. Proti, rupji pārkāpjot ceļu satiksmes noteikumus, braucot transporta līdzeklī bez pasažieru sēdekļiem vai nepiesprādzējoties, būtiski palielinās negadījuma iestāšanās risks. Saskaņā ar apdrošināšanas tiesību principiem šādi gadījumi nav apdrošināmi, bet tiem iestājoties – atlīdzība nav izmaksājama. Kā redzams, tad EKT ir lēmusi citādi.

3. EST spriedums lietā C-484/09 *Fereira*

Turpretim EST 2011. gada 17. marta spriedums lietā C-484/09 *Manuel Carvalho Ferreira Santos* / *Companhia Europeia de Seguros SA* ir atšķirīgs no *Candolin* un *Farell* lietas. [102] Lietas atrisinājumā būtiska nozīme tika piešķirta apstāklim, ka pienākums nodrošināt, ka civiltiesiskās atbildības apdrošināšana sedz trešajai personai mehānisko transportlīdzekļu radīto kaitējumu, atšķiras no pasažieru kompensācijas tiesību apjoma, pamatojoties uz apdrošinātā civiltiesisko atbildību. Pirmo definē un garantē Savienības tiesiskais regulējums, savukārt otro būtībā reglamentē valsts tiesības. [103]

Pamata lieta bija par tāda kaitējuma atlīdzību uz civiltiesiskās atbildības pamata, kurš mehāniska transportlīdzekļa vadītājam ir radies šī transportlīdzekļa sadursmē ar citu mehānisko transportlīdzekli, ja netiek vainots neviens no abiem vadītājiem. Atšķirībā no apstākļiem, kuros tika taisīti iepriekš minētie spriedumi lietā *Candolin* un lietā *Farrell*, vadītājam nodarītā kaitējuma atlīdzības samazināšana izriet nevis no civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas seguma ierobežojuma, bet gan no apdrošinātās personas civiltiesiskās atbildības ierobežojuma, kurš paredzēts piemērojamajā civiltiesiskās atbildības regulējumā. Lūgumu EST sniegt prejudiciālo nolēmumu iesniedza tiesa no Portugāles, kuras tiesību aktos ir paredzēts civiltiesiskās atbildības sadalījums par kaitējumu, kas rodas divu mehānisku transportlīdzekļu sadursmē, ja netiek vainots neviens no vadītājiem. Pretēji atbilstošajiem tiesiskajiem apstākļiem, kuros tika taisīti iepriekš minētie spriedumi lietā *Candolin* un lietā *Farrell*, ar Portugāles Civilkodeksa 506. pantu netiek *a priori* izslēgtas vai nesamērīgi samazinātas cietušo tiesības uz mehānisko transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas nodrošinātu atlīdzību. Vienīgi civiltiesiskā atbildība tiek sadalīta proporcionāli tam, kādā apmērā katrs transportlīdzekļa īpašnieks ir veicinājis kaitējuma rašanos, tādējādi ietekmējot atlīdzības apmēru. Tāpēc Pirmās direktīvas 3. panta 1. punkts, Otrās direktīvas 2. panta 1. punkts un Trešās direktīvas 1. pants ir jāinterpretē tādējādi, ka tie neaizliedz valsts tiesisko regulējumu, saskaņā ar kuru tad, ja divu transportlīdzekļu sadursme rada kaitējumu un neviens no vadītājiem nav vainojams, atbildība par šo kaitējumu tiek sadalīta proporcionāli tam, kādā mērā katrs transportlīdzeklis ir veicinājis tā rašanos, un, ja šajā ziņā pastāv šaubas, ir noteikts, ka minētās veicināšanas pakāpes ir vienādas. [104]

Šis spriedums ir nozīmīgs arī Latvijas Republikā, ņemot vērā to, ka biedrības "Latvijas Transportlīdzekļu apdrošinātāju biroja" 2009. gada 27. marta metodiskie

[102] Judikatūras Krājums 2001, I-01821. lpp.
[103] Turpat, 31. punkts un tajā minētā judikatūra.
[104] Turpat, 46. punkts.

norādījumi "Ceļu satiksmes negadījumā iesaistīto personu atbildības pakāpes noteikšana" [105] 1.1., 1.2. un citās nodaļās arī paredz *Ferreira* lietai identisku dalīto atbildību. Tādējādi EST ir sniegusi apstiprinājumu, ka šāds dalītās atbildības juridiskais modelis ir tiesisks.

4. EST spriedums lietā C-409/09 *Lavrador*

2011. gada 9. jūnija spriedumā lietā C-409/09 *José Maria Ambrósio Lavrador* un *Maria Cândida Olival Ferreira Bonifácio* / *Companhia de Seguros Fidelidade-Mundial SA* [106] Eiropas Savienības Tiesa atzina, ka ES tiesību akti neliedz pieņemt tādus valsts tiesību noteikumus par civiltiesisko atbildību, ar kuriem ir atļauts ceļu satiksmes negadījumā cietušajam liegt vai samazināt tiesības prasīt no mehāniskā transportlīdzekļa, kas bijis iesaistīts ceļu satiksmes negadījumā, vadītāja civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas atlīdzību, pamatojoties uz individuālu šī cietušā pilnīgas vai daļējas līdzdalības tam nodarītajā kaitējumā novērtējumu.

Šīs lietas pamata prāvā Portugālē ceļu satiksmes negadījumā gāja bojā bērns, kurš brauca pa satiksmes joslu, neievērojot ceļu satiksmes noteikumus. Analizētais gadījums ir par situāciju, kad cietušais, mazāk aizsargāts satiksmes dalībnieks, izraisa negadījumu. Tātad šajā lietā atšķirībā no iepriekšējām pirmajām divām lietām – *Candolin* un *Elaine Farrell* – pastāv tieša cēloņsakarība starp pasažiera rupju neuzmanību un negadījuma izraisīšanu.

Spriedumā tāpat kā lietā C-484/09 *Fereira* EST atzīmēja, ka pretēji atbilstošajiem tiesiskajiem apstākļiem, kuros tika taisīti iepriekš minētie spriedumi lietā *Candolin* un lietā *Farrell*, ar Portugāles tiesību aktiem gadījumā, ja kaitējums cietušajam radies viņa paša vainas dēļ, likumā netiek izslēgtas vai nesamērīgi samazinātas cietušo tiesības uz mehāniskā transportlīdzekļa, kas bija iesaistīts ceļu satiksmes negadījumā, vadītāja civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas nodrošinātu atlīdzību. Līdz ar valsts tiesību akti neietekmē ES tiesībās paredzēto garantiju, ka piemērojamās valsts tiesībās noteiktajam civiltiesiskās atbildības regulējumam ir jānodrošina apdrošināšana atbilstoši trīs minēto direktīvu noteikumiem. [107]

[105] Publicēti: http://www.ltab.lv/octa-sistema/normativie-akti/transportlidzeklu-apdrosinataju-biroja-tiesibu-akti/ (aplūkots 31.01.2014.)
[106] Judikatūras Krājums, I-04955. lpp.
[107] Turpat, 34. punkts.

5. EST spriedums lietā C-442/10 *Churchill*

Savukārt Eiropas Savienības Tiesa 2011. gada 1. decembra spriedumā lietā C-442/10 atzina, ka Padomes 1990. gada 14. maija Trešās direktīvas 90/232/EEK par dalībvalstu tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu 1. panta pirmā daļa un Padomes 1983. gada 30. decembra Otrās direktīvas 84/5/EEK par dalībvalstu tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu 2. panta 1. punkts ir jāinterpretē tādējādi, ka ar tiem netiek pieļauts tāds valsts tiesiskais regulējums, ar kuru automātiski ir izslēgts apdrošinātāja pienākums izmaksāt atlīdzību ceļu satiksmes negadījumā cietušajam, ja šo negadījumu ir izraisījis ar apdrošināšanas polisi neapdrošināts vadītājs un ja šis cietušais, kas negadījuma brīdī transportlīdzeklī bijis pasažieris, ir bijis apdrošināts par šī transportlīdzekļa vadīšanu un šim vadītājam bija atļāvis to vadīt. [108]

Šīs lietas pamata prāvā ir divi gadījumi, kad transportlīdzekļu – automašīnas un motocikla – īpašnieki ar apdrošinātu civiltiesisko atbildību atļauj transportlīdzekli vadīt citām personām, kurām nav apdrošināta atbildība un kuras izraisa tādu ceļu satiksmes negadījumu, kā rezultātā cieš transportlīdzekļa īpašnieki.

Tiesa nosprieda, ka nav svarīgi, ka cietusī apdrošinātā persona bija zinājusi, ka faktiskais transportlīdzekļa vadītājs nav bijis apdrošināts attiecībā uz transportlīdzekļa vadīšanu, vai bija domājusi, ka šī persona bija apdrošināta, vai arī šī cietusī persona par šo jautājumu nebija domājusi. Tādējādi ar vispārēji un abstrakti definētu valsts tiesisko regulējumu nevar atteikt vai nesamērīgi ierobežot pasažiera tiesības saņemt atlīdzību, izmantojot transportlīdzekļa īpašnieka civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu, tāpēc vien, ka viņš ir radījis kaitējumu. Tikai izņēmuma apstākļos, balstoties uz individuālu vērtējumu, tiesību uz atlīdzību apjoms var tikt ierobežots. [109]

6. EST spriedums lietā C-300/10 *Vítor Hugo Marques Almeida*

2012. gada 23. oktobrī EST pieņēma spriedumu lietā C-300/10, [110] atzīstot, ka ES tiesību aktiem nav pretrunā valsts tiesību akti, kuros divu mehānisko transportlīdzekļu sadursmes gadījumā, kurā nav vainojams neviens no minēto transportlīdzekļu vadītājiem un kurā viena transportlīdzekļa pasažierim tika nodarīti miesas bojājumi, ir atļauts ierobežot vai izslēgt apdrošināto civiltiesisko atbildību. Šajā ziņā tiesas spriedums turpina iepriekšējā

[108] Krājumā vēl nepublicēts. 44. punkts.
[109] Turpat, 49. punkts.
[110] Judikatūras Krājumā vēl nepublicēts.

sprieduma lietā C-484/09 *Fereira* uzsākto virzienu, proti, atbalstot dalībvalstu tiesības ar normatīvajiem aktiem samazināt vai atteikt apdrošināšanas atlīdzību dalītas vainas vai vainas neesamības gadījumā.

Pamata prāvā Portugāles tiesā risinājās tiesvedība par ceļu satiksmes negadījumu, kurā miesas bojājumus avārijas rezultātā bija guvis pasažieris, kurš brauca nepiesprādzējies ar drošības jostu. Tātad mazāk aizsargāta persona – pasažieris – ar savu rīcību rupjas neuzmanības veidā palielina negadījuma sekas.

Pienākums nodrošināt, ka civiltiesiskās atbildības apdrošināšana sedz trešajai personai mehānisko transportlīdzekļu radīto kaitējumu, atšķiras no pasažieru kompensācijas tiesību apjoma, pamatojoties uz apdrošinātā civiltiesisko atbildību. Proti, pirmais ir definēts un garantēts ES tiesiskajā regulējumā, savukārt otrais būtībā ir reglamentēts valsts tiesībās. [111] Atšķirībā no spriedumiem lietās *Candolin* un *Farrell* ceļu satiksmes negadījumā cietušo personu tiesības uz kaitējuma atlīdzību tiek skartas nevis tiesību normās apdrošināšanas jomā paredzētā civiltiesiskās atbildības saistībā ar mehānisko transportlīdzekļu lietošanu apdrošināšanas seguma ierobežojuma dēļ, bet gan – tāpat kā strīdos, kuros tika taisīti iepriekš minētie spriedumi lietā *Carvalho Ferreira Santos*, kā arī lietā *Ambrósio Lavrador* un *Olival Ferreira Bonifácio*, – valsts civiltiesiskās atbildības sistēmas mehānisko transportlīdzekļu ceļu satiksmes negadījumu jomā dēļ. Pretēji atbilstošajiem tiesiskajiem apstākļiem, kuros tika taisīti iepriekš minētie spriedumi lietā *Candolin*, kā arī lietā *Farrell*, gadījumā, ja kaitējums ceļu satiksmes negadījumā cietušajam radies paša vainas dēļ, ar minēto valsts tiesisko regulējumu netiek automātiski izslēgtas vai nesamērīgi samazinātas šā cietušā tiesības uz mehāniskā transportlīdzekļa, kas bija iesaistīts ceļu satiksmes negadījumā, vadītāja civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas nodrošinātu atlīdzību, kas attiecas uz negadījumā iesaistīto transportlīdzekļu vadītājiem. [112]

7. Secinājumi

Eiropas Savienības Tiesa, atbildot uz valstu lūgumiem sniegt prejudiciālos nolēmumus, ir tiesas spriedumos izteikusi tādu ES tiesību aktu un valsts tiesību normu interpretāciju, kādu nebūtu iespējams precīzi noteikt ārpustiesas kārtībā. Situācija kopš EKT sprieduma lietā *Condolin* ir mainījusies, lai gan piemērojamās tiesību normas ir palikušas negrozītas, un EST šobrīd ir atkāpusies no tik paaugstinātas pasažieru tiesību aizsardzības, kāda tā sākotnēji bija izvirzīta. Ar spriedumu lietā *Vítor Hugo Marques Almeida* no jauna ir aktualizēta pasažiera līdzatbildība par radīto kaitējumu. Analizējot EST spriedumus, jāņem vērā arī tas,

[111] Turpat, 28. punkts.
[112] Turpat, 37. punkts.

vai pastāv tieša cēloņsakarība starp iesaistītās personas rupju neuzmanību un negadījumu. Ja pirmajās lietās – *Candolin* un *Elaine Farrell* – šādas cēloņsakarības starp pasažiera neuzmanību un negadījumu nebija, tad lietās *Lavrador* un *Vítor Hugo Marques Almeida* šāda cēloņsakarība starp iesaistīto, cietušo personu un negadījumu bija gan faktiski, gan juridiski nozīmīga. Tādējādi arī Latvijas tiesu praksē ir saistoša šī interpretācijas maiņa, spriežot par iespējām saņemt apdrošināšanas atlīdzību sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas gadījumā.

Izmantotās literatūras un citu avotu saraksts

Tiesību akti

1. Biedrības "Latvijas Transportlīdzekļu apdrošinātāju biroja" 2009. gada 27. marta metodiskie norādījumi "Ceļu satiksmes negadījumā iesaistīto personu atbildības pakāpes noteikšana". Publicēti: http://www.ltab.lv/octa-sistema/normativie-akti/transportlidzeklu-apdrosinataju-biroja-tiesibu-akti/ (aplūkots 31.01.2014.)
2. Eiropas Padomes 1972. gada 24. aprīļa direktīva 72/166/EEK par dalībvalstu tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu saistībā ar mehānisko transportlīdzekļu izmantošanu un attiecībā uz kontroli saistībā ar pienākumu apdrošināt šādu atbildību.
3. Eiropas Padomes 1983. gada 30. decembra otrās direktīvas 84/5/EEK par dalībvalstu tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu.
4. Eiropas Padomes 1990. gada 14. maija trešās direktīvas 90/232/EEK par dalībvalstu tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu.
5. Eiropas Padomes 1992. gada 18. jūnija direktīvas 92/49/EEK par normatīvo un administratīvo aktu koordinēšanu attiecībā uz tiešo apdrošināšanu, kas nav dzīvības apdrošināšana, ar kuru groza direktīvu 73/239/EEK un direktīvu 88/357/EEK (Trešā nedzīvības apdrošināšanas direktīva).
6. Eiropas Parlamenta un Padomes 2000. gada 16. maija direktīvas 2000/26/EK par dalībvalstu tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz transportlīdzekļu lietošanas civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu, ar kuru tiek grozītas Padomes direktīvas 73/239/EEK un 88/357/EEK (Ceturtā direktīva par mehānisko transportlīdzekļu apdrošināšanu).
7. Eiropas Parlamenta un Padomes 2005. gada 11. maija direktīvas 2005/14/EK, ar ko groza Padomes direktīvas 72/166/EEK, 84/5/EEK, 88/357/EEK un 90/232/EEK un Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvu 2000/26/EK attiecībā uz civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu saistībā ar mehānisko transportlīdzekļu lietošanu.
8. Eiropas Parlamenta un Padomes 2009. gada 16. septembra direktīvas 2009/103/EK par civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu saistībā ar mehānisko transportlīdzekļu izmantošanu un kontroli saistībā ar pienākumu apdrošināt šādu atbildību.

Tiesu prakse

1. Eiropas Kopienu Tiesas 2005. gada 30. jūnija spriedums lietā C-537/03 *Candolin*. Judikatūras Krājums, 2005, I-05745. lpp.
2. Eiropas Kopienu Tiesas 2007. gada 19. aprīļa spriedums lietā C-356/05 *Elaine Farrell*. OV C 96, 28.4.2007., 10. lpp.
3. Eiropas Savienības Tiesas 2011. gada 17. marta spriedums lietā C-484/09 *Manuel Carvalho Ferreira Santos* / *Companhia Europeia de Seguros SA*. Judikatūras Krājums 2001, I-01821. lpp.

4. Eiropas Savienības Tiesas 2011. gada 9. jūnija spriedums lietā C-409/09 *José Maria Ambrósio Lavrador* un *Maria Cândida Olival Ferreira Bonifácio* / *Companhia de Seguros Fidelidade-Mundial SA*. Judikatūras Krājums, I-04955. lpp.
5. Eiropas Savienības Tiesas 2011. gada 1. decembra spriedums lietā C-442/10 Churchill. Judikatūras Krājumā vēl nepublicēts.
6. Eiropas Savienības Tiesas 2012. gada 23. oktobra spriedums lietā C-300/10 *Vítor Hugo Marques Almeida*. Judikatūras Krājumā vēl nepublicēts.

ATVĒRTA DARBA TIRGUS VEIDOŠANĀS LATVIJĀ

DEVELOPMENT OF AN OPEN LABOUR MARKET IN LATVIA

Antra Roskoša, Dr. sc. admin.
Rīgas Tehniskā universitāte, Latvija

Abstract

Nowadays immigration is a permanent phenomenon in everyday life of Europe. The number of people migrating to Latvia is growing every year. Therefore, the local labour market is developing into an open labour market. Withal, as a result of reduction and aging of local population, the labour market of Latvia will be facing a lack of workers in the near future and it will be necessary to invite workers from other countries. Therefore, Latvia has to prepare and take into account the experience of other European Union (ES) countries to develop an immigration policy which uses immigration and the open labour market more as a source providing better economic, social and also political conditions for both local inhabitants and immigrants. Students are the employees and employers of the future labour market. Because there is a growth of immigration in Latvia, it is possible that students will have to work in a multicultural environment. Therefore, the aim of the research was to analyse the development of an open labour market in Latvia as a result of immigration and identify the attitude of students towards an open labour market, its advantages and drawbacks.

Atslēgas vārdi: imigrācija, imigranti, integrācija, daudzkultūru sabiedrība, atvērts darba tirgus, atvērta darba tirgus priekšrocības un trūkumi.

1. Pētījuma metodoloģija

Pētījuma metode: studentu esejas "Atvērts darba tirgus – priekšrocības un trūkumi Latvijas kontekstā" kontentanalīze.

Pētījuma bāze: Rīgas Tehniskās universitātes (RTU) dažādu studiju programmu un kursu studenti. Kopējais studentu skaits – 77, t.sk. latvieši – 40; krievu valodā runājošie studenti – 24; ārzemju studenti – 13. Pētījuma dati iegūti ar autores tiešu līdzdalību.

Eseja tika organizēta 2012./2013.studiju gada 2.semestrī.

Saskaņā ar teorētiskās literatūras atziņām (*Hamel*, 1993; Kroplijs, Raščevska, 2004; Geske, Grīnfelds, 2006) kontentanalīze tika veikta šādā secībā:

1) stāstījuma teksts sadalīts fragmentos (satura vienībās), kas satur atsevišķus respondenta apgalvojumus, kuri raksturo un/vai interpretē viņa pieredzi,

2) noskaidrota satura vienību nozīme,

3) vienības, kas pauž līdzīgas idejas, sagrupētas analītiskās kategorijās,

4) kategorijas apvienotas, veidojot plašākus jēdzienus, kuru pamatā ir šo kategoriju saturs.

Pētījuma rezultāti atspoguļoti rakstā.

2. Imigrācijas pieaugums un atvērta darba tirgus veidošanās Latvijā

Imigrācijas un emigrācijas procesu attīstības rezultātā mūsdienu Eiropas valstis, tai skaitā arī Latviju, jādēvē par multietniskām un multinacionālām valstīm. Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) datiem 2013. gada 1. janvārī Latvijā dzīvoja 2 miljoni 23,8 tūkstoši cilvēku jeb par 21 tūkstoti mazāk nekā pirms gada. Negatīva dabiskā pieauguma dēļ mirušo skaitam pārsniedzot dzimušo skaitu, iedzīvotāju skaits 2012. gadā samazinājies par 9,1 tūkstoti, bet starptautiskās ilgtermiņa migrācijas rezultātā par 11,9 tūkstošiem (salīdzinājumam 2011. gadā – par 20,1 tūkstoti migrācijas dēļ). **2012.gadā uz dzīvi Latvijā no citām valstīm ieradās 13,3 tūkstoši cilvēku** (par 3,1 tūkstoti vairāk nekā 2011.gadā), **bet uz pastāvīgu dzīvi ārvalstīs pārcēlās 25,2 tūkstoši cilvēku** (par 5,1 tūkstoti mazāk nekā iepriekšējā gadā). No kopējā iedzīvotāju skaita, kuri iebrauca Latvijā, 41% bija sievietes un 59% vīrieši. Puse no iebraucējiem bija vecumā no 20–39 gadiem (49,8% vīriešu un 50,0% sieviešu bija šajā vecumā). No kopējā imigrantu skaita 83,7 % bija darbspējas vecumā (15–61 gads). Imigranti ieradās galvenokārt no Eiropas Savienības valstīm 54,9% un no Krievijas 22,6% (http://www.csb.gov.lv/notikumi/starptautiska-ilgtermina-emigracija-samazinas-pieaug-imigracija-36507.html).

Tātad Latvijā šobrīd ir tendence samazināties migrācijai un palielināties imigrācijai. Imigrāciju var dēvēt par "labklājības nodevu" – jo augstāks ir valsts labklājības līmenis, salīdzinot ar nabadzīgākām valstīm, jo vairāk cilvēku vēlēsies turp doties. Līdzīgi, uzlabojoties iedzīvotāju labklājībai Latvijā, arī šeit pieaugs imigrantu skaits. Tādējādi gan Eiropas, gan Latvijas ilgtermiņa nākotne ir saistīta ar imigrantu ieceļošanu un atvērta darba tirgus attīstību. Darbs ir kļuvis par centrālo cilvēka sociālās identitātes, sociālā stāvokļa noteicēju un sociālās drošības garantu (*Beck*; *Willms*, 2004). Turklāt saskaņā ar Grossu atvērta darba tirgus veidošanos nosaka ne vien tirgus ekonomikas pieprasījums, bet arī Eiropas demogrāfiskā situācija un sabiedrības novecošanās problēma (Gross, 2007). Līdzīgu viedokli pauž Ozols, atzīstot, ka Latvijā kritiska situācija varētu veidoties pēc 2020. gada, kad sagaidāms straujākais Latvijas iedzīvotāju skaita samazinājums ekonomiski aktīvo cilvēku grupā (http://www.diena.lv/latvija/viedokli/latkovskis-imigracija-ir-nevelama-bet-jabut-gataviem-ari-kritiskiem-scenarijiem-14012979).

Socioloģiskajās aptaujās konstatēts, ka migrācijas un imigrācijas procesu attīstībai ir arī nelabvēlīgas sekas – daudzās Eiropas valstīs pieaug iekšējā radikalizācija un negatīvais noskaņojums pret imigrāciju. Vietējā sabiedrība stingri atbalsta prasību, lai imigranti pieņem savas jaunās mītnes zemes kultūru (Krūma; Indāns, 2007).

Tajā pašā laikā imigrantu kopienās veiktie pētījumi liecina, ka viņi savās mītnes valstīs izjūt atsvešinātību, vietējās sabiedrības augstprātību un ksenofobiju. Ļoti daudzos gadījumos tas ir cēlonis diskriminācijai darba tirgū un nevienlīdzīgiem dzīves apstākļiem, kas savukārt izraisa protestus un masveida grautiņus, kuros iesaistīti imigranti (*Migrants Experiences of Racism and Xenophobia in 12 EU Member States,* 2006).

Līdzīgu viedokli izsaka Kesnere rakstā "Vai imigrācija Latvijā ir neizbēgama?" (2005), uzskatot, ka ieplūdušie emigranti ir darbaspēks, kas vairo Eiropas labklājību, maksā nodokļus. Tomēr, ja, no vienas puses, imigrācija ir padarījusi ES valstis daudzveidīgākas un

turīgākas, tad, no otras puses, ir pieaugusi iedzīvotāju neiecietība pret svešajiem. Tāpēc pēdējos 5 gados vairumā ES valstu mainījusies imigrācijas politika. Valstis nepieciešamo darbaspēku nevēlas papildināt ar jebkuru iebraucēju, tāpēc apkopo informāciju par to, kādās specialitātēs darbinieku trūkst, un tikai tad izvēlētos speciālistus aicina uz savu valsti (http://politika.lv/article/vai-imigracija-latvija-ir-neizbegama).

Izvērtējot šī brīža situāciju Latvijā, jāatzīst, ka, lai arī turpina pieaugt imigrantu skaits, imigrācija no ES trešajām valstīm vēl nav Latvijas politikas prioritāte. Un pagaidām nav pamata bažām, ka imigrantu ierašanās varētu izraisīt būtiskas izmaiņas sabiedrības etniskajā struktūrā, tādējādi veicinot etnisko spriedzi valstī. Tomēr Latvijai ir iespēja jau laikus mācīties no citu Eiropas valstu imigrācijas un integrācijas politikas kļūdām (Karnītis, 2004). Diemžēl Baltijas Sociālo zinātņu institūta (BSZI) 2009. gadā veiktajā pētījumā "Imigranti Latvijā. Iekļaušanas iespējas un nosacījumi" minēts, ka, lai arī Latvijai, pievienojoties ES, kļuva saistošas ES tiesību normas imigrācijas jomā, un daudzas no tām tika iestrādātas Latvijas tiesiskajā regulējumā, tajā pašā laikā Latvijai nav savas konsekventas imigrācijas politikas koncepcijas (ne īstermiņa, ne vidēja termiņa, ne ilgtermiņa), kas liecina par integrācijas politikas marginālo statusu Latvijas politikā. Līdzīgu viedokli, pamatojoties uz Britu padomes un Migrācijas politikas grupas pētījuma (2010) rezultātiem, izsaka Akule, uzsverot, ka Latvijai trūkst saskaņotas politikas, kā uzņemt iebraucējus, kas ir vien 2% no valsts iedzīvotājiem. Tas izskaidro, kāpēc Latvija jau atkārtoti Imigrantu integrācijas politikas indeksā jeb "Mipex" ierindota pēdējā vietā. Salīdzinot ar 31 valstu imigrantu integrācijas politiku, Latvijā konstatēta visnelabvēlīgākā vide ieceļotājiem un viņu bērniem, jo

1) imigrantiem Latvijā ir ļoti ierobežotas politiskās līdzdalības iespējas,
2) skolas nav gatavas uzņemt ieceļotāju bērnus;
3) daudzās jomās Latvija īsteno tikai minimālas ES noteiktās prasības (http://www.ir.lv/2011/2/28/latvijas-imigrantu-integracija-nelabveligaka-eiropa).

Latvijas imigrācijas politiku kritizē arī Muižnieks, paužot viedokli, ka "mums nav ne mazāko cerību piesaistīt augsti kvalificētus imigrantus, jo nav nekāda pamata, lai viņi šeit brauktu. Mums ir imigrācija, bet nav imigrantu integrācijas politikas" (http://www.apollo.lv/zinas/eksperti-latvija-ir-imigracija-bet-nav-imigrantu-integracijas-politikas/476208).

Tomēr Akule atzīst, ka kopš 2007.gada Latvijas imigrantu integrācijas politikā vērojami vairāki uzlabojumi:

1) būtiski samazinātas nodevas par ieceļotāju nodarbināšanu;
2) imigrantiem ir plašāk pieejama izglītība;
3) investoriem ir vieglāk iegūt uzturēšanās atļaujas (http://www.ir.lv/2011/2/28/latvijas-imigrantu-integracija-nelabveligaka-eiropa).

Savukārt Melbārde aicina sakārtot imigrantu integrācijas jautājumu, kamēr imigrantu skaits Latvijā nav pārāk augsts ((http://www.apollo.lv/zinas/eksperti-latvija-ir-imigracija-bet-nav-imigrantu-integracijas-politikas/476208).

Līdzīgi arī Kesnere uzsver nepieciešamību kontrolēt imigrācijas procesu, valstij nosakot:

1) kā, cik, kādās specialitātēs un no kurām valstīm Latvijā piesaistīt darbaspēku;

2) vai darba devējs ar imigrantiem slēdz darba līgumus, vai viņi maksā nodokļus;

3) cik ilgu laiku imigranti drīkstēs uzturēties Latvijā (http://politika.lv/article/vai-imigracija-latvija-ir-neizbegama).

Melbārde aicina ES valdības un sabiedrību paskatīties uz imigrantu kopienām ne tikai kā uz samilzušu problēmu, bet arī kā uz iespēju kopīgi veidot ilgtspējīgāku, krāsaināku un humānāku pasauli (http://www.ir.lv/2011/2/28/latvijas-imigrantu-integracija-nelabveligaka-eiropa).

Ekonomiski izvērtējot imigrantu ieguldījumu, jāatzīst, ka, iegūstot iespēju strādāt un pelnīt vairāk kā savā dzimtajā valstī, viņi var uzlabot savus un savas ģimenes dzīves apstākļus. Savukārt imigrantu mītnes zemē pieaug nodarbinātība un imigranta darbs veicina iekšzemes kopprodukta pieaugumu. Turklāt, ja migrācijas pieredze ir bijusi veiksmīga, imigrantiem atgriežoties mājās, viņi var turpināt sadarbību ar kādreizējo mītnes zemi un dibināt jaunus starptautiskus uzņēmumus. Tāpēc darba tirgus atvērtība ir viens no būtiskākajiem priekšnosacījumiem jaunu, inovatīvu projektu attīstībai.

Tādējādi, tā kā migrācijas un imigrācijas rezultātā mūsdienu sabiedrību – gan Eiropā, gan arī Latvijā jāraksturo kā vairs neatbilstošu tradicionālajam nācijas – valsts modelim, tad sabiedrības interesēs ir efektīvi pārvaldīt šos procesus un meklēt iekļaujošas formas, kas ļautu apvienot kultūras ziņā atšķirīgas kopienas. Arī Eiropas Komisija pauž viedokli, ka, ja imigrantu plūsma uz ES tiks sekmīgi pārvaldīta, dalībvalstis no tā var gūt daudz ekonomisku un citu ieguvumu. Efektīva migrācijas pārvaldība ES ir visu interesēs – ir svarīgi, lai dalībvalstīs veidotos tādas sabiedrības, kurās jaunpienācēji jūtas labi un kurās valda savstarpēja sapratne un pieņemšana, kā arī ir skaidri noteikumi un nākotne (http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/l14502_en.htm).

Tāpēc RTU pētījumā uzmanība tika pievērsta dažādiem ar imigrāciju un atvērta darba tirgu saistītiem aspektiem – gan pozitīviem, kā piemēram, starpkultūru komunikācija, informācijas apmaiņa, kultūras bagātināšanās u.c., gan arī negatīviem – bailēm zaudēt savu kultūras identitāti, valodas barjeru, kultūras atšķirībām, diskrimināciju u.c.

Vispārīgā nozīmē lielākā daļa studentu darba tirgus atvērtību vērtē pozitīvi – kā iespēju realizēt gan savas materiālās vajadzības, gan nodrošināt profesionālo izaugsmi. Studenti uzskata, ka mūsdienās iedzīvotāju migrācija un imigrācija norisinās galvenokārt dēļ neapmierinātības ar ekonomisko situāciju savā dzimtajā valstī, t.i., ar darba nodrošinājumu, atalgojumu, sociālajām garantijām u.tml. Brīva darbaspēka pārvietošanās ir jauna realitāte, kas ir jāpieņem – "mūsdienu pasaule ir atvērta, neviena valsts un tauta nevar pastāvēt, nesadarbojoties ar citām. Notiek vietējā darba tirgus pārveidošanās globālajā darba tirgū, "Mēs esam moderna valsts, un mums jāpieņem visas jaunās, labās un atšķirīgās izmaiņas pozitīvi. Mums jāpalīdz cilvēkiem, kas ir atbraukuši uz mūsu valsti būt laimīgiem, un mums pašiem arī jāaug un jāmācās", "Latvija ir maza valsts, tomēr tās identitāte veidojas, un tai ir potenciāls nostiprināt savu vietu pasaulē"" (latviešu studenti – 15; krievu valodā runājošie studenti – 13; ārzemju studenti – 7). Tātad imigrācija un atvērts darba tirgus ir viena no iespējām, kā valstij attīstīt savu potenciālu. Tomēr, kā iepriekšminēts, abi šie procesi tiek vērtēti pretrunīgi – tādi, kur "vieniem iespējas, citiem – problēmas". Tāpēc nākamajās nodaļās tiks raksturotas atvērta darba tirgus priekšrocības un trūkumi.

3. Atvērta darba tirgus priekšrocības:

Studenti savās esejās min vairākas atvērta darba tirgus priekšrocības. Nozīmīgākās no tām ir:

1) Starptautiskas; starpvalstu profesionālās sadarbības iespējas, jaunu kopuzņēmumu veidošanās, piemēram, ārzemju darbiniekiem komunicējot ar savas dzimtenes uzņēmumiem – "kopā var izdarīt vairāk", "attīstās ne tikai uzņēmums, bet arī valsts", "Latvija ir pārāk maza, lai gūtu lielus panākumus un attīstītos, nesadarbojoties ar citām valstīm", (latviešu studenti – 32; krievu valodā runājošie studenti – 13; ārzemju studenti – 5). Turklāt ārzemju uzņēmumu īpašnieki nodrošina Latvijas iedzīvotājus ar darbu, kaut arī paši šeit nedzīvo. Ārzemju investori redz Latvijas potenciālu un iegulda līdzekļus Latvijas uzņēmumos (latviešu studenti – 4; krievu valodā runājošie studenti – 2).
2) Informācijas apmaiņa – savstarpēja bagātināšanās, iespēja mācīties – "cilvēki paver jaunas iespējas cits citam" (jaunas, vietējo uzņēmumu profesionālajai darbībai svarīgas idejas, jauninājumi, atšķirīga pieredze; dažādas pieejas problēmu risināšanā, menedžmentā, mārketingā, kas jau tiek praktizētas citās valstīs; kā labāk nodrošināt patērētāju vajadzības, kā pārdot vairāk un izdevīgāk u.tml.) (latviešu studenti – 38; krievu valodā runājošie studenti – 18; ārzemju studenti – 5). Svarīgs priekšnoteikums informācijas apmaiņai ir pozitīva vide uzņēmumā, atvērtība komunikācijai – uzņēmums kā komanda: var saņemt palīdzību, atbalstu, idejas, visiem vienlīdzīgas iespējas un tiesības (krievu valodā runājošie studenti – 6).
3) Kultūras apmaiņa, starpkultūru komunikācija – "lai veiktos daudzkultūru darba tirgū, jāzina valodas un jāprot komunicēt un pieņemt cilvēkus, kuri no tevis atšķiras" (latviešu studenti – 9; krievu valodā runājošie studenti – 2), "sadarbojoties varam pārbaudīt, cik esam atšķirīgi" un "starpkultūru komunikācijas kvalitāti nosaka uzņēmuma darbinieku inteliģences līmenis – jo attīstītāka darbinieku inteliģence, jo mazāk problēmu". Atšķirīgas valodas, tradīciju, vērtību u.tml. apguve gan ārzemniekiem, gan vietējiem iedzīvotājiem; aizspriedumu un stereotipu, rasisma mazināšanās, savstarpēja cieņa, nevis savas kultūras un reliģijas uzspiešana (latviešu studenti –14; krievu valodā runājošie studenti – 19, ārzemju studenti – 6).
4) Konkurence darba tirgū – ja ārzemju viesstrādnieki strādā labi, tad arī vietējiem jāpilnveido sava profesionalitāte. Konkurences rezultātā darbinieki kļūst aktīvāki, pielāgojas pārmaiņām, attīsta savas prasmes. Tādējādi uzlabojas darba ražīgums, attīstās valsts ekonomika (latviešu studenti – 15; ārzemju studenti – 7). Tieši ārzemju darbinieku profesionalitāte (izglītība un pieredze) un nevis kultūras vai valodas atšķirības ir galvenais priekšnoteikums, lai viņu statuss uzņēmumā būtu augsts un integrācija noritētu sekmīgi – "visa uzmanība darbam, nevis kultūras atšķirībām". Īpaši nozīmīga ir augstas kvalifikācijas ārzemju darbinieku piesaiste uzņēmumiem, jo vietējās kompānijas un tātad arī valsts var izmantot viņu pieredzi un zināšanas, var mācīties no viņiem, lai arī nav ieguldījuši līdzekļus šo speciālistu izglītībā, profesionālajā sagatavošanā (latviešu studenti – 5; ārzemju studenti – 4). Arī valsts prestižs palielinās, ja tā var piedāvāt darbu citu valstu darbiniekiem (latviešu studenti – 4; krievu valodā runājošie studenti – 2). Esejās tika izteikts arī viedoklis, ka arī tie vietējie iedzīvotāji, kas kādu laiku strādājuši ārzemēs, tiek uzskatīti par konkurētspējīgākiem, viņiem atgriežoties darba tirgū savā dzimtenē (latviešu studenti 2).

5) Dzīves līmeņa paaugstināšanās nabadzīgajās valstīs – tas, ka Latvijā iebrauc zemas kvalifikācijas strādnieki no nabadzīgākām valstīm kā Latvija, sekmē šo valstu iedzīvotāju labklājības pieaugumu, jo Latvijā nopelnītā nauda tiek sūtīta ģimenēm dzimtenē (latviešu studenti – 3; krievu valodā runājošie studenti – 6).

4. Atvērta darba tirgus trūkumi

Esejās studenti minēja arī vairākas atvērta darba tirgus negatīvās iezīmes.

1) Bailes zaudēt savu kultūras identitāti min visu trīs pētīto grupu studenti – latvieši, krievu valodā runājošie studenti un ārzemnieki – svarīgi saglabāt savu kultūru, valodu; bailes, ka dažādu kultūru un mentalitāšu ietekmē notiktu viņu asimilācija, tiktu zaudēta "patība". Tika minētas arī grūtības pielāgoties svešai kultūrai, piemēram, apprecoties ar atšķirīgas kultūras pārstāvi. Tādējādi tiek uzsvērta nepieciešamība cienīt un pozitīvi vērtēt savu kultūras identitāti, tās oriģinalitāti un savdabību (latviešu studenti – 13; krievu valodā runājošie studenti – 11; ārzemju studenti – 7). Dažu latviešu studentu esejās (2) pat ļoti spilgti izpaužas bailes par savas nācijas apdraudētību, izsakot viedokli, ka "Latvija ir domāta tikai latviešiem", "ārzemju strādniekiem Latvija neko nenozīmē" vai "ārzemniekiem ir jāpielāgojas mums un nevis mums viņiem. Nedrīkst pieļaut, ka ārzemnieki pārņem Latviju un izstumj pašus latviešus no viņu valsts". Tomēr citi latviešu studenti (12) izsaka pretēju viedokli, uzskatot, ka "mūsdienās esam pieraduši, ka varam strādāt visā pasaulē, tāpēc mums jābūt gataviem, ka ikviens var strādāt arī Latvijā. Daudzi nevar pieņemt faktu, ka ikviens ir vienlīdzīgs, lai arī atšķirīgs". Neiecietība, atšķirīgā nepieņemšana, bailes no pārmaiņām, savas kultūras uzskatīšana par pārāku studentu esejās tiek minētas kā galvenās Latvijas sabiedrības vienotību negatīvi ietekmējošās problēmas Latvijā (latviešu studenti – 15). Savukārt ārzemju studenti esejās raksta, ka iespējams veicināt savas kultūras identitātes saglabāšanos, izmantojot šādu jau praksē īstenotu pieeju – ārzemju viesstrādniekiem (piemēram, no bijušajām PSRS republikām) raksturīgi izvēlēties valstis, kur var justies līdzīgi kā mājās, kur var dibināt savām tradīcijām atbilstošus uzņēmumus, piemēram, uzbeku, turku, armēņu u.tml. ēdināšanas uzņēmumus. Svarīgs nosacījums ir arī tas, ka saziņā var plaši izmantot viņiem jau zināmu valodu, piemēram, krievu valodu (ārzemju studenti – 3). Tomēr tādējādi tiek apdraudēts latviešu valodas kā starpkultūru saziņas valodas statuss Latvijā, jo iebraucējiem nav nepieciešams latviešu valodu apgūt. Ārzemju viesstrādnieku demotivāciju mācīties latviešu valodu bieži veicina arī nevēlēšanās savu dzīvi saistīt ar Latviju, jo daudziem no viņiem Latvija ir tikai pagaidu mītnes zeme (latviešu studenti – 8). Turklāt nevajadzētu būt tā, ka strādāt pieņem augsti kvalificētu speciālistu, kurš nespēj sadarboties ar citiem uzņēmuma darbiniekiem valodas nezināšanas dēļ, vai pretēji – uzņēmumā sāk strādāt vājš speciālists, kurš savukārt zina valodas (latviešu studenti – 1).
2) Starpkultūru komunikācijas problēmas, diskriminācija (arī tautības dēļ), neiecietība, aizspriedumi pret viesstrādniekiem, kas rodas valodas barjeras, atšķirīgas kultūras, atšķirīgu uzskatu, t.sk., nacionālajos jautājumos, vēsturiskās pieredzes rezultātā – "problēma ir tā, ka domā tikai par pagātni, bet svarīgāk taču domāt par nākotni". Turklāt viesstrādniekiem bieži vien ir grūtības sadarboties un komunicēt ar latviešu tautības jauniešiem, kuriem ir vājas krievu valodas zināšanas. Starpkultūru komunikācijas

problēmas izraisa šķelšanos, monoetnisku uzņēmumu veidošanos, ārzemju viesstrādnieku nodalīšanos no vietējiem un komunikāciju galvenokārt tikai ar citiem viesstrādniekiem, negatīvu atmosfēru uzņēmumā (latviešu studenti – 15; krievu valodā runājošie studenti – 6). Turklāt nenotiek latviešu, krievu valodā runājošo tautību pārstāvju un ārzemju viesstrādnieku komunikācija ārpus darba, brīvajā laikā. Kopīgas intereses un brīvā laika pavadīšana, iespējams, uzlabotu arī atmosfēru uzņēmumā (latviešu studenti – 2).

3) Saasinās konkurence darba tirgū – situācijā, kad valstī ir bezdarbs, ārzemju viesstrādnieki, īpaši zemas kvalifikācijas strādnieki ir konkurenti darba tirgū, jo piekrīt strādāt par zemāku atalgojumu (latviešu studenti – 8; krievu valodā runājošie studenti – 8). Arī augsti kvalificēti ārzemju darbinieki rada konkurenci vietējiem iedzīvotājiem – ārzemniekus labprāt pieņem darbā Latvijā, īpaši uzņēmējdarbībā, viņu starptautiskās pieredzes, izglītības dēļ. Turklāt ārzemnieku klātbūtne paaugstina uzņēmuma prestižu (latviešu studenti – 4; krievu valodā runājošie studenti – 2). Savukārt konkurences rezultātā un bezdarba apstākļos valstī tiek veicināta sociālā noslāņošanās, pieaug sociālā spriedze un pat var attīstīties rasisms (latviešu studenti – 2; krievu valodā runājošie studenti – 3).
4) Negatīvas pieredzes pārņemšana – starpkultūru komunikācijas procesā tiek pārņemtas arī negatīvas rakstura īpašības, piemēram, slinkošana (latviešu studenti – 1). Turklāt ne vienmēr ārzemju uzņēmumos sekmīgi izmantotā pieredze ir tikpat veiksmīga arī Latvijā (latviešu studenti – 1).

Tā kā imigrācija, atvērta tirgus veidošanās un migrācija ir savstarpēji saistīti procesi, tad studenti izteica savu viedokli arī par migrācijas jautājumiem, uzskatot, ka migrācijas rezultātā aizbraucēji vājina savas dzimtās zemes ekonomikas attīstību. Lai gan, no otras puses, daudzos gadījumos ārzemēs nopelnītā nauda tiek sūtīta mājās palicēju ģimenei. Arī ārzemju viesstrādnieki Latvijā nopelnīto naudu sūta uz savu dzimteni (latviešu studenti – 3; krievu valodā runājošie studenti – 6). Tomēr migrācija "labākas dzīves meklējumos" ir graujoša ne tikai dzimtās zemes ekonomikai, bet arī aizbraucēju kultūras identitātes saglabāšanai – tiek aizmirsta valoda, tradīcijas, asimilējas u.tml. Turklāt, tā kā daudzi migranti ir gados jauni cilvēki, tad viņu aizbraukšana rada valstī nopietnas demogrāfiskas problēmas, piemēram, dzimstības samazināšanos (latviešu studenti – 13). Vairāki latviešu studenti (9) izteica arī viedokli, ka migrācija ne vienmēr notiek tikai finansiālu apsvērumu dēļ. Strādājot ārpus Latvijas, var gūt jaunu pieredzi, profesionāli attīstīties, jo ārzemju uzņēmumos ir lielāka konkurence, un līdz ar to – plašākas izaugsmes iespējas – "ir iespēja izvēlēties, vai strādāt mazā uzņēmumā Latvijā vai starptautiskā uzņēmumā ārzemēs. Diemžēl Latvijā nav daudz tādu starptautisku uzņēmumu, kur nodarbināti dažādu tautību pārstāvji." Līdzīgi ar migrāciju saistītās problēmas var attiecināt arī uz Latvijas viesstrādniekiem.

5. Diskusija

Latvija ir ES dalībvalsts, tāpēc tai ir būtiski ņemt vērā ES pamatvērtības. Saskaņā ar ES Pamattiesību hartu par tādām tiek minētas cieņa pret personu, atvērtība pret citām kultūrām, reliģijām, valodu daudzveidības respektēšana, iecietība un citu personu pieņemšana (http://eur-lex.europa.eu/lv). Saskaņā ar pētījuma rezultātiem, viena no

galvenajām atklāta darba tirgus izraisītajām problēmām ir kultūras identitātes apdraudētība gan vietējiem valsts iedzīvotājiem, gan iebraucējiem (latviešu studenti – 13; krievu valodā runājošie studenti – 11; ārzemju studenti – 7). Viens no kultūras identitātes pamatelementiem ir valoda. Pētījuma rezultāti pierādīja, ka, pieaugot ārzemju viesstrādnieku skaitam, piemēram, no bijušajām PSRS republikām, kuri saziņā izmanto krievu valodu, kā arī, palielinoties angļu valodas popularitātei pasaulē un, t.sk. Latvijā, tiek vājināta latviešu valodas kā starpkultūru saziņas valodas loma Latvijā (ārzemju studenti –3; latviešu studenti – 8). Ņemot vērā nelielo latviešu valodas lietotāju skaitu, salīdzinot ar krievu un angļu valodas lietotājiem, ir svarīgi latviešu valodu aizsargāt. Tāpēc aktuāls ir jautājums, cik stingrām ir jābūt likumos noteiktajām latviešu valodas zināšanām Latvijas darba tirgū. Hazans pauž viedokli, ka ar latviešu valodu saistītie darba tirgus ierobežojumi rada "noslēgšanās" efektu, un Latvijā varētu rasties monoetniski vai gandrīz monoetniski uzņēmumi, jo, pieņemot darbā, tiek plaši izmantota sociālā tīklošanās (Hazans, 2010). Arī pētījuma rezultāti pierāda, ka darba tirgū vērojama vietējo un ārvalstu viesstrādnieku norobežošanās (latviešu studenti – 15; krievu valodā runājošie studenti – 6). Raksta autore pievienojas Hazana viedoklim, ka brīvāki darbā pieņemšanas noteikumi saistībā ar latviešu valodas zināšanām palielinātu latviešu valodas lietotāju skaitu un tādējādi popularizētu latviešu valodas lietošanu saziņā. Turklāt tiktu mazināta latviešu, krievu valodā runājošo tautību pārstāvju un ārvalstnieku "nodalīšanās".

Pētījuma rezultāti pierādīja arī starpkultūru komunikācijas problēmu pastāvēšanu gan darbavietā, gan ārpus tās (latviešu studenti – 13; krievu valodā runājošie studenti – 6). Pamatojoties uz Berija viedokli, atšķirīgai kultūrai piederīgu pārstāvju pozitīva komunikācija norisinās tad, ja viņi ir pietiekami droši par savas dzimtās kultūras neapdraudētību. Turpretim drošības sajūta rodas tad, ja ir iespējams dzīvot saskaņā ar savu kultūru un tā tiek publiski akceptēta. Apdraudētība savukārt izraisa pašapliecināšanos, nevis vēlmi komunicēt (*Berry*, 1996). Pamatojoties uz Baltijas Sociālo zinātņu institūta (BSZI) pētījuma "Integrācijas prakse un perspektīvas" (2006) datiem, Latvijas situācija ir interesanta, jo apdraudēti jūtas gan krievu valodā runājošo tautību pārstāvji, gan arī latvieši. Jāpiebilst, ka trešā apdraudētā puse vēl ir arī ārzemju viesstrādnieki. Līdz ar to drošību vajadzētu radīt visām trim pusēm vienlaikus. Raksta autore uzskata, ka tieši uzņēmumi, kur strādā atšķirīgu kultūru pārstāvji, valodas zināšanas (latviešu, krievu, angļu utt.), uzņēmuma darbinieku komunikācija arī ārpus darba, brīvajā laikā varētu būt galvenie starpkultūru komunikācijas veicinātāji. Arī saskaņā ar Allporta grupu kontakta teoriju, šādos apstākļos iespējams nodrošināt darbinieku brīvprātīgu un ilgstošu komunikāciju, vienlīdzīgu statusu lielākajai daļai nodarbināto; uzņēmuma administrācijas atbalstu darbinieku sadarbībai, sekmējot uzņēmuma kā komandas veidošanos (Allport, 2010).

Secinājumi

1. Mūsdienu sabiedrību Eiropā jāraksturo kā vairs neatbilstošu tradicionālajam nācijas – valsts modelim. Arī Latvijā šobrīd vērojams imigrācijas pieaugums un atvērta darba tirgus veidošanās.
2. Atvērta darba tirgus veidošanos Latvijā veicina ne vien tirgus ekonomikas pieprasījums, bet arī, līdzīgi kā citās ES valstīs, demogrāfiskā situācija un sabiedrības novecošanās.

3. Atvērta darba tirgus veidošanās vērtējama pretrunīgi – tam ir gan priekšrocības, gan trūkumi.
4. Atvērtam darba tirgum ir vairākas priekšrocības:
   a) imigranti var veicināt sadarbību starp savu dzimto zemi un mītnes zemi un dibināt jaunus starptautiskus uzņēmumus, tādējādi nodrošinot gan savas dzimtās, gan mītnes zemes komunikāciju un sadarbību ar pārējo pasauli;
   b) informācijas apmaiņa, pozitīva konkurence, iespēja gan vietējiem, gan ārvalstu darbiniekiem mācīties vienam no otra, uzlabot savas profesionālās prasmes;
   c) tiek sekmēta gan vietējo iedzīvotāju, gan iebraucēju kultūras identitātes veidošanās par daudzkultūru identitāti, savstarpēji bagātinoties un apgūstot jaunas valodas, tradīcijas, vērtības u.tml.;
   d) imigranti iegūst iespēju strādāt un pelnīt vairāk kā savā dzimtajā valstī, tāpēc viņi var uzlabot savus un savas ģimenes dzīves apstākļus;
   e) imigrantu mītnes zemē pieaug nodarbinātība, un imigranta darbs veicina iekšzemes kopprodukta pieaugumu.
5. Tomēr atvērta darba tirgus apstākļos var rasties arī problēmas:
   a) tiek provocētas starpkultūru komunikācijas problēmas – neiecietība, atšķirīgā nepieņemšana, bailes no pārmaiņām, bailes zaudēt savu kultūras identitāti, savas kultūras uzskatīšana par pārāku, norobežošanās;
   b) tiek vājinātas latviešu valodas kā starpkultūru saziņas valodas pozīcijas Latvijā,
   c) saasinās negatīvā konkurence darba tirgū, bezdarbs, sociālā noslāņošanās, diskriminācija (arī kultūras piederības dēļ) gan augsti kvalificēta darba, gan zemākas kvalifikācijas darba veicējiem, gan vietējiem, gan viesstrādniekiem;
   d) ne vienmēr ārzemju pieredze izrādās piemērota arī Latvijas apstākļiem;
   e) emigrācijas rezultātā tiek vājināta ne tikai aizbraucēju dzimtās zemes ekonomikas attīstība, bet arī apdraudēta viņu kultūras identitātes saglabāšanās un attīstība.

Izmantoto avotu un literatūras saraksts

Allport, G. (2010). *The Nature of Prejudice.* Washington: Allport Limited Registered office, Allport House, Cowley Business Park, High St. Cowley Middx UB8 2AD, 246 p.

Beck, U. ; **Willms, J.** (2004). *Conversations with Ulrich Beck.* Polity Press, p. 153–176.

Berry, J. W. (1996). *Immigration, Acculturation and Adaptation.* Ontario: Sage/Halsted, 289 p.

Centrālā statistikas pārvalde, *Starptautiskā ilgtermiņa emigrācija samazinās, pieaug imigrācija.* 18.07.2013 Pieejams: http://www.csb.gov.lv/notikumi/starptautiska-ilgtermina-emigracija-samazinas-pieaug-imigracija-36507.html [pēdējo reizi sk. 14.09.2013]

Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājuma audits: red. N. Muižnieks. (2010). N. Muižnieks, J. Rozenvalds, I. Kunda, I. Brands-Kehre, M. Hazans, F. Rajevska u. c. LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, (LU SPPI). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 292 lpp.

Common Framework for the Integration of Non-EU Nationals. Pieejams: http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/l14502_en.htm [pēdējo reizi sk. 14.09.2013]

Eksperti: Latvijā ir imigrācija, bet nav imigrantu integrācijas politikas (2011). Pieejams: (http://www.apollo.lv/zinas/eksperti-latvija-ir-imigracija-bet-nav-imigrantu-integracijas-politikas/476208). [pēdējo reizi sk. 18.09.2013.]

ES Pamattiesību harta. Pieejams: http://eur-lex.europa.eu/lv [pēdējo reizi sk. 17.05.2013.]

Geske, A., Grīnfelds, A. (2006). *Izglītības pētniecība.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 261 lpp.

Gross, D. (2007). *Kā padarīt populāru integrāciju Eiropas Savienībā.* Publicēts sadarbībā ar *Project Syndicate. Diena,* 10.04. 2007.

Hamel, J. (1993). *Case Study Methods.* Thousand Oaks, CA: Sage, p. 139

Imigranti Latvijā. Iekļaušanās iespējas un nosacījumi. (2009). Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts, 215 lpp.

Imigrācijas ietekme uz etniskajām attiecībām ES paplašināšanās kontekstā (2004). Rīga, F.Eberta Fonds un Latvijas Ārpolitikas institūts, 25 lpp.
Kaktiņš, A. (2007). Eiropas Parlamenta Informācijas biroja Latvijā un Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā konferences *Darbaspēka mobilitāte un migrācijas politika ES un Latvijā materiāli*, 20.04. 2007.
Karnītis, E. (2004). *Dzīves kvalitāte kā Latvijas nākotnes mērķis. Nacionālās intereses: formulējuma meklējumos* . Stratēģiskās analīzes komisija. Zinātniski pētnieciskie raksti 1, 105. – 120.lpp.
Kesnere, R. *Vai imigrācija Latvijā ir neizbēgama?* Latvijas vēstnesis, 11.01. 2005. Pieejams: http://politika.lv/article/vai-imigracija-latvija-ir-neizbegama. [pēdējo reizi sk. 20.09.2013.]
Krišjāne, Z. (2007) Eiropas Parlamenta Informācijas biroja Latvijā un Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā konferences *Darbaspēka mobilitāte un migrācijas politika ES un Latvijā* materiāli, 20.04. 2007.
Krūma, K; Indāns, I. (2007). *Vienoti daudzveidībā: imigrācija un integrācija.* Savējie un svešie. Sabiedrības radikalizācijas tendences Latvijā, Eiropā un pasaulē, Zinātniski pētnieciskie raksti, 5 (16), 2007, apgāds Zinātne, 381. lpp.
Kroplijs, A., Raščevska, M. (2004). *Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs.* Rīga: RaKa, 178 lpp.
Latkovskis: Imigrācija ir nevēlama, bet jābūt gataviem arī kritiskiem scenārijiem. Diena, 19.06.2013.
Latvijas imigrantu integrācija – nelabvēlīgākā Eiropā, 28.02.2011. Pieejams: http://www.ir.lv/2011/2/28/latvijas-imigrantu-integracija-nelabveligaka-eiropa [pēdējo reizi sk. 18.09.2013]
Latvijā dzīvos 100 tūkstoši imigrantu, 16.06.2013. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/467663-latvija_dzivos_100_tukstosi_imigrantu [pēdējo reizi sk. 20.09.2013.]
Migrants Experiences of Racism and Xenophobia in 12 EU Member States. (2006). FRA — European Union Agency for Fundamental Rights, p. 127
Šulmane, I., Kruks, S. (2006). *Neiecietības izpausmes un iecietības veicināšana Latvijā.* Laikrakstu publikāciju analīze, ĪUMSILS. Pētījums veikts Nacionālās programmas iecietības veicināšanai 2005. – 2009. gada ietvaros.
Zepa, B. (red.) (2006). *Integrācijas prakse un perspektīvas.* Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts, 138 lpp.

PUBLISKAS PERSONAS FUNKCIONĀLO AKTĪVU JĒDZIENS UN IZPRATNE

PUBLIC PERSON'S FUNCTIONAL ASSETS: INSIGHTS AND CONCEPTION

Saulītis Ernests, Mg.iur.

Biznesa augstskola Turība, Rīgas domes Īpašuma departaments

Abstract

Resources which are available to public person for management are a set of complicated legal issues. To solve this problem we have to deal with different conflicting laws and terms. The concept of public property contradicts the absolute nature of the property rights; however, also other resources which are in public person's possession and may be termed as "property" in civil law conception, by their nature are limited on the basis of law. Taking into consideration the multiplicity of resources used by a public person, even an elementary usage of legal terms causes problems. Analyzing the terms which are used in laws and regulations governing the conduct of public person, we face a situation where the interpretation of the terms, which is provided under civil law doctrine cannot be applied. Thus it is necessary to find out the aim of legislators by selecting the terminology which was used in the regulations and their changes in the course of time. However, the most important issue faced regarding resources available to public person is its legal nature, as public person's discretion in this area is determined by public law. Thus the aims of this thesis is to provide an insight of the resources in the public person's possession which are used for the execution of specific public functions and tasks, corresponding terms, problems and offer the author's view of the public person's functional assets conception.

Keywords: Public person's property, functional assets, public things

Ievads jautājumā

Civiltiesību speciālisti visai kritiski attiecībā uz terminam "īpašums" pievienojamajiem apzīmējumiem, norādot, ka tās ir ekonomiskas vai cita veida pazīmes, kam visai maz sakara ar šī jēdziena juridisko būtību, jo: *"... lietu tiesību izpratnē visi īpašnieki ir vienlīdzīgi savu tiesību īstenošanā.*" (Balodis, 2007) Apskatot jautājumus, kas saistīti ar publisko (sabiedrisko) īpašumu (Saulītis, 2011), jau tika norādīts uz būtisku juridisko atšķirību tieši no civiltiesiskā īpašuma koncepcijas – juridiski ierobežotās iespējas šo īpašumu atsavināt, jo tā ir publiskā domēna sastāvdaļa (Saulītis, 2011). Tādējādi šī īpašuma nominālais civiltiesiskais īpašnieks – valsts vai pašvaldība, nebauda pilnu īpašuma tiesību, bet tā ir ierobežota jau sākotnējā līmenī. Vācu tiesību doktrīna, kuras ideju ietekmi var saskatīt arī *Dr. iur.* K. Baloža darbos, 19.gadsimta beigās, reformējot savu civiltiesību regulējumu, atteicās no publiskā (sabiedriskā) īpašuma idejas, lai arī atsevišķi tā elementi ir sastopami pat Vācijas pamatlikumā (GG, 1949), kas tika pieņemts 50 gadus vēlāk. To ietekmēja valsts kā publisko tiesību juridiskas personas idejas attīstība publiskajās tiesībās. Koncepcija par valsti kā īpašu tiesību subjektu, kuram ir tiesības ierobežot citus un baudīt imunitāti pret vispārējiem tiesību aizsardzības līdzekļiem, transformējas idejā par valsti kā indivīdam kalpojošu organizāciju un pakalpojumu sniedzēju.

Absolūtās monarhijas caur "kroņa lielā" īpašuma jēdzienu saglabāja publiskā (sabiedriskā) īpašuma koncepciju, kas savā būtībā ir tikai viens no romiešu *res publica* aspektiem. Tomēr vēlāk tas saglabājās tikai senākajos privāttiesību kodeksos, piemēram, Francijas *Code Civil* (CC, 1804). Vācijas privātajās un publiskajās tiesības valdošo koncepciju tālākās attīstības ietekmē šis jēdziens pilnībā izzūd. Vienlaikus pavisam citu nozīmi iegūst *res publica*, kļūstot par publisko tiesību sastāvdaļu un zaudējot īpašuma tiesības komponenti. "Publisko lietu" koncepcija kā piešķīrums un lietošanas tiesība, kuri balstīti publiskajās tiesībās un nerada privātās tiesības, izņemot gadījumus, kad ir noticis publiskās lietas piešķīrums ar individuālu lietošanas tiesību, salīdzinoši korekti ir savietojama ar visu civiltiesisko īpašnieku vienlīdzības principu. Tas arī ļauj Vācijas tiesību doktrīnā definēt, ka: "*Lietas jēdziens publisko lietu tiesībās nav civiltiesisks lietas jēdziens ....*" (Paine, 2002). Vēl jo vairāk tādēļ, ka atbilstoši Vācijas civiltiesību regulējumiem lietas ir tikai ķermeniskas (BGB, 1986), bet publiskās lietas funkcionē kā lietošanas tiesība vai īpašuma lietošanas tiesības aprobežojums. Tādējādi publiskas personas pienākums faktiski reducējas uz pienākumu nodrošināt vienlīdzīgu un taisnīgu pieeju lietošanas tiesības piešķīrumam indivīdiem.

Tomēr lietošanas tiesības piešķīruma regulējumi neatrisina jautājumus par publisko personu īpašuma tiesības aprobežojumiem, kas pastāv normatīvā regulējuma ietvaros. Tas arī ir pamats, lai izskatītu jautājumu par funkcionālo jeb administratīvo aktīvu koncepciju. Sabiedriskā (publiskā) īpašuma koncepcija ir balstīta idejā, ka normatīvajā regulējumā ir

definēti civiltiesiskā īpašuma veidi, kas var piederēt tikai publiskai personai, parasti tā ir valsts, un būtisks nosacījums ir aizliegums šo īpašumu atsavināt vai radīt situāciju, kas pielīdzināma šādam tiesiskajam stāvoklim (Saulītis, 2011). Tai pašā laikā publisko personu rīcībā atrodas īpašuma objekti, kuri tiek izmantoti pārvaldes funkciju vai uzdevumu nodrošināšanai. Pārvaldes funkcijas un uzdevuma jēdziens Latvijas tiesību telpā un normatīvajā regulējumā ir visai abstrakts. Jāuzsver, ka pārvaldes funkcijas var tikt realizētas publiski-tiesiski vai privāttiesiski (*Stober, Kluth, Müller, at al.,* 2010). Pārvaldes funkciju un uzdevumu privatizācija (*Storr, Schröder*, 2010) nemaina pašu jautājuma uzstādījumu un to realizāciju par privāto tiesību jautājumu, kā tas tiek mēģināts formulēt divpakāpju teorijas ietvaros. Konceptuālais jautājums paliek nemainīgs: vai tā ir publiskas personas sabiedrības interesēs realizēta funkcija vai arī tā ir publiskas personas privāttiesiska iniciatīva. Vienlaikus gan jānorāda, ka pārvaldes lēmumiem mūsdienu apstākļos faktiski nav privāttiesiska rakstura un tikai likumdevēja izšķiršanās nosaka šo lēmumu kontroles piekritību vispārējās jurisdikcijas vai administratīvajām tiesām.

Sabiedriskā (publiskā) īpašuma gadījumā šie aktīvi jeb īpašuma objekti parasti ir dabiskas izcelsmes – publiskas upes un ezeri, jūras krasti un gaisa telpa, tā arī sabiedrībai īpaši nozīmīgi mākslīgi veidojumi, piemēram, ceļi un ostas. Publisko lietu koncepcija atrisina tikai jautājumu par vienlīdzīgas piekļuves tiesībām publiskām vajadzībām paredzētām lietām vai resursiem ar īpašu ekonomisko vērtību. Mākslīgie veidojumi, tādi kā dažādām pārvaldes funkcijām nodrošināšanai un valsts pārvaldes iestāžu izvietošanai paredzētās ēkas, autostāvvietas ārpus vispārējas nozīmes ceļu tīkla vai pārvaldes uzdevuma izpildei nepieciešamā kustamā manta, tiešā veidā nav ne publiskais (sabiedriskais) īpašums, kā arī to pakļautība publisko lietu regulējumiem ir visai ierobežota. Tai pašā laikā arī šo aktīvu identificēšana ar publiskai personai piederošu privāttiesisku īpašumu neatbilst normatīvajos aktos noteiktajiem ierobežojumiem.

Francijas tiesību doktrīna ar savu "*domaine public*" konceptu ir pazīstamākā tiesību sistēma, kas atzīst publiskā (sabiedriskā) īpašuma ideju. Tomēr arī tā ir piesardzīga, apskatot īpašuma jēdzienu. Saskaņā ar šo koncepciju lietas atrodas īpašā tiesiskā stāvoklī vai statusā – publiskajā domēnā. H. Arboušets *(Hervé Arbousset*) norāda uz vairākām ar publisko (sabiedrisko) īpašumu saistītām koncepcijām, tai skaitā arī M.Haurio *(Maurice Hauriou)* attīstīto administratīvā īpašuma ideju (*Arbousset,* 2005). Vienlaikus tomēr tiek mēģināts izvairīties no jēdziena "īpašums" lietošanu attiecībā uz visu publisku personu rīcībā esošo mantu, lai neveidotu tiesību normu un jēdzienu kolīzijas starp tiesību nozarēm. Lai arī jēdziens "publisku personu administratīvais īpašums", iespējams, labāk raksturo apskatāmo tiesisko attiecību jomu, jāņem vērā juridiskās domas tradīcijas un apstākli, ka publisko personu pārraudzībā esošās mantas ir visdažādākajās juridiskajās un fiziskajās formās, tad šā raksta ietvaros izmantošanai tiks piedāvāts izmantot terminu "publisko personu funkcionālie aktīvi" (turpmāk – funkcionālie aktīvi). Pētījuma ietvaros izmantota analītiskā, salīdzinošā un vēsturiskā pētījumu metode.

Aktīvi un manta: jēdziena saturs

Lai novērstu pretrunu starp civiltiesisko īpašuma izpratnes jēdzienu un publisko personu rīcībā esošās mantas juridisko un fizisko daudzveidību, citu valstu normatīvajā regulējumā nereti tiek lietots tieši aktīvu jēdziens. Kā piemēru var minēt Igaunijas Valsts īpašuma likumu (*Riigivaraseadus*, 1995) vai Lietuvas Valsts un pašvaldību īpašuma pārvaldības, izmantošanas un likvidēšanas likumu (VSTVNDJI, 1998). Savukārt no Francijas Publisku personu īpašuma kodeksa (CGPPP, 2006) regulējumiem secināms, ka termins "*biens*" – lietas, kontekstā tiek lietots arī kā visa veida aktīvus apzīmējošs termins. Latvijas normatīvajā sistēmā nav viena normatīvā akta, kurā būtu noregulēti visi jautājumi, kas saistīti ar publisko personu rīcībā esošajiem aktīviem. Nozīmīgu ieskatu jautājumos, kas saistīti ar publisko personu rīcībā esošajiem aktīviem, sniedz divi normatīvie akti – Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likums (PpFLMINL, 1995)(turpmāk – PpFLMINL) un Publiskas personas mantas atsavināšanas likums (PpMAL, 2002) (turpmāk – PpMAL).

Ierobežotā apjoma dēļ nav lietderīgi iesaistīties diskusijā par mantas jēdziena izpratni (Kalniņš, 2010), tomēr nepieciešams noskaidrot tā saturu iepriekš minēto normatīvo aktu kontekstā. PpFLMINL tiek lietoti jēdzieni "finanšu līdzekļi", "manta" un "īpašums", tai skaitā "nekustams īpašums", savukārt PpMAL – "manta", "mantiska tiesība", kā arī "nekustams īpašums" un tā dažādi atvasinājumi. Lai arī termina "īpašums" lietojums PpFLMINL konstatējams jau tā sākotnējā redakcijā, jēdziens "nekustams īpašums" tajā konstatējams kā ievērojami vēlāks uzslāņojums. Finanšu līdzekļu un mantiskas tiesības kā bezķermeniskas lietas nošķiršana no pārējās personas mantas nenorāda uz apstākli, ka šo normatīvo aktu kontekstā likumdevējs par mantu būtu uzskatījis tikai par naudā novērtējamu tiesību kopumu. Vēl jo vairāk tas nesaskan ar *Dr.iur.* E. Kalniņa sniegto mantas jēdziena skaidrojumu – "*…turklāt mantas sastāvā neietilpst tiesību subjekta saistības un tās ķermeniskās lietas, uz kurām attiecas mantas sastāvā ietilpstošās tiesības*" (Kalniņš, 2010). Doktrīnā arī tiek norādīts, ka: "*Visbeidzot, atbilstoši trešajam viedoklim ar jēdzienu "manta" saprotams visu tiesību subjektam piederošo naudā novērtējamo tiesību kopums.*"(Būmanis, 1936) Saskaņā ar *Dr.iur.* J. Rozenfelda skaidrojumu, mantas jēdziens Civillikumā (CL, 1937) (turpmāk – CL) sastopams kā 1) tiesības; 2) sinonīms atsevišķu ķermenisku lietu apzīmēšanai (Rozenfelds, 2000). Turklāt no šā autora sniegtā materiāla izpēte ļauj secināt, ka viedoklis par mantu kā tiesību tik tiešām ir uzskatāms par pamatotu, un šā termina lietojums, lai apzīmētu arī tiesību objektu, ir vairāk Latvijas civiltiesību vēsturiski izveidojusies īpatnība (Rozenfelds, 2000).

Kas tad būtu uzskatāms par "mantu" PpFLMINL un PpMAL izpratnē? PpFLMINL nosaukumā, kā arī turpmākajā tekstā tiek nošķirti publiskas personas finanšu līdzekļi un manta. No PpFLMINL 2.panta otrās daļas pilnībā nevar secināt, ka šā likuma izpratnē finanšu līdzekļi kopumā ir domāti tieši publiskās personas rīcībā esošā nauda, kas kopumā atbilst, piemēram, Finanšu nodrošinājuma likuma (FNL, 2005) 1.panta 5.punktā sniegtajam skaidrojumam. Tomēr uz to norāda arī PpMAL 2.panta otrās daļas 1.punkts, ar kuru no likuma darbības jomas tiek izslēgtas tādas publiskai personai piederošas mantiskas tiesības kā vērtspapīri, kapitāla daļas kapitālsabiedrībās u.tml. Tādējādi var arī secināt, ka abu šo normatīvo aktu izpratnē ar jēdzienu "manta" nekādā veidā nav aptvertas tikai publiskas personas tiesības uz ķermeniskām lietām, bet arī bezķermeniskām, par kādām uzskatāmi norādītie finanšu aktīvu veidi. Tomēr papildus noskaidrojams, vai šajos normatīvajos aktos ar mantas jēdzienu tiek aptverts tikai tiesību kopums vai tomēr arī ir saglabājusies CL duālistiskā pieeja.

Lai cik pareizs no teorētiskā viedokļa būtu *Dr.iur.* E.Kalniņa viedoklis par mantu kā: *""Manta" ir vienīgi visaptverošs visu vienam tiesību subjektam piederošo naudā novērtējamo tiesību apzīmējums*." (Kalniņš, 2010), Latvijas tiesību sistēmai ir raksturīgs eklektisms visdažādākajās jomās. No PpFLMINL 3.pantā ietvertajiem regulējumiem: "*1) rīcībai jābūt tādai, lai mērķi sasniegtu ar mazāko finanšu līdzekļu un mantas izlietojumu; 2) manta atsavināma un nododama īpašumā vai lietošanā citai personai par iespējami augstāku cenu; 3) manta iegūstama īpašumā vai lietošanā par iespējami zemāku cenu.*" tieši secināms, ka ar jēdzienu "manta" šajā normatīvajā aktā vienlīdz tiek saprastas tiesības, kā arī īpašuma vai valdījuma (turējuma) objekti. Tomēr saskatāma zināma konsekvence, kas tuvina dažādās mantas jēdziena izpratnes: tiesību un objektu iegūšana, kā arī to nodošana trešajām personām, ir novērtējama mūsdienu universālajā vērtību mērā – naudā. Tādējādi arī secināms, ka neatkarīgi no konkrētās mantas sastāva – tiesības vai objekta, būtiskā iezīme PpFLMINL izpratnē ir šā objekta vai tiesības novērtējums naudas izteiksmē. Tas liek secināt, ka mantas jēdziens šajos normatīvajos aktos ir tuvāks tieši aktīvu jēdzienam, jo nav būtiskas nozīmes konkrētas lietas vai saistības klasifikācijai lietu tiesību izpratnē, bet gan to ekonomiskajai nozīmei un vērtībai.

Mantas jēdziens PpFLMINL

PpFLMINL tiešā veidā apskata rīcību ar vairākiem publiskas personas mantas veidiem. PpFLMINL 4.pantā ietverts noregulējums rīcībai, izsniedzot kredītus, aizdevumus vai dodot galvojumus un garantijas. Normas tekstā ietvertais kredīta jēdziens un tā nošķiršana no aizdevumiem parāda pretrunīgās tendences, kas konstatējamas arī turpmākajās šā likuma normās, uzliekot pienākumu realizēt publisko personu uzdevumus ar komercsabiedrības

starpniecību, bet vienlaikus pakļaujot šīs komercsabiedrības publiskajām personām pielīdzināmai kontrolei. Tomēr būtiskāka ir norāde uz aizliegumu dot galvojumus un garantijas. Ja aizdevumu izsniegšanas rezultātā rodas naudā novērtējama tiesība prasīt tā atdošanu, kas kopumā atbilst *Dr.iur.* E.Kalniņa sniegtajam skaidrojumam (Kalniņš, 2010), tad galvojumu un garantiju gadījumā situācijā tiek iegūts pretējs rezultāts. Neapšaubāmi, ka jebkuru mantisku saistību ir iespējams novērtēt naudas izteiksmē, bet tas rada atšķirīgu ietekmi uz mantu kā naudā novērtējamu tiesību kopumu, jo šādu saistību esamība rada potenciālu pienākumu tās segt nākotnē, tādas rada potenciālu mantas samazinājumu. Atliek secināt, ka ar mantas jēdzienu PpFLMINL tiek saprastas ne tikai naudā novērtējamas prasījumu tiesības, bet arī tāda paša veida saistības. Šim viedoklim, protams, var oponēt, jo atbilstoši normatīvajam regulējumam galvojuma un garantijas devējam pieder arī prasījuma tiesība samaksāto summu apmērā, lai gan šīs tiesības veiksmīga realizācijas iespēja parasti ir maz ticama.

Vairākās PpMAL un PpFLMINL normās tiek lietots termins "kustama un nekustama manta". No konteksta, piemēram, PpFLMINL 5.panta, it īpaši šā panta ceturtās daļas, secināms, ka ar mantu šo normatīvo aktu izpratnē ir saprotami īpašuma objekti – kustamas un nekustamas lietas. Tomēr atbilstoši normas jēgai tas neizslēdz arī tiesību nodošanu, jo pēc būtības nenotiek īpašuma tiesības nodošana, bet tikai aprobežotas lietošanas tiesības nodošana īpašam personu lokam uz noteiktu laiku. Jānorāda, ka arī citai personai piederoša īpašuma lietošanas tiesība var tikt nodota pastarpināti, t.i., būtisks ir šādas nodošanas tiesiskais piešķīruma tiesiskais pamats. Kā piemēru var minēt visai bieži sastopamās situācijas, kad īpašuma konversijas rezultātā publiska persona savu funkciju izpildes nodrošināšanai nomā zemi vai telpas, kas pieder trešajām personām. Savukārt no funkcijas izrietošo uzdevumi izpildi nodrošina privātpersonas – kapitālsabiedrības vai sabiedriskā labuma organizācijas. CL atrodami pietiekami daudz lietošanas tiesības nodošanas veidi, tomēr attiecībā uz nomāta īpašuma nodošanu tālākai lietošanai normatīvais akts izvirza īpašas prasības – iznomātāja (noteikta) piekrišana (CL 2115.pants).

Publiskai personai piederošas mantiskas tiesības jeb funkcionālo aktīvu nodošanu trešajām personām vislabāk raksturo iepriekš minētie piemēri. Lai arī PpFLMINL 5.pants kā izņēmumu paredz kustamas vai nekustamas mantas, t.i., īpašuma objekta nodošanu, šie darījumi, pēc savas būtības, ir tikai ierobežotas lietojuma tiesības piešķīrums. Līdzīga situācija atspoguļota arī šā likuma 6.[1]pantā, kas regulē autotransporta lietošanu. Normā īpaši uzvērts, ka tā attiecināma uz jebkuru autotransporta vienību, kura atrodas publiskas personas rīcībā, neatkarīgi no tiesiskā pamata. PpFLMINL 5.[2]panta trešā daļa satur norādi uz lietošanu, kā konkrētā īpašuma objekta izmantošanas formu. Savukārt PpFLMINL 6.[1]pantā ietverti regulējumi, kas saistīti ar publiskas personas mantas iznomāšanu. Minētā tiesību norma pieder pie likuma jaunākajiem uzslāņojumiem, kurā tomēr skaidri saskatāms izpratnes trūkums par mantas jēdzienu. Regulējumā ietverts kustamas mantas jēdziens, ar to saprotot kustamu lietu kā īpašuma objektu, kā arī tajā ietverta norāde uz nekustamo īpašumu kā

objektu, kuram izvirzīti īpaši iznomāšanas nosacījumi. Tai pašā laikā noma kā tāda ir saistību tiesību institūts un paredz tiesības piešķīruma iegūšanu, bet pats īpašuma objekts tiek nodots tikai uz nomas līguma laiku, un īpašuma tiesība kā tāda aprobežota netiek.

Papildus tam PpFLMINL 7. un 8.pantā ir ietverti regulējumi, kas saistīti ar aizliegumiem atsavināt mantu par pazeminātu cenu vai iegādāties pakalpojumu un mantu par paaugstinātu cenu. Atsavināt vai nodot lietošanā var kā īpašuma objektus, tā arī tiesības. No regulējuma saprotams, ka likumdevējs ir skaidri noteicis šādu darījumu vērtēšanai izmantojamo kritēriju – cenu. Cenas jēdziens sniedz būtisku palīdzību, lai noskaidrotu vērtības kritēriju un mēru, jo atbilstoši pieņemtajai praksei mantiskos darījumos tā tiek noteikta naudā. Var izteikt dažādus viedokļus par iespējām noteikt īpašuma objekta vai pakalpojuma kā aktīvu patieso vērtību (*faire value*) (Zack, 2009), jo ir tikai viens kritērijs – vai kāds ir gatavs maksāt piedāvāto cenu (*market price*). Tai pašā laikā nevar noliegt faktu, ka jebkuram īpašuma objektam vai lietošanas tiesības piešķīrumam ir iespējams noteikt vispārējo ekonomisko vērtību, kuru praksē dažkārt piesardzīgi definē kā "*iespējamā tirgus cena*". Mūsdienu pasaulē, kur valsts lielā mērā ir zaudējusi savu *res publica* (Dišlers, 1930) vērtību, bet publiskā pārvalde tiek vērtēta no pakalpojumu sniegšanas efektivitātes viedokļa, ekonomiskie kritēriji, tai skaitā cena kļūst arvien nozīmīgāki. Tādējādi mainās arī izmantojamās terminoloģijas līdzsvars, jo samazinās juridisko pazīmju un klasifikācijas nozīmīgums, tiem tiek atstāta tikai pakārtota loma kopējās sistēmas ietvaros.

Mantas jēdziens PpMAL

Latvijas normatīvais regulējums, kurā ietvertas normas, kas nosaka publisko personu rīcību ar to rīcībā esošajiem īpašuma objektiem, tiesībām un finanšu resursiem, nav unikāls. Tai pašā laikā kā uz īpatnību var norādīt attiecīgo normu sadalīšanu divos normatīvajos aktos, jo citām valstīm, piemēram, Lietuvai un Igaunijai, tās, pēc savas būtības, ir apvienotas vienā normatīvā aktā, t.i., ir apvienoti regulējumi, kas saistīti ar publisko īpašumu kā tādu un rīcību ar to, tai skaitā atsavināšanu vai lietošanas tiesības nodošanu citām personām. Arī Francijas Valsts īpašuma kodekss (CDE, 2013) un Īrijas Valsts īpašuma likums (SPA, 1954) aptver regulējumus, kas saistīti kā ar pašiem īpašuma objektiem, tā arī rīcību ar tiem. Atbilstošo normu sadalīšanu divos normatīvajos aktos ir radījusi situācija, ka to attīstība ir notikusi paralēlās dimensijās un regulējuma objekts ir definēts atšķirīgi. Lai varētu izteikt galīgos secinājumus par mantas un tātad arī aktīvu jēdzienu normatīvajos aktos, kas regulē rīcību ar publiskas personas mantu, nepieciešams veikt mantas jēdziena izpēti arī PpMAL.

Praksē novērojama zināma problemātika, kas saistīta ar atsevišķu darījumu un, it īpaši – darījuma priekšmeta jēdziena izpratni. Juridiskajā literatūrā minētā jautājuma problemātika tiek skaidrota ar zināmām CL lietotās terminoloģijas nekonsekvencēm, jo jēdziens "darījuma

priekšmets" tiek lietots, lai ar to apzīmētu darbību vai atturēšanos no tās, kā arī lietu, kas pēc darījuma jānodod (Torgāns, 1998) Arī piedāvātais risinājums – izvairīties no termina "darījuma priekšmets" lietošanas attiecībā uz lietām, kuras daudzos darījumos jānodod, tā vietā lietojot vārdus "objekts", "mantisks objekts" vai vienkārši "lieta" (Torgāns, 1998), kopumā ir atzīstams par pamatotu. Jāatzīmē, ka CL 1412.pantā salīdzinoši precīzi ir definēts darījuma priekšmets kā darbība vai atturēšanās no tās, lietu tiesības atdošana vai nodibināšana. Tādējādi var formulēt, ka darījuma priekšmets ir tiesību nodošana vai tiesību radīšana, tai skaitā atsakoties no tiesības izmantošanas. Tikai normatīvajos aktos noteiktajos gadījumos iegūtās tiesības izmantošanai ir nepieciešama lietas kā īpašuma objekta fiziska nodošana, bet atsevišķos gadījumos tas pat nav iespējams, jo bezķermeniska lieta pastāv tikai tiesības veidā un tās nodošana vai tiesību pāreja tiek apliecināta pastarpināti ar atbilstošu dokumentu palīdzību. Līdz ar to arī publiskas personas mantas atsavināšanas gadījumā darījuma priekšmets nav īpašuma objekts, bet gan publiskajai personai piederošās īpašuma tiesības uz konkrētu lietu vai objektu, nodošana citai personai.

Šajā kontekstā par doktrināri pareizi formulētu uzskatāma PpMAL 1.panta 1.punktā sniegtā atsavināšanas definīcija: "*1) **atsavināšana** — publiskas personas mantas pārdošana, mainīšana, ieguldīšana kapitālsabiedrībā un nodošana bez atlīdzības, kā rezultātā īpašuma tiesības no mantas atsavinātāja pāriet mantas ieguvējam*". Normas gramatiskā struktūra un valoda nepārprotami norāda, ka atsavināšanas procesā notiek īpašuma tiesības nodošana. Savukārt par mantas jēdzienu šajā kontekstā atliek secināt, ka normatīvā akta sagatavotāji to ir lietojuši utilitārā (sadzīviskā) nozīmē, ar to apzīmējot darījuma objektu – atsavināmo objektu. Uz minēto apstākli norāda arī PpMAL 2.pantā ietvertais noregulējums, kas noteic šā likuma kārtībā atsavināma arī publiskas personas manta, kas nodota iestādes vai kapitālsabiedrības valdījumā vai turējumā. Valdījums pēc savas būtības ir faktiskas varas institūts, kas publiskas personas gadījumā Latvijā pārvērsts par tiesību (Saulītis, 2012). Pēc savas būtības publiskas personas nevis "valda", bet gan nodrošina tai lietošanā nodotā publiskas personas īpašumā un lietojumā esošo dažāda veida lietu un tiesību pārvaldīšanu, t.i., realizē īpašuma tiesību noteiktā apjomā.

Par visnotaļ "radošu" atzīstams PpMAL 2.panta otrās daļas pirmajā daļā ieviestais "mantiskas tiesības" jēdziens, kas Latvijas normatīvajā regulējumā ir novitāte un tiek izmantots tikai Autortiesību likumā (ATL, 2014) (turpmāk – ATL). Mantiskās tiesības ATL formulētas 15.pantā kā darba autora izņēmuma tiesības attiecībā uz sava darba izmantošanu. Savukārt autortiesību juridiskais statuss kopumā ir formulēts ATL 2.panta sestajā daļā, paredzot, ka autortiesības tiesiskā režīma ziņā pielīdzināmas tiesībām uz kustamu mantu CL izpratnē. Šajā kontekstā var tikai pievienoties literatūrā izteiktajam viedoklim, ka šādu tiesību (kā bezķermenisku lietu) pieskaitīšana kustamām vai nekustamām lietām pēc savas būtības ir juridisks absurds, lai arī kāds būtu pamatojums šādai likumdevēja izvēlei. *Dr.iur.* I.Veikša mantiskā tiesības ATL formulē arī kā ekonomiskās tiesības, to pamatojot ar apstākli, ka mantiskās tiesības garantē autoram iespēju saņemt atlīdzību par savu darbu izmantošanu

(Veikša, 2012). Savukārt PpMAL 2.panta otrās daļas pirmajā daļā nosauktajiem "mantisko tiesību" piemēriem – vērtspapīri un kapitāla daļas kapitālsabiedrībās nav autortiesību objekti, un tās uzskatāmas par tiesībām jeb lietu tiesību izpratnē – par bezķermeniskām lietām. Tomēr par vienojošo elementu var uzskatīt iespēju šīs tiesības novērtēt naudā, t.i., to ekonomiskais raksturs.

PpMAL raksturīga atsavināmo objektu nošķiršana, nosakot tiem atšķirīgu atsavināšanas kārtību, kā arī paredzot gadījumus, kad trešajām personām tiek piešķirta privāttiesībām neraksturīga tiesība – ierosināt publiskas personas mantas atsavināšanu. Lietu tiesību izpratnē īpašuma tiesība ir absolūta un vispārējā gadījumā tikai lietas īpašnieks var lemt par tās atsavināšanu. PpMAL 4.panta ceturtās daļas nosauktajos gadījumos trešās personas atsavināšanas ierosinājumam ir obligāts raksturs, kas faktiski norāda uz konkrēto attiecību publiski-tiesisko dabu. Atsavināmo objektu kuģi, uzskaitījums – noteiktām vajadzībām izmantojami aktīvi, kuģi, zemesgabali, rīcības raksturojums ar kustamu mantu, tieši norāda, ka ar mantu PpMAL izpratnē ir saprotami tieši īpašuma objekti jeb lietas kā tādas. Savukārt atsavināšana kā tāda nepārprotami ir tiesību nodošanas process.

Tādējādi var secināt, ka PpFLMINL izpratnē daļā gadījumu jēdziens "manta" ir saprotams tieši kā tiesība, bet daļā kā īpašuma objekts, tādējādi saglabājot CL duālismu. Savukārt PpMAL manta tiek apskatīta tikai kā īpašuma objekts. Cits jautājums: vai šāda terminoloģijas izvēle apskatāmajām tiesiskajām attiecībām ir bijusi apzināta likumdevēja izvēle? Personīgā pieredze, kas saistīta ar dažāda līmeņa normatīvo aktu tapšanu, liecina, ka tas vairāk saistīts ar normatīvā akta projekta sagatavošanā iesaistītā personāla kvalifikāciju. Vienlaikus jānorāda, ka abos normatīvajos aktos izteikti parādās publiskas personas mantas izpratne kā ekonomiska vērtība, kuru var novērtēt naudā. Jāatzīmē, ka ekonomiska vērtība ir arī tādiem publiskas personas īpašuma objektiem, kuri uzskatāmi par neatsavināmiem. Tas liek pārdomāt nepieciešamību radīt jaunu publisko personu īpašuma objektu klasi, tomēr jānorāda, ka viens no tiesību zinātnes uzdevumiem ir precīza pētāmo objektu un tiesisko attiecību definēšana, kas ļauj veikt to nošķiršanu.

Funkcionālie aktīvi: jēdziens

Publisko lietu ideja ir balstīta brīvas pieejas nodrošināšanā sabiedrībai kopumā būtiskiem resursiem. Brīvas pieejamības institūts aptver arī diskriminācijas aizliegumu un piešķīruma pārredzamības principu. Literatūrā un tiesu praksē nošķir publiskas lietas piešķīrumu parastai jeb sabiedriskai izmantošanai (Paine, 2002) un publiskas lietas piešķīrumu individuālai izmantošanai jeb speciālai izmantošanai (Paine, 2002). Tomēr problēmu rada laika gaitā doktrīnas un tiesu prakses spiediena rezultātā izveidojusies tradīcija, ka par publiskajām lietām tiek uzskatītas arī publiskās administrācijas izmantotās

biroju ēkas, autostāvvietas un pat iestāžu darbības nodrošināšanai izmantojamā kustamā manta (*Arbousset*, 2005). *Dr.iur.* F.J.Paine (*Peine Franz-Joseph)* norāda, ka izšķiramas četras publisko lietu grupas: sabiedriski izmantojamās publiskās lietas, sevišķi izmantojamās publiskās lietas, iestādēs izmantojamās publiskās lietas un pārvaldē izmantojamās publiskās lietas (Paine, 2002). Vienlaikus jānorāda, ka Francijā no publiskā domēna ir izslēgti lauku ceļi (*Arbousset*, 2005). Savukārt vācu tiesību doktrīna norāda, ka sabiedriskai izmantošanai nodota lieta var zaudēt savu publiskas lietas statusu, ja, piemēram, tiek uzbūvēts jauns ceļš, un kustība tiek organizēta citā veidā (Paine, 2002).

Ja Francijas gadījumā vēlmi ietvert publiskajā domēnā untādējādi arī pakļaut publisko tiesību kontrolei visus pārvaldes izmantotos objektus var izskaidrot ar tradīciju, kas nostiprināta normatīvajos aktos, tad Vācijas publisko lietu koncepcijā vēlme uzskatīt par publiskām lietām arī tādus objektus, kuri tiek izmantoti tikai pārvaldes funkciju nodrošināšanai (iestādēs izmantojamās publiskās lietas un pārvaldē izmantojamās publiskās lietas), nav pietiekami pamatota. Šo apsvērumu dēļ citi avoti Vācijas tiesību doktrīnā norāda uz publiskajām lietām arī kā uz modificētu privāttiesisku īpašumu vai publisko īpašumu (*Stober, Kluth, Müller, at al*., 2010). Ar šo koncepciju saistītā kritika vairāk koncentrējas uz piešķīruma un mērķa nozīmi, kas pēc būtības ir pretrunā ar privāttiesiskā īpašuma jēdzienu (*Stober, Kluth, Müller, at al*., 2010). Vienlaikus doktrīna norāda uz Vācijas civillikuma 906.panta regulējumiem kā publiski tiesisku servitūtu (Paine, 2002), kas pēc savas būtības atbilst CL ietvertajiem īpašuma lietošanas aprobežojumiem. Ja nepastāv trešo personu subjektīvās publiskās tiesības uz lietas izmantošanu vai arī lietošana kā tādai, piemēram, apmeklēt iestādi dokumentu saņemšanai, ir tikai pakārtota nozīme, nav pamata šādu īpašuma objektu uzskatīt par publisku lietu.

Jānorāda, ka publisko lietu institūta nozīme nav kādas lietas pakļaušanā publisko tiesību regulējumiem, bet gan sabiedrības vispārējo tiesību un interešu vadību apmierināšana vai vienlīdzīgas pieejas nodrošināšanā publisku personu pārziņā esošajiem resursiem ar vispārēju ekonomisku nozīmi (Saulītis, 2011). Publiskas personas rīcībā vai īpašumā esošajām lietām parasti ir divi iespējamie statusi: tās kā aktīva veids ir sabiedriskā (publiskā) īpašuma objekts vai arī tas ir publiskas personas civiltiesisks īpašums, kas vispārējā gadījumā tiek izmantots pārvaldes funkciju izpildes nodrošināšanai. Nošķiršana tiek veikta atbilstoši lietas jeb aktīva statusam normatīvajā regulējumā. Robežu noteic apstāklis, vai likumdevējs konkrēto lietu (aktīvu) veidu ir uzskatījis par atsavināmu vai arī tas normatīvajā regulējumā ir noteikts kā ekskluzīvs publiskā (sabiedriskā) īpašuma objekts. Definējot publiskas personas civiltiesiska īpašuma objektu kā publisku lietu, rīcība ar šo lietu tiek pakļauta publisko tiesību režīmam attiecībā uz sabiedrības vispārējo interešu nodrošināšanu. Tomēr tas neizslēdz publiskas personas turpmākas rīcības tiesības ar šo lietu kā civiltiesisku īpašuma objektu, tai skaitā tiesību šo lietu atsavināt. Tādējādi pārvaldes funkciju nodrošināšanai izmantojamie publisko personu civiltiesiskā īpašuma objekti ir uzskatāmi par

publiskas personas aktīvu grupu, kuru galvenā nozīme ir to izmantošana pārvaldes funkciju izpildei jeb **funkcionālie aktīvi**.

Kāpēc nepieciešama jaunas publisko personu īpašuma objektu kategorijas ieviešana? Daļēji atbilde ir sniegta jau iepriekš – publiskas personas civiltiesiska īpašuma objekta identificēšana ar publisku lietu nesniedz faktisko tiesisko attiecību korektu atspoguļojumu. Par publisku lietu to padara sabiedrības interese šo lietu nepastarpināti izmantot savu vajadzību apmierināšanai. Pastarpinātā lietošana, piemēram, apmeklējot ēkā izvietotu iestādi konkrētu jautājumu risināšanai, nepadara šo ēku par publisku lietu. Vēl jo vairāk par publisku lietu nekļūst iestādes inventārs, lai arī tas ir brīvi pieejams privātpersonām – tai nav subjektīvo publisko tiesību prasīt no iestādes noteiktu rīcību ar šo mantu. Otrs aspekts – mantas jēdziena izmantošana atbilstošajā normatīvajā regulējumā rada vairāk jautājumu un tiesību kolīziju, kā sniedz atbilžu tiesību piemērotājam un adresātam. Arī īpašuma objekta jēdziena lietošana var būt pretrunīga, jo publisko personu rīcībā ir tikai citai personai piederoša īpašuma objekta lietošanas tiesība vai arī pats īpašuma objekts pastāv kā tiesība, kas arī ir lietojuma tiesības priekšmets. Lai nodrošinātu visai dažādo tiesību institūtu un jēdzienu saskaņotību, viens no risinājumiem ir izmantot citu nozaru terminoloģiju, kas aptver plašāku tiesisko parādību loku, kā tas ir pieņemts konkrētās nozares ietvaros. Vēl jo vairāk šāds risinājums ir pamatots, ja pašas nozares ietvaros kāda no jēdzienu izpratnes interpretācijām ir duāla, un tās pārnešana uz citām nozarēm rada tikai jaunas kolīzijas.

Funkcionālie aktīvi: izpratne

Publiskas personas funkcionālo aktīvu nošķiršana no citiem publisko personu rīcībā esošajiem īpašuma objektu vai aktīvu veidiem nepieciešama, jo funkcionālo aktīvu būtiskā pazīme ir fakts, ka pārtraucot tos izmantot pārvaldes funkciju izpildes nodrošināšanai, šie īpašuma objekti vairs nav pakļauti publisko lietu tiesiskajam režīmam. Tas gan nemaina faktu, ka arī atgūstot savu civiltiesiskas lietas statusu pilnā apmērā, publisko personu civiltiesiskie īpašuma objekti ir pakļauti publisko tiesību regulējumiem, kas ietverti PpMAL un PpFLMINL. Tomēr pārvaldes funkciju izpildes nodrošinājumam izmantojamos aktīvus raksturo vēl viena īpatnība. Lai arī tie ir īpašuma objekti ar civiltiesisku statusu, laikā, kamēr tie tiek izmantoti publiskās pārvaldes vajadzībām, tiem ir neatsavināma publiskas personas īpašuma statuss. Atbilstoši Latvijas normatīvajam regulējumam šādu īpašuma objektu publiskas personas var nodot viena otrai bez atlīdzības ar nosacījumu, ka tas tiek atdots atpakaļ, ja īpašuma objekts vairs netiek izmantots konkrētās funkcijas izpildei (PpMAL 42.pants).

Jau iepriekš norādīts, ka pastāv zināma problemātika ar pārvaldes funkciju un uzdevumu izpratni. Latvijas publisko tiesību doktrīnā vēsturiski izveidojušies pretrunīgi

uzskati par pārvaldes funkcijām un uzdevumiem. *Dr.iur.* K.Dišlers kā primārus norāda uzdevumus, no kuriem tiek atvasinātas funkcijas (Dišlers, 1938), mūsdienu normatīvais regulējums (VPIL, 2002) un doktrīna (Načisčionis, 2003) norāda uz funkciju kā pamatelementu, bet citi jaunāko laiku autori atgriežas pie valsts uzdevuma jēdziena (Krastiņa, 2014). Funkcionālo aktīvu jēdziens ir tieši saistīts ar pārvaldes funkcijām un uzdevumiem, jo tieši tā nepieciešamība funkcijas vai pārvaldes uzdevuma izpildei veido juridisko pamatu šādai īpašuma objekta speciālai klasificēšanai. Jāatzīmē, ka šāda nepieciešamība varētu arī nerasties, ja vien, sākot no 2007.gada, ar grozījumiem (GPpMAL, 2007). PpMAL 42.pantā netiktu ieviests princips, ka publiska persona bez atlīdzības nododot nekustamo īpašumu, var noteikt, kādas pārvaldes funkcijas veikšanai nekustamais īpašums tiek nodots, kā arī paredzēt nosacījumu, ka gadījumā, ja nodotais nekustamais īpašums vairs netiek izmantots pārvaldes funkciju veikšanai, otra publiskā persona šo īpašumu bez atlīdzības nodod atpakaļ.

Šādā formā norma būtiskas pretrunas neradīja. Arī pati ideja nav jauna, jo līdzīgs regulējums ir ietverts Vācijas pamatlikuma 134.pantā (GG, 1949). No normas teksta saprotams, ka tiek regulēts sarežģīts jautājumu komplekss, kas saistīts ar Vācijas impērijas īpašumtiesību pēctecību, kā arī īpašumu pārņemšanu pārvaldes funkciju izpildei. Normai nav brīvi pieejami plašāki komentāri, tomēr no avotiem, piemēram – literatūrā (*Brunn,* 2012) un tiesu praksē (*BeVerfG* 403/02, 2002) apskatītajām lietām, var secināt, ka tieši strīdi par īpašuma atdošanu atpakaļ pēc tam, kad tie vairs nav nepieciešami konkrētās pārvaldes funkcijas izpildes nodrošināšanai, vai arī kompensācijas pieprasījumi, ja tas vairs nav iespējams, ir biežākie federālās valdības un zemju vai pašvaldību strīdu objekts. Ja Latvijā līdz šim nav atrisināts jautājums par šādu strīdu piekritību un risināšanas kārtību, tad Vācijā šie strīdi ir pakļauti administratīvo tiesu kompetencei un, kā secināms no piemēriem, nonāk arī līdz konstitucionālajai tiesai. Šāda pieeja parāda, ka arī publiskās pārvaldes mantisko strīdu risināšanai ir nepieciešams veidot efektīvi darbojošos mehānismu un viens no variantiem ir šāda veida strīdu pakļaušana administratīvo tiesu kompetencei.

Jāatzīst, ka Vācijas pamatlikuma 134.pantā ietvertie regulējumi ir daudz lakoniskāki un vienlaikus elastīgāki par pašreizējo PpMAL 42.panta redakciju, kurā detalizēti noregulēti jautājumi, kas saistīti ar funkcionālo aktīvu savstarpējo nodošanu bez atlīdzības, kā arī to atsavināšanas kārtība. Nevar noliegt, ka Latvijas gadījumā vietējo pašvaldību rīcība ar valsts īpašuma objektiem, kuri tām tika nodoti, nereti aprobežojās ar to primitīvu atsavināšanu, lai gūtu ieņēmumus pašvaldību budžetos. Te gan jānorāda, ka to var uzskatīt par valsts veidotas un noteiktas politikas sekām, kas bija vērsta uz publisko aktīvu privatizāciju. Tomēr arī valsts rīcība šajā jomā nav bijusi konsekventa, un daudzi no kādreiz pārvaldes funkcijām pārņemtajiem pašvaldību rīcībā esošajiem īpašuma objektiem vēlāk ir tikuši nodoti privatizācijai vai atsavināšanai. Par Latvijas situācijas īpatnību var uzskatīt apstākli, ka Latvijas valsts un vietējās pašvaldības piedalījās īpašumu restitūcijas jeb denacionalizācijas procesos, līdzīgi kā citi privāto tiesību subjekti, ja neskaita vienu īpatnību – kā Latvijas valsts, tā arī vietējās pašvaldības šajos procesos piedalījās kā privāto tiesību juridiskās personas.

Pašreizēja PpMAL 42.panta redakcija pēc būtības ievieš jaunu īpašuma tiesību kategoriju – ierobežota jeb terminēta īpašuma tiesība, kas konkrētajai publiskajai personai ir uz konkrētu objektu tikai uz to laika periodu, kad šis objekts tiek izmantots pārvaldes funkcijas izpildes nodrošināšanai.

Ideja par publiskas personas īpašuma objektiem kā aktīviem, kas izmantojami konkrētas pārvaldes funkcijas nodrošināšanai, Latvijas normatīvajā regulējumā parādās ar Valsts un pašvaldību īpašuma privatizācijas un privatizācijas sertifikātu izmantošanas pabeigšanas likuma pieņemšanu 2005.gadā (VPĪPPSIPL, 2005). Tiesu praksē šī ideja tiek uztverta ar izpratni un ir kļuvusi par judikatūras sastāvdaļu (SKA-460, 2012). Vienlaikus Augstākā tiesa konsekventi ir norādījusi, ka īpašuma objekta privatizācijas ierosinājuma atteikuma pamatojumam nepietiek tikai ar norādi uz kādu no pārvaldes funkcijām, bet ir nepieciešams arī pamatot, kādā veidā tas tiks izmantots, kā arī šādai nepieciešamībai ir reāli jāpastāv lai arī nākotnē (SKA-378, 2009). Tas liek secināt, ka publiskas personas funkcionālie aktīvi ekonomiskās reformas ietvaros tiek aizsargāti tikai gadījumā, ja tie patiešām tiek izmantoti pārvaldes funkciju izpildes nodrošināšanai. Savukārt PpMAL 42.panta paredzētās bezatlīdzības nodošanas procedūras gadījumā īpašuma objekta ieguvējam rodas ierobežota jeb terminēta īpašuma tiesība (SKC-1370, 2013). To norāda arī PpMAL 42.panta (2^4) daļā ietvertais noregulējums, kad arī gadījumā, ja nodotais nekustamais īpašuma objekts ir kļuvis nepiemērots pārvaldes funkcijas vai izdevumu izpildes nodrošināšanai – tas nepaliek publiskas personas īpašumā, bet tas nododams atsavināšanai, bet iegūtie līdzekļi ieskaitāmi valsts budžetā.

PpMAL 42.panta aktuālās redakcijas rašanās iemesls bija visai triviāls strīds starp Rīgas pilsētas pašvaldību un Ministru kabinetu par nekustamā īpašuma Duntes ielā 8, Rīgā, kurā atrodas Neatliekamās medicīniskās palīdzības dienesta Rīgas reģionālais centrs, nodošanu bez atlīdzības Latvijas valstij pārvaldes funkcijas izpildes nodrošināšanai. Ar 2009.gadā izdoto Ministru kabineta rīkojumu (MKR Nr.75, 2008) valstī kardināli tikai mainīta neatliekamās medicīniskās palīdzības sniegšanas organizācija, to centralizējot. Jāatzīmē, ka valsts pienākums nodrošināt neatliekamās medicīniskās palīdzības sniegšanu bija ietverts Ārstniecības likumā jau no tā pieņemšanas brīža, un pašvaldībām pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas šāda funkcija nekad nav tikusi deleģēta, un tās šo funkciju realizēja brīvprātīgi, tai skaitā piešķirot būtisku finansējumu materiāli-tehniskajam nodrošinājumam. Arī neatliekamās medicīniskās palīdzības dienesta bāzes izveidošanā Rīgas pilsētas pašvaldība bija ieguldījusi vairāk kā 200 000 latu (1998.gada cenās). Situāciju sarežģītāku padarīja apstāklis, ka minētā nekustamā īpašuma sastāvā esošās ēkas, kuras gan vēlāk tika nojauktas, Latvijas valsts bez atlīdzības 20.gadsimta 90.gadu vidū bija nodevusi pašvaldībai tieši norādītajam mērķim – neatliekamās medicīniskās palīdzības dienesta stacijas izveidei.

Lai arī pašas funkcijas un iestādes izmantotās kustamās mantas nodošana valstij bez atlīdzības būtiskus iebildumus Rīgas pilsētas pašvaldībā neradīja, ievērojot ievērojamo

līdzekļu apjomu, kas nepieciešams šāda dienesta uzturēšanai, pretēja situācija izveidojās ar šī dienesta izmantoto nekustamā īpašuma objektu nodošanu bez atlīdzības valstij. Kā liecina pieejamie dokumenti, tad jautājums par nekustamā īpašuma objektu nodošanu valstij sākotnēji nav apspriests (VMRDpr, 2008). Tomēr vēlāk tieši šis jautājums kļuva par strīda objektu starp Latvijas valsti un Rīgas pilsētas pašvaldību, jo pašvaldība nepiekrita vienkāršai nekustamā īpašuma objektu nodošanai, bet izvirzīja nosacījumu par vienlaicīgu līdzvērtīgu nekustamā īpašuma objektu nodošanu bez atlīdzības tai. Jāatzīmē, ka valstij, pat speciāli šā gadījumā dēļ grozot PpMAL 42.pantā ietvertos regulējumus, tā arī neizdevās tās izmantot tā atrisināšanai, jo idejas autoriem bija piemirsies viens būtisks apstāklis – arī vēl šobrīd nepastāv tiesību normas, kas nodrošinātu atbilstošo lēmumu piespiedu izpildi. Tajā pašā laikā nevar noliegt, ka tieši PpMAL 42.pantā ietvertie regulējumi ir radījuši nepieciešamību speciālai publisko personu īpašuma objektu klasifikācijai, ja tie tiek izmantoti pārvaldes funkciju izpildes nodrošināšanai. Tādējādi pētījumā rezultātā tika gūts apstiprinājums, ka pārvaldes funkcijai izpildes nodrošināšanai izmantojamie publisko personu īpašuma objekti ir uzskatāmi par īpašu aktīvu formu, īpašuma tiesību esamība uz kuriem publiskajai personai var būt tieši saistīta ar pārvaldes funkciju vai uzdevumu izpildi.

Secinājumi

1) Nav pamatota pārvaldes funkciju un uzdevumu izpildes nodrošināšanai izmantojamo publiskas personas īpašuma objektu iekļaušana publisko lietu kategorijā, ja privātpersonai nav subjektīvo publisko tiesību uz šādas lietas lietošanu vai arī tā ir pakārtota kādai citai privātpersonas subjektīvajai publiskajai tiesībai;
2) Latvijas normatīvajos aktos – PpFLMINL un PpMAL, kas regulē publiskas personas rīcību ar tās pārziņā esošajiem īpašuma objektiem, mantas jēdziens tiek lietots īpašuma objekta kā lietas apzīmēšanai, lai arī atsevišķos PpFLMINL regulējumos tas ir lietots, lai apzīmētu tiesību, tādējādi šajos normatīvajos aktos saglabājot CL duālismu. Vienlaikus secināms, ka šo normu izstrādē nav ņemta vērā mantas jēdziena izpratne doktrīnā un faktiski tas šajos normatīvajos aktos tiek lietots sadzīviskā jeb utilitārā nozīmē – kā vienkāršs īpašuma objekta apzīmējums;
3) Pārvaldes funkciju izpildes nodrošināšanai izmantojamie publisko personu civiltiesiskā īpašuma objekti ir uzskatāmi par funkcionālajiem aktīviem, jo to galvenā nozīme ir šo īpašuma objektu izmantošana pārvaldes funkciju izpildes nodrošināšanai un īpašuma tiesība uz šādu īpašuma objektu publiskai personai var būt ierobežota laikā;
4) Publiskas personas funkcionālajiem aktīviem piemīt vairākas pazīmes: 1) par primāru uzskatāma konkrētā īpašuma objekta izmantošana pārvaldes funkciju izpildes nodrošināšanai, lai arī tā paredzēta tikai nākotnē; 2) ekonomiskās reformas ietvaros publiskas personas funkcionālie aktīvi nav pakļauti privatizācijai, ja šie aktīvi tiek vai tiks izmantoti pārvaldes funkciju izpildes nodrošināšanai; 3) publiskajai personai ir pienākums nodot funkcionālo aktīvu atpakaļ tā sākotnējam īpašniekam, jo ir zudusi

nepieciešamība vai iespēja šo objektu lietot noteiktās pārvaldes funkcijas izpildes nodrošināšanai.

Literatūras saraksts

Arbousset H. (2005). Droit 2005administratif des biens: Domaine des personnes publiques, expropriation pour cause d'utilité publique, travaux publics. Paris : Studyrama. p.379

Autortiesību likums. (2000). "LV" Nr. 48/150 (2059/2061), 27.04.2000.

AT Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā Nr.SKA-460 (2012) [apskatīts 14.02.2014.] – http://www.tiesas.lv/files/AL/2012/10_2012/08_10_2012/AL_0810_AT_SKA-0460-2012.pdf

AT Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā Nr.SKA-378 (2009) [apskatīts 14.02.2014.] – http://www.tiesas.lv/files/AL/2009/11_2009/12_11_2009/AL_1211_AT_SKA-0378_09.pdf

AT Senāta Civillietu departamenta lēmums lietā Nr.SKC-1370/2013. (2013) [apskatīts 14.02.2014.] – http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam-ar-tezem/13-nolemumi-lietas-par-ierakstiem-zemesgramatas-un-zemesgramatu-nodalas-tiesnesa-lemuma-parsudzesanu/

Balodis K. (2007). Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC,383.lpp

BVerfG, 2 BvR 403/02 (2002) vom 23.7.2002, Absatz-Nr. (1 – 25) [tiešsaiste] [apskatīts 14.02.2014.] – http://www.bverfg.de/entscheidungen/rk20020723_2bvr040302.html

Būmanis A. (1936). *Piezīmes pie B. Disterlo k-ga raksta par terminoloģiju likumdošanā*. TMV Nr. 4, 1936, 876.lpp

Brunn B.(2012). Rückfallvermögen (Art. 134 III GG) für Berlin endgültigverloren? LKV Nr.7, S. 289 – 294 – http://www.lkv.nomos.de/fileadmin/lkv/doc/Aufsatz_LKV_12_07.pdf

Bürgerliches Gesetzbuch (1896) [tiešsaiste] [apskatīts 31.01.2014.]http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/__90.html

Civillikums. (1937). Valdības Vēstnesis Nr. 41, 20.02.1937. Spēkā esošs. Pēdējie grozījumi 19.09.2013.

Code civil. (1804). Version consolidée au 1 janvier 2014 [tiešsaiste] [apskatīts 02.02.2014.] – http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721

Code du domaine de l'Etat. (1957) Version consolidée au 1 janvier 2013 [tiešsaiste] [05.02.2014.] http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070208&dateTexte=20140205

Code général de la propriété des personnes publiques. (2006) Codifié par**: Ordonnance n° 2006–460 du 21 avril 2006 relative à la partie législative du code général de la propriété des personnes publiques**[tiešsaiste] [05.01.2014.] – http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070299&dateTexte=20140105

Dišlers J. (1930). Ievads Latvijas valsts tiesību zinātnē. Rīga: A.Gulbja apgāds, 211.lpp.

Dišlers K. (1938). Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: LU, 274.lpp.

Finanšu nodrošinājuma likums. (2005) "LV" Nr. 74 (3232), 11.05.2005. Spēkā esošs. Pēdējie grozījumi 31.03.2011.

Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. (1949) Ausfertigungsdatum: 23.05.1949. [tiešsaiste] [apskatīts 05.11.2013.]– http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html

Kalniņš E. (2010). *Mantas jēdziens civiltiesībās*. Latvijas Universitātes žurnāls "Juridiskā zinātne", Nr.1, 2010, 141.–156.lpp. Pēdējie grozījumi 06.12.2013.

Krastiņa L. (2014). *Valsts uzdevumi un privātpersonu līdzdarbība to īstenošanā*. Jurista Vārds Nr.3 (805), 21.01.2014. [tiešsaiste] [13.02.2014.] – http://www.juristavards.lv/doc.php?id=263624

Likums “Grozījumi Valsts un pašvaldību mantas atsavināšanas likumā”. (2007) “LV” Nr.103 (3679), 28.06.2007.

LR Ministru kabineta rīkojums Nr.75 “Par tiešās pārvaldes iestādes "Neatliekamās medicīniskās palīdzības dienests" izveidošanu” (2009). Spēkā esošs. Bez grozījumiem.

Načisčionis J. (2003). Administratīvās tiesības. Papildinātais izdevums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 288.lpp

Paine F. J. (2002). Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības. Rīga: TNA, 409.lpp

Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību. 7.lpp. [tiešsaiste] [apskatīts 08.02.2014.] – http://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi

Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likums. (1995) “LV” Nr.114 (397), 02.08.1995. Spēkā esošs. Pēdējie grozījumi 01.11.2012.

Publiskas personas mantas atsavināšanas likums. (2002) “LV”, 168 (2743), 19.11.2002. Spēkā esošs. Pēdējie grozījumi 06.11.2013.

Rozenfelds J. (2002). Lietu tiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 2000, 296.lpp

Riigivaraseadus. (1995). Vastu võetud 15.02.1995 RT I, 22, 327. Pēdējie grozījumi 10.06.2009 RT I 2009, 33, 212, [tiešsaiste] [05.01.2014.]https://www.riigiteataja.ee/akt/13195468

LR Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. (1998) Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 687.lpp

Saulītis E. (2011). *Publisko personu īpašums un tā tiesiskā statusa aktuālās attīstības tendences*. BA Turība XII starptautiskās zinātniskās konferences “Jaunas vērtības tūrisma un sabiedrības attīstībai” krājums. Rīga: Turība, 172.–178.lpp

Saulītis E. (2012). *Publiskās personas valdījuma problemātika Latvijā*. BA Turība XIII starptautiskās zinātniskās konferences “Ilgtspējīga uzņēmējdarbība mainīgos ekonomiskos apstākļos” krājums. Rīga: Turība, 297.–304.lpp

State property Act. (1954). [tiešsaiste] [05.02.2014.] – http://www.irishstatutebook.ie/1954/en/act/pub/0025/print.html#sec1

Stober R., Kluth W., Müller M. at al. (2010) Verwaltungsrecht II. 7.Auflage. München: Verlag C. H. Beck,. S 928

Storr S., Schröder R. (2010). Allgemeines Verwaltungsrecht. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer. S 340

Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas. (1998). Nr. VIII–729. Nauja įstatymo Nr. IX–900, 2002–05–23, Žin., 2002, Nr. 60-2412 (2002-06-19) [tiešsaiste] [05.01.2014.]http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=390435

Valsts pārvaldes iekārtas likums. (2002) “LV” Nr.94 (2669), 21.06.2002. Spēkā esošs. Pēdējie grozījumi 13.05.2010.

Valsts un pašvaldību īpašuma privatizācijas un privatizācijas sertifikātu izmantošanas pabeigšanas likums. (2005) “LV” Nr. 104 (3262). Spēkā esošs. Pēdējie grozījumi 16.01.2014.

Veselības ministrijas un Rīgas domes Veselības aprūpes koordinācijas padomes sēdes protokols Nr.4 (2008) [tiešsaiste] [apskatīts 14.02.2014.] – http://www.knl.lv/raksti_data/489/dokuments_1_.pdf

Veikša I. (2012). *Ekonomiskās jeb mantiskās tiesības un to termiņš*. LV portāls. [tiešsaiste] [08.01.2014.]– http://www.lvportals.lv/skaidrojumi.php?id=246367

Zack G. M.(2009). Fair Value Accounting Fraud: New Global Risks and Detection Techniques. Hoboken: John Wiley and Sons Ltd, p. 258

UZŅĒMĒJDARBĪBAS UZSĀKŠANA LATVIJĀ PĒC IESTĀŠANĀS EIROPAS SAVIENĪBĀ

STARTING A BUSINESS IN LATVIA AFTER JOINING THE EUROPEAN UNION

Edgars Spruksts, Mg. proj.mgmt.
Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Latvia

Abstract

Abstract. Latvia acquired great opportunities in the international environment by becoming a member of the European Union. General research methods (scientific literature analysis, international experience analysis), the monographic and graphical methods, analysis and synthesis, induction and deduction and statistical analysis were used in the present research to achieve the research aim - whether and how joining the European Union has affected starting a business in Latvia. As a result, it was found that the benefits generated by Latvia's joining the European Union had a positive impact on starting a business in Latvia, thereby causing an economic effect.

Atslēgas vārdi: uzņēmējdarbības uzsākšana, Latvija, Eiropas Savienība

Ievads

Katras valsts ekonomikas pamatā ir uzņēmējdarbība. Lai valsts ekonomika būtu stabila un nākotnē tikai attīstītos, īpaši tiek domāts par uzņēmējdarbības attīstību ilgtermiņā. Ir izstrādāti dažādi attīstības plānošanas dokumenti/stratēģijas, kuros ietverti mērķi, uzdevumi un iespējamie risinājumi, lai tikai paātrinātu uzņēmējdarbības attīstības tempus.

Piemēram, uzņēmējdarbība ir viena no nozīmīgākajām politikas jomām Eiropas Savienībā. Galvenā uzmanība tiek pievērsta tieši rūpniecības un mazo/vidējo uzņēmumu veicināšanai un attīstībai (Eiropas Komisija, 2013). Arī Latvijā uzņēmējdarbība ir viena no prioritātēm (Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija, 2010), (Reģionālās attīstības un pašvaldības lietu ministrija, 2006), (Pārresoru koordinācijas centrs, 2012).

Autors uzskata, ka ir svarīgi ne tikai izvirzīt mērķus uzņēmējdarbības ilgtspējīgai attīstībai, bet arī apzināt tieši uzņēmējdarbības uzsākšanas ietekmējošos (t.sk. veicinošos un kavējošos) faktorus.

Kopš Latvija 2004.gadā iestājās Eiropas Savienībā, ir pagājuši 10 gadi. Par šādu sperto soli sabiedrībā bija plašas diskusijas – analizējot galvenos ieguvumus un zaudējumus. Autora skatījumā ir svarīgi noskaidrot, vai un kā (t.sk. kādi faktori), iestājoties Eiropas Savienībā, tika ietekmēta uzņēmējdarbības uzsākšana Latvijā.

Pamatojoties uz iepriekšminēto, pētījumam ir izvirzīts mērķis – vai un kā, iestājoties Eiropas Savienībā, tika ietekmēta uzņēmējdarbības uzsākšana Latvijā.

Lai sasniegtu iepriekš izvirzīto mērķi, ir definēti 3 uzdevumi:

1. izpētīt uzņēmējdarbības uzsākšanu ietekmējošo faktoru teorētiskos aspektus;
2. analizēt uzņēmējdarbības nozīmi Eiropas Savienībā;
3. noskaidrot galvenos ieguvumus un novērtēt ekonomisko efektu uzņēmējdarbības uzsākšanai Latvijā pēc tās iestāšanās Eiropas Savienībā.

Pētījuma objekts: uzņēmējdarbības uzsākšana.
Pētījuma priekšmets: uzņēmējdarbības uzsākšana Latvijā pēc tās iestāšanās Eiropas Savienībā.
Pētījuma izstrādē izmantotas šādas pētījuma metodes:

- uzņēmējdarbības uzsākšanas nozīmei un tās ietekmējošo faktoru teorētisko aspektu izpētei Eiropas Savienībā – vispārteorētiskās pētīšanas (zinātniskās literatūras analīze, starptautiskās pieredzes analīze), analīzes un sintēzes, indukcijas un dedukcijas metodes,
- galveno ieguvumu un ekonomiskā efekta novērtēšanai uzņēmējdarbības uzsākšanā Latvijā pēc tās iestāšanās Eiropas Savienībā – analīzes un sintēzes, statistisko pētījumu metode;

un izmantoti sekojoši informācijas avoti: Latvijas un ārvalstu zinātnieku publikācijas, Latvijas normatīvā regulējuma dokumenti, dažādu iestāžu un organizāciju (t.sk. Uzņēmumu reģistrs, eurostat u.c.) datu bāžu informācija, teorētiskā, analītiskā un zinātniskā literatūra, dažādu interneta resursu sniegtā informācija.

1. Uzņēmējdarbības uzsākšanu ietekmējošo faktoru teorētiskie aspekti

Teorētiskajā literatūrā netrūkst dažādu pētījumu, kuri veikti uzņēmējdarbībā. Autors uzskata, ka viena no svarīgākajiem un nozīmīgākajiem elementiem uzņēmējdarbībā ir tieši tās uzsākšana.

Lai noskaidrotu uzņēmējdarbības uzsākšanu ietekmējošos faktorus, autors balstīsies uz pētījumiem, kas veikti saistībā ar uzņēmējdarbību (t.sk. uzsākšanas fāze) dažādās nozarēs un valstīs.

Vadoties pēc veiktajiem pētījumiem, autors uzņēmējdarbības uzsākšanu ietekmējošos faktorus iedala divās pamatgrupās – uzņēmējs un tā uzņēmums, un attiecīgā valsts, kurā uzņēmums veic uzņēmējdarbību (skat. 1. att.).

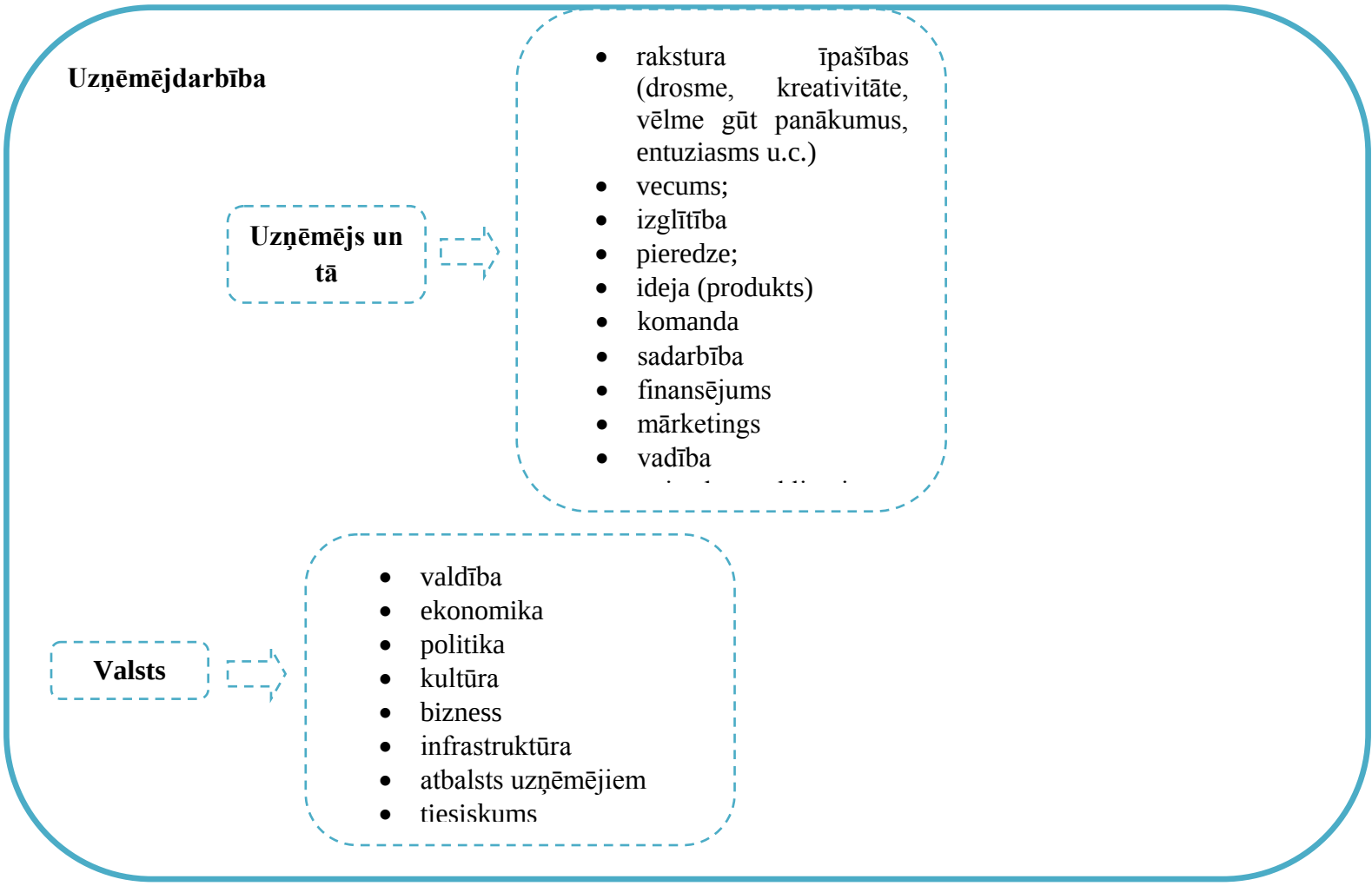

Avots: autora veidots, izmantojot Kakati, M. (2003), Cassar, G. (2012), Chowdury, M.S., et al (2013), Harada, N. (2003), Irjayanti, M., Azis, M.A. (2012), Chorew, S., Alistair, R.A. (2006), Kihlgren, A. (2003), Ratanova, I., et al (2013), Siringoringo, H., et al (2009).

1.att. Uzņēmējdarbības uzsākšanu ietekmējošie faktori

Apskatot pamatgrupu Nr.1. – uzņēmējs un tā uzņēmums, M.Kakati (2003) klāstera analīzei, lai atrastu veicinošos un kavējošos faktorus veiksmīgai uzņēmējdarbībai augsto tehnoloģiju jomā, kā vienu no uzņēmēju anketā atzīmējamajiem kritērijiem norādīja uzņēmēja raksturu (vēlme gūt panākumus, kreativitāte, drosme, entuziasms/darba kapacitāte, kompetence nozarē, spēja intensīvi strādāt, spēja novērtēt un reaģēt uz riskiem, spēja diskutēt, uzmanība detaļām, zināšanas par mērķa tirgu u.c.). Pētījumu rezultātā, kurā tika izmantota klāstera analīze un regresijas modelis, tika konstatēts, ka uzņēmējdarbības veikšanas kvalitāte (uzņēmuma

dibinātājs, kurš plāno resursus un izstrādā stratēģiju, lai produktu virzītu tirgū) spēlē nozīmīgu lomu, lai gūtu panākumus uzņēmējdarbībā.

G.Cassar (2012), lai noskaidrotu, vai nozares un uzņēmējdarbības uzsākšanas pieredze Japānā prognozē sasniegumus uzņēmējdarbībā, aptaujāja 2304 jaunos uzņēmējus un rezultātā noskaidroja, ka uzņēmējiem ar lielāku pieredzi nozarē (īpaši augsto tehnoloģiju jomā) ir

lielākas cerības gūt panākumus uzņēmējdarbībā. Tāpat, neskatoties uz pretējo viedokli literatūrā, nav atrasti būtiski pierādījumi, ka uzņēmējdarbības uzsākšanas pieredze uzlabotu sasniegumus uzņēmējdarbībā.

M.S.Chowdury et.al. (2013) noskaidrojot maza un vidēja uzņēmuma vadītāja panākumus veicinošus faktorus, aptaujāja 80 mazo un vidējo uzņēmumu vadītājus. Pētījumā noskaidrots, ka mazo un vidējo uzņēmumu panākumi vai to kavēšanās balstās uz demogrāfiskajiem raksturlielumiem (uzņēmēja gadi, izglītība un pieredze).

Eiropas Komisija 2005.gadā veica aptauju, kurā iesaistījās 2002.gadā reģistrētie uzņēmumi no 15 Eiropas Savienības dalībvalstīm. Anketas mērķis bija noskaidrot, kādi ietekmējošie faktori nepieciešami veiksmīgai uzņēmējdarbības veikšanai. Kā galvenie uzsvari anketā tika norādīti: uzņēmēja gadi, dzimums, aktivitāte, uzņēmuma vadīšanas pieredze un izglītība (Eiropas Komisija, 2011).

Savukārt *N.Harada* (2003), pētot 5911 jaunos Japānas uzņēmumus, vēlējās noskaidrot, vai veiksmīgai uzņēmējdarbībai ir kāda saistība ar paša uzņēmēja cilvēkkapitālu, dzimumu un uzņēmuma lielumu. Rezultātā tika noskaidrots: 1) gados jaunāks uzņēmējs var būt veiksmīgāks par gados vecāku uzņēmēju; 2) paša uzņēmēja iepriekšējā pieredze ir svarīgāka par viņa iegūto izglītību; 3) uzņēmējs – sieviete biznesā darbojas mazāk veiksmīgi.

Savukārt *M.Irjayanti* un *M.A.Azis* (2012) uzskata, ka viens no kavējošajiem faktoriem veiksmīgai uzņēmējdarbībai ir uzņēmēja vadīšanas prasmes.

Latvijā tika veikts pētījums par personu vecumu, kādā tās dibina uzņēmumus. Pētījuma ietvaros tika analizēts laika posmā no 2000.gada līdz 2013.gadam reģistrēto jauno uzņēmumu dalībnieku vecums. Rezultātā tika noskaidrots, ka lielākā daļa no personām, kas dibina uzņēmumu, ir vecumā no 30–40 gadiem. Tāpat ir novērots, ka strauji pieaug reģistrēto uzņēmumu skaits, kuras dibinājušas personas vecumā no 18 gadiem (SIA "Lursoft", 2013). Autors uzskata, ka pētījuma rezultātā ir vērojami divi aspekti, viens ir topošā uzņēmēja vecums, bet otrs – pieredze. Iespējams, tieši topošā uzņēmēja pieredzes aspekts ir galvenais dzinulis dibināt uzņēmumu, sākot no 30 gadiem.

Autora skatījumā veiksmīga uzņēmējdarbība ir atkarīga ne tikai no paša uzņēmēja, bet arī no paša uzņēmuma.

S.Chorew un *R.A.Alistair* (2006) tajā iekļauj tādus elementus kā uzņēmuma ideja (atbilst klientu vajadzībām), tā sākotnējā stratēģija, komandas kompetence (vadības spējas un daudzveidīga pieredze), sadarbība (motivācija atbilstoši uzņēmuma mērķiem), stratēģija (nozares analīze un regulāra sekošana nozares izmaiņām), attiecības ar klientiem (personīga iepazīšanās, izpratne par pircēja uzvedību, atsauksmes un tirgus lielums produktam), vadība (komandas solidaritāte ar uzņēmumu), mārketinga stratēģija (produkta lietderība, visaptveroša iepazīšanās ar tirgu un uzticams mārketinga plāns) produkta attīstība (produkta kvalitāte/izturība un komandas kvalitāte), risinājumi, organizācija, finansējums. Pētījumā iepriekšminētie elementi tika iedalīti kā svarīgie (uzņēmuma ar komandas sadarbība, kompetence, ideja, stratēģija (galvenā un mārketinga), attiecības ar klientiem, vadība un pētniecības/attīstības kapacitāte) un mazāk svarīgie – uzņēmuma sadarbība, finansējuma veids, produkta gatavība un organizācija.

M.Kakati (2003) aptaujā, kas tika domāta uzņēmējiem, lai noskaidrotu veicinošos un kavējošos faktorus veiksmīgai uzņēmējdarbībai augsto tehnoloģiju jomā, ietvēra šādus kritērijus – resursu iespējas (vadīšana, tehniskās, mārketinga u.c.), konkurētspējīga stratēģija (kvalitātes, izmaksu, inovāciju, pielāgošanas), produkta raksturojums (unikalitāte, salīdzinot ar konkurentiem, aizsardzība, atzīšana tirgū, darbojošs prototips un agrīna attīstības stadija),

tirgus raksturojums (izveidots izplatīšanas kanāls, neizmantots tirgus potenciāls, ievērojams pieauguma temps, konkurence parādījās pirmajos divos gados, risku radīts jauns tirgus/segments u.c.), finansiālie apsvērumi (sagaidāmā atdeve desmit reizes piecu gadu laikā, nav vajadzīgi turpmāki ieguldījumi, investīciju pirmā kārta u.c.) un izpildes rezultāti (pārdošana, tirgus daļa, tirgus cena, ražošanas izmaksas, vispārējās un administratīvās izmaksas, investīciju atdeve un peļņa). Autora skatījumā iepriekšminētos kritērijus arī varētu iekļaut zem pamatgrupas Nr.1. Savukārt, pats *M.Kakati* (2003) veidotais pētījums atklāja, ka uzņēmēja kvalitāte, resursu bāzes iespējas, konkurences stratēģija ir vērtējami kā kritiskie faktori jaunu uzņēmumu dzīvotspējai un sasniegumiem. Tāpat lielāku veiksmi nes nevis produkta unikalitāte, salīdzinot ar konkurentu produktu, bet gan tā spēja apmierināt klientu unikālās prasības.

N.Harada (2003) savā pētījumā norāda, ka lielākam uzņēmumam ir lielāka varbūtība būt veiksmīgākam.

Kā autors iepriekš norādīja, būtiska nozīme uzņēmējdarbības uzsākšanai ir arī valsts lomai (pamatgrupa Nr.2.).

Pievēršoties valsts lomai, *S.Chorew, R.A.Alistair* (2006) uzsvēra, ka uzņēmējdarbību ietekmē konkrētās valsts politiskā, ekonomiskā un biznesa vide.

Savukārt *M.S.Chowdury et.al.* (2013) uzskata, ka pie valsts vides ir pieskaitāmi šādi elementi: mārketings, tehnoloģijas, piekļuve kapitālam, infrastruktūra, valdība, politika un piekļuve informācijai. Pētījumā secināts, ka infrastruktūras trūkums, droša politiskā vide, pieeja tirgum un kapitālam ir vieni no svarīgākajiem faktoriem, kas veicina/kavē uzņēmējam sasniegt panākumus. Tāpat labvēlīgs politiskais un ekonomiskais klimats ir priekšnosacījums jebkuras pasaules valsts attīstībai.

A.Kihlgren (2003), pētot kavējošos faktorus mazā biznesa attīstībai Krievijā, secināja, ka tie ir: augsts korupcijas līmenis, izteikta ienākumu nevienlīdzība, biznesam nedraudzīgs tiesiskais regulējums (t.sk. nestabilitāte, ko izraisa skaidru noteikumu/likumu trūkums), finansējuma trūkums mazajiem uzņēmumiem, nedrošs stāvoklis lieliem rūpniecības uzņēmumiem un augsts noziedzības līmenis.

Arī I.Ratanova u.c. (2013) norāda, ka valsts uzņēmējdarbības vidi raksturo šādi elementi: valsts politika, ekonomika, tiesiskums, sociālā kultūra, ģeogrāfija un ekoloģija.

Savukārt *D.Isenberg* (2011) uzņēmējdarbību apskata kā ekosistēmu, kurā ir ietverti vairāki faktori: politika (vadība un valsts), finanses (kapitāls), kultūra (veiksmes stāsti un sabiedrības normas), atbalsts (infrastruktūra, profesiju atbalsts un nevalstiskās institūcijas), tirgus (sadarbība un klienti) un cilvēkkapitāls (darbaspēks un izglītības iestādes).

M.Irjayanti, M.A.Azis (2012), pētot Indonēzijas mazo un vidējo uzņēmumu kavējošos faktorus, noskaidroja, ka tie ir desmit: konkurence, pieeja finansējumam, enerģijas cena, tehnoloģijas, neefektīvas ražošanas izmaksas, ekonomiskie faktori (valdības fiskālā un monetārā politika, inflācija, procentu likmes un valūtas kursi), vadīšanas prasmes, process (dārdzība, grūtības u.c.), ierobežota pārdošana un izejvielas.

H.Siringoringo u.c. (2009) pētot galvenās problēmas, kas rodas mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, eksportējot savu produktu, noskaidroja, ka tas atkarīgs no šādiem faktoriem: konkurence, ilgs laiks eksporta dokumentu kārtošanai, produkta kvalitāte, šķēršļi eksportā atkarībā no valsts, mazas iespējas augstam ražošanas līmenim, transportēšanas kavēšanās, komunikācijas šķēršļi, valsts aģentūras, kas liek šķēršļus, starptautisko tirgus zināšanu trūkums, šķēršļi, ienākot starptautiskajos tirgos, eksporta administrācijas procedūras,

neefektīvas ražošanas izmaksas, neoficiāla maksa par eksporta dokumentu noformēšanu, produkta nenogādāšana laikā, trūkst zināšanu par darījumiem u.c.

Autors uzskata, ka visi iepriekš uzskaitītie faktori tieši vai netieši ietekmē uzņēmējdarbības uzsākšanu, un tos nevar viennozīmīgi iedalīt kā veicinošajos un kavējošajos faktoros.

2. Uzņēmējdarbības uzsākšana Eiropas Savienībā

Uzņēmējdarbība Eiropas Savienībā ir viena no svarīgākajām politikas jomām, liekot īpašu uzsvaru tieši uz rūpniecības un mazo un vidējo uzņēmumu attīstību. Atbalsts mazajiem un vidējiem uzņēmumiem un uzņēmējdarbībai kopumā ir ekonomikas atveseļošanās pamatā, jo 23 milj. Eiropas mazie un vidējie uzņēmumi sastāda 98% no kopējo uzņēmumu skaita, tādējādi nodrošinot 67% darbavietu un radot 85% jaunu darbavietu (Eiropas Komisija, 2013).

Eiropas mazās uzņēmējdarbības akta principi ir radīt vidi, kurā mazie un vidējie uzņēmumi var attīstīties, un uzņēmējdarbība tiek atalgota, nodrošināt, lai godīgi uzņēmēji, kas ir bankrotējuši, ātri varētu izmantot otro iespēju, izstrādāt noteikumus saskaņā ar principu "Vispirms domāt par mazākajiem", padarīt atsaucīgākas valsts iestādes, pielāgot valsts politikas instrumentus, atvieglot pieeju finansējumam un attīstīt tiesisko un uzņēmējdarbības vidi, palīdzēt izmantot iespējas, ko dod vienotais tirgus, veicināt prasmju uzlabošanu un visa veida inovācijas, ļaut problēmas pārvērst par iespējām, rosināt un atbalstīt, lai mazie un vidējie uzņēmumi izmantotu tirgus izaugsmes priekšrocības (Eiropas Kopienu komisija, 2008).

Savukārt Eiropas Savienības mazo un vidējo uzņēmumu atbalsta politikas pamatprincipi ir uzņēmumu konkurētspējas celšana, uzņēmējdarbības vides uzlabošana un finanšu resursu pieejamības uzlabošana un investīciju veicināšana. Mazo un vidējo uzņēmumu atbalstam tiek izmantoti dažādi instrumenti, piemēram, finanšu instrumenti (Eiropas Investīciju bankas globālie aizdevumi, garantijas, riska kapitāla instrumenti, palīdzība jaunajiem uzņēmumiem), struktūrfondi, atbalsts izpētei un attīstībai, atbalsts starptautiskajai sadarbībai un eksporta veicināšanai un atbalsts vides aizsardzības jomā (MVU politika ES, b.g.).

Mazo uzņēmumu programma balstās uz Eiropas Mazo uzņēmumu hartas, kuras galvenie mērķi ir stiprināt inovāciju un uzņēmējdarbības garu, izveidot regulatīvu, fiskālu un administratīvu struktūru, kas sekmētu uzņēmējdarbības aktivitātes, nodrošinot pieeju tirgiem, sekmēt vislabāko izpētes rezultātu un tehnoloģiju pieejamību, uzlabot finanšu resursu pieejamību visā uzņēmuma dzīves cikla laikā, pastāvīgi uzlabot sniegumu tā, lai Eiropas Savienība piedāvātu vislabāko vidi mazo uzņēmumu darbībai pasaulē, ieklausīties mazajos uzņēmumos un veicināt visaugstākās klases mazo uzņēmumu atbalstu (Eiropas Komisija, 2004).

Autora skatījumā, Eiropas Savienības mērķis attīstīt mazos un vidējos uzņēmumus ir mērķtiecīga pieeja stabilai ekonomikas attīstībai.

3. Galvenie ieguvumi un ekonomiskais efekts uzņēmējdarbības uzsākšanā Latvijā pēc tās iestāšanās Eiropas Savienībā

Analizējot ieguvumus, kas radušies pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai, konstatēts, ka tie visi – tieši vai netieši ietekmē uzņēmējdarbības uzsākšanu.

Autora skatījumā, pie galvenajiem ieguvumiem varētu pieskaitīt – brīvu preču, pakalpojuma, personu un kapitāla kustību, uzņēmējdarbības likumdošanas uzlabošanu ar mērķi veicināt uzņēmējdarbību, konkurences politikas īstenošanu ar mērķi nodrošināt iekšējā tirgus veiksmīgu funkcionēšanu, ekonomisko un monetāro savienību ar mērķi ieviest vienotu valūtu, plašu atbalstu mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, vienota tirdzniecības politiku attiecībā pret trešajām valstīm un kopēju muitas tarifu politikas piemērošanu (Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, 2002). Tāpat ļoti būtiski ieguvumi ir ES finansiālo līdzekļu saņemšana, investīciju nosacījumu uzlabošanās, pielāgošanās ES likumdošanai, standartiem un prasībām, ekonomiskās politikas koordinācija ar ES dalībvalstīm un līdzdalība ES ekonomiskās politikas izstrādē, pievienošanās eiro zonai un eiro ieviešana (Antuža., D., 2003).

Lai gūtu pierādījumus ekonomiskajam efektam uzņēmējdarbības uzsākšanā Latvijā pēc tās iestāšanās Eiropas Savienībā, svarīgi būtu apskatīt dažus tautsaimniecības rādītājus.

Kā viens no nozīmīgākajiem rādītājiem valsts attīstības līmeņa noteikšanai ir reālais iekšzemes kopprodukts (skat. 2.att.).

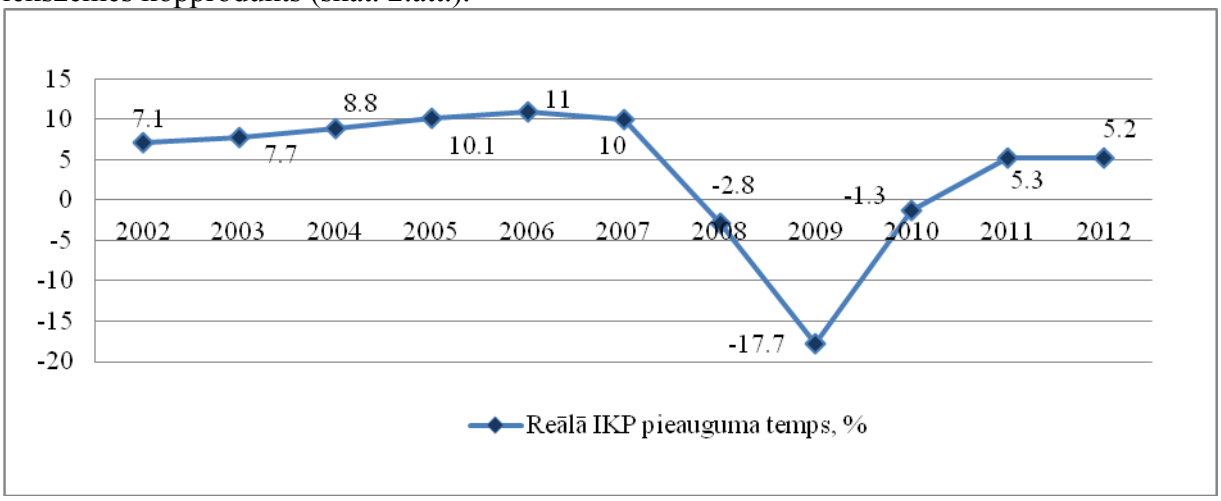

Avots: Eurostat.

2.att. Latvijas reālā IKP pieauguma temps 2002.–2012.gadā

Attēlā Nr.2. ir redzams, ka reālais IKP 2004.gadā salīdzinot ar 2002.gadu pieaudzis par 1,7%, bet, 2006.gadā salīdzinot ar 2004.gadu tas pieaudzis par 2,2%, tādējādi dinamikā sasniedzot augstāko punktu. Iepriekšminētais pierāda, ka straujš IKP pieaugums vērojams tieši sākot no 2005.gada, tādējādi secinot, ka IKP pieaugums noticis saistībā ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā 2004.gada 1.maijā.

Savukārt IKP pieauguma tempa samazinājums no 2007. gada līdz 2009.gadam ir izskaidrojams ar globālās finanšu krīzes iestāšanos.

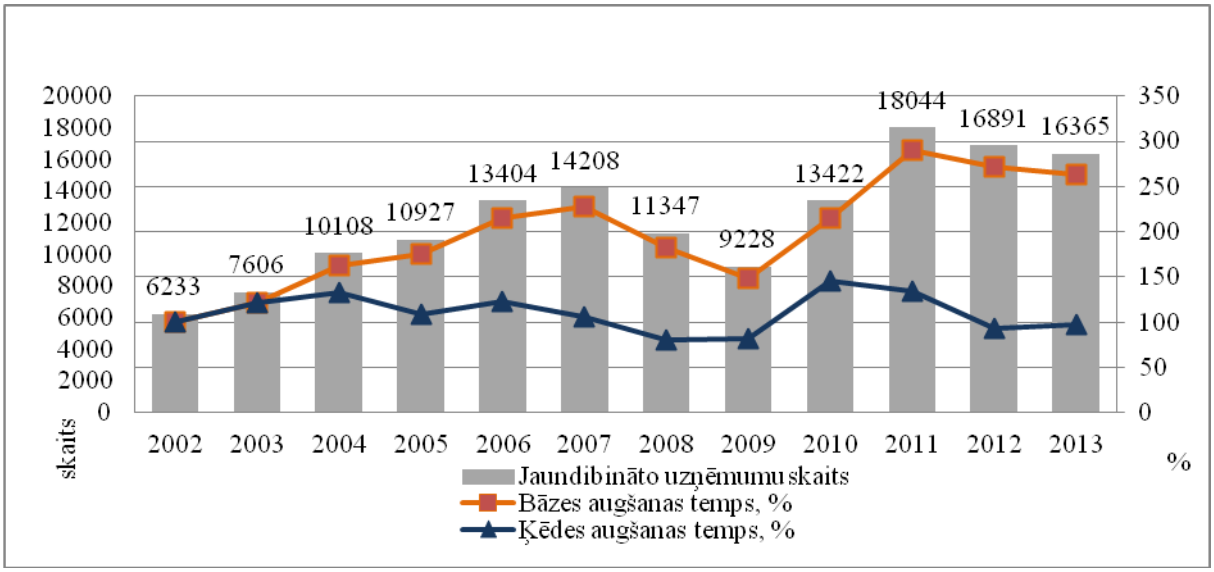

Avots: Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs

3.att. Jaunu uzņēmumu un komersantu reģistrācija Latvijā 2002.–2013.gadā

Apskatot 3.attēlā jaunu uzņēmumu un komersantu (t.sk. sabiedrība ar ierobežotu atbildību, akciju sabiedrība, individuālais komersants, pilnsabiedrība, komandītsabiedrība un to filiāles, ārvalsts komersanta filiāle, Eiropas komercsabiedrība, individuālais komersants, kooperatīvā sabiedrība, zemnieka saimniecība, zvejnieka saimniecība un to filiāles, Eiropas kooperatīvā sabiedrība) reģistrācijas dinamiku 2004.gadā salīdzinājumā ar 2002.gadu, ir vērojams straujš uzņēmumu reģistrācijas pieaugums – par 62%. 2007.gadā, salīdzinot ar 2004.gadu, uzņēmumu reģistrācija pieaugusi par 40%, tādējādi ir vērojams augstākais punkts uzņēmumu reģistrācijā.

Iepriekšminētais pierāda, ka straujš uzņēmumu reģistrācijas pieaugums vērojams tieši sākot no 2006.gada, tādējādi secinot, ka pieaugums saistāms ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā 2004.gada 1.maijā.

Savukārt Uzņēmumu reģistrācijas samazinājums no 2007.gada līdz 2009.gadam ir izskaidrojams ar globālās finanšu krīzes iestāšanos.

Secinājumi

Pētījuma teorētiskajā daļā konstatēts, ka uzņēmējdarbības uzsākšanu veicinošos faktorus var iedalīt divās galvenajās pamatgrupās – uzņēmējs (drosme, entuziasms, kreativitāte u.c.) un tā uzņēmums (ideja, komanda, sadarbība, finansējums u.c.), un valsts (politika, ekonomika, tiesiskums, bizness u.c.), kurā tiek veikta uzņēmējdarbība.

Tāpat Eiropas Savienībai uzņēmējdarbība ir viena no nozīmīgākajām politikas jomām, kurā īpašs uzsvars tiek likts uz mazo un vidējo uzņēmumu attīstību (Eiropas mazie un vidējie uzņēmumi sastāda 98%), tādējādi panākot efektīvu ekonomikas atveseļošanos – nodrošinot darbavietas (67%) un radot jaunas darbavietas (85%) (Eiropas Komisija, 2013).

Analizējot dažādus rādītājus (reālais IKP, uzņēmumu reģistrācija), noskaidrots, ka ieguvumi (brīva preču, pakalpojumu, personu un kapitāla kustība u.c.), kas radušies pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā, ir atstājuši pozitīvu ietekmi uz uzņēmējdarbības

uzsākšanu Latvijā, tādējādi izraisot ekonomisko efektu (Latvijas reālajam IKP 2006.gadā, salīdzinot ar 2004.gadu, pieaugot par 2,2%).

Literatūras saraksts

Antuža., D. (2003). Eiropas Savienībā Latvija iegūs, Latvijas bankas biļetens "Averss un Reverss", 3, 3.–4. lpp. [tiešsaite].
[Skatīts 11.02.2014]. http://www.makroekonomika.lv/sites/default/files/av_rev_3_2003.pdf.
Cassar, G. (2012). Industry and startup experience in entrepreneur forecast performance in new firms, *Journal of Business Venturing*, 29, 137–151 lpp.
Chorew, S., Alistair, R.,A. (2006). Success in Israeli high-tech start-ups; Critical factors and process. *Technovation*, 26, 162–174.lpp.
Chowdhury, M.S., Alam, Z., Arif Md.,I. (2013). Success Factors o Entrepreneurs of Small and Medium Sized Enterprises: Evidence form Bangladesh. *Procedia Economics and Finance*, 3 (2), 503–511.lpp.
Eiropas Komisija (2013). Ieskats Eiropas Savienības politikā: uzņēmējdarbība, 03.2013., [tiešsaite]. [Skatīts 27.01.2014]. http://europa.eu/pol/enter/index_lv.htm.
Eiropas Komisija, (2004). Eiropas Mazo uzņēmumu harta, [tiešsaite]. [Skatīts 11.02.2014]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/charter/docs/charter_lv.pdf.
Eiropas Kopienu komisija (tagad – Eiropas Komisija), (2008). Eiropas Mazās uzņēmējdarbības akts, 25.06.2008. [tiešsaite]. [Skatīts 11.02.2014].
http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0394:FIN:lv:PDF.
European Commision, (2011). Factors of business success, 21.09.2011. [tiešsaite]. [Skatīts 11.02.2014].
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/european_business/special_sbs_topics/factors_business_success.
Eurostat, Real GDP growth rate 2002. – 2012. [tiešsaite]. [Skatīts 11.02.2014].
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tec00115.
Harada, N. (2003). Who succeeds as an entrepreneur? An analysis of the post-entry performance of new firms in Japan. *Japan and the World Economy*, 15, 211–222 pp.
Irjayanti, M., Azis, M., A. (2012). Barrier factors and potential solutions for Indonesian SMEs. *Procedia Economics and Finance*, 4, 3–12.lpp.
Isenberg, D. (2011). The Entrepreneurship Ecosystem Strategy as a New Paradigm for Economic Policy: Principles for Cultivating Entrepreneurship, 11.05.2011., [tiešsaite].
[Skatīts 08.02.2014]. http://entrepreneurial-revolution.com/2011/05/11/the-entrepreneurship-ecosystem-strategy-as-a-new-paradigm-for-economic-policy-principles-for-cultivating-entrepreneurship/.
Kakati, M. (2003). Success criteria in high-tech new ventures. Technovation 23 (5), 447–45. lpp.
Kihlgren, A. (2003). Small business in Russia – factors that slowed its development: an analysis. Communist ans Post – Communist Studies, 36, 193–207. lpp.
Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, (2002). Argumenti par Latvijas ieguvumiem no iestāšanās Eiropas Savienībā., [tiešsaite].
[Skatīts 11.02.2014]. http://www.mfa.gov.lv/lv/Arpolitika/eu/arhivs/3883/3749/3752/3794/.
MVU politika ES, (b.g.). [tiešsaite]. [Skatīts 11.02.2014]. http://www.mvu.lv/pub/?id=6.
Pārresoru koordinācijas centrs (2012). Nacionālais attīstības plāns 2014 – 2020. gadam, 20.12.2012., [tiešsaite]. [Skatīts 27.01.2014]. http://www.varam.gov.lv/lat/pol/ppd/ilgtsp_att/?doc=13858.
Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija (tagad – Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija), (2006). Nacionālās attīstības plāns 2007 – 2013. gadam, 2006, [tiešsaite]. [Skatīts 27.01.2014]. http://www.varam.gov.lv/lat/darbibas_veidi/tap/lv/?doc=13524.
Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija (tagad – Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija), (2010). Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030.gadam, 06.2010., [tiešsaite]. [Skatīts 27.01.2014]. http://www.varam.gov.lv/lat/pol/ppd/?doc=13857.
Ratanova, I., Reshina, G., Bruna, S., Gross, E.(2013). Development of small and medium – sized enterprises in regions of Latvia. *Regional formation and development studies*, 3(11), 189–198.lpp.
SIA „Lursoft", (2013). Lursoft: trešā daļa no personām , kas dibina savus uzņēmumus, ir vecumā no 30 – 40 gadiem, 14.02.2014. [tiešsaite]. [Skatīts 14.02.2014].

http://www.lursoft.lv/press/2014/02/14/Tresa-dala-no-personam-kas-dibina-uznemumus-ir-vecuma-no-30-40-gadiem. Siringoringo, H, Prihandoko, Tintri, D., Kowanda, A. (2009). Problem Faced by Small and Medium Business in Exporting Products, *Delhi Business Review* X, 10 (2), 49–56. lpp.
Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistra datu bāze (b.g.). Jaundibināmo uzņēmumu reģistrācijas dinamika 2002.–2013. gadam.

DARBĪBU PLĀNS CĪŅAI PRET KONTRABANDU GAR ES AUSTRUMU ROBEŽU

ACTION PLAN TO FIGHT AGAINST SMUGGLING ALONG THE EU EASTERN BORDER

Aleksejs Šaforostovs, Dr. iur. cand.
Biznesa augstskola Turība, Latvija

This article discusses efficiency of the plan to combat smuggling along the eastern border of the European Union. Smuggling and related corruption in recent years has become one of the most ubiquitous of crime types, especially along the eastern border of the European Union (Latvia, Estonia, Lithuania). The purpose of this paper is the study existing measures to combat smuggling and corruption and develop an action plan to improve the effectiveness of counteracting smuggling, which causes significant damage the economy and the financial interests of the European Union.

Atslēgas vārdi: kontrabanda, austrumu robeža, organizēta noziedzība, akcīzes preces, krāpšana.

1. Darbību plāns cīņai pret kontrabandu gar Eiropas Savienības austrumu robežu

Eiropas Komisija (turpmāk EK), reaģējot uz bīstamu situāciju Eiropas Savienību (turpmāk ES) austrumu robežā, sagatavoja kontrabandas cigaretes un alkohola apkarošanas plānu. Minētā plāna izstrāde tika veikta, lai saņemtu maksimāli pilnīgu informāciju par kontrabandas nosacījumu pastāvēšanu/dibināšanu uz visvairāk izplatītām preču grupām: cigaretēm un alkoholu.

Liela mēroga kontrabandas cigarešu un alkohola ievešana Eiropas Savienībā notiek caur to austrumu robežu. Šī nelikumīgā darbība rod nozīmīgus finansiālus zaudējumus ES budžetam un dalībvalstu budžetiem. Lai gan nav precīzas statistikas par kopējo situāciju, tiešo zaudējumu rezultātā muitas ieņēmumos cigarešu kontrabanda sasniegs vairāk nekā 10 miljardu eiro lielus zaudējumus gadā (OLAF, EUROPOL, 2013). Cīņa ar kontrabandas akcīzes preču pieplūdumu no Moldovas, Ukrainas, Krievijas un Baltkrievijas kļuvusi par prioritāti Eiropas Komisijai (OLAF, 2014).

Ir vairāki nosacījumi, kas veicina šo liela mēroga kontrabandu. Apmaiņa ar operatīvo informāciju starp kompetentajām iestādēm valsts un starptautiskā līmenī ne vienmēr ir pietiekama un operatīva. Nepilnības joprojām saglabājas infrastruktūras un aprīkojuma ES ārējā robežā. Korupcija joprojām ir izplatīts instruments, ko izmanto kontrabandas subjekti, lai segtu savas nelegālās aktivitātes. Būtiski atšķiras normatīvie noteikumi par sankcijām, kuras dalībvalstīs piemēro kontrabandas subjektiem, kas var dot kontrabandas subjektiem stimulu izmantot ES robežpunktos, kur paredzēti zemāki sodi, un/vai tos faktiski nepiemēro. Augsto cenu un nodokļu atšķirības starp ES un tās kaimiņiem ar zemākām nodokļu likmēm

ir arī svarīgs faktors. Cīņa pret šāda veida krāpšanu ir kopīga atbildība. Tas prasa steidzamu un racionalizējošu darbību visos līmeņos, tas ir, no Eiropas Komisijas, dalībvalstīm un kaimiņvalstīm. Dalībvalstīm ar augstām akcīzes nodokļa likmēm nepieciešams īstenot atbilstošu iekšējo kontroli. Tie robežojas ar trešajām valstīm. Ir nepieciešams palielināt kontroli gan uz iekšējo patēriņu, gan uz kontrabandu no saviem kaimiņiem, sekmējot kontrabandas plūsmas samazināšanu no savas teritorijas, attiecībā uz citām dalībvalstīm.

Lai nodrošinātu efektīvu risinājumu šīm problēmām, Eiropas Komisija ir noteikusi aktivitātes, galvenokārt īstermiņa un vidēja termiņa, kas jāveic, izmantojot dalībvalstis, kā arī Krieviju un Austrumu partnerības valstīs (Armēnija, Azerbaidžāna, Baltkrievija, Gruzija, Moldova un Ukraina) (*Study on national regimes for customs infringements and penalties prepared by a Project Group under the Customs*, 2013).

Eksistējušu EK un dalībvalstu aktivitātes cīņa ar kontrabandas apkarošanu nenodrošina ES austrumu robežas atbilstošu drošību, un EK izstrādāja sekojošas aktivitātes, kas varētu efektīvi apkarot cigarešu un alkohola plūsmu ES no trešajām valstīm. Dalībvalstis un to atšķirīga kontrabandas likumdošanas un sodu piemērošana dod kontrabandas subjektiem spēcīgu stimulu iesaistīties "soda iepirkšanās" un kavēt pārrobežu izmeklēšanu, un, visbeidzot, bet ne mazāk svarīgi ir augsto cenu un nodokļu atšķirības starp ES un tās kaimiņvalstīm, kas padara kontrabandu par rentablu nodarbošanās veidu.

EK piedāvātas darbības var iedalīt četrās kategorijās, kas atbilst iepriekš aprakstītajiem mērķiem:

- kapacitātes palielināšana, tehniskā palīdzība un apmācība;
- bremzējoši faktori un informētības līmeņa paaugstināšana;
- operatīvās sadarbības stiprināšana un
- ciešāka starptautiska sadarbība. (*Action plan to fight against smuggling of cigarettes and alcohol along the EU Eastern border*, 2011)

Pirmā darbības kategorija paredz paaugstināt robežkontroles punktu kapacitātes celšanu, tehnisko palīdzību un personāla apmācību, kas pēc aptuveniem apmēriem tikai austrumu robežā prasīs katru gadu papildus 10 milj. eiro papildu finansējumu, kuru plāno piesaistīt caur ES fondu programmām (piemēram, *Baltic Sea Region* programma, kuras ietvaros minētām aktivitātēm 2012. gadā tika paredzēti 2 milj. eiro, bet 2013. un 2014. 4 milj. un 5 milj. eiro – attiecīgi) (Igaunijas un Lietuvas iekšlietu ministrijas nostāja, 2013).

Runājot par otro kategoriju, nepieciešams ņemt vērā, ka pašlaik nav tiesību normu tuvināšanai ES līmenī, lai nodrošinātu to, ka operatori vai kontrabandisti vienā dalībvalstī saskaras ar līdzīgu sodu citā dalībvalstī. Tas pamudina kontrabandistus izmantot ostas/ieejas punktus ES, kur valsts tiesību akti nosaka minimālos sodus par kontrabandu. Komisijai, dalībvalstīm un partnervalstīm ir nepieciešams palielināt sabiedrības informētību par milzīgiem zaudējumiem, ko rada kontrabandas aktivitātes ES un valsts budžetiem, un efekts galu galā tieši skar nodokļu maksātājus un patērētājus.

Pēdējās divas kategorijas paredz ciešāku tiesību aizsargājošu institūciju sadarbību, tabakas un alkohola ražotāja iesaistīšanu kontrabandas aktivitātēs, īpaši pieminot *Jin Ling* cigarešu ražošanu Krievijā, Kaļiņingradas apgabalā, kur saskaņā ar ražošanas un patērēšanas/eksportēšanas cigarešu starpības pētījumu, ES pētnieki nonāca pie secinājuma, ka tikai minēto cigarešu kontrabanda nodara ES budžetam katru gadu 700 milj. eiro lielus zaudējumus nenomaksāto nodokļu apmērā, būtiski kropļojot ES tabakas izstradājumu tirgu (*Lithuanian Customs Department*, 2013).

2. Reāla situācija ar kontrabandas aktivitātem Baltijas valstīs

Baltijas valstu kaimiņu attiecības ar Krieviju, Baltkrieviju un Ukrainu un kopīga Padomju vēsture, dibināja minēto valstu pierobežu reģiona iedzīvotājiem īsto kontrabandas aktivitātes klondaiku. Tā vai citādāk, kontrabanda kļuva par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ikdienas dzīves sastāvdaļu. Praktiski katrs iedzīvotājs zina, kur atrodas nelegālas degvielas, cigarešu vai alkohola realizācijas vietas, kā arī to, kā uz to iziet caur saviem draugiem un paziņām. Neskatoties uz to, minētās preces – tikai trīs galvenie kontrabandas "fundamenta bloki", kuru mērogi visvairāk uzplauka ekonomiskās krīzes laikā (pamatojoties uz autora veiktām aptaujām Igaunijas un Latvijas pierobežu regionā 2011.–2013. gadam).

Lietuva

Ko kontrabandisti mēģina ievest Lietuvā šodien? Visu – no autiņbiksītēm līdz lidojošiem aparātiem. Nemitīgi aug nelegāli ievesto medikamentu, pazīstamo preču viltojumi, augs arī narkotrafiks. Neskatoties uz pieņemto viedokli, galvenais kontrabandas virziens mūsdienu Lietuvā– tas ir tabakas izstrādājumu nelegāla ievešana.

Pirmkārt, to stimulē cigarešu cenu starpība ES dalībvalstīs un trešajās valstīs, piemēram, Krievijā vai Baltkrievijā. Pie tam, kontrabandas plūsmas no minētiem reģioniem var nosaukt par peldošām, jo tās svārstās un atkarīgi no dažādiem apstākļiem, bet aptuveni vienādās.

Otrkārt, to stimulē tabakas izstrādājumu ērtība no transportēšanas un glabāšanas viedokļa. Lietuvā, piemēram, bieži tiek dzirdētas baumas par Krievijas un Lietuvas "ihtiandriem", kas pārvieto zemūdenē pie sevis simts tūkstošus cigarešu paciņas. Pirms dažiem gadiem autors saskārās ar vienu Lietuvas iedzīvotāju, kas nolēma pārdot savu veco automašīnu *Volkswagen Passat*. Brīnumainā kārtā pircēji atradās ātri un praktiski par cenu neinteresējās. Viņus neinteresēja salona stāvoklis vai ārējais izskats, galvenais, lai dzinējs būtu kārtībā. Kā vēlāk noskaidrojās, no salona tika izmests viss, izņemot vadītāja sēdekli, bet atbrīvotās vietas virsbūvē, durvīs, zem paneļiem pārveidoja slēptuvēs, lai transportētu cigaretes. Minētā veidā "sagatavotā" automašīnā *Volkswagen Passat* varēja noslēpt tūkstošus cigarešu paciņu. Viens brauciens tādā veidā ne tikai sedza automašīnas iegādes un pārveidošanas izdevumus, bet jau deva ieņēmumu. Konfiscēšanas gadījumā automašīnu nebija žēl atdot, jo sekojoša automašīna kompensētu visus zaudējumus.

Treškārt, Lietuva ir ļoti pievilcīga no loģistikas viedokļa – mūsdienas kontrabandisti ņem vērā arī minēto ģeogrāfisko faktoru.

Neskatoties uz to, ka Lietuvas tabakas nelegālais tirgus tiešām nav tik mazs, kaimiņu valstīs tas ir aptuveni līdzvērtīgs. Minētā fona Lietuvas muitas iestāžu darbinieku rezultāti izskatās vairāk pievilcīgi, nekā pie ārzemju kolēģiem. Viņi tieši zina, ka aptuveni 80% no aizturētām cigaretēm paredzētas Rietumeiropas valstu iekšējam tirgum. Piemēram, Polijā "pēc 2013.gada datiem, tika aizturētas 250 milj. cigarešu gabali, Lietuvā 130 milj. Ja salīdzina kaimiņvalstu iedzīvotāju skaitu, sanāk, ka uz vienu iedzīvotāju Lietuvā aizturēts vairāk tabakas, nekā Polijā" (*Lithuanian Customs Department information about fight against cigarette smuggling*, 2014).

Pēc Lietuvas muitas departamenta sniegtās informācijas, ja aizturētas milj. paciņas, minētais fakts nedos nekādu ietekmi uz valsts tabakas tirgu, var aizturēt 100 tūkst. paciņas, bet, ja vienlaicīgi būtiski pieaugs legālo cigarešu realizācija – tas nozīmēs, ka muitas

nostrādāja labi. Tas nozīmē, ka rezultāts ir tikai tad un to var skaitīt par pozitīvu, kad palielinājās legālā tirgus daļa.

Kontrabandai ir trīs "dzinēji": korupcija, iespēja izvairīties no atbildības un ienesīgums (*Lithuanian Customs Department*, 2013). Turklāt ienesīgums ir vienmēr priekšā. Ja kontrabanda – ekonomiskais noziegums, svarīgi izdarīt tā, lai netiktu sasniegti ekonomiski rezultāti, uz kuriem orientējas, plānojot un organizējot noziegumu. Bet, ja kontrabandas rezultātā saņemti nelikumīgi ieņēmumi, valsts pienākums izdarīt visu, lai valstij nodarītais kaitējums tiktu atlīdzināts.

Tā ir teorija tiešā veidā, bet kā runā paši kontrabandisti, Lietuvas Saeimā "sež" 141 deputāts, kas domā, kā samazināt kontrabandas plūsmas, bet ārpus Saeimas ēkas trīs milj. iedzīvotāji izgudro jaunus veidus, kā pievilt deputātus (Autora intervijas rezultāti Lietuvas pierobežu teritorijā, 2012). Aptuveni 66% no iedzīvotājiem mierīgi attiecas pret kontrabandas precēm un kontrabandistiem, gandrīz 80% – iegādājas nelegāli ievestās preces un tikai 1,3% atzīstas, ka nekad nepirktu preces, par kurām var domāt, ka tās ievestas nelegālā veidā *(Lithuanian Customs Department information about fight against cigarette smuggling*, 2014). Papildus tam autors grib atzīmēt, ka Lietuva, kas mēģina cīnīties ar kontrabandu, ne tik sen ieveda kvotas uz cigaretēm ar ārzemju akcīzes marķējumu (ne ES), saskaņā ar kuru sodīs ne tikai pārdevēju, bet arī cigarešu pircējus (*Lithuanian Customs Department*, 2013). Nodokļu iestādes nolēma piespiest iedzīvotājus, pie kuriem tika atrastas tādas cigaretes, deklarēt tādu preci. Triviāli runājot, ja smēķētāja mājās ir pieci cigarešu bloki, kurus viņš nedeklarēja – saņem sodu. Nodokļu iestādes cerēja arī uz iedzīvotāju "saprašanu un atbalstu", piemēram, ja kaimiņš Jonas redz, ka viņu kaimiņš Pjatras smēķē cigaretes, un uz paciņas rakstīts – "*Сделано в России* (*или Белорусии*)", tam nekavējoties jāziņo valstij. Bet no tādas idejas pozitīvi rezultāti netika saņemti, un pilsoņi steidzās paziņot Lietuvas tiesībaizsargājošām iestādēm par to, ka viņu kāpņu telpas piesārņoja ar cigaretēm, kas Lietuvā pat neeksistē. Kā jau tika pieminēts, pašas "ejošās" preces degvielas, cigarešu un alkohola veidā – tikai "aisberga virsotne", Lietuva atzīta ar Eiropas struktūrām kā tranzītvalsts un sintētisko narkotiku ražotāja (OLAF, 2013).

Atsevišķais melnais tirgus eksistē farmaceitiskā virzienā, piemēram, kaimiņu Kaļiņingradas apgabalā, aptiekas ārzemniekus var atpazīt pēc veiktā pirkuma. Lielāku medikamentu daļu Lietuvā var nopirkt tikai pēc ārsta receptes, pie sava ārsta var piekļūt pēc pieraksta parasti pēc divām nedēļām vai pēc mēneša, vai izvēlēties privāto ārstu, kas par receptes izrakstīšanu paņems naudu. Slimam cilvēkam, pat ja viņš ir strādājošs un aktīvs, nav laika tādai garai procedūrai, kas eksistē valsts iestādēs, tāpēc viņš atdod naudu privātam ārstam par receptes izrakstīšanu. Tāda sistēma dibināja ne tikai medikamentu kontrabandu, kad medikamentus var nopirkt tirgū vai no rokām, bet arī sadzīves kontrabandu, kad lietuvieši Krievijā vai Baltkrievijā, pat ja viņi trīs reizes veseli, obligāti apmeklēt aptiekas "medikamentu šopingam" (Autora intervijas rezultāti Lietuvas pierobežu teritorijā, 2013).

Latvija

Kontrabanda Latvijā vai caur to teritoriju, ko tikai neved – gan zeltu, gan ikonas, gan dārgakmeņus, gan parastas preces – apģērbus, apavus, sadzīves tehniku un elektroniku. Bet pašas "populārākās", tāpat kā Lietuvā, ir cigaretes, degviela un alkohols. Pēc datiem, saņemtiem pētījuma rezultātā, ko veica kompānija TNS Latvia, tabakas nelegālais tirgus Latvijā sasniedza 39% 2013. gada beigās. Pētījumu veica pēc Nacionālo tabakas ražotāju asociācijas pasūtījuma. 2013. gadā pieauga smēķētāju skaits, kas izvēlas kontrabandas cigaretes, tos pieaugums vērojams visos valsts reģionos, bet īpaši tas augsts Daugavpilī un tā

apkārtnē – tur 60% smēķētāju lieto cigaretes ar ārzemju akcīzes marķējumu, tas saistīts ar Krievijas un Baltkrievijas robežu tuvumu, Rīgas reģionā tādu smēķētāju ir tikai 35%, Valmierā 32%, Liepājā 25%.

Pusi no visa kontrabandas cigarešu apjoma sastāda zīmola *More* cigaretes, kurus ved no Krievijas, otrā vietā *Winston* cigaretēm – 8%. Melnajā tirgū var atrast arī tādās markas, kuras vispār nevar iegādāties legāli Latvijā: *Jing-Ling*, *Kiss*, *Premyer* un it īpaši kaitīgas veselībai – *Prima* (balstoties uz autora intervijas rezultātiem ar Valsts ieņēmumu dienesta (turpmāk VID) un Robežsardzes parstāvjiem, ka arī pamatojoties uz tiesas praksi, 2011.–2013.gadā). Nacionālās tabakas ražotāju asociācijas pārstāvji uzskata, ka, pateicoties kontrabandas cigaretēm, valsts budžets katru gadu zaudē 113,83 milj. EUR.

Pēc kompānijas TNS Latvia pētījuma datiem, 73% gadījumos kontrabandas cigarešu realizācija notiek no rokas rokā un tikai 12% atklātos tirgos. Minētais realizācijas veids tiešā pārdēvēja un pircēja kontaktā nozīmē to, ka tiesību aizsargājošās iestādes nevar atklāt tādus noziegumus. Nereti pircējs un pārdevējs ir seni paziņas, kuriem ir tiešās attiecības, un neviens no tiem nav ieinteresēts iegādes fakta paziņošanā. Viens dara biznesu, otrs pirks cigaretes pēc pieņemamas cenas, un minēto simbiozi mūsdienu ekonomiskajos apstākļos salauzt praktiski nav iespējams. Nacionālās tabakas ražotāju asociācija uzskata, ka, lai apkarotu kontrabandu, ir nepieciešamas izmaiņas normatīvajos aktos, proti, aizliegums VID no izsolēm pārdot aprīkojumu cigarešu ražošanai, kas tika konfiscētas no nelegāliem ražotājiem. Un papildus nepieciešams paaugstināt sodus.

2013. gada pirmajā pusgadā kontrabandas cigarešu līmenis sasniedza 37,75%, tas ir tik, cik par visu iepriekšējo gadu, liecina aģentūras TNS Latvia sniegtā informācija. Pašas populārākās markas šogad kļuva *More* 44,2%, *Premyer* 11,7% un *Prima* 7,8%, vairāk nekā trešdaļa paciņu uzraksti krievu valodā.

Muitas kriminālpārvaldes priekšnieks Edijs Ceipe, atbildot uz jautājumiem par kontrabandu, atzīmēja, ka cīņa ar cigarešu kontrabandu svarīga tabakas industrijas un tiesībsargājošu dienestu sadarbība. Viņš piebilda, ka akcīzes nodokļa paaugstinājuma dēļ cenu starpība vēl vairāk pieaugs, un tas tikai stimulēs kontrabandu. Tikai ar situācijas uzlabošanu ekonomikā, uzlabosies situācija un samazināsies kontrabandas līmenis. Rezumējot sniegto informāciju, var secināt, ka var bezgalīgi pastiprināt kontrabandas apkarošanas pasākumus, bet, kamēr ir pieprasījums, būs arī piedāvājums. Tas ir īpaši sāpīgs jautājums priekš Latgales reģiona, kur iedzīvotāja pirktspēja ir pati zemākā valstī.

Ar alkoholu situācija arī ir neparasta, lielākais alkoholisko dzērienu ražotājs AS Latvijas Balzāms, neatmet iespēju pārcelt savu ražošanu ārzemēs, ja alkohola kontrabanda valstī turpinās augt. Situācija ar alkohola kontrabandu Latvijā arī nopietna. Ja citās valstīs tā daļa sastāda 5–10%, Latvijā tas ir 35%. Pēc ražotāja slēdziena, ja kontrabanda ieņems 50% no tirgus, bet valsts turpinās netālredzīgo akcīzes nodokļu paaugstināšanas politiku un beigs dibināt stingras prasības pret stipro alkoholu, salīdzinot ar citiem dzērieniem, tad neviens legāls ražotājs nevarēs konkurēt ar to.

Ir arī pavisam negaidīti kontrabandu gadījumi. Valsts ieņēmumu dienesta Muita vēl 2004. gada februārī nodeva materiālus prokuratūrā deviņu personu kriminālvajāšanai, kas tika turēti aizdomās par Krievijas zīmola *Baltimor* majonēzes un kečupa kontrabandu. Pēc VID datiem, kontrabandas shēmā iesaistītās organizācijas nesamaksāja valstij nodokļus 1 102 724,65 EUR apmērā. Darbības shēma, lai izvairītos no nodokļu nomaksas, bija sekojoša: no Krievijas preces ievieš Latvijā, kur dokumentos bija minēts, ka prece tiks eksportēta atpakaļ uz Krieviju, pēc tam Latvijā produkciju kopā ar dažu transporta kompāniju palīdzību

pārvieto Lietuvas muitas terminālā, kur tiek pārtaisīti dokumenti, un tās atpakaļ nosūtīta uz divām muitas noliktavām Latvijā. Šeit par preces saņēmējiem skaitās Latvijas teritorijā reģistrēti fiktīvi uzņēmumi, vērts atzīmēt, ka no deviņām personām, pret kurām VID sāk kriminālvajāšanu, ir divi augsta ranga Latvijas muitas darbinieki.

2008. gada 1. februārī ekonomikas policijas darbinieki lidostā "Rīga" aizdomās par liela apmēra Šveices pulksteņu un juvelierizstrādājumu kontrabandu aizturēja 40-gadīgu vīrieti, pie aizturētā policija atrada un konfiscēja Šveices rokas pulksteņus *Frank Muller, Piaget* un *Piaget* juvelierizstrādājumus ar briljantiem par kopēju summu 157 tūkst. EUR (VID, 2014).

2008. gada maijā, veicot kravas fizisko pārbaudi Rīgas brīvostā, VID darbinieki aizdomās par autortiesību pārkāpumiem aizturēja kravu. Krava tika marķēta ar tādiem pazīstamiem tirdzniecības zīmoliem, kā *Winne The Pooh, Hello Kitty, Mickey Mouse, Cars, Spider Man, Coca-Cola, Sponge Bob* un citiem *Disney* kompānijas zīmoliem no multiplikācijas filmām. Autortiesību īpašniekiem tika aizsūtīti preču paraugi, kas tika atzīti par viltojumiem un autortiesību pārkāpjošiem. Izņemot to, ka rotaļlietas bija zemas kvalitātes, tika noskaidrots, ka prece ir ražota Ķīnā un to bija plānots realizēt vienā no Latvijas lielveikaliem. Pēc fakta tika pieņemts lēmums sodīt juridisko personu 1707,45 EUR apmērā un konfiscēt kontrafaktas preces. Kopējā viltotu preču vērtība sastāda vairāk nekā 64,03 tūkst. EUR (VID, 2014).

Igaunija

Kontrabanda – nav Igaunijas izgudrojums. Pieņemts uzskatīt, ka vēl IX–XIII gadsimtos, pateicoties aktīvai sāls kontrabandai no ziemeļu Krievijas pilsētiņām uz Rietumiem, parādījās pilsēta Reveļj (mūsdienu Tallina). Nav nejauši, ka Tallinu sauca par "pilsētu, uzceltu uz sāls". Bet kontrabanda ne tikai ir saistīta ar sāli – bija arī kažokādas, medus, riekstu, vara, sudraba un cita kontrabanda. Atpakaļ ceļā caur igauņu zemēm veda arī bez nodevas nomaksas un valsts dienestu kontroles visu, kam varēja atrast pielietošanu Krievijas saimniecībā – no audumiem un instrumentiem līdz rotaslietām un garšvielām. Nav nejauši, ka Krievijas Impērijas laikos igauņi vienā rindā ar somiem, holandiešiem un citām Somijas līča tautām skaitījās par pamata kontrabandas piegādātājiem Sanktpēterburgas tirgū un Krievijas ziemeļrietumiem. Pie tam, dažreiz kontrabanda bija specifiska – antivalstiskā literatūra, apbruņojums un spridzekļi priekš kaujiniekiem-revolucionāriem. Acīmredzami jau pēc vairāku gadsimtu tradīcijām pēc Padomju Savienības rašanās un pirmās Igauņu Republikas dibināšanas tieši Igaunija kļuva par "logu uz Eiropu" priekš kontrabandas precēm no PSRS, pamata rotaslietām un cara laika vērtslietām, konfiscētas vai parasti atņemtas. Par kontrabandu piku caur Igauniju var nosaukt 1920.–1924. gadus, vērts pieminēt, ka kontrabanda un plašais koridors no PSRS caur Igauniju uz Rietumiem tika "slēgts" pēc Kremļa lēmuma, Igaunijā 1924. gadā notika pirmā ekonomiskā krīze, kas noveda pie vadošo finanšu iestāžu un lielu kontrabandas naftas darījumu banku-starpnieku bankrotēšanas, kā arī darījumiem ar miežu graudiem un pārējo. Harju novada muzejā, kas atrodas netālu no Tallinas un uzcelts par ES naudu, izstāžu zāle "par vietējo makšķernieku dzīvi" bez kauna visās Eiropas valodās, ieskaitot krievu apmeklētājiem izstāstīs, ka Harjuma makšķernieku galvenais nodarbošanās veids bija kontrabanda, nevis zvejošana. Tai skaitā spirta kontrabanda uz Somiju, kur XX gadsimta 20.–30.-os gados darbojās "sausais" likums. Iestājoties padomju periodam, daļa makšķernieku tika deportēta, bet pārējā sāka nodarboties ar zvejošanu un nodarbojās ar to līdz otrai Igaunijas Republikai – XX. gadsimta 90.-iem

gadiem. Ņemot vērā to, ka praktiski visa Somu līča piekraste tika noteikta par īpašo PSRS robežsardzes zonu ar īpašu pases režīmu.

No tiem laikiem kontrabanda Igaunijā, ja nav pazudusi, tad tā ir būtiski mainījusies. Igauņu valdība, ieinteresēta tajā, lai nezaudētu nevienu eiro no tā, kas ienāks patēriņu tirgū, veidoja un realizēja daudzas "likumdošanas lamatas" (likumdošanas aktu kopumi, kas veido par gandrīz iespējamo iespēju izvairīties no akcīzes nodokļu un nodevu samaksas, ka arī nelikumīgo iegūto ieņēmumu legalizēšānu), lai Nodokļu un Muitas departaments saglabātu priekš budžeta ieņēmumus no nodevām un akcīzēm. Tā kā Igaunijā bizness-atskaitīšanām vajadzētu būt "elektronizētām" un "atvērtām" pārbaudēm, kontrabandistiem nācās izmantot vairāk un vairāk visādu shēmu un vairāk aiziet ēnu – tīrajā kriminālā (Intervijas secinājumi Narva-1 un Narva-2 robežpunktos ar Igaunijas Iekšlietu ministrijas un Nodokļu un Muitas departamenta darbiniekiem 2013.gada 3.– 4.jūlijā).

Tā rezultātā mūsdienās kontrabandas gadījumi izskatās ne tik solīdi, kā iepriekš, un tie ir aplikti ar augstiem akcīzes nodokļiem: alkohols, tabaka un auto degviela. No smagas ekonomiskās krīzes, dzīves līmeņa krišanas, bezdarba un sekojošas vietējo iedzīvotāju "asocializācijas" vērojams, kā kontrabandas pieaugums, tā arī personu skaits, kas ar to nodarbojās. Kontrabandas alkohola daļa Igaunijas iekšējā tirgū sastāda mūsdienās 10–15% (aptuveni 3 milj. litru), kontrabandas cigarešu (vairāk nekā 700 milj. cigaretes), kontrabandas medikamentu – līdz 10%, kontrabandas degvielas – līdz 10%. Jo tuvāk pie Igaunijas-Latvijas vai Igaunijas-Krievijas robežas, jo kontrabandas procents ir augstāks. Tā, pēc Igaunijas Nodokļu-muitas departamenta datiem, 2013. gadā Narvas robežpunktā Igaunijā tika konfiscētas 5 milj. cigarešu – tas ir divas reizes vairāk nekā 2009. gadā. Turklāt kontrabandisti pielieto fantāziju: gadu atpakaļ, lai pārvietotu preces pāri robežupei Narva, starptautiskais igauņu-krievu grupējums izmantoja profesionālā peldētāja pakalpojumus – kurš piegādāja cigaretes Igaunijā ūdensdrošā iepakojumā, kas tika pievienots ar trosi pie viņa uzvalka (intervijas secinājumi Narva-1 un Narva-2 robežpunktos ar Igaunijas Iekšlietu ministrijas un Nodokļu un Muitas departamenta darbiniekiem 2013.gada 3.– 4.jūlijā).

Kad mēs runājam par pāris desmitiem "Korvalola" iepakojumiem vai cigarešu blokiem no Krievijas uz Igauniju, nevaram aizmirst, ka kontrabandai mūsdienās Igaunijā var piemist mēroga raksturs, saistīts ar atpakaļejošo plūsmu Krievijas virzienā. Tā kā igauņu muitas faktiski nenodarbojas ar "tranzīt" precēm – bet tas ir konteineru un kravas auto tūkstoši, tad ar to kontrabandas veidā no Eiropas ved visu, un Krievijas muitniekiem un robežsargiem nākas minēto plūsmu kontrolēt (intervijas rezultāti ar Krievijas muitas un robežsardzes dienestu parstāvjiem, 2012–2013). Var pieminēt, piemēram, ka nesen Sanktpēterburga Baltijas muitas operatīvās-izmeklēšanas nodaļas darbinieki aizturēja lielu patērētāju preces kontrabandu astoņos jūras konteineros. Par sūtītāju tika norādīta fiktīva igauņu kompānija, muitas deklarācijas eksporta prece tika norādīta "izstrādājumi no marmora, keramikas, stikla", Ķīnas ražojuma. Kravas apskates laikā tika atrastas patērētāju preces – čemodāni, ceļasomas un sieviešu somas. Tas ir pietiekami tipisks "konteineru kontrabandas" piemērs no Igaunijas. Atklāta kontrabanda – tikai aisberga virsotnē, pēdējā laikā parādījās arī jauns kontrabandas veids no Igaunijas – "celtniecības". Piemēram, Ļeņingradas apgabalā, Kingisepu apgabalā starptautiskajā auto punktā "Ivangorod" bija aizturēta igauņu automašīna, kas pārvietoja 17 940 balonus ar pietiekami dārgām montāžu putām.

Secinājumi

Rezumējot izklāstīto informāciju, autors ar lielu pārliecību var secināt, ka kontrabandas aktivitātes, īpaši ar precēm, kas netika aizliegtas brīvajā apgrozībā, nodara būtisku kaitējumu ES ekonomikai un gadā sasniedz vairāku miljardu eiro apmēru. ES pēdējo 3 gadu laikā aktīvi iesaistījās cīņā ar kontrabandu, īpaši akcīzes preču jomā, izstrādājot dažāda griezuma pētījumus un apkarošanas plānus, bet visi aplūkotie dokumenti satur vienu būtisku trūkumu, kas faktiski samazina apkarošanas efektivitāti līdz minimumam. Minētais trūkums ir kontrabandas sociāli-ekonomiskas nosacītības ignorēšana, kas izpaužas sekojoši: visas ES un dalībvalstu veiktās un plānotās aktivitātes fokusētas uz kontrabandas kā parādības "tehnisko" likvidēšanu, neņemot vērā kontrabandas saknes, kontrabandas sociālo elementu (bāzi) katrā konkrētā reģionā. Un kamēr minētais sociālais elements (bāze) netiks likvidēts, apkarot kontrabandu būs neiespējami, jo specifiskas mentalitātes dēļ pierobežā dzīvojošie var pielāgoties un funkcionēt praktiski jebkurā ekonomiskajā situācijā, jo viņiem ir noteiktais mērķis un dzinējspēks, un tas ir labklājības līmenis, ko viņi šodien nevar saņemt no valsts.

Izmantotās literatūras saraksts

Action plan to fight against smuggling of cigarettes and alcohol along the EU Eastern border, Brussels, 24.6.2011. SEC (2011) 791 final, [tiešsaite] [Skatīts 24.12.2013.] http://ec.europa.eu/anti_fraud/documents/ preventing-fraud -documents/eastern_border_action_plan_en.pdf

Among the Eastern Partnership countries the EU has an MAA with Russia, OJ L 327, 28.11.1997, p.48.

Council Regulation 904/2010 of 7 October 2010 on administrative cooperation and combating fraud in the field of value added tax, [tiešsaite] [Skatīts 24.01.2014.] http://europa.eu/legislation_summaries/ fight_against_fraud/protecting_european_communitys_financial_interests/lf0003_en.htm

Council Regulation (EEC) No 2913/92 of 12 October 1992 establishing the Community Customs Code, [tiešsaite] [Skatīts 24.01.2014.] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX :31992R2913:en:HTML

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the protection of the financial interests of the European Union by criminal law and by administrative investigations of 26 May 2011, COM 2011(293), [tiešsaite] [Skatīts 24.01.2014.] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011DC0293:en:NOT

Customs 2013 High-level Seminar on Customs Co-operation at the EU's Eastern Border – Budapest, 14–15 April 2011 – [tiešsaite] [Skatīts 13.02.2014.] http://ec.europa.eu/taxation_customs/customs/policy_issues /conference_events/index_en.htm#budapest

Co-operation agreement by EC and Imperial Tobacco Limited 27 September 2010 [tiešsaite] [Skatīts 13.02.2014.] http://ec.europa.eu/anti_fraud/budget/2010/Main-Agreement-sept2010.pdf

Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Court of Auditors – Prevention of fraud by building on operational results: a dynamic approach to fraud-proofing {SEC(2007)1676}/*COM/2007/0806 [tiešsaite] [Skatīts 13.02.2014.] http://eurlex.europa.eu/ LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52007DC0806:EN:HTML

Cigarette Seizures (OLAF and EC dates) [tiešsaite] [Skatīts 13.02.2014.] http://ec.europa.eu/anti_fraud/ budget/cig_smug /seizures_en.html

Criminal Law Convention on Corruption (ETS173) and its Additional Protocol (ETS 191), the Civil Law Convention on Corruption (ETS 174), Twenty Guiding Principles for the Fight against Corruption (Res (97)24), the Model Code of Conduct for Public Officials (Rec No. R (2000)10), [tiešsaite] [Skatīts 11.02.2014.] http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/english/greco.html

Decision No 878/2007/EC of the European Parliament and of the Council of 23 July 2007 amending and extending Decision No 804/2004/EC establishing a Community action programme to promote activities in the field of the protection of the Community's financial interests, [tiešsaite] [Skatīts 13.02.2014.] http://eur-

lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&lg=en&type_doc=Decision&an_doc=2007&nu_doc=878
European Anti-Fraud Office (OLAF) [tiešsaite] [Skatīts 13.02.2014.] http://ec.europa.eu/anti_fraud/budget/index_en.html
European Commission Taxation and Custom unit [tiešsaite] [Skatīts 13.02.2014.], http://ec.europa.eu/taxation_customs/ index_en.htm.
Intervijas secinājumi Narva-1 un Narva-2 robežpunktos ar Igaunijas Iekšlietu ministrijas un Nodokļu un Muitas departamenta darbiniekiem 2013.gada 3.– 4. jūlijā.
Lithuanian Customs Department information about fight against cigarette smuggling, [tiešsaite] [Skatīts 13.02.2014.], http://ec.europa.eu/ anti_fraud/budget/2003-2004/lithuania.pdf
Lithuanian Customs Department, [tiešsaite] [Skatīts 13.02.2014.], http://www.cust.lt/web/guest/titulinis
Study on national regimes for customs infringements and penalties prepared by a Project Group under the Customs 2013. The final report was presented at the Customs Policy Group meeting of 8 and 9 of July 2010 and the Executive summary was finalised in November 2010, [tiešsaite] [Skatīts 07.02.2014.], eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SWD:2013:0514(52)
Telekanāla Euronews 2013.gada 25.maija plkst. 16:15 – OLAF un EUROPOL organizācijas pārstāvju komentārs par kontrabandas cīņu ES austrumu robežā un minēto organizāciju plāniem 2013.gadā.
Valsts ieņemuma dienests, [tiešsaite] [Skatīts 13.02.2014.], http://www.vid.gov.lv/default.aspx?tabid=9&hl=1

ADVERSARIAL MODEL OF SPECIAL KNOWLEDGE USAGE IN CRIMINAL EVIDENTIARY PROCEDURE: PECULIARITIES, PROBLEMS AND THEIR SOLUTIONS

Sigita Šimbelytė,
Turiba University, Latvia

Abstract

Adversarial model of special knowledge usage in criminal evidentiary procedure: peculiarities, problems and their solutions

There are two main models in all over the world that set their own different rules on special knowledge usage in criminal evidentiary procedure. One of these models is used by common law (Anglo-Saxon) countries that can be even opposite in some aspects to continental law countries' model. So the main goal of this article is to analyse adversarial model of special knowledge usage in criminal evidentiary procedure in order to show that this model also has some fundamental problems that does not let us consider this model as more efficient and innovative special knowledge usage model. This paper briefly analyses some fundamental peculiarities of Anglo-Saxon special knowledge usage in criminal evidentiary procedure model comparing with model in continental law countries. Moreover this article analyses the main practical problems that is faced by courts and parties during trial procedure in Anglo-Saxon model, i.e. the problem related to objectivity of expert-witness's testimony, appropriate qualification of witness as expert-witness, admissibility of such evidences in criminal procedure. Finally, the third task of this paper is to analyse some solutions to previously identified problems of Anglo-Saxon model suggested by law doctrine, i.e. hot tube method, cross examination of expert-witnesses, establishment of ethical code for expert-witness and the Council for the Registration of Forensic Practitioners. Results of this article analysis has showed that fundamental problems of adversarial model haven't always caused negative results and solution to them aren't orientated to absolute liquidation of such problem, because of their strong links with adversarial model's foundations.

Key words: adversarial model, special knowledge, criminal procedure, evidentiary procedure, expert-witness

Introduction

Nowadays there are two main models used all over the world that set their own different rules on special knowledge usage in criminal evidentiary procedure. One of these models has been established by common law (Anglo-Saxon) countries and it is named adversarial model while the other one has been developed by continental law countries and it is named Inquisitorial model. Especially in Lithuanian law doctrine there is a wide range criticism of continental law countries' model, highlighting these main problems: limited

adversarial principle in the stage of pre-trial investigation, problems related to "gigantic" and overformal two-stage procedure mechanism for defendant or his advocate to get an expert opinion as the highest level of special knowledge, ineffective determination of procedural status of special knowledge subjects and other problems.

Law doctrine more and more frequently refers to Adversarial model and uses it as a "good practice" in order to solve the above-mentioned problems of continental law countries model. Therefore there is necessity to objectively and in more detail evaluate the "other view" of researchers and practitioners from USA and United Kingdoms to special knowledge usage in criminal procedure. But the most important thing is to answer the questions: Is adversarial model more efficient and innovative alternative to continental countries' model or maybe this adversarial model contains some defects that may be more problematic than problems of our Inquisitorial model?

The object of this article is the Anglo-Saxon Adversarial model of special knowledge usage in criminal evidentiary procedure.

The aim of this article is to identify and analyse the main problems of Anglo-Saxon Adversarial model of special knowledge usage in criminal evidentiary procedure

The methods of the research are: systematic, analytical, logical, historical, critical and cooperative law.

Anglo-Saxon adversarial model: common characteristics

Laissez-faire doctrine has a strong impact on the development of the adversarial model of special knowledge usage in criminal evidentiary procedure as we have today. Briefly, Laissez-faire doctrine is well known in economics and it means a specific economic situation when government regulation is so limited that the only regulated area consists of protection of property relations (Hall and Lieberman, 2006). Due to this economic doctrine criminal procedure parties have gained a more important role in criminal evidentiary procedure while judges and jury take less active role during this procedure.

One of the essential differences between Anglo-Saxon adversarial model and continental law countries' model is that in adversarial model there is no system of differentiated two level special knowledge usage, i.e. there is no expert as criminal procedure subject accepted as having the higher reliable level special knowledge or specialist. As the consequences, there is no differentiated legal regulation for each of these subjects in order to use their special knowledge in criminal evidentiary procedure, aggravating the possibility to use expert's special knowledge as evidence. In adversarial model all witnesses (even they may have special knowledge) become criminal procedure subject that have special knowledge only when the court has accepted them as being expert-witnesses (Muroff and Berlin, 2005).

The other essential peculiarity of Adversarial model is that criminal procedure parties have possibilities to choose special knowledge subjects from the very beginning of criminal procedure, taking into account the fact that the higher the level the more reliable is the special knowledge. Each special knowledge subject taken by criminal procedure parties is independent of each other and the tasks are formulated for them by criminal procedure parties, in other words expert-witnesses are under the control of criminal procedure parties (Langbein, 2003). So there are no limits for criminal procedure parties to use higher reliable

level special knowledge as evidence in criminal evidentiary procedure while in continental law countries' model there is a strict procedure to use it as expert evidence.

It should be mentioned that Anglo-Saxon adversarial model contains some exceptions related to situations when the judge has the right to initiate the usage of special knowledge for proper assurance of state of physical and mental health of the defendant in order to prosecute him. However there are some important problems that don't allow it to function properly.

The problem of objectivity of expert-witnesses testimony

One of the essential peculiarities of Anglo-Saxon adversarial model is the absolute freedom of criminal procedure parties in evidentiary procedure, i.e. they are free not only in gathering evidence but also in making decisions on which evidence should be presented in a criminal case. As a consequence, the necessity of expert-witnesses testimony depends on substantiation of position of criminal procedure parties in a criminal case (Richmond, 1997).

Therefore, appropriate assurance of objective experts-witnesses affidavits is one of the most relevant and difficult problems, which is encountered when applying the Adversarial model. Experts-witnesses are unconditionally bound to the criminal procedure party that employs their services to represent their position in the criminal procedure, which creates conditions to form biased expert-witness affidavits and as well conclusion of facts which requires special knowledge (Gross, 1991). Because of that, practitioners of law as well as legal doctrine consider these participants of criminal procedure as "hired arms", i.e. exact and "lethally" dangerous to the position of the other party of the procedure (Richmond, 1997).

The danger of "hiring" experts-witnesses is one of the results of this problem manifestation. In practice the procedure of expert-witness instruction is widespread, when the party of criminal procedure provides prepared material for the investigation which requires special knowledge to selected specialist in advance (McHenry et al, 2005). As it is demonstrated by practice, the case material necessary for the investigation encompasses not only objective data acquired during the investigation, but also assessments of other specialists, provision of only significant circumstances of a criminal case, entirety of which may have an influence on the inappropriate final assessment of expert-witness (Muroff and Berlin, 2005). Therefore, the conclusion of a specialist from the very beginning is based only on the information, which is provided by the party of the process and which is not always sufficiently objective and thoroughly comprehensive.

Also, expert-witness instruction procedure encompasses direct instruction, when forming behavioural model of itself, i.e. how he is supposed to act during criminal procedure, presenting its conclusion to a jury and a judge, so there wouldn't be any "unnecessary doubts about them" (McHenry et al, 2005). Since neither the Judge, nor the jury has the necessary knowledge, it is difficult for these participants to appropriately assess conclusions of specialists competing among themselves, therefore often the secondary criteria of assessments, which are related with creation of appropriate image, i.e. charisma of an expert, self-confidence, possibility to explain the situation easily and effectively etc., becomes relevant and significant, (Lord Woolf, 1995).

It is noted that even if there's no intention of a parties of criminal procedure to influence objectivity of conclusions of an experts-witnesses negatively, such negative consequences may appear naturally with the formation of work related relationships among the parties of a process as "employer" and experts-witnesses as an employee who seeks to optimally satisfy the interest of the hiring party.

Other result of manifestation of this problem in legal doctrine is titled as the "curves" effect (Sales and Shuman, 2005). It means that, when solving every question, which requires special knowledge, usually we have a diversity of opinions and assessments of specialists, therefore every party will always seek for those which stands their position the best (the most appropriate party's interests).Consequently parties will select as possibly radical, exceptional opinions of specialists and not the general tendency of assessment of a specific situation among specialists of certain field (Mnookin, 2008). Therefore, in such a way the appearance of objective and competent experts is not desired as an initiative of parties.

It should be noted that not all the authors see these occurrences as being defective. Looking at these processes in from a broader point of view of science sociology and analysing the impact of various social and political interests to a formation and development of scientific ideas, the conclusion can be made that every discipline of science is inconsistent in nature, not definite, and "radical theories" are considered as natural and inevitable occurrence, formed from external environment (Sales and Shuman 2005). Other authors rely on fundamental base of scientific development, i.e. generally a development of science is based not on a development of a specific, the most promising theory, but on the efforts to develop various theories (Richmond, 1997).

Speaking of specific bases of practical substantiation, the lack of objectivity of experts-witness affidavits is directly related to the establishment of new evidence, because such system encourages specialists to put more effort, seeking to satisfy interests of a party which employed his services and often in such a way more evidences are obtained, which usually would be omitted by less motivated specialists or more efforts are put, for the purpose of analysing and establishing a base for already collected evidence for the analysis of which special knowledge is necessary (Gross, 1991).

According to scholars, it should be noted that not always different affidavits of experts-witnesses are result of the fact that a specialist selected by one of the parties or both, relies on "false science". On the one hand, it is possible that experts-witnesses, when they submitted their conclusion relied on different scientific theories, which exist parallelly and which are recognised among scholars, for example in situation when two psychiatrists may submit different conclusions regarding the same patient's physical health, depending on whether he relies on Freud or other scholars' diagnostic methods (Giannelli, 1993). Another important situation is when conclusions of experts may differ is in the definition of data necessary for analysis because of methodological discrepancies is selected. In such case, the court has to assess two different conclusions formed on the base of scientifically based analysis, and it prevents to reveal the essence of analysed question (Giannelli, 1993).

Therefore, even though the lack of objectivity of a conclusion of an expert is a negative occurrence, however, as it is underlined by researchers of this occurrence, it does not always create negative consequences and is even desired to interpret it as a natural and inevitable occurrence.

The problem of expert-witness qualification

Since absolute freedom of parties dominates in an evidentiary procedure, a lot of problems arise regarding the approval of appropriate experts, suggested by the parties, who could provide a competent conclusion in a criminal process regarding the factual circumstances. The solution of this problem, contrary to Lithuanian or Russian legal systems, is transferred not into the hands of competent institutions, but instead is left to the absolute discretion of the courts. It is the judge, as a leading person in the criminal hearing who has an exceptional right to decide whether a suggested witness can be an expert regarding a question related to the case, which requires special knowledge (experience or skills), however he has to do it sufficiently fast, so that a prolonged discussion of secondary questions could be avoided.

It is often criticized by authors, that even though all the branches of science, including expert investigations, have developed significantly in the terms of technology, and is specialized, that essentially currently it is very difficult to approve not specialized person as an expert, however such possibility still exists in theory. That's why any person, who has enough confidence or is misguided by the material or by the factual circumstances, may be classified as an expert, who in the best case may provide not useful information, and in the worst case misguide the court (Jennifer, 2008). If an expert is not useful to substantiate the position of a party in the proceedings, then he is not included in the process, even though such person might be more competent than a selected expert (Gillespie, 2007). As an example, in the case *Preece v. H.M. Advocate*, as well as other analogical cases, the court established the incompetence of expert selected by the prosecutors only 5 years after the conviction itself.[113]

Article 702 of the Federal Rules of Evidence of United States, which regulates a procedural status of expert-witness, is very abstract in this regard, and establishes rather evaluation criteria, which should be used when classifying expert-witness. Following before-mentioned provision, witness can be granted a status of an expert based on his knowledge, skills, experience, special preparation or education, if: a) the expert's scientific, technical, or other specialized knowledge will help the trier of fact to understand the evidence or to determine a fact in issue; b) the testimony is based on sufficient facts or data; c) the testimony is the product of reliable principles and methods; and d) the expert has reliably applied the principles and methods to the facts of the case.

Therefore, in the court practice the position is held that there cannot be any minimal criteria, set for the qualification of specialist as an expert, and parties to the process every time have to prove the competence and knowledge in specific area of a specialist, i.e. sufficiency of knowledge of a specialist to resolve a question, and not just formal things – experience, education or special education (Downes, 2006).

Consequently, not always there are strict requirements of education for the specialist, suggested by the parties, so he could be approved as an expert.[114] For example, in *R v*

[113] R. v. *Maguire* [1992] QB 936; R. v. *McHkenny* (1991) 93 CrAppR 287; R. v. Ward (1993) 96 CrAppR 1; Carol Jones, *Expert witnesses: science, medicine and the practice of law* (Oxford, 1994), ch. 10.

[114] Pavyzdžiui Crim LR 887 byloje asmuo, neturintis medicininio išsilavinimo, tačiau turintis nemažą patirtį dalyvaujantis įvairiuose visuomeniniuose projektuose, skatinančius nevartotoji narkotinių medžiagų, ar atliekantis neoficialius tyrimus visuomenėje apie narkotikų piktnaudžiavimo pasekmes gali būti ekspertu, sprendžiant klausimą dėl pakankamo narkotinių medžiagų kiekio reikalingo asmeniniam vartojimui

Ibrahim case a person who did not have medical education, however who had a lot of experience in the charitable activities or in participation of various public projects, promoting refusal of drugs, or conducting unofficial research in society about consequences of drug abuse could be an expert, when deciding the question about sufficient amount of drugs necessary for personal use. Or there is no requirement at all for an expertise to be conducted by a person, who is a professional in his field, or that it be a result of his job. As an example we can mention *Silverlock v.United States* case, where a lawyer, who researched as an amateur the art of calligraphy for ten years, was approved as an appropriate expert in the criminal case, when a question arose about the authenticity of a signature. One of the most unusual uses of an expert knowledge in US court practice, which is still remembered by scholars, is in *United States v. Johnson* case, where a question arose regarding one of drug substances – marijuana – place of origin, and a person, who had a huge experience in consuming and distributing the substance of various origins was selected as an expert for this question. This case received a lot of criticism from scholars because the source of special knowledge was experience acquired in illegal activities.

Therefore, there is no minimal specific mandatory requirements applied for expert-witness, so his special knowledge could be used in criminal evidentiary procedure, because essentially the main criterion is the ability to assess, and is related to whether his competence is sufficient to answer the question which arose during the criminal procedure. The unanimous position is that parties have to prove the competence and knowledge of an expert in the specific field and not just formalities such as experience, education or special education (Mnookin, 2008).

From everything mentioned above, a conclusion can be made that selecting an expert-witness, as a participant of a criminal procedure having special knowledge and qualification is relatively difficult process, however a broadened scope of persons having special knowledge, without using formal criteria, creates the ground for the use such knowledge in criminal procedure more efficiently, therefore this question as well as expert-witness' lack of objectivity of testimony can be viewed as ambiguous.

Problem of evidence admissibility

Even if a witness can be considered as an expert, a sufficient degree of reliability of their testimony must be established. That is why a court has to make a compromise between inappropriate execution of justice, based on unsubstantiated conclusions of such experts, and allowing parties and jury to use all the necessary information for the purpose of proof. For that purpose in 1920 the US court practice established a *Frye* test in *Frye v. United States* case, according to which a party, which suggests to admit a testimony, which is based on certain scientific methods (in the case of expert testimony), of a person, has to prove, that such methods are widely used in that field. This test contains conditions for the majority of scientists of a certain field to regulate admission of special knowledge as evidence in the court proceedings; therefore this test is especially significant for those seeking to apply methods of science not only to law, but also to science (Bernstein, 2001). Even though there is a certain danger that it will be refused to apply the most innovative, latest scientific knowledge and research capabilities, however this way the proof process is protected from inclusion of potentially unreliable evidence as a result of disproved scientific methods

(Gillespie, 2007). On the other hand, the other party has easier way to argue admissibility of such evidence.

With the development of US court practice the application of this test was developed and especially in a *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals* case new special knowledge requirements for admissibility as evidence were set, contrary to the *Frye* test, which was oriented more to an application new areas of science in criminal procedure. In this case courts were obliged to evaluate two important aspects of evidence admissibility: is it based on a scientific method and is it appropriately applied to a specific question? For the purpose to properly evaluate reliability of knowledge these criteria are applied: 1) whether it is possible to test the way knowledge can be used, and if it is, was it tested? 2) Whether other scientists analysed the way to use such knowledge in their research? 3) What is the probability of an error? 4) Whether there are any standards foreseen for the use of knowledge, and if there are, whether they were applied? 5) Whether it has recognition among specialists in the field? Meanwhile trying to evaluate an affiliation of such evidence with the case, the legal and factual connection must be established; it must be considered whether the suggested methods can be applied to factual circumstances in the case properly and without bigger problems, i.e. there must be sufficiently substantiated scientific connection with factual circumstances and evidence in the case substantiating them. A proper result of an application of this test should easily withstand cross-examination procedures; therefore it is one of the most important ways, seeking to preserve the principle of court proceedings efficiency (Downes, 2006).

In Kumho Tire Co. v. Carmichael case the court emphasized the necessity to apply this test to all expert conclusions and not only to those which are of a scientific nature, based on the fact that the jury usually tend to believe in a testimony of an expert rather than in other objective evidence. Moreover, the court noted, that not necessarily all the factors, mentioned in the *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals* case, should be applied when evaluating admissibility of special knowledge as evidence in evidentiary procedure and there is space left for the court itself to get support from other criteria. However, court must assess the admissibility of such evidence through three aspects: its content, applied scientific methods as well as application of the methods for the investigation of circumstances, and a decision regarding this question may be revised based on "discretion abuse" rule (Madonia, 1999).

The *R. v Gilfoyle* case is a first step, where English court stipulated that in the law of England the principle established in the *Frye* case will be applied, which says that all evidence from experts, based on the knowledge in new, still developing branches of science, which is yet to be universally recognized, shouldn't be allowed. In other *Daubert v Merrell Dow Pharmaceuticals* case the English court emphasized that courts must secure not only connection of evidence from experts with the question at hand, but also their reliability, which is determined by specific possibilities to check reliability of such evidence, i.e. whether methods applied in expertize are analysed and revised by other scientists of that field, what is a probability of an error etc.

The opinion of an expert, which is based on certain researches, should actually be sufficiently substantiated so that it would meet the tests of reliability and eligibility. In the *R. v. Mark Dallagher* case another position was held, because in that case extremely qualified specialist in acoustics was recognized as an expert, notwithstanding the fact that the applied methods were not recognized by other experts. Consequently, a standard test for admissibility of such evidence was loosened to only two criteria: 1) whether qualification

and experience of an expert allows him to provide conclusions of a higher level than that could be provided by a casual person and 2) whether specialist has required special knowledge for the question at hand (admissibility of evidence). Therefore in this case no attention was paid to such criterion of evidence reliability.

Possible ways of solution for Anglo-Saxon Adversarial model problems

In Adversarial model a lot of effort is put in fighting with expert-witness testimony objectivity problem and one of the solutions to the problem is establishment of a more effective regulation of the role of a specialist in a criminal proceedings. Some authors, loudly supporting reforms, suggest such priority duty of specialists before the court against their obligations to the parties, stipulate in ethic codes *expressis verbis*, specifying standards of behaviour of these participants of procedure, which stipulates their obligations (Caudill, 2003). In such way, not only the risk to specialist, seeking to be experts in a case, would be clear in advance, but it also would act as an effective measure of discipline. Otherwise, such as it is now, a paradoxical situation is created: even though in a developing court practice common nature duty for expert-witness is formed to act in criminal proceedings not as a representative of the party, but in a certain sense as a teacher of a court, but also it should not prevent parties of the proceedings to use special knowledge in their interest (McHenry et al, 2005).

Other fairly efficient measure in the fight against objectivity of expert-witness testimony problem is cross-examination. Besides sufficient substantiation of an expert testimony, based on case material at hand or provided other deviations from proper evaluation exist, an expert must be prepared to substantiate his conclusion in cross-examination with specialist invited by the other party (Pentony, 2005). Author agrees that the other party of the process also has analogical right to choose an expert, who can provide a conclusion substantiated by "radical theories" however it should be noted that as a final result a common balance of objective facts should be achieved. It is also noted that not all authors considers cross-examination as an efficient means for fighting problems that arise because during it all the court's and jury's attention is concentrated not on the content and reliability of expert-witness testimony, but more on the form and suggestibility of testimony presentation. Moreover, during cross-examination parties of the process tend not to check and try to criticize basis, on which testimony of expert-witness is based, but they concentrate on the competence and reliability of an expert-witness itself (Jasanoff, 2005).

The most advanced and the most currently researched method by scientists seeking to solve the problem of objectivity of expert-witness testimony is the *Hot tube* method, formed in the practice of Australian courts. The essence of this method is related to the fact that to solve all disputes between selected expert-witness by the parties of a process and to reconcile all their opinions already in an early stage (Heerey, 2004). The meaning of such measure – holding a meeting usually in an office of a judge, where subjects, which have a knowledge of a specialist, suggested to be recognized as such by the parties, could discuss in advance all problematic questions and thereby decrease the number of potential issues, wherein their opinions may differentiate (Kaye 2008). This means would be significant also in the aspect that in pre-trial stage experts suggested by parties would be warned and instructed by the court regarding proper behaviour, which would sustain the objectivity of their conclusions.

By seeking to solve expert-witness qualification problem, i.e. to control unrestricted freedom of parties of a process in the evidentiary procedure and to mitigate work of courts, various initiatives were taken, with the use of which it is sought to define at least minimal necessary requirements for expert-witnesses. An excellent example of that is United Kingdom, where in 2001 Council for the Registration of Forensic Practitioners was created, whose purpose was to create a system of persons who have special knowledge. Even though such system of registration was not mandatory to specialists, however specialists included in the system would be accredited in their field, in such way securing minimal standards required for such specialists and better trust of courts in them (Zander, 2001). However this initiative has restricted significantly one of the most important of Adversarial model principles – freedom of parties of a criminal process in the evidentiary procedure and was criticized by a majority of others – legal practitioners, scientists; therefore this commission was disbanded in 2009.

Therefore, a conclusion can be drawn from the above mentioned analysis dedicated to solving the problems of objectivity of expert-witness testimony and expert-witness qualification that all above mentioned means are more oriented not to liquidation of aforementioned problems, but to optimization of these processes, decreasing the risk of negative consequences. It is logical because the aforementioned problems arise from the particularities of Adversarial model and therefore their total liquidation would threaten the grounds of the Adversarial law model itself, and "radical" means, based on a model of continental law are naturally rejected.

Conclusions

1) Adversarial model of the use of special knowledge in criminal procedure essential differs from Continental law tradition courtiers' model and is essentially based on total freedom of parties in the evidentiary procedure.
2) The lack of objectivity of expert-witness testimony is decided not only by direct influence of parties of criminal proceedings on the expert-witness, but also by naturally close relations between the participants of criminal proceedings. Nevertheless, it would be not purposeful to interpret aforementioned occurrence as totally negative, because it does not always cause negative consequences and is inevitable because of the natural development of science.
3) The qualification of an expert witness as a participant of criminal proceedings with special knowledge is a difficult process because using abstract criteria it is oriented to the actual assessment of the competence of an expert-witness in a certain field and not to formal criteria. Nevertheless this question is also ambiguous, because this way the scope of persons with special knowledge is increased and there is possibility of more efficient use of such knowledge in a criminal procedure.
4) The problem of expert-witness testimony, as evidence admitted in criminal proceedings, is essentially decided by the fact that this question must mandatorily be decided efficiently, therefore court practice criteria are efficiently developed on the basis of *Frye* test, which are necessary for such evaluation and the process itself is optimized.
5) Since objectivity of expert-witness testimony and expert-witness qualification problem are essentially decided by the specifics of Adversarial law model, the means sought for

their solution are more oriented not to absolute liquidation of such problem, but to optimization of these processes thereby, decreasing the risk of negative consequences.

References

Lithuanian legal acts

Federal Rules of Evidence of United States. Retrieved from: http://federalevidence.com/rules-of-evidence.

Special literature

Hall R.E., Lieberman M. (2006). *Economics: principles and applications*. 3rd ed. Mason Ohio: Thomson/ South-Western.

Bernstein D. (2001). Frye, Frye, Again: The Past, Present, and Future of the General Acceptance Test. *George Mason Law & Economics Research Paper* No.01–07.

Langbein J.H. (2003). *The origins of Adversary Criminal Trial*. Oxford Univeristy Press, USA.

Gross S.R. (1991). *Expert Evidence*, Wis. L. Rev.: 1113–232.

Richmond D.R. (1997). Regulating Expert Testimony, *Missouri Law Review*, Vol.62.

Muroff J.A., Berlin L. (2005). Taming the Expert: Standards and Implications of Radiologist Expert Witness Testimony" 2 J Am Coll Radiol Review: 2(5): 418–23.

McHenry C.R., Biffl W.L., Chapman W.C. and Spain D.A. (2005). Expert Witness Testimony: The Problem and recommendations for Oversight and Reform,) *Surgery* Vol.137(3).

Lord Woolf (1995). *Access To Justice, Interim Report To The Lord Chancellor On The Civil Justice System In England And Wales*.

Sales B.D., Shuman D.W. (2005). *Experts in court: reconciling law, science, and professional knowledge*. New York: American Psychological Association.

Caudill D.S. (2003) Advocacy, Witnesses, and the Limits of Scientific Knowledge: Is There an Ethical Duty to Evaluate Your Expert's Testimony? 39 IDAHO L. REV. 341.

Mnookin J.L. (2008). Expert Evidence, Partisanship, and Epistemic Competence, *Brooklyn Law Review*, Vol. 73, No.587.

Jasanoff S. (2005). Law's Knowledge: Science for Justice in Legal Settings. *American Journal of Public Health*, Supplement 1, 2005, Vol.95, No.S1.

Kaye D.H. (2008). Hot Tubbing: Old Wine in New Bottles for Expert Witnesses to Science & Law Blog. Retrieved from: http://lawprofessors.typepad.com/sciencelaw/2008/08/old-news-on-exp.html

Downes G. (2006). Problems with Expert Evidence: Are Single or Court- Appointed Experts the Answer?, Australian Institute of Judicial Administration Expert Evidence Seminar. Retrieved from: http://www.aat.gov.au/Publications/SpeechesAndPapers/Downes/pdf/Expert EvidenceNovember2005.pdf

Gillespie A. (2007). *The English legal system*. Oxford university press, Oxford, New York.

Giannelli P.C. (1993). "Junk Science": The Criminal Cases. *Journal. of Criminal Law and Criminology*, Vol.1.

Madonia J.F. (1999). Kumho Tire Steers New Course on Expert-Witness Testimony. *Chicago Daily Law Bulletin*, July 2.

Pentony P. (2005). Medical Expert Opinion Evidence. *Legal Medicine Journal*, Vol.2(4).

Zander M. A (2001). Lord Justice Auld's Review of the Criminal Courts of England and Wales: http://www.lse.ac.uk/collections/law/staff%20publications%20full%20text/zander/ auldresponse_web.pdf

Heerey P. (2004). Recent Australian Developments. *Civil Justice Quarterly*, UK: London, Vol.23.

Case Law

Silverlock vUnited States case, 2 Q.B., 766, 1894.

Frye v. United States case 293 F. 1013, D.C. Cir. 1923.

United States v. Johnson case, 575 F.2d 1347, 1979.

Preece v. H.M. Advocate case, Crim. L.R. 783, 1981.

Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals case, 509 U.S. 579, 1993.

Kumho Tire Co. v. Carmichael case, 526 U.S. 137, 1999

R. v Gilfoyle case, 2 Cr App R 57, CA, 2001.

R. v. Mark Dallagher case, EWCA Crim 1903, 2002.
R. v Ibrahim case, EWCA Crim 837, 2012.

EUROPEAN SMALL CLAIMS PROCEDURE: EXPERIENCE OF LITHUANIA

Egidija Tamošiūnienė, Prof. Dr.

Mykolas Romeris University, Professor

Court of Appeal of Lithuania, Judge

Dalia Vasarienė, Assoc. Prof. Dr.

Mykolas Romeris University, Associated Professor

Supreme Court of Lithuania, Judge

Abstract

Authors analyse the situation after the Regulation (EC) No. 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 creating a European small claims procedure which was adopted on 11 July 2007 came into the force and what changes it brought into practice in member states specifically in Lithuania where the Civil Procedure Code was adopted quite recently. The article shows that European small claims procedure is a seldom used instrument in Lithuania nevertheless when it happens it is used efficiently. Authors came to the conclusions that European small claims procedure is new, not very well known and still not a popular instrument, but it has a future. The aim of the article is to let lawyers in the society know more about the possibilities that the European small claims procedure gives and to help find out the advantages of the Procedure for practitioners. To achieve this goal authors examine the peculiarities of legal regulation of European small claims procedure and the experience of Lithuania in court practice.

Keywords: Civil procedure. European small claims. Cross border enforcement. Europeanization of Civil Procedures

The idea to analyse the European small claims procedure in the context of Lithuanian experience came out because of the lack of scientific research on this topic. It is interesting, comparatively new and possibly useful (it might be interesting) for practitioners, consumers and other players of litigation process. The authors found that the legal background for the European small claims procedure was not investigated widely among researchers and there were very few scientific research papers published in this field. The comparative aspects of European small claims procedure was investigated in the paper works of scholars such as W.Hau, X.E.Kramer, M.Tulibacka and Van der Grinten P.M.M. Lithuanian scientists A.Brazdeikis, V.Mizaras, L.Gumuliauskiene and V. Vebraitė analysed different aspects of judicial and practical application of EU Regulation on European small claims procedure in Lithuania, other Baltic States and the European Union. Comparative, systematic analysis, teleological, analysis of legal documents and other legal research methods were used by authors while preparing this article. The research paper is written in more descriptive style than in purely scientific because of the aim of the article.

The regulation (EC) No. 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 creating a European small claims procedure (hereinafter – the Regulation or ESCP) was adopted on 11 July 2007. This Regulation is applicable to full extent in all member states except Denmark since 1 January 2009. It should be noted that the scope of the Regulation and the threshold value of a "small claim" is defined in Article 2 of the Regulation – the value of a claim should not exceed EUR 2000, excluding all interest, expenses and disbursements. Thus, the interest and other expenses are not included into the amount claimed. In the opinion of Prof. Wolfgang Hau, this Regulation is the very first civil procedure of truly European origin.

The Regulation is intended to simplify and speed up litigation concerning small claims in cross-border cases, and to reduce costs (Article 1). The Regulation has also eliminated the intermediary procedures for the recognition and enforcement of court judgments necessary to have court judgments given in one member state under the European Small Claims Procedure recognised and enforced in another member state.

Both the European Order for Payment Procedure and the European Small Claims Procedure are similar, however, it may be stated that the European Small Claims Procedure has more advantages since it creates a complete adversarial procedure (contentious proceedings) from the moment a claim is filed until the case hearing is completed and there is a final judgment of the court, irrespective of whether the respondent objects against the claim or not. The European Order for Payment, however, has no limitations of the required maximum amount claimed.

According to the information of the Lithuanian Judicial Information System (the statistics provided in the overview is based on the data of LITEKO (Lithuanian Judicial Information System) – hereinafter – LITEKO), there were five cases related to European small claims disposed of by courts of the Republic of Lithuania between 2009 and 2013. In 2011**,** Lithuanian courts disposed of one case regarding European small claims. In that case, the claimant placed a graphics card of the firm Club 3D for sale on eBay. The claimant was informed by the respondent by e-mail that he would like to buy this card. The claimant had

sent the product from Germany to the claimant in Lithuania, however, the respondent did not pay the money to the claimant for the product. The claimant applied to Kaunas City Local Court (at present, Kaunas Local Court) and submitted the claim form provided for in the Regulation (Form A). The respondent indicated in his answer that he agreed with the claim. In these circumstances, following the Regulation and provisions of the Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania, the court satisfied the claimant's claim to its full extent, and awarded the debt of EUR 388.36 from the respondent in favour of the claimant.

In 2012, four cases regarding European small claims were dealt with in Lithuanian courts. In one case, the claim was referred back to the claimant. In these proceedings, the claimant - Latvian company submitted a claim against the respondent Lithuanian company to recover the debt of EUR 850. The court set by its ruling the time-limit of 14 (fourteen) days to eliminate shortcomings in the claim because the European small claim was signed by the person without proper powers, the claimant failed to submit all evidence to support its claim and the evidence submitted was not accompanied by translations into the Lithuanian language. The ruling explained to the claimant that, in case it follows the court's instructions and eliminates the shortcomings of the claim within the prescribed time-limit, the claim would be considered as submitted on the day of its initial submission to the court; otherwise, the claim would be considered as not submitted and would be returned to the claimant by a ruling of the court. In the claimant's failure to eliminate the shortcomings, the court held that the claim against the respondent to recover the debt had not been submitted and it was referred back to the claimant (Code of Civil Procedure, Art. 115(3)).

In three other cases of Lithuanian courts practice in European small claims procedure, the claims were satisfied to their full extent. *In the first case,* the claimant indicated that she had ordered goods (raw materials to produce cosmetics) online from an English company for GBP 396.60. The claimant had paid the amount stated for the goods by an international bank transfer according to the invoice sent electronically. The respondent did not deliver the goods to the claimant. The court awarded GBP 396.60 from the respondent in favour of the claimant. *In the second case,* the safe with documents and EUR 1800 was stolen from the claimant and his family from their hotel room while they were on holiday in Malta. The claimant sustained the expenses of LTL 635.50 (equivalent to EUR 184) because of the lost documents and the issuance of new ones. The court followed the Convention on the Liability of Hotel-Keepers concerning the Property of their Guests of 17 December 1962, Regulation (EC) No. 861/2007 of the European Parliament and of the Council, and Article 307(1) of the CCP and satisfied the claim. *In the third case,* the claimant had tickets for the flights operated by the German airlines to Vilnius. A ticket sales agent confirmed in writing that the flight was postponed. The respondent invoked Article 8(1)(b) of Regulation (EC) No 261/2004 of the European Parliament and of the Council against the claimant, i.e. referred to prompt re-routing, under comparable transport conditions, to the final destination. The court took into account the fact that the claimant reached her final destination more than three hours later and that in the given case Article 7(1)(c) of Regulation (EC) No. 261/2004 of the European Parliament and of the Council was applicable, and awarded from the respondent in favour of the claimant a compensation of EUR 600. The claimant was also awarded non-pecuniary damage in this case. It should be noted that in all of these cases respondents did not object to the claims.

There are more claims of this type handled in other member states of the European Union, however, the statistics is not as expected by the drafters of this Regulation. For example, Austria annually deals with approximately 250 cases of this nature, Germany with approximately 300 cases instituted as European small claims.

Regulation (EC) No. 861/2007 has been implemented in Lithuania by the Law Implementing EU and International Legal Acts Regulating Civil Procedure of the Republic of Lithuania (hereinafter – the Law). Article 25 of this Law states that to the extent not regulated by Regulation (EC) No. 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 creating a European small claims procedure, cases regarding European small claims are examined following the general rules of contested procedure, except in the cases provided for in the Law. This report, therefore, aims at discussing the specifics of application of national procedural rules, leaving aside provisions of the Regulation in certain cases.

It is noted in paragraph 11 of the Recitals of the ESCP Regulation that in order to facilitate the commencement of the procedure, the claimant should make an application by filling in a standard claim form. The use of standard forms for procedural documents makes the procedure simple and clear enough, not requiring any special legal knowledge in order to submit an application or have it adjudicated by court. The use of a standard Form A is compulsory and it is not allowed to state in a simple claim that it is desired to use the ESCP (Vėbraitė, 2011). Even if such request is stated in a simple claim, a Lithuanian court is not obliged to commence the procedure under the Regulation, however, in our opinion, it would be able to set the time-limit for the claimant to eliminate procedural deficiencies, i.e. to submit the form in line with the requirements of the Regulation (Code of Civil Procedure, Art. 115(2)). In the claimant's failure to submit Form A within the set time-period, the court would have to decide on the possibility to continue the proceedings according to the relevant provisions of the national civil procedure (Brazdeikis and Mizaras, 2012).

It is not by accident that Article 10 of the Regulation emphasises that representation by a lawyer or another legal professional shall not be mandatory for the parties in small claim proceedings. It is in particular important for those member states where an advocate's participation is normally necessary in civil proceedings (Vėbraitė, 2011), for example, in Italy, Spain or Ireland.

The European small claims procedure is alternative, consequently, if a dispute is within the scope established, the claimant may himself/herself decide whether to use this procedure or to apply to court following the general rules of contested procedure. “The national rules of civil procedure are not changed by this Regulation. Claimants are only afforded more opportunities to choose the method to protect their rights. The claimant has the right to choose whether to have recourse to national procedural remedies and later, where necessary, request verification of the judgment given by means of a European Enforcement Order (EEO), if the conditions established in Regulation 805/2004 are satisfied. Besides, the claimant may request to issue a European order for payment in the cases when Regulation 1896/2006 may be applied. On the other hand, where it is likely that the respondent is going to make an opposition and the amount claimed does not exceed EUR 2 000, it is inexpedient for the claimant to seek issuance of the EOP and it is more favourable to apply to court under the procedure laid down by Regulation 861/2007 – in particular, if it is likely that the judgment will have to be enforced abroad” (Brazdeikis and Mizaras, 2012).

The scope of the Regulation and the threshold of a "small claim" is defined in Article 2 of the Regulation. The amount claimed, excluding interest, expenses and disbursements should not exceed EUR 2000. The Regulation as such does not lay down any criteria how to determine the amount of the claim. It is only stated that the amount of the claim does not include interest and other expenses and other disbursements. In order to calculate the precise amount of the claim, it is necessary to follow the national law of the member state where a claim is submitted. In accordance with Article 85(1)(1) of the Code of Civil Procedure, the amount claimed in proceedings for the recovery of money is determined according to the amount sought.

Lithuania makes it possible to have recourse to a special procedure for hearing small claims according to the provisions of national law as well. According to Article 441 of the RL Code of Civil Procedure, which defines the specifics of proceedings in small claim disputes, the category of such disputes encompasses proceedings when the pecuniary amount claimed is below LTL 5 000 (EUR 1 448.10). Such difference in the amounts of such disputes when the same concept "small claims" is used in both cases (in case of small claims under the Lithuanian national law and under the ESCP) can mislead the claimant. Until 1 October 2011, small claims were subject to the national procedural requirement to be under the amount of LTL 1 000 (EUR 289.62) in Lithuania. Therefore, from the perspective of legal technique, when increasing the threshold for small claims, the national legislator could have made it equivalent to the claim amounts set under the ESCP.

Article 5 of the Regulation states that the European Small Claims Procedure shall be a written procedure. The court or tribunal shall hold an oral hearing if it considers this to be necessary or if a party so requests. The court or tribunal may refuse such a request if it considers that with regard to the circumstances of the case, an oral hearing is obviously not necessary for the fair conduct of the proceedings. The reasons for refusal shall be given in writing. The refusal may not be contested separately. Following Article 441(2) of the Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania, the court hearing the case has discretion to decide the form and procedure for hearing the claim below LTL 5 000. However, an oral hearing should be held, if it is requested by at least one party. "It should be noted that in case a party requests an oral hearing (this shall be noted in paragraph 8.3 of Form A), such request normally should be satisfied because it is stated in the Regulation that the request to hold an oral hearing should be refused only if it is *obviously* not necessary. This issue should be decided taking into account both the necessity to ensure fair judicial proceedings, as required by the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter – the ECHR) and ensure economic and focused proceedings" (Brazdeikis and Mizaras, 2012).

Legal representation at court when Form A is used is not compulsory. Where participation through a representative is chosen in proceedings of this type, however, a document to prove the legal relations of representation has to be submitted to the court. For example, in the ruling of 2 April 2012 in the civil case No. 2–404–182/2012, Druskininkai District Local Court set for the claimant the time-limit of 14 (fourteen) days after the day of service of a certified copy of the ruling to eliminate the shortcomings because the European small claim was signed by E. M. but there were no documents to prove her powers, the copies of evidence to support the claim were insufficient (each party to the proceedings and the court had to receive a separate copy), the evidence submitted was not translated into Lithuanian, and there were no supporting documents for the claim to award EUR 100 as

litigation costs. It was explained to the claimant by this ruling that in case it follows the court's instructions and eliminates the shortcomings of the claim within the prescribed time-limit, the claim would be considered as submitted on the day of its initial submission to the court; otherwise, the claim would be considered as not submitted and would be returned to the claimant by a ruling of the court.

If the claim is outside the scope of the Regulation, the court informs the claimant thereabout. Unless the claimant withdraws the claim, the court or tribunal shall proceed with it in accordance with the relevant procedural law applicable in the Member State in which the procedure is conducted (Article 4(3) of the Regulation). Where the court or tribunal considers the information provided by the claimant to be inadequate or insufficiently clear or if the claim form is not filled in properly, it shall, unless the claim appears to be clearly unfounded or the application inadmissible, give the claimant the opportunity to complete or rectify the claim form or to supply supplementary information or documents or to withdraw the claim, within such period as it specifies. The court or tribunal shall use standard Form B for its notice to rectify or supplement the form. Where the claim appears to be clearly unfounded or the application inadmissible or where the claimant fails to complete or rectify the claim form within the time specified, the application shall be dismissed (Article 4(4) of the Regulation). According to V.Vėbraitė, in Lithuania the concept "inadmissible claim" should be analysed with reference to Article 137 of the Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania (Vėbraitė, 2011). Following Article 28 of the Law, in the cases specified in Article 4(3) and Article 5(7) of Regulation (EC) No. 861/2007, the court shall notify the claimant (the respondent) that, not later than within fourteen days as of the day of service of the court's notice, he/she has the right to submit a claim (counter-claim) conforming to the requirements set out in the Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania. If the claimant (respondent) fails to submit the claim (counter-claim) in the proper form within the time-limit set, the application shall be considered not submitted and shall be referred back to the claimant (respondent) by a court's ruling. This ruling may be appealed against under a separate appeal.

JURISDICTION AND LITIGATION COSTS IN EUROPEAN SMALL CLAIMS PROCEDURE

In accordance with Article 26 of the Law, cases regarding European small claims shall be heard by local courts following the rules of territorial jurisdiction set out in the Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania. Whereas this procedure applies only to pecuniary claims up to EUR 2000 (equivalent to LTL 6905.60), all small claims fall within the jurisdiction of the relevant city or district court of Lithuania (RL Code of Civil Procedure, Art. 26). If a claim under the Regulation is submitted to a Lithuanian court holding no jurisdiction over such application, the court may refuse such application with reference to Article 137(2)(2) of the CCP (the claim outside the court's jurisdiction).

European small claims are subject to the stamp duty specified in Article 80(1)(1) of the RL CCP (3 per cent of the amount claimed). The rules for calculating, paying, accounting for and refunding the stamp duty are laid down in Resolution No. 1240 of the Government of the Republic of Lithuania of 27 November 2011. The stamp duty shall be calculated and paid

by the party to the proceedings, which holds such obligation under the Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania. The court may also determine the size of the payable stamp duty or indicate the stamp duty amount payable in addition in the cases provided for by the Code of Civil Procedure. The stamp duty shall be paid according to the stamp duty amounts applicable on the day when the stamp duty is paid. The stamp duty shall be paid in the manner chosen by the person (e-banking, payment in cash or by a bank transfer, etc.) to the cumulative account of the State Tax Inspectorate under the Ministry of Finance (hereinafter – the State Tax Inspectorate). The payment of the stamp duty should be proved by the payment order or any other documents supporting the payment and stating the requisite details specified in the Rules. Where the stamp duty is paid by a representative of the party to the proceedings (an advocate, associate advocate or another person representing the interests of the party), the payment order or another supporting document should, in addition to the details specified in paragraph 6 of the Rules, indicate the name, surname, personal ID number of the party represented (or the name and code of the legal entity, if the party to the proceedings is a legal entity). Where the stamp duty is paid by electronic means, the documents proving that the stamp duty has been paid should not be provided (in force since 1 January 2013).

Article 16 of the Regulation states that the unsuccessful party shall bear the costs of the proceedings. In accordance with paragraph 29 of the Recitals of the Regulation, the unsuccessful party should bear the costs of the proceedings. The costs of the proceedings should be determined in accordance with national law. Having regard to the objectives of simplicity and cost-effectiveness, the court or tribunal should order that an unsuccessful party be obliged to pay only the costs of the proceedings, including for example any costs resulting from the fact that the other party was represented by a lawyer or another legal professional, or any costs arising from the service or translation of documents, which are proportionate to the value of the claim or which were necessarily incurred. Litigation costs are defined by Article 79(1) (litigation costs mean the stamp duty and expenses related to the case hearing) and Article 88 of the RL CCP (expenses related to the case hearing include: (1) amounts paid to witnesses, experts, expert institutions and translators/interpreters as well as expenses related to the inspection of a site; (2) expenses of search for the respondent; (3) expenses related to the service of procedural documents; (4) expenses related to the enforcement of a judgment; (5) remuneration expenses for the administrator's work; (6) expenses to pay for the assistance of an advocate or associate advocate; (8) expenses related to the application of interim measures; (9) other necessary and reasoned expenses. The procedure for reimbursing the expenses for the assistance of an advocate or associate advocate is detailed in Article 98(2) of the RL CCP: the expenses related to the assistance of an advocate or associate advocate shall, taking into account the complexity of a specific case and the work and time costs of the advocate or associate advocate, be awarded to the extent not higher than set out in the Recommendations on the Amount of Remuneration approved by the Minister of Justice together with the Chairman of the Lithuanian Bar Association. In accordance with Article 16 of the Regulation, the court may also reduce the amount of representation costs to be awarded to the successful party.

According to the case-law of Lithuania, litigation costs are usually awarded only if sustained in reality. Therefore, the court may refuse awarding the expenses in case of failure to submit the documents supporting the costs.

THE PECULARITIES OF COLLECTING EvidenceS IN EUROPEAN SMALL CLAIMS PROCEDURE

Paragraph 12 of the Recitals of the Regulation states that the claim form should be accompanied, where appropriate, by any relevant supporting documents. However, this does not prevent the claimant from submitting, where appropriate, further evidence during the procedure. The same principle should apply to the response by the defendant. The court shall decide on the necessity to collect evidence after receipt of an answer to the claim and, where necessary, shall take the measures referred to in Article 9 of the Regulation to collect them. Following Article 9 of the Regulation, the court determines the means of taking evidence and the extent of the evidence necessary for its judgment under the rules applicable to the admissibility of evidence. The court may admit the taking of evidence through written statements of witnesses, experts or parties. It may also admit the taking of evidence through video conference or other communication technology if the technical means are available. However, the court is at the same time bound by paragraph 2 of that same Article of the Regulation, which allows the taking of expert evidence or oral testimony only if it is necessary for giving the judgment. In making its decision, the court or tribunal shall take costs into account. The Regulation obligates the court to use the simplest and least burdensome method of taking evidence (Article 9(3) of the Regulation). Whereas there are no other additional provisions in the Law, general rules of civil procedure should apply. In accordance with Article 7(2) of the RL CCP, persons taking part in the proceedings shall make fair use and not abuse the procedural rights they have, take care of a prompt disposition of the case, submit the evidence and arguments they use to support their claims and objections in a diligent and timely manner, taking into account the course of the proceedings. Article 226 of the RL CCP states that during the preparation for the case hearing at court, the parties and third persons shall submit to the court all evidence and explanations they have with relevance to the case as well as specify the evidence they are unable to present to the court indicating the circumstances preventing them from doing so and shall formulate finally their claims and objections to the claims asserted. Article 181(2) of the RL CCP allows the court to refuse accepting evidence if it was possible to submit such evidence earlier and their later submission will protract the proceedings. “It is not allowed to refuse to take the evidence submitted with delay, i.e. the evidence other than submitted together with the claim or with the reply (Article 181(2) of the CCP), if the court itself takes measures to collect evidence (Article 7 (1)(b)). [...] taking into account the fact that the rules of proof and related obligations of the parties are not sufficiently clear, application of these rules is normally not allowed and, in principle, impossible because the parties are not explicitly obligated to submit their evidence together with the claim or the response. On the other hand, if the court sets the time-limit for the persons taking part in the proceedings to submit additional information or evidence (Article 7(1)(a) or (b), Article 9 of the Regulation) but the person does not react to it or fails to appear at an oral court hearing (Article 7(1)(c) and Article 8 of the Regulation) and submits evidence or other data later, the application of Article 181(2) of the CCP could be possible and in conformity with the Regulation because it would prevent any protraction in the proceedings” (Brazdeikis and Mizaras, 2012). However, for example, Druskininkai City District Court declared the claim as non-submitted and returned it to the claimant by its ruling of 7 May 2012 because the claimant failed to submit evidence to support litigation costs together with the claim, failed to provide copies of other

evidence to the court and other persons to the proceedings as well as to present translations of the evidence into Lithuanian and did not eliminate these shortcomings within the time-limit specified by the court.

APPEAL AGAINST JUDGMENTS AND REVIEW OF JUDGMENTS ACCORDING TO EUROPEAN SMALL CLAIMS PROCEDURE

In accordance with Article 29 of the Law, court judgments given in the European Small Claims Procedure may be subject to appeal under the appeal procedure. An appeal should be submitted to a regional court via the court the judgment whereof is being appealed. An appeal may be submitted within thirty days as of the day of the judgment of the court of first instance.

Article 30(1) of the Law states that a judgment given under the European Small Claims Procedure may be reviewed by the court, which passed the judgment, in the cases referred to in Article 18 of Regulation (EC) No. 861/2007. Upon receipt of an application to review the judgment, the court shall forward copies of the application and its annexes to the claimant and inform that the latter should provide a written answer within fourteen days as of the day of sending of the application. The court shall deal with the application to review the judgment under the written procedure not later than within fourteen days after the expiry of the time-limit to submit an answer to the application and shall render a ruling with one of the decisions referred to in Article 18(2) of Regulation (EC) No. 861/2007. Where an appeal and an application to review the judgment is submitted in the same European small claim proceedings, a decision on the appeal shall be taken first.

If the court does not identify any grounds provided for in Article 18(1) of the Regulation during the review procedure, it shall refuse the application for review and the judgment shall remain in force. If the court decides that the review is justified for one of the reasons laid down in paragraph 1, the judgment given in the European Small Claims Procedure shall be null and void (Article 18(2)(2) of the Regulation), i.e. it shall be quashed. < The Implementation Law does not indicate whether the court's ruling rendered under the review procedure may be subject to appeal. In our opinion, in the absence of a clear legal regulation and, in addition, as there are certain similarities of the review procedure and the renewal of proceedings according to the procedure laid down in Chapter XVIII of the CCP, both the ruling to refuse the application for review and the ruling to satisfy the application should be subject to appeal by analogy under the general procedure according to the provisions of Chapter XVIII of the CCP> (Brazdeikis and Mizaras, 2012).

ENFORCEMENT OF JUDGMENTS IN EUROPEAN SMALL CLAIMS PROCEDURE

In accordance with Article 31 of the Law, a judgement given under the European Small Claims Procedure and certified by a standard Form D, as set out in Annex IV of Regulation (EC) No. 861/2007, shall be considered to be an enforcement order. The functions of enforcement are carried out by bailiffs. Applications on refusal to enforce the

judgments given under the European Small Claims Procedure, as referred to in Article 22(1) of Regulation No. 861/2007, shall be dealt with by the Court of Appeal of Lithuania. It is stated in Article 15(1) of the Regulation that the judgment under the European small claims procedure shall be enforceable notwithstanding any possible appeal. The provision of a security shall not be required. Accordingly, Article 23 of the Regulation makes it possible to make an application to limit or stay the enforcement. Such application may be made not only when an appeal has already been submitted but also until the expiry of the time-limit to submit an appeal. Applications to stay or limit the enforcement of judgments given under the European small claims procedure, as referred to in Article 23 of Regulation No. 861/2007, shall be dealt with by the local court of the place of enforcement. Article 20(1) of the Regulation states that a judgment given in a Member State in the European Small Claims Procedure shall be recognised and enforced in another Member State without the need for a declaration of enforceability and without any possibility of opposing its recognition. The Regulation eliminates intermediary procedures necessary for the judgments given in one member state to be recognised and enforced in another member state. Elimination of *Exequatur* procedure (or any other similar procedure) in the member state where enforcement of a judgment is sought is a highly significant advantage.

However, the case-law shows that there have been mistakes in this area. For example, the Court of Appeal of Lithuania identified in the civil case No. 2T-238/2011 that the claimant M. M. D. M. submitted an application to the Court of Appeal of Lithuania to enforce the judgment of 20 May 2011 of the Willesden County Court (UK) to award a small debt in the Republic of Lithuania. The applicant provided a copy of the judgment of 20 May 2011 of the Willesden County Court, UK, and a certificate issued by the UK court according to the standard Form D as indicated in Article 20(2) of the Regulation. It was explained to the applicant that Article 21(1) of the Regulation sets forth that the enforcement procedures shall be governed by the law of the Member State of enforcement. The Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania does not envisage the possibility for Lithuanian courts to take measures on their own to enforce foreign judgments on the basis of enforceable documents issued together with such judgments. Only the claimant himself/herself or his/her representative may submit an enforceable document issued by a foreign court to a bailiff for enforcement (Article 650(1) of the CCP). In order to have the judgment of 20 May 2011 of the Willesden County Court, UK, in relation to a small debt enforced coercively, the applicant has the right to contact a bailiff in the place of enforcement and provide a copy of the foreign judgment and a certificate under the standard Form D, conforming to the conditions necessary to verify authenticity, as well as provide its translation into Lithuanian (Art. 584(1)(5), Art. 587(4), Art. 590 of the CCP, Art.(31)(1) of the Law Implementing EU and International Legal Acts Regulating Civil Procedure of the Republic of Lithuania, Art. 21(2) of the Regulation).

Article 22 of the Regulation stipulates that enforcement shall, upon application by the person against whom enforcement is sought, be refused by the court or tribunal with jurisdiction in the Member State of enforcement if the judgment given in the European Small Claims Procedure is irreconcilable with an earlier judgment given in any Member State or in a third country, provided that: (a) the earlier judgment involved the same cause of action and was between the same parties; (b) the earlier judgment was given in the Member State of enforcement or fulfils the conditions necessary for its recognition in the Member State of enforcement; and (c) the irreconcilability was not and could not have been raised as an

objection in the court or tribunal proceedings in the Member State where the judgment in the European Small Claims Procedure was given. Under no circumstances may a judgment given in the European Small Claims Procedure be reviewed as to its substance in the Member State of enforcement. Following Article 31(2) of the Law, applications on refusal to enforce the judgments taken under the European Small Claims Procedure, as referred to in Article 22(1) of Regulation No. 861/2007, shall be dealt with by the Court of Appeal of Lithuania. Such applications are *mutatis mutandis* dealt with according to the provisions of paragraphs 4, 5 and 6 of Article 4 of this Law. A ruling rendered by a chamber of three judges of the Court of Appeal of Lithuania to refuse (or admit) the judgment given in the European Small Claims Procedure may be appealed against by an appeal in cassation.

CONCLUSIONS

In summary, it should be noted that the European Small Claims Procedure is not widespread in European countries and not extensively used as a legal instrument by legal practitioners because of the lack of awareness of its specifics, advantages and shortcomings. Presumably, there is a direct relation between its low awareness and infrequent application. It is likely that low interest in the Regulation on the European Small Claims Procedure is the result of the fact that many member states have in their national legal acts provisions of an analogous scope, which protect the interests of affected parties to the same extent. Support should be expressed to the position of Prof. Wolfgang Hau that it is likely that the European Small Claims Procedure is unpopular because of its unequal competition with the European Order for Payment Procedure, which has a very similar purpose to that of the ESCP Regulation. It is noted, however, that the Regulation has an advantage over the European Order for Payment Procedure – an oral hearing is possible in this case.

The European Small Claims Procedure should simplify and speed up litigation concerning small claims in cross-border cases (it is especially useful for the enforcement of consumer and tourism agreements); it has also reduced the costs necessary to satisfy the claims falling into the scope of a small dispute. Another positive feature is the measures of the Regulation to simplify the recognition and enforcement of court judgments given in the European Small Claims Procedure in other member states. This European procedure has facilitated access to court. An automatic recognition of a judgment given by one member state in another member state without any declaration of enforceability should also undoubtedly be considered as an advantage of the procedure. The above-mentioned shortcomings of the procedure and the fact that this procedure has still been infrequently used in Lithuania and in other EU member states do not downgrade its advantages.

The experience of Lithuania in applying the European small claims procedure is not extensive and significant, but on the other hand the courts of Lithuania invoke it successfully without any misunderstandings. As it was said before Lithuanian lawyers are starting to use the European small claims procedure as a comprehensive instrument for the better and more efficient defence of consumers rights in the cross-border cases not only in Lithuania, but in all European countries also.

References

Brazdeikis A., Mizaras V. (2012) Tyrimas Europos Sąjungos reglamentų, susijusių su Europos Sąjungos lygmens procesu civilinėse bylose, praktinis taikymas: Baltijos valstybių patirtis (*Eng. Research "Practical Application of EU Regulations Related to the EU-Level Procedure in Civil Cases: Experience of the Baltic States"*) (No. TM 2012/04/EC) LITHUANIAN EXPERIENCE. The Research commissioned by the Ministry of Justice of the Republic of Latvia and co-financed by the EC Programme "Civil Justice". Lithuanian section authors: Prof. Dr. (HP) Vytautas Mizaras, Dr. Aurimas Brazdeikis. Vilnius.

Hau W. (2013). Experience of German and Austrian courts and legal practice in applying the European Small Claims Procedure. 8 pp. Retrieved from http://static.eu2013.lt/uploads/documents/Prezentacijos/Hau%20Small%20Claims%20Germany%20text%20(2013-09-18).pdf

Gumuliauskienė L (2013). Incorporations of the European Small Claims Procedure in national civil procedure law: experience of Lithuania. 12 pp. Retrieved from http://static.eu2013.lt/uploads/documents/Prezentacijos/L.Gumuliauskiene.%20Proceduros%20inkorporavimas%20i%20nacionaline%20teise_Lietuvos%20patirtis.%20Pranesimo%20tezes..pdf

Kramer X. E. (2011). Small claim, simple recovery? The European small claims procedure and its implementation in the member states. 119–133 pp. Retrieved from http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1976292

Law Implementing EU and International Legal Acts Regulating Civil Procedure of the Republic of Lithuania, Official Gazette *Valstybės žinios*, 2008, No. 137–5366.

Regulation (EC) No 1896/2006 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 creating a European order for payment procedure.

Regulation (EC) No 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a European small claims procedure.

Resolution No. 1240 of the Government of the Republic of Lithuania of 27 November 2011 "On the Rules for Calculating, Paying, Accounting for and Refunding the Stamp Duty", Official Gazette *Valstybės Žinios*, 2011, No. 130–6171.

Tulibacka M. (2009) Europeanization of Civil Procedures: In Search of a Coherent Approach. *Common Market Law Review*, Issue 5, pp. 1527–1565

Van der Grinten P. M. M. Challenges for the Creation of a European Law of Civil Procedure. Retrieved from http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1392006

Vėbraitė V. (2011). Bylų dėl nedidelių sumų nagrinėjimo procedūra Europos Sąjungoje (*Eng. Small Claims Proceedings in the European Union*). *Teisė*, 79, 35–47

LOĢISKUMS UN TAISNĪGUMS, KĀ NORMATĪVĀ REGULĒJUMA OBLIGĀTĀS PAZĪMES

LOGICS AND JUSTICE AS A COMPULSORY FEATURE OF NORMATIVE REGULATIONS

Andris Ulpis, Mg.iur.
Valsts policija Galvenās kārtības policijas pārvalde Speciālo objektu apsardzes pārvalde,
Biznesa augstskolas Turība doktorants

Abstract

The existence of a democratic state is not possible without laws, which do not provide protection of interests of the public and separate individuals. One of the main tasks of the legislature is to balance these interests. Thus, a number of fundamental requirements should be posed with regard to the quality of the normative regulatory framework. Using the words of Aristotle: the law should be dispassionate sense, to which emotions and spontaneity are strange. In the paper the author sets out the criteria that would allow the individual, who is applying the law or the addressee, to assess the solution of the particular situation, which is determined by law with impassive common sense.

The analytical method has been used to the research of the problem - separate normative acts, court decisions and works of other authors were analysed. The comparative method was also used– comparison of a variety of views expressed in different sources. Normative regulatory framework (the law) is impassive common sense, if it meets two basic criteria; it is logical and provides a realization of the principle of fairness. If the normative regulatory framework is not in any of the above criteria, the actual resolution of the situation in a democratic state cannot be regarded as acceptable. Using the specific criteria determined in the paper it is possible to determine whether the solution of a particular situation is acceptable and consistent with the findings, which have been recognized to be true in the ancient world. Otherwise - if one of the basic criteria is not fulfilled, the person in order to protect his/her interests has to take action.

Keywords: The Law, impassive common sense, protection of interests

Sengrieķu zinātnieks un filosofs Aristotelis uzskatīja, ka likums ir bezkaislīgs saprāts. (sīkāk, http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-politics/) Neapšaubāmi minētais apgalvojums savu fundamentalitāti un aktualitāti nav zaudējis arī mūsdienās, tomēr vēl joprojām paliek tikai par nākotnes vīziju – mērķi, uz kuru orientēties likumdevējam (autors jēdzienu "likumdevējs" izmanto paplašinātā nozīmē, tas ir, to attiecinot uz jebkuru institūciju, kas izdod normatīvos aktus). Līdz ar to, pārfrāzējot sengrieķu domātāju, likumam vajadzētu būt par bezkaislīgu saprātu, proti, bezkaislīgam saprātam būtu jātransformējas normatīvā regulējuma saturā. Minētais ir īpaši svarīgi, ja ņem vērā apstākli, ka normatīvajam

aktam ir vispārobligāts spēks. "Lai panāktu tiesību atzīšanu, valsts var piemērot piespiedu varu. Tā mudina cilvēkus ievērot tiesības. Ja šādas piespiedu varas nebūtu, tiesībpārkāpumu skaits ātri vien pieaugtu, jo arī pilsoņiem, kas tiesības ievēro un ciena, tiktu laupīta paļāvība un viņi tiktu provocēti uz tiesībpārkāpumu izdarīšanu. Gadījums, kad likuma saturs ir acīmredzami netaisnīgs (neatbilstošs bezkaislīga saprāta kritērijam – autora papildinājums) un tā ievērošana varētu novest indivīdu pie apziņas konflikta, tiesiskā valstī ir ļoti reti sastopams." (Horns, 2000., 79.lpp.)

Gan tiesību jomas praktiķi, gan sabiedrība kopumā, vērtējot valstī notiekošos procesus, laiku pa laikam secina, ka normatīvais regulējums (arī likums) neatbilst bezkaislīga saprāta noteiktiem kritērijiem. Kādi tie ir?

Pirmkārt, normatīvajam regulējumam jābūt loģiskam, kas nodrošinātu efektivitāti un ikviena jauninājuma harmonisku iekļaušanos tiesisko attiecību regulējuma sistēmā un neizraisītu sabiedrības (vai atsevišķu sabiedrības grupu) pretreakciju. Loģikas trūkums normatīvajā regulējumā (tiesību normā) rada situācijas, kad tiesisko attiecību subjekti neapzināti ignorē tiesību aktā noteiktās prasības, kā rezultātā rodas konkrētā subjekta vai trešās personas interešu aizskārums.

Piemērs

Ministru kabineta 2005.gada 11.janvāra noteikumu Nr.15 "Kārtība, kādā nosakāma alkohola koncentrācija asinīs un izelpotajā gaisā un konstatējams narkotisko vai citu apreibinošo vielu iespaids" 4.punktā noteikts: "Ja transportlīdzekļa vadītāja pārbaudi alkohola koncentrācijas noteikšanai izelpotajā gaisā **nav iespējams veikt** vai ja transportlīdzekļa vadītājs **nepiekrīt pārbaudes veikšanai** (autora izcēlumi), vai tās rezultātiem, darbinieks izdara attiecīgu ierakstu šo noteikumu 8.punktā minētajā protokolā (Transportlīdzekļa vadītājā pārbaudes protokols – autora precizējums) un attiecīgo personu divu stundu laikā nogādā tuvākajā šo noteikumu 1.pielikumā minētajā ārstniecības iestādē medicīniskās pārbaudes veikšanai."

Analizējot iepriekš minēto Ministru kabineta noteikumu 2.pielikumu (Transportlīdzekļa vadītāja pārbaudes protokola veidlapa) jāsecina – gadījumos, kad transportlīdzekļa vadītājs atsakās veikt pārbaudi vai šādu pārbaudi nevar veikt citu iemeslu dēļ, protokola precīza (vienotai praksei atbilstoša) aizpildīšana nav iespējama, jo veidlapā nav iekļauta atsevišķas ailes, kurās būtu izdarāmas piezīmes par mērījuma neveikšanu un iemesliem, kādēļ šāda pārbaude netika izdarīta. Jāsecina, nosakot amatpersonai pienākumu veikt ierakstu par mērījuma neveikšanu protokola veidlapā, kura saturiski atbilst tikai tiem gadījumiem, kad mērījumi reāli ir izdarīti, normas izdevējs radīja labvēlīgus apstākļus procesuāla rakstura pārkāpumiem, par ko liecina arī tiesu praksē.

"No lietas materiāliem redzams, ka */dzēsts vārds un uzvārds/* 2006.gada 4.aprīlī plkst.00.05 ir ticis nogādāts medicīniskās pārbaudes veikšanai Narkoloģijas valsts aģentūrā Hospitāļu ielā 55, Rīgā. Kā izriet no lietā esošā transportlīdzekļa vadītāja nosūtījuma uz medicīnisko pārbaudi (lietas 41.lapa), kā iemesls, kāpēc */dzēsts vārds un uzvārds/* tiek nosūtīts uz pārbaudi, ir norādīts "alkohols pie stūres".

Ņemot vērā apstākli, ka lietas materiālos nav transportlīdzekļa vadītāja pārbaudes protokola, Administratīvā apgabaltiesa atzīst par pamatotu */dzēsts vārds un uzvārds/* argumentu, ka izskatāmajā gadījumā ir tikuši pārkāpti MK noteikumu Nr.15 4.punkta nosacījumi." (2007.gada 2.janvāra spriedumu lietā Nr.130028706/17)

Otrkārt, normatīvais regulējums atbilst bezkaislīga saprāta noteiktiem kritērijiem tikai tad, ja normatīvais regulējums ir taisnīgs. "Atbilstoši objektīvai izpratnei par taisnīgumu ikviens saņem to, kas viņam pienākas. Tādējādi situācijā, kad secināms, ka valsts rīcība attiecībā pret privātpersonu bijusi netaisnīga, atzīstams, ka ir pārkāpts taisnīguma princips." (2007.gada 7.jūnija spriedumu lietā Nr. SKA – 238/2007 15.punkts) Izvērtējot Augstākās tiesas spriedumā izklāstīto atziņu, konstatējamas vairākas būtiskas atziņas, tomēr to pilnvērtīgai izpratnei, autora ieskatā, ir nepieciešami atsevišķi precizējumi.

Taisnīguma principa realizācija nav saistāma tikai ar konkrētu tiesiski pamatotu interešu apmierināšanu (..ikviens saņem to, kas viņam pienākas.), bet visupirms ar valsts garantētu iespēju subjektam realizēt savas tiesības, proti, jārada tiesību principiem atbilstošs normatīvais regulējums un jānodrošina tādi apstākļi, kas dotu katram subjektam iespēju izmantot piešķirtās tiesības. Izmantot vai neizmantot iespēju – galīgais lēmums paliek personas ziņā. Taisnīguma principa realizācijas kontekstā (vērtējot taisnīguma principa realizāciju kopumā), nav svarīgi vai persona, kurai, piemēram, ir tiesības uz sociāla rakstura pabalstu, to saņem vai nesaņem. Par primāru kļūst apstāklis vai valsts visiem subjektiem, kuri faktiski drīkstētu saņemt šāda veida pabalstu, ir nodrošinājusi līdzvērtīgas iespējas realizēt savas tiesības. Līdz ar to jāsecina, ka situācija, kad persona, kura būtībā ir tiesīga saņemt sociālo pabalstu, to nesaņem savas neizdarības dēļ, neliecina par taisnīguma principa realizācijas problemātiku.

Taisnīguma principa realizācijas efektivitāti ietekmē trīs pamatfaktori:

1. materiālo tiesību normu noteiktā regulējuma atbilstība taisnīgumam;
2. iespēja ar procesuālo tiesību normu palīdzību panākt materiālo tiesību normu noteiktā regulējuma (taisnīgā regulējuma) realizāciju;
3. valsts garantēta iespēja privātpersonai realizēt savas tiesības;
    3.1. informēšana, kas neaprobežojas tikai ar normatīvā akta publikāciju;
    3.2. tiesību izmantošanas pieejamība.

Jānorāda, ka trešais no minētajiem pamatfaktoriem, taisnīguma principa realizācijas kontekstā, nepelnīti atstāts bez pienācīgas ievērības, ko nevar uzskatīt par pareizu, jo arī minētais pamatfaktors tiešā veidā ietekmē taisnīguma realizāciju.

Otrais no minētajiem pamatfaktoriem izvirzāms priekšplānā vērtējot taisnīguma principa realizāciju procesuālo darbību kontekstā. Lai cik humānas un taisnīgas arī būtu materiālo tiesību normas, to darbība būs neefektīva, ja tās tiks piemērotas nepareizi. (Stucka, 2006., 145.lpp.) Ņemot vērā iepriekš minēto, jānorāda, ka taisnīguma princips izpaužas procesos, kuru noslēguma rezultāti, attiecībā uz subjektu ir kardināli pretēji. Ņemot vērā administratīvā procesa specifiku un vērtējot procesa gala rezultātu saistībā ar adresātam noteikto, referāta autors piedāvā šādu noslēguma rezultātu iedalījumu:

1. tiesisko attiecību dalībniekam – privātpersonai piešķir tiesības;
2. tiesisko attiecību dalībniekam – privātpersonai uzliek pienākumu (jēdzienu "pienākums" raksta
3. autors lieto paplašinātā nozīmē – attiecinot jēdzienu arī uz gadījumiem, kad personu sauc pie atbildības, proti, pienākums ciest negatīvas sekas).

Tomēr neatkarīgi no procesa rezultāta attiecībā uz subjektu, kritēriji, ar kuru palīdzību iespējams noteikt taisnīguma principa realizāciju vai gluži pretēji taisnīga regulējuma trūkumu, ir identiski. Kas tieši nodrošina minēto vērtēšanas kritēriju universialitāti? Atbilde

uz minēto jautājumu ir svarīga un būtiska ne tikai tiesību zinātnes atziņu līmenī, bet arī (iespējams vēl lielākā mērā) risinot praktiskas dabas jautājumus – konstatējot iespējamus taisnīguma principa pārkāpumus tiesiskajās attiecībās.

Autoraprāt, taisnīguma principa realizācijas vērtēšanas kritērija universialitātes priekšnoteikums ir meklējams tiesību principu būtībā. Neatkarīgi no tā, vai administratīvā procesa rezultātā personai tiek piešķirtas tiesības vai uzlikts pienākums, pieņemtā lēmuma atbilstību taisnīguma principam iespējams pārbaudīt pārliecinoties, ka procesa gaitā ir ievēroti visi tiesību principi, kuriem ir būtiska nozīme taisnīga regulējuma nodrošināšanā. Neapšaubāmi grūtības rada apstāklis, ka ne vienmēr ir iespējams strikti noteikt, kuriem no tiesību principiem ir obligāti jārealizējas konkrētajā lietā un kuriem (no apzinātajiem tiesību principiem) ir piešķirama prioritāte. Tomēr minētais apstāklis ir saistāms ar amatpersonu (un ne tikai) kompetences, nevis taisnīguma principa realizācijas vērtēšanas kritēriju kopumā. Līdz ar to ir jāsecina, ka taisnīguma principa realizācijas vērtēšanas kritērija praktiskās izmantošanas priekšnosacījums ir vērtētāja zināšanas, kompetence un prasmes nošķirt primāro no sekundārā un noteikt to tiesību principu loku, kuru realizācija nodrošina taisnīgu risinājumu. Arī Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2003.gada 23.aprīļa spriedumā lietā Nr.2002-20-0103 netieši norādīts, ka taisnīguma principa realizācija (attiecīgi arī realizācijas pārbaude) ir saistāma, pirmkārt, ar precīzu taisnīgam risinājumam nepieciešamo tiesību principu apzināšanu, otrkārt, ar pārbaudi, vai visi no apzinātajiem tiesību principiem ir realizējušies. "Taisnīguma princips prasa, lai pārbaudāmajai personai iespēju robežās būtu nodrošinātas tiesības izteikt savu viedokli un tikt uzklausītai, pirms tiek atteikts izsniegt speciālo atļauju. Arī iesniedzējam bija tiesības tikt uzklausītam." Faktiski Satversmes tiesa norāda, ka konkrētās lietas taisnīgs risinājums ir saistāms ar procesuālā taisnīguma principa realizāciju.

A.Plotnieks monogrāfijā norāda, ka tiesību principi ir tiesību normās izteiktas vai no apzināta tiesību normu kopuma abstrahētas pamatnostādnes, kuras izsaka noteiktas tiesiskās sistēmas kvalitatīvo specifiku (Plotnieks, 2009., 86.lpp.). Šādai definīcijai var piekrist, tomēr to nevar uzskatīt par pilnīgu, jo nav norādīts tiesību principu nozīmīgums tiesību tālāk veidošanas procesā, proti, ietekme uz tiesību attīstības dinamiku.

"Tiesību princips ir pamatideja, uz kuru balstās tiesību sistēma, valsts un sabiedriskā kārtība, tā, kas nosaka valsts varas un sabiedriskās attīstības modeli un virzienus, kā arī nosaka, kādas būs sabiedrības un valsts attiecības un attīstība nākotnē." (Plotnieks, 2009., 44.lpp.) Tiesību principi ir tiesību sistēmas kodols, kas nosaka sabiedrisko attiecību regulējuma pamatnostādnes un, kas nav mazsvarīgi, turpmākās attīstības virzību, kas nedrīkst būt haotiska un pakļauta spontānu iegribu ietekmei. Ņemot vērā minēto, jāsecina, ka taisnīguma principam ir raksturīga duāla daba. Pirmkārt, taisnīguma princips kopā ar citiem tiesību principiem veido tiesību sistēmas kodolu (tagadnes izpausme). Otrkārt, taisnīguma princips nosaka (diktē) tiesību attīstības virzību (nākotnes izpausme), jo "..taisnīgums ir sabiedrisko institūtu galvenais tikums, kā patiesība ir zinātnisko sistēmu galvenais tikums." (Jakubaņecs, 2000., 21.lpp.) Par taisnīguma principa ietekmi uz tiesību tālāk veidošanās procesu savā monogrāfijā norāda arī profesors K.Torgāns. "Eiropas līgumu tiesību principi liecina, ka pasaulē līgumattiecību regulējums mainās, mazinot formālismu un palielinot elastību par labu taisnīgumam un proporcionalitātei." (Torgāns, 2009., 203.lpp.)

Referāta autors pauž viedokli, ka atšķirībā no citiem tiesību principiem taisnīguma principam nepiemīt patstāvība, proti, tas nevar realizēties, ja procesa ietvaros (piemēram, administratīvais process) tiek ignorēts kāds no vispārējiem vai tiesību nozares principiem.

Taisnīguma principa realizācija ir summa, kuras atsevišķo saskaitāmo sistēmu veido vispārējie tiesību principi un tiesību nozares principi, kuriem ir būtiska nozīme konkrēto tiesisko attiecību regulējumā. Līdz ar to taisnīguma principa realizācija neatkarīgi no tā, vai procesa noslēgumā subjekts iegūst jaunas tiesības vai viņam uzliek pienākumus, nav vērtējama kā patstāvīga tiesību principa izpausme. Atziņu par to, ka tiesību principu realizācijas un galīgā noregulējuma mērķis ir taisnīguma sasniegšana, var atrast arī normatīvajā regulējumā. Tiesību normu saprātīgas piemērošanas princips – iestāde un tiesa, piemērojot tiesību normas, izmanto tiesību normu interpretācijas pamatmetodes (gramatisko, sistēmisko, vēsturisko un teleoloģisko metodi), lai sasniegtu **taisnīgāko** un lietderīgāko rezultātu (Administratīvā procesa likums 8.pants).

Gan juridiskajā zinātnē, gan tiesu praksē ir apzināta ne tikai tiesību normu, bet arī tiesību principu kolīziju varbūtība, kā arī norādītas vadlīnijas to atrisināšanai. "Pastāvot kolīzijai starp tiesiskuma principu un likuma varas jeb likuma ievērošanas principu, konkrētajā gadījumā prioritāte piešķirama likuma ievērošanas principam. Apstākļos, kad tiesību normas neatbilstība Satversmei nebija acīmredzama, tiesiskās kārtības vārdā indivīdam bija pienākums šo normu ievērot." (2004.gada 30.marta spriedums lietā Nr.SKA-5) Savukārt Daiga Iļjanova par tiesību principu kolīziju atrisināšanu pauž šādu viedokli: "Kad seko vienai no kolidējošām normām, ļoti bieži netiek sekots otrai normai. Runājot par principiem, šāds gadījums varētu būt drīzāk izņēmums. Sekošana tikai vienam principam reti kad pilnībā izslēdz iespējamību sekot arī citam principam. Tāpēc ir jārunā par tā saucamo svēršanu un salīdzināšanu jeb vērtēšanu (*weighing and balancing* – angļu val.): pastarpināta sekošana vienam principam noved pie tā, ka samazinās sekošana kādam citam principam. Pieņemsim, ka viens princips pieprasa taisnīgumu, bet otrs – ekonomisko efektivitāti. Dažos gadījumos palielināts taisnīgums noved pie samazinātas efektivitātes un *vice versa*." (Iļjanova, 2003., 102.lpp) Neapšaubāmi, ka savstarpēja tiesību principu svēršana un salīdzināšana jeb vērtēšana ir efektīvs tiesību principu kolīzijas atrisināšanas līdzeklis, bet tas nav piemērojams taisnīguma principa realizācijas kontekstā.

Pirmkārt, starp taisnīguma principu un citiem tiesību principiem nav iespējama kolīzija (pretruna) un nepastāv hierarhija, gluži tāpat, kā nav iespējama pretruna starp grāmatu un tās lapām, kuru kopība veido pašu grāmatu. Atsevišķa grāmatas lapa nevar būt svarīgāka par grāmatu kopumā, kā arī grāmatu ar iztrūkstošām lapām nevar uzskatīt par pilnvērtīgu.

Otrkārt, vērtējot taisnīguma principu, nevaram runāt par pastarpinātu sekošanu vienam principam, kas noved pie samazinātas sekošanas kādam citam principam. Uz taisnīguma principa realizāciju pēc būtības nav attiecināms D.Iļjanovas lietotais jēdziens "palielināts taisnīgums" , likumsakarīgi samazinot otra kolidējošā principa nozīmīgumu. Taisnīgums nevar būt "palielināts", "normāls" vai "samazināts", tāpat kā tiesneša pieņemtais lēmums nevar būt mazliet taisnīgs. Taisnīguma principa realizēšanu varam vērtēt tikai divās kategorijās – ir notikusi principa realizācija/nav notikusi principa realizācija.

Secinājumi

1) Aristoteļa ideja par bezkaislīga saprāta transformēšanos (iemiesojumu) normatīvā regulējumā ir aktuāla arī mūsdienās.

2) Bezkaislīga saprāta transformēšanās normatīvajā regulējumā nav iespējama, ja regulējums neatbilst diviem pamatkritērijiem, proti, tas nav loģisks un nenodrošina taisnīguma principa realizāciju.
3) Godprātīga un loģikai atbilstoša indivīda rīcība (subjektam piemīt iekšēja pārliecība, ka viņš rīkojas tiesiskuma ietvaros) kļūst par prettiesisku gadījumos, kad spēkā esošais normatīvais regulējums neatbilst vienam no bezkaislīga saprāta kritērijiem, proti, tas ir neloģisks.
4) Taisnīguma principa realizācija nav jāvērtē sašaurināti, proti, sasaistot tikai ar apstākli, vai persona ir izmantojusi savas tiesības. Šāds vienpusējs vērtējuma kritērijs var radīt kropļotu priekšstatu par reālo situāciju. Taisnīguma principa realizācijas vērtēšanas procesa laikā priekšplānā izvirzās jautājums – vai valsts ir nodrošinājusi ikvienai personai līdzvērtīgas iespējas realizēt savas tiesības. Realizēt vai nerealizēt tiesības, minētā izvēle paliek konkrētā subjekta ziņā.
5) Taisnīguma principam nepiemīt patstāvība, jo tas nevar realizēties, ja nav ievērots kāds no citiem tiesību principiem, kas ir nepieciešams taisnīga regulējuma sasniegšanai.
6) Taisnīguma principa realizācija ir summa, kuras atsevišķo saskaitāmo sistēmu veido vispārējie tiesību principi un tiesību nozares principi, kuriem ir būtiska nozīme konkrēto tiesisko attiecību regulējumā. Līdz ar to starp taisnīguma principu un citiem tiesību principiem nepastāv hierarhija.
7) Starp tiesību principiem, izņemot taisnīguma principu, var pastāvēt kolīzijas.
8) Analizējot citu autoru viedokli un pieņemot par pareizu uzskatu, ka kolīzija var pastāvēt arī starp taisnīguma principu un citiem tiesību principiem, nav piemērojama tā saucamā svēršana un salīdzināšana jeb vērtēšana, proti, pastarpināta sekošana vienam principam, kas noved pie tā, ka samazinās sekošana kādam citam principam.Uz taisnīguma principa realizāciju pēc būtības nav attiecināms atsevišķu tiesībzinātnieku lietotais jēdziens "palielināts taisnīgums" , likumsakarīgi samazinot otra kolidējošā principa nozīmīgumu. Taisnīgums nevar būt "palielināts", "normāls" vai "samazināts".

Literatūras saraksts

Horns, N. (2000.). *Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā.* Rīga: Likums un Tiesības, Nr.3, 110 lpp.

Iļjanova, D. (2003). Tiesību normu un principu kolīzijas. *Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā*. Rīga: Latvijas Universitāte, 96.lpp.–109.lpp.

Jakubaņecs, V. (2000). *Tiesību jēdziens, struktūra un formas.* Rīga: P&K, 67 lpp.

Plotnieks, A.(2009). *Tiesību teorija un juridiskā metode.* Rīga: Izglītības soļi, 312 lpp.

Stucka, A. (2006). *Administratīvās tiesības.* Rīga: Juridiskā koledža, 210 lpp.

Torgāns, K. (2009). *Civiltiesību, komerctiesību un civilprocesa aktualitātes.* Rīga: Tiesu nama aģentūra, .668 lpp.

Administratīvā procesa likums. Pieņemts 25.10.2001., Publicēts: Latvijas Vēstnesis 14.11.2001., Nr.164 (2551). Pēdējie grozījumi 19.09.2013.

Ministru kabineta 2005.gada 11.janvāra noteikumi Nr.15 "Kārtība, kādā nosakāma alkohola koncentrācija asinīs un izelpotajā gaisā un konstatējams narkotisko vai citu apreibinošo vielu iespaids". Pieņemts 11.01.2005., Publicēts: Latvijas Vēstnesis 14.01.2005., Nr.8 (3166). Pēdējie grozījumi 06.09.2013.

Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2003.gada 23.aprīļa spriedums lietā Nr.2002-20-0103.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007.gada 7.jūnija spriedums lietā Nr. SKA – 238/2007.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 30.marta spriedums lietā Nr. SKA-5.
Administratīvās apgabaltiesas 2007.gada 2.janvāra spriedums lietā Nr.130028706/17.
Aristotle's Political Theory. Pieejams: http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-politics/, aplūkots 2013.gada 28.decembrī.

PARTNERĪBAS ATTĪSTĪBA BŪVMATERIĀLU RAŽOŠANĀ

PARTNERSHIP DEVELOPMENT IN PRODUCTION OF CONSTRUCTION MATERIALS

Andris Vanags

Biznesa augstskolas Turība doktorants

SIA Sacret direktors,

Abstract

Rapid economic changes in Latvia and its impact on the development of national economy and entrepreneurship demand continuous analysis and evaluation of the current situation at the enterprise, sector, regional and national level to create opportunities and ways for sustainable development especially in those sectors that are significant for the national economy. One of the most important economic sectors is the production of construction materials. A decisive role in successful construction materials production is played by the accessibility and quality of raw materials, workforce and investment, entrepreneurship and management, technological processes, scientific achievements, innovations etc. which are important factors that interact to open up ever increasingly new opportunities for the sustainable development of production and increase in efficiency and thereby foster competitiveness. Therefore the aim of the research is to ascertain what real opportunities exist for the consolidation and development of partnership for the largest Latvian producer of construction materials SIA "Sakret" and what should be the attitude towards it in the future. Expert interviews, panel discussions and surveys were carried out within the framework of the research.

Keywords: partnership, process, enterpreneurship, Business Management, production Management

Ievads

Straujās ekonomiskās izmaiņas Latvijā un to ietekme uz tautsaimniecības, tajā skaitā uzņēmējdarbības, attīstību liek nepārtraukti analizēt un vērtēt radušos situāciju uzņēmumu, nozaru, reģionu un valsts kontekstā, lai rastu iespējas un ceļus ilgtspējīgai attīstībai, un, kā likums, it īpaši tajās jomās, kas ir nozīmīgākas tautsaimniecībai. Pie tādām pieskaitāma arī būvmateriālu ražošana, kas Latvijā ieņem visai nozīmīgu vietu kā pēc ražošanas apjoma, tā arī pēc produkcijas nozīmības.

Galvenie uzņēmumi ražotnē ir apvienojušies Būvmateriālu ražotāju asociācijā. Kopējais apgrozījums 2012. gadā sastādīja aptuveni 890 milj. EUR. 2013.gadā 573 milj EUR (BRA 2013). Lielākie uzņēmumi nozarē ir SIA CEMEX, SIA Sakret, A/s Valmieras stikla šķiedra, SIA Tenax, SIA Knauf, SIA AEROC, A/S Latvijas finieris u.c. Galvenie produkcijas veidi ir cements, sausie un lietošanai gatavie būvmaisījumi, stikla šķiedras izstrādājumi, betons un tā izstrādājumi, gāzbetona bloki, metāla izstrādājumi, ēku siltināšanas materiāli u.c.

Būvmateriālu ražošanas lomu nosaka nozīmība, kāda ir tās produkcijai celtniecībā, kuras rezultāti ir atkarīgi no būvmateriālu uzņēmumos ražotās produkcijas sortimenta, kvalitātes, savlaicīgām piegādēm u.c. celtniecību ietekmējošiem faktoriem, kādi ir saistīti ar būvmateriālu ražošanu un realizāciju. Savukārt, sekmīgā būvmateriālu ražošanā izšķiroša nozīme ir izejmateriālu, darbaspēka un investīciju pieejamībai un kvalitātei, uzņēmējspējai un menedžmentam, tehnoloģiskajam progresam, zinātnes sasniegumiem, inovācijām u.c. faktoriem, kuri mijiedarbojoties paver aizvien jaunas iespējas ražošanas ilgtspējīgai pilnveidošanai un efektivitātes kāpināšanai, tādējādi veicinot konkurētspēju. Lai šīs iespējas izmantotu un rezultātā kāpinātu konkurētspēju, ir nepieciešams vienlaicīgi rēķināties ar visiem to ietekmējošiem faktoriem, ņemot vērā to savstarpējo saistību. Rezultātā veidojas un pastiprinās nepieciešamība pēc savstarpējiem sakariem un sadarbības, kas var pāraugt arī ilgstošā partnerībā.

Ieinteresētie uzņēmumi partnerību veido un attīsta atbilstoši ražošanas mērķiem un specifikai, iekšējās un ārējās vides apstākļiem nolūkā gūt zināmu abpusēju atdevi. Autora pētītais uzņēmums SIA "Sakret" ir vadošais un modernākais lietošanai gatavo būvniecības maisījumu piegādātājs Baltijas jūras valstu reģionā ar vairāk nekā desmit gadu pieredzi un pieder pie veiksmīgi strādājošiem uzņēmumiem. No četrām tā rūpnīcām divas atrodas Latvijā, pa vienai Lietuvā un Igaunijā. Produkcija tiek eksportēta galvenokārt uz Skandināvijas valstīm. SIA "Sakret" mērķis ir kļūt par galveno būvniecības maisījumu tirgus dalībnieku, nodrošinot 35% no kopējā Baltijas tirgus, un veicināt pieprasījumu pēc augstvērtīgas un ES standartiem atbilstošas produkcijas. Aktīvi darbojoties Latvijas un

starptautiskajos tirgos, SIA "Sakret" ir izveidojis dažāda veida partnerattiecības ar daudziem citiem uzņēmumiem – produkcijas izplatītājiem, izejvielu piegādātājiem, veic sadarbību ar valsts un nevalstiskām organizācijām, izglītības un zinātniskām iestādēm.

Kārtējo reizi vērtējot izveidotās partnerattiecības SIA "Sakret" un veicot attiecīgus apsekojumus par radušos un pastāvošo situāciju to izveidē un attīstībā, autors nonāca pie secinājuma, ka varētu būt neizmantotas iespējas pozitīvu izmaiņu ienešanai partnerattiecību veidošanā un turpināšanā, kas savukārt veicinātu un stiprinātu konkurētspēju nākotnē. Tādēļ šī pētījuma **mērķis** ir noskaidrot, kādas reālas iespējas pastāv partnerattiecību stiprināšanā un attīstībā SIA "Sakret" un kā veidojama attieksme pret tām nākotnē.

Diskusija un rezultāti

Partnerība ir fenomens, kas attīstās tik strauji, ka tai nav pat galīgi formulēta definīcija (*Rackham*), tāpēc, atsevišķu autoru skatījumā, atkarībā no konkrētiem apstākļiem, tā tiek definēta un raksturota vairāk vai mazāk atšķirīgi. Vienā no vārdnīcām ir teikts, ka partnerība ir: 1) stāvoklis, atrodoties partnerībā biznesā; 2) bizness, kas pieder diviem vai vairākiem partneriem, kuri dala peļņu un zaudējumus; 3) attiecības starp diviem cilvēkiem, organizācijām un valstīm, kas regulāri sadarbojas (*Longman*, 2001). Kādā citā vietā partnerība tiek definēta kā sadarbības pasākumi, kuros darbojošās personas no divām vai vairākām sfērām ir iesaistītas ne-hierarhiskā procesā un caur ko šīs personas tiecas uz savu mērķi (*Glasbergen,* 2011).

Partnerība – uzņēmumu apvienošanās kopēju mērķu sasniegšanai, turklāt bieži viens no uzņēmumiem ir vairāk attīstīts un lielāks. Autori secina, ka tādas apvienošanās ir abpusēji izdevīgas, piemēram, ja viens no uzņēmumiem veido inovatīvus produktus, bet otrs var tos izplatīt un pārdot.

Partnerība ir saistīta ar ilgtspējīgu attīstību, jo paredz ieguldījumam atbilstošās vērtības principa ieviešanu partnerības līgumos un praktiskajā tā izpildē (Ozoliņš, N., 2010). Starpuzņēmumu partnerība apvieno (kombinē) iesaistīto uzņēmumu resursus pāri uzņēmumu robežām (*Ahuja G.*, 2000) .

Svarīgs veiksmīgas partnerības darbības aspekts, autoraprāt, ir tādas uzņēmējdarbības vides nodrošināšana, kurā kopīgu mērķu sasniegšanai var sadarboties uzņēmumi, kas ir ne tikai izejvielu piegādātāji, produktu ražotāji un tās pircēji, bet pēc būtības ir savstarpēji konkurenti. Pētījuma rezultātā izstrādāta kopsavilkuma tabula par savstarpējiem ieguvumiem un zaudējumiem partnerības ietvaros, tabula pētījuma gaitā vēl tiks papildināta.

1.tabula

Uzņēmumu sadarbības un partnerības ieguvumi un zaudējumi

Uzņēmumu partnerība		**Uzņēmumu sadarbība**	
Ieguvumi	*Zaudējumi*	*Ieguvumi*	*Zaudējumi*
Sadarbošanās noteiktos uzņēmējdarbības procesos, lai samazinātu izmaksas.	Samazinās patstāvība lēmumu pieņemšanas procesā	Sadarbošanās noteiktos uzņēmējdarbības procesos, lai samazinātu izmaksas.	Mazina sadarbībā iesaistīto uzņēmumu savstarpējo konkurenci
Partnerībā iesaistītajiem uzņēmumiem ir vieni stratēģiski mērķi un attīstības plāni	Dažādas juridiskas saistības	Katrs sadarbībā iesaistītais uzņēmums var saglabāt savu administratīvo aparātu	Samazinās patstāvība lēmumu pieņemšanas procesā
viens administratīvais aparāts	Kopējā vadība daļēji ierobežo katra iesaistītā uzņēmuma ietekmi kopējo uzdevumu izpildei	Savstarpēja apmaiņa un sadarbība ar uzņēmuma resursiem	Dažādas juridiskas saistības
Vienota resursu pārvalde	Liela nozīme ir partnerības vadītājiem, to personībām		Var savstarpēji neapmainīties ar nepieciešamajiem resursiem, informāciju, tehnoloģiju

Autora skatījumā, kā potenciālo sadarbības partneru vērtības kritēriji ir tie, kas ietekmēs partnerības kopējo funkcionalitāti, nākotnes kopdarbību un sagaidāmos rezultātus, t.i., uzņēmumu pieejamais darbaspēks, to nemateriālie aktīvi, inovācijas un tehnoloģiskie risinājumi.

Līdz ar to var teikt, ka partnerība saistās ar tāda vai citāda veida kopdarbību noteiktu mērķu sasniegšanai, izstrādājot attiecīgu tās vadības stratēģiju un izmantojot iesaistīto uzņēmumu resursus. Partneriem sadarbojoties, apmainoties ar informāciju, zināšanām, var tikt celta ne tikai kāda atsevišķa uzņēmuma konkurētspēja, bet gan visu partnerībā iesaistīto uzņēmumu konkurētspēja. Atrodoties dažādos ģeogrāfiskos apgabalos, uzņēmumi var savstarpēji sadarboties un apkalpot lielākas teritoriālās vienības.

Partnerība, kas balstīta uz citu uzņēmumu iespējām, arī palīdz paaugstināt iesaistīto uzņēmumu konkurētspēju un vērtību, jo gadījumā, ja vienam ir ideja, bet otram resursi īstenot šo ideju, tad gala rezultātā viennozīmīgi ieguvēji būs abi.

Partnerība var būt formāla un neformāla. Tai var būt dažādas formas un veidi. Pazīstamākās formālās uzņēmumu sadarbības un partnerības formas ir kooperācija, integrācija, holdings, kartelis, sindikāts, koncerns, u.c. Dažādu partnerības formu ietekmes uz uzņēmuma attīstību rezultātu novērtēšanai nav vienotas metodoloģijas, kas galvenokārt ir saistīts ar to, ka nav iespējams absolūtos skaitļos novērtēt tās ietekmes uz uzņēmuma vai lēmuma vērtību jomas, kurām nav nosakāms precīzs finansiālo investīciju apmērs. Pēc autora domām, partnerības galvenās vērtības ir iesaistīto partneru sapratne par sadarbību, kas vienlaicīgi ir gan uzņēmējdarbība un peļņas gūšanas avots, gan sociāli atbildīga rīcība, kas var izpausties kā savas peļņas normas samazināšana un dalīšanās ar stratēģisko partneri. Veidojot partnerību – tas ir – izvēloties sadarbībai iespējamo partneri, būtiski ir spēt novērtēt potenciālās partnerības vērtību un kvalitāti. Pētījuma rezultātā secināts, ka nebūt nav svarīgākais partnerību noformēt līguma formā, svarīgākā ir partneru savstarpējā ieinteresētība.

Liela nozīme partnerības iniciēšanā un veidošanā ir konkrētās pieejas veidošanai. Šajā ziņā autors ir vienisprātis ar tiem, kuri uzskata, ka visnozīmīgākā un vērā ņemamā pieeja, veidojot sekmīgas sadarbības iniciatīvas, ir orientēšanās uz esošo procesu izmantošanu, lai sasniegtu jaunus mērķus, kas saistās ar izmaiņām. Partnerībai ir jābūt modrai attiecībā uz izdevībām, kas paveras esošās aktivitātēs jau pašos procesos.

It īpaši jāņem vērā situācijas, ja vienam partnerim ir lieliska ideja, bet otram – pietiekami resursi, lai šo ideju īstenotu (*Brian S.Tishuk,* 2012).

Jebkura partnerības aktivitāte ir jāanalizē kā process pats par sevi: gan kā savstarpējās uzticības veidošanās process, gan kā priekšrocību rašanās process no sadarbības, un arī kā ārējā tiesiskuma un sociāla spēka radīšanas process (*Glasbergen*, 2011).

Veidojot, attīstot un izmantojot partnerību, liela nozīme ir trim savstarpēji saistītiem elementiem: ietekmei, tuvināšanās un vīzijai (*Rackham*, 1996). Ietekme izpaužas kā partnerības spēja dot taustāmus rezultātus. Ja ietekme sekmīga, aug produktivitāte, pievienotā vērtība un galu galā – uzlabojas rentabilitāte. Tuvināšanās izpaužas attiecību ciešuma pakāpē, bet vīzija pauž, ko ar partnerību vēlas sasniegt un, jo sevišķi, kā to izdarīt. Partnerības ir sekmīgas, ja tās faktiski gūst rezultātus, ir izveidojušās pietiekami ciešas, dažkārt gandrīz neredzamas, tikko jaušamas attiecības, un ja tajās pastāv kopējs redzējums par to, ko partneri var panākt sadarbojoties. Tādējādi var teikt, ka partnerība funkcionē īsti tad, ja ietekme, tuvināšanās un vīzija – šie trīs kritiskie sekmju faktori partnerībā – darbojas kopīgi.

No iepriekš minētā izriet, ka jebkuras partnerības gadījumā – gan jaunveidojamās, gan esošās turpināšanas, ņemot vērā tās divpusējo raksturu (jo vienmēr ir tā, ka viena puse nāk ar iniciatīvu, bet otra puse to pieņem vai arī noraida), ir svarīgi, lai šī iniciatīva būtu skaidri formulēta un pamatota, lai tā atspoguļotu esošos procesus un lai būtu redzams, kas konkrēti tiek piedāvāts un ko var sagaidīt. Tāpēc ir svarīgi labi pārzināt ražošanas potenciālu un partnerībai labvēlīgās iespējas un attieksmi pret tām jeb, citiem vārdiem, partnerības veidotāju iekšējo un ārējo vidi.

Cenšoties noskaidrot, kādas reālas iespējas pastāv partnerības attīstībā SIA "Sakret", tika ņemts vērā, ka te var būt darīšana gan ar esošās partnerības stiprināšanu, gan ar jaunas veidošanu, jo SIA "Sakret" ir tāda uzņēmumu kopa, kurai jau ir zināma pieredze partnerībā. Veicot izpētes procesu, tika izmantotas tādas metodes kā aptauja, ekspertu novērtējumi un konsultācijas un rezultātā izdarīti secinājumi no iegūtās informācijas un vērtējumiem.

Informācijas ieguvei iekšējās vides novērtēšanai tika izveidota aptaujas kopa, kura sastāvēja no trim respondentu grupām. Pirmo grupu veidoja SIA "Sakret" ierindas darbinieki. Šajā izlasē tika ietverti visi uzņēmumu darbinieki, lai noskaidrotu viņu apmierinātību ar darbu, vadības metodēm, viedokli par uzņēmumu konkurētspēju, sadarbību. Aptaujas anketās bija iekļauti 31 slēgta tipa un 3 atvērta tipa jautājumi. Anketēšana notika rakstiskā veidā, un tā tika veikta elektroniski. Ierindas darbinieku aptauja tika veikta Latvijas SIA "Sakret" uzņēmumos, kā arī Igaunijas un Lietuvas "Sakret" uzņēmumos. Latvijā aptaujāja 21 ierindas darbinieku, Igaunijā un Lietuvā – 12.

Otru grupu veidoja SIA "Sakret" un ar to partnerībā iesaistīto uzņēmumu vadošais personāls, t.i., uzņēmumu vadības pārstāvji un struktūrvienību vadītāji. Grupu veidoja 13 respondenti. Vadītāji intervijā atbildēja uz jautājumiem par uzņēmumu iekšējo vidi, konkurētspēju, sadarbību.

Trešo grupu veidoja SIA "Sakret" partnerībā iesaistīto institūciju pārstāvji, iekļaujot aptaujas izlasē Finanšu ministrijas, SIA "Biznesa augstskola Turība", Būvmateriālu ražotāju asociācijas, Ņižņijnovgorodas apgabala Tirdzniecības un Rūpniecības kameras, Latvijas Tirdzniecības un Rūpniecības kameras, Rīgas Tehniskās universitātes vadošie speciālisti.

Veidojot otro un trešo grupu, respondenti tika izvēlēti ar mērķi iegūt uzņēmumu un dažādu institūciju vadošo speciālistu uzskatus par sadarbības un partnerības izveides nepieciešamību, veidiem, mērķiem, uzdevumiem, tās ietekmi uz uzņēmuma konkurētspēju un citiem vadības metožu jautājumiem.

Darbinieku aptaujā gūtais respondentu viedoklis tika orientēts uz sekojošām jautājumu grupām:

- SIA “Sakret” darbību kopumā;
- SIA “Sakret” vēlamiem darbības pilnveidošanas un attīstības virzieniem;
- ar personālu saistītajiem jautājumiem SIA “Sakret”;
- SIA “Sakret” darbības mērķiem;
- SIA “Sakret” konkurētspēju;
- SIA “Sakret” sadarbību ar citiem uzņēmumiem.

Atbildot uz šiem jautājumiem, respondentiem bija jāizvēlas viena no sekojošām atbildēm: pilnībā piekrītu; vairāk nepiekrītu kā piekrītu; ne piekrītu, ne nepiekrītu, vairāk piekrītu kā nepiekrītu; pilnībā piekrītu, kur katrai atbildei tika piešķirts sekojošs punktu skaits:

- Pilnībā nepiekrītu – 1 punkts;
- Vairāk nepiekrītu kā piekrītu – 2 punkti;
- Ne piekrītu, ne nepiekrītu – 3 punkti;
- Vairāk piekrītu kā nepiekrītu – 4 punkti;
- Pilnībā piekrītu – 5 punkti.

Analīzes vajadzībām katra jautājuma piecas iespējamās atbildes tika apvienotas trīs grupās, apvienojumu veicot sekojoši:

- pilnībā nepiekrītu + vairāk nepiekrītu kā piekrītu = negatīvs vērtējums;
- ne piekrītu, ne nepiekrītu = nenoteikts vērtējums;
- vairāk piekrītu kā nepiekrītu + pilnībā piekrītu = pozitīvs vērtējums.

Šāda pieeja analīzē un vērtējumos ir saprotama un viegli uztverama visiem respondentiem, un rezultātā atbildes tiek tuvinātas reālās situācijas atspoguļojumam. Apkopojot respondentu atbildes pēc šiem kritērijiem, tika iegūti sekojoši rezultāti

2.tabula

Respondentu vērtējumu rezultāti

Atbilde uz jautājumu par:	Vidēji, punkti	% no kopējā respondentu skaita		
		Pozitīvi	Nenoteikti	Negatīvi
Respondentu uzskati par SIA “Sakret” darbību kopumā				

Pārliecināti par turpināšanu	4,1	81,8	12,1	6,1
Ar darbu apmierināti	4,0	81,8	9,1	9,1
Darbā viss sakārtots	3,0	36,4	20,3	33,3
Uzskati par SIA "Sakret" darbības pilnveidošanas un attīstības virzieniem				
Darbību nepieciešams pilnveidot	4,1	78,8	18,2	3,0
Idejas	4,1	75,7	18,2	6,1
Materiālie ieguldījumi	3,9	69,7	18,2	12,1
Nemateriālie ieguldījumi	3,7	60,6	33,3	6,1
Idejas kopā ar citiem	3,4	48,8	36,4	15,1
Idejas meklēt citur	3,3	36,4	39,4	34,2
Personāls				
Zināšanas	4,3	84,8	15,2	0,0
Reputācija	4,2	90,9	6,1	3,0
Zināšanu noderīgums	4,1	81,8	12,1	6,1
Vadītāja reputācija	4,0	75,8	21,2	3,0
Nāk ar idejām	3,9	72,7	18,2	9,1
Jūtas novērtēti	3,8	60,6	13,3	6,1
Priekšlikumi tiek uzklausīti	3,4	51,5	24,3	24,2
Novērtē iniciatīvas	3,4	48,5	30,3	21,2
Karjeras izaugsmes iespējas	3,2	45,5	24,2	30,3
Darbības mērķi				
Uz rezultātu orientēti	4,2	84,9	12,1	3,0
Darbs kalpo mērķu sasniegšanai	4,0	66,7	30,3	3,0
Darbība komandā mērķim	4,0	66,7	27,3	6,0

Mērķi atbilstoši uzdevumiem	3,6	54,5	30,3	15,2
Ir informēti par mērķiem	3,3	48,5	21,2	30,3
Konkurētspēja				
Laba Latvijā	4,4	84,8	15,2	0,0
Ir jāvada	4,3	78,8	18,2	3,0
Laba ārpus Latvijas	3,7	51,5	42,4	3,1
Sadarbība				
Jāsadarbojas ar ārvalstīm	4,2	84,8	15,2	
Paplašina konkurētspēju	4,1	72,7	27,3	
Attīstībai nepieciešama sadarbība	4,0	72,7	27,3	
Jāpastiprina sadarbība Latvijā	3,9	66,7	30,3	
Ir informēts par sadarbību	3,9	69,7	18,2	

Respondentu atbilžu apkopojums liecina, ka situācija SIA "Sakret" nav guvusi viennozīmīgi pozitīvu vērtējumu. Tā, piemēram, pozitīvais novērtējums par turpmāko darbību ilgtermiņā un par apmierinātību ar darbu ir daudz augstāks nekā novērtējums par darbības sakārtotību, kur pozitīvs novērtējums ir tikai 36,4%, nenoteikts – 30,3% un negatīvs – 33,3%. Kā varbūtēji cēloņi tiek minēti ar darbības organizāciju un vadības metodēm saistītas nepilnības, kuru ietekme acīmredzot nav pilnā mērā ņemta vērā, kad ir runa par apmierinātību ar darbību un tās turpmāko attīstību ilgtermiņā. Darbības pilnveidošanas un attīstības virzienu vērtējumā vispozitīvāko novērtējumu (78,8%) guvusi nepieciešamība pilnveidot un attīstīt darbību, kas aktualizē jautājumu par pareiza virziena izvēli. Redzama vieta ir ierādīta darbinieku lomai ideju ģenerēšanā (75,7%). Ideju rašanu, sadarbojoties ar citiem uzņēmumiem, pozitīvi vērtējuši mazāk par pusi respondentu (48,5%), bet nenoteiktu vērtējumu devuši 36,4% respondentu, bet negatīvu – 15,1%. Vēl zemāks vērtējums ir iespējai rast idejas citos uzņēmumos, pētniecības centros u.c. Pozitīvu vērtējumu devuši 36,4%, nenoteiktu – 39,4%, bet negatīvu – 24,2% respondentu. Šādi rezultāti liecina par izteiktu nepieciešamību pievērsties ideju rašanai sava uzņēmuma ietvaros. Jautājumu kopā, kas saistās ar personālu, visaugstāk ir novērtēta laba reputācija (90,9%), bet viszemāk – karjeras izaugsmes iespējas, kur pozitīvais vērtējums ir tikai 45,5%, nenoteiktais – 24,2%, bet negatīvais – 30,3%. Šādi rezultāti liecina, ka karjeras izaugsmes problēmu risinājumam jākļūst par vienu no prioritātēm. Domas dalās, arī vērtējot konkurētspēju Latvijas tirgū un

ārpus tā. Latvijas tirgū konkurētspēju pozitīvi vērtē 84,8% respondentu, bet ārpus Latvijas – 51,5%, bet nenoteiktu vērtējumu dod 42,4%. Sadarbībai ar citiem uzņēmumiem visumā ir novērtēta visai augsti – no 84,8% līdz 69,7%. Vērā ņemams negatīvs vērtējums (12,1%) ir informācijas pieejai par sadarbību.

Respondentu atbilžu apkopojums liecina, ka uzņēmumā pastāvošā attieksme pret partnerību un tās tālāku attīstību pārsvarā ir pozitīva un pastāv priekšnosacījumi tās turpināšanai. Taču nedrīkst tikt atstāta novārtā samērā lielā nenoteiktība un dažkārt arī negatīvā attieksme, kas noteikti prasa attiecīgu analīzi un skaidrojumus. Partnerus var interesēt, kāpēc sakārtotībā ir tik augsts nenoteiktības (20,3%) un negatīvās attieksmes līmenis (33,3%). Līdzīgi ir ar ideju meklēšanu citur (attiecīgi – 39,4% un 34,2%), karjeras izaugsmes iespējām (attiecīgi – 24,2% un 30,3%) un informētību par uzņēmuma mērķiem (attiecīgi – 21,2% un 30,3%).

Lai tuvāk noskaidrotu, kas turpmāk būtu darāms un kas šai ziņā ir svarīgākais īstermiņa periodā un ilgtermiņā, kam būtu veltāma galvenā uzmanība, autors uzskatīja par nepieciešamu papildināt un precizēt informāciju par tiem jautājumiem, kam šajā ziņā var būt orientējoša nozīme no uzņēmuma viedokļa. Tāpēc respondentiem tika uzdoti trīs papildu jautājumi, uz kuriem vajadzēja atbildēt rakstiski.

Pirmais jautājums bija: Kas SIA "Sakret' darbībā būtu jāpilnveido? Respondentu sniegtās atbildes liecina, ka pastiprināta uzmanība ir pievēršama racionālai un efektīvai investīciju plānošanai, mērķtiecīgai finanšu resursu izmantošanai, lai palielinātu peļņu, produkcijas izlaidei, darbinieku pienākumiem un darba organizācijai. Tālāk tās liecina, ka produkcijas ražošanā un realizācijā aktuāla ir klientu skaita palielināšana ārvalstīs, kā arī pietiekami dziļa iepriekšēja izpēte, uzsākot jaunu produktu izlaidi. It īpaši respondenti uzsver, ka ir svarīgi uz ikvienu jauninājumu vai izmaiņām uzņēmumā raudzīties kā līdzekli nosprausto mērķu sasniegšanā, bet nevis kā uz pašmērķi. Kas attiecas uz darbinieku pienākumiem, respondenti akcentē, ka katram darbiniekam ir jāveic viņam paredzētie pienākumi un nekādā ziņā nedrīkst traucēt citus darbiniekus viņu pienākumu izpildē. Tajā pašā laikā, kā nepieciešams priekšnosacījums darbinieku pienākumu kvalificētai izpildei, tiek minēta viņu veikuma novērtēšanas pamatotība un mērķtiecība, kā arī priekšstata skaidrība par uzņēmuma tālāko attīstību. Attiecībā uz darba organizāciju respondenti ieteic vairāk komunicēt ar darbiniekiem, izzināt viņu viedokli par būtiskiem jautājumiem. Darbiniekiem nepieciešama plašāka informācija par plānotajām aktivitātēm, mērķiem un pārmaiņām uzņēmumā. Komunikācija ar darbiniekiem pastāvīgi jāpilnveido. Lēmumiem, kas ietekmē uzņēmuma darbību, vajadzētu būt pieejamiem oficiāli. Nepareizi pieņemto lēmumu sekas būtu jāanalizē pietiekami dziļi. Dokumentu aprites sistēmai vajadzētu notikt elektroniski. Tas mazinātu nenoteiktību un negatīvo attieksmi informētības ziņā.

Otrs jautājums – "Kas SIA "Sakret" ir tāds, kas cilvēkus varētu piesaistīt šeit strādāt?" Atbildot uz šo jautājumu, respondenti ir akcentējuši uzņēmuma vadības attieksmi pret darbiniekiem, savstarpējās attiecības darba kolektīvā un uzņēmuma atpazīstamību. Kā rāda respondentu vērtējums, ar darbu SIA "Sakret" ir apmierināti 81,8% darbinieku, un tas tiek skaidrots ar attieksmi pret darbiniekiem, ar vietu, kādu uzņēmums ieņem Latvijas ekonomikā, ar sabiedrisko klimatu darba kolektīvā. Vērtējot attieksmi pret darbiniekiem, respondenti uzsver, ka darbiniekiem ir iespēja parādīt savas spējas un iemaņas un justies novērtētiem, viņu spējas un prasmes tiek tuvinātas tiešajiem darba pienākumiem. Pozitīvs ir darbinieku novērtējums par atalgojuma sistēmu, darba algas apjomu un stabilo izmaksu uzņēmumā, kā arī par darbinieku apdrošināšanu, atpūtas pasākumiem u.c. Uzsvērta tiek vadības labvēlīgā attieksme pret darbiniekiem un brīvā darba atmosfēra. Respondentu atbildes liecina, ka SIA "Sakret" var rēķināties ar mazāku tādu ražošanai nelabvēlīgu parādību kā kadru mainība. Par SIA "Sakret" vietu Latvijas ekonomikā atbildes ir visnotaļ pozitīvas. Tiek uzsvērts, ka uzņēmumam ir laba atpazīstamība un reputācija nozarē un valstī, ka uzņēmums ir augošs, konkurētspējīgs un orientēts uz attīstību. Runājot par darba kolektīvu, vairāki respondenti uzsver, ka kolektīvs ir draudzīgs, funkcionē kā vienota komanda, darbs rit dinamiski un attiecības starp darbiniekiem ir cilvēciskas, kas ir vēl viens arguments par labu kadru nemainībai.

Trešais jautājums, būdams savā ziņā turpinājums otrajam jautājumam, "Ko SIA "Sakret" var darīt, lai palielinātu Jūsu apmierinātību ar darbu šajā uzņēmumā?" attiecas galvenokārt uz uzņēmuma organizatorisko un vadības stila pilnveidošanu.

Respondenti uzsver, ka uzņēmumam nevajadzētu zaudēt pašreiz sasniegto darbībā un ideju virzībā, pievēršot uzmanību kvalitātei un adaptācijai, un tirgus izmaiņām. Taču zināmā mērā respondentu domas dalās. Vieni iesaka turpināt darbību tāpat kā līdz šim. Citi uzskata, ka nepieciešams padziļināt skaidrību par uzņēmuma attīstību, pamatojot to ar faktiem, bet ne tikai pieņēmumiem un viedokļiem. Tāpat nepieciešams sakārtot atsevišķas jomas un vienmēr pieņemt pārdomātus lēmumus. Konkrēta ir norāde par tehnisko iespēju papildināšanu, darba vides un apstākļu uzlabošanu atsevišķās vietās. Attiecībā uz vadības stila pilnveidošanu ir jūtama vēlme padarīt skaidrāku uzņēmuma organizatorisko un vadības shēmu, lai darbiniekiem būtu pilnīgi skaidrs, par ko viņi atbild. Ir pasvītrota nepieciešamība biežāk kontaktēties un komunicēt ar darbiniekiem. Darbinieku pienākumu un atalgojuma jomā tiek uzsvērta nepieciešamība pēc konkurētspējīga atalgojuma, kā arī ieguldīt līdzekļus darbinieku izaugsmē un zināšanu apguvē. Īpaši tiek uzsvērta atbildības pilnveidošana pienākumu sadalē.

Kopumā aptaujas rezultāti liecinot par to, ka SIA "Sakret" iekšējā vide visumā ir labvēlīga partnerattiecību pilnveidošanai un tālākai attīstībai, ļauj saskatīt, ka šajā ziņā pastāvošās priekšrocības var būt sekmīgi izmantojamas, ja attiecīgi labvēlīga ir arī ārējā vide.

Lai noskaidrotu, kas ir svarīgākais ārējā vidē sekmīgai partnerības veidošanai un tālākai attīstībai, tika veikta aptauja interviju veidā, aptaujājot partnerībā iesaistīto

uzņēmumu vadošo personālu, tajā skaitā Finanšu ministrijas, SIA "Biznesa augstskola Turība", Būvmateriālu asociāciju, Ņižņijnovgorodas apgabala Tirdzniecības un Rūpniecības kameru, Latvijas Tirdzniecības un Rūpniecības kameru, Rīgas Tehniskās universitātes pārstāvjus. Aptaujā tika noskaidrota partnerības nepieciešamība, sadarbības loma uzņēmumu darbības attīstībā, partneru izvēles un konkrētu sadarbības veidu problēmas.

Aptaujātais vadošais personāls ir vienisprātis par to, ka sadarbības nepieciešamību izraisa iespēja iegūt un panākt to, kas nav pašam vai ko pats nespēj veikt. To var izmantot jaunu produktu un pakalpojumu izstrādē un ražošanā, veidojot tos vairāk atbilstoši tirgus prasībām. Var rasties situācija, ka, ja viens no uzņēmumiem ražo inovatīvus produktus, bet otrs tos izplata. Var būt arī tā, ka abi uzņēmumi gatavo kopā kaut ko pavisam jaunu, izmantojot viena dalībnieka idejas un otra dalībnieka tehnoloģijas. Apvienojot idejas un tehnoloģijas, var radīt jaunas tirgus nišas. Sadarbība ir jāveido pa visiem kanāliem, ieskaitot pašvaldības (tajā atrodas uzņēmums, no šejienes nāk darbaspēks), valsti. Jāskatās kompleksi, kas konkrēti nepieciešams uzņēmumam, kas minēts viņa attīstības stratēģijā.

Runājot par sadarbības lomu, respondenti uzsver, ka tikai sadarbojoties iespējams daudz ko panākt, jo ir plašākas iespējas, vairāk resursu. Pie tam uz katru sadarbību ir jāraugās kā uz līdzekli, bet nevis mērķi. Tajā pašā laikā institūciju pārstāvji uzsver, ka sadarbībai ir jābūt produktīvai un ka tādējādi tā dod lielāku ieguldījumu sabiedrībai. Produktīva sadarbība dod stimulu attīstībai, neproduktīva nedod neko. Tas ir viens no veidiem, kā ietaupīt resursus. Institūciju vadītāji atkārtoti norāda uz iekšējās vides nozīmi, uz to, ka vispirms ir jāizvērtē paša uzņēmuma resursi, darbinieku zināšanas, jo tikai pats uzņēmums nodrošina šo zināšanu pārveidi par darbam nepieciešamajām kompetencēm. Uzņēmumam nevajag paļauties tikai uz ārējo vidi, bet jāskatās, vai iekšējā vide ir adekvāta, un jāmeklē stiprākie saskares punkti kompetencē abās pusēs. Ir jāzina, ko vēlas cilvēki, kas darbojas uzņēmumā. Ekspertu viedokļi apliecina, ka mūsdienu ražošanas uzņēmumos sadarbību raksturojoša iezīme ir zināšanu un kompetences pieejamība gan pašā uzņēmumā, gan potenciālajā sadarbības partnerī. Vadītāji akcentē to, ka SIA "Sakret" būtu jāsadarbojas ar citiem uzņēmumiem un institūcijām, jo tas var ļaut uzņēmumam attīstīties. Tajā pašā laikā ir nepieciešams rūpīgi izvērtēt potenciālos ieguvumus nākotnē.

Īpaša uzmanība tiek veltīta sadarbības partneru izvēlei, akcentējot, ka to nosaka vairāki faktori, kuru kopums ietekmē lēmuma pieņemšanu par partnerības veidošanu. Pamatā visam tiek likti kopīgu saskares punktu meklējumi, kuri var būt pievilcīgi, lai rastos ieinteresētība uzņēmuma kļūšanai par partneri. Partneru izvēlē būtiska loma tiek piešķirta to finanšu rādītājiem, reputācijai un sociālajai atbildībai. Uzņēmumam ir jābūt finansiāli stabilam, bez nodokļu parādiem un darba tiesību pārkāpumiem. Īpaši tiek pasvītrota personisko attiecību un informācijas nozīme sadarbības partneru izvēlē, norādot uz cilvēcisko attiecību nozīmību un personiskiem kontaktiem. Katram ražotājam ir nepieciešama precīza un savlaicīga informācija. Personisko kontaktu nozīmi ir akcentējuši vadītāji, bet ne institūciju pārstāvji.

Vadītāji uzsver, ka SIA "Sakret" var būt interesants citiem uzņēmumiem ar savu ražošanas bāzi, produkciju un tās kvalitāti, servisu, neatlaidīgu darbu un zinošiem darbiniekiem.

Institūciju pārstāvju un vadītāju uzmanības lokā bija arī kritēriji sadarbības partneru izvēlei, pie kuriem pieder:

- godīgums, uzticamība un reputācija;
- finanšu stabilitāte un iespējas kārtot darījumus netraucēti;
- savietojams ražošanas apjoms un specifika;
- kārtīgums, ieinteresētība produktā vai pakalpojumā.

Tajos saskatāma līdzība ar literatūrā sastopamajiem partneru izvēles kritērijiem, kur pieder:

- potenciāls ietekmei, kas var būt kāda no partnerības gūstama reāla vērtība, ko nav iespējams gūt tradicionālā veidā;
- kopējās vērtības, kas nodrošina, lai partnerība būtu reāla un dzīvotspējīga;
- partnerībai labvēlīga vide;
- savietojamība ar partnera mērķiem (*Rackham*, 1996).

Kā redzams no pētījuma rezultātiem, kopdarbība partnerībā vienmēr var būt saistīta ar tās vai citas problēmas risināšanu. Lai tajā ņemtu vērā iekšējās un ārējās vides ietekmi un nodrošinātu pietiekami ātru reakciju, ieteicams rīkoties atbilstoši sekojošam modelim.

Pētījuma rezultātā gūtā informācija, norādes un atziņas būs noderīgas partnerības stratēģijas izstrādei. Tajā ikvienam secinājumam, apsvērumam un ieteikumam ir sava vieta un loma. Līdz ar to, vadoties no partnerības trim sastāvdaļām, ir svarīgi, kura var būt nozīmīgākā dotajā brīdī, kad notiek vērtējumi un stratēģijas izstrādāšana (*Rackham*, 1996). Autoru viedoklis ir, ka būvmateriālu ražošanā, apstākļos, kādos darbojas SIA "Sakret", noteicošā loma dažādos apstākļos var būt ikvienai no minētajām sastāvdaļām. Kā noskaidrojās veiktā pētījuma ietvaros, tad svarīgākais ir vīzija, mērķi, uzticamība, reputācija, kārtīgums, ieinteresētība produktā vai pakalpojumā. Vīzijas īpatnība ir tā, ka līdzīgi ietekmei un tuvināšanās norisēm, vīzija ir daļa no dinamiskas tieksmes pēc produktivitātes, kas var gan attīstīties, gan atrofēties. Partnerības vīzija ir pastāvīgi jāpārskata un jāatjauno. Vīzija ir gan kā zelta bedre, tā varavīksne. Atrast zeltu nozīmē izdarīt radošu pilnu lēcienu, nonākot pie jauniem ceļiem. Vīzija palīdzēs tālejoši rēķināties ar pakāpeniskām izmaiņām, kādas būvmateriālu ražošanā veicamas saskaņā ar celtniecības attīstību un prasībām.

Nobeigums

Partnerības veidošana būvmateriālu ražošanā ir cieši saistīta ar šīs kā celtniecību apgādājošas nozares specifiku. Pētījums parādīja, ka būvmateriālu ražošanā pastāv iespējas pilnveidot partnerību. Ir nepieciešams uztvert pakāpeniskās izmaiņas būvmateriālu ražošanā un atbilstoši tām pārskatīt partnerības stratēģiju. Partnerības veidošanā būtiska nozīme ir tās triju sastāvdaļu – ietekmes, tuvināšanās un vīzijas – savstarpējās attiecības izpratnei. Partneru izvēlē būtiska nozīme ir kritēriju pārdomātai noteikšanai. Savukārt sadarbība ar zinātniskām institūcijām veidojama atbilstoši partnerības kopējiem mērķiem. Kritiska nozīme partnerības stiprināšanā ir nodrošinājumam ar informāciju. Partnerība tikai tad var kalpot par konkurētspējas faktoru, ja tā ir ilglaicīga, pie tam – ilglaicība ir noteicošais faktors. Partnerības uzņēmumiem ir jāmāk izvērtēt esošo partneru izdevīgums noteiktā laika nogrieznī un jābūt izstrādātam mehānismam jaunu partneru piesaistei, esošo partnerattiecību ilglaicības nodrošināšanai, kā arī esošo partneru aizstāšanai, lai sasniegtu nospraustos mērķus.

Izmantotās literatūras saraksts

Bäckstrand K. 2006. Multi-Stakeholder Partnerships for Sustainable Development. European Environment 16: 290–306.

Biermann F. et al. 2007. Multi-stakeholder Partnerships for Sustainable Development: Does the promise hold? In Partnerships, Governance and Sustainable Development: Refl ections on Theory and Practice, Glasbergen P, Biermann F, Mol APJ (eds). Edward Elgar: Cheltenham; pp.239– 260.

Boonstra J.J. (2004), Dynamics of Organizational Change and Learning – Chichester: Wiley,. – 512 p. – ISBN-10:0471877379.

Rackham N., Friedman L., Ruff R. (1996), Getting Partnering Right. McGrow-Hill, pp.237

Longman, Dictionary of Contemporary English, (2001), Longman, pp. 1666.

Glasbergen P. (2011), Understanding Partnerships for Sustainable Development Analytically: the Ladder of Partnership Activity as a Methodological Tool, Environmental Policy and Governance, Env. Pol. Gov. 21, 1–13, DOI: 10.1002/eet.545

Tishuk B.S. (2012), Effectively managing partnership evolution. A case study from Chicago.

North, D.(2001). Comments, Communities and Markets in EconomicDevelopment, (eds.) Aoki, M. Hayami, Y., Oxford: Oxford University Press, pp. 403–408.

Cui A, Calantone R.J., Griffirth D.A. (2011), Strategic Change and Termination of Interfirm Partnerships, Strategic Management Journal, 32: 402–423, DOI: 10.1002/smj.881

Selsky JW, Parker B. (2005.) Cross-sector partnerships to address social issues: challenges to theory and practice. Journal of Management 31: pp.849–873.

Ozoliņš, N 2010, 'PUBLISKĀS UN PRIVĀTĀS PARTNERĪBAS LĪGUMA NOSLĒGŠANAS TIESISKIE ASPEKTI. (Latvian)', XI International Scientific Conference: Individuals, Society, State In Changing Economic Circumstances, pp. 179–184, Business Source Complete, EBSCOhost, viewed 5 January 2013.

Ahuja G. 2000. The duality of collaboration: inducements and opportunities in the formation of interfirm linkages. Strategic Management Journal, March Special Issue 21: pp.317–343.

Būvmateriālu ražotāju asociācija (2013), http://bra.lv/par-bra-asociacijas-uznemumu-razosanas-rezultati/?id=105

SABIEDRĪBAS INTEREŠU UN AUTORU TIESĪBU LĪDZSVARA MEKLĒJUMI INFORMĀCIJAS SABIEDRĪBAS LAIKMETĀ

SEARCH FOR BALANCE BETWEEN THE RIGHTS OF AUTHORS AND WHOLE SOCIETY IN THE INFORMATION SOCIETY ERA

Ingrīda Veikša, Dr. iur.
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

Due to technical progress the society has more easy access via Internet to copyright protected works. The state in accordance with its Constitution recognises the freedom of scientific research, artistic and other creative activities, as well protects copyright and patent rights. However, by strongly protecting one part of society – authors, the state has not ensured the legitimate interest of the whole society to freely receive, keep and distribute information, if it relates to on-line accessible works.

Information society has increased the demand for information, as well as the opportunity to receive it, and freedom of expression is one of those copyright owners' rights, which should be limited. Consideration should be given to ensure a balance between two essential human rights.

According to the European Union legislative framework national laws may define so-called "blank tape levy system", that allows reproduction of protected works, if equitable remuneration for authors is paid. Latvia has introduced "blank tape levy system" in its national Copyright Law

A fundamentally new mechanism has to be created that would allow the society to obtain information, and at the same time to protect the rights of authors of this information. This could be done by modifying and extending the private copying levy, transforming it into a cultural access levy. Then, paying fair compensation to authors of copyright protected works, everybody would for personal use legally receive, keep and distribute information via Internet.

Atslēgas vārdi: autortiesības, vārda brīvība, nesēja atlīdzība, kultūras pieejas atlīdzība

Ievads

Valsts saskaņā ar tās Satversmi atzīst zinātniskās, mākslinieciskās un citādas jaunrades brīvību, aizsargā autortiesības un patenttiesības, kā arī atzīst ikviena tiesības uz īpašumu, tai skaitā – intelektuālo. Taču, aizsargājot šo vienu sabiedrības daļu – autorus, netiek atbilstoši nodrošināta arī Satversmē nostiprinātā tiesība ikvienam brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, ja tas attiecas uz interneta vidi. Kā zināms, vārda brīvība ir viena no tām

tiesībām, kura ir ierobežojama, taču informācijas sabiedrībā ir pieaugusi prasība pēc informācijas, kā arī iespēja to saņemt, tādēļ būtu jāpadomā, kā nodrošināt līdzsvaru starp šīm abām tik būtiskajām cilvēktiesībām.

Tehnikas attīstības rezultātā aizvien vieglāk ir piekļūt internetā pieejamajiem darbiem, to saturs ir aizvien bagātāks un vilinošāks, un katrs grib tos apskatīt, paklausīties, padalīties ar draugiem un radiem, izmantojot jauno tehnoloģiju sniegtās iespējas. Šāda darbu izmantošana rada šodien plaši pazīstamo parādību – bez autora atļaujas veiktu autordarbu ievietošanu un pārvietošanu interneta vidē jeb, tā saukto "failu apmaiņu".

Taču šāda izmantošana ir pretrunā ar autoru tiesībām – tikai autoram pašam ir tiesības lemt, kā viņa radītie darbi tiks padarīti pieejami interneta jeb tiešsaistes vidē.

Džeremijs Filips savā grāmatā "Ievads intelektuālā īpašuma tiesībās" pamato autortiesību sistēmas nepieciešamību ar četriem galvenajiem argumentiem, un viens no šiem argumentiem ir kultūras arguments, jo autoru radītie darbi veido ievērojamu nacionālo bagātību, tādēļ radīšanas veicināšana un atlīdzināšana ir sabiedrības interesēs kā ieguldījums nacionālās kultūras attīstībā (*Philips*, 1990). Daži autori uzskata, ka primārais autortiesību uzdevums ir aizsargāt autora darba augļus pret to neatļautu lietošanu (*Jacob, Alexander*, 1993). Taču šī darba autore uzskata, ka tā nav pareiza pieeja. Autortiesības ir tiesības, kas autoram nodrošina nevis iespēju aizliegt, bet gan atļaut sava darba izmantošanu, saņemot par to salīgto (vai tiesību normās noteikto atlīdzību. Ja autortiesību galvenā funkcija būtu aizliegt, nevis atļaut, tad autortiesību attīstība aizietu pa nepareizu ceļu – autoriem nebūtu iespēju saņemt iztikas līdzekļus, lai varētu pārtikt no radošā darba un varētu radīt jaunus darbus, savukārt, sabiedrībai tiktu atņemta iespēja piekļūt gudro prātu radītajām kultūras un mākslas vērtībām.

Latvijas Republikas Satversme savā 113.pantā skaidri pasaka, ka Valsts atzīst jaunrades brīvību, kā arī aizsargā autortiesības un patenttiesības – tātad saikne starp valsti un autortiesībām ir ielikta jau mūsu pamatlikumā. Savukārt – 105.pants garantē ikvienam tiesības uz īpašumu. Īpašums var būt gan taustāms, gan netaustāms, un viens no netaustāmā īpašuma veidiem ir intelektuālais īpašums. Paralēli – Latvijas Republikas Satversmē ir arī 100.pants, kurš nosaka, ka ikvienam sabiedrības loceklim ir tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju. Kā zināms, Satversmes 116.pants nosaka, ka informācijas ieguves un izplatīšanas tiesības var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību (Saeima, 1922).

Kā atrast līdzsvaru starp šīm Satversmē minētajām cilvēktiesībām, lai nodrošinātu gan autoru tiesības uz viņu īpašuma aizsardzību, gan sabiedrības tiesības uz informācijas ieguvi un izplatīšanu? Ar autortiesībām aizsargātu muzikālo, literāro, fotogrāfisko, audiovizuālo un citu dabu (failu) apmaiņa starp privātām personām nekomerciālos nolūkos varētu tikt atzīta par šo īpašo gadījumu, kad autoru, izpildītāju un fonogrammu producentu tiesības varētu tikt likumīgi ierobežotas. Tomēr šāda darbu apmaiņa internetā nenoliedzami traucē darba normālu izmantošanu un kaitē autora likumīgajām interesēm, jo samazina tiesību īpašnieku iespēju normāli pārdot savu darbu un saņemt par to atlīdzību. Tādēļ būtu nosakāma atlīdzība (kultūras pieejas atlīdzība), līdzīgi kā tas ir noteikts privātās kopēšanas gadījumos (nesēja atlīdzība).

Pēdējos gadu desmitos vairāki dažādu pasaules valstu autortiesību pētnieki aktualizējuši pastāvošā autortiesību regulējuma izvērtējumu saistībā ar tehnoloģiju attīstību un sabiedrības priekšstatu maiņu. Latvijā šāda diskusija autortiesību teorijā diemžēl vēl nav

uzsākta, taču tas nenozīmē, ka arī Latvijas autortiesību piemērošanas praksē nevarētu rasties situācijas, kad tiesnesim nākas saskarties ar kādu jautājumu izvērtēšanu, uz kuriem autortiesības sniedz no kultūras teorijas viedokļa nepieņemamas atbildes (Markvarts, 2006).

Būtu jāizveido principiāli jauns mehānisms, kas ļautu sabiedrībai iegūt informāciju, un vienlaicīgi tiktu aizsargātas šīs informācijas autoru tiesības. Tas būtu īstenojams, pārveidojot un paplašinot privātās kopēšanas tiesību jeb nesēja atlīdzību, pārveidojot to par kultūras pieejas atlīdzību, lai, maksājot taisnīgu atlīdzību, personiskām vajadzībām būtu iespējams tiesiski izmantot internetā pieejamos darbus.

1. Intelektuālā īpašuma izmantošana personiskām vajadzībām – informācijas sabiedrības pieaugoša tendence un nepieciešamība

Piekļuve darbiem internetā pakļaujas tiem pašiem vispārīgajiem autordarbu izmantošanas nosacījumiem – izmantot darbus bez autora atļaujas nedrīkst! Taču šī tiesību norma "nestrādā", jo ikviens var piekļūt globālajā tīmeklī ievietotajiem darbiem – fotogrāfijām, filmām, mūzikai u.tml. un izmantot tos dažādos veidos: apskatās, lejupielādē (reproducē) savā datorā, izdrukā, nosūta draugiem u.tml. Mūsdienu sabiedrībā gandrīz vai ikviens ir kādreiz "paņēmis" no interneta – *you tube*, *torrenti*, *google*, e-bibliotēka utt. kādu sev iepatikušos dziesmu, kādu jaunu filmu, kādu fotogrāfiju vai grāmatas fragmentu. Sabiedrībā tā tiek uzskatīta par gluži normālu darbību, reti kurš to nosoda, un tomēr – saskaņā ar likumu tas ir pārkāpums.

Ja pats autors šo darbu ir ievietojis internetā, uzskatāms, ka viņš pats to ir padarījis sabiedrībai pieejamu, tātad – atļāvis tā izmantošanu. Taču lielākajā vairumā gadījumu tas nav autors, bet gan cita persona, kurai uz to nav nekādu tiesību. Savukārt mēs – sabiedrība, kas bez pūlēm atrodam šos darbus internetā, neesam tiesīgi šos darbus izmantot, jo autors to nav atļāvis. Un vēl šeit pa vidu ir interneta pieslēguma pakalpojumu sniedzēji, pret kuriem var vērst prasību par autortiesību objektu prettiesisku izplatīšanu.

Cīņā pret šāda veida neatļautu autordarbu izmantošanu ir iesaistīta virkne tiesībsargājošo institūciju, kas ķer, apsūdz, tiesā, izpilda sodus, ir bijusi virkne notiesājošu spriedumu, bet situācija nav uzlabojusies!

Lai noskaidrotu jauniešu attieksmi pret internetā atrodamā satura izmantošanu personiskām vajadzībām, 2012./2013. studiju gada laikā tika veikta aptauja studentu vidū par viņu ieradumiem interneta vidē. Aptauja tika uzsākta ar jautājumu, vai jaunietis zina, ka mūzika, filmas, datorprogrammas, grāmatas ir autortiesību objekti, kas kādam pieder. Uz šo jautājumu parasti visi atbildēja apliecinoši. Tātad – pamatzināšanas par intelektuālā īpašuma tiesībām jauniešiem ir. Tomēr tālākās atbildes vedina domāt, ka šīs zināšanas netiek pielietotas vai pat apzināti tiek ignorētas.

Uz jautājumu par legāli vai nelegāli iegūtas mūziku un filmu izmantošanu: 24 % atbildēja, ka lieto tikai legāli iegūtus objektus, 6 % – tikai nelegāli, bet 62% izmanto gan legālus, gan nelegālus iegādes avotus. Uz jautājumu, kāpēc jaunietis izvēlas lietot nelegāli iegūtu mūziku un filmas, atbildes dalījās. Lielākais vairums (56%) atbildēja, ka šādi iegūt ir lētāk vai pat to var izdarīt bez maksas, daudzi studenti (27%) norādīja, ka ir viegli to izdarīt, bet daži (11%), ka šādi pieejama plašāka izvēle. Divi studenti uz šo jautājumu neatbildēja.

Tie jaunieši, kuri lieto legāli iegūtus autortiesību objektus, sniedza šādas atbildes:

1) tas ir legāli – 5%;

2) mazāk reklāmas – 4%;
3) labāka kvalitāte – 27%;
4) var veidot kolekcijas – 9%;
5) vēlas atbalstīt producentus – 25%;
6) nav vīrusu riska – 16%;
7) lai izvairītos no soda – 13%.

Jautāti par to, vai zina, ka par nelicencēti iegūtu mūziku, filmām un programmām draud krimināatbildība, visi atbildēja apliecinoši. Tomēr tikai divi no viņiem savā mūžā bija saskārušies ar tiesībsargājošajām iestādēm, kas veic nelicencēta satura izmantošanas pārbaudi, pārējie tikai zināja, ka tas ir iespējams. Tomēr vaicāti, vai baidās no tiesībsargājošo iestāžu pārbaudes, tikai 31% atbildēja apstiprinoši.

Autore vēlējās uzzināt arī, vai studenti ir dzirdējuši par ideju ieviest "kultūras pieejas atlīdzību", kas varētu legalizēt privāto failu koplietošanu? Uz šo jautājumu pozitīvi atbildēja tikai 20% respondentu. Kad viņiem tika paskaidrots par šīs idejas būtību, domas dalījās attiecībā uz atbalstu šāda atlīdzības sistēmas ieviešanai. Nedaudz vairāk kā puse (51%) studentu piekrita šai idejai, uzsverot pozitīvos iegumumus: būtu mazāk noziedzīgu nodarījumu (18%), tā būtu vieglāk piekļūt mūzikai un filmām (9%), tas vienalga būtu lētāk, nekā pirkt produktus atsevišķi (7%).

Uz nākamo jautājumu par summu, ko viņa ģimene būtu gatava maksāt mēnesī kā "Kultūras pieejas atlīdzību", ja legalizētu failu koplietošanu internetā, studenti atbildēja: 1 Eur (26%); 5 Eur (36%); 10 Eur (19%); 15 Eur (14%); 20 Eur (5%).

Tie, kas nepiekrita (49%), sniedza šādas atbildes:
1) es nezinu, kas tas ir – 15%,
2) tas ir dārgi – 4%,
3) es lietoju tikai licencētus produktus – 5%,
4) tas padarīs kultūru "lētu" – 5 %,
5) māksliniekiem pašiem savus darbus jāpārdod – 2 %,
6) nelegāla mūzika padara māksliniekus populārus – 2 %.

Aptaujas rezultāti liecina par to, ka vismaz puse sabiedrības būtu apmierināta, ja tā iegūtu legālu iespēju plašāk izmantot internetā pieejamos darbus, un summa, kuru vidēji ģimene būtu ar mieru par to maksāt, ir 5 – 10 eiro mēnesī.

2. Esošās tiesību normas

2.1. Starptautiskās tiesību normas

Modernā autortiesību aizsardzība ir deviņpadsmitā gadsimta izgudrojums. Tā nostiprinājās savā esošajā formā 1886.gadā, kad tika pieņemta Konvencija "Par literatūras un mākslas darbu aizsardzību jeb Bernes konvencija" (Bernes Savienība, 1886). Tajā laikā autortiesību normas bija sabiedrisko debašu centrā un atradās uz politiskās skatuves viscaur Eiropā. Šodien autortiesību aizsardzība nav tikai šauras sabiedrības grupas aizstāvošs

koncepts, kā tas bija agrākos laikos. Drukātās kultūras sprādzienveidīgā attīstība iemeta to vidē, kurā darbojās politiski, sociāli, kultūras un ekonomikas spēki. Un, lai gan tika nolemts, ka sabiedrības interesēs ir uzturēt līdzsvaru starp tiesību īpašniekiem un izmantotājiem, izmantotāji vienmēr ir palikuši otrajā vietā (*Grosheide*, 2001). Demokrātiskajai sabiedrībai nepieciešamos ierobežojumus, kas vajadzīgi, lai aizsargātu valsts drošības, teritoriālās vienotības vai sabiedriskās drošības intereses, ir daudzkārt definējusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa. No otras puses raugoties – arī autortiesības respektē vārda brīvības nosacījumus, nosakot, ka tās aizsargā vienīgi informācijas izpausmes veidu, bet ne pašu informāciju (*Cohen*, 2004).

Katrai autortiesību sistēmai ir jāsabalansē divas sabiedrību interesējošas tiesības: tiesības, kas pienākas autortiesību īpašniekiem un organizētās sabiedrības saprātīga pieprasījuma tiesības (*Stewart*, 1983). Abas šīs autortiesību prasības ir labi definētas Cilvēktiesību Deklarācijas (ANO, 1948) 27.pantā. Organizētās sabiedrības tiesības izlasāmas 1.rindkopā un autortiesību īpašnieku tiesības – 2.rindkopā. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (Eiropas Padome, 1950) 10.pants apstiprina šo pieņēmumu. Pirmā šī panta daļa nodibina vārda brīvību, bet otrā daļa pieļauj zināmus ierobežojumus.

Bernes konvencijas 9.pants pieļauj izņēmumus reproducēšanas tiesībām dalībvalstu likumos ar noteikumu, ka reproducēšana netraucēs normālu darba izmantošanu un nepamatoti neierobežos autora likumīgās tiesības. Protams, ka 1886.gadā izstrādātā konvencija nerunā par internetu. Taču par to runā 1996.gadā WIPO pieņemtie starptautiskie līgumi – WCT un WPPT.

Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) Līgums par autortiesībām (WCT) (WIPO, 1996), nosaka, ka ir nepieciešams saglabāt līdzsvaru starp autoru tiesībām un plašākas sabiedrības interesēm, īpaši izglītības un pētniecības jomā, kā arī attiecībā uz informācijas pieejamību, kā tas atspoguļots Bernes konvencijā. Šis līgums Latvijai ir saistošs kopš 2000.gada 3.februāra, kad tika pieņemts likums par pievienošanos WCT (Saeima, 2000). WCT 8.pants nosaka, ka autoriem ir ekskluzīvas tiesības padarīt savus darbus pieejamus sabiedrībai tādā veidā, ka sabiedrības locekļi var tos izmantot jebkurā vietā un laikā pēc katra individuālas izvēles (tas nozīmē – globālajā tīmeklī jeb internetā). Tomēr – 10.pants paredz, ka līguma dalībvalstis var savos normatīvajos aktos paredzēt ierobežojumus vai izņēmumus īpašos gadījumos, kad tie netraucē darba normālu izmantošanu un nepamatoti nekaitē autora likumīgajām interesēm.

Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) Līgums par izpildījumu un fonogrammām (WPPT) (WIPO 1996) nosaka to pašu attiecībā uz fonogrammu producentiem un izpildītājiem: 10.pants paredz izpildītājiem, bet 14.pants – fonogrammu producentiem ekskluzīvas tiesības padarīt sabiedrībai pieejamu izpildījumu un fonogrammu tādā veidā, ka sabiedrības locekļi var to izmantot jebkurā vietā un laikā pēc katra individuālas izvēles (internetā). Taču 16.pants atļauj līguma dalībvalstīm ierobežojumus vai izņēmumus ar nosacījumu, ja tie netraucēs izpildījuma vai fonogrammas normālu izmantošanu un nepamatoti nekaitēs izpildītāja vai fonogrammu producenta likumīgajām interesēm.

Ar jaunais Pekinas Audiovizuālo izpildījumu līgums (10.pants) paredz, ka izpildītājiem audiovizuālajos darbos tāpat ir tiesības padarīt sabiedrībai pieejamu izpildījumu tādā veidā,

ka sabiedrības locekļi var to izmantot jebkurā vietā un laikā pēc katra individuālas izvēles (internetā). Tālāk – 13.pants atļauj līguma dalībvalstīm arī šiem izpildītājiem noteikt ierobežojumus vai izņēmumus ar nosacījumu, ja tie netraucēs izpildījuma normālu izmantošanu un nepamatoti nekaitēs izpildītāja likumīgajām interesēm.

Tātad – starptautiskie līgumi neierobežo valstis noteikt papildu ierobežojumus vai izņēmumus dažādām autoru tiesībām.

2.2. ES tiesību normas

Eiropas Savienība ir atļāvusi dalībvalstīm savos likumos ierobežot dažas autoru tiesības, bet šis ierobežojumu saraksts ir izsmeļošs un nav elastīgs.

Direktīvas 2001/29/EK par dažu autortiesību un blakustiesību aspektu saskaņošanu informācijas sabiedrībā (turpmāk tekstā – Autortiesību direktīva) (Eiropas Komisija, 2001) 5.panta 2.daļas b) punkts atļauj dalībvalstīm paredzēt ierobežojumus reproducēšanas tiesībām, ja to veic privātpersona personiskai lietošanai ar mērķi, kurš ne netieši, ne tieši nav komerciāls, ar nosacījumu, ka tiesību subjekti saņem taisnīgu atlīdzību. Šo nosacījumu daudzas valstis, ieskaitot Latviju, ir izmantojušas, ieviešot savos nacionālajos likumos nesēja atlīdzības nosacījumu.

Taču darba publiskošanas tiesības nav paredzēts ierobežot šādā veidā – nevar tikt noteikts ierobežojums darbu publiskošanai internetā – ne personiskai lietošanai ar nekomerciālu mērķi, arī ne ar nosacījumu, ka tiesību subjekti saņems taisnīgu atlīdzību. Direktīvas 5.panta 2.daļa pieļauj 15 iespējamos ierobežojumus 3.pantā minētajām darbu publiskošanas tiesībām, piemēram – ilustrācijai mācību procesā, izmantošanai invalīdu labā, aktuālo notikumu reportāžās, kritiskos apskatos, pētījumos, reliģisku un valstisku ceremoniju laikā u.tml. Bet neviens no šiem ierobežojumiem nav paredzēts sabiedrības interešu apmierināšanai, lai tiktu nodrošinātas ikviena cilvēka tiesības saņemt un izplatīt informāciju un idejas neatkarīgi no valstu robežām, kā to nosaka Cilvēktiesību deklarācijas 27.pants.

Kultūras ministrija uzsver, ka dalībvalstis nevar paredzēt jaunus, ES direktīvās nenoteiktus autortiesību ierobežojumus un izņēmumus, tādējādi dalībvalstīm nav plašu iespēju lokāli reaģēt uz nepieciešamību modernizēt autortiesību ierobežojumu normatīvo regulējumu (Gulbis, 2014). Lai gan Autortiesību direktīvas Preambulas 31.punktā ir teikts, ka jāsaglabā taisnīgs līdzsvars starp dažādu kategoriju tiesību subjektu tiesībām un interesēm un dažādu kategoriju tiesību subjektu un aizsargātu tiesību objektu izmantotāju tiesībām un interesēm, pieļaujamais tiesību ierobežojums neļauj īstenot šo mērķi. Tātad – bez tiesību aktu labojumiem ES līmenī šobrīd Latvija nedrīkst noteikt šādu papildu ierobežojumu autoriem un blakustiesību īpašniekiem.

Digitālās vides un pārrobežu tiešsaistes pakalpojumu sniegšanas attīstība atklāja un aktualizēja vairākas autortiesību regulējuma un tā piemērošanas prakses nepilnības, kuru novēršanai ir nozīmīga loma uz zināšanām balstītas ekonomikas un vienota digitālā tirgus izveidei ES. Lai nodrošinātu ES autortiesību regulējuma pārskatīšanu un modernizāciju, Eiropas Komisija uzsāka vairākas iniciatīvas (Gulbis, 2014). Savā paziņojumā, kuru tā izplatīja Briselē 2011.gada 24.maijā, norādīja, lai iekšējais tirgus darbotos pareizi, privātās

kopēšanas nodevas ir jāsaskaņo ar preču brīvu apriti, lai nodrošinātu netraucētu pārrobežu tirdzniecību ar precēm, uz kurām attiecas privātās kopēšanas nodevas. Komisija norādīja, ka būtu jāizpēta, vai patlaban spēkā esošie izņēmumi un ierobežojumi attiecībā uz autortiesībām, kas piešķirti saskaņā ar Autortiesību direktīvu, ir jāatjaunina vai jāsaskaņo ES līmenī. Paziņojumā uzsvērts, ka saskaņotiem visu pušu centieniem atrisināt vēl neatrisinātos jautājumus vajadzētu kļūt par pamatu visaptverošiem likumdošanas pasākumiem ES līmenī jau 2012.gadā (Eiropas Komisija, 2011).

Šo visaptverošo pasākumu ietvaros, autoresprāt, varēja rosināt pārveidot privātās kopēšanas jeb "nesēju atlīdzības" sistēmu, iekļaujot tajā vēl citus autordarbu izmantošanas nekomerciālos veidus un pārdēvējot to par "kultūras pieejas atlīdzību". Taču konkrēta rīcība šādas jaunas kārtības noteikšanai vēl nav uzsākta.

2.3. Nacionālās tiesību normas

Latvijā jau ir paredzēts privātās kopēšanas ierobežojums, ko atļauj Direktīvas 5.panta 2.daļas b) punkts: fiziskajai personai atļauts darbus, kas iekļauti tiesiski iegūtā filmā vai fonogrammā vai arī citā aizsargājamā darba izpausmes formā, kā arī vizuālos darbus reproducēt (tai skaitā ciparu formātā) vienā kopijā personiskai lietošanai bez tieša vai netieša komerciāla nolūka (Autortiesību likuma 34.pants). Autors ir tiesīgs saņemt taisnīgu atlīdzību (nesēja atlīdzību) par šādas kopijas izgatavošanu. (Bordans, Veiksa, 2011: 328).

Ar Satversmes tiesas spriedumu (Satversmes tiesa, 2012) tika atzīts, ka MK noteikumi par nesēja atlīdzības iekasēšanu (Ministru kabinets, 2005) ir neatbilstoši Latvijas Republikas Satversmes 113.pantam. Satversmes tiesa savos spriedumos vairākkārt norādījusi: ja konkrētas tiesības ir ietvertas Satversmē, tad valsts vairs nevar atteikties tās īstenot. Tās vairs nav tikai deklaratīva rakstura tiesības, un to aizsardzībai Latvijā piešķirta konstitucionāla vērtība. Ministru kabinets pēc Satversmes tiesas sprieduma ir pārskatījis noteikumus, pēc kādiem tiek iekasēta nesēja atlīdzība, un tagad tā nedaudz vairāk atbilst reālajam tehnoloģiju izmantošanas līmenim, bet vienalga nav atbilstoša.

Latvijas Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas asociācija "Likta" uzskata, ka šāda nodeva vispār jāatceļ, pamatojot to ar IKT un elektronikas nozares organizācijas "*Digital Europe*" Autortiesību nodevu darba grupas vadītājas Irenas Bednarikas teikto, ka datu nesēju regulējumu būtiski ietekmē jaunu tehnoloģiju veidu attīstība. Ja izmanto mākoņtehnoloģijas, tad nav juridiska pamata nesēju atlīdzības iekasēšanai, jo nav kopēšanas (Bednarika, 2013).

Nesēja atlīdzības kārtība ir saņēmusi ļoti asu sabiedrības neizpratni un kritiku, šī konstrukcija ir būvēta uz pamatiem, kas šodienas tehnoloģiju attīstības līmenī vairs nav uzskatāmi par attaisnojamiem. To apliecina arī Eiropas tiesas spriedums *Padawan* lietā, kurš, lai gan apstiprina, ka tiesību īpašniekiem ir jāsaņem kompensācija par savu tiesību ierobežojumu, un tur, kur tā tiek nodrošināta ar nesēju atlīdzības starpniecību, atlīdzība ir jāsamaksā tiem, kas personiskai kopēšanai izmantojamās ierīces un nesējus piegādā lietotājiem, taču vienlaicīgi arī norāda, ka cilvēkiem, kuri neveido kopijas, nav jāmaksā nesēja atlīdzība (ES Tiesa, 2010).

Patiesībā sabiedrībai būtu jāmaksā nevis par autordarba vēl vienas kopijas izveidošanu, bet gan par piekļuvi autordarbiem ar interneta starpniecību, jeb, likuma vārdiem runājot –

piekļūstot tiem individuāli izraudzītā vietā un laikā, kā to nosaka Autortiesību likuma 15.panta pirmās daļas 7.punkts.

3. Autortiesību koncepcijas neatbilstība informācijas sabiedrības interesēm

3.1. Līdzsvara zuduma un vārda brīvības ierobežojuma kritika

Liels skaits tiesību zinātnieku ir pievērsušies vārda brīvības nodrošināšanas jautājumam, uzsverot nepieciešamību sabalansēt to ar autoru tiesībām un interesēm. Autortiesību pētnieki ir secinājuši, ka izteiksmes brīvība un autortiesības ir konstruētas tā, ka pēc būtības papildina viena otru.

Māris Grudulis uzskata, ka viena no autortiesību funkcijām attiecībā pret sabiedrību ir sabalansēšanas princips. Veidojot normatīvo regulāciju, sabiedrībai jāgūst viss intelektuālais labums, ko var sniegt autora radītā darba lietošana. Tātad likumdevējam jābūt uzmanīgam, nodalot ekonomisko monopolu uz darba izmantošanu no iespējas kontrolēt intelektuālo pieeju darbam. Atsevišķas situācijās, lai nodrošinātu sabiedrībai intelektuālo pieeju darbam, autora ekonomiskais monopols var tikt daļēji ierobežots. Tomēr, to ierobežojot, likumdevējam jābūt ļoti uzmanīgam, lai šādi atļautā sabiedrības rīcība nebremzētu vai vismaz nepārtrauktu radošos procesus sabiedrībā, no kā varētu ciest gan autori, gan pati sabiedrība (Grudulis, 2006: 18). Stenfordas Universitātes profesors Lerijs Lesigs uzskata, ka pieņēmums, ka intelektuālajam īpašumam nepieciešama maksimāla aizsardzība, ved pa maldīgu ceļu. Nenoliedzot, ka intelektuālā īpašuma tiesības ir labākais veids, kā veicināt jaunradi, tomēr tas pieļaujams vienīgi ar noteikumiem, kas rada līdzsvaru starp sabiedrisko jomu un privātīpašumu. (*Lessig*, 2004: 276–277). Arī Londonas Universitātes Moderno tiesību studiju institūta pētnieks Dāvids Džī uzskata, ka gan Lielbritānijā, gan arī citās valstīs pastāv daudz "karsto jautājumu", kas jāatrisina moderno tehnoloģiju vidē, lai tiktu saglabāts līdzsvars starp dažādiem tiesību īpašniekiem (*Gee*, 2007: 47–61).

Djūka Juridiskās skolas profesors Džeimss Boils nosoda līdzsvara zudumu un uzskata – tā kā intelektuālā īpašuma aizsardzība pēdējos 30 gados ir augusi plašumā un apjomā, tad pamata līdzsvara princips starp sabiedrisko jomu un īpašuma jomu ir pazudis. (*Boyle*, 2004: 6). Arī Oksfordas Volfsona koledžas profesors Joavs Mazehs uzskata, ka ir jāievēro sabiedrības intereses, viņš norāda, ka autortiesības vienmēr ir mēģinājušas sabalansēt radošuma stimulus no vienas puses un nepieciešamību sabiedrībai piekļūt darbiem, kas ir radīti, no otras puses. (*Mazeh*, 2011). Otavas Tiesību skolas profesors Maikls Geists uzsver, ka bīstami tik tālu mainīt autortiesības par labu autortiesību radītājiem uz sabiedrības rēķina. Viņš atzīmēja, ka "autortiesību īpašnieku pārmērīga kontrole un citas intelektuālā īpašuma formas var kaitīgā veidā ierobežot sabiedriskās jomas iespēju ietvert radošo izaugsmi sabiedrības ilgtermiņa interesēs vai radīt praktiskus šķēršļus nopietnai izmantošanai (*Geist*, 2010) Arī tiesību pētniece Mārdžorija Heinsa uzskata, ka autortiesību jomā viens no būtiskākajiem jautājumiem ir jautājums par to, vai ir panākts līdzsvars starp autoru un lietotāju interesēm. Viņa norāda, ka autortiesības ir sarežģīta balansēšana. Šī sistēma ignorē pamata asi, uz kuras autortiesības ir būvētas – līdzsvara starp monopola varu un brīvu izpausmi (*Heins*, 2004).

Intelektuālā īpašuma sistēma ir balstīta uz fundamentālo principu, ka ir jābūt līdzsvaram starp tā radītāju un sabiedrības interesēm un vajadzībām. Ja juridiskā sistēma, kas ir pamatā intelektuālā īpašuma aizsardzībai, vairs nerūpējas par līdzsvara ievērošanu vai, pat vēl sliktāk, izturas nevērīgi pret to, tad respekts pret šo sistēmu un visu intelektuālo īpašumu tiek sašķobīts. Intelektuālā īpašuma radītāju un sabiedrības intereses būtu jānodrošina starptautiskajām organizācijām, tādām kā PTO un WIPO. Ieviešot globālo autortiesību sistēmu, kas atbalsta autordarbu legālos izplatīšanas kanālus, tām būtu jāpievērš uzmanība

arī fundamentālajam principam par nepieciešamību nodrošināt līdzsvaru tiesību īpašnieku un sabiedrības starpā. Lai gan darbu radītāju tiesību aizsardzība ir jāpastiprina, nedrīkst aizmirst arī sabiedrības tiesības un vajadzības godīgi piekļūt darbiem, kas padarīti pieejami (*Weber*, 2005: 345–347). Pieņēmums, ka intelektuālajam īpašumam nepieciešama maksimāla aizsardzība, ved pa maldīgu ceļu. Ir pieņemts uzskatīt, ka, veicinot intelektuālā īpašuma aizsardzību, automātiski tiek veicināta arī tā attīstība, un – jo vairāk tiesību tiek piešķirts, jo labāk. Taču šis pieņēmums ir nepareizs. Pat ja intelektuālā īpašuma tiesību stingra aizsardzība ir labākais veids, kā veicināt jaunradi, to var pielietot vienīgi kopā ar noteikumiem, kas rada līdzsvaru starp sabiedrisko jomu un privātīpašumu. Tiesību radītājiem ir jāstrādā ar jauno mediju, nevis jācenšas to sakropļot, lai padarītu to līdzīgu vecajiem medijiem, kuros radās tradicionālās intelektuālā īpašuma tiesības (*Rumphorst*, 2006).
Nav līdzsvara starp dažādu valstu tiesību īpašniekiem jeb subjektiem (autoriem un blakustiesību subjektiem – filmu producentiem, raidorganizācijām u.c.), raidorganizāciju starptautiskā aizsardzība ir nepilnīga, jo WIPO līgumi autoru, izpildītāju un fonogrammu producentu aizsardzību modernizēšanai sen jau ir pieņemti, bet citu tiesību īpašnieku, piemēram, raidorganizāciju, vēl joprojām nav parakstīts. Tādēļ kopīgiem valstu sadarbības spēkiem jāietekmē pasaules valdības, lai beidzot WIPO pieņemtu starptautisku līgumu raidorganizāciju tiesību aizsardzībai, un tajā jāiekļauj specifiskas raidorganizāciju tiesības.

Salīdzinoši daudz autoru literatūrā ir pievērsušies vārda brīvības nodrošināšanas jautājumam, uzsverot nepieciešamību sabalansēt to ar autoru tiesībām un interesēm. Autortiesību pētnieki ir secinājuši, ka izteiksmes brīvība un autortiesības ir konstruētas tā, ka pēc būtības papildina viena otru. Demokrātiskajai sabiedrībai nepieciešamos ierobežojumus, kas vajadzīgi, lai aizsargātu valsts drošības, teritoriālās vienotības vai sabiedriskās drošības intereses, ir daudzkārt definējusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa. No otras puses raugoties – arī autortiesības respektē vārda brīvības nosacījumus, nosakot, ka tās aizsargā vienīgi informācijas izpausmes veidu, bet ne pašu informāciju (*Cohen*, 2004).

3.2. Jauno tehnoloģiju ignorēšanas kritika

Vairāki autori ir norādījuši, ka jauno tehnoloģiju laikmetā ir jāveic būtiskas izmaiņas autortiesību koncepcijā, paredzot daudz vairāk iespēju sabiedrībai piekļūt autoru radītajām kultūras vērtībām. Interneta izaugsme ir atļāvusi nepieredzēti plašu piekļuvi kultūras vērtībām, ieskaitot mūziku un filmas, zināšanas un plašu patērētāju informēšanu. Tajā pašā laikā tas ir kļuvis par milzīgu avotu uzņēmējdarbības attīstīšanai. Kopā ar lielu labumu, ko dod piekļuve internetam, ir radusies liela pretestība, kas pamatojas uz politiskiem, ekonomiskiem un ētiskiem apsvērumiem. Cīņa par kontroli attiecībā uz piekļuvi internetam saasinās visās šajās jomās (*Wong et al*., 2011: 470).

Dalīšanās ar līdzcilvēkiem ir parādība, kas ir tikpat veca kā cilvēce, bet kopīgs patēriņš un "koplietošanas ekonomika" ir parādības, kas dzimušas interneta laikmetā. Salīdzinot dalīšanos un kopīgo patēriņu – abas šīs parādības pieaug popularitātē šodien. Veco gudrību, kas saka, ka mēs esam tas, kas mums pieder, varbūt nepieciešams modificēt citos veidos kā valdījums vai lietojums, nevis īpašumtiesības (*Belk*, 2013:1697).

Tradicionālie, tā saukto "gala lietotāju" veiktie autortiesību pārkāpumi galvenokārt saistīti ar vienādranga (P2P) failu koplietošanu. Faila koplietojumu P2P nozīme arvien pieaug digitālo mediju ekonomikā. Ir jādomā par dažādiem līdzekļiem (gan tiesiskiem, gan cita veida), lai mazinātu pirātismu digitālā vidē, izmantojot vienādranga failu koplietošanu (*Man et al.*, 2013: 382). Šobrīd pasaulē aktuāla ir tieši IT mijiedarbība ar autortiesībām. IT piedāvā daudzas un dažādas inovatīvas iespējas, kas bieži vien ir soli priekšā autortiesību regulējumam. Tādēļ daudzi pasaules mūziķi savas dziesmas bez maksas piedāvā tīmeklī. Viņi atzīst, ka cīnīties ar IT piedāvātajām iespējām kļūst arvien neiespējamāk. Nav vērts formāli sargāt materiālās vērtības, ko reāli nav iespējams nosargāt. Apzinoties, ka jebkurā gadījumā autortiesību personisko raksturu nekas nevar atņemt, tiek meklēti veidi, kā ar citām metodēm par savu darbu iegūt materiālu labumu (Litvins, 2009).

Tā kā tehnoloģijas nodrošina ļoti ātru piekļuvi internetam simtiem miljonu cilvēku visā pasaulē, interneta visaptverošajam raksturam tiek pievērsta arvien lielāka uzmanība. Personas, kas cenšas ierobežot, kontrolēt vai filtrēt piekļuvi internetam, pamato savas darbības ar dažādiem argumentiem, sākot no drošības līdz politikai un ideoloģijai, kā arī aizstāvot ekonomiskās intereses. Pastāv divas pretējas pieejas, kā attiekties pret autortiesību pārkāpumiem internetā un aizsargāta satura neatļautu lejupielādēšanu. Viena pieeja iesaka stingrāk aizliegt šādas lejupielādes un izveidot spēcīgu kontroli par aizlieguma ievērošanu, savukārt, otra ierosina izveidot vispārēju nodokli visiem interneta lietotājiem, kas vēlas veikt lejupielādi. Nodokļa ieņēmumi tiktu pārdalīti starp autortiesību īpašniekiem (*Wong et al*., 2011: 470).

Divi Amsterdamas universitātes profesori Bernts Hugenholtzs un Martins Senftlebens izpētījuši, ka pastāv labi priekšnosacījumi, lai varētu ieviest zināmu elastīgumu autortiesību nacionālajā regulējumā Eiropā. Šajā dinamiskajā un neparedzamajā informācijas sabiedrībā nepieciešamība nodrošināt lielāku atvērtību autortiesību regulējumā ir gandrīz pašsaprotama. Vēsturiskā izpēte liecina, ka autortiesību regulējums, jo īpaši civiltiesību valstīs Eiropā, ir zaudējis elastību iepriekšējā gadsimta laikā. Ņemot vērā straujo tehnoloģiju attīstību 21.gadsimtā un apzinoties sarežģīto likumdošanas procesu Eiropas Savienībā, nepieciešamība pēc elastīgām autortiesību normām gan ES, gan valstu līmenī tagad ir lielāka nekā jebkad agrāk (*Hugenholtz, Senftleben,* 2011: 2).

Kā norādīja Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) Ģenerāldirektors Frānsiss Garijs (*Francis Gurry*) savā runā Konferencē Rīgā 2012.gada maijā – nākotnē divi līdz šim zināmie autoru finansējuma modeļi (senais mecenātisms vai mūsdienu autortiesības) mainīsies un klāt nāks kādi jaunievedumi, jo jaunais – digitālais – laikmets sev līdzi nesis pārāk lielas pārmaiņas (*Gurry,* 2012). Līdzīgu viedokli par sistēmas arhaismu pauž arī starptautiskās organizācijas "*Digital Europe*" Autortiesību nodevu darba grupas vadītāja Irena Bednarika, norādot, ka trīsdesmit gadus cenšamies ieviest sistēmu, kas tika ieviesta analogajā laikā, lai gan tagad ir jauns digitālais laiks (Bednarika, 2013).

Vācijā un Austrijā jau ilgstoši tiek risināta ideja par nesēja atlīdzības pārveidošanu kultūras pieejas atlīdzībā. Piemēram, mediju sociologs Folkers Grasmuks uzskata, ka kultūras pieejas atlīdzība apturētu autortiesību īpašnieku ekstrēmismu un atnestu gan informācijas brīvību, gan nodrošinātu atlīdzību autoriem, kuru darbi pieejami internetā (*Grassmuck,* 2009).

Kā redzams no zinātniskajiem pētījumiem, vairums autoru uzsver nepieciešamību nodibināt līdzsvaru starp dažādām sabiedrības grupām, un tiesību īpašnieku intereses nevar tikt paplašinātas tik tālu, lai tās ierobežotu informācijas ieguves un izplatīšanas brīvību jauno

tehnoloģiju laikmetā. Savukārt, sabiedrības intereses nevar tikt paplašinātas tik tālu, lai tās nonāktu pretrunā ar autora darba normālas izmantošanas noteikumiem un nepamatoti ierobežotu autoru likumīgās intereses.

Secinājumi

Lai nodibinātu līdzsvaru starp sabiedrību un autoriem, būtu nepieciešams grozīt nesēja atlīdzības kārtību, izveidojot citu – atļauju piekļūt internetā esošajiem darbiem, maksājot par to kultūras pieejas atlīdzību. Interneta lietotājiem katru mēnesi vajadzētu samaksāt nelielu maksājumu, un par to viņi varētu privātām vajadzībām nekomerciālā nolūkā apmainīties ar autordarbiem vai piekļūt tiem jebkādā veidā.

Tad ikviens sabiedrības pārstāvis varētu izmantot savu cilvēktiesību uz informācijas iegūšanu un paturēšanu, bet savukārt autori varētu baudīt savas tiesības saņemt atlīdzību par viņu radīto darbu. Tas būtu taisnīgs un saprātīgs risinājums, un beigās sabiedrībai tas izmaksātu daudz lētāk nekā tie maksājumi, kuri ikvienam jāveic (nodokļu veidā), lai apmaksātu policijas, prokuratūras, tiesu sistēmas u.c. veikto cīņu ar autordarbu prettiesisku izmantošanu jeb pirātismu.

Šo atlīdzību vajadzētu noteikt 5 līdz 10 Eiro apmērā mēnesī no katras mājsaimniecības, to varētu pievienot samaksai par interneta pakalpojumu saņemšanu, un šo summu, tāpat kā nesāja atlīdzību, varētu dalīt kolektīvā pārvaldījuma organizācija.

Lai to īstenotu, nepieciešams veikt grozījumus tiesību aktos. Vispirms Autortiesību direktīvā jāparedz dalībvalstīm iespēja ierobežot autoru ekskluzīvās tiesības uz darba publiskošanu internetā, pazeminot tās līdz atlīdzības saņemšanas tiesībām. Tas būtu paveicams, papildinot direktīvas 5.panta (Izņēmumi un ierobežojumi) 3.daļu (kas atļauj dalībvalstīm paredzēt izņēmumus vai ierobežojumus darbu publiskošanas tiesībām) ar jaunu punktu šādā redakcijā: „autora darbu uz citu tiesību objektu publiskošanu tā, lai sabiedrības locekļi tiem var piekļūt no pašu izvēlētas vietas pašu izvēlētā laikā, ko personiskai lietošanai veic privātpersona ar mērķi, kurš ne netieši, ne tieši nav komerciāls, ar nosacījumu, ka tiesību subjekti saņem taisnīgu atlīdzību".

Pēc tam, kad Autortiesību direktīvā tiktu veikti grozījumi, dalībvalstu nacionālajos tiesību aktos varētu noteikt papildu ierobežojumus autoru tiesībām. Latvijas Autortiesību likums tad varētu tikt papildināts ar jaunu $34.^1$ pantu šādā redakcijā:

34^1.pants. Kultūras pieejas atlīdzība

1) Bez autora piekrišanas fiziskajai personai atļauts darbus, kas iekļauti tiesiski iegūtā filmā vai fonogrammā vai arī citā aizsargājamā darba izpausmes formā, kā arī vizuālos darbus padarīt pieejamus sabiedrībai pa vadiem vai citādā veidā tādējādi, ka tam var piekļūt individuāli izraudzītā vietā un individuāli izraudzītā laikā bez tieša vai netieša komerciāla nolūka. Šādas darbības veikšanā nedrīkst iesaistīt citas personas. Autori saņem taisnīgu atlīdzību par šādas darbības veikšanu (kultūras pieejas atlīdzību).

2) Kultūras pieejas atlīdzību par darbu padarīšanu pieejamu sabiedrībai maksā personas, kas sniedz interneta pieslēguma pakalpojumus.

3) Šā panta otrajā daļā minēto pakalpojumu sniedzējiem pēc mantisko tiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācijas pieprasījuma ir pienākums pierādīt, ka kultūras pieejas atlīdzība par darbu padarīšanu pieejamu sabiedrībai ir samaksāta.

4) Kultūras pieejas atlīdzības lielumu, iekasēšanas un izmaksāšanas kārtību, kā arī proporcionālo sadali starp autoriem, izpildītājiem un fonogrammu un filmu producentiem nosaka Ministru kabinets.

5) Šā panta noteikumi neattiecas uz datorprogrammām un datubāzēm.

Savukārt, Ministru kabinetam būtu jāiszstrādā jauni noteikumi, kuros jānosaka:

1) Ministru kabinets nosaka apjomu, kāds jāmaksā katrai mājsaimniecībai, kā arī nosaka tiesību īpašnieku loku, kam atlīdzība tiks izmaksāta (muzikālo, literāro un fotogrāfisko darbu autori, aktieri, mūzikas izpildītāji, filmu un fonogrammu producenti);

2) kultūras pieejas atlīdzību maksā visas mājsaimniecības, kuras saņem interneta pieslēguma pakalpojumus;

3) ja kāda persona uzskata, ka no savas mājsaimniecības ar interneta starpniecību nepiekļūst aizsargātiem darbiem un tai nav jāmaksā nodeva, iesniedz par to iesniegumu kompetentai institūcijai (piemēram, Kultūras ministrijai);

4) šādā gadījumā personai ir pienākums pakļauties policijas izlases veidā veiktajai pārbaudei mājsaimniecības datoros, lai konsatētu, ka persona ar interneta starpniecību neizmanto autordarbus bez tiesību īpašnieku atļaujas;

5) atlīdzību no mājsaimniecībām iekasē interneta pieslēguma pakalpojumu sniedzējs, pievienojot to savai ikmēneša abonēšanas maksai;

6) iekasēto atlīdzību, paturot savu administrēšanai nepieciešamo daļu, interneta pieslēguma pakalpojumu sniedzējs samaksā kolektīvā pārvaldījuma organizācijai, kuru ir nozīmējusi Kultūras ministrija;

7) kolektīvā pārvaldījuma organizācija sadala iekasētos maksājumus tiesību īpašniekiem – muzikālo, literāro un fotogrāfisko darbu autoriem – pēc tās pašas kārtības, kā tiek dalītas nesēja atlīdzība, publiskā izpildījuma atlīdzība un publiskā patapinājuma atlīdzība;

8) atlīdzību, kas pienākas aktieriem, mūzikas izpildītājiem un fonogrammu producentiem – nodod attiecīgajai tos pārstāvošajai kolektīvā pārvaldījuma organizācijai;

9) atlīdzību, kas pienākas filmu producentiem, – nodod Nacionālā kino centra rīcībā, lemšanai par tās turpmāko sadali.

Tādā veidā Eiropas Savienības dalībvalstīs un tai skaitā – Latvijā varētu tikt izveidota "*kultūras pieejas atlīdzības"* sistēma, kas varētu aizstāt morāli novecojušo "n*esēja atlīdzības sistēmu*", un tiktu nodrošinātas ikviena cilvēka tiesības saņemt un izplatīt informāciju un idejas neatkarīgi no valstu robežām, kā to nosaka Cilvēktiesību deklarācijas 27.pants.

Literatūras saraksts

(ANO 1948). *Vispārējā cilvēktiesību deklarācija,* ANO Ģenerālā Asambleja pieņēmusi 10.12.48, pasludināta 1948.gada 10.decembrī. Latviešu valodā oficiāli nav publicēta. Latvija to atzinusi par sev saistošu ar 1990.gada 4.maija deklarāciju Par Latvijas Republikas pievienošanos starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos. Spēkā no 24.03.1992.

Bednarika I. (2013). *Datu nesēju nodevas atcelšana aktuāla ne tikai Baltijā, bet arī citur Eiropā*. Pieejams http://www.nozare.lv/business/top/EEAAA97B-FB62-44AF-A16C-251524B83B80/ , (24.02.2014).

Bernes Savienība (1886). *Konvencija Par literatūras un mākslas darbu aizsardzību*. Parakstīta Bernē 1886.gada 9.septembrī, revidēta Parīzē 1971.gada 24. jūlijā, papildināta 1979.gada 28. septembrī). Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 21.02.2003, Nr. 29. Latvija savu līdzdalību konvencijai (Parīzes 1971.gada 24.jūlija redakcijā, ar tās 1979.gada 28.septembra papildinājumiem) atjaunojusi 1995.gada 18. aprīlī ar MK rīkojumu Nr. 197. Par Latvijas Republikas klātbūtnes atjaunošanu Bernes konvencijā "Par literatūras un mākslas darbu aizsardzību". Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 26.04.1995, Nr. 64; Latvijas Vēstnesis, 21.02.2003, Nr. 29.

Bordans J., Veiksa I. (2011). *Copyright_in_Information_Society. Latvia*. Edited by Brigitte Lindner. Edward Elgar Publishing. Pp. 322–339.

Boyle J. A (2004). *Manifesto on Wipo and the Future of Intellectual Property*. Duke Law School & Technology Review 2004, Nr. 9. Pp. 1–11.

Cohen J. (2004). *Copyright and Freedom of Expression, Abuse of rights and Standart Chicanery*. European Intellectually Property Review, Sweet & Maxwell limited, 2004, Issue 7, p. 275–279.

Eiropas Komisija (2001). *Direktīva 2001/29/EK par dažu autortiesību un blakustiesību aspektu saskaņošanu informācijas sabiedrībā*, OV L167, 22.6.2001., 10.–19. lpp.

Eiropas Komisija (2011). *Intelektuālā īpašuma tiesību vienotais tirgus.* Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un Sociālo lietu ietu komitejai un Reģionu komitejai. Briselē 2011.gada 24.maijā. Pieejams: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:068:0028:0034:LV:PDF (24.02.2014).

Eiropas Padome (1950). *Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija*. Parakstīta Romā 04.11.1950. Publicēta: European Treaty Series – No.5. Latvija pievienojusies ar 04.06.1997. likumu Par 1950.gada 4.novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11.protokolu. Spēkā ar 13.06.1997. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 13.06.1997, 143/144.

ES Padome (1991). *Direktīva (1991.gada 14. maijs) par datorprogrammu tiesisko aizsardzību* (91/250/EEK). Publicēts: Oficiālais Vēstnesis, L 122, 17.05.1991, 42.–46.lpp.

Eiropas Savienības Tiesa (2010). *Spriedums (C-467/08 Padawan)* lietā C-467/08 par lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu atbilstoši EKL 234.pantam "Padawan SL pret Sociedad General de Autores y Editores de España (SGAE)"2010.gada 21. oktobrī. Pieejams: http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf;jsessionid=9ea7d2dc30db5530e9fe41674d99bea58b35919c8f34.e34KaxiLc3qMb40Rch0SaxuKbx10?text=&docid=83635&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=280692 (24.02.2014).

Garijs F. (2012). *Autortiesību izaicinājums: kā digitālajā laikmetā finansēt kultūru*. Jurista Vārds, 31. jūlijs 2012 /NR. 31 (730).

Gee D. *A Copyright Balance?* An Overview for Librarians of Current UK Copyright Law. *The Official Journal of the International Associattion of Law Libraries.* Spring 2007, Volume 35. Number 1, pp. 47–61.

Geist M. (2002). *Key case restores copyright balance. Pieejams:* http://www.michaelgeist.ca/content/view/181/77 (24.02.2014).

Grassmuck V. (2009). IP4D – Sustainable Production of and Fair Trade in Creative Expressions. Pieejams: http://cyber.law.harvard.edu/fcrw/sites/fcrw/images/Grassmuck_09-10-23_Free-Culture_Berkman_txt.pdf (24.02.2014).

Grosheide W, F. (2001). *Copyright Law from User's Perspective: Access Rights for Users. European Intellectually Property Review,* Sweet & Maxwell limited, 2001, Issue 7, p.321.

Grudulis M. *Ievads autortiesībās*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006. 253 lpp.

Gulbis R. *Meklējot interešu līdzsvaru digitālajā vidē: ES autortiesību noteikumu pārskatīšana.* Jurista Vārds, 14.01.2014., Nr. 2 (804), 18.–21.lpp.

Heins M. (2004). *Trashing the Copyright Balance. September 21, 2004.* Pieejams: http://www.fepproject.org/commentaries/bridgeport.html (24.02.2014).

Hugenholtz B., Senftleben M., (2011). *Fair use in Europe. In search of flexibilities.* Pieejams: http://www.ivir.nl/publications/hugenholtz/Fair%20Use%20Report%20PUB.pdf (24.02.2014).

Jacob R., Alexander D. (1993). *A Guidebook to Intelectual Property, Fourth Edition*. London: Sweet & Maxwell, 640 p.

Lessig L. (2004) *Free Culture: how big media uses technology and the law to lock down culture and control creativity*. New York: The Penguin Press, 2004, pp. 276–277.

Litvins G. (2009). *Autortiesības kapitulē tehnoloģiju priekšā.* Jurista Vārds Nr.46 (589) Otrdiena, 2009.gada 17. novembris. Pieejams:http://www.juristavards.lv/?menu=default&laidiens_id=8105&red_s=1

Man Wan, Fung Jason, Lakhani Avnita (2013) *Combatting peer-to-peer file sharing of copyrighted material via anti-piracy laws: Issues, trends, and solutions*. Computer Law & Security Review, Volume 29, Issue 4, August 2013, Pp. 382–402

Markvarts, R. *Autorības izpratne autortiesībās un postkulturālisma teorijā*. *Likums un Tiesības*, 2006.gads, 8. sēj., Nr. 2, 34.–45. lpp.

Mazeh, Y. *Present and Future Priorities in Copyright Law*. Pieejams: http://www.ip-institute.org.uk/ipacreport1.doc (16.02.2011).

Ministru kabinets (2005). MK noteikumi Nr.321 "Note*ikumi par tukšo materiālo nesēju un reproducēšanai izmantojamo iekārtu atlīdzības lielumu un tās iekasēšanas, atmaksāšanas, sadales un izmaksas kārtību*". Pieņemti 2005.gada 10.maijā. Publicēti: "Latvijas Vēstnesis", 76 (3234), 13.05.2005.

Philips, J., Firth, A. (1990). *Introduction to Intelectual Property Law, Second edition*. London: Butterworths. 443 p.

Rumphorsts, V. (2006). *Skats pāri horizontam.* Referāts Autortiesību simpozijā 2006.gada 3. martā Barselonā.

Russell Belk (2013). *You are what you can access: Sharing and collaborative consumption online. Journal of Business Research*. Volume 66, Issue 10, pp. 1697–2152.

Saeima (1922). *Latvijas Republikas Satversme*. Pieņemta 1922.gada 15.februārī. Publicēts: Vēstnesis, 01.07.1993, Nr. 43, atjaunota ar 21.08.1991. likumu Par Latvijas Republikas valstisko statusu (pieņemts 21.08.1991, Ziņotājs, 24.10.1991, Nr. 42) un 04.05.1990. deklarāciju Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu (Pieņemta 04.05.1990. Publicēts: *Ziņotājs*, 17.05.1990, Nr. 20).

Saeima (2000). *Autortiesību likums*. Pieņemts 2000.gada 6. aprīlī. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 27.04.2000, Nr. 148/150.

Satversmes tiesa (2012). *Spriedums "Par Ministru kabineta 2005.gada 10.maija noteikumu Nr.321 "Noteikumi par tukšo materiālo nesēju un reproducēšanai izmantojamo iekārtu atlīdzības lielumu un tās iekasēšanas, atmaksāšanas, sadales un izmaksas kārtību" 3. un 4.punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 64., 105. un 113.pantam"*. Pieņemts 02.05.2012. Publicēts: LV, 69 (4672), 03.05.2012.)

Stewart, M. S. (1983). *International Copyright and Neighbouring Rights.* Sweet & Maxwell limited. 719 p.

WIPO (1996). Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) *Līgums par autortiesībām.* Apstiprināts diplomātiskajā konferencē 1996.gada 20.decembrī, Ženēvā. Stājies spēkā 2002.gada 6. martā. Publicēts: *OV, L 089, 11.04.2000. 8.–14. lpp.* Latvija pievienojusies ar likumu *Par Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) līgumu par autortiesībām. P*ublicēts: *LV*, 2000.gada 17. februārī, Nr. 53/54.

WIPO (1996). Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) *Līgums par izpildījumu un fonogrammām.* Apstiprināts diplomātiskajā konferencē 1996.gada 20.decembrī, Ženēvā. Publicēts: *Oficiālais Vēstnesis, L 089, 11.04.2000,15.–23. lpp.* Stājies spēkā 2002.gada 6.martā. Latvija pievienojusies ar likumu Par Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) līgumu par izpildījumu un fonogrammām 2000.gada 3. februārī. Publicēts: *Latvijas Vēstnesis*, 2000.gada 17. febr., Nr. 53/54; *Ziņotājs*, 2000, Nr. 5, spēkā ar 2000.gada 17. februāri.

WIPO (2012). Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) *Līgums par audiovizuālajiem izpildījumiem.* Apstiprināts diplomātiskajā konferencē 2012.gada 24. jūnijā Pekinā. http://www.wipo.int/treaties/en/text.jsp?file_id=295837 (22.02.2014). Latvijā nav spēkā.

Weber D. (2005). *Intellectual Property – Challenges for the Future*. *European Intellectually Property Review*, Sweet & Maxwell limited, Issue 10, pp. 345–347.

Wong Sulan, Altman Eitan, Rojas-Mora Julio (2011). Intern*et access: Where law, economy, culture and technology meet.* Computer Networks, Volume 55, Issue 2, 1 February 2011, pp. 470–479.

ETHICS CODES AND MANAGEMENT: LATVIAN TOURISM PRACTITIONERS' PERCEPTION

Velga Vevere, Dr,phil.
Turiba University; Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia, Latvia

Eriks Lingeberzins, Mg.sc.soc
Turiba University, Latvia

Abstract

Political, economic, social and technological changes in the context of globalization have remarkably transformed the business environment in Latvia over the past 20 years. Latvian tourism industry has experienced even more gradual changes in even shorter period of time. The aim of the present paper is to clarify the Latvian tourism professionals' attitudes to and awareness of the Global Code of Ethics for Tourism. The article offers a literature overview regarding perceptions of the Global Code and its role in sustainable tourism. The method used for the current investigation was focus group discussion, participants being the Latvian tourism practitioners. The focus group participants were offered three discussion topics: What is the place of ethics in tourism? Is ethics a priority in the field tourism in Latvia? Do tourism practitioners have sufficient knowledge in ethics? The results were analysed using a concept map. The main conclusions are the following: Since the adoption of the Global Code of Ethics for Tourism the situation in the tourism industry has changed drastically; this may call for the revision of some articles of the Code, although keeping the integrity and spirit of it; a matter of prime importance is travellers' education. Latvian tourism practitioners are knowledgeable in matters of ethical business practices, still questions of hospitality, ethical accountability, sustainability need to be addressed more frequently, initiating discussions at various levels and among different groups of population, using contemporary means of communication (e.g. social media) and language that is understandable to non-specialists in the field.

Keywords: tourism ethics; ethics code; global code of ethics for tourism, sustainable development

Introduction

Political, economic, social and technological changes in the context of globalization have remarkably transformed business environment in Latvia over past 20 years. Latvian tourism industry has experienced even more gradual changes in even shorter period of time. Even though certain tourism flow to Latvia as destination and outbound business from Latvia started already in early 90ties of the last century, it is within the past 10 years that Latvia has demonstrated its ability to develop as a recognized tourist destination in Europe. Issues such

as sustainable tourism development, responsibility and ethics in tourism have been less discussed in the context of business development, number of international tourist arrivals and expenditures. Turiba University *Faculty of International Tourism and Tourism Research Centre* aiming to stimulate discussion about active issue in the tourism industry has recently organized discussion "Ethics in tourism: codex and management". Representatives from business, philosophers and students joined the discussion to formulate answers about ethics, ethics in tourism, its implementation and the importance of business to successfully implement principles into practice.

The substantial growth of tourism activity clearly marks tourism as one on the most remarkable economic and social phenomena of the past century. Simultaneously we can speak about positive and negative social and environmental impact caused by the industry. (Enea, 2007) The process of globalization in the sphere of tourism is manifested through phenomena of unification and fragmentation. If unification pertains to tourist consumption, lifestyles and communications, fragmentation can lead to the increasing distance between "global tourist elite" and the "locals" (Kazimierczak, 2006). In other words, although the constant flow of incoming tourists ensure the economic growth and development of the region in question, at the same time it brings forth problems related to pollution, possible loss of local identity and growth of social inequality, i.e., locals are often forced to migrate to seek better living conditions in safer and more friendly places. This brings forth the necessity for common set of ethical values and regulations, expressed in a comprehensible form, especially taking into account the vast diversity of local, national habits and ways of doing and perceiving things. Building moral responsibility of individual and collective subjects on the tourist market, supported with codified rules and detailed recommendations can lead to realization of ethical purposes (Kazimierczak, 2006). From the purely theoretical standpoint ethical issues in tourism, as well as in other industries, can be viewed from two basic perspectives – the deontological and teleological ones. If deontology is concerned with universal truth and principles which should be adhered regardless varying specific circumstances (breaking the law undermines the very notion of ethics, so all exclusions are to be denoted as non-important irregularities), while the latter approach can be described as "consequential", that is, aimed at results (the teleologist would consider the consequences of not abiding by the law and would weigh this against the benefits of breaking the law (Enea, 2007). Additionally, in theoretical literature tourism developments are being set against the background of classical Aristotelian concepts of practical wisdom and good life (good tourism), that presuppose previous knowledge about the situation and certain informed ways of reaction that lead to engagement into the social and environmental well-being of the destination place and space, and to being able to exercise good judgement and virtues in the conduct and practice of tourism as part of the good life (Jamal, 2004). Leaving aside the purely theoretical deliberations, it seems that the majority of researchers admit that tourism studies by and large have adopted the teleological stance upon the matter. To be effective, this, in its turn requires a set of stringent penalties that make the outlawed behaviour not worthwhile. The codes of ethics employed by the tourism industry are tools to provide guidance to employees when making decisions (Enea, 2007).

The development of studies in the field of tourism ethics during last 2 decades is being facilitated by three main reasons: first, by the rapid development of the industry; second, the growing awareness in the importance of the principle of sustainability; third, by the development of codes of ethics in other tourism related and not related industries. In

general, codes of ethics have been targeted at three main groups: industry, tourists and hosts. Codes for the industry include ones aimed at accommodation providers, airlines, etc., codes for tourists concern specific tourist activities; while codes for hosts are divided in two broad categories – codes for host governments and codes for host communities (Fennel, Malloy, 2007; Fennel 2006). Although codes itself generally get a positive treatment among theoreticians, their role is being seen in creating uniformed social behavioural patterns and raising moral awareness; there exists also criticism regarding their abstractedness and dullness, and virtual avoidance of individual responsibilities. Thus, Russ-Eft and Hatcher argue that there are several main issues that need to be addressed in this debate: (1) the questionable character of the concept of social responsibility as the main principle underlying code development; (2) the predominance of developed nations; (3) the role of differing cultural values (Russ-Eft, Hatcher, 2003). Nonetheless, the contemporary situation calls for a general document that can create a common platform for mutual interaction and problem solving on the international, as well on the national level.

A contribution in this area has been made in 1999 by the World Tourism Organization that approved the Global Code for Tourism at the 13th session of the General Assembly at Santiago, Chile. In July, 2001, the United Nations Economic and Social Council adopted a draft resolution of the Code and called on the UN General Assembly to recognise it. The official recognition by the UN General Assembly of the Global Code of Ethics for Tourism came on 21, December, 2001 through the resolution A/Res/56/212 (Global Code of Ethics for Tourism, 1999). The Code includes 10 articles built around broad themes, such as respect, fulfilment, sustainable development, cultural heritage, economic well-being, tourism development, and rights of tourists, liberty of tourist movement, rights of workers in tourism and the implementation of principles. The Code is being recognized as effective weapon against unethical attitudes and behavioural patterns, it is important to note that it comprises the basic human rights in a codified form, and it is a concretion of specific tourist reality. Yet the code is not supported by an understanding of how industry practitioners make their decisions. Indeed, the lack of awareness within the industry of the code would indicate the code is not a particularly effective tool (Enea, 2007).

The present paper is an attempt to clarify Latvian tourism professionals' attitudes to and awareness of the Global Code of Ethics for Tourism.

Methodology

Considering the specifics of the research subject and the aim set to understand the range of principles of ethics as understood by tourism industry professionals and to assess the implementation of The Global Code of Ethics into business practice, a qualitative research using focus group interview was performed. As emphasized by J.Langford and D.McDonagh, the main strength of the approach is its ability to provide in-depth understanding of the research topic (Langford, McDonagh, 2003). Focus group provides the unique opportunity to obtain data not only from the interaction between the researcher and individuals but also from the interaction between different participating individuals (Pipere, 2011).

Preparation for the focus group included defining the focus group subject, aim and setup (Bruseberg, McDonagh, 2003). In order to stimulate discussion authors were prepared

with, according to Puchta and Potter, real questions instead of exam questions and the moderator of the discussion was involved in the discussion giving questions with clear indication of no correct or wrong answers (Puchta, Potter, 2004). Discussion questions were stimulated asking participants to express their opinion on prepared statements and citations from The Global Codex of Ethics and further theoretical statements regarding ethics in business administration. Apart from that, steering questions (Bader, Rossi, 1998) were prepared. The discussion time was set at 2 hours.

The number of participants was set at 7 with the aim of having a balanced number of the participants, representing theoreticians, tourism business organization representatives and tourism industry related professionals who are not directly involved in business administration. Thus, purposive sampling (Bruseberg, McDonagh, 2003) has been used considering the participant's occupation and the level of expertise. Among tourism business organization representatives same level managers have been invited to meet the criteria of the sampling (Puchta, Potter, 2004; Pipere, 2011).

The following tourism industry professionals were among those invited: Ilja Mendelsons, presently contracting and quality manager at BTG (one of the leading inbound tourism operators in the Baltic States) with over 20 years' experience in travel and tourism industry, working both in hotels (including international chain hotels) and tour operators; Inese Krumina, director of Travel Art, privately owned travel agency with 18 years' experience in outbound tourism; Sabine Ozoline, presently head of sales for Kolonna Hotels Group (6 hotel local chain in Latvia); Aigars Smiltans, director of communication and marketing of Live Riga, part of Riga Tourism Development Bureau, Velga Vevere, Business Ethics lecturer at Turiba University; Margarita Platace, hotel „Radi un draugi" general manager, Turiba University lecturer in the subjects of Hotel Operational Management, Corporate responsibility and sustainability, Hotel departments management; Evija Racina, Turiba University student representative at UNWTO Tedqual Student summit.

The discussion was led by Eriks Lingeberzins, director of Turiba University Tourism Research Center, managing director and member of board of Balticvision Riga.

Following the discussion, the authors of the present article, analysing the content of the discussion found that the sense of the discussion has been expressed throughout the interaction between the members of the discussion and proceeded with conversation analysis (Pipere, 2011). Applied to focus group research, conversation analysis involves examining the sequences and forms of turns (i.e. turn taking, turn organization) on the method of focus group members' conversational interactions (Onwuegbuzie et.al., 2009). The results are depicted in the form of a concept map. Data reduction is the key to the analytical stage; summarizing a one to two hour discussion into manageable concepts that will facilitate report development. One method to do this is to create a concept map (Nagle, Williams). The template concept map used in the present analysis is shown in the Figure 1.

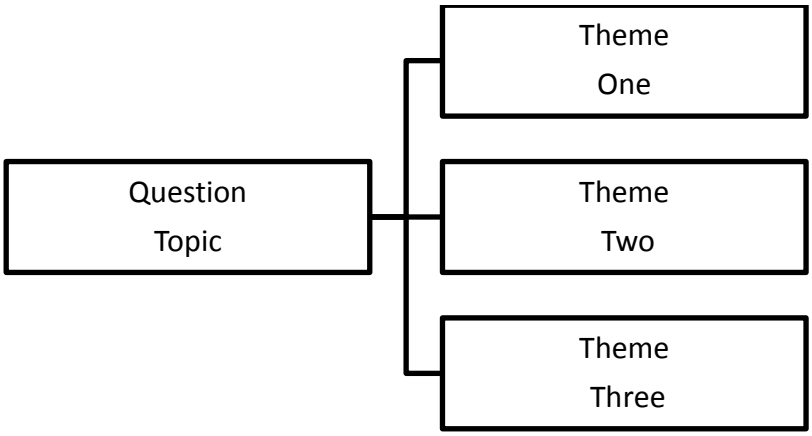

Figure 1. Concept map (Nagle, Williams)

The map shows the question topic and the themes that emerged for the concept. Thus, the report of the current focus group meeting consists of textual fragments segmented according to the main concepts that have emerged during the discussion.

General questions posed for the participants of the discussion in the beginning were the following:

- What is the place of ethics in tourism?
- Is ethics a priority in the field of tourism in Latvia?
- Do tourism practitioners have sufficient knowledge in ethics?

Results and Discussion

In order to define ethics in tourism, introduction of the subject was led by Dr.phil Velga Vevere and common consensus was found, formulating that code ethics and ethics in tourism as a philosophical subject that can be used as tool within the industry. Global code of ethics, from the point of view of entrepreneurs, could be considered as an umbrella for the industry, summarizing issues concerning guest and host relations, destination development, the importance of entrepreneurs in tourism and tourism as a contemporary social phenomenon and others. Consequently, further discussion identified certain weaknesses of the document and implementation of included principles in practical entrepreneurship, although, principles themselves are appropriate and useful.

Question Topic 1. Changing environment of the tourism industry
Theme One. Ethical practices in tourism prior to adoption of the Global Code
Theme Two. Principle of sustainability in the context of general development of tourism
Theme Three. Tourism as the most consumer-orientated industry

Discussion. The changing environment of the tourism industry itself has been defined as the main problem, emphasizing it even as a source of further consequences. Experience of many tourism enterprises clearly indicate the presence of tourism long before the global code of ethics was formulated and accepted and this is an obvious fact. On the other hand, last 10 years, globally, can be considered as the period of major global changes, which includes fast

development of technology, completely different understanding of safety in tourism, increasingly discussed subject of sustainability in the context of general development of tourism generating markets and rapid emergence of new destinations. And under pressure of all these conditions and changes international tourism has still managed to keep its main idea – to bring positive emotions to people around the world, to be a business sector and job creating industry and opportunity for societies to develop and transform their economies. These processes often exhibit principles of ethics, even many entrepreneurs and other stakeholders do not consider them just because they would like their business to be operated within the frame, set by ethics. As indicated by the industry professionals, presently, hospitality and the idea of hospitality often go even further than the code of ethics recommends. Tourism industry, probably, is the most customer-oriented industry, where the word of mouth plays an important role and with the development of user generated information network it has acquired even new, more sophisticated form. It has been concluded that for organizations, thinking in long term and willing to run their businesses in long term, ethics is something more than just principles of code; it is often philosophy of their guest-host relations and part of company's mission.

Question Topic 2. Two perspectives on ethics in tourism industry
Theme One. Ethics in the view of business organizations
Theme Two. Ethics in the view of tourists' destinations

Discussion. In order to give recommendations on how to improve the situation, to increase recognition of the ethical principles and adjust them to meet requirements of the present situation, experts indicated the need to look from two, rather different perspectives. Ethics in tourism can be observed and analysed only from the point of few of business organizations or destinations. Tourist is an important part of the system, where special attention should be paid to tourists. With generally increasing global wealth, every year tourism industry is dealing with so called first time travellers who have, often, little understanding of core principles of ethics in tourism, respect towards destinations, cultural heritage, people and local communities they meet. There have been major changes in traveller's behaviour and profile as more and more hosts have to deal with travellers who are poorly prepared for their travel and expected experience. They obtain very little information about the destination, specifics and even taboos in a destination. This often may result in wrong perception of tourism by the destination. Tourism organizers, if following the principles included in the code of ethics, should not limit tourist movements and their rights to tours, at the same time a situation, when tourist presence at a destination may cause complications for business relations or harm even guests themselves, is a question where no easy answer can be found. Besides, even the code of ethics clearly indicates the need to examine tourists before their arrival, often, which due to new forms of entrepreneurship, is practically not possible. Transforming tour operator, travel agency and travel consultant relations to travellers leads to another point which is the role of different business organizations in tourist information, preparation and even education to some extent. As commented by tour operator representatives during the discussion, the incoming tour operator, often, has no possibility to assure that end consumers are well informed about the destination, specifics of the destination and specific requirements if there are such, just because traditional tourism product distribution chain does not any longer exist in a form, as it was a decade ago.

Question Topic 3. Business organizations' attitudes towards ethics in tourism
Theme One. Attitudes of hotel industry towards ethical entrepreneurship
Theme Two. Attitudes of tour operators and travel agencies towards ethical practices in business

Discussion. From the point of few of business organizations, two positions can be distinguished. Hotels and tour operators and travel agencies as major market players are in diverse positions towards their interest in promoting and supporting implementation of ethics in their business practices. For the hotel industry, ethical entrepreneurship often is related to their ability secure sustainable entrepreneurship. Sustainability in all its meanings is often demanded by the market and customer itself in the first place. Hotel owners and management companies cannot afford any longer to ignore principles of ethics and sustainability in their operation as they are often tied by their investors. And this is especially crucial in new and developing destinations where investments in the tourism industry have been done recently. These are properties; where implementation of ethical principles is linked to a positive reputation and ability to recover their investments. Those businesses, related to no or small investments – among them are also travel agencies, bars and other tourism enterprises are in a different situation. It has been agreed by the participants of the discussion that exactly this segment desire for quick profit and "easy money" often prevails over ethics and sustainable entrepreneurship. For a destination, there are limited possibilities to influence this situation as destination management organizations feel much tied influencing this situation. An entrepreneur can close and open a company again and again, using different names, when the reputation of the first is ruined due to lack of hospitality towards guests. It might be argued that this is a particular problem of Latvia, as a relatively new destination and new market. At the same time, it was agreed that this is not a single country problem and dishonourable entrepreneurship is a reality of a modern society. Opinion was split on the issue, whether the industry should concentrate all its forces to limit it, or accept it as a fact that its presence cannot be eliminated completely. In Riga, LIVE Riga has invented, so called partner program, where ethical entrepreneurship and decent attitude towards tourists is a condition to become a partner of the organization, which guarantees certain promotion and identification. It has been proposed that this could be direction to think and work, offering tourist a possibility to select supplier which has obtained the recognition of a local, prominent organization. Willingness to implement ethics in tourism entrepreneurship should not step over end consumer's freedom to choose, thus confirming that efficient integration of ethics in tourism depends on dialogue between consumer and producer.

Question Topic 4. Possible solutions
Theme One. Ethical ways doing business
Theme Two. Necessity of tourists' education
Theme Three. Necessity of students' education

Discussion. There is no easy solution to the situation with companies lacking ethical approach in entrepreneurship and as commented by industry representatives in the end, enterprises willing to develop business in a more ethical way, integrating ethics in their entrepreneurship may suffer as choosing suppliers, supporting their initiative may limit their

ability to offer certain products at a destination. For small destinations, often, there are no replacement suppliers in certain areas and selection has to be done between offering customer service or not to offer it. Often, problems are very much integrated into education and lack of understanding what tourism is from the childhood. Entrepreneurs should become more interested in offering their services for families with children, instead of excluding them. Traveling with children, often, can end up more expensive than traveling alone. It often may end with need to book higher category room to have enough space for an extra bed or to book even connecting rooms. As a result, often, decision is made towards traveling without children. There are no real short term consequences for the situation; however, cases like these can have impact on further attitude towards traveling. Finally, the last theme in the present focus group discussion was the ethical education of the tourism students. It was concluded that though particular themes are included within other study courses, students of tourism and hospitality management do not have a course in business ethics, thus there is no possibility to cover ethical aspects of tourism in a systematic manner; thus the students don't have the comprehensive knowledge about the Global Code of Ethics.

Conclusions

During the focus group discussion further problems were identified and discussed. Tourism business, in terms of ownership, has grown very much and international capital organizations, doing their businesses in multiple countries are increasing their role. This is an obvious fact which leads to the need to discuss about tourism benefits to local communities. It has been concluded, that the concept itself, obviously, is appropriate, but again, returning to the introduction of the discussion, very much outdated. International corporations, often, bring experience to a destination by implementing their practice achieved during decades of operation. Knowledge, that destination may obtain is a non-measurable asset received because of the global capital companies. Tourism industry has become much more diverse and complex and the emergence of new forms of tourism often may not fit into the frame of code of ethics.

All members admitted that code of ethics, in the form it is at the moment, is hard to use and implement, even they would like to do it. At the same time, it has been admitted that there is overall little knowledge about it among industry members. It has been suggested that all involved stakeholders should be encouraged to take initiative. It has been agreed, that code of ethics should be as a consensus between tourists, destinations and any other stakeholder involved in tourism organization, at the same time, this consensus should be based on contemporary realities of the business environment and global situation. Asked by students, if they have understood right from industry experts that present version of the code is not valid, interpretive answer was given, stating it is recommended that code of ethics is studied by those, who are willing to start their business in tourism or acquire new skills in tourism industry, which would include also students. At the same time, it is complicated for experienced business professionals to follow strictly all points of it, due to shortages covering various aspects of present reality of the tourism industry itself. Partly surprisingly, the conclusion was that ethics is a component of tourism, often embedded by default in principles of hospitality, while the main problem is weak understanding and lack of information about the subject.

The results of the present research can be summarized in the following statements:

- Since the adoption of the Global Code of Ethics for Tourism the situation in the tourism industry has changed drastically, which may call for the revision of some articles of the Code, although keeping the integrity and spirit of it
- Business organizations should act in compliance with the Code, at the same time the matter of prime importance is education of travellers as well
- It is still not clear how to deal and how to punish unethical behaviour of all parties involved
- It is necessary to pay attention to students' education at all levels (elementary, secondary, university) in tourism ethics, since they are both future practitioners and travellers; this can be accomplished not only by schools and universities, but also by the industry
- It can be concluded that Latvian tourism practitioners, generally, are knowledgeable in matters of ethical business practices; still issues regarding hospitality, ethical accountability, sustainability need to be addressed more frequently, initiating discussions at various levels and among different groups of population, using contemporary means of communication (e.g. social media) and language that is understandable to non-specialists in the field.

Reference

Bader, G., Rossi, C. (1998). *Focus Groups: A Step-By-Step Guide*. San Diego, CA: The Bader Group, p.61

Brusebergand, A., McDonagh, D. (2003). Organising and Conducting a Focus Group: The Logistics. *Focus Groups. Supporting Effective Product Development.* London: Taylor & Francis, pp.19–46.

Enea, C. (2007). The Tourism Industry of Ethics and Tourism. *Management and Marketing,* Vol.5, pp. 166-170.

Fennel, D.A. (2006). *Tourism Ethics*. Clevedon: Channel View Publications, p.422

Fennel, D.A., Malloy, D.C. (2007). *Codes of Ethics in Tourism. Practice, Theory, Synthesis.* Clevedon: Channel View Publications, p.184

Global Code for Ethics in Tourism. (1999). [online] [Viewed 12.02.2014]. http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/gcetbrochureglobalcodeen.pdf

Jamal, T.B. (2004). Virtue Ethics and Sustainable Tourism. Pedagogy: Phronesis, Principles and Practice. *Journal of Sustainable Tourism.* Vol.12, No.6, pp.530–545.

Kazimierczak, M. (2006). Code of Ethics for Tourism. *Studies in Physical Culture and Tourism.* Vol.13, No.1, pp.93–97.

Langford, J., McDonagh, D. (2003). Focus Group Tools. *Focus Groups. Supporting Effective Product Development*. London: Taylor & Francis, pp.166–218.

Nagle, B., Williams, N. Methodology Brief: Introduction to Focus Groups. [online] [Viewed 0202.2014]. http://www.uncfsp.org/projects/userfiles/File/FocusGroupBrief.pdf

Onwuegbuzie, A., J., Dickinson, W.,B., Leech N.L., Zoran, A.G. (2009). A Qualitative Framework for Collecting and Analyzing Data in Focus Group Research. *International Journal of Qualitative Methods,* Vol.8, No.3, pp.1–21.

Pipere A. (2011) *Ievads pētniecībā: stratēģijas, dizaini, metodes* (Introduction into Research: Strategies, Designs, Methods). Riga: Raka, 284 lpp.

Puchter, C., Potter, J. (2004). *Focus Group Practice*. London: Sage Publications, p.174

Russ-Eft, D., Hatcher, T. (2003). The Issue of International Values and Beliefs: the Debate for the Global HRD Code of Ethics. *Advance in Developning Human Resources,* Vol.5, No.3, p.296.

INOVATĪVU METOŽU IEVIEŠANAS UN PILNVEIDOŠANAS TEORĒTISKIE, PRAKTISKIE UN TIESISKIE ASPEKTI TIESU EKSPERTU DARBĪBAS NODROŠINĀŠANĀ LATVIJAS REPUBLIKĀ

THEORETICAL, PRACTICAL AND LEGAL ASPECTS OF INTRODUCTION AND IMPROVEMENT OF INNOVATIVE METHODS IN ENSURING FORENSIC EXPERT'S WORK IN THE REPUBLIC OF LATVIA

Aelita Zīle, Mg.Sc.TQM

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Abstract

At the initiative of the Ministry of Justice the concept of development of forensic expert examination institutions was worked out for 2002-2006 on November 12, 2001. The aim of the tasks set in the conception was to provide the possibility of gathering evidence more effectively in criminal and civil procedures; to introduce a single system of training and certification of forensic experts; to use the technical facilities and intellectual potential rationally; to introduce an effective quality control system for forensic examinations, thus increasing impartiality of expert opinion, its reliability and credibility, and its verification capabilities, so that it will reduce the probability of expert errors; to develop practical scientific research activities in the field of forensic examinations creating the prerequisites for faster integration into the European and world forensic expert organisations. A number of laws and regulations, which currently regulate the activities of forensic experts in the Republic of Latvia, were developed in the framework of the concept.

According to the author's opinion one of the most topical themes is the introduction of new and innovative methods and their improvement in the activities of forensic experts. That is why the author has carried out the analysis of theoretical, practical and legal aspects of introduction of innovative methods and their improvement. Conclusions and proposals are also made by the author.

Atslēgas vārdi: attīstības koncepcija, Kriminālprocesa likums, Tiesu ekspertu likums, Tiesu ekspertu likuma likumprojekts, metode

No 2007.gada 1.jūlija stājies spēkā Tiesu ekspertu likums, kas reglamentē tiesu ekspertu darbību Latvijas Republikā, nosakot, ka tiesu eksperts ir persona, kurai ir speciālas zināšanas un pieredze kādā zinātnes, tehnikas, mākslas vai amatniecības nozarē un kura ir ieguvusi

tiesības veikt tiesu ekspertīzes Tiesu ekspertu likumā noteiktajā kārtībā. Stājoties spēkā Tiesu ekspertu likumam, tika veiktas vairākas korekcijas ekspertu darbībā, piemēram, ekspertam ekspertīzes veikšanas procesā jāpielieto akreditētas, zinātniski apstiprinātas vai Tiesu ekspertu padomes apstiprinātas metodes. Tomēr prakse ieviesusi savas korekcijas, norādot uz dažām nepilnībām Tiesu ekspertu darbības regulējumā, tāpēc tika izstrādāti būtiski grozījumi Tiesu ekspertu likuma likumprojektā, kurā nopietnas izmaiņas izdarītas saistībā ar ekspertu darbībā pielietojamo metožu izstrādi un aprobāciju līdz to ieviešanai praksē.

Raksta mērķis ir izpētīt un izanalizēt inovatīvu metožu ieviešanas un pilnveidošanas teorētiskos, praktiskos un tiesiskos aspektus Tiesu ekspertu darbības nodrošināšanā Latvijas Republikā. Mērķa sasniegšanai autore izvirza sekojošus uzdevumus: izpētīt un izanalizēt eksperta darbu reglamentējošo normatīvo aktu bāzi un tās pilnveidošanos Latvijas Republikā; izpētīt citu valstu pieredzi, veicot pētījumus jaunu un progresīvu metožu izstrādes procesā; uz piemēru analīzes pamata sniegt savus priekšlikumus inovatīvu metožu ieviešanai un pielietojamo metožu pilnveidošanā Latvijas Republikā. Darba izstrādes gaitā tiks pielietotas sekojošas teorētiskās izziņas metodes: salīdzinošā, vēsturiskā.

Eksperta atzinums ir viens no kriminālprocesa pierādīšanas veidiem, tas ir eksperta darbības gala rezultāts, kuru, procesuāli korekti noformējot, mēs iegūstam pierādījumu, bet reti kad tiek pievērsta uzmanība apstāklim, kur rodas šī atzinuma pirmsākumi. Eksperta atzinuma pirmsākumi visbiežāk meklējami apskatē. Apskate ir izmeklēšanas darbība, kuras gaitā izmeklēšanas darbības veicējs tieši uztver, konstatē un fiksē kāda objekta pazīmes, ja pastāv iespēja, ka šis objekts ir saistīts ar izmeklējamo, noziedzīgo nodarījumu. Lai atrastu noziedzīga nodarījuma pēdas un noskaidrotu citus nozīmīgus apstākļus, var izdarīt notikuma vietas, apvidus teritorijas, telpas, transportlīdzekļa, priekšmeta, dokumenta, līķa, dzīvnieka vai cita objekta vizuālo apskati (KPL, 159.p.). Savukārt apskate veicama, ievērojot apskates vispārīgos noteikumus, kurus reglamentē Kriminālprocesa 160.pants.

Ar to jāsaprot, ka objekta vai pēdu izņemšana tiek veikta apskatē vai kādas citas procesuālās darbības ietvaros un tālāk tiek nodota izpētei laboratorijas apstākļos. Un tas, cik profesionāli tas tiek izdarīts, ir atkarīgs no paša eksperta teorētiskajām zināšanām, praktiskajām iemaņām, pieredzes un kompetences.

Latvijā pašreiz darbojas piecas tiesu ekspertīžu iestādes: Valsts policijas Kriminālistikas pārvalde, Valsts robežsardzes Galvenās pārvaldes Ekspertīžu dienests, Valsts tiesu ekspertīžu birojs, Valsts tiesu medicīnas ekspertīzes centrs, Valsts sabiedrība ar ierobežotu atbildību "Rīgas psihiatrijas un narkoloģijas centrs" (Tiesu ekspertīžu iestāžu saraksts, MK Nr.753).

Ņemot vērā apstākli, ka 1991.gada 27.augustā Eiropas Kopiena atzina Latvijas Republikas neatkarību, 1999.gada decembrī Helsinkos Eiropas Savienība uzaicināja Latvijas Republiku uz sarunām par iestāšanos Eiropas Savienībā, un 2000.gada februārī tika oficiāli atklātas sarunas par Latvijas Republikas iestāšanos Eiropas Savienībā – radās nepieciešamība uzsākt arī valsts tiesu ekspertīžu iestāžu darbības sakārtošanu.

2001.gada 12.novembrī pēc Tieslietu ministrijas iniciatīvas tika izstrādāta Tiesu ekspertīžu iestāžu attīstības koncepcija 2002.–2006.gadam, kuras mērķis bija sakārtot un harmonizēt esošo valsts tiesu ekspertīžu iestāžu funkcijas un uzdevumus, nodrošinot likumos paredzēto tiesu ekspertīžu realizācijas pamatprincipu ievērošanu. Koncepcija tika

izstrādāta, pamatojoties uz "Deklarācijas par Ministru kabineta iecerēto darbību" 17.1.3.punktu, kas paredz funkciju dublēšanās novēršanu valsts pārvaldē un pašvaldībās, kā arī uz 1.7.punktu "Noziedzības novēršanas valsts programmas", kas paredz tiesību aizsardzības iestāžu darbības uzlabošanu (Tiesu ekspertīžu iestāžu attīstības koncepcija, 2002–2006).

Koncepcijā tika izdalītas galvenās problēmas – ekspertīžu iestāžu funkciju dublēšanās, eksperta darba kvalitātes garantijas, materiāli tehniskās bāzes modernizācija, vienota tiesu ekspertu apmācība, zinātniskais darbs un tiesu ekspertu sociālās garantijas. Identificēto problēmu novēršanai koncepcijā tika noteikts veicamo pasākumu kopums: funkciju nepamatotas dublēšanās novēršana, tiesu ekspertu darbības koordinācija, apmācība un sertifikācija, tiesu ekspertu darba apmaksa un sociālās garantijas (Tiesu ekspertīžu iestāžu attīstības koncepcija, 2002–2006).

Koncepcijas realizācijas nolūkā tika noteikti vairāki, konkrēti praktiskās realizācijas pasākumi, kā ,piemēram, Iekšlietu, Tieslietu un Labklājības ministrijām tika noteikts, ka koncepcijas realizācijai savās rīcības programmās ir vitāli nepieciešams iestrādāt tiešus veicamos pasākumus.

Lai sasniegtu koncepcijā noteikto mērķi, tika izvirzīti vairāki uzdevumi, piemēram, pilnveidot un konkretizēt tiesu ekspertīžu realizācijas kārtību; izveidot tiesu ekspertīžu iestāžu sistēmu, kas nodrošinātu efektīvu pierādījumu iegūšanas iespēju kriminālprocesā un civilprocesā; ieviest vienotu tiesu ekspertu apmācības un sertifikācijas sistēmu; ekspertīžu realizācijā plašāk iesaistīt privāto ekspertu resursus; racionāli izmantot valstī esošo tiesu ekspertīžu materiāli tehnisko un intelektuālo potenciālu; ieviest efektīvu tiesu ekspertīžu kvalitātes kontroles sistēmu, paaugstinot ekspertu atzinumu objektivitāti, ticamību un to pārbaudes iespējas, tādējādi ļaujot būtiski ierobežot ekspertu kļūdas iespējamību; attīstīt praktiski zinātnisku pētniecisko darbību tiesu ekspertīžu jomā, radot priekšnosacījumus straujākai integrācijai Eiropas un pasaules tiesu ekspertu organizācijās (Tiesu ekspertīžu iestāžu attīstības koncepcija, 2002–2006).

Realizējot koncepcijā noteiktos uzdevumus, ir izstrādāti sekojoši eksperta darbību reglamentējoši normatīvie akti: Tiesu ekspertu likums; 2011.gada 21.jūnija Ministru kabineta noteikumi Nr.466 "Tiesu ekspertu specialitāšu klasifikators"; 2008.gada 21.jūlija Ministru kabineta noteikumi Nr.564 "Tiesu ekspertu disciplinārlietu izskatīšanas un sodu piemērošanas kārtība"; 2008.gada 30.jūnija Ministru kabineta noteikumi Nr.465 "Tiesu ekspertu padomes nolikums"; 2008.gada 10.jūnija Ministru kabineta noteikumi Nr.427 "Tiesu eksperta sertifikācijas un resertifikācijas kārtība"; 2007.gada 13.novembra Ministru kabineta noteikumi Nr.753 "Noteikumi par tiesu ekspertīžu iestāžu sarakstu". Vairāki no uzskaitītajiem normatīvajiem aktiem ir zaudējuši to spēku.

Viena no koncepcijā akcentētajām problēmām bija ekspertīžu iestāžu funkciju dublēšanās, tāpēc 2009.gadā Valsts kancelejas Funkciju audita komisijas Funkciju audita darba grupa veica valsts ekspertīžu iestādēs funkcionālo auditu, tā rezultāti norādīja uz tiešu funkciju dublēšanos un sniedza priekšlikumus funkciju dublēšanās novēršanai. Funkciju audita gaitā iegūtie rezultāti tika prezentēti Saeimas Publisko izdevumu un revīzijas komisijas 2009.gada 1.aprīļa sēdē. Auditoru grupas ieteikums bija apvienot vairākas

ekspertīžu iestādes, tomēr katrai no iestādēm izdevās atspēkot savu nepieciešamību pastāvēt atsevišķi (Latvijas Republikas Ministru kabineta Valsts kancelejas Funkciju audita komisijas Funkciju audita darba grupas Valsts tiesu ekspertīžu iestādēs Funkciju audita ziņojums, 2009).

Funkciju dublēšanās netika novērsta. Tiesu ekspertu likuma likumprojekta 11.panta "Tiesu ekspertīžu iestāde" 3.punktā teikts, ka Tiesu ekspertīzes kriminālprocesā tiesu ekspertu specialitātēs Cilvēka bioloģiskā materiāla DNS (dezoksiribonukleīnskābe) genotipa noteikšana, Daktiloskopiskā identifikācija un Papillārlīniju pēdu vizualizēšana veic tikai tās tiesu ekspertīžu iestādes, kurās minētā ekspertīžu joma ir akreditēta atbilstoši standarta LVS EN ISO/IEC 17025:2005 "Testēšanas un kalibrēšanas laboratoriju kompetences vispārīgās prasības" prasībām (Tiesu ekspertu likuma likumprojekts, 11.p.). No dotā panta redakcijas izriet, ka pats normatīvais akts pieļauj funkciju dublēšanos vairākās tiesu ekspertīžu iestādēs, bet, lai nodrošinātu ekspertīzes procesa kvalitātes kontroli, izmantoto metožu atbilstību starptautiskajiem standartiem, eksperta atzinuma kā pierādījuma atzīšanu citās Eiropas Savienības valstīs, kā arī atsevišķu ekspertīzēm nepieciešamo analīžu veikšanu kaimiņvalstīs un uzticamu datu apmaiņu, ekspertīžu iestādēm ir jābūt akreditētām.

Saskaņā ar Eiropas un starptautisko praksi, standartu lietošana ir brīvprātīga, bet, ņemot vērā to, ka Latvija ir viena no Eiropas Savienības dalībvalstīm un arī Tiesu ekspertīžu iestāžu attīstības koncepcijā (2002–2006.gadam) tika atrunātas tiesu ekspertīžu kvalitātes garantijas, tad tika veikts uzstādījums, ka tiesu ekspertīžu kvalitātes vadības sistēmām ir jābūt sertificētām atbilstoši LVS ISO 9001 standarta prasībām un tiesu ekspertīžu laboratorijām ir jābūt akreditētām atbilstoši LVS ISO/IEC 17025 standarta prasībām.

Akreditācija ir Nacionālās akreditācijas institūcijas veikta atestācija par atbilstības novērtēšanas institūcijas kompetenci un tās spēju veikt specifiskas atbilstības novērtēšanas darbības. Akreditāciju var uzskatīt par neatkarīgu trešās puses apliecinājumu. Līdz ar to akreditācija apliecina tikai konkrēti noteiktas darbības (piem., ka laboratorija spēj veikt testēšanu atbilstoši konkrētām testēšanas metodēm vai arī sertificēšanas institūcija ir kompetenta pēc konkrētiem standartiem sertificēt noteiktus produktus). Akreditācija tiek veikta atbilstoši starptautiskiem ISO 17000, ISO 15000 un EN 45000 sērijas standartiem. Atsevišķo valstu nacionālo akreditācijas institūciju kompetence tiek nodrošināta, veicot savstarpējās vērtēšanas. Pamatojoties uz šādu vērtēšanas rezultātu atbilstību, LATAK ir noslēdzis Daudzpusējās atzīšanas līgumu (*Multilateral Agreement* (MLA) ar Eiropas akreditācijas kooperāciju (*European co-operation for Accreditation EA*). Savstarpējās atzīšanas starp akreditācijas institūcijām paaugstina starptautisku akreditācijas rezultātu atzīšanu un novērš nepieciešamību pieprasīt akreditāciju vairāk kā vienā valstī. Piedaloties šajās savstarpējās aktivitātēs, LATAK nodrošina akreditāciju un akreditēto atbilstības novērtēšanas institūciju izsniegto apliecinājumu atzīšanu citās valstīs (Latvijas Nacionālais akreditācijas birojs). Tādēļ arī ekspertīžu iestādes uzsāka savu darbības sfēru akreditāciju Latvijas Nacionālajā akreditāciju birojā.

Viens no nozīmīgākajiem faktoriem, kas būtiski var ietekmēt eksperta atzinuma rezultātu, ir atbilstošas metodes vai metožu kopuma izvēle, uzsākot ekspertīzi. Metodes izvēli var ietekmēt dažādi faktori, un katram ekspertīžu veidam tie var būt gan līdzīgi, gan atšķirīgi.

Atbilstoši Tiesu ekspertu likuma 9. panta "Tiesu ekspertu pienākumi" 2. punkta 3. apakšpunktam, kurā noteikts: pildīt normatīvajos aktos noteiktos pienākumus un ekspertīzes veikšanai izmantot akreditētas, zinātniski apstiprinātas vai Tiesu ekspertu padomes apstiprinātas metodes (Tiesu ekspertu likums, 9.p.).

Saskaņā ar Tiesu ekspertu likuma 23.panta trešo daļu tika izdoti Ministru kabineta noteikumi Nr.465, Tiesu ekspertu padomes nolikums, kurā 3.punkta 3.7. apakšpunkts nosaka, ka Tiesu ekspertu padome reģistrē un apkopo tiesu ekspertīzē lietojamās metodes.

Apstiprināt – 1.Atzīt par pareizu, apliecināt (ko), būt par pierādījumu (kam). 2.Oficiāli (ar lēmumu, rīkojumu u.tml.) pieņemt, atzīt par likumīgu, derīgu. Reģistrēt – 1.Ierakstīt, atzīmēt (ko) sarakstā, kādā rādītājā, veidlapā, žurnālā, lai veiktu uzskaiti, piešķirtu likumisku spēku, arī lai veiktu pētījumus. Apkopot – 1.Savākt vienkopus; apvienot. 2. Apvienojot vispārināt; rezumēt (Bāliņa, Ēdelmane, Grase et.al. 2006).

Pamatojoties uz augstāk minēto, ir pretruna, jo, no vienas puses, Tiesu ekspertu padome apstiprina tai iesniegtās metodes un, no otras puses, tās tikai reģistrē un apkopo.

Situācijas labākai izpratnei apskatīsim konkrētu piemēru.

2009. gada 25. septembrī Latvijas tiesu portālā Tiesu ekspertu padome izteica aicinājumu neizmantot metodi "Rokraksta izpildītāja dzimuma noteikšana latviešu valodā rakstītos tekstos" tiesu ekspertīzē.

Tiesu ekspertu padomē ir reģistrēta O.Arāja izstrādātā izpētes metode "Rokraksta izpildītāja dzimuma noteikšana latviešu valodā rakstītos tekstos". Pamatojoties uz to, ka lietas izskatīšanas procesā tiesā atkārtoti tika konstatēti gadījumi, kur par vienu un to pašu objektu vienas iestādes rokraksta eksperts, atbildot uz jautājumu par personas identificēšanu pēc rokraksta/paraksta salīdzinošās izpētes metodes, un citas iestādes eksperts, atbildot uz jautājumu par personas dzimuma noteikšanu pēc metodes "Rokraksta izpildītāja dzimuma noteikšana latviešu valodā rakstītos tekstos", sniegti pretrunīgi secinājumi, Valsts tiesu ekspertīžu birojs, izmantojot šo metodi, ir veicis vairākus rokrakstu izpētes testus, kuros ir piedalījušies daudzi, arī pats metodes izstrādātājs Oskars Arājs. Testa rezultāti parādīja, ka ne tikai testa dalībnieku – ekspertu, bet arī paša metodes izstrādātāja izpētes rezultāti ir kļūdaini. Pamatojoties uz augstāk minēto, līdz tālākas informācijas saņemšanai no padomes, lūdzu neizmantot metodi "Rokraksta izpildītāja dzimuma noteikšana latviešu valodā rakstītos tekstos" tiesu ekspertīzē un veiktos eksperta atzinumus rokrakstā rakstītā teksta autora dzimuma noteikšanai noraidīt kā pierādījumus lietās (Tiesu administrācija, 2009).

Pēc autores domām, no radušās situācijas būtu bijis iespējams izvairīties, ja pēc tam veiktais tests būtu veikts pirms metodes reģistrācijas. Pašreiz Latvijas tiesu portālā nekādas informācijas par Tiesu ekspertu padomes tālāko rīcību saistībā ar šo metodi nav.

Augstāk minētais ļauj secināt to, ka Tiesu ekspertu padome, veicot metožu reģistrāciju un apkopošanu, nav atbildīga par metodes saturu, bet tajā pašā laikā nav arī atrunāts, kas par to ir atbildīgs. Tiesu ekspertu likums ekspertam ļauj izmantot metodes, kuras ir akreditētas, zinātniski apstiprinātas vai Tiesu ekspertu padomes apstiprinātas. No tā var secināt, ka formāli var pielietot Tiesu ekspertu padomes apstiprinātu, reģistrētu un apkopotu metodi, bet par rezultātu atbild pats eksperts, ne padome.

Līdz ar to nav saprotams, vai Tiesu ekspertu padome apstiprina metodes, līdz ar to veicot sava veida uzraudzību par ekspertīzēs pielietojamām metodēm, vai arī veic tikai šo metožu reģistrāciju un apkopojumu.

Par iemeslu šādai situācijai varētu būt tas, ka, pirmkārt, metodes ir paviršas vai sasteigts to izstrādes process, otrkārt, nepietiekami noteikti objektīvu rezultātu ietekmējošie riska faktori. Jebkuras metodes izstrādes gaitā būtu nepieciešams izpētīt ārzemju pieredzi, ja tāda ir, detalizēti aprakstīt apstākļus un nosacījumus, pie kuriem tika vākta metodes izstrādē izmantojamā empīriskā bāze un veikta eksperimentālā sērija, un, visbeidzot, kā notikusi metodes aprobācija. Autore secina, ka metodes izstrādei un aprobācijai netiek pievērsta pietiekami liela uzmanība, līdz ar to metodes izstrādes process tiek nonivelēts, un rezultātā pierādījumi lietās ir jānoraida. Bet ko darīt, ja Tiesas spriedums ir jau stājies likumīgā spēkā?

Tomēr arī Tiesu ekspertu likuma likumprojekta 19.panta "Tiesu ekspertu padome" 1.punkta 2.apakšpunktā teikts: reģistrē ekspertīzes veikšanai izmantojamās metodes (Tiesu ekspertu likuma likumprojekts, 19.p).

Tiesu ekspertu likuma likumprojektā jau ir veiktas būtiskas izmaiņas un uzlabojumi attiecībā par ekspertu darbā pielietojamām metodēm. Tiesu ekspertu likuma likumprojekta 5.panta "Tiesu ekspertīzes metodes un to reģistrs" 2.punktā noteikts, kādam būtu jābūt tiesu ekspertīzes metodes aprakstam, Tiesu ekspertīzes metodes apraksts sevī ietver: metodes nosaukumu, numuru, izstrādāšanas datumu, versijas numuru, darbības sfēru, definīcijas, riska faktorus, darba gaitas aprakstu, rezultātu novērtējumu, interpretāciju, darba drošības prasības, kvalitātes nodrošināšanas pasākumus, izmantotos literatūras avotus un atsauces, kā arī reaģentus, aparatūru un piederumus, ja tādi ir (Tiesu ekspertu likuma likumprojekts, 5.p).

Pēc autores domām, ja Tiesu ekspertu padome iesniegto metodi ir reģistrējusi, tas nozīmē, ka Tiesu ekspertu padome ir akceptējusi šīs metodes izmantošanu un ir līdzatbildīga par konkrētās metodes pielietošanu.

Pētot citu valstu pieredzi, veicot pētījumus jaunu un progresīvu metožu izstrādes procesā, var konstatēt, ka pirms metodes ieviešanas tiek meklēta un analizēta citu valstu uzkrātā pieredze. Šo pieredzi un analīzes metodiku var iegūt caur citu autoru publikācijām. Nākošajā stadijā tiek krāta empīriskā bāze, piemēram, veicot eksperimentus un izanalizējot eksperimenta gaitu, tiek apkopoti un izanalizēti eksperimenta gaitā gūtie rezultāti, pēc tam veic metodes aprobāciju, nosakot riska faktorus un veicot to aprakstu. Kā vienu no

piemēriem var minēt inovatīvas, vienkāršas un progresīvas metodes meklējumus papillārlīniju rakstu pēdu vizualizēšanā uz cilvēka ādas. Tā piemēram, šāda praktisko eksperimentu sērija tika veikta Freiburgas Tiesu medicīnas institūta direktora profesora Dr.med. S.Pollaka vadībā. Mērķis bija izstrādāt vienkāršu uz līķa ādas vizualizēšanas un fiksēšanas izmantojamu daktiloskopisko pēdu metodi. Pirms eksperimenta uzsākšanas, detalizēti tika izpētīti citu zinātnieku eksperimenti papillārlīniju rakstu pēdu vizualizēšanā uz cilvēka ādas, piemēram, radioelektronogrāfijas metode – pārklājot papillārlīniju rakstu pēdas ar svina pulveri; joda tvaiku metode – pārkopējot vizualizētās papillārlīniju rakstu pēdas uz sudraba plāksnes; ciānakrilata metode – pārklājot papillārlīniju rakstu pēdas ar ciānakrilāta tvaikiem; kā arī fizikālo metodi – pārklājot papillārlīniju rakstu pēdas ar daktiloskopisko pulveri un pārkopējot uz daktiloskopiskās plēves (*Lenertz, Schönborn, Bohnert,* 2002). Līdzīgu eksperimentālo sēriju veica arī profesors J.Straus, kura eksperimenta mērķis bija fizikālās metodes pielietošanas priekšrocību akcentēšana, veicot papillārlīniju rakstu pēdu apputeksnēšanu ar daktiloskopisko pulveri (*Straus, Kropáček, Dědičik*, 1999). Vēl papillārlīniju rakstu pēdu apputeksnēšanas metodes ar daktiloskopisko pulveri izstrādei, veicot eksperimentālās sērijas, pievērsās G.J. Reihards, J.C. Karrs, E.G. Stouns (*Reichardt G.J., Carr J.C., Stone E.G.,* 1978), savukārt M.Trapekars jau veica eksperimentālo sēriju papillārlīniju rakstu pēdas uz cilvēka ādas, apputeksnējot tikai ar Zviedru melno pulveri (*Trapecar*, 2009). Piemēram, D.Vilkinsons, A.Minsers veica eksperimentālo sēriju papillārlīniju, rakstu pēdas apstrādājot ar joda tvaikiem (*Wilkinson, Misner*, 2003). Lielu ieguldījumu empīriskās bāzes vākšanā un apkopojumā ir ieguldījuši V.C. un K.L.Sampsoni, veicot gan publicēto, gan nepublicēto pētījumu apkopojumu un analīzi *(Sampson W.C., Sampson K.L.*, 2005). Protams, dažādu valstu normatīvā bāze ir atšķirīga, bet metodes izstrādes galvenos principus, pēc autores domām, mums vajadzētu pārņemt no citu valstu pieredzes.

Saeimas Juridiskā komisija konceptuāli ir atbalstījusi jaunu Tiesu ekspertu likumprojektu, bet vienlaicīgi arī norāda uz veicamajiem uzlabojumiem. Juridiskās komisijas priekšsēdētāja Ilma Čepāne norādīja, ka, lai gan joprojām ir daudz neskaidru jautājumu, piemēram, vai piedāvātais regulējums attieksies arī uz ekspertīzēm būvniecības un meža nozarēs. Savukārt Tiesu ekspertu padomes priekšsēdētāja Maira Čentoricka informēja deputātus, ka jaunais Tiesu ekspertu likumprojekts izstrādāts, lai novērstu vairākas spēkā esošajā regulējumā konstatētās nepilnības. Projekta izstrādē ņemti vērā Veselības ministrijas iebildumi par ekspertīžu iestādes definīciju un tiesu eksperta sertifikāta izsniegšanas kārtību ārstniecības personām, kas kandidē medicīnas ekspertīzes un tiesu psihiatriskās ekspertīzes specialitātēs (Saeimas Preses dienests, 2013).

Pievēršot padziļinātu uzmanību normatīvajiem aktiem, kuri ir izstrādāti ar mērķi, lai reglamentētu tiesu ekspertu darbību, var secināt, ka to akcents tiek likts uz eksperta darbu laboratorijā, bet tiek aizmirsts par to, kur tad sākas izpētes materiāla konstatēšana, lēmuma pieņemšana par objekta izpēti uz vietas vai iesaiņošanu tālākai nosūtīšanai izpētei

laboratorijas apstākļos, kaut lielākoties tā ir notikuma vieta. Tātad izsekosim secībai, kurā objekts nonāk līdz izpētei laboratorijā. Notikuma vietas apskates laikā eksperts, apskatot objektu, pieņem lēmumu par to, vai objektu viņš apstrādās notikuma vietā, lai izņemtu uz tā konstatētās pēdas, vai arī iesaiņos ar mērķi, lai objektu nosūtītu detalizētākai apskatei un iespējamo pēdu izņemšanai laboratorijas apstākļos. Parasti lēmums par objekta nosūtīšanu izpētei laboratorijā tiek pieņemts, ja objekts ir liela izmēra, piemēram, durvis, ja objektu nav iespējams izņemt, piemēram, siena, vai arī, ja uz objekta ir vairākas dažāda veida pēdas, piemēram, uz glāzes var būt papillārlīniju rakstu pēdas un lūpu pēdas. Tātad papillārlīniju rakstu pēdas var tikt izpētītas gan kā daktiloskopiskās izpētes objekts, gan kā bioloģiskā materiāla objekts, jo tās satur sviedru – tauku vielu. Savukārt lūpu pēdas var tikt izpētītas gan kā trasoloģiskās izpētes objekts, gan arī kā bioloģiskā materiāla objekts, jo satur siekalu bioloģisko materiālu. Būtiskākais ir tas, ka ir jānodrošina objekta vai pēdu izsekojamība no izņemšanas un iesaiņošanas brīža līdz tālākajām darbībām, kam izpētes objekts tiks pakļauts. Tāpēc notikuma vietā, izņemot pēdas vai objektu to iesaiņojot, iesaiņojums tiek aizlīmēts ar vienreizēju drošības uzlīmi, kurai ir identificējošai numurs, kas tiek piefiksēts tās procesuālās darbības protokolā, kuras ietvaros konkrētais objekts vai pēdas tiek izņemtas, piemēram, veicot notikuma vietas apskati, tās laikā tiek izņemtas pēdas vai objekti un iesaiņoti, tad uz iesaiņojuma uzlīmētās drošības uzlīmes numurs tiek fiksēts apskates protokolā.

Pēc autores domām, liela loma pierādījumu iegūšanā un nostiprināšanā ir kvalitātes nodrošināšanai notikuma vietas apskatē atbilstoši ISO 17020 standarta prasībām, ievērojot izsekojamības, pēctecības un caurskatāmības principus objektu un pēdu izpētē.

Notikuma vietas apskatē un pierādījumu iegūšanā būtiska loma ir eksperta teorētiskajām zināšanām, praktiskajām iemaņām, pieredzei un kompetencēm. Tāpēc tās ekspertīžu iestādes, kuru eksperti piedalās notikuma vietu apskatēs, pievērš lielu uzmanību eksperta kvalifikācijas paaugstināšanai, kuras nodrošināšanai tiek organizētas plānveida apmācības; pieredzes apmaiņa; profesionālās pilnveides kursi; semināri; konferences, kā arī eksperta darba kvalifikācijas pārbaudei organizējot monitoringu (1x gadā); starplaboratoriju testu (1x gadā); uzdodot ekspertam veikt sarežģītākas ekspertīzes un komisijas ekspertīzes; un resertifikācija (1x piecos gados) (Tiesu eksperta sertifikācijas un resertifikācijas kārtība, MK noteikumi Nr.427).

Veicot notikuma vietas apskati, izņemtie objekti un pēdas tiek fiksētas apskates protokolā, bet protokolā netiek norādīts, ar kādu mērķi šie objekti vai pēdas tiek izņemti un kādai izpētei tie var tikt pakļauti. Tas nozīmē, ka procesa virzītājam, lai noteiktu ekspertīzi, ir ļoti labi jāzina visa veida ekspertīžu izpētes iespējas un jāņem vērā tas, ka vienam objektam var noteikt vairākas ekspertīzes. Šeit procesa virzītājam būtiski var palīdzēt eksperts, aizpildot eksperta darba protokolu.

Valsts policijas Kriminālistikas pārvalde izstrādāja eksperta darba protokolu, ar mērķi nodrošināt eksperta darba kvalitāti un atvieglot procesa virzītāja darbu. Protokols tika izstrādāts kā pielikums citu izmeklēšanas darbību protokolam, kurā norādīts: kāda izmeklēšanas darbība tiek veikta, eksperts un tā koordinātes, datums un laiks, adrese, ietekmējošie apstākļi (lietus, vējš u.c.), noziedzīgs nodarījums, veiktās darbības, izņemtie salīdzinošie paraugi, izņemtie objekti (objekta veids un īss tā apraksts, skaits, iepakojuma veids, drošības uzlīmes nr. vai drošības maisa nr., ekspertīžu veids, ar ko objekts apstrādāts,

rekomendācijas objekta uzglabāšanai), piezīmes (ieteikumi procesa virzītājam par salīdzinošo paraugu izņemšanu), eksperta un saņēmēja paraksts un paraksta atšifrējums. Protokols tiek sastādīts divos eksemplāros, no kuriem viens eksemplārs tiek nodots procesa virzītājam, bet otrs paliek ekspertam.

Eksperta darba protokols būtiski palielina eksperta lomu notikuma vietas apskatē, jo, izņemot pēdas vai kādu objektu, ekspertam ir jābūt skaidri zināmam, kādai izpētei tālāk iespējams pakļaut konkrētās pēdas vai objektu. Tas nozīmē, ka jebkuru pēdu vai objektu izņemšanai ir noteikts mērķis, ko mēs tālākā izpētes gaitā gribam sasniegt.

Turpinot jau veiktās iestrādes eksperta darba kvalitātes nodrošināšanā, veicot notikuma vietas apskati, Valsts Policijas Kriminālistikas pārvaldē tiek izstrādāta un ieviesta kvalitātes sistēma saskaņā ar standartu LVS EN ISO/IEC 17020 "Galvenie kritēriji dažāda veida institūcijām, kas veic inspekciju".

2013.gada aprīlī Valsts policijas Kriminālistikas pārvalde Eiropas Savienības programmas "Noziedzības novēršana un cīņa pret to" ietvaros uzsāka īstenot projektu "Standarta ISO/IEC 17020 ieviešana notikumu vietas apskates procesā, lai attīstītu vienotu pieeju lietisko pierādījumu izņemšanā pārrobežu sadarbībā". Projekta sadarbības partneri ir Igaunijas Policijas un Robežsardzes pārvalde un Zviedrijas Stokholmas pilsētas policija. Projekta galvenais mērķis ir kvalitātes vadības sistēmas ieviešana atbilstoši ISO/IEC 17020 standartam un ekspertu apmācības, kā arī izpratnes veicināšana par nozieguma vietas apskates eksperta lomu kopējās izmeklēšanas grupās, kur būtiska ir pierādījumu izņemšana un nostiprināšana, lai tas tiktu atzīts arī citu valstu tiesvedības procesā. Projekts tiek īstenots, lai izvairītos no situācijām, kurās vienā valstī nozieguma vietā iegūtie pierādījumi netiek atzīti citas valsts tiesā, jo pierādījumu iegūšanas metodes neatbilst konkrētās valsts standartiem. Projekta ietvaros ar ārējo auditu palīdzību tiks identificēti nepieciešamie pilnveidojumi pašreizējās procedūrās saskaņā ar ISO/IEC 17020 standartu, noteikti preventīvie un korektīvie pasākumi, kā arī jau uzsāktas darbības šo pilnveidojumu ieviešanai. Projekta gaitā, savstarpēji sadarbojoties notikumu vietas apskates ekspertiem no Latvijas Valsts policijas, Igaunijas un Zviedrijas policijas, tiks īstenotas šādas aktivitātes: sākotnējie un beigu ārējie auditi; pieredzes apmaiņas vizītes; Baltijas valstu ekspertu tikšanās un praktisko nodarbību seminārs; semināri un apmācības notikumu vietas apskates ekspertiem par kvalitātes vadības sistēmu un ISO/IEC 17020 standartu mācības ekspertiem, kuri turpmāk veiks kvalitātes sistēmas prasību ieviešanu un uzturēšanu, semināri un mācības procesa virzītajiem par minētā standarta nozīmi, ieviestajiem jauninājumiem notikuma vietas apskates procesā un pierādījuma izsekojamību (*chain of custody*); instrukciju un rokasgrāmatu izstrāde ekspertiem un procesa virzītajiem; izveidot noziegumu vietas apskates elektronisko informācijas pārvaldības sistēmu.

Secinājumi

Pamatojoties uz augstāk minēto, pēc autores domām, būtu nepieciešams arī nostiprināt to ekspertu statusu Tiesu ekspertu likumā, kuri veic notikuma vietas apskates. Jo arī eksperti, kuru pamatuzdevums atbilstoši amata aprakstam ir notikuma vietas apskates, ir Tiesu ekspertīžu iestādes eksperti, un, veicot resertifikāciju, darbs notikumu vietās netiek ņemts vērā resertifikācijas procesā, kaut arī notikuma vietā eksperts var pieņemt lēmumu par noteiktas metodes pielietošanu objekta izpētei uz vietas. Pēc autores domām, resertifikācijā eksperts varētu iesniegt sava darba atskaiti par darbu notikumu vietās, pievienojot tai Eksperta darba protokolu kopijas.

Tiesu ekspertu padome, veicot metožu reģistrāciju un apkopošanu, nenes atbildību par metodes saturu, bet vienlaicīgi nav arī atrunāts, kas ir atbildīgs par to. Jo Tiesu ekspertu likums ekspertam ļauj izmantot metodes, kuras ir akreditētas, zinātniski apstiprinātas vai Tiesu ekspertu padomes apstiprinātas. Tātad izriet, ka formāli var pielietot Tiesu ekspertu padomes apstiprinātas, reģistrētas un apkopotas metodes, bet par rezultātu atbild pats eksperts.

Tādēļ nav saprotams, vai Tiesu ekspertu padome apstiprina metodes, līdz ar to veicot sava veida uzraudzību par ekspertīzēs pielietojamām metodēm vai arī veic tikai šo metožu reģistrāciju un apkopojumu.

Arī Saeimas Juridiskā komisija konceptuāli atbalstīja jaunu Tiesu ekspertu likumprojektu, bet vienlaicīgi arī norādīja uz veicamajiem uzlabojumiem.

Izmantotās literatūras saraksts

Bāliņa, R., Ēdelmane, I., Grase, I. u.c. (2006). Latviešu valodas vārdnīca. Rīga: Avots, 1210 lpp.

Krimināprocesa likums, Latvijas Vēstnesis, 74 (3232), 11.05.2005., "Ziņotājs", 11, 09.06.2005., [tiešsaite]. [Skatīts 11.02.2014.].http://likumi.lv/doc.php?id=107820.

Latvijas Republikas Ministru kabineta Valsts kancelejas Funkciju audita komisijas Funkciju audita darba grupas Valsts tiesu ekspertīžu iestādēs Funkciju audita ziņojums, [tiešsaite]. [Skatīts 20.01.2011.]. http://www.mk.gov.lv/lv/vk/funkciju-audita-komisija/zinojumi/

Lenertz, O., Schönborn, S., Bohnert, M. (2002) "Daktyloskopische Spuren auf menschlicher Haut – Ergebnisse einer praxisorientierten Versuchreihe". Archiv für Kriminologie.210:129–138.

Reichardt, G.J., Carr, J.C., Stone, E.G. 1978. A Conventional Method for Lifting Latent Fingerprints from Human Skin Surfaces. Journal of Forensic Sciences, 23,135–141.

Saeimas Preses dienests (2013).Juridiskā komisija konceptuāli atbalsta jaunu Tiesu ekspertu likumprojektu, [tiešsaite]. [Skatīts 16.02.2014.]. http://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/21516-juridiska-komisija-konceptuali-atbalsta-jaunu-tiesu-ekspertu-likumprojektu

Sampson, W.C., Sampson, K.L. 2005. Recovery of Latent Prints from Human Skin. Jornal of Forensic Sciences, 55(3), 362–385.

Straus, J., Kropáček, J., Dědičik, F. Zviditelnění latentních daktyloskopických stop na kůží mrtvol. Kriminalistický sborník, Kriminalistická technika, Praha 1999, s. 32–37.

Tiesu ekspertīžu iestāžu attīstības koncepcija (2002–2006.gadam). Izstrādāta 12.11.2001., [tiešsaite]. [Skatīts 20.01.2011.]. http://www.tm.gov.lv/lv/documents/TM_Tiesu_ekspert_iestazu_att_Konc_2002-2006.doc

Tiesu ekspertu likuma likumprojekts, Saeimas likumprojektu reģistrs, www.saeima.lv, [tiešsaite]. [Skatīts 12.02.2014.]. http://helios-web.saeima.lv/bi8/lasa?dd=LP1627_0

Tiesu ekspertu likums, Latvijas Vēstnesis, 157 (3525), 03.10.2006., "Ziņotājs", 20, 26.10.2006., [tiešsaite]. [Skatīts 11.02.2014.]. http://likumi.lv/doc.php?id=144788.

Tiesu ekspertu padome aicina neizmantot izpētes metodi “Rokraksta izpildītāja dzimuma noteikšana latviešu valodā rakstītos tekstos" , Tiesu administrācija, 29.09.2009., [tiešsaite]. [Skatīts 11.02.2014.]. http://www.ta.gov.lv/lv//tiesu_ekspertu_padome_aicina_neizmantot_izpetes_metodi_rokraksta_izpilditaja_dzimuma_noteiksana_latviesu_valoda_rakstitos_tekstos_C201

Trapecar M. (2009) Lifting techniques for finger marks on human skin previous enhancement by Swedish Black powder – A preliminary study. Science and Justice 49 (2009), 292–295 http://forensic.sc.su.ac.th/seminar/seminari53/ref /52312344.pdf [2012.03.11.]

Wilkinson, D., Misner, A. 2003. Iodine& a-Naphthoflavone for Visualising Fingerprints on Human Skin. 1-7. http://www.remp-grc.gc.ca/fsis-ssji/firs-srij/bulletins/iodine-iode-end.htm.

2007.gada 13.novembra Ministru kabineta noteikumi Nr.753 “Noteikumi par tiesu ekspertīžu iestāžu sarakstu” Latvijas Vēstnesis, 184 (3760), 15.11.2007., [tiešsaite]. [Skatīts 12.02.2014.]. http://likumi.lv/doc.php?id=166349.

2008.gada 10.jūnija Ministru kabineta noteikumi Nr.427 “Tiesu eksperta sertifikācijas un resertifikācijas kārtība” Latvijas Vēstnesis, 94 (3878), 18.06.2008. [tiešsaite]. [Skatīts 12.02.2014.]. http://likumi.lv/doc.php?id=176963

ĪPAŠI NO IEMAKSĀM NEATKARĪGI NAUDAS PABALSTI" UN ES BRĪVAS PĀRVIETOŠANĀS DIREKTĪVA – NACIONĀLO TIESU DILEMMA

SPECIAL NON-CONTRIBUTORY BENEFITS UNDER REGULATION (EC) NO *883/2004* AND RESIDENCE DIRECTIVE: A DILEMMA FOR THE NATIONAL COURTS

Eva Zīsenbaha, Master of German and European Law and Legal Practice (M.LL.P)

Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

Hundreds of thousands of Latvians left their country after European Union (EU) accession to look for work in other Member States.

One of the most popular immigration destinations is Germany. Lately, several social courts were here confronted with the question of whether job seekers from other EU countries are entitled to benefits in accordance with the German Social Security Statute Book II (SGB II). German judges came to different judgments in similar cases and the reason for these different approaches lies in the EU law.

Article 4 of Regulation (EC) No 883/2004 on the coordination of social security systems contains a prohibition on discrimination on grounds of nationality in the scope of the Regulation. According to its Article 70 (2) this German benefit constitutes a "special non-contributory cash benefit" within the meaning of this secondary legal act.

On the other hand, the Article 24 (2) together with Article 14 (4), letter b) of Directive 2004/38/EC gives Member States a legal opportunity to exclude foreign job seekers from access to social assistance. This exception has been implemented in SGB II.

In the latest case concerning this issue the Federal Social Court of Germany started a preliminary ruling procedure before the European Court of Justice (ECJ).

While waiting for the ECJ's ruling this paper investigates EU-migrants rights to "special non-contributory cash benefits" under Regulation 883/2004 in general and gives a contribution to the legal analysis on the relationship between these EU secondary legal acts.

The major finding in this research paper is that a conflict can arise between Article 24 (2) of Directive 2004/38/EC and Article 4 of Regulation (EC) No 883/2004 only in situations where a "special non-contributory cash benefit" does not have an intention to facilitate access to employment in the labour market of a Member State. In case the benefit facilitates such an access, job-seekers from other EU countries can base their rights directly on Article 45 (2) of the Treaty on the Functioning of the European Union.

Research is based on the law of European Union, case law of ECJ and findings in German jurisprudence.

Keywords: EU citizens, "Special non-contributory cash benefits", Directive 2004/38, derogation from the principle of equal treatment.

Atslēgas vārdi: ES pilsoņi, "Īpaši no iemaksām neatkarīgi naudas pabalsti", Direktīva 2004/38, vienlīdzīgas attieksmes principa izņēmums.

Ievads

Pirms desmit gadiem Eiropas Savienība (turpmāk – ES) vēra savas durvis Latvijas pilsoņiem. Balstoties uz Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) informāciju, laika posmā no 2005. līdz 2012.gadam no Latvijas ilgtermiņa emigrācijā ir devušies vairāk nekā 200 tūkstoši iedzīvotāju (CSP, 2013). Viņu vidū tiek pārstāvēts uzskats, ka ir vērts emigrēt pat tad, ja darbu neizdodas atrast, jo ārzemēs tiek piešķirti labi sociālie pabalsti (DNB Nord, 2011).

Aktuāli vairākas Vācijas sociālās tiesas ir bijušas nodarbinātas ar jautājumu, vai citu dalībvalstu pilsoņiem ir piešķirams iztikas pamatnodrošinājuma pabalsts darba meklētājiem (*Grundsicherung für Arbeitssuchende*), balstoties uz Vācijas Sociālā kodeksa II grāmatas 7.pantu (skat. *Kaiser*, 2014).

ES tiesību līmenī konkrētais Vācijas pabalsts ir iekļauts Regulas Nr. *883/2004 par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu* (turpmāk – Regula *883/2004*) X pielikumā "Īpaši no iemaksām neatkarīgi naudas pabalsti". Šīs regulas 4.pants nosaka vienlīdzīgas attieksmes principu attiecībā uz personām, uz kurām attiecas šī regula.

Vācijas sociālās tiesas attiecībā uz šiem pabalstiem aktuāli ir nonākušas pie pretējiem slēdzieniem gan piešķirot minēto pabalstu darba meklētājiem no citām dalībvalstīm, gan arī to atsakot (*Kaiser*, 2014).

Jaunākajā lietā, kas attiecas uz šo tematiku, Vācijas Federālā Sociālā tiesa 2013.gada decembrī ir uzsākusi prejudiciālā nolēmuma procedūru. Līdz Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST) sniegs atbildi, vēl kāds laiks ir gaidāms.

Pētījuma mērķis ir analizēt Vācijas sociālo tiesu problēmjautājumu attiecībā uz minētā Vācijas pabalsta piešķiršanu darba meklētājiem no citām dalībvalstīm un pēc iespējas sniegt atbildes uz Vācijas Federālās Sociālās tiesas prejudiciālajiem jautājumiem, balstoties uz EST iepriekšējo gadu judikatūru.

Lai sasniegtu šo mērķi, darba pirmā daļa sniedz vispārēju ieskatu dalībvalstu sociālo nodrošināšanas sistēmu koordinācijā, kā to īsteno Regula *883/2004*, bet otrā daļa pievēršas konkrētajai problemātikai un minētās tiesas prejudiciālajiem jautājumiem.

Tādējādi pētījums analizē citu dalībvalstu darba meklētāju tiesības uz "īpašiem no iemaksām neatkarīgiem naudas pabalstiem" Regulas *883/2004* izpratnē, kas Latvijā nav pētīts jautājums, bet ir interesants Latvijas aizbraucējiem.

Tiesību doktrīnas līmenī darbs pamatā tiek balstīts uz Vācijas tiesību zinātnieku atziņām.

Darbā izmantotas sekojošas vispārzinātniskās pētījumu metodes: monogrāfiskā metode, analīze, sintēze, dedukcija, loģiski konstruktīvā metode.

1. Dalībvalstu sociālo nodrošināšanas sistēmu koordinācija Regulas *883/2004* regulējumā

Kā norāda pats šī ES sekundārā tiesību akta nosaukums, tad Regula *883/2004* attiecas uz dalībvalstu sociālās nodrošināšanas sistēmām.

Balstoties uz tās 3.panta 1.punktu, minētā regula attiecas uz visiem dalībvalstu tiesību aktiem, kuri skar sekojošas sociālā nodrošinājuma jomas: a) slimības pabalstus, b) maternitātes un tai līdzvērtīgus paternitātes pabalstus, c) invaliditātes pabalstus, d) vecuma pabalstus, e) apgādnieka zaudējuma pabalstus, f) pabalstus sakarā ar nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām, g) apbedīšanas pabalstus, h) bezdarbnieka pabalstus, i) pirmspensijas pabalstus, j) ģimenes pabalstus. Ar šo uzskaitījumu tiek definēta tās materiālā piemērošanas joma; šis uzskaitījums ir izsmeļošs (skat. EKT, 122/84, 1985). Tādējādi sociālais pabalsts tiek atzīts par sociālā nodrošinājuma pabalstu regulas izpratnē tikai tad, ja tas attiecas uz vienu no šajā regulā minētajiem riskiem (skat. EKT, C-78/91, 1992).

Attiecībā uz Regulas *883/2004* materiālo piemērošanas jomu būtiski ir norādīt, ka sociālā palīdzība ir izslēgta no tās piemērošanas jomas, balstoties uz šī sekundārā tiesību akta 3.panta 5.punktu.

Tāpat kā sociālās nodrošināšanas, arī sociālās palīdzības jēdziens šīs regulas izpratnē tiek definēts ES līmenī. Svarīgākais nošķiršanas kritērijs ir tas, ka sociālajai palīdzībai nav sasaistes ar regulas 3.panta 1.punktā uzskaitītajiem sociālajiem riskiem (*Dern*, 2012).

EST savā judikatūrā ir attīstījusi arī otru kritēriju sociālā nodrošinājuma un sociālās palīdzības jomu nošķiršanai, proti, sociālās drošības jomai ir pieskaitāmi tikai tie dalībvalstu tiesiskie regulējumi, kas tiesības to subjektiem piešķir ar likumisku statusu, bet nevis ar individuālās nepieciešamības izvērtēšanu. Pēdējā ir raksturīga sociālās palīdzības jomai (skat. EKT, 24/74, 1974).

1.1. Personiskā piemērošanas joma

Regula *883/2004* ir ieviesusi jauninājumu ES sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanas sfērā. Ja 1958.gada Regula Nr. *3 par migrējošo darba ņēmēju sociālo nodrošinājumu* attiecās galvenokārt uz ES darba ņēmējiem (bet arī bezvalstniekiem, bēgļiem, kas dzīvo kādā dalībvalstī) un viņu ģimenes locekļiem, bet Regula Nr. *1408/71 par sociālā nodrošinājuma shēmu piemērošanu darbiniekiem, pašnodarbinātām personām un viņu ģimenes locekļiem, kas pārvietojas Kopienā* (turpmāk – Regula *1408/71*) šim uzskaitījumam vēl pievienoja studentus un pašnodarbinātās personas, tad ekonomiskā rakstura pieskaņa pilnībā ir izzudusi Regulas *883/2004* variantā.

Kā norāda Regulas *883/2004* 2.pants, tad šī regula attiecas uz visu dalībvalstu piederīgajiem, ja tie ir vai ir bijuši pakļauti vienas vai vairāku dalībvalstu tiesību aktiem, kā arī viņu ģimenes locekļiem. Tāpat šī regula tālāk attiecas uz bezvalstniekiem, bēgļiem, viņu ģimenes locekļiem, kas dzīvo kādā dalībvalstī.

Svarīgi ir norādīt uz to, ka reāls apdrošināšanas fakts nav nepieciešams, pietiekams ir fakts, ka persona atbilst materiālajiem priekšnoteikumiem, kurus objektīvi izvirza tā sociālās drošības sistēma, kas uz viņu atttiecas (skat. EKT, 39–76, 1976).

Tādējādi šī regula tās jaunajā variantā attiecas uz visiem, kas ir vai ir bijuši iekļauti kādas dalībvalsts sociālajā drošības sistēmā, simbolizējot vienotību ar vispārējo ES pilsoņu pārvietošanās brīvību (*Dern*, 2012).

1.2. "Īpaši, no iemaksām neatkarīgi naudas pabalsti" Regulas *883/2004* izpratnē

Nacionālo noteikumu subsumpcija zem sociālās nodrošināšanas vai sociālās palīdzības jomas Regulas *883/2004* izpratnē ne vienmēr ir viegls uzdevums. EST jau savā agrajā 1972.gada spriedumā *Frilli* norādīja:

"*No regulas piemērošanas skatupunkta varētu būt noderīgi viennozīmīgi nošķirt likumu sistēmas, vadoties no tā, vai tās ir pieskaitāmas sociālajai drošībai vai sociālajai palīdzībai. Tomēr nav iespējams izslēgt varbūtību, ka zināmi likumu noteikumi attiecībā uz to personisko piemērošanas jomu, mērķiem un to piemērošanas īpatnībām vienlaicīgi satur abu minēto kategoriju elementus un tādējādi nav vispārēji klasificējami"* (autores tulkojums; EKT, 1–72, 1972).

Šodien šie īpašie pabalsti, kas satur gan sociālā nodrošinājuma, gan arī sociālās palīdzības īpašības, ir meklējami Regulas *883/2004* 9. nodaļā ar nosaukumu "Īpaši no iemaksām neatkarīgi naudas pabalsti", kas sastāv no tās 70.panta.

Balstoties uz to, zem šīs kategorijas ir subsumējami dalībvalstu pabalsti, kam ir abas minētās īpašības. Tie sniedz papildu nodrošinājumu, aizvietojuma nodrošinājumu regulas 3.panta 1.punktā iekļautajiem sociālā nodrošinājuma riskiem. Vienlaicīgi tiem ir arī jāgarantē attiecīgajām personām ienākumi iztikas minimumam, ņemot vērā ekonomikas un sociālo stāvokli attiecīgajā dalībvalstī vai arī jānodrošina īpaša aizsardzība invalīdiem, kas attiecīgajā dalībvalstī ir īpaši saistīta ar minētās personas sociālo vidi. Šiem pabalstiem papildus ir jābūt finansētiem no dalībvalstu nodokļiem neatkarīgi no jebkādām pabalstu saņēmēja iemaksām. Visbeidzot, tiem ir arī jābūt minētiem regulas X pielikumā. Izpildoties šīm prasībām, dalībvalsts naudas pabalsts ir uzskatāms par "īpašu no iemaksām neatkarīgu naudas pabalstu" šīs regulas izpratnē.

Ir gan jānorāda, ka EST prejudiciālo nolēmumu ietvaros mēdz īpaši pārbaudīt, vai regulas X pielikumā iekļautais pabalsts patiešām ir uzskatāms par "īpašu no iemaksām neatkarīgu naudas pabalstu" tās 70.panta izpratnē (skat. EKT, C-215/99, 2001).

Konkrēti Regulas *883/2004* X pielikumā ir rodami tādi pabalsti kā, piemēram, ienākumu aizstāšanas pabalsts Beļģijā, darba meklētāju pabalsts Īrijā un Apvienotajā Karalistē, mājokļu pabalsts pensionāriem Somijā un jau pieminētais Vācijas pabalsts, lai segtu iztikas izmaksas darba meklētājiem.

Balstoties uz Vācijas Sociālā kodeksa II grāmatas 1.panta 1.daļu, šis iztikas pamatnodrošinājums nodrošina tās saņēmējiem dzīves kvalitāti, kas atbilst cilvēka cieņai. Konkrētāk, balstoties uz šī paša panta 2.daļu, tas ir domāts, lai atbalstītu darbspējīgus šī pabalsta saņēmējus nodarbinātības uzsākšanā vai saglabāšanā un garantētu viņiem eksistences līdzekļus, kamēr viņi nav spējīgi tos iegūt citādā ceļā.

Šo iztikas pamatnodrošinājumu ir tiesīgas saņemt darbspējīgas, trūcīgas personas, kuras atbilst likumā noteiktajiem vecuma kritērijiem un kurām Vācijas Federatīvajā Republikā ir pastāvīga dzīvesvieta, balstoties uz minētā likuma 7.panta 1.daļu.

Neskatoties uz to, ka juridiskajā literatūrā attiecībā uz konkrēto Vācijas pamatnodrošinājuma pabalsta kvalifikāciju kā "īpašu no iemaksām neatkarīgu naudas pabalstu" Regulas *883/2004* izpratnē ir rodamas arī šaubas (skat. *Kötter*, 2013), šī darba ietvaros tas tiek pieņemts, jo atbilst valdošajam viedoklim valstī (skat. turpat).

2. Problemātikas izklāsts un Vācijas Federālās Sociālās tiesas prejudiciālie jautājumi

Vācijas sociālajām tiesām problēmas nerada pats pamatnodrošinājuma pabalsts darba meklētājiem kā tāds, bet gan tā piemērošanas jomas izņēmums. Vācijas Sociālā kodeksa II grāmatas 7.panta 1.daļas 2.teikuma 2.punkts nosaka, ka šis nodrošinājums nav piešķirams ārzemniekiem, kuru uzturēšanās tiesības izriet vienīgi no darba meklējumiem, un viņu ģimenes locekļiem.

Kvalificējot Vācijas pabalstu kā "īpašu no iemaksām neatkarīgu naudas pabalstu" Regulas *883/2004* izpratnē, tiesību piemērotājs saskaras ar problēmjautājumu par minētā izņēmuma savienojamību ar Regulas *883/2004* 4.pantā iekļauto vienlīdzīgas attieksmes principu.

Regulas *883/2004* 4.pants nosaka, ka personām, uz kurām šī regula attiecas, pienākas tādi paši pabalsti un ir tādi paši pienākumi kā tie, ko kādas dalībvalsts tiesību akti paredz tās piederīgajiem, ja šajā regulā nav noteikts citādi.

Šis pants ir attiecināms uz regulas materiālo un personisko piemērošanas jomu (*Dern*, 2012).

Kā nosaka Regulas *883/2004* 3.panta 3.daļa, naudas pabalsti tās 70.panta izpratnē ir skaidri iekļauti regulas materiālajā piemērošanas sfērā. Nekādas atrunas attiecībā uz vienlīdzīgas attieksmes principa piemērošanu šajā ziņā regula nesatur, līdz ar to šis princips ir attiecināms arī uz kategoriju "īpaši no iemaksām neatkarīgi naudas pabalsti".

Balstoties uz iepriekšminēto, Vācijas Sociālā kodeksa II grāmatas 7.panta 1.daļas 2.teikuma 2.punkts, kas izslēdz ārzemniekus no šī pabalsta piemērojamības jomas un tādējādi ir kvalificējams kā tieša diskriminācija pilsonības dēļ, ir pretrunā Regulas 883/2004 4.pantā iekļautajam vienlīdzīgas attieksmes principam.

Tā, piemēram, Brēmenes Sociālā tiesa savā 2013.gada 27.marta spriedumā atzina Vācijas Sociālā kodeksa II grāmatas 7.panta 1.daļas 2.teikuma 2.punktu par nepiemērojamu attiecībā

uz ES pilsoņiem un piešķīra minēto pabalstu Rumānijas pilsonei (skat. *Sozialgericht Bremen*, S21 AS 1135/12, 2013).

Šo spriedumu kā apelācijas instance gan atcēla Lejassaksijas-Brēmenes federālās zemes Sociālā tiesa 2013.gada decembrī, norādot, ka Vācijas likumdevējs ar Vācijas Sociālā kodeksa II grāmatas izņēmumu ir izmantojis Direktīvā *2004/38* paredzēto tiesisko pilnvarojumu (*Landessozialgericht Niedersachen-Bremen*, L 15 AS 365/13 B ER, 2013).

Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punkts nosaka, ka dalībvalstij nav pienākuma piešķirt tiesības uz sociālo palīdzību pirmo trīs uzturēšanās mēnešu laikā vai vajadzības gadījumā ilgākā laika posmā, kas noteikts 14.panta 4.punkta b) apakšpunktā. Pēdējais nosaka, ka ES pilsoņus, kas ir ieceļojuši uzņēmējas dalībvalsts teritorijā, lai meklētu darbu, nedrīkst izraidīt, kamēr viņi var pierādīt, ka viņi turpina meklēt darbu un ka viņiem ir reālas izredzes tikt pieņemtiem darbā. Tādējādi šīs tiesību normas regulē vienlīdzīgas attieksmes principa izņēmumu attiecībā uz darba meklētājiem.

Kā norāda Vācijas prese, tad šo pretējo spriedumu dēļ Vācijas Federālā Sociālā tiesa 2013.gada beigās uzsāka prejudiciālā nolēmuma procedūru, lai radītu tiesisko skaidrību (*Kaiser*, 2014). Precīzāk gan, balstoties uz *Līguma par Eiropas Savienības darbību* (turpmāk – *LESD*) 267.panta 3.daļu, šis solis bija tās pienākums kā pēdējās instances tiesai.

Konkrēti Vācijas Federālā Sociālā tiesa iesniedza EST trīs jautājumus, kas tiks apskatīti sekojošās apakšnodaļās.

2.1. Pirmais prejudiciālais jautājums – eksporta principa izņēmums

Pirmkārt, Vācijas Federālā Sociālā tiesa vēlas zināt, vai Regulas *883/2004* 4.panta vienlīdzīgas attieksmes princips, ņemot vērā tās 70.panta 4.daļā iekļauto eksporta principa izņēmumu, ir arī attiecināms uz no iemaksām neatkarīgiem naudas pabalstiem tās 70.panta 1. un 2.daļas izpratnē.

Šajā pētījumā jau tika apskatīts jautājums, vai Regulas *883/2004* 4.panta vienlīdzīgas attieksmes princips ir attiecināms uz no iemaksām neatkarīgiem naudas pabalstiem šīs regulas izpratnē, nonākot pie apstiprinošas atbildes. Tomēr, lai iegūtu pilnīgu atbildi uz šo jautājumu, ir nepieciešams papildus apskatīt Vācijas Federālās Sociālās tiesas jautājumā iekļauto apsvērumu par regulas 70.panta 4.daļā noteikto eksporta principa izņēmumu.

Balstoties uz Regulas *883/2004* 7.pantu, dalībvalstis nedrīkst samazināt, mainīt, atlikt, atcelt vai konfiscēt naudas pabalstus pabalstu saņēmējam vai viņu ģimenes locekļiem arī tad, ja tie dzīvo citā dalībvalstī, izņemot gadījumus, kad šajā tiesību aktā ir noteikts pretējais.

Eksporta princips attiecas uz visiem naudas pabalstiem, kas atrodas regulas piemērošanas jomā (*Schuler*, 2013). Ar to tiek atcelta prasība par dzīves vietu konkrētajā dalībvalstī (*Jorens, Van Overmeiren*, 2009), proti, šis pants atceļ tādu nacionālo regulējumu piemērošanu, kas šādu prasību izvirza (*Dern*, 2012). Šis princips attiecas ne tikai uz jau iegūtiem pabalstiem, bet arī uz pieeju, proti, sākotnējām tiesībām uz tiem (skat. EKT, 92/81, 1982). Tas ir piemērojams tik ilgi, kamēr ES likumdevējs nav pieņēmis izņēmuma noteikumus (skat. EKT, 87–76, 1977). Tā, piemēram, eksporta princips regulā ir ierobežots attiecībā uz bezdarbnieku pabalstiem (skat. tās 64.pants).

Līdz 1992.gadam EST visus no iemaksām neatkarīgos pabalstus, kas paredzēti trūcīgām personām un garantē noteiktu ienākumu līmeni (sociālās palīdzības līdzība), kvalificēja kā piederošus sociālajai drošībai, ja tie izpildīja abus jau minētos kritērijus – sasaisti ar koordinējošajā regulā uzskaitītajiem riskiem un to piešķiršanu personai ar likumisku statusu (EKT, C-78/91, 1992). Līdz ar to šādi pabalsti bija brīvi eksportējami uz citām dalībvalstīm (*Eichenhofer*, 2010). Šai skaitā bija arī pabalsti kā, piemēram, Francijas nacionālā solidaritātes fonda papildinošais pabalsts vecu cilvēku aizsardzībai ar mērķi paaugstināt viņu ienākumus līdz Francijā noteiktajam iztikas minimumam.

EST attiecīgajā spriedumā norādīja, ka Francija, atsakoties piešķirt vai pārtraucot maksāt šos pabalstus tiesīgajām personām, kas pārceļ vai ir pārcēlušas savu dzīves vietu uz citu dalībvalsti, pārkāpj regulas eksporta principu. Francijas valdība šeit pārstāvēja pretēju viedokli, norādot, ka konkrētais pabalsts tiek piešķirts, balstoties uz noteiktu ekonomisko un sociālo vidi, jo tam ir jānodrošina iztikas minimums Francijā. Eksportējot to uz citu dalībvalsti, šis pabalsts nevar vairāk pildīt šo uzdevumu un zaudē savu jēgu (EKT, C-236/88, 1990).

Līdzīgu spriedumu EST pieņēma arī attiecībā uz Itālijas sociālo pensiju, kas tiek piešķirta, ja personas ienākumi ir zem likumā noteiktā minimuma Itālijā (skat. EKT, 139/82, 1982), vai arī uz invaliditātes pensijas piemaksu Francijā (skat. EKT, 24–74, 1974). Par šo judikatūru EST turpināja saņemt asu dalībvalstu kritiku (skat. sīkāk *Bucher*, 2000).

Rezultātā 1992.gadā tika panākts kompromisa solis, lai iekļautu šos pabalstus dalībvalstu sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinācijas sistēmā atbilstoši EST judikatūrai, bet tajā pašā laikā akceptētu dalībvalstu interesi par šo pabalstu nodrošināšanu tikai izcelsmes valsts teritorijā, proti, tajā laikā spēkā esošajā Regulā *1408/71* tika iekļauta pabalstu kategorija "īpašie no iemaksām neatkarīgie naudas pabalsti" (*Fuchs*, 2008).

Šodien tas ir Regulas *883/2004* 70.panta 3.punkts, kas izslēdz šos pabalstus no 7.pantā iekļautā pabalstu eksporta principa. Sekojoši, balstoties uz šīs regulas 70.panta 4.punktu, šādus pabalstus nodrošina tikai dalībvalstīs, kur dzīvo attiecīgās personas, saskaņā ar to tiesību aktiem, proti, tos sniedz dzīvesvietas iestāde par saviem līdzekļiem.

Tādējādi Vācijas Federālajai Sociālajai tiesai ir atbildams, ka eksporta principa izņēmums nekādi nevar ietekmēt vienlīdzīgas attieksmes principa attiecināmību uz īpašajiem uz iemaksām nebalstītajiem naudas pabalstiem, jo viens regulē visa veida diskriminācijas novēršanu attiecībā uz šiem pabalstiem, bet otrs norāda, ka šie pabalsti nav "līdzņemami" uz citu dalībvalsti.

Līdz ar to Regulas *883/2004* 4.panta vienlīdzīgas attieksmes princips ir attiecināms arī uz no iemaksām neatkarīgiem naudas pabalstiem tās 70.panta 1. un 2.daļas izpratnē.

2.2. Otrais prejudiciālais jautājums – vienlīdzīgas attieksmes principa ierobežojumi

Otrs prejudiciālais jautājums tika pakļauts nosacījumam, ka uz pirmo jautājumu EST atbildētu apstiprinoši. Vācijas Federālās Sociālā tiesa tādā gadījumā vēlas zināt, vai un kādā apmērā ir iespējami šīs regulas 4.panta vienlīdzīgas attieksmes principa ierobežojumi ar nacionālajiem tiesību aktiem, kuri, īstenojot Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punktu, ir lieguši pieeju šiem pabalstiem, ņemot vērā to, ka ES pilsoņa uzturēšanās tiesības ir balstītas tikai un vienīgi uz darba meklējumiem uzņemošajā dalībvalstī.

Pievēršoties šim jautājumam, būtiski sākumā ir noskaidrot, kādi nacionālo tiesību akti attiecībā uz darba meklētājiem vispār būtu uzskatāmi par tādiem, kas īsteno Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punktu.

2.2.1. Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punkta jēdziens "sociālā palīdzība"

Šajā apakšnodaļā tiks atklāta Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punktā iekļautā jēdziena "sociālā palīdzība" interpretācija, jo tikai tad, ja šis jēdziens attiecas uz "īpašiem no iemaksām neatkarīgiem naudas pabalstiem" Regulas *883/2004* izpratnē, Vācijas regulējuma diskriminējošais izņēmums attiecībā uz darba meklētājiem varētu tikt attaisnots. Tam pretī runā jau minētais fakts, ka sociālā palīdzība, balstoties uz Regulas 883/2004 3.panta 5.punktu, ir izslēgta no tās piemērošanas jomas.

Šajā ziņā skaidrību sniedz EST 2013.gada spriedums *Brey*. Šajā lietā prejudiciālais jautājums gan nebija vērsts uz Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punktu, bet gan šīs direktīvas 7.panta 1.punkta b) apakšpunktu. Iesniedzēja tiesa šeit vēlējās noskaidrot, vai uzturēšanās tiesību jomā tiek lietots tāds pats "sociālās palīdzības" jēdziens kā ES tiesību aktos sociālā nodrošinājuma jomā.

EST savā atbildē norāda, ka Regula *883/2004* un Direktīva *2004/38* seko dažādiem mērķiem. Šī iemesla dēļ Direktīvas *2004/38* 7.panta 1.punkta b) apakšpunktā ietvertais jēdziens "sociālās palīdzības sistēma" nevar tikt vienkāršots līdz sociālās palīdzības pabalstiem, kas,

ņemot vērā Regulas *883/2004* 3.panta 5.punktu, nav ietverti šīs regulas piemērošanas jomā (C-140/12, 2013). Pēc analoģijas šeit var secināt, ka Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punktā iekļautais jēdziens "sociālā palīdzība" arī nav tādējādi reducējams.

Tālāk EST minētajā spriedumā attiecībā uz šīs direktīvas 7.panta 1.punkta b) apakšpunktu norāda:

"Līdz ar to minētais jēdziens ir jāinterpretē kā tāds, kurš attiecas uz jebkādu sociālo pabalstu, ko piešķīrušas valsts iestādes vai nu valsts vai reģionālā, vai vietējā līmenī un ko ir lūgusi persona, kurai nav pietiekamu līdzekļu, lai apmierinātu savas un savu ģimenes locekļu pamatvajadzības, (..)."

Sekojošs jautājums ir par to, vai šī definīcija ir attiecināma arī uz šī sekundārā tiesību akta 24.panta 2.punktā iekļauto sociālās palīdzības jēdzienu. Kā norāda EST minētajā spriedumā, tad no ES tiesību vienveidīgas piemērošanas prasības un no vienlīdzības principa izriet, ka ES tiesību norma, kurā nav skaidras atsauces uz dalībvalstu tiesībām, lai noteiktu tās nozīmi un piemērojamību, parasti ir jāinterpretē autonomi un vienoti visā ES, kas tiek panākts, ņemot vērā šīs normas kontekstu un izvirzīto mērķi. Attiecībā uz Direktīvas *2004/38* 7.panta 1.punkta b) apakšpunktu EST norāda, ka tajā iekļautā nosacījuma par pietiekamiem iztikas līdzekļiem mērķis ir arī novērst, ka ES pilsoņi, kuriem nav vai kuriem vairs nav darba ņēmēja statusa, kļūtu par pārmērīgu slogu uzņēmējas dalībvalsts sociālās palīdzības sistēmai. Šāds nosacījums ir pamatots ar ideju, ka ES pilsoņiem uzturēšanās tiesību izmantošanā ir jāievēro dalībvalstu likumīgās intereses, tai skaitā dalībvalstu finanšu aizsardzība. Pēc šiem apsvērumiem EST norāda:

"Šajā pašā kontekstā Direktīvas 2004/38 24.panta 2.punktā ir pieļauta atkāpe no vienlīdzīgas attieksmes principa, (..)."

Balstoties uz šiem apsvērumiem, būtu izdarāms loģisks secinājums, ka Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punktā iekļautais jēdziens "sociālā palīdzība" arī atbilst augstākminētajai EST definīcijai un iekļauj sevī visa veida sociālos pabalstus, ko lūgusi persona, kurai nav pietiekami līdzekļi, lai apmierinātu savas un savu ģimenes locekļu pamatvajadzības. Ņemot vērā Regulas *883/2004* 70.pantā iekļauto pabalstu sociālās palīdzības iezīmju pusi, arī šie pabalsti būtu iekļaujami Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punkta piemērošanas jomā.

Tomēr atbilde šeit atkal nav viennozīmīga. EST jau 2009.gadā prejudiciālā nolēmuma ietvaros tika nodarbināta ar jautājumu par Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punkta interpretāciju. Būtiski ir norādīt, ka arī spriedumā *Vatsouras un Koupatanze* prejudiciālais jautājums bija saistīts ar Vācijas Sociālā kodeksa II grāmatas 7.panta 1.daļas 2. teikuma 2.punktā iekļauto izņēmumu (EKT, apvienotās lietas *C-22/08* un *C-23/08*, 2009).

EST šajā spriedumā nolēma:

"Par sociālās palīdzības pabalstiem Direktīvas 2004/38 24.panta 2.punkta izpratnē nav uzskatāmi finansiāla rakstura pabalsti, kuru mērķis neatkarīgi no to kvalifikācijas valsts tiesību aktos ir atvieglot piekļuvi darba tirgum."

Tiesiskā analīze vai konkrētais pabalsts ir domāts tam, lai atvieglotu piekļuvi uzņemošās dalībvalsts nodarbinātībai, ir piekritīgo valsts iestāžu, tiesu kompetencē. Pašas EST pieņēmums šeit ir :

"Tāds apstāklis kā SGB II 7.panta 1.punktā minētais, ka ieinteresētajai personai ir jābūt spējīgai veikt profesionālo darbību, varētu būt pazīme, ka pabalsts ir domāts, lai atvieglotu piekļuvi nodarbinātībai."

Tādējādi "īpašie no iemaksām neatkarīgie naudas pabalsti", kas darba meklētajiem atvieglo piekļuvi darba tirgum, ir pakļauti vienīgi Regulas *883/2004* 4.panta vienlīdzīgas attieksmes principam, kas aizliedz citu dalībvalstu pilsoņu diskrimināciju.

Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punkta jēdziens "sociālā palīdzība" attiecas uz visiem pārējiem sociālajiem pabalstiem.

Ir gan grūti iedomāties pretējo situāciju, proti, sociālos pabalstus, kas ir domāti tieši darba meklētājiem, bet kuru mērķis vienlaicīgi nav atvieglot piekļuvi darba tirgum (tā arī Šablovska, 2010). Tomēr, lai sniegtu pilnīgu tiesiskās situācijas analīzi attiecībā uz Vācijas Federālās Sociālās tiesas otro jautājumu, nākamajā nodaļā tiks apskatīts variants attiecībā uz sociālajiem pabalstiem darba meklētājiem, kam nav konstatējams mērķis atvieglot piekļuvi uzņemošās dalībvalsts darba tirgum.

2.2.2. Sociālie pabalsti, kuru mērķis nav atvieglot piekļuvi darba tirgum, un vienlīdzīgas attieksmes princips

Ja kādas dalībvalsts īpašajam, no iemaksām neatkarīgajam naudas pabalstam Regulas *883/2004* izpratnē nav mērķa atvieglot piekļuvi uzņemošās dalībvalsts darba tirgum, tad tas ir subsumējams zem Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punktā iekļautā jēdziena "sociālā palīdzība". Pēdējais pieļauj šī pabalsta atteikšanu ES pilsoņiem, kas savas uzturēšanās tiesības uzņemošajā dalībvalstī balsta tikai uz darba meklējumiem. Tomēr šāds izņēmums vienlaicīgi ir pretrunā Regulas *883/2004* 4.panta vienlīdzīgas attieksmes prasībai, sekojot tai, šāds diskriminējošs noteikums nav piemērojams.

Tādējādi izveidojas kolīzija starp Regulas *883/2004* 4.pantu un Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punktu, kas rada sekojošu jautājumu par to, kam no šīm normām ir augstāks juridisks spēks.

Ja, balstoties uz Līguma par Eiropas Savienības darbību (turpmāk – LESD) 288.pantu, primārās ES tiesības pēc to juridiskā spēka ir ierindojamas augstākā hierarhijas pakāpē nekā

sekundārie tiesību akti, tad nekādi līdzvērtīgi secinājumi gan nav izdarāmi attiecībā uz regulu un direktīvu savstarpējam attiecībām. ES likumdevējs par šo jautājumu klusē.

Juridiskajā literatūrā tiek pārstāvēts viedoklis, ka regulām, ņemot vērā to vispārsaistošo raksturu, ir augstāka saistības pakāpe nekā direktīvām, kas saistības dalībvalstīm uzliek tikai uz sasniedzamo rezultātu (*Nettesheim*, 2006).

Attiecībā uz konkrēto problēmjautājumu tiek arī argumentēts, ka Regulas *883/2004* 4.panta tieši saistošajam regulējumam pretrunā atrodas tiesību norma, kas pat nesatur konkrētu īstenošanas mērķi, bet vienīgi sniedz dalībvalstīm iespēju ES pilsoņiem atteikt sociālās palīdzības piešķiršanu. Līdz ar to tiek secināts, ka Direktīvas *2004/38* noteikumi ir tikai tad piemērojami, ja tiesiskais regulējums nav rodams Regulas *883/2004* noteikumos (*Frings*, 2012).

Šis uzskats gan nepārliecina. Kā tika iepriekš apskatīts, tad Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punktā iekļautais izņēmums ir pakļauts apsvērumam par dalībvalstu finanšu aizsardzību ES pilsoņu uzturēšanās tiesību izmantošanā. Līdz ar to nevar teikt, ka šis izņēmums nesatur konkrētu direktīvas mērķi.

Vispārēji skatoties, liekas nepareizi nonivilēt un izšķirt šo konkrēto jautājumu par sekundāro tiesību aktu hierarhiju, balstoties uz to piemērošanas nosacījumiem dalībvalstīs, jo nevar teikt, ka sasniedzamais direktīvas mērķis ir hierarhiski zemāks nekā regulas tieši piemērojamie noteikumi.

Ņemot vērā to, ka Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punkts regulē vispārējā vienlīdzīgas attieksmes principa izņēmumu, tad drīzāk gan pārliecina viedoklis, ka šādos gadījumos direktīvai ir dodama priekšroka kā *lex specialis* (skat. *Kötter*, 2013).

Nobeigumā ir jāatzīst, ka tiesiska situācija šajā ziņā paliks neskaidra, kamēr EST konkrēti sniegs atbildi par to, kā šīs tiesību normas ir piemērojamas sistemātiskā skatījumā attiecībā uz "īpašiem no iemaksām neatkarīgiem naudas pabalstiem", kuru mērķis nav atvieglot piekļuvi darba tirgum.

2.3. Trešais prejudiciālais jautājums – vienlīdzīgas attieksmes principa izņēmums

Trešais Vācijas Federālās Sociālās tiesas jautājums skar ES tiesību primāro tiesību līmeni, proti, vai LESD 45.panta 2.punkts apvienojumā ar tā 18.pantu ir pret tādu nacionālo regulējumu, kas ES pilsoņiem, kuri bauda savas uzturēšanās tiesības kā darba meklētāji, liedz sociālos pabalstus, kas vienlaicīgi ir domāti eksistences nodrošināšanai un atvieglo piekļuvi darba tirgum, bez izņēmumiem un neatkarīgi no sasaistes ar uzņemošo dalībvalsti visā tādējādi pamatotā uzturēšanās laikā.

Šis jautājums savā būtībā atkārto jautājumu, kas EST tika uzdots jau iepriekš minētajā lietā *Vatsouras un Koupatanze*. Šeit Vācijas tiesa vēlējās zināt, vai Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punkts ir savienojams ar Eiropas Kopienas Līguma (turpmāk – EKL) 12.pantu (tagad LESD 18.pantu – aut.) apvienojumā ar EKL 39.pantu (tagad LESD 45.pantu – aut.).

EST šajā spriedumā, atgādināja, ka, ņemot vērā ES pilsonības ieviešanu un interpretāciju attiecībā uz vienlīdzīgas attieksmes principu, no EKL 39.panta 2.punkta (tagad LESD 45.panta 2.punkta – *aut.*) piemērošanas jomas vairs nevar izslēgt finansiālu pabalstu, kas ir domāts, lai atvieglotu piekļuvi nodarbinātībai citas dalībvalsts darba tirgū. Ir jānorāda, ka LESD 45.panta 2.punkts ietver vienlīdzīgas attieksmes prasību attiecībā uz darba ņēmējiem (kritiku skat. Šablovska, 2010).

Loģisks ir secinājums, ka šis vispārējais formulējums ar "finansiālo pabalstu" saprot arī "īpašos no iemaksām neatkarīgos naudas pabalstus" Regulas 883/2004 izpratnē. Tādējādi darba meklētāju tiesības uz šiem pabalstiem, ja tie ir domāti, lai atvieglotu piekļuvi darba tirgum, izriet tieši no LESD 45.panta 2.punkta.

Tālāk EST pievēršas šī vienlīdzīgas attieksmes principa ierobežojumu jautājumam. Attiecībā uz pieeju šiem pabalstiem par leģitīmu tā uzskata prasību, ka darba meklētājam ir izveidojusies reāla saikne ar šīs valsts darba tirgu. Kā norāda EST, tad šādas saiknes pastāvēšanu var pārbaudīt, konstatējot, ka attiecīgā persona saprātīgu laika periodu ir faktiski un patiesi meklējusi darbu attiecīgajā dalībvalstī.

Līdz ar to EST secina, ka dalībvalsts pilsoņi, kuri meklē darbu citā dalībvalstī un kuri ir izveidojuši patiesas saiknes ar šīs valsts darba tirgu, var atsaukties uz EKL 39.panta 2.punktu (tagad LESD 45.panta 2.punktu – aut.), lai saņemtu finansiāla rakstura pabalstu, kas ir domāts, lai atvieglotu piekļuvi darba tirgum. Arī šī judikatūras atziņa ir loģiski attiecināma uz "īpašajiem no iemaksām neatkarīgiem naudas pabalstiem" Regulas *883/2004* izpratnē.

Acīmredzami Vācijas Federālās Sociālā tiesa, formulējot savu prejudiciālo jautājumu, ir balstījusies uz minēto spriedumu. Neskaidrs gan ir fakts, kāpēc tā norāda uz saikni ar uzņemošo dalībvalsti, bet nevis uz saikni ar uzņemošās dalībvalsts darba tirgu.

Attiecībā uz tiesas jautājumā iekļauto aspektu, ka sociālais pabalsts tiek liegts "bez izņēmumiem", proti, neizsverot individuālo pieprasītāja situāciju, ir jānorāda, ka šāda automātiska izslēgšana neļautu pārbaudīt, vai darba meklētājam ir izveidojusies reāla saikne ar šīs valsts darba tirgu. Līdz ar to šāds vispārējs aizliegums nav savienojams ar LESD 45.panta 2.punktu.

Tādējādi Vācijas tiesai ir atbildams, ka LESD 45.panta 2.punkts apvienojumā ar tā 18.pantu ir pret tādu nacionālo regulējumu, kas bez izņēmumiem liedz ES pilsoņiem, kuri balsta savas uzturēšanās tiesības uzņemošajā dalībvalstī kā darba meklētāji, sociālos pabalstus, kas vienlaicīgi ir domāti eksistences nodrošināšanai un atvieglo piekļuvi darba tirgum.

Secinājumi

Citu dalībvalstu pilsoņu, kas ieradušies uzņemošajā dalībvalstī, lai meklētu darbu, tiesības uz "īpašiem no iemaksām neatkarīgajiem naudas pabalstiem" Regulas *883/2004* izpratnē ir lielā mērā saistītas ar to, vai šie pabalsti ir domāti, lai atvieglotu piekļuvi uzņemošās dalībvalsts darba tirgum.

Ja kompetentās valsts iestādes secina, ka kāds uzņemošās dalībvalsts sociālais pabalsts, kas ir "īpašs no iemaksām neatkarīgs naudas pabalsts" Regulas *883/2004* izpratnē, ir kvalificējams kā tāds, kas sekmē piekļuvi uzņemošās dalībvalsts darba tirgum, tad tā piemērošanā uz citu dalībvalstu ES pilsoņiem nav nepieciešams balstīties uz Regulas *883/2004* 4.pantu. Vienlīdzīgas attieksmes princips attiecībā uz pieeju šiem pabalstiem izriet tieši no LESD 45.panta 2.punkta.

Sekojoši tāds dalībvalsts noteikums, kas vispārējā veidā izslēdz citu dalībvalstu darba meklētājus no šāda naudas pabalsta piemērošanas jomas, nav savienojams ar LESD 45.panta 2.punktu. Sekundāro tiesību līmenī šāda diskriminācija nevar tikt attaisnota. Šāds naudas pabalsts arī nav uzskatāms par "sociālo palīdzību" Direktīvas 2004/38 24.panta 2.punkta izpratnē.

Tomēr par leģitīmu EST savā judikatūrā ir atzinusi prasību, ka uzņemošā dalībvalsts var šāda pabalsta piešķiršanu pakļaut nosacījumam, ka darba meklētājam ir izveidojusies "reāla saikne" ar šīs valsts darba tirgu. Šis fakts katrā individuālajā gadījumā ir jāizvērtē attiecīgās dalībvalsts iestādēm.

Problemātiskāks variants ir grūti iedomājamā situācijā, ja "īpašs no iemaksām neatkarīgs naudas pabalsts" nav domāts tam, lai atvieglotu piekļuvi uzņemošās dalībvalsts darba tirgum. Attiecībā uz šādu pabalstu darba meklētājs savas tiesības nevar tieši balstīt uz LESD 45.panta 2.punktu.

Šādā gadījumā nozīmīgs sekundāro tiesību līmenī kļūst fakts, ka Regulas *883/2004* 4.panta vienlīdzīgas attieksmes princips ir attiecināms arī uz tās 70.panta "īpašajiem no iemaksām neatkarīgajiem naudas pabalstiem". ES pilsonis, kas ir ieradies uzņemošajā dalībvalstī, lai meklētu darbu, var tieši atsaukties uz šo diskriminācijas aizliegumu attiecībā uz pieeju šādam pabalstam.

Tajā pašā laikā šāds pabalsts ir uzskatāms par "sociālo palīdzību" Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punkta izpratnē, kas ļauj dalībvalstīm no tās piemērošanas jomas izslēgt personas, kas savas uzturēšanās tiesības balsta vienīgi uz darba meklējumiem.

Ja dalībvalsts šādu iespēju ir izmantojusi, tad attiecībā uz šādu aizliegumu rodas kolīzija starp Regulas *883/2004* 4.pantu un Direktīvas *2004/38* 24.panta 2.punktu, kur pirmā tiesību norma aizliedz šāda nacionāla aizlieguma piemērošanu, bet otrā piešķir tam attaisnojumu ES tiesību līmenī.

Juridiskajā literatūrā ir dažādi viedokļi, kam šajā gadījumā ir dodama priekšroka. ES pamatlīgums par regulu un direktīvu savstarpējo hierarhiju attiecībā uz to juridisko spēku klusē. Šajā ziņā atliek cerēt, ka EST sagaidāmais spriedums ieviesīs šeit lielāku skaidrību.

Izmantoto avotu saraksts

Bucher, S. (2000). *Soziale Sicherheit, beitragsunabhängige Sonderleistungen und soziale Vergünstigungen.* Schweiz: Universitätsverlag Freiburg Schweiz, S. 761.

Dern, S. (2012). Titel I. Allgemeine Bestimmungen. VO (EG) Nr. 883/2004. Verordnung zur Koordinierung der Systeme der sozialen Sicherheit. Kommentar, Schreiber F., Wunder A., Dern S. München: Verlag C.H. Beck, S. 35.–86.

Demogrāfija 2012 (2013). Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Statistisko datu krājums, 133 lpp., [tiešsaite]. [Skatīts 30.11.2013]. http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/publikacijas/Nr%2012%20Demografija%202012%20%2813_00%29%20LV_EN.pdf.

Eichenhofer E. (2010). *Sozialrecht der Europäischen Union.* Berlin: Erich Schmidt Verlag, 412 S.;

Emigrācija. (2011). DnB NORD Latvijas barometrs, Nr.35, 30.lpp., [tiešsaite]. [Skatīts 30.11.2013]. http://www.dnb.lv/sites/default/files/dnb_latvian_barometer/documents/2011/290.dnb-nord-latvijas-barometrs-nr35.pdf.

Frings D. (2012). Grundsicherungsleistungen für Unionsbürger unter dem Einfluss der VO (EG) Nr. 883/2004. Zeitschrift für Ausländerrecht und Ausländerpolitik, 32. Jahrgang, S. 317–356.

Fuchs (2008). Was bringt die neue VO (EG) Nr. 883/2004? Die Sozialgerichtsbarkeit (SGb), 55. Jahrgang (2008), S.201–210.

Jorens Y., Van Overmeiren F. (2009). Allgemeine Prinzipien der Koordinierung in Verordnung 883/2004. *50 Jahre nach ihrem Beginn – Neue Regeln für die Koordinierung sozialer Sicherheit.* Eichenhofer, E. (Hrsg.). Berlin: Erich Schmidt Verlag, S. 105.–142.

Kaiser, S. (2014). Sozialleistungen für Zuwanderer: Das bekommen Ausländer in Deutschland. Spiegel Online.de, 10.01.2014, [tiešsaite]. [Skatīts 15.02.2013]. http://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/welche-leistungen-auslaender-in-deutschland-bekommen-a-942875.html.

Kötter U. (2013). Ansprüche von BürgerInnen der Europäischen Union auf Leistungen der sozialen Grundsicherung nach dem SGB II zwischen Gleichbehandlungsanspruch und Demokratieprinzip. info also. de,

Nr. 6, S. 243.–252., [tiešsaite]. [Skatīts 01.12.2013]. http://www.info-also.nomos.de/fileadmin/infoalso/doc/Aufsatz_infoalso_13_06.pdf

Nettesheim M. (2006). Normenhierarchien im EU-Recht. Europarecht , 41. Jahrgang, Heft 6, S. 737–772.

Schuler, R. (2013). Artikel 7. Aufhebung der Wohnortklausel. Europäisches Sozialrecht. Fuchs, M. (Hrsg.). Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, S. 154–160.

Šablovska E. (2010). Darba meklētāju vienlīdzīgas attieksmes princips ES tiesas judikatūrā. Biznesa augstskolas Turība konferenču rakstu krājums. XI starptautiskā zinātniskā konference "Cilvēks, sabiedrība, valsts mūsdienu mainīgajos ekonomiskajos apstākļos", 2010.gada 23.marts; [EBSCO: Business Source Complete].

Līgums par Eiropas Savienību un Līgums par Eiropas Savienības darbību. Pieņemts 13.12.2007. Publicēts: Oficiālais Vēstnesis C 306, 17/12/2007.

Direktīva 2004/38/EK par Savienības pilsoņu un viņu ģimenes locekļu tiesībām brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā, ar ko groza Regulu (EEK) Nr. 1612/68 un atceļ Direktīvas 64/221/EEK, 68/360/EEK, 72/194/EEK, 73/148/EEK, 75/34/EEK, 75/35/EEK, 90/364/EEK, 90/365/EEK un 93/96/EEK.. Pieņemta 29.04.2004. Publicēta: Oficiālais Vēstnesis L 158, 30.04.2004, 0077–0123 lpp.

Regula (EEK) Nr. 883/2004 par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu. Pieņemta 29.04.2004. Publicēta: Oficiālais Vēstnesis L 166, 30.04.2004, 0001–0123 lpp.

Regula (EEK) Nr. 1408/71 par sociālā nodrošinājuma shēmu piemērošanu darbiniekiem, pašnodarbinātām personām un viņu ģimenes locekļiem, kas pārvietojas Kopienā. Pieņemta 14.06.1971.

Publicēta: Oficiālais Vēstnesis L 149,05.07.1971, 0002–0050 lpp. Atcelta 01.05.2010 ar Regulas Nr. 883/2004 stāšanos spēkā.

Regula Nr. 3 par migrējošo darba ņēmēju sociālo nodrošinājumu. Eiropas Parlamenta un Padomes regula. Pieņemta 25.09.1958. Publicēta (vācu val.): Oficiālais Vēstnesis Abl. 30,16.12.1958, S. 561–596; atcelta 01.10.1972 ar Regulas Nr. 1408/71 stāšanos spēkā.

Sozialgesetzbuch (SGB II). Zweites Buch. Grundsicherung für Arbeitsuchende. Verabschiedet 24.12.2013. Veröffentlicht:Bundesgesetzblatt BGBl. I, 01.01.2005. Pieejams: http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/sgb_2/gesamt.pdf, aplūkots 14.01.2014.

Landessozialgericht Niedersachsen-Bremen, Beschluss vom 15. November.2013: L 15 AS 365/13 B ER. Pieejams: http://www.landessozialgericht.niedersachsen.de/portal/live.php?navigation_id=16880&article_id=120180&_psmand=100, aplūkots 10.01.2013.

Sozialgericht Bremen, Urteil vom 27.März 2013: S 21 AS 1135/12. Pieejams: http://www.sozialgericht-bremen.de/sixcms/media.php/13/S_21_AS_1135_12_URTEIL_00000078153234Anonym.pdf, aplūkots 08.01.2013.

Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 1974.gada 9.oktobra spriedums lietā 24–74 (*Biason*). Publicēts: Sammlung der Rechtsprechung, S. 00999.

Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 1977.gada 31.marta spriedums lietā 87–76 (*Bozzone).* Publicēts: Sammlung der Rechtsprechung, S. 00687.

Eiropas Savienības Tiesas 2013.gada 19.septembra spriedums lietā C-140/12 (*Brey).* Publicēts: Oficiālais Vēstnesis C344, 23.11.2013, 26.lpp.

Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 1982.gada 10.jūnija spriedums lietā 92/81 (*Camera)*. Publicēts: Sammlung der Rechtsprechung, S. 02213.

Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 1990.gada 12.jūlija spriedums lietā C-236/88 *(Eiropas Kopienu Komisija pret Francijas Republiku*). Publicēts: Sammlung der Rechtsprechung, S. I-03163.

Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 1972.gada 22.jūnija spriedums lietā 1–72 (*Frilli)*. Publicēts: Sammlung der Rechtsprechung, S. 00457.

Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 1992.gada 16.jūlija spriedums lietā C-78/91 (*Hughes)*. Publicēts: Sammlung der Rechtsprechung, S. I-04839.

Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 2001.gada 8.marta spriedums lietā C-215/99 (*Jauch)*. Publicēts: Sammlung der Rechtsprechung, S. I-01901.

Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 1976.gada 15.decembra spriedums lietā 39–76 (*Mouthaan)*. Publicēts: Sammlung der Rechtsprechung, S. 01901.

Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 1983.gada 5.maija spriedums lietā 139/82 (*Piscitello)*. Publicēts: Sammlung der Rechtsprechung, S. 01427.

Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 1985.gada 27.marta spriedums lietā 122/84 (*Scrivner un Cole*). Publicēts: Sammlung der Rechtsprechung, S. 01027.

Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 2009.gada 4.jūnija spriedums apvienotajās lietās: C-22/08, C-23/08 (*Vatsouras un Koupatance).* Publicēts: Oficiālais Vēstnesis, 01.08.2009, 14.lpp.

THE PERSPECTIVES OF RESTORATIVE JUSITCE (MEDIATION) IN LITHUANIAN CRIMINAL LAW

Iveta Vitkutė Zvezdinienė, Genovaitė Ročienė
Kauno kolegija

Abstract

During the last decades of the twentieth century it has been increasingly questioned whether focusing of the system on the offender's punishment meets the needs of a democratic society. The punishment awarded by court does not always guarantee that

the objectives set in the criminal law will be achieved. Recognition of these deficiencies have forced us to look for new forms of implementing justice. To this end, an alternative approach was initiated as a response to the ineffectiveness of the criminal justice system called reparative justice. The primary objectives of these concepts are to restore the damaged social relationship. Foreign experience shows that restorative justice is an effective criminal justice model, but it is not applied in Lithuania. In Lithuania the only model which is similar to mediation is reconciliation. So, as it was alleged, it is particularly relevant and useful to have a detailed insight into the process of restorative justice theory, the legal framework and practice of foreign countries. The aims of this article are to reveal the fundamental process of restorative justice (mediation) and theoretical considerations (the essence of the concept, goals), to analyse restorative justice in criminal justice establishments of Lithuania and the ability to determine the process of problems of implementation, to discuss foreign law in this field. The object of investigation is the application of restorative justice (mediation) in criminal justice. In order to achieve the object these tasks are set: to reveal the restorative justice (mediation) process and the theoretical aspect of the development and application of the peculiarities of foreign countries, to analyze national and international laws governing the process and criminal justice problems regarding implementation of restorative justice (mediation) in Lithuania. While conducting the research, a variety of research methods was used: logical, critical, comparative, historical, linguistic, systematic, statistical, data analysis and other methods. The results of research is that in many countries restorative justice is one of the dominant approaches to crime and justice but in Lithuania it is a lack of restorative justice concept that hinders the implementation of the features of this model.

Keywords: restorative justice, mediation, reconciliation, criminal law, criminal procedure

Relevance of the topic and practical situation

Today the world is faced with an expressive and dynamically evolving society where conflicts occur more often and more quickly. This is because people prefer their subjective rights and interests, and it is an inevitable trend of modern life. In the event of a dispute people rush to apply to justice in order to seek justice,. Lithuanian Constitution[115] contains a provision that justice shall be administered solely by the courts, but the judicial administration of justice which helps to restore the rule of peace is not always able to restore social peace andoften remains obscured. Such justice when rendered can lead to social tension and confrontation between members of the society, which is contrary to the principles of the modern democratic state. It is not surprising that the judicial search for alternative dispute resolution has become a major European Union (hereinafter – EU) political priority. The European Commission considers that none of the traditional legal system resolves conflicts effectively in a society entirely in the court.[116] So for many years

[115] http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm

[116] Kaminskienė N. Civilinių ir komercinių ginčų alternatyvus sprendimas // Jurisprudencija: mokslo darbai. – Vilnius: MykoloRomerio universiteto Leidybos centras, 2005, Nr. 69(61), p. 77.

peaceful mediation called mediation has been implemented in foreign countries.[117] It is a process during which participants of the conflict, while being helped by impartial mediator, establish the cause of conflict, define the paths for conflict resolution by looking for alternatives and try to reach an agreement that suits their interests. In other words, it is the process of conflict resolution enabling the most reasonable terms and conditions. In many foreign countries intense reforms have occurred or are going on to ensure that as many court cases ended peacefully or to the maximum extent possible the conflict is resolved peacefully before resorting to the courts. There are of examples such reforms in the United States, England, Italy, France, Denmark, Austria, Portugal, Russia, Netherlands, Norway, Slovenia, Canada and many other countries.[118] It should be noted that the relevance of mediation is highlighted in civil and commercial disputes. Meanwhile, the public law (administrative law, criminal law) Mediation Institute is not given so much attention. On the one hand, mediation in general cannot be applied to serious or very serious offenses committed with intent[119] or it hardly possible to aplly it in conflicts where the main goal is revenge, seeking to punish the other, rather than resolving the disagreement or when there is an impact due to imbalance (such as domestic violence cases), because the more privileged countries can impose disproportionate agreement.[120] Three decades before restorative justice in the criminal law was seen with a tremendous distrust and even hostility.[121] Today, both the legislature and the scholars agree that restorative justice is new, extremely flexible and adaptable to the needs of the parties as an instrument helping solve the conflict effectively. Restorative justice theory showed its effectiveness in most of practical examples during cases.[122] More than 1,300 victims and offender mediation programs in North America and Europe which are designed and called very differently: meetings, called "victim – offender meetings", making peace or agreements between victim and offender called "victim offender reconciliation", "victim offender conferencing" [123], community justice, compensation of damages, such called "making amends", positive equity, "positive justice", "reparative justice", relative justice called "relational justice", "restorative justice"[124] and so on.

In contrast to the classical definition of crime and punishment, restorative justice becomes the focus of three groups: the person who has committed the criminal offense, the victim and the members of society who do not have connection with the criminal

---

[117] Mediation is the term used in criminal law, criminal procedure law, criminology, psychology, penitentiary, and in others branches of law doctrines. Because of different definitions in article, authors will use as well as the term "restorative justice" which equates mediation.

[118] <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52002DC0196:EN:NOT>

[119] Christa Pelikan, Thomas Trenczek, „Victim offender mediation and restorative justice: The European landscape", Handbook of Restorative Justice (New York: Routledge, 2006), p. 82.

[120] Gabriel H. Teninbaum, "Easing the Burden: Mediating Misdemeanor Criminal Complaints", Dispute Resolution Journal (2007, Vol. 62), p. 13.

[121] Mark S.Umbreit. The Handbook of Victim Offender Mediation: An Essential Guide to Practice and Research. Jossey-Bass. 2000, 19p.

[122] *Ibid* 20p.

[123] *Ibid.*

[124] Declan Roche, Accountability in restorative justice (New York: Oxford University Press, 2003), p. 25–26.

offense. Foreign experience shows that restorative justice is an effective criminal justice model, but there is no such practice in Lithuania.[125] It should be noted as well that Lithuanian criminal law doctrine recognizes that prosecution, punishment of the offender is not the only instrument to realizing the purpose of criminal law. Article 1 of the Criminal Code[126] of Lithuania stipulates that justice can be achieved and applied not only through penalties or criminal liability. One of such discretionary prosecution institutes is the reconciliation of offenders and victims. Although, as mentioned above, reconciliation of offender and the victim is one of variations of the mediation process, the legal regulation of reconciliation in Lithuania foresees only real mediation. So, as it was alleged, it is particularly relevant and useful to have a detailed insight into the process of restorative justice theory, the legal framework and practice of foreign countries. Also, it is very important to consider the problems that may hinder the development of these concepts in Lithuania.

The aims of this article:

- reveal the fundamental process of restorative justice (mediation), theoretical considerations (the concept of the essence , goals) ;
- an analysis of restorative justice in the criminal justice establishment of Lithuania and the ability to determine problems of its implementation.
- discuss foreign law in this field.

The object of research – applicationn of restorative justice (mediation) in criminal justice. In order to achieve the object these tasks are set: to reveal the restorative justice (mediation) process and the theoretical aspect of the development and application of the peculiarities of foreign countries, to analyze national and international laws governing the process and problems concerning implementation of restorative justice (mediation) in criminal justice in Lithuania.

While conducting the research, a variety of research methods was used: logical, critical, comparative, historical, linguistic, systematic, statistical, data analysis and other methods.

The linguistic method was applied in order to reveal the meaning of the notions of restorative justice and mediations.

By employing critical method the writers assessed court practice and opinions of scholars and emphasised regulatory gaps.

With the help of the comparative method the authors compared different researchers‘ positions on particular issues concerning mediation. In addition to this, they compared and evaluated laws of different foreign countries.

The systematic method was also used, which helped to disclose the significance and the content of the conditions of mediation, and the place of this institute within the

[125] Michailovic I. Restorative justice in Lithuania (up to date until February 2008).< http://euforumrj.org/assets/upload/Lithuania.pdf

Currently existing perpetrator and victim reconciliation models in Lithuanian criminal and criminal procedural law only partially corresponds concept of restorative justice. In Lithuania actively considered of restorative justice concepts and its implementation.

[126] http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=366707

system of other statutes of criminal law and to reveal their relationships, similarities and differences and to simultaneously identify the loopholes in criminal statute.

The principal empirical method employed in this research was the analysis of the documents. One more empirical (qualitative) research method-expert interview-was applied. A target group of judges prosecutors and police officers directly applying criminal law in their job was chosen as experts. In pursuance of answers as qualitative and useful as possible, the authors chose the experts having long practical work experience (and still working in this sphere) and doing academic work. During the interview, four open questions were given.

Restorative justice concept in the criminal justice process, the essence of the main objectives and principles

During the last decades of the twentieth century it was increasingly questionedwhether the criminal justice system focusing on the punishment of the offender meets the needs of a democratic society, because the court imposed sentence does not always guarantee that the objectives set in the criminal law will be achieved. Recognition of these deficiencies led to the search for new forms of implementing justice.[127] To this end, a needful alternative approach called reparative justice can be applied as a response to the ineffectiveness of the criminal justice system[128],. This conception of the main goal is to restore the damaged social relationship. In literature, it was described as a restorative justice process, which brings together all parties involved in a particular crime for giving efforts together to resolve and overcome the effects of the crime.[129] In this process, the repentant offender accepts responsibility for the criminal conduct towards the victim and the community does not condemn the offender, and allows them to integrate into it.[130] The process allows the victim and the offender to meet voluntarily for learning about the reasons for delinquency and victimization suffered, as well as in every social environment (work, family, education, etc.) and thus reach an agreement on co-offender's sentence.[131] The purpose of this process, without compromising the very fact of the crime, is to pay attention to reaching a consensus among the victim and the offender and the community. As it was

[127] Ilyssa Wellikoff, "Victim-Offender Mediation and Violent Crimes: on the Way to Justice", Cardozo Journal of Conflict Resolution (2004, Vol. 5.1), p. 1.

[128] Marry Ellen Reimund, "Is Restorative Justice on Collision Course with the Constitution?", Appalachian Law Journal (2004, Vol. 3:1), p. 1–35.

[129] **Marshall T.** The Evalution on restorative justice in Britain. Council of Europe, Strasbourg 1996. P. 22. cited from **Michailovič I.** Atkuriamasis teisingumas: genezė ir raida. Teisės institutas: Teisės problemos. 2001. Nr. 4. P. 50.

[130] **Haley J.** Crime Prevention Through Restorative Justice: Lessons from Japan. In Restorative Justice: International Perspectives, edited by Burt Galaway and Joe Hudson. Monsey, NY; Amsterdam, The Netherlands: Criminal Justice Press and Kugler Publications, 1996. P. 352.

[131] I**mmarigeon R.** The Impact of Restorative Justice Sanctions on the Lives and Well-Being of Crime Victims: A Review of the International Literature" in Restorative Juvenile Justice: Repairing the Harm of Youth Crime, edited by Gordon Bazemore and Lode Walgrave. Monsey, NY: Criminal Justice Press. 1999. P 306.

noted by professor Howard Zehr, the process includes persons associated with the particular crime, for identifying the damage generally, the offender committing the crime with the objective to settle the conflict, and to restore the damaged interests as far as possible.[132]

In most cases of the classical approach to justice, the first heading is raised by the fact of the crime. In this way, it is emphasized that the damage is done to the state. The injured person and his/her interests appear in the background, and the offender does not see the social behavior of harmfulness. In other words, priority is given to the state, but not to the person, whose subjective rights are damaged and must be restored. Therefore, restorative justice is a process of negotiation for compensation, which includes not only the offender and the victim, but also their families, social organizations, and all those affected by crime.[133]

We can distinguish the following principles of restorative justice, based on the theoretical insights. The essential feature of restorative justice is the conflict between the individual perception. Traditionally, the state is considered to be the primary victim of the criminal offense and the offender and society play a passive role. Restorative justice focuses on the idea of the need for the victim and the offender to participate actively in the resolution of conflicts.[134] In fact, the crime is damage of human and interpersonal relations,[135] so offense is to be seen primarily as damage to the person, rather than a breach of the law.[136] If members of the society are directly affected by criminal offense, they must play an active role in the justice process, i.e. justice should belong to the society.[137] It should not be confused or mixed with the justice realized by court. Justice assigned by the jurisdictional authority (court) is based on the application of violence. Restorative justice process identifies the society not as coercive adopters but is involved in social justice, rehabilitation and prevention purposes. As noted by Howard Zehr, Harry Mika, justice process arises from the society, so it contributes to strengthening and promoting changes, prevents similar damage in the future.[138] The main goal of justice it is the restoration of damaged social relationships, following the need for compensation.[139] This concept does not detract from the fact of the crime, but instead of a debt of the state in the form of any penalty fixed by state, the offender

---

[132] Lode Walgrave, Restorative justice, self-interest and responsible citizenship.Michigan: Willan, 2008, p. 19.

[133] **Wundersitz J., Hetzel S.** "Family Conferencing for Young Offenders: The South Australian Experience." In Family Group Conferences: Perspectives on Policy & Practice, edited by Joe Hudson, et al. Leicherdt, NSW, Australia; Monsey, NY: The Federation Press, Inc. and Criminal Justice Press, 1996. P. 113–114.

[134] Robert B. Coates et al., "Restorative Justice in the Twenty-first Century: A Social Movement Full of Opportunities and Pitfalls", Marquette Law Review (2005, Vol. 89(2)), p. 251.

[135] Howard Zehr, Harry Mika. Fundamental principes of restorative justice. <http://www.cehd.umn.edu/ssw/rjp/resources/rj_dialogue_resources/RJ_Principles/Fundamental_Concepts_RJ_Zehr_Mika.PDF >

[136] Mariana Semini, Ledina Mandia, "Restorative Justice and Victim-Offender Mediation in Criminal Matters Involving Teenagers and Youngsters in Albania", HUMSEC Journal (2009, Issue 3), p. 5.

[137] Howard Zehr, Harry Mika op. cit. 19

[138] *Ibid.*

[139] Daniel W. Van Ness, Legislating for Restorative Justice, (1997), <http://www.cejamericas.org/doc/documentos/legislatingfor.pdf >

at first must repay the debt to the victim.[140] It is in a sense opposite to the traditional criminal justice, while ensuring freedom of choice, ensuring social stability. Finding solutions to the identified problems in the field of criminal justice can be a mechanism to balance the interests of different groups. Otherwise, it may result in the so-called "sleeping" law effect, when the law simply does not work.

One of ways restorative justice is realized is in the form of mediation.[141] Mediation is the conflict resolution process in which an impartial third party plays one of the main roles, meaning, the mediator, encouraging and assisting countries to adopt a voluntary decision.[142] In criminal cases, mediation recognized and supported by the Council of Europe, the United Nations and the European Union institutions.[143] International law mediation in criminal cases is defined as any process where the victim and the violator has the opportunity for mediation, if they agree to an impartial third party helping to participate actively in addressing issues related to the criminal offense. This process is voluntary and based on impartiality, neutrality, community participation, interest and other aspects of restorative justice. Depending on the prevailing state, there are different models of mediation, according to the social, legal and cultural traditions. "Round Table" (circle sentencing) model[144] is based on each participant, i.e. the victim, the offender, police representatives, judges, prosecutors, and so on, the right to express their views, wishes to submit requests. In this case, law enforcement authorities are not behind. Model of Conference-workshops ("conferencing")[145] is based on number of participants, i.e. conflict proceedings involving not only the victim and the offender, but also their families, as well as social support groups, police and other officials (eg working in the juvenile justice). Community damages model (community reparative board)[146] is implemented by community members who seek to resolve the dispute by compromise, the decision to use an appropriate penalty for an offender, and monitor how he/she performs the assigned responsibilities. Families conference (family

---

[140] Rokas Uscila, "Atkuriamojo teisingumo koncepcija, jo modeliai nepilnamečių justicijoje", Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika (Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2007), p. 61–62.

[141] To describe the agreement there are a lot of terms for example in France– *médiation pénale* (mediation), in Germany– *Täter-Opfer-Ausgleich* (the agreement of victim and perpetrator, compromise), in the Austrian law *Aussergerichtlicher Tatausgleich* (extrajudicial agreement), in Great Britain, restorative justice.

[142] Rokas Uscila, "Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto samprata, pagrindiniai modeliai ir jų veikimo principai", Jurisprudencija (2001, t. 20(12)), p. 74.

[143] 2001/220/JHA: Council Framework decision 2001 of 15 March 2001 on the Standing of Victims in Criminal Proceedings, Official Journal L 082, 22/03/2001 ; Recommendation No. R(99) 19 of the Committee of Ministers to member States concerning mediation in penal matters (Adopted by the Committee of Ministers on 15 September 1999 at the 679th meeting of the Ministers‟ Deputies).

[144] For more information, see in **Umbreit, Mark S., William Bradshaw, and Robert B. Coates.** 2001. Victim sensitive offender dialogue in crimes of severe violence: Differing needs, approaches, and implications. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office for Victims of Crime.

[145] For more information, see in **Van Ness, Daniel W.** (1997). Legislating for Restorative Justice. Drafting Juvenile Justice Legislation: An International Workshop Cape Town, South Africa 4–6 November, 1997.

[146] For more information, see in **Declan R.** Restorative Justice. London School of Economics and Politikal Science. – UK, 2003.

group conferencing)[147] model is the process organized by a social worker, and not only the victim and the offender and their families, but also their close relatives (especially in the case of a child brought up by one parent or if he/she is an orphan) are invited to the family group conferencing (meetings). Community leaders, training bodies, representatives of educational bodies are involved as well. Victim-offender mediation (mediation) model is the process of peaceful mediation, based on a voluntary and confidential basis, during which the facilitator (the mediator) assists two or more parties to examine the problematic situation, to get answers to the questions raised, and to resolve conflict through a constructive solution.

Restorative justice (mediation) concept in Lithuania and Finland

In a conflict of interest, the state, in accordance with the basic law consolidates the fundamental structures of the legal system, looking for the most effective and cost-efficient combination of conflict resolution techniques and forms, seeking to restore and reconcile the interests affected.[148] In the Republic of Lithuania in the context of the analysis of criminal justice the victim and the offender reconciliation institute provided for in the Criminal Code, Art.38 can be regarded as an example of restorative justice concepts. However, it is quite a primitive model. In Lithuania jurisdictional conflict resolution techniques dominate and agreement among the opposing partiesis reached through state authorized institutions (pre-trial, the prosecution or the court). While regulating the reconciliation institute finds tangible and procedural criminal justice exemption from criminal liability conditions. The court may exempt from criminal liability a person who has committed a criminal offense (Art.12 of Criminal Code of Lithuania), negligent or intentional minor or serious offense (Art. 11.of Criminal Code of Lithuania) if all the following conditions are met: if he/she confessed to having committed a criminal offense and a natural or legal person compensated voluntarily or removed the damage or agreed compensation for this damage or its removal, and reconciled with the victim or the legal personal representative, and there is reason to believe that he / she will not commit new criminal offenses (Art. 38 of Criminal Code of Lithuania).

The decisive factor for the prosecutor and the investigating judge is the decision-maker for the person who committed the offense, the dismissal of the criminal responsibility of the offender and victim reconciliation and fact finding procedural order. The offender must agree with the victim about compensation for damages caused by him, and the victim must forgive the offender according to psychological, ethical, moral aspects.[149] Reconciliation is only a crucial part of exemption from criminal liability clause in the legislation. However, neither the criminal nor the Criminal Procedure Act have any procedural policy or procedure on who has the duty to inform the parties of the opportunity to reconciliation, who has the right to initiate a reconciliation, in what order, and where the perpetrator and victim meet and agree on the damages caused by the crime or who controls

[147] **Maxwell G. and Morris A.** Family, Victims and Culture: Youth Justice in New Zeland. – 1993.

[148] Baranskaitė A., Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius (daktaro disertacija, Vilnius, VU, 2005), p. 36–37.

[149] Baranskaitė Agnė. Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje. Monografija. Vilnius, 2007, p. 129

the compensation or removal. The applicability of Art. 38 of the Criminal Code of the Institute is not maximally exploited due to these above mentioned shortcomings,.

Often during the criminal proceedings, neither the offenders nor the victims even know about the exemption from criminal liability option. Through the interview method, it was showed that complying with the formal requirements of the law on the principles of reconciliation, the person has not been informed by the pre-trial investigation officer, prosecutor, defense counsel or a judge about such opportunity.[150] Moreover, existing experience shows that it is often about the prospects of a possible criminal case of the offender, and the victim is not informed by the lawyers, but the investigating officers and prosecutors. It shows the lack of legal literacy (legal culture), the lack of a legal education of society. Described situation reveals the fact that in these cases, negligent, unqualified lawyers carry out their duties.[151] Criminal Law (Art. 38 of Criminal Code of Lithuania) provides that both sides, meaning, the offender or/and the victim have to show the reconciliation initiative.[152] Therefore, such an initiative can arise from both the offender and the victim, both of them, or others, such as the offender's or the victim's representative counsel. However, it is legally significant to achieve reconciliation, no matter from which side the initiative rises from the offender or the victim. Only in such a situation, as it was alleged, is it possible for pre-trial investigation officer or the prosecutor's attempt to encourage reconciliation between the perpetrator and the victim. Otherwise, where the officer's actions could be seen as a participant in the process of impact between the offender or the victim. According to the law the legal status of the mediator should be defined as well. That's like in the criminal justice of Finland there is a separate legislation on mediation in civil and criminal matters.[153] This law mediation in criminal cases is a free service where a crime suspect and the injured person have the opportunity to meet confidentially through an independent arbitrator to discuss the material and moral damages possibility of its initiative to agree on measures to compensate for the damage caused. Finnish Law emphasized the benefits of mediation and emphasizes that this is a great alternative to criminal proceedings. Faster process promotes rapid result, the restoration of human relations as the dispute resolved through emotional relationships, i.e. the victim felt resigned, and the perpetrator felt relieved, real sense of responsibility and remorse for his actions was born. In Finland, the State encourages each person to be socially responsible, and State provides the opportunity to solve the problem on their own, without the state's intervention. In this case, the result is not imposed by proceedings in court, but is negotiated. As a result, the parties are satisfied with outcomes. Studies have shown that the mediation process was characterised by the little less repetitiveness of the offence, as well as less crime , less post-traumatic stress symptoms occured.[154] This law defined the legal status of the mediator, its performance limits, as well as defined the scope of mediation initiative law. In Finland, the police have the right to inform the parties about the possibility of an agreement. The role of the police in this area is

[150] Criminal case No.1-2397-919/2012; Criminal case No.65-1-00331-11.

[151] Baranskaitė A. *op. cit.* p. 134–135

[152] *Ibid.* p. 132

[153] Act on Mediation in Criminal and Certain Civil Cases. Ministry of Social Affairs and Health, Finland. 2005 <http://www.restorativejustice.org/articlesdb/articles/7267 >

[154] Mediation in Criminal and Civil Cases 2010. Statistical report.<http://www.stakes.fi/tilastot/tilastotiedotteet/2011/Tr19_11_e.pdf>

minimal. If the parties express their willingness to participate in mediation, they apply to independent mediation institute to work directly with the police and the prosecutor's office. The mediator of the parties makes a statement to the police or the prosecutor's office, and the latter stops its investigation.

Reconciliation is a form of great significance and the main goal of justice is reaching agreement on compensation prior to the conflict damaged relationships, recovery, and the need for compensation.[155] Criminal Law of Lithuania (Art.38 of Criminal Code) provides procedural arrangements to be agreed between the offender and the victim for damages caused by his or removal, as well as the law provides ways for the damage to be compensated or removed.[156] Therefore, the offender and the victim are free to agree on a mutually acceptable criminal offense of damage to the nature and size, as well as for damages or removal method. In that Finnish law damages issues are regulated. Under the compensation law is the compensation limit for example for minor bodily injury to a compensation amount is between 100 and 200 euros, respectively, then the average – 200 – 500 , more serious – 500 –1500 euro. Loss of life is paid from 2000 to 10 000 euros. This ensures the prevention of the abuse of their rights. One of the major problems in Lithuania, which causes handicap reaching an agreement on compensation is that often the victims of criminal acts are unreasonable persons demanding large amounts. Finland provides the prosecutor's right to challenge such an agreement because the victim meditation was exploited to extract higher compensation.

Because it is the perpetrator and the victim's agreement on the criminal act of repairing damage or removal of future claims the court must be convinced that the culprit is actually good or will eliminate the damage. However, scope of practice of Art.38 of the Criminal Code reveals that the prosecution and (or) the judge often (almost every ninth case) even have to ascertain whether the culprit in the future will have the funds to make good for the damage caused during the offender's and victim's reconciliation,.[157] Prosecutors contend that in practice it is often simply not possible to determine what funds should be used to reward the victim's damages.[158] Can victim's rights be secured in this case? Agreement for damages or removal (to reconciliation or in the future) is the problem for the offender and the victim. Specifically, if the offender fails to fulfil his/her obligation, it becomes a problem of the victim (according to 2 p., Art. 38 of the Criminal Code).

Upon the expiration of one year from the court's decision to terminate an investigation related with the offender's and victim's reconciliation, the victim may initiate an upgrade of the criminal proceedings. In such case dealing with a formal approach it is the state institutions (the public prosecutor and the investigating court) obligation to ensure equal participants in the criminal process and their legitimate interests and make decisions that comply with the law (in this case as it is defined by Art.38 of the Criminal Code) and not only the letter but also the spirit of the law. There is a case to state the fact that Art. 38 of

---

[155] Greg Mantle, Darrell Fox, Mandeep K. Dhami, "Restorative Justice and Three Individual Theories of Crime", *Internet Journal of Criminology* (2005), p. 3; <http://www.internetjournalofcriminology.com/ijcarticles.html

[156] Baranskaitė A.*supra note 33*.,p. 115

[157] *Ibid. p. 120*

[158] *Ibid p. 115*

the Criminal Code state often is used by institutions in order to solve criminal cases quickly and formally, to facilitate and simplify the workload, "write off" some of the different types of cases and so on.[159] In Finland,the preliminary investigation is not interrupted before going to mediation and it is not entitled to damages. It is an incentive, and at the same time a guarantee that the agreement reached that the offender will commit in the future. The Court sets a time limit up to one year (38 of the Criminal Code. 2 d.) for claiming damages or removal after release from criminal responsibility under Art. 38 of the Criminal Code in accordance with the offender's and the victim's agreement in accordance with Art. 69 of the Criminal Code for solving situation with faced damage or removing it. However, concept of Art. 38 of the Criminal Code, Paragraph 1, 2 claims the base (conditions), its execution regulatory evaluation inseparable from the question of the authority under Art. 38 of the Criminal Code and applications must be checked and the promise of the offender to the victim to compensate or eliminate the damage in the future has to be implemented and fulfilled. However, criminal law doctrine does not answer to the question, or rather this is not even mentioned in the legal literature.[160] Comparing that with the concept and position of the Finnish authorities, an institution conducting mediation is the guarantor who will care and will follow the offender controlling whether he/she will fulfil obligations or not. The injured persons are exempt from the obligation to take care of their rights and their protection is guaranteed by the mediation authorities. Lithuania opens the debate, that the execution of the agreement could be controlled by certain public or private institutions, the prosecutor, the police, bailiffs, the State Tax Inspectorate, the investigating authorities and others. It is assumed that in addition to the Criminal Procedure Act, such an obligation would have a mediator involved in a conciliation process and that the pre-trial investigation is terminated only after full settlement with the victim. Thus, after the addition of the essential principles of mediation, it is guaranteed the right of initiative of the conditions of the agreement and control function should be regulated by the Criminal Procedure Code. Principles of operations of mediators, performance limits, guarantees and other matters should be governed by a separate act.

Conclusions

At first, classical criminal justice focuses on punishing the offender. In this case, the criminal process is to answer the questions who is the culprit, and how the law was violated, what kind of the penalty can be imposed? Such justice outcome excludes mutually the culprit and the victim, does not promote compassion and apology, and focuses on the punishment of the offender. Second goal of the restorative justice is that every person who has committed a criminal offense could understand social harm caused by their behavioral. In contrast to the classical theory of punishment, restorative justice answers to the questions: who suffered the damage that must be rectifed, and who is responsible for the social relationship in order to perform recovery. It is thus perceived by responsibility , and not imposed by the state. The most empirically based model of restorative justice is mediation. Mediation constitutes an agreement between the victim and the offender, when the main

[159] *Ibid.*p. 120–121

[160] *Ibid.*p. 121

focus is not the criminal offense itself and a discussion on the determination of the amount of damage, but social and psychological comfort for the victim and the offender. In many countries restorative justice is one of the dominant approaches to crime and justice. In Lithuania it is a lack of restorative justice concept that hinders the implementation of the features of this model.

Lithuania is the only EU Member State where there is no mediation in criminal justice, However, the concept of restorative justice is relatively comparable and partly corresponding to currently existing reconciliation model between the offender and victim.

A general difference between reconciliation and mediation models used in Europe is lack of measures of mediation. In Lithuania jurisdictional conflict resolution dominates where agreement between an offender and a victim is reached by authorized state institutions. However, the criminal code and criminal procedure code of Lithuania do not impose reconciliation procedure. This situation implies the necessity to change legal regulation. For this purpose, it is necessary to add into the criminal code of procedure a new participant of process – a mediator, and to define his/her procedural rights and duties. By distinct legal act, to define status and competence of mediator, his/her rights and duties, legal responsibility and social guarantees.

References

Act on Mediation in Criminal and Certain Civil Cases. Ministry of Social Affairs and Health, Finland. 2005 <http://www.restorativejustice.org/articlesdb/articles/7267 >;

Baranskaitė Agnė. Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje. Monografija. Vilnius, 2007;

Baranskaitė A., Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius (daktaro disertacija, Vilnius, VU, 2005);

Baudžiamoji byla Nr. 1-2397-919/2012; baudžiamoji byla Nr. 65-1-00331-11);

2001/220/JHA: Council Framework decision 2001 of 15 March 2001 on the Standing of Victims in Criminal Proceedings, Official Journal L 082, 22/03/2001;

Christa Pelikan, Thomas Trenczek, "Victim offender mediation and restorative justice: The European landscape", Handbook of Restorative Justice (New York: Routledge, 2006);

Daniel W. Van Ness, Legislating for Restorative Justice, (1997), <http://www.cejamericas.org/doc/documentos/legislatingfor.pdf >;

Declan Roche, Accountability in restorative justice (New York: Oxford University Press, 2003);

Declan R. Restorative Justice. London School of Economics and Political Science. – UK, 2003;

Gabriel H. Teninbaum, "Easing the Burden: Mediating Misdemeanor Criminal Complaints", Dispute Resolution Journal (2007, Vol. 62); <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52002DC0196:EN:NOT;

Haley J. Crime Prevention Through Restorative Justice: Lessons from Japan. In Restorative Justice: International Perspectives, edited by Burt Galaway and Joe Hudson. Monsey, NY; Amsterdam, The Netherlands: Criminal Justice Press and Kugler Publications, 1996;

Howard Zehr, Harry Mika. Fundamental principes of restorative justice. <http://www.cehd.umn.edu/ssw/rjp/resources/rj_dialogue_resources/RJ_Principles/Fundamental_Concepts_RJ_Zehr_Mika.PDF >;

Ilyssa Wellikoff, “Victim-Offender Mediation and Violent Crimes: on the Way to Justice”, Cardozo Journal of Conflict Resolution (2004, Vol. 5.1);

I**mmarigeon R.** The Impact of Restorative Justice Sanctions on the Lives and Well-Being of Crime Victims: A Review of the International Literature" in Restorative Juvenile Justice: Repairing the Harm of Youth Crime, edited by Gordon Bazemore and Lode Walgrave. Monsey, NY: Criminal Justice Press;

Kaminskienė N. Civilinių ir komercinių ginčų alternatyvus sprendimas // Jurisprudencija: mokslo darbai. –

Vilnius: MykoloRomerio universiteto Leidybos centras, 2005, Nr. 69(61);

Lode Walgrave, Restorative justice, self-interest and responsible citizenship.Michigan: Willan, 2008;

Mariana Semini, Ledina Mandia, “Restorative Justice and Victim-Offender Mediation in Criminal Matters Involving Teenagers and Youngsters in Albania”, HUMSEC Journal (2009, Issue 3);

Marry Ellen Reimund, “Is Restorative Justice on Collision Course with the Constitution?”, Appalachian Law Journal (2004, Vol. 3:1);

Mark S.Umbreit. The Handbook of Victim Offender Mediation: An Essential Guide to Practice and Research. Jossey-Bass. 2000;

Maxwell G. and Morris A. Family, Victims and Culture: Youth Justice in New Zeland. – 1993;

Michailovič I. Atkuriamasis teisingumas: genezė ir raida. Teisės institutas: Teisės problemos. 2001. Nr. 4.;

Michailovic I. Restorative justice in Lithuania (up to date until February 2008).< http://euforumrj.org/assets/upload/Lithuania.pdf> Robert B. Coates et al., “Restorative Justice in the Twenty-first Century: A Social Movement Full of Opportunities and Pitfalls”, Marquette Law Review (2005, Vol. 89(2));

Recommendation No. R(99) 19 of the Committee of Ministers to member States concerning mediation in penal matters (Adopted by the Committee of Ministers on 15 September 1999 at the 679th meeting of the Ministers‟ Deputies);

Uscila R. “Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto samprata, pagrindiniai modeliai ir jų veikimo principai”, Jurisprudencija (2001, t. 20(12));

Uscila R. “Atkuriamojo teisingumo koncepcija, jo modeliai nepilnamečių justicijoje”, Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika (Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2007);

Umbreit, Mark S., William Bradshaw, and Robert B. Coates. 2001. Victim sensitive offender dialogue in crimes of severe violence: Differing needs, approaches, and implications. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office for Victims of Crime;

Van Ness, Daniel W. (1997). Legislating for Restorative Justice. Drafting Juvenile Justice Legislation: An International Workshop Cape Town, South Africa 4–6 November, 1997;

Wundersitz J., Hetzel S. "Family Conferencing for Young Offenders: The South Australian Experience." In Family Group Conferences: Perspectives on Policy & Practice, edited by Joe Hudson, et al. Leicherdt, NSW, Australia; Monsey, NY: The Federation Press, Inc. and Criminal Justice Press.